

ISSN 2146-2879

e-ISSN 2717-6231

KUSBD

SOSYAL BİLİMLER

DERGİSİ

Kırıkkale University Journal of Social Sciences

TEMMUZ/JULY 2020

Cilt/Vol: 10

Sayı/No: 2

ISSN 2146-2879

e-ISSN 2717-6231

KUSBD

Kırıkkale University Sosyal Bilimler Dergisi
Kırıkkale University Journal of Social Sciences

Yıl/Year: 2020 Cilt/Vol: 10, Sayı/no: 2

2011 yılında yayın hayatına başlayan KÜ Sosyal Bilimler Dergisi Ocak ve Temmuz aylarında yılda iki sayı olarak yayınlanan **ULUSLARARASI** hakemli bir elektronik dergidir.

Çok disiplinli bir dergi olan Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi sosyal bilimlerin tüm alanlarına açıktır.

Yayımlanan makalelerde belirtilen görüşler yazarlarına aittir.

Yazıların yayımlanması, derginin ya da üniversitenin bu görüşleri savunduğu anlamına gelmez.

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER

ASOS
indeks

SÖBIAD

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

**Academic
Resource
Index**
ResearchBib

AcademicKeys
UNLOCKING ACADEMIC CAREERS

DRJI
Directory of
Research Journal
Indexing

teı türk eğitim indeksi

Dergi İletişim ve Yazışma Adresi

Tel: +90 0318 357 35 92 Faks: +90 0318 357 35 97

e-mail: sbd@kku.edu.tr

web: <https://kusbd.kku.edu.tr/Idari> <http://dergipark.gov.tr/kusbd>

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Merkez Yerleşke,
71450, Yahşihan-Kırıkkale

ISSN 2146-2879

e-ISSN 2717-6231

KUSBBD

Kırıkkale University Sosyal Bilimler Dergisi
Kırıkkale University Journal of Social Sciences

Yıl/Year: 2020 Cilt/Vol: 10, Sayı/no: 2

Baş Editör/ Editor in Chief

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

Editörler/Editors

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

Prof. Dr. Cemal FEDAYİ

Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN

Dr.Öğr. Üyesi Ziya TOK

Editör Yardımcısı/Asistant Editor

Arş. Gör. Ahmet ÖZMEN

BİLİM KURULU/SCIENTIFIC COMMITTEE

- Prof. Dr. Ali TAŞ, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Asım SALDAMLı, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cemalettin İPEK, Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Deniz Türsel ELİİYİ, Bakırçay Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ekrem YILDIZ, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hacı Ömer BUDAK, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Harun BAL, Çukurova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasan Said Ghazala, Umm Al-Qura University, Suudi Arabistan.
Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Lamia Khalil Hammad, Yarmouk University, Ürdün.
Prof. Dr. Mustafa BALCI, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ömer ANAYURT, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Öznur ÖZTOSUN ÇAYDERE, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ramazan Pars ŞAHBAZ, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ramoul Khaled, Ali Lounissi University, Blida 2, Cezayir.
Prof. Dr. Rawaa Mahmoud Hussain, ABD.
Prof. Dr. Sarah Kouider Rabah, Ali Lounissi University, Blida 2, Cezayir.
Prof. Dr. Tlemcani Benyoucef, Ali Lounissi University, Blida 2, Cezayir.
Prof. Dr. Veysel EREN, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye
Doç Dr. Khaled Mustafa Apdelhadi Sarahna, Islamic Sciences College, Filistin.
Doç. Dr. Hakan DÜNDAR, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Melih ÖZÇALIK, Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Mutlu TÜRKMEN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nedim YILDIZ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Peri Uran Murphy, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Salim PİLAV, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Semra BORAN, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yusuf POLAT, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Zübeyir TURAN, Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye
Dr. Ahmad Haji Safar, Qatar University, Katar.
Dr. Ali Mohammad Ali Ghareeb, Islamic Sciences College, Filistin.
Dr. Gamal Abd Elghany, Helwan University, Mısır.
Dr. Khaled Karim, Elte University, Macaristan.
Dr. Khalid Youssuf Al Mulla, Qatar Heritage and Identity Centre, Katar
Dr. Khamis bin Majed bin Khamis al Sabari, University of Nizwa, Umman.
Dr. Mohammad Jaber Thalgi, Yarmouk University, Ürdün.
Dr. Ouahiba Guetouche, University of Algiers 2, Cezayir.

SAYI HAKEMLERİ/REFEREE OF VOLUME

Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN	Doç. Dr. Uğur GÜRGAN
Prof. Dr. Ali TAŞ	Doç. Dr. Umut KARABULUT
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ	Doç. Dr. Yakup ŞAFAK
Prof. Dr. Dolunay ŞENOL	Doç. Dr. Yaşar BAŞKIRAN
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR	Doç. Dr. Yusuf KÖŞELİ
Prof. Dr. Gürcü ERDAMAR	Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YILMAZ
Prof. Dr. Hale BALSEVEN	Dr. Öğr. Üyesi Abdulkarim KARADENİZ
Prof. Dr. Hasan ATAK	Dr. Öğr. Üyesi Alper GÜRER
Prof. Dr. Himmet HÜLÜR	Dr. Öğr. Üyesi Arzu ÖZMERDİVANLI
Prof. Dr. Latif BEYRELİ	Dr. Öğr. Üyesi Aysun ESER ÖZEN
Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ	Dr. Öğr. Üyesi Cemal İNCE
Prof. Dr. Şafak KAYPAK	Dr. Öğr. Üyesi Cengiz GÜNEY
Prof. Dr. Tazegül DEMİR ATALAY	Dr. Öğr. Üyesi Emir Hüseyin ÖZDER
Doç. Dr. Adem KARA	Dr. Öğr. Üyesi Ediz GÜRİPEK
Doç. Dr. Alparslan UĞUR	Dr. Öğr. Üyesi Emine Meliha KURTDAS
Doç. Dr. Asaf ÖZKAN	Dr. Öğr. ÜyesiERCÜMENT Neşet DİZDAR
Doç. Dr. Aysel DEMİR	Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ÇAVDAR
Doç. Dr. Bengü HIRLAK	Dr. Öğr. Üyesi Fahrettin COŞGUNER
Doç. Dr. Çiğdem TARHAN	Dr. Öğr. Üyesi Gökhan GÖKMEN
Doç. Dr. Dünder KÖK	Dr. Öğr. Üyesi Hanaa HARAMİ
Doç. Dr. Eda BALIKÇIOĞLU	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BOZACI
Doç. Dr. Eda YAŞA ÖZELTÜRKAY	Dr. Öğr. Üyesi İlkey Doğan TAŞ
Doç. Dr. Ejder ÇELİK	Dr. Öğr. Üyesi Kerim FARUK
Doç. Dr. Emrah ÖZKUL	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DOĞAN
Doç. Dr. Erdal YILMAZ	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Selim İPEK
Doç. Dr. Figen BÜYÜKAKIN	Dr. Öğr. Üyesi Neşet MUTLU
Doç. Dr. Gökhan DEMİRTAŞ	Dr. Öğr. Üyesi Necla KUDUZ
Doç. Dr. Hakan KUM	Dr. Öğr. Üyesi Ozan COŞKUNSERÇE
Doç. Dr. Hüseyin ÖZTÜRK	Dr. Öğr. Üyesi Özgür KILINÇ
Doç. Dr. Kayhan ATİK	Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÇAKAR ÇELİK
Doç. Dr. Mehmet Ertuğrul UÇAR	Dr. Öğr. Üyesi Resul BABAOĞLU
Doç. Dr. Mustafa İSMAİL DÖNMEZ	Dr. Öğr. Üyesi Sadık Yüksel SIVACI
Doç. Dr. Necdet AYSAL	Dr. Öğr. Üyesi Said OLGUN
Doç. Dr. Nuray TAŞTAN	Dr. Öğr. Üyesi Serkan KAYA
Doç. Dr. Özgür SELVİ	Dr. Öğr. Üyesi Ümit DOĞRUL
Doç. Dr. Senem Ceylan	Öğr. Gör. Dr. Ahmet İSMAİLOĞLU
Doç. Dr. Tarık SOYDAN	Dr. Ahmet AKTER
Doç. Dr. Uğur BAKIR	Dr. Mustafa BÖLÜKBAŞI

Baş Editörden,

Tarihe baktığımızda insanlığın, neredeyse her yüz yılda bir ölümcül bir pandemiye maruz kaldığını görüyoruz.

Bunların en sonuncusu da Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinden başlayıp Dünya genelinde yaygın bir pandemi oluşturan ve yaşamımızı ciddi anlamda tehdit etmeye devam eden COVID-19 salgını.

Pandeminin sadece tıbbi boyutla sınırla kalmadığını, eğitim, ekonomi, sosyokültürel ve turizm açısından olumsuz bazı etkiler gösterdiğine şahit olmaktadır.

Eğitim sistemine olan etkisine baktığımızda dünya genelinde bir tedirginlik oluşturduğundan ötürü, "evde kalın" çağrısı ile beraber tüm dünyada örgün eğitim süreçlerine geçici süre ara verilmiş ve bunun yerine uzaktan eğitim desteklenmiştir.

Ayrıca UNESCO'nun uzaktan eğitimi desteklediğini, okulların ve öğretmenlerin öğrencilere uzaktan eğitimle ulaşabilmeleri için açık eğitim uygulamaları ve platformları önerdiğini; yapılacak organizasyonla eğitimdeki aksamaları azaltmak için öğretim ve öğrenim amaçlı ucuz mobil teknolojilerden yararlanmak için alana uygun uygulamaları paylaşılacağını belirtmek yerinde olacaktır.

Bu bağlamda, ülkeler tarafından eğitimin kesintisiz bir şekilde sürdürülebilmesi için çeşitli çözüm yolları önerilmiş, eğitimin devamlılığının sağlanması amacıyla konu ile ilgili materyallerin dijital ortama aktarılması sağlanmıştır.

Yapılan öneriler ve uygulamalar önümüzdeki günlerde, eğitim alanında daha ufuk açıcı, daha yaygın ve daha reformist uygulamalara geçileceği fikrini doğuruyor.

Bu sayımızda da 10 farklı alandan akademisyenlerimizin katkılarıyla 29 makale ile dopdolu bir şekilde sizlerle.

Bu sayımızdaki makale dağılımımız şu şekilde: Eğitim Bilimleri (5), Rehberlik ve Psikolojik danışmanlık (3), İktisadî-İdarî Bilimler (6), Sosyoloji (3), Tarih (3), Grafik Tasarım (1), Coğrafya (1), Radyo-Televizyon ve Sinema-Reklamcılık (1), Felsefe (1), Dil ve Edebiyat (5).

Önümüzdeki sayıda daha farklı alanlarla, yeni makaleler ve yeni yüzlerle buluşmak üzere,

Sağlık ve esenlikle kalın.

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

İÇİNDEKİLER/CONTENST

Baş Editörden.....vi

EĞİTİM BİLİMLERİ

“Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı” Üzerine

On The “Curriculum of Teaching Turkish As A Foreign Language”

Mustafa BALCI, Deniz MELANLIOĞLU.....173-198

Yerel Kültürel Mirasın Tanıtımına Yönelik Hazırlanacak Bir Video İçin İhtiyaçların Belirlenmesi: Eskişehir Örneği

Preparing Video for Promotion of Local Cultural Heritage: The Case of Eskişehir

Hakan KILINÇ, Hakan ALTINPULLUK, Mehmet FIRAT.....199-219

Teachers’ Views About The Communication Between School Principal And Teachers

Okul Müdürü ile Öğretmenler Arasındaki İletişimle İlgili Öğretmen Görüşleri

Bahadır GÜLBAHAR.....221-237

Erasmus Programına Katılan Öğretmen Adaylarının Deneyimleri

The Experiences of Prospective Teachers Participating in Erasmus Program

Serap Nur DUMAN.....239-256

Okul Terki Araştırmaları: Sistematik Bir Analiz Çalışması

School Dropout Studies: A Systematic Analysis Study

Funda ERYILMAZ BALLI, Sadık KARTAL.....257-278

REHBERLİK ve PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK

Yabancılaşma: Kavramsal ve Kuramsal Bir Değerlendirme

Alienation: A Conceptual and Theoretical Evaluation

Tuğba KIRMAN, Hasan ATAK.....279-295

Özgüven Üzerine Bir Derleme

A Review on Self-confidence

Nagehan KAYA, Nuray TAŞTAN.....297-312

Üniversite Öğrencilerinin Eş Seçimi Kriterlerinin Kişilik Özellikleri İle İlişkisinin İncelenmesi

Examining of Relationship of the University Students’ Spouse Selection Criteria with Personality Traits

Reyhan KORUNUR, Nuray TAŞTAN.....313-322

İKTİSADÎ-İDARÎ BİLİMLER

Sürdürülebilir Çevre Muhasebesi Aracı Olarak Ücretli Plastik Poşet Uygulaması Üzerine Bir Araştırma

A Research on the Application of Paid Plastic Bags As A Sustainable Environmental Accounting Tool
Osman ÇEVİK, Gülşah KAZAK.....323-351

Örgütsel İklimin Çalışanların Psikolojik Sermaye Düzeyine Etkisi: Bir Alan Araştırması

The Effect of Organizational Climate to Employees on The Psychological Capital Level: A Field Research

Gamze Ebru ÇİFTÇİ, Şaban ALTIN.....353-375

Dolarizasyona Neden Olan Yatırımcı Davranışı Analizi: Kırşehir Çalışması

Analysis of Investment Behavior That Results with Dollarization: Kırşehir Study

Serhan KESKİN.....377-392

Kamu Alımlarında Teminatlar, İrat Kaydı, Güncelleme Sorunu ve Çözüm Önerileri

Warranties in Public Procurement, Revenue Recording, Updating Problem and Solution Suggestions

Mehmet AKSOY.....393-421

Örgütsel Dışlanma İle Sosyal Kaytarma Arasındaki İlişki ve Demografik Değişkenlere Göre Farklılıkların İncelenmesi

Relationship Between Organizational Ostracism and Social Loafing and Examination of the Differences According to Demographic Variables

Şeyma Nur AYDIN, Adnan AKIN.....423-448

Çalışma Sermayesi Üzerinde Etkili Olan Firma Düzeyli Faktörler: Borsa İstanbul Bilişim Endeksinde Yer Alan Firmalar Üzerine Bir Araştırma

Firm-Level Factors Affecting Working Capital: A Research on Companies in Istanbul Stock Exchange Information Index

Eda DİZGİL.....449-463

SOSYOLOJİ

Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine İktidarların Meşruiyet Kaynakları

The Legitimacy Sources of Powers from Ottomans Empire to The Republic of Turkey

Atilla ALTUN, İbrahim MAZMAN.....465-482

Mülteci ve Sığınmacılarla Sosyal Bütünleşme-Kırıkkale İli Örneği-

Social Integration with Asylum Seekers and Refugees-Kırıkkale Province Sample

Dolunay ŞENOL, Aşkın TAŞTAN.....483-504

Geçici Koruma Altındaki Sığınmacıların Sosyo-Kültürel Durumunun Değerlendirilmesi: Şanlıurfa Örneği

The Evaluation of Socio-Cultural Condition of The Refugees Under Temporary Protection: Şanlıurfa Examlle

Kenan TAZEFİDAN.....505-518

TARİH

Mustafa Kemal Atatürk'ün Yabancı Dil Bilgisi ve Türkçeye Kazandırdığı Eserler
Mustafa Kemal Atatürk's Knowledge of Foreign Language and the Works He Brought into Turkish
Müşerref AVCI.....519-548

İngiliz Ordusunun Boerlerle Mücadelesi
The Fight of The British Army With Boers
Hüseyin GÜNARSLAN.....549-569

Anadolu'dan Abd'ye Göç Eden Ermeniler: Gemi Kayıtlarına Dair Bir Değerlendirme
Armenians who Emigrated from Anatolia to the United States: An Evaluation on Ship Records
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ.....571-587

GRAFİK TASARIM

Meslek Yüksekokulları Grafik Tasarımı Bölümlerinde Estetik Dersi İncelemesi
Analysis of Aesthetic Course and Recommendations in Graphic Design Programs in Vocational High School in Turkey
Meltem DEMİRCİ KATIRANCI, Gülleman ERDAL.....589-607

COĞRAFYA

Erbaa Şehri'nde Modern Sanayinin Gelişimi, Dağılımı ve Sorunları
The Development, Distribution and Problems of the Modern Industry in Erbaa City
Yusuf
YILMAZ.....609-636

RADYO-TELEVİZYON ve SİNEMA-REKLAMCILIK

Reklam Çizelgelemede Hedef Kitle Profiline Yönelik Yeni Bir Model Önerisi
A New Model Proposal towards Target Audience Profile in Advertising Scheduling
Merve BULUT, Keşer YURDAKUL, Tamer EREN, Evrencan ÖZCAN.....637-657

FELSEFE

Mevlâna Düşüncesinde Felsefe ve Hakikat
Philosophy and Truth in Mevlâna's Thought
Gülşen YAYLI.....659-669

DİL VE EDEBİYAT

Sovyet Devri Türkmen Dilcisi ve Yazarı Hıdır Deryayev
Turkmen Linguist and Author of the Soviet Union Period, Hıdır Deryayev
Yakup SARIKAYA.....671-680

Arapça Fiil+İsim Birlikteliğindeki Eşdizimlerde Fiilin Türkçeye Aktarımında Farklı Anlamlar Kazanması Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Verb Gaining Different Meanings During the Translation into Turkish in Arabic Verb + Noun Collocations

Enes BALI, Musa YILDIZ.....681-689

الرتبة بين النظرية والتطبيق

The Contextual Rank Between Theory and Practice

Mesut CEVHER.....691-704

بائية كعب بن سعد الغنوي دراسة في فحولتها وبنائها

Baeiat of Ka'ab bin Saad Al-Ghanawi Study of Its Virility and Construction

Hafel ALYOUNES.....705-729

الأخطاء اللغوية الشائعة لدى غير الناطقين بالعربية والحلول المقترحة دراسة تطبيقية في قسم اللغة العربية، جامعة قرق قلعة

A Feild Study For Kırıkkale University's Students About Arabic Common Linguistic Mistakes And Resolves

Mahmud HİLAL, Ahmet İSMAİLOĞLU.....731-742

“TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİ PROGRAMI” ÜZERİNE

Mustafa BALCI¹, Deniz MELANLIOĞLU²

Öz

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir alan olarak nitelenmektedir. Son yirmi yıldır oldukça ivme kazanan bu alanda üniversitelere bağlı Türkçe öğretim merkezleri, Türkiye Maarif Vakfı, Yunus Emre Enstitüsü gibi çeşitli kurum ve kuruluşların faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Dil öğretiminde kurum ve kuruluşlar arası standardın sağlanmasında Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni esas alınmaktadır. Bu metinde belirtilen üç temel, altı ara düzey dikkate alınarak yabancılara Türkçe öğretimine yönelik içerik ve materyal üretilmekte; sınav hazırlanmaktadır. Ancak alana özgü yapılan çalışmalar göz önüne alındığında pek çok sorunla karşılaşıldığı görülmektedir. Sorunların temelinde ise hedef dil Türkçeye özgü standartların belirlendiği bir programa duyulan ihtiyaç bulunmaktadır. Bu anlamda çaba gösteren kurumlardan biri olan Türkiye Maarif Vakfının örgün eğitim kurumları için tasarladığı Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı, alanda duyulan eksiklik adına önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada adı geçen programın içerik bakımından incelenmesi ve muadilleri ile kıyaslanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe Öğretimi, Dil Becerileri, Öğretim Programı, Kazanım

On The “Curriculum of Teaching Turkish As A Foreign Language”

Abstract

Teaching Turkish as a foreign language is considered to be a field that needs to be carefully attended to. In this field gathering momentum in the last twenty years, many different institutions and organization such as Turkish teaching centres affiliated to universities, Turkey Maarif Foundation and Yunus Emre Institute are operating. In language teaching, the Common European Framework of Reference for Languages is taken as the basis for ensuring the standard among institutions and organizations. Considering the three basic and six intermediate levels mentioned in this framework, content and materials for teaching Turkish to foreigners are produced and exams are prepared. However, when the studies specific to this field are examined, it is seen that many problems are encountered. On the basis of the problems, there is a need for a curriculum in which the standards specific to the target language Turkish are set. In this regard, The Curriculum of Teaching Turkish as a Foreign Language developed by the Turkey Maarif Foundation for the institutions of formal education is seen to be an important step taken in this field. In the current study, it is aimed to investigate this curriculum in terms of its content and to compare it with its counterparts.

Keywords: Teaching Turkish to Foreigners, Language Skills, Curriculum, Objective

¹Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mustafabal@yahoo.com

²Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, denizmellanlioglu@hotmail.com

Giriş

İnsanlar neden ana dilinden başka bir dil öğrenme ihtiyacı hisseder? Toplumlar neden dillerini, başka milletlere öğretme gayreti içindedir? Elbette bu sorulara geniş bir ölçekte cevap vermek mümkündür. Bireysel düzlemde farklı diller öğrenmeye ilgi, kendine yeni iş imkânları yaratma, akrabalık ilişkileri, seyahat gibi unsurlar ön plana çıkarken toplumsal açıdan bakıldığında konuşulan dilin uluslararası geçerliliğe ve yaygın kullanım alanına sahip olması, devletlerarası diplomatik ve siyasi ilişkilerde; o dilin mensubu olunan devlete iktisadi, sosyal, kültürel, eğitim gibi alanlarda olumlu katkılar sunarak dünya çapında saygınlık kazandırmaktadır. İfade edilen durum, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi yönünden ele alındığında gerek bireysel gerek toplumsal bakımdan Türkçenin her dönemde rağbet gören bir dil olduğu söylenebilir. Balcı (2016, s. 11) geçmişten bugüne Türkçeye gösterilen ilginin sebebini “Türklerin tarihteki belirleyici özellikleri ve değişik coğrafyalarda yönetici olarak bulunmaları dolayısıyla Türkçe öğrenmeye tarih boyunca ilgi gösterilmiştir. 21. asrın başlarında da Türkiye’deki siyasi ve iktisadi gelişmeler, dünyanın farklı coğrafyalarında ülkemizin tanınırlığının artırması, uluslararası öğrencilerin Türkiye’de eğitim almak istemesi, uluslararası ticaret erbabının Türkiye ile çeşitli iş ortaklıkları kurması Türkçenin yabancı dil olarak öğrenilme hevesinde etkili olmuştur.” şeklinde açıklamaktadır.

Tarihî derinliğe sahip zengin bir dil olan Türkçenin yabancılara öğretimi sürecinin bir kurum çatısı altında başlaması, 1984’te Ankara Üniversitesi bünyesinde Türkçe öğretim merkezinin açılmasıyla gerçekleşmiştir. Balcı ve Gültekin’e (2017, s.47) göre devlet ve toplum olarak Türkçeyi uluslararası zeminde tanıtmaya, öğrenme lüzumu ve ihtiyacının fark edilmesi 1990’lı yılların başında Sovyetler Birliği’nin dağılması ile mümkün olabilmiş; siyasi ilişkilerin bir yansıması olarak Sovyet coğrafyasının Türk ve Müslüman halklarından çok sayıda yükseköğrenim öğrencisi Türkiye’ye getirilmiştir. Bu öğrencilerle başlayan Türkçe öğretimi serüveninin günümüzde nicelik ve nitelik bakımından gözle görülür bir yol kat ettiği bir gerçektir. Özellikle son yirmi yıldır çeşitli burslar yoluyla gelen öğrenciler, araştırmacılar, Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı şirketlerde çalışanlar, ülkeye yerleşenler, Türk vatandaşı olmak isteyenler, göçmenler gibi çok geniş bir yelpazede Türkçe öğrenmek isteyen yabancıların sayısındaki muazzam artış (Uzun, 2013, s. 7) neticesinde Türkçenin yabancı dil olarak öğrenimi/öğretimi büyük ivme kazanmıştır.

Yurt içi ve yurt dışında Türkçe öğrenmeye duyulan istek sonucu Millî Eğitim Bakanlığı, Türkiye Maarif Vakfı, Yunus Emre Enstitüsü, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı, üniversiteler bünyesinde hizmet veren Türkçe öğretim merkezleri (TÖMER’ler) gibi kurum ve kuruluşlar yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi faaliyetlerinin yürütülmesinde sorumluluk üstlenmektedir. Bu kurum ve kuruluşlarda gerçekleşen öğretimde standardın sağlanmasında ise bugüne kadar Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni esas alınmıştır.

Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni (AOBM); yabancı dil öğrenenlerin bu dili iletişim kurmada kullanabilmek için neleri bilmeleri ve bu dilde yetkinlik kazanmak için hangi

bilgi ve yeteneklerini geliştirmeleri gerektiğini kapsamlı bir şekilde açıklayan bu çerçevede dil öğretiminin sınırlıklarını, standartlarını ve imkânlarını belirleyen kullanıcıları için müşterek bir başvuru kaynağıdır (TELC, 2013, s. 11). Bu metin; öğretim sürecinde ihtiyaçların belirlenmesi, öğrenim hedeflerinin belirlenmesi, içeriğin belirlenip tanımlanması, materyal seçimi, öğretim programlarının oluşturulması ve uygulanması, kullanılan öğretim yönteminin/yöntemlerinin seçimi ve sınav hazırlama/değerlendirme boyutlarında bir kılavuz niteliğindedir (Gültekin ve Melanlıoğlu, 2017, s. 152). Eylem odaklı yaklaşımın benimsendiği AOBM’de dil öğrencisine, günlük hayatta kullanacağı dilin öğretimi esastır bunun için ortak dil düzeyleri belirlenmiştir. Buna göre AOBM’de dil öğrenimine yönelik üç ana (A, B, C) ve altı ara (A1-A2, B1-B2, C1-C2) düzeye yer verilmiştir. Her bir düzeyde dinleme, konuşma (sözlü üretim ve sözlü etkileşim), okuma, yazma becerilerine yönelik yeterlikler sıralanmıştır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde öğretim sürecinin düzenlenmesi, ders materyallerinin hazırlanması, seviye tespit sınavlarının yapılmasında bu düzey ve yeterlikler temel alınmıştır. Ancak neticede AOBM bir öneri metnidir. Bu alanda hizmet veren kurum ve kuruluşlar, metni kendi ilkeleri doğrultusunda yorumlamış ve kullanmıştır. Her ne kadar AOBM ile alanda bir standarttan bahsedilse de farklı öğretim merkezlerinin yaptığı sınavlardaki sonuçlar, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi standartlarının istenilen düzeyde olmadığını belgeleyen tipik bir örneğe dönüşmektedir.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde 1990’lı yıllardan 2000’li yılların ortalarına kadar hedef kitle genel itibarıyla 18 yaş ve üstü öğrencilerdir. 2011 yılında Suriye Savaşı ile birlikte Türkçe öğrencilerinin profili yaş bakımından çeşitlenmiştir. Bugün Türkiye Cumhuriyeti, Suriyeli mültecilerin %60’ına ev sahipliği yapmaktadır. Bu beklenmedik durum, örgün eğitim kurumlarında da Türkçenin yabancı dil olarak öğretimini zorunlu kılmış, ana dili sınıfları karma sınıflara dönüşmüştür. 2019 verilerine göre okul çağındaki Suriyeli çocuk sayısı 1.082.172 iken okula kayıtlı olanların sayısı 684.728’dir (PIKTES, 2019). Bugün gelinen noktada örgün eğitimden yararlananlar sadece Suriyeli mülteciler değildir, Afganistan, İran gibi çeşitli ülkelerden gelen mülteci çocuklar da bu eğitime tabidir. Bu çocukların çoğu Türkçe bilmemektedir, bilenler ise okuma ve yazma becerilerinde istenen düzeyde değildir (Yiğit, 2015; Öngören, Özkan, Yüksel ve Sever, 2017). Okullarda her ders için bir öğretim programı takip edilmektedir ancak takip edilen öğretim programları, ana diline özgü içerikle beslendiği için Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik hiçbir bilgi içermemektedir. Ayrıca sınıfında mülteci bulunan öğretmenler de mülteci çocuklara nasıl yardım etmeleri gerektiği konusunda bilgi sahibi olmadıklarını bu açıdan kendilerini yetersiz hissettiklerini ifade etmektedir (Balkar, Şahin ve Babahan, 2016; Akay, Hamamcı ve Kurt, 2017). Böyle bir durum, yabancı dil olarak Türkçe öğretim sürecinde birtakım sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde öğretici niteliği, öğrenci özellikleri, materyal eksikliği, kurumlar arası farklılaşan değerlendirme ölçütleri, konuyla ilgili akademik çalışmaların yetersizliği gibi birtakım problemlerle karşılaşıldığı yapılan araştırmalarla ortaya konmaktadır (Açık, 2008; Ünlü, 2011; Er, Biçer ve Bozkırlı, 2012; Durmuş, 2013). Bu

araştırmalarda ifade edilen problemlerin ana nedeninin Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde ortak bir paydada buluşamama olduğu ifade edilebilir. Ortak bir noktadan hareket edilmesini sağlayacak unsur ise Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine özgü bir öğretim programının hazırlanması olarak belirtilmektedir (Candaş Karababa, 2009; Biçer, Çoban ve Bakır, 2014; Demirtaş ve Acer, 2016). Durukan ve Maden (2013, s. 511) Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde ders araç gereçleri, yöntem ve teknikler, ölçme değerlendirme faaliyetleri gibi birçok unsurun önemli yer tuttuğunu ancak en önemli unsurun program olduğunu vurgulamaktadır. Durmuş (2013, s. 218) öğrenenlerin ihtiyaçları göz önüne alınarak hazırlanmış bir öğretim programına duyulan ihtiyaçtan bahsetmektedir. Balcı (2017, s. 34) da yapılan çalışmalarla önemi her geçen gün ortaya konan bu alana özgü bir öğretim programının bulunmayışından yakınmaktadır.

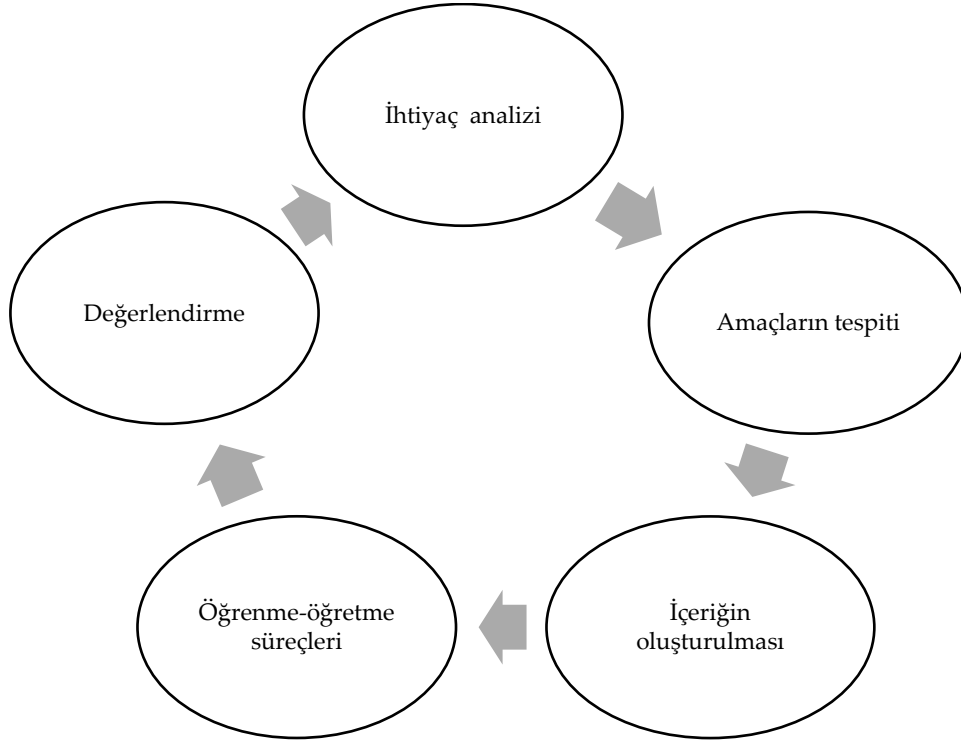
Öğretim programı; öğrencilere bir plana göre kazandırılması istenilen öğrenim yaşantılarının tümünü içine alan program (Oğuzkan, 1993, s. 113); okul ve kurslarda ulaşılması istenen amaçları, bunları gerçekleştirecek dersleri ve konuları sıralayan, öğretmene bu işte kılavuzlukta bulunacak düşünceleri kapsayan kılavuz (Öncül, 2000, s. 865); belli bilgi kategorilerinden oluşan ve bir kısım okullarda beceriye ve uygulamaya ağırlık tanıyan bilgi ve becerinin, eğitim programının amaçları doğrultusunda ve planlı bir biçimde kazandırılmasına dönük bir program (Varış, 1997, s.14) şeklinde tanımlanmaktadır. Yapılan tanımlardan hareketle öğretim programının öğretim sürecini düzenleyen rehber bir kaynak olduğu söylenebilir. Bu anlamda yabancılara Türkçe öğretimine yönelik bir içeriğin bulunmaması alanın en büyük eksikliği olarak değerlendirilebilir.

Suriyeli mültecilerin güvenli buldukları, yeni vatan şeklinde niteledikleri Türkiye Cumhuriyeti'ne kalıcı olarak yerleşmeleri, 2015 yılından itibaren yurt dışında bulunan Türk okullarının Türkiye Maarif Vakfına devri ile Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde hedef kitlenin niteliğinde bir farklılaşma göze çarpmaktadır. 3 yaşında bir çocuktan 70 yaşında bir yetişkine kadar çok geniş bir yaş aralığı, Türkçenin hedef dil olarak öğretiminde herkes tarafından kabul gören bir standart öğretimi gerekli kılmıştır. Bu ihtiyacı fark eden kurumlardan biri olan Türkiye Maarif Vakfı, yurt dışındaki okullarda kullanılmak üzere 2018 yılında Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik program geliştirme çalışmalarına başlamıştır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanında çalışan uzmanların yanı sıra eğitim psikolojisi, program geliştirme, ölçme değerlendirme, İngilizce ve Fransızca eğitimi, okul öncesi eğitimi, sınıf öğretmenliği gibi alanlarda çalışan araştırmacıların desteği ile Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'nı hazırlamıştır. Yurt içinde özellikle örgün eğitim kurumlarında böyle bir programa duyulan ihtiyaç, Cumhurbaşkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı uhdesinde yürütülen Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonu Projesi (PIKTES) kapsamındaki çocuklar başta olmak üzere örgün eğitime devam eden mülteci çocukların yararlanması için Türkiye Maarif Vakfı ile Millî Eğitim Bakanlığı arasında 11.11.2019 tarihinde bir protokol imzalanmış ve mevcut programın Bakanlık tarafından yürütülen PIKTES Projesi başta olmak üzere yurt içi ve yurt dışı örgün/yaygın eğitimde yabancılara Türkçe öğretimi uygulamalarında kullanılması taraflarca kabul edilmiştir. Bu

bağlamda hazırlanan Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı, 2020 yılında Talim ve Terbiye Kurulunca da onaylanmış böylece hedef dil olarak Türkçenin öğretimine yönelik hem yurt içi hem de yurt dışında kabul gören bir öğretim programı alana kazandırılmıştır.

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı

Programın hazırlanış aşamasında program geliştirme ilkeleri göz önüne alınmıştır. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'nın geliştirilme sürecinde izlenen yol Şema 1'de gösterilmiştir.

Şema 1. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi programı'nın geliştirilme süreci

Şema 1'de de görüldüğü gibi program geliştirme sürecine öncelikle ihtiyaç analizi ile başlanmıştır. Böyle bir programın gerekliliği ve nasıl yapılandırılması gerektiğine ilişkin alanda çalışan araştırmacılar ve sahada çalışan öğretmenlerin katılımıyla geniş çaplı bir çalıştay gerçekleştirilmiş ve alana özgü bir ihtiyaç analizi yapılmıştır. Daha sonraki aşamalarda programın amaçlarının belirlenmesi, belirlenen amaçlara uygun içeriğin tasarlanması ve buna yönelik öğrenme-öğretme süreçlerinin planlanması gerçekleştirilmiştir. Hazırlanan taslak programa yönelik Türkiye Maarif Vakfı bünyesinde bulunan yurt dışındaki Türk okullarında pilot uygulama yapılmış, sahadan gelen dönütlerle programa son hâli verilmiştir. 11.11.2019 tarihinde Türkiye Maarif Vakfı ile Millî Eğitim Bakanlığı arasında yapılan protokolle program içeriği yurt içi örgün eğitim kurumlarını da kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bütün bu aşamalar, yaklaşık 18 ay sürmüştür.

Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni esas alınarak geliştirilen Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı; yurt içinde veya yurt dışında örgün ve yaygın eğitim kapsamında Türkçe öğrenenler, öğreticiler, öğretim materyali hazırlayanlar ve sınav uygulayıcıları için temel dayanak ve yaklaşımları, amaçları, seviyelere ve becerilere göre kazanımları, ölçme ve değerlendirme sürecini, dil öğretimi içeriklerini düzenleyen ve dil öğretimi standartlarını belli çerçevede yapılandıran bir öğretim programı olarak hazırlanmıştır (TYDÖP, 2020, s. 10).

Okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise kademelerini içine alan Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı;

- Programın Temel Dayanakları ve Yaklaşımı,
- Programın Genel Amaçları,
- Programın Yapısı,
- Programın Ölçme ve Değerlendirme Yaklaşımı,
- Programın Uygulanmasına Dair Öneriler,
- Kazanımlar,
- Seviyelere Göre Dil Yapıları Listesi,
- Programın Kademelere Göre İzlenice Bölümü,
- Sözlük,
- Kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır. Bu bölümlerin ayrı başlıklar altında ele alınmasının programın içeriğini daha anlaşılır kılacağı düşünülmektedir.

Programın Temel Dayanakları ve Yaklaşımı

Temel Dayanakları

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'nın temel dayanağı, Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni'dir. Metin, kullanıcıların kendinden nasıl yararlanacağına ilişkin bilgi sunarken program geliştirme süreci için ihtiyaç analizi, bütünsellik, çok boyutluluk, iletişimsel ve kültürel yeterlikler olmak üzere beş ana başlık sunmaktadır (TELC, 2013). Buna göre hazırlanan Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'nın kullanıcılarına; ihtiyaçları belirleme, öğrenim amaçlarını belirleme, içeriği belirleme ve tanımlama, materyal seçme ve hazırlama, öğretim ve öğrenim yöntemlerini belirleme ile ölçme ve değerlendirmede rehberlik etmesi beklenmektedir (TYDÖP, 2020, s. 12). Programın temel dayanakları arasında Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni'nin yanı sıra 21. Yüzyıl Becerileri, Avrupa Yeterlikler Çerçevesi ve Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (2019) ilk kez yer alan kök değerler de bulunmaktadır.

21. yüzyılda meydana gelen hızlı değişim ve dönüşüm bireylerin topluma üretici olarak katılabilmesini zorlaştırmaktadır. Bireyin bu zorluğun üstesinden gelebilmesi için gerekli olan temel öğrenme, yenilik, teknoloji ve kariyer gibi iş ve yaşam becerilerini edinirken aynı zamanda bir bilgi alanının temel içeriğini de hızlıca öğrenmesi gerekmektedir (Trilling ve Fadel, 2009, s. 17). Ön bilgilerin yeni bilgilerle sentezlenmesi ve gündelik hayata aktarılması

bu anlamda 21. yüzyıl becerilerinin temelini oluşturmaktadır. Dünya Ekonomik Forumu (2015), 21. yüzyıl becerilerini temel okuryazarlık, yetkinlikler ve karakter özellikleri olmak üzere üç ana başlıkta sınıflamaktadır (2015). Bu tasnifin içeriği ise şu şekilde verilebilir.

Tablo 1. 21.Yüzyıl becerilerinin sınıflandırılması

Temel okuryazarlık	Yetkinlikler	Karakter özellikleri
Okuryazarlık	Eleştirel düşünme	Merak
Matematik becerisi	İletişim	Girişimcilik
Bilimsel okuryazarlık	Problem çözme	Kararlılık
Bilişim ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı	İş birliği	Uyum sağlama
Finansal okuryazarlık		Liderlik
Kültür ve vatandaşlık okuryazarlığı		Sosyal ve kültürel uyum sağlama

Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin akademik anlamda sahip olması gereken birikimi destekleyecek küresel ölçekte bilgilere ihtiyaç duyulduğu ve bunların temel becerilerle ilişkilendirilerek sunulduğu görülmektedir. 21. yüzyıl becerilerine yönelik birçok tasnifin olduğu ilgili alanyazın incelendiğinde anlaşılmaktadır (Trilling ve Fadel, 2009; Dünya Ekonomik Forumu, 2015). Yapılan tasniflerde adlandırma farklılaşsa dahi içeriğin aynı olduğunu söylemek mümkündür. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı’nda 21. yüzyıl becerilerinden temaların ve kazanımların oluşturulmasında faydalanılmıştır. Böylece öğrencilerin dil öğrenme sürecinde hem günlük hem de akademik yaşamlarında başarılı olmalarını sağlayacak becerileri kazanmaları amaçlanmıştır.

Programın bir diğer dayanak noktası, Avrupa Yeterlikler Çerçevesi’dir (AYÇ). Uluslararası hareketliliği teşvik etmek ve bireylerin hayat boyu öğrenmelerine yardımcı olmak üzere iki temel prensibe dayanan AYÇ, ülkelerin ulusal yeterlik sistemlerini bilgi, beceri ve yetkinlikten oluşan sekiz ortak Avrupa referans seviyesi aracılığıyla ilişkilendirmeyi amaçlayan bir yeterlilik çerçevesi olarak değerlendirilmektedir (<https://www.myk.gov.tr/index.php/tr/avrupa-yeterlilikler-cercevesi>). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı’nda AYÇ’nin dayanak alınması ile öğrencilerin kültürlerarası iletişimsel yeterliklerini geliştirebilmelerine, hayat boyu öğrenme ilkelerine bağlı olarak öğrenen özerkliği kazanmalarına ve tüm bu yeterliklerin sonucunda uluslararası hareketlilik için gerekli olan bireysel özelliklere sahip olmalarına aracılık etmek hedeflemektedir (TYDÖP, 2020, s. 13).

Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda (2019) ilk kez yer verilen kök değerler de programın esas dayanaklarından biridir. Değerler davranışlara rehberlik eden genel ilkeler ve temel inançlardır (Halstead ve Taylor, 2000). Değerler eğitimi ise (Bacanlı, 2011) genel ve evrensel değerler konusunda öğrencilere farkındalık kazandırmaya yönelik yaklaşım ve çalışmalar için kullanılan bir kavramdır. Değerler eğitimi ile öğrencinin hızla değişen

dünyanın günlük hayata yansımalarında karşılaşılan sorunlara makul çözümler üretmesi beklenmektedir. Ana dili Türkçe Öğretimi Programı'nda (2019) yer verilen kök değerler; adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverliktir (MEB, 2019, s. 4). Bu değerlerin Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'na dayanak oluşturmasındaki gaye, öğrencilerin dil yeterliklerini geliştirmenin yanı sıra evrensel ve yerel değerlere duyarlılık kazanmalarını sağlamaktır (TYDÖP, 2020, s. 13).

Programın Temel Yaklaşımı

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı, hazırlanma amacını şu şekilde ifade etmektedir (TYDÖP, 2020, s. 13):

“Türkçe anlama ve anlatma becerilerini kullanarak iletişim kuran, keşfederek ve yaparak yaşayarak öğrenen, öğrenme sürecinde sorumluluk alan, iş birliği içinde çalışan, problem çözme becerilerini kullanan, sorgulayan, yorumlayan, evrensel ve kendi kültürüne özgü değerlere duyarlı bireyler yetiştirmek istenmektedir.”

Belirtilen öğrenci profiline ulaşmak için programın temel yaklaşımı, eylem odaklı yaklaşım olarak benimsenmiştir. Bourguignon'a göre (2011, s. 3, akt. Delibaş, 2019, s. 48) öğretim paradigmasından kullanım paradigmasına geçiş sadece eylemi değil aynı zamanda iletişimi de temel almaktadır. Bu nedenle dil öğretimi artık öğrenilenlere değil, öğrenilenlerin kullanılmasına odaklanmalıdır. Bu yeni görüş, eylem odaklı yaklaşımın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Eylem odaklı yaklaşım, dili kullanan ve öğrenenleri öncelikle sosyal aktörler yani belirli eylem alanlarında sadece dille sınırlı olmayan, yerine getirmeleri gereken görevleri gerçekleştiren toplum üyeleri olarak nitelenmektedir (TELC, 2013). Buna göre özel, kamusal, eğitim ve mesleki alan olarak dört ana başlık altında ele alınan dilin kullanım alanları, sosyal aktörlerin iletişim görevini yerine getirebilmeleri için gerekli zemini oluşturmaktadır. TELC (2013), öğrencilerin yaşam alanlarından belirli konularda metin üretme ve alımlamaya yönelik dil görevlerini yerine getirmek için çeşitli bağlamlar, şartlar ve sınırlılıklarda söz konusu yeterliklerden faydalanacağını dile getirmektedir.

Programda eylem odaklı yaklaşımın yanı sıra öğretme-öğrenme sürecinin yapılandırılmasında sarmal programlama yaklaşımı, kademeli sorumluluk aktarımı ve ekolojik sistem kuramından da yararlanılmıştır (TYDÖP, 2020, s. 22). Kademeli sorumluluk aktarımı, öğretmen rehberliğinde başlayan dil öğretim sürecinin öğrenen özerkliğine evrilerek devam etmesini ifade ederken ekolojik sistem, kademeli sorumluluk aktarımının bir parçası hâline getirilerek öğrencinin hedef dili öğrenmesi; okul, aile, akran gibi çeşitlenen bir etkileşim döngüsü ile sağlanmaktadır. Böylece öğrencinin hedef dil olarak Türkçeyi öğrenmesi sadece sınıf-içi uygulamalarla sınırlı kalmamakta, sınıf dışı etkinlik ve desteklerle de öğrenmeleri pekiştirilmektedir.

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'nda eylem odaklı yaklaşım, kademeli sorumluluk aktarımı ve ekolojik sistemin birlikte işe koşulmasının nedeni; öğrenme

ortamlarının farklılığı, hedef kitlenin çeşitliliği, öğrencinin öğrenme stratejilerindeki farklılıklar, yaş gruplarına göre seviye farklılıkları, dil öğrenme ihtiyaçları, çağın dil öğretimine getirdiği yeniliklerle açıklanabilir. Bu çerçevede Program eylem odaklı yaklaşım temelinde; işlevsel, iletişimsel, sarmal, tematik, beceri ve görev odaklı bir bakış açısıyla yapılandırılmıştır (TYDÖP, 2020, s. 22-23).

Genel Amaçlar

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı’nda yer alan genel amaçlar şunlardır:

Öğrencilerin;

- Dinleme/izleme ve okuma yoluyla Türkçe anlama becerilerini geliştirmek,
- Sözlü üretim, sözlü etkileşim ve yazma yoluyla Türkçe anlatma becerilerini geliştirmek,
- Türkçeyi dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerini bütüncül bir şekilde ve kurallarına uygun olarak bilinçli, doğru ve özenli kullanmalarını sağlamak,
- Türkçeye ait sözsüz iletişim becerilerini kazandırmak ve bunları iletişim süreçlerinde doğru kullanmalarını sağlamak,
- Türkçe söz varlığını zenginleştirmek,
- Etkileşim yoluyla kültürel duyarlılık kazandırmak,
- Türk dili ve edebiyatının seçkin eserlerini tanımalarını sağlamak,
- Hayat boyu öğrenme becerilerini geliştirmek,
- Disiplinlerarası bir yaklaşımla 21. yüzyıl becerilerini edinmelerini/geliştirmelerini sağlamak,
- Akademik ve özel amaçlı Türkçe dil yeterliklerini geliştirmeleri amaçlanmaktadır.

Sıralanan 10 genel amaç göz önünde bulundurulduğunda hedef dil olarak Türkçe öğrenenleri, dil becerilerinde yetkin kılmanın yanı sıra yaşam becerileri bakımından da geliştirmenin hedeflendiği söylenebilir.

Programın Yapısı

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı, yurt içi ve yurt dışındaki öğrencileri kapsadığı için esnek bir yapıya sahiptir. Okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise kademelerine yönelik hazırlanan programda her bir kademe için dil öğrenme süreci ve kazanımlar farklılaşmaktadır. Program, kademelere göre yurt içi ve yurt dışındaki öğrenim süreci göz önünde bulundurulurken iki şekilde yapılandırılmıştır (TYDÖP, 2020, s. 25).

Tablo 2. Türkçenin yabancı dil olarak öğretim programı’nın kademelere göre yurt dışı yapılandırılması

1	Okul Öncesi	36-48 Ay	Başlangıç I	72 Saat
		49-60 Ay	Başlangıç II	72 Saat
		61-72 Ay	Başlangıç III	72 Saat

2	İlkokul	7 Yaş	A1.1	72+72 Saat
		8 Yaş	A1.2	72+72 Saat
		9 Yaş	A1.3	72+72 Saat
		10 Yaş	A1.4	72+72 Saat
3	Ortaokul	11 Yaş	A1	144 Saat
		12 Yaş	A2.1	144 Saat
		13 Yaş	A2.2	144 Saat
		14 Yaş	A2.3	144 Saat
4	Lise	15 Yaş	A1	144 Saat
		-	A2	144 Saat
		-	B1	B1 144 Saat
		-	B2	144 Saat
		-	C1	144 Saat
		-	B1+	144 Saat

Tablo 2 incelendiğinde her bir düzeyin genel itibarıyla 144 saat üzerinden düzenlendiği görülmektedir. Kademe ayırımında ise dil düzeyi ile birlikte yaşın da verilmesi dikkat çekmektedir. Okul öncesi kademesi için 36 aydan 72 aya üç aşamalı bir öğretim sürecinin planlandığı gözlemlenmektedir. Üç düzeyde de bir dil seviyesi belirtilmemiş ve seviyeler Başlangıç olarak adlandırılmıştır. Böylece okul öncesi dönemde çocuklarının Türkçe ile tanışması öncelenmiştir. İlkokul düzeyindeki öğrencilerin Türkçeyi A1 düzeyinde öğrenmesi beklenmektedir. Dört yıllık bir öğrenim sürecini kapsayan ilkokul için A1 içeriğinin, Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni'nde ifade edilen dallandırma esas alınarak A1.1, A1.2, A1.3 ve A1.4 olmak üzere dört seviyede verilmesi ön görülmüştür. Ortaokuldan mezun olan bir öğrencinin A2 düzeyinde Türkçe bilmesi hedeflenmektedir. 4 yıllık ortaokul öğretiminde bir yıl A1, üç yıl ise A2 (A2.1, A2.2, A2.3) seviyesinde Türkçe öğretimi planlanmıştır. Lise için Tablo 2'de eğitim yılı sadece lise birinci sınıf için gösterilmiştir. Lise düzeyinde ülkelere göre değişen eğitim sistemi nedeniyle dil düzeyleri yaşla ilişkilendirilerek sunulmuştur. Liseyi bitiren bir öğrencinin C1 düzeyinde Türkçe bilmesi beklenmektedir. Ancak kimi ülkelerde lise eğitiminin süresi daha kısa düzenlendiği için öğrencinin B1+ düzeyinde Türkçe bilmesi, bu kademe programın ilk hedefi olarak dile getirilebilir. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı'nın kademelere göre yurt içi yapılandırılması ise şöyle ifade edilebilir (TYDÖP, 2020, s. 26).

Tablo 3. Türkçenin yabancı dil olarak öğretim programı'nın kademelere göre yurt içi yapılandırılması

1	Okul Öncesi	36-48 Ay	Başlangıç I	72 Saat
		49-60 Ay	Başlangıç II	72 Saat
		61-72 Ay	Başlangıç III	72 Saat

			A1.1	60 Saat	
		A1	A1.2	60 Saat	
2	İlkokul	7-10 Yaş	A1.3	60 Saat	
			A1.4	60 Saat	
			A2.1	120 Saat	
		A2	A2.2	120 Saat	
		A1		240 Saat	
			A2.1	120 Saat	
3	Ortaokul	11-14 Yaş	A2	A2.2	120 Saat
			B1	120 Saat	
			A1	240 Saat	
			A2	240 Saat	
4	Lise	15 Yaş +	B1	B1	120 Saat
				B1+	120 Saat
			B2	240 Saat	
			C1	240 Saat	

Tablo 3'e bakıldığında yurt içi uygulamada ders saatinin farklılaştığı ayrıca ortaokul düzeyinde öğrencinin mezun olma düzeyinin B1 olarak ifade edildiği anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, öğrencilerin hedef dili, konuşulduğu ülkede öğrenmeleri ile açıklanabilir. Program, yapılan bu planlamanın öğrenim/öğretim şartlarına göre yeniden düzenlenebileceğini de vurgulamaktadır.

Programın Ölçme ve Değerlendirme Yaklaşımı

Öğrencilerin belirli bir eğitim sonucu ulaştıkları düzey, ölçme yöntemleri ile değerlendirilmektedir. Ölçme bir değişkenin gözlenerek gözlem sonucunun sayı ya da sembolle gösterilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Turgut, 1995). Değerlendirme ise ölçme sonuçlarının bir ölçütle karşılaştırılarak sonuca varma sürecidir (Güler, 2011, s. 12). Öğrenme sürecinin amaca hizmet etme durumunu sorgulamak, sürecin aksayan yönlerini tespit etmek, öğrencilerin dil öğrenme süreçlerini belirlemek için ölçme ve değerlendirme programların önemli bir unsuru olarak ele alınmaktadır. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı'nda hedeflenen bilgi, beceri, tutum ve değerlerin bütüncül bir yaklaşımla çeşitli açılardan değerlendirilmesine yönelik bir anlayış benimsenmiş ve ölçme değerlendirme uygulamaları için şu ilkelerden hareket edilmiştir (TYDÖP, 2020, s. 33-34):

- Süreçte kullanılacak ölçme araçları ve değerlendirme süreci, esnek ve güncellenebilir

bir niteliktedir.

- Ölçme ve değerlendirme uygulamaları öğretim sürecinin doğal bir parçası olarak planlanır ve uygulanır.
- Yapılacak uygulamaların planlanmasında bireysel farklılıklar (kültür, aile, dil ve öğrenme stilleri vb.) göz önünde bulundurulur.
- Bütüncül ölçme ve değerlendirme tekniklerinin kullanılmasına dikkat edilir.
- Seçilen ölçme değerlendirme tekniğinin ölçülen özelliğe uygunluğu kontrol edilir.
- Alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerinin (öz değerlendirme, akran değerlendirme, derecelendirme puanlama anahtarı vb.) yanı sıra geleneksel tekniklere de yer verilir.
- Dilin akademik bir öğrenme alanından çok işlevsel kullanımlarına yönelik ölçme-değerlendirme tekniklerine odaklanılır.
- Yansıtmacı bir yaklaşımın benimsendiği, öğrenen özerkliğinin öncelendiği öz-değerlendirme uygulamalarına öneme verilir.

Sıralanan maddeler özelinde programda süreç ve sonuç değerlendirmesine yer verildiği, süreç değerlendirmenin, dil öğrenme sürecini etkileyen önemli bir değişken olarak ele alındığı sonucuna ulaşılabilir. Buna göre programın beceri boyutunda kullanılmasını önerdiği ölçme değerlendirme teknikleri şu şekilde gösterilebilir (TYDÖP, 2020, s. 35):

Tablo 4. Dil becerilerine yönelik ölçme değerlendirme teknikleri ve öğrenme/öğretme uygulamaları

Dil Becerileri	Önerilen Öğrenme – Öğretme Uygulamaları	Ölçme ve Değerlendirme Teknikleri
Konuşma	Drama, tartışma, grup veya ikili çalışmalar, resmi tasvir etme, belirli durumlarda kısa cevaplar verme, bilgi paylaşım temelli konuşma, görüş paylaşım temelli konuşma, bir olayı başkalarına aktarma, kısa sözel sunumlar yapma, görsel/şekil/tablolara üzerine konuşma vb.	Görüşme, gözlem, dereceli puanlama anahtarı, kontrol listeleri, ürün dosyası, öz değerlendirme/akran değerlendirme/grup ve tutum değerlendirme ölçeği vb.
Dinleme	Öğrencilerin dinledikleri metinle resimleri eşleştirme, sesleri ayırt etme, metinlerdeki kişilerin amaç ve iletişim niyetlerini anlayabilme, dinleme ve bir eylemi tamamlama (Dinle ve resim yap/çiz/doğru sıraya koy/yanlış belirle/ işaretle), ilgisiz bilgiyi çıkarma, doğru/ yanlış etkinlikleri, detayları ayırt edebilme türü, ayrıntıları fark etme, soru ve cevap vb.	Görüşme, anlama testleri, boşluk doldurma, cümle doğrulama tekniği, gözlem, dereceli puanlama anahtarı, kontrol listeleri, ürün dosyası, öz, akran, grup ve tutum değerlendirme ölçeği vb.
Okuma	Bilgileri/ görselleri eşleştirme, metinlerdeki kişilerin amaçlarını anlayabilme, başlık bulma, ana fikri belirleme, ayrıntıları anlama, tamamlama (Oku ve resim yap/çiz/doğru sıraya koy/yanlış belirle/ işaretle), ilgisiz bilgiyi çıkarma, doğru-yanlış etkinlikleri, ayrıntıları fark etme, ima edilen bilgileri anlayabilme, metnin dil bilimsel boyutlarını fark etme, soru -cevap, metindeki bilgileri tablo/şekil/listede bulma vb.	Görüşme, anlama testleri, boşluk doldurma, cümle doğrulama tekniği, gözlem, dereceli puanlama anahtarı, kontrol listeleri, ürün dosyası, öz, akran, grup ve tutum değerlendirme ölçeği vb.

Yazma	Görsel/video/resmi tasvir etme, form doldurma (otele giriş işlemleri, iş başvuru formu doldurma, vb.), not alma, yazma planı oluşturma, liste hazırlama (alışveriş listesi, yapılacak işlerin listesini hazırlama), tabloya göre metin oluşturma, yeniden yazma, kısa notlar alma, cevaplar hazırlama, paragraf/deneme/eposta/günlük notlar oluşturma, giriş cümlesi yazma, özetleme vb.	Görüşme, açık uçlu sorular, boşluk doldurma, gözlem, dereceli puanlama anahtarı, kontrol listeleri, ürün dosyası, öz, akran, grup ve tutum değerlendirme ölçeği vb.
-------	--	---

Tablo 4 dikkate alındığında öğrencilerin, dil öğrenme sürecindeki eksik ve güçlü yönlerini belirleyip eksik yönlerini geliştirmeleri için uygun ortamın hazırlanmasına yönelik uygulama örneklerine yer verildiği anlaşılmaktadır. Tabloda belirtilen ölçme değerlendirme teknikleri ise eylem odaklı yaklaşımın uygulanışında sıklıkla kullanılan ölçme araçları olmakla birlikte program, bunların öneri mahiyetinde sunulduğunu ifade etmektedir.

Programın Uygulanmasına Dair Öneriler

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı, kullanıcıların bu metinden nasıl faydalanacağına ilişkin birtakım öneriler sunmaktadır. Programda yer alan öneriler şunlardır (TYDÖP, 2020, s. 36-38):

- Kazanımlar, temalarda belirtilen sarmallık ve ardışıklık ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilmelidir.
- Tema ve kazanımlar ihtiyaç ve işlev temelli olarak ele alınmalı, özellikle dil bilgisi ile ilgili kurallarda kullanımdan kurallara ilerleyen bir çizgi takip edilmelidir.
- Temel dil becerilerinin birbirini destekleyecek biçimde sarmal bir yapıda sunulmasına yönelik etkinlik ve uygulamalara yer verilmelidir.
- Türkçe öğrenimi sadece ders içi etkinliklerle sınırlanmamalı, sınıf dışı sosyal etkinlik ve görevler tasarlanmalı, bu süreç de bizzat öğretmenler ve aileler tarafından takip edilmelidir.
- Dil öğretim sürecinin ders dışına taşınmasına yönelik öğrenme stratejileri geliştirilmeli, bu amaçla öğrenenlere ders dışında bireysel olarak gerçekleştirecekleri görevler verilmelidir.
- Bütün yaş ve düzeylerde Türkçe ile ilgili her türlü yazılı veya sözlü üretim takdir ve teşvik edilerek hedef dile yönelik öğrencilerin motivasyonu sağlanmalıdır.
- Sınıf içi ve sınıf dışı etkinliklerde oyunlar, şarkılar ve drama gibi eğlenceli eşli/grup çalışmaları kullanılmalıdır.
- Ölçme ve değerlendirme araçları, öğrencilerin yaş ve yeterlik düzeyine uygun yapılandırılmalıdır.
- Sonuçla birlikte sürecin değerlendirilmesine imkân tanıyan ölçme değerlendirme araçları kullanılmalıdır.
- Uygulama aşamasında yerel ve bireysel farklılıklar dikkate alınmalıdır.
- Dil öğretim/öğrenim sürecinin başından sonuna kadar sınıf içi ve dışı iletişimin Türkçe gerçekleştirilmesine dikkat edilmelidir.
- Öğretim materyalleri ve etkinlikleri standart Türkçeyle yapılandırılmalıdır.
- Dil ile taşınan bütün kültürel değerlerin hedef dil ve kültürle örtüşen özellikleri öne

çkarılmalı ve kültürlerarası iletişimi sağlayacak etkinlik ve uygulamalara yer verilmelidir.

- Dil bilgisi konuları, dil becerilerini destekleyecek şekilde sunulmalıdır.
- Dil öğretim sürecinde kullanılacak etkinlik ve materyaller, programda belirtilen kişisel alan, kamusal alan, mesleki alan ve eğitim alanı bağlamlarında ortaya çıkan dil işlevleri göz önünde bulundurularak düzenlenmelidir.
- Dilin temel işlevinin iletişim kurmak olduğu unutulmamalı, gündelik hayatta sıklıkla kullanılan temel iletişim kalıplarının (“Yardım edebilir misiniz? Lütfen, tekrar edin.” gibi) temel düzeyde verilmesinden sakınca duyulmamalıdır.
- Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil bilgisine ait yapı ve ekler bilgi düzeyinde değil, işlev merkezli bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

Uygulayıcı ve kullanıcılara yönelik sıralanan maddeler dikkate alındığında Türkçenin iletişim odaklı öğretiminin amaçlandığı ve buna yönelik yapılması gerekenlerin ifade edildiği anlaşılmaktadır. Belirtilen hususların dikkate alınmasıyla Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı’nın işlevsel kullanımının sağlanacağı ifade edilebilir.

Kazanımlar

Belirli bir öğrenim süreci sonunda öğrencinin elde ettiklerini karşılamak için kazanım ifadesi kullanılmaktadır. Özbay’a göre (2010, s. 40) öğrencinin, öğretim sürecinde yeni şeyler keşfedip bunları öğrenmesi amacıyla etkileşime dayalı ortamlar oluşturulmalı ve öğrenciler etkileşim yoluyla yeni bilgi ve kazanımları gerekenleri, kendi istek ve iradeleriyle elde etmelidir. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı, bu anlamda eylem odaklı yaklaşımı esas alarak, öğrencinin hedef dile yönelik kazanımları etkileşime dayalı olarak gerçekleştirmelerini hedeflemektedir, denilebilir. Programdaki kazanımlar, Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni’nde yer alan dil yeterlikleri temel alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca programın temel dayanaklarında belirtilen 21. yüzyıl becerileri de kazanımlara yansıtılmaya çalışılmıştır. Kazanımlar hem dil seviyelerine hem de dil becerilerine göre A1-A2, B1-B2, C1 şeklinde tasnif edilmiştir. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı’nda dil becerileri bütünleşik bir yapıya sahip olduğundan okuma ve dinleme kazanımlarıyla dil girdilerinin sağlanması; yazma, sözlü üretim ve sözlü etkileşim kazanımlarıyla da bu dil girdilerinin bir üretime/çıktıya dönüşmesi amaçlanmıştır (TYDÖP, 2020, s. 38). Programda yer alan kazanımlar hazırlanırken kazanımların farklı düzey ve becerilerde birbirini sarmal bir biçimde tamamlaması ve geliştirmesi ilke edinilmiştir. Ayrıca programın kademelere göre yapılandırılmasında dil becerilerine yönelik kazanımlar dikkate alınmıştır (TYDÖP, 2020, s. 20). Buna göre dil becerileri ve düzeylerine göre kazanım sayıları Tablo 5’te belirtilmiştir.

Tablo 5. Dil becerileri ve düzeylerine göre kazanım dağılımı

Dil Becerileri	Dil Düzeyleri					Becerilere Göre Toplam Kazanım
	A1	A2	B1	B2	C1	Sayısı
Dinleme	43	63	64	46	44	260
Sözlü Etkileşim	32	40	46	43	36	197
Sözlü Üretim	29	47	50	47	41	214
Okuma	48	65	70	58	50	291
Yazma	51	74	65	63	56	209
Toplam	203	289	295	257	226	1271

Tablo 5 incelendiğinde dil becerileri bakımından en fazla kazanımın okuma becerisinde olduğu daha sonra dinleme, sözlü üretim, yazma ve sözlü etkileşime yönelik kazanımların nicelik bakımından sıralandığı görülmektedir. Dil düzeyleri açısından ise B1’in diğer seviyelere göre kazanım bakımından daha zengin olduğunu söylemek mümkündür. Bunun B1 düzeyinin işlevi ve içeriği ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Eşik olarak nitelen B1, öğrencinin hedef dili öğrenme sürecindeki en önemli aşama olarak görülebilir. Programda her bir dil becerisi ve düzeyi için kazanım listeleri oluşturulmuştur. Tablo 6’da becerilere ilişkin kazanımların programdaki görünümü A1 düzeyinde örneklendirilmiştir (TYDÖP, 2020, s.39-85).

Tablo 6. A1 düzeyinde dil becerilerine yönelik kazanım örnekleri

Dinleme	Dil Becerileri			
	Sözlü Üretim	Sözlü Etkileşim	Okuma	Yazma
Türk alfabesindeki harflerin karşılığı olan sesleri ayırt eder.	Türk alfabesindeki harfleri seslendirir.	Karşılıklı konuşmalarda duruma uygun (teşekkür, temenni, kutlama vb.) kalıp ifadeleri kullanır.	Türk alfabesindeki harfleri tanır.	Türk alfabesindeki harfleri doğru biçimde yazar.
Selamlaşma, tanışma ve vedalaşmayla ilgili temel kalıp ifadeleri tanır.	Konuşmalarında yeni öğrendiği kelime ve kalıp ifadeleri kullanır.	Selamlaşma, tanışma ve vedalaşmayla ilgili temel kalıp ifadeleri kullanır.	Selamlaşma, tanışma ve vedalaşmayla ilgili kelime ve kalıp ifadeleri tanır.	Günlük hayata ilişkin basit not ve iletiler yazar.
Çevresindeki nesnelere adını tanır.	Durum, kişi, canlı ve nesnelere ilgili basit karşılaştırmalar yapar.	Çevresindeki nesnelere adını sorar/söyler.	Bir metinden istenilen bilgileri seçer.	Yeni öğrendiği kelimeleri ve kalıp ifadeleri yazar.
Basit kişisel tanıtım içeren konuşmaları anlar.	Kendisini/ailesini/bir başkasını basit cümlelerle tanıtır.	Konuşmalarda kendisiyle ilgili temel sorulara cevap verir.	Kişisel görüş bildiren ifadeleri seçer.	Temel kişisel bilgiler içeren formları doldurur.

Günlük hayattaki basit yönergeleri takip eder.	Yakın çevresini basit cümlelerle tanıtır.	Günlük hayata ilişkin bilgilendirme/yönlendirme/uyarı cümleleri diyaloglar kurar.	hayata basit bilgilendirme/yönlendirme/uyarı içeren diyaloglar kurar.	Günlük hayatta sıklıkla karşılaşılan bilgilendirme, yönlendirme ve uyarı içeren levha ve simgeleri tanır.	Yakın çevresindekileri betimleyen basit metinler yazar.
---	---	---	---	---	---

Tablo 6’da belirtilen kazanım örneklerinden de anlaşılacağı üzere öğrencinin, günlük hayatta kullanımına yönelik Türkçenin öğretiminin öncelendiği, iletişime dönük dilin öğretiminin yapıldığı söylenebilir.

İlkokuma yazma süreci, programda ayrı bir başlık olarak ele alınmaktadır. Ses temelli ilkokuma yazma öğretiminin benimsendiği programda ilkokuma yazmaya hazırlık, ilkokuma yazmaya başlama ve ilerleme ile bağımsız okuma ve yazma olmak üzere üç aşamalı bir ilkokuma yazma süreci izlenmektedir. Kazanımları da ayrıca ifade edilen ilkokuma yazmaya ilişkin “Duyduğu sesleri taklit eder. Duyduğu sesi taklit eder/sesletir. Harfi tanır ve seslendirir. Harfleri doğru biçimde yazar.” şeklinde kazanım ifadeleri bulunmaktadır (TYDÖP, 2020, s. 29-30).

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı’nda yer alan kazanımların; dil becerileri ve dil düzeyleri arasında ilişki kurularak sarmal ve aşamalı bir şekilde Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni’ndeki yeterlik, sosyokültürel bilgiler (günlük yaşam, yaşam koşulları, kişiler arası ilişkiler, değerler, inançlar ve tutumlar, beden dili, sosyal gelenekler, ritüeller) ve dil düzeyleri ile ilişkilendirilen dil yapıları esas alınarak hazırlandığı sonucuna ulaşılabilir.

Seviyelere Göre Dil Yapıları

Bir dilin yabancı dil olarak öğretiminde amaç, hedef dilde iletişimin gerçekleşmesi bir başka ifadeyle iletişim işlevini yerine getirmesidir. Kurulan iletişimin amacına göre kullanılan dil işlevi de farklılık göstermektedir. Dil işlevi; dil kullanıldığı zaman ortaya çıkan, insanların gereksinimlerini, amaçlarını gözler önüne seren bir olgudur (Blundell, Higgins ve Middlemiss, 1982, s. v). Kılıç (2002, s. 16) ancak dil birimlerinin işlevlerinin öğrenilmesiyle hedef dili anlamının ve yorumlamanın mümkün olabileceğini belirtir. İşlev merkezli dil öğretimi günümüzde giderek önem kazanmaktadır. Bireylerin iletişim kurma, sosyal alanda var olma ve kendini ifade etme gibi gereksinimlerini karşılayacak dil unsurlarının belirlenmesi, işlev odaklı dil öğretiminin de temelini oluşturmaktadır. Bu anlamda Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı, dil bilgisi konularını becerilerle bütünleştirmesinin yanı sıra dil işlevleri ile ilişkilendirerek vermektedir. Bu durumun gerekçesini ise şu şekilde açıklamaktadır (TYDÖP, 2020, s.22).

Dilin her türlü kullanımı belirli bir bağlam içinde ve sosyal yaşamın farklı ortamlarında gerçekleşir. Sosyal alanlardaki bu dil kullanımı dilin iletişimsel işlevleri üzerine yapılandırılır. Bu işlevler; teşekkür etme, rica etme, özür dileme, talep etme, gerekçelendirme, açıklama isteme gibi iletişim bağlamlarında belli bir ihtiyaç ve duruma yönelik farklı resmiyet seviyelerinde belli dil yapılarını ve söz varlığını gerektirir.

Bu ifadeler göstermektedir ki program, dilin kullanım alanlarına yönelik dil yapılarının sunumunda iletişimsel işlevleri esas almıştır. Programda her bir dil düzeyinde öğrenciye kazandırılması gereken dil yapıları tasnif edilerek sunulmuştur. Temel düzey öğrencinin hedef dille tanıştığı seviye olarak nitelendiği için dil yapılarının dağılımına ilişkin örnek için A1 tercih edilmiştir (TYDÖP, 2020, s. 156-157).

Tablo 7. A1 düzeyinde öğrenciye kazandırılması hedeflenen dil yapıları

A1	
Alfabe (Harflerin seslendirilmesi, büyük ve küçük yazımları, kelime içinde seslendirilmesi)	-mA olumsuzluk eki Basit adlaştırmalar (-mAk iste-/ -mAYI sev-)
Ünlü ve ünsüz ayırımı	Görülen geçmiş zaman
Ünlü (kalın ve ince) ve ünsüzlerin (sert ve yumuşak) özellikleri	Geniş zaman Gelecek zaman
Ünlü uyumu + çokluk eki	Zaman zarfları (dün, bugün, yarın; önce, şimdi, sonra)
Ünsüz uyumu + bulunma eki (-DA) + var/yok	Sıklık zarfları (bazen, ara sıra, her zaman, genellikle ...)
Ünsüz yumuşaması + yönelme hâli (emir kipi)	
Ünlü düşmesi (belirtme hâli + basit sıfatlar, vurgusuz orta hece ünlüsü)	Karşılaştırma yapıları: -DAn, -DAn daha...
Şahıs ve işaret zamirleri	Üstünlük derecesi: en
Belirsizlik zamirleri	-DAki
Bu ne/kim? , O ne/kim?	-DAn -A kadar
Bu, şu, o, burası, şurası, orası	-DAn beri, -Dİr
İyelik ekleri	Ek fiil belirli geçmiş zamanı
Yönelme hâli ve eki: -A / -E	Yapım ekleri: -II/-slz
Ayrılma hâli ve eki: -DAn	Bağlaçlar: ile (vasita ve bağlama), ve, ama, çünkü
İlgi Zamiri (Benimki...)	Sıralama sayıları: birinci, ikinci, üçüncü...
Basit emir cümleleri	Saat kaç? (Tam ve yarım saatler)
İstek/dilek I. çekim	Temel soru ifadeleri
Ek fiil geniş zaman (ülke, milliyet, meslek, durum, yaş) + ml? / değil	-DAn önce/ -Dan sonra -(y)Abil (izin) + geniş zaman
Hâl ekleri-fiil ilişkisi	Sayılar
İsim tamlaması	Temel niteleyiciler
İsim tamlaması + hâl eki > fiil (zamir n'si)	-cA/ -A göre
Şimdiki zaman + ünlü daralması	-DAn hoşlan-

Tablo 7 dikkate alındığında selamlaşma, tanışma, hâl hatır sorma, vedalaşma, nezaket ifadelerini kullanma, kendini tanıtmaya, ailesini tanıtmaya, yönerge verme-yönergeyi takip etme, işaret etme, duygularını ifade etme, izin isteme, onaylama, betimleme, karşılaştırma, gerekçelendirme, nesnelere/varlıklar hakkında bilgi isteme-bilgi verme, yer/mekân hakkında bilgi isteme-bilgi verme, miktar hakkında bilgi isteme-bilgi verme, zaman hakkında bilgi isteme-bilgi verme, beğenilerini ifade etme gibi dil işlevlerini kavratmak amacıyla programda bu dil yapılarından yararlanıldığı söylenebilir.

Programın Kademelere Göre İzlence Bölümü

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı'nda özel, kamusal, eğitim ve mesleki dil kullanım alanları, dil becerilerine yönelik kazanımlar ve kazanımlarla ilişkilendirilen dil yapıları esas alınarak her kademe ve düzey için temalar oluşturulmuştur. Böylece hedef dilin öğretiminin içeriği ve sınırları belirlenmiştir. Kademelere göre nasıl bir temalandırma

yapıldığı Tablo 8’de ortaokul kademesinin tema dağılımı verilerek örneklendirilmeye çalışılmıştır (TYDÖP, 2020, s. 31).

Tablo 8. Ortaokul kademesi tema dağılımı

Tema İsimleri					
Yurt İçi ve Yurt Dışı İçin					Yurt İçi İçin
	A1	A2.1	A2.2	A2.3	B1
1. TEMA	Merhaba	Okula Döndük	Haberin Var Mı?	Hayatın İçinden	Tatil Dönüşü
2. TEMA	Haydi Okula	Bir Planım Var	Rakip Değil Arkadaş	Yakışanı Seç	Neler Oluyor Hayatta?
3. TEMA	Güzel Ailem Güzel Evim	Güne Merhaba	Mutfakta Biri Mi Var?	Sanat Sokağı	Dünya Kazan Ben Kepçe
4. TEMA	Bir Günüm	Çarşı Pazar	Tebrikler	İyi Bayramlar	Doğa ve İnsan
5. TEMA	Benim Şehrim	Renkli Dünyam	Astronot Olsam	Sağlıklı Yaşam	Dostluk Kazansın
6. TEMA	Alışveriş Zamanı	Dikkat Dikkat	Zaman Makinesi	Son Dakika	Hangi Meslek Sana Göre?
7. TEMA	Hava Nasıl?	Mevsimler ve Dünyamız	Doğadaki Dostlarımız	Kendini Keşfet	İletişimin Değişen Dünyası
8. TEMA	Geçmiş Olsun	Sağlık Elimizde	Ülkeler ve İnsanlar	Dünyanın Renkleri	Dünya Bir Sahne
9. TEMA	Mutlu Günüm	Bir Varmış Bir Yokmuş	Sanatın Dili	Doğaya Kulak Ver	Buluşlar Mucitler
10. TEMA	Tatil Planım	Akıllı Robotlar	Tatil Başlıyor	Dünyamız ve Uzay	Kıssadan Hisse

Programın sahip olduğu esneklik, koşullar ve dil düzeyleri düşünüldüğünde, ortaokul kademesindeki temaların oluşturulmasında yurt içi ve yurt dışındaki dil öğretim sürecinin dikkate alındığı gözlemlenmektedir.

Temalar çerçevesinde Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı’nda öğrencilerin gelişimsel özellikleri ve yaş seviyeleriyle (Okul Öncesi, İlkokul, Ortaokul, Ortaöğretim) uyumlu izlenceler oluşturulmuştur. Böylelikle öğrencinin dil girdilerini kazanmasında tematik yaklaşım benimsenirken aynı zamanda onların kültürel duyarlılık ve farkındalık kazanmaları göz önünde bulundurulmuştur (TYDÖP, 2020, s. 20). Okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise kademelerine göre izlencelerin hazırlanmasında ihtiyaç, ortam ve öğrenci düzeyleri gözetilmiş; bilinenden bilinmeyene, basitten karmaşığa, kolaydan zora, genelden özele ve somuttan soyuta gibi öğretim ilkeleri göz önünde bulundurulmuştur. Programda kademelere göre izlencelerin oluşturulmasında sarmal yaklaşım dikkate alınmış; sarmallığı sağlamak için ise şu hususlara dikkat edilmiştir:

- Öğrencilerin, hedeflenen içeriklerle farklı yaş ve kademelerde tekrar karşılaşması
- Öğrencilerin hedeflenen içeriklerle her karşılaşmasında içerik derinliğinin, zorluğunun ve karmaşıklığının artması
- Hedef kazanımların önceki kazanımlar üzerine yapılandırılması (TYDÖP, 2020, s. 22)

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı'nda ilkokul ve ortaokul kademeleri için izlenceler farklılaşırken lisede hedef kitlenin yaş ve hazırbulunuşluk düzeyleri dikkate alınarak bütün dil düzeylerine yönelik ortak ve ayrıntılı izlenceler oluşturulması yoluna gidilmiştir. Buna göre Tablo 8'de verilen ortaokul kademesine yönelik A1 düzeyindeki 5. Tema Benim Şehrim'e yönelik izlençe tablosu ile programda yer verilen izlencelere ilişkin bir örnek sunulmak istenmiştir (TYDÖP, 2020, s. 288-289).

Tablo 9. Türkçenin yabancı dil olarak öğretim programı'nda yer alan izlençe tablosu örneği

A1-11 YAŞ				
5. Tema Benim Şehrim				
Dinleme/izleme	Konuşma		Okuma	Yazma
	Sözlü etkileşim	Sözlü üretim		
Ulaşım ve ulaşım araçlarına ilişkin temel bilgileri seçer. Yol, yön ve adres tarifi içeren basit ifadeleri tanır. Konum bildiren basit ifadeleri tanır. Bir telefon konuşmasındaki basit mesajları belirler. Bir telefon konuşmasındaki basit kalıp sözleri belirler. Sesli/görüntülü iletilerden (anons, duyuru vb.) ihtiyaç duyduğu bilgileri seçer. Yardım talebi/izin/rica/özür içeren ifadeleri tanır. Çevresindeki yer-mekân adlarını tanır.	Yol, yön ve adres tariflerine ilişkin basit diyaloglar kuran. Konuşmalarında temel soru ifadelerini kullanır. Sesli veya görüntülü konuşmalarda temel iletişim kalıplarını kullanır. Yardım talebi/izin/rica/özür ifadeleri içeren diyaloglar kuran. Konuşma esnasında sorular sorar ve sorulara cevap verir.	Aşına olduğu konularda görsellerle desteklenmiş basit bir sunum yapar. Bir olayı oluş sırasına göre basit ifadelerle anlatır. Afiş vb. metinlerdeki temel bilgileri anlatır.	Ulaşım ve ulaşım araçlarına ilişkin temel bilgileri seçer. Yol, yön ve adres tarifi içeren basit metinleri anlar. Günlük hayatta sıklıkla karşılaşılan bilgilendirme, yönlendirme ve uyarı içeren levha ve simgeleri tanır. Harita, kroki, grafik, tablo, zaman çizelgesi gibi görsellerden ihtiyaç duyduğu bilgileri seçer. Afiş, bilet, broşür, duyuru, ilan vb. metinlerden ihtiyaç duyduğu bilgileri seçer. Basit metinlerdeki olayların oluş sırasını belirler. Yardım talebi/izin/rica/özür içeren ifadeleri tanır.	Görsellerden hareketle basit cümleler yazar. Yol, yön ve adres tarifleri içeren basit metinler yazar. Yazılarında konum bildiren basit ifadeleri kullanır. Afiş, bilet, broşür, duyuru, ilan vb. metinler hazırlar. Yazılarında yardım talebi/izin/rica/özür ifadelerini kullanır.

İletişimsel işlevler, Dil Yapıları, Dil İfadeleri ve Söz Varlığı

İletişimsel işlevler	Dil Yapıları	Dil İfadeleri ve Söz Varlığı	
*Yer-konum hakkında bilgi isteme-bilgi verme	*-A kadar	-Affedersiniz,nerede?	Ulaşım Araçları: otobüs, bisiklet, uçak, tren, taksi, metro, tramvay, gemi ...
*Yer-yön, adres hakkında bilgi isteme-bilgi verme	*-DAn ...-A kadar	...DAn ...-A kadar yürü. Sağa/sola dön.,'-In karşısında.	Temel Fiiller: in-, bin-, sür-, git-, dön-, yürü-, koş-, tarif et- (adres vs) ...
*Ulaşım ve ulaşım araçları hakkında bilgi isteme- bilgi verme	*-DAki	-Anlamadım, lütfen tekrar eder misiniz?	Yer Yön İfadeleri: karşısında, önünde, arkasında/sağında/solun -
*Yer/Mekân hakkında bilgi isteme-bilgi verme	*Zarflar (aşağı, yukarı, ileri, geri, içeri, dışarı)	- -Teşekkür ederim. -Rica ederim. ***	da, içinde, dışında, ortasında, yanında
	*ile vasıta edatı	Ne ile (... ile ...)	
	*DAki	Nereye gidiyorsun? / -...-A gidiyorum.	
	*Neresi?	- Ne ile gidiyorsun?	
	(burası-şurası-orası)	/ -Otobüsle/Trenle./Bisikletle/	
	*Önce/	Taksiyle/Uçakla/Yürüyerek gidiyorum. ***	

*Sesli/görüntülü araçlarla iletişim kurma *Nezaketi ifadelerini kullanma -Teşekkür etme/Teşekkür karşılık verme *Sıralama *İşaret etme	sonra/daha sonra *Soru ifadeleri (Nereye? Nerede? Nereden? Ne ile? Hangi, Nasıl? Ne zaman? Saat kaçta?)	Hangi çocuk? Otobüsteki çocuk. *** -Alo ben Ali, kiminle görüşüyorum? -Buyurun ben Hasan. Nasıl yardımcı olabilirim? - ... *** Not: Bu temada bir telefon görüşmesinde adres tarifi verilmesi istenmektedir. Aşağıda verilen kalıp ifadeleri de bu görüşmede kullanılabilir. *Telefon konuşması (adres tarifi) *Telefonda kullanılan temel kalıp ifadeler (Müsait misiniz? Affedersiniz? ...ile görüşebilir miyim? Rahatsız ediyorum, özür dilerim, sonra/tekrar ararım.	... sokak, cadde, kaldırım, tabela, trafik ışıkları, durak, yaya geçidi, üst geçit, alt geçit ...
--	--	--	--

Tablo 9 incelendiğinde izlenceye temaya yönelik beceriler kapsamında verilecek kazanımlar, dil yapıları, dil yapılarının hangi dil işlevleri ile ilişkilendirileceği, dil yapıları için örnek kullanımlar ve tema içeriğine uygun söz varlığını örnekleyen sözcüklere yer verildiği görülmektedir. Okul öncesi, ilkököl ve ortaoköl kademesi için hazırlanan izlence tablolarının şematik yapısı aynı olmakla birlikte lisede izlence tablosunda birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Lise kademesi için hazırlanan izlence tablolarında örnek dil ifadeleri ve söz varlığına yer verilmemektedir.

192

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı'nda hazırlanan izlenceler sayesinde ders materyali olmadan da öğreticinin/uygulayıcının/kullanıcının programdan işlevsel bir şekilde yararlanması böylece hedef dil olarak Türkçe öğretim sürecinin sekteye uğramaması amaçlanmaktadır.

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı'nda kademelere göre her tema için oluşturulan izlence tablolarından sonra bir de Sözlük bölümü bulunmaktadır. Programdan yararlananların kavram kargaşası yaşamamaları, programdan en iyi şekilde istifade edebilmeleri için program genelinde geçen çok kültürlülük, izlence, bütüncül yaklaşım, otantik metin gibi 60 temel ifade bu bölümde tanımlanmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Yabancılarla Türkçe öğretimi alanında standardın sağlanması adına Talim ve Terbiye Kurulu onaylı ilk program olma özelliğine sahip Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı, birbirini tamamlayan iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde programın temel dayanakları ve yaklaşımı, genel amaçları, yapısı ve kademelere göre yapılandırılması, uygulanmasına dair öneriler, ölçme ve değerlendirme yaklaşımı ile seviye ve becerilere göre düzenlenmiş kazanımlar listesi bulunurken ikinci bölümde kademelere göre yapılandırılmış izlenceler yer almaktadır. Bu izlenceler yurt içi ve yurt dışında örgün eğitim kademelerine göre yapılandırılmıştır. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı, her ne kadar örgün eğitim kurumlarına yönelik olarak tasarlanırsa da programdaki izlenceler yaygın eğitim

uygulamalarında kullanılacak bir esnekliğe sahiptir ve yaygın eğitimde de izlencelerden hareketle farklı eğitim planlamaları yapılabilir (TYDÖP, 2020, s. 24). Bu anlamda programın karakteristik özellikleri şu şekilde maddelenebilir.

- Program eylem odaklı yaklaşım temelinde iletişimsel işlevleri esas almıştır.
- Programda eylem odaklı yaklaşımın yanı sıra öğretme-öğrenme sürecinin yapılandırılmasında sarmal yaklaşım, kademeli sorumluluk aktarımı ve ekolojik sistem kuramından da yararlanılmıştır.
- Seviye ve becerilere göre kazanımların belirlenmesinde Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni’nde seviyelere göre yapılan yeterlik tanımları esas alınmıştır.
- Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni’nde bulunan sosyokültürel bilgiler, öğrencilerin kültürler arası duyarlık geliştirebilmeleri için kazanımlara taşınmıştır.
- Genel kazanımlar izlenceler etrafında yapılandırılarak sistematik bir dil öğretim planlaması sunulmuştur.
- İzlenceler, temel dil becerilerine uygun olarak anlama ve üretim bağlamında birbiriyle ilişkili kazanımlar, bu kazanımlarla ilişkili iletişimsel işlevler, iletişimsel işlevlerin gerektirdiği dil yapıları ve beceri düzeyleri ile temaya uygun söz varlığı bileşenlerinden oluşmuştur.
- Programda hedeflenen bilgi, beceri, tutum ve değerlerin bütüncül bir yaklaşımla çeşitli açılardan değerlendirilmesine yönelik bir ölçme değerlendirme anlayışı benimsenmiştir. Bunun için sonuçla birlikte sürecin değerlendirildiği ölçme araçlarının kullanımı öncelenmiştir.

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı, onaylanan ilk program olması ve kurum/kuruluşları ortak bir paydada birleştirici rol üstlenmesi açısından yabancılara Türkçe öğretimi adına oldukça önemli bir materyaldir. Elbette bütüncül bir materyale ulaşmanın bir anda gerçekleştiği söylenemez. Bugüne kadar bireysel ve kurumsal bazda yabancılara Türkçe öğretimi alanında program geliştirme önerileri veya çalışmalarının olduğu fakat bunların genellenebilirlik, içerik, bir alana özgülük gibi çeşitli nedenlerle işlerlik kazanmadığı ifade edilebilir.

Kan, Sülüoğlu ve Demirel (2013), yabancı dil olarak Türkçe öğretim programının hazırlanmasına kaynaklık etmesi bakımından ihtiyaçların belirlenmesine yönelik okutman ve öğrencilerden içeriğin nasıl olması gerektiğine dair görüş almışlardır. Alınan görüşler doğrultusunda bir kitaba bağlı kalınarak hazırlanan planlar yerine, bir program çerçevesinde dil öğretimi yapmanın, güncelliğini koruyan dil öğretimini gerçekleştirme adına önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin en büyük sorununun bu anlamda öğretimin belirlenen ortak bir program çerçevesinde değil, kitaplar ve diğer kaynaklar çerçevesinde yapılmasından kaynaklandığını da eklemiştir. Koçer (2013), Tabatyer’ın program geliştirme modelinin ilk adımı olan ihtiyaçları belirleme basamağına yönelik örneklendirme sunarak yabancı dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin etkili bir program geliştirilebilmesi için yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlamıştır.

Kara (2011, s. 194), Türkiye'nin kültürel yapısını ve Türkçenin özelliklerini dikkate alarak Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni doğrultusunda Türkçe öğrenmek isteyen yabancılar için A1 ve A2 seviyesinde Türkçe Öğretim Programı denemesi yaptığını ifade etmiş; Yabancılar Türkçe öğretiminin, daha sistemli ve evrensel bir yapıya kavuşması için, bilimsel çalışmalar yapılarak ortak bir müfredatın hazırlanması gerektiğini vurgulamıştır. Kara'nın (2011) yaptığı çalışma, program geliştirme çalışmaları adına bir ilk olarak değerlendirilebilir ancak yapılan çalışma sadece temel düzey ile sınırlı kalmıştır. Temizyürek, Çangal ve Yörüsün (2015), yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde "iş Türkçesi" alanında "bankacılık" üzerine bir öğretim programı geliştirme çalışması yapmışlardır. Alandaki mevcut eksikliklerden hareket ettiğini belirten araştırmacılar, öğretim programına ek olarak bankacılık alanına özgü kelimelerden oluşan bir terimler sözlüğünü de çalışmalarına eklemişlerdir. Ulutaş (2016) da İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim görecektir yabancı uyruklu öğrenciler için "özel amaçlı Türkçe öğretim programı" geliştirmiştir. Fakültede öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin dil ihtiyaçları ile ilgili verilerden hareketle amaç ve kazanımlar oluşturulmuş; bu amaç ve kazanımları yabancı uyruklu öğrencilerin geliştirmeye ihtiyaç duydukları okuma, dinleme, yazma ve konuşma becerileri ile ilişkilendirmiştir. Her iki program geliştirme çalışmasının da belirli bir alan özgü olduğu anlaşılmaktadır. İfade edilen bireysel bağlamdaki çalışmalar zamanla kurumsal çalışmalarla çeşitlenmiş ve zenginleşmiştir.

Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÖMER) tarafından bir proje kapsamında Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretim Programı (2015) hazırlanmıştır. Programın ortaya konma gerekçesi, alanyazında uluslararası nitelikte ve çağdaş program geliştirme aşamalarına uygun bir programın bulunmaması şeklinde açıklanmıştır. On aylık bir süreçte tamamlanan programın dayandığı felsefe yapılandırıcılıktır. Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni'nde bulunan yeterlikler temel alınarak kazanımlar oluşturulmuştur. Kazanımlar bütün dil düzeylerini kapsamaktadır (A1, A2, B1, B2, C1, C2). Buna göre temel düzeyde 127, orta düzeyde 107, ileri düzeyde 82 kazanım bulunmaktadır. Kazanımlar temel dil becerilerinin yanı sıra toplumsal ve kültürel becerilerle de desteklenmiştir. Programda dil bilgisi kazanımları ayrıca belirtilmiştir. Öğrenme-öğretme sürecinde her beceri ve dil düzeyi için etkinlik örnekleri sunulmuştur. Ölçme değerlendirme bölümünde soru örnekleri sıralanmıştır. Programın ekler bölümünde ise dil öğretiminde kullanılan yöntem ve teknikler ile ölçme değerlendirme araçlarına yönelik bilgi verilmiştir. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretim Programı'nın (2015), bütüncül bir yapı sergilemediği, dil bilgisini öncelendiği, proje kapsamında kaldığı, yetişkinlere yönelik olduğu için genel kabul gören bir program özelliği taşımadığı söylenebilir.

Yunus Emre Enstitüsü bünyesinde Polat ve arkadaşları (2018) tarafından yürütülen projede A1 öncesi için bir "başvuru rehberi" hazırlanmıştır. Bu rehber; öğrenim geçmişleri kısa sürmüş ya da hiç okula gitmemiş, Türkçeyi çok az bilen veya hiç bilmeyen göçmen toplulukları ve yeni gelen kişileri hedef kitle olarak belirlemiştir (s. 7). Dil becerileri, dil işlevleri ile ilişkilendirilerek sunulmuştur. Rehber genel itibarıyla yetişkinleri kapsadığı için

verilen birtakım örneklerin çocuk öğrencilere pedagojik açıdan uygun olmadığı ifade edilebilir.

Suriyeli mültecilerin yaşadıkları topluma uyum sağlayabilmeleri için özellikle halk eğitim merkezlerindeki Türkçe kurslarında kullanılmak amacıyla Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü, yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik dil düzeylerini ve hedef kitlenin gelişim özelliklerini dikkate alarak on üç modül hazırlamıştır. Bu modüllerden bazıları şöyle sıralanabilir (<https://hbogm.meb.gov.tr/>).

- Türkçe A1 Seviyesi Harmanlanmış Model
- Türkçe B2 Seviyesi Harmanlanmış Model
- Yabancılar İçin Türkçe Seviye A2
- Yabancılar İçin Türkçe Öğretimi (13-17 Yaş) 3. Seviye
- Yabancılar İçin Türkçe Öğretimi (6-12 Yaş) 1. Seviye

Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni esas alınarak hazırlanan modüllerin bir öğretim programından ziyade dönemlik ders planı şeklinde değerlendirilmesinin daha doğru uygun olacağı düşünülmektedir. İfade edilen bütün çalışmaların Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'nın geliştirilme sürecine kaynaklı ettiği belirtilebilir.

Bugün gelinen noktada yabancılar için Türkçe öğretimi alanında genel kabul gören bir öğretim programının var olması ile standart bir Türkçe öğretim sürecinden bahsetmenin artık mümkün olduğu söylenebilir. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı üzerine yapılacak akademik saha çalışmaları, öğretici/uygulayıcı dönütleri ile programın daha işlevsel hâle geleceği, kullanıcılarına daha iyi hizmet edeceği ifade edilebilir.

Kaynakça

- Açık, F. (2008). Türkiye'de yabancılara Türkçe öğretilirken karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumunda sunulan bildiri. Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs.
- Akay, S., Hamamcı, Z. ve Kurt, M. (2017). Suriyeli öğrencilerle çalışan psikolojik danışmanların yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara ilişkin uyguladıkları çözüm yollarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 23-47.
- Bacanlı, H. (2011). Değer değer midir?. *Eğitime Bakış*, (19), 18-21.
- Balcı, M. (2016). Tarihi seyrinde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi I: cumhuriyet dönemi öncesi Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi. İçinde H. Develi vd. (Edt), Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yöntem ve uygulamalar-I (11-52). İstanbul:Kültür Sanat Basımevi.
- Balcı, M. (2017). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde temel kavramlar. İçinde H. Develi, C. Yıldız, M. Balcı, İ. Gültekin, D. Melanlıoğlu (Edt), *Uygulamalı Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi el kitabı-I* (43-133). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Balcı, M. ve Gültekin, İ. (2017). Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi siyaseti ve stratejileri. İçinde H. Develi, C. Yıldız, M. Balcı, İ. Gültekin, D. Melanlıoğlu (Edt), *Uygulamalı Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi el kitabı-I* (43-133). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Balkar, B., Şahin, S. ve Babahan, N. I. (2016). Geçici eğitim merkezlerinde görev yapan Suriyeli öğretmenlerin karşılaştıkları sorunlar. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 12 (6), 1290-1310.
- Biçer, N., Çoban, İ. ve Bakır, S. (2014). Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin karşılaştığı sorunlar: Atatürk üniversitesi örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (19), 125-135.
- Blundell, J., Higgins, J. ve Middlemiss, N. (1982). *Function in English*. Oxford: Oxford University Press.
- Candaş Karababa, C. (2009). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi ve karşılaşılan sorunlar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(2), 265-277.
- Delibaş, M. (2019). *Türkçenin Fransızca konuşanlara yabancı dil olarak öğretiminde eylem odaklı yaklaşıma dayalı uygulamaların değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demirtaş, S. K. ve Acer, E. K. (2016). Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlara yönelik bir değerlendirme: Passau üniversitesi örneği. İçinde A. Okur, B. İnce, İ. Güleç (Edt). *Yabancılara Türkçe öğretimi üzerine araştırma* (177-184). Sakarya: Sakarya Üniversitesi TÖMER Yayınları.
- Durmuş, M. (2013). Türkçenin yabancılara öğretimi: sorunlar, çözüm önerileri ve yabancılara Türkçe öğretiminin geleceğiyle ilgili görüşler. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 6 (11), 207-228.
- Durukan, E. ve Maden, S. (2013). Yabancılara Türkçe öğretimi programı geliştirme. İçinde M. Durmuş ve A. Okur (Edt). *Yabancılara Türkçe öğretimi el kitabı* (511-526). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Dünya Ekonomik Forumu (2015). New vision for educationun locking the potential of technology. Geneva. Erişim adresi: http://www3.weforum.org/docs/WEFUSA_NewVisionforEducation_Report2015.pdf (01. 05. 2020).
- Er, O., Biçer, N. ve Bozkırlı, K. Ç. (2012). Yabancılara Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunların ilgili alan yazını ışığında değerlendirilmesi. *TEKE*, 1 (2), 51-69.
- Güler, N. (2011). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Ankara: PegemA Yayıncılık.

- Gültekin, İ. ve Melanlıoğlu, D. (2017). Diller için Avrupa ortak öneriler çerçevesi hakkında genel sorular. İçinde H. Develi, C. Yıldız, M. Balcı, İ. Gültekin, D. Melanlıoğlu (Edt). *Uygulamalı Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi el kitabı-I* (135-204). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Halstead, J. M. ve Taylor, M. J. (2000). Learning and teaching about values: a review of recent research. *Cambridge Journal of Education*, 30 (2), 169-202.
- Kan, M. O., Sülüoğlu, B. ve Demirel, Ö. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi programı ile ilgili okutman ve öğrenci görüşlerinin değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (24), 29-42.
- Kara, M. (2011). Avrupa dilleri öğretimi ortak çerçeve metni doğrultusunda Türkçe öğrenen yabancılara a1-a2 seviyesinde türkçe öğretim programı örneği. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 3 (3), 157-195.
- Kılıç, V. (2002). *Dilin işlevleri ve iletişim*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Koçer, Ö. (2013). Program geliştirmenin ilk basamağı: yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ihtiyaç ve durum analizi. *Eğitim ve Bilim*, 38 (169), 159-174.
- MEB (2019). *Türkçe Dersi Öğretim Programı (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Ankara: MEB Yayınları.
- Oğuzkan, F. (1993). *Eğitim terimleri sözlüğü*. Ankara: Emel Matbaacılık.
- Öncül, R. (2000). *Eğitim ve eğitim bilimleri sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Öngören, S., Özkan, A., Yüksel, B. ve Sever, D. (2017). Göçmen çocukların yaşadıkları uyum problemlerinin öğretmen görüşleri açısından incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (59), 147-159.
- Özbay, M. (2010). Yeni ilköğretim Türkçe dersi öğretim programının kazanımlarına eleştirel bir bakış. İçinde *Türkçe Öğretimi Yazıları* (37-47). Ankara: Öncü Kitabevi.
- PIKTES, (2019). Okul çağındaki Suriyeli çocuk sayısı (Broşür). Ankara.
- Polat, Y., Köse, D., Peçenek, D. ve Durmuş, O. A. (2018). *Yabancı dil olarak Türkçe ilk kazanımlar için başvuru rehberi A1 öncesi*. Ankara: Yunus Emre Enstitüsü Yayınları.
- TELC (2013). *Diller için Avrupa ortak başvuru metni*. MEB Yayınları.
- Temizyürek, F, Çangal, Ö. ve Yörüsün, S. (2015). Yabancılara Türkçe öğretiminde iş Türkçesi öğretim programı, ders kitabı ve terimler sözlüğü denemesi: bankacılık örneği. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 7 (2), 87-111.
- Trilling, B. ve Fadel, C. (2009). *21st century skills*. San Francisco: Jossey – Bass.
- Turgut, M. F. (1995). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme metotları*. Ankara: Yargıcı Matbaası.
- TYDÖP (2020). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretim Programı*. İstanbul: TMV Yayınları.
- Ulutaş, M. (2016). *Türkiye’de yükseköğrenim görececek yabancılar için özel amaçlı Türkçe öğretimine yönelik program geliştirme: bir model önerisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uzun, N. E. (2013). Yabancılara Türkçe öğretimi üzerine söyleşi. İçinde M. Durmuş ve A. Okur (Edt). *Yabancılara Türkçe öğretimi el kitabı* (7-11). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ünlü, H. (2011). Türkiye’de ve dünyada Türkçenin yabancılara öğretiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, 1(1), 108-116.
- Varış, F. (1997). *Eğitimde program geliştirme teoriler teknikler*. İstanbul: Alkım Kitapçılık Yayıncılık.
- Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretim Programı* (2015). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Yiğit, T. (2015). *Uygulamalar ve sorunlar bağlamında Türkiye’de sığınmacı çocukların eğitimi (Kırşehir ve Nevşehir örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.

YEREL KÜLTÜREL MİRASIN TANITIMINA YÖNELİK HAZIRLANACAK BİR VIDEO İÇİN İHTİYAÇLARIN BELİRLENMESİ: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ

Hakan KILINÇ¹, Hakan ALTINPULLUK², Mehmet FIRAT³

Öz

Eskişehir tarihi değerleri ve kültürel zenginliği ile öne çıkan bir Anadolu şehridir. 2012 yılında Türk Dünyası Kültür Başkenti unvanını Astana'dan devralan Eskişehir 2013 yılında Türk dünyasına başkentlik yapmıştır. Eskişehir ile ilgili şimdiye kadar çeşitli tanıtım çalışmaları ve belgeseller hazırlanmış olsa da Eskişehir'in hem tarihsel kültür mirasını hem de yaşayan kültür dinamiklerini birlikte ve derinlikli sunan geniş kapsamlı bir video çalışması bulunmamaktadır. Bu nedenle, gerçekleştirilen bu çalışmada Eskişehir ilinin yerel kültürel mirasının tanıtımı için bir ihtiyaç analizi yapılması amaçlanmıştır. Durum çalışması ile desenlenen bu çalışmada, katılımcılardan çalışma kapsamında hazırlanan Şehrin Kültürel Mirası ve Yaşayan Kültürü İhtiyaç Belirleme Anketi aracılığıyla veriler toplanarak ihtiyaç analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin analizi sonucunda Eskişehir'in yerel kültürel mirasının tanıtımı için hazırlanacak kapsamlı bir video için nelere ihtiyaç duyulduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen bu çalışma ile Eskişehir'in tarihi kültürü ve yaşayan kültür dinamiklerine ilişkin toplumun farkındalığı arttırılarak, bir ilin yerel kültürel mirasının tanıtımına yönelik gelecekte yapılacak olan çalışmalara ışık tutmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eskişehir, kültürel miras, yaşayan kültür, video, durum çalışması, ihtiyaç analizi

Preparing Video for Promotion of Local Cultural Heritage: The Case of Eskişehir

Abstract

Eskişehir is an Anatolian city that stands out with its historical values and cultural richness. Taking over the title of Turkish World Capital of Culture in Astana in 2012, Eskişehir became the capital of the Turkish world in 2013. Although various promotional works and documentaries about Eskişehir have been prepared so far, Eskişehir does not have a comprehensive video study that presents both historical cultural heritage and living cultural dynamics together and in depth. Therefore, in this study, it was aimed to make a needs analysis for the promotion of the local cultural heritage of Eskişehir. In this study, which was designed with a case study, the needs analysis was conducted by collecting data through the City's Cultural Heritage and Living Culture Needs Assessment Questionnaire prepared within the scope of the study. As a result of the analysis of the data obtained, the results were reached for a comprehensive video to be prepared for the promotion of Eskişehir's local cultural heritage. With this study, it is aimed to shed light on the future studies to promote the local cultural heritage of a province by increasing the awareness of the society regarding the historical culture and living culture dynamics of Eskişehir.

Keywords: Eskişehir, cultural heritage, living culture, video, case study, needs analysis

¹ Araş. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Uzaktan Eğitim Anabilim Dalı, E-posta: hakankilinc@anadolu.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Uzaktan Eğitim Anabilim Dalı, E-posta: hakanaltinpulluk@anadolu.edu.tr

³ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Uzaktan Eğitim Anabilim Dalı, E-posta: mfiat@anadolu.edu.tr

Giriş

Toplu yaşamın bir sonucu olan, toplumsal gelişmelerden beslenen ve sonraki kuşaklara aktarılması gereken kültür kavramı Güvenç (1999) tarafından “Bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür” şeklinde tanımlanmaktadır. Kültürün sonraki kuşaklara aktarılabilmesi için videolar gibi kalıcı olabilecek materyallerin kullanılması önemli bir unsur olarak görülmektedir.

İnsanın biyolojik, sosyolojik ve ruhsal gereksinmelerini karşılamak için ortaya koyduğu obje ve değerlerin toplamını oluşturan kültür (Erdoğan, 1991) birçok unsurun birleşiminden meydana gelmektedir. Bu unsurların başında politik düzen, kanunların kapsamı ve toplumun nüfusu gelmektedir (Darçın Şahin, 2010). Bu çalışma kapsamında değinilen kültürel miras konusu ise kültürün bir altı dalı olarak nitelendirilebilir.

İnsanların ve yerlerin birbiriyle ilişkisinin tüm özelliklerini içeren kültürel miras Selanik Ay ve Kurtdede Fidan (2013: 1135) tarafından, “İnsanların değerlerinin, inançlarının, bilgilerinin ve geleneklerinin geçmişten günümüze yansması ve ifade edilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Çankaya (2006) ise kültürel miras kavramını, insanoğlunun var olduğu andan itibaren bilinen tüm zaman içinde yaşadığı, biriktirdiği, yeni sentezlerle zenginleştirerek ve sürekliliğini sağlayarak kendinden sonrakilere aktardığı veriler dizisi olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla bir yerleşim yerine ait kültürel mirasın korunması ve bu mirası tanıtacak faaliyetlerde bulunulması, gelecek nesillerin bu zenginlikten yoksun kalmaması adına önemli bir gerekliliktir. Bu durumun yanı sıra kültürel mirasın tanıtılması, öğrendiğimiz, anladığımız değerlere sahip çıkma ve koruma güdüsü geliştirmesinin yanında ülke ve bölge tanıtımında etkili olması, kentsel kimlik oluşturulabilmesi ve turizme katkı sağlanması açısından da önem arz etmektedir (Vargün ve Nuhoğlu, 2019).

17 Ekim 2003 tarihinde Paris’te imzalanan UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nde, kültürel miras somut ve somut olmayan kültürel miras olarak ikiye ayrılmıştır (UNESCO, 2003). Bir toplumun, mekânların ve objelerin dokunulabilir kültürü olan somut kültürel miras, taşınamaz ve taşınabilir kültürel miras olmak üzere iki çeşittir (UNESCO, 2003). Bu kapsamda; doğal alanlar, çeşitli yaşam izlerinin bulunduğu mağaralar, çok özel nitelikte olduğu düşünülen ağaçlar, parklar, binalar, antik şehir kalıntıları ve tarihsel karakteri olan yerler taşınamayan kültür mirası kapsamında değerlendirilmekteyken (Selanik Ay ve Kurtdede Fidan, 2013), insanların günlük yaşamda kullandıkları eşyalar, elbiseler, savaşta kullanılan silahlar; sanatsal değeri olan resim, heykel gibi eserler de taşınabilir kültür mirası (Göğebakan, 2009) olarak değerlendirilmektedir. Somut olmayan kültürel miras ise, toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, performanslar, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar olarak tanımlanmaktadır (Selanik Ay ve Kurtdede Fidan, 2013). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ile birlikte asıl amaç, bir toplumun en önemli unsurlarından biri olan

kültürel mirasın sahiplenilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasıdır. Toplumların biriktirdiği, geliştirdiği ve gelecek nesillere aktardığı kültürel mirasın onların bir bakıma kimliğini oluşturduğu da söylenebilir (Pehlivan ve Kolaç, 2016). Bu bağlamda, bireylerin gelecek kuşaklara aktaracakları mirasın ve kimliğin korunması son derece önemlidir. Bu noktada kültürel mirasın korunması önemli bir unsurdur. Kültürel mirasın korunabilmesi için; yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığı arttırmak ve karşılıklı değer birliği sağlamak, uluslararası iş birliği ve yardımlaşmayı sağlamak, ilgili toplulukların, grupların ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasına saygı göstermek gibi unsurlara dikkat edilmesi gerektiği ifade edilebilir (UNESCO, 2003). UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ne göre, her taraf devlet, somut olmayan kültürel mirasın korunması etkinlikleri çerçevesinde, toplulukların, grupların ve gerekli durumlarda bu mirası yaratan, sürdüren ve nakleden bireylerin, mümkün olan en geniş biçimde katılımlarını sağlamaya ve bunların yönetime etkin olarak iştiraklerini gerçekleştirmeye gayret etmekle yükümlüdür. Dolayısıyla, kültürel miras ile ilgili gerçekleştirilecek olan çalışmalarda, toplumu oluşturan bireylerin de görüşlerine önem verilmesi gerektiği ifade edilebilir. Bu noktadan hareketle gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında, Eskişehir ilinin kültürel mirasını tanıtmaya yönelik gerçekleştirilecek olan bir video çalışması için nelere ihtiyaç duyulduğunu belirleyebilmek adına, Eskişehir'de ikamet eden bireylerin görüşlerine başvurulmuştur.

Taylor (2004)'a göre son yirmi yılda, kültürel mirasa yönelik uluslararası alanda popüler ilgide büyük bir artış olmuştur. Bu noktada, kültürel mirasın korunması ve kalıcılığının sağlanması önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda kültürel miras öğelerine yönelik gerçekleştirilecek olan çalışmaların bu kapsamda genişletilmesi gerektiği ifade edilebilir. Miras öğeleri, kitaplarda soyut bir şekilde anlatılan geçmiş hikâyelerini, bugünün insanları için canlandırmaya yararlar. Kültürel mirasa verilen değer ise geçmişin izlerini bugüne kadar sürdürmekten geçmektedir. (Aksoy ve Ünsal, 2012).

Değerlerin, inançların, bilgilerin ve geleneklerin geçmişten günümüze yansması olan kültürel miras ürünlerinin, içinde bulunduğumuz çağın gereklilikleri kapsamında dijitalleştirilmesi kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. 2000'li yıllar ile birlikte hızla gelişen ve hayatımızın her alanına etki eden bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT), kültürel miras öğelerinin de içinde yer aldığı veri miktarında önemli bir artışın sağlanmasına neden olmuştur. Söz konusu teknolojiler aynı zamanda, verilerin sağlanması, düzenlenmesi, saklanması, analizi ve paylaşılması gibi süreçler üzerinde de kolaylaştırıcı etkiler sunmaktadır. World Wide Web'in gelişimi, bilginin dijital platformlarda paylaşımı ile ilgili yeni olanaklar yaratmıştır. Görüntüleme teknolojilerine olan ilginin hızla arttığı ve dijital görüntüleme araçlarının daha ekonomik bir düzeye ulaştığı bu dönemde, dijital platform geliştirmeye yönelik uygulamalar çoğalmıştır (Öztemiz 2016). Bir ile ait kültürel mirasın tanıtılabilmesi için kullanılacak en uygun dijital teknolojilerden biri de hiç kuşkusuz videolardır. Kültürel mirasın tanıtıldığı videolar sayesinde, içeriklerin saklanması ve paylaşılması gibi unsurların daha güvenilir bir şekilde gerçekleştirilebileceği ve eserlerin daha kalıcı olmasının sağlanacağı düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle, 2012 yılında Türk

Dünyası Kültür Başkenti unvanını Astana'dan devralarak, 2013 yılında Türk dünyasına başkentlik yapmış olan ve değerli birçok kültürel mirasa sahip olan Eskişehir ili için kültürel mirası tanıtmaya yönelik kapsamlı bir video çekilmesi, şehrin sahip olduğu zenginliklerin yansıtılabilmesi ve ortaya kalıcı bir eser konulabilmesi açısından önemli bir unsur olarak görülmektedir. Bu kapsamda, öncelikle şimdiye kadar bu doğrultuda çekilmiş olan videolara ulaşılmış ve bu videoların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Eskişehir İlinin Kültürel Mirasının Tanıtılmasına Yönelik Gerçekleştirilen Video Çalışmalar

İlgili alan yazında videoların tanıtım amaçlı kullanıldığı çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu çalışmaların birinde Gürbüz ve Aydın (2018), videoları turizmi canlandırmak amaçlı kullanmıştır. Gerçekleştirilen bu çalışmada çekilen videolar, sosyal medyada paylaşılarak çok sayıda insana ulaşmak amaçlanmıştır. Tanıtım amaçlı çekilen videoların içeriğini ise destinasyonların tanıtımı, uğranılabilecek destinasyonların özellikleri ve avantajları oluşturmaktadır. Bu kapsamda, konaklama, gezilecek-görülecek yerler ve yemek tercihleri konusundaki tüm bilgiler izleyicilere sunulmuştur. Eskişehir ilini çeşitli unsurlar bağlamında tanıtmak amacıyla gerçekleştirilen video çalışmalarına örnek olarak ise aşağıdaki çalışmalara ulaşılmıştır.

2014'te Eskişehir Valiliği tarafından hazırlanan video (Eskişehir Valiliği, 2014), Eskişehir'in tarihi mirasına ve doğal güzelliklerine ilişkin görsellerin ağırlıkta olacağı şekilde, dış ses kullanımı ile uyumlu, anlatımı güçlendirmek için müzikten de yararlanılarak, metin-görsel-işitsel iş birliği kullanılarak oluşturulmuş; buna karşın sanayii alanları, altyapı çalışmaları ve şehrin insanlarla olan ilişkisini aktarmadaki yeterliliği konusunda sorular uyandırmıştır.

Yine 2014'te Ento Grup Tanıtım Reklam Pazarlama Reklam ve Danışmanlık kurumunun hazırladığı Eskişehir tanıtım videosu (Ento Grup, 2014), dış ses ve hareketli bir müzik eşliğinde ritmik kurgu stili kullanılarak hazırlanan, hızlı plan geçişlerinin ve renkli görüntülerin öne çıktığı, tamamen Eskişehir şehir merkezinin görsel duyu ve duygulara hitap eden yönlerinin yer aldığı, şehrin dünü ve bugünü arasındaki farklılıkların aktarılması konusunda eksiklik gözlemlenen bir çalışmadır.

Ekim 2014'te BEBKA tarafından yayına sunulan Eskişehir tanıtım videosunda (BEBKA, 2014) diğer videolarda izlenen klasik yöntem takip edilmiş ve estetik görüntülerin ve düzgün açı ve ölçeklerle gerçekleştirilen çekimlerin dış ses ve müzik eşliğinde sunumuna rastlanmıştır.

Videoda Eskişehir'e yapılan yatırımların bir kısmına (Yüksek Hızlı Tren (YHT), Birtakım Sanayii Faaliyetler v.b) yer verilmiş olsa da bunların insanların yaşamlarında ne gibi olumlu etkiler taşıdığı konusu eksik bırakılmıştır.

Aralık 2014'te Eskişehir Büyükşehir Belediyesi tarafından, 25 iş gününde toplam otuz altı bin kare ile timelapse tekniği ile "Şehir Sensin" adı altında gerçekleştirilen tanıtımda

(Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, 2014) ise benimsenen kurgu ve biçimin elverdiği ölçüde Eskişehir'in estetik ve turistik merkezleri ritmik bir müzik eşliğinde aktarılırken, kamusal alanın soyutlanması ve insan yaşam pratiklerinin göz ardı edildiği şeklinde yorumlanabilecek bir içerik göze çarpmaktadır.

Nisan 2016'da Eskişehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından yayınlanan, diğer videolara oranla süresi biraz daha uzun tutulmuş ve bazı ayrıntılara daha fazla yer verilmiş olan tanıtımda da (Eskişehir İl Kültür ve Tanıtım Müdürlüğü, 2016) dış ses-görsel uyumlu bir anlatım ve klasik bir teknik izlendiği görülmüştür. Şehrin tarihi dokusuna yapılan vurgunun bugünkü haliyle arasındaki ilişki ve süreklilik hissiyatının eksikliği gerek metnin gerekse metin üzerine düşen görsellerin kopukluğu ve görüntülerin tarihin hangi anına ait olduğu hissedilememesiyle açıklanabilir. Videonun bir tanıtım videosu olmayı belli bir ölçüde üstlendiği söylenebilse de bunun ötesine geçerek gündelik yaşamda Eskişehir'in kent insanına sunduğu yaşamsal imkânlarla değinmediği görülmektedir.

Eskişehir ile ilgili son yıllarda çeşitli yapım firmaları, İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA) gibi benzeri kurumlar ya da özel kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olan video çalışmalarının genelinde Eskişehir, ağırlıklı olarak bakımlı ve gezip görülesi bir yer olma özellikleriyle ön plana çıkartılmıştır. Çoğunlukla şehir merkezinin cezbedici niteliklerinin aktarıldığı bu videoların bir kısmı şehrin kültürel dokusu ve tarihine ilişkin bazı ayrıntılara yer vermeye gayret etse de Eskişehir'in tarihsel, sosyo-kültürel, ekonomik ve politik konumuna ilişkin ayrıntılı ve bütünlüklü bir yaklaşımdan uzak oldukları söylenebilir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Eskişehir'in hem kültürel tarih mirası hem de yaşayan kültür özelliklerine vurgu yapan kapsamlı bir video çalışması için mevcut ihtiyacı ve geliştirilecek video için içerik beklentilerini belirlemektir. Bu kapsamda; çalışma sürecinde hazırlanan Şehrin Kültürel Mirası ve Yaşayan Kültürü İhtiyaç Belirleme Anketi aracılığıyla veriler toplanarak ihtiyaç analizi gerçekleştirilmiştir.

Yöntem

Gerçekleştirilen bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışmasında amaç, ilgi duyulan her bir durum hakkında kapsamlı ve sistematik bilgi toplamaktır (Patton, 2014). Bu doğrultuda araştırma sürecinde, Yıldırım ve Şimşek (2011) tarafından durum çalışması için önerilen "araştırma sorularının ve alt problemlerin geliştirilmesi, analiz biriminin saptanması, çalışılacak durumun belirlenmesi, araştırma katılımcılarının seçilmesi, verilerin toplanarak analiz edilmesi ve araştırma sonuçlarının raporlaştırılması" işlemleri yapılmıştır.

Verilerin toplanması için çalışma kapsamında Şehrin Kültürel Mirası ve Yaşayan Kültürü İhtiyaç Belirleme Anketi geliştirilmiştir. Bir anketten oluşan veri toplama aracının

görünüş ve kapsam geçerliliği çalışmaları anket geliştirme süreçlerine dayandırılmıştır. Anket geliştirme süreci üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Bu aşamalar;

1. Alanyazında araştırma konusu ile ilgili çalışmalardan yararlanılarak anket maddeleri, sorular ve bölümler için bir taslak yapı oluşturulmuştur.
2. Anket taslağı görünüş ve kapsam geçerliliği değerlendirmesi için Radyo ve Televizyon alanında uzman 1 Profesör ve 2 Dr. Öğretim Üyesi ile Kültürel Miras alanında uzman 1 Profesör öğretim üyesine sunulmuştur.
3. Görünüş ve kapsam geçerliliği için alan uzmanlarından alınan geri bildirimlere göre madde ekleme, madde çıkarma, ifade düzenleme çalışmaları tamamlanmıştır.
4. Görünüş ve kapsam geçerliliği incelenen anketin son hali Anadolu Üniversitesi'nde 3 öğrenciye uygulanmıştır. Anketin işlemeyen maddesinin bulunmadığı belirlenmiştir.

Şehrin Kültürel Mirası ve Yaşayan Kültürü İhtiyaç Belirleme Anketi aracılığıyla veriler toplanmış ve bu sürecin ardından ihtiyaç analizi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu ihtiyaç analizi, Eskişehir ilinin hem kültürel tarih mirası hem de yaşayan kültür özelliklerine vurgu yapan kapsamlı bir video çalışması için hangi unsurlara ihtiyaç duyulduğunu belirleyebilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

İhtiyaç analizinde katılımcılar; Eskişehir'de yaşayan, çiftçi, işçi, esnaf, öğrenci ve devlet memuru gibi şehrin farklı sosyo-ekonomik düzeylerinden kişilerle gerçekleştirilmiştir. Elde edilen nitel verilerin analizinde tümevarımsal içerik analizinden yararlanılmıştır. Böylece tema ve alt temalara ulaşılmıştır. Elde edilen nicel verilerin analizinde yüzde (%) ve frekans (f) gibi betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır.

Katılımcılar

Gerçekleştirilen çalışma kapsamında hazırlanmış olan Şehrin Kültürel Mirası ve Yaşayan Kültürü İhtiyaç Belirleme Anketi Eskişehir ili özelinde açılmış olan sosyal medya sayfalarında paylaşılmıştır. Anket kapsamında katılımcıların Eskişehir'de ikamet edip etmedikleri de sorulmuştur. Eskişehir'de ikamet etmediğini belirten katılımcılar anketi doldurmamışlardır. Bu yönüyle basit seçkisiz örnekleme yönteminin kullanıldığı bu çalışma kapsamında toplam 103 katılımcıdan veri toplanmıştır. Çalışmaya katılan 103 katılımcının 33'ü kadın, 54'ü erkektir. Kalan 16 katılımcı ise anketin demografik bilgiler bölümüne yanıt vermemiştir. Katılımcılar listesi tablo 1. de gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcılar listesi

Katılımcıların Özellikleri	Alt Özellikler	Katılımcı Sayısı (f)
Cinsiyet	Kadın	33
	Erkek	54
Demografik bilgiler bölümüne yanıt vermeyenler		16
Toplam		103

Bulgular

Çalışmanın bulguları katılımcılara yönlendirilmiş olan 16 maddelik Şehrin Kültürel Mirası ve Yaşayan Kültürü İhtiyaç Belirleme Anketi'nden faydalanılarak elde edilmiştir. Katılımcılara yönlendirilen anketin son sorusu ise açık uçlu olarak belirlenmiş ve bu sayede katılımcıların görüşlerine de yer verilmiştir. Katılımcıların ilk 15 soruya verdikleri cevaplar genel anlamda Eskişehir'in kültürel mirasını tanıtan video çalışmalarının yeterli düzeyde olmadığını dolayısıyla bu tür bir video hazırlanmasına ihtiyaç olduğunu bizlere göstermiştir. Aynı zamanda hali hazırda var olan videoların kalitesi de sorgulanır düzeyde olduğu bulgusuna da ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra katılımcılardan elde edilen veriler, Eskişehir'in kültürel mirasını aktaran bir video çalışmasında kültürel mirasın şehir hayatına olan katkılarına değinilmesi ve kültürel mirasın bütün öğelerine yer verilmesi gerektiğine de değinmişlerdir. Kültürel mirasın turizme olan etkisinin ortaya konulması gerektiği de elde edilen diğer bir bulgu olmuştur. Çalışma kapsamında elde edilen başka bir bulgu ise hazırlanacak olan video çalışmasında kültürel mirasın yaşatılmasına yönelik faaliyetlerin de gerçekleştirilmesi gerektiği olmuştur. Gerçekleştirilen video çalışmasında yerel kültürel mirasın, toplumun gelişimine olan katkısının ve yerel halkın sosyo-kültürel etkinliklere olan katkısının yansıtılması gerektiği ise çalışma kapsamında elde edilen bulgular arasındadır. Bunun yanı sıra katılımcıların önerilerine başvurulmuş açık uçlu soru kapsamında elde edilen dikkat çekici temalar ise; Eskişehir'in Tamamına Hitap Etmek, Eskişehir'in Kültürel Öğeleri ve Tarihine Değirmek, Basın Yoluyla Reklam Yapmak, Doğru Kişi ve Kurumlarla Çalışmak, İlgi Çekici Unsurlar Kullanmak şeklinde olmuştur. Bu soruya verilen cevapların ayrıntılı analizine ise 16. sorunun çözümlenmesi sırasında yer verilmiştir.

Çalışma kapsamında katılımcılara yönlendirilen ankete verilen cevapların analizi ise şu şekildedir.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürüne Yönelik Mevcut Video Çalışmalarının Kalite Açısından Yeterliliği

Tablo 2. "Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik mevcut video çalışmaları kalite açısından yeterli değildir" sorusuna verilen yanıtlar

	Cevap Kategorisi	f	%	Ortalama
Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik mevcut video çalışmaları kalite açısından yeterli değildir	5	10	9,70	2,83
	4	27	26,21	
	3	22	21,35	
	2	24	23,30	
	1	20	19,41	
		103	100,00	

*1-Kesinlikle Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılmıyorum

"Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik mevcut video çalışmaları kalite açısından yeterli değildir" sorusuna yanıt veren 103 katılımcı en çok (26,21%) ile katılmıyorum (4. Kategori) yanıtını vermiştir. Yalnızca 10 katılımcı Eskişehir'in kültür mirası

ve yaşayan kültürüne yönelik mevcut video çalışmalarının kalite açısından yeterli olduğunu belirtmiştir. Cevapların ortalaması 2,83 olarak hesaplanmıştır.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürüne Yönelik Var Olan Videolarda Eskişehir'in Kültür Mirasının Yeterlilik Düzeyi

Tablo 3. "Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik var olan videolarda Eskişehir'in kültür mirası yeterli düzeyde tanıtılmaktadır" sorusuna verilen yanıtlar

	Cevap Kategorisi	f	%	Ortalama
Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik var olan videolarda Eskişehir'in kültür mirası yeterli düzeyde tanıtılmaktadır.	5	7	6,79	2,56
	4	18	17,47	
	3	16	15,53	
	2	47	45,63	
	1	15	14,56	
		103	100,00	

*1-Kesinlikle Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılmıyorum

"Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik var olan videolarda Eskişehir'in kültür mirası yeterli düzeyde tanıtılmaktadır" sorusuna yanıt veren 103 katılımcı en çok (45,63%) ile katılıyorum (2. Kategori) yanıtını vermiştir. Yalnızca 7 katılımcı bu soruya kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir. Cevapların ortalaması 2,56 olarak bulunmuştur.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürüne Yönelik Var Olan Videolarda Eskişehir'in Yaşayan Kültürünün Tanıtımının Yeterlilik Düzeyi

Tablo 4. "Eskişehir'in kültür mirasına yönelik var olan videolarda Eskişehir'in kültür mirası yeterli düzeyde tanıtılmaktadır" sorusuna verilen yanıtlar

	Cevap Kategorisi	f	%	Ortalama
Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik var olan videolarda Eskişehir'in yaşayan kültürü yeterli düzeyde tanıtılmaktadır	5	6	5,82	2,72
	4	25	24,27	
	3	20	19,41	
	2	39	37,86	
	1	13	12,62	
		103	100,00	

*1-Kesinlikle Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılmıyorum

"Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik var olan videolarda Eskişehir'in yaşayan kültürü yeterli düzeyde tanıtılmaktadır" sorusuna yanıt veren 103 katılımcı en çok (37,86%) ile katılıyorum (2. Kategori) yanıtını vermiştir. Yalnızca 6 katılımcı bu soruya kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir. Cevapların ortalaması 2,72 olarak bulunmuştur. Buna göre katılımcıların, var olan videolarda Eskişehir'in yaşayan kültürünün yeterli düzeyde tanıtıldığı kanısında oldukları söylenebilir.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürüne Yönelik Mevcut Videoların Dikkat Çekicilik Düzeyi

Tablo 5. "Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik mevcut videolar dikkat çekicidir" sorusuna verilen yanıtlar

	Cevap Kategorisi	f	%	Ortalama
Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik mevcut videolar dikkat çekicidir	5	9	8,73	2,87
	4	24	23,30	
	3	25	24,27	
	2	35	33,98	
	1	10	9,70	
		103	100,00	

*1-Kesinlikle Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılmıyorum

"Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik mevcut videolar dikkat çekicidir" sorusuna yanıt veren 103 katılımcı en çok (33,98%) ile katılıyorum (2. Kategori) yanıtını vermiştir. Cevapların ortalaması 2,87 olarak belirlenmiştir. Yalnızca 9 katılımcı bu soruya kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir. Buna göre var olan videolarda kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik mevcut videoların dikkat çekici olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürüne Yönelik Mevcut Videoların Kalite Düzeyi

Tablo 6. "Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik mevcut video çalışmaları yeterli düzeyde kaliteli değildir" sorusuna verilen yanıtlar

	Cevap Kategorisi	f	%	Ortalama
Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik mevcut video çalışmaları yeterli düzeyde kaliteli değildir	5	10	9,70	2,90
	4	28	27,18	
	3	25	24,27	
	2	22	21,35	
	1	18	17,47	
		103	100,00	

*1-Kesinlikle Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılmıyorum

"Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik mevcut video çalışmaları yeterli düzeyde kaliteli değildir" sorusuna yanıt veren 103 katılımcı en çok (27,18%) ile katılmıyorum (4. Kategori) yanıtını vermiştir. Yalnızca 10 katılımcı bu soruya kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir. Cevapların ortalaması 2,87 olarak belirlenmiştir. Buna göre var olan videolarda kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik mevcut videoların kaliteli olmadığı düşünülmektedir.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürüne Yönelik Video Sayısının Yeterliliği

Tablo 7. "Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik yeterli video çalışması bulunmamaktadır" sorusuna verilen yanıtlar

	Cevap Kategorisi	f	%	Ortalama
Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik yeterli video çalışması bulunmamaktadır	5	11	10,67	2,95
	4	30	29,12	
	3	20	19,41	
	2	27	26,21	
	1	15	14,56	
		103	100,00	

*1-Kesinlikle Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılmıyorum

"Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik yeterli video çalışması bulunmamaktadır" sorusuna yanıt veren 103 katılımcı en çok (29,12%) ile katılmıyorum (4. Kategori) yanıtını vermiştir. Yalnızca 11 katılımcı bu soruya kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir. Cevapların ortalaması ise 2,95 olarak belirlenmiştir. Buna göre var olan video sayısının yeterli olmadığı anlaşılmaktadır.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürüne Yönelik Yeni Video Çalışmalarına İhtiyaç Düzeyi

Tablo 8. "Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik yeni video çalışmalarına ihtiyaç vardır" sorusuna verilen yanıtlar

	Cevap Kategorisi	f	%	Ortalama
Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik yeni video çalışmalarına ihtiyaç vardır	5	5	4,85	2,09
	4	6	5,82	
	3	14	13,59	
	2	47	45,63	
	1	31	30,09	
		103	100,00	

*1-Kesinlikle Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılmıyorum

"Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik yeni video çalışmalarına ihtiyaç vardır" sorusuna yanıt veren 103 katılımcı en çok (45,63%) ile katılıyorum (2. Kategori) yanıtını vermiştir. Yalnızca 5 katılımcı bu soruya kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir. Cevapların ortalaması ise 2,95 olarak hesaplanmıştır. Buna göre yeni video çalışmalarına ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürünün Tanıtılmasına Yönelik Hazırlanacak Video Çalışmasında Kültürel Mirasın Bütün Öğelerini İçermesi

Tablo 9. "Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın bütün öğelerini içermesini beklerim" sorusuna verilen yanıtlar

	Cevap Kategorisi	f	%	Ortalama
Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın bütün öğelerini içermesini beklerim	5	2	1,94	1,84
	4	2	1,94	
	3	18	17,47	
	2	37	35,92	
	1	44	42,71	
		103	100,00	

*1-Kesinlikle Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılmıyorum

"Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın bütün öğelerini içermesini beklerim" sorusuna yanıt veren 103 katılımcı en çok (42,71%) ile kesinlikle katılıyorum (1. Kategori) yanıtını vermiştir. Yalnızca 2 katılımcı bu soruya kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir. Cevapların ortalaması ise 1,84 olarak hesaplanmıştır. Buna göre Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın bütün öğelerini içermesi beklenmektedir.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürünün Tanıtılmasına Yönelik Hazırlanacak Video Çalışmasında Kültürel Mirasın Bütün Öğelerinin Ayrıntılı Olarak Tanıtılması

209

Tablo 10. "Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın bütün öğelerinin ayrıntılı olarak tanıtılmasını beklerim" sorusuna verilen yanıtlar

	Cevap Kategorisi	f	%	Ortalama
Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın bütün öğelerinin ayrıntılı olarak tanıtılmasını beklerim	5	2	1,94	2,03
	4	6	5,82	
	3	16	15,53	
	2	49	47,57	
	1	30	29,12	
		103	100,00	

*1-Kesinlikle Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılmıyorum

"Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın bütün öğelerinin ayrıntılı olarak tanıtılmasını beklerim" sorusuna yanıt veren 103 katılımcı en çok (47,57%) ile katılıyorum (2. Kategori) yanıtını vermiştir. Yalnızca 2 katılımcı bu soruya kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir. Cevapların ortalaması 2,03 olarak bulunmuştur. Buna göre Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın bütün öğelerinin ayrıntılı olarak tanıtılması talep edilmektedir.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürünün Tanıtılmasına Yönelik Hazırlanacak Bir Video Çalışmasına Kültürel Mirasın Şehir Hayatına Olan Katkılarının Ortaya Koyulması

Tablo 11. "Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasına kültürel mirasın şehir hayatına olan katkılarının ortaya koyulmasını beklerim" sorusuna verilen yanıtlar

	Cevap Kategorisi	f	%	Ortalama
Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik	5	3	2,91	2,00
hazırlanacak bir video çalışmasına	4	4	3,88	
kültürel mirasın şehir hayatına olan katkılarının ortaya koyulmasını beklerim	3	14	13,59	
	2	52	50,48	
	1	30	29,12	
		103	100,00	

*1-Kesinlikle Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılmıyorum

"Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasına kültürel mirasın şehir hayatına olan katkılarının ortaya koyulmasını beklerim" sorusuna yanıt veren 103 katılımcı en çok (50,48%) ile katılıyorum (2. Kategori) yanıtını vermiştir. Yalnızca 3 katılımcı bu soruya kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir. Cevapların ortalaması 2,00 olarak bulunmuştur. Buna göre Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın şehir hayatına olan katkılarının ortaya koyulması istenmektedir.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürünün Tanıtılmasına Yönelik Hazırlanacak Bir Video Çalışmasında Kültürel Miras ve Yaşayan Kültür İlişkisinin Açıklanması

Tablo 12. "Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel miras ve yaşayan kültür ilişkisinin açıklanmasını beklerim" sorusuna verilen yanıtlar

	Cevap Kategorisi	f	%	Ortalama
Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik	5	2	1,94	1,97
hazırlanacak bir video çalışmasında	4	4	3,88	
kültürel miras ve yaşayan kültür ilişkisinin açıklanmasını beklerim	3	14	13,59	
	2	52	50,48	
	1	31	30,09	
		103	100,00	

*1-Kesinlikle Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılmıyorum

"Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel miras ve yaşayan kültür ilişkisinin açıklanmasını beklerim" sorusuna yanıt veren 103 katılımcı en çok (50,48%) ile katılıyorum (2. Kategori) yanıtını vermiştir. Yalnızca 2 katılımcı bu soruya kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir. Cevapların ortalaması 1,97 olarak bulunmuştur. Buna göre Eskişehir'in kültür mirası ve

yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel miras ve yaşayan kültür ilişkisinin açıklanması beklenmektedir.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürünün Tanıtılmasına Yönelik Hazırlanacak Bir Video Çalışmasında Kültürel Mirasın Turizme Olan Etkisinin Ortaya Koyulması

Tablo 13. "Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın turizme olan etkisini ortaya koymasını beklerim" sorusuna verilen yanıtlar

	Cevap Kategorisi	f	%	Ortalama
Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın turizme olan etkisini ortaya koymasını beklerim	5	3	2,91	
	4	7	6,79	
	3	13	12,62	2,02
	2	47	45,63	
	1	33	32,03	
		103	100,00	

*1-Kesinlikle Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılmıyorum

"Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın turizme olan etkisini ortaya koymasını beklerim" sorusuna yanıt veren 103 katılımcı en çok (45,63%) ile katılıyorum (2. Kategori) yanıtını vermiştir. Yalnızca 3 katılımcı bu soruya kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir. Cevapların ortalaması 2,02 olarak bulunmuştur. Buna göre Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel miras ve yaşayan kültürel mirasın turizme olan etkisinin ortaya koyulması gerektiği bulgusu elde edilmiştir.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürünün Tanıtılmasına Yönelik Hazırlanacak Bir Video Çalışmasında Kültürel Mirasın Yaşatılmasına İlişkin Faaliyetlerinin Tanıtılması

Tablo 14. "Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın yaşatılmasına ilişkin faaliyetlerinin tanıtılmasını beklerim" sorusuna verilen yanıtlar

	Cevap Kategorisi	f	%	Ortalama
Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın yaşatılmasına ilişkin faaliyetlerinin tanıtılmasını beklerim	5	3	2,91	
	4	1	0,97	
	3	11	10,67	1,93
	2	59	57,28	
	1	29	28,15	
		103	100,00	

*1-Kesinlikle Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılmıyorum

"Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın yaşatılmasına ilişkin faaliyetlerinin tanıtılmasını beklerim" sorusuna yanıt veren 103 katılımcı en çok (57,28%) ile katılıyorum (2. Kategori) yanıtını vermiştir. Yalnızca 1 katılımcı bu soruya katılmıyorum yanıtını vermiştir. Cevapların

ortalaması 1,93 olarak bulunmuştur. Buna göre Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın yaşatılmasına ilişkin faaliyetlerinin tanıtılmasının gerektiği bulgusu elde edilmiştir.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürünün Tanıtılmasına Yönelik Hazırlanacak Bir Video Çalışmasında Şehre Özgü Kültürel Mirasın Toplumun Gelişimine Katkısı

Tablo 15. "Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında şehre özgü kültürel mirasın toplumun gelişimine katkısını beklerim" sorusuna verilen yanıtlar

	Cevap Kategorisi	f	%	Ortalama
Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında şehre özgü kültürel mirasın toplumun gelişimine katkısını beklerim	5	2	1,94	
	4	1	0,97	
	3	15	14,56	1,89
	2	51	49,51	
	1	34	33,00	
		103	100,00	

*1-Kesinlikle Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılmıyorum

"Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında şehre özgü kültürel mirasın toplumun gelişimine katkısını beklerim" sorusuna yanıt veren 103 katılımcı en çok (49,51%) ile katılıyorum (2. Kategori) yanıtını vermiştir. Yalnızca 1 katılımcı bu soruya katılmıyorum yanıtını vermiştir. Cevapların ortalaması 1,89 olarak bulunmuştur. Buna göre Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında şehre özgü kültürel mirasın toplumun gelişimine katkısı beklenmektedir.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürüne Yönelik Hazırlanacak Bir Video Çalışmasında Şehre Özgü Kültürel Mirasın Şehir İnsanın Sosyo-Kültürel Etkinliklerine Olan Katkısı

Tablo 16. "Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında şehre özgü kültürel mirasın şehir insanın sosyo-kültürel etkinliklerine olan katkısını beklerim" sorusuna verilen yanıtlar

	Cevap Kategorisi	f	%	Ortalama
Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında şehre özgü kültürel mirasın şehir insanın sosyo-kültürel etkinliklerine olan katkısını beklerim	5	1	0,97	
	4	3	2,91	
	3	14	13,59	1,82
	2	44	42,71	
	1	41	39,80	
		103	100,00	

*1-Kesinlikle Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılmıyorum

"Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında şehre özgü kültürel mirasın şehir insanın sosyo-kültürel etkinliklerine olan katkısını beklerim" sorusuna yanıt veren 103 katılımcı en çok (42,71%) ile katılıyorum (2. Kategori) yanıtını vermiştir. Yalnızca 1 katılımcı bu soruya kesinlikle katılmıyorum yanıtını

vermiştir. Cevapların ortalaması 1,82 olarak bulunmuştur. Buna göre Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında şehre özgü kültürel mirasın şehir insanın sosyo-kültürel etkinliklerine katkısı beklenmektedir.

Eskişehir'in Kültür Mirası ve Yaşayan Kültürüne Yönelik Hazırlanacak Bir Video Çalışması İçin Öneriler

Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışması kapsamında 103 katılımcının vermiş oldukları yanıtlardan yola çıkılarak 17 temaya ulaşılmıştır. Bu temalar tablo 17. de gösterilmektedir.

Tablo 17. Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik hazırlanacak bir video çalışması için önerilerin tema-frekans tablosu

Temalar	f
Eskişehir'in Tamamına Hitap Etmek	13
Eskişehir'in Kültürel Öğeleri ve Tarihine Değınmek	12
Basın Yoluyla Reklam Yapmak	8
Doğru Kişi ve Kurumlarla Çalışmak	6
İlgi Çekici Unsurlar Kullanmak	5
İletişim Fakültesinden Faydalanmak	3
Sosyal Medyayı Kullanmak	3
Doğru Kaynakları Kullanmak	2
Kısa ve Öz Video Kullanmak	2
Objektif Olmak	2
Sanayi ve Üniversite Katkısına Değınmek	2
Yerel Halka Yer Vermek	2
Belgesel Konseptini Kullanmak	1
Gönüllü Öğrenci Toplulukları Kullanmak	1
İşaret Dili Dâhil Birçok Dilde Çekmek	1
Masal Şatosuna Yer Vermek	1
Porsuk Çayına Yer Vermek	1

Katılımcıların çalışma kapsamında kendilerine yönlendirilmiş olan açık uçlu araştırma sorularına verdikleri cevaplar incelendiğinde, en fazla önerinin hazırlanacak olan videoda belirli bir kesimden ziyade Eskişehir'in tamamına hitap edilmesi gerektiği olmuştur. Bu tema altında öne çıkan yorumlar ise şu şekildedir:

“Eskişehir'in tüm yörelerine, ilçelerine hitap eden videolar hazırlanabilir.”

“Şehrimize özgü yaşayan kültürel mirasın tüm ayrıntıları ile değerlendirilip irdelendiği bir çalışma olmasını önerebilirim.”

“Hazırlanacak video Eskişehir’in bütün özelliklerine değinen bir video olmasını isterim ve fikrimce şehrimizin farklı semtlerinde yaşayan insanların şehir hakkındaki görüşlerini dile getirmesini isterim.”

“Sadece şehir merkezindeki yaşayan kültür değil kırsal kesimdeki yaşayan kültürün de tanıtılması gerekmektedir.”

Gerçekleştirilen çalışma kapsamında en fazla önerilen ikinci tema ise “Eskişehir’in Kültürel Öğeleri ve Tarihine Değınmek” teması olmuştur. Bu tema altında dile getirilen bazı öneriler şu şekildedir:

“Eskişehir kültürel ve tarihi açıdan zengin bir şehir olmasına rağmen dışarıdan bakanlar sadece öğrenci şehri olarak görüp tarihini ve kültürünü hissedemiyor bilemiyor. Eskişehir’i hiç bilmeyen gelmemiş olan biri için videolar dikkat çekici ve zevkli olmalıdır ki sıkılmadan tüm videoları izlesin o ruhu yarasın izleyen kişi”

“Kırsal kesimlerde kadim uygarlıkların izleri de sürülmeli. Tanıtım ayrıntılı olmalı, tarihsel süreç içinde sosyal hayattaki değişimler günümüze kadar anlatılmalı.”

“Eskişehir’de yaşayan kültürlerin eksiksiz olarak video çalışmasına alın mali ve ayrıca Eskişehir’de yaşayan bütün kültürler en geçmiş tarihin e kadar anlatılmalıdır.”

“Basın Yoluyla Reklam Yapmak” teması ise çalışma kapsamında en fazla değinilen temalardan biri olmuştur. Bu kapsamda dile getirilen öneriler ise şu şekildedir:

“Eskişehir’i tanımayan insanlar için reklam filmleri ve Kültür Miraslarının tanıtım videoları basında sıkça yer almalıdır.”

“Bu tanıtımın öncelikle görsel basında öne çıkarılmasını tavsiye ederim.”

“Ulusal ve yerel TV kanallarına yurt dışı TV kanallarına servis edilmelidir.”

Doğru Kişi ve Kurumlarla Çalışmak teması da önerilen temalar arasında yer almaktadır. Bu tema kapsamında belirtilen ifadelerden öne çıkanlar ise şu şekilde olmuştur:

“İşi layığı ile yapabilecek kişi veya kurumlara yaptırılması gerekir”

“Profesyonel Bir Ekip ile Çalışılmasını, Dikkat Çekici Bir video Hazırlanmasını. Sıkıcılıktan uzak her kesimin dikkatini çekecek bir video hazırlanmasını beklerim.”

“Doğru kişilerle çalışılıp, uluslararası düzeyde ses getirecek onculuk edecek video çalışması olmalı.”

Çalışma kapsamında değinilen diğer temalar ise; İlgi Çekici Unsurlar Kullanmak, İletişim Fakültesinden Faydalanmak, Sosyal Medyayı Kullanmak, Belgesel Konseptini Kullanmak, Doğru Kaynakları Kullanmak, Gönüllü Öğrenci Toplulukları Kullanmak, İşaret Dili Dahil Birçok Dilde Çekmek, Kısa ve Öz Video Kullanmak, Masal Şatosuna Yer Vermek, Objektif Olmak, Porsuk Çayına Yer Vermek, Sanayi ve Üniversite Katkısına Değınmek, Yerel Halka Yer Vermek şeklinde olmuştur.

Çalışma kapsamında Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik olarak çekilecek olan bir video çalışmasında hangi unsurlara değinilmesi gerektiği, nelere ihtiyaç duyulduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda, öncelikli olarak doğru kişi ve kurumlarla çalışma konusuna özen gösterilmesi gerektiği ve videonun profesyonel bir ekip tarafından çekilmesi gerektiği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca Eskişehir'in belirli bir kesiminden ziyade tüm kesimlerine yer verilmesi gerektiği belirlenmiştir. Önerilerden biri olan "porsuk çayına yer vermek" görüşünün de dikkate alınması gerektiği görülmüştür. Ayrıca, Eskişehir'in kültürel öğeleri ve tarihine değinilerek ilgi çekici unsurların kullanılması konusuna da dikkat edilmelidir. Bunun yanı sıra yerel halka yer verilerek, aktarılan bilgilerin yanıltıcı olmaması adına doğru kaynaklardan faydalanılmaya özen gösterilmesi gerekmektedir. Son olarak, video çekilirken kısa ve öz olmasına dikkat edilmeli, bu sayede izleyicilerin sıkılması önlenmelidir.

Tartışma ve Sonuç

Gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında, kültürel mirasa yönelik çalışmalarda toplumu oluşturan bireylerin görüşlerine yer verilmesinin önemli bir unsur olduğu (UNESCO, 2003) gerçeğinden yola çıkılarak, yerel kültürel mirasın tanıtımına yönelik gerçekleştirilecek olan bir video çalışması sürecinde nelere ihtiyaç duyulabileceği, yerel halkın görüşleri alınarak belirlenmiştir. Bu durum, gerçekleştirilecek olan bir çalışmanın daha kapsayıcı ve daha özenli olmasını da beraberinde getirebilecek bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda ilk olarak, Eskişehir ilinin kültürel mirasını tanıtmaya yönelik olarak gerçekleştirilmiş olan video çalışmalarının yeterli olup olmadığı sorusuna yanıt aranmıştır. Katılımcılardan gelen yanıtlar sonucu, Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürüne yönelik mevcut video çalışmalarının kalitesinin ve sayılarının tartışılır durumda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktadan hareketle, Eskişehir ilinin kültürel mirasını tanıtmaya yönelik daha kapsamlı video çalışmalarının gerçekleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen diğer bir sonuç ise hâlihazırda var olan videolarda kalite sorunlarının yaşandığı olmuştur. Bu bağlamda, daha kaliteli videolara ihtiyaç duyulduğu gözlenmiştir. Bu doğrultuda katılımcılardan elde edilen; "Doğru Kişi ve Kurumlarla Çalışmak", "İletişim Fakültesinden Faydalanmak", "Doğru Kaynakları Kullanmak", "Objektif Olmak" temalarının önem taşıdığı düşünülmektedir. Katılımcıların belirledikleri bu ihtiyaçları yerine getirebilmek, daha kaliteli bir videonun oluşturulabilmesi için gerekli bir unsur olarak görülmektedir. Bu sonuç, Teixeira (2017) tarafından ifade edilen "Bir tanıtım aracı olarak kullanılan videoların kalitesinin yüksek olması gerekmektedir" ifadesiyle de örtüşmektedir.

Katılımcılardan elde edilen veriler ışığında gerçekleştirilmiş olan ihtiyaç analizi sonucu ulaşılan önemli sonuçlardan bir diğeri de Eskişehir ilinin kültürel mirasını tanıtmaya yönelik çekilecek olan bir video da hangi unsurlara yer verilmesi gerektiği olmuştur. Bu kapsamda elde edilen; "Eskişehir'in Tamamına Hitap Etmek", "Eskişehir'in Kültürel Öğeleri ve Tarihine Değirmek", "Yerel Halka Yer Vermek", "Masal Şatosuna Yer Vermek" ve "Porsuk Çayına Yer

Vermek" temaları, video çalışmasında vurgulanması gereken unsurların belirlenebilmesi için önemli olmuştur. Kültürel miras çalışmalarında yerel halka yer vermenin gerekliliğini vurgulayan Oral ve Kılıç (2018), aynı zamanda kültürel öğelerin ve tarihin de önemine vurgu yapmışlardır. Elde edilen bu sonuçlarla benzerlik gösteren diğer çalışmalar ise Hou vd. (2006), Sambhanthan vd. (2013) ve Gürbüz ve Aydın (2018) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalara göre de tanıtım aracı olarak kullanılan videolarda; kültür, doğal güzellikler, toplum gibi öğelere yer vermenin önemi vurgulanmıştır.

Gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar, Hou vd. (2006) ve Sidekli ve Karaca (2013), tarafından gerçekleştirilmiş olan çalışmalarda elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Buna göre kültürel mirasın tanıtılmasında, kültürel miras öğelerine ve yaşayan kültürün izlerine yer verilmesi gerektiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, kültürel mirasın şehir hayatına etkilerine değinmek, hazırlanacak olan videonun başarısı için önemli bir unsur olarak görülmektedir.

Çalışma kapsamında değinilmiş olan diğer bir unsur ise, kültürel miras ile turizmin ilişkilendirilmesidir. Buna göre, kültürel miras öğelerinin tanıtımının turizm açısından oldukça önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç, Oral ve Kılıç (2018), Uslu ve Kiper (2006), Türker ve Çelik (2012), Sambhanthan vd. (2013), Gürbüz ve Aydın (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda elde edilen sonuçlar ile örtüşmektedir. Bu bağlamda, kültürel mirasın tanıtımına yönelik gerçekleştirilecek olan bir video çalışmasında, kültürel miras ile turizm arasındaki ilişkiyi de göstermek gerektiği düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, Eskişehir Kültür Mirası ve Yaşayan Kültür Video Çalışması sürecinde Eskişehir'in kültürel unsurlarına değinmenin ve bu unsurların şehrin diğer özellikleri ile birleştirilerek aktarılmasının, hazırlanan videonun başarılı olabilmesi noktasında önem arz ettiği sonucunu göstermektedir. Ayrıca elde edilen bulgular Eskişehir'in kültür mirası ve yaşayan kültürünü aktaran video çalışmalarının yeterli düzeyde olmadığı sonucunu da göstermektedir. Bu noktadan hareketle, bu alanda gerçekleştirilecek olan yeni video çalışmalarına ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir.

Gerçekleştirilen çalışma kapsamında elde edilen önemli bulgulardan bir diğeri ise çekilen videoların yeterli kalitede olmadığıdır. Bu noktada videoların kaliteli ve profesyonel ekiplerle çekilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu durum çalışma kapsamında elde edilen bulgular arasında da yer almaktadır. Katılımcılara sorulan açık uçlu soruya verilen cevaplar arasında "Doğru Kişi ve Kurumlarla Çalışmak" teması altı defa tekrarlanmıştır. Elde edilen bu sonuç, Teixeira (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışma kapsamında da kendine yer bulmuştur. Aynı şekilde çalışmada sorulan anket sorularına verilen cevaplar ile açık uçlu sorulara verilen cevaplar arasında diğer bir uyumlu sonuç ise "Eskişehir'in Kültürel Öğeleri ve Tarihine Değinmek" teması olmuştur. Bu tema da on iki defa tekrarlanmıştır. Açık uçlu sorulara verilen cevaplarda da katılımcılar, Eskişehir'in kültürel mirasını tanıtacak olan bir video çalışmasında, şehrin kültürel öğelerine ve tarihine yer verilmesinin önemli olduğunu vurgulamışlardır. "Eskişehir'in Tamamına Hitap Etmek" teması ise anket sorunda yöneltilmiş

olan “Eskişehir’in kültür mirası ve yaşayan kültürünün tanıtılmasına yönelik hazırlanacak bir video çalışmasında kültürel mirasın bütün öğelerini içermesini beklerim” sorusuna verilen cevaplar ile örtüşmektedir. Bunların yanı sıra hazırlanacak olan videoda ilgi çekici unsurların kullanılması gerektiği konusunda da elde edilen bulgular birbirleriyle örtüşmektedir.

Gerçekleştirilmiş olan bu çalışmanın sınırlılıkları; Eskişehir İli özelinde olması, 103 katılımcı ile gerçekleştirilmesi, verilerin anket ile toplanması olarak sıralanabilir. Bu sınırlılıklar içinde gerçekleştirilen çalışma sonucunda gelecekteki araştırmalara yönelik bazı öneriler de ifade edilebilir. Bu öneriler;

- Video ile tanıtım yapılan çalışmalarda, video kapsamında yer alan konuların belirlenmesinde ihtiyaç analizine başvurulması,
- Belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda çekilecek olan videonun kalitesinin yüksek, kısa ve öz olması,
- Çekilen videoların daha fazla kitleye ulaşabilmesi için sosyal medya araçlarının da kullanılması,
- Videolarda kullanılacak olan arka plan müziklerinin eğlenceli olması,
- İhtiyaç analizi sonucu içinde hangi unsurları barındıracağı belirlenen video çalışmasının tasarım tabanlı araştırma yöntemiyle desenlenerek, çalışmanın daha ileri boyuta taşınması şeklindedir.

Kaynakça

- Aksoy A. ve Ünsal D. (Eds.). (2012). *Kültürel miras yönetimi* (1th ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ata, A., Atik, A. ve Karaman, G. (2019). Üniversite tanıtım filmlerinde dikkat çekme unsuru olarak hareketliliğin çekim ve kurgu açısından incelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 5(18), 101-115.
- BEBKA. (2014). *Eskişehir Tanıtım Videosu*. 21.02.2018 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=DCcpfd2Llwc> adresinden erişilmiştir.
- Çankaya, E. (2006). *Somut olmayan kültürel mirasın müzecilik bağlamında korunması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Darçın Şahin, İ. (2010). *Yerel Kültür Mirasının Dijitalleştirilmesi ve Halk Kütüphaneleri: Yalova Örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ento Grup. (2014). *Eskişehir Tanıtım Pop*. 21.02.2018 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=Joa2G_v35Yc adresinden erişilmiştir.
- Erdoğan, İ. (1991). *İşletmelerde Davranış. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları*, İstanbul.
- Eskişehir Büyükşehir Belediyesi. (2014). "Şehir Sensin" Eskişehir Tanıtım Filmi. 21.02.2018 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=pDGu5aI54LA> adresinden erişilmiştir.
- Eskişehir İl Kültür ve Tanıtım Müdürlüğü. (2016). Eskişehir Tanıtım Filmi. 21.02.2018 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=8UV5YFzoQ5s> adresinden erişilmiştir.
- Eskişehir Valiliği. (2014). *Eskişehir Tanıtım Videosu*. 21.02.2018 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=pQUr-UspsRQ> adresinden erişilmiştir.
- Gögebakan, Y. (2009). *Görsel sanatlar ve sosyal bilgiler derslerinin ilişkilendirilmesinin kültür varlıklarını tanıma ve sahip çıkma ile ilgili kazanımlarının gerçekleştirilmesi ve öğrencilerin tutumları üzerinde etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Gürbüz, S. ve Aydın, B. O. (2018). İslami inanç destinasyonlarının tanıtımında youtube videolarının kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 539-568.
- Güvenç, B. (1999). *İnsan ve kültür*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hou, Z., Joppe, M., Choi, C. and Lin, Z. (2016). Exploratory study of promotional videos in the 10 major tourist destinations in China: a content analysis. *TTRA International Conference*.
- Kuzu, A., Çankaya, S., & Mısırlı, Z. A. (2011). Tasarım tabanlı araştırma ve öğrenme ortamlarının tasarımı ve geliştirilmesinde kullanımı. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 1(1), 19-35.
- Özön, N. (2000). *Sinema, Televizyon, Video, Bilgisayarlı Sinema Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Öztemiz, S. (2016). *Türkiye'de Dijitalleştirilen Kültürel Miras Ürünlerine Açık Erişim: Bir model Önerisi*. Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Pehlivan, A. ve Kolaç, E. (2016). Açık-Örgün Eğitim Sosyal Bilgiler Ders Kitapları ve Öğretim Programında Somut Olmayan Kültürel Miras Ögeleri. *Electronic Turkish Studies*, 11(19).
- Sambhanthan, A., Thelijagoda, S. and Tan, J. (2013). Implications for utilizing YouTube based community interactions for destination marketing: Investigation of a typology approach. *In 2013 8th International Conference on Computer Science & Education* (pp. 365-370). IEEE.

- Selanik Ay, T., ve Kurtdede Fidan, N. (2013). Öğretmen adaylarının" kültürel miras" kavramına ilişkin metaforları. *Electronic Turkish Studies*, 8(12), 1135-1152.
- Sidekli, S. ve Karaca, L. (2013). Sosyal bilgiler öğretiminde yerel, kültürel miras öğelerinin kullanımına ilişkin öğretmen aday görüşleri. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 5, 20-38.
- Taylor, K. (2004). Cultural heritage management: A possible role for charters and principles in Asia. *International Journal of Heritage Studies*, 10(5), 417-433.
- Teixeira, J. E. M. (2017). The role of promotional touristic videos in the creation of visit intent to Barcelona. *International journal of scientific management and tourism*, 3(1), 463-490.
- Türker, A. ve Çelik, İ. (2012). Somut olmayan kültürel miras unsurlarının turistik ürün olarak geliştirilmesine yönelik alternatif öneriler. *Yeni Fikir Dergisi*, 9, 86-98.
- UNESCO (2003). Somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi. 07.03.2018 tarihinde <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Vargün, Ö. ve Nuhoglu, M. (2019). Kültürel Miras Eğitiminde Bilgi İletişim Teknolojilerinin Rolü ve Mobil Uygulamalar. *UNIMUSEUM*, 2 (2), 45-53
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. baskı). Ankara: Seçkin.
- Uslu, A. ve Kiper, T. (2006). Turizmin kültürel miras üzerine etkileri: Beypazarı/Ankara örneğinde yerel halkın farkındalığı. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 305-314.

TEACHERS' VIEWS ABOUT THE COMMUNICATION BETWEEN SCHOOL PRINCIPAL AND TEACHERS¹

Bahadır GÜLBAHAR²

Abstract

It can be argued that communication between the school principal and the teachers is an important factor for the relations between the stakeholders and the development of the schools and the quality of education. It can be said that many problems in schools are also associated with poor communication between the principal and the teachers. The main purpose of this study is to determine the opinions of teachers about communication between the school principal and teachers. Phenomenology pattern of qualitative research methods was used in the research. The study group consisted of twenty-five teachers. The study group was determined by the criterion sampling method of the purposeful sample used in qualitative researches. According to this, teachers who have at least ten years of teaching experience and who have completed their master's degree are included in the study group. Data were collected by semi-structured interviews. The data obtained from the research were analyzed by content analysis. As a result of the study, the factors originating from the principal affecting the communication between teachers and the principal, expectations of teachers from principals in teacher- principal communication, and the results of the effective communication between the principal and the teachers were determined.

Keywords: Communication Between School Principal and Teachers, Communication in School, Teachers' Views

Okul Müdürü ile Öğretmenler Arasındaki İletişimle İlgili Öğretmen Görüşleri

221

Öz

Okul müdürü ve öğretmenler arasındaki iletişimin paydaşlar arası ilişkiler, okulların gelişimi ve eğitimin kalitesi bakımından oldukça önemli bir etken olduğu iddia edilebilir. Okullarda yaşanan birçok sorunun da okul müdürü ve öğretmenler arasındaki iyi olmayan iletişimle ilişkili olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın temel amacı, okul müdürü ile öğretmenler arasındaki iletişimle ilgili öğretmen görüşlerini belirlemektir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu yirmi beş öğretmenden oluşmaktadır. Çalışma grubu, nitel araştırmada kullanılan amaçlı örneklemin ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Buna göre en az on yıllık öğretmenlik deneyimi olan ve yüksek lisans eğitimini tamamlamış öğretmenler, çalışma grubuna dâhil edilmiştir. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşmelerle toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler, içerik analiziyle çözümlenmiştir. Araştırmanın sonucu olarak öğretmenlerle okul müdürü arasındaki iletişimi etkileyen okul müdürü kaynaklı faktörler, öğretmen-okul müdürü iletişiminde öğretmenlerin okul müdürlerinden beklentileri, öğretmenlerle okul müdürü arasındaki etkili iletişimin sonuçları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul Müdürü-Öğretmenler Arası İletişim, Okulda İletişim, Öğretmen Görüşleri

¹ This study was created by expanding the oral presentation presented at the 2nd International Social Sciences Congress (31 January-02 February 2019, Nevşehir / Turkey).

² Dr., Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Education, Department of Social Sciences and Turkish Education, E-mail: bahadir.gulbahar@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7040-1593

Introduction

It can be said that communication, which can be defined as mutually transmitting emotions and thoughts, is an important power and an effective tool for people. Because communication provides people the opportunity to express and introduce themselves, to understand and recognize other people. It is also possible for people to interact with each other and learn how they are perceived by other people. To be able to talk about the existence of communication, the condition of reciprocity must be met. Gürüz & Temel-Eğİnli (2013) emphasized that it is also necessary to influence the other party in order for the communication to take place fully. Communication, which is a human-specific action, is the process by which the person in the sender status encodes a message, sends it to the target person or audience in the status of the receiver by a certain channel or vehicle, and receives feedback from the target person or audience (Usluata, 1995; Oskay, 1999). In this message exchange, the sender and receiver must meet in a common denominator, in a context. Communication occurs in a context. Context is defined as the environment in which a word or behavior develops and gives meaning to it (Küçük, 2012). If the context is not met, communication cannot take place. In the light of this information, it is understood that communication elements are sender, receiver, message, channel, feedback and context.

Communication is the Turkish equivalent of the word "communication" in French. The word "communication" is derived from the Latin word "communis", which means "partnership, socialization, togetherness, joint participation" (İnceoğlu, 2004). TDK (2020) defined communication as "transferring emotions, thoughts or information to others in every conceivable way, communication, communication". According to Cüceloğlu (2016), while communication is the exchange of meaning, Lasswell (2007) stated that communication is an action shaped around the questions of "who, with which channel and influence, to whom, what." Gürüz and Temel-Eğİnli (2013) define communication as an action to share information, feelings and thoughts, as well as to influence the behavior and attitudes of individuals or groups. According to Tutar and Yılmaz (2010), communication, which is an individual behavior, is also a phenomenon that provides peace in the society and regulates social life, a system that forms the basis of the society, a tool that ensures the regular functioning of the organizational and administrative structure, a technique that displays and affects individual behaviors, a compulsory science in terms of social processes and an art necessary for social harmony. Tanrıkulu (2002) underlines the effect of communication in social agreement and harmony by emphasizing that it is a basic process that ensures the harmony and interaction between individuals and organizations in the social system they are in and with other individuals and organizations in this system. Based on these views, it is possible to say that communication is a very important need for human beings, the basic indicator of human existence, the most effective means of self-expression, and one of the most effective solutions to their problems. It can also be stated from this information that the development of humanity is highly dependent on communication. Because communication offers human beings the

opportunity to record their feelings and thoughts, what they know and learn and transfer them to the next generations.

Communication is also a very important factor for organizations. The continuous growth of organizations, the complexity of their management, specialization and technological developments are the main factors that increase the importance of communication in organizations (Arslan & Arslan, 2003). The main purpose of organizational communication is to achieve organizational goals (Akıncı, 1998). Effective management in organizations depends on a good communication process (Atak, 2005). If there are communication problems in an organization, individuals or groups can be prevented from being active in the organization (George & Jones, 2012).

Organizational communication is the creation of horizontal and vertical channels that serve the transfer of information, data and understanding among all the bodies that make up the organization (Şimşek et al., 2008). The organizational communication process, which can be described as the exchange of messages between organizational elements, includes some key elements such as network, interdependence, relationship, environment, uncertainty and messages (Goldhaber, 1993). Organizational communication, which is closely linked with organizational structure and culture, can be used to analyze and reflect what is happening in the organization. Organizational communication can be explained not by individual successes, but by the communication skills that are common in the organization (Kowalski, Petersen and Fusarelli, 2007).

If organizational communication does not take place, an organization becomes only a compilation of individual workers who perform separate tasks, organizational action lacks coordination and individual orientations rather than organizational goals come to the fore (Griffin & Moorhead, 2013).

The school consists of a communication ball formed or formed between individuals and groups (Açıkalin & Turan, 2015). School organizations need to be managed more effectively due to their responsibilities to guide and improve society and the individual. Based on this idea, it can be said that organizational communication is a very important power and factor for schools. Strong communication between the school principal and teachers is considered to be the most important dimension to increase the quality of organizational communication in the school.

When the duties of the school principal stated in the regulations are examined, it is seen that many of them are directly or indirectly related to communication (Çınar, 2010). Açıkalin et al. (2007) point out that the school principal should be a good communicator. Celep (2002) also emphasizes that school principals should frequently perform behaviors that require communication with other stakeholders. It is thought that the principal should perform the following duties related to communication (Çelik, 2000):

- Bidirectional communication

- Realistic / objective evaluation of teachers
- Short and clear communication
- Effective conflict management
- Guiding decisions on solving problems
- Strong interaction among school stakeholders
- Integrating personal goals and group goals.

Communication is the key for people to deal with each other, improve their relationship, find solutions to their problems and express themselves. However, achieving these results depends on a good and effective communication between individuals (Gülbahar & Sivacı, 2018). Effective communication can be defined as a form of communication in which messages are clearly understood, the characteristics and rights of the interlocutor are observed during the exchange of messages, and that the desire to continue exchanging messages with the interlocutor is heard (Gülbahar & Şahin, 2018). Both school administrators and teachers need to have effective communication skills in order to create a positive atmosphere in institutions, to ensure coordination, to adapt to change, to make effective decisions, to execute plans and programs efficiently, to make evaluations correct and to improve the existing conditions, and also between school administrators and teachers. effective communication should be continuous (Ada et al., 2015). If there is no effective communication between school administrators and teachers, tasks cannot be fulfilled, goals of the school cannot be achieved and decisions cannot be implemented (Lunenburg & Ornstein, 2013).

As the most important organizations affecting the society, the fact that schools have healthy and efficient communication channels is an important factor for the development of the society (Doğan, Uğurlu, Yıldırım, and Karabulut, 2014). School principals and teachers have a big share in transforming schools into healthy communication environments. Today, one of the most important skills expected from the principal and teachers is the healthy communication with all the people they interact with, especially their colleagues, students and their families. Whether it is personal or organizational, it can be argued that communication between the principal and the teachers is a very important factor in terms of inter-stakeholder relations, the development of schools and the quality of education. It can be said that many problems in schools are related to poor communication between the principal and teachers.

The main purpose of this study is to determine the opinions of the teachers about the communication between the principal and the teachers. It is thought that this study is important in terms of determining the factors that arise from the principal that affects the communication between the teachers and the principal, the expectations of the teachers from the principals in teacher-principal communication and the results of the healthy communication between the teachers and the principal.

Method

Research Design

This research is a qualitative research, which is planned according to the phenomenology pattern and its data is obtained by semi-structured interview technique. Qualitative research is used in the systematic examination of the meanings arising from the experiences of the researchers (Ekiz, 2003). Sensitivity to the natural environment, participant role of the researcher, determination of perceptions, flexibility in research design and inductive analysis are important features of qualitative research (Yıldırım & Şimşek, 2016). Making social phenomena and events better explained is the primary purpose of qualitative research (Demirbaş, 2014).

Phenomenology is the definition of a case based on the experience of the individual or group (Christensen, Johnson & Turner, 2015). Case in phenomenological researches consists of these stages;

- Identification of the phenomenon or experience
- Identification of unchanged themes in the definition made
- Creating special reflections on the themes
- Depicting reflections with themes (Ersoy, 2016).

The phenomenon in this study is the school principal-teacher communication.

Participants

In this research, criterion sampling technique, which is one of the purposeful sampling methods that emerged in the qualitative research tradition, was used. Patton (2014) states that the purposeful sampling stems from the in-depth analysis of the logic and strength, and that purposeful sampling allows for in-depth study of situations where rich knowledge is considered. In this study, two criteria were taken into consideration while determining the participants. The first criterion is to have at least ten years of experience and the second criterion is to be at least a master's degree. 25 teachers meeting these criteria were selected among the teachers working in public primary, secondary and high schools in the central districts of Ankara, Keçiören, Yenimahalle and Çankaya. The interviews were continued with volunteers until data saturation was obtained and the data set required by the research was reached. All interviews were conducted by the researcher.

Demographic information of the participants is given in Table 1.

Table 1. Demographic information of the participants

Variable	Category	n
Gender	Female	15
	Male	10
Seniority	10-14 years	14
	15-19 years	7
	20 years and over	4

Data Collection and Analysis

The data of the research was obtained through “interview”, one of the qualitative data collection techniques. The interview is a communication process that is carried out between at least two people in order to gather information on a particular subject (Aktaş, 2014). The interviews in this study were conducted as “semi-structured interviews”. “Semi-structured interviews” are neither as rigid as fully structured interviews nor flexible as unstructured interviews. It is a technique between two extremes and provides the researcher with the necessary flexibility and ease (Karasar, 1999).

In order to form the questions to be used for collecting data, firstly, 10-15 minutes of face to face interviews were made with 4 randomly selected teachers about the communication between the principal and the teachers. The relevant literature was also examined, and it was tried to decide which questions could be asked in the interview. Based on the interviews with the teachers and the literature review, a semi-structured interview form consisting of 3 open-ended questions was developed. The draft interview form was examined by experts in the fields of measurement-evaluation, Turkish education and educational sciences, and internal validity of the questions was ensured. Then, the questions were put in order and a preliminary application was carried out with 8 teachers. In the pre-application, it was determined that the interview questions were easily understood and answered, and the purpose of the questions did not go beyond its scope. Thus, data collection tool could be tried. Because the trial of the data collection tool is directly related to the validity and reliability of the research (Yıldırım & Şimşek, 2016).

The data of the study were obtained from the answers given by the teachers to the questions posed to them during the interviews. The interviews were held with each participant individually and at the places and times determined by them. The interviews, which lasted for an average of fifteen minutes and were completed in a single session, were recorded with a voice recorder. In addition to the questions in the interview form, in order to determine the teachers' thoughts exactly, “What is the reason for this idea?”, “Why do you think so?”, “How would you explain this idea? Questions such as were asked.

At the beginning of the interviews, the question “Why is communication important at school?” was asked to prepare teachers for interviews and to determine whether they are aware of the importance of the concepts of “communication, communication at school”.

The questions posed to the participants during the interviews are as follows:

- What are the factors caused by the principal that affect the communication between teachers and the principal?
- What are the expectations of teachers from school principals in teacher-school principal communication?
- What consequences do if there is an effective communication between teachers and the principal?

The data recorded on the voice recorder during the interviews were first transferred to the paper. During the process of transferring the data to the paper, attention was paid to write the answers of the participants to the interview questions without making any changes. Care was taken not to leave any data that was not detected by comparing the data transferred on the paper with the audio records. Deciphered interview records were presented to the participants for review and were allowed to confirm their interview records. Necessary corrections and arrangements were made with the guidance of the participants. In this qualitative study, it was tried to provide credibility and confirmability instead of validity and reliability (Yıldırım & Şimşek, 2016). For this, six teachers (not from the participant group) were interviewed and asked whether the findings were significant or not, and whether they present the current situation. Thus, the credibility of the research has been strengthened.

The data were analyzed by content analysis. The facts hidden in the data are revealed with content analysis (Gülbahar & Alper, 2009). In this study, it was aimed to reveal the opinions of the teachers about the communication between the principal and the teachers. During the content analysis process, the raw data obtained from the interviews were transformed into codes, and categories were reached from the codes. The categories are also shown under the themes raised by research questions (McMillan & Schumacher, 2010; Robson, 2015). Identification and interpretation of the findings of this research was provided by identifying and organizing the codes and themes. The data were coded by two researchers, one the researcher himself and the other one specialized in education management. These two different encodings were compared later.

In order to achieve reliability among researchers during the analysis process, the researcher presented the code, category, theme and participant views he determined to the education management specialist in a list. In this process, the researcher asked the education management specialist to include the participants' opinions / responses in one of the draft themes / categories listed or to create a new theme / category. The researcher and the education management specialist agreed on the final themes / categories and the participants' opinions about them (Gay, Mills & Airasian, 2006).

Qualitative research uses credibility instead of internal validity and transferability instead of external validity. In order to ensure credibility in this research, attention was paid to obtain the necessary information from the literature on qualitative research methods, to choose the sampling method appropriate to the pattern of the research, to choose the participants on a voluntary basis, to obtain confirmations from the participants regarding the

interview transcripts and to carry out informal preliminary interviews with the participants. In order to ensure transferability, research design, working group and their demographic characteristics, data collection process and data analysis have been explained (Shenton, 2004).

In the findings section, some opinions were directly conveyed to provide “validity” (Patton, 1987). In direct quotations, the names of the participant teachers are hidden due to scientific ethics. Different names are used for the teachers whose opinions are conveyed.

Findings

The findings of the research are presented under three sub-headings in accordance with the sub-objectives of the research:

- Factors originating from the principal affecting the communication between teachers and the principal.
- Teachers' expectations from school principals in teacher-school principal communication
- The results of effective communication between teachers and the principal

Factors Originating from The Principal Affecting the Communication Between Teachers and The Principal

The first sub-purpose of the study is to determine the factors originating from the principal that affect the communication between the teachers and the principal. For this sub-purpose, the teachers were asked about the factors originating from the principal affecting the communication between the principal and the teachers. The answers given by teachers to this question were analyzed. The findings obtained as a result of the analyzes are summarized in Table 2.

Table 2. *Factors originating from the principal affecting the communication between teachers and the principal*

<i>Factors That Affect Communication Negatively</i>	<i>Factors That Affect Communication Positively</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Authoritarian management style • Negative personality traits (haughtiness etc.) • Negative attitudes (reflecting status difference, bias, injustice, closedness to communication, prejudice, self-isolation etc.) 	<ul style="list-style-type: none"> • Democratic management style • Positive personality traits (humility) • Positive attitudes (sincerity, accessibility, openness to communication, supportiveness, impartiality, empathy, openness to criticism etc.)

The following are some of the teachers' views that enable the determination of the factors originating from the principal that affect the communication between the teachers and the principal:

Factors that affect communication negatively*Authoritarian management style*

Teacher Şeyda: "Our principal wants to make him feel stronger. For this, he can resort to intimidation and psychological violence. It is always he who says the last word. Because we are afraid."

Negative personality traits

Teacher Merve: "I don't know exactly why it originated, but it may have happened later. Communicating with an arrogant principal is very difficult."

Negative attitudes

Teacher Kenan: "Some directors want to be aware of their directorate. He wants him to be treated differently. He believes that his rank is higher. With gestures and facial expressions, words he uses, he sometimes makes teachers feel like a child by treating them like a child and expects everyone to act accordingly."

Factors that affect communication positively*Democratic management style*

Teacher Ahmet: "At first he tries to listen to everyone. We think that all of our rights are guaranteed, especially those of our students. Our principal is constantly receiving opinions from us. Many decisions emerge as our common decision."

Positive personality traits

Teacher Tarık: "Warm, sincere behavior is very important. A principal who is at peace with himself is also successful in communication. A self-developed school principal... My determination is that the personalities of the school principals who read a lot of books and investigate innovations also improved."

Positive attitudes

Teacher Ayşe: "We know that in many schools, our colleagues do not have the opportunity to speak to their principals. They can be busy yes, but some principals are able to turn our teacher friends from their rooms. They say, "Let's meet later." But then they don't. I had such a principal. But our current school principal is very respectful and kind. No matter where we catch him, he stops, if he is interested in something, he quits and listens to us."

Teachers' Expectations from School Principals in Teacher-School Principal Communication

The second sub-purpose of the study is to determine the expectations of teachers from school principals in the communication between teachers and school principals. For this sub-purpose, the teachers were asked what they expect from the principals in their communication

with the principal. The answers given by teachers to this question were analyzed. The findings obtained as a result of the analyzes are presented in Table 3.

Table 3. *Teachers' expectations from school principals in teacher-school principal communication*

Effective Communication Behaviours	Positive Attitudes
<ul style="list-style-type: none"> • Effective speaking • Active listening • Use of positive body language 	<ul style="list-style-type: none"> • Empathy • Accessibility • Openness to criticism • Openness to communication • Sincerity • Impartiality • Justice

Below are some of the teachers' opinions that point out the expectations of the teachers from the principals in the teacher-school principal communication:

Effective communication behaviours

Effective speaking

Teacher Alper: "He must speak very impressively. His vocabulary should be wide. The level of knowledge should be high. He should also use his voice well."

Active listening

Teacher Melek: "It is very important for me to see my principal really listen to me. Thank you to him. He pays great attention to this. Having an eye contact while listening to me, shaking his head as he approves, affects me a lot. I understand that my words are being listened to. I understand that I am respected."

Use of positive body language

Teacher Zeliha: "I like the eye contact, the gesture compatible with the words and the use of mimic, and the head turning to us to speak."

Positive attitudes

Accessibility

Teacher Ayşe: "We know that in many schools, our colleagues do not have the opportunity to speak to their principals. They can be busy yes, but some principals are able to turn our teacher friends from their rooms. They say, "Let's meet later." But then they don't. I had such a principal. But our current school principal is very respectful and kind. No matter where we catch him, he stops, if he is interested in something, he quits and listens to us."

Openness to communication

Teacher Nurcan: "Most of the time, we have our principal who gives the first salute. He asks how we are. It shows that he likes to talk to us."

Justice

Teacher Burak: "Some principals distinguish between teachers. They have favorite teachers. The principal must be fair. In all his applications and in communication with teachers... He should meet with everyone."

The Results of Effective Communication Between Teachers and The Principal

The third sub-purpose of the research is to determine the results of effective communication between teachers and the principal. For this sub-purpose, teachers were asked about the results of effective communication with school principal. The answers given by teachers to this question were analyzed. The findings obtained as a result of the analyzes are presented in Table 4.

Table 4. *The results of effective communication between teachers and the principal*

Results About Teachers	Results About The Relationship Between School Principal-Teachers	Institutional Results
<ul style="list-style-type: none"> • Strengthening commitment to work • Improving performance • Strengthening commitment to the institution • Increasing job motivation • Increasing job satisfaction 	<ul style="list-style-type: none"> • Development in mutual trust • Development in cooperation / solidarity • Development of mutual respect 	<ul style="list-style-type: none"> • Development in democracy at school • Development of cooperation / solidarity at school • Reduction in school problems

Below are some of the teachers' views that reveal the results of effective communication between teachers and the principal:

Results about teachers

Strengthening commitment to work

Teacher Mehmet: "It is very important to talk to the principal adequately and professionally. If you have frequent and respectful communication with him, if he is enough to guide you, we can start to love our profession more."

Strengthening commitment to institution

Teacher Kemal: "I know a word, I guess you heard it too. 'Schools are as much as their principal.' I think that many things will go well in the school of a headmaster who can talk to and understand everyone. All teachers enjoy being in a school like this.."

Results about the relationship between school principal-teachers

Development in mutual trust

Teacher Arzu: "We have a truly trusting relationship with our principal. Nobody abuses another's goodwill. I think that good communication with him is effective in this. So I think there is an effective communication between us."

Institutional results

Development in democracy at school

Teacher Mustafa: “Democracy requires regular and respectful communication. Regular and respectful communication sharing enables joint decision making. If school principals and teachers communicate frequently and with respect for each other, a great step will be taken towards achieving our biggest goal, democracy. Naturally, rights and freedoms are also protected. I think people who speak are compromised. Reconciliation results from democracy.”

Reduction in school problems

Teacher Metin: “I believe that many problems at school can be solved by the healthy communication between principals and teachers. Be sure, the reason for many problems at school is our lack of communication. We don't even know about many problems because we don't talk to each other. But if a problem is spoken and more intelligence is shared, synergy will occur, our influence will grow and problems will be easier to solve.”

Conclusion, Discussion and Suggestions

Communication is one of the most important interpersonal processes in organizations. Effective communication in organizations enables employees, groups and organizations to achieve their goals and perform at a high level (George & Jones, 2012). Based on this claim, in this research, it was aimed to determine the opinions of the teachers about the communication between the principal and the teachers. The findings are gathered under three themes:

- Factors originating from the principal affecting the communication between teachers and the principal.
- Teachers' expectations from school principals in teacher-school principal communication
- The results of effective communication between teachers and the principal

In the research, it has been determined that the factors that affect the communication between the teachers and the school principal are divided into two as “positively affecting” and “negatively affecting” communication. It was determined that the factors affecting communication positively were “democratic management style, positive personality traits, positive attitudes”, and the factors affecting negatively were “authoritarian management style, negative personality traits, negative attitudes”.

In the study, it was found that school principals' making teachers feel the difference in status in communication is one of the negative attitudes. In the literature, there are also quantitative studies in which the status difference is determined to be reflected from time to time by school principals (Doğan et al., 2014).

In the research, it was determined that another negative attitude determined based on the opinions of the teachers was injustice. In the study of Yavuz (2010), it was concluded that

school principals did not behave fairly in listening to teachers. Aggressiveness is a negative school principal attitude determined by Sezgin and Er (2016). In the work of Kremer-Hayon and Wubbles (2005), aggression and authoritarianism appear as negative attitudes of school principals in communication.

It can be said that the most important indicator of the healthy communication among the stakeholders in schools is democracy in schools. The existence of democracy in the school is also the source of effective communication between individuals. The democratic management style that school principals will exhibit is important in terms of establishing and maintaining a culture of democracy in schools, as well as being able to communicate effectively with teachers. Firstly, what is expected of school principals in terms of establishing democracy in the school community is to respect different thoughts and empathize (Akan & Mehrdad, 2019). It is important that school principals reflect these attitudes into their communication with teachers.

Success in communication is an indicator of a manager's performance (Penley, Alexander, Jernigan and Henwood, 1991). The research also focused on what teachers expect in their communication with school principals. There are quantitative studies in the literature revealing the conclusion that school principals' communication skills and behaviors are not at a high level and should be improved (Çınar, 2010; Akan & Mehrdad, 2019). On the other hand, there are studies that conclude that school principals' communication skills are at a satisfactory level (Ağaoğlu et al., 2012; Sabancı et al., 2016). In this study, it was determined that what teachers expect from school principals in teacher-school principal communication is "effective communication behaviors" and "positive attitudes". It was determined that effective communication behaviors were "Effective speaking, Effective listening, Positive body language use", and positive attitudes were "Empathy, Accessibility, Openness to Criticism, Openness to Communication, Sincerity, Impartiality, Justice".

It is very important for school principals to demonstrate their communication skills, which can be considered as effective during their communication with teachers, in terms of quality communication. In this study, one of the effective communication behaviors was found to be effective listening. Various studies on the relationship between executive activity and listening habits in an institution reveal a strong and positive relationship between active and effective listening skills and leadership behavior (Cooper, 1997; Johnson & Bechler, 1998; Wetzels & Ruyter 2000; Jacobs 2005). In the study of Yavuz (2010), it was determined that school principals have the necessary listening skills, but they do not listen to teachers equally.

In the research, it was determined that the positive attitudes that teachers expect in teacher-school principal communication are "Empathy, Accessibility, Openness to Criticism, Openness to Communication, Sincerity, Impartiality, Justice". In Sabancı, Şahin and Kasalak's works (2013, 2014), it is seen that the characteristics of the school leader, which are emphasized by teachers, are justice, impartiality and openness to communication. In Sezgin and Er (2016)'s studies aiming to determine the important aspects in the communication models that are

effective in the principal-teacher relationship, the following conclusions were reached: a. The school principal does not use communication effectively to improve the cooperation between teachers and the school. b. The principal needs to develop an interaction between teachers that can allow open two-way communication.

In this study, it has been determined that effective communication between teachers and school principal has results for “teachers”, “relationship between school principal and teachers” and “institution”. The opinions of George and Jones (2012) support these results. Effective communication according to George and Jones (2012); ensures that employees, groups and organizations achieve their goals and perform at a high level. The fact that there are studies in the literature that reveal that school principals do not have effective communication skills (Şanlı, Altun ve Karaca, 2014; Doğan, Çetin ve Koçak, 2016) is a situation that can be considered negative in this regard.

In this study, it was determined that the results of the communication between teachers and the principal about teachers are “strengthening the commitment to work, increasing performance, strengthening the commitment to the institution, increasing the motivation of work, increasing the job satisfaction”. In the literature, there are also quantitative studies that show that there is a positive relationship between effective school principal-teacher communication and teachers' job satisfaction (Whaley & Hegstrom, 1992; Sias, 2005; Washington, 2007; Özgan & Aslan, 2008).

In this research, the effective communication between teachers and the principal has been found to have the following results regarding the relationship between the principal and the teachers: *Development in mutual trust, Development in cooperation / solidarity, Development of mutual respect*. It was found that the effective communication between teachers and the principal has the following institutional results: *Development in democracy at school, Development of cooperation / solidarity at school, Reduction in school problems*. Some studies include claims that support these results from the research. Accordingly, in some studies dealing with the communication networks in schools and the types of communication used by school principals, it is stated that school principals are an important factor in the establishment and development of professional relations and school development (Barth, 1990; Bakkenes, Brabander and Imants, 1999).

Based on the results of the research, the following suggestions can be made: School principals should display positive attitudes and behaviors so that organizational and interpersonal communication in schools can be functional and facilitate the achievement of the school's goals. For this purpose, it is important that they acquire and develop effective communication skills.

Kaynakça

- Açıkalin, A., Şişman, M. & Turan, S. (2007). *Bir insan olarak okul müdürü*. Ankara: Pegem Akademi.
- Açıkalin, A. & Turan, S. (2015). *Okullarda etkili iletişim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ada, Ş., Çelik, Z., Küçükali, R. & Manafzadehtabriz, S. (2015). Okul yöneticilerinin iletişim becerilerine ilişkin yönetici ve öğretmenlerin algılama düzeyleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 101-114.
- Ağaoğlu, E., Altınkurt, Y., Yılmaz, K. & Karaöse, T. (2012). Okul yöneticilerinin yeterliklerine ilişkin okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 37 (164), 159-175.
- Akan, D. & Mehrdad, A. (2019). Okul müdürlerinin iletişim becerilerinin öğretmen algılarına göre incelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(1), 287-300.
- Akıncı, Z. B. (1998). *Kurum kültürü ve örgütsel iletişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktaş, M.C. (2014). Nitel veri toplama araçları. İçinde: Mustafa M. (Ed.) *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (ss.337-374). Ankara: Pegem Akademi.
- Arslan, B. & Arslan, E. (2003). *Örgütsel iletişim, meslek yüksekokulları için genel iletişim*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Atak, M. (2005). Örgütlerde resmi olmayan iletişimin yeri ve önemi. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, (2), 59-67.
- Bakkenes, I., Brabander, C. & Imants, J. (1999). Teacher isolation and communication network analysis in primary schools. *Educational Administration Quarterly*, 35(2), 166-202. doi: 10.1177/00131619921968518.
- Barth, R. S. (1991). *Improving school from within*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Celep, C. (2002). *Sınıf yönetimi ve disiplini*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Cooper, L. O. (1997). Listening competency in the workplace: a model for training. *Business Communication Quarterly*, 60 (4), 75-84.
- Cüceloğlu, D. (2016). *Yeniden insan insana*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çelik, V. (2000). *Eğitimsel liderlik*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Çınar, O. (2010). Okul müdürlerinin iletişim sürecindeki etkiliği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 267-276.
- Demirbaş, M. (2014). Bilimsel araştırmada temel kavramlar. İçinde, Mustafa M. (Ed.). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (ss.3-21). Ankara: Pegem Akademi.
- Doğan, S., Uğurlu, C. T., Yıldırım, T. & Karabulut, E. (2014). Okul yöneticileri ve öğretmenler arasındaki iletişim sürecinin öğretmen görüşlerine göre incelenmesi. *Turkish Journal of Education*, 3(1), 34-47.
- Doğan, S., Çetin, Ş. & Koçak, O. (2016). Okul yöneticilerinin iletişim becerilerine ilişkin öğretmenlerin algı ve görüşleri. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 9(1), 57-84.
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde araştırma yöntem ve metotlarına giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gay, L., Mills, G. & Airasian, P. (2006) *Educational research: competencies for analysis and application*. New Jersey: Prentice-Hall.
- George, J. M. & Jones, G. (2012). *Understanding and managing organizational behavior (6th ed.)*. United States: Prentice Hall.
- Goldhaber, G. M. (1993). *Organizational communication (6th ed.)*. Madison, Wi: Brown & Benchmark.

- Griffin, R.W. & Moorhead, G. (2013). *Organizational behavior: Managing people and organizations (11th Edition)*. Canada: South-Western, Cengage Learning.
- Gülbahar, B. & Aksungur, G. (2018). Sınıf içi etkili iletişim becerileri algı ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48, 437-462.
- Gülbahar, B. & Sivacı, S. Y. (2018). Öğretmen adaylarının iletişim becerileri ile sınıf yönetimi yeterlik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 268-301.
- Gülbahar, Y. & Alper, A. (2009). Öğretim teknolojileri alanında yapılan araştırmalar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42 (2) 93-111.
- Gürüz, D. & Temel-Eğinli, A. (2013). *İletişim becerileri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- İnceoğlu, M. (2004). *Tutum, algı, iletişim*. Ankara: Elips Kitap.
- Jacobs, C. (2005). Sound from silence: On listening in organizational learning. *Human Relations*, 58(1), 115-138.
- Johnson, S. D. & Bechler, C. (1998). Examining the relationship between listening effectiveness and leadership emergence. *Small Group Research*, 29(4), 452-471.
- Karasar, N. (1999). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kowalski, T. J., Petersen, G. J. & Fusarelli, L. D. (2007). *Effective communication for school administrators*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Education.
- Kremer-Hayon, L. & Wubbles, T. (2005). Principals' interpersonal behavior and teachers' satisfaction. İçinde, T. Wubbles and J. Levy (Eds.), *Do You Know What You Look Like: Interpersonal Relationships in Education* (ss. 101- 109). London: Falmer.
- Kuzel, A. (1992). Sampling in qualitative inquiry. İçinde, B. Crabtree & W. Miller (Eds.), *Doing Qualitative Research* (ss. 31-44). Newbury Park, CA.: Sage.
- Lasswell, H. D. (2007). The structure and function of communication in society. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 24, 215-228.
- Lunenburg, F. & Ornstein, A. (2013). *Eğitim Yönetimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- McMillan, J. H. & Schumacher, S. (2010). *Research in education, evidence based inquiry (7th ed.)*. Boston: Pearson Education Inc.
- Oskay, Ü. (1999). *İletişimin abc'si*. İstanbul: Der Yayınları.
- Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. California: Sage.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. M.Bütün ve S.B. Demir. (Çev. Ed.t), Ankara: Pegem.
- Penley, L. E., Alexander, E. R., Jernigan, I. E. & Henwood, C. I. (1991). Communication abilities of managers: The relationship to performance. *Journal of management*, 17(1):57-76.
- Robson, C. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri, gerçek dünya araştırması*. Ş. Çınkır ve N. Demirkasimoğlu (Çev.), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sabancı, A., Şahin, A. & Kasalak, G. (2013). Understanding school leaders' characteristics and estimating the future. *Open Journal of Leadership*, 2(3), 56-62.
- Sabancı, A., Şahin, A. & Kasalak, G. (2014). School managers' interpersonal communication skills in Turkey. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 6(8), 13-30.
- Sabancı, A., Şahin, A., Sönmez, A. & Yılmaz, O. (2016). Characteristics of a school leader according to the views of school principals: a qualitative study. *International Journal of Business And Social Science*, 5(13), 177-185.

- Sezgin, F. & Er, E. (2016). Teacher perception of school principal interpersonal communication style: A qualitative study of a Turkish primary school. *International Online Journal of Educational Sciences*, 8(4), 10-19.
- Şanlı, Ö., Altun, M. & Karaca, R. (2014). Okul yöneticilerinin iletişim becerilerinin öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 1-12.
- Tanrıkulu B. (2002). İnsan kaynakları yönetiminin etkinliğinde iletişimin rolü. *Çağın Polisi Dergisi*, <http://www.caginpolsi.com.tr/insan-kaynaklari-yonetiminin-etkinliginde-iletisimin-rolu-2/> Erişim Tarihi: 19.07.2017
- Tavşancıl, E. & Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon.
- TDK (2020). *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*. <http://www.tdk.gov.tr>. Erişim Tarihi: 19.02.2020
- Usluata, A. (1995). *İletişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Washington, J. L. (2007). *Teachers' perception of the principal's communication style and its effect on teacher morale and job satisfaction* (Unpublished doctoral dissertation). Texas Southern University, USA, (UMI: 3317520).
- Wetzels, M. G. M. & Ruyter, K (2000). The impact of perceived listening behavior in voice-to-voice service encounters. *Journal of Service Research*, 2(3), 276-284.
- Whaley, K. W. & Hegstrom, T. G. (1992). Perception of school principal communication effectiveness and teacher satisfaction on the job. *Journal of Research and Development in Education*, 25(4), 224-231.
- Yavuz, M. (2010). An analysis of school principals' listening skills according to teacher feedback. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 292-306.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ERASMUS PROGRAMINA KATILAN ÖĞRETMEN ADAYLARININ DENEYİMLERİ

Serap Nur DUMAN¹

Öz

Erasmus programlarına katılan öğretmen adaylarının deneyimlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada, olgubilim deseninden yararlanılmıştır. Olgubilim deseni çerçevesinde, araştırılan olguya yönelik deneyim sahibi kişilere ulaşmak için ölçüt örneklem modelinden yararlanılmıştır. Ölçüt örneklem modeli ile Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık programında öğrenim gören, 2018 ya da 2019 yılında Erasmus programından yararlanan 10 öğretmen adayı çalışmaya dahil edilmiştir. Veri toplama sürecinde araştırmacı tarafından hazırlanan görüşme formundan yararlanılmıştır. Öğretmen adaylarıyla yapılan görüşmeler yüz yüze ve bireysel olarak gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde içerik analizinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular şekiller ve alıntılarla desteklenerek sunulmuştur. Bulgulara dayalı olarak; öğretmen adaylarının Erasmus programına yönelik görüşleri beş tema ve temalara bağlı kodlar altında sunulmuştur. Ortaya çıkan temalar; başvuru süreci, eğitim öğretim süreci, eğitim öğretim süreçlerinin Türkiye ile karşılaştırılması, programın öğretmen adaylarına katkısı ve programın geliştirilmesine yönelik öneriler şeklinde belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erasmus programı, Bologna süreci, Öğretmen adayı.

The Experiences of Prospective Teachers Participating in Erasmus Program

Abstract

In this research, which was carried out to determine the experiences of prospective teachers participating in Erasmus programs, the science pattern was used. Within the framework of the phenomenology pattern, the criterion sampling model was used to reach the people who have experience for the researched case. 10 pre-service teachers who studied in the Guidance and Psychological Counseling program with the criterion sampling model and who benefited from the Erasmus program in 2018 or 2019 were included in the study. During the data collection process, the interview form prepared by the researcher was used. Interviews with prospective teachers were carried out face to face and individually. Content analysis was used in the analysis of the data obtained. The findings are presented by supporting them with figures and quotations. Based on the findings; The opinions of prospective teachers about the Erasmus program are presented under five themes and codes based on themes. The resulting themes; application process, education and training process, comparison of education and training processes with Turkey, contribution of the program to prospective teachers and suggestions for the development of the program.

Keywords: Erasmus program, Bologna process, Pre-service teachers.

¹ Arş. Gör. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, serapnurcanoglu@gmail.com

Giriş

Avrupa’da ortak bir yükseköğretim alanı oluşturma düşüncesiyle başlatılan Bologna süreci, ilk kez 1998 yılında Sorbonne Bildirgesi ile ortaya çıkmıştır. Bu bildirgenin hemen sonrasında 1999 yılında yükseköğretim sorumlu bakanların imzasıyla resmi olarak başlayan Bologna sürecinin temel hedeflerinden biri, öğrencilerin ve öğretim elemanlarının yükseköğretimdeki hareketliliğini yaygınlaştırmak olarak kabul edilmiştir (YÖK, 2010). Bu sayede Avrupa yükseköğretim alanı içinde hareketliliği artırmak hedeflenmiştir. Aynı zamanda yükseköğretimde kaliteyi artırmak için yükseköğretim kurumları arasında çeşitlilik ve dengenin sağlanması amaçlanmıştır (YÖK, 2020). Özellikle 2001 yılında Türkiye’nin Bologna sürecine dahil olması ile yükseköğretim alanındaki hareketlilik faaliyetleri önem kazanmıştır. Bu yönüyle Erasmus programı, yükseköğretimde öğrenci ve personele farklı bir ülkede öğrenme deneyimi ve mesleki deneyim kazanma fırsatı sunan yükseköğretim programlarından biridir. Aynı zamanda öğrenci hareketliliği kapsamında Erasmus programı öğrencilere yeni eğitim fırsatları yanında; yabancı dillerini geliştirme ve farklı kültürleri tanıma gibi olanaklar sağlamaktadır (Ulusal Ajans, 2020).

Hem akademik yönden eğitim alanlarına yönelik bilgi, beceri ve deneyim kazanmaları hem de sosyal boyutu ile farklı kültürel yapıları öğrenmeleri açısından Erasmus programı üniversitelerde öğrenciler tarafından sıklıkla tercih edilmektedir. Avrupa Birliği’nin eğitim, öğretim, gençlik ve sporu destekleme programı olarak belirttiği Erasmus programının 14,7 milyar avro bütçesi ile dört milyondan fazla Avrupalıya yurtdışında eğitim ve deneyim kazanma fırsatı sağlayacağı belirtilmiştir (European Commission, 2020). Diğer taraftan Avrupa Birliği tarafından Eğitim ve Öğretim 2020 hedefleri arasında belirlenen dört temel hedeften birinin hayat boyu öğrenme ve hareketliliğin gerçekleştirilmesi olması, Erasmus programlarının önemini ve işlevini artırmıştır (Sosyal, Bölgesel ve Yenilikçi Politikalar Başkanlığı, 2014).

Tüm bunlara dayalı olarak Erasmus programları öğretmen adayları için de önemli bir eğitim programı haline gelmektedir. Farklı ülkelerin öğretmen yetiştirme programlarına katılarak mesleki bilgi ve deneyim kazanma fırsatı yakalayan öğretmen adayları Erasmus programı ile farklı ülkelerin eğitim sistemlerini yakından tanıma olanağı da bulmaktadır. Bu nedenle Erasmus programına yönelik yapılan araştırmalarda, öğretmen adaylarının deneyimlerine de yer vermek önemlidir. Bu sayede daha çok öğretmen adayının Erasmus programından yararlanması ve deneyim kazanması sağlanabilecektir. Bu anlamda öğretmen adaylarının Erasmus programına yönelik deneyimlerini ve gözlemlerini anlamak önemli hale gelmektedir. Yapılan bu araştırma ile öğretmen adaylarının Erasmus programı sürecindeki deneyimlerini anlamak amaçlanmıştır. Bu amaca dayalı olarak Erasmus başvuru sürecinde yapılan işlemler, Erasmus programındaki eğitim-öğretim süreci, Erasmus programı ile ziyaret edilen ülkenin eğitim-öğretim süreçlerinin Türkiye ile karşılaştırılması, Erasmus programının öğretmen adaylarına katkısı ve programın geliştirilmesine ilişkin öneriler öğretmen adaylarının görüşlerine dayalı olarak ortaya konulmuştur.

Yöntem

Araştırma Modeli

Yapılan bu araştırmada, nitel araştırma desenlerinden biri olan olgubilim (fenomenoloji) araştırma modelinden yararlanılmıştır. Olgubilim araştırmaları; farkında olduğumuz ancak derinlemesine bilgi sahibi olmadığımız olgulara odaklanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 78). Bu odaklanma sürecinde, olguya yönelik doğrudan deneyim sahibi kişilerle olguyu nasıl anladıkları, nasıl yorumladıkları ve olguya ilgili neler yaşadıkları hakkında bilgi toplamak amaçlanmaktadır (Patton, 2014, s. 104). Olgubilim araştırmasının özelliklerine uygun olarak bu araştırmada, Erasmus programı araştırmanın olgusunu oluşturmaktadır. Ele alınan bu olgu çerçevesinde Erasmus programına yönelik doğrudan deneyim sahibi kişilerden yararlanarak olgu hakkında detaylı bilgi toplamak ve ortaya koymak amaçlanmıştır.

Araştırmanın Örneklemi

Nitel araştırma desenlerinde örneklem seçimi yaparken, araştırmayı en iyi yansıtan ve derinlemesine bilgi sağlayabilecek kişi ya da durumların tercih edilmesi gerekmektedir (Miles & Huberman, 2015, s. 27). Özellikle olgubilim araştırmalarında araştırmanın odaklandığı konu ya da durumlara ilişkin bilgi bakımından zengin veri kaynaklarından yararlanmak önemlidir. Bu yönüyle araştırmanın örneklemini belirlemede amaçlı örneklem stratejilerinden biri olan ölçüt örnekleme modelinden yararlanılmıştır. Ölçüt örnekleme modelinde araştırmaya en doğru veriyi sağlayacak grubu belirlemek için bazı ölçütler belirlenmekte ve bu ölçütleri taşıyan gruptan bilgi toplamak amaçlanmaktadır (Patton, 2014, s. 238). Bu kapsamda örneklem seçiminde belirlenen temel ölçütler; Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık programında öğrenim görmek, 2018 ya da 2019 yılında Erasmus programından yararlanmış olmak şeklinde belirlenmiştir. Bu ölçütlerle belirlenen örneklem grubu sayesinde Erasmus programına ilişkin katılımcıların görüşleri ve deneyimleri hakkında bilgi toplamak amaçlanmıştır. Erasmus programına katılan öğretmen adaylarının genelde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık programında yer alması nedeniyle bu programdaki öğretmen adaylarına yer verilmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturan 10 katılımcıya ilişkin detaylı bilgiler Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Örneklem grubunun özellikleri

Öğrenim Gördükleri Program	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık		
	10		
Cinsiyet	Kadın	Erkek	
	6	4	
Erasmus Programına Katıldıkları Yıl	2018	2019	
	4	6	
Erasmus Programında Gittikleri Ülke	Portekiz	İtalya	Polonya
	3	3	4
Erasmus Programında Geçirdikleri Süre	1 Dönem / 4-6 ay		

Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri katılımcılarla gerçekleştirilen bireysel görüşmeler aracılığıyla toplanmıştır. Görüşmelerde, araştırmacı tarafından görüşme kılavuzu yaklaşımına dayalı olarak hazırlanan formdan yararlanılmıştır. Görüşme kılavuzu yaklaşımında; araştırmaya uygun olarak hazırlanan açık uçlu sorular katılımcıya yöneltilir ve katılımcının cevabına göre gerektiğinde ek sorular sorulabilir (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 150). Aynı zamanda bu yaklaşım, araştırmacının görüşme süresini en iyi şekilde kullanmasını ve görüşmenin araştırmanın odağından sapmamasını sağlar (Patton, 2014, s. 343). Bu kapsamda araştırmada 8 açık uçlu soru ile görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşmeler yapılmadan önce üç eğitim bilimleri alan uzmanına veri toplama aracı gönderilmiş ve görüşme formunun araştırmaya yönelik uygunluğu, doğruluğu ve geçerliği hakkında uzman görüşü alınmıştır.

Verilerin Toplanması

Hazırlanan görüşme formundan yararlanarak yüz yüze ve bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesi katılımcılarla görüşme zamanı ve yeri belirlenmiştir. Görüşmeler, katılımcıların belirlediği saatte ve araştırmacının eğitim fakültesindeki ofisinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ortalama kırk dakikada tamamlanmıştır. Yapılan dört görüşme ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınırken, altı görüşme katılımcıların isteği üzerine araştırmacının aldığı notlarla sürdürülmüştür. Görüşme sonrası, araştırmacı tarafından kaydedilen görüşme notları katılımcıya gösterilmiş ve onayı alınmıştır. Verilerin toplanması süreci, katılımcılardan randevu alınması ve görüşmelerin gerçekleştirilmesi ile yaklaşık üç haftada tamamlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizi gerçekleştirilirken içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizine başlamadan önce görüşmelerde toplanan veriler, katılımcılara göre ayrı ayrı klasörler halinde düzenlenmiştir. Daha sonra ses kayıt cihazı ile kaydedilen görüşmeler araştırmacı tarafından yazıya aktarılmıştır. Ses kayıt cihazı ile kaydedilmeyen görüşmelerde alınan notlar analize hazırlamak için düzenlenmiş ve kontrol edilmiştir. Verilerin düzenlenmesi ve yazıya aktarılması aşamasından sonra verilerin analizine başlanmıştır. Bu aşamada elle ya da bilgisayar ile analiz gerçekleştirilebilmektedir (Creswell, 2017, s. 308-309). Araştırmada verilerin içerik analiz gerçekleştirilirken QSR NVIVO 10 programından yararlanılmıştır. Bu süreçte verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması aşamaları takip edilmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 260). Strauss ve Corbin (1990) verilerin kodlanması sürecinde daha önceden belirlenmiş kavramlara göre yapılan kodlama, verilerden çıkarılan kavramlara göre yapılan kodlama ve genel bir çerçeve içinde yapılan kodlama olarak üç farklı yaklaşım kullanılabileceğini belirtmektedir (akt. Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 261-264). Bu yaklaşımlar içinde araştırmada, verilerden çıkarılan kavramlara göre yapılan kodlama kullanılmıştır. Özellikle açık uçlu sorularla veri toplandığı için ve katılımcılara göre ek sorular ile farklı veriler elde edildiği için verilere dayalı olarak kodlamanın gerçekleştirilmesi uygun

bulunmuştur. Bu kapsamda QSR NVIVO 10 programı ile tüm veriler araştırmacı tarafından birkaç kez okunmuş ve çok sayıda kod belirlenmiştir. Daha sonra bu kodlar birlikte yeniden değerlendirilmiş ve sınıflandırılmıştır. Ortak ve benzer kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Son olarak kod ve temalar arası ilişkiler düzenlenmiş ve bulgular yorumlanmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 260-270). Bulguların sunumunda tablolar alıntılarla birlikte verilmiştir. Bu süreçte araştırmaya katılan öğretmen adayları Ö₁, Ö₂, Ö₃, Ö₄, Ö₅, Ö₆, Ö₇, Ö₈, Ö₉, Ö₁₀ gibi numaralandırılarak isimlendirilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

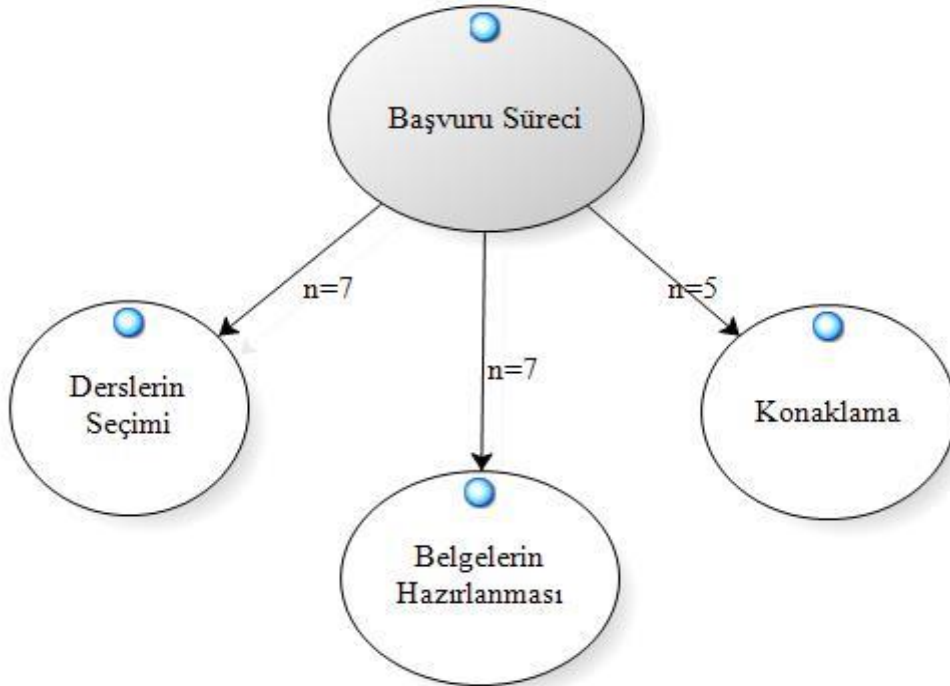
Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak için araştırma süreci okuyucular ve araştırmacılar için ayrıntılı olarak raporlanmıştır. Bunun yanında araştırmada kullanılan veri toplama aracının hazırlanmasında araştırmacı dışında üç eğitim bilimleri alan uzmanının görüşü alınmıştır. Aynı zamanda araştırmada yer alan katılımcılardan görüşme sonrası katılımcı teyidi alınmıştır (Creswell, 2017, s. 334).

Bulgular

Elde edilen verilerin içerik analizi sonucunda bulgular beş tema ve bunlarla ilişkili kodlar altında toplanmıştır. Bulgulara dayalı olarak ortaya çıkan temalar ve kodlar bu bölümde sunulmuştur.

Başvuru Süreci

Öğretmen adaylarının görüşlerine dayalı olarak ortaya çıkan temalardan biri başvuru süreci (n=19) teması olarak Şekil 1’de sunulmaktadır.

Şekil 1. Başvuru süreci teması altında ortaya çıkan kodlar

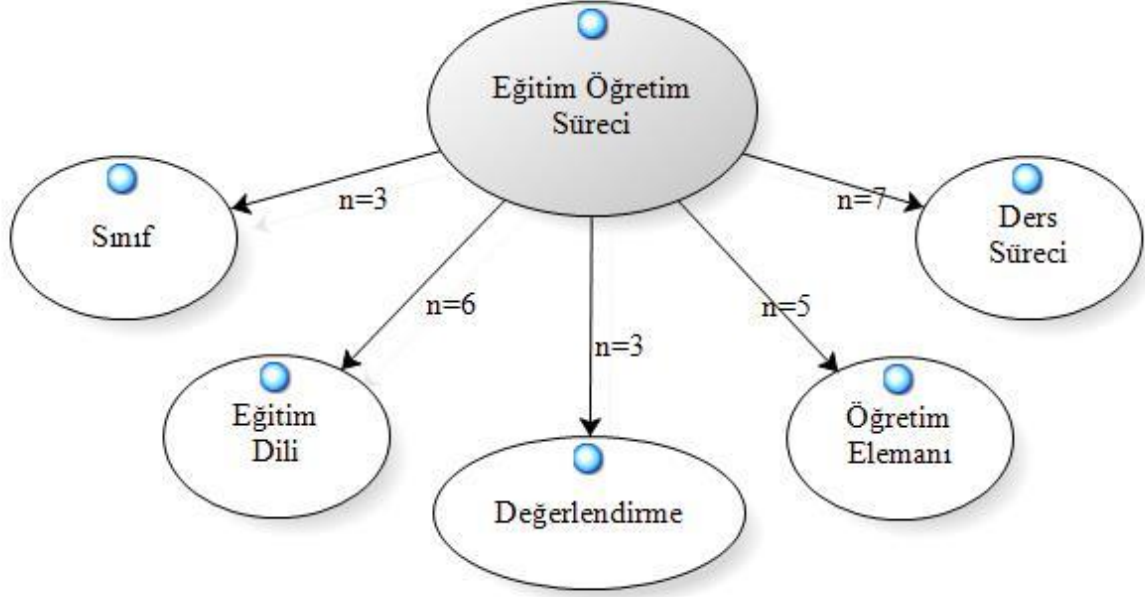
Bu tema altında; derslerin seçimi (n=7), belgelerin hazırlanması (n=7) ve konaklama (n=5) şeklinde üç farklı kod ortaya çıkmıştır. Öğretmen adaylarının görüşlerine dayalı olarak Erasmus programı kapsamında yapılan işlemler genellikle dersler, belgeler ve konaklama ile ilgili olmaktadır. Derslerle ilgili olarak öğretmen adayları Erasmus koordinatörü ile birlikte gidecekleri üniversitedeki derslerini belirlemektedir. Dersleri belirlerken derslerin kendi alanları ile ilişkili olmasına ve derslerin AKTS değerine dikkat ettikleri belirlenmiştir. Aynı zamanda öğretmen adayları dersleri seçerken kendi görüşlerine önem verildiğini de belirtmektedir. Bu kapsamda Erasmus öğrencileri toplam 30 AKTS değerinde beş ders seçtiklerini belirtmiştir. Öğretmen adaylarının bu görüşleri derslerin seçimi (n=7) kodu altında bir araya getirilmiştir. Bunun yanında Erasmus başvuru sürecinde öne çıkan başlıklardan diğeri belgelerin hazırlanması (n=7) ile ilgilidir. Öğretmen adayları özellikle vize başvurusunu ve sigorta işlemlerini gerçekleştirirken belge hazırladıklarını belirtmiştir. Aynı zamanda bu süreçte Erasmus koordinatörlerinin kendilerine rehberlik ettiğini ve yardımcı olduklarını belirtmişlerdir. Buna dayalı olarak Erasmus başvuru sürecindeki akademik ve idari personelin öğretmen adaylarına rehberliğinin önemli olduğu belirlenmiştir. Son olarak Erasmus başvuru sürecine yönelik ortaya çıkan kod ise konaklama (n=5) kodu olmuştur. Öğretmen adaylarının gidecekleri ülkede en uygun ve en ekonomik koşullarda konaklamalarının sağlanması amacıyla yurt ya da apart ayarlamaları ve kiralamaları gerekmektedir. Konaklamayı ayarlama sürecinde gidecekleri üniversitenin Erasmus koordinatörünün rehberliğinde öğrenci yurtlarını ve apartları araştırdıklarını belirten öğretmen adayları başvuru sürecinde konaklamanın da mutlaka ayarlanması gerektiğini belirtmektedir. Bu yönüyle başvuru sürecinde öğretmen adaylarının yaptıkları hazırlıklar arasında konaklamaya ilişkin işlemler de yerini almıştır. Bu tema altında görüş belirten öğretmen adaylarının bazı ifadeleri aşağıda sunulmuştur.

“Erasmus programını kazandıktan sonra dersleri belirlemek önemli bir aşamayı bizim için. Koordinatör hocamızla dersleri inceledik. Hem içeriklerine baktık alanımıza uygun mu diye hem de akts değerlerine baktık. Çünkü döndükten sonra derslerimizi burada kabul etmeleri için ikisi de önemli. Buna göre dersleri belirledik diyebilirim.” (Ö₁)

“Konaklama problemini de en başta halletmek gerekiyor. O yüzden onunla da uğraştık süreç başında. Hem uygun hem de güvenilir bir yer olsun istedim. Aynı zamanda okula yakın da olması önemliydi. Gideceğimiz üniversitedeki koordinatör de bize çok yardımcı oldu bu süreçte. Seçenekler gönderdi bize mail attı. Biz de buradaki hocamızla görüşerek konaklamayı netleştirdik gitmeden önce.” (Ö₄)

Eğitim Öğretim Süreci

Öğretmen adaylarının görüşlerine dayalı olarak ortaya çıkan eğitim öğretim süreci (n=24) temasına ilişkin belirlenen kodlar Şekil 2’de sunulmaktadır.

Şekil 2. Eğitim öğretim süreci teması altında ortaya çıkan kodlar

Bu tema altında belirlenen kodlar; ders süreci (n=7), eğitim dili (n=6), öğretim elemanı (n=5), sınıf (n=3) ve değerlendirme (n=3) şeklindedir. Öğretmen adaylarının gittikleri üniversitede geçirdikleri eğitim öğretim sürecine ilişkin görüşleri değerlendirildiğinde genellikle ders süreçleri, eğitim dili ve öğretim elemanları hakkında görüş belirttiklerine ulaşılmıştır. Aldıkları derslerde eğitim öğretim süreçlerinin genellikle öğrenci merkezli olduğunu belirten öğretmen adayları, derslerde sıklıkla ödev ve proje hazırladıklarını belirtmiştir. Bunun yanında derslerde tartışma yönteminin çok kullanıldığını belirlenmiştir. Uygulama ağırlıklı dersler sayesinde eğitim öğretim sürecinin eğlenceli ve hareketli geçtiğini belirten öğretmen adayları, derslerde sunumların ve örnek olayların kullanıldığını vurgulamıştır. Öğretmen adaylarının ders sürecine ilişkin bu görüşleri ders süreci (n=7) kodu ile sunulmuştur. Eğitim öğretim sürecine ilişkin öne çıkan kodlardan biri de eğitim dili (n=6) ile ilgilidir. Özellikle İtalya ve Portekiz'e giden öğretmen adayları, eğitim öğretim sürecinde İngilizce diliyle eğitim yapmadıklarını belirtmiştir. Ders sürecinde öğretim elemanlarının orta düzeyde İngilizce bildiğini ifade eden öğretmen adayları, Erasmus programı kapsamında eğitim dili İngilizce olan üniversitelerle anlaşma yapılmasının önemine dikkat çekmiştir. Bunun yanında öğretim elemanları ile ilişkili olarak ortaya çıkan bulgular da öğretim elemanı (n=5) kodu altında toplanmıştır. Öğretmen adaylarına göre, öğretim elemanları öğrencilerle iyi iletişim kurmaya özen göstermektedir. Öğretim elemanlarının öğrencilerin çalışmalarına önem verdiği, ödevlere dönüt vermeye dikkat ettiği ve derslerde planlı olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında öğretim elemanlarının öğrencilerle e-posta ile iletişim kurduğu ve ders materyallerinin genellikle e-posta ile öğrencileriyle paylaştığı anlaşılmıştır. Son olarak eğitim öğretim sürecine yönelik belirlenen kodlar sınıf (n=3) ve değerlendirme (n=3) olmuştur. Erasmus kapsamında eğitim aldıkları sınıflarla ilgili olarak bazı öğretmen adayları; kendilerine yönelik Erasmus sınıfı içinde olmadıklarını, bölümleriyle ilgili var olan sınıfa dahil

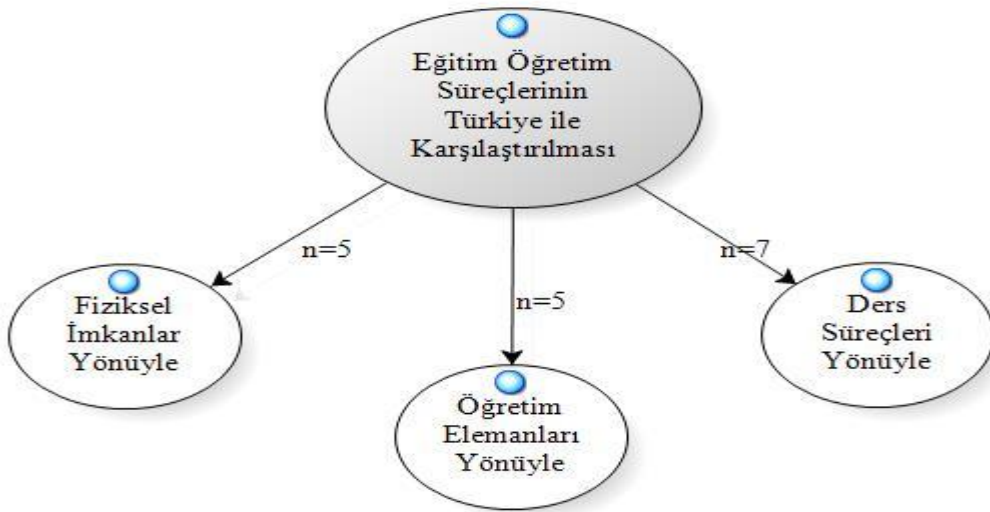
olarak eğitim öğretim sürecini tamamladıklarını ifade etmiştir. Buna dayalı olarak Erasmus kapsamında Erasmus sınıflarının yapılmasının kendileri için daha yararlı olduğunu belirten öğretmen adayları, sınıf arkadaşlarıyla iletişim kurmakta zorlandıklarını ifade etmiştir. Diğer taraftan eğitim öğretim süreçlerinin değerlendirilmesine yönelik, öğretmen adaylarının görüşleri oldukça olumlu olmuştur. Ödev ve performansa dayalı değerlendirmelerin yapılması, sınav odaklı değerlendirmelerin az tercih edilmesi öğretmen adayları tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Aldıkları beş dersin dördünde süreç değerlendirmesinin yapıldığını belirten öğretmen adayları sık sık bireysel çalışmalar ve grup çalışmaları hazırlamıştır. Bir derste ise dönem sonuna doğru sınav olduklarını belirtmişlerdir. Bu tema altında görüş belirten öğretmen adaylarının bazı ifadeleri aşağıda sunulmuştur.

“Derslerimiz çok keyifli geçiyordu. Birkaç hafta grup çalışması olarak derste aktiftik. Özellikle bu çalışmalar benim için çok iyi geçiyordu. Çünkü diğer arkadaşlarla da bu sayede beraber çalışabiliyorduk, onlardan da yeni şeyler öğrenebiliyordum alanımla ilgili. Sınıfta da bu çalışmalarını yapabiliyorduk, derste hoca bize bir süre veriyordu ve bir araya gelip tartışıyorduk. Bence çok iyi çok aktif geçti ders süreci bizim için.” (Ö₈)

“Aslında dersler de hocalar da çok iyiydi ama bizim dezavantajımız bence ülkeyle ilgiliydi. Çünkü biz Portekiz'e gittik ve eğitim dilinin Portekizce olduğunu anladık. Hocalarımız bize yardımcı oluyorlardı, İngilizce konuşuyorduk ama sonuçta sınıfta bir kopukluk oluyordu. Ders sürecinde iletişim kurmakta bazen zorlanıyorduk. Eğitim dili İngilizce olsaydı herkes için daha yararlı olurdu diye düşünüyorum.” (Ö₅)

Eğitim Öğretim Süreçlerinin Türkiye ile Karşılaştırılması

Öğretmen adaylarının görüşlerine dayalı olarak ortaya çıkan bulgulardan bir diğeri de eğitim öğretim süreçlerinin Türkiye ile karşılaştırılması teması (n=17) olmuştur. Bu temaya ilişkin belirlenen kodlar Şekil 3'te sunulmaktadır.

Şekil 3. Eğitim öğretim süreçlerinin Türkiye ile karşılaştırılması teması altında ortaya çıkan kodlar

Bu tema altında yer alan kodlar incelendiğinde; ders süreçleri, öğretim elemanı ve fiziksel imkânlar açısından eğitim öğretim süreçlerinin Türkiye ile karşılaştırılmasının yapıldığı belirlenmiştir. Özellikle ders süreçleri yönüyle (n=7) kodu en çok karşılaştırma yapılan kod olmuştur. Öğretmen adayları Erasmus programı ile gittikleri farklı ülkelerin eğitim öğretim süreçlerini deneyimlemiş ve kendi üniversitelerindeki eğitim öğretim süreci ile farklılıkların olduğunu gözlemlemiştir. Öğretmen adaylarına göre, buldukları üniversitelerde edindiklerin ortak deneyimler, derslerin uygulama ağırlıkta yapılması ve öğrenci çalışmalarının ön planda olmasıdır. Türkiye'deki kendi üniversiteleri ile karşılaştırdıklarında genellikle derslerin daha geleneksel, öğretim elemanı merkezli olduğunu belirten öğretmen adayları yurtdışında geçirdikleri eğitim öğretim süreci boyunca derslerde daha aktif olduklarını, bireysel çalışmalar ve grup çalışmaları ile ders süreçlerine daha çok katıldıklarını belirtmiştir. Aynı zamanda ders içinde ve ders dışında yaptıkları ödevlere ya da projelere yönelik sıklıkla dönüt aldıklarını belirten öğretmen adayları, bu sayede derslerinin daha verimli geçtiğini de vurgulamıştır. Bunun yanında eğitim öğretim süreçlerinde öğretim elemanları yönüyle (n=5) de farklılıklar ortaya çıkmıştır. Erasmus süreci içinde karşılaştıkları öğretim elemanlarının, kendi üniversitelerindeki öğretim elemanlarına göre daha planlı ve sistemli oldukları belirlenmiştir. Öğretmen adayları, öğretim elemanlarının derse yönelik hazırlıklı gelmesinden ve dönem boyunca derste yapılacak çalışmalarının belirlenmiş olmasından memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan, öğretim elemanlarının ders dışında öğrencilerle e-posta yoluyla sıklıkla iletişim kurması, ödevlerine e-posta üzerinden de dönüt vermesi ve ders materyallerini e-posta ile paylaşması öğrencilerle öğretim elemanlarının iletişimini güçlendirmiştir. Öğretmen adaylarına göre, öğretim elemanlarının ders dışında da çoğunlukla ulaşılabilir olması, öğretim elemanları ile öğrencilerin daha iyi iletişim kurmasını sağlamıştır. Türkiye'deki kendi üniversitelerindeki öğretim elemanları ile de genellikle iletişimlerinin iyi olduğunu belirten öğretmen adayları, buna rağmen ders dışında ve e-posta yoluyla iletişim kurmakta zorlandıklarını belirtmiştir. Eğitim öğretim süreçlerine yönelik bu tema altında ortaya çıkan son kod ise fiziksel imkanlar yönüyle (n=5) karşılaştırma olmuştur. Erasmus süreci boyunca Erasmus sınıfında ya da bölümleriyle ilgili sınıfta eğitim öğretim sürecini geçiren öğretmen adayları, sınıftaki öğrenci sayısının kendi üniversitelerine göre oldukça az olduğunu belirtmiştir. Türkiye'deki kendi üniversitelerinde ortalama altmış kişilik sınıflarda ders yaptıklarını, ancak Erasmus boyunca sınıfların genellikle kırk öğrenciyi geçmediğini belirten öğretmen adayları, sınıftaki öğrenci sayısının eğitim öğretim sürecini etkilediğini vurgulamıştır. Bu yönüyle Türkiye'deki sınıflarda öğrenci sayısının azaltılması ya da şubelere bölünmesinin önemli olduğu ifade edilmiştir. Fiziksel imkanlar yönüyle belirtilen görüşlerden biri de sınıfların donanımı ile ilgilidir. Erasmus programı içinde eğitim öğretim süreçlerinin ses sistemi, hoparlör, projeksiyon ve bilgisayar gibi donanımlarla hazırlanan sınıflarda yapıldığını ifade eden öğretmen adayları, kendi üniversitelerindeki sınıflarda donanımların genellikle yetersiz olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye'deki üniversitelerinde sınıflarında genellikle öğretim elemanlarının derse bilgisayar ve hoparlör getirdiklerini ancak sınıfta öğrencilerin yararlanması için araç gereçlerin yetersiz

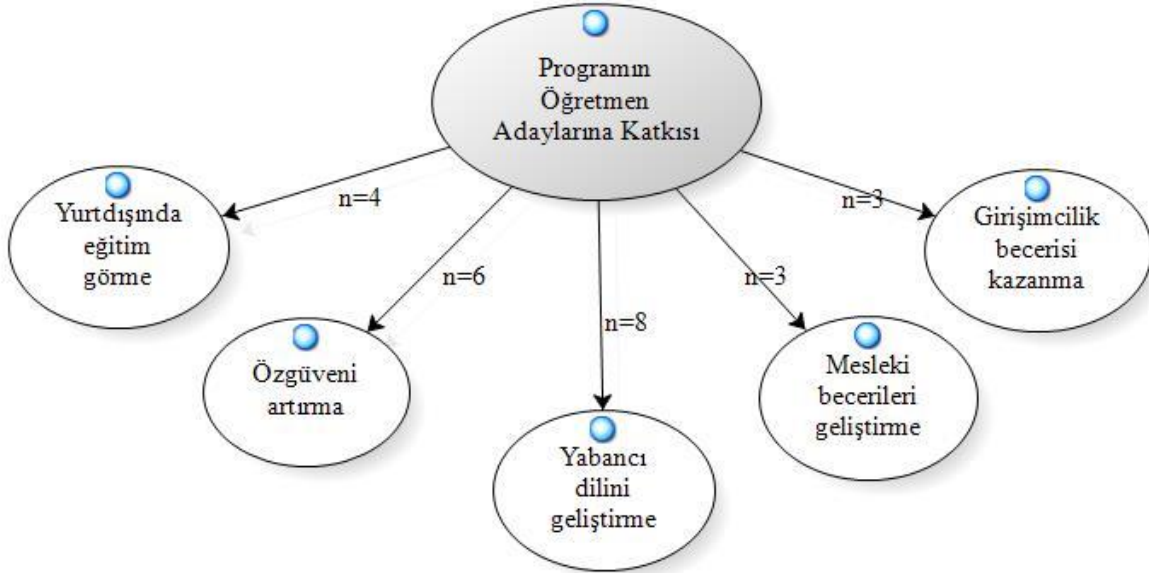
olduğu belirtilmiştir. Bu tema altında görüş belirten öğretmen adaylarının bazı ifadeleri aşağıda sunulmuştur.

“Yani düşününce sanırım farklılıklar daha çok. Mesela derslerde çok uygulama yaptık. Ama burada dönem boyunca birkaç kere ancak derste aktif oluyoruzdur. Tabii bu durumun başka sebepleri vardır ama Erasmus boyunca en dikkatimi çeken nokta bu oldu. Biz sanırım biraz daha geleneksel eğitim yapıyoruz üniversitede. Ama onlar biraz daha eğitimle uygulamayı dengeleyebiliyorlar diye düşünüyorum.” (Ö₃)

“Hocalarımız farklı mesela. Benim burada mail ile görüşebildiğim hoca sayısı sanırım ikiye geçmez. Ya uygun olmuyorlar ya yoğun oluyorlar ama ulaşmak sorun oluyor. Derste daha çok iletişim kuruyoruz ama ders sonrası olmuyor. Erasmustayken hocalara çok rahat mail atıyorduk ve onlar da aslında mail kullanmayı seviyordu. Çünkü ders notlarını mail ile gönderen hocalarımız vardı ve oldukça rahat oluyordu bizim için. Bir de ödevleri mesela mail ile gönderdiğimizde, dönüt veriyorlar. Bu çok önemli. Hatamızı ya da yanlış anladığımız yeri mailde söylüyorlardı ve düzeltip tekrar gönderiyorduk. Bu bizde pek olmuyor açıkçası.” (Ö₁₀).

3.4. Programın Öğretmen Adaylarına Katkısı

Öğretmen adaylarının görüşlerine ilişkin olarak belirlenen temalardan biri de programın öğretmen adaylarına katkısı (n=24) olmuştur. Erasmus programının öğretmen adaylarına nasıl katkı sağladığına yönelik elde edilen kodlar Şekil 4’te sunulmaktadır.

Şekil 4. Programın öğretmen adaylarına katkısı teması altında ortaya çıkan kodlar

Bu tema altında ortaya çıkan bulgular değerlendirildiğinde; yabancı dilini geliştirme (n=8), özgüveni artırma (n=6), yurt dışında eğitim görme (n=4), mesleki becerileri geliştirme (n=3) ve girişimcilik becerisi kazanma (n=3) şeklinde beş kod belirlenmiştir. Öğretmen adaylarına göre, Erasmus programı kendilerine en çok yabancı dilini geliştirme (n=8) konusunda katkıda bulunmaktadır. Hem gittikleri ülkelerde yaşayan öğrencilerle hem de

kendileri gibi farklı ülkelerden Erasmus programına katılan öğrencilerle bir arada bulunan öğretmen adayları, eğitim öğretim süreci boyunca yabancı dillerini geliştirme fırsatı elde etmişlerdir. Özellikle İngilizce konuşma ve yazma becerilerini artırdıklarını vurgulamışlardır. Bunun yanında İtalya ve Portekiz’de bulunan öğretmen adayları, basit düzeyde de olsa İtalyanca ve Portekizce kelimeler öğrendiklerini belirtmiştir. Diğer taraftan Erasmus programına katılmak, özgüveni artırma (n=6) yönüyle de öğretmen adaylarına oldukça katkıda bulunmuştur. Erasmus programı sürecinde yurt dışında kalmak hem eğitim öğretim süreciyle ilgili hem de konaklama, yeme içme, ulaşım gibi konularda sorumluluk almaları öğretmen adaylarının özgüvenlerini artırmıştır. Kültürel ve sosyal olarak farklı bir yerde yaşamak, öğretmen adaylarının yaşadıkları sorunlarla baş etmelerini ve çözüm bulmalarını sağlamıştır. Öğretmen adayları bu süreçte edindikleri bireysel deneyimler ile kendilerini daha cesaretli ve özgüvenli hissettiklerini belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarından bazıları ise Erasmus programı sayesinde yurtdışında eğitim görme (n=4) yönüyle kendilerine katkı sağladığını ifade etmiştir. Özellikle lisans eğitimlerini tamamladıktan sonra yurt dışında yüksek lisans eğitimi almak konusunda bu sürecin kendilerini motive ettiğini, yurt dışında eğitim görme konusunda Erasmus programının kendilerini cesaretlendirdiğini vurgulamışlardır. Farklı ülkelerde eğitim görmek, farklı üniversitelerde eğitime devam etmek düşüncesi geleceğe ilişkin yeni planlarının olduğunu belirten öğretmen adayları, Erasmus programı ile deneyim kazandıklarını belirtmiştir. Öğretmen adaylarının bazıları da Erasmus programı sayesinde mesleki becerileri geliştirme (n=3) fırsatı yakaladıklarını vurgulamıştır. Eğitim öğretim süreci boyunca karşılaştıkları farklı eğitim ortamları, öğretim elemanları ve öğrenciler ile hem Psikolojik Danışman olarak hem de rehber öğretmen olarak yeni bilgiler ve beceriler öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Bu yönüyle Erasmus programının kendilerine alanlarıyla ilgili önemli katkı sağladığını belirten öğretmen adayları, Erasmus programını öğretmenlik mesleği için önemli bir deneyim olarak değerlendirmiştir. Programın öğretmen adaylarına katkısı teması altında ortaya çıkan son kod ise girişimcilik becerisi kazanma (n=3) hakkındadır. Yurt dışında geçirdikleri süre boyunca hem derslerde hem de gündelik hayatlarında daha girişimci olduklarını ifade eden öğretmen adayları, yeni alışkanlıklar kazanmak, yeni beceriler öğrenmek, yeni deneyimler kazanmak konusunda kendilerini cesaretli ve istekli hissettiklerini belirtmiştir. Özellikle eğitim sürecinde yaptıkları çalışmalarda farklı gruplarda farklı kişilerle bir arada çalışmalarının, kendilerini daha girişimci ve yaratıcı hale getirdiğini vurgulamışlardır. Bu tema altında görüş belirten öğretmen adaylarının bazı ifadeleri aşağıda sunulmuştur.

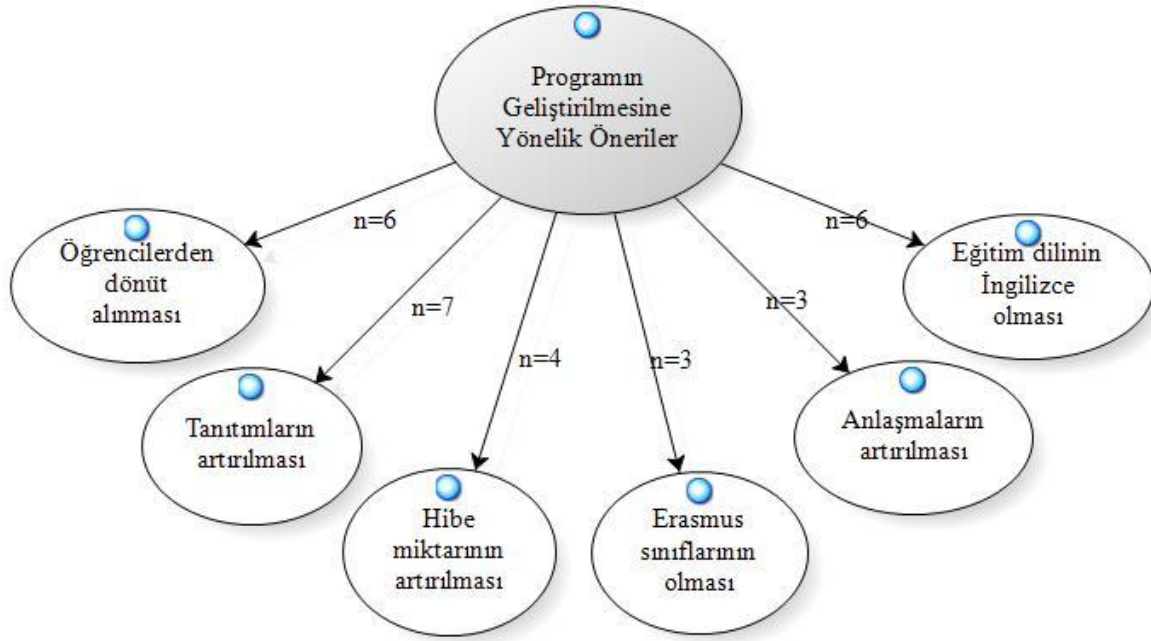
“Öncelikli amacım başvuru yaparken İngilizcem geliştirmektir. Çünkü konuşma ve pratik yapma şansım var yurtdışında. Gerçekten de bu yönüyle bana oldukça katkısı olduğunu düşünüyorum. Hem kelime bilgim arttı hem de konuşma dilini daha çok deneyimledim. Bir de ödev yaptığımız için yazma dilim de gelişmiş oldu.” (Ö₂)

“Sanırım kendimi geliştirme fırsatım oldu. Daha çekinik ve kendi içinde biriydim gitmeden önce ama gelince ailem de fark etti bunu. Daha özgüvenli ve cesaretli oldum. İtalya’dayken her şeyi kendimiz halletmek zorunda kalıyoruz. Alışveriş, yemek ya da okulla ilgili her şey. Bu da ister istemez kendine

güvenini geliştiriyor, kendini daha özgüvenli hissetmeni sağlıyor. Sanırım bana en çok katkısı bu yönüyle oldu.” (Ö₇)

Programın Geliştirilmesine Yönelik Öneriler

Öğretmen adaylarının görüşlerine dayalı olarak ortaya çıkan son tema programın geliştirilmesine yönelik öneriler (n=29) başlığı olmuştur. Bu tema altında ifade edilen kodlar Şekil 5’te sunulmaktadır.

Şekil 5. Programın geliştirilmesine yönelik öneriler teması altında ortaya çıkan kodlar

Bu tema altında yer alan kodlar; tanıtımların artırılması (n=7), öğrencilerden dönüt alınması (n=6), eğitim dilinin İngilizce olması (n=6), hibe miktarının artırılması (n=4), Erasmus sınıflarının olması (n=3) ve anlaşmaların artırılması (n=3) şeklinde belirlenmiştir. Öğretmen adaylarına göre Erasmus programından daha çok öğrencinin yararlanması için programın üniversitedeki tanıtımlarına daha çok yer verilmelidir. Eğitim fakültesi başta olmak üzere her fakültede düzenli olarak Erasmus tanıtım toplantılarının yapılması, programa başvuruda bulunan öğrenci sayısını artıracaktır. Öğretmen adaylarının bazıları Erasmus programını arkadaşlarından duyduklarını ve başvuru sürecini kendileri araştırdıklarını belirtmişlerdir. Özellikle fakültelerde Erasmus koordinatörleri aracılığıyla ve kampüslerde AB Ofisi aracılığıyla daha çok Erasmus tanıtım etkinliklerine yer verilmesi gerektiğini belirten öğretmen adayları, bu sayede daha çok öğrencinin programla ilgili bilgi sahibi olabileceğini vurgulamıştır. Bu konuda elde edilen görüşler, tanıtımların artırılması (n=7) kodu altında bir araya getirilmiştir. Diğer taraftan, öğretmen adaylarının en çok öneri geliştirdiği kodlardan biri de öğrencilerden dönüt alınması (n=6) ile ilgilidir. Erasmus programından döndükten sonra Erasmus koordinatörlerinin ya da AB Ofisi'nin kendilerinden geçirdikleri eğitim öğretim süreci hakkında herhangi bir görüş almadığını belirten öğretmen adayları bu durumu önemli bir eksiklik olarak görmektedir. Öğretmen adaylarına göre, anlaşma yapılan Erasmus

üniversitesi ya da bölüm hakkında değerlendirmelerde bulunmak, bu değerlendirmelere göre anlaşmaların yapılması ya da sonlandırılması gerekmektedir. Özellikle bazı üniversitelerde önemli sorunların olduğunu vurgulayan öğretmen adayları, Erasmus süreci içinde bu sorunların çözülmesi ve programın daha yararlı hale gelmesi adına programdan yararlanan öğrencilerden mutlaka görüş alınması gerektiğini belirtmiştir. Böyle bir uygulama ile hem Erasmus sürecinin değerlendirmesini yapmak hem de Erasmus programı çerçevesinde anlaşma yapılan üniversitelerin değerlendirmesini yapmak mümkün olabilecektir. Bunun yanında eğitim dilinin İngilizce olması (n=6) vurgulanan diğer önerilerden biridir. Özellikle İtalya ve Portekiz'e giden öğretmen adaylarının eğitim dili İngilizce olmayan bir üniversitede bulunmaları sonucu böyle bir öneri ortaya çıkmıştır. Ders süreci boyunca öğretim elemanları İngilizce bilse dahi öğretim etkinliklerinde dil problemi yaşadıklarını belirten öğretmen adayları, Erasmus programında yer alan her üniversitede eğitim dilinin İngilizce olmasının zorunlu olması gerektiğini belirtmektedir. Sınıf içi etkinliklerde ve grup çalışmalarında dil problemiyle karşılaşmaları, öğretmen adaylarının süreç içinde zorlanmalarına ve bazı uyum problemleri yaşamalarına neden olmuştur. Bu nedenle Erasmus programında anlaşma yapılan üniversitelerin eğitim diline dikkat edilmesi gerektiği önerilmiştir. Diğer taraftan öğretmen adaylarının önerilerinde öne çıkan kodlardan biri hibe miktarının artırılması (n=4) olmuştur. Erasmus programının gerçekleştirildiği ülkeye ve şehre bağlı olarak değişmekle birlikte öğretmen adaylarının hem eğitim masraflarını hem gündelik ihtiyaçlarını karşılamada kendilerine verilen hibe miktarlarının artırılması gerekmektedir. Özellikle konaklama ve uçak biletleri ile hibe miktarlarının önemli bir kısmını harcamak zorunda kaldıklarını belirten öğretmen adayları, hibe miktarlarında düzenlemeler yapılması gerektiğini belirtmektedir. Erasmus programının geliştirilmesine yönelik belirtilen önerilerden biri ise üniversitelerde Erasmus sınıflarının olması (n=3) ile ilgili ortaya çıkmıştır. Öğretmen adaylarının çoğunluğu gittikleri üniversitede kendilerine özel hazırlanan Erasmus sınıflarında eğitim alırken, bazı öğretmen adayları bölümleriyle ilgili var olan sınıflara dahil edildiklerini belirtmiştir. Öğretmen adaylarına göre, üniversitelerde Erasmus sınıflarının düzenlenmesi ve programa katılan farklı ülkelerden öğrencilerin bir arada eğitim alması uyum sürecini kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda Erasmus sınıflarında öğretim elemanlarının eğitim dili olarak İngilizce kullanmak zorunda olması ile eğitim süreci daha anlamlı hale gelmektedir. Bu nedenle Erasmus programı içinde yer alan üniversitelerin Erasmus sınıfları hazırlayarak bu sınıflara özgü eğitim öğretim süreci takip etmeleri öğretmen adayları tarafından daha işlevsel bulunmaktadır. Son olarak ortaya çıkan kod ise anlaşmaların artırılması (n=3) olmuştur. Erasmus programı kapsamında anlaşma yapılan üniversitelerin artırılması, öğrencilere tercih yapma fırsatı sağlamaktadır. Bu anlamda farklı ülkelerden üniversitelerin sayısı artırılarak ya da aynı ülkeden farklı üniversitelerle anlaşma yapılarak Erasmus programı geliştirilmelidir. Bu tema altında görüş belirten öğretmen adaylarının bazı ifadeleri aşağıda sunulmuştur.

“Kesinlikle reklamın yapılamadığını düşünüyorum. Ben yurttaki arkadaşlarımdan duydum mesela. Hatta eğitim fakültesinden bile değildi. Ama anlattıkları hoşuma gitti, merak ettim ve öyle bu sürece dahil oldum. Bölümdeki hocalarıma sordum, kimden bilgi alabilirim diye. Bu şekilde başvururu

sürecini yakaladım. Ama bölüm panolarımızda duyuru görmedim açıkçası ya da bir konferans olmadı. Tanıtım bence en büyük eksiklik bence. Daha çok Erasmusla ilgili reklamlar, tanıtımlar, afişler yapılırsa daha çok kişinin dikkatini çekecektir.” (Ö₉)

“Bizlerden dönüt alınabilir. Yani arkadaşlarımla konuştuk bunu. Bize geldikten sonra nasıl geçti, ne yaşadınız ya da hangi konularda sorun yaşadınız gibi bir şey sorulmadı. Ama sorulmalı diye düşünüyorum. Çünkü orada bizim gittiğimiz fakültede ya da üniversitede nelerle karşılaştığımız bilmeleri gerekiyor. Bizden sonra gidecek yeni arkadaşlara hem öneri vermek için hem de süreçteki sıkıntıları çözmek için bizden dönüt alınabilir. Mesela dil problemi benim için sıkıntı oldu. Erasmus anlaşması olan bir üniversitede eğitim dilinin İngilizce olmaması beni çok zorladı. Çünkü uyum sağlamamı etkiledi. Bu sorun mesela düzeltilmesi gereken bir şey diye düşünüyorum. Ama dönünce bu konuda bizim görüşümüz alınmadı. Böyle bir uygulamanın yapılmasıyla ilgili önerim olabilir.” (Ö₆)

Sonuç ve Tartışma

Öğretmen adaylarının Erasmus programı sürecindeki deneyimlerini ortaya koymak amacıyla yapılan bu araştırmada, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık anabilim dalında öğrenim gören öğretmen adaylarının görüşlerine yer verilmiştir. İçerik analizi sonucu elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, beş tema ve bu temalarla ilişkili kodlara ulaşılmıştır.

İlk olarak Erasmus programı sürecinde öğretmen adayları, programa başvuru sürecine ilişkin görüşlerini belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının Erasmus programına başvuru sürecinde; derslerin seçimi, belgelerin hazırlanması ve konaklama kodları altında görüşlerine ulaşılmıştır. Erasmus programına kabul edildiklerini öğrendikten sonra öğretmen adayları öncelikle ders seçimlerine ilişkin bir süreç izlemişlerdir. Bu noktada Erasmus koordinatörleriyle iş birliği içinde, alanlarına yönelik kendilerine katkı sağlayacak dersleri seçmişlerdir. Bunun yanında Erasmus programı sürecinde vize işlemleri ve sigorta işlemlerini gerçekleştirirken belgelerle uğraştıklarını anlatmışlardır. Başvuru sürecinde gidecekleri ülkeye ve şehre göre konaklamanın da halledilmesi gereken önemli bir konu olduğunu vurgulayan öğretmen adayları, gidecekleri üniversitedeki Erasmus koordinatörünün de rehberliğinde kendilerine uygun yurt ve apart kiralayabildiklerini belirtmiştir. Erasmus programına yönelik Çepni, Aydın ve Kılınç (2018) tarafından yapılan araştırmada da programa katılan öğrencilerin genellikle barınma ile ilgili sıkıntı yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu bulguya dayalı olarak da konaklamanın Erasmus programı sürecinde önemli bir konu olduğu anlaşılmaktadır.

Öğretmen adaylarının görüşleri ile ortaya çıkan temalardan biri de eğitim-öğretim süreçleri ile ilgili olmuştur. Erasmus programı kapsamında gittikleri üniversitelerde geçirdikleri eğitim-öğretim süreci hakkında görüş belirten öğretmen adaylarına göre; ders süreçleri genellikle uygulama odaklı ve aktif geçmiştir. Öğretmen adaylarının ders süreci içinde sık sık katılım sağlayarak eğitim sürecini tamamlamaları olumlu bir özellik olarak ifade edilmiştir. Bunun yanında eğitim dili hakkında da görüşlere ulaşılmıştır. Bazı öğretmen adaylarının Erasmus kapsamında gittikleri üniversitede İngilizce dilinde eğitim almaması olumsuz bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bu konu hakkında öğretmen adayları, Erasmus

anlaşması yapılan tüm üniversitelerde eğitim diline dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ünal ve Özdemir (2013) yaptıkları araştırmada da benzer bir sonuca ulaşmıştır. Bu araştırmada; Erasmus programına katılan öğrencilerin üçte birinin İngilizce dışında bir dilde eğitim aldığı ve dersleri takip etmekte zorlandığı sonucuna ulaşılmıştır (Ünal & Özdemir, 2013). Bunun yanında öğretim elemanları, dersler ve sınıflarla ilgili de öğretmen adaylarının görüşlerine ulaşılmıştır.

Yurt dışında geçirdikleri eğitim-öğretim sürecini ülkemizde geçirdikleri eğitim-öğretim süreçleri ile karşılaştırdıklarında ise yeni bir temaya ulaşılmıştır. Eğitim-öğretim süreçlerinin Türkiye ile karşılaştırılması teması altında öğretmen adaylarının görüşleri üç farklı kod altında toplanmıştır. Özellikle ders süreçleri yönüyle farklılıklar gözlemleyen öğretmen adayları, ülkemizdeki aldıkları öğretmen eğitimi sürecinde genellikle teorik, öğretim elemanı merkezli ders süreci geçirmektedir. Uygulamalı derslerinin olduğunu ancak bunların kısıtlı olduğunu vurgulayan öğretmen adaylarına göre, yurt dışındaki eğitim öğretim sürecine göre en büyük farklılık ders süreçlerine ilişkindir. Bunun yanında öğretim elemanları ve fiziksel imkânlar yönüyle de farklılıklar gözlemledikleri belirtilmiştir.

Öğretmen adayları tarafından en çok görüş belirtilen tema ise, programın katkısı hakkında olmuştur. Erasmus programının kendilerini sunduğu katkılar hakkında öğretmen adaylarının en çok yabancı dilini geliştirme koduna yönelik görüş belirttiği belirlenmiştir. Bunun yanında özgüveni artırma, yurt dışında eğitim görme, girişimcilik becerisi kazanma ve mesleki becerileri geliştirme gibi yönleriyle programdan yararlandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan benzer bir araştırmada elde edilen sonuçlar da destekleyici niteliktedir. Aslan Bağcı, Erdem ve Erişen (2018) tarafından yapılan araştırmada Erasmus öğrencilerinin büyük çoğunluğunun yabancı dil becerilerini geliştirmek, farklı kültürleri tanımak ve kendini geliştirmek için programa katıldığına ulaşılmıştır. Çepni, Aydın ve Kılınç (2018) tarafından yapılan araştırmada da Erasmus programının en çok öğrencilerin vizyonlarına, dil becerilerine ve kişisel becerilerine katkı sağladığı vurgulanmıştır. Şahin (2019) da Erasmus programına yönelik yaptığı çalışmada öğrencilerin programa daha çok dil geliştirmek, yeni insan ve kültürler tanımak, eğitim ve kariyer gibi amaçlarla katıldığını belirtmektedir. Diğer taraftan Adanır (2019) da yaptığı çalışmada, öğrencilerin en çok yeni kültürler görmek ve yabancı dillerini geliştirmek amacıyla Erasmus programına katıldıklarını ve programın sonunda öğrencilerin bu amaçlarını gerçekleştirdiklerini vurgulamaktadır.

Son olarak ortaya çıkan bulgularla belirlenen tema ise, programın geliştirilmesine ilişkin öneriler olmuştur. Öğretmen adaylarına göre, Erasmus programından daha çok öğrencinin yararlanması ve programdan daha çok katkı sağlamak amacıyla düzenlenmesi gereken bazı konular vardır. Bunlardan ilki; tanıtımların artırılmasıdır. Üniversitede ve özellikle eğitim fakültelerinde Erasmus programının daha çok tanıtımının yapılmasına, programla ilgili bilgilendirici etkinlik ve uygulamalara yer verilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu sayede daha çok öğretmen adayının programda başvuruda bulunacağı ifade edilmektedir. Erasmus programına başvuru sürecinde arkadaşlarından bilgi alarak başvuruda bulduklarının ifade eden öğretmen adaylarının fazlalığı, tanıtımların artırılması gerektiğini

göstermektedir. Benzer şekilde farklı bir çalışmada da öğrenciler Erasmus programı hakkında bilgiyi genellikle arkadaşlarından, web sitesinden ve akademik personelden aldıklarını belirtmektedir (Aslan Bağcı, Erdem & Erişen, 2018).

Bunun yanında Erasmus programlarında eğitim dilinin İngilizce olması gerektiği ve Erasmus programlarına katılan öğrencilerden dönüt alınması gerektiği sıklıkla vurgulanmıştır. Erasmus programından döndükten sonra deneyimlerine yönelik kendilerinden geri bildirim alınmadığını belirten öğretmen adayları, bu uygulamanın mutlaka yapılması gerektiğini düşünmektedir. Bu sayede gidilen üniversitelerle ya da bölümlerle ilgili olumlu ve olumsuz özellikler değerlendirilebilecek ve yeni gidecek olan öğrenciler için daha iyi bir Erasmus deneyimi sağlanabilecektir. Öğretmen adaylarının bazılarında göre, program içinde öğrencilere sunulan hibe miktarlarının da düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Ülkelere ya da şehirlere göre hibe miktarının yetersiz olduğunu düşünen öğretmen adayları, kendilerine maddi açıdan daha fazla destek sunulması gerektiğini belirtmiştir. Yapılan benzer araştırmalarda da hibe miktarlarının yeniden düzenlenmesi ve programa daha fazla kaynak ayrılması gerektiği yönünde bulgulara ulaşılmıştır (Adanır, 2019; Aslan Bağcı, Erdem & Erişen, 2018; Çepni, Aydın & Kılınç, 2018; Şahin, 2019). Son olarak öneriler başlığında ortaya çıkan kodlar; Erasmus ile gidilen üniversitelerde Erasmus sınıflarının oluşturulmasının önemli olduğuna ve daha fazla kurumla Erasmus anlaşması yapılması gerektiğine ilişkin belirlenmiştir. Farklı ülkelerden aynı kuruma gelen Erasmus öğrencilerine yönelik bir sınıf oluşturulması, öğrencilerin uyum sağlamasını ve iletişim kurmasını kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle Erasmus sınıflarında öğrenim gören öğretmen adaylarının, diğerlerine göre daha olumlu bir eğitim-öğretim süreci geçirdiği görülmüştür. Diğer taraftan öğretmen adaylarına daha fazla seçenek sunmak adına farklı ülkelerle ya da aynı ülkeden farklı üniversitelerle Erasmus anlaşmalarının yapılması tavsiye edilmektedir.

Bologna süreci kapsamında Avrupa Yükseköğretim Alanı içinde öğrenci hareketliliğini artırmak ve yükseköğretimde iyi eğitim örneklerinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmak amacıyla son yıllarda öne çıkan programlardan biri Erasmus programıdır. Yapılan araştırmalarda da görüldüğü gibi bu çalışmada da Erasmus programının bazı yönlerden geliştirilmesi gerektiği ancak genel olarak öğrencilere geniş çapta katkı sağlayan yararlı bir eğitim deneyimi olduğu anlaşılmaktadır. Unlu (2015) yaptığı çalışmada da destekleyici bulgulara ulaşmış ve Erasmus programına katılan öğretmen adaylarının farklı akademik, kültürel ve kişisel kazanımlar elde ettikleri sonucuna ulaşmıştır. Yurt dışında yapılan araştırmalar incelendiğinde ise, Erasmus programının Avrupa kimliği kazandırmadaki etkisi, Erasmus programının sosyal ve kültürel etkisi gibi başlıklar üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır (Oborune, 2013; Van Mol, 2018). Erasmus programının olumlu etkilerinden ve sunduğu fırsatlardan yararlanılmasına katkıda bulunmak amacıyla yapılan çalışmaların artırılması gerekmektedir. Bunun yanında daha çok öğretmen adayına ve öğrenciye tanıtılması, programın hibe miktarlarının artırılması ve program kapsamında daha çok kurumla anlaşma yapılmasının sağlanarak işlevinin artırılması önerilmektedir. Ayrıca özellikle öğretmen adaylarının alanlarına ilişkin teori ve uygulamaya yönelik bilgilerini

artırmak, farklı öğretmen yetiştirme programlarını yakından deneyimlemek ve mesleki yeterliklerini geliştirmek adına Erasmus programından daha çok yararlanmasına ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda öğretmen yetiştirme sürecinde eğitim fakültelerinde daha fazla öğretmen adayının Erasmus programından yararlanmasını sağlamaya yönelik teşvik edici etkinlikler düzenlenmesi önerilmektedir. Yapılacak yeni araştırmalarda da Erasmus programının öğretmen adaylarına ve öğretmenlere yönelik sağladığı mesleki katkılar farklı alanlarla ilişkilendirilerek ortaya konulabilir.

Kaynakça

- Adanır, Y. (2019). *Yükseköğretim öğrencilerinin ve öğretim elemanlarının Erasmus programı hakkındaki görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Aslan Bağcı, Ö. A., Erdem, S., & Erişen, Y. (2018). Erasmus+ KA103 Hareketlilik Programının Öğrenci ve Koordinatör Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 3(1), 54-76.
- Creswell, J. W. (2017). *Eğitim araştırmaları nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi* (H. Ekşi, Çev. Ed.). İstanbul: EDAM.
- Çepni O., Aydın F., & Kılıncı A. Ç., (2018). Erasmus programına katılan öğrencilerin yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri: Fenomenolojik bir araştırma. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8(3), 436-450.
- European Commission (2020, Şubat 6). What is Erasmus+? https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/about_en sayfasından erişilmiştir.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (2015). *Nitel veri analizi* (S. Akbaba Altun & A. Ersoy, Çev. Ed.). Ankara: Pegem.
- Oborune, K. (2013). Becoming more European after Erasmus? The impact of the Erasmus programme on political and cultural identity. *Epiphany*, 6(1).
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (M. Bütün & S. Beşir Demir, Çev. Ed.). Ankara: Pegem.
- Sosyal, Bölgesel ve Yenilikçi Politikalar Başkanlığı (2014). *Eğitim ve öğretim 2020 bilgi notu*. https://www.ab.gov.tr/files/SBYPB/Egitim%20ve%20Kultur/web_egitim_ve_ogretim_2020__3_.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Şahin, B. (2019). *Erasmus+ değişim programından yararlanan öğrencilerin görüşlerinin yönetsel açıdan değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.
- Ulusal Ajans (2020, Mart 15). *Ortak ülkelerde öğrenim* <https://www.ua.gov.tr/programlar/firsatlar/ka1-ka107-ortak-ulkelerde-ogrenim-1/> sayfasından erişilmiştir.
- Unlu, I. (2015). Teacher Candidates' Opinions on Erasmus Student Exchange Program. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 15(1), 223-237.
- Ünal, M. & Özdemir, M. Ç. (2013). Avrupa birliği öğrenci öğrenim hareketliliği programının bazı değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 153-182.
- Van Mol, C. (2018). Becoming Europeans: the relationship between student exchanges in higher education, European citizenship and a sense of European identity. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 31(4), 449-463.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9.Baskı). Ankara: Seçkin.
- YÖK (2010). *Yükseköğretimde Yeniden Yapılanma: 66 Soruda Bologna Süreci Uygulamaları*. https://uluslararasi.yok.gov.tr/Documents/yay%C4%B1nlar/yuksekogretimde_yeniden_yapilama_66_soruda_bologna_2010.pdf sayfasından erişilmiştir.
- YÖK (2020, Şubat 16). *Bologna süreci nedir?* <https://uluslararasi.yok.gov.tr/uluslararasilasma/bologna/temel-bilgiler/bologna-sureci-nedir> sayfasından erişilmiştir.

OKUL TERKİ ARAŞTIRMALARI: SİSTEMATİK BİR ANALİZ ÇALIŞMASI

Funda ERYILMAZ BALLI¹, Sadık KARTAL²

Öz

Bu çalışma Türkiye’de ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde okul terki ile ilgili yapılmış araştırmaların sistematik analizini yapmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla araştırma kriterlerine (araştırmaların amaçları, desenleri, katılımcıları, sonuç ve önerileri) uygun olarak 20 makale ve tez incelenmiştir. Makale ve tezler değerlendirilirken amaçları, desenleri, çalışma grupları, sonuçları ve önerileri temel alınmıştır. Türkiye’de 12 yıllık zorunlu eğitime geçildiği 2012 yılı ve sonrasında gerçekleştirilen araştırmaların büyük bir çoğunluğu nitel ve karma araştırmalardan oluşmaktadır. Öğrenci, öğretmen, yönetici ve okulu terk etmiş bireylerle gerçekleştirilmiş olan bu araştırmalarda okul terkinin nedenleri, sonuçları ve okul terkinin engellemeye ya da azaltmaya yönelik çözüm önerileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul Terki, Okul Terkinin Sonuçları, Türkiye’de Okul Terki, Öğrenci, Eğitimde Eşitsizlik

School Dropout Studies: A Systematic Analysis Study

Abstract

The aim of this study was to systematically analyze researches related to school dropouts at the level of primary and secondary education in Turkey. For this purpose, 20 articles and theses which are in accordance with the research criteria were examined. The articles and theses are based on their aims, designs, study groups, results and recommendations. The majority of the researches conducted from the 12-year compulsory education in Turkey was introduced, consists of qualitative and mixed research. In these researches conducted with students, teachers, administrators and school-leaving individuals, the reasons, results and suggestions for resolving or reducing school dropout were investigated.

Keywords: School Dropout, Results of School Drop-Out, School Dropout in Turkey, Student, Inequality In Education

¹ Arş. Görv., Süleyman Demirel Üniversitesi Eğitim Fak. Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitim Yönetimi ABD, e-posta: fundaballi@sdu.edu.tr.

² Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fak. Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitim Yönetimi ABD, e-posta: skartal@mehmetakif.edu.tr

Giriş

Tüm öğrencilere fırsat eşitliği ilkesi bağlamında eşit ve açık olarak sunulması gereken bir hizmet olan eğitim (Taylı, 2008) her bir çocuğun gelişiminde hayati öneme sahip bir unsurdur (McMahon, Parnes, Keys ve Viola, 2008). Sebebi ne olursa olsun hiçbir öğrencinin eğitim sisteminin dışında kalması arzulanan bir durum değildir (Sezgin, Koşar, Koşar ve Er, 2016).

Başarısızlık ya da olumsuz koşullardan dolayı okulu bırakmak olarak tanımlanan okul terki eğitimin her kademesinde görülebilmektedir (Dekkers ve Claasen (2001)). Okul terki oranı, bir ülkenin eğitim durumunun önemli bir ölçüsü, yakın zamandaki ve gelecekteki sorunların önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Graeff-Martins, Oswald, Comassetto, Kieling, Gonçalves ve Rohde, 2006). Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler için önemli bir eğitim problemi olan okul terki devlet tarafından bireylere yapılan yatırımların karşılıksız kalmasına, ekonomik, kültürel ve sosyal sorunlara sebep olabilmekte (Ergen, 2013; Taylı, 2008; Yüner ve Özdemir, 2017) ve bu bağlamda bireyi olduğu kadar okul çevresini, ailesini ve kamu otoritesini de yakından ilgilendirmektedir (Şimşek, 2013).

Okul terki, insan kaynağının eğitilmesi ve istenilen düzeye gelmemesi ile öğrencinin üst eğitim düzeyini tamamlamaması ya da bu eğitim düzeyinin diplomasının kazanılmasından vazgeçmek anlamına gelmektedir. Bu bireysel sonuçların yanı sıra toplum açısından okul terki eğitim harcamalarının boşa gitmesine üretime katılacak bireyin istenilen nitelikte yetişmemesine neden olmaktadır. Bu açıdan okul terki istenmeyen bir durumdur.

MEB tarafından yürütülen projeler kapsamında okul terkinin azaltılması/engellenmesi konusuna ilişkin proje ve çalışmalar sürdürülmekle birlikte okul terki ile ilgili problemlerin sistemin birincil problemleri olarak varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür

Türkiye’de 2012-2013 eğitim-öğretim yılından itibaren 12 yıllık eğitim zorunlu hale gelmiştir. Yani bu tarihten itibaren ilk ve ortaöğretimde okul terki engellenmiştir. Yasal engelleme okul terki önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

EUROSTAT (Avrupa İstatistik Ofisi) 2017 verilerine göre 18-24 yaş aralığında bulunan genç bireylerde eğitimi terk edenlerin oranı Türkiye’de %36 ile diğer ülkelere kıyasla önemli bir farkla en yüksek orana karşılık gelmektedir. Bu veriler Türkiye’de genç nüfusun genel yeterliklerini kazandığı eğitim düzeylerine ilişkin dikkatle incelenmesi gereken uyarılar barındırmaktadır (2017 Eğitim Değerlendirme Raporu, TED, 2018). Ancak alan yazın incelendiğinde Türkiye’de konuyla ilgili gerçekleştirilen çalışmaların sınırlı bir düzeyde kaldığı görülmektedir. Okul terkiyle ilgili araştırmaların sistematik olarak incelenmesi yoluyla mevcut durumu genel hatlarıyla özetlemenin, konunun ilgililerinde farkındalık yaratmak ve konuyla ilgili ihtiyaç duyulan araştırmaların yönünü gözler önüne sermenin gerek uygulamaya gerekse alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde okul terki ile ilgili yapılmış araştırmaların

sistematiik olarak analizi yoluyla okul terkinin nedenleri ve okul terkini önlemek adına sunulan önerileri tespit etmektir. Bu amaçla araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Araştırmaların yapılış amaçları nelerdir?
2. Araştırmaların desenleri nelerdir?
3. Araştırmalardaki katılımcılar kimlerdir?
4. Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar nelerdir?
5. Araştırmalarda yapılan öneriler nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Okul terki ile ilgili yapılmış araştırmaların incelenmesini amaçlayan bu çalışmada sistematiik analiz yöntemi kullanılmıştır. Sistematiik analiz, büyük miktarda bilgiyi anlamlandırmanın bir yöntemidir (Petticrew ve Roberts, 2008). Verilen bir temaya ilişkin mevcut tüm sonuçları belirlemeye çalışır. Sistematiik incelemeler, tüm çalışmaları bir alana (bazen olumlu ve olumsuz çalışmalar) dâhil etme avantajına sahiptir, bu nedenle okuyucu, sonuçların toplamından hipotezi kabul mü red mi edeceğine karar verebilir. Bu sonuçlar toplanır, kalite açısından taranır ve alandaki araştırmanın genel bir özeti olarak sentezlenir. Genellikle sistematiik incelemeler diğer çalışmalara göre daha tarafsız çalışmalardır (Torgerson, 2003). Ayrıca temalara yönelik yapılan araştırmaların yeterli düzeyde olup olmadığını, yeni çalışmalara ihtiyaç duyulup duyulmadığını da belirleme yöntemidir (Petticrew ve Roberts, 2008).

Verilerin toplanması

Araştırmada veri toplama tekniği olarak doküman analizi kullanılmış ve amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tekniği tercih edilmiştir. Belirlenen araştırma soruları çerçevesinde yürütölen sistematiik analiz sürecinde 2012 yılı ve sonrasında yapılmış araştırmalar incelenmiştir. Araştırmalar; ERIC, EBSCO, ULAKBİM ve Google Akademik veri tabanlarından elde edilmiştir. Tarama için Türkçe "okul terk", "okul terki", "erken okul terki" ve İngilizce "school dropout" "early school dropout" anahtar kelimeleri tercih edilmiştir. Makale ve tezlerin (1) Türkiye'de ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde okul terki ile ilgili olarak gerçekleştirilmiş araştırma olması, (2) Araştırmanın 2012 yılı ve sonrasında yapılmış olması (2012- 2013 eğitim öğretim yılı itibariyle 12 yıllık eğitime geçilmesi sebebiyle), (3) Okulu terk etmiş katılımcılara yer veriliyor ise 2012 sonrasında okulu terk etmiş katılımcılar olması ve eğer 2012 öncesinde okul terki davranışını gösterse dahi 2012 sonrasında herhangi bir eğitim veya destek kurum/kuruluşunda aktif olarak yer almış katılımcılar ile gerçekleştirilmiş olması, ele alınan temel kriterlerdir.

Verilerin Analizi

Gerçekleştirilen alanyazın taraması sonrasında ulaşılan her bir tez ve makale öncelikle belirlenen kriterlere uygunluk açısından incelenmiştir. 13 ü makale ve 7 si tez olmak üzere toplam 20 çalışmanın kriterlere uygun olduğu belirlenmiştir. Uygunluğu tespit edilen bu

çalışmalar araştırma amaçları doğrultusunda incelenmiştir. Araştırmada verilerin analizi için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde esas olarak gerçekleştirilen, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu doğrultuda araştırmaların yapılış amaçları, desenleri, katılımcıları, sonuçları ve önerileri tespit edilmiş, kodlar, temalar ve alt temalar oluşturulmuş ve tablolar yoluyla sunulmuştur. Okul terkinin sonuçları ve çözümü için getirilen öneriler özellikle hangi kademeler için gerçekleştirildiğinin tespiti için ilk ve ortaöğretimde ayrı ve birlikte yapılan çalışmalar kademelere göre ayrı ayrı verilmiştir. Diğer bulgular her iki kademe için birlikte sunulmuştur.

Bulgular

Araştırmaya dâhil edilen makaleler/tezler, araştırma soruları doğrultusunda amaçları, desenleri, katılımcıları, elde edilen sonuçlar ve öneriler açısından analiz edilmiş ve bulgular tablolar halinde aşağıda sunulmuştur.

a) Araştırmaların Amaçlarına Yönelik Bulgular

Araştırmalar incelendiğinde gerçekleştirilme amaçlarının genel olarak okul terkinin sebeplerini belirlemek, sonuçlarını belirlemek veya okul terkinine çözüm önerileri gerçekleştirmek adına gerçekleştirildikleri görülmektedir. Tablo 1 incelendiğinde araştırmaların çoğunun sebeplere yönelik olduğu ve bu çalışmalarda devamsızlık ve okul terki nedenlerini ortaya koymak hedeflendiğini söylemek mümkündür.

Tablo 1. Araştırmaların amaçlarına yönelik bulgular

Temalar	Araştırmanın Amaçları	İncelenen Araştırmalar
Okul Sebepleri	Devamsızlık ve okul terki nedenlerini ortaya koymak	Bayhan ve Dalgıç (2012), Şimşek ve Şahin (2012), Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Ergün (2014), Tamer (2014), Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015), Sütçü (2015), Özgü (2015), Karacabey (2016), Şahin, Arseven ve Kılıç (2016), Boyacı ve Öz (2018), Karacabey ve Boyacı (2018), Koçtürk, Bilge ve Yüksel (2018), Zorbaz (2018)
	Kız öğrencilerin örgün eğitimlerini sürdürmeme nedenlerinin tespit etmek	Yavuz, Özkartal ve Yıldız (2016)
	Öğrencilerin okulu bırakma eğilimlerini belirlemek	Şimşek ve Şahin (2012), Yüner ve Özdemir (2017)
	Okul reddinin incelenmesi	Özgü (2015)
	Açık öğretime devam etme nedenleri ve süreçte karşılaşılan sorunlar	Şahin (2017)
	Okul terki sorunlarına bakışı incelemek	Köse (2014)
Okul Sonuçları	Okulu terk davranışının yol açtığı sorun ve sonuçları saptamak	Ergün (2014), Tamer (2014), Sofuoğlu, Sarıyer, Aydın, Cankardeş ve Kandemirci (2016),
Okul Önlemeye Çözüm önerileri	Okul mensuplarının okul terki nedenleri ortadan kaldırmaya yönelik uyguladıkları stratejileri saptamak	Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015),
	Okul terki ile ilgili problemlere çözüm önerileri geliştirmek	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016)

Öğrencilerin özsaygılarının artırılması Bademci, Karadayı, Karabulut ve Vural
yoluyla okul terkini önlemek (2018)

b) Araştırmaların Desenlerine Yönelik Bulgular

Araştırma desenlerine yönelik bulgular Tablo 2 de sunulmuştur. Araştırmaların desenleri incelendiğinde çoğunlukla nitel ve karma araştırmalar gerçekleştirildiği görülmektedir. Tablo incelendiğinde araştırmaların çoğunun görüşme yöntemiyle gerçekleştirildi anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Araştırmaların desenlerine yönelik bulgular

Nitel Yöntem	Anket	Şimşek ve Şahin (2012), Karacabey ve Boyacı (2018), Koçtürk, Bilge ve Yüksel (2018)
	Ölçek	Özgülü (2015), Sütçü (2015), Yüner ve Özdemir (2017), Zorbaz (2018)
Nitel Yöntem	Görüşme yöntemi	Bayhan ve Dalgıç (2012), Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Ergün (2014), Köse (2014), Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015), Sofuoğlu, Sarıyer, Aydın, Cankardeş ve Kandemirci (2016), Şahin, Arseven ve Kılıç (2016), Yavuz, Özkaral ve Yıldız (2016), Boyacı ve Öz (2018),
Karma Yöntem	Görüşme yöntemi Anket ve Görüşme	Bademci, Karadayı, Karabulut ve Vural (2018), Tamer (2014), Karacabey (2016), Şahin (2017)

c) Araştırmaların Katılımcılarına Yönelik Bulgular

Okul terki ile ilgili araştırmaların çoğu öğrenciler ya da okulu terk etmiş bireyler ile gerçekleştirilmiştir. Aşağıdaki tabloda araştırmalarda yer alan katılımcılar ve örnek makaleler verilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Araştırmaların Katılımcılarına Yönelik Bulgular

Çalışma grubu	İncelenen Araştırmalar
Yönetici	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016),
Yönetici ve öğretmen	Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015),
Öğrenci	Şimşek ve Şahin (2012), Özgülü (2015), Sütçü (2015), Yüner ve Özdemir (2017), Bademci, Karadayı, Karabulut ve Vural (2018), Boyacı ve Öz (2018), Zorbaz (2018)
Ortaöğretimde okuyan öğrenciler ve terk etmiş bireyler	Tamer (2014)
Öğrenci ve öğretmen	Ergün (2014)
Okulu terk etmiş bireyler	Bayhan ve Dalgıç (2012), Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Karacabey (2016), Sofuoğlu, Sarıyer, Aydın, Cankardeş ve kandemirci (2016), Yavuz, Özkaral ve Yıldız (2016), Şahin (2017), Karacabey ve Boyacı (2018), Koçtürk, Bilge ve Yüksel (2018)
Yönetici, öğretmen, öğrenci ve veli	Köse (2014)

d) Araştırmaların Sonuçlarına Yönelik Bulgular

Araştırma sonuçlarına yönelik bulgular öncelikle okul terkinin nedenlerine yönelik sonuçlar, okul terki sonucunda yaşananlara yönelik sonuçlar, okul terkini azaltmaya yönelik sonuçlar ve eğitimcilerin devamsızlık ve okul terkinin azaltmaya yönelik stratejileri olmak

üzere dört ana temada toplanmıştır. Okul terkinin nedenlerine yönelik sonuçlar nedenin kaynağına göre aile kaynaklı nedenler, okul kaynaklı nedenler, çevre kaynaklı nedenler ve bireysel nedenler olmak üzere dört alt temaya ayrılmıştır. Okul terki sonucunda yaşananlar kökenlerine göre psikolojik, çevresel, ailevi, ekonomik, akademik ve sağlık alt temalarına toplanmıştır. Okul terkini azaltmaya yönelik sonuçlar ise psikolojik ve akademik olmak üzere iki alt temada toplanmıştır. Tablo 4'te bu alt temalara ait kodlar ve örnek makaleler yer almaktadır.

Analiz edilen araştırmaların okul terkinin nedenlerine yönelik sonuçları incelendiğinde aile kaynaklı nedenler içinde ailelerin duyarsızlığı, anne babanın hayatta olmaması, anne babanın ayrı olması, ailenin eğitim düzeyi, ekonomik sorunlar ve ekonomik yetersizlikler, çalışmak zorunda olmanın her kademe için etkili olduğu, kardeş sayısı, taşınma, ihmal ve istismarın ise yalnızca ortaöğretim kademesindeki nedenler arasında yer aldığı görülmektedir.

Okul terkinin okul kaynaklı nedenleri incelendiğinde davranış problemlerinin, öğretmenlerin ve yönetimin olumsuz tutum ve davranışlarının, akademik başarısızlığın ve rehberlik servisiyle yetersiz iletişim ve rehberlik servisinin yeterince destek vermemesi her iki kademe de yer alırken okul değiştirme ve medrese eğitiminin ise yalnızca ortaöğretim kademesindeki nedenler arasında yer aldığı görülmektedir.

Çevre kaynaklı nedenlerde arkadaşların etkisinin, bireysel nedenlerde ise cinsiyetin ve okula bakışın yine her iki kademe de etkili olan nedenler arasında yer aldığı görülmektedir. Ancak bireysel nedenler arasında yer alan başarısızlık kaygısı, kendini yalnız ve değersiz hissetme, cinsel kimlik ve tercih, inanç ve mezhep ile siyasi görüş kodlarının yalnızca ortaöğretim kademesindeki çalışmalarda yer aldığı belirlenmiştir.

Okul terki sonucunda yaşananlara yönelik sonuçlar incelendiğinde yalnızca ilköğretim kademesine yönelik olarak gerçekleştirilen araştırmalarda bu temaya ait kodlar bulunmazken hem ilköğretim hem de ortaöğretim kademelerinden katılımcılarla gerçekleştirilen çalışmalarda psikoloji alt temasında hayal kırıklığı, pişmanlık ve üzüntü, psikolojik istismar ve ihmal edilme, sağlık alt temasında ise fiziksel istismara maruz kalma durumlarının gerçekleştiğini belirten sonuçlar yer aldığı görülmektedir. Çevresel, ailevi, ekonomik ve sağlık alt temalarında kendini toplumdan dışlanmış hissetme, aile içi huzursuzluk, çalışmaya başlama, düşük geliri – vasıfsız işlerde çalışma, aileye bağımlı olma ve zararlı alışkanlıklara başlama sonuçlarının yalnızca ortaöğretim kademesine yönelik araştırmalarda elde edilen sonuçlar olduğu belirlenmiştir.

Okul terkini azaltmaya yönelik sonuçlar incelendiğinde, ortaöğretim kademesine yönelik araştırmalarda psikolojik boyutta aidiyet duygusunun geliştirilmesinin, ilköğretim kademesine yönelik araştırmalarda ise akademik boyutta not ortalamasının yükseltilmesinin okul terkini azaltmak için faydalı olabileceğinin belirtildiği görülmektedir.

Eğitimcilerin devamsızlığı ve okul terkini azaltmaya yönelik stratejilerine yönelik sonuçlar incelendiğinde ilköğretim kademesindeki katılımcılarla gerçekleştirilen

araştırmalarda öğrenci velisi ile görüşme ve öğrenciye daha fazla ilgi gösterme ve sorumluluk verme stratejilerinin kullanıldığı belirtilmiştir.

Tablo 4 Araştırmalarda elde edilen sonuçlar

Temalar	Alt temalar	Kodlar	İlköğretim Kademesi için İncelenen Araştırmalar	Ortaöğretim Kademesi için İncelenen Araştırmalar	İlk ve Ortaöğretim Kademesi için İncelenen Araştırmalar
Okul terkinin nedenlerine yönelik sonuçları	Aile Kaynaklı Nedenler	Duyarsız – ilgisiz aile	Şimşek ve Şahin (2012), Köse (2014), Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015)	Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Tamer (2014), Şahin, Arseven ve Kılıç (2016), Boyacı ve Öz (2018), Koçtürk, Bilge ve Yüksel (2018)	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016),
		Anne-babanın hayatta olmaması	Karacabey (2016)	Tamer (2014), Karacabey (2016)	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016), Karacabey (2016)
		Anne- babanın ayrı olması	Köse (2014), Sütçü (2015)	Karacabey (2016)	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016), Sofuoğlu, Sarıyer, Aydın, Cankardeş ve Kandemirci (2016),
		Cinsiyetçilik – toplumsal cinsiyet	-----	Şahin (2017)	Ergün (2014)
		Ailenin eğitim düzeyi	Özgü (2015)	Tamer (2014), Karacabey (2016), Koçtürk, Bilge ve Yüksel (2018)	Ergün (2014), Şahin, Arseven ve Kılıç (2016), Sofuoğlu, Sarıyer, Aydın, Cankardeş ve Kandemirci (2016),
		Ailenin eğitime bakışı	-----	Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Karacabey ve Boyacı (2018)	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016), Yavuz, Özkaral ve Yıldız (2016),
		Ekonomik sorunlar ve ekonomik yetersizlik	Köse (2014), Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015), Özgü (2015), Sütçü (2015)	Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Tamer (2014), Karacabey (2016), Şahin (2017), Karacabey ve Boyacı (2018)	Ergün (2014), Şahin, Arseven ve Kılıç (2016), Yavuz, Özkaral ve Yıldız (2016),
		Ailede baskı – şiddet	Şimşek ve Şahin (2012)	-----	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016)
		Etnik köken – Dil	Şimşek ve Şahin (2012)	-----	Ergün (2014)
		Çalışmak zorunda olmak	Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015)	Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Karacabey (2016), Şahin (2017), Zorbaz (2018)	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016),
		Ailenin okulla iletişimsizliği	-----	Boyacı ve Öz (2018)	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016),
		Ailede bakıma ihtiyaç duyan birey bulunması	-----	Karacabey (2016), Karacabey ve Boyacı (2018)	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016),

	Kardeş sayısı	-----	Bayhan ve Dalgıç (2012), Karacabey (2016), Koçtürk, Bilge ve Yüksel (2018)	-----
	Taşınma	-----	Karacabey ve Boyacı (2018)	-----
	İhmal ve istismar	-----	Bademci, Karadayı, Karabulut ve Vural (2018)	-----
Okul Kaynaklı Nedenler	Okullardaki olanakların yetersizliği	Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015)	-----	-----
	Disiplin pratikleri	-----	Bayhan ve Dalgıç (2012), Tamer (2014), Karacabey ve Boyacı (2018)	Ergün (2014)
	Davranış problemleri	Şimşek ve Şahin (2012), Özgü (2015)	Bayhan ve Dalgıç (2012), Karacabey (2016), Yüner ve Özdemir (2017)	Ergün (2014),
	Eğitimin anlamı	-----	Tamer (2014)	Ergün (2014)
	Mağduriyet – zorbalık yaşama	Özgü (2015)	-----	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016)
	Öğretmenlerin ve yönetimin olumsuz tutum ve davranışları	Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015)	Bayhan ve Dalgıç (2012), Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Tamer (2014), Karacabey (2016), Boyacı ve Öz (2018), Karacabey ve Boyacı (2018)	Ergün (2014), Şahin, Arseven ve Kılıç (2016), Yavuz, Özkaral ve Yıldız (2016),
	Akademik başarısızlık	Köse (2014), Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015), Sütçü (2015)	Bayhan ve Dalgıç (2012), Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Tamer (2014), Karacabey (2016), Koçtürk, Bilge ve Yüksel (2018), Karacabey ve Boyacı (2018)	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016), Yavuz, Özkaral ve Yıldız (2016),
	Rehberlik servisiyle yetersiz iletişim – yetersiz destek	Şimşek ve Şahin (2012)	Bayhan ve Dalgıç (2012), Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Karacabey (2016), Boyacı ve Öz (2018)	Ergün (2014), Şahin, Arseven ve Kılıç (2016),
	Ulaşım sorunları	-----	-----	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016)
	Okul değiştirme	-----	Karacabey (2016)	-----
Medrese eğitimi	-----	Karacabey (2016)	-----	
Çevre Kaynaklı Nedenler	Sosyal çevreden dışlanma	Şimşek ve Şahin (2012)	-----	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016)
	Arkadaşların etkisi	Şimşek ve Şahin (2012), Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015)	Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Tamer (2014), Karacabey (2016), Boyacı ve Öz (2018), Zorbaz (2018)	Ergün (2014), Şahin, Arseven ve Kılıç (2016), Yavuz, Özkaral ve Yıldız (2016)

	Kız-Erkek Arkadaşlığının Duygusal Boyuta Taşınması	-----	Bayhan ve Dalgıç (2012), Tamer (2014)	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016)
Bireysel Nedenler	Cinsiyet	Şimşek ve Şahin (2012), Özgü (2015)	Karacabey (2016)	Ergün (2014)
	Okula uyum	Şimşek ve Şahin (2012)	-----	-----
	Devamsızlık	Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015), Özgü (2015), Sütçü (2015)	Bayhan ve Dalgıç (2012), Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Tamer (2014), Karacabey (2016), Karacabey ve Boyacı (2018)	-----
	Sınıf tekrarı	-----	Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013)	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016)
	Okula bakış	Köse (2014)	Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Tamer (2014), Karacabey (2016), Yüner ve Özdemir (2017), Boyacı ve Öz (2018), Karacabey ve Boyacı (2018), Zorbaz (2018)	Ergün (2014)
	Eviden kaçma – erken yaşta evlilik	-----	Tamer (2014), Koçtürk, Bilge ve Yüksel (2018), Karacabey ve Boyacı (2018)	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016)
	Başarısızlık kaygısı	Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015)	-----	-----
	Alışkanlıklar	Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015)	Bayhan ve Dalgıç (2012)	-----
	Öğrenme güçlükleri	-----	-----	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016)
	Suçta karışma	-----	-----	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016)
	Kendini yalnız ve değersiz hissetme	-----	Yüner ve Özdemir (2017), Boyacı ve Öz (2018),	-----
	Özsaygı, öz yeterlilik ve özgüven problemleri yaşama	Köse (2014)	Bademci, Karadayı, Karabulut ve Vural (2018), Zorbaz (2018)	-----
	Cinsel kimlik ve tercih	-----	Şahin (2017)	-----
	İnanç ve mezhep	-----	Şahin (2017)	-----
Siyasi görüş	-----	Şahin (2017)	-----	
Okul terki sonucunda yaşananlara yönelik sonuçlar	Psikolojik	Stres – depresyon – huzursuzluk	Tamer (2014)	-----

		Hayal kırıklığı – pişmanlık-üzüntü	-----	-----	Yavuz, Özkartal ve Yıldız (2016),
		Özgür ve rahat hissetme	-----	Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013)	-----
		Psikolojik istismar	-----	-----	Sofuoğlu, Sarıyer, Aydın, Cankardeş ve Kandemirci (2016)
		İhmal edilme	-----	-----	Sofuoğlu, Sarıyer, Aydın, Cankardeş ve Kandemirci (2016)
Çevresel		Kendini toplumdan dışlanmış hissetme	-----	Tamer (2014)	-----
Ailevi		Aile içi huzursuzluk	-----	Tamer (2014)	-----
Ekonomik		Çalışmaya başlama	-----	Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013)	-----
		Düşük gelirli-vasıfsız işlerde çalışma	-----	Tamer (2014)	-----
		Aileye bağımlı olma	-----	Tamer (2014)	-----
Akademik		Açık liseye başlama	-----	Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Şahin (2017)	Yavuz, Özkartal ve Yıldız (2016)
Sağlık		Zararlı alışkanlıklar	-----	Tamer (2014)	-----
		Fiziksel istismara maruz kalma	-----	-----	Sofuoğlu, Sarıyer, Aydın, Cankardeş ve Kandemirci (2016)
Okul terkinin azaltmaya yönelik sonuçlar	Psikolojik	Aidiyet duygusunu geliştirmek	-----	Bademci, Karadayı, Karabulut ve Vural (2018)	-----
	Akademik	Not ortalamasının yükselmesi	Özgü (2015)	-----	-----
Eğitimcilerin devamsızlık ve okul terkinin azaltmaya yönelik stratejileri		Öğrenci velisi ile görüşme	Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015),	-----	-----
		Öğrenciye daha fazla ilgi gösterme ve sorumluluk verme	Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015),	-----	-----

e) Araştırmalardaki Önerilere Yönelik Bulgular

Araştırmalardaki önerilere yönelik bulgular okuldaki paydaşlara yönelik, ailelere yönelik, okulda gerçekleştirilecek etkinliklere yönelik, okulu terk etmiş bireylere yönelik, maddi sorunlara yönelik, erişim koşullarına yönelik, politikalara yönelik ve araştırmacılara yönelik olmak üzere sekiz tema altında toplanmıştır. Okuldaki paydaşlara, ailelere ve okulda gerçekleştirilecek etkinliklere yönelik önerilerin diğerlerinden fazla olduğu görülmektedir. Tablo 5'te bu öneriler ve örnek makalelere yer verilmiştir.

Okuldaki paydaşlara yönelik öneriler incelendiğinde tüm kademelere yönelik çalışmalarda özel rehberlik hizmetlerinin artırılması gerektiğinin belirtildiği görülmektedir. İlköğretim kademesine yönelik çalışmalarda uzman desteğinin önemi vurgulanırken, ortaöğretim kademesine yönelik araştırmalarda okul terk izleme ve önleme komisyonları kurulması ve erken uyarı sisteminin gerekliliğinin vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca gerek ilköğretim gerekse ortaöğretim kademelerine yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda öğretmenler ve yöneticilerin farkındalıklarının ve duyarlılıklarının artırılması gerektiği konusunda öneriler yer almaktadır.

Ailelere yönelik öneriler incelendiğinde yine tüm kademelere yönelik çalışmaların sonucunda ailelerin bilinçlendirilmesine ve ailenin okulla iş birliğinin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması gerektiği yönünde öneriler bulunduğu görülmektedir.

Okul terkinin azaltmak adına okulda gerçekleştirilecek olan etkinliklere yönelik öneriler incelendiğinde öğrencilerin akademik başarılarını artırıcı etkinlikler düzenlemesi gerektiği ortak bir öneri olarak karşımıza çıkarken, ilköğretim ve ortaöğretim kademelerine yönelik gerçekleştirilen çalışmalarda istismar ve ihmali önlemeye yönelik çalışmalar yapılması gerektiği belirtilmiştir.

Okulu terk etmiş bireyler için öneriler incelendiğinde ortaöğretim kademesine yönelik çalışmalar sonucunda okulu terk etmiş bireylerin sonraki hayatını kolaylaştıracak ve açık liseye kaydı teşvik edici çalışmalar yapılması gerektiği yönünde önerilerde bulunduğu görülmektedir.

Ortaöğretim kademesine yönelik çalışmalar için de meslek lisesi öğrencilerinin atölye derslerinden pay almaları gibi maddi destek sağlayıcı uygulamalar yapılması gerektiği önerisi yer almaktadır. Ayrıca maddi destek sağlayacak sosyal yardımlar ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile beraber gerçekleştirilecek çalışmaların maddi sorunlara yönelik çözümler ortaya koyabileceği tüm kademelerdeki araştırmaların ortak önerisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerek ilköğretim gerekse ortaöğretim kademelerine yönelik araştırmalarda uzun süreli ve etkili eğitim politikalarının geliştirilmesi gerektiği yönünde öneriler ileri sürülmüştür. Ortaöğretim kademesine yönelik araştırmalarda ise okul sistemlerinin, öğretim programlarının ve informal eğitim yapılarının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Tablo 5. Araştırmalardaki öneriler

Temalar	Kodlar	İlköğretim Kademesine Yönelik İncelenen Araştırmalar	Ortaöğretim Kademesine Yönelik İncelenen Araştırmalar	İlk ve ortaöğretim kademelerine Yönelik İncelenen Araştırmalar
Okuldaki paydaşlara yönelik	Özel rehberlik hizmetlerinin arttırılması	Şimşek ve Şahin (2012), Özgü (2015), Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015)	Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Tamer (2014), Karacabey (2016), Boyacı ve Öz (2018), Bademci, Karadayı, Karabulut ve Vural (2018), Zorbaz (2018)	Ergün (2014), Şahin, Arseven ve Kılıç (2016)
	Uzman desteği	Şimşek ve Şahin (2012)	-----	-----
	Okul terk izleme ve önleme komisyonları kurulması – erken uyarı sistemi	-----	Bayhan ve Dalgıç (2012), Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Zorbaz (2018)	-----
	Öğretmenler ve yöneticilerin farkındalıklarının ve duyarlılıklarının arttırılması	Şimşek ve Şahin (2012), Köse (2014), Özgü (2015)	Bayhan ve Dalgıç (2012), Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013), Tamer (2014), Karacabey (2016), Yüner ve Özdemir (2017), Karacabey ve Boyacı (2018), Bademci, Karadayı, Karabulut ve Vural (2018), Zorbaz (2018)	-----
Ailelere yönelik	Ailelerin bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalar	Köse (2014), Aküzüm, Yavaş, Tan ve Uçar (2015)	Boyacı ve Öz (2018), Zorbaz (2018)	Yavuz, Özkartal ve Yıldız (2016)
	Ailenin okulla işbirliğinin arttırılmasına yönelik çalışmalar	Köse (2014), Özgü (2015)	Bayhan ve Dalgıç (2012), Tamer (2014), Karacabey (2016), Zorbaz (2018)	Ergün (2014), Şahin, Arseven ve Kılıç (2016),
Okulda gerçekleştirilecek etkinliklere yönelik	Okul ve öğrenci bağlarını kuvvetlendirecek eğitsel kulüp-akran öğreticiliği/ danışmanlığı gibi çalışmalar	-----	Karacabey (2016), Karacabey ve Boyacı (2018), Zorbaz (2018)	Ergün (2014), Şahin, Arseven ve Kılıç (2016), Yavuz, Özkartal ve Yıldız (2016)
	Öğrencilerin akademik başarılarını arttırıcı etkinlikler	Özgü (2015)	Karacabey (2016), Zorbaz (2018)	Yavuz, Özkartal ve Yıldız (2016),
	İstismar ve ihmali önlemeye yönelik çalışmalar	-----	-----	Sofuoğlu, Sarıyer, Aydın, Cankardeş ve Kandemirci (2016)
Okulu terk etmiş bireylere yönelik	Okulu terk etmiş bireylerin sonraki hayatlarını kolaylaştırıcı çalışmalar	-----	Tamer (2014)	-----

	Okulu terk etmiş bireylerin okula dönüşünü sağlayacak ve kolaylaştıracak çalışmalar	Köse (2014)	Tamer (2014)	-----
	Açık liseye kaydı teşvik edici çalışmalar	-----	Tamer (2014), Koçtürk, Bilge ve Yüksel (2018)	-----
Maddi sorunlara yönelik	Meslek lisesi öğrencilerinin atölye derslerinden pay almaları gibi maddi destek sağlayıcı uygulamalar	-----	Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya (2013)	-----
	Maddi destek sağlayacak sosyal yardımlar – Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığıyla ortak çalışmalar	Köse (2014), Özgü (2015)	Karacabey (2016), Boyacı ve Öz (2018), Bademci, Karadayı, Karabulut ve Vural (2018)	Şahin, Arseven ve Kılıç (2016)
Erişim koşullarına yönelik	Taşınmalı eğitimi artırma yoluyla okula erişimin kolaylaştırılması	-----	-----	Ergün (2014)
Politikalara yönelik	Uzun süreli ve etkili eğitim politikaları geliştirilmeli	Şimşek ve Şahin (2012)	Karacabey ve Boyacı (2018), Bademci, Karadayı, Karabulut ve Vural (2018)	-----
	Okul sistemleri yeniden gözden geçirilmeli	-----	Karacabey (2016), Karacabey ve Boyacı (2018)	-----
	Öğretim programları gözden geçirilmeli	-----	Karacabey (2016), Zorbaz (2018)	-----
	İnformal eğitim yapılanmaları gözden geçirilmeli	-----	Karacabey (2016)	-----

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Okul terki sorununun önemi göz önünde bulundurulduğunda ve okul terki ile ilgili Türkiye’de yapılmış araştırmalar incelendiğinde gerçekleştirilmiş olan araştırma sayısının çok az olduğu söylenebilir. Gerçekleştirilen bu sistematik analiz çalışması sonuçlarına göre Türkiye’de 12 yıllık zorunlu eğitime geçildiği 2012 yılı ve sonrasında gerçekleştirilen araştırmaların büyük bir çoğunluğu nitel ve karma araştırmalardan oluşmaktadır. Öğrenci, öğretmen, yönetici ve okulu terk etmiş bireylerle gerçekleştirilmiş olan bu araştırmalarda okul terkinin nedenleri, sonuçları ve okul terkinin engellemeye ya da azaltmaya yönelik çözüm önerileri ele alınmıştır.

Okul terki ile ilgili alanyazın incelendiğinde okul terkinin genel olarak bireysel, aileden kaynaklı, çevreden kaynaklı ve okul ve eğitim sisteminden kaynaklı olduğu görülmektedir. İncelenen araştırma sonuçları da genel alanyazını destekler niteliktedir.

İncelenen araştırmaların sonuçlarına göre ailelerin duyarsız ve ilgisiz olması, ekonomik sorunlar ve maddi yetersizlikler ve ailenin eğitim durumu okul terkinin aileden kaynaklanan nedenleri arasında en sık tekrarlanan nedenlerdir. Bunların yanında anne-babanın hayatta olmaması, anne- babanın ayrı olması, ailenin cinsiyetçi tutumu sebebiyle kızları okula göndermemesi, ailenin eğitim düzeyi, ailenin eğitime önem vermemesi ve gerekli görmemesi, ailede karşılaşılan baskı ve şiddet, etnik köken ve dil nedeniyle karşılaşılan sıkıntılar da aile kaynaklı nedenler arasında gösterilmektedir. Benzer şekilde çocuğun çalışmak zorunda olması, ailenin okulla yeterince iletişim kurmaması, ailede bakıma ihtiyaç duyan birey bulunması ve çocukların bu bireylere bakmak zorunda kalması, kardeş sayısı, taşınma, ihmal ve istismar durumları da okul terkine neden olan aile kaynaklı nedenlerdendir.

İncelenen araştırmaların sonuçlarına göre öğretmenlerin olumsuz tutum ve davranışları, akademik başarısızlık ve rehberlik servisiyle yeterli düzeyde iletişimde bulunulamaması ve rehberlik servisinin yeterince destek olamaması okul kaynaklı nedenler arasında en yoğun görülen nedenlerdendir. Her ne kadar Aktaş ve Zorbaz’ın (2018) okullarda psikolojik danışmanlarla gerçekleştirdiği araştırmalarına göre psikolojik danışmanların okul terkine yönelik yeterlik algılarına ilişkin ortalamaları orta düzeyde olsa da incelenen araştırmalar bu durumu yansıtmamaktadır. Bunların yanında okullardaki olanakların yetersizliği, disiplin pratikleri, öğrencilerin sergiledikleri davranış problemleri, yaşadıkları mağduriyetler ve zorbalık da okul kaynaklı nedenler arasında gösterilmektedir. Okula ulaşım sorunları, okul değiştirme, yönetimin olumsuz tutum ve davranışları, bazı bölgelerde din eğitimi aldirmek için sürdürülen medrese eğitimi ve öğrencilerin eğitime ve okula yükledikleri anlam da okul terkinin nedenleri arasında yer almaktadır.

İncelenen araştırmaların göre en önemli çevre kaynaklı neden arkadaşların etkisidir. Bunun yanında sosyal çevreden dışlanma ve kız-erkek arkadaşlığının duygusal boyuta taşınması da çevre kaynaklı okul terk nedenleri arasındadır. Ailelerin, toplumdaki genel bakış açısının ve özellikle kültürün öğrencilerin yaşadıkları arkadaşlıklardaki roller üzerindeki etkisinin büyük olduğu (Bayhan ve Işıtan, 2010) göz önünde bulundurulduğunda öğrencinin

istenmeyen arkadaşlıklarının kaynağı olarak okul ortamında bulunmasını neden gösterip, kültürüne ve yaşantısına uygun görmediği arkadaşlıklardan kurtarmak adına öğrencisini okuldan almak isteyen veliler de olabilmektedir.

İncelenen araştırmaların sonuçlarına göre devamsızlık ve okula bakış açısı bireysel kaynaklı nedenlerin en önemli ve en etkilileri olarak görülmektedir. Bunların yanında sınıf tekrarı, okula uyum, öğrenme güçlükleri, başarısızlık kaygısı, kendini yalnız ve değersiz hissetme, özsaygı, öz yeterlilik ve özgüven problemleri yaşama gibi bireysel nedenler de okul terkine sebep olabilmektedir. Ayrıca cinsiyet, evden kaçma ve erken yaşta evlilik, kötü alışkanlıklar ve suça karışma da okul terkine etkili olan bireysel faktörlerdendir.

İncelenen araştırmaların sonuçlarına göre okul terkenden sonra bireyler stres – depresyon – huzursuzluk, psikolojik istismar ve ihmale maruz kalma, kendini toplumdaki dışlanmış hissetme gibi olumsuz psikolojik sonuçlarla karşılaşabilmektedir. Bunun yanında okuldan ayrılmayı özgürleşme ve rahata kavuşma şeklinde yorumlayan bireyler de mevcuttur. Aile içi huzursuzluk yaşama, çalışmaya başlama, düşük gelirli-vasıfsız işlerde çalışma veya aileye bağımlı olma gibi ailevi ve ekonomik sonuçlar da görülmektedir. Örgün eğitimi terk etikten sonra açık liseye başlama akademik yaşantıyı devam ettirmeye yönelik bir sonuçtur. Ayrıca okul terkenden sonra zararlı alışkanlıklar edinme ve fiziksel istismara maruz kalma gibi bireylerin sağlığına yönelik sonuçlar da ortaya çıkabilmektedir.

Araştırmalarda okuldaki paydaşlara yönelik öneriler incelendiğinde özel rehberlik hizmetlerinin artırılması ve öğretmenler ve yöneticilerin farkındalıklarının ve duyarlılıklarının artırılmasının yanında uzman desteği ve okul terk izleme ve önleme komisyonları kurulmasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Özellikle ergenlik çeşitli riskli davranışların görülme düzeyinin arttığı bir dönemdir ve okul terki de bu riskli davranışlardan biridir (Telef, 2014). Okul fobisi, şiddet, çeteleşme ve zorbalık gibi davranışsal problemler (Aktan, 2015) ve hem psikolojik hem de sosyolojik kökenleri olan yabacılığa, okul terkine sebep olabilen kavramlardır (Şimşek, Abuzar, Yegin, Şimşek & Demir, 2015). Nitekim okula duyarsızlaşmayı engelleyebilmesi, başarısızlık ve devamsızlığın azaltılmasında etkili olabilmesi açısından okul aidiyeti okul terkini azaltabilecek etmenlerden biri olabilmektedir (Önder ve Ateş, 2018). Bu bağlamda olumlu okul ikliminin okul terkini azaltabilen kavramlardan biri olarak kabul edildiği (Lee ve Burkam, 2003; Worrell ve Hale, 2001' den akt. Bugay, Aşkar, Tuna, Örucü ve Çok, 2015) göz önünde bulundurulduğunda gerek yöneticilerin gerekse öğretmenlerin davranış, hal, tutum ve yaklaşımlarıyla okul iklimini olumlama adına yoğun bir çaba sarf etmesi ve bunun da rehberlik hizmetlerinin en yüksek verimle gerçekleştirilerek desteklenmesi gerekmektedir.

Ailelerin bilinçlendirilmesine ve ailenin okulla iş birliğinin artırılmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmesi yönünde öneriler de bulunmaktadır. Okul başarısında ailenin ve aile okul iş birliğinin rolü ve önemini ortaya koyan araştırmalar mevcuttur (Örn. Çelenk, 2003; Dam, 2008; Kayısı, 2008).

İncelenen araştırmalarda okullarda okul ve öğrenci bağlarını kuvvetlendirecek eğitsel kulüp- akran öğreticiliği gibi çalışmalara, öğrencilerin akademik başarılarını artırıcı etkinliklere ve istismar ve ihmali önlemeye yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Okul bağlılığı, akademik başarıda ve okul terkinin önlemede hayati öneme sahip olduğundan (Fall ve Roberts, 2012; Hirschfield ve Gasper, 2011) öğrencilerin okula yönelik olumlu bakış, tutum ve algılarını arttırmak ve bağlılıklarını arttırmak okul terkinin yönelik bireysel nedenleri hafifletmek adına katkı sağlayabilir. Ayrıca okulu terk etmiş bireyler için sonraki hayatlarını kolaylaştırıcı, okula dönüşünü sağlayacak ve kolaylaştıracak ve açık liseye kaydı teşvik edici çalışmalar gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Ayrıca meslek lisesi öğrencilerinin atölye derslerinden pay almaları gibi maddi destek sağlayıcı uygulamaların maddi destek sağlayacak sosyal yardımların ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığıyla ortak olarak gerçekleştirilecek çalışmaların okul terkinin maddi temelli nedenlerini engelleme yönünde başarılı olabileceği savunulmaktadır. TÜİK (2017) verilerine göre eğitim hizmetlerinde yaşanan en büyük sorun olarak eğitim masrafları karşımıza çıkmaktadır. Çocukların ebeveynlerinin rollerini üstlenmek veya çalışmak zorunda kalmalarının da okul terki ile sonuçlanabileceği (Aktan, 2015) de göz önünde bulundurulduğunda maddi problemlerin öğrencilerin eğitim hayatına etkisi azımsanamayacak kadar çoktur.

Uzun süreli ve etkili eğitim politikaları geliştirilmesi, okul sistemlerinin, öğretim programlarının ve informal eğitim yapılanmalarının gözden geçirilmesi gerektiğine yönelik öneriler de bulunmaktadır.

Okul terkinin nedenleri, sonuçları ve öneriler genel olarak incelendiğinde öncelikli olarak Millî Eğitim Bakanlığının sorumluluğunun büyük olduğu görülmektedir. MEB'in hazırladığı 2015-2019 Stratejik Planı incelendiğinde okul terkinin yönelik olarak "Ortaöğretimde devamsızlık, sınıf tekrarı ve okul terkinin azaltılması amacıyla " Ortaöğretime Uyum Programı " yaygınlaştırılacaktır", "Bütün okul tür ve kademelerinde devamsızlık, sınıf tekrarı ve okuldan erken ayrılma nedenlerinin tespiti için araştırmalar yapılacaktır" ve "Zorunlu eğitimden ayrılmaların önlenmesi ve devamsızlıkların azaltılmasına yönelik öğrenci devamsızlıklarını izleme ve önleme mekanizmaları geliştirilecektir" şeklinde hedefler yer almaktadır (MEB, 2015). Yine Onuncu Kalkınma Planı'nda (2014-2018) "İlk ve ortaöğretimde başta engelliler ve kız çocukları olmak üzere tüm çocukların okula erişimi sağlanacak, sınıf tekrarı ve okul terki azaltılacaktır." hedefi yer almaktadır. Ancak okul terkinin nedenleri arasında yer alan ve bu eğilimin göstergeleri arasında önemli bir yeri bulunan devamsızlıkla ilgili olarak yayınlanan 2016-2017 ve 2018 yıllarına ait ilköğretimde ve ortaöğretimde 20 gün ve üzeri devamsız öğrenci oranları (MEB, 2018) incelendiğinde bu yıllar içerisinde anlamlı bir düşüş elde edilemediği görülmektedir.

Millî Eğitim Bakanlığının Haydi Kızlar Okula, Baba Beni Okula Gönder, Yetiştirici Sınıf Uygulaması ve Şartlı Nakit Transferi Uygulaması gibi birtakım girişimlerle okul terki engellenmeye/ azaltılmaya çalışılmaktadır.

Ortaöğretim Genel Müdürlüğü tarafından örgün eğitim dışında kalma riski taşıyan çocukların devamsızlıklarının önlenmesi amacıyla hazırlanan *Müdahale Modeli Programı* 2016 yılında başlatılmıştır. Bu çalışmanın Ortaöğretim Genel Müdürlüğü ve UNICEF iş birliği kapsamında gerçekleştirilen "Ortaöğretimde Sınıf Tekrarı ve Okul Terki Sebepleri ve 14-18 Yaş Grubunda Olup Örgün Eğitim Dışında Olan Çocukların Eğitim ve Çalışma Durumları ile İhtiyaçlarının Belirlenmesi Araştırma Raporu" ve "Ortaöğretimde Sınıf Tekrarı, Okul Terk Sebepleri ve Örgün Eğitim Dışında Kalan Çocuklar Politika Önerileri Raporu" bulguları ışığında hazırlandığı açıklanmıştır.

MEB Ortaöğretim Genel Müdürlüğü'nün okul terkiyle mücadele için Ortaöğretimde Sınıf Tekrarı, Okul Terk Sebepleri ve Örgün Eğitim Dışında Kalan Çocuklar Politika Önerileri Raporu (2013) incelendiğinde okul terki sorununa yönelik olarak (1) Bakanlık, (2) İl-İlçe ve (3) Okul düzeyinde politika önerileri hazırlandığı görülmektedir. Eğitim ve öğretimden erken ayrılma oranı 2012 yılında %39,6 iken 2017 yılında bu oran %32,5 olarak belirlenmiştir. Okul terki oranlarında 2012-2013 eğitim öğretim yılı itibarıyla 12 yıllık zorunlu eğitime geçilmesinden sonra bir azalma olduğu söylenebilir ancak bu düşüşün yeterliliği ve tatmin ediciliği görecelidir. Ayrıca 2019 yılında okuldan erken ayrılma için belirlenen %27'lik hedefin (MEB, 2015) ulaşılabilirliği de tartışılır bir durumdur. Genel anlamda değerlendirildiğinde MEB'in politika ya da performans hedefi olarak belirlediklerinin yazıdan öteye geçememiş ve tam anlamıyla uygulamaya konulamamış olduğunu söylemek mümkündür.

Eğitim Vizyonu 2023'te "Ortaöğretim düzeyinde yeni pansiyonların yapımı sağlanarak pansiyonların kapasitesi artırılacak ve yatılılık imkânlarının, ihtiyaç duyan tüm öğrenciler için ülke geneline yaygınlaşması sağlanacaktır. Bu suretle taşınmalı eğitimin azalması ve elverişsiz şartlardaki öğrencilerin okul terkinin önemli ölçüde azaltılması temin edilecektir" ve "Göç ve benzeri nedenlerle oluşan ihtiyaçları karşılamak üzere rehber öğretmenlere yeni bir rol, görev ve fonksiyon yapısı oluşturulacaktır" ifadeleri dışında okul terkiyle mücadeleye yönelik ifadelerin yer almaması da dikkat çekmektedir.

Okul imkânı sağlamak tek başına yeterli olmamakta, tüm süreç değerlendirildiğinde öğrenci devamlılığını arttırmak ve okul terkinin azaltılması daha büyük önem arz etmektedir. Okul terklerinin eğitimsel, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel nedenlerinin analiz edilmesi ve bunların nedenlerini hedef alan çözümler üretilmesi gerekmektedir. Okul terki ile ilgili çalışmalar ve Millî Eğitim Bakanlığının raporları dikkate alındığında üzerinde öncelikli politika geliştirme çalışmaları yapılması önemli görülen alanlardan birisidir.

Okul terkinin önlemeyi yalnızca okula/aileye bırakmak Türkiye şartları dikkate alındığında zor görünmektedir. Eğitime toplumda bir ekosistem olarak bakmak gerekir. Bunun için aile, yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum, sendika meslek odalarının özel bir ilgi oluşturmaları önceliklidir.

Yapılan araştırma sonuçlarından hareketle Türkiye'de özellikle açık lise uygulaması nedeniyle ortaöğretimde gözlenen yüksek terk oranları, okulların bu yaş grubu için sosyal çekiciliğinin düşük olması, üniversiteye girişle ilgili umutsuzluk ve yükseköğretim sonrası iş

bulamama riski terk oranlarında etkin olduğu söylenebilir. Bunun için öğrencinin okul terki noktasına gelmeden önceki süreci analiz ederek öğrenciler için anlamlı bir okul iklimi oluşturulması gerekir.

Konunun önemi ve derinliği göz önüne bulundurulduğunda ele alınacak çok fazla boyutun bulunduğu her açıdan derinlemesine araştırmalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Aktan, M. C. (2015). Türkiye’de Okullarda Öğrencilerin Karşılaştıkları Problemler Ve Okul Sosyal Hizmeti, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(1), 244-254.
- Aktaş, E. F. & Zorbaz, S. D. (2018). School Counselor’s Opinions About Their Competence Of Child Counseling, *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 19(1), 245-256.
- Aküzüm, C., Yavaş, T., Tan, Ç., & Uçar, M. B. (2015). İlköğretim Kurumu Öğrencilerinin Devamsızlık ve Okul Terki Nedenleri, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015(22), 167-192.
- Bademci, H. Ö., Karadayı, E. F., Pur Karabulut, İ. G., & Bağdatlı Vural, N. (2018). Öğrencilerin Özsayılarının Artırılması Yoluyla Okul Terkinin Önlenmesi, *Türk Psikoloji Yazıları*, 21(41), 60-73.
- Bayhan, P. & Işıtan, A. G. S. (2010). Ergenlik Döneminde İlişkiler: Akran ve Romantik İlişkilere Genel Bakış. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(20), 33-44.
- Bayhan, G. & Dalgıç, G. (2012). Liseyi Terk Eden Öğrencilerin Tecrübelerine Göre Okul Terki, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13:3, 112-128.
- Boyacı, A., Karacabey, M. F., & Öz, Y. (2018). Organizational Problems Challenging the Capacity of Open Vocational High Schools in Dealing with the School Dropouts. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 9(1). 1-25.
- Boyacı, A., & Öz, Y. (2018). Dropout in Secondary Education and Social Capital: A Qualitative Study. *Journal of Economy Culture and Society*, (58), 67-89.
- Bugay, A., Aşkar, P., Tuna, M. E., Örucü, M. Ç. & Çok, F. (2015). Okul İklimi Ölçeği Lise Formunun Türkçe Psikometrik Özellikleri. *İlköğretim Online*, 14(1). 311-322.
- Çelenk, S. (2003). Okul Başarısının Ön Koşulu: Okul Aile Dayanışması. *İlköğretim online*, 2(2). 28-34.
- Dam, H. (2008). Öğrencinin Okul Başarısında Aile Faktörü. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(14), 75-99.
- Dekkers, H. & Claassen, A. (2001). Dropouts: Disadvantaged by Definition? A Study of the Perspective of Very Early School Leavers. *Studies in Educational Evaluation*, 27(4), 341-54.
- ERG (2018). *Eğitim Reformu Girişimi. Eğitim İzleme Raporu 2017-2018*. Erişim adresi: http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/EIR_2017_2018_29.11.18.pdf (10.05.2019).
- Ergen, H. (2013). Türkiye’de Eğitimde Planlama Yaklaşımları Ve Kullanılan Eğitim Göstergeleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 151-167.
- Ergün, N. (2014). *Ergenlerde Okul Dışına İtilme: Nusaybin örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ertem, H. Y. & Gökalp, G. (2016). Sayıların Dili: Lisansüstü Eğitimde Okul Terki. *ÖN SÖZ*, 239. *Eğitim Yönetimi Araştırmaları (E-Kitap)* İçinde.
- Eurostat (2018). *Early Leavers From Education And Training By Sex*. Temmuz 2018, https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/T2020_40, (10.05.2019).
- Fall, A. M., & Roberts, G. (2012). High School Dropouts: Interactions Between Social Context, Self-Perceptions, School Engagement, And Student Dropout. *Journal of adolescence*, 35(4), 787-798.
- Graeff-Martins, A. S., Oswald, S., Comassetto, J. O., Kieling, C., Gonçalves, R. R. & Rohde, L. A. (2006). A Package Of Interventionstoreduceschooldropout İn Publicschools İn A Developingcountry. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 15(8), 442-449.

- Hirschfield, P. J., & Gasper, J. (2011). The Relationship Between School Engagement And Delinquency In Late Childhood And Early Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(1), 3-22.
- Kalkınma Bakanlığı (2018). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*, <https://abdigm.meb.gov.tr/projeler/ois/018.pdf> (21.05.2019).
- Karacabey, M.F., (2016) *Ortaöğretimde Okul Terkinin Bireysel ve Kurumsal Nedenleri: Şanlıurfa İli Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Karacabey, M.F. & Boyacı, A. (2018). Okulu Terk Eden Ortaöğretim Öğrencilerinin Okulu Terk Etme Nedenleri ve Sosyo-Ekonomik Profilleri: Şanlıurfa Örneği. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(2), 247-293
- Kayısılı, B. K. (2008). Akademik Başarının Arttırılmasında Aile Katılımı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 9(01), 69-83.
- Koçtürk, N., Bilge, F., & Yüksel, F. (2018). Erken Yaşta Evlenen Ergenlerin Bireysel ve Ailesel Özellikleri, Okul Terki ve Evlilikle İlgili Sorunları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 8(50). 1-28.
- Köse, N. (2014). *Acarlar Beldesinde Okul Terkleri ve Devamsızlık Sorunu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- McMahon, S. D., Parnes, A. L., Keys, C. B. & Viola, J. J. (2008). School Belongingamonglow-Income Urban Youth With Disabilities: Testing A Theoretical Model. *Psychology in the Schools*, 45(5), 387-401.
- M.E.B. (2013). *Ortaöğretimde Sınıf Tekrarı, Okul Terk Sebepleri ve Örgün Eğitim Dışında Kalan Çocuklar Politika Önerileri Raporu*. Web: <http://www.meb.gov.tr/earged/unicef/S% C4% B1n% C4% B1f% 20Tekrar% C4% B1,% 20Okul% 20Terki% 20Politika% 20Raporu>. Pdf. (10.05.2019).
- MEB (2015). *Millî Eğitim Bakanlığı. SGB. 2015-2019 Stratejik Planı*. <http://sgb.meb.gov.tr/www/mill-egitim-bakanligi-2015-2019-stratejik-planı-yayınlanmıştır/icerik/181> (15.05.2019).
- MEB (2009a). *Millî Eğitim Bakanlığı Stratejik Planı 2010-2014*. https://sgb.meb.gov.tr/Str_yon_planlama_V2/MEBStratejikPlan.pdf (21.05.2019).
- Önen, E. (2014). Öğrencinin Okula Bağlılığı Ölçeği: Türk Ortaokul ve Lise Öğrencileri İçin Uyarlama Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(42). 221-234.
- Önder, E. & Ateş, Ö. T. (2018). Sınıf Tekrarı Yapan ve Yapmayan Öğrencilerde Okul Aidiyeti. *In 13. Uluslararası Eğitim Yönetimi Kongresi (E- Kitap, s. 156-166)*.
- Özgül, M. (2015). *Ortaokul Öğrencilerinin Okul Reddi ve Okul Terki Risklerinin Zorbalık-Mağduriyet Kategorilerine Göre İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Petticrew, M. & Roberts, H. (2008). *Systematicreviews in thesocialsciences: A practicalguide*. John Wiley&Sons.
- Sezgin, F., Koşar, D., Koşar, S. & Er, E. (2016). Teachers' and School Administrators' Views on Reasons And Prevention Of Academic Failure In High Schools. *The Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 17(1), 95-111.
- Sofuoğlu, Z., Sariyer, G., Aydın, F., Cankarde, S., & Kandemirci, B. (2016). Child Abuse And Neglect Among Children Who Drop Out Of School: A Study In Izmir, Turkey. *Social work in public health*, 31(6), 589-598.
- Sütçü, Z. (2015). *Okul Terk Riski Ölçeğinin Geliştirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Şahin, B. (2017). *Açık Öğretim Lisesi Öğrenci ve Mezunlarının Katılım Örüntüleri (Ankara İli Çankaya İçesi Örneği)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, S., Arseven, Z., & Kiliç, A. (2016). Causes Of Student Absenteeism And School Dropouts. *International Journal of Instruction*, 9(1), 195-210.
- Şimşek, H. & Şahin, S. (2012). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinde Okulu Bırakma Eğilimi ve Nedenleri (Şanlıurfa İli Örneği). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.12(2); 41-72.
- Şimşek, H. (2013). University Students' Tendencies Toward and Reasons Behind Dropout. *Journal of Theoretical Educational Science/Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 6(2). 247-271.
- Şimşek, H., Abuzar, C., Yegin, İ. H., Şimşek, S. & Demir, A. (2015). Okula Yabancılaşma Ölçeği. *Journal of KirsehirEducationFaculty*, 16(4). 309-322.
- Tamer, M. G. (2014). Trabzon İli Genel Liselerde Okulu Terk Nedenlerinin Belirlenmesi. *Turkish Journal of Education*, 3(2), 16-37.
- Taş, A., Selvitopu, A., Bora, V., & Demirkaya, Y. (2013). Reasons for Dropout for Vocational High School Students. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 13(3), 1561-1565.
- Taylı, A. (2008). Eğitim Sisteminde Önemli Bir Sorun: Okulu Bırakma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, (3)30, 89-101.
- Taylı, A. (2008). Okulu Bırakmanın Önlenmesi ve Önlemeye Yönelik Uygulamalar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.8(1), 91-104.
- Telef, B. B. (2014). Ergenlerde Olumlu ve Olumsuz Duygular ile Riskli Davranışlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(2), 591-604.
- Torgerson, C. (2003). *Systematicreviews*. Bloomsbury Publishing.
- Yavuz, M., Özkaral, T., & Yıldız, D. (2016). Kız Öğrencilerin Örgün Eğitimlerini Sürdürmeme Nedenleri. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(14).261-273.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin yayıncılık.
- Yüner, B. & Özdemir, M. (2017). Metaforik Okul Algısı ile Okulu Terk Eğilimi Arasındaki İlişkinin Öğrenci Görüşlerine Göre İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(3), 1041-1060.
- Zorbaz, O. (2018). *Lise Öğrencilerinin Okul Terk Risklerini Etkileyen Öğrenci ve Okul Düzeyindeki Faktörler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

YABANCILAŞMA: KAVRAMSAL VE KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME¹

Tuğba KIRMAN², Hasan ATAK³

Öz

Alanyazında yabancılaşma kavramı on yıllardır çalışılmasına karşın, güncelliğini yitirmemiş bir konudur. Halen farklı disiplinler tarafından çalışılan konunun kolayca anlaşılması ve yeni yapılacak çalışmalara ışık tutması amacıyla, kuramsal ve görgül açıdan bu derleme çalışması yapılmıştır. Yabancılaşma kavramı güçsüzlük, anlamsızlık, normsuzluk, yalıtılmışlık ve kendine yabancılaşma olarak boyutlandırılmaktadır. Öyle ki yabancılaşmış insan geleceğe ilişkin eylemlerinde etkin olamadığını, yaşamını etkileyen olaylar karşısında seyirci olduğunu düşünmekte ve hedeflerine ulaşmak için uygun olmayan yolları deneyebilmektedir. Yabancılaşma yaşamın her döneminde ortaya çıkabilirken, beraberinde birtakım problemleri de getirir. Bu dönemlerden belki de en önemlisi yetişkinliğe geçiş dönemidir. Yetişkinliğe geçiş dönemi 'fırsatların yakalanmaya' çalışıldığı bir dönemdir ve bu yönüyle yetişkinliğe geçiş dönemindeki bireyler yabancılaşmaya açıktır. Bu bağlamda, bu raporun sonunda yetişkinliğe geçiş döneminde yabancılaşma kavramından söz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancılaşma, Yetişkinliğe Geçiş, Anlamsızlık, Normsuzluk

Alienation: A Conceptual and Theoretical Evaluation

Abstract

Although the concept of alienation has been studied in the literature for decades, it is still an outdated subject. In order to understand the subject which is still being studied by different disciplines and to shed light on new studies, this review has been done in terms of theoretical and empirical aspects. The concept of alienation is dimensioned as weakness, meaninglessness, normlessness, isolation and self-estrangement. So much so that the alienated person thinks that he/she cannot be effective in his future actions, that he is the spectator in the events that affect his life and can try inappropriate ways to reach his/her goals. While alienation can occur in every period of life, it brings with it a number of problems. Perhaps the most important of these periods is the transition to adulthood. The transition to adulthood is a period in which 'seizing opportunities' is attempted, and in this aspect, individuals in transition to adulthood are open to alienation. In this context, at the end of this report, the concept of alienation during the transition to adulthood period is mentioned.

Keywords: Alienation, Transition to Adulthood, Meaninglessness, Normlessness

¹ Bu makale, ilk yazarın yüksek lisans tez çalışmasının bir bölümünden oluşturulmuştur.

² Psikolojik Danışman, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, PDR Anabilim Dalı, kirmantugba@gmail.com

³ Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı, sternum_001@hotmail.com

Giriş

Yabancılaşma, farklı bilim alanlarında on yıllardır üzerinde oldukça çok biçimde çalışılmış bir kavramdır ve bu nedenden ötürü kavramın birçok tanımı bulunmaktadır. İlgili alanyazında, yabancılaşmanın uzaklaşma, kopma, ayrılma, kontrolü kaybetme gibi anlamlar ifade ettiği görülse de bu yazıda Seeman'ın (1959) insan üzerinden tanımladığı yabancılaşma kavramı kullanılmıştır. Seeman'a göre (1959) yabancılaşmış insan yaşamın getirdikleri üzerinde etkin rol oynayamayan, kendi yapıp ettiklerini anlamlandıramayan, toplumsal yaşamı düzenleyen kurallara inanmayan, toplumsal değer/inanç/gelenek/görenek/kuralları değerli görmeyen ve kendinden uzaklaşarak eylemlerinden haz alamayan kimsedir (Akt., Kiraz, 2015).

Yabancılaşma ile ilgili alanyazın incelendiğinde, bu konuyla ilgili farklı alanlarda çok çeşitli çalışmalar olduğu için, yabancılaşma ile ilgili bir derlemenin kavramın anlaşılmasını kolaylaştıracağı ve sonraki çalışmalara ışık tutacağı varsayılmıştır. Bu bağlamda yıllardır çalışılmasına rağmen önemini yitirmeyen yabancılaşma konusu alanyazında fark edilen eksikliklerinden dolayı çok boyutlu olarak ele alınmıştır. Bu nedenle daha önce yapılmış sınıflamalar da göz önüne alınarak, bu yazıda yabancılaşmaya felsefi, sosyolojik ve varoluşçuluk açısından ve Freud, Frankl gibi ruh sağlığı alanında görüşleri olan diğer kuramcılar bakımından değinilmiştir. İlk olarak kavramın anlamından, ardından kavramın kökeni ve kuramsal bakımdan gelişiminden, daha sonra yapılan araştırmalar ve son olarak yetişkinliğe geçiş döneminde yaşanan yabancılaşmadan söz edilmiştir.

Yabancılaşma Kavramı, Tarihsel Süreç ve Kuramsal Arkaplan

Yabancılaşma konusu din, felsefe, sosyoloji, psikoloji ve iktisat gibi birçok bilimde kapsamlı olarak ele alınmıştır. Yabancılaşma kelimesinin etimolojik kökeni Yunanca 'alloiosis' ve Latince karşılığı 'alienatio' kelimesinden gelmektedir (Stack ve Rotenstreich, 1991; Akt., Güğercin ve Aksay, 2017). Latince 'Alinare' kelimesinden türemiş olup günlük kullanımda üç değişik anlamı taşımaktadır. Hukukta devretmek; sosyolojide insanlardan, yurdundan, Tanrıdan ayrılmak, kopmak; tıp-psikolojide şaşkınlık, çılgınlık, ruh hastalığı olarak kullanılmıştır (Elma, 2003).

Yabancılaşmanın kökeni Homeros'un İlyada'sı ve Eski Ahit gibi kaynaklara dayanırken ilk kez Platinus'un eserlerinde göze çarpmaktadır (Çapan, 2009; Akt., Tekin, 2012). Platinus felsefe tarihinde ilk kez kendine yabancılaşma terimini kullanmıştır. Ona göre yabancılaşma ruhun maddeye düşmesi/alçalmadır. Tanrısal dünyadan sayıldığı için ruh düştüğü bu karanlıktan çıkabilmekte bir diğer deyişle yabancılaşmadan kurtulabilmektedir (Aydoğan, 2015).

Yabancılaşma kavramı, Platon'un söylemlerinde insanın formel dünyadan kopuşu ve görüngüler dünyasında yaşaması, ilk insanın cennetten kovularak 'dünyaya atılması' ve hatta Otto Rank'in yorumuyla bebeğin anne karnından ayrılışı kadar önceye götürülebilir (Yalçın ve Dönmez, 2017). Yabancılaşma kavramının alanyazında oldukça eski ve üzerinde çokça

çalışılmış olması, bu kavramın tanımlarını çeşitlendirmiştir. Yabancılaşma kavramı için tek bir tanımlama yapılamamakta hatta yabancılaşma konusunu etraflıca ele alan Marx'ın kendi öğretilerinde dahi farklı tanımlamaları bulunmaktadır. Örneğin, Nettler (1967) yabancılaşmayı kültürden ve toplumdaki uzaklaşma, Clark (1959) bireylerin topluma aidiyetini ölçen bir etken şeklinde ifade etmiştir (Akt., Tekin, 2012).

Yabancılaşmayı Rousseau kullansa da kavrama felsefi ve bilimsel içerik kazandıran ilk kişi Hegel'dir (Osmanoğlu, 2016). Hegel'in bu terimi iktisatçılardan ve Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi'nden aldığı bilinmektedir. Öte yandan bazı felsefeciler ise kavramı ilk tartışanın Alman idealisti Hegel değil Fichte olduğunu ileri sürmektedirler (Gültekin, 2017). Hegel ilk çalışmalarında yabancılaşmayı özel mülkiyetin sonucu olarak görmektedir. İnsan emeği ve bilgisi ile şekillenen dünya yine insanın yabancı hissetmesine sebep olur, insan temel gereksinimlerini karşılamaya çalışırken doğayı dönüştürür, nesneleştirir fakat kendini gerçekleştiren aynı insanın dünyası küçülmüştür ve yabancılaşmıştır (Marcuse, 1964;1997 ve Israel, 1971; Akt., Yalçın ve Dönmez, 2017). Hegel yabancılaşma sorununu içsel ve bilinç düzeyinde işlerken açıklamaları idealist bakış açısına dayanmaktadır. Ona göre her gerçek, düşünen ile ilişki halindedir. Kendini geliştiren gerçek olarak ruh yarattığı dünyanın kendi ürünü olduğunu anlamıştır. Dünya ancak onun eylemlerinde ve eylemlerinin sonucunda vardır. Bu sürecin başında ruh yabancılaşmıştır fakat yabancılaştığını sonradan fark eder (Ergil, 1980 Akt., Fayda Kınık, 2010). Yine Hegel'in felsefesinde Tin yabancılaşmadan kurtulamamaktadır (Gültekin, 2017).

Hegel'in etkisinde kalan Bruno Bauer, Ludwig Feuerbach yabancılaşmanın dinsel cephesiyle ilgilenmiştir (Duru, 1995). Bruno Bauer yabancılaşmayı dinin insan bilincinde ayrı bir güç olarak bölünme yarattığını ifade ederken dini kendinden yabancılaşan bilince yönelik bir düşünce ve davranış toplamı olarak görmüştür. Sonuç olarak kendinden yabancılaşma kavramını Bauer felsefe dünyasına kazandırmıştır (Ergil, 1979). Feuerbach (2004) Hıristiyanlığın Özünü isimli kitabında insan tüm 'iyilerini' tanrıya yüklerken tüm 'kötülerini/günahkâr' kendine yüklemektedir. Böylece bu süreç kendine yabancılaşmayı getirmektedir. Özünü tanrıya yansıtan insan yabancılaşmıştır (Akt., Yalçın ve Dönmez, 2017).

Hegel, Bauer ve Feuerbach'tan sonra Marx'a gelmeden önceki son köprü bir haham olan Moses Hess'tir. Hess Feuerbach'ın düşüncelerini ekonomiye uyarlayarak 1844'te yazdığı Paranın özü üzerine kitabında yabancılaşan insanın özünü para olarak açıklamıştır. Elbette ki Marx bu gelenekten etkilenmiştir (Ergil, 1979). Marx yabancılaşmayı sosyoekonomik ilişkiler üzerinden ele alırken üretim ilişkileri ile açıklamıştır. Yabancılaşmadan kurtulmanın komünist düzene geçilmesi ile mümkün olacağını belirtmiştir (Varlıklöz-Arıca, 2011). Marx'ın eserlerinde yabancılaşma bir bütün olarak gözlenmez, yabancılaşma ya açıklanır ya da kelime olarak kullanılır. Aynı zamanda yabancılaşma sürecini açıklarken kullandığı kelimeler de vardır. Bu kelimeler ise şeyleşme ve meta fetişizmdir (Novalck, 1975; Akt., Gültekin, 2017). Bu kavramlar ise şu şekilde açıklanabilir: Lukacs'a göre şeyleşme kavramı, çağdaş toplumda gözlenmekte ve toplumsal ilişkilerin meta, eşya arasındaki ilişkiye dönüşmesidir. Gerçek ilişkilerin değeri eşya ilişkileri ile örtülmektedir (Şimşek ve ark., 2006). Lukacs yabancılaşmayı

işgücünün, işçinin kimliğinden kopmasını, onun bir “şey”e, satacağı bir nesneye dönüşmesi olarak ifade eder. Lukacs’a göre kapitalist sistem ile birlikte toplumsal ilişkiler yerini şeyleşmiş ilişkilere bırakmıştır. Marx şeyleşmeyi, bireyin metaya yönelmesi, meta fetişizmi olarak kullanmaktadır. Marx’a göre kapitalist sistem insanı emeğine, işine, kendine yabancılaştırır, emeği metaya dönüşür (Deryahanoğlu, 2019). Bilincin şeyleşmesi sürecinde bilincimiz artık bizim bilincimiz değil kabul etmek zorunda kaldığımız yabancı bilinç haline gelmiştir. Artık bilincimiz yaratıcı ve özgür değildir tersine cansız bir varlıktır. Bu süreç kısaca bilincin yabancılaşmasıdır (Hilav, 2008, s., 193). Marx şeyleşmenin yabancılaşmanın bir sonucu/özel hali olduğunu bildirmektedir (Demir, 2018). Marx meta fetişizmi Kapital isimli eserinde “Metalarda fetişizmi ve bunun sırrı” bölümünde açıklamıştır. Bu kavramın tanımlanması ve anlaşılması kolay değildir. Ayrıca bu kavramın açıklanması için meta, kullanım değeri, değişim değeri gibi kavramların bilinmesi gerekmektedir. Nesnenin varlığı sebebiyle ona verilmiş değere kullanım değeri denir, örneğin bir arabanın bizi bir yerden başka bir yere götürebilmesidir. Bir nesnenin meta olması için kullanım değerinin herkes için aynı olması gerekir. Metalar başkalarıyla paylaşılabilir, değiştirilebilir olmalıdır ve bu durumun olması da toplumun varlığıyla ilişkilidir. Değişim değeri ise nesneye verdiğimiz değerdir. Bir arabaya, masaya verdiğimiz değerdir. Nesneyi üreten tek bir kişi için kullanım değerinden bahsedebiliriz. Değişim değerinden bahsetmek için toplumun varlığı gereklidir. Değişim değeri ile birlikte bir araba yüz masaya denk geldiğinde nesne metaya dönüşmüştür. Diğerleri(ürün/emek) ile karşılaştırılan araba başka bir şeye dönüşür. Metadan ayrılamayan ürüne yapışan bu şeye fetişizm denilmektedir. Artık ürün metaya dönüşmüş, yalnızca değişim için üretilen ürünün değişim değeri kullanım değerinin önüne geçmiştir. Bu sürece ise meta fetişizmi denilmektedir (Marx, 2003, syf., 45-104).

Marx’a göre yabancılaşma dört biçimde karşımıza çıkar: İnsanın özgür biçimde etkinlikte bulunması yani emek kapitalist sistemde işveren için sarf edilir. Bu nedenle insan emeğine yabancılaşır. İkinci olarak insanın ürettikleri kapitalist sistemde artık kendinin değil işverenindir ki insan ürününe yabancılaşır. Kendini gerçekleştirmek için etkinlikte bulunamayan insan aynı zamanda kendini ürününe yansıtamazken ürününe de sahip olamaz tüm bu şartlarda insan kendine yabancılaşmıştır. Ve nihayetinde kendine bile yabancılaşan insan diğerlerine de yabancılaşır (Marx, 2007; Akt., Kiraz, 2011). Kanungo’ya göre (1992) Marx yabancılaşmayı birey ve toplum bakımından istenilmeyen şekilde bireyselliğin yitirilmesi olarak ifade eden ilk kişidir. Shajiei’ye göre (1983) Marx yabancılaşmayı kapitalist sistemin iş bölümü ve özel mülkiyet yapılarına bağlamaktadır (Akt., Tekin, 2012).

Hegel insanın bilincine ulaşması, Feuerbach ise tarihi ve sınıfı olmayan soyut insanın yabancılaşmasından bahsederken Marx işçi sınıfının yabancılaşmasından söz etmektedir. Marx kapitalist için işçinin çalışması, işçinin ürününün kapitalistin malı haline gelmesi, üretim araçlarının kapitalistin mülkiyetinde olduğu için araçlar ile işçinin ayrılması Marx’ın ifade ettiği yabancılaşmadır (Marx, 2013, s. 8). Weber yabancılaşmayı açıklarken önce bürokrasiyi tanımlamıştır. Bürokrasi değerleri hiçe sayan, insani ilişkileri mekanikleştiren yapıdır. Marx’ın işçinin yabancılaşması fikrinden yola çıkarak askerlerin, katiplerin, profesörlerin, satıcıların

kendi işlerini kontrol edememesi sonucu yabancılaşmalarının ortaya çıktığını belirtmektedir (Akt., Yalçın ve Dönmez, 2017). Ayrıca dinin/Protestan ahlakı zenginleşmeyi meşrulaştırdığı yabancılaşmayı artırdığı düşünceleri de bulunmaktadır (Varlıklıöz-Arıca, 2011).

Simmel takas uygulamaları sonrasında kullanılan paranın insan ilişkilerini nesneleştirdiğini söyler. Yabancılaşma nesneleşmiş kültürle ilişkilidir. İnsan artık makinenin bir parçası haline gelerek nesneleşmekte ve bireysel kültürden uzaklaşmaktadır böylece nesnel kültürün genişlemesiyle insan yabancılaşmaktadır. Simmel yabancılaşmayı para ekonomisine dayalı modern kültürün gelişmesi ve onun tanımıyla 'kültür trajedisi' şeklinde açıklamaktadır (Özbudun ve ark., 2008, s., 31,32,33). Simmel yabancılaşmayı metropoliten yaşama bağlamış ve bu yaşamın benliğin sıradanlaşmasına böylece kişinin kendi ve diğerlerini tanıyamamasına sebep olduğunu belirtmiştir (Yiğit, 2010).

Durkheim yabancılaşmayı doğrudan tanımlamamakla birlikte anomi kavramını kullanmıştır. Anomi toplumsal normların etkisini yitirmesi, toplumda oluşan kaos şeklinde tanımlanmaktadır. Sosyal bir varlık olan insanın toplumsal bütünleşmeden uzaklaşması, bireyci eğilimlerin olması anomiyi getirmektedir. Sonuç olarak yabancılaşma toplumsal çözülme ve bütünleşmeden uzaklaşma şeklinde açıklanmaktadır (Israel, 1971; Akt., Yalçın ve Dönmez, 2017). Mills ise yabancılaşmayla ilintili olarak kapitalist sistem içindeki beyaz yakalıların sayıca artmasına rağmen sistem sebebiyle güdülen ve gücünü kaybeden topluluklara dönüşmelerini ifade etmektedir. Bu topluluklar ise kitle toplumunu oluşturmaktadır (Tolan, 1981; Akt., Yiğit, 2010). Ayrıca kitle haberleşme araçlarının yabancılaşmaya sebep olarak bireyin başka bir kimliği kabul etmesine zorladığını ifade etmiştir (Taş, 2007). Marcuse yabancılaşmayı modern dünyadaki gelişmeler sonucuna - teknoloji, tüketim alışkanlıkları- bağlamıştır. Yeni gereksinimlerin yaratılması sonucu yapay ihtiyaçlar ortaya çıkmakta ve birey artık gerçek/yapay ayrımı yapamayacak kadar yabancılaşmaktadır (Yalçın ve Dönmez, 2017).

İletişim teknolojilerindeki gelişim gerçeklerin çarpıtılması, insanların yaratıcılıklarının kaybolması, bağımlı ve kolay yönlendirilebilir insanları doğurmuştur. Bu yapıdaki kendine yabancılaşmış insanın yabancılaşmadan kurtulabilmesi yapıyı oluşturan ilişkilerin yenilenmesiyle mümkündür (Coşkun, 2013). Seeman ise yabancılaşmayı boyutlara ayırarak etraflıca ele almıştır. Ona göre (1959) yabancılaşmış insan yaşamın getirdikleri üzerinde etkin rol oynayamayan, kendi yapıp ettiklerini anlamlandıramayan, toplumsal yaşamı düzenleyen kurallara inanmayan, toplumsal değer/inanç/ananeleri değerli görmeyen kendinden uzaklaşarak eylemlerinden haz alamayan kimsedir. Seeman yabancılaşmayı güçsüzlük, anlamsızlık duygusu, normsuzluk, yalıtılmışlık, kendine yabancılaşma olarak sınıflandırmıştır (Akt., Kiraz, 2015). Güçsüzlük kişinin toplumsal sistemde yaşamını etkileyen olaylar karşısında etkisinin, denetiminin olamaması, geleceğine ilişkin düşük kontrol duygusunun olması bir diğer deyişle düşük iç denetim odağına sahip olması durumudur. Anlamsızlık duygusu bireyin neye inanacağına karar verememesi, yaşadığı toplumun düzenini ve yapıp ettiklerinin nedenini anlamaması ve bununla birlikte sonuçlarını öngörememesidir. Normsuzluk, bireyin yaşamında toplumsal değer/inanç/ananelerin

önemini yitirmesi sonucu hedeflerine ulaşmak için uygun olmayan davranışların sergilenmesi gerekliliğine yönelik inancıdır. Yalıtılmışlık, toplum tarafından değerli görülenlerin birey tarafında karşılık bulmaması ve toplumun hedeflerini reddeden bireyin yalnızlaşmasıdır. Kuralsızlıktan farkı ise burada amaçların tamamen reddedilmiş olmasıdır. Kendine yabancılaşma ise bireyin eylemlerinin ona haz vermektan çıkararak bireyin eylem sonucunda elde ettiklerine odaklanması ve bağımlılık geliştirmesidir. Başka bir deyişle kişinin yapıp ettiklerinin doğrudan sonuçları olmayan alacakları için eylemin gerçekleştirilmesidir. Örneğin işini sevmeyen bir kimsenin para kazancına odaklanması şeklindedir (Seeman, 1959; Akt., Çelik ve Babaoğlu, 2017).

Frankl ise doğrudan yabancılaşmadan söz etmese de bireyin amaçsızlık, anlamsızlık sorunlarından bahseder. Bu kavramlar anomi ve yabancılaşma ile ilintilidir. Frankl aslında bugün yaşanan can sıkıntısı geçmişin bunalımından daha çok bireylerin otomasyon sayesinde artan zamanda ne yapacaklarını kestirememesi sonucu oluşan yabancılaşmayı ifade etmektedir (Duru, 1995).

Freud yabancılaşmayı uygarlık kavramı üzerinden açıklamıştır. Uygarlığın varlığı yabancılaşmanın bir sonucudur ki 'uygar kimse' kendine yabancı kimsedir (Adorno, 1990; Akt., Özyurt, 1998). Freud yabancılaşmadan kurtulmanın yolunun insanın bastırıldığı bilinçaltını bilinç düzeyine ulaştığı anda mümkün olacağını ifade etmiştir. Uygarlık bastırma ile ortaya çıkmıştır ki cinsellik ve saldırganlık güdülerini engelleyen insan yüceltme ve nevrozları kazanmaktadır. Yüceltme sanatı uygarlığa getirirken nevroz gibi ağır sonuçlara da sebep olur. Her ne kadar açıkça yabancılaşmadan bahsetmese de Freud'un nevrotik insanı yetenek ve güdülerini bastırarak kendine yabancılaşmaktadır (Özyurt, 2016, s.,216). Freud ve çevresindekiler yabancılaşmanın ortaya çıkışını bireyler arası ilişkiler ve bireyin çocukluk çağı yaşantılarına bağlamaktadırlar. Bu çevreye göre eğer bir çocuk yeni kişisel ilişkilerinde destek göremezse kötü duygularını toplumun tümüne yansıtır ve karamsar duygularını benimsemek yerine dünyanın karanlık ve bunaltıcı olduğunu düşünürler (Ergil, 1980; Akt., Taş, 2007).

Horney gerçek benden uzaklaşma ve otantik olamamayı yabancılaşma olarak görür. Seman tarafından açıklanan yabancılaşmanın güçsüzlük boyutu Horney tarafından aktif olma hissinin kaybı olarak adlandırmaktadır. Bireyin ideal ben'i ile gerçek ben'inin birbirinden uzaklaşması yalıtılmışlığı ifade etmektedir. Yabancılaşma iki anlamda kullanılır öyle ki geleceği biçimlendiren güçlerden uzaklaşma ve nevrotik sürecin sonucundaki bozulmadır. Yabancılaşma nevrotik gelişim sürecinde ara değişken olarak kullanılır. Kendine yabancılaşma ise kişinin kendinden uzaklaşarak kişiyi zayıflatan bir süreç olarak vurgulanır (Duru, 1995). Fromm'un yabancılaşma düşünceleri insan doğası üzerinden ilerlemektedir. Fromm'a göre insan sevgi, yaratıcılık, özyönetim, aidiyet gibi unsurlardan oluşmaktadır ve bu gereksinimlerden yoksun olmak yabancılaşmayı getirmektedir (Akt., Ertaylan, 2018). Fromm'a göre yabancılaşan birey benlik duygusunu yitirmiştir, hayatı anlamsız olarak algılar. Yaşamı 'kar getiren iş' olarak gören birey makineleşerek yaşamının değerli olup olmaması konusunda şüpheye düşmektedir. Ayrıca Fromm bireylerin seçimlerini bilinçli olarak yapmadığını sadece seçim yaptığını düşündüğünü ve yapay bir özgürlüğe sahip olduğunu

belirtmektedir. Sonuç olarak ortaya çıkan yabancılaşmanın insani olan sevgi aracılığıyla ortadan kaldırılacağını söylemektedir (Osmanoğlu, 2016). Erkal'a göre (2005) Fromm yabancılaşmayı insanın özünden uzaklaşarak dünyasının zayıflaması şeklinde açıklamaktadır (Taş, 2007). Marx yabancılaşmanın en yoğun olduğu ve öncelikle kurtarılması gereken ilk grubun işçiler olduğunu vurgularken yabancılaşmanın bu denli yaygınlaşacağını öngörememiştir fakat Fromm memur, esnaf, tüccar ve özellikle de hizmet sektörünün daha çok yabancılaşacağını söylemektedir. Çünkü bu grup sadece becerilerini işverene satmakla kalmayıp aynı zamanda ondan beklenen şekliyle aşırı uyum sağlayarak 'istenen kişilik tipi' taşımaktadır (Fromm, 2004, s., 94-95).

Erich Fromm, yabancılaşmanın ilk kez Eski Ahit'te ifade edildiğini söylemiştir. İnsanlar putları kendileri yapmakta ve yaptıkları putlara tapınmaktadır. Böylece insan nesneleşmekte ve kendi potansiyellerinden koparak kendisine yabancılaşmaktadır (Akdeniz, 2012; Akt., Akgün, 2015). Fromm da tıpkı Freud gibi topluma uyumun aynılışmayı getirerek yabancılaşmaya neden olduğunu vurgulamaktadır (Fromm, 1990, s., 171). Fromm'a göre, gelişmiş ya da gelişmekte olan toplumda hizmet veren neredeyse tüm meslek gruplarında yabancılaşmaya rastlanmaktadır (Mercan, 2006). Fromm yabancılaşma kavramını açıklarken pazar karakterinden söz eder. Bu karakterin en önemli özelliği aşırı uyum göstererek aranan kişilik olmasıdır. Bu karakterin kendine özgü bir kişilikleri yoktur. Pazar karakteri, sevgi, nefret vb. duygularda yoksundur. Kısaca Marx'ın yabancılaşmış insan tanımlaması ile Fromm'un pazar karakteri uyuşmaktadır (Fromm, 2003, s., 197-201). Reich'e göre insan doğası uygarlık tarafından zarara uğratılmıştır. Baskı altına alınan insan grubu buyurgan yapıya ve aşırı düzene çocukluğundan beri alışmaktadır. Otoriter yapıya sahip bu grup yabancılaşmaktadır. Yabancılaşma bireyin kişilik yapısını bölmekte ve kişi dış dünyadan kopmaktadır (Tormuş, 1992; Akt., Kalfa, 2001).

Son olarak yabancılaşma konusuna açıklık getiren varoluşçular ise yabancılaşmayı anlamsızlık ve umutsuzluk duygularının hâkim olduğu dünyada yaşamak zorunda kalan insanın özüne ve dış dünyaya anlam verememesi şeklinde ifade etmektedirler. İnsanın yabancılaşmasının asıl sebebi var olan potansiyelin kullanılmamasıdır. Heidegger'e göre yabancılaşma Horney'in de tanımladığı gibi otantik olamama, potansiyelini ortaya koyamama iken Sartre için özgürlüğünden kaçmak demektir. Sartre özgürlüğün sorumluluğu getirdiğini fakat bu sonuca katlanamayan insanın bunalıma girerek kendi dünyasından uzaklaştığını ve yabancılaştığını vurgulamaktadır (Sartre, 1982; Akt., Kalfa, 2001). Kierkegaard yabancılaşmayı kurumsallaşma ve toplumsallaşmaya, Marcel teknolojik gelişmelere bağlamıştır (Bayat, 1996).

Yabancılaşmayla İlgili Alanyazın

Yabancılaşma üzerine birçok araştırmanın yapıldığı söylenebilir. Fakat bu çalışmalar bilimsel alanları bağlamında karmaşık bir çeşitliliğe sahiptir. Edebiyat, sosyoloji, felsefe, psikoloji, eğitim gibi alanlar ve bu bağlamlarda ölçek geliştirme çalışmalarını içerdiği görülmektedir. Türkiye'deki yabancılaşma araştırmalarının geçmişi 25-30 yıla

dayanmaktadır. Yabancılaşma çalışmaları genellikle sosyoloji temelinde şekillenmektedir. Eğitim alanında yapılan çalışmaların ise yeterli olmadığı bilinmektedir (Yiğit, 2010).

Yabancılaşma araştırmaları incelendiğinde birden fazla alanda çalışma olduğu görülürken eğitim bağlamında ise kurumsal bakımdan/okul yabancılaşma dikkat çekmektedir. Özelde bakıldığında okula yabancılaşma öğretmen, öğrenci ve idareciler açısından ele alınmıştır. Okul bağlamında mesleğe, işe, eğitime yabancılaşma araştırılan diğer konular arasındadır (Elma, 2003; Celep, 2008; Yiğit, 2010; Yüksek, 2006; Çalışır, 2006; Gülören, 2011). İşletmelerde, örgütsel bağlamda yabancılaşma da araştırılmıştır (Büyükyılmaz, 2007). İşletmeler bağlamında özel olarak banka çalışanlarının (Minibaş, 1993), çimento ve otomotiv sektörü çalışanlarının (Bayat, 1996) yabancılaşmaları araştırılmıştır. Yabancılaşma ile ilgili araştırmalarda demografik değişkenler bakımından düşünüldüğünde yaş bakımından yaşlı kesimin, düşük eğitim seviyesinin, sosyoekonomik düzeyi düşük sayılanların yabancılaşma düzeylerinin yüksek olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, yabancılaşma ve suç işleme arasında olumlu bir ilişki olduğu da bulgular arasındadır (Akt., Yalçın, 2009). Cinsiyetin yabancılaşma üzerindeki etkisinin değerlendirildiği birçok çalışmada ortak bir sonuca ulaşılmamıştır. Bazı çalışmalar erkeklerin yabancılaşma düzeylerinin kadınlara göre daha yüksek olduğu (Akt. Lystad, 1972; Balım, 2016; Uzun, 2006; Yiğit, 2010; Deryahanoğlu, 2019), bazı çalışmalar ise kadınların yabancılaşma düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu (Bayhan, 1995; Çelik, 2005) sonucuna ulaşmıştır. Öte yandan sosyoekonomik düzey bakımından yabancılaşma bulgularını destekleyen bir diğer çalışma ise Sanberk'in (2003) öğrenci yabancılaşması ölçeğini geliştirerek yaptığı çalışmadır. Buna göre sosyoekonomik bakımdan orta ve alt kesimin yabancılaşmasının yüksek olduğu bulunmuş ayrıca okuma yazma bilmeyen kesimin (diğerleri ortaokul ya da lise mezunu) çocuklarının daha fazla yabancılaştığı görülmüştür. Başaran'ın çalışmasında (1997) okula yabancılaşmanın öğrenciler açısından bakıldığında idarenin sert ve öğrenciye karşı olumsuz davranışlarının yabancılaşmaya sebep olduğu bulunmuştur (Akt., Yiğit, 2010). Okula yabancılaşmanın öğretmenler açısından bakıldığında ise okulda alınan kararların merkezi olması, okuldaki rutin işler, aidiyet eksikliği, iş tatminsizliğinin yabancılaşmaya sebep olduğu düşünülmektedir (Erjem, 2005).

Okul bazlı yabancılaşma çalışmalarından bir diğeri ise Erjem'in (2005) lise öğretmenleri ile yaptığı çalışmadır. Araştırmada öğretmenlerin eğitimde yabancılaşma sorununun varlığı aranmıştır. Araştırmanın sonucuna göre öğretmenlerin yabancılaşmanın bütün boyutlarını yaşamamaktadır. Özellikle güçsüzlük boyutunda yaşamaktadır. Buna göre okulun yönetsel işlerinin, müfredatın varlığının öğretmenlere hareket alanlarının, yetkilerinin kısıtlandığını düşündürmektedir. Fakat genel olarak bakıldığında içinde bulunulan durumun risk taşımadığı düşünülmüştür. Çelik (2005) ise ortaöğretim düzeylerindeki öğrencilerin okula yabancılaşmalarını araştırmıştır. Araştırmada öfke ifade tarzları ve bazı sosyodemografik değişkenler açısından okula yabancılaşma düzeyleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda, cinsiyete göre anlamlı bir ilişki bulunmazken, okulun bulunduğu sosyoekonomik düzeye göre güçsüzlük alt ölçeğinde anlamlı bir ilişki olduğu, diğer ölçeklerde anlamlı bir ilişki

olmadığı ve öfke ifade tarzlarına göre yabancılaşma arasında ilişki görülmektedir. Uzun (2006) okula yabancılaşma üzerine yapmış olduğu ölçek geliştirme çalışmasında, oluşturulan ölçeğin 5. sınıf öğrencilerindeki okula yabancılaşma düzeyleri incelenmiştir ve erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha yüksek düzeyde yabancılaşma yaşadıkları belirlenmiştir. SED açısından anlamlılık bulunmazken, anne- baba eğitim düzeyleri açısından anlamlılık bulunmuş, okuma yazma bilmeyen ebeveynlerin çocuklarının daha yüksek düzeyde yabancılaşma yaşadıkları gözlenmiştir. Bayhan'ın (1997) üniversite gençliğinde anomi ve yabancılaşma üzerine yaptığı çalışmada, gençlerin öğrenimleri sonunda kendi alanlarında bir iş bulamama endişelerinin yabancılaşmaya neden olduğu görülmüştür (Akt., Yiğit, 2010). Duru'nun (1995) üniversite öğrencilerinin yabancılaşma ve yalnızlık düzeyleri ilişkilerini araştırdığı çalışmada; yabancılaşmaya rastlanılan öğrencilerde duygusal yalıtım ve sosyal yalıtım olmak üzere iki tip yalnızlık duygusu ortaya çıkmıştır. Ayrıca üniversite öğrencilerinde yabancılaşma ve yalnızlık düzeyleri arasında anlamlı ilişki gözlenmiştir. Rey'in (2012) araştırmasında sosyal medyanın yabancılaşma üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu saptanmaktadır. Fleming ve Costas'ın (2009) araştırmasında; iş ortamının tekdüze olması, kişinin aşırı disipline maruz kalması ve kendisini örgütte ait hissetmemesinin yabancılaşma yaşamasına neden olduğu saptanmaktadır. Arora ve Singh'in (2014) araştırmasında özyeterlik ve duygusal zekânın yabancılaşma yaşanmasında anlamlı bir etkiye sahip olduğu ve yabancılaşmanın kontrol altına alınması için duygusal zekâ ve özyeterliği geliştirmenin gerektiği savunulmaktadır (Akt., Yılmazlar, 2018).

Yabancılaşma ile tükenmişliğin incelendiği araştırmalarda iki değişken arasında pozitif ve çift yönlü bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Bir başka ifadeyle tükenmişlik yabancılaşma; yabancılaşma da tükenmişlik üzerinde etkili olmaktadır (Özçınar, 2011). Yabancılaşmanın öfke ifade tarzları ile ilişkisini inceleyen araştırmalarda bu iki kavramın birbirleriyle ilişkili olduğu; fakat bu ilişkinin yüksek düzeyde olmadığı sonucuna varılmıştır (Boz, 2014). Psikolojik danışmanların yabancılaşması konusunda yapılan bir çalışmada yabancılaşmaya etki eden tükenmişlik ve özyeterlik değişkenlerinin rolü araştırılmıştır. Bu araştırmada özyeterlik ile yabancılaşma arasında ters yönde ve orta seviyede bir ilişkiye rastlanılmıştır. Psikolojik danışmanların tükenmişlikleri ile yabancılaşmaları arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki vardır. Öz yeterlik ve tükenmişlik değişkenlerinin yabancılaşma üzerine beraber etkisi ise pozitif yönde ve yüksek seviyededir (Camadan ve ark., 2017). Camadan ve arkadaşları (2016) 20 psikolojik danışman ile yaptıkları çalışmanın sonucunda yabancılaşmanın nedenlerini şu şekilde sıralamışlardır: Evrak ve idari işlerin yaptırılmak istenmesi gibi görev dışı istek ve beklentiler, rehberlik hizmetlerinin öğretmenler tarafından önemsiz görülmesi gibi rehberlik hizmetleriyle ilgili olumsuz görüşler gibi rehberlik ve psikolojik danışmanlık mesleğinin yeterince anlaşılması durumlarını ifade etmişlerdir (Akt., Camadan ve ark., 2017).

Ölçek geliştirme çalışmalarına bakıldığında; Yıldız ve Alıcı (2019) akademisyenlerin yabancılaşma düzeylerini ölçen ve alt boyutları kendine yabancılaşma, bilimsel araştırmaya yabancılaşma, öğretime yabancılaşma, yalıtılmışlık, güçsüzlük olan akademisyenliğe

yabancılaşma ölçeği; Elma (2003) ise öğretmenlerin işe yabancılaşmalarını ölçebilmek amacıyla güçsüzlük, anlamsızlık, yalıtılmışlık ve okula yabancılaşma boyutlarıyla işe yabancılaşma ölçeği; Şimşek ve ark. (2015) ise lise öğrencilerinin yabancılaşma düzeylerini kuralsızlık, güçsüzlük, anlamsızlık, sosyal uzaklık boyutlarıyla ölçen okula yabancılaşma ölçeği; Kurtulmuş ve ark., (2016) üniversite öğrencilerinin yabancılaşma düzeyini ölçen tek boyutlu üniversite öğrencilerinin yabancılaşma ölçeği; Sanberk (2003), Uzun (2006), Çağlar (2012) ise öğrenci yabancılaşma ölçeğini; Kıvrı (2013) ise okul öncesi öğretmenlerin mesleğe yabancılaşma düzeylerini anlamsızlık duygusu, yalıtılmışlık duygusu, kendine yabancılaşma, güçsüzlük, normsuzluk boyutlarıyla ölçen okul öncesi öğretmenleri mesleğe yabancılaşma ölçeğini geliştirmiştir. Akkuş (2016) sosyal yabancılaşma ölçeğinin, Güğercin ve Aksay (2017) Dean'ın yabancılaşma ölçeğini Türkçeye uyarlama çalışmasını yapmıştır.

Yetişkinliğe Geçiş Döneminde Yabancılaşma

Yetişkinliğe geçiş dönemi Arnett'in (2000) Beliren Yetişkinlik Kuramı'nda bahsedildiği üzere ortalama 18-25 yaş arasındadır (Atak ve ark., 2016). Levinson'a (1986) göre bu yıllar zirve yıllar olarak nitelenirken toplumsal açıdan 'beklenenlerin' gerçekleştiği; aşk, iş, aile, yaşam amaçları, yaratıcılık gibi konularda doyumun yüksek olduğu yıllardır (Akt., Aktu, 2016).

Bu dönem bireylerin çeşitli değişimler yaşadığı, diğer dönemlere kıyasla kendilerine en çok odaklandıkları, kendilerini arada hissettikleri, kimliklerini keşfettikleri ve deneyim kazandıkları bir dönemdir. Bireyler ne önceki dönemde olduğu gibi ergen gibi davranmakta ne de yetişkin gibi hareket etmektedir. Bu dönem bireylerin aşk, iş, dünya görüşü üçgeninde ve daha fazlasında seçeneklerini değerlendirdiği fakat aynı zamanda daha az konuda netleşmeyi sağlayabildiği değişkenlikler dönemidir (Atak, 2011). Bu dönemde bireyler çelişkiler yaşayabilirken stresle ve birtakım risklerle de baş etmek durumundadır. Bireyler beklenti ve isteklerinin gerçekleşmediğini gördüklerinde hayal kırıklıkları ile mücadele etmeye çalışırlar (Akt., Aktu, 2016). Beliren yetişkinlik dönemi hem fırsatlarla dolu bir dönem hem de gelişim görevlerinin getirdiği ekonomik sorunlar, yakın ilişkiler kurma ve sürdürme, gelecek için endişelenme, yeni çevreye uyum sağlama, yalnızlık ve umutsuzluk gibi sorunları/gelişim görevlerini beraberinde getiren bir dönemdir (Parmaksız, 2008). İnsanın sosyal ilişkilerinde niteliksel ve niceliksel anlamdaki eksiklikleri yalnızlığı ortaya çıkarırken yüksek düzeyde kaygı, intihar riski gibi durumlarla ilişkilendirilebilir. Bu durum sonuç olarak toplumdan yabancılaşmaya neden olmaktadır (Atak, 2009).

Öte yandan Seeman'ın tanımına göre yabancılaşmış insan yaşamın getirdikleri üzerinde etkin rol oynayamayan, kendi yapıp ettiklerini anlamlandıramayan, toplumsal yaşamı düzenleyen kurallara inanmayan, toplumsal değer/inanç/ananeleri değerli görmeyen kendinden uzaklaşarak eylemlerinden haz alamayan kimsedir. Seeman yabancılaşmayı güçsüzlük, anlamsızlık duygusu, normsuzluk, yalıtılmışlık, kendine yabancılaşma olarak boyutlandırmıştır (Kiraz, 2015). Güçsüzlük kişinin toplumsal sistemde yaşamını etkileyen olaylar karşısında etkisinin, denetiminin olamaması, geleceğine ilişkin düşük kontrol

duygusunun olması bir diğer deyişle düşük iç denetim odağına sahip olması durumudur. Anlamsızlık duygusu bireyin neye inanacağına karar verememesi, yaşadığı toplumun düzenini ve yapıp ettiklerinin nedenini anlamaması ve bununla birlikte sonuçlarını öngörememesidir. Normsuzluk, bireyin yaşamında toplumsal değer/inanç/ananelerin önemini yitirmesi sonucu hedeflerine ulaşmak için uygun olmayan davranışların sergilenmesi gerekliliğine yönelik inancıdır. Yalıtılmışlık, toplum tarafından değerli görülenlerin birey tarafında karşılık bulmaması ve toplumun hedeflerini reddeden bireyin yalnızlaşmasıdır. Kuralsızlıktan farkı ise burada amaçların tamamen reddedilmiş olmasıdır. Kendine yabancılaşma ise bireyin eylemlerinin ona haz vermektan çıkarak bireyin eylem sonucunda elde ettiklerine odaklanması ve bağımlılık geliştirmesidir. Başka bir deyişle kişinin yapıp ettiklerinin doğrudan sonuçları olmayan alacakları için eylemin gerçekleştirilmesidir. Örneğin işini sevmeyen bir kimsenin para kazancına odaklanması şeklindedir (Seeman, 1959; Akt., Çelik ve Babaoğlan, 2017).

Yetişkinliğe geçiş dönemi bireyleri bir yandan 'fırsatları yakalamaya' iterken bir yandan da bireylere baş etme gücünün gerekliliğini hatırlatır. Bireyler bu dönemde sadece yalnızlık ya da sosyal izolasyonun sonuçları ile açıklanamayacak çok boyutlu bir durumla karşı karşıyadır: Yabancılaşma. Sonuç olarak bu dönem özellikleri nedeniyle yabancılaşmaya açık riskler taşımaktadır.

Sonuç Yerine

Bu derleme çalışmasında, yabancılaşma kavramı hem dini/felsefi hem toplumsal hem de psikolojik açılardan olmak üzere çok boyutlu olarak ele alınmıştır. Bir kavram olarak yabancılaşma, farklı bilim alanlarında oldukça çok biçimde çalışılmış bir kavramdır ve genel olarak uzaklaşma, kopma, ayrılma, kontrolü kaybetme anlamına gelmektedir. Buradaki vurgu, yabancılaşmış bir bireyin aslında hem kendinden hem de içinde yaşadığı grup/toplumdan kopmuş olması üzerinedir.

Yabancılaşmanın, hukukta devretmek; sosyolojide insanlardan, yurdundan, Tanrıdan ayrılmak; tıp ve psikolojide şaşkınlık, çılgınlık, ruh hastalığı olarak kullanılmasına karşın, günümüz dünyasında kavrama yüklenen anlam kişinin kendinden uzaklaşması şeklindedir. Tarihsel süreç açısından bakıldığında, Yunan filozoflarının yabancılaşmayı "ruhun düşüşü" ve bir tür "alçalma" olarak ele alması, günümüzden binlerce yıl önce felsefe ve din ilişkisine işaret ediyor görünmektedir. Ayrıca, eski dünya filozoflarının yabancılaşmayı gerçek dünyadan kopma ve sahte dünyaya geçiş olarak ele alması, varlığın özünden kopması ve aslında ait olmadığı bir yerde yaşamak zorunda kalması şeklinde yorumlanabilir. Buradaki bir diğer vurgu, Yunan filozoflarının "varlığın" doğal yaşam alanı ve doğal/gerçek olmayan yaşam alanı şeklinde en az iki dünya tanımlıyor olmasıdır. Bu bilgi günümüz dünyasındaki "sosyal medya" ve "fiziksel/sosyal dünya" ayrımına benzetilebilir. Günümüzde insanlar bazı sosyal medya uygulamalarını gerçek dünya gibi yaşıyor görünmektedirler. Yunan filozoflarının bakış açısı ile, bu "modern" insanlar aslında "yabancılaşmış" bireylerdir. Psikolojik bakış açısı ile bu durumdaki insanlar aslında narsizmle boğuşmakta olan, sunuların aksine oldukça yalnız ve yabancılaşmış bireylerdir. Dahası, insanların kendi kendilerine

yabancılaşmaları durumunda sosyal medyada yarattıkları “avatarlarını” gerçek benlikleri sanmaları ve fiziksel/sosyal dünyaya döndüklerinde sosyal medyadaki “benlik algılarını” hala sürdürmelerini “protheus etkisi” kavramı ile açıklanabilir. Bu kavram, en basit anlamı ile, kişinin kendilik algısını gerçek sanması durumudur. Örneğin, sosyal medyada kendisine sürekli çok çekici bir insan olduğu söylenen biri, kendini gerçek yaşamda da çok çekici bulmaya başlayabilir. Kısaca, protheus etkisi kaynağını sosyal medya narsizminden alan bir tür yabancılaşma biçimidir.

Yabancılaşma hem kendine dönük bir kimlik yitimi hem de zamana, mekâna, değerlere ve toplumsal rollere göre sosyolojik bir çözülmüdür (Aşkaroğlu, 2017). Yabancılaşan bireylerde mantıksız davranışlar sergileme, nefret ve öfke içeren ifadeler kullanma gibi özelliklere rastlanabilir (Kelly ve Johnston, 2001; Akt., Yılmazlar, 2018). Baudrillard yabancılaşmayı süreç olarak görürken açıklamasını gelişen teknolojinin etkileri, tüketim çılgınlığı ve verimlilik yarışı üzerinden yapar. Tüketime sürekli ve daha fazla metaya sahip olmak isteyen insan bu şekilde kimlik kazanacağını zanneden ve yeteneklerinden uzaklaşarak dünyaya bağlanan yapıya dönüşür, yabancılaşır (Akt., Koç, 2013). Genel olarak tanımlardan anlaşılacağı üzere; yabancılaşma bireylerin kendi hayatlarında kontrollerini kaybetmeleri, dünyadaki nesnelere, insanlardan, düşüncelerden ve kendi öz benliğinden ayrılma, soğuma, pasif hale gelmek olarak tanımlanabilir (Deryahanoğlu, 2019).

Tarihsel açıdan bakıldığında, batı düşünce sisteminde yabancılaşma fikrinin ortaya çıkışı Eski Ahit’te belirtilen putperestliğe dayandığı düşünülmektedir. Öyle ki bu süreç şu şekilde ifade edilmektedir: Tapılan putlar insan elinden çıkmaktadır, insan yarattığına tapınırken nesneleşmekte insani özellikleri nesnelere aktarılırken yaratıcı özelliğini kaybetmektedir. Yine özünü arayan insan putlara tapınarak ve insani vasfından uzaklaşarak yabancılaşmaktadır (Fromm, 2004, s., 80). Yabancılaşma ve putperestlik arasındaki ilişkiyi açıklayan Tillich (1953), yabancılaşma kavramını Augustinus’un düşüncelerinde var olduğunu da bildirmektedir (Akt., Fromm, 2004, s., 80). Hatta Augustinus delilik ifadesini ‘abalienatio mentis’ şeklinde kullanmıştır (Osmanoğlu, 2016).

Kronolojik bakımdan yabancılaşma kavramına bakıldığında İslam dünyasında da yabancılaşmanın açıklanmasının izine rastlanmaktadır. Yabancılaşmayı bu bağlamda İbni Haldun’un eserlerinde görebiliriz. İbni Haldun’a göre yabancılaşma, amaçsız yapılan ticaretin insan karakterini bozması, bireyin kul olma bilincini kaybetmesi (İslam çevresinde) olarak açıklamıştır. Ayrıca baskıcı yönetimlerin siyasi yabancılaşmayı, devletin insan emeğini değerinin altında almaya zorlamasının iktisadi yabancılaşmayı getirdiğini ifade etmiştir. Kendine güven ve ahlak düzeyinin yükselişi ile yabancılaşmadan kaçılabileceğini eklemiştir (Aksu, 2019). İbni Haldun yabancılaşmayı Mukaddime adlı eserinde yerleşik hayata geçen bedeviler üzerinden anlatmıştır. Öyle ki bedeviler göçebe hayatın getirdiklerinden sıyrılarak ‘medeni’ bir hal almakta ve böylece yabancılaşmaktadırlar (Akt., Koç, 2013). Gazali ise yabancılaşmayı İbni Haldun gibi İslam üzerinden anlatmıştır. Özellikle amaçsızlığın yabancılaşmayı getireceğini vurgulamıştır (Aksu, 2019).

Batı dünyasına bakıldığında, yabancılaşma Rousseau tarafından şu şekilde açıklanmıştır: Karar verme sürecindeki bireyin kararlarını toplum tarafından istenilen şekle uygun olarak vermesi gerektiğini düşünmesi yabancılaşmadır. Rousseau'ya göre yabancılaşma mülkiyet, otorite, diğer insanlar ve kendine yabancılaşma şeklinde sınıflanmıştır (Maina, 2000; Akt., Tekin, 2012).

Son olarak, yabancılaşma konusunun alanyazında birçok disiplin tarafından ele alındığı ve yabancılaşan bireyin geleceğini şekillendirebileceğine olan inancını yitirdiği ifade edilebilir. Bu insanlar, eylemlerindeki anlamı bulamadan eylemde bulunduğu için eylemin sonucuna odaklanır; toplumsal inanç ve değerleri kaybederek 'toplum açısından uygunsuz' davranışlar sergiler ve sonunda yalnızlaşarak topluma aidiyetini yitirir. Yabancılaşma çalışmaları çeşitli iş/meslek alanlarında- öğretmenler, idareciler gibi-öğrenciler arasında, ölçek geliştirme çalışmaları ya da kuramsal açıklamalar bakımından ilerlemiştir. Yabancılaşmanın önemini vurgulayan çalışmalar arasında bir gelişim döneminde yabancılaşmayı açıklayarak risklerini ifade eden çalışmaya rastlanmamıştır, çok az sayıda derleme çalışma bulunmaktadır. İlerleyen çalışmalarda yabancılaşmayı farklı psikolojik değişkenlerle ilişkilendiren çalışmalar yapılabilir ve böylece hem ilgili alanyazına hem de bu konuda çalışan bilim insanlarına katkı sağlanabilir.

Kaynakça

- Akgün, İ. (2015). Türk toplumunda değişim süreci ve yabancılaşma-din ilişkisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Akkuş, Z. (2016). Sosyal yabancılaşma ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. 7th International Congress on New Trends in Education, 13- 15 May, Antalya.
- Aksu, D. (2019). Kurumsal politikanın işe yabancılaşma üzerindeki etkisi: Isparta ili PTT çalışanları üzerinden nitel bir analiz. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Aktu, Y. (2016). Levinson'un Kuramında ilk yetişkinlik döneminin yaşam yapısı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8;2: 162-177.
- Aşkaroğlu, V. (2017). Toplum ve birey: yabancılaşma üzerine kuramsal bir tartışma. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 35: 78-83.
- Atak, H. (2009). Big five traits and loneliness among Turkish emerging adults. *International Scholarly and Scientific Research & Innovation*, 3;7: 771-775.
- Atak, H. (2011). Ruh sağlığı çalışmalarında yeni bir psikososyal değişken: eylemlilik. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3; 3: 483-512.
- Atak, H., Erten-Tatlı, C., Çokamay, G., Büyükpabuşcu, H. ve Çok, F. (2016). Yetişkinliğe geçiş: Türkiye'de demografik ölçütler bağlamında kuramsal bir gözden geçirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8; 3: 204-227.
- Aydoğan, E. (2015). Marx ve öncüllerinde yabancılaşma kavramı. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54: 273-282.
- Balım, S. (2016). Yabancılaşmanın sistemi meşrulaştırma, değerler ve politik özdeşleşme açısından ele alınması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayat, B. (1996). Çimento ve otomotiv sektöründe çalışan işçiler arasında yabancılaşmanın karşılaştırmalı olarak araştırılması. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bayhan, V. (1995). Üniversite gençliğinde anomi ve yabancılaşma (İnönü Üniversitesi uygulaması). *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Boz, M. (2014). Eğitim örgütlerinde işe yabancılaşma ve öfke ilişkisi (Şişli teknik ve endüstri meslek lisesi). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Büyükyılmaz, O. (2007). İşletmelerde yabancılaşmanın sosyo- psikolojik etkileri ve türkiye taşkömürü kurumunda bir uygulama. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Camadan, F., Çaylak, B., Yılmazlar, O., Yılmaz, K. ve Gül-Kara, S. (2017). Psikolojik danışmanların yabancılaşmaları üzerinde öz yeterlik ve tükenmişliğin rolü. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6; 3: 1309-1330.
- Celep, B. (2008). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Coşkun, S. (2013). İnsansal varoluş ve özün belirlenimi olarak yabancılaşma ve özgürleşme. *Kaygı*, 20: 111-125.

- Çağlar, Ç. (2012). Öğrenci yabancılaşma ölçeğinin geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 37; 166: 195-205.
- Çalışır, İ. (2006). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması: Bolu İli Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Çelik, E. ve Babaoğlu, E. (2017). Üniversite öğrencilerinin yabancılaşma düzeyi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18; 1: 405-427.
- Çelik, F. (2005). Orta öğretim öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Demir, Z. (2018). Karl Marx'ın bakış açısından kapitalist toplumda yabancılaşma ve sonuçları. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3; 5: 63-74.
- Deryahanoğlu, G. (2019). Sporda yabancılaşma ve kişilik özellikleri ilişkisi üzerine bir alan araştırması. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Hitit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çorum.
- Duru, E. (1995). Üniversite öğrencilerinde yabancılaşma ve yalnızlık ilişkisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Elma, C. (2003). İlköğretim okulu öğretmenlerinin işe yabancılaşması (Ankara ili örneği). *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ergil, D. (1979). Yabancılaşma teorisinde klasik öğretiler. *Birikim Dergisi*, 50/51: 44-51.
- Erjem, Y. (2005). Eğitimde yabancılaşma olgusu ve öğretmen: lise öğretmenleri üzerine sosyolojik bir araştırma. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3; 4: 395-417.
- Ertaylan, A. (2018). Fromm'un yabancılaşma kuramı perspektifinden Haneke sinemasındaki yabancılaşmış karakterlerin analizi: '7. Kıt'. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6; 77: 123-141.
- Fayda-Kınık, F.Ş. (2010). Öğretmenlerin yabancılaşma algıları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Fromm, E. (1990). Sağlıklı toplum (Y. Salman ve Z. Tanrısever, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Fromm, E. (2003). Sahip olmak ya da olmak (A. Arıtan, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Fromm, E. (2004). Marx'ın insan anlayışı (K.H. Ökten, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Güğercin, U. ve Aksay, B. (2017). Dean'in yabancılaşma ölçeğinin türkçe uyarlaması: geçerlilik ve güvenilirlik analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13; 1: 137-154.
- Gülören, E. (2011). Teknik Öğretmenlerde Mesleki Yabancılaşma: İzmir Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Gültekin, Ö. (2017). Yabancılaşma. 25 Nisan 2019 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/328518001_Yabancilasma sitesinden alındı.
- Hilav, S. (2008). Edebiyat Yazıları. İstanbul: YKY.
- Kalfa, C. (2001). Marx, Lukacs ve Marcuse'de yabancılaşmanın sebep ve sonuçları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kıvrı, G. (2013). Okul öncesi öğretmenleri mesleğe yabancılaşma ölçeğinin geliştirilmesi ve bir örnek uygulama. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kiraz, S. (2011). Yabancılaşma Sorunu ve Hegel. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kiraz, S. (2015). Kitle, kültür, bunalım ve yabancılaşma. *Mavi Atlas*, 5: 126-147.

- Koç, B. (2013). Yabancılaşma ve modern tüketim mabetleri üzerine bir çözümleme. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2: 205-225.
- Kurtulmuş, M., Kaçire, İ., Karabıyık, H. ve Yiğit, B. (2016). Üniversite Yabancılaşma Ölçeği geçerlik güvenirlik çalışması. *Electronic Journal Of Education Sciences*, 4; 7: 100- 110.
- Lystad, M. H. (1972). Social alienation: A review of current literature. *The Sociological Quarterly*, 13;1: 90–113.
- Marx, K. (2003). Kapital I (A. Bilgi, Çev.). Eriş Yayınları.
- Marx, K. (2013). 1844 El yazmaları (M. Belge, Çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Mercan, M. (2006). Öğretmenlerde örgütsel bağlılık örgütsel yabancılaşma ve örgütsel vatandaşlık. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Minibaş, J. (1993). Yabancılaşma kavramının incelenmesi ve banka sektörüne yönelik bir araştırma. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Osmanoğlu, Ö. (2016). Hegel’den Marcuse’ye yabancılaşma olgusu. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2; 3: 65-92.
- Özbudun, S., Markus, G. ve Demirer, T. (2008). Yabancılaşma ve... Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Özçınar, M. (2011). Örgütlerde yabancılaşma ile tükenmişlik sendromu arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Özyurt, C. (1998). Erich Fromm’un insan ve toplum anlayışı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Özyurt, C. (2016). *Erich Fromm’un insan ve toplum anlayışı*. Ankara: Hece Yayınları.
- Parmaksız, H. R. (2008). Beliren Yetişkinlikte Kültürel Etkinliklere Katılım. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Sanberk, İ. (2003). Öğrenci yabancılaşma ölçeği bir geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Şimşek, H., Abuzar, C., Yegin, İ. H., Şimşek, S. ve Demir, A. (2015). Okula Yabancılaşma Ölçeği. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16; 4: 309-322.
- Şimşek, M. Ş., Çelik, A., Akgemci, T. ve Fettahlıoğlu, T. (2006). Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi Araştırması, 14. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi’nde* sunulan bildiri. 25-27 Mayıs 2006, Erzurum.
- Taş, L. (2007). Yabancılaşma ve kimlik. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tekin, Ö. A. (2012). Yabancılaşma ve beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler: Antalya Kemer’deki beş yıldızlı otel işletmeleri çalışanları üzerinde bir uygulama. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Uzun, Ö. (2006). İlköğretim 5. Sınıf öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeylerine etki eden sosyo-demografik değişkenlerin belirlenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Varlıklıöz-Arca, F. (2011). Yabancılaşma ve din. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Yalçın, Ö. (2009). Ekolojik ikilemlere ilişkin tutum, toplumsal sorumluluk ve yabancılaşmanın toplumsal değer yönelimi açısından incelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yalçın, Ö. ve Dönmez, A. (2017). Sosyal psikolojik açıdan yabancılaşma: dean'ın yabancılaşma ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8; 2: 150-175.
- Yıldız, S., ve Alıcı, D. (2019). Akademisyenliğe yabancılaşma ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Yükseköğretim Dergisi*, 9; 1: 49-58.
- Yılmazlar, O. (2018). Psikolojik danışmanların yabancılaşması üzerinde okul müdürlerinin liderlik stillerinin rolünün incelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Yiğit, S. (2010). İlköğretim 5., 6., 7. Ve 8. sınıf öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Yüksek, Ö. (2006). İlköğretim 5. Sınıf öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeylerine etki eden sosyo-demografik değişkenlerin belirlenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

ÖZGÜVEN ÜZERİNE BİR DERLEME

Nagehan KAYA¹, Nuray TAŞTAN²

Öz

Özgüven ile ilgili yapılmış bütün tanımların ortak noktasında bireyin kendi gücüne olan güveni yatmaktadır. Birey kendi gücüne ne ölçüde güvenirse yapacağı işlerde o ölçüde başarılı olacaktır. İşte bu yüzden özgüven bireyin ruh sağlığı açısından büyük bir öneme sahiptir. Bireyin hem kendini hem de sosyal çevresini ve diğer bireylerle olan ilişkilerini etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı, özgüven kavramını ve özgüveni etkileyen faktörleri inceleyerek, özgüven ile ilgili yapılmış olan çalışmalar ışığında genel bir çerçeve sunmaktır. Bu bağlamda, özgüvenin tanımından, özgüven ile ilgili kavramlardan, özgüven ile ilgili yapılmış olan araştırmalardan bahsedilmiştir. Ayrıca özgüven düzeyini etkileyen aile, akademik başarı, internet gibi faktörlerle ilgili bulgular da bu derleme çalışmasında verilmiştir. Ardından, bireylerin özgüven düzeyini arttırmak için görgül bulgulara dayanan bazı önerilere yer verilmiştir. Yapılan bu çalışmanın özgüven ile ilgili yapılacak olan çalışmalara ışık tutması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özgüven, benlik, özsaygı, özyeterlilik

A Review on Self-confidence

Abstract

At the common point of all the definitions about self-confidence lies the self-confidence of the individual. The more the individual trusts in his own power, the more he becomes successful in his works. Because of that self-confidence has great importance for the individuals mental health. It affect the individual's self-social environment and relationships with other individuals. The purpose of this study is by examining the notion of self-confidence and the factors that affects self-confidence, to present a general framework in the light of the studies on self-confidence. In this context, the definition of self-confidence, notions related to self-confidence, and researches about self-confidence were mentioned. In addition, findings related to the factors that affect the level of self-confidence such as family, academic success, and the internet are included in this review. Then, some suggestions based on empirical findings are included to increase the level of self-confidence of individuals. This study is aimed to shed light on the studies to be carried out on self-confidence.

Keywords: Self-confidence, individuality, self-respect, self-efficacy

¹ Okul Psikolojik Danışmanı ve Rehber ve Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı E-posta: nagis71@gmail.com

² Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü E-posta: nuraytastan@gmail.com

Giriş

Güven temel olarak inanç ve duygulara dayanan ve beklentileri ve eğilimleri ima eden bir tutumdur (Govier, 1993). Birey dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren güven duygusunu kazanmaya başlamaktadır. Erikson'un psikososyal gelişim kuramına göre yaşamın daha ilk yıllarında bakım veren ile bebek arasında güvenin temelleri atılmaktadır. İhtiyaçları karşılanan ve sevgi gören bir bebekte temel güven duygusu oluşur. Bebek çevresine karşı olan güven doyumunu belirli düzeyde karşıladıktan sonra kendine güven duygusunu da zamanla kazanmaya başlamaktadır. Lauster'e (1974) göre özgüven, insanların doğuştan sahip olmadıkları tersine çocukluktan itibaren yavaş yavaş gelişen bir özelliktir (Lauster, 2010). Adler'in teorisine göre çocuk; zihinsel, fiziksel ve sosyal konum olarak içinde doğduğu büyükler dünyasında güçsüzdür. İnsan belirli hedeflere varmak için çaba sarf eder. Bu çabanın sonucundaki başarı ya da başarısızlık onun özgüven duygusunun gelişimini olumlu veya olumsuz olarak etkiler (Soner, 1995). Çoğu toplumda, özgüven yaygın olarak değerli bir bireysel varlık olarak kabul edilir (Benabou ve Tirole, 2002).

1. Özgüven

Özgüven kavramı geçmişten günümüze gerek psikolojide gerekse sosyal bilimlerin diğer alanlarında üzerinde en çok çalışılan, en çok araştırma yapılan kavramlardan biri olmuştur. Yapılan araştırmalar ve ortaya atılan hipotezler özgüven olgusunun kişinin ruh sağlığı, başarı ve mutluluğundaki önemini ön plana çıkarmıştır (Soner, 2000).

Alan yazın taraması yapıldığında da özgüven kavramıyla ilgili birçok farklı tanımın yapıldığı görülmektedir. Kugle'a (1983) göre özgüven, kişiliği oluşturan kavramlardan biridir. Kişinin kendisini değerlendirmesi sonucunda oluşan öznel bir olgudur. Feltz (1988) özgüveni "genel bir özellik olmaktan daha çok bireyin belirli bir aktiviteyi başarılı biçimde yerine getireceğine yönelik inancı" şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımını da şu örnekle açıklamıştır; bir kişi golf oynama konusunda kendine güvenebilir ancak genel olarak özgüveni düşük olabilir. Dolayısıyla Feltz özgüveni genelden özele indirgemıştır. Bandura'ya (1997) göre ise özgüven kavramı, bireyin kendisini değerli hissetmesine ilişkin yargısıdır. Özgüven, yaşanan anların mutlu, doyumlu, anlamlı, sevecen ve dengeli olmasının psikolojik ön koşuludur. Özgüveni yükseltici her çaba bu ön koşulu olumlu yönde etkiler (Soner, 1995). Karamoy, Wibowa ve Jafar'a (2018) göre özgüven insan yaşamında önemli bir yere sahiptir ve insanların istedikleri gibi davranabilmeleri için itici bir güç görevi görür. Bu sayede özgüven düzeyi yüksek olan insanlar yaşamlarının seyrini belirleyebilmektedirler. Akagündüz (2006) ise özgüveni, kişinin kendisine yönelik olumlu düşünceler geliştirmesi sonucu çevresindekilerle ya da kendisiyle uyumlu olması durumu olarak tanımlar. Humphreys'e (2000) göre özgüvenin iki merkezi boyutu vardır, bunlar 'sevilebilir olma duygusu' ve 'yeterli olma duygusu'dur. Bu kavramları da şu örnekle açıklamaktadır; eğer okula giden çocuk utangaç, çekingen, aşırı sessiz ise ya da saldırgan ve zorba bir çocuksa bu göstergeler çocuğun sevilebilir olduğundan kuşku duyduğunu gösterir. Eğer çocuk yeni bir mücadeleye girmekten ürküyorsa, başarısız

olmaktan korkuyorsa, hata yaptığı her an keyfi kaçırırsa bu göstergeler de çocuğun yeterliliğinden kuşku duyduğunu gösterir.

Özgüveni yüksek kişi değiştiremeyeceği koşulları kabul eden, değiştirebileceği koşulları değiştirecek cesareti gösteren ve değiştirebileceği koşullarla değiştiremeyeceklerini ayırt edebilecek bilgeliğe sahip bir insandır. Huzurludur, mutludur ve çevresini de mutlu eder (Soner, 2000). Özgüveni düşük kişi ise kendisini başarılı hissetmek için başkalarının onayına ve beğenisine ihtiyaç duyar. Başarısızlıktan korkar ve mücadeleden kaçır, eleştirilere tahammül edemez (Turan-Başoğlu, 2007).

2. Özgüven ile İlgili Kavramlar

Özgüveni daha iyi anlayabilmek için aşağıdaki üç kavramın bilinmesi yararlı olacaktır. Bunlardan ilki benlik, ikincisi benlik saygısı ve üçüncüsü özyeterlilik.

2.1. Benlik

Psikolojide benlik konusuyla ilgili ilk açıklamalar psikolog James'e aittir. James'e (1963) göre; benlik en kapsamlı anlamıyla, kişinin kendisi hakkında söyleyebileceği her şeyin toplamıdır (Akt., Özen ve Gülaçtı, 2010). Ben kimim sorusuna herkesin farklı bir cevabı vardır, verilen bu cevaplar kişinin benlik şemasını oluşturur. Bireyin benlik şeması kişinin kendisi ile ilgili biliş, düşünce ve inançlarının bütünüdür (Sayışman, 2018). Benlik kavramı, bireyin (a) çevre ile ilgili deneyimler ve yorumlarla oluşturulan ve (b) diğer önemli kişilerin değerlendirmelerinden büyük ölçüde etkilenen algılarıdır (Shavelson ve Bolus, 1982). Başka bir deyişle, genel anlamda benlik bireyin kendisini değerlendirme biçimidir. İşte bu nedenle benlik objektif değil subjektif bir kavramdır; bireyden bireye farklılık gösterir.

Rogers'ın kişilik kuramında önemli bir kavram olan benlik; kişinin kendisi ile ilgili sahip olduğu algıları, düşünceleri ve değerleri içerir (Coşkun ve Özabacı, 2013: 426). Rogers'a göre; bir kimsenin benlik bilinci onun kendisiyle ilgili düşüncelerini ve algılamalarını içerir; kendisini nasıl gördüğünü özetler. Benlik bilinci iyi ya da kötü olabilir. Ancak benlik bilinci her zaman gerçeği yansıtmayabilir. Yetenekli olduğu halde bir insan kendini yeteneksiz görebilir ya da yeteneksiz bir kişi olduğu halde, kendini yetenekli zannedebilir. Fakat herkes daha olumlu ve daha gelişmiş bir benlik geliştirme çabası içindedir (Akt.; Cüceloğlu, 2010: 428). Rogers, bireyin olumlu ve güçlü bir benlik kavramı geliştirebilmesinin, ancak koşulsuz bir sevgi ortamında yetişmesiyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir (Akt.; Üstün ve Akman, 2002). Rogers benliğin, benlik kavramı ve ideal benlik olarak iki alt sistemi olduğunu belirtmiştir. Benlik kavramı kişinin varlığına ve deneyimlerine ilişkin farkındalık içinde algılanmış bütün yönlerini kapsar. İdeal benlik ise bireyin kendisini görmeyi arzuladığı şekildeki algısıdır (Akt.; Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2015: 302).

Benlik kavramı kişinin kendisi hakkında bildikleri, başkalarının kişiye ilişkin görüşlerinden kişiye yansıyanlar ve kişinin kendine ilişkin değerlendirmelerinden elde edilir (Özen ve Gülaçtı, 2010). Çocuklar benlik kavramına sahip olarak dünyaya gelmez. Benlik kavramını anne babasından, kardeş ve arkadaşlarından öğrenir. Bu öğrenme süreci ise

doğumdan itibaren başlar (Yavuzer, 2002a, s.40; Kulaksızoğlu, 2000, s.113). Çocuklar erken yaşlardaki bağlanma ilişkileri temelinde kendilerinin ne kadar sevebilir ve değerli olduklarına ve başkalarının gözündeki değerlerine ilişkin beklenti ve inançlardan oluşan, "benlik temsilleri" geliştirirler (Cassidy, 1999; Akt.; Sümer ve Şendağ, 2009). Nitekim yapılan araştırmalar ailenin (Zalım-Başbekleyen, 2018; Gül, 2018) ve okul çevresinin (Şahan, 2008) benlik algısının gelişimi üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Benlik kavramının oluşumunda etkili olan çocukluk dönemi deneyimleri ve çevredeki kişilerin davranışları ergenlik döneminde, daha da önem ve hız kazanarak sürekli iniş çıkış ve dalgalanmalar göstermektedir (Kazaz, 1993).

Bireyler zaman içerisinde geçirdikleri yaşantılara bağlı olarak benlik kavramlarını da değiştirebilirler (Coşkun ve Özabacı, 2013: 426). Çocuklar çevrelerini sorgulayarak, onlardan gelen mesajları içselleştirip kendilerine ait değerler oluştururlar. Çevresi tarafından kabul gören ve değer verilen birey, kendisini kabul edecek ve değerli hissedecektir. Bunun sonucunda da yüksek benlik saygısına sahip olacaktır (Calhoun ve Acocella, 1990; Akt.; Söner, 2019). Benlik, karşılaşılan olayların nasıl üstesinden gelineceğine dair bir öngörücü olduğu için bireyin benlik kavramı tam değilse, karşılaştığı olaylar karşısında çekingen kalacaktır ve başarısızlık hissi yaşayacaktır, bu durum da ilişkilerini olumsuz etkileyebilir (Okuy, 2012).

2.2. Benlik Saygısı

"Benlik saygısı" özgüven ile ilgili bir başka kavramdır ve kişinin kişisel değer yargıları ile ilgilidir (Feltz, 1988). Lewin (1935) benlik saygısını, yaşam bir sahne olarak düşünülürse, kişinin, oyunun niteliğinden ve oynadığı rolden aldığı doyumunu olarak tanımlamaktadır. Benlik saygısı, bir bireyin öz-değer duygusunu veya insanların kendilerine ne ölçüde değer verdiğini, takdir ettiğini veya sevdiğini ifade eder (Lane, Lane ve Kyprianou, 2004). Rosenberg ise benlik saygısını, bireyin kendisine yönelik olumlu veya olumsuz bakış açısı, değerlendirmeleri, tutumları ve inançları olarak tanımlamaktadır. Başka bir ifadeyle, birey kendisini değerlendirirken olumlu bir tavır sergiliyorsa yüksek benlik saygısına, olumsuz bir tavır sergiliyorsa düşük benlik saygısına sahip olduğunu belirtmektedir (Akt.; Soyer, 2019). Statman (2002) benlik saygısını, bireyin onayladığı değer ve mükemmellik standartlarına dayanarak, her bireyin kendisine karşı öznel bir tutumu olarak tanımlamıştır. Özetle benlik saygısı, kişinin her koşulda kendi özüne gösterdiği saygıyla ilgili bir kavramın karşılığıdır (Sayışman, 2018).

Benlik saygısı; kendine güven ve değerlilik boyutlarından oluşur. Kendine güven boyutu bireyin kendini yetenekli ve değerli görme derecesidir. Değerlilik boyutu ise; bireyin kişisel değerlerine ilişkin hislerinin derecesidir (Sarkın, 2012).

Benlik saygısı insan yaşamının her döneminde önemli bir yere sahiptir ancak ergen bireylerin kendi kimlikleriyle en yoğun şekilde meşgul olduğu dönemlerinde benlik saygısının daha kritik bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir (Deniz, 2018). Bu dönemde oluşturulmaya çalışılan kimlik gelişimi süreciyle ergenin benliğine yönelik, tanımları ve değerlendirmeleri daha soyut ve tutarlı hale gelir (Çevik-Demir, 2013). Birey bu dönemde

bedensel, psikolojik ve toplumsal yönden değişme ve gelişme sürecine girer. Süreç sağlıklı geçerse birey sağlam bir karakter ve benlik oluşturur (Parçal, 2018). Montemayor ve Eisen'in (1977) yaptığı araştırmada ergenliğe geçiş yıllarında benlikle ilgili tanımlamaların yoğun bir şekilde fiziksel görünümle ilgili olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise ergenlik döneminde ergenlerin dikkatlerinin bedenlerine yönelmiş olmasıdır (Akt., Oktan ve Şahin, 2010). Sayıl, Uçanok ve Güre (2002) tarafından yapılan çalışmada da on iki ve on dört yaş aralığındaki ergen bireylerde benlikle ilgili tanımlamaların yoğun biçimde fiziksel görünümle ilgili olduğu ortaya çıkmıştır.

Düşük benlik saygısına sahip bireyler kendilerine güven duymamakta, yeteneklerini önemsememekte, çoğunlukla başarılarını inkâr etmekte, kolayca umutsuzluğa kapılmakta, kendilerine saygı duymamaktadırlar (Soyer, 2019). Düşük benlik saygısına sahip bireyler, kendi kapasitelerinin altında başarılar hedefleme eğilimindedirler, reddedilmekten korkarlar, kendilerini sergilemek ve dikkat çekecek işler yapmaktan kaçınırlar (Skaalvik ve Hagtvet, 1990; Akt.; Oktan ve Şahin, 2010). Yüksek benlik saygısı ise bireyin kendini tanıması, olumlu ve olumsuz özelliklerinin farkında olması, kendi değer sistemini geliştirmesi, sosyal ortamlarda uyum içinde olması ve bireysel kararlar alabilmesi gibi nitelikleri temsil etmektedir (Soyer, 2019). Yüksek benlik saygısına sahip kişiler daha atılgan ve girişkendirler. Toplum içinde konuşmaya daha isteklidirler. Çevresindekilerle kolayca arkadaşlık kurabilirler. Çevresindekilerin tavsiyelerine göre hareket etmez, kendisinin en iyi olarak gördükleri şeyi uygularlar (Kağıtçıbaşı ve Cemalçılar, 2014: 260). Kendi kişiliklerine değer verirler ve kendilerine daha çok güvenirlir, olaylara iyi tarafından bakarlar, başarılı olmak için mücadele göstererek güçlükler karşısında çaba harcarlar (Deniz, 2018). Yüksek benlik saygısına sahip kişilerin kendi kararlarından daha emin oldukları ve sonuç olarak başkalarının görüşlerinden daha az etkilendikleri düşünülmektedir. Bunun yanında yüksek benlik saygısı olan bireylerin, başkalarının kendilerini iyi düşündüğüne inanması daha olasıdır ve bu nedenle, sosyal reddedilmeyle düşük benlik saygısına sahip olan kişilere göre daha az karşılaşmaktadırlar (Bearden, Hardesty ve Rose 2001).

2.3. Özyeterlilik

Özyeterlilik kavramı ilk kez, Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramı'nda ortaya çıkmıştır. Bireylerin olası durumlarla başa çıkabilmek için gerekli olan eylemleri ne kadar iyi yapabileceklerine ilişkin bireysel yargılarıyla ilgili bir kavramdır (Bıkmaz, 2004). Feltz'in (1988) aktardığına göre Bandura (1977), özyeterlilik kavramını "insanların belli bir performansa ulaşabilmek için gereken davranışı yapma ve sergileme becerileri ile ilgili inancı" olarak tanımlamıştır. Bunu destekler nitelikte Perry (2011) öz-yeterlilik kavramını, kişinin bir hedefe ulaşmak için gereken eylemleri gerçekleştirme kabiliyetine olan inancı olarak tanımlamıştır. Bandura'nın (1986) belirttiği gibi, özyeterlilik bireyin sahip olduğu becerilerle değil, bireyin sahip olduğu becerilerle neler yapabileceğine dair yargılarıyla ilgilidir (Akt.; Feltz, 1988). Öz-yeterlilik, belirli bir görevi yerine getirmek için algılanan kapasitenin kapsamlı bir özeti veya yargısıdır (Gist ve Mitchell, 1992). Bireyin geliştirmiş olduğu kendine yönelik bu inançları onun hayatının her alanında etkilidir. Özyeterlilik, bireylerin kendileri için bir

amaç belirlemelerini, bu amaçlara ulaşmak için ne kadar emek harcayacaklarını, amaçlarına ulaşmak için karşılaştıkları zorluklara ne kadar süre dayanabileceklerini ve başarısızlık yaşarlarsa, bu başarısızlık karşısındaki tepkilerini etkilemektedir (Akkoyunlu, Orhan ve Umay, 2005).

Özyeterliliği anlatmak için kullanılan anahtar kelime "Bu işi başarabilir miyim?" sorusu ile başlayan cümlelerdir (Kartopu, 2016). Bir işi başarabilmenin temelinde inanç yatar. İşte özyeterlilik de yeni bir becerinin kazanılmasında ya da yeni bir öğrenmenin gerçekleşmesinde ve daha sonra bu yeni becerinin ya da öğrenimin uygulamaya konmasında kritik bir yere sahiptir (Kotaman, 2008). Bireyin kendi performansları, kendi etkinliğini değerlendirmek için en güvenilir kılavuzları sunar (Schunk, 1991).

Özyeterlilik algısı yüksek olan kişiler, bilgilerine, becerilerine ve yeteneklerine dolayısıyla üstlendikleri rollere ve bu rollerin gereği olarak görevlerini yerine getirme konusunda kapasitelerine daha çok güvenirlir (Güneş, 2016). Bu bireylerin, olumsuzluklarla karşılaştıklarında kolayca pes etmedikleri, ısrarlı ve sabırlı oldukları araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır (Aşar ve Umay, 2001). Bireylerin özyeterlilik algıları ne kadar yüksekse sorunlarla başa çıkma çabaları da o kadar aktif olur (Bandura, 1977). Yüksek öz yeterliliği olan bireyler yüksek riskli bir durumla yüzleşebilecek ve başarılı bir şekilde baş edebilecektir (Clark, Abrams, Niaura, Eaton ve Rossi, 1991). Ayrıca yüksek özyeterliliğe sahip bireylerin motivasyonları da yüksektir. Ergenlik döneminde ruh sağlığı için yüksek özyeterlilik önemli bir faktördür. Ergen olumsuz duygular ile başa çıkma yeterliğine sahip olduğunda kendisine olan güveni artar ve olumsuz duyguların üstesinden daha kolay gelebilir (Willemse, 2008; Akt.; Telef ve Karaca, 2011). Bu durumun aksine özyeterlilik algısı düşük olan bireyler, kendilerini bilgi, beceri ve yetenek açısından yetersiz görürler ve sahip oldukları kapasite ile verilen görevleri başaramayacaklarını düşünürler (Güneş, 2016). Düşük öz yeterliliğe sahip kişiler genellikle seçtikleri hedeflere çok bağlanmazlar ve zorluklarla karşılaştıklarında çabuk pes ederler (Kotaman, 2008).

3. Özgüven ile İlgili Yapılan Çalışmalar

3.1.Özgüven ve Cinsiyet İlişkisi

Literatür incelendiğinde özgüven ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda (Çakır, Kan ve Sünbül, 2006; Turan-Başoğlu, 2007; Bilgin, 2011; Çelik, 2014; Karademir, 2015; Patır-Erkek, 2016; Öztürk, 2017) cinsiyetin özgüven üzerindeki etkisi incelenmiş ve anlamlı bir fark olmadığı saptanmışken Ezmeci'nin (2012) yaptığı çalışmada ilkokul birinci sınıfa giden kız öğrencilerin özgüven puan ortalamaları erkek öğrencilerin özgüven puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Kanadıkırık-Kılıç ve Kılıç'ın (2013) yaptığı çalışmada ise erkeklerin özgüvenlerinin kızlardan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra sosyoekonomik düzeyin bireyin özgüven düzeyinde anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir (Bilgin, 2011; Ezmeci, 2012; Çelik, 2014; Sayışman, 2018).

3.2. Özgüven ve Aile İlişkisi

Ailenin özgüven düzeyi üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmalar incelendiğinde Nelson (1984) yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin katıldığı bir çalışma yürütmüştür. Bu araştırmanın sonucunda ebeveyn-çocuk etkileşimi fazla olan ailelerdeki öğrencilerin özgüven düzeylerini de yüksek olarak bulmuştur. Demo, Small ve Savin-Williams (1987), 10-17 yaşları arasındaki ergen öğrenciler ve ebeveynleri üzerinde yaptıkları araştırma sonucunda, ergenlerin ebeveynleri ile iletişimi ile özgüvenleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Gecas ve Schwalbe'nin (1986) bulgularını doğrulayan şekilde aile içi ilişkilerin erkek öğrencilerin özgüven düzeyini kız öğrencilere göre daha fazla etkilediğini de ortaya koymuşlardır. Cornell ve Grossberg (1987) üstün zekalı olarak tanımlanmış bir grup çocuk ile aile bireylerinin katıldığı bir araştırma yapmışlardır. Araştırma sonucunda aile içi iletişimin çocuğun özgüven düzeyini çok fazla etkilediği ortaya çıkmıştır. (Soner, 1995) uyumlu ailede yetişen çocukların özgüveni, uyumsuz ailede yetişen çocuklara göre belirgin bir düzeyde yüksek bulunmuştur. Ayrıca Günalp (2007) farklı anne baba tutumlarının okul öncesi eğitim çağındaki çocukların özgüven duygusunun gelişimine etkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda demokratik ana baba tutumunun, okul öncesi eğitime devam eden 5-6 yaş grubundaki çocukların özgüvenlerinin gelişimine anlamlı ve pozitif yönde etkisi olduğu belirlenmiştir. Baskıcı-otoriter, koruyucu ve ilgisiz-kayıtsız ana baba tutumlarının ise çocukların özgüvenlerinin gelişimine anlamlı ve negatif yönde etkisi olduğu saptanmıştır. Bu araştırmayı destekleyen başka bir araştırma (Sağat, 2016) sonucunda ise bireylerin demokratik anne baba tutumu ile yetiştirildiklerinde özgüvenli bir birey oldukları bulunmuştur. Öte yandan bir diğer bulunan sonuç ise; koruyucu anne baba tutumu arttıkça bireyin kaygı düzeyi de artmaktadır. Çocuk için en önemli diğer kişiler anne ve babadır. Ebeveynin ilgili ve benimseyici tutumu çocuğun özgüvenini yükseltirken, çocuğu önemsemeyen ve dışlayan tutumları ise düşük özgüvene neden olur (Soner, 1995).

Sarkın (2012) çocuğa yönelik aile içi şiddetin, ortaokul düzeyindeki öğrencilerin iletişim becerilerine ve özgüven düzeyine olan etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucunda aile içi şiddetin çocukların özgüven düzeyi ve iletişim becerileri üzerinde olumsuz etkileri olduğu, aile içi şiddetin kız çocuklarının özgüven düzeyini ve iletişim becerilerini erkeklerden daha fazla etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Dursun da (2018) aile içerisinde şiddete maruz kalan bireylerin özgüven ve öfke kontrol durumlarını incelemek üzere bir çalışma yapmıştır. Elde edilen bulgulara göre, çocukluk çağında aile içerisinde şiddete maruz kalan bireylerin özgüven düzeyleri düşük çıkmıştır ve öfke kontrolünde problem yaşadıkları sonucuna ulaşmışlardır. Ailenin özgüvene etkisinin araştırıldığı bir diğer çalışmada Uslu (2018) ergenlik dönemini ailesinin yanında geçiren ve ailesinden ayrı geçiren gençlerin özgüven düzeylerini karşılaştırdığı araştırması sonucunda, ergenlik dönemini ailesinin yanında geçiren gençlerin ergenlik dönemini ailesinden ayrı geçiren gençlere göre daha yüksek özgüven düzeyine sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır. Anne babaya bağlanma düzeyinin bireyin özgüveni üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar incelendiğinde (Türktaş, 2004; Öztürk, 2017) anneye ve babaya bağlanma düzeyi yükseldikçe özgüven düzeyinin de arttığı bulunmuştur.

3.3. Özgüven ve Akademik Başarı İlişkisi

Akademik başarı ve özgüven ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında özgüven ile akademik başarı arasında bazı araştırmalarda anlamlı bir ilişki bulunmazken (Karademir, 2015; Erkek, 2015; Öztürk, 2017) bazı araştırmalarda da özgüven ile akademik başarı arasında anlamlı bir pozitif ilişki bulunmuştur (Soner, 2000; Çelik, 2014). Alan yazındaki diğer araştırmalar incelendiğinde Turan-Başoğlu (2007) yapmış olduğu çalışmada sınav kaygısı ile özgüven arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırmada, özgüven ile sınav kaygısı arasında negatif bir ilişkinin olduğu, aşırı heyecanlanmanın da özgüveni olumsuz olarak etkilediği sonucu bulunmuştur. Çevikbaş (2013) öğrenci yanlışlarına verilen dönüt türlerinin öğrenci özgüvenleri üzerindeki etkilerini araştırdığı çalışmasında yanlışlara verilen dönütlerden azarlama, başkasına söz hakkı verme, yanlış görmezden gelme dönütleri öğrenci özgüvenleri üzerinde olumsuz etki yaratırken, basitleştirme, ipucu verme dönütlerinin ise olumlu etki yarattığı bulunmuştur.

3.4. Özgüven ve Beden Algısı İlişkisi

Beden algısı ve özgüven arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Örsel-Kadioğlu (2001) yüksek ve düşük düşünme ihtiyacına sahip bireylerin bedensel algılarının özgüven açısından bir farklılık gösterip göstermediklerini araştırmışlardır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; kadınların bedensel algılarına yönelik özgüveni, erkeklere kıyasla daha düşüktür. Ayrıca düşünme ihtiyacı düşük olan kadınların bedensel algılarına ilişkin özgüveni, düşünme ihtiyacı yüksek olan kadınlara kıyasla daha düşük bulunmuştur. Yanarca-Uras'ın (2004) yaptığı çalışmada ise beden imgesi ve depresyon belirtilerinin ilişkisini ve özgüvenin bu ilişkide oynadığı aracı rol araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre beden imgesi ve özgüven ile depresyon belirtileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

3.5. Özgüven ve Mükemmeliyetçilik İlişkisi

Çakırlı-Alşan (2005) liseye giden kız öğrencilerinin anormal yeme tutum ve davranışlarının, aile ortamı, özgüven ve mükemmeliyetçilikle ilişkisini araştırdığı çalışmasında; yeme tutum ve davranışlarının, aile ortamı, özgüven ve mükemmeliyetçilikle ilişkili olduğu bulunmuştur. Anormal yeme tutum ve davranışları olan öğrencilerin, normal gruptaki öğrencilere göre ailelerinin daha işlevsiz olduğu, özgüvenlerinin ise daha düşük olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Ceylan (2017) lisede öğrenim gören ergenlerin özgüven ve mükemmeliyetçi benlik sunumu düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmadan elde edilen verilere göre, öğrencilerin özgüven düzeyleri ile mükemmeliyetçi benlik sunumu düzeyleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Sayışman ise (2018) ön ergenlik dönemindeki bireylerin olumlu ve olumsuz mükemmeliyetçilik düzeyleri ile iç ve dış özgüvenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, olumlu mükemmeliyetçilik ile iç özgüven ve dış özgüven arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Olumsuz mükemmeliyetçilik ile iç ve dış özgüven arasında negatif yönde bir

ilişki olduğu gözlenmiştir. Aynı zamanda iç özgüven ile dış özgüven arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur.

3.6. Özgüven ve İnternet İlişkisi

İnternet ve özgüven arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında Erden (2019) lise öğrencilerinin özgüven düzeyinin internet bağımlılığına etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda iç özgüvenin kontrol gücü, işlevsellikte bozulma ve toplam internet bağımlılığını azalttığı; dış özgüvenin ise yoksunluk, kontrol gücü, sosyal izolasyon ve toplam internet bağımlılığını azalttığı sonucunu bulmuştur. Arslan (2019) instagram kullanan üniversite öğrencilerinin narsisizm ve özgüven ilişkisinin incelenmesini amaçladığı araştırmasında instagram'la ilgilenilerek geçirilen süre ile özgüven arasında negatif yönde anlamlı ilişki, instagram'la ilgilenilerek geçirilen süre ile narsisizm arasında ise pozitif yönde anlamlı ilişki bulmuştur.

3.7. Özgüven ve Kaygı İlişkisi

Rosenberg (1962) ise, 5077 öğrenci ile benlik saygısı ve kaygı arasındaki ilişkiyi araştırmak ve düşük benlik saygısının neden kaygı yaratabileceğinin belirli nedenlerini ortaya koymak amacıyla bir çalışma yapmıştır. Çalışma sonucunda, benlik saygısı ve kaygı düzeyi arasında negatif korelasyon bulunmuştur (Akt.; Çelik, 2014). Many ve Many (1975) de Rosenberg'in (1962) çalışmasına benzer şekilde bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada 4367 dördüncü ve sekizinci sınıflar arasındaki öğrencilerin kaygı düzeyleri ve benlik saygı düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, benlik saygısı ve kaygı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu, ilkökul ve ortaokul öğrencilerinin kendilerine yönelik olumlu düşüncelerinin ise kaygı düzeylerini azalttığı görülmüştür. Diğer bir araştırmada (Parçal, 2018) ergenlerin sosyal kaygı düzeyleri ile özgüven algıları arasındaki ilişki incelenmiştir. Ergenlerde özgüven ve sosyal kaygı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir negatif korelasyon bulunmuştur.

3.8. Özgüven ile İlgili Yapılmış Diğer Araştırmalar

Riklta (2004) sosyal anlamda kabul görmenin özgüven ve kaygı arasındaki ilişkinin artmasına neden olup olmadığını araştırmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, kaygı ve özgüven arasında negatif yönde ilişki bulunmuştur. Sosyal kabul görme faktörü dışarıda bırakıldığında kaygı ve özgüven arasındaki ilişkinin azaldığı görülmüştür. Sonuç olarak sosyal kabul; kaygı ve özgüven arasındaki ilişkiyi arttırmaktadır (Akt.; Merey, 2010).

Bilgin'in (2011) yaptığı araştırmadan elde edilen bulgulara göre düşük, orta ve yüksek özgüven düzeyine sahip ergenlerin diğerleriyle olumlu ilişkiler kurma ve yaşam amacı arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Başka bir deyişle özgüven düzeyi arttıkça diğerleriyle olumlu ilişkiler de artmaktadır.

Bir başka çalışmada (Akkuş, 2015) ergenlerde psikolojik dayanıklılığın özgüven ile ilişkisi incelenmiştir. Araştırmada ergenlerin psikolojik dayanıklılık düzeyi ile özgüven düzeyi arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Aslan (2016) yaptığı

çalışmada lise son sınıf öğrencilerinin affedicilik özelliği ile özgüven düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Buna göre lise son sınıf öğrencilerinin affedicilik, kendini bağışlama ve durumları bağışlama düzeyleri arttıkça özgüven düzeyleri artmaktadır.

Şahin (2016) konuşma ve dil bozukluklarının ilkökul öğrencilerinin özgüvenleri üzerine etkisinin incelenmesini amaçladığı çalışması sonucunda genel olarak dil ve konuşma bozukluğu olan öğrencilerin dil ve konuşma bozukluğu olmayan öğrencilere göre daha düşük özgüven algısına sahip olduklarını bulmuştur.

Patır-Erkek (2016) yaptığı çalışmada yatılı ve gündüzlü eğitim alan ortaöğretim öğrencilerinin şiddet eğilimleri ile özgüvenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin yatılı ya da gündüzlü eğitim almalarının şiddet eğilimleri ve özgüvenleri üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığı saptanmıştır.

Toy (2017) üniversite öğrencilerinin kişilik özellikleri ile özgüven düzeylerini bazı demografik değişkenlere göre incelemiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre; dışa dönüklük ve duygusal dengesizlik kişilik özelliği ile özgüven arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bunun yanında deneyime açıklık kişilik özelliği ile özgüven düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Eralabıyık'ın (2018) üniversiteye devam eden öğrencilerin gençlik liderlik özellikleri ile benlik saygısı ve özgüven algıları arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında üniversiteye devam eden öğrencilerin gençlik liderlik özellikleri ile benlik saygısı ve özgüvenleri arasında pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Aka (2019) ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin özgüveni ve empatik eğilimi arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesini amaçladığı araştırmasında, öğrencilerin özgüveni ve empatik eğilim arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Takkin (2020) araştırmasında üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet tutumları ile özgüven ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ile özgüven düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Özetle, bireyin kendi gücüne güvenmek olarak tanımlanabilen özgüvenin oluşumunda birden fazla faktör rol oynamaktadır. Bu faktörlerden ilki ailedir. Birey yaşamının ilk yıllarında ailesini gözlemleyerek onların davranışlarını kendine örnek almaktadır. Bu noktada ebeveynin davranışları çocuk kişiliği üzerinde oldukça önemlidir. Çocuğun özgüven oluşumunda etkili olan bir diğer faktör de anne-baba tutumlarıdır. Birey demokratik bir anne-baba tutumu ile yetişirse özgüven düzeyi de yüksek olabilir. Bunun aksine aile içinde şiddet varsa ve bu şiddet çocuğa uygulanıyorsa bu durum çocuğun özgüven gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir.

Özgüven ile akademik başarı, cinsiyet, ailenin sosyoekonomik düzeyi, mükemmeliyetçilik, beden algısı, internet bağımlılığı, sınav kaygısı gibi konuların incelendiği araştırmalar yapılmıştır. Bu konuların yanında araştırma aile ve özgüven ilişkisi ile ilgili çalışmalar da mevcuttur. Bireyin ilk sosyal çevresi olarak nitelendirilen ailelere yönelik okul rehberlik servisleri tarafından özgüven ve özgüven gelişimi konularında seminerler düzenlenebilir. Bunun yanında ebeveyn tutumları ve bu tutumların çocuk üzerindeki etkilerine yönelik bilgilendirme çalışmaları yapılabilir.

Okul rehber öğretmenleri tarafından gözlemlenen ve özgüven düzeyi düşük olan öğrencilere yönelik bir psiko eğitim grubu oluşturulup özgüven düzeylerinin yükselmesine yardımcı olunabilir.

Aile içindeki şiddet bireyin özgüven düzeyini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle aile içinde şiddete maruz kalan riskli gruptaki öğrenciler belirlenerek bu öğrencilere yönelik ilgili kuruma bilgilendirme yapıp okul psikolojik danışmanı tarafından da bu öğrencilere psikolojik destek sağlanabilir.

Okul ortamındaki özgüven gelişimine yönelik alan yazında yeterli kaynak bulunmamaktadır. Bu konuda, öğretmenin tutumunun öğrencinin özgüven düzeyine etkisinin araştırıldığı bir çalışma yapılabilir.

Kaynakça

- Aka, M. (2019). *İlkokul öğrencilerinin özgüveni ve empatik eğilimi arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Akagündüz, N. (2006). *İnsan yaşamında özgüven kavramı*. İstanbul: Ümraniye Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü Yayınları.
- Akkoyunlu, B., Orhan, F. ve Umay, A. (2005). Bilgisayar öğretmenleri için "bilgisayar öğretmenliği öz yeterlik ölçeği" geliştirme çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(29), 1-8.
- Akkuş, Z. (2015). *Ergenlerde psikolojik dayanıklılığın özgüven ve anne baba tutumları ile ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Arslan, A. (2019). *Instagram kullanan üniversite öğrencilerinin narsisizm ve özgüven ilişkisinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Doğuş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aşar, P. ve Umay, A. (2001). İlköğretim matematik öğretmenliği öğrencilerinin bilgisayarla ilgili öz-yeterlik algısı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 21. 1-8.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>
- Bearden, W. O., Hardesty, D. M., & Rose, R. L. (2001). Consumer Self-Confidence: Refinements in Conceptualization and Measurement. *Journal of Consumer Research*, 28(1), 121–134. <http://dx.doi.org/10.1086/321951>
- Benabou, R., & Tirole, J. (2002). *Self-Confidence and Personal Motivation*. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(3), 871-915. <http://dx.doi.org/10.1162/003355302760193913>
- Bıkmaz, F. (2004). Sınıf öğretmenlerinin fen öğretiminde öz yeterlilik inancı ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Milli Eğitim Dergisi*, 161.
- Bilgin, O. (2011). *Ergenlerde özgüven düzeyinin bazı değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Ceylan, A. (2017). *Ergenlerde mükemmeliyetçi benlik sunumunun özgüven ile ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Clark, M. M., Abrams, D. B., Niaura, R. S., Eaton, C. A., & Rossi, J. S. (1991). *Self-efficacy in weight management*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 59(5), 739–744. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-006x.59.5.739>
- Cornell, D. G., & Grossberg, I. W. (1987). Family Environment and Personality Adjustment In Gifted Program Children. *Gifted Child Quarterly*, 31(2), 59–64. <http://dx.doi.org/10.1177/001698628703100203>
- Coşkun, H. ve Özabacı, N. Ş. (Edt.). (2013). *Psikolojiye giriş*. İçinde Coşkun, H. ve Özabacı, N. Ş. (Edt.) *Kişilik* (ss 403-441). İstanbul: Elma Basım.
- Cüceloğlu, D. (1998). *İnsan ve Davranışı* (8.Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çakır, Ö.; Kan, A. ve Sünbül, Ö., (2006). Öğretmenlik meslek bilgisi ve tezsiz yüksek lisans programlarının tutum ve özyeterlik açısından değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 36-47.
- Çakırlı-Alşan, Z. (2005). *Anormal yeme tutum ve davranışlarının aile ortamı, özgüven ve mükemmeliyetçilikle ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Çelik, İ. (2014). *Ortaokul öğrencilerinin özgüven düzeyinin bazı değişkenler açısından değerlendirilmesi Afyonkarahisar örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çevik- Demir, Ş. (2013). *Ergenlerde benlik saygısı ve dini başa çıkma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Çevikbaş, M. (2013). *Matematik öğretmenlerinin yanlışa verdikleri dönütlerin öğrenci özgüvenleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demo, D. H., Small, S. A. ve Savin-Williams, R. C. (1987). Family relations and the self-esteem of adolescents and their parents. *Journal of Marriage and the Family*, 49, 705-715. <http://dx.doi.org/10.2307/351965>
- Deniz, A. (2018). *11-15 yaş arası bir grup ergende akılcı olmayan inançların benlik saygısı ve sosyal kaygı düzeyleri ile ilişkisinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dursun, E. (2018). *Çocukluk çağında aile içerisinde şiddete maruz kalmış bireylerde özgüven ve öfke kontrol durumlarının incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erden, N. (2019). *Lise öğrencilerinin özgüven düzeyinin internet bağımlılığına etkisi üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Erpalabıyık, B. (2018). *Üniversite öğrencilerinin gençlik liderlik özellikleri ile benlik saygısı ve özgüven algıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.
- Ezmeçi, F. (2012). *İlköğretim 1.sınıf öğrencilerinin özgüvenleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Feltz, D. L. (1988). Self-confidence and sports performance. *Exercise and Sport Science Reviews* 16, 423-457. <http://dx.doi.org/10.1249/00003677-198800160-00016>
- Gecas, V. ve Schwalbe, M. (1986). Parental behavior and adolescent self-esteem. *Journal of Marriage and Family*, 48(1), 37-46. <http://dx.doi.org/10.2307/352226>
- Gist, M. E., & Mitchell, T. R. (1992). *Self-Efficacy: A Theoretical Analysis of Its Determinants and Malleability*. *Academy of Management Review*, 17(2), 183-211. <http://dx.doi.org/10.5465/amr.1992.4279530>
- Govier, T. (1993). Self-Trust, Autonomy, and Self-Esteem. *Hypatia*, 8(1), 99-120. doi:10.1111/j.1527-2001.1993.tb00630.x
- Gül, G. (2018). *Anne baba ile iletişimin, yakınlığın ve rol bilincinin ergenlerdeki benlik algısı ile birliktelik derecesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Günel, A. (2007). *Farklı anne baba tutumlarının okul öncesi eğitim çağındaki çocukların özgüven duygusunun gelişimine etkisi (Aksaray ili örneği)* (Yayınlanmamış Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Humphreys, T. (1999). *Çocuk eğitiminin anahtarı: Özgüven*. (Çev: T. Anapa). İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2014). *Dünden bugüne insan ve insanlar*. İstanbul: Evrim Kitap.
- Kanadıkırık-Kılıç, A., ve Kılıç, A. (2013). *MEB ortaöğretim kurumlarındaki öğrencilerin akran zorbalığına maruz kalma düzeyleri ve özgüven arasındaki ilişki*. Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, VI. Ulusal Lisansüstü Eğitim Sempozyumu Bildirileri, 23-29.

- Karademir, N. (2015). Fen edebiyat fakültesi coğrafya bölümü öğrencilerinin özgüven algıları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2),53-77.
- Karamoy, K. Y., Wibowo, E. M. ve Jafar, M. (2018). The implementation of self-instruction and reframing group counselling techniques to improve students' self-confidence. *Jurnal Bimbingan Konseling*, 7 (1), 1-6.
- Kartopu, S. (2016). Üniversite öğrencilerinin öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanım düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi: Gümüşhane üniversitesi örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (45). 481-500.
- Kazaz, A. (1993). *Meslek liselerinde okuyan öğrencilerin benlik tasarım düzeyleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kotaman, H. (2008). Özyeterlilik inancı ve öğrenme performansının geliştirilmesine ilişkin yazın taraması. *Eğitim Fakültesi Dergisi*. 21(1), 111-133.
- Kugle, C. L., Clements, R. O., ve Powell, P. M. (1983). Level and stability of self-esteem in relation to academic behavior of second graders. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 201–207. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.44.1.201>
- Kulaksızoğlu, A. (2000). *Ergenlik psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Lane, J., Lane, A. M., & Kyprianou, A. (2004). Self-efficacy, self-esteem and their impact on academic performance. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 32(3), 247–256. <http://dx.doi.org/10.2224/sbp.2004.32.3.247>
- Lauster, P. (2010). *Özgüven öğrenilebilir* (Çev: L. Yarbaş). İzmir: İlya Yayınevi.
- Lewin, K. (1935). *A dynamic theory of personality*. New York: McGraw Hill.
- Many, M. A. ve Many, W. A. (1975). The relationship between self-esteem and anxiety in grades four through eight. *Educational and Psychological Measurement*, 35(4), 1017-1021. <http://dx.doi.org/10.1177/001316447503500436>
- Merey, B. (2010). *Yetişkinlerde özgüven duygusu ile anksiyete düzeyi arasındaki ilişkinin karşılaştırılması ve kültürlerarası bir yaklaşım*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Nelson, G. (1984). The relationship between dimensions of classroom and family environments and the self-concept, satisfaction, and achievement of grade 7 and 8 students. *Journal of Community Psychology*, 12(3), 276–287. [http://dx.doi.org/10.1002/1520-6629\(198407\)12:3<276::AID-JCOP2290120311>3.0.CO;2-6](http://dx.doi.org/10.1002/1520-6629(198407)12:3<276::AID-JCOP2290120311>3.0.CO;2-6)
- Oktan, V. ve Şahin, M. (2010). Kız ergenlerde beden imajı ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 7(2), 543-556.
- Okyay, B. (2012). *Yönetici ve çalışanların özgüven düzeyleri ile kişisel gelişim inisiyatifi alma becerilerinin karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Örsel-Kadioğlu, S. (2001). *Düşünme ihtiyacı ve beden algısına ilişkin özgüven*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özen, Y. ve Gülaçtı, F. (2010). Benlik-kavramı ve benliğin gelişimi bilen benliğe gereksinim var mı? *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, (12-2), 21-37.
- Öztürk, N. (2017). Üniversite öğrencilerinin algıladıkları aile iklimi ve anne-babaya bağlanma biçimleri ile özgüven düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 2017, 3(1), 9-22.

- Parçal, K. F. (2018). *Ergenlerin sosyal anksiyete düzeyleri ile özgüven algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Patır-Erkek, N. (2016). *Yatılı ve gündüzlü eğitim alan ortaöğretim öğrencilerinin şiddet eğilimleri ile özgüvenleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Perry, P. (2011). *Concept Analysis: Confidence/Self-confidence*. *Nursing Forum*, 46(4), 218-230. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1744-6198.2011.00230.x>
- Sağat, H. (2016). *Bireylerin anne baba tutumlarının özgüven ve sosyal fobiye olan ilişkisinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sarkın, S. (2012). *Çocuğa yönelik aile içi şiddetin ilköğretim 6. 7. ve 8. sınıf düzeyindeki öğrencilerin iletişim becerileri ve özgüven düzeylerine etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Sayı, M., Uçanok, Z. ve Güre, A. (2002). Erken ergenlik döneminde duygusal gereksinimler, aileyle çatışma alanları ve benlik kavramı: betimsel bir inceleme. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 9(3), 155-166.
- Sayışman, S. (2018). *Ergenlerin mükemmeliyetçilik düzeyleri ile özgüvenleri arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Schunk, D. H. (1991). *Self-Efficacy and Academic Motivation*. *Educational Psychologist*, 26(3-4), 207-231. <http://dx.doi.org/10.1080/00461520.1991.9653133>
- Shavelson, R. J., & Bolus, R. (1982). Self-concept: The interplay of theory and methods. *Journal of Educational Psychology*, 74, 3-17. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-0663.74.1.3>
- Soner, O. (1995). *Aile uyumu, öğrenci özgüveni ve akademik başarı arasındaki ilişkiler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Soner, O. (2000). Aile uyumu, öğrenci özgüveni ve akademik başarı arasındaki ilişkiler. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12, 249-260.
- Soyer, M. (2019). *Cinsiyet ve romantik ilişki durumuna göre üniversite öğrencilerinin üçgen aşk düzeyleri: Temel kişilik özellikleri ve benlik saygısının rolü*. (Yayınlanmamış Doktora tezi). Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Söner, O. (2019). *Ergenlerde benlik tasarımı ve benlik saygısı düzeylerinin sosyal medya beğenilmeme korkuları üzerindeki etkisinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Statman, D. (2000). *Humiliation, dignity and self-respect*. *Philosophical Psychology*, 13(4), 523-540. <http://dx.doi.org/10.1080/09515080020007643>
- Sümer, N. ve Anafarta-Şendağ, M. (2009). Orta çocukluk döneminde ebeveynlere bağlanma, benlik algısı ve kaygı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24 (63), 86-101.
- Şahan, K. (2008). *Algılanan öğretmen kabul-reddinin, benlik algısı, okul tutumu ve akademik başarı üzerindeki rolü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, Z. (2016). *İlkokul öğrencilerinde dil ve konuşma bozukluğunun öğrencilerin özgüvenleri üzerine etkisi: 50. Yıl Ortaokulu ve dilkonmer örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Takkin, T. (2020). *Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet tutumlarının özgüven, kişilik özellikleri ve sosyo-demografik değişkenler ile ilişkisinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Telef, B. B. ve Karaca, R. (2011). Ergenlerin öz-yeterliliklerinin ve psikolojik semptomlarının incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 499-518.
- Toy, E. (2017). *Üniversite öğrencilerinin kişilik özellikleri ile özgüven düzeylerinin bazı demografik değişkenlere göre incelenmesi (MAKÜ örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- Turan-Baçoğlu, S. (2007). *Sınav kaygısı ile özgüven arasındaki ilişkinin erinlik döneminde incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türktaş, Ş. (2004). *İstanbul ili 6. sınıf öğrencilerinin aileye bağlanma düzeyleri ile algılanan özgüvenleri ve okul başarıları arasındaki ilişkiler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Uslu, U. (2018). *Ergenlik dönemini aile yanında geçiren ve ailesinden ayrı geçiren gençlerin özgüven düzeylerinin karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Üstün, E. ve Akman, B. (2002). Korunmaya muhtaç çocukların benlik algılarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 229-233.
- Yanarca-Uras, B. (2004). *Beden imgesi ve depresyon semptomları ilişkisi: Özgüvenin, bu ilişkide oynadığı aracı rol*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yavuzer, H. (2002). *Çocuk psikolojisi* (25. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yazgan-İnanç, B. ve Yerlikaya, E. E. (2015). *Kişilik kuramları (10.Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Zalım-Başbekleyen, F. (2018). *Aile ve çocuk arasındaki güvensiz bağlanmanın ortaokul son sınıf öğrencilerinde benlik algısı, sosyal anksiyete, depresif belirtiler arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN EŞ SEÇİMİ KRİTERLERİNİN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

Reyhan KORUNUR¹, Nuray TAŞTAN²

Öz

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin eş seçimi kriterlerinin kişilik özellikleri ile ilişkisini araştırmak amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini, Munzur Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrenciler oluşturmuştur. Araştırmanın örneklemini ise 2019-2020 öğretim yılında Munzur Üniversitesi'nde öğrenimine devam eden ve rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen 229 kadın 152 erkek, toplam 381 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak, Romantizm ve Eş Seçimi Kriterleri Ölçeği ve Kişilik Özellikleri Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde, SPSS 25.0 (Statistical Package for Social Sciences) paket programı ve istatistiksel yöntemlerden korelasyon analizi (pearson korelasyon katsayısı) ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre; dışadönüklük, duygusal dengelilik, deneyime açıklık, sorumluluk ve yumuşak başlılık değişkenlerinin birlikte, katılımcıların eş seçimi düzeyi üzerinde düşük düzeyde ancak istatistiksel olarak anlamsız bir etkisi bulunmaktadır, $R^2=0.106$, $p<.01$. Dışadönüklük, duygusal dengelilik, deneyime açıklık, sorumluluk ve yumuşak başlılık kişilik özellikleri birlikte, eş seçimi düzeyindeki toplam varyansın yaklaşık %01'ini açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eş Seçimi, Kişilik Özellikleri, Üniversite Öğrencileri

Examining of Relationship of the University Students' Spouse Selection Criteria with Personality Traits

313

Abstract

In this study, it was aimed to investigate the relation between university students's spouse Selection criteria and personality traits. The scope of the research consists of students who continue their education at Munzur University. The sample of the study consists of 229 women and 152 men, a total of 381 university students, who continue their education at Munzur University in the 2019-2020 academic year, are selected by random sampling method. In this study were used as data collection tools Romance and Spouse Selection Criteria and Personality Traits Scale. In the analysis of the data were used SPSS 25.0 (Statistical Package for Social Sciences) package program and statistical method scor relation analysis (pearson correlation coefficient) and multiple regression analysis. According to the findings of research; extraversion, emotional balance, openness to experience, responsibility and mildnes shave a low but statistically insignificant effect on participants' spouse selection level $R^2=0.106$, $p<.01$. Extroversion, emotional balance, openness to experience, responsibility and mildnes together with personality traits explain approximately 01% of the total variance at the level of spouse selection.

Keywords: Spouse Selection, Personality Traits, University Students

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, E-posta: reyhankorunur@hotmail.com

² Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, E-posta: nuraytastan@gmail.com

Giriş

Eş seçimi ve evlilik bireyin belli bir olgunluğa ulaşması sonucu oluşan ve bireyin yaşamında önemli ölçüde yer tutan bir durumdur (Kasapkara ve Kasapkara, 2014). Eş seçiminin doğru yapılması, evlilik ilişkisinin uyumlu olmasını büyük oranda etkiler. Evlilikte mutluluk için doğru eş seçimi önemlidir (Bilen, 2004). Bireyler bundan sonra kiminle yaşayacağına, kimden çocuk sahibi olacağına bu süreçte karar verir. Ayrıca eş seçimi, bireylerin geleceğini ve toplumdaki yaşantısını da büyük oranda etkileyen bir durumdur (Yıldırım, 2007).

Yaşamının daha anlamlı olması için insanların diğer insanlarla kuracağı ilişkiler önemli bir yer tutmaktadır. Evlilik farklı sorumluluk ve beklentiler içermesi nedeni ile diğer ilişkilerden ayrı bir durumdadır. Bireyleri evliliğe yönlendiren; cinselliği toplum tarafından onaylatma, soylarının devamını sağlama, çocuk sahibi olma, kendini güvende hissedip, ait olma, sevme, sevilme ihtiyacını karşılama gereksinimidir (Efe, 2013). Bireylerin yaşam biçimleri, eğitim düzeyleri, sosyal sınıfları, inançları, statüleri ve aile kökenleri geleceğe yönelik önemli bir karar olan eş seçimini yönlendirmektedir (Özgüven, 2001).

Gelişen teknoloji ile başlayan çağdaşlaşma süreci gençlerin eş seçme eğilimlerinde geçmişe göre farklılaşmalar olmasına neden olmuş, geleneksel geniş aile kavramı yerine anne-baba ve çocuktan oluşan çekirdek aileler oluşmaya başlamıştır. Bu durum ise uyum sorunları ve çatışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Aileler tarafından daha çok geleneksel aile yapısını öne çıkaran evlilikler yapılması beklenirken, gençler özellikle de kızlar, çağdaş ölçülere uygun evlilikler yapmak istemekte ve eş seçiminde seçici davranmaktadır (Bacanlı, 2001; Yıldırım, 2007; Keklik, 2011).

İnsanlar evlenerek; psikolojik, sosyal ve ekonomik yönden daha sağlıklı aynı zamanda kaliteli bir yaşama sahip olabilirler. Bireylerin daha mutlu ve doyumlu bir yaşama sahip olması, yaşam kalitelerinin artması evlilik ile sağlanabilmektedir. Sosyal, psikolojik ve ekonomik anlamda daha kaliteli bir hayat yaşamak, mutluluğa ve doyuma ulaşmak sağlıklı yürütülen bir evlilik ile gerçekleştirilebilir (Çağ ve Yıldırım, 2013).

Birçok araştırmacı, gençlerin eş seçimi tercihlerini doğru yapabilmeleri ve evlilik yaşantılarının kalitesini arttırabilmeleri amacıyla eş seçimi ile ilgili araştırmalarda bulunmuştur (Pines, 2001; Schmitt, 2003; Priest, 2009; Kaya, 2002; Pınar, 2008; Keklik, 2011; Öztekin, 2015). Bu araştırmalar sonucunda eş seçimini etkileyen birçok unsur ortaya çıkmıştır. Bu unsurlar, eş seçimini kolaylaştırması ya da zorlaştırması açısından önemlidir. Yaş, etnik köken, yerleşim yeri, fiziksel özellikler, tutum ve düşünce benzerliği, mal varlığı, dini inanç, sosyal statü ve eğitim düzeyi bunlardan bazılarıdır (Çalışkan, Taşhan, Orhan ve Nacar, 2015).

Eş seçimi ile ilgili değişkenlerden bir diğeri de kişilik özellikleridir (Çalışkan, Taşhan, Orhan ve Nacar, 2015). Kişilik kavramı geçmişten bu yana üzerinde birçok araştırma yapılan bir konudur. Kişilik ile ilgili birçok kuramcı tarafından farklı yaklaşımlar geliştirilmiş ve farklı sonuçlar ortaya konulmuştur.

Kişilik kavramının birçok tanımı yapılabilir. Bireyi diğerlerinden ayırt eden özellikler kişilik olarak tanımlanabilir (Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2016). Kişilik, aynı zamanda bireyden kaynaklanan tutarlı davranışlardır. Bireyin her durumda sergilediği davranışlar, tutarlı davranışları ifade etmektedir (Burger, 2006).

Karney ve Bradbury (1995), sağlıklı ilişki için kişiliği önemli bir dinamik olarak görmüştür ve kişilik özelliklerinin ikili ilişkilere yansıtıldığını ifade etmiştir. Kişilerin kimine, hangi koşullar altında ve nasıl iletişim kurdukları bireyden bireye değişebilen etkileşim şekillerini oluşturmaktadır (Buss ve Craik, 1983). Bireylerin kişilik tarzları, kişilerarası ilişkilerindeki uyumlarını etkilemesi beklenen bir durumdur (Kiesler, 1983). Aynı zamanda kişilerarası ilişki tarzları, beklenen davranış nedenlerini anlamamıza yardımcı olur.

Kişiliği oluşturan ortak özellikler olduğu gibi eşsiz ve tek olan özelliklerde bulunmaktadır. Kişiliği oluşturan özelliklerin, beş temel kişilik boyutu üzerinde toplanabileceği belirtilmiştir ve buna "Beş Faktör Kişilik Modeli" adı verilmiştir (Burger, 2006). Bu boyutlar; "Dışadönüklük", "Gelişime Açıklık", "Duygusal Denge/Nevrotiklik", "Uyumluluk" ve "Sorumluluk" tur (Bacanlı, İlhan ve Arslan, 2007).

Dışadönüklük, başkalarıyla ilişkilerinde etkileyici, mizah kullanımı konusunda becerikli ve alışkanlıklara bağlı olan bireyleri ifade eder (McCrae ve Costa 2003; Burger, 2006). Sosyal, konuşkan, aktif, iddialı, neşeli, ilgili, eğlenceyi seven, sevecen, şefkatli, sıcakkanlı olan bireyler dışadönüklük özelliği belirgin olan bireylerdir.

Gelişime açıklık, açık fikirli, duyarlı, geniş bir hayal gücüne sahip, maceracı, analitik düşünen yaratıcı bireyleri ifade eder. Zihinsel merak kapasitesine sahiptirler. Gelişime açıklık yönü düşük olan bireyler; geleneksel değerleri koruma, belirli bir yaşam biçimini sürdürme ve alışkanlıklara bağlı olma özellikleri gösterirler (McCrae ve Costa 2003; Burger, 2006).

Duygusal dengelilik, nevrotiklik olarak da ifade edilen bu boyut bireylerin duygusal kararlılığı ile ilgilidir. Duygusal denge özelliği yüksek olan bireyler; çekingen, saldırgan, kaygılı, özgüveni düşük, kendiyile barışık olmama gibi özellikleri gösterirler. Daha çok kaygılı, savunmacı, güvensiz ve duygusal eğilimi fazla olanları tanımlar, bu özelliği yüksek olanlar çoğunlukla negatif duruma odaklanmayı tercih ederler (McCrae ve Costa 2003; Burger, 2006).

Uyumluluk (Yumuşak Başlılık), yardımsever, uysal, cömert, şefkatli, saygılı, güvenilir, kabul edici, cana yakın, esnek, kibar, yumuşak başlı, alçak gönüllü bireyleri temsil eder. Uyumluluk boyutu düşük olan bireyler ise; hırçınlık, bencillik ve çabuk sinirlenme özellikleri gösterirler (McCrae ve Costa 2003; Burger, 2006).

Sorumluluk özelliği gösteren bireyler ise düzenli, dikkatli, azimli, kontrollü, hırslı, göreve bağlı, çalışkan, başarı odaklı, kendini disipline edebilen, plan doğrultusunda davranma, sorumlu ve uyumlu olma gibi özelliği yüksek olan bireylerdir. Bu bireyler için önemli olan; güvenilirlik, sorumluluk, müzakere, başarı yönelimidir (McCrae ve Costa 2003; Burger, 2006).

Çiftler arasındaki çatışmaların, kişilik özellikleri ile ilişkisi önemli bir konudur. Alanyazın incelendiğinde, bazı çalışmalar evliliğin niteliği ile kişilik özellikleri arasında negatif yönde ilişkiler olduğunu belirtmektedir (Karney ve Bradbury, 1997; Watson, Hubbard ve Wiese, 2000). Bunun yanı sıra, kişilik özellikleri ile evliliğin sağlıklı bir şekilde yürütülememesi arasında pozitif ilişki olduğunu ortaya koyan araştırmalar da bulunmaktadır (Botwin, Buss ve Shackelford, 1997).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

İnsan hayatında çok önemli bir yerde bulunan eş seçimi, bireylerin yaşantısını olumlu ve olumsuz yönlerde etkileyebilmektedir. Doğru eş seçimi mutlu, huzurlu evlilikler oluşturur ve sağlıklı bireyler yetişmesine de katkı sağlar. Gelişen teknoloji ile birlikte eğitim seviyesinin yükselmesi ve insanların çalışma hayatına girmesi toplum yapısının değişmesine neden olmuştur. Değişen toplum yapısı ile birlikte insanlar bireyselleşmiş, evlilikten ve eşlerden beklentiler de farklılık göstermeye başlamıştır. Eşlerin birbirlerinin beklentilerini karşılayabilmeleri ise daha mutlu ve sağlıklı bir evlilik sürdürebilmeleri açısından önemli bir kriter haline gelmiştir. Bu kriterleri ortaya çıkaran nedenleri anlayabilmek için toplumun eğitilmiş tabakasını oluşturan üniversite öğrencilerinin evlilik ile ilgili görüş ve beklentilerinin alınması gerekli görülmüştür. Değişen hayat şartları bireylerin eş seçimi ile ilgili kriterlerinin farklılık göstermesine neden olmuş ve bu durum da güncel çalışmaların yapılması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda konunun farklı kültür ve toplumlarda çalışılmasının; üniversite çağındaki gençlere, aile ve evlilik konularında rehberlik hizmetlerini yürüten danışmanlara ve konuyla ilgili diğer araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu alanda yapılan araştırmalar, aile ve sosyal politikaların sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için de önemli bir yere sahiptir. Bu araştırmaların sonucunda elde edilen veriler evlilik öncesi verilen eğitimlerin içeriğinin oluşturulmasında yardımcı olacaktır. Bu konuda yapılacak olan eğitimlerin bireylerin farkındalığını arttıracakları düşünülmektedir. Üniversite öğrencilerinin yakın zamanda evlilik yapabilme ihtimalinin bulunması, ayrıca gelecek çalışmalara rehberlik edecek olması nedeniyle bu çalışmanın önem arz edeceği düşünülmektedir. Araştırmanın temel amacı üniversite öğrencilerinin eş seçme kriterlerinin kişilik özellikleri ile ilişkisinin incelenmesidir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın yürütülmesinde ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelinde bireylerin mevcut durumları bir etkiye maruz bırakılmadan var olduğu şekliyle betimlenmektedir ve bu model, iki ya da daha fazla sayıda var olan değişkenler arasında, değişimin varlığını belirlemek isteyen araştırma modelidir (Karasar, 2013). Bu nedenle bu araştırmada üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin, eş seçimi kriterleri üzerindeki yordayıcı rolünü incelemek amacıyla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini, Munzur Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrenciler oluşturmakta, çalışmanın örneklemini ise Munzur Üniversitesi'nde öğretimine devam eden 229 kız, 152 erkek, toplam 381 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini pratik olması nedeniyle Tunceli ilinden seçilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada biri eş seçimi tercihlerini diğeri kişilik özelliklerini ölçmek amacıyla geliştirilmiş iki ayrı ölçme aracı kullanılmıştır.

Romantizm ve Eş Seçimi Tutum Ölçeği (REST), Cobb, Larson ve Watson (2003) tarafından geliştirilmiştir. Türkçeye uyarlanması, geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının yapılması amacıyla ölçek 2007-2008 öğretim yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi (n=193) ve Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesinde (n=281) öğrenim gören 474 öğrenciye uygulanmıştır. Ölçek 32 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin toplamından alınabilecek en düşük puan 28, en yüksek puan ise 140'dır. Ölçekten düşük puan alınması eş seçimindeki sınırlandırıcı inanç düzeyinin düşüklüğüne, yüksek puan ise yüksekliğini ifade etmektedir. Ölçek hem bireysel hem de grup olarak uygulanabilmekte olup cevaplama süresi yaklaşık 15 dakikadır. REST Ölçeği'nin alt ölçeklerinin içtutarlık katsayıları, .33 ile .98 aralığında değişmektedir. İkinci olarak iki hafta ara ile yapılan test-tekrar test yöntemi sonucu Pearson korelasyon katsayısı .61 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara dayalı olarak ölçeğin yedi alt boyuttan oluştuğu, 28 madde ve dört çeldirici maddeyi içeren 32 maddelik bir ölçek olduğu görülmüştür. REST Ölçeği'nin bekâr üniversite öğrencileri için geçerli ve güvenilir sonuçlar verdiği bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirliği iki yöntemle saptanmıştır. İlk olarak Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanmış ve $\alpha=.65$ olarak bulunmuştur. REST Ölçeği'nin yapı geçerliğini belirlemek için temel bileşenler analizi kullanılarak faktör analizi yapılmış ve varimaks eksen döndürme tekniği uygulanmıştır. Yirmisekiz maddelik ölçeğin, 'Yalnız ve Tek Doğru', 'Aşk Yeterli', 'Beraber Yaşama', 'Tam Güven', 'İdealleştirme', 'Çaba Göstermeme', 'Zıt Kutuplar' olmak üzere yedi alt faktörde toplandığı ve toplam varyansın %49.84'ünü açıkladığı görülmüştür.

On-Maddeli Kişilik Ölçeği (The Ten-Item Personality Inventory) on maddeden oluşan, Gosling, Rentfrow ve Swann (2003) tarafından geliştirilen kişilik özelliklerini ölçen bir ölçektir. Deneyime açıklık, sorumluluk, dışadönüklük, yumuşak başlılık ve duygusal dengelilik olmak üzere beş önemli kişilik özelliğini ölçmektedir. Yedi derecelimli Likert tipi olan bu ölçekte, her alt boyutta iki madde yer almaktadır. Ölçeğin Türkçeye çevrilmesi ve uyarlanması Atak (2013) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapı geçerliğini belirlemek için yapılan faktör analizi sonuçlarında, on madde ve beş alt ölçekten oluşan OMKÖ'nün kişiliği ölçmek için geçerli bir ölçme aracı olduğu görülmüştür. Yapılan doğrulayıcı ve açıklayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin beş faktörlü olduğu belirlenmiştir. Atak'ın (2013) çalışmasında OMKÖ'nün test tekrar

test güvenilirlik katsayısı Deneyime Açıklık alt ölçeği için 0.89, Yumuşak başlılık alt ölçeği için 0.87, Duygusal Dengelilik alt ölçeği için 0.89, Sorumluluk alt ölçeği için 0.87 ve son olarak Dışa Dönüklük alt ölçeği için 0.88 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda ölçeğin iç tutarlılığa sahip ve kararlı ölçüm yapan bir araç olduğu görülmüştür. OMKÖ'nün orijinal formunda test-tekrar test güvenilirlik değerleri 0.72 ile 0.80 arasında değişmektedir. Ölçeğin orijinal formunda ve Türkçe formunda toplam on madde vardır. Ölçek puanlanırken toplam puan alınmamakta, her bir alt ölçek için toplam puan alınmaktadır. Bireylerin her alt ölçekten aldıkları puanlar dikkate alınır. Böylece bireylerde baskın olan kişilik özelliği belirlenmeye çalışılır. Bireyleri kişilik özelliklerinden birine atamaya dönük olan bu ölçek puanlanırken, bir bireyin en yüksek puan aldığı alt ölçeğe ait kişilik özelliğinin o kişinin temel kişilik özelliği olduğu kabul edilmektedir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması da bu kurallar geçerli olacak şekilde gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler uygun istatistiksel analiz teknikleri kullanılarak bilgisayar ortamında SPSS 25.0 (Statistical Package for Social Sciences) paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırma kapsamındaki katılımcıların kişilik özelliklerinin eş seçme kriterleri üzerindeki etkisine bakılmakta, araştırmanın bağımsız değişkenini kişilik özellikleri oluştururken; bağımlı değişkenini eş seçme kriterleri oluşturmaktadır. Bireylerin eş seçme kriterleri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki incelenmek istenmiş ve bu nedenle çoklu doğrusal regresyon analizi yapılarak incelenmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde çalışmanın amacı doğrultusunda üniversite öğrencilerinin eş seçimi kriterleri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki ile bireylerin eş seçme kriterlerinin kişilik özellikleri üzerindeki etkisine yönelik elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özellikleri ile Eş Seçimi Kriterleri Arasındaki Regresyon Analizi Bulguları

Dışadönüklük, duygusal dengelilik, deneyime açıklık, sorumluluk ve yumuşak başlılık kişilik özellikleri ile eş seçimi kriterleri arasındaki korelasyon bulguları ve kişilik özelliklerine göre eş seçimi kriterlerinin yordanmasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: Kişilik özellikleri ve eş seçimi arasındaki korelasyon

	Eş Seçim	Dışadönük	D. Denge	D. Açıklık	Sorumlu	Y. Başlılık
Pearson Korelasyonu	Eş Seçimi	1	-.062	.049	.054	-.008
	Dışadönük		1	.050	.067	-.055
	D. Denge			1	.066	-.064
	D. Açıklık				1	.128
	Sorumlu					1
	Y. Başlılık					

Tablo 2: Beş kişilik özelliğinin çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları

Değişken	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Standardize Edilmiş Katsayılar	t	p	İkili R	Kısmi R
	B	Std Hata	β			
Sabit	3.087	.263		11.715	.000	
Dışadönüklük	-.024	.018	-.071	-1.361	.174	-.071
Duygusal D.	.022	.020	.059	1.120	.263	.059
Deneyimlere A.	.022	.021	.056	1.058	.291	.055
Sorumluluk	-.006	-.025	-.014	-.256	.798	-.013
Yumuşak başlılık	-.018	.020	-.047	-.899	.369	-.047

$R^2=0.012$, $F(0.914)=0.472$, $p>.01$.

Tablo 1 ve Tablo 2’de yer verilen yordayıcı değişkenlerle bağımlı (yordanan, ölçüt) değişken arasındaki ikili ve kısmi korelasyonlar incelendiğinde, eş seçimi ile dışadönüklük arasında olumsuz ve düşük düzeyde bir ilişkinin ($r=-0.62$) olduğu gözlenmiştir. Duygusal dengelilik ve eş seçimi düzeyi arasında olumlu ve düşük düzeyde bir ilişki vardır, diğer değişkenler kontrol edildiğinde iki değişken arasındaki korelasyon $r=0.049$ olarak belirlenmiştir.

Eş seçimi düzeyi ile deneyime açıklık arasında pozitif ve düşük düzeyde bir ilişkinin ($r=0.054$) olduğu gözlenmiştir. Sorumluluk ve eş seçimi düzeyi arasında olumsuz yönde düşük bir ilişkinin ($r=-0.08$) olduğu gözlenmiştir. Yumuşak başlılık ve eş seçimi düzeyi arasında olumsuz yönde düşük bir ilişki ($r=-0.040$) vardır.

Dışadönüklük, duygusal dengelilik, deneyime açıklık, sorumluluk ve yumuşak başlılık değişkenlerinin birlikte, katılımcıların eş seçimi düzeyi üzerinde düşük düzeyde ancak istatistiksel olarak anlamsız bir etkisi bulunmaktadır, $R^2=0.106$, $p<.01$. Dışadönüklük, duygusal dengelilik, deneyime açıklık, sorumluluk ve yumuşak başlılık kişilik özellikleri birlikte, eş seçiminin düzeyindeki toplam varyansın yaklaşık %01’ini açıklamaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin eş seçimi kriterleri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Üniversite öğrencilerinin eş seçimi kriterlerinin kişilik özellikleri açısından farklılık gösterip göstermediğini araştırmak için uygulanan anketlerin sonuçlarına göre; yordayıcı değişkenlerle bağımlı (yordanan, ölçüt) değişken arasındaki ikili ve kısmi korelasyonlar incelendiğinde, eş seçimi ile dışadönüklük arasında olumsuz ve düşük düzeyde bir ilişkinin ($r=-0.62$) olduğu gözlenmiştir. Duygusal dengelilik ve eş seçimi düzeyi arasında olumlu ve düşük düzeyde bir ilişki vardır, diğer değişkenler kontrol edildiğinde iki değişken arasındaki korelasyon $r=0.049$ olarak belirlenmiştir. Eş seçimi düzeyi ile deneyime açıklık arasında pozitif ve düşük düzeyde bir ilişkinin ($r=0.054$) olduğu gözlenmiştir. Sorumluluk ve eş seçimi düzeyi arasında olumsuz yönde düşük bir ilişkinin ($r=-0.08$) olduğu gözlenmiştir. Yumuşak başlılık ve eş seçimi düzeyi arasında olumsuz yönde düşük bir ilişki ($r=-0.040$) vardır. Dışadönüklük, duygusal dengelilik,

deneyime açıklık, sorumluluk ve yumuşak başlılık değişkenlerinin birlikte, katılımcıların eş seçimi düzeyi üzerinde düşük düzeyde ancak istatistiksel olarak anlamsız bir etkisi bulunmaktadır, $R^2=0.106$, $p<.01$. Dışadönüklük, duygusal dengelilik, deneyime açıklık, sorumluluk ve yumuşak başlılık kişilik özellikleri birlikte, eş seçiminin düzeyindeki toplam varyansın yaklaşık %01'ini açıklamaktadır.

Bulgular, üniversite öğrencilerinin eş seçimi kriterleri ile kişilik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermiştir. Bunun yanında kişilik özellikleri ile eş seçimi kriterleri arasında anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılan birçok araştırma da bulunmaktadır (Winch, 1958; Onbaş, 2007; Özdoğan, 2009; Çalışkan, 2015).

Kişilik özelliklerinin gelişiminde ailenin, sosyal çevrenin önemi bilinmektedir. Bu çalışmada da görülen eş seçimi kriterleri ve kişilik özellikleri ilişkisi, bireyin kendini, duygularını tanımada, duygusal gelişiminde, kişilik özelliklerinin gelişiminde çevrenin etkisinin ne derece önemli olduğunu hatırlatmaktadır.

Bu araştırmanın sonuçları Munzur Üniversitesi öğrencileri ve onlara uygulanan Romantizm ve Eş Seçimi Kriterleri ölçeği ve On Maddelik Kişilik ölçeği ile sınırlıdır. Ölçekler üniversite öğrencilerine uygulanmıştır. Bu çalışmaların gelişim özelliklerinin farklı döneminde olan bireyler ile gerçekleştirilerek, yaşamın farklı dönemlerinde eş seçimi kriterlerinin farklı kavramlar ile ilişkisinin ve yapılabileceklerin araştırılması faydalı olabilir. Yapılan çalışmada katılımcıların çoğunluğunun kadın (%60.1'i kadın, %39.9'u erkek) olmasının araştırmanın bulgularını etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Bu çalışma ilişki tarama modelindedir, bu konuda deneysel çalışma gerçekleştirilerek farklı kişilik özelliklerine sahip bireylerin eş seçimi kriterleri düzeyleri ile ilişkisi incelenebilir.

Kaynakça

- Bacanlı, H. (2001). Eş seçimi tercihleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 2 (15), 7-16.
- Bacanlı, H., İlhan, T. ve Arslan, S. (2007). *Beş Faktör Kuramına Dayalı Bir Kişilik Ölçeğinin Geliştirilmesi*. IX. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, 17-19 Ekim, İzmir.
- Bilen M. (2004). *Sağlıklı İnsan İlişkileri*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Burger, J.M. (2006). *Kişilik*. (Çev. Sarıoğlu, İ.D. E.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çağ, İ. ve Yıldırım, İ. (2013). Evlilik doyumunu yordayan ilişkisel ve kişisel değişkenler. *Türk Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 4 (39), 13-23.
- Çalışkan, Z., Taşhan, T.S., Orhan, İ., ve Nacar, G., 2015. "Partneri Olan ve Olmayan Üniversite Öğrencilerinin Eş Seçimi Tercihlerinin Karşılaştırılması", İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 4 (1), ss. 6-10.
- Efe E. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Eş Seçimi Eğilimleri, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bilim Dalı (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Karney, B. & Brandbury, T. (1997) Neucism, manital interaction, and the trajectory of marital satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(5), 1075-1092. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.72.5.1075>.
- Kasapkara, A. ve Kasapkara, B. (2014). 20-30 yaş bekar erkeklerin eş seçimine yönelik tutumları ve eşten beklentilerin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34).
- Kaya, M. (2002). *Cinsiyetleri farklı üniversite öğrencilerinin eş seçimi tercihlerine göre denetim odakları*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Keklik, İ. (2011). Mate selection preferences of tukish university students. *Eğitim Arştırmaları-Eurasian Journal of Educational Research*, 44, 129-148.
- Kiesler, D. J. (1983). The 1982 interpersonal circle: A taxonomy for complementarity in human transactions. *Psychological review*, 90(3), 185.
- McCrea, R. R. ve Costa, P. T. (2003). *Personality in Adulthood*. New York: Guilford Press.
- Ondaş, B. (2007). *Üniversite öğrencilerinin evlilik ve eş seçimiyle ilgili görüşlerinin incelenmesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara
- Özdoğan, F. (2009, Mart). *Evlilikte eş seçiminin önemi ve medya*, Diyanet Aylık Dergi, <http://www.diyanet.gov.tr/tr/icerik/evlilikte-es-seciminin-onemi-ve-medya/6088>.
- Özgüven, İ. E., 2001. Ailede İletişim ve yaşam, PDREM Yayınları, Ankara, 358s.
- Parsons, T. T. (1997). *Sources and Stages of Mate Selection, Relationsihp Development and Marriage*. ProQuest Dissertations and Theses.
- Pınar, G. (2008). Üniversite son sınıf öğrencilerinin evliliğe bakış açıları. T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Aile ve Toplum: *Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*. 4 (14), 49-60.
- Pines, A. M. (2001). The role of gender and culture in romantic attraction. Hogrefe and Huber Publishers. *European Psychologist*, 6 (2), 96-102.
- Priest,J., 2009. " Relationship dissolutionand romance and mate selection myths". *Family Science Review*, 14, ss.48-57.

- Schmitt DP. (2003). *Universal sex differences in the desire for sexual variety: tests from 52 nations, 6 continents, and 13 islands*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85 (1), 85–104.
- Watson D., Hubbard, B., & Wiese, D. (2000). General traits of Personality and affectivity as predictors of satisfaction in intimate relationships: Evidence from self and partner ratings. *Journal of Personality*, 68(3), 414-449, <http://dx.doi.org/10.1111/1467-6494.00102>.
- Yazgan İnanç, B., & Yerlikaya, E. (2012). *Kişilik kuramları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Yıldırım, İ. (2007). Üniversite öğrencilerinin eş seçme kriterleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3 (27), 15-30.

SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇEVRE MUHASEBESİ ARACI OLARAK ÜCRETLİ PLASTİK POŞET UYGULAMASI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Osman ÇEVİK¹, Gülşah KAZAK²

Öz

Bu çalışma, Türkiye’de yaşayan tüketicilerin devlet tarafından uygulanmaya başlayan plastik poşet ücretlendirilmesine yönelik tutum ve davranışlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, Karaman ilinde yaşayan kişiler arasından kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen 346 tüketici ile yapılmıştır. Veriler anket yöntemi ile toplanmıştır. Bu veriler istatistik paket programıyla frekans-yüzde, faktör, ANOVA, t-testi ve ki-kare analizlerine tabi tutularak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda, plastik poşet kullanımının çevreye verdiği zararın tüketiciler tarafından bilindiği ancak yine de kullanılmaya devam edildiği, yasal düzenleme sonucu oluşturulan devlet yaptırımının plastik poşet kullanımının azaltılmasında etkili olduğu ortaya konulmuştur. Fakat bu olumlu tutumun daha da ileriye götürülebilmesi için plastik poşetlerin ücretlerinin çevre fonuna yatırılması ve bu fonun parası ile yapılan çalışmalar hakkında tüketicilere bilgi verilmesi gerekmektedir. Yine plastik poşetlerin oluşturduğu çevre kirliliği konusunda eğitimler verilerek tüketicilerin bilinç düzeylerinin artması sağlanmalıdır. Çalışma, Türkçe literatürde plastik poşet ücretlendirilmesi ile ilgili yapılan ilk çalışmalardan olduğu için özgünlük taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Plastik Poşet ve Çevre Kirliliği, Sürdürülebilir Çevre, Sürdürülebilir Çevre Muhasebesi.

A Research on the Application of Paid Plastic Bags As A Sustainable Environmental Accounting Tool

323

Abstract

The aim of this study is to determine the plastic bags began to be implemented by the state to determine the attitudes and behavior of consumers living in Turkey for the charge. The research was conducted with 346 consumers who were easily sampled among the people living in Karaman province. The data were collected by questionnaire method. These data were analyzed by frequency-percentage, factor, ANOVA, t-test and chi-square analysis with statistical package program. As a result of the research, it was revealed that the harm caused to the environment by the use of plastic bags is known by the consumers but they continue to be used, and the state sanction created as a result of the legal regulation is effective in reducing the use of plastic bags. However, in order to improve this positive attitude, the fees of plastic bags should be invested in the environmental fund and the consumers should be informed about the studies carried out on this issue, and the awareness levels of the consumers should be increased by providing training on the environmental pollution caused by the plastic bags. The study is original because it is one of the first studies on the pricing of plastic bags in domestic literature.

Keywords: Plastic Bag and Environmental Pollution, Sustainable Environment, Sustainable Environment Accounting.

¹Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, E-posta: osmancevik@kmu.edu.tr

²Doktora Öğr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, SBE, İşletme ABD, E-posta: gulsahyelboga@kmu.edu.tr

Giriş

Nesiller önce insanlar sadece kendi ihtiyaçları doğrultusunda üretim yapmakta ve bu üretimi de doğa ile bütünleşik olarak gerçekleştirmektedirler. Zamanın ilerlemesi ile insanların ihtiyaçlarının karşılanması doğayla sınırlı kalmamış, Sanayi Devrimiyle birlikte ihtiyaçların da dışına çıkan taleplerin karşılanması söz konusu olmuş, böylece de üretim hızla artmıştır. Artan üretim ile doğa daha çok sömürülmeye başlanmış, hızla büyüyen işletmelerin yüksek kar elde etmek istemeleri ile çevre kâr amacı ile kullanılmaya başlayan bir unsur haline almıştır. Daha çok kazanma hırsı, bu unsurun hiç tükenmeyecek gibi görülmesine ve çevreye verilen zararın göz ardı edilmesine sebep olmuştur.

Özellikle 19. yüzyılın sonlarında doğanın tahrip edilmesi sonucu ekolojik denge bozulmaya başlamıştır. Bu aşamada çevreyi koruma bilinci ve bu sorumluluğun oluşturulması insanlığın devamı için bir zorunluluk haline almaya başlamıştır. Akademik ve siyasi çevrede bu durum bir problem olarak algılanmış ve konuyla ilgili çalışmalar artarak devam etmiştir. Bu çalışmalarla insanlarda çevreyi korumaya ilişkin farkındalık yaratılmak istenmiştir. Yaratılan bu farkındalığın gün be gün artması, süreci farklı bir boyuta taşıyarak işletmelerin, özellikle endüstrinin içerisinde yer alan işletmelerin, çevreye verilen zararın oluşturduğu sorunların olumsuz etkilerini görmeye başlamasını sağlamıştır. Böylece çevrecilik anlayışının yavaş yavaş da olsa iş dünyasına girdiği gözlemlenmeye başlamıştır. Bu anlayış, başlarda işletmelerde muhasebesel olarak bir yük olarak algılsa da günümüzde muhasebe, pazarlama gibi işletmelerin yaşam döngüsünde yer alan her bölüm için olumlu bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde işletmeler, çevrenin korunması ile ilgili birçok yasa ve yaptırımla karşı karşıya kalmaktadır. İşletmeler oluşan çevre kirliliğinin ekonomik, ekolojik ve sosyal etkilerini göz önünde bulundurmak durumundadırlar. Çünkü çevresel ve sosyal muhasebe, bir şirketin finansal durumunun geniş kapsamdaki yükümlülükleriyle birlikte dengelenmesi için bir zorunluluk haline gelmiştir.

Sürdürülebilir çevre bakış açısıyla değerlendirildiğinde, devletin de işletmelerden farklı algılanmaması gerekmektedir. Nasıl ki tüketilen herşeyin bir bedeli varsa, çevrenin de kullanımına ilişkin bir bedeli olmalıdır. Devlet bu konuda sadece vergi toplayan bir kuruluş olmamalıdır. Özellikle çevre kirliliğinin hızla artması sebebiyle, toplanan çevre vergilerinin bu kirliliği önleyememesi, hatta bu kirliliğin sonucunda farklı alanlara harcama yapılmak zorunda kalınması nedeniyle devletin gelirlerinin azalması, bir takım çevre politikalarının uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Şu bir gerçektir ki, çevre tüketimi ve tüketimin kontrol altına alınarak önlenmesi sadece devlet ya da işletmelerin değil, söz konusu çevre içerisinde yaşayan herkesin sorumluluğundadır.

Buradan hareketle yapılan bu çalışmanın temel amacı, sürdürülebilir çevre muhasebesi kapsamında çevre kirliliği ile ilgili oluşan giderlerin içselleştirilerek ücretlendirmeye tabi tutulmasının doğruluğunu, Türkiye’de de uygulanmaya başlayan plastik poşet kullanımını

azaltma politikası çerçevesinde değerlendirmektir. Bu kapsamda sürdürülebilir çevre kavramı incelenerek, sürdürülebilir çevre muhasebesi ve çevre muhasebesinin içselleştirilmesi kavramları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca dünya çapında yapılan plastik poşet ücretlendirilmesi uygulamasında devlet politikalarının yaptırımı ve dünya genelinden bu uygulamanın örneklerine yer verilerek Türkiye'deki plastik poşet uygulamasının analizi yapılmış ve sonuçlar karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Plastik Poşetlerden Dolayı Oluşan Çevre Tahribatı

Plastik poşetler, çeşitli küçük tüketim mallarının taşınması için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bazı bölgelerde ise içme suyunun taşınması, insan ve diğer evsel atıkların atılması için ikincil rollere de hizmet etmektedir. Yıllık üretim ve kullanım istatistikleri sanayi sektörlerinde bulunmamakla birlikte, çevre grupları her yıl dünyada 500 milyar ila 1 trilyon plastik poşetin kullanıldığını tahmin etmektedir (Rayne, 2008, s. 1). Plastik poşetler biyolojik olarak parçalanma olmadan geniş ölçüde dağılmaktadırlar. Son on yılda plastik poşet çöplerinde ciddi artışlar görülmektedir. Bu poşetler ekosistemi tehdit etmekte, vahşi yaşamı tahrip etmekte (örneğin nesli tükenmekte olan kaplumbağaların plastik torbaları yiyecek zannederek yutmaları ve bunun sonucunda ölmeleri) ve deniz tabanındaki organizmaları boğmaktadır. Ayrıca plastik poşetlerin, ışığın ve oksijenin okyanus tabanına ulaşmasını engellemesinden dolayı deniz tabanındaki bitkileri ve küçük organizmaları öldürerek ekosisteme besin tedarikini bozması da söz konusudur (Homonoff, 2017, s. 1-5). Bu nedenle konu ile alakalı olarak birçok belediye, bölgesel ve ulusal hükümetler harekete geçmeye başlamışlardır (Rayne, 2008, s. 1).

Ayrıca plastik poşetten dolayı oluşan çevre kirliliğinin estetik açıdan kentlerde kötü görünüme yol açması turistik seyahatleri azaltarak devletin turizm gelirlerini de olumsuz etkilemektedir. Örneğin 2012 yılında Ürdün'ün başkenti Amman'ın tünelleri ve sokakları birkaç saat içinde yağmur suyuyla sular altında kalmıştır. Burada tünellerde su seviyesinin yükselişinin başlıca nedeninin yollara ve drenaj kanallarına atılan plastik torbaların olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kentte yer alan çiftliklerde yetiştirilen keçilerin ve büyükbaş hayvanların yanı sıra 2,5 milyon koyunun yaklaşık yüzde 2,5'inin sindirim sistemlerinin plastik tarafından tıkanması nedeniyle ağırlık kaybettiği tahmin edilmektedir. Diğer taraftan, turistlerin yaklaşık yüzde 30'u turistik alanların çok temiz olmadığından şikâyet etmektedir. Yöneticiler bu konularda gerekli önlemleri almazsa, bu alanda bekledikleri gelirin azalacağı bir gerçektir (Motasem, Linah, ve Saidan, 2017, s. 49).

Sürdürülebilir Çevre Muhasebesinin İçselleştirilmesi

Sürdürülebilir çevre kavramı, akla ilk olarak doğal kaynakların korunarak nesilden nesile aktarılabilmesini getirmektedir. Fakat bu değerlendirme de gelişmekte olan ülkeler için doğal kaynaklar, bir üretim girdisi olarak kullanılmaktayken, az gelişmiş ülkeler de ise doğal kaynakların doğrudan tüketilmesi, doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin önüne geçildiğini ortaya koymaktadır.

Sürdürülebilirlik, bir kaynağı tüketmeyecek uygulamalarda bulunma ilkesidir. Küreselleşme ile temposu daha da artan iş dünyasında, işletmeler çevrecilik kavramı ile çelişkili görünse de aslında sürdürülebilir çevre kavramı iş dünyası ile son derece uyumludur. Çevre muhasebesi, sürdürülebilir muhasebe veya sosyal muhasebe terimleri günümüzde hem yasal hem de sosyal bir gereklilik olarak işletmeler açısından ön planda tutulmaktadır.

Sürdürülebilir muhasebe, bir işletmenin faaliyetlerinin çevresel etkilerini ölçmesine ve değerlendirmesine olanak tanıyan uygulamalarda yer almaktadır. Sürdürülebilir muhasebe, bir işletmede yenilenemeyen uygulamalardan kaçınırken, daha uzun bir yaşam döngüsü yaratabileceğini varsayar. Örneğin sürdürülebilir uygulama kapsamında bir işletme yeşil ambalaj kullanmaya karar verirse muhasebe kayıtlarında artan maliyetin yanında, atık tasarruf maliyetleri veya artan tüketici ilgisiyle bu maliyetlerin aslında nasıl dengelendiğini de bilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda çevre muhasebesi, çevre yönetimi ve koruma ilkelerini raporlama uygulamalarına ve maliyet/fayda analizlerine dâhil etme uygulamasıdır. Çevresel muhasebe, ekolojik açıdan sürdürülebilir uygulamaların, tedarik zincirinden tesis genişlemesine kadar her şeydeki etkisini görmesini sağlar. Aynı zamanda muhasebecilerin, bu kararların ekonomik etkilerini, paydaşlara rapor etmelerine olanak tanımaktadır (accountingedu.org,2019).

Günümüzde çevrenin bozulması ve kaynakların tükenmesi hızla artmaktadır. Dolayısıyla, çevre politikalarına verilen önem de gittikçe artmaktadır. Belki de en büyük problem, çevrenin kendini yenileyebilen bir kaynak olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Aslında gruplandırıldığında kendini yenileme özelliği olan doğal kaynakların da aşırı kullanımından dolayı kendini yenileme yeteneğinin zayıfladığı görülmektedir. Fakat bu kaynakların da yok olmanın eşiğine geldiği toplum olarak görmek istenmemektedir. Çevre nasıl ki insanın temel ve biyolojik ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli ise, ekonomik sistemler için de doğrudan tüketilen ve ayrıca işletmelerin üretim faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için kaynak sağlama amacını güden bir gerekliliktir (Keleş, 1997, s. 173-175).

Muhasebe sistemi, içerisinde yer aldığı çevre ile sürekli etkileşim içerisinde. Dolayısıyla sadece belli bir zümrenin değil, aynı zamanda sosyal sorumluluk gereği, tüm toplumun çıkarlarını göz önünde bulundurmaya durumundadır. İşletmelerin üstlenmek zorunda oldukları bu sosyal sorumluluk kavramı doğrultusunda da muhasebesel tabanda sosyal sorumluluk muhasebesi doğmuştur. Çevre muhasebesi bu alanda sosyal sorumluluk muhasebesinin bir alt unsurunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede çevre muhasebesi, “çevre ile ilgili harcamaların belgelenmesi, raporlanması ve denetlenmesi konularını içeren bir dal” olarak tanımlanabilmektedir (Alagöz, Yılmaz, 2001, s. 150).

Dünya literatüründe yeşil muhasebe olarak da nitelendirilen çevre muhasebesi için Aslan (1995, s. 22)'in “çevre ile ilgili finansal niteliğe sahip olayların muhasebeleştirilerek mali tablolarında gösterilmesi” ile Özbirecikli ve Melek (2002, s. 82)'in “çevresel kaynakların

kullanımı sonucu doğacak etkilerin muhasebesi” tanımları aslında çevreye zarar verebilecek her türlü ögenin parasal değeriyle ölçülerek giderilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

Çevrenin bozulmasının boyutlarının üst seviyeye ulaşması, çevre ekonomisinin ayrı bir disiplin olarak ele alınmasını bir zorunluluk haline getirmektedir. Çevre ekonomisinin temeli üretimin artması ve çeşitlenmesi ile değişen tüketim alışkanlıkları olarak düşünüldüğünden, ilk çözüm yolu olarak üretimi azaltmak ya da doğada kendini yok edebilen ürünler üretmek akla gelmektedir. Bu durum çevre politikaları kapsamında ele alındığında, çevre tahribatının belirli düzeylerin üzerine çıkması Gayri Safi Milli Hasıla’nın (GSMH) da önemli bir bölümünün bu konuya tahsis edilmesini öngörmektedir. Zengin ülkelerin bu tahsisi yaptığı görülse de Türkiye gibi gelişmekte olan ya da gelişmişlik düzeyi düşük olan ülkeler açısından bu politikayı uygulamak çok da uygun görülmemektedir (Keleş, 1997, s. 179-181).

Tüm dünya ülkeleri, toplumsal gelişmeleri açısından belirledikleri amaçlar doğrultusunda kat ettikleri gelişmelerin ölçümünü milli gelir (GSMH) göstergeleri ile belirlemektedirler. Fakat ülke ekonomisindeki toplam ürün ve hizmet çıktılarının ölçüğü olan milli gelir yaklaşımı, özellikle çevre muhasebesi kavramı açısından hayati birtakım eksiklikler içermektedir. Günümüzde devam eden uygulamaya göre, tüketim mallarının ekonomik ömrünü tamamlaması ve bu malların değer kayıpları sonucunda, işletme ve devlet açısından sermaye hesaplarından belli bir oran amortisman düşülmektedir. Fakat bu amortisman değeri, zarar gören çevre için sermaye değerinden düşürülmemektedir (Mutlu, 2007:166). Örneğin ormanda yer alan ağaçların kesilerek üretim yapılmak amacıyla fabrikaya satılması sonucunda kazanılacak olan tutar milli gelir olarak kaydedilmekte, fakat gelecek içerisinde uzun dönem maddi ve manevi gelir sağlayacak bir ekonomik varlık olan çevrenin tahrip edilmesi karşılığı bir borç kaydı olarak yapılmamaktadır. Eğer bu durumun sonucunda borç kaydı olarak hesaplara aktarılsaydı, ülkelerde hesaplanan GSMH miktarları, mevcut durumundan daha düşük miktarlarda olacaktır. Bu durumu Endenozya fark etmiş olup, sadece üç doğal kaynaktan olan orman, toprak ve petrol üzerindeki tükenme miktarlarını dikkate almış ve 1971-1984 yılları arasında, milli gelirlerinde ortalama yıllık büyüme oranının bu tahribatı da içerisine aldığı yüzde 7,1’den, yüzde 4’e düştüğünü görmüşlerdir (Mutlu, 2007, s. 166).

İşletmeler ve çevreyi bir tüketim aracı olarak kullanan tüm kurumlar açısından değerlendirildiğinde, çevre kaynaklarının kullanımının bir fiyatlandırılmasının olmaması ve bunun işletmeler açısından bedava kabul edilmesi maalesef ki çevre kullanımını arttırmakta ve hatta çevreye çok da dost olmayan teknolojilerin kullanılarak tasarruf elde edildiği algısını yaratmaktadır (Aruoba, 1997, s. 25-27).

Pigou (1920), çevre kirliliğine neden olan durumlar için ücret ve vergilendirme kavramını ortaya koymuştur. Çevre kirliliğinin maliyetinin içselleştirilmesi gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Çevre kirliliğinin maliyetlerinin belirlenip, üretici kaynaklı kirlilik

maliyeti ile içselleştirilmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir (akt. Motasem, Linah, ve Saidan, 2017,s. 149).

Çevre için alınan vergi gibi birçok yaptırım işletmeler tarafından olumsuz bir durum olarak görülmektedir. Aslında bu olumsuzluk algısı için şu soru sorulmalıdır; “yeşil olmanın bir getirisi var mı?” Sorunun cevabı bu algının olumsuz yönünü giderebilmektedir. İşletme yöneticileri, işletmenin hayatta kalması ve kar elde edebilmesi için yatırımlarını belirli bir plan dahilinde yaparlar. Bu yöneticilerin çevre sorunlarını kendi iş alanlarının içerisine yerleştirerek çevre yatırımlarını da aynı doğrultuda yapmaları gerekmektedir. Çevreci olmanın getirisinin olup olmadığını araştırmak yerine, çevre yatırımlarının hangi koşullarda kendilerine ve hissedarlarına yarar sağlayacağını sorusuna cevap aramaları hem işletmenin çevreye yardımcı olmasına hem de maliyetlerini düşürmesine imkân sağlayacaktır. Belki de böylece devlet ve çeşitli kuruluşlar tarafından kendilerine açılan dava masraflarını bile azaltabilirler. Bu yaklaşım çerçevesinde ilerlendiğinde en doğrusu, tüm yöneticilerin çevre sorunlarını somutlaştırması gerekliliği bilincidir (Reinhardt, 2008, s. 54-56).

Genel olarak çevresel maliyetlerin içselleştirilmesi kapsamında değerlendirmek gerekirse; çevre muhasebesi ile yapılmak istenen, işletmeler tarafından üretim girdisi olarak kullanılan çevrenin, diğer üretim girdileri gibi finansal olarak kullanım miktarlarının belirlenmesi, bu miktarlara bağlı olarak parasal değerlerin hesaplanması, bu hesaplamaların kayıt altına alınarak mali tablolarında yerini almasıdır. Çevre muhasebesi her ne kadar muhasebe sistemi içerisinde değerlendirilmek istenirse de yapılması gereken, işletmeler ve kurumlar tarafından gösterilmek istenmeyen verilerin, yani dışsallık olarak görülen çevresel etkilerin içselleştirilmesi ve çevreye verilen zararın gerçek verilerle saptanarak, parasal olarak ortaya konmasıdır (Haftacı ve Soylu, 2007,s. 119).

Tıpkı işletmeler gibi çevreyi kullanan herkes için çevreye verdikleri zarara karşı ödedikleri parasal bir bedel olmalıdır. Böyle bir yaptırım, çevre kirliliğinin azaltılması ile birlikte çevre için devletin harcamaları içerisindeki gelir-gider dengelerini de koruyabilmesi sonucunu doğurabilir. Çevre, hiç tükenmeyecek şekilde kullanılan bir unsur olarak görülmemelidir. Aksine çevre, tükenebilir bir unsur olarak gören bir bakış açısı ile kullanılmalı, bunun karşılığı olarak da muhasebesel kavramda dışsal değil tüm bireyler için içselleştirilmiş bir hane gideri olmalıdır.

Sürdürülebilir Çevre Muhasebesi Kapsamında Ücretli Plastik Poşet Uygulaması ve Devlet Yaptırımı

Çevre kirliliğinin önlenmesi adına tüm dünya ülkelerinde devlet yaptırımlarının uygulanması bir gereklilik olmaktan çıkmış, artık bir zorunluluk haline gelmiştir. Çevre kirliliğine yol açan her türlü üretim ve tüketim mallarının belirlenerek, bu malların maliyetlerinin dikkatli analiz ve ölçümünün yapılması gerekmektedir. Hesaplanan maliyetlerin ise tüm kurumlar, işletmeler ve tüketiciler tarafından bedeli ödenerek çevre tahribatının önlenmesi yoluna gidilmelidir.

Günümüzde toplumlarda çevre kirliliğinin giderilmesine karşı duyarlılık oluşmaktadır. Artık her gün gündemde olan yangın, küresel ısınma, buzulların erimesi gibi haberler bu duyarlılığı arttırmakta ve bireylerde çevre bilinci oluşmaktadır. Sürdürülebilir çevre kavramı ile insanlarda çevre ile ilgili endişe de artmaktadır. Bunun sonucunda tüketicilerin birçoğu tüketim mallarında çevre ve sağlık için zararlı olan, doğada yok olma süresi uzun olup, aynı zamanda yok olma sürecinde doğaya zarar veren (plastik gibi) ambalajlı ürünler satın almak istememektedir. Bu bilince sahip tüketicilerin sayısı her geçen gün artsa da yeterli değildir.

Söz konusu duyarlılığa sahip tüketiciler “yeşil tüketiciler” olarak tanımlanmakta ve tüm kurumların pazarlama faaliyetlerini gerçekleştirirken yeşil pazarlama kavramına dikkat etmeleri bu tüketici grubunu cezbetmektedir. Ayrıca bu işletmelerin, faaliyetlerini sürdürme aşamasında çevre için zararlı olan ve dışarı atıldığında görüntü kirliliği oluşturan plastik poşet kullanımı ile ilgili daha duyarlı davranmaya çalıştıkları görülmektedir (Yasa ve Cop, 2019:35). Fakat plastik poşet kullanımının çok yaygın olması ve kullanım alanlarının fazla olması bu ürüne olan talebi arttırmaktadır. Maalesef ki plastik poşet tüketen kişilerin sayısı, yeşil tüketici grubundan fazla olduğu gözden kaçmayacak bir gerçekliktir. Plastik poşet kullanımının azaltılmasında bilinçli toplum yaratılması ne kadar önemli ise, devlet uygulamaları da bir o kadar önem arz etmektedir.

Konu devlet yaptırımı kavramı içerisinde değerlendirildiğinde, hukuken “yasaya, kurula karşı yapılan aykırı davranışlara verilen ceza” ya da “kanun, ahlak gibi kurumların buyruklarının yerine getirilmesini sağlama, müeyyide” (tdk.gov.tr, 2019) tanımları doğrultusunda, devlet yaptırımı, devletin koyduğu kural ve cezalara uyma olarak değerlendirilebilir. Özellikle plastik poşet kullanımının azaltılması için oluşturulan geri dönüşüm uygulamaları ya da farklı plastik torbaların tasarlanması, plastik poşet kullanımının azaltılmasında çok fazla etkili olmamaktadır. Bunun yanında plastik poşet kullanımının azaltılmasında ücret içermeyen yasakların uygulanması da bu ürünlerin kullanılmasını azaltmadığı görülmektedir.

Plastik poşetlerin geri dönüşüm uygulaması ile ilgili olarak yayımlanan (Scientific support for a plastic bag reduction law, 2017) raporda, New York'ta plastik poşetlerin, kaldırım kenarında yer alan geri dönüşüm kutularında atılacak alanın bulunmaması, geri dönüşüm tesislerinde ayıklama makinelerine sıkışma durumundan dolayı bu makinelerde yok edilmek istenmemesi ve geri dönüştürülmüş plastik poşetlerin pazar payının düşük olması dolayısıyla plastik poşetlerin çoğunun halen çöp kutularına ya da çevreye atıldığı, ülke çapında, plastik poşetlerin sadece yüzde 11,5'inin geri dönüştürüldüğü belirtilmektedir. Yine aynı çalışmada devlet tarafından çevre politikası kapsamında plastik poşet kullanımına ücret uygulamasının getirilmesinin olumlu sonuç gösterdiği, bu ücret sonrası poşet kullanımının azaldığı, plastik poşet ücretleri doğrultusunda çevre politikalarına verilen desteğin arttığı ifade edilmektedir. Ayrıca İngiltere'de plastik poşet ücreti üzerine yapılan bir araştırma tüketicilerin plastik poşetlerden ücret alındıktan sonra diğer çevresel koruma ücretlerinin yanı

sıra, plastik su şişeleri ve aşırı plastik ambalajlar için de ücret getirilme konusunda daha destekleyici olduklarını ortaya koymuştur (Homonoff, 2017).

Bu çalışma ile dünyada yapılan ampirik çalışmalar incelenmiş, küçük ücretlerin bile plastik poşet kullanımının azaltılmasında oldukça etkili olduğunu ikna edici bir şekilde ortaya koyulmuştur. Montgomery County, MD'de plastik poşetler için 5 kuruşluk ücret alınması, kullanımı 42 puan azaltmış (yüzde 82'den yüzde 40'a kadar), Richmond, CA'da ince plastik torbaların yasaklanması ve diğer çanta türlerinde 5 kuruşluk ücret poşet kullanımını 35 puan azaltmış (yüzde 82'den yüzde 47'ye kadar), Chicago, IL'da hem kağıt hem de tek kullanımlık plastik poşetlerde yüzde 7'lik bir ücret, bu ürünün kullanımını 33 puan azaltmış (yüzde 82'den yüzde 49'a), San Jose, CA'da tek kullanımlık plastik poşetlere yasaklama ve kağıt poşetlere 10 kuruş ücret, yeniden kullanılabilir poşetlerin yüzdesini 58,8 puan yükseltmiş (yüzde 3,6'dan yüzde 62,4'e) ve kullananların yüzdesini arttırmıştır. Bunun gibi birçok uluslararası vaka çalışması plastik poşet ücretlerinin etkinliği için kanıt sağlamıştır. İrlanda'da Portekiz'de Güney Afrika'da ve Çin'de yasaklar ve harçlar kullanımda yüzde 50'den fazla azalma sağlamıştır (Homonoff, 2017)

Söz konusu çalışmaların da ortaya çıkardığı gibi çevre tahribatının önüne geçilmesinde sadece toplumsal duyarlılığın artırılmasının yeterli olmadığı, bu konuda devletin önleyici birtakım yaptırımlar uygulamasının gerektiği görülmektedir. Bu yaptırımlar, özellikle ülkemizde de yeni uygulanmaya başlayan plastik poşetlerin bir ürün olarak algılanması sonucu ücrete tabi olması, aynı zamanda çevre muhasebesi açısından çevreye verilen zararın ücretlendirilerek, çevre tahribatına yol açan etkenlerin dışarıya kurtarıp içselleştirilmeye başlandığının da bir göstergesi olmaktadır.

Sürdürülebilir Çevre Muhasebesi Kapsamında Dünyada Plastik Poşet Ücretlendirmeleri

Dünya ülkelerinin birçoğunda poşet kullanımıyla ilgili düzenleyici ve gönüllü çözümler göz önünde bulundurulmakta olup, aynı zamanda tedbir amaçlı oluşturulan çözümler uygulanmaktadır. Örneğin, İrlanda'da, bu sorunun azaldığı yerlerden olmakla birlikte Malta'da, Güney Afrika'da ve Hong Kong'da plastik poşetler ücretlendirilmiş; Avustralya'da gönüllü anlaşmalar yapılmış, Dakka (Bangladeş), Zanzibar ve San Francisco'da plastik torbaların kullanılmasına karşı yasaklar konulmuştur. Diğer ülkelerde de alışveriş veya diğer amaçlar için plastik poşetlerin üretimi ve kullanımına dair bir yasağa başvurmuşlardır. Plastik poşet ücreti uygulaması, bir tüketici davranışını değiştirme mekanizması olarak görülmektedir. Ayrıca, tüketici davranışlarının değişebilmesi için eğitim ve bilinçlendirme kampanyaları ile de desteklenmesi gerekmektedir (Motasem, Linah, ve Saidan, 2017, s. 148-149).

İrlanda hükümeti 2002 yılında plastik poşet tüketimini ve İrlanda'nın üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla satış noktalarındaki plastik torbalara 0,15 Euro tutarında bir çevresel ücretlendirme getirmiştir. 2007 yılında bu ücret 0,22 Euro'ya yükseltilmiş ve 12 yıl boyunca (2002-2013) toplamda 200 milyon Euro gelir elde edilmiştir.

Hükümet bu geliri Çevre Fonu tarafından yönetilen yönetim ve çevre projeleri için İrlanda'nın çevre koruma ajansını finanse etmek, çevre iyileştirme projelerine, toplum bilinçlendirme çalışmalarına ve benzeri amaçlar için kullanmıştır. Belli bir süre uygulamadan sonra bu vergi uygulaması kabul görmüş olup, söz konusu vergi tüketici davranışlarını da olumlu yönde etkilemiştir. İrlanda hükümeti bu uygulamanın diğer ülkeler tarafından kullanılması gerekliliğini vurgulayarak bununla ilgili uluslararası çalışmalar yürütmektedir. İrlanda'da yapılan anket sonuçlarına göre ve 2014 yılında Ulusal Çöp Kirliliği İzleme Sistemi'nin çıkarmış olduğu hesaplama göre, plastik poşet kullanım yüzdesi düşüş göstermiştir. Bugün İrlanda'da 2000 yılına kıyasla 40 kat daha az plastik poşetlerden oluşan çöp bulunmaktadır (Anastasio, Nix, 2016).

Farklı bir uygulama da Kuzey Amerika'da (San Francisco ve Leaf Rapids) ve Kanada'da (Manitoba) plastik poşetlerin yasaklanması şeklindedir. Bu ülkelerde çöplerin yaklaşık yüzde 100'ü toplanmakta ve bu bölgelerdeki çöp alanlarına transfer edilmektedir. Bazı bölgelerde de gönüllü girişimler denenmiştir. Kanada'daki büyük market zincir mağazalarının çoğu geri dönüşüm için plastik torbaları kabul etmekte ve geri dönüşüm girişimleri Mısır ve Senegal'de kullanılmaktadır. Avustralya, tüketici bilincinin oluşmasını, çöp karşıtı programları ve çöp için getirilen para cezalarının birleştirilmiş bir kombinasyonunu kullanmıştır (60 ila 4.000 ABD Doları arasında). Bu uygulamada poşet üretimi azalmasa da sorun görünür ölçüde azalmıştır. Bir Avustralya perakendecisi (IKEA), 2002 yılında plastik poşetlerine yüzde 10'luk bir ücret getirirken, yine de yeniden kullanılabilir bir alternatif sunmaktadır. Şirket tarafından plastik torba kullanımında yüzde 97'lik bir azalma bildirilmiştir (Rayne, 2008, s. 2-3).

Danimarka da 1978 yılında ilk olarak ambalaj vergisi konularak uygulama başlatılmış, 1994 yılında bu vergi plastik poşetlere uygulanmaya başlamıştır. Aynı yıl bu mevzuatın devamı olarak plastik poşetlerin de dâhil olduğu "elektrik, petrol" gibi atıkların üzerine konulmuş olan "yeşil vergiler" uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulamaya istinaden plastik poşetler kg başına ağırlıkları üzerinden değerlendirilerek vergi tutarları belirlenmiştir. Bu vergiler direkt tüketiciye yansıtılmamış, doğrudan plastik poşet üreticileri ve perakendecilerin sattıkları noktada, plastik poşet kullanımını azaltmak için vergi yaklaşımı uygulanmıştır. Ancak nihai tüketici bu vergilendirme stratejisi ile ücretlendirmeden doğrudan etkilenmemiştir. Bu vergilerle doğrudan plastik poşet üreticileri ve toptancılar karşı karşıya kalmıştır. 1994 yılından itibaren Danimarka en pahalı plastik poşet üreten ülke olmaktadır. Bu durum ülkenin plastik poşet kullanımını azaltma amacına ulaşmış olup, 1994-2007 yılları arasında plastik poşet kullanım oranında yüzde 40'lık bir düşüş yaşanmış ve kullanım oranı azalma eğilimli devam etmektedir. Ayrıca toplanan bu vergiler 1994 yılındaki vergi gelirlerinin yüzde 0,03'ünü oluşturmakta iken, 2014'te bu oran yüzde 0,02'ye düşmüştür (Kılıçer, 2018, s. 60-61).

Afrika'daki Eritre, Zanzibar ve Somaliland ülkeleri ile Çin, Bangladeş, Tayvan, Tayland, Papua Yeni Gine, Nepal, Filipinler ve Hindistan'daki birçok eyalette olduğu gibi plastik torbalar yasaklanmıştır. Asgari kalınlık kuralları (kısmi bir yasak) Güney Afrika'da

(fazla kalın olmayan yasaklı torbalara vergi uygulayan), Ruanda, Uganda ve Kenya'da da geçerli olmakta ve Etiyopya, Gana, Lesoto ve Tanzanya'da bu yasak değerlendirilmektedir. En fazla kullanılıp atılan ince torbaların kullanımını azaltmak için, Güney Afrika'da bu poşetler yasaklanmıştır. Ayrıca ülkede, ince plastik poşetleri tedarik eden perakendeciler, 10.000-15.000 ABD Doları veya on yıllık hapis cezası arasında para cezası ile cezalandırılmaktadır. Raporlar, Güney Afrika yaklaşımının daha az plastik poşet çöpüne ve istihdamda plastik üretim sektöründen tuval poşetleri ve plastik geri dönüşümü gibi alternatif pazarlara kaymasına yol açtığını da göstermektedir (Rayne, 2008, s. 2).

Belçika üzerinde yapılan bir araştırma ile plastik poşetlerin ücretlendirilmesinin uzun zamandır uygulandığı belirtilmekle birlikte, ücret uygulamasının plastik poşet kullanımını azalttığı, katılımcıların yüzde 47,7'sinin plastik poşet kullanmadığı, tüketicilerin plastik poşet yerine bez poşet kullanma eğiliminde oldukları belirtilmektedir (Yasa ve Cop, 2019, s. 43).

İngiltere'nin Kontluk İdari Bölgesi olan Güney Devon (Modbury kasabası) da Modbury eylemi olarak da bilinen, Avrupa'da plastik poşetleri dükkânlarında yasaklayan ilk kasaba olarak belirtilmektedir. Bu yasak başladığından itibaren Güney Devon toplumunda olağanüstü bir dönüşüm yaşanmış ve plastik bir poşet taşımak toplum tarafından anti-sosyal bir davranış olarak algılanmıştır. Tüketiciler plastik poşetler yerine hasır sepetler, sırt çantaları, yeniden kullanılabilir çantalar ve yeni bir ürün olarak geri dönüştürülmüş pamuktan yapılan poşetler kullanmaktadır. Mağazalarda ayrıca biyolojik olarak parçalanabilen mısır nişastası ile yapılmış taşıma ve çöp torbaları kullanılmaktadır. Hatta köpeklerin poşetleri dağıtmasını önlemek için biyolojik olarak parçalanabilen çantalar satılarak plastik poşet yerine kullanılmaya teşvik edilmektedirler (Barkham, 2007).

Fransa'da 2015 yılında uygulamaya konulan plastik poşet kullanım yasağı, tüm ülkede pastaneler, kasaplar, marketler ve her büyüklükteki eczaneler, market ve süpermarketler gibi kullanım alanı olan her yerde uygulanmaya başlamıştır. Ülke geri dönüşümlü ve tekrar kullanılabilir biyolojik olarak parçalanabilen poşet kullanımı ile çevre dostu olmaktadır. Tüketici tarafından para ile satın alınmak durumunda kalınan, poşet perakendecilerince elde edilen gelirler yürürlüğe giren yasa ile 2015 yılından itibaren ülkenin enerji faturalarının bir parçası haline getirilmiştir. Yeni yasanın izin verdiği tek torbalar, plastik ve mısır nişastası ya da patates nişastasından oluşan "biyo kaynaklı" çantalar olarak belirlenmektedir. Bu torbalar herhangi bir atık durumunda ise suda ve karbondioksit (CO₂)'de ayrışma özelliğine sahiptir (france24.com,2019).

İtalya'da naylon poşet yasağı 2011 yılında başlamıştır. Kendilerine ait bez poşet kullanmayan tüketiciler kâğıttan üretilmiş ya da "biyolojik" poşetleri adet fiyatı 15 Cent ödeyerek kullanmaya başlamışlardır. Yasağın ülke çapında tam uygulanmaması karşısında, 2014 yılında yeni bir yasa daha çıkarılarak yasağa uymayanlara 25 Euro para cezası öngörülmüştür. Almanya'da ise plastik poşet yasak olmamakla birlikte, ücrete tabi olarak uygulama devam etmektedir. Çin'de ise 2008 yılından itibaren plastik poşetlerde ücret uygulaması bulunmakta, tüketicilere ücretsiz poşet verildiği saptanan işyerlerine ise ağır para

cezası yaptırımı uygulanmaktadır. Plastik poşetlerin ücrete tabi olması karşılığında poşet kullanımının önemli ölçüde azalttığı belirtilmektedir (dw.com,2019).

Her ülkede farklı uygulama ve nitelendirmeye sahip olan plastik poşet uygulamasında Hindistan da yer almaktadır. Hindistan'da plastik poşetler her ne kadar "utanç verici nesnelere" olarak görülmesi de hükümet tarafından belirli düzenlemeler getirilmiştir. Kentin kutsal alanı olan Ganj Nehrinin 2 kilometre yakınına kadar plastik poşetlerin alınmasına izin verilmemesi bu düzenlemeye verilecek bir örnek teşkil etmektedir (dw.com,2019). Ayrıca hükümetin getirdiği yasağı ihlal edenler 25.000 Hindistan Rupisi (1.730 TL) para cezası ödemekle kalmamakta, bu yasağı görmezden gelenlere 3 aylık hapis cezası uygulanmaktadır. Yasağa uymamakta direnen işletmelerin ise ticari hayatlarının bile sonlandırılması beklenmektedir (ekolojist.net, 2019).

Artık dünyada birçok ülke plastik poşet kaynaklı kirlenme ile savaşmakta ve farklı yaptırımlar uygulamaktadır. Ülkelerin bir kısmı tıpkı Türkiye'de de uygulanmaya başlandığı gibi poşetleri ücretlendirme yoluna gitmiştir. Bir kısmı plastik poşetlere vergi uygularken, bazı ülkeler de yasaklama getirerek kullanımın önüne geçmek istemektedirler. Dünya ülkelerinde uygulanan yöntemlere ilişkin bazı örnekler aşağıda Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Avrupa ve ülkemizde plastik poşetler hakkında yapılan uygulamalar

Plastik Poşetlerin Ücretli Olduğu Ülkeler		
Ülke	Ücret	TL Ücret
Yunanistan	0,4-0,7 Euro	2,35-4,11 Lira
Belçika	0,37 Euro	2,19 Lira
Bulgaristan	0,37 Dolar	1,92 Lira
Danimarka	Kilo Başına 25,5 Dolar	132,04 Lira
Finlandiya	20 Cent	1,04 Lira
Almanya	20 Cent	1,04 Lira
Macaristan	0,23 Euro	1,35 Lira
Polonya	0,23 Euro	1,35 Lira
Malta	1,3 Dolar	6,73 Lira
İtalya	Biyobozunur Poşet 0,22 Dolar	1,14 Lira
Portekiz	10 Cent	52 Kuruş
Estonya	30 Cent-1 Euro	1,50-5,89 Lira
İrlanda	22 Cent	1,14 Lira
Lüksemburg	3 Cent	16 Kuruş
Hollanda	0,25 Euro	1,47 Lira
Slovakya	5-6 Cent	26-47 Kuruş
Slovenya	0,20-0,50 Euro	1,18-2,95 Lira
İsveç	0,21-0,52 Euro	1,24-3,06 Lira
İngiltere	5 Pence	3,30 Lira
İskoçya	5 Pence	3,30 Lira
Fransa	2-4 Penny	1,32-2,64 Lira
Türkiye	-	25 Kuruş
Plastik Poşet Kullanımını Vergilendiren Ülkeler		
Malezya	Poşet vergisi uygulanmaktadır.	
Çek Cumhuriyeti	Plastik poşetler için vergi uygulaması vardır.	
Danimarka	2003 yılından itibaren plastik poşet veren perakendecilere vergi koyulmuştur.	
Estonya	2017 yılından beri poşetlere vergi uygulanmaktadır.	
Finlandiya	Gönüllü bir anlaşma ile plastik poşetlere vergi uygulanmaktadır.	
İrlanda	2002 yılı başından itibaren 0.15 Euro'luk bir vergi uygulaması getirilmiştir.	

Lüksemburg	Plastik poşetlere vergi uygulanmaktadır.
Portekiz	Tek kullanımlık plastik poşetlerde (taşıma poşetleri) 10 sent (€) tutarında bir plastik poşet vergisi uygulanmaya başlanmıştır.
Romanya	Vergi bulunmaktadır.
Sırbistan	Vergi bulunmaktadır.
Botsvana	2007 yılında plastik poşet kullanımını vergilendirmiştir.
Plastik Poşet Kullanımının Yasaklandığı Ülkeler	
Hindistan	Plastik tek kullanımlık ambalajların devlet tarafından yasaklanmıştır.
Pakistan	Bazı bölgelerinde plastik poşet yasakları vardır.
Tayvan	Ocak 2003'te hafif plastik poşetlerin serbest dağıtımını yasaklamıştır
Arnavutluk	2018 yılından itibaren hafif plastik poşetleri yasaklanmıştır.
Gürcistan	2017 yılından itibaren plastik poşetleri yasakladığı bilinmektedir.
Benin	2017 yılı sonlarında plastik poşetleri yasakladığı bilinmektedir.
Burkina Faso	2015 yılında plastik poşetleri yasaklamıştır.
Kamerun	2014 yılında tek plastik poşetleri yasaklamıştır
İsrail	2017 yılı başında bazı kısıtlamalar uygulamaya başlamıştır.
Kongo Cumhuriyeti	2011 yılında plastik poşetleri yasaklamıştır.
Gabon	2010 yılında plastik poşetleri yasaklamıştır.
Gambiya	2015 yılında plastik poşetleri yasaklamıştır.
Madagaskar	2015 yılında plastik poşet yasaklamıştır.
Senegal	2015 yılında plastik poşet yasaklamıştır.
Toço	2018 yılında plastik poşet yasaklamıştır
Butan	Plastik poşetlerin kullanımı yasaklanmış olmakla beraber uygulamada sorunlar yaşanmaktadır.
Güney Afrika	Poşet kullanımı yasaklanmış, ince poşetleri tedarik eden perakendeciler için 10.000-15.000 ABD Doları yada 10 yıllık hapis cezası ile cezalandırılmaktadırlar.

(Kaynak: copunesahipcik.org; Avrupa'da Plastik Poşetler Hakkında Mevzuat ve Uygulamalar, Ocak 2019, Rayne, 2008, S.2.)

Sürdürülebilir Çevre Muhasebesi Kapsamında Türkiye'de Plastik Poşet Ücretlendirmesi

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kullanım alanı çok geniş olan plastik poşetlerin doğaya verdiği zarar her geçen gün artarak devam etmektedir. Poşetlerin ağırlıkça hafif olması nedeniyle etrafa yayılması sonucu çevresel olarak görüntü kirliliği oluşturmaktadır. Aynı zamanda plastik poşet atıklarının geri dönüşümünün zor oluşu ve doğada yok olmayışı ile canlılar için tehdit oluşturması, dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de önlem alınmasını zorunluluk haline getirmiştir. Gelişmiş olarak nitelendirilen ülkelerde bu önlemin alınmış olması aslında Türkiye açısından değerlendirildiğinde bu uygulama için geç kalınmışlık olarak nitelendirilebilir.

Türkiye'de plastik poşetlerin ücretlendirilmesine yönelik 10.12.2018 tarih ve 30621 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan yasa, aslında plastik poşet kullanımını engelleme yönündeki ilk adım değildir. Çevre kirliliğine duyulan hassasiyet olarak değerlendirilebilecek olan bu durum 2010 yılında İstanbul Kadıköy sahilinde plastik poşetlerin yasaklanması ile başlayan adımın bir devamı kabul edilebilir (listelist.com, 2019).

Bu uygulama Türkiye'de Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından "28.11.2018 tarihinde kabul edilen, 10.12.2018 tarih ve 30621 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Çevre kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile taşıma amaçlı

kullanılan plastik alışveriş poşetlerinin ücretlendirilmesi hükme bağlanmış olup bu husus 2872 sayılı Çevre Kanunu Ek Madde 13'te "Kaynakların verimli yönetimi ve plastik poşetlerden kaynaklanan çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla plastik poşetler satış noktalarında kullanıcıya veya tüketiciye ücret karşılığı verilir. Uygulanacak taban ücret 25 kuruştan az olmamak üzere Bakanlıkça oluşturulacak komisyon aracılığı ile belirlenir ve her yıl için güncellenir. Bu maddedeki düzenlemelere ilişkin usul ve esaslar Bakanlıkça belirlenir" şeklinde düzenlenerek hem tüketiciye hem üretici ve perakendeciye yansıyan ücret uygulaması 01.01.2019 tarihi ile başlatılmıştır (resmigazete.gov.tr, 2019). Ayrıca Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (7153 nolu kanun) kapsamında, bu kanunun 8.maddesine 2872 sayılı Kanuna aşağıdaki ek maddeler eklenmiş olup, ücretlendirme ile ilgili ek madde 11 de "kanuna ekli (1) sayılı listede yer alan ürünlerden poşetler için satış noktalarından, diğer ürünler için piyasaya sürenlerden/ithalatçılardan bu listede belirtilen tutarda geri kazanım katılım payı tahsil edilmesi ön görülmektedir" (resmigazete.gov.tr,2019).

Aslında ülkemizde bu durumun algısı Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından plastik poşet kullanımının azaltılması için ilk olarak "2015/720 sayılı Hafif Plastik Taşıma Torbalarının Tüketiminin Azaltılmasına" ilişkin kanunun Avrupa Birliği Direktifine uyum kapsamında değerlendirilmekte olan "Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği Taslağında" planlanarak, gündeme getirilmiştir (yesilgazete.org,2019).

Tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de amaç "yıllık kişi başına kullanılan adedin 31.12.2019'a kadar 90'ı, 31.12.2025'e kadar ise 40'ı aşmayacak şekilde" plastik poşet kullanımının azaltılması yönündedir (27.12.2017 tarih ve 30283 sayılı Resmî Gazete,2019).

Çalışma kapsamında değerlendirildiğinde ücret uygulaması ile hem üretici hem tüketiciler için çevre kirliliği bedelinin ödenmesi söz konusu olmaktadır. Böylece çevre tahribatı muhasebesel kapsamda ele alınabilmektedir. Bu ücretlendirme doğrultusunda devlet yaptırımı ile ödenen bedel, sürdürülebilir çevre muhasebesinin içselleştirilmesi sürecinin başladığı yönünde öncül bir uygulama kapsamına alınabilecek nitelik taşımaktadır.

Günümüzde artık Türkiye'de de plastik poşetler bir ürün olarak algılanılmaya başlamış ve satılan her plastik poşetin üzerinde bulunması gereken barkot uygulama zorunluluğu getirilmiştir. Böylece her işletmede günlük satılan plastik poşetlerin sayısı belirlenerek, bu sayıya istinaden işletmeler devlete ödeme yapacaklardır. İşletmelerdeki kasa çıktıları doğrultusunda plastik poşetler satıldığı 25 kuruş bedelin üzerinden 15 kuruşluk kısmı devlet tarafından çevreyi koruma adına oluşturulan fona yatırılacaktır (evrensel.net, 2019).

Aynı zamanda uygulamaya konulan plastik poşet uygulamasına uymadığı belirlenen işletmelere 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 20. maddesinin (bb) bendi hükmü uyarınca "plastik poşetleri ücretsiz verdiği tespit edilen satış noktalarına depo alanı hariç kapalı satış alanının her metrekaresi için 10 Türk Lirası idari para cezası" uygulaması getirilerek bu yasağın uyum sürecinin bozulmaması desteklenmektedir.

Veri Toplama ve Ölçme

Diğer birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de uygulamaya konulan plastik poşetlerin ücret ile temin edilmesi hususunda tüketicilerin düşünce ve tutumları çalışmada araştırılmış ve diğer ülke uygulamaları ile karşılaştırma yapabilmeye imkânı sağlanmıştır.

Araştırmanın Amacı, Önemi ve Veri Toplama Yöntemi

Dünya ülkelerinde uygulanması yıllar önce başlatılmış olan plastik poşet kullanımını azaltma yönündeki çalışmaların ülkemizde 2019 yılının ilk gününde başlatılmış olması konunun çalışılabilirliği adına yol gösterici olmuştur. Yapılan literatür taraması sonucunda söz konusu ülkelerde uygulanan yasa sonucu beklenen verim belli bir süre sonunda alınmaya başlamıştır. Ülkemizde bu konunun çok tartışılması ile bireylerin bu konudaki tutum ve isteksizlikleri bu çalışmanın yapılmasındaki ilk düşünceyi oluşturmuştur. Aynı zamanda çevre duyarlılığı konusunun muhasebesel açıdan bu yasa ile değerlendirilmek istenmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Tüketicilerin çevre bilinci ile plastik poşet ücretlendirilmesi arasındaki ilişkinin ölçülebilmesi için veriler anket yöntemi ile toplanmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye’de yaşayan 18 yaş ve üzeri alışveriş yapan tüketiciler oluşturmakta, örneklemi ise Karaman’da yaşayan ve kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen 346 kişi oluşturmaktadır. 1 Mayıs 2019–10 Haziran 2019 tarihleri arasında 421 kişiye anket uygulanmış, ancak bu anketlerin 65 tanesine tekrar ulaşılamaması ve 10 tanesinin de işaretleme durumlarının eksik ve hatalı olması nedeniyle değerlendirme dışı bırakılarak toplamda 346 anket analize tabi tutulmuştur. Elde edilen veriler frekans-yüzde analizi, faktör analizi, ki-kare, t-testi ve ANOVA yardımıyla değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Anketin Geliştirilme Süreci

Anket formu, kişisel bilgilerin bulunduğu ve tüketicilerin plastik poşet kullanımının ölçülebilmesi adına alışveriş tutumlarının saptanması istendiği birinci bölüm ile tüketicilerin plastik poşet kullanımını sürdürülebilir çevre muhasebesi ile devlet yaptırımı arasındaki ilişkinin kurulabilmesi adına likert tipi sorulardan oluşmuş ikinci bölümden oluşmaktadır.

Kişisel bilgi formu, katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, meslek, aylık gelir, sorularını içermektedir. Bunun yanında tüketicilerde plastik poşet kullanımının alışveriş üzerindeki etkisi ölçülmek istenmiştir. Bunun için tüketici tutum ve davranışlarını ölçmek adına oluşturulmuş sorularla durum saptanmaya çalışılmıştır.

Anket sorularının oluşturulması dört adımda gerçekleştirilmiştir:

1. Adım; katılımcılarda çevre bilinci ve çevre muhasebesi ile uygulamaya örnek teşkil eden plastik poşet ücretlendirilmesi kavramlarını ölçebilecek literatür içerisinde anket taraması yapılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda var olan anketlerde sürdürülebilir çevre muhasebesi aracı olarak plastik poşet uygulamasını ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir anket bulunamamıştır. Bunun üzerine anket sorusu hazırlanmasına karar verilmiştir.

2. *Adım*; geliştirilmesi planlanan anket için oluşturulacak sorulara ulaşılabilme amacıyla tüketicilerle görüşmeler yapılmıştır. Farklı yaş (20-45 yaş arası) ve meslek grubu (işçi, akademisyen, öğrenci, memur) tüketicilerle yapılan yüz yüze görüşmeler sonucu çevre bilinci ile plastik poşet ücretlendirilmesi hakkında düşünceleri öğrenilmeye çalışılmış ve bu görüşmeler anket sorularının oluşturulmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca oluşturulması planlanan anket için alanında uzman kişilerin de (çevre muhasebesi konusunda uzman doktoralı bir öğretim elemanı, anket geliştirme ve istatistik konusunda uzman doktoralı öğretim elemanı, Türkçe dil yeterliliği alanında doktoralı uzman ve çevre muhasebesi aracı olarak plastik poşet uygulaması üzerine çalışan bir doktora öğrencisi) görüşleri alınarak anket soruları düzenlenmiştir. Aynı zamanda sürdürülebilir çevre muhasebesi aracı olarak plastik poşet uygulaması ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Soruların yazılmasında Yasa ve Cop (2019)'in "Yeşil Pazarlama Anlayışında Tüketicilerin Plastik Poşet Kullanımına Yönelik Bakış Açıları: Belçika Örneği" isimli makale, Ayalon vd, (2009) "Reduction of Plastic Carrier Bag Use: an Alalysis of Alternatives in İsrail" isimli makale, (Ohtomo ve Ohnuma (2014) "Psychological Interventional Approach for Reduce Resource Consumption: Reducing Plastic Bag Usage at Supermarkets" isimli makale ve Hang (2018) "An Additional Fee on Plastic Bag: Norwegian Consumers' Choice on Tax or Fund Based on Willingness to Pay Study" isimli tez çalışması yararlı olmuştur.

3. *Adım*; anket için geliştirilen 28 adet likert tipi ifade ve 13 adet demografik bilgi sorusu 10 kişi (3 lisans öğrencisi, 3 memur, 4 akademisyen) ile yüz yüze görüşme yöntemi kullanılarak cevaplatılmış ve anlaşılabilirliği test edilmiştir. Anlaşılmayan sorularda gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

4. *Adım*; gerekli düzenlemeler ve düzeltmeler sonucunda 31 soruluk anket işletme alanından 10 adet lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencisine uygulanarak anlaşılabilirlik tekrar test edilmiş ve böylece sürdürülebilir çevre muhasebesi aracı olarak plastik poşet uygulaması anketi oluşturulmuştur.

Anketin Geçerliliği

Nicel veri toplama yöntemi olan anket tekniği kullanılarak elde edilen verilerin sonuçları istatistik paket programına işlenerek sonuçları değerlendirilmiştir. Çalışmaya katılan bireyler üzerinde yapılan araştırmada, çevre bilinci odağında sürdürülebilir çevre muhasebesinde devlet yaptırımı ile plastik poşet ücretlendirilmesinin ürün kullanımını etkilemesine ilişkin algılar belirlenmek istenmektedir. Bu amaçla 7 faktörlü 5'li bir likert ölçeği araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Anketin alt boyutlarının korelasyon değerlerinin ve faktör yüklerinin belirlenmesi amacıyla keşfedici faktör analizi yapılarak ölçeğin 7 alt boyuttan oluştuğu doğrulanmıştır.

Örnekleme grubundan alınan veriler sonucunda ölçeğin güvenilirlik analizi yapılmıştır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucu 346 veri tam olarak kullanılmış olup, Cronbach's Alpha değeri 0.823 olarak hesaplanmıştır.

Cronbach's Alpha değeri likert tipi ölçeklerde en sık kullanılan değer olmaktadır. Bu değerler "0-0,40" arasında olması "güvenilir değil", "0,40-0,60" arasında olması "düşük güvenilirlikte", "0,60-0,80" arasında olması "oldukça güvenilir" ve "0,80-1,00" arasında olması "yüksek güvenilirlikte" olarak ifade edilmektedir (Akgül ve Çevik, 2005, s. 435-436; Yıldız ve Uzunsakal, 2018, s. 19). Böylece çalışmanın yüksek güvenilirlikte olduğu ifade edilebilir.

Ayrıca belirlenen yedi faktör de ayrı ayrı güvenilirlik analizine tabi tutulmuş ve bunların Cronbach's Alpha değerleri; faktör 1 için 0,909; faktör 2 için 0,764; faktör 3 için 0,543; faktör 4 için 0,668; faktör 5 için 0,676; faktör 6 için 0,422 ve faktör 7 için 0,482 olarak bulunmuştur. Değerler incelendiğinde faktör 1'in yüksek güvenilirlikte, faktör 2, faktör 4 ve faktör 5'in oldukça güvenilir, faktör 3, faktör 6 ve faktör 7 için kabul edilebilir güvenilirlikte olduğu ifade edilebilir.

Çalışmada likert ölçeklendirme çok olumludan çok olumsuz doğru sıralanmış olup, (5) "kesinlikle katılıyorum", (4) "katılıyorum", (3) "fikrim yok", (2) "katılmıyorum", (1) "kesinlikle katılmıyorum" şeklinde oluşturulmuştur. Ölçeğin sonuçları "5.00-1.00=4.00" puanlık bir genişlik oluşturmaktadır. Bu değer 5'e bölünerek ölçek için kesim noktaları için düzey belirlenmiştir. Bu düzeyler aşağıda Tablo 2'de verilmiştir;

Tablo 2. Likert tipi ölçeğin değerlendirme aralıkları

Seçenekler	Puanlar	Puan aralığı	Ölçek değerlendirme
Kesinlikle katılmıyorum	1	1.00-1.79	Çok Düşük
Katılmıyorum	2	1.80-2.59	Düşük
Fikrim yok	3	2.60-3.39	Orta
Katılıyorum	4	3.40-4.19	Yüksek
Kesinlikle katılıyorum	5	4.20-5.00	Çok Yüksek

(Kaynak: Akçay, 2012:168.)

Verilerin Analiz Edilmesi ve Bulguları

Bu kısımda katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar tablolar halinde sunulmuş ve sonuçlar frekans ve yüzde analizleri yardımıyla kısaca yorumlanmıştır.

346 katılımcının demografik bilgileri ile ilgili sonuçlar şöyledir: Katılımcıların yüzde 48,8'i erkek, yüzde 51,2'si kadın iken yüzde 58,7'si evli, yüzde 41,3'ü bekârdır. Yüzde 28,9'u 18-24 yaş aralığında, yüzde 32,4'ü 25-34 yaş aralığında, yüzde 29,2'si 35-44 yaş aralığında, yüzde 6,9'u 45-54 yaş aralığında, yüzde 2,6'sı ise 55-64 yaş aralığındadır.

Katılımcıların yüzde 6,1'i ilkökul, yüzde 4,9'u ortaokul, yüzde 10,7'si lise, yüzde 57,8'i üniversite ve yüzde 20,5'i ise lisansüstü eğitim düzeyine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Yine yüzde 0,9'u esnaf-tüccar, yüzde 33,2'si memur, yüzde 11,8'i işçi, yüzde 1,2'si serbest meslek, yüzde 0,6'sı emekli, yüzde 27,7'si öğrenci, yüzde 11,3'ü ev hanımı, yüzde 0,3'ü işsiz, yüzde 9'u akademisyen ve yüzde 4'ü ise diğer meslek grubundan olduklarını beyan etmişlerdir.

Yapılmış olan anket formunda meslek sorusunun altında akademisyen şikkı bulunmamakla birlikte, bu meslek grubuna mensup bireyler diğer meslek grubu boşluğuna mesleklerini belirtmişler, bir kısmı ise memur şikkını işaretlemişlerdir. Ayrıca yüzde 14,7'si

500 TL'den az, yüzde 12,4'ü 501-1000 TL arası, yüzde 11'i 1001-2000 TL arası, yüzde 27,7'si 2001-4000 TL arası, yüzde 32,1'i 4001-10000 TL arası ve yüzde 2'si ise 10000 TL ve üstü aylık gelir durumuna sahip olduklarını belirtmişlerdir. Genel olarak katılımcıların aylık gelir düzeylerinin 2001-10000 TL arasında yoğunluk kazandığı görülmüştür.

Tablo 3. Katılımcıların en çok alışveriş yaptığı yer ve alışveriş yapma sıklıkları

Alışveriş Yapma Sıklığı	n	%	Alışveriş Yapılan Yer	n	%
Her gün	37	10,7	Süper Market	217	62,7
Haftada 2-3 gün	167	48,3	Mini Market	103	29,8
Haftada 1 gün	83	24,0	Bakkal	8	2,3
Ayda 1 gün	59	17,1	Açık Pazar	17	4,9

Tablo 3'te görüldüğü üzere, katılımcıların büyük çoğunluğu (yüzde 62,7) süper marketlerden alışveriş yaptıklarını belirtirken, alışveriş yapma sıklığında da haftada 2-3 gün arasında alışverişe çıkma ön plana çıkmaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların kullandıkları poşet sayısı ve bunları değerlendirdikleri yerler

Kullanılan Poşet Sayısı	n	%	Poşetlerin Değerlendirildiği Yerler	n	%
0-2	265	76,6	Doğrudan Atık Kutusuna Atarım	20	5,8
3-5	64	18,5	Çöp Poşeti Olarak Kullanırım	277	80,1
6-10	15	4,3	Evde Yiyecek vs. Gibi Ürünleri Paketlemek İçin Kullanırım	22	6,4
10 +	2	,6	Taşıma Çantası Olarak Kullanırım	27	7,8

Tablo 4'ten de anlaşıldığı gibi, ücret uygulamasından sonra katılımcıların büyük bir çoğunluğu (yüzde 76,6'sı) alışveriş esnasında plastik poşet kullanmadığını ya da 1-2 tane kullandıklarını ve plastik poşetleri alışverişten sonra çöp poşeti olarak değerlendirdiklerini (yüzde 80,1'i) ifade etmişlerdir.

Tablo 5. Katılımcılara göre plastik poşetlerin çevreye etkisi ve plastik poşetlerin zararlarını bilmeleri halindeki tutumları

Plastik Poşetler	n	%	Zararını Bilme Durumunda Plastik Poşet Kullanımı	n	%
Çevrede Çok Büyük Hasara Yol Açarlar	131	37,9	Hayır Kullanmazdım	48	13,9
Çevrede Az da Olsa Hasara Yol Açarlar	27	7,8	Muhtemelen Kullanmazdım	77	22,3
Toplandıktan Sonra Hasara Yol Açmazlar	17	4,9	Bilmiyorum	60	17,3
Toplanıp Geri Dönüştürülebilirler	171	49,4	Büyük Olasılıkla Çantamı Kullanırdım	90	26,0
			Kesinlikle Çantamı Kullanırdım	71	20,5

Tablo 5'te görüldüğü üzere, katılımcıların önemli bir kısmı (yüzde 37,9'u) plastik poşetlerin çevrede çok büyük hasara yol açtığını düşünürken, yaklaşık yarısı (yüzde 49,4'ü) da poşetlerin toplanıp geri dönüştürülebileceğini ifade etmektedirler. Yine katılımcıların, ücret uygulaması olmasa, plastik poşetlerin çevreye ağır hasar verdiğini bilseler bile, kendi çantalarını kullanmaları konusunda kararsız bir tutum sergilemekte olduğu görülmektedir. Bu da insanların plastik poşet kullanmaktan çok kolay vazgeçmeyeceklerini göstermektedir.

Tablo 6. Katılımcıların plastik poşet yerine yeniden kullanılabilir çanta tercih etme durumları

Yeniden Kullanılabilir Çanta Tercih Etme	n	%
Evet	219	63,3
Hayır	127	36,7

Tablo 6’da görüldüğü gibi, ücret uygulamasından sonra katılımcıların yüzde 63,3 gibi büyük bir çoğunluğu alışverişlerinde plastik poşet yerine doğaya zarar vermeyen, yeniden kullanılabilen çantaları tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bu sonuç, Tablo 5’teki sonuçlarla birleştirildiğinde plastik poşetten vazgeçmenin ücret uygulaması neticesinde olduğu, ancak yine de azımsanamayacak bir kesimin (yüzde 36,7) plastik poşetten vazgeçmediği anlaşılmaktadır.

Katılımcıların 7 faktörün altında yer alan ifadelere verdikleri cevapların ortalamaları aşağıda kısaca özetlenmiştir.

Faktör 1: Plastik Poşetlerin Çevresel Sorun Oluşturma Algısı	İfade Ortalamaları
<i>Çevre kıt bir kaynaktır.</i>	<i>Katılıyorum (4,0318)</i>
<i>Plastik poşet kullanımı çevreye zararlıdır.</i>	<i>K. Katılıyorum (4,3468)</i>
<i>Plastik poşet kullanımı çevre kirliliğini artırır.</i>	<i>K. Katılıyorum (4,3786)</i>
<i>Plastik poşetlerin doğada uzun sürede yok olduğunu biliyorum.</i>	<i>K. Katılıyorum (4,3960)</i>
<i>Plastik poşetler doğaya (su, toprak, hava vb.) zarar verir.</i>	<i>K. Katılıyorum (4,3555)</i>
<i>Plastik poşetler doğada yaşayan tüm canlılara zarar verir.</i>	<i>K. Katılıyorum (4,2110)</i>
<i>Plastik poşetlerin çevrede oluşturduğu görüntü kirliliği beni rahatsız eder.</i>	<i>K. Katılıyorum (4,3960)</i>

Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu plastik poşetlerin doğaya verdiği zararları bilmektedir. Yine poşetlerin oluşturduğu çevre kirliliğinden ve zarardan rahatsız olduklarını belirtmektedirler. Buradan hareketle çevre konusunda tüketicileri bilinçlendirme çalışmaları artırılarak poşet vb. ürünlerin kullanımının azaltılmasında yol alınabilecektir.

Faktör 2: Çevre Kaynaklarını Kullanmanın Bir Bedeli Olmalıdır	İfade Ortalamaları
<i>Evde tükettiğimiz her şeye para verdiğimiz gibi, tükettiğimiz çevre için de para ödemeliyiz.</i>	<i>Fikrim yok (3,2312)</i>
<i>Çevreye zarar verebilecek her şeyin parasal değeri olmalıdır.</i>	<i>Katılıyorum (3,6156)</i>
<i>Çevre kaynaklarının kullanımının bir fiyatı vardır.</i>	<i>Fikrim yok (3,3324)</i>
<i>Çevre kaynaklarının kullanımı bedava olmamalıdır.</i>	<i>Katılıyorum (3,5751)</i>

Araştırmaya katılanların çoğunluğu çevre tahribatının oluşumunu engellemek ve tüketilen çevrenin bir ürün olarak algılanıp ücretlendirilmesi hususunda kararsız kalmaktadırlar.

Faktör 3: Ücretlendirme Plastik Poşet Kullanımını Azaltmıştır	İfade Ortalamaları
<i>Plastik poşetlerin ücretlendirilmesi poşet kullanımını azaltmıştır.</i>	<i>Katılıyorum (4,0231)</i>
<i>Yanımda kendime ait bez torba vb. taşıma çantası olmadığı zaman alışveriş yapmam.</i>	<i>Katılmıyorum(2,4884)</i>
<i>Plastik poşet ücret uygulaması sonrası alışverişler evlere daha yakın (market, bakkal vs) yerlerden yapılmaktadır.</i>	<i>Fikrim yok (3,0376)</i>
<i>Plastik poşetlerin ücretlendirilmesinden sonra poşet kullanmıyorum.</i>	<i>Fikrim yok (2,9422)</i>

Plastik poşetlerin ücretlendirilmesinin kullanımın azaltılmasında etkisi olmuştur. Fakat, bireyler kendi çantaları olmasa dahi plastik poşet satın alarak kullanmaya devam etmektedir.

Faktör 4: Yasal Plastik Poşet Ücretlendirilmesi Uygulaması Doğrudur	İfade Ortalamaları
<i>Plastik poşetlerden alınan ücretlerin çevre fonuna yatırılması doğru bir karardır.</i>	<i>Katılıyorum (3,9913)</i>
<i>Devlet tarafından uygulanmaya başlatılan plastik poşet ücretlendirilmesi doğru bir uygulamadır.</i>	<i>Katılıyorum (3,6590)</i>
<i>Plastik poşetlerin ücretlendirilmesi devlet tarafından uygulanan bir sosyal sorumluluk projesi gereğidir.</i>	<i>Katılıyorum (3,5780)</i>

Katılımcılar plastik poşet uygulamasından elde edilen gelirin bir sosyal sorumluluk projesi kapsamında değerlendirerek çevre fonuna yatırılmasını ve ücretlendirme uygulamasını doğru bulmaktadır.

Faktör 5: Ücretlendirme Çevre Kirliliğini Azaltmıştır	İfade Ortalamaları
<i>Plastik poşetlere ücretlendirme getirilmeseydi almaya devam ederdim.</i>	<i>Katılıyorum (3,5896)</i>
<i>Yasayı bildiğim halde, kasiyer plastik poşeti bedava veriyorsa düşünmeden alırım.</i>	<i>Fikrim yok (3,2168)</i>
<i>Plastik poşetlerde zorunlu ücret uygulaması olmasaydı çevre kirliliğini önemsemeden poşetleri kullanmaya devam ederdim.</i>	<i>Fikrim yok (2,8786)</i>

Katılımcılar, ücretlendirme olmasaydı plastik poşet kullanmaya devam edeceklerini belirtmektedirler. Ayrıca ücret uygulaması olmasaydı, çevre kirliliğine yol açtığını bildikleri halde plastik poşet kullanımına devam etme ve uygulama devam ederken bedava verilmesi durumunda plastik poşet kullanmaya devam etme hususunda kararsız kalmaktadırlar.

Faktör 6: Plastik Poşet Uygulamasında Devlet Yaptırımı Etkilidir	İfade Ortalamaları
<i>Yeniden kullanılabilir alışveriş poşetlerini yanımda getirmeyi uygun bulmam.</i>	<i>Katılmıyorum(2,5809)</i>
<i>Plastik poşet uygulaması başladığımdan beri market alışverişlerim azaldı.</i>	<i>Katılmıyorum(2,3439)</i>
<i>Plastik poşetlerin ücretlendirilmesi benim kullanımımı azaltmamıştır.</i>	<i>Fikrim yok (2,8844)</i>

Katılımcılar, uygulama sonrası düşük de olsa kendilerine ait poşetleri kullanma eğilimi göstermektedir. Yine, ücretlendirmenin market alışverişlerini pek etkilemediğini belirtirken plastik poşet kullanımlarını azalttığı konusunda kararsız bir tutum sergilemektedir.

Faktör 7: Plastik Poşetler Para Kazanma Aracıdır	İfade Ortalamaları
<i>Plastik poşetlerin ücretlendirilmesiyle market, bakkal gibi satıcılar poşetten para kazanmaktadır.</i>	<i>Katılıyorum (3,6127)</i>
<i>Plastik poşet ücretlendirilmesinden önce de çöp atıkları için çöp poşeti alırdım.</i>	<i>Katılıyorum (3,4769)</i>
<i>Plastik poşetlerden alınan ücretlerden devlet gelir elde etmektedir.</i>	<i>Katılıyorum (3,5780)</i>
<i>Alışverişlerde plastik poşetlerin ücretlendirilmesi yerine, geri dönüşüme uygun, doğada yok olabilir (kağıt vb.) poşetler zorunlu hale getirilmeliydi.</i>	<i>Katılıyorum (4,1445)</i>

Katılımcılar, plastik poşetlerin ücretlendirilmesi sonucunda hem devletin, hem de satıcıların bu durumdan gelir elde ettiklerini düşünmektedirler. Plastik poşetlerin çöp poşeti olarak kullanılmasının yanında katılımcılar aynı zamanda çöp poşeti de aldıklarını belirtmektedir. Ücretlendirme yerine alternatif doğada yok olabilen poşetlerin zorunlu olması katılımcılar tarafından daha doğru bulunmaktadır.

Katılımcıların verdikleri cevapların demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediği uygun yöntemlerle test edilmiş ve anlamlı farklılık bulunanlar aşağıdaki Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. t Testi ve ANOVA sonuçları

			n	Art.Ortalama	Std.Sapma	P	
t Testi	Cinsiyet	Erkek	Faktör 1	169	4,1809	0,93099	0,005
			Faktör 2	169	3,3240	1,02193	0,033
	Kadın	Faktör 1	177	4,4181	0,62065	0,005	
		Faktör 2	177	3,5480	0,91962	0,033	
	Medeni Durum	Evli	Faktör 3	203	3,0382	0,80150	0,016
			Faktör 6	143	2,4532	0,86642	0,000
Bekar		Faktör 3	203	3,2430	0,75581	0,016	
		Faktör 6	143	2,8159	0,90614	0,000	
ANOVA	Yaş	18-24	Faktör 3	100	3,3750	0,80521	0,003
			Faktör 6	100	2,9900	0,93618	0,000
		25-34	Faktör 3	112	2,9888	0,74464	0,003
			Faktör 6	112	2,4405	0,82772	0,000
		35-44	Faktör 3	101	3,0371	0,73347	0,003
			Faktör 6	101	2,4620	0,82995	0,000
	Eğitim Durumu	İlkokul	Faktör 1	21	3,8639	0,75657	0,003
		Ortaokul	Faktör 1	17	4,1849	0,84781	0,003
		Lise	Faktör 1	37	4,3591	0,70921	0,003
		Üniversite	Faktör 1	200	4,2521	0,86215	0,003
	Lisansüstü	Faktör 1	71	4,5714	0,52461	0,003	

Katılımcıların, çalışmada belirlenmiş olan yedi faktörde yer alan sorulara verdikleri cevapların cinsiyet ve medeni durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla t testi uygulanmıştır. Test sonucunda sadece faktör 1 ve faktör 2'ye verilen cevaplarda cinsiyet açısından; faktör 3 ve faktör 6'ya verilen cevaplarda da medeni durum açısından anlamlı farklılık bulunmuş, diğer faktörlerde anlamlı farklılık bulunmadığından değerler tabloya işlenmemiştir. Buna göre; faktör 1'e (Plastik poşetlerin çevresel sorunlar oluşturma algısı) hem kadınların hem erkeklerin katılım düzeyinin yüksek olduğu ancak kadınların erkeklere göre daha fazla katılım eğiliminde oldukları görülmüştür. Faktör 2'ye (Çevre kaynaklarının kullanımının bir bedeli olmalı) kadın ve erkeklerin katılım düzeyinin orta düzeyde olduğu ancak kadınların erkeklere göre daha yüksek oranda katılım gösterdikleri görülmüştür. Yine faktör 3'e (Ücretlendirme plastik poşet kullanımını azaltmıştır) hem evlilerin hem de bekarların katılım düzeyinin orta düzeyde olduğu ancak bekarların evlilere göre daha fazla katılım eğiliminde oldukları görülmüştür. Faktör 6'ya (Plastik poşet uygulamasında devlet yaptırımını etkilidir) evlilerin düşük, bekarların ise orta düzeyde katılım gösterdikleri yani bekarların evlilere göre daha fazla katılım eğiliminde oldukları görülmüştür.

Katılımcıların, belirlenen yedi faktörde yer alan ifadelerine verdikleri cevapların yaş, eğitim, meslek ve aylık gelir durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla ANOVA testi uygulanmıştır. Bu test sonucunda yaş, eğitim ve meslek gruplarına göre anlamlı farklılıklar bulunurken gelir durumuna göre farklılık bulunmamıştır. Yaş gruplarına göre yapılan analiz sonucunda sadece faktör 3 ve faktör 6'ya verilen cevaplarda anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre; faktör 3'e (Ücretlendirme plastik poşet kullanımını azaltmıştır) 18-44 yaş arasında olanların katılma düzeyleri orta seviyede, diğerlerinin ise düşük seviyede olduğu görülmüştür. Faktör 6'ya (Plastik poşet uygulamasında devlet

yaptırımı etkilidir) 18-24 yaş aralığında olanların orta, 25-44 yaş aralığında olanlarınsa düşük düzeyde katılım gösterdikleri belirlenmiştir. Eğitim durumuna göre yapılan analiz sonucunda sadece faktör 1'e verilen cevaplarda anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre; faktör 1'e (Plastik poşetlerin çevresel sorunlar oluşturma algısı) ilkokul ve ortaokul mezunu olanların yüksek, lise, üniversite ve lisansüstü eğitim seviyesine sahip olanlarınsa çok yüksek düzeyde katılım gösterdikleri belirlenmiştir.

İzleyen kısımda katılımcıların demografik özelliklerine göre anlamlı farklılıklar gösteren sorular için yapılan Ki-Kare testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 8. Katılımcıların yaşlarına göre alışverişlerde kullandıkları poşet sayısı ve poşetleri değerlendirme biçimleri

Her Alışverişte Kullanılan Plastik Poşet Sayısı						
Yaş		0-2	3-4	5-10	10+	P
18-24	n	84	14	1	1	0,000
	%	84,0	14,0	1,0	1,0	
25-34	n	89	19	4	0	
	%	79,5	17,0	3,6	0,0	
35-44	n	73	22	6	0	
	%	72,3	21,8	5,9	0,0	
45-54	n	13	7	4	0	
	%	54,2	29,2	16,7	0,0	
55-64	n	6	2	0	1	
	%	66,7	22,2	0,0	11,1	
Alışverişten Sonra Poşetlerin Değerlendirilme Şekli						
Yaş		Dönüşüme Atma	Çöp Poşeti	Yiyecek Paketleme	Taşıma Çantası	
18-24	n	7	65	14	14	0,003
	%	7,0	65,0	14,0	14,0	
25-34	n	7	96	4	5	
	%	6,3	85,7	3,6	4,5	
35-44	n	4	88	1	8	
	%	4,0	87,1	1,0	7,9	
45-54	n	1	21	2	0	
	%	4,2	87,5	8,3	0,0	
55-64	n	1	7	1	0	
	%	11,1	77,8	11,1	0,0	

Tablo 8'e göre, yapılan Ki-Kare testi sonucunda, katılımcıların yaşları ile her alışverişlerinde kullandıkları plastik poşet sayısı ve poşetleri değerlendirme şekilleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Buna göre, genel olarak yaş ilerledikçe alışverişlerde kullanılan plastik poşet sayısı artmaktadır. Özellikle 45-54 yaş grubundaki bireylerin plastik poşet kullanma sayıları diğer yaş grubundakilerden daha fazla olduğu görülmektedir. Poşetleri değerlendirme konusunda da genel olarak tüm yaş grubundaki bireylerin çöp poşeti olarak değerlendirdiği, ancak yaş ilerledikçe çöp poşeti olarak değerlendirme oranının da arttığı görülmektedir.

Tablo 9. Katılımcıların eğitim durumlarına göre alışverişlerde kullandıkları poşet sayısı

Eğitim		Her Alışverişte Kullanılan Plastik Poşet Sayısı				P
		0-2	3-4	5-10	10+	
İlkokul	n	7	10	3	1	0,000
	%	33,3	47,6	14,3	4,8	
Ortaokul	n	11	5	1	0	
	%	64,7	29,4	5,9	0,0	
Lise	n	22	13	2	0	
	%	59,5	35,1	5,4	0,0	
Üniversite	n	164	28	7	1	
	%	82,0	14,0	3,5	0,5	
Lisansüstü	n	61	8	2	0	
	%	85,9	11,3	2,8	0,0	

Tablo 9'a göre, yapılan Ki-Kare testi sonucunda, katılımcıların eğitim durumları ile her alışverişlerinde kullandıkları plastik poşet sayısı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Buna göre, genel olarak eğitim düzeyi yükseldikçe alışverişlerde kullanılan plastik poşet sayısı azalmaktadır. Özellikle ilkokul mezunu bireylerin plastik poşet kullanma sayıları diğer eğitim seviyesine sahip bireylerden daha fazla olduğu görülmüştür.

Tablo 10. Katılımcıların medeni durumlarına göre alışverişlerde kullandıkları poşet sayısı ve poşetleri değerlendirme biçimleri

M. Hal		Her Alışverişte Kullanılan Plastik Poşet Sayısı				P	
		0-2	3-4	5-10	10+		
Evli	n	142	47	13	1	0,004	
	%	70,0	23,2	6,4	0,5		
Bekar	n	123	17	2	1		
	%	86,0	11,9	1,4	0,7		
M. Hal		Alışverişten Sonra Poşetlerin Değerlendirilme Şekli					P
		Dönüşüme Atma	Çöp Poşeti	Yiyecek Paketleme	Taşıma Çantası		
Evli	n	13	173	7	10		0,003
	%	6,4	85,2	3,4	4,9		
Bekar	n	7	104	15	17		
	%	4,9	72,7	10,5	11,9		

Tablo 10'a göre, yapılan Ki-Kare testi sonucunda, katılımcıların medeni durumları ile her alışverişlerinde kullandıkları plastik poşet sayısı ve poşetleri değerlendirme şekilleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Buna göre, evli bireylerin bekarlara göre daha fazla plastik poşet kullandıkları anlaşılmaktadır. Poşetleri değerlendirme konusunda da hem evli olan hem de bekar olan bireylerin çöp poşeti olarak değerlendirdiği, ancak evlilerin çöp poşeti olarak değerlendirme oranının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 11. Katılımcıların gelir durumuna göre kullandıkları poşet sayısı, poşetleri değerlendirme biçimleri ve poşetlerin zararını bilme durumundaki tutumları

Gelir		Her Alışverişte Kullanılan Plastik Poşet Sayısı				P
		0-2	3-4	5-10	10+	
0-500	n	42	6	2	1	0,001
	%	82,4	11,8	3,9	2,0	
501-1000	n	38	5	0	0	
	%	88,4	11,6	0,0	0,0	
1001-2000	n	17	19	2	0	
	%	44,7	50,0	5,3	0,0	
2001-4000	n	76	14	6	0	

SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇEVRE MUHASEBESİ ARACI OLARAK ÜCRETLİ PLASTİK POŞET UYGULAMASI
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Gelir	Alışverişten Sonra Poşetlerin Değerlendirilme Şekli					P
	Dönüşüme Atma	Çöp Poşeti	Yiyecek Paketleme	Taşıma Çantası		
4001-10000	%	79,2	14,6	6,3	0,0	0,005
	n	88	18	4	1	
10000+	%	79,3	16,2	3,6	0,9	
	n	4	2	1	0	
	%	57,1	28,6	14,3	0,0	
	n					
0-500	n	1	37	7	6	
	%	2,0	72,5	13,7	11,8	
501-1000	n	6	24	6	7	
	%	14,0	55,8	14,0	16,3	
1001-2000	n	3	32	1	2	
	%	7,9	84,2	2,6	5,3	
2001-4000	n	3	84	2	7	
	%	3,1	87,5	2,1	7,3	
4001-10000	n	6	94	6	5	
	%	5,4	84,7	5,4	4,5	
10000+	n	1	6	0	0	
	%	14,3	85,7	0,0	0,0	

Tablo 11'e göre, yapılan Ki-Kare testi sonucunda, katılımcıların gelir durumları ile her alışverişlerinde kullandıkları plastik poşet sayısı ve poşetleri değerlendirme şekilleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Buna göre, genel olarak 1001-2000 ve 10000+ gelir grubunda olanların diğer gelir grubunda olanlardan daha fazla plastik poşet kullandıkları anlaşılmaktadır. Poşetleri değerlendirme konusunda da genel olarak tüm gelir grubundaki bireylerin çöp poşeti olarak değerlendirdiği, ancak 501-1000 ve 10000+ gelir grubunda olanların diğer gelir grubunda olanlardan daha fazla oranda geri dönüşüme attıkları görülmektedir.

Tablo 12. Katılımcıların alışveriş yaptıkları yere göre kullandıkları poşet sayısı

Alışveriş Yaptıkları Yer	Her Alışverişte Kullanılan Plastik Poşet Sayısı				P	
	0-2	3-4	5-10	10+		
Süper Market	n	159	48	9	1	0,004
	%	73,3	22,1	4,1	0,5	
Mini Market	n	89	11	3	0	
	%	86,4	10,7	2,9	0,0	
Bakkal	n	8	0	0	0	
	%	100,0	0,0	0,0	0,0	
Açık Pazar	n	8	5	3	1	
	%	47,1	29,4	17,6	5,9	

Tablo 12'ye göre, yapılan Ki-Kare testi sonucunda, katılımcıların alışveriş yaptıkları yer ile her alışverişlerinde kullandıkları plastik poşet sayısı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Buna göre, genel olarak katılımcıların alışveriş yaptıkları yer olarak süper marketleri tercih ettikleri görülmektedir. En çok poşet kullanılan yerin ise katılımcıların verdikleri cevaplara göre açık pazar olduğu yönündedir.

Tablo 13. Katılımcıların gelir durumuna göre poşetlerin zararını bilme durumundaki tutumları

Plastik Poşetlerin Çevreye Ağır Hasar Verdiğini Bilseydiniz Ücret Uygulaması Olmasa Dahı Poşet Tüketimini Azaltır ve Kendi Çantalarınızı Kullanır mıydınız?						
Gelir (TL)	Hayır Kullanmazdım	Muhtemelen Kullanmazdım	Bilmiyorum	Büyük Olasılıkla Çanta Kullanırdım	Kesinlikle Çanta Kullanırdım	P
0-500	n	11	9	8	19	4
	%	21,6	17,6	15,7	37,3	7,8
501-1000	n	9	6	10	9	9
	%	20,9	14,0	23,3	20,9	20,9
1001-2000	n	7	4	5	5	17
	%	18,4	10,5	13,2	13,2	44,7
2001-4000	n	8	23	17	24	24
	%	8,3	24,0	17,7	25,0	25,0
4001-10000	n	12	35	18	31	15
	%	10,8	31,5	16,2	27,9	13,5
10000+	n	1	0	2	2	2
	%	14,3	0,0	28,6	28,6	28,6

0,002

Tablo 13'e göre, yapılan Ki-Kare testi sonucunda, katılımcıların gelir durumları ile plastik poşetlerin çevreye ağır hasar verdiğini bilmeleri halinde ücret uygulaması olmasa dahi poşet tüketimlerini azaltıp kendi çantalarını kullanma durumu arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Buna göre, 1001-2000, 2001-4000 ve 10000+ gelir grubunda olanlar yüzde 50 veya daha yüksek bir oranda kendi çantalarını kullanabileceklerini ifade ederken diğer gelir grubundakiler daha düşük oranlarda kendi çantalarını kullanabileceklerini ifade etmişlerdir.

Yapılan anket çalışmasında 500 TL'den az gelire sahip olan katılımcılar genellikle üniversite öğrencilerinin oluşturduğu kişilerden oluşmaktadır. Aslında insanların plastik poşetlerin çevreye verdikleri zarar konusunda bilinç düzeyleri arttırılırsa gelir seviyesinden etkilenmeden plastik poşet kullanımını azaltma yönünde bir tutum sergileyebilecekleri kanaati edinilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Çevrenin tükenebilir bir kaynak olarak algılanması, çevre kirliliğinin önlenmesi açısından son derece önemli bir adımdır. Çünkü tükenebilirlik algısı aynı zamanda çevrenin bir ürün olarak algılanabileceği olgusunu ortaya çıkarmakta ve her tüketilen ürünün fiyatının olduğu gibi tüketilen çevrenin de bir fiyatının olması gerekliliğini savunabilmeyi sağlamaktadır. Her devlet içerisinde yaşayan toplumların refahını sağlayabilmek için birtakım faaliyetlerde bulunmakta, bu faaliyetlerin karşılığında da belirli miktarlarda gider oluşmaktadır. Bu giderin bir kısmı ülkede yaşayan birey, kurum ve kuruluşlardan elde edilen vergilerle karşılanmaktadır. Çevre tahribatının önlenmesi adına yapılan giderlerin de bir kısmı kurum ve kuruluşlar ile bireylerden alınan vergilerin bir kısmından karşılanmakta, ancak gün geçtikçe artan çevre sorunları nedeniyle bu kaynak yeterli olmamaktadır. Bu durum ise çevre tahribatından dolayı oluşan giderlerin muhasebesel olarak içselleştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yani toplumda yaşayan her birey, kurum/kuruluş çevre kirliliğinin önlenmesindeki giderleri karşılamalı, kısaca çevre kullanımının bir bedeli olmalıdır.

Dünya ülkelerinde yapılan uygulamalar ve araştırmalar sonucu elde edilen bilgiler neticesinde, plastik poşetlerin insanların kullanımı sonucunda çevrede yol açtığı hasarın çok büyük boyutlara ulaştığı gözlemlenmiş ve bu durumun engellenmesi adına en doğru yaptırımın “kirleten öder” ilkesine göre plastik poşetlerin ücretlendirilmesi yöntemi ile azaldığı gözlemlenmiştir. Bu durum aslında çevre tahribatına ve kirliliğine yol açan plastik poşet gibi ürünlerin ücretlendirilerek muhasebesel olarak içselleştirilmesi durumuna örnek oluşturabilmektedir.

Türkiye’de belki de geç kalınan bu uygulama 2019 yılı itibari ile başlatılmıştır. Yapılan bu araştırma neticesinde görülmektedir ki, bireyler çevre tahribatına yol açtığını düşündükleri plastik poşetlere ücret ödeme konusunda çekimser olmakla birlikte bu ücrete karşı oldukları yönünde kesin bir tutum sergilememektedirler. Katılımcılar, poşetlerin oluşturduğu bu kirlilikten hoşnut olmadıklarını belirtse de genel olarak çevre kaynaklarının kullanımının bedava olması gerekliliğini savunmaktadırlar. Yasal olarak uygulamanın başlatılmasını bir sosyal sorumluluk projesi olarak görmekte ve bu ücretlerin çevre fonuna yatırılması hususunu doğru bulmakta, ancak bu ücretten devletin ve plastik poşet satışı yapan işletmelerin para kazandığını düşünmektedirler. Ücretlendirme ile ilgili yapılan analiz sonucuna göre, tüketiciler yasal uygulamayı ve plastik poşetlerin çevreye zararını bilmelerine rağmen plastik poşetlerin işletmeler tarafından ücretsiz verilmesi durumunda poşet kullanımına devam edecekleri yönünde bir tutum sergilemektedirler.

Ücret uygulaması, diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de plastik poşet kullanım oranını azalttığı çıkan sonuçlarca belirlenmiştir. Ancak poşet kullanımı halen devam etmekte olup, yanında kendine ait poşet, çanta gibi ürünleri olmayan tüketiciler ücretini ödeyerek plastik poşet almaya devam etmektedirler. Anket çalışması süresince yapılan gözlem ve görüşmeler neticesinde ortaya çıkan bir başka durum ise, poşet almak istemeyen ya da yanında kendine ait taşıma çantası olmayan bireyler sebze, meyve ve ekmek reyonlarında ücretsiz verilen, barkotsuz ve 0,15 mm’in altında olan poşetleri kullanmakta, işletmeler ise bu duruma aldırmazlık etmemekte, hatta bazı işletmeler yanında çantası olmayan tüketicilere bu poşetleri kendileri vermektedirler.

Çalışmada aynı zamanda tüketicilerin alışveriş tutumları ve alışveriş süresinde plastik poşet kullanımına yönelik sergiledikleri davranışlar da analiz edilmiştir. Plastik poşetlerin yol açtığı çevre tahribatına yönelik tutum, kadın ve erkeklerde, gelir seviyesi, meslek, medeni durum ve yaş farklılığı göstermeksizin herkeste aynıdır. Yani katılımcıların çoğu plastik poşetlerin çevreye verdiği zararı bilmekte ve sebep olduğu kirlilikten rahatsız olduklarını belirtmektedirler. Yapılan araştırma sonucunda; tüketiciler haftada 2-3 kez yaptıkları alışverişlerini genelde süper marketlerden yapmakta, alışveriş sonrası plastik poşetlerini genelde çöp poşeti olarak değerlendirdikleri, aynı zamanda tüketicilerin çöp poşeti de satın aldıkları belirlenmiştir.

Ücretlendirme sonrası plastik poşet kullanımı azalmış olmakla birlikte azımsanmayacak bir katılımcının (yüzde 36,7) poşet kullanımından vazgeçmemekte oldukları

belirlenmiştir. Katılımcılar çoğunlukla alışverişlerinde hiç poşet kullanılmayarak kendi çantalarını kullandıklarını ya da en fazla 2 poşet kullandıklarını ifade etseler de uygulama sonrası kendilerine ait poşetleri kullanma eğilimi çok da yüksek oranlarda gerçekleşmemektedir. Bu konuda kadınların kendi çantalarını kullanma eğilimleri erkek katılımcılardan daha fazla olduğu, ücretlendirmenin kişilerin market alışverişlerini pek etkilemediği de ortaya çıkan sonuçlar arasındadır.

En nihayetinde çevre kirliliğinin oluşmasını önlemek adına devlet tarafından yasal olarak hayata geçirilen uygulamalar toplumun üzerinde etkili olduğu plastik poşet ücretlendirilmesindeki yasal zorunluluk ile yapılan çalışmada çıkan sonuçlarla desteklenebilmektedir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde katılımcıların görüşlerine istinaden ortaya çıkan sonuç ise çevre kirliliğinin önlenmesi için devlet yaptırımlarının etkili olmasının yanında, bireyler poşet uygulaması olarak ele alındığında, plastik poşet kullanımına devam edilmesini ve çevre kirliliği ile verilen zararın da devlet tarafından giderilerek, ücretlerinin ise bireylere yansıtılmaması görüşünü savunmaktadırlar.

Katılımcılar plastik poşetlerin çevrede hasara yol açtığını kabul etmekte olup, azımsanmayacak bir çoğunluğu bu poşetlerin ücretlendirilmesi yerine toplanıp geri dönüştürülmesi yönünde tutum sergilemektedir. Bu durumda bu poşetlerin geri dönüştürülebilmesinin zorluğu ve bu dönüşüm sırasında oluşan sıkıntılar konusunda toplumun bilinç seviyesinin yapılan reklamlar, eğitim vb. gibi yöntemlerle arttırılması doğru bir yöntem olarak görülmektedir.

Yine katılımcıların büyük bir çoğunluğu bu ücretlendirme yerine doğada yok olabilen, geri dönüşüme uygun (kâğıt vb.) ürünlerin kullanılarak üretilen poşetlerin kullanılmasını daha uygun bulduklarını belirtmişlerdir. Aslında bu durumu farklı bir gözle değerlendirilecek olursa, katılımcılara sorulan bir diğer soruya verilen cevapla bağdaştırılması doğru bir öneri sunulmasına sebep olabileceği düşünülmektedir. Katılımcılara yöneltilen “plastik poşetlerin çevreye ağır hasar verdiğini bilseydiniz ücret uygulaması olmasa dahi poşet tüketimini azaltır ve kendi çantalarınızı alışverişte kullanır mıydınız” ifadesine verilen cevapların oranları birbirine çok yakın olmakla birlikte “muhtemelen kullanmazdım (yüzde 22,3), bilmiyorum (yüzde 17,3), büyük olasılıkla çantamı kullanırdım (yüzde 26), kesinlikle kendi çantamı kullanırdım (yüzde 20,5) katılım oranları ile aslında net bir tutum sergilemedikleri görülmektedir. Çevre bilinci hususunda yapılan çalışmalar arttırılsa da bir kısım grup yine de kendisine ait çanta kullanmama yönünde bir tutum sergileyebileceği düşünülürse, plastik poşetlerin tamamen yasaklanıp doğada yok olabilen poşetlerin kullanılmasının zorunlu olması da bir öneri niteliği taşımaktadır.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler ve anket verileri toplanma esnasında gözlemlenen bir diğer durum, poşetlerden alınan ücretlerin bir kısmının çevre fonuna yatırılacağına tam olarak bilinmemesi olmakla birlikte, bir başka değerlendirmeye göre de bireyler poşetlerden alınarak çevre fonuna yatırılan ücretlerin gerçekten çevre kirliliğinin önlenmesi için kullanılıp kullanılmayacağı hususunda tedirginlik yaşadıklarını belirtmesidir. Bu durumun önlenmesi

için çevre fonunun kullanıldığı yerlerin medya aracılığı ile bireylere şeffaf bir biçimde gösterilmesi de bir öneri olarak sunulabilmektedir.

Kaynakça

- Akçay, S. (2012). Kamu Sektöründe İç Denetimin Etkinliğinin Ölçülmesi Ve Belediyeler Üzerinde Bir Çalışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimle Enstitüsü İşletme A.B.D. Doktora Tezi* . Kütahya.
- Akgül, A. ve Çevik, O. (2005). *İstatistiksel Analiz Teknikleri-SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları*-. Ankara: Emek Ofset.
- Alagöz, A. ve Yılmaz, B. (2001). Çevre Muhasebesi Ve Çevresel Maliyetler. *SÜ İİBF Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 1(2),147-158.
- Anastasio, M. and Nix, J. (2016). *Plastic Bag Levy İn Ireland*. Institute For European Environmental Policy (www.leep.eu).
- Aruoba, Ç. (2008). Financing Environmental Politics in Developing Countries. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences*, 1(1), 21-34.
- Aslan, Ü. (1995). Çevre Muhasebesi ve Nuh Çimento A.Ş.'Nde Çevre Muhasebesi Üzerine Pilot Bir Çalışma. Eskişehir: *Anadolu Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi*.
- Ayalon, O., Goldrath, T., Rosenthal, G. and Grossman, M. (2009). Reduction Of Plastic Carrier Bag Use: An Analysis Of Alternatives İn Israel. *Waste Management* , 7 (29), 2025-2032.
- Barkham, P. (2007). *World Asks Town That Banned The Plastic Bag: How Can We Do It Too?* The Guardian.
- Haftacı, V. ve Soylu, K. (2007). Çevre Kirlenmesi Ve Çevre Koruma Bağlamında Çevre Muhasebesinin Önemi. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi* ,(33), 102-120.
- Hang, W. (2018). An Additional Fee On Plastic Bag: Norwegian Consumers' Choice On Tax Or Fund Based On Willingness To Pay Study. *Norwegian University School Of Economics And Business Business Administration Master's Thesis* .
- Homonoff, T. A. (2017). *Scientific Support For A Plastic Bag Reduction Law*. Scientist Action And Advocacy Network - Scaan.Net.
- Keleş, R. (1997). *İnsan Çevre Toplum*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Kılıçer, E. (2018). Plastik Poşet Vergisi Ve Örnek Ülke Uygulamaları. *Researchgate.Net* , (41),54-64.
- Motasem, N. S., Linah, M. A. and Saidan, H. (2017). Management Of Plastic Bags Waste: An Assessment Of Scenarios İn Jordan. *Journal Of Chemical Technology And Metallurgy* , 52 (1), 148-154.
- Mutlu, A., (2007). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Muhasebesi (II). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (34) 162-173.
- Ohtomo, S. and Ohnuma, S. (2014). Psychological İnterventional Approach For Reduce Resource Consumption: Reducing Plastic Bag Usage At Supermarkets. *Resources, Conservation And Recycling* (84), 57-65.
- Özbirecikli, M. ve Melek, Z. (2002). Çevre Muhasebesi Ve Çevresel Maliyetlerin Maliyet Muhasebesi Sistemine Etkileri Ve Bir Araştırma. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi* (14), 85-90.
- Rayne, S. (2008, Mart). The Need For Reducing Plastic Shopping Bag Use And Disposal İn Africa. *African Journal Of Environmental Science And Technology* .
- Reinhardt, L. F. (2008). Çevre Sorununu Somutlaştırmak. H. B. Review İçinde, *Yeşil İş Stratejisi* (S. 53-76). İstanbul: Bzd Yayıncılık.
- Yasa, Y. A. ve Cop, R. (2019). Yeşil Pazarlama Anlayışında Tüketicilerin Plastik Poşet Kullanımına Yönelik Bakış Açıları: Belçika Örneği. *Gazi İktisat Ve İşletme Dergisi* , 1 (5), 34-45.
- Yıldız, D. ve Uzunsakal, E. (2018). Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması Ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi* (1), 14-28.

İnternet Kaynakları

- <https://www.accountingedu.org/environmental-accounting.html>, E.Tarihi: 11.03.2019.
- <https://www.copunesahipcik.org/>, E.Tarihi: 26.04.2019.
- <https://www.dw.com/cda/tr/naylon-po%C5%9Fetle-m%C3%BCcadelede-8-%C3%BCIke/a-19148138>,
E.Tarihi: 09.04.2019.
- <http://ekolojist.net/hindistanin-mumbai-kentinde-plastik-posetler-yasaklandi/>, E.Tarihi: 26.04.2019.
- <https://www.evrensel.net/haber/369831/bugunden-itibaren-posetler-25-kurus-10-kurusu-maliyet-15-kurusu-vergi>, E.Tarihi: 10.04.2019.
- <https://www.france24.com/en/20160701-france-bans-plastic-bags-distributed-stores>,
E.Tarihi:09.04.2019.
- <https://listelist.com/plastik-poset-kullanmayan-ulkeler/>, Erişim Tarihi: 26.04.2019.
- <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/12/20181210-4.htm>, E.Tarihi: 26.04.2019.
- <https://yesilgazete.org/blog/2017/09/20/turkiyede-ucretli-plastik-poset-karmasasi-2018-mi-2019-mu/>,
E.Tarihi: 09.04.2019.
- tdk.gov.tr, E.Tarihi: 26.04.2019.

ÖRGÜTSEL İKLİMİN ÇALIŞANLARIN PSİKOLOJİK SERMAYE DÜZEYİNE ETKİSİ: BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Gamze Ebru ÇİFTÇİ¹, Şaban ALTIN²

Öz

Çalışanların örgüte ilişkin algılarının bütünü olarak tanımlanan örgütsel iklim kavramı, tüm işletmelerin etkinliği açısından önemli bir yere sahiptir. Yine çalışanların kendi yeterlilikleri, öz güvenleri gibi unsurlarla olumlu ve iyimserlik davranışı göstermeleri olarak tanımlanan pozitif psikolojik sermaye kavramının da etkinlikte önemli bir güdüleme aracı olduğunu bilmekteyiz. İşletmenin başarısı açısından oldukça önemli olan bu iki kavram özellikle 2000'li yıllardan itibaren alanda bilim insanlarının araştırdığı konular arasında yerini almıştır. Bu çalışmada da örgütsel iklimin çalışanların psikolojik sermaye düzeyine etkisi temel alınmıştır. Çalışma amacını gerçekleştirmek için nicel araştırma yöntemi seçilmiş ve çalışanlara uygulanmak üzere anket form hazırlanmıştır. Anket formda demografik bilgiler dahil olmak üzere, çalışanların örgütsel iklim algılarını ve psikolojik sermaye düzeylerini ölçmek için ülkemizde geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış "Örgütsel İklim Ölçeği" ve "Psikolojik Sermaye Ölçeği" olan iki ayrı ölçekten faydalanılmıştır. Araştırma uygulaması Çorum ilinde bir kâğıt fabrikasında çalışanlar üzerinde yapılmış, 130 kişiye ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda örgütsel iklimin psikolojik sermayeye anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çalışanlar, Örgütsel İklim, Psikolojik Sermaye

The Effect of Organizational Climate to Employees on The Psychological Capital Level: A Field Research

353

Abstract

The concept of organizational climate, which is defined as the whole of the employees' perceptions about the organization, has an important place in terms of the efficiency of all enterprises. Positive psychological capital concept, which is defined as showing positive and optimistic behaviors of employees with their own qualifications and self-confidence, is also an important motivation tool in the activity. These two concepts, which are very important in terms of the success of the enterprise, have taken their place among the subjects that scientists have investigated in the literature since the 2000s. In this study, the relationship between organizational climate and psychological capital in the employees is taken as a basis. To reach the goal of to study, the quantitative research method was chosen and a questionnaire form was prepared to be applied to the employees. In order to measure the employees' organizational climate perceptions and psychological capital levels, including demographic information, two types of scales were used: Organizational Climate Scale and Psychological Capital Scale. The research application was made on a paper factory in Çorum where 130 people have been reached. As a future study, the data analysis including the evaluation of our hypothesis and general outcomes of the results will be studied. As a result of the research, it is seen that organizational climate has a significant effect on psychological capital.

Keywords: Employees, Organizational Climate, Psychological Capital

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Hitit Üniversitesi, Sungurlu Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, gamzebruciftci@hotmail.com

² Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, sabanaltin0797@gmail.com

Giriş

İşletmeler açısından her örgütün kendine has yapısı olduğu bilinmektedir. Elbette bu yapının çeşitli belirleyicileri vardır. Bunlar yönetsel yapının özellikleri, örgüt içindeki hiyerarşi, kültür, normlar olabileceği gibi işletmenin hedefleri, misyon ve vizyonları da önemli belirleyici özellikler olabilmektedir. Örgüte ait tüm bu unsurlar genel olarak adına “iklim” denilen, çoğu soyut kavramları ihtiva eder ve gerek çalışanlarca gerekse tüm paydaşlarca hissedilen zihinsel bir algıyı yaratır ki bu algı alan yazında örgütsel iklim kavramıyla açıklanır. Örgütsel iklimin bir örgütün başarısındaki etkisi ise alanda sıkça araştırılan önemli bir konudur. Özellikle örgütsel iklimin çalışanların iş tatminini, iş performansını ve benzer değişkenleri etkilemesi yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlar arasındadır (Moran ve Volkwein, 1992; Scott ve Bruce, 1994; Ergeneli, 1995; Neal vd., 2000; Özdemir, 2006; Çekmecelioğlu, 2007; Gündüz, 2008; Tutar ve Altınöz, 2010; Korkmaz, 2011; West ve Lyubovnikova, 2015; Zacher ve Yang, 2016). Bu nedenle örgüt ikliminin hem işletme açısından hem de çalışanların performansı ve iş tatmini açısından incelenmeye değer bir kavram olduğunu söylemek mümkündür.

Psikolojik sermaye kavramı ise 2000’li yıllarda alan yazında dikkat çekmeye başlamıştır. Bu kavramın temelini güdüleme teorilerine dayandırmak mümkündür. Çünkü kavram çalışanın kendi içinde yaşadığı olumlu zihinsel süreçle birlikte, örgüt içerisine yansıttığı olumlu tutum ve davranışları üzerinde durur. Bununla birlikte çalışanın pozitif düşünce boyutuyla güven, iyimserlik, dayanıklılık, umut gibi davranışlarını kapsar. Kısacası çalışanın çalıştığı ortamda olumlu duygularla güdülenerek kendine olan inancını geliştirmesi üzerine odaklanır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde, psikolojik sermaye düzeyinin iş tatmini ve iş performansı gibi değişkenleri olumlu yönde etkilediği, tükenmişlik düzeyi ve işten ayrılma niyeti gibi bazı değişkenleri ise olumsuz yönde etkilediği görülmüştür (Scott ve Bruce, 1994; Luthans, 2002; Avey vd., 2006; Avey vd., 2008; Avey vd., 2009; Gooty vd., 2009; Norman vd., 2010; Çınar, 2011; Akçay, 2011; Çetin vd., 2013; Erkuş ve Fındıklı, 2013; Polatçı, 2014; Çetin ve Varoğlu, 2015; Kızanıklı ve Çöp, 2017; Tetik vd., 2018). Bu sonuçlar ışığında günümüz rekabet koşullarında psikolojik sermayenin diğer fiziki ve beşeri sermayeler kadar önemli bir güdüleme unsuru olduğunu da söylemek mümkündür.

Bu çalışmada örgütsel iklimin çalışanların psikolojik sermaye düzeylerine etkisi olduğu varsayımından yola çıkılarak “örgütsel iklim psikolojik sermayeyi etkiler” hipotezi temel alınmıştır. Genel olarak alan yazında psikolojik sermayenin diğer değişkenlere etkisi araştırılırken, bu çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak psikolojik sermayeyi bağımlı değişken olarak ele almıştır. Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde örgütsel iklim ve psikolojik sermaye kavramlarının tanımı, gelişimi ve örgüt açısından etkileri incelenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde araştırma hipotezlerinin test edilmesine ilişkin metodolojiye yer verilmiştir. Son bölümde ise elde edilen bulguların yorumlanması, sonuç ve önerilere yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

1. Örgüt İklimi

Bilindiği gibi “iklim” kelimesini genelde bir coğrafi terim olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda iklim, “yeryüzünün herhangi bir yerinde hava olaylarına bağlı olarak gerçekleşen etkilerin uzun yıllara dayanan durumu” olarak açıklanır (Türk Dil Kurumu). Elbette “iklim” kelimesini bir ortamın insan psikolojisinde yarattığı etkisini anlatmak için de kullanımı mümkündür. Bu anlamda her ortamın bireyde farklı duygu ve algılar yarattığı da söylenebilir. Aynı durum örgütler içinde geçerlidir, örgüte ait birtakım özellikler belli bir süreçte, o örgüte ait iklimin oluşmasında belirleyici olmaktadır. Alan yazında örgütsel iklim diye açıklanan bu durum, örgütün verimliğinde, etkinliğinde ve çalışanların davranışlarında önemli etkiler yaratmaktadır.

Örgütsel iklim, çalışanların çalışma ortamındaki algılamaları olarak tanımlanır ve her bir örgütteki çalışanlar için çalışma ortamlarına ilişkin görüşlerini ifade eder (Zacher ve Yang, 2016, s.2). Örgüt açısından iklim kavramı bireysel değerler ve psikolojik arzuları yansıttığı gibi, bireylerin işyerlerinde sahip oldukları algılarla da belirlenebilmektedir (James vd., 2007; McMurray vd., 2010, s. 440). Bu anlamda, örgütsel iklim, çalışma ortamında bireysel değerlendirmeleri kapsayan çok boyutlu bir yapıdır ve bu değerlendirmeler; liderlik, roller ve iletişim gibi genel boyutları veya spesifik olarak güvenlik ortamı veya müşteri hizmetleri gibi belirli boyutları kapsar (Neal vd., 2000, s.100).

Moran ve Volkwein (1992) örgütsel iklimi, onu diğer örgütlerden ayıran nispeten kalıcı özellikler olarak tanımlamışlardır (Akt. Treuer ve McMurray, 2012, s.296). Bu özellikleri ise “örgütsel iklim boyutları ile ilgili olarak üyelerin kendi örgütleri hakkındaki kolektif algılarını somutlaştırma, üye etkileşimi ile üretilme, örgüt içindeki durumları yorumlama, örgüt kültürünün yaygın normlarını, değerlerini ve tutumlarını yansıtma ve çalışanların davranışlarının şekillenmesi için bir etki kaynağı olarak hareket etmek” şeklinde açıklamışlardır (Moran ve Volkwein, 1992; Akt. Treuer ve McMurray, 2012, s.296).

Örgütlerde iklim olgusu; liderlik stili, çalışanların refahı, üretkenlik, formalizasyon ya da bürokrasi, inovasyona karşı geleneksellik ve kaliteye bağlılık gibi boyutlar açısından tanımlanmaktadır (West ve Lyubovnikova, 2015, s.322). Aynı zamanda, örgüt iklimi, toplumsal sistemin üyelerinin normları, tutumları, davranışları ve duygularının içeriğini ve güçlü yanlarını yansıtan bir kavram” olarak tanımlanmıştır (Neal vd., 2000, s.100). Dolayısıyla, örgütsel iklimin iş sonuçlarına ulaşmak için bireysel motivasyon üzerinde güçlü bir etki yarattığı düşünülmektedir ve genel örgütsel iklimin, eğitim gibi etkinliklere katılımı artırarak çalışanların bilgi ve becerilerini geliştirmesine katkı sağladığı bilinmektedir (Neal vd., 2000, s.100).

Örgüt iklimine ilişkin ilk ve en tanınmış kavramsallaştırma Halpin ve Croft (1963) tarafından yapılmıştır. Halpin ve Croft (1963) örgütsel iklim faktörlerini tespit etmek için 71 okulun profilini değerlendirdikleri çalışmada altı farklı iklim tipini karakterize eden sosyal etkileşimleri belirlemişlerdir. Bu altı farklı iklimi ise şu şekilde açıklamışlardır:

Açık İklim (The Open Climate), hedeflerine doğru ilerleyen ve grup üyelerinin sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayan enerjik, canlı bir örgüt iklimini tanımlamaktadır. Liderlik hareketleri hem grup hem de liderden kolayca ve uygun bir şekilde ortaya çıkar. Bu iklimin ana karakteristiği, tüm üyeler arasında gerçekleşen davranışın gerçekliğidir.

Özerk (otonom) İklim (The Autonomous Climate), bu tür iklimde liderlik rollerinin öncelikle gruptan ortaya çıktığı şeklinde yorumlanan bir iklim tipidir. Lider grup üyeleri üzerinde küçük kontroller uygulamaktadır, yüksek moral, öncelikle sosyal ihtiyaçların memnuniyetinden kaynaklanır. Görev başarısından memnuniyet olsa da ancak sosyal memnuniyet daha az derecededir.

Kontrollü İklim, (The Controlled Climate), bu iklim özelliğindeki çalışanlar yüksek görev bilinci ile karakterize edilir. Grubun davranışı, öncelikli olarak görev başarısına yönelirken, sosyal ihtiyaçların memnuniyetine yönelik davranışa nispeten daha az yatkinlik gösterilir.

Samimi İklim, (Familiar Climate,) samimi iklim oldukça kişiseldir, fakat kontrolsüzdür. Bu örgütün üyeleri örgütün sosyal ihtiyaçlarını karşılar. Ancak görev başarısı açısından sosyal kontrollere nispeten az dikkat ederler. Grup üyeleri, görev başarısından çok memnun kalmazlar. Bu nedenle, bu iklimdeki davranışların çoğu, "özgün olmayan" davranış olarak yorumlanabilir.

Paternal İklim, (Paternal Climate), asıl liderin liderliğinin ortaya çıkışını sağlayan en iyi iklim tipidir. Lider bu iklim tipinde grupta hareket eylemlerin çoğuna kendi bizzat öncülük etmeye çalışır. Grup içindeki var olan iklim, liderlik becerileri, liderlik eylemlerini başlatma yeteneğini desteklemez. Buna göre, bazı liderlik davranışlarını deneyecek örgüt ortamı bulunmaz. Kısaca, başarı ya da sosyal ihtiyaçlar açısından az tatmin elde edilir; bu nedenle üyeler arasında moral düşüktür.

Kapalı İklim, (The Closed Climate), organizasyonun tüm üyelerinde bir hayli ilgisizlik mevcuttur. Örgüt, üyelerinde moral düşüklüğü söz konusudur. Üyelerin ne sosyal ihtiyaç memnuniyeti ne de görev başarısından gelen bir memnuniyeti bulunmaktadır.

Örgütsel iklim çalışanlar tarafından paylaşılan algılar kümesidir ve örgütlerde meydana gelen bu iklimin bireysel ve grup davranışları çalışmalarında önemle ele alınması gerekir. Çünkü örgütsel iklim örgütsel davranışları anlamada temel yapı unsudur (Menendez vd., 2017, s.153).

Scott ve Bruce (1994, s. 581) örgütsel iklimi örgütsel ortamların psikolojik boyutta yorumlarını yansıtan bireylerin bilişsel sonuçlarını gösteren bir unsur olarak tanımlamışlardır. Luthans, Norman, Avolio, ve Avey (2008) ise, örgütsel iklimin çalışanın performansına ve örgüte olan bağlılığına önemli etkisi olduğunu savunmuşlar ve özellikle de örgütte çalışanları destekleyici bir iklimin yaratılmasının çalışanların performansına olumlu etkisi olacağını ifade etmişlerdir. Fakat, görev rutinliği ve görev performansında bireylere verilen takdir yetkisinin olmaması durumunda da iklim ve performans arasındaki ilişkinin zayıflayacağını vurgulamışlardır (Scott ve Bruce, 1994, s.581). Bu nedenle olumlu bir örgütsel iklim yaratarak,

çalışanın performansını arttırma yoluna gidilmelidir. Görevlerin rutin olması durumunda iş zenginleştirme, işi genişletme gibi faaliyetlerle gerekli tedbirlerin alınması gerekir.

Örgütsel iklim aynı zamanda her örgütün yapısal özelliklerinden etkilenmektedir. Hiyerarşik yapılanmanın fazla olduğu örgütler ile organik ve esnek yapılara sahip örgütlerde oluşan iklimin benzer olması beklenemez.

İşletmede belirlenen hedeflere ulaşmada örgütsel iklimin destekleyici bir güç olduğunu söylemek mümkündür. Yönetici davranışının da örgütsel ikliminin oluşmasında önemli katkısı bulunmaktadır. Nitekim bu etkiyi ortaya çıkaran çalışmalar bulunmaktadır. Bu anlamda McMurray, Pirola-Merlo ve Sarros (2010:440) liderlik ve iklimin, örtülü olarak bağlantılı olan iki örgütsel değişken olduğunu ifade etmişlerdir.

Genel olarak, her ikisinin de çalışanların örgütleri hakkındaki deneyimlerini tanımladıklarından, kültür ve iklimin benzer kavramlar olduğuna şüphe yoktur. Fakat, Schneider'e göre (2000) örgütsel iklim, bir örgütte çalışanlara olan şeylerin tanımlarını temsil etmektedir. İklim çalışanları davranışsal olarak yönlendirir. Örneğin, güvenlik veya servis için iklimler, güvenliği veya hizmeti destekleyen davranış kalıplarını temsil eder. Buna karşılık örgüt kültürü, çalışanlara bu modellerin neden var olduğu sorulduğunda ortaya çıkar. Soru, örgütsel üyeler tarafından paylaşılan ortak değerler, ortak varsayımlar ve inanç kalıpları ile ilgili olarak yanıtlanır ve örgüt kültürünü tanımlar (Patterson vd., 2005, s.379). Bu nedenle örgütsel iklim çalışanların örgüte ilişkin zihinsel algılamaları sonucunda gelişen ve çalışanların davranışlarını yönlendiren bir durum iken, örgüt kültürü geçmişten de aktarılan, içinde birçok unsuru barındıran (dil, din, semboller, yaşam tarzı vb.) genel olarak kalıplaşmış, öğretilmiş bir durumdur.

Her alanda olduğu gibi sosyal alanda da yaşanan değişimlerle birlikte günümüz çalışanın işten beklentileri de değişmiştir. Özellikle bugünün nitelikli çalışanları bir işyerinde çalışmayı tercih etmeden önce yalnızca elde edecekleri gelire değil, o işyerinde kendilerine sunulacak sosyal imkanlara, örgüt iklimine, örgütün itibarına ve o işi yapmaktan haz alıp almayacaklarına da bakmaktadırlar (Çankaya, 2018, s.406).

2. Psikolojik Sermaye

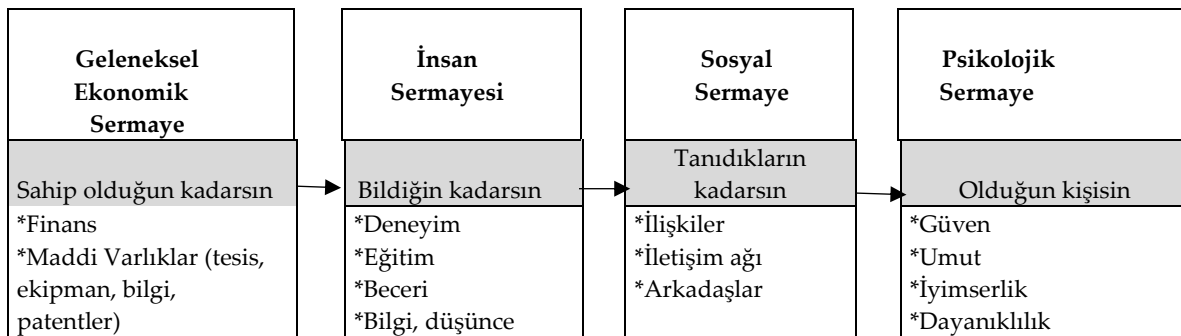
Günümüzün küresel ekonomisinde rekabet üstünlüğü sağlama mücadelesine paralel olarak insan kaynaklarının değeri artarak bilinmektedir. Bununla birlikte, insan sermayesi ve sosyal sermaye hem teoride hem araştırmada hem de pratikte ilgi çeken konular arasında yer almıştır. Ancak 2000'li yıllara kadar, pozitif psikolojik sermaye hem akademisyenler hem de uygulayıcılar tarafından neredeyse göz ardı edilmiştir (Luthans vd., 2004, s.45). Oysaki, fiziksel ve ruhsal sağlık, işyeri de dahil olmak üzere birçok yaşam alanındaki başarıyı etkilemektedir (Avey vd., 2010, s.17). Bu nedenle çalışanın olumlu psikoloji durumu, tüm organizasyonlar için insan kaynağının etkin ve verimli bir şekilde kullanılması açısından oldukça önemlidir. Nitekim, psikolojik sermayenin hem bireysel hem de grup analiz seviyelerinde performans açısından önemli olduğu kanıtlanmıştır (Peterson vd., 2011, s.428).

Psikolojik sermaye konusunda yapılan ilk çalışmanın Arthur ve diğerlerinin (1997) psikolojik sermaye ve ücret ilişkisini inceledikleri çalışma olduğunu söylemek mümkündür. Daha sonraki yıllarda ise Luthans vd. (Luthans, 2002a; Luthans, 2002b, Luthans ve Jensen, 2002, Luthans vd., 2004; Luthans vd., 2006; Luthans vd., 2007a; Luthans vd., 2007b; Luthans ve Youssef, 2007) tarafından psikolojik sermaye ve etkileri üzerine çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Günümüze kadar yapılmış olan çalışmalarda psikolojik sermayenin çalışanların davranışlarına olan katkısı ve performans, iş tatmini gibi unsurlara yaptığı etkilerle önemi daha çok anlaşılmasına başlanmıştır.

Psikolojik sermaye, bireylerde gizli potansiyeli açığa çıkarmanın ve mükemmeliyete odaklanmanın sadece bireye değil, aynı zamanda örgüt yararına olduğu inancına dayanan olumlu örgütsel bilgi alanından doğmuştur (Hansen vd., 2015, s.2). Bununla birlikte, psikolojik sermaye, bireylerin, olumlu psikolojik kaynaklar olmadan neyi başarabileceği ile ilgilidir. Luthans'ın (2012) deyimiyile kahramanın bireyin içinde olması durumudur (Akt. Baluku vd., 2018, s.2).

Psikolojik sermayenin çekirdek yapısını oluşturan olumlu psikolojik kaynaklar temel olarak bilişsel niteliktedir (Avey vd., 2010, s.20). Bu bilişsel süreç, bireyin bir işe başlamasındaki güdülemeyi sağlayan en önemli kaynaktır. Psikolojik sermayeyi oluşturan dört pozitif bilişsel kaynaklar ise umut, etkililik, esneklik ve iyimserliktir (Baluku vd., 2018, s.2).

Bir kişinin psikolojik sermayesi, onun motivasyonunu ve işe karşı genel tavrını yönetebilir (Arthur vd., 1997, s.816). Gerçekten de yaşam boyu gelişim teorisinin kurucusu olan Erikson (1991), psikolojik olarak sağlıklı olanlarla, yüksek benlik saygısı olan bireylerin en üretken bireyler olacağı savunmuştur (Akt. Arthur vd., 1997, s.816). Fakat, psikolojik sermayenin ve sosyal yeterliliklerin iş dünyasına yararlı olmasına rağmen, bu tür maddi olmayan kaynakların genç ve mikro işletmeler arasında zayıf bir şekilde yönetildiği, dolayısıyla bu kaynakların özünü sürekli vurgulama gereği olduğu öne sürülmüştür (Baluku, 2018, s.3).

Şekil 1: Rekabetçi avantaj için genişletilen sermaye kavramı
(Kaynak; Luthans vd., 2004, s. 46)

Luthans, Luthans ve Luthans (2004), ekonomik sermayenin (finans, maddi varlıklar, vb.) insan sermayesinin (deneyim, eğitim, beceri, bilgi ve düşünce) ve sosyal sermayenin (ilişkiler, iletişim ağı, arkadaşlar) önemli olduğunu fakat yeterli olmadığını, bireyin olumlu

psikolojik sermayeye sahip olması gerektiğini vurgulamışlardır. Luthans vd. göre (2004), beşeri sermaye somut değil ve ölçülmesi zordur. Sosyal sermaye ise güven, ilişkiler ve iletişim ağlarının kaynaklarını ifade etmektedir. İnsan sermayesi basit bir anlatımda “bildikleriniz” olup, sosyal sermaye ise “bildiğiniz kişi”dir. Sosyal sermaye hem bir örgütün içinde (“Bu sorunun çözümünde kime başvurabilirim?”) hem de dışarıda kullanılabilir (“Bu satın alma kararını verirken en iyi fiyat ve kalite konusunda bana kim tavsiyede bulunabilir?”). Yine Luthans’a göre sosyal sermayeyi ölçmek ve değerlendirmek için önerilen bazı yollar, ağların büyüklüğünü, yapısını ve bileşimini içerir. İnsan sermayesi gibi, sosyal sermayenin tanınması ve yatırımı hem bugün hem de yarın kuruluşların başarısı ve rekabet avantajı açısından hayati önem taşımaktadır. Ancak, şu zaman diliminde unsurların ötesine geçmek ve “pozitif psikolojik sermaye” kavramına ağırlık vermek oldukça önemlidir (Luthans vd., 2004, s.46).

Luthans ve Youssef (2004, s.147), psikolojik sermayeyi dört önemli boyutta sınıflandırarak açıklamaya çalışmışlardır. Bunlardan ilki etkinlik ve güvendir. Etkinlik ve güven; bir kişinin yeteneğine inanarak bilişsel kaynaklarını seferber edip özel sonuçlar elde etmesidir. İkincisi ise, umuttur. Umut; hedeflere ulaşmak için iradeye ve yollara sahip olunmasıdır. Üçüncü önemli boyut, iyimserliktir. İyimserlik; olayları içsel, kalıcı ve yaygın nedenlere bağlayan olumlu açıklayıcı üslup sahibi olmaktır. Dördüncü boyut ise, dayanıklılıktır. Dayanıklılık; olumsuz ve başarısız durumları değiştirebilme kapasitesine sahip olmaktır. Bu özelliklere sahip bireylerin pozitif psikolojik sermayeye sahip oldukları ileri sürülmüştür (Luthans ve Youssef, 2004, s.147).

Luthans, Youssef ve Avolio (2007a), psikolojik sermayenin, bireyin pozitif psikolojik gelişim durumunu gerektirdiğini ve karakterize ettiğini ileri sürmektedir. Bu gelişim durumunu ise şu şekilde sıralamışlardır: (1) zorlu görevlerde başarılı olmak için gerekli özeni göstermek ve güven için kendine güvenmek (özgüven); (2) şimdi ve gelecekte başarılı olmak için olumlu bir atıf (iyimserlik) yapmak, (3) hedeflere karşı sebat etmek ve gerektiğinde, başarıya ulaşmak için yönlendirici yolları (umut) bulabilmek ve (4) problemler ve sıkıntılarla kuşatıldığında, başarıya ulaşmak için tekrar başlanan noktaya geri dönebilmek (direnc).

Yıllar boyunca, örgütsel davranış araştırmacıları, olumlu güçlendirme ve olumlu etki, olumlu yönelimli çalışan tutumları ve hatta mizah gibi yapıların performans üzerinde önemli bir etkisi olduğunu bulmuştur (Luthans, 2002b, s.57). Bununla birlikte liderin üslubu, psikolojik sermaye için olası bir öncüdür. Çünkü liderler işyerinde çalışanların olumlu ve olumsuz duygularının ana kaynağı olarak bilinmektedir (McMurray vd., 2008, s.4).

Sonuç olarak çalışanların psikolojik sermayesi için onların bilişsel olarak kendilerine olan yeterlilik inançlarını, iyimser olmayı ve özellikle zorluklara baş edebilme dürtüsünü taşıyabilmek olduğunu söylemek mümkündür. Günümüz gelişmelerinin yarattığı iş ve mesai baskısı düşünüldüğünde, çalışanlar açısından psikolojik sermayeye sahip olma durumunun da ne kadar hayati bir önem taşıdığı da aşikardır.

3. Örgütsel İklim, Psikolojik Sermaye İlişkisi ve Araştırma Hipotezleri

Pozitif örgütsel davranış, pozitif psikolojinin örgütsel alana yansımaları olarak ortaya çıkar ve örgüt içindeki çalışanların, pozitif psikolojik yeteneklerine odaklanır ki bu yetenekler ölçülebilir ve geliştirebilirdir özelliktedir (Süral Özer vd., 2013, s.437). Örgütsel iklim ise çalışanların örgütteki zihinsel algılamalarından oluşan psikolojik bir tavrı yansıtır. Elbette bu psikolojik tavrın çalışanların pozitif psikolojilerinde yani psikolojik sermayelerinde etkisi olacağı beklenmektedir. Çünkü, örgütteki olumlu bir iklimin varlığı çalışanların yaratıcılık potansiyelini artıracak ortamı sağlarken, çalışanlarının gelişmeleri de olumlu yönde olacaktır (Koçak ve Temiz, 2016, s.3338). Nitekim, Luthans vd. (2008) tarafından yapılan çalışmada örgüt içindeki destekleyici iklimin çalışanların psikolojik sermayesini olumlu etkilediği, çalışanların olumlu iklim ortamlarında daha iyimser, daha umutlu ve dayanıklı oldukları ifade etmişlerdir. McMurray vd. (2010) yapmış olduğu diğer bir çalışmada da örgütsel iklim ile pozitif sermaye arasında anlamlı ilişkilere rastlanmış olması da örgütteki olumlu iklimin çalışanların davranışlarına olumlu katkı yaptığını destekler niteliktedir. Olumlu örgüt ikliminin çalışanların pozitif davranışlarına etkisini ortaya koyan diğer bir çalışma da Sürel Özer, Topaloğlu ve Özmen (2013), 319 sağlık çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmadır. Bu çalışmada ise psikolojik sermaye ile iş doyumu arasındaki olumlu ilişkide destekleyici örgüt ikliminin düzenleyici etkisi olduğu görülmüştür.

Erkmen ve Esen (2013) psikolojik sermaye konusunda 2003-2011 yılları arasında yapılan çalışmaların içerik analizini yapmışlardır. Belirtilen tarihler arasındaki yapılan çalışmaların bulgularından biri çalışmamızın temel değişkenleri olan psikolojik sermaye ve olumlu örgüt iklimi arasında pozitif ilişkili olmasıdır. Bunların dışında çalışmalardan elde edilen sonuçlar ise psikolojik sermayenin örgütsel bağlılık, pozitif duygular, çalışan ve iş performansı, iş tatmini, etkinlik, yaratıcı performans, yaşam kalitesi ve satış geliri ile ilgili olumlu çalışan davranışları ile pozitif ilişkili olduğunu; işten ayrılma niyeti, çalışanların sapkın davranışı, stres, kaba davranışlar, çalışan devamsızlığı ve iş arama niyeti ile negatif ilişkili olduğu bulgulardır (Erkmen ve Esen (2013, s.97). Tüm bu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere örgüt iklimi ile psikolojik sermaye arasında anlamlı ilişkilerin ve etkilerin varlığı daha önceki çalışmalarda da desteklenmektedir.

Tüm bu destekleyici veriler ışığında bu araştırmanın hipotezleri şu şekilde tasarlanmıştır;

H₁: Örgüt iklimi çalışanların psikolojik sermaye düzeyini etkiler.

H₂: Örgüt ikliminin katılım faktörü çalışanların öz-yeterlilik düzeyini etkiler

H₃: Örgüt ikliminin katılım faktörü çalışanların umut düzeyini etkiler

H₄: Örgüt ikliminin katılım faktörü çalışanların iyimserlik düzeyini etkiler

H₅: Örgüt ikliminin bağlılık faktörü çalışanların öz-yeterlilik düzeyini etkiler

H₆: Örgüt ikliminin bağlılık faktörü çalışanların umut düzeyini etkiler

H₇: Örgüt ikliminin bağlılık faktörü çalışanların iyimserlik düzeyini etkiler.

4. Araştırma Yöntemi

4.1 Araştırmanın amacı

Araştırma, algılanan örgütsel iklimin çalışanların psikolojik sermaye düzeyine etkisini temel almaktadır. Araştırmada, örgütsel iklim değişkeninin alt boyutları (bağlılık ve katılım) ile psikolojik sermaye değişkeninin alt boyutları (öz yeterlilik, umut, iyimserlik) üzerindeki etkinin de incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için nicel araştırma yöntemi seçilmiş ve çalışanlara uygulanmak üzere anket form hazırlanmıştır. Anket formda demografik bilgiler dahil olmak üzere, çalışanların örgütsel iklim algılarını ve psikolojik sermaye düzeylerini ölçmek için ülkemizde geçerliliği ve güvenilirlik çalışması yapılmış “Örgütsel İklim Ölçeği” ve “Psikolojik Sermaye Ölçeği” olan iki ayrı ölçekten faydalanılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında elde edilen verilere gerekli analizler yapıp, hipotezlerin test edilmesi ve genel değerlendirme sonuçları yer alacaktır.

4.2 Araştırmanın Ana Kütlesi, Örnekleme ve Sınırlılıkları

Araştırmanın evreni, Çorum İlinde bir kâğıt fabrikasında çalışan 150 kişiden oluşmaktadır. Ana kütlenin tamamına ulaşılmış olup, 140 kişi soruları yanıtlamayı kabul etmiştir. Hatalı anketlerin eleminize edilmesinden sonra analiz değerlendirilmesine uygun olan anket form sayısı ise 130 olarak tespit edilmiştir. Araştırmanın en önemli kısıtı elde edilen sonuçların fabrika çalışanları ile sınırlı olmasıdır. Bu nedenle araştırmanın, farklı işyerlerinde ve farklı sektörlerde daha büyük örneklem grupları ile yapılarak genelleme artırılması gerekmektedir. Araştırmada yer alan diğer bir kısıtta, değişkenlerin, soyut ve öznel ifadeler içermesinden dolayı nesnel değerlendirilmesinde sorunlar yaşanabilmesidir.

4.3 Verilerin Yeniden Düzenlemesi ve Analizi

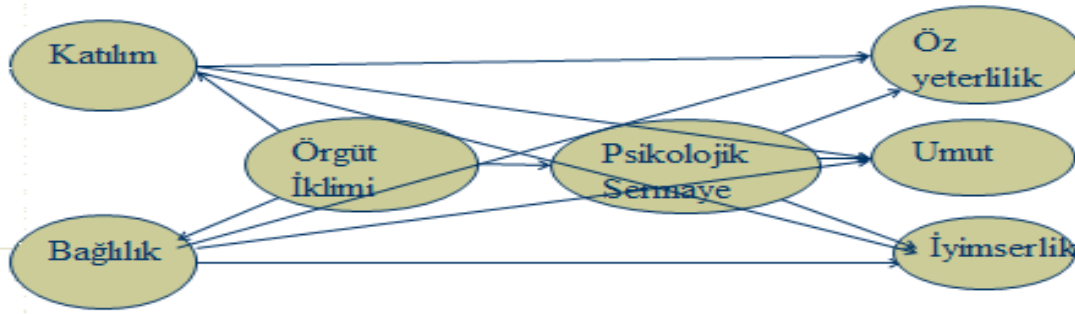
Araştırmaya dahil edilen örneklem grubundan elde edilen veriler analiz edilmeden önce veriler yeniden düzenlenmiş ve bu kapsamda önce veriler arasında kayıp değerlerin (missing value-kayıp değer) dağılımının rassallığına ve veriler içerisinde aşırı uç değerlerin olup olmadığını test etmek için uç değer (outlier) analizlerine bakılmıştır. Analizler sonucu 10 adet veri araştırma analizlerine dahil edilmemiş ve kalan veriler yeniden düzenlenmiştir. Örneklem grubundan elde edilen verilerin analiz edilebilmesi için bazı varsayımları sağlanması beklenmektedir. Normal dağılım varsayımı bunlardan biridir. Yapısal eşitlik modellerin de verilerin normallik testi “Basıklık (kurtosis) ve Çarpıklık (skewness)” değerleri incelenerek elde edilebilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2012, s.79). Verilerin toplanmasında kullanılan ölçeklerin yeterli geçerliliğe ve güvenilirliğe sahip olup olmadığını test etmek için, her bir ölçeğin Cronbach Alfa değerlerine ve ölçeklere ilişkin doğrulayıcı faktör analizlerine yer verilmiştir. Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonuçları istenilen değerlere tam anlamıyla ulaşamadığı için ikinci düzey doğru faktör analizleri de yapılmıştır.

4.4 Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Örgütsel İklim Ölçeği; Araştırmada kullanılan örgütsel iklim ölçeği, Rogg ve diğerleri (2001) tarafından geliştirilen Türkçe uyarlaması Özdemir (2006) tarafından yapılan ölçektir. Ölçek 17 ifade ve “katılım” ve “bağlılık” olmak üzere iki boyuttan oluşturulmuştur. Özdemir’in (2006) Türkçe’ye uyarladığı çalışmada katılım boyutunun güvenirlik analizi 0,921 iken bağlılık boyutu beş maddenin güvenirlik analizi 0,793’tür (Özdemir, 2006, s.123). Ölçek soruların cevaplandırılmasında 5’li likert kullanılmış. Kesinlikle katılmıyorum-1, kesinlikle katılıyorum-5 şeklinde puanlandırılmıştır.

Psikolojik Sermaye Ölçeği; Araştırmada kullanılan diğer bir ölçek olan psikolojik sermaye ölçeği, Luthans vd. (2007) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe uyarlaması, geçerlilik ve güvenirlik çalışması Erkuş ve Fındıklı (2013) tarafından gerçekleştirilmiş bir ölçektir. Ölçek sorularının cevaplandırılmasında 6’lı likert kullanılmış hiç katılmıyorum 1’den tamamen katılıyorum 6’ya kadar puanlandırılmıştır (Erkuş ve Fındıklı, 2013, ss. 309-310).

4.5 Araştırma Modeli ve Hipotezlerin Oluşturulması

Şekil 2: Araştırmanın Teorik Modeli

Şekil 2’de literatüre dayalı oluşturulmuş teorik araştırma modeli gösterilmektedir. Buna göre modelde yer alan değişkenler ve aralarında ilişkiler şöyle ifade edilmektedir. Örneklem grubunu oluşturan çalışanların örgütsel iklim düzeylerinin, psikolojik sermaye düzeyleri üzerinde etkileri olduğu varsayılmıştır. Modelde yer alan değişkenlerin alt boyutları arasında da pozitif ve negatif ilişkilerin olduğu varsayılmaktadır. Modelde olmayan sosyo-demografik özellikler (cinsiyet, medeni durum, eğitim, yaş, çalışma süresi) ise tanımlayıcı istatistik yöntemleri olan t-testi ve Anova testleri ile analiz edilmiştir. Araştırmanın teorik modeline dayanılarak oluşturulan hipotezler ise aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

5. Bulgular ve Değerlendirme

5.1 Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırma katılımcıları olan 130 çalışana ait demografik özelliklerine ilişkin veriler Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Demografik özelliklere ilişkin bulgular

Yaş	Sayı	%	Eğitim	Sayı	%
18-25	12	9,3	İlköğretim	84	64,6
26-35	62	47,7	Lise	38	29,2
36-45	54	41,5	Ön Lisans	8	6,2
46-55	2	1,5	Medeni Durum	Sayı	%
Çalışma Süresi	Sayı	%	Evli	103	79,2
1 yıldan az	4	3,2	Bekâr	27	20,8
1-5 Yıl	41	31,5	Cinsiyet	Sayı	%
6-10 Yıl	67	51,5	Erkek	121	93,1
11-15 Yıl	18	13,8	Kadın	9	6,9

(N:130)

Araştırmaya katılan çalışanların %6,9'u (9 kişi) kadın, %93,1'i (121 kişi) erkek olup, %79,2'si (103 kişi) evlidir. Çalışanların %64,6'sı (84 kişi) ilköğretim, %29,2'si (38 kişi) ise lise eğitim düzeyine sahip olup, %47,7'si (62 kişi) 26-35 yaş ve %41,5'i (54 kişi) aralığındadır. Çalışanların %51,5'i (67 kişi) çalışma süresi 6-10 yıl, %31,5'inin (41 kişi) çalışma süresi ise 1-5 yıl arasındadır (Tablo 1).

5.2. Elde Edilen Verilen Dağılımına, Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizlerine İlişkin Bulgular

Araştırmadan elde edilen verilerin dağılımı, geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine ilişkin bulgulara göre araştırmada kullanılan verilerin normal dağılıma ait analiz sonuçlarına göre "Basıklık (kurtosis) ve Çarpıklık (skewness)" değerleri normal dağılıma ilişkin değerlendirmelere imkân vermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2012, s.79). Bayram'a (2010, s.49) göre elde edilen bulguların, +/- 1,0 veya +/-1,5 aralığında olması durumunda normal dağılıma sahip olduğu kabul edilirken, Hair vd. göre sig<0,01 ise +/-2,58 veya sig<0,05 ise +/-1,96 aralığında olması durumunda normal dağılıma sahip olduğu söylenmektedir (Hair vd., 2009, s.72). Kalaycı'ya göre ise +/-3 veya +/- 2 aralığında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (Kalaycı, 2009, s.6). Yapılan bu araştırmada yer alan her bir ölçeğin geçerliliği, DFA ile analiz edilmiştir. Ölçeklerin faktör yapılarının dağılımlarını analiz etmek için varimax yöntemi ve maksimum olasılık yöntemi kullanılmıştır. Her bir değişkenin faktör yapıları AMOS 18.0 istatistik programı kullanılarak doğrulanmıştır. Faktör yapılarının analizinde maksimum olabirlik tahmin yönteminden yararlanılmıştır. YEM'de bu yöntem faktör yapılarının dağılımlarının doğrulanması ve (Hair vd., 2009, s.636; Schumacker ve Lomax, 2010, s.85; Bayram, 2010, s.51) araştırma modeline ait uyum iyiliği değerlerinin en iyi sonuçlar vermesi açısından önemlidir. Elde edilen tüm veriler ile ölçüm modelleri arasındaki ilişkilere ait birinci ve ikinci düzey çok faktörlü DFA ölçüm modelleri test edilmiştir.

Tablo 2. Verilerin dağılımı ve güvenilirliğine ilişkin bulgular

Faktörler		N	Mean	Std. Deviation	Skewness	Kurtosis	Cronbach Alfa(α)
		Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	
Katılım	iklim1	130	4,2538	,53282	-,157	1,500	,687
	iklim2	130	4,6000	,53700	-,866	-,366	
	iklim3	130	4,6615	,52168	-1,182	,362	
	iklim4	130	4,6077	,54979	-1,007	,000	
	iklim5	130	4,3538	,55492	-,089	-,772	
	iklim6	130	4,4231	,52629	-,011	-1,294	
	iklim11	130	4,4769	,55984	-,446	-,832	
	iklim14	130	4,4923	,54625	-,404	-,987	
	iklim15	130	4,4846	,60019	-,705	-,451	
Bağlılık	iklim7	130	4,4769	,55984	-,446	-,832	,682
	iklim8	130	4,4308	,52737	-,041	-1,299	
	iklim9	130	4,3308	,51922	,213	-,880	
	iklim10	130	4,3692	,53030	,067	-1,014	
	iklim12	130	4,4077	,50878	,200	-1,538	
	iklim13	130	4,4308	,51246	,107	-1,581	
	iklim17	130	4,7000	,47658	-1,100	-,241	
Öz yeterlilik	sermaye1	130	4,9615	,68657	-,535	,769	,868
	sermaye2	130	5,1846	,84252	-,599	-,706	
	sermaye3	130	5,0846	,76791	-,250	-,955	
	sermaye4	130	5,2615	,75281	-,695	-,168	
	sermaye5	130	5,2154	,67035	-,438	-,094	
	sermaye6	130	5,2615	,67690	-,373	-,808	
	sermaye7	130	5,1231	,76771	-,527	-,219	
	sermaye14	130	5,2308	,71026	-,498	-,399	
	sermaye17	130	5,2231	,70728	-,348	-,950	
	sermaye20	130	5,1308	,76136	-,546	-,139	
Umut	sermaye8	130	5,3154	,72641	-,564	-,920	,835
	sermaye9	130	5,2923	,72010	-,631	-,361	
	sermaye10	130	5,1154	,75364	-,525	-,093	
	sermaye11	130	5,1692	,72752	-,640	,331	
	sermaye12	130	5,1615	,77564	-,593	-,211	
	sermaye15	130	5,2308	,76288	-,631	-,326	
	sermaye18	130	5,2615	,73193	-,814	,535	
İyimserlik	sermaye19	130	5,2692	,67959	-,543	-,112	,615
	sermaye21	130	5,1615	,77564	-,593	-,211	
	sermaye22	130	5,1538	,76210	-,695	,283	
	sermaye24	130	5,3615	,71532	-,790	-,151	

Araştırmadaki her bir ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine göre güvenilirlik değerlerinin (Cronbach Alfa değerinin) 0,60- 0,80'nin arasında olduğu ölçülmüştür. Bu sonuçlara göre ölçeklerin oldukça güvenilir ölçekler olduğu söylenebilir (Kalaycı, 405, s.2009). Ölçeklerin "Basıklık (kurtosis) ve Çarpıklık (skewness)" değerlerine ait analiz sonuçlarının +/- 2 aralığında yer aldığı ve değişkenlere ilişkin verilerin normal dağılımında olduğu gözlenmiştir.

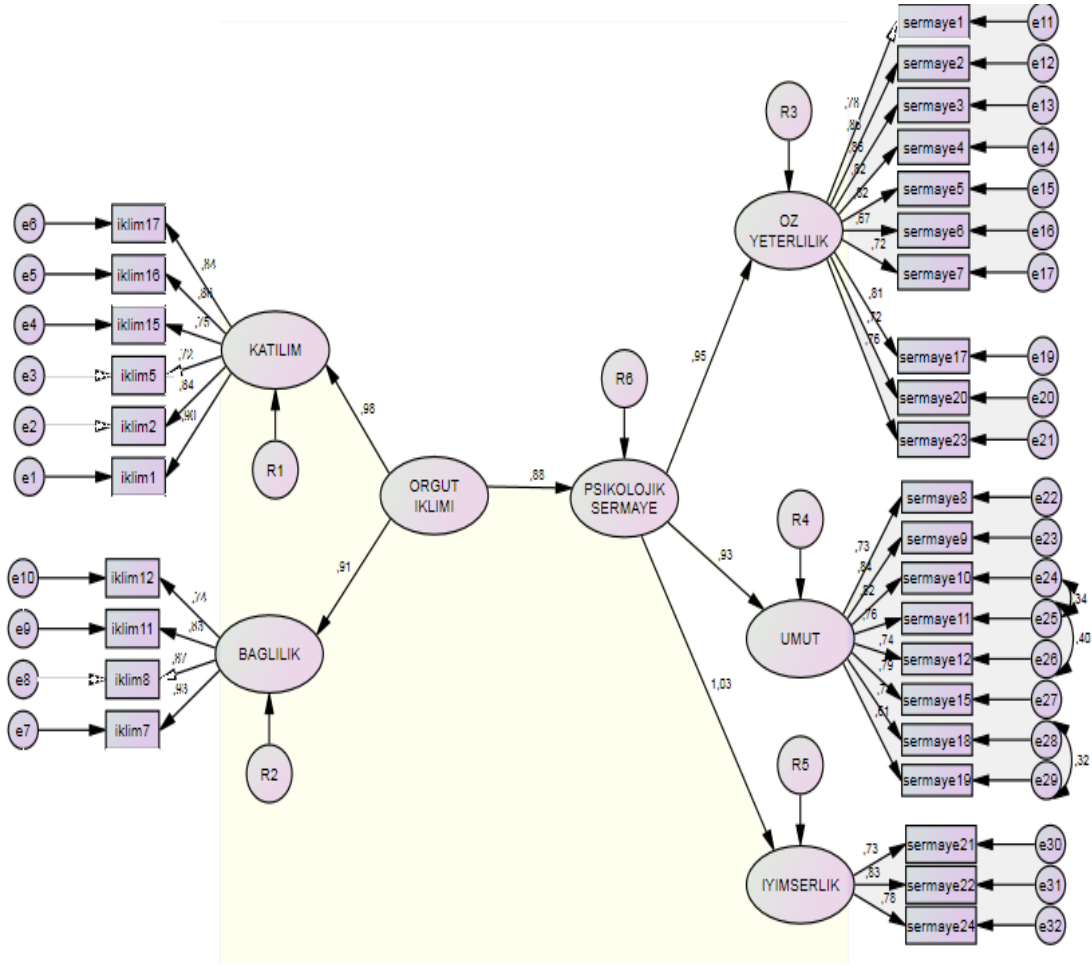
Ölçeklerden elde edilen verilerin doğrulanması için yapılan ölçüm modelleri analizlerine göre, birinci düzey tek faktörlü, birinci düzey çok faktörlü ve ikinci düzey çok faktörlü doğrulayıcı faktör analiz (DFA) sonuçlarına göre veriler, ölçüm modelleri tarafından doğrulandığı gözlemlenmiştir. Ölçüm modellerinden elde edilen değerlere göre gerekli uyum iyileştirmeleri yapılmış ve standardize edilmiş faktör yükü 0,70'in altında olan ve "p değeri" 0,05 ten yüksek olan anlamsız olan ifadeler ölçekten çıkarılmış ve önerilen hata terimleri arasında kovaryanslar oluşturulmuştur (Hair vd., 2009, s.679, Bayram, 2010, s.57; Meydan ve Şeşen, 2015, s. 74-75). İkinci düzey çok faktörlü DFA sonuçlarına göre, örgütsel iklim ölçeğinde yer alan 3,4,6,9,10,13 ve14 numaralı ifadeler ile psikolojik sermaye ölçeğinde yer alan sermaye 13,14 ve 16 ifadelerinden faktör yükleri 0,70'ten düşük olan değişkenler çıkarılmıştır. Ölçüm modelleri yeniden analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda ölçeğin, Erkmén ve Esen (2013) araştırmasında yararlandığı üç boyutlu yapısından yararlanılarak tekrar analiz edilerek aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır (Erkmén ve Esen, 2013, s.26).

Tablo 3. Doğrulayıcı faktör analizi bulguları

Ölçek/Model	$\Delta\chi^2$	p	df	$\Delta\chi^2/df$	RMSEA	CFI	NFI	GFI	AGFI	RMR
ÖRGÜTSEL İKLİM	159,878	,00	53	3,017	,0825	,858	,880	,851	,831	,034
PSİKOLOJİK SERMAYE	363,681	,00	183	1,987	,087	,845	,835	,796	,743	,042

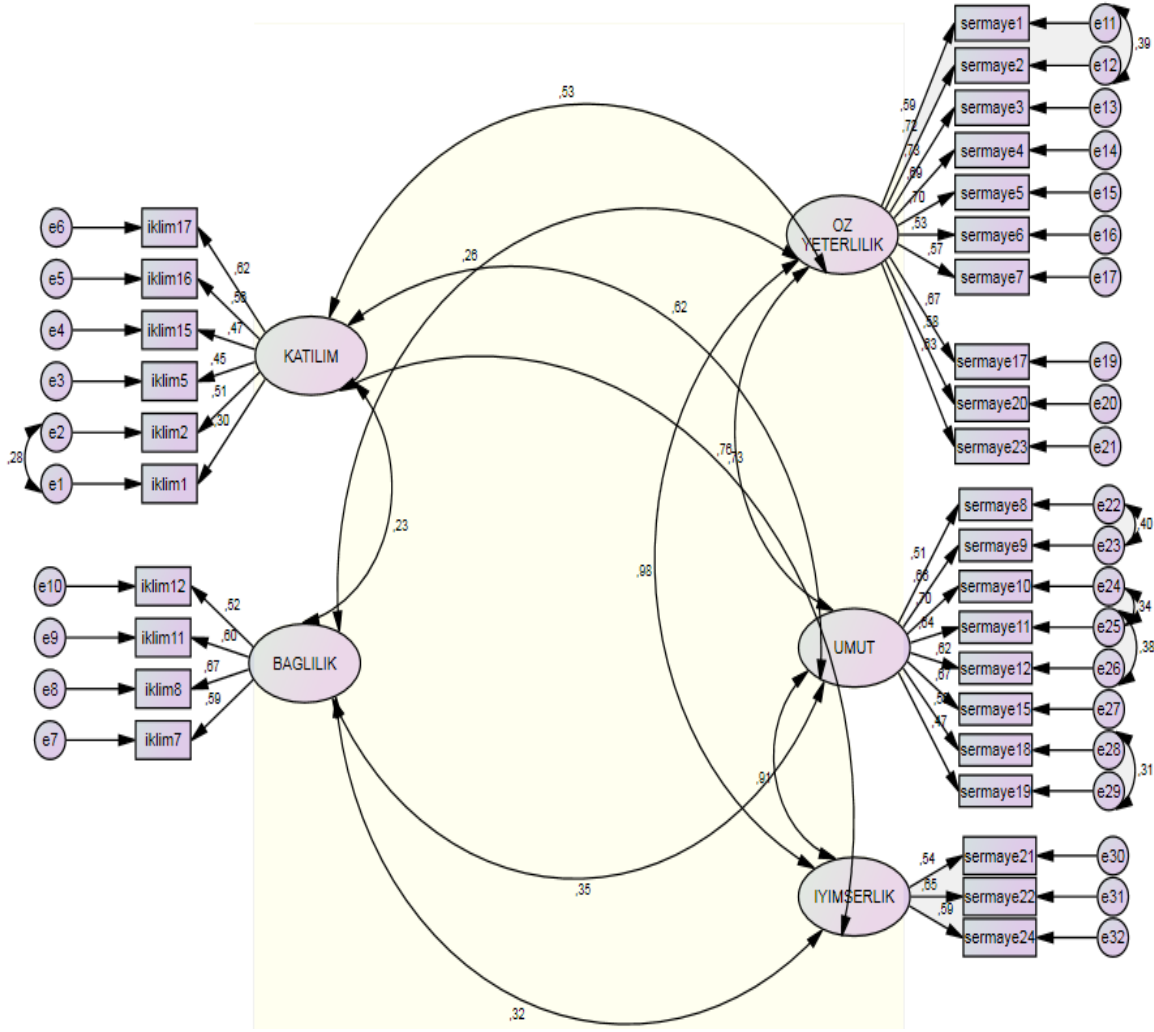
Not: RMSEA= RootMeanSquareError Of Approximation; CFI= Comparative Fit Index; NFI=Normed Fit Index, GFI= Goodness Of Fit Index, *P <0,05

Yapılan bu araştırmaya ait verilerinin ikinci düzey çok faktörlü ölçüm modellerine ait değerlerinin yer aldığı Tablo 3'e göre $\Delta\chi^2/df$ (ki kare/serbestlik derecesi) 0 ile 3 aralığında değer aldığı görülmektedir. Bu değer YEM'de ölçüm modeli ile verilerin mükemmel uyum sağladığını gösteren en temel değerdir (Şimşek, 2007, s.14; Hair vd., 2009, s.641; Schumacker ve Lomax, 2010, s. 85). Bu sonuçlara göre araştırmadan elde edilen verilerin uyum değerleri modeli doğrulamaktadır.

Şekil 3. Örgütsel iklim ile psikolojik sermaye düzeyi arasındaki ilişkilere ait yapısal eşitlik modeli

Şekil 3'te yer alan model, literatürdeki araştırmalara ve teorik bilgilere dayalı olarak çizilmiştir. Bu model, yapılan araştırmaya ait modelin YEM ile test edilmesi için oluşturulmuştur. Araştırma modelindeki örgütsel iklim değişkeni, gizil/dışsal/etkileyen (exogenous) değişken iken, psikolojik sermaye değişkeni içsel/etkilenen (endogenous) değişken olarak tanımlanmıştır. Bu durumda, çalışanların örgütsel iklim düzeyinin psikolojik sermaye düzeyini pozitif ve direkt etkilediği görülmektedir. Bu etki ($\beta = ,88$ ve $p < 0,000$) değerlerine göre istatistiki olarak anlamlı ve kabul edilebilir bir değerdir. Araştırma modelinin anlamlılığı ve kabul edilebilir olduğuna dair değerler Tablo 4'te gösterilmiştir. Modelin değişkenleri arasındaki ilişkilere ait istatistiki bulgular ise, Tablo 5'te yer almaktadır.

Şekil 4. Örgütsel İklim ile Psikolojik Sermaye Değişkenlerinin Alt Boyutları Arasındaki İlişkilere İlişkin Yapısal Regresyon Modeli

Şekil 4'te yer alan yapısal regresyon modeline göre, çalışanların katılım (örgütsel iklimin alt faktörü) düzeyi ile umut, öz yeterlilik ve iyimserlik (psikolojik sermayenin alt faktörleri) değişkenleri arasında pozitif yönlü bir ilişkiler vardır. Ayrıca model yer alan çalışanların bağlılık (örgütsel iklimin alt faktörü) düzeyi ile öz yeterlilik, umut ve iyimserlik (psikolojik sermayenin alt faktörleri) düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişkiler vardır. Bu ilişkilerin analiz sonuçlarına ilişkin değerler tablo 5 yardımıyla gösterilmiştir.

Tablo 4: Araştırma modellerin uyum iyiliği değerleri

Ölçüm	$\Delta\chi^2$	P	df	$\Delta\chi^2/df$	RMSEA	CFI	NFI	GFI	RMR
Model 1	924,855	,000	427	2,166	0,085	0,865	0,826	0,836	0,148
Model 2	688,861	,000	418	1,648	0,071	0,918	0,864	0,865	0,034

Tablo 4'te ki araştırma modellerin uyum iyiliği değerlerine bakıldığında, değerlerin kabul edilebilir düzeylerde olduğu gözlenmiştir. Tablodaki Ki-kare değeri/serbestlik derecesi ($\Delta\chi^2/df= 4.255$), YEM'de modelin genel uyum iyiliği değerlendirilmesinde yararlanılan en temel değer olarak kabul edilmektedir (Şimşek, 2007, s.14; Hair vd., 2009, s.641; Schumacker ve

Lomax, 2010, s. 85). Bu değer 1-3 aralığında mükemmel uyum 3-5 aralığında ise kabul edilebilir uyum olduğu belirtilmektedir (Şimşek, 2007, s.14). Bazı araştırmacılara göre bu değerlerle birlikte RMSEA, GFI, CFI, NFI değerleri de oldukça önemlidir. RMSEA değeri 0,05 ile 0,08 arası kabul edilebilir uyuma, 0 ile 0,05 arası iyi uyuma karşılık gelirken, CFI, NFI, GFI değerleri 0,90 ile 0,95 arası kabul edilebilir uyum değerleridir (Yılmaz ve Varol, 2015, s. 34).

Tablo 5. Araştırmanın Yapısal Eşitlik Modeline Ait Analiz Sonuçları ve Değişkenler Arası İlişkiler

Değişkenler Arası İlişkiler			Standardize Edilmiş β	P
PSİKOLOJİK SERMAYE	<---	ÖRGÜT İKLİMİ	,88	***
KATILIM	<-->	UMUT	,33	,019
KATILIM	<-->	İYİMSERLİK	,45	,015
KATILIM	<-->	ÖZ YETERLİLİK	,31	,019
BAĞLILIK	<-->	ÖZ YETERLİLİK	,35	,035
BAĞLILIK	<-->	UMUT	,42	,014
BAĞLILIK	<-->	İYİMSERLİK	,44	,032

*p <0,05 (istatistiksel anlamlılık düzeyi)

Tablo 5 araştırma modeline ait değişkenler arasındaki ilişkilerin standardize edilmiş regresyon katsayıları gösterilmektedir. Elde edilen bulgulara göre tüm değişkenler arası ilişkiler p<0,05 olup, istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre çalışanların örgütsel iklim düzeyi, psikolojik sermaye düzeyini pozitif yönlü ve güçlü bir şekilde etkilemektedir. Bu ilişki ($\beta = ,88$ ve p<0,00) istatistiki olarak anlamlı olduğu için H1 hipotezi kabul edilmektedir. Çalışanların katılım (örgütsel iklimin alt faktörü) düzeyi ile umut (psikolojik sermayenin alt faktörü) düzeyi arasında pozitif ve direkt bir ilişki vardır. Bu ilişki ($\beta = ,33$ ve p<0,019) istatistiki olarak anlamlı olduğu için H3 hipotezi kabul edilmektedir. Çalışanların katılım (örgütsel iklimin alt faktörü) düzeyi ile iyimserlik (psikolojik sermayenin alt faktörü) düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır. Bu ilişki ($\beta = ,45$ ve p<0,015) istatistiki olarak anlamlı olduğu için H4 hipotezi kabul edilmektedir. Çalışanların katılım (örgütsel iklimin alt faktörü) düzeyi ile öz-yeterlilik (psikolojik sermayenin alt faktörü) düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır. Bu ilişki ($\beta = ,31$ ve p<0,019) istatistiki olarak anlamlı olduğu için H2 hipotezi kabul edilmektedir. Çalışanların bağlılık (örgütsel iklimin alt faktörü) düzeyi ile öz-yeterlilik (psikolojik sermayenin alt faktörü) düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır. Bu ilişki ($\beta = ,35$ ve p<0,035) istatistiki olarak anlamlı olduğu için H5 hipotezi kabul edilmektedir. Çalışanların bağlılık (örgütsel iklimin alt faktörü) düzeyi ile umut (psikolojik sermayenin alt faktörü) düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır. Bu ilişki ($\beta = ,42$ ve p<0,014) istatistiki olarak anlamlı olduğu için H6 hipotezi kabul edilmektedir. Çalışanların bağlılık (örgütsel iklimin alt faktörü) düzeyi ile iyimserlik (psikolojik sermayenin alt faktörü) düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Bu ilişki ($\beta = ,44$ ve p<0,032) istatistiki olarak anlamlı olduğu için H7 hipotezi kabul edilmektedir.

6.Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonuçlarına göre, örgüt ikliminin, psikolojik sermaye üzerinde olumlu yönde bir etkisinin olduğu görülmüştür. Bu durumda, çalışanların içinde bulunduğu örgütün iklimini pozitif yönde algılaması durumunda yine çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin de pozitif yönde güçlü bir artışın olduğu görülmektedir. Netice olarak çalışanlarda “örgüt iklimi çalışanların psikolojik sermaye düzeyini etkiler” ana hipotezi araştırma bulguları ile desteklenmiştir.

Elde edilen sonuçları daha detaylı inceleyecek olursak, örgütsel iklim alt boyutlarından katılım boyutu artıktıkça, çalışanlarda umut, iyimserlik ve öz-yeterlilik düzeyinin (psikolojik sermaye alt boyutları) artışı görülmüştür. Bu neticeye göre çalışanlara yönelik katılımcı bir örgütsel ikliminin oluşturulmasının, çalışanların yöneticileri ve örgütü ile ilgili daha olumlu düşünceler beslemesini, daha umutlu ve kendini değerli hissetmesini sağlamada önemli bir argüman olduğu söylenebilir. Elbette burada katılımcı iklimin geniş çerçevede değerlendirilmesi gerekir. Çalışanların örgüt içinde mesleki yeterliliklerini, bilgi ve becerilerini artırıcı her türlü eğitim olanaklarına katılım, örgüt içinde çalışanın özellikle sorumluluğundaki iş ve görevlerle ilgili kararlarda katılım, örgüte bağlılığı artırıcı her türlü sosyal ve kültürel etkinliklere katılım gibi eylemler katılımcı iklimi destekleyici türdendir.

Yine örgütsel iklim alt boyutlarından bağlılığın çalışanların umut, iyimserlik ve öz-yeterlilik düzeyini (psikolojik sermaye alt boyutları) artırdığı elde edilen sonuçlar arasındadır. Bu neticeye göre, “bağlılık” ikliminin yaratıldığı örgütlerde çalışanların yine aynı şekilde örgüt içinde daha umutlu, iyimser ve kendini yeterli hissedeceğini söylemek mümkündür. Bağlılık ikliminin yaratılmasında da örgütte çalışanlar ve yönetici arasındaki ilişkilerde güven duygusunun oluşturulması ve bu duygunun pekiştirilmesi, örgütsel aidiyet duygusunu geliştirici faaliyetlerin desteklenmesi, adaletin ve liyakatin yönetim ilkesine esas olarak alınması, yenilikçi ve yaratıcı çalışan davranışlarına fırsat verilmesi gibi olumlu örgüt davranışlarının yaratılmasına önem verilmesi oldukça etkili olabilecektir.

Netice olarak, bu çalışma da elde edilen bu sonuçlar, Luthans vd.’nin (2008) çalışmasında elde edilen örgüt içindeki destekleyici iklimin çalışanların psikolojik sermayesi üzerindeki olumlu etki sonucunu desteklemektedir. Yine McMurray vd. (2010) çalışmasında elde ettiği örgüt iklimi ve pozitif sermaye arasındaki olumlu ve anlamlı ilişki ile de bu çalışmanın sonuçlarını destekleyen çalışmalardandır.

Neal vd.’de (2000) bireysel motivasyonu artırma da örgüt ikliminin oldukça etkili olduğunu ileri süren araştırmacılarıdır. Özellikle de örgütte öğrenmeye dayalı bir iklim yaratıldığında, çalışanların yeteneklerinin geliştirilmesi de bir o kadar sağlanmaktadır. Böylece mesleki yetkinlikleri artan çalışan, işine daha çok anlam kattığı için psikolojik olarak sermayesini artıracak ve işinde daha çok motivasyon ve tatmin sağlayacaktır. Dolayısıyla bireysel motivasyon sağlamada ve sonuç olarak psikolojik sermayeyi artırmada örgütte yaratılan olumlu iklimin etkisi yadsınamaz boyutlarda olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırma hipotezlerini ise şu şekilde özetlemek mümkündür.

Tablo 6: Hipotezlere Ait Kabul/Ret Durumları

	Hipotez	Kabul/Ret Durumu
H ₁	Örgüt iklimi çalışanların psikolojik sermaye düzeyini etkiler.	Kabul
H ₂	Örgüt ikliminin katılım faktörü çalışanların öz yeterlilik düzeyini etkiler	Kabul
H ₃	Örgüt ikliminin katılım faktörü çalışanların umut düzeyini etkiler	Kabul
H ₄	Örgüt ikliminin katılım faktörü çalışanların iyimserlik düzeyini etkiler	Kabul
H ₅	Örgüt ikliminin bağlılık faktörü çalışanların öz yeterlilik düzeyini etkiler	Kabul
H ₆	Örgüt ikliminin bağlılık faktörü çalışanların umut düzeyini etkiler	Kabul
H ₇	Örgüt ikliminin bağlılık faktörü çalışanların iyimserlik düzeyini etkiler.	Kabul

Örgütsel iklim insanların örgüte ilişkin zihinlerinde oluşturdukları algıdır. Çalışanların işyerindeki sahip oldukları örgüt ile ilgili algıları ile oluşan örgütsel iklimin, çalışanların olumlu veya olumsuz davranışlarında ve performansları üzerinde önemli etkisi bazı bilimsel çalışmalarda rastlamak mümkündür. Bu sonuçlar, çalışanların zihninde mevcut olan olumlu bir örgütsel iklim algısının, psikolojik sermaye üzerindeki olumlu etkisi göz önüne alındığında örgütte var olan “iklim” kavramının örgütler ve çalışanlar açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Örgütsel iklim, çalışma ortamında liderlik, bilgi paylaşımı, örgüt içi iletişim, örgütsel kültür ve normlar, ödül ve ceza sistemi gibi birçok faktörden etkilenebilir. Özellikle liderin yönetim faaliyetini yürütürken kullandığı davranışsal argümanlar ve çalışanlarla ilişkisi örgütsel iklimin yaratılmasında önemli rol oynar. Bu nedenle örgütte lider davranışlarının örgüt iklimi açısından önemli bir belirleyici olduğunu da unutmamak gerekir. Liderler açısından olumlu bir iklimin yaratılması için örgüt içinde olumlu çalışan davranışları yine olumlu geri bildirimlerle desteklenmeli, aksi davranışlarda ise bu davranışların ortadan kaldırılması, örgüt ikliminin bu davranışlardan olumsuz şekilde etkilenmemesi için gerekli önleyici tedbirlerin alınarak denetim sistemlerinin uygulanmasına dikkat edilmesi gerekir.

Coğrafi terim olarak “hava” anlamında kullanılan iklim kavramının, aslında yönetim alanında örgütün bizde yarattığı psikolojik havayı ifade ettiği söylenebilir. Öyle ki örgüt tarafından oluşturulan bu hava örgütün iç çevresi olduğu kadar dış çevresi tarafından da hissedilmektedir. Hissedilen bu iklim örgüte ilişkin belli bir kurumsal itibarın oluşmasına da destek sağlar. Bu nedenledir ki, örgütsel iklimin örgütün iç çevresinin davranışlarını etkilediği kadar dış çevresinin örgüte karşı göstermiş olduğu tavrın da önemli bir belirleyicisi olduğu bilinmelidir. Bu yüzden örgütün çevresinde oluşturduğu “iklimi” ölçebilmek için gerek iç çevresinden gerekse dış çevresinden belli aralıklarla geri bildirimler alınmalı, bu geri bildirimler iyi bir şekilde değerlendirilmeli ve olumsuz bir iklimin varlığı söz konusu olduğunda ise bu iklimin kalıcı olmaması için gerekli düzenleyici önlemler derhal uygulanmalıdır.

Sonuç olarak, yapılan bu çalışma neticesinde, çalışanlarda örgüt iklimi ve psikolojik sermaye ilişkisini inceleyen araştırma sonuçlarının araştırmanın uygulandığı çalışanlarla sınırlı olduğunu hatırlatmak gerekir. Bu nedenle, her ne kadar alan yazında örgüt iklimi ve psikolojik sermaye arasındaki doğrusal ilişkiyi destekleyen araştırmalar yer alsada çalışmanın farklı örneklem gruplarında farklı sonuçlar yaratabileceği olasılığı da göz ardı edilmemelidir. Araştırma sonucunda, örgütsel iklimin daha farklı değişkenlerle incelenmesinin örgütsel iklimi kavramını daha iyi anlamak ve çalışanlar davranışlarındaki sonuçlarını daha ayrıntılı irdelenmek adına önemli katkı sağlayacağı önerisinde bulunmak gerekir.

Kaynakça

- Akçay, V. H. (2011). *Pozitif psikolojik sermayenin iş tatmini ile ilişkisi* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Arthur, H. Goldsmith, Jonathan R. Veum ve William Darity (1997). The impact of psychological and human capital on wages. *Economic Inquiry*, 35, 815-829.
- Avey, J., Wernsing, T. ve Luthans, F. (2008). Can positive employees help positive organizational change? impact of psychological capital and emotions on relevant attitudes and behaviors. *Journal of Applied Behavioral Science*, 44(1), 48- 70.
- Avey, J., Patera, J. L. ve West, B. J. (2006). The implications of positive psychological capital on employee absenteeism. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 13(2), 42-60.
- Avey, J., Luthans F. ve Jensen, S. (2009). Psychological capital: a positive resource for combating employee stress and turnover. *Human Resource Management*, 48(5), 677-693.
- Avey, James B., Luthans, F., Smith, R. M. ve Palmer, N. F. (2010). Impact of positive psychological capital on employee well-being over time. *Journal of Occupational Health Psychology* 15(1), 17-28.
- Bayram, N. (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş- amos uygulamaları* (1. baskı). İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Baluku, M. M., Kikooma, J. F., Bantu, E. ve Otto, K. (2018). Psychological capital and entrepreneurial outcomes: the moderating role of social competences of owners of microenterprises in east africa. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 8(26), 1-23.
- Çankaya, M. (2018). Örgütsel demokrasinin iş tatminine etkisi ile sağlık sektörü çalışanlarının örgütsel demokrasi algıları ve iş tatmini düzeylerinin tespitine yönelik bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(82), 404-426.
- Çekmecelioğlu, H. G. (2007). Örgüt ikliminden iş tatmini ve işten ayrılma üzerindeki etkisi: bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 79-97.
- Çetin, F. ve Varoğlu, A. K. (2015). Psikolojik sermaye, performans, ayrılma niyeti ve iş tatmini etkileşimi: cinsiyetin düzenleyici rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 2(2),105-113.
- Çetin, F. ve Akçay, V. (2012). Pozitif psikolojik sermayenin iş tatmini ile ilişkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1),123-140.
- Çetin, F., Şeşen, H. ve Basım, H. N. (2013). Örgütsel psikolojik sermayenin tükenmişlik sürecine etkileri: kamu sektöründe bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 95-108.
- Çınar, E. (2011). *Pozitif psikolojik sermayenin örgütsel bağlılıkla ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ergeneli, A. (1995). Örgütsel etkililik kriteri olarak lider davranışlarının örgütsel iklim ile ilişkisi: görev karmaşıklığı bakımından farklılaşan iki örgüte ilişkin bir uygulama. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50(1-2),187-199.
- Erkmen, T. ve Esen, E. (2013). Psikolojik sermaye ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Öneri Dergisi* (10)39, 23-30.
- Erkuş, A. ve Fındıklı, M. A. (2013). Psikolojik sermayenin iş tatmini, iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 42(2),302-318.
- Gooty, J., Gavin, M., Johnson, P., Lance Frazier, M., Snow, D. (2009). In the eyes of the beholder: transformational leadership, positive psychological capital, and performance. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 15(4), 353-367.

- Gündüz, H. (2008). *İlköğretim okullarında örgütsel iklim ile öğretmenlerin iş doyumları arasındaki ilişki (Gaziantep ili örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Gaziantep.
- Hair, J. F., Black W. C., Babin B. J. ve Anderson, R.E. (2009). *Multivariate data analysis*. Seventh Edition.
- Halpin, Andrew, W. ve Croft, Don, B. (1963). Administrator's notebook. *Midwest Administration Center The University of Chicago*, 11(7),1-6.
- Hansen, A., Buitendach, J.H., ve Kanengoni, H. (2015). Psychological capital, subjective well-being, burnout and job satisfaction amongst educators in the umlazi region in south africa. *SA Journal of Human Resource Management*, 13(1), 621-630.
- James, L.R., Choi, C.C., Ko, C.H.E., McNeil, P.K., Minton, M.K., Wright, M.A. ve Kim, K.L. (2007). Organizational and psychological climate: a review of theory and research. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, (17), 5-32.
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (4.baskı). Ankara: Asil Yayın.
- Kızanıklı M. ve Çöp, S. (2017). Otel işletmesi çalışanlarında pozitif psikolojik sermaye ile iş performansı algısı arasındaki ilişki. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(3), 268-287.
- Koçak, R.D ve Temiz, Ü. (2016). Destekleyici örgüt iklimi ve psikolojik sermayenin yenilikçilik eğilimine etkisi: görgül bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırması Dergisi*, 5(8), 3330-3353.
- Korkmaz, M. (2011). İlköğretim okullarında örgütsel iklim ve örgüt sağlığının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(1), 117-139.
- Luthans, F., Norman, Steven, M., Avolio, J. B. ve Avey, B. James, (2008). The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate–employee performance relationship. *Journal of Organizational Behavior*, 29, 219–238.
- Luthans, F., (2002a). The need for and meaning of positive organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 23, 695-706.
- Luthans, F., (2002b). Positive organizational behavior: developing and managing psychological strengths. *Academy of Management Executive*, 16(1), 57-72.
- Luthans, F., ve Jensen, S. M. (2002). Hope: a new positive strength for human resource development. *Human Resource Development Review*, 1, 304-322.
- Luthans, F., Luthans, Kyle W. ve Luthans, Brett C. (2004). Positive psychological capital: beyond human and social capital. *Business Horizons*, 47(1), 45-50.
- Luthans, F. ve Youssef, Caroline, M. (2004). Human, social and now positive psychological capital management: investing in people for competitive advantage. *Organizational Dynamics*, 33, 143-160.
- Luthans, F., Avey, James, B., Avolio, Bruce J., Norman, Steven, M. ve Combs, Gwendolyn M. (2006), Psychological capital development: toward a micro-intervention. *Journal of Organizational Behavior*, 27, 387-393.
- Luthans, F., Avolio, Bruce, J., Avey, James, B., ve Norman, Steven, M. (2007a). Positive psychological capital: measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60, 541-572.
- Luthans, F., Youssef, Caroline, M. ve Avolio, Bruce J. (2007b). *Psychological capital: developing the human competitive edge*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Luthans, F. ve Youssef, Caroline, M. (2007). Emerging positive organizational behavior. *Journal of Management*, 33, 321- 349.

- McMurray, A., Pirola-Merlo, A. J., Sarros, J. C. ve Islam, M. (2008). Leadership and its relationship to organizational climate, psychological capital, employee wellbeing and organizational commitment. In M. Wilson (Ed.), *Proceedings of the 22nd Australian and New Zealand Academy of Management Conference 2008: Managing in the Pacific Century* (pp. 1-23). Sydney.
- McMurray, A. J., Pirola-Merlo, A. ve Sarros, J. C. (2010). Leadership, climate, psychological capital, commitment and wellbeing in a non-profit organization. *Leadership ve Organization, Development Journal*, 31(5), 436-457.
- Menendez, F., Peña-Suárez, E., Fonseca-Pedrero, E. ve José Muñiz, J. (2017). Computerized adaptive assessment of organizational climate. *Anales de Psicología*, 33 (january), 152-159.
- Meydan, C. H. ve Şeşen H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi-Amos Uygulamaları* (2. baskı). İstanbul: Detay, Yayıncılık.
- Neal A., Griffin, M. A. ve Hart, P.M. (2000). The impact of organizational climate on safety climate and individual behavior. *Safety Science*, 34, 99-109.
- Norman, S. M., Avey, J., Nimnicht, J. L. ve Pigeon, N. (2010). The interactive effects of psychological capital and organizational identity on employee organizational citizenship and deviance behaviors. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 17(4), 380-391.
- Özdemir, F. (2006). *Örgütsel iklimin iş tatmin düzeyine etkisi: tekstil sektöründe bir araştırma* (Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Patterson, Malcolm G., West, Michael A., Shackleton, Viv J., Dawson, Jeremy F., Rebecca Lawthom, R., Maitlis, S., Robinson, David, L. ve Alison M. Wallace (2015). Validating the organizational climate measure: links to managerial practices. *Productivity and Innovation, Journal of Organizational Behavior*, 26, 379-408.
- Peterson, Suzanne J., Luthans, F., Avolio, Bruce J., Walumbwa, F. ve Zhang, Z. (2011). Psychological capital and employee performance: a latent growth modeling approach. *Personnel Psychology*, 64(2), 427-450.
- Polatçı, S. (2014). Psikolojik sermayenin görev ve bağlamsal performans üzerindeki etkileri: polis teşkilatında bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 14(1),115- 124.
- Schumacker, R. E. ve Lomax, R. G. (2010). *A beginner's guide to structural equation modeling*. Third Edition.
- Schneider, B. (2000). *The psychological life of organizations*. In N. M. Ashkanasy, C. P. M. Wilderon, ve M. F. Peterson (Eds.), *Handbook of Organizational Culture and Climate* (17-21). Thousand Oaks, CA:Sage.
- Scott, G. Sussanne ve Burce, A. Reginald (1994). Determinants of innovative behavior: a path model of individual innovation in the workplace. *Academy of Management*, 37(3), 580-607.
- Sürel Özer, P., Topaloğlu T. ve Timurcanday Özmen, Ö.N. (2013). Destekleyici örgüt ikliminin, psikolojik sermaye ile iş doyumunu ilişkisinde düzenleyici etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 13(4), 437-447.
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş-temel ilkeler ve lisrel uygulamaları*. Ekinoks Yayınları, Ankara.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2012). *Using multivariate statistics*. sixth edition, copyright by pearson education, inc, all rights reserved. Manufactured in the United States of America.
- Tetik, TÜresin, H., Ataç, Oral, L. ve Köse, S., (2018), Psikolojik sermaye ile iş doyumunu ve performans ilişkisi: Türkiye’de yapılan araştırmalar üzerinden bir meta analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), 289-314.

- Treuer, Kathryn, V. ve McMurray, Adela, J. (2012). The role of organisational climate factors in facilitating workplace innovation. *Entrepreneurship and Innovation Management*, 15(4), 292-309.
- Tutar, H. ve Altınöz, M. (2010). Örgütsel iklimin iş gören performansı üzerine etkisi: ostim imalat işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(2), 196-218.
- Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim, 2019).
- West, Michael A. ve Lyubovnikova, J. (2015). Organizational climate. *International Encyclopedia of The Social and Behavioral Sciences*, 17(2), 322-326.
- Yılmaz, V., Çelik, H. E., ve Erdoğan, H. E. (2006). Kuruma bağlılığı etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modelleriyle araştırılması: özel ve devlet bankası örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 171-183.
- Yılmaz, V. ve Varol, S. (2015). Hazır yazılımlar ile yapısal eşitlik modellemesi: amos, eqs, lisrel. *Dumlupınar University Journal Of Social Sciences*, Nisan, 44, 28-44.
- Zacher, H. ve Yang, J. (2016). Organizational climate for successful aging. *Front. Psychol.* 7,1007.

DOLARİZASYONA NEDEN OLAN YATIRIMCI DAVRANIŞI ANALİZİ: KIRŞEHİR ÇALIŞMASI

Serhan KESKİN¹

Öz

Tasarruflar, değer kaybetmemesi hatta değer kazanması için çeşitli yatırım enstrümanlarına yönlendirilir. Yatırım kararlarının yerel para birimi yerine yoğun olarak yabancı para birimlerine yönelmesi dolarizasyon olarak adlandırılır. Bu çalışmada, literatürde yer alan araştırmalar ve saha çalışması ile toplanan bilgiler kullanılarak dolarizasyona neden olan yurtiçi yerleşik yatırımcıların davranışının anlaşılması, dolarizasyonu önleyecek tedbirlerin alınması ve çeşitli uygulamaların devreye sokulması için öneriler geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Kırşehir ilinde Mart – Eylül 2019 döneminde yürütülen bu çalışma sonucunda tasarruf sahiplerinin finansal faktörlerin yanı sıra duygusal eğilimlerin de etkisi ile dolarizasyona yöneldikleri, bu faktörlerin dört ana başlık altında toplanabileceği tespit edilmiştir. Bu tespitler, tasarruf sahiplerinin yatırım davranışlarının anlaşılmasına ve yönlendirilmesine katkı verebilecek niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Dolarizasyon, tasarruf, yatırım, finansal davranış

Analysis of Investment Behavior That Results with Dollarization: Kırşehir Study

Abstract

Savings are directed to various investment instruments in order not to lose value or even gain value. The fact that investment decisions are directed to foreign currencies rather than the local currency is called dollarization. In this study, it is aimed to understand the behavior of domestic resident investors who cause dollarization by using the information collected from the literature and from a field study. It is aimed to develop measures to prevent dollarization and to implement various applications. As a result of this study, carried out in Kırşehir during the period of March - September 2019, it is determined that savers tend to dollarize with the impact of emotional tendencies as well as financial factors, and these factors can be grouped under four main headings. These findings can contribute to understanding and directing the investment behavior of saving owners.

Keywords: Dollarization, saving, investment, behavioral finance

¹ Dr. T.C. Ziraat Bankası, E-posta: skeskin@ziraatbank.com.tr

Giriş

Tasarruf kavram olarak, sahip veya malik olma (Sami, 1985, s.1309) anlamı taşır. Herhangi bir şeyi dilediği şekilde kullanma hakkı, kullanım yetkisi, para veya başka bir şeyi hesaplı harcama, dikkatle kullanma, para biriktirme, idareli kullanma, tutumlu olma, harcamalarda israftan ve cimrilikten sakınıp orta yolu seçme gibi anlamlara da gelmektedir (Ayverdi, 1994, s.355). Tasarruf sözlük anlamı olarak, para veya başka bir şeyi idareli kullanma ve herhangi bir şeyi dilediği gibi kullanma yetkisine sahip olma olarak tanımlanmaktadır (Sami, 1985, s.1309). D.H. Robertson tasarrufu, dün kazanılmış, fakat bugün kullanılır hale gelmiş gelirden, tüketime sarf edilmeyen miktar olarak ifade etmiştir (Ülgener, 1986, s.206).

Keynes'e göre bireylerin elde ettikleri gelirleri bütünüyle harcamamalarının altında bir takım öznel nedenler yatmaktadır. Bu nedenleri, kısmen insan doğasından kaynaklanan, kısmen de sosyal çevre ile içinde yaşanılan toplumdaki dolaylı ortaya çıkan ve ekonomik birimlerin tercihleri sonucunda oluşan etmenler olarak sıralamış (Keynes, 1991: 89–134) ve bireyleri tüketimden alıkoyan ve tasarruf yapmaya teşvik eden subjektif nedenleri sekiz madde halinde listelemiştir (Keynes, 1961, s.107);

- 1- Beklenmedik olaylar için fon oluşturmak,
- 2- Olumsuz durumlara hazırlıklı olmak,
- 3- Yatırım araçlarının değer artışlarından faydalanmak,
- 4- Hayat standardını yükseltme içgüdüsünü tatmin etmek,
- 5- Gelecekte bağımsız ve güçlü olabilmek,
- 6- Piyasadaki kazanç fırsatlarını değerlendirmek için likit olmak,
- 7- Miras bırakacak servet sahibi olmak,
- 8- Gereksiz görülen harcamaları/masrafları durdurmak.

Yatırım, bakış açısına göre farklı anlamları olan bir kavramdır. Örneğin; birey açısından yatırım, bir işletme için yatırım ve ekonomik anlamda yatırım birbirinden farklıdır. Finansal anlamda yatırım hisse senedi, tahvil, bono veya gayrimenkul gibi varlıkların satın alınmasını ifade etmektedir. Bununla birlikte en genel tanımıyla yatırım, tasarruf edilen değerlere üretimde kullanılmak üzere yön verilmesi şeklinde tanımlanabilir (Sevim, U. vd., 2018, s.47). Bireysel olarak bakıldığında, yatırım tasarruflarının değerinin artacağı beklentisi ile altına, dövize ya da arsa, ev, araba gibi değerlere dönüştürülmesi olarak ifade edilebilir (Sancak, 2012, s.5).

Hane halkı, gelirinin tamamını harcamak yerine bir kısmı ile çeşitli yatırım araçlarına yönelerek tasarruf etme yoluna gitmektedir. Tasarruf sahipleri açısından, tercihlerinin temelinde bir yandan tasarruflarının değer kaybetmesini önlemek varken, diğer yandan da devamlı ve makul bir gelir elde etme isteği bulunmaktadır. Tasarruf tercihleri ise, hane halkının içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar, davranış kalıpları, eğitim ve gelir durumu gibi pek çok kişisel, finansal ve çevresel faktörden etkilenmektedir (Üçdoğruk ve Bozkuş, 2007, s.1).

Tüketim ve tasarruf ile ilgili teorik yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar Keynes'in Mutlak Gelir Hipotezi, Fisher'in Zamanlar Arası Tüketim Tercihi Modeli, Kuznets'in Nisbi Gelir Hipotezi, Freidman'ın Sürekli Gelir Hipotezi, Modigliani'nin Yaşam Boyu Gelir Hipotezi, Hall'in Rassal Yürüyüş Hipotezi olarak sıralanabilir.

Geleneksel finans teorilerinin temel varsayımlarından biri, bireylerin rasyonel davranarak karar aldıklarının kabul edilmesidir. Davranışsal finans yaklaşımında ise yatırımcılar, geleneksel finans modellerinin aksine irrasyonel olarak kabul edilmektedirler. Davranışsal finans teorisi, psikoloji ve sosyoloji bilim dallarından elde edilen bulguların finans alanına uygulanması ile oluşturulan teoridir. Davranışsal finans modelleri, rasyonel finans modellerinin açıklayamadığı yatırımcı davranışlarını ve bu davranışların neden olduğu ani fiyat değişimlerini inceler (Karan, 2013:720).

Davranışsal finans alanında yapılan araştırmaların çerçevesi, bireyleri rasyonel davranmaktan alıkoyan bilişsel ve duygusal eğilimlerin etrafında şekillenmektedir. Duygusal eğilimler temel olarak kayıptan ve pişmanlıktan kaçma istekleri tarafından yönlendirilirler. Bilişsel eğilimler ise yatırımcıların karar verme sürecinde kısa yol yaratma arayışı sonucunda oluşmaktadır (Sefil ve Çilingiroğlu, 2011:255). Sefil ve Çilingiroğlu'na göre finansal kararlar verilirken gösterilen duygusal eğilimler iyimserlik (iyi sonuçlu senaryolara fazla odaklanma), yatkınlık (değeri düşen varlığı elde tutup, değeri yükselen varlığı elden çıkarma), hakimiyet (olayları kontrol edebilme gücünü olduğundan fazla algılama), sahiplik (sahip olunan varlığa fazla değer verme) ve statüko (değişime direnç gösterme) şeklinde sıralanmaktadır.

Davranışsal finans yaklaşımında yatırımcıların sıklıkla irrasyonel davrandıkları konusunda birçok araştırma yapılmış ve bu araştırmalarla da irrasyonel davranışın sistematik bir şekilde devam ettiği ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu da yatırımcıların yatırım kararları verirken veya portföylerini oluştururken sezgilerden etkilendiklerini göstermektedir. İnsanların bu özelliği davranışsal finans yaklaşımında kayıptan kaçınma, pişmanlık teorisi, hevristikler, sürü davranışı, aşırı ve düşük tepki verme ve bireylerin önyargıları gibi kavramları ortaya çıkarmıştır (Küçüksille ve Usul, 2012, s. 24).

Davranışsal finansçılar, yatırım kararlarında etkili olan risk kavramının objektif değil sübjektif nitelik taşıdığını bunun sonucu olarak beklenen riskten ziyade algılanan riskin önemli olduğunu vurgulamaktadır (Saraç ve Kahyaoğlu, 2011, s.137) .

Yatırımcıların risk algılaması bakımından taşıdıkları özellikler aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Karan, 2004, s.699):

- Kurumsal yatırımcı açısından risk, getirilerin standart sapması olarak değerlendirilirken, bireysel yatırımcı riski para kaybetmek ya da rahatsız edici bir şey yapmak olarak tanımlamaktadır.
- Bireysel yatırımcıların çoğunda bilinmeyenden korkma özelliği vardır. Onlar bilmedikleri bir araçla ilgili olumsuz haberleri abartırlar.
- Bireysel yatırımcıların birçoğu daha önce zarar ettiği bir senede ya da bir araca yatırım yapmaktan korkarlar.

- Bireysel yatırımcılar herkesin ilgilendiği popüler araçlara yatırım yaparak riski azaltabileceklerini düşünürler.
- Bireysel yatırımcılar geçmişte olmuş risklerle, gelecekteki potansiyel riskleri birbirine karıştırmak eğilimindedir.

Tasarrufların yatırıma yönlendirilmesi davranışı ile ilgili yapılmış ve literatürde yer alan çalışmalar, yatırım kararları alınırken rasyonel bir değerlendirmenin yanı sıra duygusal ve bilişsel faktörlerin de devreye girdiğine işaret etmektedir. Bu davranış şekli yatırımların bir ya da birkaç yatırım alternatifi üzerinde yoğunlaşmasına, yoğunlaşılan alternatiflerde artan talep ile birlikte aşırı fiyat hareketleri izlenmesine ve piyasada fiyat dalgalanmaları oluşumuna neden olabilmektedir. Bu kapsamda, Türkiye’de yıllar itibariyle yatırım eğilimi izlendiğinde piyasadaki dalgalanmalar, değişen fiyatlar ve koşullar, yapılan değerlendirmeler ile birlikte tasarruf sahiplerinin yatırım eğilimlerini ısrarlı ve düzenli şekilde döviz alımına yönlendirdikleri, son dönemde bu eğilimin artarak devam ettiği görülmektedir. Bu kapsamdaki detaylı rakamlara aşağıda yer verilmektedir.

Tasarruf sahiplerinin tasarruflarının değerlendirmek için tercih ettikleri seçeneklerden birisi dövize yatırım yapmaktadır. Türkiye’de, yoğun olarak ABD doları ve Euro yatırım amaçlı döviz olarak tercih edilmektedir.

Türkiye’de bankalara 1983 yılında yapılan yasal düzenlemeler ile döviz mevduat hesabı açmaya yetkisi verilmiştir. Bu düzenleme sonrasında yaşanan kriz dönemleri, yüksek enflasyon, TL’nin değer kaybı gibi hususlar gerçek ve tüzel kişileri, mevduatlarını döviz tevdiat hesaplarına yönlendirmeye motive etmiştir. Bu durum dolarizasyon olarak adlandırılmaktadır.

Dolarizasyon bir ülkedeki ekonomik aktörlerin giderek büyük bir ağırlık kazanacak şekilde yabancı bir para cinsinden varlık tutmaları ve borçlanmaları şeklinde de tanımlanmaktadır (Basso v.d., 2007, s.12). Ülkedeki ticari ve finansal işlemlerde yabancı bir para cinsinin tercih edilmesi de dolarizasyon tanımına girmektedir (Levy-Yeyati ve Sturzenegger, 2005, s.1610). Bir para birimi yerine başka bir para biriminin tercih edilmesini anlatan dolarizasyon, ülkenin ekonomik ve finansal altyapısında yer alan aktörler üzerinde ciddi etkiler yaratabilmektedir (Chang ve Velasco, 2001, s.452). Dolarizasyon döviz kurlarındaki büyük çaplı değişimler, ekonomik ve finansal krizler dolayısıyla ödemeler dengesindeki sorunlar gibi hususlarla birlikte düşünülmektedir (Neanidis ve Savva, 2013, s.15).

Dolarizasyon için yapılan tanımların fazlalığı, genişliği ve farklılığı kavramın alt başlıklara tanımlanarak netleştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Dolarizasyon kavramını alt başlıklara ayırarak tanımlayan bir araştırmacı Meyer’dir. Meyer, dolarizasyonu resmi, yarı resmi ve resmi olmayan dolarizasyon olmak üzere üç başlıkla tanımlamıştır. Meyer’e göre resmi dolarizasyon ülkede, yerel para biriminden vazgeçilmesi ve yabancı bir para biriminin resmi para birimi olarak kabul edilmesidir. Yarı resmi dolarizasyon, yabancı para biriminin, yerel para biriminin yanında aynı derecede etkili ve resmi para olarak kabul edilmesidir.

Resmi olmayan dolarizasyon ise yabancı paranın resmi yerel paranın yanında ödeme, hesaplama ve değer biriktirme aracı olarak kullanılmasıdır (Meyer, 2000, s.1). Bir diğer ayırım tam dolarizasyon ve kısmi dolarizasyon şeklindedir. Tam dolarizasyon, bir ülkedeki ekonomik tarafların, yerel para birimi yerine yabancı bir para cinsini tüm finansal işlemlerde kullanmak için tercih etmeleridir (Levy-Yeyati ve Sturzenegger, 2005, s.1615). Kısmi dolarizasyonda ise bir ülkedeki ekonomik taraflar, yerli para birimi ile birlikte yabancı bir para cinsini de birikimlerde ve yükümlülüklerde tercih edebilmektedir (Machicado, 2008, s.372). Bu çalışmada resmi olmayan dolarizasyon veya kısmi dolarizasyon olarak tanımlanan, tasarruf sahiplerinin, tasarruflarını TL mevduat yerine döviz tevdiat hesaplarında değerlendirmelerine yönelik tercihleri incelenmiştir.

Literatürde, dolarizasyonu ve dolarizasyonun olumsuz etkilerini değerlendiren çalışmalara rastlanmaktadır. Acosta (2001), dolarizasyonun ülke ekonomisinin dalgalanmalara verdiği tepki kalitesini düşürdüğünü, suni bir karar olduğunu, gelişmeye ve liberalizasyona katkı vermeyeceğini ifade etmektedir. Dolarizasyonun piyasa dengesizliklerinin giderilmesinde çok aşırı uç bir yöntem olduğu, senyoraj geliri ve son borç mercii işlevinin kaybı gibi maliyetleri olacağı ve dolarizasyon sürecine girilirse, süreci tersine çevirmenin zor olduğu ileri sürülmektedir (Sachs ve Larrain, 1999, s.26). Dolarize olan bazı ülkelerin önemli maliyetlere maruz kalacağı, dışsal şoklarla baş etmede zorluk çekecekleri de iddia edilmektedir (Edwards, 2001, s.8). Broda ve Yeyati (2003) ekonomideki reel veya dışsal şoklara karşı döviz kurunun tampon olarak kullanma imkânı kalmayacağı, merkez bankasının para arzı ve faiz oranları üzerindeki kontrolünün ortadan kalkacağı, parasal bağımsızlığın kaybedileceği, piyasaya likidite sağlama imkanının kısıtlanacağı görüşü ile dolarizasyonun olumsuz yönlerini ifade etmektedir. Diğer taraftan ekonomik veya finansal bir krizin olmadığı bir ortamda dahi, ekonomik aktörlerin varlıklarının ağırlıklı olarak yabancı para cinsinden olması durumunda, ülkedeki finansal derinleşmenin yeterince gerçekleşemeyeceği savunulmaktadır (Rengifo v.d., 2010, s.22).

Enflasyonu oluşturan her neden aynı zamanda dolarizasyon sürecini de etkilemektedir. Enflasyon üç ayrı başlık altında tanımlanabilir.

- 1) Sürünen Enflasyon: Fiyat seviyesinin çok küçük bir oranda arttığı durumdur (yıllık %0,1 ile %1 arası). Bu enflasyon türünde geleceğe yönelik olarak enflasyon beklentileri hiçbir biçimde oluşmaz. Bazı iktisatçılar sürünen enflasyonun büyüyen bir ekonomi için iyi olduğunu ifade etmektedir.
- 2) İlimli Enflasyon: Fiyatlar genel seviyesi yavaş ve istikrarlı bir şekilde arttığında buna ilimli enflasyon denilmektedir (yıllık %1 ile %10 arası). Bu oran gelişmiş ülkeler için genellikle %2-3 civarında bir enflasyonu ifade etmektedir. Bu civardaki bir oranın ekonomik büyüme için makul ve yararlı olduğu düşünülmektedir.
- 3) Hiperenflasyon: Dörtüncü enflasyon olarak da adlandırılan hiperenflasyon, bir ekonominin çok yüksek ve hızlanan bir enflasyon yaşadığı (genellikle ayda %50'den fazla) duruma denilmektedir. Böyle bir durumda paranın değeri çok çabuk aşınır ve

insanlar ulusal para birimine olan güvenlerini kaybederler. Bu da genellikle işlemlerde güvenli bir döviz biriminin kullanılmaya başlanmasıyla sonuçlanır ki bu duruma da dolarizasyon adı verilmektedir.

Yüksek enflasyon ulusal para cinsinden varlıkların değerini düşürdüğünden ekonomik birimlerin tepkisel davranmasına sebep olmakta ve ulusal paradan kaçış yaşanmaktadır (Dumrul, 2010, s.200). Yüksek ve oynak enflasyon yanında reel döviz kurunda beklenen oynaklık ile sabit döviz kuru sistemleri gibi faktörlerin dolarizasyonu tahrik ettiği ileri sürülmektedir (Hekim, 2008, s. 28).

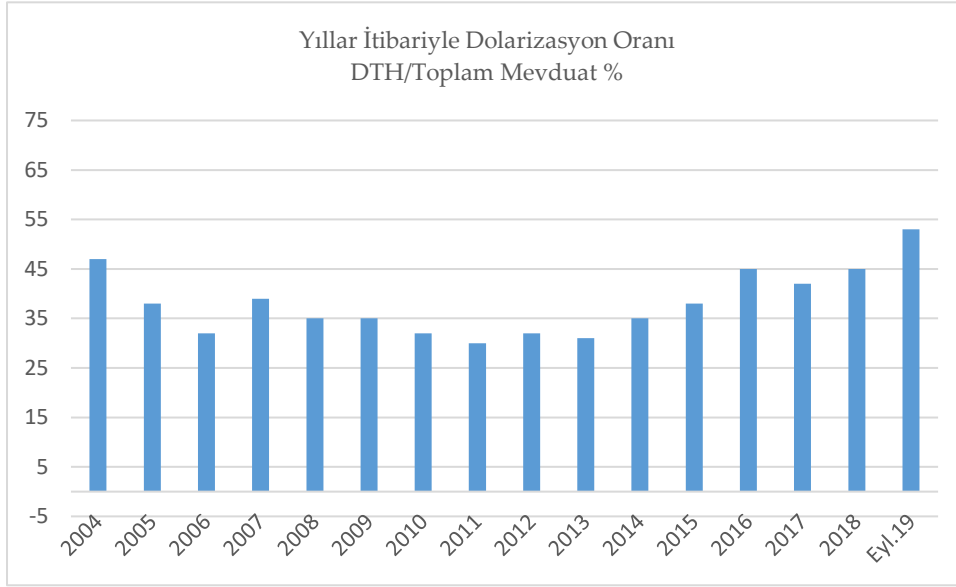
Dolarizasyon, yüksek enflasyona karşı bir korunma olarak da görülmektedir (Guidotti, Rodriguez, 1992, s.521). Literatüre göre dolarizasyonun ana nedeni kar saikinden ziyade, güvendir. Aslında daha geniş bir perspektiften bakıldığında finansal varlıkların tercih edilmelerinde, güven faktörü hayati bir rol oynamaktadır (Guiso v.d., 2008, s.2572). Güven kaybı hem dolarizasyonun sebebi hem de sonucu olması nedeniyle kendi kendini etkileyebilmektedir (Serdengeçti, 2005, s.4). Yerel para birimi yerine yabancı para birimi üzerinden yatırım yapma güdüsü dolarizasyonun bir başka nedenidir (Feige, 2002, s.24). Gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret işlemleri, finansal servete ilişkin getiriyi maksimize etmeye yönelik portföy çeşitlendirmesi, ülkedeki işlemler ve enflasyon vergisi nedeniyle finansal kayıplardan korunmak amaçlarıyla döviz talep edildiği ifade edilmektedir (Acar Balaylar, 2001, s.6). Belirsizlik ve histeresis faktörleri de dolarizasyon sürecinin devamında etkili olabilmektedir. Ekonomik sürecin işleyişini belirleyen temel makroekonomik değişkenlerden olan para arzı, enflasyon, döviz kurları ve faiz oranlarındaki değişmelerin dolarizasyon sürecini etkilediği bilinmektedir. (Ertürk, 2001, s. 469).

Ekonomide istikrar ve enflasyonda düşme eğilimi söz konusu olduğunda dolarizasyon sürecinde çözülme beklenmektedir. Ancak, iyi ekonomik ortam söz konusu olduğu halde ekonomik birimlerin, bağlı olan döviz hesaplarında bir çözülme olmadıysa bu durum ekonomik literatürde dolarizasyon histeresisini olarak tanımlanmaktadır. Dolarizasyon histeresisinin belirsizlik yanında bir diğer sebebi de işlem maliyetleri olabilmektedir (Hekim, 2008, s.30). Oomes'e (2003) göre dolar histerisi, enflasyon ve yerel paranın değer kaybı ile artan dolarizasyonun, bu koşullar tersine döndüğünde azalmaması durumudur.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın, 19.09.2019 tarihli raporuna göre 06.09.2019–13.09.2019 tarihleri arasında yurtiçi yerleşikler, döviz mevduat talebini artırarak, dövizde alım yönlü hareketi sürdürmüşlerdir. Yurtiçi yerleşiklerin toplam döviz mevduatı 193 milyar USD'ye ulaşarak, verinin paylaşıldığı Aralık 2012 tarihinden bugüne kadar en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Raporun detayında yurtiçi yerleşiklerin bankalardaki toplam mevduatı içerisinde döviz mevduatının payının %53'e yükseldiği görülmektedir. 19.09.2019 itibariyle yurtiçi yerleşiklerin bankalardaki döviz tevdiat hesabı toplamı son bir yıl içerisinde %38,4 artış gösterirken, 2019 yılına göre 30,4 milyar USD artmıştır (www.tcmb.gov.tr). Bahsedilen rakamlar ve dönemler itibariyle rakamlardaki gelişmeler Türkiye'de dolarizasyon ile karşı karşıya olduğunu anlatmaktadır.

Grafik 1’de yer alan veriler, 2004 yılında %46 olan dolarizasyon oranının 2011 yılında %30’a kadar gelirken, Eylül 2019 itibariyle %53’e yükseldiğini göstermektedir. Bu veriler, Türkiye’de mevduat dolarizasyonuna işaret etmektedir. Yabancı para cinsinden mevduatların, toplam varlıklar içindeki oranı veya yabancı para mevduatların toplam krediler içindeki oranı da bir ekonomideki dolarizasyon durumu hakkında bilgi verebilmektedir (Luca ve Petrova, 2003, s.5). Bu tanımlamaya göre mevduat dolarizasyonu miktarı, yurtiçi yerleşiklerin bankalardaki döviz tevdiat hesabı toplamının, yurtiçi yerleşiklerin bankalardaki mevduat toplamına bölünmesi ile hesaplanmaktadır.

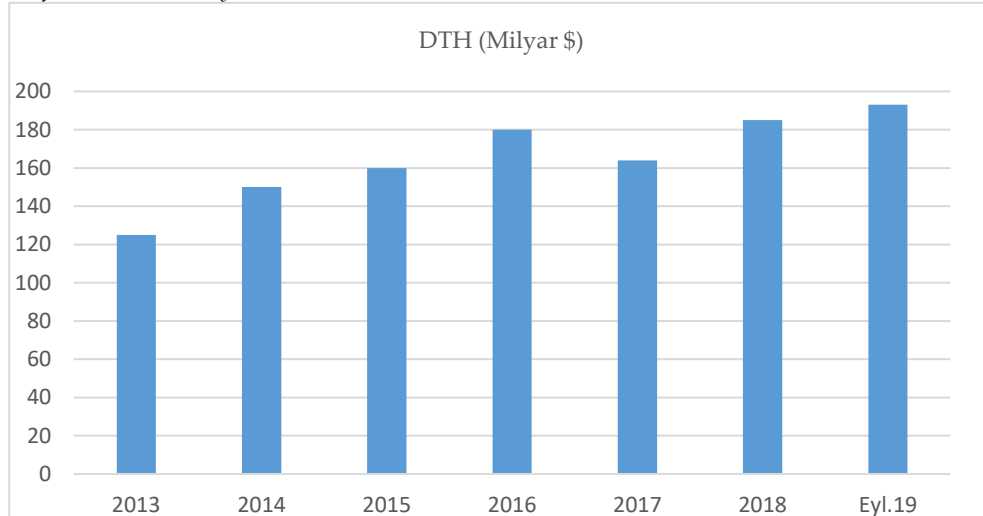
Grafik 1: Türkiye’de yıllar itibariyle dolarizasyon oranı

(Kaynak: www.tcmb.gov.tr)

Grafik 2’de ise yurtiçi yerleşiklerin bankalardaki yabancı para mevduatlarının USD karşılığı 2013 – Eylül 2019 tarihleri arasında dönemsel olarak karşılaştırmalı şekilde gösterilmektedir. 2013 yılsonunda 122 milyar USD olan döviz tevdiat hesabı toplamı Eylül 2019 tarihi itibariyle 193 milyar dolara çıkmıştır.

Grafik 2: Yıllar itibariyle DTH miktarı

(Kaynak: www.tcmb.gov.tr)

2013 – Eylül 2019 dönemi boyunca kişisel, finansal ve çevresel faktörlerin değişmesine, döviz kurlarındaki dalgalanmalara karşın tasarruf sahiplerinin eğilimlerini döviz alımı şeklinde devam ettirmeleri, döviz almaya yönelmeleri ve dolarizasyonun artması incelenmesi gereken bir durum olarak değerlendirilmektedir.

Literatürde yer alan ve dolarizasyonun nedenlerini araştıran çalışmalarda (Dumrul, 2010; Hekim, 2008; Guidotti, Rodriguez, 1992) ekonomik krizler, yüksek faiz ve enflasyon, piyasadaki dalgalanmalar, döviz kuru beklentileri gibi ekonomik ve rasyonel etkilerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu unsurların Türkiye’de güncel koşullar içerisinde dolarizasyona ne derece etki yaptığının anlaşılmasının yanı sıra davranışsal finans alanında incelenen duygusal eğilimlerin de etkili olup olmadığının incelenmesine ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Yurtiçi yerleşiklerin düzenli şekilde döviz almaya devam etmelerinin ve dolarizasyon oluşumunun nedenlerinin anlaşılması, tasarruf sahiplerinin davranışlarının sağlık şekilde değerlendirilmesine ve gelecek dönemlerdeki davranışlarının öngörülebilmesine yardımcı olacaktır. Bu sayede literatüre önemli bir katkı verilebilecektir. Çalışma ile elde edilecek sonuçlar, yatırımcıların daha iyi tanınması, yatırımcılara uygun yaklaşım geliştirilmesi, TL’ye dönüşün teşvik edilmesi, dolarizasyonu önleyecek önlemlerin alınması ve çeşitli uygulamaların devreye sokulması için veri olarak kullanılabilir.

Kırşehir ilinde toplanan verilerle yürütülen çalışmaya Mart/2019 ayında başlanmış, teorik çerçeve hazırlanırken, Nisan/2019 ayından itibaren saha çalışması da yürütülmüştür. Saha çalışmasında kullanılacak anketin hazırlanması, kontrollerin yapılması sonrasında veri toplama aşamasına geçilmiş, Eylül/2019 ayı sonu itibariyle de çalışma tamamlanmıştır.

Yöntem

Bu araştırmada, tasarruf sahiplerinin, dolarizasyona neden olan davranışlarının anlaşılması, bu tespitlerden yola çıkarak yatırımcı tiplerinin belirlenmesi, tasarrufu artırıcı ve tasarrufları genel ekonominin ihtiyaç duyduğu yerlere yönlendirilebilecek ve dolarizasyonu önleyecek öneriler geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Tasarruf sahiplerinin tasarruflarını yatırıma dönüştürme eğilimlerinin anlaşılması, istenen şekilde davranmalarının sağlanmasına, tasarruflarına yön verebilecek öneriler geliştirebilmesine ve dolarizasyonun azaltılmasına katkı verebilecektir.

Araştırma, teorik ve uygulama bölümleri olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Teorik bölüm için literatür taraması (Edwards, S. (2001); Feige, E (2002); Keynes J.M. (1961); Machado, C.G. (2008) vb.) yapılmış, tasarruf, yatırım ve dolarizasyon kavramları, tasarrufların yatırıma dönüştürülmesi davranışı incelenmiş ve konu güncel döviz mevduatı rakamları ile desteklenmiştir. Uygulama bölümünde, yatırım aracı olarak döviz mevduat hesaplarını tercih eden tasarruf sahiplerinden bilgi toplamak amacıyla literatürde benzer konularda yapılmış çalışmalar incelenerek (Acosta, A. (2001); Basso, H.S., Calvo-Gonzalez, O. ve Jurgilas, M. (2007); Üçdoğruk Ş., Kahyaoğlu S.B. (2007); Serdengeçti, S (2005); Rengifo, E.W.,

Court, E.J. ve Ozsoz, E. (2010)) ve literatürde tasarruf nedenleri, tasarruf eğilimleri araştırmaları, geleneksel ve davranışsal iktisat teorilerinden faydalanılarak 15 ifade içeren anket formu geliştirilmiştir. Anket formu, kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevapları olan beşli Likert ölçeğine göre hazırlanmıştır. Anket formu ile döviz mevduatı sahiplerinden bilgi talep edilmiştir.

Saha çalışması öncesinde gerekli düzenlemeleri yapmak ve anket formuna son halini vermek üzere 40 kişilik bir grup ile ön çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada alınan geri dönüşler dikkate alınarak anket formu güncellenmiştir. Analize başlamadan uygulanan anketin güvenilir ve geçerli olup olmadığının sorgulanması gerekmektedir. Bu amaçla Cronbach's Alfa testi uygulanmıştır. Cronbach's Alfa, 0 ile 1 arasında değer alan bir testtir. Değer, bire yaklaştıkça geçerlilik ve güvenilirlik artmaktadır. Anket geneli için uygulanan Cronbach's Alfa test sonucu 0.812 olarak bulunmuş ve anket formunun güvenilir ve geçerli olduğu görülmüştür.

Araştırmanın evreni, Kırşehir'de tasarruflarını döviz tevdiat hesabında değerlendiren yurtiçi yerleşik kişilerdir. Kırşehir il sınırları içerisinde yer alan 28 banka şubesinde döviz tevdiat hesabı bulunan kişiler çalışmada hedef alınmıştır. Kırşehir il geneli bankalarda Eylül 2019 ay sonu itibarıyla 1.7 milyon TL ve 1.9 milyon TL karşılığı döviz mevduatı hesabı bulunmaktadır. Bu haliyle mevduatın %48'i TL iken %52'si döviz olarak dağılım göstermektedir (<http://ebulten.bddk.org.tr/finturk#>). Bu oran, ülke geneli döviz mevduatı toplam mevduat içerisindeki payı olan %53 rakamına yakın bir orandır. Bu yakınlıktan yola çıkılarak Kırşehir'deki döviz mevduatı değişiminin, ülke genelindeki değişimi yansıtılabileceği değerlendirilmektedir. Bilgi almak için yüz yüze görüşme yapılan 550 kişinin 423'ünden (%76) dönüş sağlanmış, formların 398'i değerlendirmeye alınmıştır. Mevduat sahiplerinin tasarrufları ile ilgili durumu gizli tutmak istemelerinin doğal olduğu hususu göz önüne alındığından geri dönüş sağlanan ve değerlendirmeye alınan kişi sayılarının önemli rakamlar olduğu kabul edilebilir.

Bulgular

Tasarruf sahipleri, tasarruflarının değerini artırmak veya enflasyon karşısında değer kaybetmesini önlemek amacıyla çeşitli finansal enstrümanlara yatırım yaparlar. Yatırım kararında rasyonel koşullar kadar duygusal durum da yönlendirici olur. Türkiye'de, güncel merkez bankası raporlarına göre, tasarruf sahipleri bankalardaki mevduatlarını döviz tevdiat hesaplarında değerlendirmeyi tercih etmekte ve dolarizasyona neden olmaktadır. 19.09.2019 tarihi itibarıyla yurtiçi yerleşik kişilerin bankalardaki döviz tevdiat hesapları toplamı tarihi yüksek seviyelere ulaşmıştır. Tasarruf sahiplerinin, piyasadaki değişimlere, fiyat dalgalanmalarına ve önlerinde başka yatırım seçenekleri olmasına karşın döviz olarak dolarizasyona sebep olma nedenlerini tespit etmek amacıyla saha çalışması yapılmıştır. Saha çalışmasında, hazırlanan anket formu ile bankalarda döviz tevdiat hesabı bulunan kişilerden, döviz mevduatı hesabı sahibi olmalarına neden olan faktörleri ve döviz tercih etme nedenlerini tespit ederek tasarruf sahiplerinin davranışlarını anlamak amacıyla bilgi talep edilmiştir. Elde

edilen veriler, faktör analizine tabi tutulmuştur. Faktör analizi (FA), birbiriyle ilişkili çok sayıda değişkeni bir araya getirerek az sayıda kavramsal olarak anlamlı yeni değişkenler (faktörler, boyutlar) bulmayı, keşfetmeyi amaçlayan çok değişkenli bir istatistik olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk, 2002, s.473).

Saha çalışması ile elde edilen veri değerlerinin tutarlı olup olmadığı, örneklemin analiz için uygun olup olmadığı Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ile belirlenmektedir. KMO, sıfır ve bir arasında değer bulmaktadır. Değerinin yüksek olması, ölçekteki her bir değişkenin, diğer değişkenler tarafından mükemmel bir şekilde tahmin edilebileceği anlamına gelir. Değerlerin sıfır ya da sıfıra yakın çıkması durumunda, korelasyon dağılımında, bir dağınıklık olduğu için bu değerlere dayalı olarak yorum yapılamaz. Kaiser-Meyer-Olkin testi sonucunda, değer 0.50'den düşük olması halinde faktör analizine devam edilemeyeceği yorumu yapılır (Çokluk vd., 2012, s.207).

KMO ölçütü, 0,9 ile 1 arasında olduğunda veri setinin mükemmel, 0,8 ile 0,89 arasında olduğunda çok iyi, 0,7 ile 0,79 arasında olduğunda iyi, 0,6 ile 0,69 arasında olduğunda orta, 0,5 ile 0,59 arasında olduğunda zayıf olduğuna işaret eder. KMO ölçütü, 0,5'in altında olduğunda veri setinin, faktör analizi için uygun olmadığını göstermektedir (Aydın, 2007:4).

Barlett testi ile ise saha çalışması ile elde edilen verilerin analize uygunluğu test edilir. Test sonuçları anketin güvenilir ve geçerli olduğunu, elde edilen verilerin tutarlı olduğunu, verilerin analize uygun olduğunu göstermektedir (Cronbach's Alfa: .812, KMO: .709, Barlett: 5992.578, $p < .05$). Veriler, analiz sonucunda dört faktöre ayrılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir. Bileşenler göz önüne alınarak faktör isimleri tespit edilmiştir.

Faktör analizi ile elde edilen sonuçlar doğrultusunda tasarruf sahipleri, dövizde bakış açılarna göre dövizciler, alternatifsizler, ümitliler ve zarardakiler olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Dövizciler grubu dört, diğer gruplar üç bileşenden oluşmaktadır. Tüm bileşenlerin ortalamalarının 3.50'den büyük olması grup isimlerinin katılımcıları doğru şekilde ifade ettiğini göstermektedir.

Dövizciler, piyasa koşullarından ve kur fiyatlarından bağımsız olarak neredeyse tüm tasarruflarını dövizde değerlendirmektedirler. Döviz kurları artsa da azalsa da bu grup döviz almakta ve dövizde kalmaktadır. Grup en iyi yatırım aracının döviz almak olduğuna, dövizin her zaman kazandırdığına, döviz riskinin çok düşük olduğuna inanmakta ve bu inançla dövizde yatırımı herkese tavsiye etmektedirler.

Tablo 1: Döviz yatırımcı tipleri

Faktör İsmi	Bileşen	faktör yükü	özdeğer	F%	Ortalama
Dövizciler	En iyi yatırım dövizdir.	.861	9.357	27.119	4.302
	Döviz her zaman kazandırır.	.855			
	Dövizin riski en azdır.	.836			
	Döviz herkeşe tavsiye ederim.	.804			
Alternatifsizler	Faiz istemiyorum.	.830	7.602	51.914	3.902
	Karar vermekte zorlanıyorum.	.801			

	Başka bir enstrümana yatırım yapmak istemiyorum.	.787			
Ümitliler	Fiyatı yükselecek.	.780	5.902	68.551	3.852
	Döviz çok kazandıracak.	.705			
	Yüksek getiri bekliyorum.	.698			
Zarardakiler	Yüksek kurdan aldım.	.680	4.855	84.889	3.610
	Bugünkü fiyattan satmak istemiyorum.	.662			
	Fiyat, aldığım fiyatın çok altında.	.655			
KMO	.709	Cronbach'a Alfa	.812		
Barlett	5992.578	Sig	.000		

Alternatifsizler olarak adlandırılan grup, başka bir seçenek bulamadıkları için döviz yatırım yapan kişilerdir. Güncel ekonomik koşullar nedeniyle herhangi bir alana yatırım yapmakta tereddüt eden, yatırım kararı vermek için beklemede kalan kişilerle, dini hassasiyetlerle faize karşı olan kişiler bu gruptadır. Grup finansal enstrümanlarla ilgili bilgi eksikliğinden de kaynaklı olarak döviz almaktan başka yönde bir karar vermekte zorlanmakta ve başka bir enstrümana yatırım yapmak istememektedir.

Ümitliler, döviz kurlarının, önümüzdeki dönemde bugünkü seviyelerden çok yükseklerde olacağını düşünen kişilerdir. Döviz yatırım yapmaları halinde yüksek oranda kar elde edileceklerini hesaplamaktadırlar. Diğer yatırım enstrümanlarına oranla, kısa vadede yüksek getiri beklentileri vardır.

Zarardakiler, güncel kurların üzerinde seviyelerden döviz almış ve bugün için önemli zararı olan kişilerdir. Bu kişiler, ellerindeki döviz satın aldıkları seviyelere göre düşük olan güncel kurlardan satmak istememektedirler. Grubun, döviz kurları maliyetin üzerine çıkana kadar dövizde kalmaya devam edecekleri görülmektedir.

Sonuç

Gerçek veya tüzel kişiler, kazançlarının bir kısmını, ileri tarihlerde tüketmek için tasarruf ederler. Tasarruflar, değerlerinin korunması ve artırılması için çeşitli enstrümanlara yönlendirilerek yatırıma dönüştürülür. Tasarrufların yatırıma dönüştürülme kararı verilirken, tasarruf sahipleri rasyonel davrandıkları kadar psikoloji, çevre ve tutumlardan etkilenecek irrasyonel davranışlar da sergileyebilirler. Bu irrasyonel davranışlar, yatırım taleplerinin belirli bir yatırım enstrümanına yoğunlaşmasına neden olabilmektedir. Yatırımcıların, bankalardaki mevduatlarını yerel para birimi yerine döviz tevdiat hesaplarında değerlendirmeleri dolarizasyon olarak isimlendirilmektedir. Dolarizasyon, yatırım dağılımının sağlıksız olmasına, talebi artan enstrümanın fiyatlarında ani artış veya azalışlara, ülke ekonomisinin dalgalanmalara verdiği tepki kalitesinin düşmesine, merkez bankasının piyasa üzerindeki kontrol gücünün azalmasına neden olmaktadır. Ülkemizde son aylarda, yurtiçi yerleşik kişilerin TL yerine döviz almaya yönelimleri sonucu dolarizasyon izlenmektedir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası verilerine göre 19.09.2019 tarihi itibarıyla yurtiçi yerleşiklerin bankalardaki döviz tevdiat hesabı toplamı 193 milyar USD'ye ulaşmıştır.

Bu haliyle yurtiçi yerleşiklerin bankalardaki toplam mevduatının %53'ü döviz mevduatından oluşmaktadır.

Bu çalışma, Kırşehir ilinde tasarruflarını TL yerine döviz alımına yönlendiren ve dolarizasyona neden olan tasarruf sahiplerinin, bu davranışını etkileyen finansal faktörler ile duygusal eğilimleri anlayabilmek, TL'ye dönüşü teşvik edebilmek, onlara hitap edebilecek enstrümanlar geliştirebilmek, tasarrufu artırıcı uygulamalar önerebilmek için yapılmıştır.

Saha çalışmasında tasarruflarını dövize yönlendiren tasarruf sahiplerinin, dövize yatırım yapma nedenlerini tespit etmek amacıyla hazırlanan anket formu kullanılarak yüz yüze yapılan görüşmeler ile bilgi toplanmıştır. Toplanan bilgiler analiz edilerek tasarruflarını döviz tevdiat hesaplarına yönlendiren kişiler, tasarrufa bakış açılarına göre dövizciler, alternatifsizler, ümitliler ve zarardakiler olmak üzere dört gruba ayrılmıştır.

Veri toplamak için kullanılan ankette yer alan duygusal eğilimleri tespit etmeye yönelik ifadeler verilen cevaplar incelendiğinde, literatürde ifade edilen ekonomik dalgalanmalar, piyasaya güven, yüksek kur ve enflasyon, ekonomik beklentiler gibi ekonomik verilere dayanan rasyonel faktörlerin yanı sıra duygusal eğilimlere dayanan irrasyonel faktörlerin de dolarizasyon üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Çalışmada elde edilen veriler, dolarizasyonun temel nedeninin finansal okuryazarlık eksikliği olduğuna işaret etmektedir. Tasarruf sahiplerinin genel ekonomi, yüksek enflasyon ve kur dalgalanmaları konularındaki olumsuz beklentilerinin devam etmesi dolarizasyonu artırmaktadır. Yabancı para yatırım yapma güdüsü bir başka neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini hassasiyetle faizden uzak duran ve TL'de kalması halinde enflasyon oranında zarar göreceği olan tasarruf sahiplerinin yabancı paraya yönelmeleri dolarizasyonu önemli derecede etkilemektedir. Türkiye'de portföy çeşitlendirme imkanının kısıtlı olması, tasarruf sahiplerinin önünde finansal enstrüman sayısının azlığı dolarizasyonu yükseltmektedir. Kira ödemeleri veya vadeli alımlar gibi çeşitli sözleşmelerinin yabancı para üzerinden yapılması döviz talebini artırmaktadır. TL'ye dönüşü motive edecek unsur eksikliği de yatırımcının yabancı parada kalmayı sürdürmesine neden olmaktadır.

Finansal okuryazarlığın ve piyasaya olan güvenin artırılması dolarizasyonun aşılması için gerekli ilk iki adımdır. Ancak bu iki adım da uzun vadede hayata geçirilebilecek sabırla üzerinde durulması gereken çözümlerdir.

Ankette yer alan 'Herhangi bir şekilde faiz geliri istemiyorum' ifadesi, dini hassasiyetlerle faizden uzak durmak isteyenlerin olduğuna işaret etmektedir. Bu düşüncede olanlar faizden uzak durmanın çözümlerinden bir tanesi olarak yabancı para yatırımını görmektedir. Tasarruf sahiplerinin bu hassasiyeti anlaşılmalı ve bu hassasiyeti giderecek faiz geliri içermeyen TL üzerinden düzenlenmiş kira ve gayrimenkul ortaklığı sertifikası benzeri yeni finansal enstrümanlar geliştirilmelidir. Bu yeni enstrümanlar tüm yatırımcı gruplarının portföylerinin çeşitlendirilmesine de katkı verecektir. Yeni enstrümanların geliştirilmesi kadar bu enstrümanların yatırımcılara anlatılması ve satışına gayret edilmesi önem taşımaktadır.

Saha çalışmasından elde edilen veriler, tasarruf sahiplerinin rasyonel davranışlarının yanı sıra davranışsal finans alanında incelenen duygusal eğilimlerin de dolarizasyon üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Döviz tevdiat hesabı sahipleri, döviz kurlarında bekledikleri derecede artış olmamasına, kurlarda dalgalanmanın azalmasına, faiz oranı, enflasyon oranı gibi finansal verilerde olumlu gelişmeler görülmesine karşın, bu gelişmeleri bir tarafa bırakarak kendileri açısından iyi sonuçlu senaryo olan kurlarda kısa vadede yüksek artışa fazlaca odaklanmakta ve bu yönde yorumlara dikkat etmektedir. Bu durum literatürde iyimserlik eğilimi olarak ifade edilmektedir.

Döviz tevdiat hesapları arasında güncel kurlardan yüksek seviyelerde döviz alanlar bulunmaktadır. Bu grup değeri düşen varlığı elde tutmakta ısrar etmekte, zararı realize etmekten kaçınmakta ve yatınlık eğilimi göstermektedir. Sahip olduğu döviz en iyi yatırım aracı olarak gören ve ekonomik koşullar ve finansal beklentilerden bağımsız olarak yatırımlarının piyasa değerinin yakın zamanda yükseleceğine inanan grup ise sahiplik eğilimini yansıtmaktadır. Statüko eğilimi gösteren grup tüm gelişmelere, önerilere ve alternatiflere karşın döviz tercih etmektedir.

Yabancı para yatırım güdüsü dolarizasyonu besleyen önemli etkenlerden bir tanesidir. Piyasalardaki gelişmelerden ve beklentilerden bağımsız olarak yabancı paraya yatırım yapan, özellikle ülke dışında yaşayan ve geliri yabancı para olan kişilerin tasarruflarını yurt içi bankalarda döviz tevdiat hesaplarında değerlendirmelerini azaltacak adımlar atılmalıdır. Türkiye’de her iki tarafı da yurt içinde yerleşik olan kişilerin yapacakları sözleşmelerin TL üzerinden yapılmasının teşvik edilmesinin gerekli olduğu görülmektedir. Döviz tevdiat hesaplarından, TL mevduata dönmeyi teşvik edecek fiyatlamalar ve TL mevduatta kalmayı teşvik edecek faiz ve vergi oranlarının uygulanması da faydalı olacaktır. Dolarizasyonu azaltmaya yönelik tüm gayretlere karşın TL’nin kısa zamanda değer kaybedeceğine, döviz kurlarında yüksek artış olacağına yönelik algı oluşturan kişilerin bu tavırlarını önleyecek müdahaleler de devreye alınmalıdır. Bu hususun önlenmesi için yatırımcıların kulaktan dolma bilgilerle değil, profesyonel destek alarak yatırım tercihinde bulunmalarını sağlayacak imkanlar da geliştirilmelidir.

Çalışma ile elde edilen sonuçlar ışığında tasarruf sahiplerinin yatırım eğilimlerine ve finansal beklentilerine uygun koşullarda yeni finansal ürünler sunulabilecektir. Bu yeni ürünler, tasarruf sahiplerinin bir kısmının mevduatlarını döviz tevdiat hesapları yerine TL mevduatta değerlendirmelerine yardımcı olacaktır. Bu sayede dolarizasyondaki artışın önünün kesilmesi sağlanarak tasarrufların, yatırım enstrümanları arasında dengeli dağılmasına, ekonominin dolarizasyonun olumsuz etkilerinden korunmasına, ekonomik dalgalanmalara karşı atılacak adımların etkinliğinin artmasına ve ekonominin şoklara karşın daha güçlü durmasına katkı verilebilecektir.

Çalışma, Kırşehir ilinde elde edilen veriler kullanılarak yapılmıştır. Her ne kadar adı geçen ilde görülen dolarizasyon eğilimi Türkiye ortalaması ile yakınlık gösterse bile bir ilde

edilen sonuçları ÷lke için genellemek doğru olmayacaktır. Bu nedenle ÷lke genelinde dolarizasyona neden olan yatırımcı davranışının ayrıca incelenmesi uygun olacaktır.

Kaynakça

- Acar B, N. (2001) *Para İkamesi Olgusu ve Makro Ekonomik Etkileri*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2001. İzmir
- Acosta, A. (2001). *The False Dilemma of Dollarization*. Global Policy Forum, March/April. Accessed 17 March 2017. <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/173/30438.html> Erişim tarihi: 01.08.2019
- Aydın, B. Z. (2007). *Faktör Analizi Yardımıyla Performans Ölçütlerinin Boyutlarının Ortaya Konulması*. 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi. İnönü Üniversitesi, 24-25 Mayıs: 25 – 38, Malatya.
- Ayverdi, İ. (1994). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. (Birinci Baskı, Cilt: 3) Türkiye Gazetesi, İstanbul.
- Basso, H.S., Calvo-Gonzalez, O. ve Jurgilas, M. (2007). *Financial Dollarization: The Role of Banks and Interest Rates*. ECB Working Paper s. 748.
- Broda, C., Yeyati, E. L. (2003), *Dollarization and the Lender of Last Resort, Dollarization Debates and Policy Alternatives*. The MIT Press, Cambridge, pp.101-133
- Büyüköztürk, Ş. (2002). *Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı*. Kurum ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 470 – 480.
- Chang, R. ve Velasco, A. (2001). *Monetary Policy in A Dollarized Economy Where Balance Sheets Matter*. Journal of Development Economics, 66, 445-464.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve Lisrel Uygulamaları*. Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Dumrul, C., (2010), *Türk Ekonomisinde Para İkamisinin Belirleyicilerinin Sınır Testi Yaklaşımı İle Eş-Bütünleşme Analizi*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 35, 199-23.
- Edwards, S. (2001). *Dollarization and Economic Performance: An Empirical Investigation*. NBER Working Papers, WP 8274, Cambridge, www.nber.org/papers/w8274, 25.06.2002.
- Ertürk, E (2001), *Uluslararası İktisat*. 2.Baskı, Alfa Yayınları. Bursa.
- Feige, E (2002). *The Dynamics of Currency Substitution, Asset Substitution and Defacto Dollarization and Euroization in Transition Countries*. 8. Dubrovnik Gelişmekte Olan Ülkelerde Para Politikası ve Döviz İkamesi Konferansı tebliği, 36.
- Guidotti, P.E. ve Rodríguez, C.A. (1992). *Dollarization in Latin America: Gresham's Law in Reverse?*, IMF Staff Papers, 39(3), 518–544.
- Guiso, L., Sapienza, P. ve Zingales, L. (2008). *Trusting the Stock Market*. The Journal of Finance, 63(6), 2557–2600.
- Hekim, D., (2008), *Para İkamesi Histerisi ve Türkiye Örneği*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 3(1), 27-43
- Karan, M. B. (2004). *Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi*. Gazi Yayınevi, Ankara.
- Karan, M. B. (2013). *Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi*. Gazi Yayınevi, Ankara.
- Keynes J.M. (1961). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Macmillan and Co. Ltd., London.
- Keynes, J. M. (1991), *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. Harcourt Brace Publication, San Diego.
- Küçükşille, E., Usul, H. (4 Nisan 2012 Eylül 2012). *Bilişsel Önyargılar ve Yatırımcı Kararlarına Etkileri*, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi: 26- 35.
- Levy-Yeyati, E. ve Sturzenegger, F. (2005). *Classifying Exchange Rate Regimes: Deeds and Words*. European Economic Review, 49(6), 1603–1635.

- Luca, A. ve Petrova, I. (Ekim 2003). *Credit Dollarization In Transition Economies: Is It Firms' or Banks Fault?*, Erisim: 10 Ocak 2007, Drexel University. http://www.bof.fi/bofit/seminar/ws2004/paper_luca.pdf.
- Machicado, C.G. (2008). *Liquidity Shocks and The Dollarization of a Banking System*. Journal of Macroeconomics, 30(1), 369-381.
- Meyer, Stephen A. (2000), *Dollarization: An Introduction*. <http://www.cumber.com/content/Travel/Dollarization.pdf> (Erişim tarihi: 01.08.2019)
- Neanidis, K.C. ve Savva, C.S. (2013). *Institutions and Financial Dollarization: Indirect Effects Based on a Policy Experiment*. CGBCR Discussion Paper Series No. 186.
- Oomes, N. (2003). *Network Externalities and Dollarization Hysteresis: The Case of Russia*. IMF Çalışma Tebliği, No 03/96
- Rengifo, E.W., Court, E.J. ve Ozsoz, E. (2010). *Deposit Dollarization and Its Impact On Financial Deepening in the Developing World*. Fordham University Department of Economics Discussion Paper No. 2010-08.
- Sachs, J. and Larrain, F. (1999). *Why Dollarization is More Straitjacket Than Salvation*. Colombia International Affairs, Foreign Policy, Fall 1999. Accessed 10 March 2018. <https://docs.google.com/file/d/0B6fUcKTXc1UkZmUyMTc2ZTktYWZIMC00NTUwLWewYzEtYjVhMTAyYThlNzEz/edit?pli=1> Fall 1999 Erişim tarihi: 05.07.2019)
- Sami, Ş. (1985). *Temel Türkçe Sözlük; Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî*. (Birinci Baskı, Cilt: 3). Karakuşak Basın ve Yayın Limited Şirketi, İstanbul.
- Sancak, E, Demirci, N. (2012). *Ulusal Tasarruflar ve Türkiye'de Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarrufların Önemi*. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:8 (Sayı:2): 159-198.
- Saraç, M., Kahyaoğlu M.B. (2011). *Bireysel Yatırımcıların Risk Alma Eğilimine Etki Eden Sosyo-Ekonomik ve Demografik Faktörlerin Analizi*. BDDK, Bankacılık ve Finansal Piyasalar, Cilt 5 (Sayı 2)
- Serdengeçti, Süreyya (2005), *Dolarizasyon/Ters Dolarizasyon*. <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2005/sunumeskisehir.pdf> (21.07.2010)
- Sefil S., Çilingiroğlu H.K. (Bahar 2011). *Davranışsal Finansın Temelleri Karar Vermenin Bilişsel ve Duyusal Eğilimleri*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 10 Sayı: 19: 2011 247-268.
- Sevim, U., Temizel, F., Bayramoğlu, F., Balı, S., ve Kostakoğlu, F. S. (2018). *Girişim Finansmanı*. Anadolu Üniversitesi Yayını (No: 3227), Eskişehir.
- Üçdoğruk Ş., Kahyaoğlu S.B. (2007). *Hane Halkı Tasarruf Tercihleri-Türkiye Örneği*. www.researchgate.com.
- Ülgener, S.F. (1986). *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*. (12. Baskı) Filiz Kitabevi, İstanbul.
- www.tasarrufegilimleri.com Erişim Tarihi: 15.08.2019
- www.tcmb.gov.tr Erişim Tarihi: 12.09.2019
- www.tdk.gov.tr Erişim Tarihi: 09.09.2019
- <http://ebulten.bddk.org.tr/finturk#> Erişim Tarihi: 25.09.2019

KAMU ALIMLARINDA TEMİNATLAR, İRAT KAYDI, GÜNCELLEME SORUNU VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Mehmet AKSOY¹

Öz

Mali hukukun bir kolu olan ihale hukuku iki yönlüdür. Bir yönü gelir getirici ihaleleri, diğer yönü harcama yapmayı gerektiren ihalelerdir. Harcamayı gerektiren ihaleler 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu ve ikincil mevzuat hükümleri çerçevesinde yapılır. Kamu kaynağı kullanılan ihalelerin temel konularından birisi teminatlar hususudur. İhalelerde isteklilerin tekliflerinde ciddi olmalarını ve yüklenicilerin ihale mevzuatına ve sözleşmeye uygun hareket etmelerini sağlamak için alınan teminatlar geçici, kesin, ek kesin ve avans teminatlardır. Teminatların ihale mevzuatında belirtilen şekil ve standartta olması gerekir. Teminatın teslim alınmasında, iadesinde ve gerektiğinde gelir kaydedilmesinde idarenin uyması gereken bazı ilke ve kurallar bulunmaktadır. Kamu görevlilerinin bu hususlara uymamaları durumunda mali, idari ve cezai sorumlulukla karşılaşmaları söz konusu olur. Teminatların gelir kaydedilmesinde ve iadesinde bazı uygulama sorunları yaşanmaktadır. Asgari oranın üzerinde teslim alınan teminatın gelir kaydedilmesi ve teminatın güncelleme yapılmadan gelir kaydedilmesi uygulama sorunlarının başında gelmektedir. Bu makalede teminatlar hakkında genel bir bilgi verilmiş, uygulamada karşılaşılan sorunlara değinilmiş ve bu sorunlara çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede makalenin temel amacı ihale ve sözleşme sürecinde yer alan kamu görevlilerini bilgilendirerek mali sorumlulukla karşılaşmamalarını sağlamaktır. Bu bağlamda, literatür taraması yapılmış, konuyla ilgili çalışmalar incelenmiş ve yargı kararları taranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Alımı, Teminat, Gelir Kaydı, İade, Güncelleme

Warranties in Public Procurement, Revenue Recording, Updating Problem and Solution Suggestions

393

Abstract

Tender law, which is a branch of financial law, has two aspects. One aspect is the revenue-generating tenders and the other one is the tenders requiring expenditures. Tenders requiring expenditures are conducted in the framework of the Public Procurement Law no.4734 and the provisions of secondary legislation. Warranties is one of the main topics of the tenders where public resources are used. Warranties are received from the bidders in tenders to ensure that they are serious in their bids and that the contractors act in compliance with the tender legislation and contract; and they are provisional warrant, performance bond, additional performance bond and pre-financing guarantees. The warranties should comply with the form and standard stipulated in the tender legislation. There are principles and rules that the administration should observe while receiving, returning and recording warranties as revenue when necessary. If the public officers do not comply with those, they face financial, administrative and penal responsibilities. There are some practical problems in recording warranties as revenues and returning them. Main practical problems include recording as revenue the warranty that is received over the minimum rate and recording the warranty without updating. This article gave general information on warranties, addressed the practical problems, and attempted to develop solution suggestions. In this framework, the main purpose of this article is to inform the public officers included in the bidding and contacting processes and ensure that they do not face financial responsibility. In this context, literature review was made; studies related to the topic were examined; and judicial decisions were screened.

Keywords: Public Procurement, Warranty, Revenue Recording, Returning, Updating Problem

¹ Dr. Sayıştay Üyesi, Sayıştay, faaksoy@hotmail.com

Giriş

Kamunun mali faaliyetleri ile bu faaliyetlerin hukuki temellerini inceleyen bir bilim dalı olan mali hukukun konusuna; kamu gelirleri, kamu borçları, vergi hukuku, Türk vergi sistemi, kamu giderleri ve bütçe hukuku yanında kamu ihale hukuku da girmektedir. Kamu ihale hukuku, iki yönlüdür. Bir yönü ile ihale neticesinde kamunun gelir elde etmesini, diğer yönü ile yapılan ihale için kamu kaynağının kullanılmasını konu edinmektedir. Kısaca ihale kavramı kamuya gelir getirici faaliyetler ile kamunun harcama yapmasını gerektiren faaliyetlerini ifade etmektedir.

Kamunun kaynak kullanımı yönüyle ihale hukuku; mal ve hizmet alımı ile yapım işleri için kamu kaynaklarından yapılan harcamaların tabi olduğu ilke, usul ve esasların belirlendiği bir hukuk dalı olup anılan işlerin hangi idari usullerle, hangi ilkeler ışığında ve nasıl ihale edileceğini düzenler. Bu kapsamda ihale hukukunu oluşturan temel konulardan biri olan kamu alımlarında teminatlar hususu bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Kamu alımlarında teminatlar; birincil ve ikincil ihale mevzuatının önemli konularındandır. Kamu idareleri tarafından yapılan ihalelerde istekli konumunda olan kişilerin tekliflerinde veya taahhütlerinde samimi ve mevzuata uygun davranmalarını temin etmek ve ihale mevzuatı ile ihale dokümanına uygun olarak taahhütlerin yerine getirilmesini sağlamak bakımından teminat alınması önemlidir.

Bu bağlamda teminatların belirlenen oranlar ve tespit edilen değerler üzerinden alınması, teminatların gelir olarak kaydedilmesinde ve iadesinde ihale mevzuatına uygun hareket edilmesi ve teminatları ilgilendiren diğer hususların hem kamu görevlileri hem de istekliler ve yükleniciler tarafından bilinmesi önem arz etmektedir.

Çünkü ulusal ve küresel pazarın önemli bir parçası (Çolak ve Demirboğa, 2014, s. 92) olan kamu alımları kamu kaynakları kullanılarak finanse edilmektedir. Ülkemizde yıllık kamu alımlarının gayrisafi milli hasılanın önemli bir oranına tekabül ettiği dikkate alındığında, kamu ihaleleri yoluyla temin edilen mal ve hizmet alımı ile yapım işlerinin ne derecede büyük parasal değerlere ulaştığı açıkça görülmektedir (Şahiner, 2016, s.1).

Kamu ihalelerinde kullanılan kaynağın kamusal niteliği ve kamusal ihtiyaçların uygun şartlarla ve zamanında karşılanması gerekliliği, ihale sürecinde ve sözleşmenin yürütülmesi aşamasında ortaya çıkması muhtemel bazı risklerin güvence altına alınmasını zorunlu kılmaktadır. İşte kamu ihalelerinde alınan teminatlarla, hem bu aşamalarda ortaya çıkması muhtemel kural ihlalleri bakımından caydırıcılık sağlanması hem de ortaya çıkan kural ihlallerinin cezalandırılması amaçlanmaktadır.

Kamu ihale mevzuatı ile kamu alımları sıkı bir takım esas ve usul kurallarına bağlandığı için ihale sürecinde ve ihale sözleşmesinin uygulanması sürecinde yaşanması muhtemel kural ihlalleri ve bu ihlallerden doğacak riskleri önlemek amacıyla ihaleye katılanlara ve ihaleyi kazanarak sözleşme imzalayan yüklenicilere idari, cezai ve mali bazı yaptırımlar öngörülmüştür.

Makalenin temel amacı; kamu alımlarında önemli yer tutan teminatlar hakkında bilgi vermek, kamu görevlileri, istekliler ve yüklenicilerin dikkat etmeleri gereken hususları ortaya koymak, teminatların iadesi veya idare adına gelir kaydedilmesi durumunda önem arz eden hususlara dikkat çekmek, yaşanan sorunlara çözüm önerileri geliştirmek ve bu konuda ihale mevzuatına uyulmaması halinde karşılaşılması muhtemel müeyyide ve sorumluluklara değinmektir.

İhale mevzuatında yer alan ilke ve esaslar dâhilinde teminatların idarece alınması, iadesi, gelir kaydı ve güncellenmesi hususları kamu alımlarında kamu kaynaklarının etkin kullanımı açısından önem arz eden bir husustur. Bu bağlamda, kamu alımları konusunda geniş bir literatür taraması yapılmış, konu hakkında yazılmış ve konunun tekniği ile ilgili çalışmalar incelenmiş ve yargı kararları taranmıştır.

1. Teminatın Tanımı ve Önemi

Olabilecek bir zararı giderebilecek karşılık (Doğan, 1986, s. 967), belli bir hukuki durumu (genellikle borcun ödenmesini) sağlamak için verilen garanti, bir borç için alacaklıya verilen güvence, bir borcun zamanında ve uygun biçimde ödeneceğini sağlayan işlem (Yarmalı ve Alp, 2017, s.718) şeklinde tanımlanan teminat kavramının kamu alımlarındaki tanımı ise kamu ihalelerine katılabilmek için isteklilerin ve yüklenicilerin idareye vermeleri gereken belli oran ve miktarlardaki para ve diğer değerleri ifade etmektedir.

Teminat; kamu idaresinin ileride doğabilecek risklere karşı alacağını güvence altına almaya dönük bir koruma tedbiridir. Kamu alımlarında ise yükümlülüklerini ihale mevzuatı ve ihale dokümanına uygun şekilde yerine getirmeyen, ihaleye katılan isteklilerle ihaleyi kazanan yükümlülerin bu kural ihlallerinden doğması muhtemel kamu alacağının garanti altına alınması açısından önemlidir. Bu şekilde garanti altına alınan kamu alacağı ile kamu kaynaklarının etkin, verimli ve ekonomik kullanımı hedeflenmiş olmaktadır.

2. Kamu Alımlarında Teminat Çeşitleri

Kamu alımlarında geçici teminat, kesin teminat, ek kesin teminat ve bütçe dışı avans teminatı olmak üzere farklı teminatlar alınmaktadır.

2.1. Geçici Teminat

Geçici teminat istekli olduğu işi yapabilecek kapsamda belirli ekonomik gücü olanların ihaleye katılmalarını sağlamak, yaptırım aracı olarak kullanmak, tekliflerin daha ciddi bir şekilde hazırlanmasını sağlamak, ihaleye fesat karıştırılmasını önlemek gibi çeşitli nedenlerle teklif edilen bedelin ihale mevzuatında belirlenen orandan az olmamak üzere isteklilerden alınan teminattır.

İhaleye konu işi yapmaya istekli ve yeterli kişilerin teklif vermelerini sağlamak üzere teklif edilen bedelin belli oranında 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nda sayılan ve teminat olarak kabul edilebilecek değerler üzerinden geçici teminat alınması kanuni bir zorunluluktur.

4734 sayılı Kanununun 33'üncü maddesi gereğince ihalelerde, teklif edilen bedelin %3'ünden az olmamak üzere, istekli tarafından verilecek tutarda geçici teminat alınır.

İstekliler tarafından Kanuni oran üzerinde de geçici teminat verilebilir. Ancak, bu durum istekliye bir ayrıcalık veya öncelik oluşturmaz. Kanuni oran üzerinde teminat verilmesi, isteklinin teklifinin diğer istekliler tarafından doğru olarak tahmin edilmesini engellemeye yöneliktir. Kanuni oran altında geçici teminat sunulması ise verilen teklifin değerlendirme dışında kalmasına neden olur.

Geçici teminata ilişkin belgeler ve geçici teminat mektupları ihalenin ilk oturumunda ihale komisyonu tarafından mevzuata ve ihale dokümanına uygunluk yönünden incelenir ve zarf açma ve belge kontrol tutanağına kaydedilir. Uygun olmayan geçici teminat sunan istekliler, tekliflerin değerlendirildiği ikinci oturumda ihale dışında bırakılır. Sözleşme imzalandıktan sonra ise geçici teminat iade edilir.

2.1.1. Geçici Teminat Alınması Zorunlu Olmayan Durumlar

Kamu ihtiyaçlarını gidermek için başvuru alan bazı alım usullerinin uygulanmasında geçici teminat alınması zorunlu değildir.

- 4734 sayılı Kanun'un 33'üncü maddesine göre; ihale dokümanında belirtilmek şartıyla danışmanlık hizmet alımlarında geçici teminat alınması zorunlu değildir.
- Anılan Kanununun 22'nci maddesi uyarınca kamu alımlarında bir ihale usulü olmayan doğrudan temin yolunun tercih edilmesi halinde de geçici teminat alınması zorunlu değildir.

2.2. Kesin Teminat

4734 sayılı Kanununun 43'üncü maddesine göre kesin teminat; taahhüdün sözleşme ve ihale dokümanı hükümlerine uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak amacıyla, sözleşmenin yapılmasından önce ihale üzerinde kalan istekliden ihale bedeli üzerinden hesaplanmak suretiyle en az %6 oranında alınan teminattır.

Kesin teminat alınması, mevzuatta yer alan istisnalar dışında, sözleşmenin imzalanması için zorunludur. İdarelerin sözleşme imzalamadan önce kesin teminatların yatırıldığını kontrol etmesi gerekmektedir.

İhaleye sınır değer altında teklif verilmesi halinde Kamu İhale Kurumunun belirlediği oranda kesin teminat verilmesi gerekir. Kamu İhale Kanunu'na 2014 yılından eklenen fıkra anılan Kuruma farklı oranda kesin teminat belirleme yetkisi vermiştir. Buna göre; ihale üzerinde kalan isteklinin teklifi sınır değer altında ise Kamu İhale Kurumu yaklaşık maliyetin %6'sından az ve %15'inden fazla olmamak üzere kesin teminat belirleyebilmektedir. Kurum da bu oranı yaklaşık maliyetin %9'u olarak belirlemiştir. Yapılan bu düzenleme ile sınır değer altında verilen tekliflerden kaynaklanabilecek risklerden idarenin korunması amaçlanmıştır.

Sözleşmenin 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu'nun 16'ncı maddesine uygun biçimde devredilmesi durumunda da devralan yükleniciden kesin teminat, varsa ek kesin teminat alınır.

2.2.1.Kesin Teminat Alınması Zorunlu Olmayan Durumlar

Kamu alımlarında idareler ihale dokümanı ve ihale ilanlarında kesin teminat alınacağı yönünde düzenlemeye yer vermek zorundadırlar. Ancak aşağıda sıralanan hallerde kesin teminat alınmadan ihale yapılabilir.

- 4734 sayılı Kanunun 43'üncü maddesi uyarınca, danışmanlık hizmet ihalelerinde ihale dokümanında belirtilmesi kaydıyla, kesin teminat sözleşme yapılmadan önce alınmayabilir. Bu durumda, düzenlenecek her hakedişten %6 oranında yapılacak kesintiler teminat olarak alıkonulur.

Danışmanlık ihalelerinde idare kesin teminatı sözleşme yapılmadan önce almayacak ise bu durumu ihale dokümanında belirtmek zorundadır. Aksi halde, yani bu durum ihale dokümanında belirtilmemişse idare mutlak surette kesin teminatı almak zorundadır.

- 4734 sayılı Kanunun 21'inci maddesi uyarınca (b), (c) ve (f) bendi kapsamında pazarlık usulü ile yapılan mal alımlarında, malın sözleşme yapma süresi içinde teslim edilmesi ve bunun idarece uygun bulunması halinde, sözleşme yapılması ve kesin teminat alınması zorunlu değildir. Eğer idare uygun bulmaz ise sözleşme yapma süresinde teslim edilmiş olsa bile ihale üzerinde kalan isteklinin kesin teminat yatırması gerekir. Sözleşme yapma süresi ile kastedilen ise, ihale üstünde bırakılan istekliye sözleşmeyi imzalaması için anılan kanunun 42 inci maddesi kapsamında verilen süredir.

Bu konuda Kamu İhale Genel Tebliğinin (KİGT) 18.5 maddesinde yapılan açıklamalar şöyledir;

“İdare tarafından alımın niteliği esas alınarak malın sözleşme yapma süresi içinde teslim edilmesi ve kesin kabulünün gerçekleştirilmesi halinde kesin teminat alınmayacak ise 4734 sayılı Kanunun 21 inci maddesinin (b), (c) ve (f) bentlerine göre Pazarlık Usulü İle İhale Edilen Mal Alımlarında Uygulanacak İdari Şartnamenin “Kesin Teminat” başlıklı 41 inci maddesinin (41.3) alt maddesinde “Malın sözleşme yapma süresi içinde teslim edilmesi ve kabulünün gerçekleştirilmesi halinde kesin teminat alınmayacaktır.” düzenlemesine yer verilecektir.

İdare tarafından idari şartnamede yapılan düzenleme çerçevesinde malın sözleşme yapma süresi içinde teslim edilmesi ve kesin kabulünün yapılması durumunda kesin teminat alınmamasına karşın ihale üzerinde bırakılan istekli ile sözleşme imzalanabilir. Bu durumda sözleşmenin “Teminata ilişkin hükümler” başlıklı maddesinde kesin teminat alınmadığına ilişkin açıklamaya yer verilecektir. Ancak ihale üzerinde bırakılan istekliden kesin teminat alınması ve alım konusu malın satış sonrası servis, bakım ve onarım hizmetleri ile garantisine yönelik düzenleme yapılması durumunda

da idare tarafından sözleşme imzalanması zorunludur.

İdari şartnamede “malın sözleşme yapma süresi içinde teslim edilmesi ve kabulünün gerçekleştirilmesi halinde kesin teminat alınmayacaktır.” ve “malın sözleşme yapma süresi içinde teslim edilmesi ve kesin kabulünün yapılması durumunda sözleşme imzalanmayacaktır.” düzenlemesi yer almasına karşın ihale üzerinde bırakılan istekli tarafından malın sözleşme yapma süresi içinde teslim edilemeyeceğinin veya sözleşme süresi içerisinde malın kesin kabulünün yapılamayacağına anlaşılması durumunda sözleşme imzalanması ve kesin teminat alınması zorunludur.

4734 Sayılı Kanununun 21 inci maddesinin (b), (c) ve (f) bentlerine göre pazarlık usulü ile ihale edilen mal alımlarında, idari şartnamede, malın sözleşme yapma süresi içinde teslim edilmesi ve kesin kabulünün yapılması durumunda sözleşme imzalanmayacağına belirtilmesi durumunda, ihale üzerinde kalan isteklinin ihale tarihi itibarıyla 4734 sayılı Kanununun 10’uncu maddesinin dördüncü fıkrasının (a), (b), (c), (d), (e) ve (g) bentlerinde sayılan durumlarda olmadığına dair belgeleri malın tesliminden önce idareye sunması gerekmektedir”

- İhale usulü olmayan doğrudan temin yolu ile yapılan alımlarda da kesin teminat alınma zorunluluğu yoktur.

2.3. Ek Kesin Teminat

4735 sayılı Kanun’un 12 inci maddesinde; ek kesin teminat alınması hususu düzenlenmiştir. Anılan maddeye göre; fiyat farkı ödenen ihalelerde, fiyat farkı ödenmesi sebebiyle sözleşme bedelinde artış meydana gelmesi halinde ek kesin teminat alınacaktır.

Ek kesin teminat; fiyat farkı ödenmesi öngörülerek ihale edilen işlerde fiyat farkı olarak ödenecek bedelin, sözleşme bedelinde artış meydana gelmesi halinde bu artış tutarının %6’sı oranında teminat olarak kabul edilen değerler üzerinden alınan teminattır. Fiyat farkı olarak ödenecek bedel üzerinden hesaplanan ek kesin teminatın hak edişlerden kesinti yapılmak suretiyle karşılanması da mümkündür.

4734 sayılı Kanunda öngörülen tutarın üzerinde kesin teminat veren istekliye, 4735 sayılı Kanun kapsamında yüklenici sıfatıyla fiyat farkı veya iş artışı şeklinde ödeme yapılacak olması halinde, ek kesin teminat tutarı verilen kesin teminat tutarı dikkate alınarak belirlenir (Kamu İhale Genel tebliği, [KİGT], Madde:18.6).

2.4 Bütçe Dışı Avans Teminatı

Ön Ödeme Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’in 5’inci maddesine göre; sözleşmesinde belirtilmek ve yüklenme tutarının yüzde otuzunu geçmemek üzere, yüklenicilere, teminat karşılığında bütçe dışı avans ödenebilir. İlgili kanunların bütçe dışı avans ödenmesine ilişkin hükümleri saklıdır.

Anılan esasların 7’nci maddesi uyarınca da sözleşmelerinde belirtilmek ve karşılığında aynı tutarda teminat alınmak koşuluyla yüklenicilere; mal ve hizmet alımlarında yüklenme

tutarının yüzde 10'una, yapım işlerinde ise yüklenme tutarının yüzde 15'ine kadar bütçe dışı avans verilebilir. Bu oranların üzerinde avans verilmesini zorunlu kılan durumlarda; genel bütçeli idareler için Hazine ve Maliye Bakanlığının uygun görüşü, kapsamdaki diğer idareler için ise üst yöneticinin kararı ile ve aşan kısım için T.C. Merkez Bankasının kısa vadeli avanslara uyguladığı oranda faiz alınmak kaydıyla, yüklenme tutarının yüzde 30'unu aşmamak üzere belirlenecek oranda bütçe dışı avans verilebilir. Verilen avanslar karşılığında alınan teminatlar, yüklenicinin talebi halinde mahsup edilen tutarda serbest bırakılır veya iade edilir.

Mal ve hizmet alımları ile yapım işlerinde yüklenicilere bütçe dışı avans ödemesi yapılabilmesi için bu hususun 4734 sayılı Kanun'un 27'nci maddesi gereğince idari şartnamede belirtilmesi zorunludur. Bu nedenle Ön Ödeme Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte belirlenen oranların üzerinde avans verilmesi düşünülen hallerde, ilgisine göre Hazine ve Maliye Bakanlığının uygun görüşünün veya üst yönetici kararının ihaleye çıkılmadan önce, idari şartnamenin hazırlanması aşamasında alınması gerekir. Genel bütçeli idarelerce ilan yapıldıktan sonra sözleşme aşamasında veya sözleşme yapıldıktan sonra istenecek uygun görüş talepleri Hazine ve Maliye Bakanlığınca işleme konulmaz².

Anılan esasların 12'nci maddesi hükmüne göre yılı içinde sonuçlanacak işler ile ertesi yıla geçen veya gelecek yıllara yaygın yüklenmeler nedeniyle yüklenicilere sözleşmelerine dayanılarak verilen bütçe dışı avansların mahsubunda şartname ve sözleşmelerinde belirtilen esaslara uyulur.

Bütçe dışı avans karşılığı alınacak teminatlar da geçici ve kesin teminatlarda olduğu gibi 4734 sayılı Kanun'un 34'üncü maddesinde belirtilen değerler üzerinden verilir.

Teminat olarak alınacak değerlerden birisi de bankalar ve özel finans kurumları tarafından verilen teminat mektuplarıdır. İşverenin; işin başında, malzeme alımları ve mobilizasyon için yükleniciye sözleşme şartlarına göre belirlenen oranda yaptığı avans tutarını teminat altına almak için aldığı mektuplara avans teminat mektubu denir. Avans teminat mektupları daha çok hak ediş yöntemi ile avans karşılığı yapılan işlerde kullanılır.

Avans teminat mektubu; herhangi bir işin yapılabilmesi için kullanılan avansın banka tarafından güvence altına alınması ile oluşturulan teminat mektubu çeşididir. İnşaat firmaları ve müteahhitler tarafından sıkça kullanılmaktadır.

Söz konusu imalat ya da montaj gerçekleştikçe hakediş tutarı üzerinden sözleşme şartlarında belirtilen oranda avans kesintileri yapılarak avansın işverene geri ödenmesi sağlanır. Avans teminat mektubu, hakedişlerden yapılan kesintiler tutarında, parçalar halinde işveren tarafından serbest bırakılarak ilgili bankaya iade edilir.

² Muhasebat Genel Müdürlüğü Genel Tebliği (Sıra No 55), Ön Ödeme Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik

3. Teminat Olarak Kabul Edilecek Değerler

Teminat olarak kabul edilebilecek değerler ekonomik ve mali gelişmeler dikkate alınarak belirlenmiş ve 4734 sayılı Kanun'un 34' üncü maddesinde sayılmıştır.

Anılan maddeye göre;

- Tedavüldeki Türk parası.
- Bankalar ve özel finans kurumları tarafından verilen teminat mektupları.
- Hazine Müsteşarlığınca³ ihraç edilen Devlet İç Borçlanma Senetleri ve bu senetler yerine düzenlenen belgeler.
- İlgili mevzuatına göre Türkiye'de faaliyette bulunmasına izin verilen yabancı bankaların düzenleyecekleri teminat mektupları ile Türkiye dışında faaliyette bulunan banka veya benzeri kredi kuruluşlarının kontrgarantisi üzerine Türkiye'de faaliyette bulunan bankaların veya özel finans kurumlarının düzenleyecekleri teminat mektupları

Teminat olarak kabul edilir.

Teminat olarak verilebilecek değerler arasında yer alan ve bankalar tarafından verilen teminat mektubu kavramı Türkiye'de yerleşik sigorta şirketleri tarafından kefalet sigortası kapsamında düzenlenen kefalet senetlerini de kapsamaktadır (KİK, Madde:4).

Kanun gereği nakit olarak sadece "tedavüldeki Türk parası" alınacaktır. Yabancı para birimi üzerinden teklif alınsa dahi teminatlar, teklif bedeli esas alınmak suretiyle verileceğinden yabancı para birimi cinsinden nakit teminat alınması mümkün değildir. Yine, ihalede isteklilerce teklif edilen bedel hangi para birimi ise nakit para dışındaki teminat olarak sunulacak değer de o para birimi cinsinden olması gerektiği için, teklif edilen bedel ile teminat olarak getirilecek bedelin farklı para birimi olarak sunulması mümkün değildir. Dolayısıyla idari şartnamenin "Teklif ve ödemelerde geçerli para birimi" başlıklı maddesinde yabancı para birimi veya yabancı para birimleri cinsinden teklife izin verilmesi durumunda, istekliler, teminat mektuplarını tekliflerine esas para birimi üzerinden düzenleyeceklerdir.

4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nun 34'üncü maddesine göre ihale üzerinde kalan istekli ile ekonomik açıdan en avantajlı ikinci teklif sahibi istekliye ait teminat mektupları ihaleden sonra saymanlık ya da muhasebe müdürlüklerine teslim edilir. Diğer isteklilere ait teminatlar ise hemen iade edilir. İhale üzerinde kalan istekli ile sözleşme imzalanması halinde, ekonomik açıdan en avantajlı ikinci teklif sahibine ait teminat sözleşme imzalandıktan hemen sonra iade edilir.

³ Hazine ve Maliye Bakanlığı

3.1. Bütçe Emanetinde Kayıtlı Müteahhit Alacaklarının Geçici Teminat Olarak Kabulü

Kamu alımlarında saydamlığın, eşitliğin ve rekabetin sağlanması temel ilkedir. İhalede rekabetin göstergelerinden bir tanesi de ihaleye katılım sayısının çokluğudur. Bu nedenle, tahakkuk ettirilerek ödenebilir hale gelmiş, gider kaydı yapıldığı halde nakit yokluğu nedeniyle ödenemediğinden alacaklısı adına bütçe emanetine alınmış yüklenici alacakları, bu yüklenicilerin aynı idarenin açacağı ihalelere katılmak istemeleri halinde, aşağıda belirtilen esaslara göre geçici teminat olarak kabul edilebilmektedir⁴.

Buna göre; bütçe emanetine alınmış yüklenici alacağının geçici teminat olarak kabul edilebilmesi için;

- Alacağın, ödeneğine dayanılarak tahakkuk ve verile emri işlemleri tamamlanıp saymanlığa (muhasabe birimi) gönderilmek suretiyle ödenebilir hale getirilmiş ve yalnızca nakit yokluğu nedeniyle ödenemediğinden bütçe emanetine alınmış alacaklardan olması,
- Müteahhidin, alacaklı olduğu idarenin açtığı ihaleye katılıyor olması zorunludur.

Bütçe emanetine alınmış yüklenici alacağından bir kısmının geçici teminat olarak kabul edilmesi halinde;

- Geçici teminat tutarı, yüklenicinin bu konudaki talebini gösterir dilekçesi muhasebeleştirme belgesi ekine bağlanarak Bütçe Emanetleri Hesabından çıkarılıp, Alınan Depozito ve Teminatlar Hesabına kaydedilecektir. İhale teminatları bölümüne kaydedilen bu tutar karşılığında düzenlenen muhasebeleştirme belgesinin üzerine "Bu muhasebeleştirme belgesi geçici teminatın mahsuben tahsiline ilişkindir. Tutarı nakden iade edilemez." ifadesini taşıyan bir kaşe basıldıktan sonra, imza ve mühürle onaylanarak müteahhide verilecektir.
- Üzerine ihale yapılmayanların geçici teminat tutarları, karşılığında düzenlenen mahsuba ilişkin belge geri alınarak muhasebeleştirme belgesine bağlanacak ve 330- Alınan Depozito ve Teminatlar Hesabına borç, 320- Bütçe Emanetleri Hesabına alacak kaydıyla tekrar bütçe emanetine aktarılacaktır. Tekrar bütçe emanetine aktarılan bu tutar, idare ile saymanlık tarafından belirlenen nakit ödeme planı çerçevesindeki sıralamaya göre ödeme işlemine tabi tutulacaktır.

4. Teminatlarla İlgili Önemli Bazı Hususlar

Teminatlarla ilgili bazı önemli hususlar aşağıda sıralanmıştır;

- Taahhüdün ihale dokümanında yer alan hükümlere uygun şekilde ifasında bir sorun yaşanması durumunda idarece alınan teminatlar haczedilemez ve üzerine ihtiyati tedbir konulamaz (Kamu İhale Kanunu [KİK], Madde. 34).

⁴ MUHASEBAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ GENEL TEBLİĞİ (SIRA NO:15)

- Teminatlar, teminat olarak kabul edilen diğer değerlerle değiştirilebilir (KİK, Madde. 34).
- İhale Uygulama Yönetmeliklerine göre isteklinin ortak girişim olması halinde toplam teminat miktarı, ortaklık oranına veya işin uzmanlık gerektiren kısımlarına verilen teklif tutarlarına bakılmaksızın ortaklardan biri veya birkaçı tarafından karşılanabilir.
- Bütçe emanetine alınmış yüklenici alacakları aynı idarenin ihalelerinde geçici teminat olarak kabul edilebilir (İnan, 2018. s.14).
- Geçici teminat farklı teminat türleri ile sağlanabilir⁵. Bu bağlamda teminatın bir kısmı için nakit, kalan kısmı için de teminat mektubu verilebilir (İnan, 2018.s.15). Bu durum kesin teminatlar için de söz konusudur.
- Teminat mektupları dışındaki teminatlar ihale komisyonlarınca teslim alınamaz. Bunların saymanlık ya da muhasebe müdürlüklerine yatırılması zorunludur (KİK, Madde. 34).
- Elektronik İhale Uygulama Yönetmeliğinin 21'inci maddesine uygun olarak alınan geçici teminat mektubu sunulmayacak belgeler tablosunda gerekli bilgilere yer verilmesi şartıyla başvuru veya teklif zarfında sunulmayabilir (İnan, 2018.s.19).
- Geçici teminatın gelir kaydına karşı başvuru yolu öncelikle idareye şikâyet ve Kamu İhale Kuruluna itirazın şikâyet yolu olup sonrasında idari yargıya gitmektir. Çünkü geçici teminata ilişkin işlemler ihale süreci içinde yer alan idari işlemlerdendir. Bu nedenle geçici teminatın gelir kaydı idari işlemine karşı idari yargıya doğrudan gidilemez.

5.Teminat Mektupları, Süre, Kapsam ve Şekil

Teminat mektubu; bir işin yapılması ya da bir taahhüdün yerine getirilmesi konusunda bir bankanın belirli bir para tutarı için borçlu ya da yükleniciye kefil olduğunu belirten mektuptur. Bir diğer ifadeyle teminat mektubu; resmi ya da özel bir kişiye karşı bir işin yapılması için, işi yükümlenen lehine bir banka tarafından belli bir miktara kadar paraya bankanın kefil olduğunu gösteren mektuptur (Yarmalı ve Alp, 2017, s. 719).

Teminat mektupları bankacılık uygulamasında önemli yer tutmaktadır. Bu mektup ile güvence altına alınan taahhüt yerine getirilmez ise karşı akit taraf taahhüdünü yerine getirmeyen akit taraf ile muhatap olmamakta, kendisine teminat mektubu veren banka ile muhatap olmaktadır (Doğan, 1999, s.7). İstekli ya da yüklenicinin taahhüdünü yerine getirmemesi durumunda doğrudan banka ile muhatap olunması teminat mektuplarının tercih edilmesi nedenlerindedir. Taahhüdün yerine getirilmemesi halinde banka yüklenici ve idare arasındaki ilişkiye bakmaksızın ödemede bulunmaktadır.

⁵ 22.08.2017 tarih ve 2017/UY.II-2326 sayılı Kamu İhale Kurulu kararı

Bu mektup, söz konusu icraatın yapılabilme gücünün varlığını ispatlamak için kullanılır. Bu mektubu alabilmek için söz konusu gücün, bankaya delil gösterilerek ispatlanması gerekir. Tüm bunların karşılığında ilgili banka, kişiye bir nevi kefil olarak kişi hakkında teminat mektubu hazırlar. Bu teminat mektubu, yurtiçi veya yurtdışı olmak sureti ile farklı alanlarda ve farklı işlerde kullanılabilir.

Bugün uygulamada banka teminat mektupları resmi kuruluşlara hitaben verildiği kadar, özel gerçek ve tüzel kişilere de verilmektedir. Resmi dairelere hitaben verilen teminat mektupları esas itibariyle aynı metni ihtiva etmekte ve bu metinlerde bankaların herhangi bir değişiklik yapmaları mümkün bulunmamaktadır (Reisoğlu, 1977, s. 3).

4734 sayılı Kanununun 35'inci maddesi uyarınca, anılan Kanun kapsamında verilecek teminat mektuplarının kapsam ve şeklini tespiti Kamu İhale Kurumu yetkilidir. Bu yetkiye istinaden Kamu İhale Kurumu teminat mektuplarının kapsam ve şeklini belirleyerek teminat mektubu standart formlarını İhale Uygulama Yönetmelikleri ekinde yayımlamıştır.

Kamu İhale Kanunu kapsamında gerçekleştirilen ihalelerde kullanılacak teminat mektuplarının Kamu İhale Kurumunca belirlenen kapsam ve şekle uygunluk arz etmesi teminat mektubunun geçerlilik şartı olup, aksi durumda isteklinin teklifinin değerlendirme dışı bırakılması gerekir (Gök, 2009, s. 940).

Bu bağlamda, ilgili mevzuatına aykırı olarak düzenlenmiş teminat mektupları kabul edilmez. Ancak, 4734 sayılı Kanun ve İhale Uygulama Yönetmeliklerinin ilgili hükümlerine aykırılık teşkil etmediğinden "limit içi" ve "limit dışı" ibaresi taşıyan teminat mektuplarının kabul edilmesi gerekmektedir. Gerek görüldüğünde teminat mektuplarının ilgili bankanın veya özel finans kurumunun genel müdürlüğünden veya şubesinden teyidi idarelerce yapılır. Faks ile yapılan teyitlerin en az iki yetkilinin imzasını taşıması gerekir.

Teminat mektubu işlemlerinde banka, muhatap ve lehtar olmak üzere üç taraf bulunmaktadır. Bu taraflardan muhatap ve lehtar söz konusu işin bizzat içinde bulunurlar. Yapılacak olan bir işin yapılmasını garanti eden kişi lehtardır. Lehtarın garantisinde lehtara kefil olarak ilgili meblağı veren taraf da bankadır. Alıcı kişi de muhataptır.

Herhangi bir iş için teminat mektubu almak isteyen kişi veya kurumların, teminat mektubu almak istedikleri ilgili bankada kredi portföylerinin bulunması gerekmektedir. Aksi takdirde teminat mektubu, banka tarafından söz konusu kişiye verilmez. Fakat bu durumlarda işin lehtar kişisi, bankada portföyü bulunan başka bir taraf üzerinden teminat mektubu alabilir. Bu kişiye de garantör veya kontragan denir. Daha çok yurtdışında bulunan iş adamları garantör olarak kullanılmaktadır.

Teminat mektuplarının tazmini halinde geri ödemenin, teminatın verildiği para biriminden bankaca ödenmesi esas olup yabancı para cinsinden teminat idarece kabul edilmekle birlikte, idarenin mali mevzuatı gereği tahsilatın sadece Türk Lirası üzerinden yapılabildiği durumlarda ise idareler, teminat mektubunun tazmini halinde tazmin tarihinde geçerli Merkez Bankası döviz satış kuru esas alınarak Türk Lirası cinsinden ödemenin

yapılması gerektiği hususunu ihale dokümanı ekinde yer alan standart teminat mektubu formlarının ödemeye ilişkin bölümünde belirteceklerdir.

Kamu alımlarında idarelere verilmek üzere genellikle geçici teminat, kesin ve varsa ek kesin teminat ve avans teminat mektupları düzenlenmektedir.

- Geçici teminat mektupları; ihaleye katılabilmek ve ihale sürecinde isteklinin ihale mevzuatına ve ihale dokümanına aykırı hareketinden doğacak riski garanti etmek üzere düzenlenmekte ve idareye verilmektedir.
- Kesin ve ek kesin teminat mektupları da sözleşme sürecinde yüklenicinin ihale mevzuatına, ihale dokümanına ve sözleşmeye aykırı fiil ve davranışlarından doğacak idare zararını ve riskini garanti etmek üzere düzenlenip idareye verilmektedir.
- Avans teminat mektubu, yükleniciye verilen avansın, 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu, 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu, ihale dokümanı ve sözleşme hükümlerine uygun olarak taahhüt yerine getirilmediği ve yüklenici tarafından alınan avans miktarının hakedişten kesilmediği durumlarda, avansın idareye iadesini garanti eden bir mektuptur.

5.1.Teminat Mektuplarında Süre

Geçici, kesin ve ek kesin teminat mektupları ve avans teminat mektupları belirli sürelerle düzenlenirler.

5.1.1.Geçici Teminat Mektuplarında Süre

Geçici teminat mektubu, bir işin oluşmasındaki aşamalarda geçici süre ile verilen bir mektup çeşididir. Daha çok kamu alımlarında kullanılır.

Geçici teminat mektuplarında süre konusu 4734 sayılı Kanun'un 35'nci maddesinde düzenlenmiştir. Anılan maddeye göre idarece ihale dokümanında belirlenen tekliflerin geçerlilik süresinden en az otuz gün fazla süreli olmak kaydıyla geçici teminat mektuplarında süre belirtilir. Teklif geçerlilik süresinin uzatılması halinde geçici teminat mektuplarının süresi de aynı süre ile uzatılır. Asgari süreyi karşılayan veya asgari sürelerden daha uzun süreleri içerir geçici teminat mektuplarının geçerli kabul edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, süresiz geçici teminat mektupları da kabul edilecektir (KİGT, Madde. 18.2).

Ancak, ihale teklif zarfında geçici teminat mektubunun banka tarafından uzatıldığına dair herhangi bir vade uzatım yazısı olmaksızın geçici teminat mektubunun geçerlilik tarihinde düzeltme yapıp paraf atılamaz. Böyle bir işlem ve eylem 4734 sayılı Kanunun 17'nci maddesinin birinci fıkrasının (c) bendine aykırı olduğundan, tahrifat yapılmış geçici teminat mektubu sunulması istekliyi ihale dışı bırakacağı gibi anılan Kanun hükmünde yer verilen yasak fiil ve davranış kapsamına da girmektedir⁶.

⁶ 31.12.2012 tarih ve 2012 / UM.III- 5112 sayılı Kamu İhale Kurulu Kararı

İdarenin geçici teminat mektubunun süresinin dolduğu gerekçesiyle bankalardan süre uzatım yazısı istemesi üzerine isteklinin mevcut geçici teminat mektubunun süresini uzatmak yerine yeni bir geçici teminat mektubu alarak idareye sunması da süre uzatımı olarak kabul edilebilir. Yalnız yeni geçici teminat mektubunun süresinin, idarenin istediği uzatma süresini karşılaması veya aşması gerekmektedir⁷.

5.1.2.Kesin Teminat Mektuplarında Süre

Kesin teminat mektubu; bankaca, taahhüt edenin taahhüdünün; sözleşmeye ve ihale dokümanına uygun olarak zamanında ve eksiksiz olarak yerine getirilmemesi halinde, mektupla gösterilen tutarın, ilgili idarenin yazılı talebi üzerine, başka bir işleme gerek kalmaksızın derhal ödeneceğini gösteren teminat mektubudur.

Kesin teminat mektubunun geçerlilik süresi 4734 sayılı Kanunun 35'inci maddesine göre işin bitiş tarihi de dikkate alınarak idare tarafından belirlenir. İşin süresinin uzadığı durumlarda kesin teminat mektubunun süresinin de uzatılması gerekir (İnan, 2018, s. 89).

5.1.3.Ek Kesin Teminat Mektuplarında Süre

Kesin teminat mektuplarında olduğu gibi ek kesin teminat mektuplarının geçerlilik süresi de işin bitiş tarihi de dikkate alınarak idare tarafından belirlenir. İşin süresinin uzadığı durumlarda ek kesin teminat mektubunun süresinin de uzatılması gerekir (İnan, 2018, s.89).

5.1.4.Avans Teminat Mektuplarında Süre

Yüklenicilere idare tarafından verilen avans karşılığı teminat olarak alınan avans teminat mektuplarında da süre belirtilebilir. Böylece idarenin verdiği avanstaki doğan risk avans teminat mektubunda yazılı süre kadar banka tarafından garanti edilmiş olmaktadır. Mektupta yazılı sürenin geçmesiyle teminat mektubu hükümsüz hale girer.

5.2.Teminat Mektuplarında Kapsam ve Şekil

Teminat mektuplarının kapsam ve şeklini Kamu İhale Kurumu belirlemektedir. İsteklilerin ve yükümlülerin idareye verecekleri teminat mektuplarının anılan Kurum tarafından belirlenen kapsam ve şekle aykırı olmaması gerekir. Aykırılık olması durumunda isteklinin teklifi değerlendirme dışı bırakılır. Konuya ilişkin örnek Kamu İhale Kurulu kararları aşağıya alınmıştır;

- Geçici teminat mektubunda, standart formda geçen "4734 sayılı Kanun ve" ibaresine yer verilmemesi, söz konusu teminat mektubunun Kamu İhale Kurumu tarafından düzenlenen standart forma uygun olmadığı anlamına gelmekte olup söz konusu isteklinin teklifinin değerlendirme dışı bırakılması gerekir.⁸

⁷ 09.09.2016 tarih ve 2016/UH.I-2332 sayılı Kamu İhale Kurulu Kararı

⁸ 03.07.2013 tarih ve 2013/UH.I-2763 sayılı, Kamu İhale Kurulu Kararı

- Geçici teminat mektubunda ticaret unvanı yazılırken şirket türüne ilişkin ibareye yer verilmemesi esaslı bir eksiklik olup ilgili isteklinin değerlendirme dışı bırakılması gerekir.⁹
- İhaleye katılan isteklinin ticaret unvanının geçici teminat mektubunda, birim fiyat teklif mektubunda ve oda sicil kayıt suretinde aynı olması gerekir¹⁰.
- Geçici teminat mektuplarının şekil ve içerik bakımından Kamu İhale Kurumu'nca belirtilen niteliklere ve geçici teminat mektubu standart formuna uygun olması ve standart formda yer alan temel unsurları karşılaması gerekmektedir. Taşınması zorunlu temel unsurlardan herhangi birini taşımayan geçici teminat mektuplarının Kamu İhale Genel Tebliğinin 16'ncı maddesinde yer alan; "... Bilgi eksikliklerinin tamamlanmasına ilişkin belgelerin yazılı olarak istenilmesi ve aday ve isteklilerce bir dilekçe ekinde sunulması gerekmektedir. İdarece belirlenen sürede eksik bilgileri tamamlamayan aday ve isteklilerin başvuruları veya teklifleri değerlendirme dışı bırakılır ve isteklilerin geçici teminatları gelir kaydedilir." açıklaması çerçevesinde değiştirilmesi, düzeltilmesi veya eksikliklerinin giderilmesi gibi yollara başvurulması mümkün değildir. Böyle bir durumla karşılaşan idarenin, firma adı yanlış yazılmış olan geçici teminat mektubunu veren isteklinin teklifini değerlendirme dışı bırakması gerekmektedir.¹¹
- Geçici teminat mektubunda her şeyin doğru ama ihale kayıt numarasının (İKN) yanlış olması durumunda da mektup ret edilir.¹²
- Kamu İhale Kurumu tarafından belirlenen kapsam ve şekle aykırı olarak geçici teminat mektubu üzerinde, teminatın gelir kaydedilmesi durumunu daraltacak biçimde yapılan değişiklikler isteklinin teklifinin değerlendirme dışı bırakılmasını gerektirir.¹³ Eğer idare, geçici teminatın gelir kaydedilmesi gerektiği durumlarda sorunsuz bir şekilde ilgili bankadan teminatı tahsil edebiliyorsa geçici teminat mektubunda bir hatadan ya da eksiklikten söz edilmesi mümkün değildir. Böyle bir durumda sunulan geçici teminat mektubunun üzerinde bulunması gereken temel unsurları taşıdığı kabul edilir¹⁴. Geçici teminat mektuplarının taşınması gereken temel unsurlarında bir yanlışlık veya eksiklik bulunması durumunda, mektubun ilgili bankadan tahsili zora gireceği için isteklilerin tekliflerinin değerlendirme dışı bırakılması gerekir.

5.3.Teminat Mektuplarında Bulunması Gereken Temel Unsurlar

4734 sayılı Kanunun "Tekliflerin alınması ve açılması" başlıklı 36'ncı maddesinde; *"Teklifler ihale dokümanında belirtilen ihale saatine kadar idareye verilir. İhale komisyonunca ihale dokümanında belirtilen saatte kaç teklif verilmiş olduğu bir tutanakla tespit edilerek, hazır bulunanlara*

⁹ 19.02.2014 tarih ve 2014/UH. III- 994 sayılı Kamu İhale Kurulu kararı

¹⁰ 12.11.2014 tarih ve 2014/ UY. I-3692 sayılı ve 30.09.2015 tarih ve 2015/UY.II-2616 sayılı Kamu İhale Kurulu kararı

¹¹ 31.12.2012 tarih ve 2012/UH.III- 5106 sayılı Kamu İhale Kurulu Kararı

¹² 26.08.2015 tarih ve 2015/ UY.II-2347 sayılı Kamu İhale Kurulu kararı

¹³ 2008 / UY.Z- 1594 sayılı Kamu İhale Kurulu Kararı

¹⁴ 2009 / UH.I- 1710 sayılı Kamu İhale Kurulu Kararı

duyurulur ve hemen ihaleye başlanır. İhale komisyonu teklif zarflarını alınış sırasına göre inceler. 30'uncu maddenin birinci fıkrasına uygun olmayan zarflar bir tutanak ile belirlenerek değerlendirmeye alınmaz. Zarflar isteklilerle birlikte hazır bulunanlar önünde alınış sırasına göre açılır.

İsteklilerin belgelerinin eksik olup olmadığı ve teklif mektubu ile geçici teminatlarının usulüne uygun olup olmadığı kontrol edilir. Belgeleri eksik veya teklif mektubu ile geçici teminatı usulüne uygun olmayan istekliler tutanakla tespit edilir. İstekliler ile teklif fiyatları ve yaklaşık maliyet tutarı açıklanır. Bu işlemlere ilişkin hazırlanan tutanak ihale komisyonunca imzalanır. Bu aşamada; hiçbir teklifin reddine veya kabulüne karar verilmez, teklifi oluşturan belgeler düzeltilemez ve tamamlanamaz. Teklifler ihale komisyonunca hemen değerlendirilmek üzere oturum kapatılır." hükmü,

Aynı Kanunun "Tekliflerin değerlendirilmesi" başlıklı 37'nci maddesinde; "İhale komisyonunun talebi üzerine idare tekliflerin incelenmesi, karşılaştırılması ve değerlendirilmesinde yararlanmak üzere net olmayan hususlarla ilgili isteklilerden yazılı olarak tekliflerini açıklamalarını isteyebilir. Ancak bu açıklama, hiçbir şekilde teklif fiyatında değişiklik yapılması veya ihale dokümanında yer alan şartlara uygun olmayan tekliflerin uygun hale getirilmesi amacıyla istenilmez ve yapılmaz.

Tekliflerin değerlendirilmesinde, öncelikle belgeleri eksik olduğu veya teklif mektubu ile geçici teminatı usulüne uygun olmadığı 36'ncı maddeye göre ilk oturumda tespit edilen isteklilerin tekliflerinin değerlendirme dışı bırakılmasına karar verilir. Ancak, teklifin esasını değiştirecek nitelikte olmaması kaydıyla, belgelerde bilgi eksikliği bulunması halinde idarece belirlenen sürede isteklilerden bu eksik bilgilerin tamamlanması yazılı olarak istenir. Belirlenen sürede bilgileri tamamlamayan istekliler değerlendirme dışı bırakılır ve geçici teminatları gelir kaydedilir. Bu ilk değerlendirme ve işlemler sonucunda belgeleri eksiksiz ve teklif mektubu ile geçici teminatı usulüne uygun olan isteklilerin tekliflerinin ayrıntılı değerlendirilmesine geçilir. Bu aşamada, isteklilerin ihale konusu işi yapabilme kapasitelerini belirleyen yeterlik kriterlerine ve tekliflerin ihale dokümanında belirtilen şartlara uygun olup olmadığı ile birim fiyat teklif cetvellerinde aritmetik hata bulunup bulunmadığı incelenir. Uygun olmadığı belirlenen isteklilerin teklifleri ile birim fiyat teklif cetvellerinde aritmetik hata bulunan teklifler değerlendirme dışı bırakılır." hükmü,

İhale Uygulama Yönetmeliklerinin "Teminatlar" başlıklı ilgili maddelerinde ise ihalede teklif edilen bedelin yüzde üçünden az olmamak üzere, istekli tarafından verilecek tutarda geçici teminat alınacağı, istekli veya yüklenici tarafından, teminat olarak banka teminat mektubu verilmesi halinde bu teminat mektuplarının kapsam ve şeklinin, standart formlara uygun olmasının zorunlu olduğu, standart formlara uygun olarak düzenlenmemiş teminat mektuplarının geçerli kabul edilemeyeceği, geçici teminat olarak sunulan teminat mektuplarında geçerlilik tarihinin belirtilmesinin gerekli olduğu, bu tarihin, ihale dokümanında belirtilen teklif geçerlilik süresinin bitiminden itibaren otuz günden az olmamak üzere istekli tarafından belirleneceği ve isteklinin ortak girişim olması halinde toplam teminat miktarının, ortaklık oranına veya işin uzmanlık gerektiren kısımlarına verilen teklif tutarlarına bakılmaksızın ortaklardan biri veya birkaçı tarafından karşılanabileceği hükmü yer almaktadır.

Kamu İhale Kurumu tarafından kapsamı ve şekli düzenlenen ve İhale Uygulama Yönetmelikleri ekinde yer alan teminat mektuplarına ilişkin standart formlar incelendiğinde aşağıda yer verilen 6 adet temel unsurun geçici teminat mektubunda yer aldığı görülmektedir:

- *Garanti edilen risk:* İhale üzerinde kalan isteklinin sözleşmeyi imzalamaması veya isteklilerin ihale sürecinde belli esas ve usullere aykırı hareket etmesi olup, söz konusu risk ihale konusu işin adına bağlanmıştır.
- *Banka:* Riski garanti eden kişidir.
- *Lehtar (İstekli):* Garanti edilen risk lehtar ile ilgili olduğu için, lehtarın adının teminat mektubunda belirtilmesi gerekmektedir.
- *Muhatap (İdare):* Banka tarafından mektubun (irade beyanının) yöneltildiği kişidir. Muhatabın mektubu kabul etmesi ile birlikte teminat sözleşmesi kurulur.
- *Garanti edilen riskin tutarı*
- *Geçerlilik Süresi*

Yukarıda yer verilen mevzuat hükümlerine göre, teminat mektuplarının şekil ve içerik bakımından Kamu İhale Kurumu'nca belirtilen niteliklere ve teminat mektubu standart formuna uygun olması ve standart formda yer alan temel unsurları karşılaması gerekmektedir. Taşınması zorunlu temel unsurlardan herhangi birini taşımayan teminat mektuplarının Kamu İhale Genel Tebliğinde yer alan "... Bilgi eksikliklerinin tamamlanmasına ilişkin belgelerin yazılı olarak istenilmesi ve aday ve isteklilerce bir dilekçe ekinde sunulması gerekmektedir. İdarece belirlenen sürede eksik bilgileri tamamlamayan aday ve isteklilerin başvuruları veya teklifleri değerlendirme dışı bırakılır ve isteklilerin geçici teminatları gelir kaydedilir." açıklaması çerçevesinde değiştirilmesi, düzeltilmesi veya eksikliklerinin giderilmesi gibi yollara başvurulması mümkün değildir.

5.5. Teminat Mektuplarında Zamanaşımı

Banka teminat mektupları, garanti sözleşmesi olarak Türk Borçlar Kanunu genel hükümlerine tabidir (Reisoğlu, 1977, s. 19). Anılan Kanun'un 146 ve 149'uncu maddesine göre genel zamanaşımı 10 yıl olup bu süre alacağın muaccel olduğu tarihten itibaren başlar. Alacağın muaccel olmasının bir bildirimle bağlı olduğu hâllerde, zamanaşımı bu bildirim yapılabileceği günden işlemeye başlar.

Teminat mektubu ile bir risk garanti edilmekte ve bu risk ortaya çıktığında bankanın muhatap idareye tazmin yükümlülüğü doğmaktadır. Risk ortaya çıkmadan bankanın taahhüt ettiği tutar; idarenin talebi üzerine ödenmesi durumunda banka sebepsiz zenginleşme hükümlerine göre bu tutarı idareden isteyebilecektir.

5.6. Teminat Mektuplarından Doğan Sorumluluğun Sona Ermesi

Ödemenin yapılması veya taahhüt edilen borcun yerine getirilmesi gibi durumların varlığında banka teminat mektubu ile garanti edilen risk; gerçekleşmez ise teminat mektubu sorumluluğu ortadan kalkar ya da hükümsüz hale gelir.

Ancak, teminat mektubu bankaya iade edilmedikçe veya banka muhatap idare tarafından ibra edilmedikçe bankanın teminat mektubunu iptal etmemesi uygun olur. Bu durumda iptal edilen teminat mektubu için banka komisyon alamayacaktır, ancak teminat mektubunun riski bankanın üzerinde kalmaya devam edecektir (Reisoğlu, 1977, s.22).

6. Teminatın İadesi

4734 sayılı ve 4735 sayılı Kanun'da belirtilen hallerin gerçekleşmesi durumunda isteklilerin ve yüklenicinin teminatı iade edilir.

6.1. Geçici Teminatın İadesi

İhaleye teklif veren isteklilerin daha gerçekçi teklif vermelerini sağlamak amacıyla alınan geçici teminatlar aşağıdaki durumların gerçekleşmesi halinde iade edilir.

- İhale üzerinde kalan istekli ile ekonomik açıdan en avantajlı ikinci teklif sahibi istekliye ait geçici teminatlar sözleşme imzalanıncaya kadar iade edilmez, bunlar ihaleden sonra saymanlık ya da muhasebe müdürlüklerine teslim edilir. Diğer isteklilere ait teminatlar ise hemen iade edilir.
- Kesin teminatı verip üzerinde ihale kalan istekli ile sözleşme imzalanması halinde geçici teminatı iade edilir. Ekonomik açıdan en avantajlı ikinci teklif sahibine ait geçici teminat da sözleşme imzalandıktan hemen sonra iade edilir.
- Ayrıca, 6359 sayılı Kamu İhale Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nun 11' inci maddesinin ilk fıkrasının (a) bendi¹⁵ değiştiğinden haklarında kamu davası açılanların ihaleye katılmaları durumunda, ihale dışı bırakılarak geçici teminatlarının iade edilmesi gerekmektedir.
- 4734 sayılı Kanunun 20'nci maddesi hükmü gereği belli istekliler arasında ihale usulü ile ihaleye davet edilebilecek aday sayısının beşten az olması veya teklif veren istekli sayısının üçten az olması halinde ihalenin iptal edilmesi durumunda da geçici teminatlar iade edilir.
- 4734 sayılı Kanun'un 39'uncu maddesine göre ihale komisyonu kararı üzerine idarenin verilmiş olan bütün teklifleri reddederek ihaleyi iptal etmesi veya anılan Kanunun 40'inci maddesine göre ihale yetkilisince ihalenin iptal edilmesi halinde de isteklilerin geçici teminatları iade edilir.

¹⁵01/11/2012 tarih ve 6359 sayılı Kanun'un 1' inci maddesiyle, bu bentte yer alan "olarak" ibaresinden sonra gelmek üzere "idarelerce veya mahkeme kararıyla" ibaresi eklenmiştir.

- 4734 sayılı Kanununun 45'inci maddesine göre idare, anılan Kanununun 42 ve 44'üncü maddesinde yazılı süre içinde sözleşme yapılması hususunda kendisine düşen görevleri yapmakla yükümlüdür. İdarenin bu yükümlülüğü yerine getirmemesi halinde, istekli sürenin bitmesini izleyen günden itibaren en geç beş gün içinde, on gün süreli bir noter ihbarnamesi ile bildirmek şartıyla, taahhüdünden vazgeçebilir. Bu takdirde geçici teminat geri verilir ve istekli teminat vermek için yaptığı belgelendirilmiş giderleri istemeye hak kazanır.

6.2.Kesin ve Ek Kesin Teminatın İadesi

Kesin ve ek kesin teminatların iadesi 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu'nun çeşitli maddelerinde hükme bağlanmıştır;

- Anılan Kanununun 13'üncü maddesine göre yüklenicilerin taahhütlerini sözleşme ve ihale dokümanına uygun olarak yerine getirdiği ve yüklenicinin bu işten dolayı idareye borcu olmadığı hususu tespit edildikten sonra kesin ve ek kesin teminatın iadesinde;
 - a. Yapım işlerinde; varsa eksik ve kusurların giderilerek geçici kabul tutanağının onaylanmasından sonra yarısı, Sosyal Sigortalar Kurumundan ilişiksiz belgesi getirilmesi ve kesin kabul tutanağının onaylanmasından sonra kalanı,
 - b. Yapım işleri dışındaki işlerde Sosyal Sigortalar Kurumundan ilişiksiz belgesinin getirildiği saptandıktan sonra; alınan mal veya yapılan iş için bir garanti süresi öngörülmesi halinde yarısı, garanti süresi dolduktan sonra kalanı, garanti süresi öngörülme hallerde ise tamamı,

Yükleniciye iade edilir.

Yüklenicinin bu iş nedeniyle idareye ve Sosyal Sigortalar Kurumuna olan borçları ile ücret ve ücret sayılan ödemelerden yapılan kanunî vergi kesintilerinin yapım işlerinde kesin kabul tarihine, diğer işlerde kabul tarihine veya varsa garanti süresinin bitimine kadar ödenmemesi halinde, protesto çekmeye ve hüküm almaya gerek kalmaksızın kesin teminatlar paraya çevrilerek borçlarına karşılık mahsup edilir, varsa kalanı yükleniciye geri verilir.

İşin konusunun piyasadan hazır halde alınıp satılan mal alımı olması halinde, Sosyal Sigortalar Kurumundan ilişiksiz belgesi getirilmesi şartı aranmaz.

- 4735 sayılı Kanununun 14'üncü maddesinde ise iade edilemeyen teminat mektuplarının iadesi düzenlenmiştir. Maddeye göre; mahsup işlemi yapılmasına gerek bulunmayan hallerde; yapım işlerinde kesin hesap ve kesin kabul tutanağının onaylanmasından, diğer işlerde ise işin kabul tarihinden veya varsa garanti süresinin bitim tarihinden itibaren iki yıl içinde idarenin yazılı uyarısına rağmen talep edilmemesi nedeniyle iade edilemeyen kesin teminat mektupları hükümsüz kalır ve bankasına iade edilir. Teminat mektubu dışındaki teminatlar sürenin bitiminde Hazineye gelir kaydedilir.

- 4735 sayılı Kanun'un 17'nci maddesine göre; yüklenicinin ölümü halinde, sözleşme feshedilmek suretiyle hesabı genel hükümlere göre tasfiye edilerek kesin teminatları ve varsa diğer alacakları varislerine verilir. Ancak, aynı şartları taşıyan ve talepte bulunan varislere idarenin uygun görmesi halinde, ölüm tarihini izleyen otuz gün içinde varsa ek teminatlar dahil taahhüdün tamamı için gerekli kesin teminatı vermeleri şartıyla sözleşme devredilebilir.
- 4735 sayılı Kanun'un 18'inci maddesine göre; yüklenicinin ortak girişim olması halinde ve pilot veya koordinatör ortağın ölümü halinde sözleşme feshedilip yapılan işler tasfiye edildikten sonra kesin teminat iade edilir. Pilot veya koordinatör ortak dışındaki ortaklardan birinin ölümü, iflası, ağır hastalığı, tutukluluğu, özgürlüğü kısıtlayıcı bir cezaya mahkûm olması veya dağılması halinde, diğer ortaklar teminat dâhil işin o ortağa yüklediği sorumlulukları da üstlenerek taahhüdü yerine getirirler.
- 4735 sayılı Kanun'un 23'üncü maddesi uyarınca; mücbir sebeplerden dolayı sözleşmenin feshedilmesi halinde, yüklenicinin hesabı genel hükümlere göre tasfiye edilerek, kesin teminat ve varsa ek kesin teminatlar iade edilir.

6.3. Avans Teminatının İadesi

Sözleşmesinde belirtilmek ve yüklenme tutarının yüzde otuzunu geçmemek üzere, yüklenicilere teminat karşılığında verilen bütçe dışı avans, yüklenicinin sözleşme hükümlerine uygun olarak taahhüdünü yerine getirmesi ve hakedişlerinden mahsup edilmesi suretiyle geri alınmışsa avans teminatı iade edilir.

7. Teminatın Gelir Kaydı

İsteklilerin ve yüklenicilerin ihale dokümanına, ihale mevzuatına ve ihale sözleşmesine uygun olmayan bazı işlem ve eylemlerinin varlığı halinde teminatları gelir kaydedilir.

7.1. Geçici Teminatın Gelir Kaydı

İhalelerde istekliler tarafından gerçeğe aykırı hususlar içeren taahhütname sunulması, ihaleye katılmayacak olanların ihaleye katılması, ihaleye katılım belgelerinde bilgi eksikliği bulunması halinde idarece belirlenen sürede istenilen bilgilerin tamamlanmaması ve sözleşmenin imzalanmaması durumlarında isteklilerin teklifleri değerlendirme dışı bırakılır ve geçici teminatları gelir kaydedilir.

- **Gerçeğe aykırı hususlar içeren taahhütname sunulması**

4734 sayılı Kanununun 10'uncu maddesinin son fıkrası hükmüne göre, anılan madde kapsamında istenen belgelerden hangilerinin taahhütname olarak sunulabileceği Kamu İhale Kurumu tarafından belirlenir. Gerçeğe aykırı hususlar içeren taahhütname sunulması veya ihale üzerinde kalan istekli tarafından taahhüt altına alınan durumu tevsik eden belgelerin sözleşme imzalanmadan önce verilmemesi halinde bu durumda olanlar ihale dışı bırakılarak geçici teminatları gelir kaydedilir.

Kamu İhale Kurumu, yukarıda bahsedilen taahhütname kapsamına giren ve başvuru/teklif mektubu ekinde sunulacak belgeleri İhale Uygulama Yönetmelikleri ekinde yer alan standart başvuru ve teklif mektubu formlarında belirlemiştir. Bu sebeple isteklilerin başvuru ve teklif mektuplarını standart forma uygun olarak hazırlamaları gerekmektedir.

- **İhaleye katılamayacak olanların ihaleye katılması**

4734 sayılı Kanunun 11 inci maddesine göre, doğrudan veya dolaylı veya alt yüklenici olarak, kendileri veya başkaları adına hiçbir şekilde ihalelere katılamayacakları belirtildiği halde ihaleye katılan istekliler ihale dışı bırakılarak geçici teminatları gelir kaydedilir. Ayrıca, bu durumun tekliflerin değerlendirilmesi aşamasında tespit edilememesi nedeniyle bunlardan biri üzerine ihale yapılmışsa, teminatı gelir kaydedilerek ihale iptal edilir.

- **Eksik bilgilerin tamamlanmaması**

4734 sayılı Kanun'un 37'nci maddesi uyarınca tekliflerin değerlendirilmesinde, öncelikle belgelerinin eksik olduğu veya teklif mektubu ile geçici teminatının usulüne uygun olmadığı anılan Kanun'un 36'ncı maddesine göre ilk oturumda tespit edilen isteklilerin tekliflerinin değerlendirme dışı bırakılmasına karar verilir. Ancak, teklifin esasını değiştirecek nitelikte olmaması kaydıyla, belgelerde bilgi eksikliği bulunması halinde idarece belirlenen sürede isteklilerden bu eksik bilgilerin tamamlanması yazılı olarak istenir. Belirlenen sürede bilgileri tamamlamayan isteklilerin teklifleri değerlendirme dışı bırakılır ve geçici teminatları gelir kaydedilir.

- **Sözleşmenin imzalanmaması**

4734 sayılı Kanun'un 44' üncü maddesine göre, ihale üzerinde kalan istekli anılan Kanunun 42 ve 43' üncü maddelerine göre kesin teminatı vererek sözleşmeyi imzalamak zorundadır. Sözleşme imzalandıktan hemen sonra geçici teminat iade edilir.

Bu zorunluluklara uyulmadığı takdirde, protesto çekmeye ve hüküm almaya gerek kalmaksızın ihale üzerinde kalan isteklinin geçici teminatı gelir kaydedilir. Bu durumda idare, ekonomik açıdan en avantajlı ikinci teklif fiyatının ihale yetkilisince uygun görülmesi kaydıyla, bu teklif sahibi istekli ile de Kanun'da belirtilen esas ve usullere göre sözleşme imzalayabilir. Ancak ekonomik açıdan en avantajlı ikinci teklif sahibi istekli ile sözleşme imzalanabilmesi için, bahse konu Kanun'un 42'nci maddesinde belirtilen on günlük sürenin bitimini izleyen üç gün içinde ekonomik açıdan en avantajlı ikinci teklif sahibi istekliye 42'nci maddede belirtilen şekilde tebligat yapılması gerekir.

Ekonomik açıdan en avantajlı ikinci teklif sahibinin de sözleşmeyi imzalamaması durumunda ise bu teklif sahibinin de geçici teminatı gelir kaydedilerek ihale iptal edilir.

Geçici teminatın gelir kaydedileceği hususlar yukarıda açıklanmıştır. Aşağıdaki durumların varlığı halinde ise geçici teminat gelir kaydedilmeyecektir.

- 4734 sayılı Kanun'un 17'nci maddesinde sayılan yasak fiil ve davranışların varlığı halinde geçici teminat gelir kaydedilmeyecektir.

Anılan 17'nci maddede; aşağıda belirtilen fiil veya davranışlarda bulunmanın yasak olduğu, bu yasak fiil veya davranışlarda bulunanlar hakkında anılan Kanunun Dördüncü Kısmında belirtilen yasaklama ve ceza sorumluluğu hükümlerinin uygulanacağı hususu belirtilmiştir.

“a) Hile, vaat, tehdit, nüfuz kullanma, çıkar sağlama, anlaşma, irtikâp, rüşvet suretiyle veya başka yollarla ihaleye ilişkin işlemlere fesat karıştırmak veya buna teşebbüs etmek.

b) İsteklileri tereddüde düşürmek, katılımı engellemek, isteklilere anlaşma teklifinde bulunmak veya teşvik etmek, rekabeti veya ihale kararını etkileyecek davranışlarda bulunmak.

c) Sahte belge veya sahte teminat düzenlemek, kullanmak veya bunlara teşebbüs etmek.

d) Alternatif teklif verebilme halleri dışında, ihalelerde bir istekli tarafından kendisi veya başkaları adına doğrudan veya dolaylı olarak, asaleten ya da vekâleten birden fazla teklif vermek.

e) 11 inci maddeye göre ihaleye katılamayacağı belirtildiği halde ihaleye katılmak.”

Bu konuyla ilgili bazı Kamu İhale Kurulu kararları şöyledir;

- ✓ “...yılına ait bilançonun öz kaynak oranının yeterli olmaması ve 4734 sayılı Kanun’un 17’nci maddesinin (c) bendi çerçevesinde ihaleye sunulan bilançonun sahte olduğu kanısıyla değerlendirme dışı bırakılması işleminde mevzuata aykırılık bulunmamakla birlikte, söz konusu değerlendirme dışı bırakılma nedeninin geçici teminatın gelir kaydedileceği durumlar arasında yer almadığı, bu itibarla idarece başvuru sahibinin geçici teminatının gelir kaydedilmesinin mevzuata uygun olmadığı anlaşılmıştır...”¹⁶
- ✓ “...Hangi durumlarda geçici teminat mektubu tutarının gelir kaydedileceği 4734 sayılı Kanun kapsamında düzenlenmiştir. Bu çerçevede 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu’nun 17’nci maddesinin (d) bendi kapsamında sayılan fiil veya davranışlarda bulunanların geçici teminatlarının gelir kaydedileceğine ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Dolayısıyla, ... tarafından sunulan geçici teminat tutarının gelir kaydedilmesi yönünde tesis edilen işlemin mevzuata uygun olmadığı, bu nedenle başvuru sahibinin geçici teminatının gelir kaydedilmesi işleminin iptali ve söz konusu geçici teminatın iade edilmesi yönünde düzeltici işlem tesis edilmesi gerektiği anlaşılmıştır...”¹⁷
- Aşırı düşük teklif sorgulamasına cevap vermeyen veya açıklaması yeterli görülmeyen isteklinin teklifi reddedilecek, fakat geçici teminatı gelir kaydedilmeyecektir. Konuya ilişkin Kamu İhale Kurulu kararında “...aşırı düşük açıklaması yapan isteklinin yakıt giderinin tevsiki için piyasadandan alınan fiyat teklifine konu tutarın EPDK tarafından il bazında günlük yayımlanan akaryakıt fiyatından düşük olmaması gerekir. Düşük olması durumunda isteklinin teklifi değerlendirme dışı bırakılır.”¹⁸ denilmiştir.

¹⁶ 03.01.2013 tarih ve 2013/UH.II-9 sayılı Kamu İhale Kurulu kararı

¹⁷ 14.02.2018 tarih ve 2018/UH.II-405 sayılı Kamu İhale Kurulu kararı

¹⁸ 12.06.2013 tarih ve 2013/UH.II-2454 sayılı Kamu İhale Kurulu kararı

7.2.Kesin ve Ek Kesin Teminatın Gelir Kaydı

4735 sayılı Kanun' da belirtilen hallerde yüklenicilerin kesin ve ek kesin teminatları gelir kaydedilir.

- 4735 sayılı Kanun'un 19'uncu maddesine göre; sözleşme yapıldıktan sonra mücbir sebep halleri dışında yüklenicinin mali acz içinde bulunması nedeniyle taahhüdünü yerine getiremeyeceğini gerekçeleri ile birlikte yazılı olarak bildirmesi halinde, ayrıca protesto çekmeye gerek kalmaksızın kesin teminat ve varsa ek kesin teminatlar güncellenerek gelir kaydedilir ve sözleşme feshedilerek hesabı genel hükümlere göre tasfiye edilir.
- Anılan Kanununun 16'ncı maddesinde sözleşmenin devrine ilişkin düzenleme yapılmıştır. Maddeye göre yüklenicinin sözleşmeyi izinsiz devretmemesi gerekir. Aynı şekilde bir sözleşmenin devredildiği tarihi takip eden 3 yıl içinde devredilmemesi veya devralınmaması da gerekir. Bu iki hususa aykırı davranıldığında sözleşme feshedilerek kesin ve varsa ek kesin teminat güncellenerek gelir kaydedilir.
- 4735 sayılı Kanununun 17'nci maddesine göre; ağır hastalık, tutukluluk veya özgürlüğü kısıtlayıcı bir cezaya mahkumiyeti nedeni ile yüklenicinin taahhüdünü yerine getirememesi halinde, bu durumun oluşunu izleyen otuz gün içinde yüklenicinin teklif edeceği ve ilgili idarenin kabul edeceği birinin vekil tayin edilmesi şartıyla taahhüde devam edilebilir. Ancak, yüklenicinin kendi serbest iradesi ile vekil tayin edecek durumda olmaması halinde, yerine ilgililerce aynı süre içinde genel hükümlere göre bir yasal temsilci tayin edilmesi istenebilir. Bu hükümlerin uygulanmaması halinde, sözleşme feshedilir ve kesin ve varsa ek kesin teminat güncellenerek gelir kaydedilir.
- Yine anılan 17'nci madde uyarınca yüklenicinin iflası halinde de kesin ve varsa ek kesin teminatı güncellenerek gelir kaydedilir.
- Ortak girişimlerle yüklenme yapılan ihalelerde pilot veya koordinatör ortağın iflas etmesi, ağır hastalığa tutulması, özgürlüğünü kısıtlayıcı bir cezaya mahkûm olması veya dağılması hallerinde kesin teminatı güncellenerek gelir kaydedilir. Bu husus 4735 sayılı Kanun'un 18'inci maddesinde düzenlenmiştir.
- 4735 sayılı Kanun'un 20'nci maddesinde belirtilen şartların gerçekleşmesi sebebiyle sözleşmenin idare tarafından feshedilmesi halinde kesin ve varsa ek kesin teminat güncellenerek gelir kaydedilir.

Anılan 20'nci maddeye göre aşağıda belirtilen hallerde idare sözleşmeyi fesheder:

- a. Yüklenicinin taahhüdünü ihale dokümanı ve sözleşme hükümlerine uygun olarak yerine getirmemesi veya işi süresinde bitirmemesi üzerine, ihale dokümanında

belirlenen oranda gecikme cezası uygulanmak üzere, idarenin en az on gün süreli ve nedenleri açıkça belirtilen ihtarına rağmen aynı durumun devam etmesi,

- b. Sözleşmenin uygulanması sırasında yüklenicinin 4735 sayılı Kanun'un 25'inci maddesinde sayılan yasak fiil veya davranışlarda bulunduğu tespit edilmesi,

Hallerinde, ayrıca protesto çekmeye gerek kalmaksızın kesin teminat ve varsa ek kesin teminatlar gelir kaydedilir ve sözleşme feshedilerek hesabı genel hükümlere göre tasfiye edilir.

- 4735 sayılı Kanun'un 21'inci maddesi uyarınca, sözleşme imzalanmadan önce yasak fiil ve davranışlarda bulunduğu sözleşme imzalandıktan sonra tespit edilen yüklenicinin kesin teminatı ve varsa ek kesin teminatı güncellenerek gelir kaydedilir.
- 4735 sayılı Kanun'un 22'nci maddesine göre; sözleşmenin anılan Kanunun 19, 20 ve 21'inci maddeleri uyarınca feshedilmesi halinde, kesin teminat ve varsa ek kesin teminatlar alındığı tarihten gelir kaydedileceği tarihe kadar Devlet İstatistik Enstitüsünce yayımlanan aylık toptan eşya fiyat endeksine göre güncellenir. Güncellenen tutar ile kesin teminat ve varsa ek kesin teminatların tutarı arasındaki fark yükleniciden tahsil edilir. Hakedişlerden kesinti yapılmak suretiyle teminat alınan hallerde, alıkonulan tutar gelir kaydedileceği gibi, sözleşmenin feshedildiği tarihten sonra yapılmayan iş miktarına isabet eden teminat tutarı da güncellenerek yükleniciden tahsil edilir. Gelir kaydedilen teminatlar, yüklenicinin borcuna mahsup edilemez.

Teminatın gelir kaydedilmesi esnasında güncelleme yapılması; yüklenicinin sözleşmeyi feshi, idarenin sözleşmeyi feshi ile sözleşmeden önceki yasak fiil ve davranışları sebebiyle teminatın gelir kaydedilmesi gereken durumlarda zorunludur.

- **İşin özelliği gereği sürekli tekrar eden nitelikteki işlerde sözleşmenin feshi**
İşin özelliği gereği sürekli tekrar eden nitelikteki işlerde, işin tekrar eden kısımlarının sözleşmeye uygun olarak gerçekleştirilmemesi halinde bu aykırılıkların ardı ardına veya aralıklı olarak gerçekleştirilmek suretiyle belli bir sayıya ulaşması durumunda, öngörülen ceza uygulanmakla birlikte 4735 sayılı Kanunun 20'nci maddesinin (b) bendine göre protesto çekmeye gerek kalmaksızın sözleşmenin feshedileceği, teminatın gelir kaydedileceği ve hesabın genel hükümlere göre tasfiye edileceği hususu ile sözleşmenin bu şekilde feshedilebilmesi için gerekli olan aykırılık sayısı (iki veya daha fazla) idarece belirlenerek sözleşmenin ilgili maddesinde yazılmış olacaktır. Ağır aykırılık hallerinde, bu aykırılık halleri yine sözleşmenin ilgili maddesinde belirtilmek kaydıyla, aykırılık bir defa gerçekleşmiş olsa dahi sözleşmenin feshedilebileceği, teminatın gelir kaydedileceği ve hesabın genel hükümlere göre tasfiye edileceği hususuna da idarece gerek görülmesi halinde sözleşmenin ilgili maddesinde yer verilecektir.
- İdarece gerek görülmesi nedeniyle diğer sözleşmeye aykırılık hallerinin belirlenerek bu aykırılıkların gerçekleşmesi durumunda idare tarafından en az on gün süreli yazılı

ihbar yapılarak gecikilen her takvim günü için kesilecek ceza miktarının sözleşme bedelinin %1'ini geçmemek üzere oran olarak uygulanacağı yine sözleşmesinde yer alabilir. Ancak, söz konusu aykırılığın işin niteliği gereği giderilmesinin mümkün olmadığı hallerde, sözleşme idarece feshedilebilecek, sözleşmenin feshedilmemesi halinde ise sözleşme bedelinin %1'ini geçmemek üzere idarece belirlenecek oranda ceza uygulanacaktır.

8. Teminatın Gelir Kaydında Kanuni Oranı Aşan Teminat Tutarının İadesi

Kamu ihale mevzuatında belirlenen ilke, esas ve amaçlar bağlamında istekli ve yüklenicilerden alınan teminatlar şartlar oluştuğunda ihaleyi yapan idare tarafından gelir kaydedilmekte veya iade edilmektedir. Kanunen istenilen asgari oran ve tutarlarda alınan teminatların gelir kaydında herhangi bir sorun yaşanmaz iken asgari oranı aşan oran ve tutarda idareye teslim edilen teminatların gelir kaydedilmesinde idare ile istekli/yüklenici arasında uyuşmazlık söz konusu olabilmektedir.

8.1. Gelir Kaydında Asgari Oranı Aşan Geçici Teminat Tutarının İstekliye İadesi

İhaleye katılan isteklilerin 4734 sayılı Kanunda belirtilen asgari oranın üzerinde geçici teminat vermesi de mümkündür. Bu durum istekliye diğer isteklilere göre ayrıcalık katmaz ve bu isteklinin teklifinin diğer tekliflere önceliği söz konusu olmaz. Kanuni oranın altında geçici teminat verilmesi ise istekliyi ihale dışında bırakır.

Geçici teminat isteklilerin teklif bedelleri üzerinden en az %3 oranında verilmektedir. Teklif bedelinin tahmin edilmesini istemeyen istekliler bu oranın üzerinde geçici teminat verebilmektedirler. Kanuni oranın üzerinde geçici teminat ödenmesi genellikle teminatın gelir kaydedilmesi gereken durumlarda sorun oluşturmaktadır. İstekli doğal olarak kanuni oran kadar teminatının gelir kaydedilmesini, artan kısmın ise kendisine iadesini istemektedir. İdareler ise kanundaki lafzından hareketle geçici teminatın tamamını gelir kaydedebilmektedirler.

Kanun asgari %3 oranının üzerinde isteklilere geçici teminat sunma imkânı verdiği için bu oranın üzerinde geçici teminat veren istekliler teklif tutarlarını gizleyebilmektedirler. Ancak, Kanunda geçici teminatın gelir kaydedilmesinde herhangi bir oran belirtilmeksizin “geçici teminatın gelir kaydedilmesi” şeklinde genel ifadelerle yetinilmiştir.

Ancak, geçici teminatın gelir kaydedilmesi gereken durumlarda kanuni oranın üstündeki geçici teminat tutarının istekliye iade edilmesi gerekir. Bu durumda sadece asgari orana tekabül eden geçici teminat tutarı idarece gelir kaydedilmelidir. İdare Mahkemesi ve Danıştay kararları ile Kamu İhale Kurulunun son dönem kararları da asgari oranı aşan geçici teminatın gelir kaydedilmeyip isteklisine iadesi yönündedir (İnan, 2018, s. 64,65).

8.2. Gelir Kaydında Asgari Oranı Aşan Kesin/ Ek Kesin Teminat Tutarının Yükleniciye İadesi

Kanunen istekliler tarafından idareye verilmesi zorunlu olan asgari geçici teminat tutarının üzerinde idareye teslim edilmiş geçici teminatın isteklisine iadesi ile ilgili yukarıda yapılan açıklamalar kesin teminat ve varsa ek kesin teminat için de geçerlidir.

Bu bağlamda ihale bedelinin %6'sı oranında yükleniciden alınması gereken kesin teminatın, eğer alınmışsa bu oranın üzerinde alınan kısmının gelir kaydedilmeksizin yükleniciye iadesi ihale mevzuatının ruhuna daha uygundur.

Teklifin sınır değerini altında olması nedeniyle yaklaşık maliyetin %9'u oranında alınması gereken kesin teminatın gelir kaydedilmesi durumunda eğer alınmışsa % 9 oranını aşan kesin teminat tutarının da yükleniciye iadesi temel ihale ilkelerine uygun düşecektir.

8.3. Kanuni Oranı Aşan Teminat Tutarının İadesinde Yaşanılan Sorunun Çözümü

Kamu ihale mevzuatında belirlenen ilke, esas ve amaçlar bağlamında istekli ve yüklenicilerden Kanunen istenilen ve asgari oranı aşan oran ve tutarda idareye teslim edilen teminatların gelir kaydedilmesinde idare ile istekli/yüklenici arasında yaşanan sorunun çözümü için ihale mevzuatına, özellikle de Kamu İhale Genel Tebliğine bu yönde bir hüküm konulabilir.

Kanuni oranı aşan teminatın gelir kaydedilmeden iadesine yönelik böyle bir düzenleme uygulamada görülen ve yaşanan sorunları ortadan kaldıracaktır.

9. Teminatın Gelir Kaydında Güncelleme Sorunu ve Bir Öneri

Kamu ihale mevzuatında teminatın güncellenmesi konusu kesin ve ek kesin teminatların gelir kaydedilmesi gereken durumlarda idarelerin dikkat etmesi gereken bir husus olarak 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanununun 22'nci maddesinin ikinci ve üçüncü fıkrasında düzenlenmiştir.

Anılan fıkralarda;

“19, 20 ve 21 inci maddelere göre sözleşmenin feshedilmesi halinde, kesin teminat ve varsa ek kesin teminatlar alındığı tarihten gelir kaydedileceği tarihe kadar Devlet İstatistik Enstitüsünce yayımlanan aylık toptan eşya fiyat endeksine göre güncellenir. Güncellenen tutar ile kesin teminat ve varsa ek kesin teminatların tutarı arasındaki fark yükleniciden tahsil edilir.

Hakedişlerden kesinti yapılmak suretiyle teminat alınan hallerde, alıkonulan tutar gelir kaydedileceği gibi, sözleşmenin feshedildiği tarihten sonra yapılmayan iş miktarına isabet eden teminat tutarı da birinci fıkra hükmüne göre güncellenerek yükleniciden tahsil edilir.” hükmü yer almıştır.

Teminatın güncellenmesi, gelir kaydedilmesi gereken zamanda kesin ve ek kesin teminatların değer kaybını ortadan kaldırarak, idarenin riskini telafi amacına yönelik yapılmış bir düzenlemedir.

Sözleşmenin imzalanması ile başlayan ihale sözleşme sürecinin uzun sürmesi halinde ihale mevzuatına, ihale dokümanına ve sözleşme hükümlerine uygun hareket edilmesi amacıyla yükleniciden alınan kesin ve varsa ek kesin teminatlar zamanla değer kaybına uğramaktadır. Anılan teminatların gelir kaydedilmesi gerektiği zamanda ise bu değer kaybı nedeniyle idare riskini telafi edememiş ve zarara uğramış olmaktadır. Bu nedenle kesin ve ek kesin teminatların gelir kaydedilmesi durumunda kanunen güncelleme zorunluluğu getirilerek idarelerin muhtemel kaybı telafi edilmiş olmaktadır. Bu nedenle ihale dokümanı ve sözleşmesine aykırılıktan dolayı yüklenicinin idareye vermiş olduğu kesin ve varsa ek kesin teminatın güncellenmiş tutarları üzerinden gelir kaydedilmesi gerekmektedir. İdarelerin de bu hususa özellikle dikkat etmeleri gerekir.

Fakat yüklenicilerin banka teminat mektubu üzerinden kesin ve ek kesin teminat vermeleri durumunda, kesin teminat ve varsa ek kesin teminatın gelir kaydedilmesi gerektiği zaman güncellenen teminat tutarı ile mektupta yazılı tutar arasındaki farkın idarece tahsilinde bazı sorunlar meydana gelmektedir. Çünkü banka, teminat mektubunda yazılı tutarı idareye taahhüt etmiş ve kendini o tutarla sınırlı ve sorumlu tutmuştur. Bu taahhüdünde güncelleme farkı yer almadığı için teminat mektubundaki tutarı aşan miktarın banka tarafından idareye ödenmeyeceği açıktır. Yüklenici farkı idareye öderse sorun ortadan kalkar. Ancak, ödemezse idare hangi yolu takip ederek söz konusu teminat farkını tahsil edip gelir kaydedebilecektir?

Teminatın güncellenmemesi nedeniyle idarenin artması gereken kaynağında artmayan tutar kadar kamu görevlileri mali sorumluluk altına girebilirler¹⁹. Bu nedenle güncelleme konusuna kamu görevlilerinin özellikle dikkat etmesi gerekir.

Kesin ve ek kesin teminat mektuplarının güncellenmemesinden kaynaklanan fark tutara ilişkin idare riski aşağıdaki öneri ile garanti altına alınabilir ve muhtemel risk karşılanabilir;

- Düzenlemesi Kamu İhale Kurulu tarafından yapılan standart kesin teminat ve ek kesin teminat mektuplarına güncelleme farkının da banka tarafından ilgili idareye ödeneceğine yönelik bir ibare konulabilir. Böylece bankalar güncelleme farkını da ilgili idareye ödeyeceklerini başlangıçta taahhüt etmiş olurlar.

Sonuç

Günümüz dünyasında kamu alımları ulusal ve küresel pazarın önemli bir parçasıdır. Ayrıca bu alımlar dinamik ve yeniliğe sürekli açık bir alandır. Kamu alımlarında sağlanacak etkinlik ve verimlilik ülke kalkınması açısından son derece hayati önem taşımaktadır. Kamu ihalelerinin ülke ekonomisi içerisindeki yeri ve önemi kamu alımlarına ilişkin rakamlara bakılarak tespit edilebilir. Bu rakamın büyüklüğü ihale piyasalarının ekonomi açısından ne kadar önemli olduğunun bir göstergesi olmaktadır.

¹⁹ 22.03.2017 tarih ve 42892 sayılı, 21.12.2016 tarih ve 42054 sayılı Temyiz Kurulu kararı

Özel sektörün hızlı bir gelişim gösterdiği günümüzde kamu sektörü mal, hizmet ve yapım işi ihtiyaçlarını genellikle özel sektörden kamu ihale mevzuatı hükümleri çerçevesinde karşılamaktadır. Dolayısıyla bu tür ihtiyaçlarını karşılamak isteyen kamu idareleri ihale mevzuatı ve diğer mali mevzuat hükümlerine uygun hareket etmek durumundadırlar.

Kamu idarelerinin mal, hizmet ve yapım işi ihtiyaçlarının kamu alımları ile karşılanması ve ihtiyacın giderilmesi yanında ayrıca makro ekonomik etkilere de sahiptir. Bu bağlamda kamu alımlarının ekonomik, sosyal, mali ve çevre politikası açısından temel politika aracı olma özelliği bulunmaktadır. Bu özellik kamu alımlarının önemini daha da artırmaktadır.

Kamu alımlarının karşılanmasında ihtiyaca ait onay belgesinin hazırlanmasından sözleşme imzalanmasına kadar olan süreyi kapsayan ihale süreci idare hukukunu, sözleşmenin imzalanmasından muayene ve kabulün tamamlanmasına, kesin teminatın iadesine, garanti süresinin sonuna ve yapım işlerinde de sorumluluk süresinin sonuna kadar olan süreç de 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu saklı kalmak üzere genel hükümleri ilgilendirmektedir (Acısu, 2012, s. iii).

Hem ihale süreci hem de sözleşmenin uygulandığı süreç hukuki olarak büyük bir sorumluluğu gerektirmektedir. Bu bağlamda söz konusu süreçlerin mevzuata uygun gerçekleştirilmesi, sağlıklı ve şeffaf bir rekabet ortamının sağlanması zorunluluğu ihale sürecinde yer alan uygulayıcıları daha dikkatli olmaya sevk etmektedir. Bu ise kamu kaynaklarının daha etkin, verimli ve ekonomik kullanımını beraberinde getirmektedir.

Kamu alımlarının hukuka uygun, şeffaf, rekabetçi ve hesap verilebilirlik ilkeleri doğrultusunda, en az maliyetle, hızlı ve zamanında yapılması kamu hizmetlerinin sunumunda ihtiyaç duyulan mal, hizmet ve yapım işlerinin alımı için ayrılan kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli kullanılması açısından önemlidir.

Kamu alım sürecinin birkaç noktasında alınan teminatlarla hem bu süreçlerde ortaya çıkması muhtemel risklerin güvence altına alınması, hem de bu riskleri doğuran kural ihlalini yapan istekliler ve ihaleyi kazanan yükleniciler nezdinde caydırıcı bir unsur olarak kullanılması ve netice de yapılan kural ihlallerinin mali müeyyideye tabi tutulması ve kamu kaynaklarının etkin kullanımına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Bu bağlamda kamu alımlarında ihale mevzuatındaki oranlar üzerinden teminat alınması, kural ihlali halinde alınan teminatların güncellemeleri de dikkate alınarak eksiksiz kamu idare bütçesine gelir kaydedilmesi ve böylece kaynak kullanımında etkinlik sağlanmasına hizmet edilmesi önemli noktalardandır.

İhale sürecine ilişkin isteklilerden geçici teminat, sözleşme sürecine ilişkin ise yüklenicilerden kesin ve ek kesin teminat alınmaktadır. İhale sürecinde kanuna ve ihale mevzuatına aykırı davranan isteklinin geçici teminatı, sözleşme sürecinde ihale mevzuatına uygun davranmayan yüklenicinin ise kesin ve ek kesin teminatları gelir kaydedilebilmektedir.

Ancak, bazı istekliler teklif bedellerinin tahmin edilmesini önlemek amacıyla kanuni oranın üzerinde geçici teminatı idareye verebilmektedirler. İhale sürecinde bu tür isteklilerin ihale mevzuatına ve ihale dokümanına aykırı işlem ve eylemlerde bulunmaları durumunda geçici teminatlarının gelir kaydında tutar bağlamında problem oluşabilmektedir. İdare teslim edilen geçici teminatın tamamının, istekli ise asgari oran kadar geçici teminat tutarının gelir kaydedilmesi gerektiğini ileri sürebilmekte ve bu nedenle uyuşmazlık meydana gelmektedir.

İdare mahkemesi ve Danıştay kararları ve son dönem Kamu İhale Kurulu kararları geçici teminatın sadece asgari oran kadar kısmının gelir kaydedilmesi, aşan kısmın ise iade edilmesi gerektiği yönündedir. İdarelerin de bu kararlar doğrultusunda hareket etmeleri ve asgari oranı aşan geçici teminat tutarının isteklisine iade etmeleri uygulamada karşılaşılan uyuşmazlıkları ve problemleri azaltacaktır. Aynı durum kesin teminat için de geçerlidir.

Uygulamada karşılaşılan problemlerden bir tanesi de gelir kaydı esnasında kesin ve varsa ek kesin teminatın güncellenmesi gerektiği hususunun idareler tarafından dikkate alınmaması veya unutulmasıdır. Söz konusu fark idare aleyhine bir kaynağın kaybı anlamına geldiği için kamu görevlilerinin mali, idari ve cezai yaptırımla karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle kamu görevlilerinin teminatın güncellenerek gelir kaydedilmesi gerektiği hususuna özellikle dikkat etmeleri gerekmektedir.

Özetle; kamu idarelerinin ihale süreçlerinde görev alan kamu görevlilerinin teminatlar konusunda gerekli bilgiye sahip olmaları, teminatın gelir kaydı, iadesi ve gerektiğinde güncellenmesi hususunda gereken dikkat ve itina göstermeleri gerekir. Aksi durumda idari ve cezai, özellikle de mali sorumlulukla karşı karşıya kalmaları kaçınılmaz olur.

Kaynakça

4734 sayılı Kamu İhale Kanunu

4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu

Acısu, S. (2012) *Sorularla Kamu İhale Süreci ve Sözleşme Uygulamaları*, Ankara: Muhasebat Kontrolörleri Derneği Yayını.

Çolak, M ve Demirboğa, D.A. (2014). *Kamu İhale Hukukunda Temel Konular*. Ankara: Kamu İhale Kurumu Yayınları No:1.

Doğan, D. M. (1986). *Büyük Türkçe Sözlük*, 3. Baskı, İstanbul: Birlik Yayınları.

Doğan, V. (1999). *Uluslararası Ticarete Banka Teminat Mektupları*, Ankara: Yetkin Yayınları.

Gök, Yaşar (2009). "Açıklamalı Kamu İhale Kanunu", Ankara: İksan Matbaası.

İhale Uygulama Yönetmelikleri

İnan, A. ve Yazmacı, Ö. (2018). *Geçici & Kesin Teminat ve İadesi*, Ankara: Öztepe Matbaacılık.

Kamu İhale Genel Tebliği

Kamu İhale Kurulu Kararları

Muhasebat Genel Müdürlüğü Genel Tebliği (Sıra No 15 ve 55)

Ön Ödeme Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik

Reisoğlu, S. (1977). *Banka Teminat Mektupları ve Uygulamada Ortaya Çıkan Sorunlar*, Ankara: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları No:78.

Sayıştay Temyiz Kurulu Kararları

Şahiner, M.Ş. (2016) *Kamu İhalelerinde Teminatlar*, Ankara: Adalet Yayınevi.

Yarmalı, E.S. ve Selçuk, A. (2017), *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

ÖRGÜTSEL DIŞLANMA İLE SOSYAL KAYTARMA ARASINDAKİ İLİŞKİ VE DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE FARKLILIKLARIN İNCELENMESİ

Şeyma Nur AYDIN¹, Adnan AKIN²

Öz

Bu çalışmada örgütsel dışlanma ve sosyal kaytarma davranışının cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir düzeyi, kurumdaki pozisyon, mevcut işyerinde çalışma süresi ve toplam iş tecrübesi gibi demografik değişkenlere göre nasıl değiştiği ve örgütsel dışlanma ile sosyal kaytarma arasında bir ilişkinin olup olmadığı test edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, Ankara Siteler’de faaliyet gösteren mobilya işletmelerindeki 173 kişiye anket çalışması uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler SPSS 21 istatistiksel paket programına girilmiştir. Veriler normal dağılım sergilemediği için hipotezlerin test edilmesinde non-parametrik istatistikler kullanılmıştır. Non-parametrik istatistiklerden iki grubun karşılaştırılmasında Mann Whitney U testi kullanılırken, ikiden fazla grubun karşılaştırılmasında Kruskal Wallis H testinden yararlanılmıştır. Kruskal Wallis H- testinin anlamlı olduğu durumlarda, hangi gruplar arasında anlamlı farklılığın olduğunu belirlemek için Mann Whitney U testinden faydalanılmıştır. Ayrıca bireylerin örgütsel dışlanmaları ile sosyal kaytarma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemek için örgütsel dışlanma ölçeği faktör ve toplam puanları ile sosyal kaytarma ölçeği toplam puanı arasında sperman korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Buna göre örgütsel dışlanma ve sosyal kaytarma arasında küçük düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dışlanma, Örgütsel Dışlanma, Kaytarma, Sosyal Kaytarma, Demografik Değişken

Relationship Between Organizational Ostracism and Social Loafing and Examination of the Differences According to Demographic Variables

423

Abstract

In this study, it was tried to test how organizational ostracism and social loafing behavior changes according to demographic variables such as gender, age, education level, income level, position in the institution, working time at the current workplace and total work experience, and whether there is a relationship between organizational ostracism and social loafing. For this purpose, a survey was applied to 173 people in furniture businesses that have been operating in Ankara Siteler. The data obtained in the research were entered into the SPSS 21 statistical package program. Non-parametric statistics were used to test the hypotheses because the data did not show normal distribution. While the Mann Whitney U test was used to compare two groups from non-parametric statistics, the Kruskal Wallis H test was used to compare more than two groups. Where the Kruskal Wallis H-test was significant, the Mann Whitney U test was used to determine which groups differ significantly. In addition, in order to examine whether there is a significant relationship between the organizational ostracism of the individuals and their social loafing levels, the sperman correlation coefficient between the organizational ostracism scale factor and total scores and the total score of the social loafing scale was calculated. Accordingly, it was determined that there is a low and positive relationship between organizational ostracism and social loafing.

Keywords: Ostracism, Organizational Ostracism, Loafing, Social Loafing, Demographic Variable

¹ Bilim Uzmanı, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, seymanuraydin125@gmail.com

² Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi, akin-adnan@hotmail.com

Giriş

Bireylerin günlük hayatta en çok vakit geçirdikleri ortam iş yerleridir. Bu nedenle çalışma ortamları, bireylerin sosyal ve psikolojik açıdan etkilendiği ve davranışlarının buna göre şekillendiği ortamlar olarak ele alınabilir. Örgütsel dışlanma ve sosyal kaytarma davranışları işyerlerindeki işleyişe zarar veren ve olumsuz durumlara sebep olan iki önemli davranıştır. Örgütsel dışlanma, bireylerin bir örgüt içerisinde dikkate alınmaması ve değersizleştirilmeleri olarak ifade edilirken, sosyal kaytarma ise bireylerin kolektif görevlerdeki çabalarının bireysel görevlerdeki çabalarına göre daha az olması olarak tanımlanabilir. Her iki durumda işletmeler açısından müdahale gerektiren önemli durumlardır.

Yöneticileri ve iş arkadaşları tarafından değersizleştirilen ve önemsenmeyen bireylerin işe adapte olması güçleşebilir. Özellikle kolektif görevlerde, dışlanan bireylerin çalışma isteği azalabilir. Bu durum dışlanmış bireylerin kendisine verilen görevlerden kaçmasına yani kaytarmasına neden olabilir. Aynı şekilde grup çalışmalarında aktif olmayan, geri planda kalmayı tercih eden ve çoğunlukla kaytarma davranışında bulunan bireylerin de çalışma arkadaşları ve yöneticileri tarafından dışlanması söz konusu olabilir.

Örgüt içerisinde dışlanmaya maruz kalan bireyler çoğunlukla bireysel performansta daha iyi durumda iken, grup çalışmalarında daha geri planda kalmayı tercih edebilirler. Bireylerin çalıştıkları grupta diğer bireyler tarafından benimsenmemesi, fikirlerinin veya önerilerinin dikkate alınmaması, buldukları grup içerisinde kendilerini ifade edememelerine ya da eksik ifade etmelerine yol açabilir. Bu nedenle bireylerin günün önemli bir kısmının geçtiği iş ortamında kendilerini rahat hissetmeleri ve benimsenmeleri oldukça önemlidir. Aksi takdirde son yıllarda örgütsel davranış literatüründe sıklıkla karşılan sosyal kaytarma durumunun meydana gelmesi muhtemel olabilir. Aynı şekilde kolektif görevlerde üstüne düşen görevi yeterince yapmayan ve kaytarma eğilimi gösteren bireylerin iş arkadaşları ve yöneticileri tarafından dışlanması durumu da ortaya çıkabilir. Bu anlamda örgüt içerisinde dışlanma hisseden bireylerin bu algılarının artması ya da azalması kolektif görevlerdeki kaytarma davranışlarının artmasına ya da azalmasına neden olabilecek iken, kolektif görevlerde kaytarma davranışının artması ya da azalması örgüt içerisinde dışlanma algısının artması ya da azalması durumunu meydana getirebilecektir. Söz konusu davranışların açığa çıkma olasılığı, örgütsel dışlanma ve sosyal kaytarma değişkeni arasındaki korelasyonel ilişkinin merak uyandırmasına ve dolayısıyla bu araştırmanın yapılmasına sebep olmuştur. Örgüt içerisinde bu iki değişkenden herhangi birinde meydana gelen bir artış veya bir azalışın, diğer değişkende nasıl bir etki oluşturduğu çalışmada araştırılan temel problemdir.

Literatür incelediğinde, her iki kavram ile ilgili pek çok çalışmanın olduğu ancak birbirleri ile olan ilişkilerini belirlemeye yönelik herhangi bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Haq (2014) işyerinde dışlanma ile iş çıktıları (iş performansı, iş stresi ve işten ayrılma niyeti) arasındaki ilişkiyi inceleyerek, işyerinde dışlanma ile iş stresi ve işten ayrılma

niyeti arasında önemli düzeyde pozitif bir ilişki olduğunu ancak iş performansı ile negatif bir ilişki olduğunu bulmuştur. Li ve Tian (2016) işyerinde dışlanmanın işgören sesliliğine olan etkisini incelemişler ve araştırma sonucunda yöneticilerin dışlama davranışlarının işgören sesliliği üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğunu, iş arkadaşlarının dışlama davranışlarının ise işgören sesliliği üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir. Fatima, Ilyas, Rehman ve Imran (2017) algılanan benlik saygısı ve anlamlı varoluş rolünün aracılık etmesiyle işyerinde dışlanma ile çalışan sessizliği arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmada, işyerinde dışlanma ile çalışan sessizliği arasında pozitif bir ilişki olduğu, anlamlı varoluş ve benlik saygısının işyerinde dışlanma ile çalışan sessizliği arasındaki ilişkiye kısmen aracılık ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Koay (2017) işyerinde dışlanma ile sanal kaytarma arasındaki ilişkiyi incelemiş, sonuç olarak hem işyerinde dışlanma hem de duygusal tükenme ile sanal kaytarma arasında anlamlı pozitif bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca duygusal tükenmenin kısmen işyerinde dışlanma ile sanal kaytarma arasındaki ilişkiye aracılık ettiği sonucunu bulmuştur. Soybalı ve Pelit (2018) örgütsel dışlanmanın işten ayrılma niyetine etkisini tespit etmeye yönelik yapmış oldukları çalışmada, çalışanların örgütsel dışlanma algıları ile işten ayrılma niyetleri arasında pozitif yönde kuvvetli bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Clercq, Haq ve Azeem (2019) işyerinde dışlanma ve iş performansı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda işyerinde dışlanma ile iş performansı arasında negatif bir ilişki olduğunu ancak öz-yeterliliğin yüksek seviyelerinde bu ilişkinin daha zayıf olduğunu tespit etmişlerdir. Chenji ve Sode (2019) işyerinde dışlanma ile çalışanların yaratıcılığı arasındaki ilişkiyi incelemişler, sonuç olarak korunmacı sessizliğin işyerinde dışlanma ile çalışanların yaratıcılığı arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini ve psikolojik güçlendirmenin de işyerinde dışlanma ile çalışan yaratıcılığı üzerinde ılımlı bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca işyerinde dışlanmanın çalışan yaratıcılığını olumsuz etkilediğini, korunmacı sessizliği ise olumlu etkilediğini tespit etmişlerdir.

Murphy, Wayne, Liden ve Erdoğan (2003) lider-üye etkileşimi ve takım-üye etkileşimi ile sosyal kaytarma arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapmış oldukları çalışmada, lider-üye etkileşimi ile sosyal kaytarma arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Doğan, Bozkurt ve Demir (2012) sosyal kaytarma ve algılanan görev görünürlüğü arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma yapmışlar ve iki değişken arasında bir ilişki tespit edememişlerdir. Kesen (2015) psikolojik güçlendirmenin çalışanların sosyal kaytarma davranışını azaltıp azaltmayacağına yönelik yapmış olduğu çalışmada, psikolojik güçlendirme boyutlarından anlamlılığın önemli bir role sahip olduğunu tespit etmiş, etki, yetkinlik ve özerklik boyutlarının ise sosyal kaytarmayı etkilemediği sonucuna ulaşmıştır. Kurnaz (2016) sosyal kaytarmanın çalışan performans düzeyine etkisi üzerine bir araştırma yaparak, sosyal kaytarma ile çalışan performansı arasında ters yönlü bir ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir. Benzer şekilde Ahmad, Jamshid ve Rehman'da (2018) çalışan performansında sosyal kaytarmanın rolünü araştırmışlar ve sosyal kaytarmanın çalışan performansı üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Öge ve Kurnaz (2017) presenteeism ile sosyal kaytarma ilişkisini tespit etmeye yönelik yapmış oldukları

araştırmada, presenteeism ile sosyal kaytarma arasında pozitif anlamlı bir ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Yukarıda örgütsel dışlanma ve sosyal kaytarma ile ilgili literatürde yer alan bazı çalışmalara bakıldığında hem örgütsel dışlanmanın hem de sosyal kaytarmanın örgütler için olumsuz durumlar oluşturan davranışlar olduğu görülmüştür. Bu nedenle örgüt içerisinde varlığını gösteren bu iki negatif kavramın birbirleri ile olan ilişkileri ve bu ilişkinin yönünün ve düzeyinin tespit edilmesi bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Ayrıca bu iki negatif değişkenin cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir düzeyi, kurumdaki pozisyon, iş yerinde çalışma süresi ve toplam iş tecrübesi gibi demografik değişkenlere göre nasıl değişiklik gösterdiğinin tespit edilmesi de çalışmanın bir diğer amacıdır.

Kavramsal Çerçeve

Örgütsel Dışlanma

Halis ve Demirel (2016, s. 319) örgütsel dışlanmayı, bireylerin örgütsel ilişkilerinin engellenmesiyle iş arkadaşlarına, yöneticilerine ve işine olan davranış ve tutumlarındaki isteksizliği olarak tanımlamışlardır. Bireylerin varlığının hiçe sayılması, örgüt içerisinde saygı ve güvenini sarsacak durumlara maruz bırakılması, yöneticileri ile olan iletişiminin önüne geçilmesi gibi davranışların buna sebep olduğunu ifade etmişlerdir.

Williams'a (2007, s. 445) göre dışlanma, bireylere acı veren ve üzüntü oluşturan bir durumdur. Bu sebeptendir ki Halis ve Demirel (2016, s.319) dışlanma ile karşılaşan bireylerin, işine karşı olan sadakat ve bağlılık duygularının giderek azalacağını ve tükenmişlik duygusunun ortaya çıkacağını bildirmişlerdir. Wu, Yim, Kwan ve Zhang (2012, s. 179) dışlanmanın, iş gerginliği, duygusal tükenme ve depresif ruh hali gibi psikolojik sıkıntılara yol açabileceğini, Lustenberger ve Jagacinski (2010, s. 283) kötü bir ruh haline sebep olarak içsel motivasyonu azaltabileceğini, O'reilly ve Robinson (2009, s. 1) ise bireylerin aidiyet duygularını olumsuz etkileyerek performanslarını düşürebileceğini ifade etmişlerdir.

Ergun-Özler ve Bozkurt-Yıldırım (2018, s. 56), dışlanmanın etkilerinin, örgütün tamamı açısından olumsuz durumlar oluşturacağını belirtmişlerdir. Dışlanan bireyin, istenmediğini düşünerek işe gitmek istemeyeceğini, bu durumun ise işlerin aksamasına ve zaman içerisinde iş gücü devir oranının yükselmesi gibi pek çok soruna neden olacağını bildirmişlerdir. Bu nedenle, örgütsel dışlanmanın hem örgütler hem de bireyler açısından göz ardı edilmemesi gereken bir olgu olarak değerlendirilmesi gerektiğinin önemini vurgulamışlardır.

Sosyal Kaytarma

Karau ve Williams (1993, s. 681) kolektif çalışma ortamlarının çok yaygın ve vazgeçilmez olmasından dolayı, bu ortamlarda bireyleri motive eden faktörlerin belirlenmesinin oldukça önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim Kurnaz'a (2016, s. 1143) göre işletme yöneticileri daima çalışanlarını motive eden ve bu doğrultuda performanslarını artıran faktörleri bulmanın yollarını aramışlardır. Çünkü günümüz işletmelerinde rekabetçi

ve dinamik pazar koşullarına uyum sağlamak, çalışanların motive edilmesi ve performans kaybının önlenmesi ile gerçekleşmektedir. İşletmelerde grup çalışmalarının giderek artması yöneticilerin bu çalışmalarda yaşanabilecek olası bir kaytarma durumuna müdahale etmelerini gerektirmektedir. Bireylerin grup halinde gerçekleştirdikleri bir işteki çabanın, kendi başlarına bu işi yaparken gerçekleştirdikleri çabaya göre daha az olması sosyal kaytarma olarak tanımlanmıştır.

Deka ve Kasyap (2014, s. 89) sosyal kaytarmanın kolektif görevlerde bireyin katkısını bulmanın karmaşık hale geldiği durumlarda meydana geldiğini ve böyle bir durumda yönetimin bireyler arasında eleme yapması ile görevde meydana gelen aksamayı azaltmasının oldukça zor olduğunu bildirmişlerdir. Kaytarma davranışında bulunan bireyin, mümkün olan her durumda bu davranışı göstereceğinden dolayı grup başarısı için her zaman daha az çabayı göstereceğini belirtmişlerdir. Öte yandan Latane, Williams ve Harkins' e (1979, s. 822) göre herhangi bir görevdeki başarı, bir şeyin ne kadar hızlı gerçekleştiğine veya ne kadar çaba harcadığına bağlıdır. Üniter bir görev ayrı ayrı alt görevlere bölünemez. Tüm üyeler birlikte aynı şeyi yaparak çalışır ve iş bölümü mümkün olmaz. Böyle bir görevde grup başarısı herhangi bir üyenin performansından ziyade bireysel çabaların toplamına bağlıdır. Ancak Karau ve Hart (1998, s. 185) geniş ve büyüyen araştırmaların, bireylerin kolektif görevlerde, bireysel görevlerde olduğundan daha az çabaladığını ortaya çıkardığını ifade etmişlerdir.

Taner ve Ercan-İştin'e (2017, s. 37) göre kolektif görevlerde yaşanan sosyal kaytarma davranışı örgütlerde pek çok sorunu da beraberinde getirir. Böyle örgütlerde genellikle verimlik düşük, işgücü devir hızı ise yüksektir. İşletmenin varlığını uzun dönemde sürdürmesi ve rekabet edebilmesi güçtür. Bunun yanında Balcı'ya (2017 s. 383-384) göre grup etkinliğini ve verimliliğini azaltmanın yanı sıra grup motivasyonuna da zarar verir. Ayrıca grup içerisinde diğer bireylerin birbirleri ile kaynaşmasına engel olur. Bu nedenle kolektif görevlerde; iş tanımının iyi yapılması, görev dağılımının uzmanlık alanlarına göre olması, yöneticilerin adil davranması ve kaytarma davranışı gösteren bireylerin motivasyonlarının artırılması, sosyal kaytarma davranışına engel olacak çözümler olarak ele alınabilir.

Uygulama

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Ankara Siteler'de en az 25 yıldır faaliyet gösteren köklü mobilya işletmeleri oluşturmaktadır. 173 kişiye anket çalışması uygulanmış ve tüm anketlerden geri dönüş sağlanmıştır. Araştırmanın bu bölgede yapılma sebebi, mobilya sektörünün katma değeri yüksek bir sektör olması ve kolektif görevlerin bu alanda ağırlıklı olduğunun düşünülmesidir. Çalışma grubunu oluşturan bireylerin seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış ve kolay ulaşılabilirlik ilkesinden yararlanılmıştır (Büyüköztürk, 2007).

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada uygulanan anket formu üç bölümden meydana gelmektedir. Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin sorular, ikinci bölümünde katılımcıların örgütsel dışlanma düzeylerini ölçmeye yönelik ölçek maddeleri, üçüncü bölümünde ise sosyal kaytarma davranışına yönelik ölçek maddeleri yer almaktadır.

Bireylerin ölçek maddelerine katılım düzeyini belirleyebilmek için araştırmada 5'li likert ölçek kullanılmıştır. Bu doğrultuda katılımcılar; "Kesinlikle Katılmıyorum (1)", "Katılmıyorum (2)", "Kısmen Katılıyorum (3)", "Katılıyorum (4)", "Tamamen Katılıyorum (5)" ifadelerine puanlama yapmıştır.

Araştırmada kullanılan örgütsel dışlanma ölçeği, Abaslı (2018) tarafından geliştirilen 14 maddelik iki boyutlu bir ölçektir. Sosyal kaytarma ölçeği ise George (1992) tarafından geliştirilen, Liden, Wayne, Jaworski ve Bennett'in (2004) genişlettiği ve Ilgın'ın (2010) Türkçe'ye uyarladığı tek boyutlu ve 13 maddelik bir ölçektir.

Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

İncelenen literatür doğrultusunda araştırmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H1: Örgütsel dışlanma bireylerin tanımlayıcı özelliklerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H1_a: Örgütsel dışlanma bireylerin cinsiyetine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H1_b: Örgütsel dışlanma bireylerin yaşına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H1_c: Örgütsel dışlanma bireylerin eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H1_d: Örgütsel dışlanma bireylerin gelirine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H1_e: Örgütsel dışlanma bireylerin kurumdaki pozisyonlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H1_f: Örgütsel dışlanma bireylerin iş yerinde çalışma sürelerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H1_g: Örgütsel dışlanma bireylerin toplam iş tecrübelerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H2: Sosyal kaytarma bireylerin tanımlayıcı özelliklerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H2_a: Sosyal kaytarma bireylerin cinsiyetine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H2_b: Sosyal kaytarma bireylerin yaşına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H2_c: Sosyal kaytarma bireylerin eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H2_d: Sosyal kaytarma bireylerin gelirine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H2_e: Sosyal kaytarma bireylerin kurumdaki pozisyonlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H2_f: Sosyal kaytarma bireylerin iş yerinde çalışma sürelerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H2_g: Sosyal kaytarma bireylerin toplam iş tecrübelerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

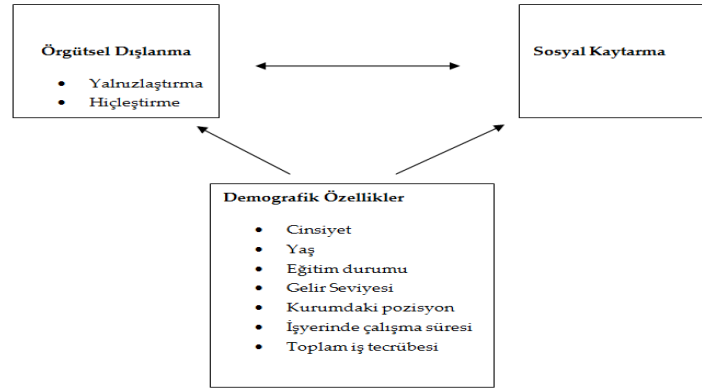
H3: Örgütsel dışlanma ve sosyal kaytarma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3_a: Örgütsel dışlanmanın yalnızlaştırma alt boyutu ile sosyal kaytarma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3_b: Örgütsel dışlanmanın hiçleştirme alt boyutu ile sosyal kaytarma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3_c: Örgütsel dışlanma ile sosyal kaytarma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Şekil 1’de çalışmada test edilmesi amaçlanan hipotezler doğrultusunda oluşturulmuş araştırma modeli yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırmanın modeli

Şekil 1’de ilk olarak örgütsel dışlanma ve sosyal kaytarma arasındaki korelasyonel ilişki gösterilmiştir. Daha sonra demografik değişkenler ile örgütsel dışlanma arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi için demografik değişkenler bağımsız değişken, örgütsel dışlanma ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Aynı şekilde demografik değişkenler ile sosyal kaytarma ilişkisinde de demografik değişkenler bağımsız değişken, sosyal kaytarma ise bağımlı değişken olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Örneklemine Dair Bilgiler

Araştırmaya katılan kişilerin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmaya katılan kişilere ilişkin demografik bilgiler

Değişkenler Kategoriler	F	%	
Cinsiyet	Kadın	37	21,4
	Erkek	136	78,6
	Toplam	173	100,0
Yaş	18-24 yaş	26	15,0
	25-40 yaş	87	50,3
	40 yaş ve üstü	59	34,1
	Toplam	172	99,4
	Kayıp veri	1	0,6
Eğitim Durumu	İlköğretim	27	15,6
	Lise	91	52,6
	Ön Lisans	20	11,6
	Lisans	35	20,2
	Toplam	173	100,0
Gelir Durumu	2020 TL	26	15,0
	2021-2500 TL arası	41	23,7
	2501-3000 TL arası	57	32,9
	3000 TL üstü	46	26,6
	Toplam	170	98,3
	Kayıp veri	3	1,7
Kurumundaki Pozisyon	Yönetici	17	9,8
	Çalışan	156	90,2
	Toplam	173	100,0
Bu İş Yerinde Çalışma Süresi	1 yıldan az	31	17,9
	1-5 yıl arası	84	48,6
	6-14 yıl arası	27	15,6
	14 yıl üstü	31	17,9
	Toplam	173	100,0
Toplam İş Tecrübesi	1-5 yıl arası	60	34,7
	6-14 yıl arası	51	29,5
	14 yıl üstü	62	35,8
	Toplam	173	100,0

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan kişilerden 37'si (%21,4) kadın, 136'sı (%78,6) ise erkektir. Araştırmada yer alan katılımcıların çoğu (%50,3) 25-40 yaş aralığındadır. Eğitim durumlarına bakıldığında en fazla lise mezunu (91 kişi, %52,6) olduğu ve en az ise ilköğretim mezunu (27 kişi, %15,6) olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanlardan 57 kişi (%32,9) 2501-3000 TL arasında maaş alırken, 17 kişi (%9,8) yönetici ve 156 kişi (%90,2) çalışan pozisyonunda yer almaktadırlar. Çalıştıkları kurumda 1-5 yıl arasında çalışanların sayısı 84'tür (%48,6). Toplam iş tecrübelerine bakıldığında ise 14 yıl üstü iş tecrübesine sahip olanların sayısı 62'dir (%35,8).

Veri Toplama Araçlarının Güvenirlik Çalışması

Araştırma kapsamında kullanılan iki ölçeğinde güvenirlikleri test edilmiştir. Bunun için ölçeklerin faktör ve ölçek toplam puanlarının Cronbach alfa katsayıları hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Ölçeklerin güvenirlik katsayıları

Ölçekler	Güvenirlik Katsayısı
Örgütsel Dışlanma (Yalnızlaştırma Boyutu)	,96
Örgütsel Dışlanma (Hiçleştirme Boyutu)	,97
Örgütsel Dışlanma (Toplam)	,98

Sosyal Kaytarma	,86
-----------------	-----

Araştırmada kullanılan Örgütsel Dışlanma Ölçeği (Ö.D.Ö) cronbach α katsayısı; yalnızlaştırma boyutu için 0,96, hiçleştirme boyutu için 0,97 ve ölçek toplam puanı için 0,98 olarak hesaplanmıştır. Sosyal Kaytarma Ölçeği (S.K.Ö) cronbach α katsayısı ise 0,86'dır. Kline (1999) 0,80 güvenilirlik katsayısının ölçümlerin güvenilirliği için uygun olduğunu belirtmesine rağmen 0,70 ve üstündeki değerlerinde güvenilirlik için yeterli olduğunu ifade etmiştir. Buna göre her iki ölçek için elde edilen güvenilirliklerin oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 21 istatistiksel paket programına girilmiştir. Veriler programa işlendikten sonra uç değer tespiti için Örgütsel Dışlanma Ölçeği faktör ve ölçek toplam puanları ile Sosyal Kaytarma Ölçeği toplam puanına ilişkin z- puanları hesaplanmıştır. Ölçeklerin faktör ve toplam puanlarına ilişkin hesaplanan z-puanları -4 ile +4 aralığında bulunmuştur. Böylece uç değer olmadığı kabul edilmiştir. Ayrıca uç değer tespiti için histogramlar ve kutu-çizgi grafiklerinden de yararlanılmıştır. Histogramlar ve kutu-çizgi grafikleri de incelendiğinde uç değer olmadığı görülmüştür. Verilerin normallik varsayımı için, Kolmogorov-Smirnov testi hesaplanmıştır. Bu test, örneklem dağılımı ile birim normal dağılımı karşılaştırmaktadır. Örneklem verilerinin normalligi hakkında hipotez testine dayalı olarak sonuçlar sunulmaktadır (Baykul ve Güzeller, 2014, s. 491). Elde edilen sonuçlar Tablo 3' de gösterilmiştir.

Tablo 3. Ölçeklerin Kolmogorov-Smirnov testlerine ilişkin elde edilen bulgular

Ölçekler	Kolmogorov-Smirnov Testi		
	İstatistik	Sd	P
ÖD Yalnızlaştırma	,270	173	,000*
ÖD Hiçleştirme	,224	173	,000*
ÖD Toplam	,255	173	,000*
Sosyal Kaytarma	,107	173	,000*

* $p \leq 0,05$

Tablo 3 incelendiğine, her iki ölçeğe ilişkin faktör ve ölçek toplam puanlarının Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarının anlamlı olduğu ($p \leq 0,05$) görülmektedir. Buna göre her iki ölçek puanlarının normal dağılım sergilemediğini söylemek mümkündür. Ayrıca verilerin normalligi için faktör ve ölçek toplam puanlarının çarpıklık ve basıklık katsayıları da hesaplanmıştır. Çarpıklık ve basıklık katsayılarının -1 ile +1 aralığında olmadığı görülmüştür. Bu durumda verilerin normal dağılım sergilemediğinin bir diğer kanıtıdır. Veriler normal dağılım sergilemediği için hipotezlerin test edilmesinde non-parametrik istatistikler kullanılmıştır. Non-parametrik istatistiklerden iki grubun karşılaştırılmasında Mann Whitney U testi kullanılırken, ikiden fazla grubun karşılaştırılmasında Kruskal Wallis H testinden yararlanılmıştır. Kruskal Wallis H- testinin anlamlı olduğu durumlarda, hangi gruplar arasında anlamlı farklılığın olduğunu belirlemek için Mann Whitney U testinden faydalanılmıştır. Bireylerin örgütsel dışlanmaları ile sosyal kaytarma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemek için Ö.D.Ö faktör ve toplam puanları ile S.K.Ö toplam puanı arasında sperman korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Korelasyon katsayısı

0,30' dan küçükse düşük düzeyde, 0,30-0,70 arasında ise orta düzeyde ve 0,70' den büyükse yüksek düzeyde ilişki vardır yorumu yapılabilir (Büyüköztürk, Çokluk ve Köklü, 2013).

Bulgular

Bu bölümde, kurulan hipotezler için toplanan verilerin çözümlenmesi sonucunda elde edilen bulgular, hipotezlerin sırasına uygun olarak tablo ve açıklamalarıyla birlikte verilmiştir.

H1: “Örgütsel dışlanma bireylerin tanımlayıcı özelliklerine göre anlamlı farklılık göstermektedir” Hipotezine İlişkin Elde Edilen Sonuçlar

Çalışmaya katılan bireylerin “Örgütsel Dışlanma Ölçeği”nden aldıkları puanların tanımlayıcı özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için non-parametrik testler uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

H1a-Cinsiyete göre;

Çalışmaya katılan bireylerin Örgütsel Dışlanma Ölçeği faktör ve toplam puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini incelemek için Mann Whitney U-testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 4’te gösterilmektedir.

Tablo 4. Araştırmaya katılan kişilerin ÖDÖ’nden aldıkları puanların cinsiyete göre Mann-Whitney U-Testi sonuçları

Faktör	Cinsiyet	N	\bar{X}	s.s	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	P
Ö.D Yalnızlaştırma	Kadın	37	7,10	3,56	80,64	2983,50	2280,50	,343
	Erkek	136	7,66	4,09	88,73	12067,50		
Ö.D Hiçleştirme	Kadın	37	12,72	5,81	71,41	2642,00	1939,00	,029*
	Erkek	136	15,33	7,97	91,24	12409,00		
Ö.D Toplam	Kadın	37	19,83	8,73	72,45	2680,50	1977,50	,043*
	Erkek	136	22,99	11,66	90,96	12370,50		

* p ≤ ,05

Tablo 4 incelendiğinde, bireylerin Ö.D.Ö Yalnızlaştırma faktöründen aldıkları puanların cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür (U= 2280,50; p > ,05). Ancak bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktöründen aldıkları puanlar cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir (U= 1939,00; p≤,05). Ortalamalara bakıldığında erkeklerin Hiçleştirme faktör puan ortalaması (\bar{X} = 15,33) kadınların ortalamasından (\bar{X} = 12,72) daha yüksektir. Erkeklerin hiçleştirme faktörü sıra ortalaması (91,24) da kadınların sıra ortalamasından (71,41) daha yüksektir. Benzer şekilde, bireylerin Ö.D.Ö toplam puanlarının da cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür (U= 1977,50; p ≤ ,05). Ortalamalara bakıldığında erkeklerin Ö.D.Ö toplam puan ortalaması (\bar{X} = 22,99) kadınların ortalamasından (\bar{X} = 19,83) daha yüksektir. Ayrıca erkeklerin Ö.D.Ö sıra ortalaması (90,96) kadınların sıra ortalamasından (72,45) daha yüksektir. Ö.D.Ö. toplamı ve Ö.D.Ö hiçleştirme faktörü sonuçlarına göre erkeklerin kadınlara oranla daha fazla örgütsel dışlanmaya maruz kaldıkları söylenebilir. Tüm bu sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda H1a hipotezi kısmen doğrulanmış olur. H1a hipotezinin kısmen doğrulanması, cinsiyet değişkeninin Ö.D.Ö Yalnızlaştırma faktörü ile bir ilişkisinin olmadığını, Ö.D.Ö Hiçleştirme faktörü ve Ö.D.Ö ölçek toplamı ile bir ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Literatürde yer alan diğer araştırmaların bulgularına bakıldığında, Dönmez ve Mete (2019) bireylerin örgütsel dışlanma düzeylerinin cinsiyete göre farklılık göstermediği sonucunu bulmuşlardır. Yani bu araştırmanın sonucuna göre örgütsel dışlanmanın cinsiyete göre değişmediği söylenebilir. Keklik, Saygın ve Oral-Kara (2013) farklı bir sonuç bulmuşlar ve örgütsel dışlanma düzeyinin cinsiyete göre farklılaştığını tespit etmişlerdir. Buna göre kadınların iş yerinde dışlanma ölçeğindeki sorulara verdikleri cevapların ortalaması erkeklerin verdikleri cevapların ortalamasından daha yüksektir. Bu araştırma kadınların işyerinde daha çok dışlandığını göstermektedir. Koşar (2014) da benzer şekilde bireylerin iş yerinde dışlanma düzeyleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık olduğunu tespit etmiştir. Buna göre araştırmaya katılan erkeklerin sorulara verdikleri cevapların ortalamaları kadın katılımcıların verdikleri cevapların ortalamasından daha yüksektir. Dolayısıyla bu araştırmaya göre de erkekler kadınlara oranla işyerinde daha çok dışlanmaya maruz kalmaktadır.

H1_b-Yaşa göre

Çalışmaya katılan bireylerin Örgütsel Dışlanma Ölçeği faktör ve toplam puanlarının yaşa göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini incelemek için Kruskal Wallis H-testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Araştırmaya katılan kişilerin ÖDÖ'nden aldıkları puanların yaşa göre Kruskal Wallis H-Testi sonuçları

Faktörler	Yaş	N	\bar{X}	s.s.	Sıra Ort.	χ^2	P	Anlamlı Farklılık
Ö.D Yalnızlaştırma	(1) 18-24 yaş	26	7,92	4,60	89,79	,89	,641	
	(2) 25-40 yaş	87	7,62	3,89	88,59			
	(3) 40 yaş üstü	59	7,30	3,89	81,97			
Ö.D Hiçleştirme	(1) 18-24 yaş	26	16,11	7,63	98,06	2,58	,275	
	(2) 25-40 yaş	87	14,81	7,50	87,50			
	(3) 40 yaş üstü	59	14,22	7,86	79,93			
Ö.D Toplam	(1) 18-24 yaş	26	24,03	12,06	93,94	1,64	,440	
	(2) 25-40 yaş	87	22,43	10,98	88,41			
	(3) 40 yaş üstü	59	21,52	11,15	80,41			

Tablo 5 incelendiğinde, bireylerin Ö.D.Ö Yalnızlaştırma faktöründen aldıkları puanların yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür ($\chi^2=,89$; $p>,05$). Benzer şekilde, bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktöründen aldıkları puanlarının da yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucu ortaya çıkmıştır ($\chi^2=2,58$; $p>,05$). Ayrıca bireylerin Ö.D.Ö toplam puanları da yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($\chi^2=1,64$; $p>,05$). Bu sonuçlara göre H1_b hipotezi reddedilir. Yani buna göre örgütsel dışlanma yaş değişkenine bağlı olarak değişmemektedir.

Literatürde yer alan diğer araştırmaların bulgularına bakıldığında, Uysal'da (2019) benzer olarak, örgütsel dışlanma ve bireylerin yaşları arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığını tespit etmiştir. Kılıç (2018) ise işyerinde dışlanma düzeyi ile bireylerin yaşları arasında anlamlı bir farklılık olduğunu saptamış ve yaşları 60 ve üstü olan bireylerin daha çok

dışlanmaya maruz kaldıkları sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmaya göre işyerinde dışlanmanın yaşa göre değiştiğini söylemek mümkündür.

H1c- Eğitim durumuna göre

Çalışmaya katılan bireylerin Örgütsel Dışlanma Ölçeği faktör ve toplam puanlarının eğitim durumuna göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini incelemek için Kruskal Wallis H-testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Araştırmaya katılan kişilerin ÖDÖ'nden aldıkları puanların eğitim durumuna göre Kruskal Wallis H-Testi sonuçları

Faktörler	Eğitim Durumu	N	\bar{X}	s.s.	Sıra Ort.	χ^2	P	Anlamlı Farklılık
Ö.D Yalnızlaştırma	(1) İlköğretim	27	7,81	4,472	86,15	4,46	,216	
	(2) Lise	91	7,71	3,92	92,99			
	(3) Ön Lisans	20	7,30	3,77	83,70			
	(4) Lisans	35	7,02	3,98	73,96			
Ö.D Hiçleştirme	(1) İlköğretim	27	16,48	9,64	97,26	8,45	,038*	2>4
	(2) Lise	91	14,98	6,63	93,43			1>4
	(3) Ön Lisans	20	13,30	7,56	72,88			
	(4) Lisans	35	13,74	8,33	70,44			
Ö.D.Ö Toplam	(1) İlköğretim	27	24,29	13,75	93,81	9,23	,026*	2>4
	(2) Lise	91	22,70	10,01	94,88			1>4
	(3) Ön Lisans	20	20,60	10,87	75,45			
	(4) Lisans	35	20,77	12,07	67,84			

* p ≤ ,05

Tablo 6 incelendiğinde, bireylerin Ö.D.Ö Yalnızlaştırma faktöründen aldıkları puanların eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür ($\chi^2=4,46$; $p>,05$). Ancak Ö.D.Ö Hiçleştirme faktöründen aldıkları puanların ise eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucu ortaya çıkmıştır ($\chi^2=8,45$; $p\leq,05$). Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan Mann Whitney U testi sonucuna göre lise mezunu bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktörü sıra ortalaması (93,43), lisans mezunu bireylerin sıra ortalamasından (70,44) daha yüksektir. Ayrıca lise mezunu bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktör puan ortalamasının da ($\bar{X} = 14,98$), lisans mezunu bireylerin ortalamasından ($\bar{X} = 13,74$) daha yüksek olduğu görülmüştür. Bunun dışında ilköğretim mezunu bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktörü sıra ortalaması (97,26), lisans mezunu olan bireylerin sıra ortalamasından (70,44) daha yüksektir. Yine ilköğretim mezunu bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktör puan ortalaması da ($\bar{X} = 16,48$), lisans mezunu bireylerin ortalamasından ($\bar{X} = 13,74$) daha yüksektir. Bireylerin Ö.D.Ö toplam puanları da eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\chi^2=9,23$; $p\leq,05$). Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan Mann Whitney U testi sonucuna göre lise mezunu bireylerin Ö.D.Ö toplam puan sıra ortalaması (94,88), lisans mezunu olan bireylerin sıra ortalamasından (67,84) daha yüksektir. Ayrıca lise mezunu bireylerin Ö.D.Ö toplam puan ortalaması ($\bar{X} = 22,70$), lisans mezunu bireylerin ortalamasından ($\bar{X} = 20,77$) daha yüksektir. Bunun dışında ilköğretim mezunu bireylerin Ö.D.Ö toplam puanlarının sıra ortalaması (93,81), lisans mezunu olan bireylerin sıra ortalamasından (67,84) daha yüksektir. Yine ilköğretim mezunu bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktör puan ortalaması da ($\bar{X} = 24,29$),

lisans mezunu bireylerin ortalamasından ($\bar{X} = 20,77$) daha yüksektir. H1_c hipotezi kısmen doğrulanmış olur. H1_c hipotezinin kısmen doğrulanması, eğitim durumunun Ö.D.Ö Yalnızlaştırma faktörü ile bir ilişkisinin olmadığını, Ö.D.Ö Hiçleştirme faktörü ve Ö.D.Ö ölçek toplamı ile bir ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Literatürde yer alan diğer araştırmaların bulgularına bakıldığında, Kumral (2017) örgütsel dışlanmanın eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna varmıştır. Benzer şekilde Abaşlı (2018) da örgütsel dışlanma ile bireylerin eğitim durumları arasında göre anlamlı bir farklılık bulunmadığını tespit etmiştir. Yani her iki araştırma sonucu da örgütsel dışlanmanın eğitim durumuna göre değişmediğini göstermiştir.

H1_a-Gelir durumuna göre

Çalışmaya katılan bireylerin Örgütsel Dışlanma Ölçeği faktör ve toplam puanlarının gelir durumuna göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini incelemek için Kruskal Wallis H-testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. Araştırmaya katılan kişilerin ÖDÖ'nden aldıkları puanların gelir durumuna göre Kruskal Wallis H-Testi sonuçları

Faktörler	Gelir Düzeyi	N	\bar{X}	s.s.	Sıra Ort.	χ^2	P	Anlamlı Farklılık
Ö.D.Ö Yalnızlaştırma	(1) 2020 TL	26	8,11	4,28	97,63	10,51	,015*	1>4 2>4
	(2) 2021-2500	41	8,78	4,99	96,65			
	(3) 2501-3000	57	7,15	3,13	85,39			
	(4) 3000 üstü	46	6,76	3,64	68,84			
Ö.D.Ö Hiçleştirme	(1) 2020 TL	26	16,53	8,33	100,38	26,23	,000*	1>4 2>4 3>4
	(2) 2021-2500	41	17,53	9,51	102,49			
	(3) 2501-3000	57	14,66	5,86	90,73			
	(4) 3000 üstü	46	11,80	6,35	55,47			
Ö.D.Ö Toplam	(1) 2020 TL	26	24,65	12,29	99,69	24,23	,000*	1>4 2>4 3>4
	(2) 2021-2500	41	26,31	14,07	103,56			
	(3) 2501-3000	57	21,82	8,55	89,25			
	(4) 3000 üstü	46	18,56	9,37	56,73			

* $p \leq ,05$

Tablo 7 incelendiğinde, bireylerin Ö.D.Ö Yalnızlaştırma faktöründen aldıkları puanların gelir düzeylerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür ($\chi^2 = 10,51$; $p \leq ,05$). Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan Mann Whitney U testi sonucuna göre gelir düzeyi 2020 TL ile 3000 TL üstü ve gelir düzeyi 2021-2500 TL ile 3000 TL üstü olan bireyler arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Faktör puan ortalamaları incelendiğinde en yüksek ortalamaya 2021-2500 TL arasında geliri olan bireyler sahip iken ($\bar{X} = 8,78$), en düşük ortalamaya ise 3000 TL üstü gelir düzeyindeki bireyler sahip olmuştur ($\bar{X} = 6,76$).

Tablo 7'ye göre, bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktöründen aldıkları puanların gelir düzeylerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür ($\chi^2 = 26,23$; $p \leq ,05$). Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan Mann Whitney U testi sonucuna göre gelir düzeyi 2020 TL ile 3000 TL üstü, gelir düzeyi 2021-2500 TL ile 3000 TL üstü olan bireyler arasında ve gelir düzeyi 2501-3000 TL ile 3000 TL üstü olan bireyler arasında

anlamli farklılık bulunmuştur. Faktör puan ortalamaları incelendiğinde en yüksek ortalamaya 2021-2500 TL arasında geliri olan bireyler sahip iken ($\bar{X} = 17,53$), en düşük ortalamaya ise 3000 TL üstü gelir düzeyindeki bireyler sahip olmuştur ($\bar{X} = 11,80$). Yine sıra ortalaması en yüksek olan (102,49) gelir grubu 2021-2500 TL iken, sıra ortalaması en düşük olan (55,47) gelir grubu 3000 TL üstü olmuştur.

Tablo 7'ye göre, bireylerin ÖDÖ toplam puanları gelir düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\chi^2 = 24,23$; $p \leq ,05$). Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Mann Whitney U testi yapılmıştır. Buna göre gelir düzeyi 2020 TL ile 3000 TL üstü, gelir düzeyi 2021-2500 TL ile 3000 TL üstü olan bireyler arasında ve gelir düzeyi 2501-3000 TL ile 3000 üstü olan bireyler arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Toplam puan ortalamaları incelendiğinde en yüksek ortalamaya 2021-2500 TL arasında geliri olan bireyler sahip iken ($\bar{X} = 26,31$), en düşük ortalamaya ise 3000 TL üstü gelir düzeyindeki bireyler sahip olmuştur ($\bar{X} = 18,56$). Yine sıra ortalaması en yüksek olan (103,56) gelir grubu 2021-2500 TL iken, sıra ortalaması en düşük olan (56,73) gelir grubu 3000 TL üstü olmuştur. Bu sonuçlara göre H1a hipotezi doğrulanmıştır. Yani bu sonuca göre örgütsel dışlanmanın bireylerin gelir durumuna göre değiştiği söylenebilir.

Literatürde yer alan diğer araştırmaların bulgularına bakıldığında, Yarmacı'da (2018) bireylerin gelir seviyeleri ile örgütsel dışlanma arasında anlamlı bir farklılık olduğunu saptamıştır. Buna göre gelir seviyesi en yüksek olan bireylerin daha az örgütsel dışlanmaya maruz kaldıkları görülmüştür. Uysal (2019) ise bireylerin gelir seviyeleri ile örgütsel dışlanma arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yani bu araştırmaya göre gelir seviyesinin örgütsel dışlanma üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır.

H1e–Kurumdaki pozisyona göre;

Çalışmaya katılan bireylerin Örgütsel Dışlanma Ölçeği faktör ve toplam puanlarının kurumdaki pozisyona göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini incelemek için Mann Whitney U-testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8. Araştırmaya katılan kişilerin ÖDÖ'nden aldıkları puanların kurumdaki pozisyona göre Mann-Whitney U-Testi sonuçları

Faktör	Pozisyon	N	\bar{X}	s.s	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	P
Ö.D.Ö Yalnızlaştırma	Yönetici	17	6,35	2,99	68,18	1159,00	1006,00	,076
	Çalışan	156	7,67	4,06	89,05	13892,00		
Ö.D.Ö Hiçleştirme	Yönetici	17	9,58	2,18	39,09	664,50	511,50	,000*
	Çalışan	156	15,33	7,79	92,22	14386,50		
Ö.D.Ö Toplam	Yönetici	17	15,94	3,66	46,82	796,00	643,00	,000*
	Çalışan	156	23,01	11,48	91,38	14255,00		

* $p \leq ,05$

Tablo 8'e göre, bireylerin Ö.D.Ö Yalnızlaştırma faktöründen aldıkları puanlar kurumdaki pozisyonlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($U = 1006,00$; $p > ,05$). Bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktöründen aldıkları puanlar ise kurumdaki pozisyonlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($U = 511,50$; $p \leq ,05$). Ortalamalara bakıldığında çalışanların Hiçleştirme faktör puan ortalaması ($\bar{X} = 15,33$) yöneticilerin ortalamasından ($\bar{X} =$

9,58) daha yüksektir. Yine çalışanların ÖDÖ Hiçleştirme faktörü sıra ortalaması (92,22), yöneticilerin sıra ortalamasından (39,09) yüksektir. Benzer şekilde, bireylerin Ö.D.Ö toplam puanları da kurumdaki pozisyonlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($U= 643,00$; $p \leq ,05$). Buna göre çalışanların Ö.D.Ö toplam puan ortalaması ($\bar{X} = 23,01$) yöneticilerin ortalamasından ($\bar{X} = 15,94$) daha yüksektir. Ayrıca çalışanların Ö.D.Ö toplam puanlarının sıra ortalaması (91,38), yöneticilerin sıra ortalamasından (46,82) yüksektir. Ö.D.Ö Hiçleştirme faktörü ile Ö.D.Ö ölçek toplamı için çalışanların yöneticilerden daha çok dışlanmaya maruz kaldıkları söylenebilir. H1_e hipotezi kısmen doğrulanmış olur. H1_e hipotezinin kısmen doğrulanması, kurumdaki pozisyon değişkeninin Ö.D.Ö Yalnızlaştırma faktörü ile bir ilişkisinin olmadığını, Ö.D.Ö Hiçleştirme faktörü ve Ö.D.Ö ölçek toplamı ile bir ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Literatürde yer alan diğer araştırmaların bulgularına bakıldığında; Tutar, Oruç ve Gürsel (2018) örgütsel dışlanma ile bireylerin işyerindeki pozisyonları arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı sonucuna varmışlardır. Dönmez ve Mete’de (2019) yaptıkları araştırmada benzer bir sonuç elde ederek bireylerin işyerindeki pozisyonları ile örgütsel dışlanma arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığını tespit etmişlerdir. Bu iki araştırmanın sonucuna göre bireylerin işyerindeki pozisyonlarının örgütsel dışlanma üzerinde bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

H1_f–İş yerinde çalışma sürelerine göre

Çalışmaya katılan bireylerin Örgütsel Dışlanma Ölçeği faktör ve toplam puanlarının mevcut iş yerlerinde çalışma sürelerine göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini incelemek için Kruskal Wallis H-testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. Araştırmaya katılan kişilerin ÖDÖ’nden aldıkları puanların iş yerinde çalışma sürelerine göre Kruskal Wallis H-Testi sonuçları

Faktörler	Çalışma Süresi	N	\bar{X}	s.s.	Sıra Ort.	χ^2	P	Anlamlı Farklılık
Ö.D Yalnızlaştırma	(1) 1 yıldan az	31	7,87	4,12	95,31	4,17	,244	
	(2) 1-5 yıl arası	84	7,72	4,03	90,61			
	(3) 6-14 yıl arası	27	6,74	3,42	75,43			
	(4) 14 yıl üstü	31	7,41	4,23	79,00			
Ö.D Hiçleştirme	(1) 1 yıldan az	31	16,25	7,77	101,89	13,72	,003*	1>4 2>4
	(2) 1-5 yıl arası	84	15,15	7,22	93,69			
	(3) 6-14 yıl arası	27	14,07	7,78	78,35			
	(4) 14 yıl üstü	31	12,87	8,28	61,52			
Ö.D.Ö Toplam	(1) 1 yıldan az	31	24,12	11,65	99,77	11,54	,009*	1>4 2>4
	(2) 1-5 yıl arası	84	22,88	10,78	94,27			
	(3) 6-14 yıl arası	27	20,81	10,98	74,24			
	(4) 14 yıl üstü	31	20,29	11,87	65,65			

* $p \leq ,05$

Tablo 9 incelendiğinde, bireylerin Ö.D.Ö Yalnızlaştırma faktöründen aldıkları puanların mevcut işyerinde çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür ($\chi^2=4,17$; $p > ,05$). Bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktöründen aldıkları puanlar ise

mevcut işyerinde çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\chi^2=13,72$; $p\leq,05$). Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan Mann Whitney U testi sonucuna göre mevcut işyerinde 1 yıldan daha az çalışan bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktörü sıra ortalaması (101,89), 14 yıl üstü çalışan bireylerin sıra ortalamasından (61,52) daha yüksektir. Ayrıca 1 yıldan daha az çalışan bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktör puan ortalaması ($\bar{X}=16,25$), 14 yıl üstü çalışan bireylerin ortalamasından ($\bar{X}=12,87$) daha yüksektir. Bunun dışında 1-5 yıl arası çalışan bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktörü sıra ortalaması (93,69), 14 yıl üstü çalışan bireylerin sıra ortalamasından (61,52) daha yüksektir. Yine 1-5 yıl arası çalışan bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktör puan ortalaması da ($\bar{X}=15,15$), 14 yıl üstü çalışan bireylerin ortalamasından ($\bar{X}=12,87$) daha yüksektir.

Tablo 9'a göre, bireylerin Ö.D.Ö toplam puanları mevcut işyerinde çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\chi^2=11,54$; $p\leq,05$). Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan Mann Whitney U testi sonucuna göre mevcut işyerinde 1 yıldan daha az çalışan bireylerin Ö.D.Ö toplam puan sıra ortalaması (99,77), 14 yıl üstü çalışan bireylerin sıra ortalamasından (65,65) daha yüksektir. Ayrıca 1 yıldan daha az çalışan bireylerin Ö.D.Ö toplam puan ortalaması ($\bar{X}=24,12$), 14 yıl üstü çalışan bireylerin ortalamasından ($\bar{X}=20,29$) daha yüksektir. Bunun dışında 1-5 yıl arası çalışan bireylerin Ö.D.Ö toplam puan sıra ortalaması (94,27), 14 yıl üstü çalışan bireylerin sıra ortalamasından (65,65) daha yüksektir. Yine 1-5 yıl arası çalışan bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktör puan ortalaması da ($\bar{X}=22,88$), 14 yıl üstü çalışan bireylerin ortalamasından ($\bar{X}=20,29$) daha yüksektir. Bu sonuçlara göre H_{1f} hipotezi kısmen doğrulanmıştır. H_{1f} hipotezinin kısmen doğrulanması, mevcut işyerinde çalışma süresinin Ö.D.Ö Yalnızlaştırma faktörü üzerinde bir etkisinin olmadığını, Ö.D.Ö Hiçleştirme faktörü ve Ö.D.Ö toplamında bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Literatürde yer alan diğer araştırmaların bulgularına bakıldığında, Gültaç (2019) işyerinde dışlanma ile bireylerin iş yerinde çalışma süreleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Abaslı'da (2018) yaptığı araştırma ile benzer bir sonuç elde ederek bireylerin iş yerinde çalışma süreleri ile örgütsel dışlanma arasında anlamlı bir farklılık tespit edememiştir. Bu iki araştırma sonucuna göre örgütsel dışlanmanın mevcut işyerinde çalışma süresine göre değişmediği söylenebilir.

H1_g–Toplam iş tecrübesine göre;

Çalışmaya katılan bireylerin Örgütsel Dışlanma Ölçeği faktör ve toplam puanlarının toplam iş tecrübelerine göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini incelemek için Kruskal Wallis H-testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10. Araştırmaya katılan kişilerin ÖDÖ'nden aldıkları puanların iş tecrübelerine göre Kruskal Wallis H-Testi sonuçları

Faktörler	İş Tecrübesi	N	\bar{X}	s.s.	Sıra Ort.	χ^2	P	Anlamlı Farklılık
Ö.D	(1) 1-5 yıl arası	60	7,75	4,12	91,68	,99	,609	
Yalnızlaştırma	(2) 6-14 yıl arası	51	7,35	3,85	83,50			

	(3) 14 yıl üstü	62	7,50	4,00	85,35			
Ö.D Hiçleştirme	(1) 1-5 yıl arası	60	15,65	6,89	99,58	7,35	,025*	1>3
	(2) 6-14 yıl arası	51	14,66	7,65	86,03			
	(3) 14 yıl üstü	62	14,01	8,23	75,62			
Ö.D Toplam	(1) 1-5 yıl arası	60	23,40	10,60	98,23	5,30	,071	
	(2) 6-14 yıl arası	51	22,01	11,21	84,78			
	(3) 14 yıl üstü	62	21,51	11,71	77,96			

* p ≤ ,05

Tablo 10 incelendiğinde, bireylerin Ö.D.Ö Yalnızlaştırma faktöründen aldıkları puanların toplam iş tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür ($\chi^2=,99$; $p>,05$). Bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktöründen aldıkları puanlar ise toplam iş tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\chi^2=7,35$; $p\leq,05$). Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan Mann Whitney U testi sonucuna göre 1-5 yıl arası tecrübeye sahip olan bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktörü sıra ortalaması (99,58), 14 yıl üstü tecrübeye sahip olan bireylerin sıra ortalamasından (75,62) daha yüksektir. Ayrıca 1-5 yıl arası tecrübeye sahip olan bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktör puan ortalaması da ($\bar{X} =15,65$), 14 yıl üstü tecrübeye sahip olan bireylerin ortalamasından ($\bar{X} =14,01$) daha yüksektir. Son olarak bireylerin Ö.D.Ö ölçek toplamından aldıkları puanlar toplam iş tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($\chi^2=5,30$; $p>,05$). Buna göre H_{1g} hipotezi kısmen doğrulanmıştır. H_{1g} hipotezinin kısmen doğrulanması, toplam iş tecrübesinin Ö.D.Ö Yalnızlaştırma faktörü ve Ö.D.Ö ölçek toplamı için bir etkisinin olmadığını, Ö.D.Ö Hiçleştirme faktörü üzerinde ise bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Literatür incelendiğinde konu ile ilgili olarak Yarmacı (2018) da tecrübe ve dışlanma ilişkisini test etmiş, bireylerin toplam iş tecrübeleri ile örgütsel dışlanma arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuca göre örgütsel dışlanmanın bireylerin toplam iş tecrübelerine göre değişmediği söylenebilir.

H2 “Sosyal kaytarma bireylerin tanımlayıcı özelliklerine göre anlamlı farklılık göstermektedir” Hipotezine İlişkin Elde Edilen Sonuçlar

Çalışmaya katılan bireylerin “Sosyal Kaytarma Ölçeği’nden” aldıkları puanların tanımlayıcı özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için non-parametrik testler uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

H2a-Cinsiyete göre;

Çalışmaya katılan bireylerin Sosyal Kaytarma Ölçeği toplam puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini incelemek için Mann Whitney U-testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 11’de gösterilmektedir.

Tablo 11. Araştırmaya katılan kişilerin SKÖ’nden aldıkları puanların cinsiyete göre Mann-Whitney U-Testi sonuçları								
Faktör	Cinsiyet	N	\bar{X}	s.s	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	P
S.K.Ö	Kadın	37	28,32	9,71	87,15	3224,50	2510,50	,984
	Erkek	136	28,72	7,80	86,96	11826,50		

Tablo 11 incelendiğinde, bireylerin S.K.Ö puanlarının cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür ($U=2510,50$; $p>,05$). Buna göre H_{2a} hipotezi reddedilmiştir. Yani cinsiyet değişkeninin sosyal kaytarma üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır.

Literatürde yer alan diğer araştırmaların bulgularına bakıldığında, Aydemir (2018) sosyal kaytarma algısı ile bireylerin cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık bulamamıştır. Aynı şekilde Demir-Uslu ve Çavuş'da (2014) sosyal kaytarma davranışı ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkiye rastlamamışlardır. Bu iki araştırmada cinsiyet değişkeninin sosyal kaytarma üzerinde etkisinin olmadığı göstermiştir.

H_{2b}-Yaşa göre;

Çalışmaya katılan bireylerin S.K.Ö puanlarının yaşa göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini incelemek için Kruskal Wallis H-testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 12'de gösterilmektedir.

Tablo 12. Araştırmaya Katılan Kişilerin SKÖ'nden Aldıkları Puanların Yaşa Göre Kruskal Wallis H-Testi Sonuçları

Faktörler	Yaş	N	\bar{X}	s.s	Sıra Ort.	χ^2	P	Anlamlı Farklılık
S.K.Ö	(1) 18-24 yaş	26	30,19	10,24	92,65	2,39	,303	
	(2) 25-40 yaş	87	29,03	7,91	90,10			
	(3) 40 yaş üstü	59	27,03	7,20	78,48			

Tablo 12 incelendiğinde, bireylerin S.K.Ö puanlarının yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür ($\chi^2=2,39$; $p>,05$). Buna göre H_{2b} hipotezi reddedilir. Yani yaş değişkeninin sosyal kaytarma üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır.

Literatürde yer alan diğer araştırmaların bulgularına bakıldığında; Bayram-Candan (2017) sosyal kaytarma ile bireylerin yaşları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucunu bulmuştur. Bu araştırmaya göre sosyal kaytarma bireylerin yaşına göre değişmemektedir.

H_{2c}-Eğitim durumuna göre;

Çalışmaya katılan bireylerin S.K.Ö puanlarının eğitim durumlarına göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini incelemek için Kruskal Wallis H-testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 13'te gösterilmektedir.

Tablo 13. Araştırmaya katılan kişilerin SKÖ'nden aldıkları puanların eğitim durumuna göre Kruskal Wallis H-Testi sonuçları

Ölçek	Eğitim Durumu	N	\bar{X}	s.s.	Sıra Ort.	χ^2	P	Anlamlı Farklılık
S.K.Ö	(1) İlköğretim	27	27,18	9,71	86,15	12,76	,005*	2>3
	(2) Lise	91	30,23	7,93	92,99			
	(3) Ön Lisans	20	24,05	6,90	83,70			
	(4) Lisans	35	28,22	7,46	73,96			

* $p \leq ,05$

Tablo 13 incelendiğinde, bireylerin S.K.Ö puanları eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\chi^2=12,76$; $p \leq ,05$). Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan Mann Whitney U testi sonucuna göre lise mezunu

bireylerin S.K.Ö sıra ortalaması (92,99), ön lisans mezunu olan bireylerin sıra ortalamasından (83,70) daha yüksektir. Ayrıca lise mezunu bireylerin S.K.Ö puan ortalaması ($\bar{X} = 30,23$), ön lisans mezunu bireylerin puan ortalamasından ($\bar{X} = 24,05$) daha yüksektir. Buna göre H2c hipotezi doğrulanmış olur. Yani eğitim durumunun sosyal kaytarma üzerinde bir etkisi bulunmaktadır.

Literatürde yer alan diğer araştırma bulgularına bakıldığında Uysal'da (2016) sosyal kaytarmanın bireylerin eğitim seviyesine göre anlamlı bir farklılık göstermediğini tespit etmiştir. Bu çalışmada eğitim durumunun sosyal kaytarma üzerinde bir etkisinin bulunmadığını göstermiştir.

H2a–Gelir durumuna göre:

Çalışmaya katılan bireylerin S.K.Ö puanlarının gelir durumuna göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini incelemek için Kruskal Wallis H-testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 14'te gösterilmektedir.

Tablo 14. Araştırmaya katılan kişilerin S.K.Ö'nden aldıkları puanların gelir durumuna göre Kruskal Wallis H-Testi sonuçları

Ölçek	Gelir Düzeyi	N	\bar{X}	s.s	Sıra Ort.	χ^2	P	Anlamlı Farklılık
S.K.Ö	(1) 2020 TL	26	29,61	10,47	94,56	1,36	,715	
	(2) 2021-2500	41	29,92	9,66	86,13			
	(3) 2501-3000	57	28,03	5,90	84,88			
	(4) 3000 üstü	46	28,08	8,07	80,59			

Tablo 14 incelendiğinde, bireylerin S.K.Ö puanları gelir düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($\chi^2=1,36$; $p>,05$). Buna göre H2a hipotezi reddedilmiş olur. Yani gelir düzeyinin sosyal kaytarma üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır.

Literatürde yer alan diğer araştırmaların bulgularına bakıldığında; Güçer, Pelit, Demirdağ ve Keleş (2017) sosyal kaytarma davranışı ile bireylerin gelir seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık olduğunu tespit etmiş ve yüksek gelir elde eden bireylerin sosyal kaytarma davranışının daha düşük düzeyde gerçekleştiği sonucuna ulaşmışlardır. Öge ve Kurnaz (2017) ise sosyal kaytarma ile çalışanların gelir durumları arasında anlamlı bir farklılık tespit edememişlerdir. Bu sonuca göre gelir düzeyinin sosyal kaytarma üzerinde etkisinin olmadığı söylenebilir.

H2e–Kurumdaki pozisyona göre:

Çalışmaya katılan bireylerin S.K.Ö puanlarının kurumdaki pozisyona göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini incelemek için Mann Whitney U-testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 15'te gösterilmektedir.

Tablo 15. Araştırmaya katılan kişilerin SKÖ'nden aldıkları puanların kurumdaki pozisyona göre Mann-Whitney U-Testi sonuçları

Ölçek	Pozisyon	N	\bar{X}	s.s	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	P
S.K.Ö	Yönetici	17	28,11	7,80	82,21	1397,50	1244,50	,677
	Çalışan	156	28,69	8,28	87,52	13653,50		

Tablo 15 incelendiğinde, bireylerin S.K.Ö puanları kurumdaki pozisyonlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($U=1244,50$; $p>,05$). Buna göre $H2_e$ hipotezi reddedilmiş olur. Yani kurumdaki pozisyonun sosyal kaytarma üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır.

Literatürdeki diğer araştırma bulgularına bakıldığında, benzer şekilde Erol, Beyaz ve Tınaz (2018) sosyal kaytarma ile kurumdaki görev arasında anlamlı bir farklılığa rastlamamışlardır. Bu araştırma sonucu da sosyal kaytarmanın kurumdaki pozisyona göre değişmediğini göstermiştir.

H2_f-İş yerinde çalışma sürelerine göre;

Çalışmaya katılan bireylerin S.K.Ö puanlarının mevcut işyerinde çalışma sürelerine göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini incelemek için Kruskal Wallis H-testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 16'da gösterilmektedir.

Tablo 16. Araştırmaya katılan kişilerin SKÖ'nden aldıkları puanların iş yerinde çalışma sürelerine göre Kruskal Wallis H-Testi sonuçları

Ölçek	Çalışma Süresi	N	\bar{X}	s.s	Sıra Ort.	χ^2	p	Anlamlı Farklılık
S.K.Ö	(1) 1 yıldan az	31	28,96	8,70	87,95	,34	,952	
	(2) 1-5 yıl arası	84	28,54	7,92	85,12			
	(3) 6-14 yıl arası	27	28,88	8,17	91,39			
	(4) 14 yıl üstü	31	28,32	8,94	87,32			

Tablo 16 incelendiğinde, bireylerin S.K.Ö puanları mevcut işyerinde çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($\chi^2=,34$; $p>,05$). Buna göre $H2_f$ hipotezi reddedilmiş olur. Yani sosyal kaytarma mevcut işyerinde çalışma süresine göre değişmemektedir.

Literatürdeki diğer araştırma bulgularına bakıldığında, Aydemir'de (2019) iş görenlerin sosyal kaytarma davranışları ile işyerinde çalışma süreleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edememiştir. Bu araştırmanın sonucu da işyerinde çalışma süresinin sosyal kaytarmayı etkilemediğini göstermiştir.

H2_g-Toplam iş tecrübesine göre;

Çalışmaya katılan bireylerin S.K.Ö puanlarının toplam iş tecrübelerine göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini incelemek için Kruskal Wallis H-testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 17'de gösterilmektedir.

Tablo 17. Araştırmaya katılan kişilerin SKÖ'nden aldıkları puanların iş tecrübelerine göre Kruskal Wallis H-Testi sonuçları

Ölçek	İş Tecrübesi	N	\bar{X}	s.s	Sıra Ort.	χ^2	p	Anlamlı Farklılık
S.K.Ö	(1) 1-5 yıl arası	60	29,76	8,41	94,30	3,48	,176	
	(2) 6-14 yıl arası	51	27,43	8,12	76,74			
	(3) 14 yıl üstü	62	28,53	8,101	88,38			

Tablo 17 incelendiğinde, bireylerin S.K.Ö puanları toplam iş tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($\chi^2=3,48$; $p>,05$). Buna göre $H2_g$ hipotezi reddedilmiş olur. Yani sosyal kaytarma toplam iş tecrübesine göre değişmemektedir.

Literatürdeki diğer araştırma bulgularına bakıldığında, Açar' da (2018) benzer şekilde sosyal kaytarma davranışının çalışanların toplam iş tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık göstermediğini tespit etmiştir. Bu araştırmanın sonucu da toplam iş tecrübesinin sosyal kaytarmayı etkilemediğini göstermiştir.

H3 "Örgütsel dışlanma ve sosyal kaytarma arasında anlamlı bir ilişki vardır" Hipotezine İlişkin Elde Edilen Sonuçlar

Çalışmaya katılan bireylerin örgütsel dışlanmaları ile sosyal kaytarma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için Ö.D.Ö faktör ve ölçek toplam puanları ile S.K.Ö toplam puanı arasındaki sperman korelasyonu hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 18'de gösterilmektedir.

Tablo 18. Bireylerin Ö.D.Ö faktör ve ölçek toplam puanları ile S.K.Ö toplam puanı arasındaki sperman korelasyon sonuçları

Ö.D.Ö Ölçeği	S.K.Ö
Yalnızlaştırma	,25**
Hiçleştirme	,28**
Ö.D.Ö Toplam	,28**

**p≤,01; *p≤,05;

Tablo 18 incelendiğinde, araştırmaya katılan bireylerin Ö.D.Ö Yalnızlaştırma faktörü ile S.K.Ö toplam puanı arasında küçük düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r=,25$; $p\leq,01$) bulunmaktadır. Bununla birlikte araştırmaya katılan bireylerin Ö.D.Ö Hiçleştirme faktörü ile S.K.Ö toplam puanı arasında küçük düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin ($r=,28$; $p\leq,01$) olduğu tespit edilmiştir. Son olarak bireylerin Ö.D.Ö toplam puanı ile S.K.Ö toplam puanı arasında küçük düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin ($r=,28$; $p\leq,01$) olduğu görülmüştür. Yani H3_a, H3_b ve H3_c hipotezleri doğrulanmıştır. Buna göre her iki değişkenden herhangi birinde bir artış veya azalma olduğunda diğer değişkende de aynı şekilde bir artış veya azalma olacağı söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada örgütsel dışlanma ve sosyal kaytarma ilişkisi araştırılmıştır. Ayrıca hem örgütsel dışlanma hem de sosyal kaytarma davranışının cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir düzeyi, kurumdaki pozisyon, mevcut işyerinde çalışma süresi ve toplam iş tecrübesi gibi demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği test edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda bireylerin örgütsel dışlanma ölçeğinin yalnızlaştırma faktöründen aldığı puanların cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği, hiçleştirme faktöründen aldıkları puanlar ile ölçek toplam puanının ise cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bireylerin örgütsel dışlanma ölçeğinin,

yalnızlaştırma ve hiçleştirme faktöründen aldığı puanlar ile ölçek toplam puanının yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği de tespit edilmiştir.

Araştırmada incelenen bir diğer demografik değişken de eğitim durumudur. Bireylerin örgütsel dışlanma yalnızlaştırma faktöründen aldıkları puanların eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği, hiçleştirme faktöründen aldıkları puanlar ile ölçek toplam puanının ise eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür. Bireylerin örgütsel dışlanma ölçeği yalnızlaştırma ve hiçleştirme faktöründen aldıkları puanlar ile ölçek toplam puanlarının gelir düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermesi de çalışmada elde edilen bir diğer sonuçtur.

Kurumdaki pozisyon da araştırmada incelenen bir başka demografik değişkendir. Buna göre bireylerin örgütsel dışlanma yalnızlaştırma faktöründen aldıkları puanların kurumdaki pozisyonlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği, hiçleştirme faktörü puanları ile ölçek toplam puanlarının kurumdaki pozisyonlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır. Bireylerin örgütsel dışlanma ölçeği yalnızlaştırma faktöründen aldıkları puanların iş yerinde çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği ancak hiçleştirme faktörü ile toplam puanlarının şimdiki işyerinde çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği de araştırmanın bir diğer bulgusudur.

Örgütsel dışlanma ile ilgili araştırılan son demografik değişken ise toplam iş tecrübesidir. Buna göre, bireylerin örgütsel dışlanma ölçeği yalnızlaştırma faktöründen aldıkları puanlar toplam iş tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Bireylerin örgütsel dışlanma hiçleştirme faktöründen aldıkları puanların toplam iş tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ancak ölçeğin toplam puanının anlamlı bir farklılık göstermediği de araştırma da varılan bir diğer sonuçtur.

Araştırmanın başka bir amacı ise sosyal kaytarma davranışının bazı tanımlayıcı değişkenlere göre nasıl değiştiğinin incelenmesidir. Çalışma sonucunda, bireylerin sosyal kaytarma ölçek puanlarının cinsiyete, yaşa, gelir düzeyine, kurumdaki pozisyona, mevcut işyerinde çalışma süreleri ile toplam iş tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği, eğitim durumlarına göre ise anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür.

Araştırmanın son ve ana amacı ise örgütsel dışlanma ve sosyal kaytarma arasında bir ilişkinin olup olmadığının ve eğer bir ilişki varsa bu ilişkinin yönünün ve derecesinin ne olduğunun tespit edilmesidir. Bu amaçla çalışmaya katılan bireylerin örgütsel dışlanmaları ile sosyal kaytarma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için örgütsel dışlanma ölçeğinin faktör ve ölçek toplam puanları ile sosyal kaytarma ölçeğinin toplam puanı arasındaki spheran korelasyonu hesaplanmıştır. Buna göre araştırmaya katılan bireylerin örgütsel dışlanma ölçeği yalnızlaştırma faktörü ile sosyal kaytarma ölçeği toplam puanı arasında küçük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yine örgütsel dışlanma ölçeği hiçleştirme faktörü ile sosyal kaytarma ölçeği toplam puanı arasında küçük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin bulunması da araştırmanın diğer bir sonucudur. Son olarak bireylerin örgütsel dışlanma ölçeği toplam puanı ile sosyal kaytarma ölçeği toplam

puanı arasında da küçük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Bu durum bu iki negatif değişkenden birinin artması veya azalması durumunda diğerinin de aynı şekilde artacağı ya da azalacağı anlamına gelmektedir.

Görüldüğü gibi örgütsel dışlanma ve sosyal kaytarma arasında küçük düzeyde de olsa pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Yani örgüt içerisinde dışlanmanın artması veya azalması, kolektif görevlerde kaytarma davranışının da artmasına veya azalmasına neden olabilir. Aynı şekilde kolektif görevlerde kaytarmanın artması veya azalması, örgüt içerisinde dışlanmanın artmasına veya azalmasına neden olabilir. Her iki davranışın artma durumu örgütler için büyük tehlikeler oluşturacaktır. Bu nedenle her iki davranışında yaşanmaması için örgüt içerisindeki her bireye yönetici ve çalışan ayrımı yapılmaksızın önemli görevler düşmektedir.

Yöneticilere Öneriler

Örgüt içerisinde işleyişi en iyi hale getirmek ve bireyler arasındaki uyumu sağlayabilmek özellikle yöneticilerin görevidir. Hem örgütsel dışlanma hem de sosyal kaytarma davranışının örgüt içerisinde yaşanmaması için yöneticiler;

- Bireylerin kendilerini iyi hissedecekleri gruplar içerisinde yer almalarını sağlayabilirler.
- Bireylerin ilgi alanı ve yetenekleri ile uzman oldukları konularda görevlendirme yapabilirler.
- Örgüt içerisinde huzursuzluk oluşturan ve diğer bireyleri davranışları ile rahatsız eden çalışanların davranışlarını kontrol altında tutabilirler.
- Kolektif görevlerde çaba sarf etmeyen, ve grup performansının düşmesine neden olan bireylerin, bu davranışı sergileme nedenlerini sorgulayarak onları gruba kazandıracak bazı (ödül, prim vb.) teşviklerde bulunabilirler.

Çalışanlara Öneriler

Çalışma ortamında iş arkadaşları tarafından dışlanmaya maruz kalan bireyler, bu durumu yöneticileri ile paylaşarak destek isteyebilirler. Ayrıca kendilerini davranışları ile rahatsız eden bireylerle bu rahatsızlığı paylaşmakta diğer bir çözüm yolu olabilir. Çünkü örgüt içerisinde dışlanan bireylerin karşı tarafa karşı sessiz kalması dışlanmanın etkisini artırabilir. Aynı şekilde kolektif görevlerde iş arkadaşlarının kaytarma davranışını fark eden bireyler de bu durumu yöneticileri ile paylaşarak çözüm yolu bulabilirler.

Gelecekteki Araştırmacılara Öneriler

Bu çalışma, örgütsel dışlanma ve sosyal kaytarma ilişkisinin incelenmesinde ilk çalışma konumundadır. Gelecekteki araştırmacılar, örgütsel dışlanma ve sosyal kaytarmaya aracılık eden başka değişkenler tespit ederek yeni çalışmalar yapabilir.

Kaynakça

- Abaslı, K. (2018). *Örgütsel dışlanma, işe yabancılaşma ve örgütsel sinizm ilişkisine yönelik öğretmen görüşleri*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi Programı, Ankara.
- Abaslı, K. ve Özdemir, M. (2019). Örgütsel dışlanma ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 265-282.
- Açar, V. (2018). *Sağlık çalışanlarında sigara ve internet kullanımı ile sosyal kaytarma algısının değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Kurumları İşletmeciliği Anabilim Dalı, Kırklareli.
- Ahmad, A., Jamshid, S. ve Rehman, K. (2018). Emergence of social loafing and employee performance in services sector: Empirical investigation of telecom sector. *International Journal of Management Research and Emerging Sciences*, 8(1), 119-126.
- Aydemir, S. (2018). Algılanan sosyal kaytarmanın örgütlerde çatışma eğilimine etkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 259-275.
- Aydemir, K. (2019). *Algılanan liderliğin sosyal kaytarma üzerindeki etkisi: Antalya'daki beş yıldızlı otel işletmelerinin mutfak departmanı çalışanları üzerinde bir araştırma*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Samsun.
- Balcı, O. (2017). Kalabalıkta saklanma: Sosyal kaytarma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(46), 373-387.
- Baykul, Y. ve Güzeller, C. O. (2014). *Sosyal bilimler için istatistik SPSS uygulamalı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bayram-Candan, D. (2017). *Ankara ili kamu ortaokullarında görev yapan öğretmenlerin sosyal kaytarma davranışları*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Politikası Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi ve Teftişi Programı, Ankara.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö. ve Köklü, N. (2013). *Sosyal bilimler için İstatistik*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Chenji, K. Ve Sode, R. (2019). Workplace ostracism and employee creativity: role of defensive silence and psychological empowerment. *Industrial and Commercial Training*, 51, 360-370.
- Clercq, D. D., Haq, I. U. ve Azeem, M. U. (2019). Workplace ostracism and job performance: Roles of self-efficacy and job level. *Personnel Review*, 48(2), 1-40.
- Deka, D. D. ve Kashyap, B. (2014). Social loafing- a perturb in human resource management. *GMJ*, VIII (1&2), 88-95.
- Demir-Uslu, Y. ve Çavuş, M. F. (2014). Örgütsel adalet ve kaytarma davranışları. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(9), 51-54.
- Doğan, A., Bozkurt, S. ve Demir, R. (2012). Sosyal kaytarma davranışı ile algılanan görev görünürlüğü arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir araştırma. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 53-79.
- Dönmez, H. Ve Mete, Y.A. (2019). Öğretmenlerin örgütsel dışlanma düzeyi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 9(2), 350-365.

- Ergun-Özler, D. ve Bozkurt-Yıldırım, H. (2018). Örgütlerde dışlanma: genel çerçeve, kritik etkileri ve gelecek araştırmalar için öneriler. *UYSAD International Management and Social Science Symposium* içinde (54-64), İstanbul.
- Erol, Y., Beyaz, R. ve Tınaz, Z. D. (2018). Kontrol odağının sosyal kaytarma davranışı üzerindeki etkisi: Sosyal hizmet kurumlarında bir araştırma. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(25), 2374-2386.
- Fatima, T., Ilyas, M., Rehman, C. A. ve Imran, M. K. (2017). Empirical investigation of relationship between workplace ostracism and employee silence: A test of mediating effects of self-esteem and meaningful existence in context of public sector universities in Punjab. *Abasyn Journal of Social Sciences*, 10(1),111-128.
- George J. M. (1992). Extrinsic and intrinsic origins of perceived social loafing in organizations. *Academy of Management Journal*, 35, 191-202.
- Güçer, E., Pelit, E., Demirdağ, Ş.A. ve Keleş, Y. (2017). Sosyal kaytarmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 14-36.
- Gültaç, A.S. (2019). *Örgütsel sapma ve nezaketsizlik davranışları ilişkisinde işyerinde dışlanmanın aracı rolü: Sağlık kurumlarında bir araştırma.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Halis, M. ve Demirel, Y. (2016). Sosyal desteğin örgütsel soyutlama (dışlanma) üzerine etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 318-335.
- Haq, I. U. (2014). Workplace ostracism and job outcomes: Moderating effects of psychological capital. *In Human Capital without Borders: Knowledge and Learning for Quality of Life: Proceedings of the Management, Knowledge and Learning International Conference 2014* (pp. 1309-1323) Portoroz, Slovenia.
- İlgin, B. (2010). *Örgütsel vatandaşlık davranışlarının oluşumunda ve sosyal kaytarma ile ilişkisinde, duygusal zeka ve lider üye etkileşiminin rolü.* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- Karau, S. J. ve Hart, J. W. (1998). Group cohesiveness and social loafing: Effects of a social interaction manipulation on individual motivation within groups. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 2(3),185-191.
- Karau, S. J. ve Williams, K. D. (1993). Social loafing: A meta-analytic review and theoretical integration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(4), 681-706.
- Keklik, B., Saygın, T. ve Oral-Kara, N. (2013). Akademik camianın çirkin ördek yavruları ÖYP'lilerde örgütsel dışlanma (ostracism) kavramının incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi 1.Örgütsel Davranış Kongresi* içinde (ss.351-355) Sakarya.
- Kesen, M. (2015). Psikolojik güçlendirme çalışanların sosyal kaytarma davranışlarını azaltır mı? *Journal of Yaşar University*, 10(38), 6531-6540.
- Kılıç, B. (2018). *İşyerinde yalnızlık ve işyerinde dışlanma sarmalında presenteeism: Bankacılık sektöründe bir araştırma.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Konya.
- Koay, K. Y. (2017). Workplace ostracism and cyberloafing: a moderated–mediation model. *Internet Research*, 28(4),1122-1141.
- Koşar, A. (2014). *Örgüt kültürü ve işyerinde dışlanma arasındaki ilişkinin Mersin Üniversitesi'nde çalışanlar üzerinde incelenmesi.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bilgi Yönetimi Anabilim Dalı, Mersin.

- Kumral, T. (2017). *İşyeri nezaketsizliği ve örgütsel sessizlik ilişkisinde örgütsel dışlanmanın aracı rolü*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, İstanbul.
- Kurnaz, G. (2016). Sosyal kaytarmanın çalışan performans düzeyine etkisi üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(44), 1143-1150.
- Latane, B., Williams, K. ve Harkins, S. (1979). Many hands make light the work: The causes and consequences of social loafing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(6), 822-832.
- Li, C.F. ve Tian, Y.Z. (2016). Influence of workplace ostracism on employee voice behavior. *American Journal of Mathematical and Management Sciences*, 35(4), 281-296.
- Liden, R. C., Wayne, S. J., Jaworski, R. A. ve Bennett, N. (2004). Social loafing: A field investigation. *Journal of Management*, 30(2), 285-304.
- Lustenberger, D. E. ve Jagacinski, J. M. (2010). Exploring the effects of ostracism on performance and intrinsic motivation. *Human Performance*, 23(4), 283-304.
- Murphy, M. S., Wayne, S., Liden, R. C. ve Erdoğan, B. (2003). Understanding Social Loafing: The Role Of Justice Perceptions And Exchange Relationships. *Human Relations*, 56(1), 61-84.
- O'reilly, J. ve Robinson, S. L. (2009). The negative impact of ostracism on thwarted belongingness and workplace contributions. *Academy of Management Annual Meeting Proceedings*, 1, 1-7.
- Öge, S. ve Kurnaz, G. (2017). Presenteeism ile sosyal kaytarma arasındaki ilişki: Otomotiv işletmesinde bir araştırma. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(16), 115-129.
- Soybalı, H. H. ve Pelit, O. (2018). Örgütsel dışlanmanın işten ayrılma niyetine etkisi: Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 225-249.
- Taner, B. ve Ercan-İştin, A. (2017). Çalışma ortamında sosyal kaytarma. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(3), 25-41.
- Tutar, H., Oruç, E. ve Gürsel, Ö. (2018). Örgütsel dışlanmanın demografik özellikler açısından incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(78), 178-194.
- Uysal, H. T. (2016). Örgütlerde sosyal kaytarma algısının çalışanların tükenmişlik duygusuna etkisi. 3. *Ulusal Meslek Yüksekokulları Sosyal ve Teknik Bilimler Kongresi*. 732-743, Aydın.
- Uysal, H.T. (2019). Örgütsel dışlanmanın çalışanlarda sinizm gelişimine etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 319-326.
- Williams, K.D. (2007). Ostracism. *Annual Review of Psychology*, 58, 425-452.
- Wu, L., Yim, F. H., Kwan, H. K. ve Zhang, X. (2012). Coping with workplace ostracism: The roles of ingratiation and political skill in employee psychological distress. *Journal of Management Studies*, 49(1), 178-199.
- Yarmacı, N. (2018). *İşgörenlerin örgütsel dışlanma algılarının örgütsel sessizlik ve olumsuz durumları bildirme eğilimlerine etkisi: Otel işletmeleri örneği*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Aydın.

ÇALIŞMA SERMAYESİ ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN FİRMA DÜZEYLİ FAKTÖRLER: BORSA İSTANBUL BİLİŞİM ENDEKSİNDE YER ALAN FİRMALAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Eda DİZGİL¹

Öz

Firma faaliyetleri üzerinde önemli bir etkisi bulunan çalışma sermayesi finans literatüründe yıllardır üzerinde sıklıkla durulan bir konudur. Bu hususta literatürde konu ile ilgili olarak çalışmalar yapılmış ve yapılmakta olan çalışmalar bulunmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı çalışma sermayesine etki eden firma düzeyli faktörlerin tespit edilmesidir. Bu amaçla BİST Bilişim Endeksinde yer alan firmaların 2009-2017 yıllarına ait bilanço ve gelir tablosu verileri kullanılmıştır. İlk olarak bu verilerle çalışmada kullanılacak bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin finansal oranlar hesaplanmıştır. Daha sonra ilgili oranlar kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Analizde çalışma sermayesi oranı bağımlı değişken olarak kullanılırken hesaplanan diğer finansal oranlar ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda çalışma sermayesi oranı ile firma büyüklüğü, kısa vadeli borç devir süresi, nakit dönüş süresi, maddi duran varlık oranı, alacak devir süresi değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Sermayesi, Bilişim Endeksi, Panel Veri Analizi, Nakit Dönüş Süresi

Firm-Level Factors Affecting Working Capital: A Research on Companies in Istanbul Stock Exchange Information Index

Abstract

Working capital, which has a significant impact on firm activities, is a subject frequently emphasized in the finance literature for years. In this regard, there are studies on the subject in the literature and there are studies in progress. Accordingly, the purpose of this study is to identify firm-level factors affecting working capital. For this purpose, the balance sheet and income table data of the companies included in the BIST Informatics Index for the years of 2009-2017 were used. First of all, financial ratios related to dependent and independent variables to be used in the study were calculated with these data. Then, panel data analysis was carried out using the relevant rates. In the analysis, while working capital ratio is used as a dependent variable, other financial ratios calculated are used as independent variables. As a result of the analysis, it was determined that there is a significant relationship between working capital ratio and firm size, short-term debt transfer period, cash return period, tangible assets ratio, and credit transfer time variables.

Keywords: Working Capital, Information Index, Panel Data Analysis, Cash Conversion Time

¹ Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi/İşletme Anabilim Dalı, E-posta: dizgileda@gmail.com

Giriş

Çalışma sermayesi firmaların faaliyetlerini etkileyen son derece önemli bir faktördür. Dönen varlıklar ve bu varlıkların finansmanı için kullanılan kısa vadeli yabancı kaynaklardan meydana gelir. Literatürde çalışma sermayesi işletme sermayesi olarak da ifade edilmektedir. Çalışma sermayesi diğer adıyla işletme sermayesi bir firmanın belirli bir dönem içerisinde faaliyetlerine devam edebilmesi için ihtiyaç duyduğu varlık ve kaynak unsurlarından oluşmaktadır (Kendirli ve Konak, 2014, s. 2). Özellikle küçük ve orta ölçekli firmaların faaliyetlerine sorunsuz bir şekilde devam edebilmeleri için çalışma sermayesi yönetimine önem vermeleri gerekmektedir. Firmaların büyümeleri için ihtiyaç duydukları uzun vadeli kaynakların temininde, üretimin kesintisiz olarak devam etmesinde, yükümlülüklerini karşılayamama risklerinin azaltılmasında ve firmaların kredi değerliliğinin artırılmasında çalışma sermayesi yönetimi üzerinde dikkatle durulması gereken bir husustur (Akgüç, 1998, s. 201; Uçkun, 2012, s. 224; Karagözoğlu ve Aktaş, 2018, s. 2).

Cari varlık yatırımlarının seviyesi, toplam varlıklar içerisindeki oranı, bu yatırımların nereden sağlanacağı ile ilgili kararların tümü çalışma sermayesi politikaları olarak ifade edilmektedir (Brigham, 1999). Bu politikalar firmaların likiditesi ve kârlılığı açısından da oldukça önemlidir (Aksoy, 1993; Lamberson, 1995; Brigham, 1999; Coşkun ve Kök, 2011, s. 75). Çalışma sermayesi bünyesinde daha çok kısa vadeli unsurları barındırır da uzun süreli yatırımların etkinliği ve başarısı açısından da dikkat edilmesi gereken bir konudur. Çalışma sermayesi noksanlığı firmalarda kriz dönemlerinde ortaya çıkacak ihtiyaçlarda, yatırım imkânlarında, günlük faaliyetler ve borçların zamanında ödenmesi hususlarında problem yaşanmasına sebep olur. Bu sebeple firma sahipleri ve finans yöneticileri çalışma sermayesi yönetiminde etkinliğe önem vermeli ve uygun çalışma sermayesi optimizasyonunu sağlamaya özen göstermelidir.

Bu çalışmanın amacı çalışma sermayesine etki eden firma düzeyli faktörlerin tespit edilmesidir. Bu amaçla BİST Bilişim endeksinde yer 15 firmadan verilerine tam olarak erişilebilen 9 firmanın 2009-2017 yıllarına ait yıllık bilanço ve gelir tablosu verileri kullanılmıştır. Çalışmada örneklem olarak bilişim sektörünün tercih edilmesinin gerekçesi yoğun ARGE faaliyetleri sebebiyle bu sektörün çalışma sermayesine daha fazla ihtiyacı olduğunun düşünülmesi ve sektörde çalışma sermayesi üzerinde etkili olan firma düzeyli faktörlerin tespit edilmek istenmesidir. Zaman boyutu olarak ise 2009- 2017 döneminin belirlenme nedeni 2008 yılının küresel ekonomik kriz döneminin başlangıcı olması, krizin firmaların finansal oranlarını etkileyeceği düşünülmesi nedeniyle 2009 ve sonrası dönem örnekleme dâhil edilmiştir. Bilanço ve gelir tablolarından elde edilen veriler ilk olarak finansal oranlara dönüştürülmüştür. Daha sonra ise panel veri yöntemi kullanılarak çalışma sermayesi üzerinde etkili olan faktörlerin analizi yapılmıştır. Analizde çalışma sermayesi oranı bağımlı değişken olarak kullanılırken bağımsız değişkenler ise alacak devir süresinin logaritması, stok devir süresinin logaritması, kısa vadeli borç devir süresinin logaritması, öz kaynak kârlılık oranı, maddi duran varlık/toplam aktif oranı, nakit dönüş süresinin logaritması, stoklar/dönen

varlıklar ve aktif büyüklüğünün doğal logaritmasıdır. Bu çalışmanın literatürde yapılan diğer çalışmalardan farkı çalışma sermayesine etki eden firma düzeyli faktörlerin tespiti ve endeks bazlı bir çalışma olmasıdır. Literatürde bilişim endeksinde yer alan firmalar üzerine yapılmış yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Bu açıdan çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk olarak giriş bölümünde çalışma sermayesi ve çalışma sermayesi yönetiminin öneminden bahsedilmiştir. İkinci bölümde literatür taraması yapılmış ve konu ile ilgili yurt içi ve yurt dışı çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın amacı kapsamı yöntemi ve bulgular kısmı bulunmaktadır. Son bölümde ise sonuç ve öneriler kısmına yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

Literatür Taraması

Türkiye’de çalışma sermayesi ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda daha çok çalışma sermayesinin firma karlılığı üzerine etkisi araştırılmıştır. Bunun dışında çalışma sermayesine etki eden faktörlerin tespitine yönelik yapılan çalışmalarda ise genellikle imalat sanayi endeksinde yer alan firmalar üzerine araştırma yapıldığı görülmüştür. Kısacası Türkiye’de konu ile ilgili sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Dünyada yapılan çalışmalarını incelediğimizde çalışma sermayesi üzerine etki eden faktörleri tespit etmeye yönelik daha fazla çalışma yapıldığını söyleyebiliriz.

Coşkun ve Kök (2011) tarafından yapılan çalışmada firma performansı ile çalışma sermayesi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu amaçla hisseleri İMKB’de işlem gören 74 firmanın 1995-2001 dönemine ait veri setini kullanılarak dinamik panel veri analizi yapılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler; sektöre göre düzeltme yapılmış nakit dönüş süresi, alacak tahsil süresi, borç ödeme süresi ve stok devir süresi ve kârlılık ölçütü olarak aktif kârlılık oranıdır. Yapılan analiz sonucunda nakit dönüş süresi, alacak tahsil süresi ve stok devir süresi ile kârlılık arasında negatif bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Valipour, Moradi ve Farsi (2012) yaptıkları çalışmada firma özelliklerinin işletme sermayesi yönetimi üzerine etkilerini araştırmışlardır. Çalışmanın örnekleme, 2001-2010 döneminde Tahran Menkul Kıymetler Borsası’nda listelenen 83 firmada oluşmaktadır. Yöntem olarak korelasyon ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Analizde firma özellikleri ile ilgili olarak; kârlılık, işletme nakit akışı, şirket büyüklüğü, satış artışı, cari oran, hızlı oran ve borç oranı değişkenleri kullanılmıştır. Ve iki aşamalı bir hipotez testi yapılmıştır. İlk aşamada firma özellikleri ile nakit dönüş süresi arasındaki ilişkiler değerlendirilmiş ve kârlılık, nakit akışı, firma büyüklüğü, satış büyümesi ve borç oranının firmaların işletme sermayesi yönetimini etkilediği belirtilmiştir. İkinci aşamada firmalar büyük orta ve küçük olmak üzere üç kategoriye ayrılmış ve firma özellikleri ile nakit dönüş süresi arasındaki ilişki ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Sonuç olarak nakit dönüş süresi ile aralarında yüksek düzeyde ilişki bulunan değişkenlerin kârlılık, nakit akışı, borç oranı ve satış büyümesi, ortalama düzeyde etkili değişkenlerin kârlılık, firma büyüklüğü satış büyümesi ve borç oranı olduğu ifade edilmiştir.

Aksoy (2013) tarafından işletme sermayesi ihtiyacını etkileyen işletme içi faktörleri tespit etmeye yönelik yapılan çalışmada örneklem 2003-2012 dönemde Borsa İstanbul'da işlem gören 145 imalat firması olarak belirlenmiştir. Analizde Prais-Winsten regresyon yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan bağımlı değişken (dönen varlıklar/toplam varlıklar) oranıdır. Bağımsız değişkenler ise nakit dönüşüm süresi, büyüklük, öz sermayenin getiri oranı, teknik likidite olarak belirlenmiştir. Çalışmanın dönemi kriz öncesi (2003-2007) ve kriz sonrası (2008-2012) dönem olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yapılan analiz sonucunda 2003-2012 ve 2008-2012 dönemi için bağımlı değişken ile nakit dönüşüm süresi, büyüklük ve teknik likidite arasında pozitif anlamlı ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Buna karşın bağımlı değişken ve öz sermaye getiri oranı arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenen dönemler arasında farklılık gösterdiği belirtilmiştir.

Arunkumar ve Radharamanan (2013) tarafından yapılan çalışmada Hindistan imalat sanayiinde faaliyet gösteren firmaların işletme sermayesi yönetimini etkileyen değişkenler faktör analizi yardımıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Analizde, işletme sermayesi oranlarının ve nakit akışlarının bir kombinasyonu olarak 11 farklı değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler borçların ortalama ödeme süresi, alacakların ortalama tahsil süresi, stokların ortalama tüketim süresi, nakit dönüş süresi, cari oran, cari yükümlülük/toplam varlık, varlıkların ciro oranı, toplam varlık finansal varlık, net çalışma sermayesi/toplam varlık, firma büyüklüğü değişkenleridir. Çalışmanın periyodu (2005-06 ile 2009-10) 5 yıldır. Yapılan analiz sonucunda nakit döngüsü diğer değişkenlerle ilişkilendirilerek ortadan kaldırılmıştır. Net işletme sermayesi oranı karmaşık bir yapıya sahip olduğu için analizden çıkarılmıştır. Faktör analizinde kalan dokuz değişken dört faktöre göre sınıflandırılmıştır. Bu faktörler varlık faktörü, politika faktörü, çevrilebilirlik faktörü ve operasyonel faktör olarak ifade edilmiştir. Burada varlık faktörünün cari yükümlülük/ toplam varlık, finansal varlık /toplam varlık ve borç/ toplam varlık oranı ile politika faktörünün firmanın borçlu alacaklı politikası ile çevrilebilirlik faktörünün firmanın varlıklarını nakde dönüştürme kabiliyeti ile operasyonel faktörünün ise stokların ortalama tüketim süresi ile ilgili olduğu belirtilmiştir.

Demireli, Başçı ve Karaca (2014) tarafından yapılan işletme sermayesi ve performans göstergeleri arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada 1998-2010 yılları arasında Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Sektörü, Madencilik Sektörü, Teknoloji Sektörü, Ticaret Sektörü ve İmalat Sektörü verileri kullanılarak panel regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda CO (Cari Oran), Kaldıraç Oranı ve Dönen Varlık / Toplam Aktif değişkenleri ile Aktif Karlılığı ve Öz Sermaye Karlılığı değişkenleri ile aralarında anlamlı ilişkiler tespit etmişlerdir. PD/DD değişkeni ile Satışlar değişkeni arasında ve TOBINQ değişkeni ile likidite değişkeni arasında da anlamlı bir ilişki bulunduğu ifade edilmiştir.

Bereznicka (2014) kurumsal çalışma sermayesi belirleyicilerinin nispi önemi üzerine AB ülkelerine yönelik olarak yaptığı çalışmada çalışma sermayesinin belirleyicileri olarak sırasıyla firmanın faaliyet gösterdiği sektör, sınav sınıflandırması ve firma büyüklüğü gibi iç ve dış faktörleri kullanılmıştır. Veri seti 2000-2009 dönemini kapsayan 13 sektörden, 9 ülkeden

ve 3 grup büyüklüğündeki firmalardan 10,000'den fazla toplu gözlemden oluşmaktadır. Çalışmada analiz yöntemi olarak ANOVA testi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda kurumsal işletme sermayesini en çok ülkeye özgü faktörlerden etkilendiği ve ardından endüstriyel faktörlerden ve firma büyüklüğünden etkilendiği tespit edilmiştir.

Kendirli ve Konak (2014) tarafından yapılan çalışmada çalışma sermayesi yönetiminin firma performansı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu doğrultuda BİST Gıda ve içecek endeksinde faaliyet gösteren 2008-2012 dönemine ait veri seti kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır. Analizde TobinQ, aktif kârlılık oranı ve öz kaynak kârlılık oranı bağımlı değişken olarak kullanılırken alacak devir hızı, stok devir hızı, borç devir hızı ve nakit dönüş süresi ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Cari oran, satış büyüklüğü ve kaldıraç oranı ise kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda ise nakit dönüş süresi ve alacak devir hızı ile öz kaynak kârlılığı ve aktif kârlılığı arasında %10 düzeyinde negatif yönlü bir ilişki bulunduğu belirtilmiştir.

Doğan ve Elitaş (2014) tarafından yapılan çalışmada gıda sektöründe çalışma sermayesinin belirleyicileri araştırılmıştır. Bu amaçla Borsa İstanbul'da (BIST) gıda sektöründe faaliyet gösteren 15 firmanın 2006-2012 yıllarına ait gıda bilanço ve gelir tablosu verileri kullanılarak çoklu regresyon ve korelasyon analizi yapılmıştır. Analizde çalışma sermayesi oranı bağımlı değişken olarak kullanılırken nakit dönüş süresi, nakit akışı, firma büyüklüğü, varlık kârlılığı, kaldıraç oranı, GSYİH Büyüme Oranı (GSYİH) ve faiz oranı bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda firmaların nakit dönüşüm süresi, nakit akışı ve varlık kârlılığı ile çalışma sermayesi değişkeni arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiş buna ek olarak kaldıraç oranı ve firma büyüklüğü ile çalışma sermayesi değişkeni arasında negatif bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca reel Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla ve faiz oranı ile çalışma sermayesi arasında pozitif ancak istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir ilişki bulunduğu belirtilmiştir.

Akel ve İltaş (2016) çalışmalarında makroekonomik faktörlerin işletme sermayesi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Bu doğrultuda Borsa İstanbul'da sektörler arası bir karşılaştırma yapılmıştır. Çalışmada makroekonomik göstergelerin metal, gıda, kimya, tekstil ve teknoloji sektörlerinin işletme sermayesi üzerindeki etkilerini test etmek amacıyla panel eş bütünleşme testi yapılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler gayrisafi yurtiçi hâsıla, sanayi üretim endeksi, tüketici fiyat endeksi, döviz kuru, faiz oranı ve para arzı ve işletme sermayesi unsurlarıdır (cari aktifler/aktif toplamı, alacak devir hızı, stok devir hızı, nakit dönüşüm süresi ve cari oran). Yapılan analiz sonucunda makroekonomik göstergelerin işletme sermayesi unsurlarını etkilediği tespit edilmiştir.

Haron ve Nomran (2016) tarafından yapılan çalışmada 2008 küresel mali kriz öncesinde, kriz esnasında ve kriz sonrasında çalışma sermayesi yönetimi üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla 2002-2012 yılları arasında 57 Malezyalı firmanın finansal verilerini kullanılarak panel regresyon analizi yapılmıştır. Çalışma üç döneme ayrılarak incelenmiştir. Bu dönemler; 2002-2006 (krizden önce), 2007-2008 (kriz

sırasında) ve 2009-2012 (krizden sonra) oluşmaktadır. Çalışmada nakit dönüş süresi işletme sermaye yerine kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise sırasıyla kârlılık (net kâr / toplam varlık), borç (toplam borç / toplam varlık), satış artışı (satış-satış-1) / satış-1), Nakit akışı (serbest nakit akışı / toplam varlık), firma büyüklüğü (satışların doğal logaritması) ve likidite (mevcut varlık / cari borçlar) değişkenlerinden oluşturulmuştur. Yapılan çeşitli testler sonucunda modelde rassal etkiler yönteminin kullanımı uygun bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda belirlenen her üç dönemde de kârlılık ve işletme büyüklüğü ile işletme sermayesi yönetimi değişkenleri arasında sürekli negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonucun finansman hiyerarşisi teorisiyle uyum gösterdiği ifade edilmiştir. Buna ek olarak kriz dönemi öncesi ve kriz sonrasında satış büyümesi ve işletme sermayesi yönetimi arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Borç ile işletme sermayesi arasında kriz öncesi pozitif kriz sonrası ise negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Likidite ile işletme sermayesi arasında ise herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Karagözoğlu ve Aktaş (2018) tarafından imalat sektöründe çalışma sermayesinin belirleyicileri tespit etmeye yönelik olarak yapılan çalışmada Borsa İstanbul İmalat Sanayi Endeksinde faaliyet gösteren firmaların 2005-2014 dönemi verilerini kullanarak panel veri analizi yöntemi kullanılarak hem genel hem de sektörel bir analiz yapılmıştır. Analizde çalışma sermayesi oranı bağımlı değişken olarak kullanılırken bağımsız değişkenlerde sırasıyla; Tobin q oranı, nakit dönüşüm süresi, firma (satışların) büyümesi, finansman gideri/net satışlar oranı, faaliyet gideri/net satışlar oranı, duran varlıklar/aktif toplamı oranı, stok/dönen varlıklar oranı, firma büyüklüğü ve aktif kârlılığı oranı olarak belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda ise genel olarak imalat sanayiinde çalışma sermayesi oranı ile aktif kârlılık oranı ve nakit dönüş süresi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna karşın finansman gideri/net satışlar, duran varlıklar/aktif toplamı ve stok/dönen varlıklar oranları ile çalışma sermayesi oranları arasında negatif bir ilişki bulunduğu bildirilmiştir. Buna ek olarak çalışmada sonuçların sektörel olarak farklılık gösterdiğini ifade edilmiştir.

Kısakürek, Babacan ve Tuncay (2018) Türkiye’de sektörel düzeyde çalışma sermayesinin unsurları ve firma performansı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada Tarım, Avcılık, Ormanlık, Balıkçılık Konaklama ve Yiyecek, Madencilik ve Taş Ocaklığı, Ulaştırma ve Depolama, İmalat, Eğitim, İnşaat, Sağlık ve Sosyal Hizmetler, Toptan ve Perakende Ticaret sektörlerine ait 1999-2015 bilanço ve gelir tablosu verilerini kullanarak panel veri analizi yapılmıştır. Analizde brüt kâr marjı ve aktif kârlılık oranı bağımlı değişken, ticari alacak tahsil süresi, stok tüketim süresi, ticari borç ödeme süresi, nakit dönüş süresi bağımsız değişken ve cari oran, satışlardaki büyüme, kaldıraç oranı, mali duran varlık oranı ve GSYH’deki büyüme oranı ise kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda çalışma sermayesi unsurları ile brüt kâr marjı arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ticari borç ödeme süresi ile firma performans değişkenleri arasında da negatif ilişki bulunmuştur.

Nyeadi, Sare ve Aawaar (2018) tarafından yapılan çalışmada Gana borsasında işlem gören firmaların çalışma sermayesinin belirleyicilerinin ampirik olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Gana Borsasında kote edilen 28 firmanın 2007-2014 yılları arasındaki veri seti kullanılarak Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) olarak ifade edilen dinamik panel veri analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda ilk olarak Gana'daki firmalarda işletme sermayesinin kârlılık, yaş, satış artışı, GSYİH büyümesi, işletme döngüleri ve kaldıraç oranlarına göre belirlendiğini tespit edilmiştir. İkinci olarak ise yaş, kârlılık ve firma döngüsünün işletme sermayesini olumlu yönde etkilediği belirtilmiştir. Buna ek olarak da işletme sermayesi ile GSYİH büyümesi, satış artışı ve kaldıraç arasında da negatif bir ilişki bulunduğu ifade edilmiştir.

Abdussalam ve Darun (2018) tarafından çalışma sermayesi yönetimi ile sermaye yapısı arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada kişisel anket yöntemi kullanılarak nicel bir araştırma yapılmıştır. Örneklem olarak Malezya'da halka açık firmaların yöneticileri seçilmiş ve bunlara çalışma sermayesi birleşenlerinin sermaye yapısı üzerindeki etkileri sorulmuştur. Sonuçların analizinde ise SMART-PLS yazılımı kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda Malezya halka açık firmalarının sermaye yapısını yönetmede çalışma sermayesi yönetiminin önemli bir rol oynadığını tespit edilmiştir.

Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul Bilişim Endeksinde yer alan firmaların çalışma sermayesi üzerinde etkili olan firma düzeyli faktörlerin tespit edilmesidir. Bu amaçla ilk olarak Borsa İstanbul Bilişim Endeksinde yer alan 15 firmadan 2009-2017 döneminde verilerine tam olarak ulaşılan 9 firmanın yıllık bilanço ve gelir tablosu verileri kullanılarak ilk olarak analizde kullanılacak değişkenleri temsil eden finansal oranlar hesaplanmıştır. Daha sonra ise bu oranlar kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Çalışmada kullanılan bütün veriler KAP (Kamuyu Aydınlatma Platformu) internet sitesinden temin edilmiştir. Çalışmanın kapsamını oluşturan şirketler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışma kapsamındaki firmalar

1	ALCATEL Lucent Teletaş Telekomünikasyon A.Ş.
2	ARENA Bilgisayar Sanayi ve Ticaret A.Ş.
3	ARMADA Bilgisayar Sistemleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.
4	DATAGATE Bilgisayar Malzemeleri Ticaret A.Ş.
5	İNDEKS Bilgisayar Sistemleri Mühendislik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
6	KAREL Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
7	LOGO Yazılım Sanayi ve Ticaret A.Ş.
8	NETAŞ Telekomünikasyon A.Ş.
9	PLASTİKKART Akıllı Kart İletişim Sistemleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Aşağıda yer alan Tablo 2'de ise analizde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler ve açıklamaları yer almaktadır. Çalışmada çalışma sermayesi oranı bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Diğer değişkenler ise bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler

Kod	Açıklama	Formül
CS	Çalışma Sermayesi Oranı	(Dönen varlıklar-Kısa vadeli yabancı kaynaklar) /Toplam aktif
ADS	Alacak Devir Süresi	(Ticari Alacaklar x 365) / Satışlar
SDS	Stok Devir Süresi	(Stoklar x 365) / S.M.M
KVBDS	Kısvadeli borç devir süresi	(Kısvadeli borç x 365) / S.M.M
NDS	Nakit dönüş süresi	(ADS+SDS-KVBDS)
OK	Öz kaynak kârlılığı	Net Kâr/Özkaynak
MDVO	Maddi duran varlık oranı	Maddi duran varlık/ Toplam aktif
SO	Stok oranı	Stoklar/ Dönen varlıklar
BUY	Firma büyüklüğü	Toplam Aktif

Çalışmanın modeli aşağıda yer almaktadır. Modelde çalışma sermayesi oranı bağımlı değişken olarak kullanılırken diğer değişkenler ise bağımsız değişken olarak kullanılmış ve bu doğrultuda BİST Bilişim Endeksinde Yer alan firmaların çalışma sermayesi üzerinde etkili olan faktörlerin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

$$Model1: CS = \beta_1 + \beta_2 LOGBUY_{it} + \beta_3 LOGKVBDS_{it} + \beta_4 LOGNDSMUT_{it} + \beta_5 LOGSDS_{it} + \beta_6 MDVO_{it} + \beta_7 OK_{it} + \beta_8 SO_{it} + \beta_9 LOGADS_{it} + \varepsilon_{it}$$

*Modelde değişkenlerin başında bulunan LOG işaretleri değişkenlerin logaritmasının alındığını gösterir. NDS serisinin içerisinde negatif değerler bulunduğu için bu serinin önce mutlak değeri daha sonra logaritması alınmıştır.

Çalışmanın Yöntemi Analiz ve Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde tespit edilen değişkenler panel veri analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Panel veri analizi hem yatay hem de dikey kesit verilerini analiz etmede kullanılan bir çeşit çoklu regresyon analizi yöntemidir. Panel veri analizi kesitsel verilerin zaman serileri ile eş zamanlı olarak tek formda analiz edilmesi esasına dayanır. Bu analiz sayesinde birden fazla birim ve her birime ait zaman boyutu analizden rahatlıkla görülebilmektedir. Zaman serisinin eşit uzunlukta olup olmamasına göre iki türü vardır. Her birimin zaman serisi eşit uzunlukta ise, dengeli panel veri, zaman serilerinin uzunlukları birbirinden farklı ise dengesiz panel veri olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca statik panel veri ve dinamik panel veri modelleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Statik panel veri modellerinde bağımlı değişkeni açıklamak için hem bağımlı hem de bağımsız değişkenin gecikmeli değerleri modele eklenmez. Dinamik panel veri modellerinde ise diğer modelden farklı olarak gecikmeli değişken ya da değişkenler modele eklenebilir (Yerdelen Tatoğlu, 2012, s.65; Coşkun ve Topaloğlu, 2016, s. 6). Panel veri analizi hem yatay kesit hem de zaman serileri içeren veri setinin analizinde kullanılan bir yöntemdir. Bu çalışmanın veri seti de hem yatay kesit hem de zaman serisi verilerinden oluştuğu için panel veri analizi yönteminin kullanılması uygun görülmüştür. Panel veri analizinde üç farklı yöntem bulunmaktadır. Bunlar; havuzlanmış en küçük kareler yöntemi, sabit etkiler yöntemi ve tesadüfi etkiler yöntemidir. Bu yöntemlerden hangilerinin seçileceğini karar vermek için bazı istatistik testlerin yapılması gerekmektedir. Bu testler ve değişkenlerin tanımlayıcı istatistikler,

korelasyon ilişkisi sonuçları ve diğer istatistik testlere ilişkin sonuçlar ve açıklamaları sırasıyla aşağıda yer almaktadır.

Bu doğrultuda panel veri analizine geçmeden önce ilk olarak değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te yer almaktadır.

Değişkenler	Maksimum	Minimum	Ortalama	Std. Sapma
CS	0.72	-0.028	0.30	0.14
LOGBUY	21.38	17.24	19.33	1.066
KVBDS	11420	14.34	653	1786.149
NDS	123	-11217	-481	1172.814
SDS	215	1	49	43.97
MDVO	0.92	0.0001	0.095	0.153
OK	0.43	-0.34	0.11	0.129
SO	0.47	0.001	0.18	0.11
ADS	272	0.17	122	60.28

Değişkenler ilişkin tanımlayıcı istatistiklerin yer aldığı Tablo 3'ü incelediğimizde çalışma sermayesi oranının maksimum %72 minimum %-2 olduğunu görmekteyiz. Nakit dönüş süresi ortalama-481 olarak tespit edilmiştir. Nakit dönüş süresinin çok kısa ya da negatif olması firmalar açısından bazı durumlarda olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Örneğin nakit dönüş süresinin hesaplanmasında kullanılan değişkenlerden alacak devir süresinin kısa olması firmanın uzun vadeli alım yapacak müşterilerinin kaybına, stok devir süresinin kısa olması stokların çabuk tükenmesine ve bu doğrultuda taleplerin ortaya çıkma riskinin karşılanamamasına ve borç ödeme süresindeki artış ise mali sıkıntı ve risk artışına neden olurken bu durumda çalışma sermayesinde azalışa yol açabilmektedir (Çakır, 2013, s. 4951; Ruyken, Vagner ve Jönke, 2011, s. 162; Karagözoğlu ve Aktaş, 2018, s. 720). Bunun tam tersi bir durumda ise dönen varlık yatırımı ve ek finansman ihtiyacı artış göstermektedir. Kısa vadeli borç devir süresinin ortalama 653 olduğu görülmektedir. Kısa vadeli borçlar devir süresi için oldukça uzun bir süredir. Kısa vadeli borçların devir süresi arttıkça firmaların riski de artacak ve firmalar ekstra faiz yüküne katlanmak zorunda kalacaklardır. Bu noktada firmaların kısa vadeli borçların finansmanı konusunda dikkatli olması gerekmektedir. Stok devir süresi ortalama 49 gün, alacak devir süresi ortalama 122 gün olarak gerçekleşmiştir. Stok oranı %18 maddi duran varlıkların toplam aktifler içerisindeki oranı ise ortalama %9 olarak belirlenmiştir. Bu sonuç firmaların fazla miktarda duran varlık ve stok bulundurmadığını göstermektedir.

Bu aşamadan sonra modellerde kullanılan değişkenler arasında korelasyon olup olmadığına bakılmıştır. Eğer değişkenler arasında yüksek düzeyli korelasyon varsa model sonuçları gerçeği yansıtmayacak ve çoklu doğrusal bağlantı sorunu ortaya çıkacaktır. Değişkenlere ilişkin korelasyon analizi sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo.4 Değişkenler arası korelasyon ilişkisi

	CS	BUY	KVBDS	NDS	SDS	SO	OK	MDVO	ADS
CS	1.00								
BUY	-0.5	1.00							
KVBDS	-0.5	0.13	1.00						
NDS	0.02	-0.26	0.62	1.00					
SDS	0.23	-0.14	0.01	0.05	1.00				
SO	0.41	-0.14	-0.64	-0.3	0.55	1.00			
OK	-0.2	0.18	0.14	0.04	-0.23	-0.08	1.0		
MDVO	0.23	-0.43	0.07	0.37	0.09	-0.13	-0.3	1.00	
ADS	-0.1	0.13	0.43	0.11	0.10	-0.30	-0.0	0.01	1.00

Değişkenler arası korelasyon ilişkisinin gösterildiği Tablo 4'ü incelediğimizde değişkenler arasında yüksek düzeyli korelasyon olmadığını görmekteyiz. Sadece bazı değişkenler arasında orta düzeyli korelasyon ilişkisi bulunmaktadır. Bu durum ise modeller için bir sorun teşkil etmemektedir.

Panel veri analizinde hangi modellerin kullanılacağına karar vermek için sırasıyla F Testi, Bresuch-Pagan (LM) Testi ve Hausman Testi yapılmıştır.

İlk olarak havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ve sabit etkiler yöntemi arasında tercih yapmak için F testi uygulanmıştır. Bu teste ilişkin sonuç ve hipotezleri Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo.5 F Testi sonuçları

F testi	İstatistik	Olasılık
Yatay kesit/Zaman	3.888595	0.0001***

* 0.05, **0.01, ***0.001 düzeyinde anlamlı

H₀: Havuzlanmış en küçük kareler yöntemi uygundur.

H₁: Sabit etkiler yönteminin kullanımı uygundur.

Testin olasılık değeri 0.05'ten küçük olduğu için H₀ reddedilmiş H₁ ise kabul edilmiştir. Bu durumda havuzlanmış en küçük kareler yöntemine karşı sabit etkiler yönteminin kullanımı hem yatay kesit hem de zaman boyutunda uygun bulunmuştur. Bu testten sonra havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ile tesadüfi etkiler yöntemi arasında tercih yapmak amacıyla kullanılan Bresuch-Pagan (LM) Testi yapılmıştır. Bresuch-Pagan (LM) testi ile grup ve zaman etkisinin varlığı ya da yokluğu test edilmektedir. Bu teste ilişkin sonuçlar ve testin hipotezleri aşağıda yer almaktadır.

Tablo.6 Bresuch-Pagan (LM) testi sonuçları

	Yatay Kesit	Zaman	Her ikisi
Bresuch-Pagan Olasılık değ.	4.049015 (0.0442)*	0.070079 (0.7912)	4.119094 (0.0424)*
Honda Olasılık değ.	2.012216 (0.0221)*	0.264724 (0.3956)	1.610040 (0.0537)*

* 0.05, **0.01, ***0.001 düzeyinde anlamlı

H₀: Havuzlanmış en küçük kareler yönteminin kullanımı uygundur.

H₁: Tesadüfi etkiler yönteminin kullanımı uygundur.

Test istatistik sonuçlarını incelediğimizde yatay kesit ve her ikisinde değerlerinin “0.05”de küçük zaman bu durumda yatay kesit ve her ikisinde de H₀ hipotezi reddedilmiş ve tesadüfi etkiler yönteminin kullanımı uygun bulunmuştur. Bu durumda regresyon modelimizde tesadüfi etkiler yönteminin mi yoksa sabit etkiler yönteminin mi uygun olduğuna karar vermek için Hausman Testi yapılmıştır. Bu teste ilişkin sonuçlar ve ilgili test hipotezi aşağıda yer almaktadır.

Tablo.7 Hausman testi sonuçları

Chi-Sq. İstatistik	Olasılık değeri
Yatay kesit: 48.938633	0.0000***

* 0.05, **0.01, ***0.001 düzeyinde anlamlı

H₀: Tesadüfi etkiler yönteminin kullanımı uygundur.

H₁: Sabit etkiler yönteminin kullanımı uygundur.

Tablo 7’ yi incelediğimizde olasılık değerinin “0.05” değerinden küçük olduğunu görmekteyiz bu durumda H₀ hipotezi reddedilmiş ve H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Yani modelde sabit etkiler yönteminin kullanımı uygun bulunmuştur.

Sabit ekiler yöntemini kullanılarak analize geçmeden önce modelde değişen varyans ve Otokorelasyon sorunu olup olmadığını test etmek amacıyla Pesaran CD testi ve Geliştirilmiş Wald testi kullanılmıştır. Modelde Pesaran CD testi olasılık değeri “0.0376” olarak belirlenmiştir. Bu değer “0.05” değerinden küçük olduğu için Otokorelasyon sorunu olmadığını söyleyebiliriz. Ancak Wald testi sonuçlarına baktığımızda Wald testi sonucunda olasılık değeri “0.000” olarak tespit edilmiştir ve bu durumda kalıntılarda değişen varyans sorunun olduğu kabul edilmiştir. Modelde değişen varyans sorunu bulunduğu için modelde düzeltmeye gidilmiş ve White diagonal düzeltmesi yapılarak model uygulanmıştır. İlgili modele ilişkin sonuçlar ise Tablo 8’de yer almaktadır.

Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	T-İstatistik	Olasılık
Bağımlı değişken: CS	Yöntem: White diagonal standard errors & covariance (d.f. corrected) “sabit etkiler yöntemi”			
LOGADS	0.015424	0.007277	2.119587	0.0385*
LOGKVBDS	-0.091883	0.036219	-2.536897	0.0140**
LOGNDSMUT	0.013891	0.007240	1.918678	0.0601*
LOGSDS	-0.021408	0.017764	-1.205160	0.2332
MDVO	-0.124459	0.057558	-2.162331	0.0349*
LOGBUY	-0.111140	0.043782	-2.538486	0.0139**
OK	-0.063884	0.080952	-0.789163	0.4333
SO	-0.246533	0.180399	-1.366597	0.1772
C	2.952025	0.867993	3.400976	0.0012***
R2	0.847184	Düzeltilmiş R2	0.781691	
F-istatistik	12.93554	Olasılık	0.000000	

* 0.05, **0.01, ***0.001 düzeyinde anlamlı

Tablo 8’de yer alan analiz sonuçlarını incelediğimizde olasılık değerinin 0.05’ten küçük olduğunu görmekteyiz. Modelimizin açıklama gücünü gösteren R2 değeri ise %84 olarak

belirlenmiştir. Yani bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni %84 oranında açıklamaktadır. Modelde bağımlı değişkenimiz çalışma sermayesi oranıdır. Çalışma sermayesi üzerinde etkili olan değişkenleri incelediğimizde; alacak devir süresi ve nakit dönüş süresi ile çalışma sermayesi oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilirken kısa vadeli borç devir süresi, maddi duran varlık oranı ve firma büyüklüğü değişkeni ile çalışma sermayesi değişkeni arasında ise negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu değişkenlerden maddi duran varlık oranında meydana gelen bir birimlik artış çalışma sermayesi oranını 0.12 birim, aktif büyüklüğünde meydana gelen bir birimlik artış çalışma sermayesi oranını 0.11 birim ve kısa vadeli borç devir süresinde meydana gelen bir birimlik artış ise çalışma sermayesi oranını 0.09 birim azaltmaktadır. Buna karşın alacak devir süresinde ve nakit dönüş süresindeki bir birimlik artışında çalışma sermayesi oranını 0.01 birim artırdığı tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma sermayesi firmalar açısından finansal yönetim alanında çok yönlü politikaların belirlenmesinde son derecede önemlidir. Çalışma sermayesi firmaların kârlılık, risk yönetimi, firma değeri ve firma performansı gibi birçok unsur üzerinde etkilidir. Bu açıdan firmaların çalışma sermayesi politikalarında belirleyici unsurların neler olduğunun tespit edilmesi firmaların bu politikalar üzerinde etkinlik sağlamasına ve başarılarının artmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Firmaların çalışma sermayeleri içsel ve dışsal olmak üzere birçok faktörden etkilenmektedir. Çalışma sermayesinin optimum düzeyde olması gerek kârlılık gerek risk ve gerekse likidite ve piyasa değeri açısından son derece önem arz eden bir konudur.

Bu amaçla bu çalışmada Borsa İstanbul Bilişim Endeksinde faaliyet gösteren bilişim firmalarının çalışma sermayesi üzerinde etkili olan firma düzeyli içsel faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda endekste yer alan firmaların 2009-2017 yıllık bilanço ve gelir gelir tablosu verisinden yararlanarak panel veri analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda Borsa İstanbul Bilişim Endeksinde yer alan firmaların alacak devir süresi ve nakit dönüş süresi ile çalışma sermayesi oranı arasında pozitif yönlü; kısa vadeli borç devir süresi, maddi duran varlık oranı ve firma büyüklüğü değişkeni ile çalışma sermayesi oranı arasında ise negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. İncelenen örnekleme yer alan firmalarda alacak devir süresi ve nakit dönüş süresindeki artışın çalışma sermayesini artırdığı buna karşın kısa vadeli borç devir süresi, maddi duran varlık oranı ve firma büyüklüğündeki artışın ise çalışma sermayesini azalttığı belirlenmiştir. Örnekleme yer alan bazı firmalarda ise kısa vadeli borç devir süresinin oldukça yüksek olduğu belirlenmiştir. Burada kısa vadeli borç devir süresindeki artış firmalar için ek finansman yükü getireceğinden dikkatli olmak ve kısa vadeli borç devir süresini düşük tutmak gereklidir. Bu durum firmaları riskli bir duruma düşürebilir ve firmaların çalışma sermayesini negatif yönde etkileyebilir. Bütün firmalar gibi bilişim firmaları açısından duran varlık ve dönen varlık yatırımları son derece önemlidir. Çünkü bu yatırımlar firmalardan belirli bir fon çıkışına neden olmaktadır. Sadece duran varlık yatırımı yapmak faaliyetlerin devamını olumsuz etkileyerek firmalar için önemli bir sorun oluşturabilmektedir. Buna karşın sadece dönen varlıklara yatırım yapmak da çeşitli fırsatların

kaçırılmasına ve buna bağlı olarak firmanın büyüme fırsatlarının kaybedilmesine neden olabilmektedir. Bu hususta bilişim sektöründe yer alan firmalarda çalışma sermayesi ve maddi duran varlık yatırımlarında belirli bir dengenin korunması firmalar açısından hayati önem arz etmektedir. Çalışma sonucunda bir diğer anlamlı çıkan değişkenimiz ise firma büyüklüğü değişkenidir. Firma büyüklüğü ile çalışma sermayesi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda firma büyüklüğü arttıkça faaliyet hacminin arttığını bu durum sonucunda ise çalışma sermayesi azaldığını söyleyebiliriz (Karagözoğlu ve Aktaş,2018:723).

Sonuç olarak Borsa İstanbul Bilişim Endeksinde yer alan firmaların çalışma sermayesi üzerinde etkili olan firma düzeyli faktörlerin araştırıldığı çalışmada alacak devir süresi, kısa vadeli borç devir süresi, nakit dönüş süresi, maddi duran varlık oranı ve firma büyüklüğü değişkenlerinin çalışma sermayesi üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir. Buna karşın çalışmada kullanılan diğer değişkenlerle çalışma sermayesi arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu bulgular bilişim sektöründe çalışma sermaye üzerinde hangi finansal oranların etkili olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Sonuçlar aynı zamanda Bilişim sektöründe optimum çalışma sermayesinin belirlenmesinde kısa vadeli borç ve alacak dengesinin sağlanması gerektiğini göstermektedir. Bu doğrultuda firmaların çalışma sermayesinin belirlenmesinde borç- alacak dengesi ve nakit dönüş süresi unsurlarına dikkat etmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Literatürde bilişim firmalarının çalışma sermayesi üzerinde etkili olan faktörlerin tespitine yönelik olarak yapılmış yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Bu hususta çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak bu çalışmanın da diğer ampirik çalışmalar gibi bazı kısıtları bulunmaktadır. Bu kısıtlardan ilki çalışma sermayesi üzerinde etkili olan faktörlerin sadece Bilişim Endeksinde yer alan firmalar üzerinde araştırılmasıdır. İkinci önemli kısıt ise sadece 2009-2017 dönemine ilişkin bir çalışma olmasıdır.

Bu çalışmadan sonra yapılacak çalışmalarda farklı sektör ve endeksler kullanılabilir, veri setinin dönemsel boyutu artırılabilir, makroekonomik değişkenlerin çalışma sermayesi üzerindeki etkisi araştırılabilir.

Kaynakça

- Abdussalam, A. G., ve Ridzuan, D. M. (2018). Investigating Relationship between Working Capital Management. *Journal of Emerging Issues in Economics, Finance and Banking*, 2466-2478.
- Akel, V., ve İltaş, Y. (2016). İşletme Sermayesinin Makroekonomik Belirleyicileri: BİST'te Sektörler Arası Bir Karşılaştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 39-70.
- Akgüç, Ö. (1998). *Finansal Yönetim (7.Baskı)*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Aksoy, A. (1993). *İşletme Sermayesi Yönetimi*. Ankara: Gazi Büro Kitapevi.
- Aksoy, E. E. (2013). İşletme Sermayesi İhtiyacını Etkileyen İşletme İçi faktörlerin Analizi: Prais-Winsten Regresyon Uygulaması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 73-86.
- Brigham, E. F. (1999). *Finansal Yönetimin Temelleri,(Çev.) Ö. Akmut, H.Sarıaslan*. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Coşkun, E., ve Kök, D. (2011). Çalışma Sermayesi Politikalarının Karlılık Üzerine Etkisi: Dinamik Panel Uygulaması. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 75-85.
- Coşkun, N., ve Topaloğlu, E. E. (2016). Makroekonomik Faktörlerin Finansal Performansa Etkisi: Borsa İstanbul Firmaları Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *ICOMEF 2016 International Congress of Management Economy and Policy Proceedings Book*, 1-18.
- Çakır, H. (2013). Nakit Döngüsünün Firma Karlılığına Etkisinin Sektörel Analizi. *Journal of Yasar University*, 4948-4965.
- Demireli, E., ve Başçı, E. S. (2014). İşletme Sermayesi ve Performans Göstergeleri Arasındaki İlişkiler: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 79-98.
- Doğan, M., ve Elitaş, B. L. (2014). Çalışma Sermayesi Gereksiniminin Belirleyicileri: Borsa İstanbul Gıda Sektörü Üzerine Bir İnceleme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 1-15.
- Haron, R., ve Nomran, N. M. (2016). Determinants Of Working Capital Management Before, During, And After The Global Financial Crisis Of 2008: Evidence From Malaysia. *The Journal of Developing Areas*, 462-467.
- Kamuyu Aydınlatma Platformu*. (2019). Ocak 2019 tarihinde Kamuyu Aydınlatma Platformu: <https://www.kap.org.tr/tr/> adresinden alındı
- Karagözoğlu, G., ve Aktaş, R. (2018). İmalat Sektöründeki İşletmelerde Çalışma Sermayesi Belirleyicileri: BİST Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.*, 714-733.
- Kendirli, S., ve Konak, F. (2014). İşletme (Çalışma) Sermayesi Yönetiminin Firma Performansı Üzerine Etkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 3-17.
- Kısakürek, M., Babacan, A., ve Tuncay, M. (2018). Türkiye'de Sektörel Düzeyde Çalışma Sermayesi Unsurları ile Finansal Performans Arasındaki Etkileşim. *Kahramanmaraş Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 315-331.
- Koralun-Bereźnicka, J. (2014). On the Relative Importance of Corporate Working Capital Determinants: Findings from the EU Countries. *Vizja Press&IT*, 415-434.
- Lamberson, M. (1995). Changes in Working Capital of Small Firms in Relation to Changes in Economic Activity. *Mid-American Journal of Business*, 45-50.

- Nyeadi, J. D., Sare, Y. A., ve Aawaar, G. (2018). Determinants Of Working Capital Requirement İn Listed Firms: Empirical Evidence Using A Dynamic System GMM. *Cogent Economics & Finance*, 1-14.
- O.N., A., ve Radharamanan, T. (2013). Variables Affecting Working Capital Management of Indian Manufacturing Firms: Factor Analysis Approach. *International Journal of Financial Management*, 10-16.
- Ruyken, P., Wagner, S., ve Jönke, R. (2011). What is the Right Cash Conversion Cycle for Your Supply Chain? *International Journal of Services and Operations Management*, 13-29.
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2012). *Stata Uygulamalı İleri Panel Veri Analizi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Uçkun, N. (2012). *Kısa Vadeli Finansman Kaynakları.Famil Şamiloğlu ve Ali İhsan Akgün,Finansal Yönetim*(s.221-238). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Valipour, H., Moradi, J., ve Farsi, F. D. (2012). The Impact of Company Characteristics on Working Capital Management. *Journal of Applied Finance & Banking*, 105-125.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDAN TÜRKİYE CUMHURİYETİNE İKTİDARLARIN MEŞRUIYET KAYNAKLARI¹

Atilla ALTUN², İbrahim MAZMAN³

Öz

Yönetme, gücü ele geçirme, uzlaşma gibi konular tarih boyunca siyaset kurumunun en temel unsurları olarak dikkat çekmektedir. Bu kurum toplumların farklı yapılarında farklı biçimlerde kendini göstererek günümüze kadar önemini korumuştur. Gücün sürekliliği veya el değiştirmesi çeşitli alanlarda gerçekleşen değişimlerle paralellikler izlemiş, iktidarın yönetilenler karşısında kendini ispat etmesi ve otoritesini hükmedilenler üzerinde devam ettirmesi için meşru bir kaynak gösterme gerekliliği sürekli gündemde kalmıştır. Yönetenler için vazgeçilmez görünen bu kaynaklar bireyi, toplumu, toplumsal yapıları ve kurumları kontrol edebilme kapasitesi olarak iktidarın otoriteye dönüştürülmesi için şarttır. Bu çalışmadaki amacımız, tarihsel süreçte gücü ele geçirmek ve süreklilik elde etmek için iktidarların kullandıkları meşruiyet kaynaklarını özetleyerek, Osmanlı'nın ilk kuruluş yıllarından günümüz Türkiye'sine kadar meşru zeminleri ortaya koymaktır. Osmanlı'nın ilk kurulduğu yıllardan günümüz Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar geçen sürede otoritelerin din, kültür, ekonomi gibi önemli kurumlar temelinde hükmetme becerileri geliştirdikleri açıktır. Küresel ölçekte bakıldığında kullanılan klasik ve modern siyasi meşruiyet kaynaklarının hemen hemen hepsinin bu coğrafyada örneklerine rastlamak mümkündür. Bu durum bize kullanılan meşruiyet kaynaklarının çeşitliliğinin farklı alanlardaki gelişim ve dönüşümlerle yüksek derecede ilgili olduğunu ve dünya ölçeğinde meydana gelen değişimlerin devamlı suretle kıtaları, bölgeleri ve ülkeleri etkilediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, İktidarın meşruiyeti, Otorite, Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye

The Legitimacy Sources of Powers from Ottomans Empire to The Republic of Turkey

Abstract

Issues such as ruling, seizing power and compromise have been the main elements of the political institution throughout history. This institution has preserved its importance until today by showing itself in different forms in different structures of societies. The continuity of power or the change of hands followed parallelism with the changes in various fields, and the necessity to show a legitimate source for the government to prove itself in the face of the rulers and maintain its authority over the dominated ones remained on the agenda. These resources, which seem indispensable for the rulers, are essential for transforming power into authority as the capacity to control the individual, society, social structures and institutions. The aim of this study is to summarize the sources of legitimacy and to explain the legitimate grounds used by rulers from the Ottoman Empire to Turkey. It is clear that the authorities in Ottoman Empire and the Republic of Turkey have been using important institutions such as religion, culture and economy for developing ruling skills. It is possible to come across almost all of the classical and modern sources of political legitimacy in this geography. This shows that the diversity of the sources of legitimacy used is highly related to developments and transformations in different areas, and the changes occurring on a world scale constantly affect continents, regions and countries.

Keywords: Politics, Legitimacy of Power, Authority, Ottoman Empire, Republic of Turkey

¹ Bu makale tarafımda 2014 yılı sonunda Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim dalında, Doç. Dr. İbrahim Mazman danışmanlığında Yüksek Lisans Tezi olarak savunduğum "Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet, İktidar ve Meşruiyet" başlıklı çalışmadan faydalanılarak hazırlanmıştır.

² Öğr. Gör. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, ati_altun@yahoo.com

³ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ibrahimmazman5@yahoo.com

Giriş

İnsanların bir arada yaşadığı her yerde, liderlik vasfı taşıyarak bireysel ve toplumsal temelde yönlendirmelerde bulunan, gerektiğinde toplum adına karar veren, sürekliliğin sağlanması için kurallar koyan ve diğer toplumsal birliklerle çatışmacı veya etkileşimci bir yaşam tarzı benimsenmesini sağlayan birey veya gruplar tarih boyunca hep olagelmıştır. İnsanlık tarihiyle paralellik izleyen bu davranış biçimi toplum üyelerinin refahını korumak adına kamu alanlarının yenilenmesi ve eğitim, sağlık gibi çeşitli faaliyetlerin düzenli olarak yapılması için düzenlemeler yapmaktadır. Gerektiğinde cezalandırarak ve gerektiğinde gösterdiği eylemlere karşılık ödül vererek üyelerinin üzerinde güç sahibi olan bu gruplar farklı yönetim biçimleriyle varlıklarını korumaktadırlar. Tek başına liderlik yapan olduğu gibi, halkı temsil eden meclislerin de tarihte örneklerine rastlanabilmektedir. Fakat bütün bu farklı biçimlerin temel argümanı siyaset yaparak ellerinde bulundurdukları gücü devam ettirebilme gayretidir. Bu kişi veya kişilerin iktidar olması, gücü ele geçirmesi ve dolayısıyla yönetilenler nazarında kabul görmesi siyaset yapmanın devamlılığı için şarttır.

Gücü ele geçirmek ve devam ettirmek her ne kadar toplumsal açıdan birçok kurumda geçerli görünse de siyaset kurumu, gerek yöneten-yönetilen ilişkisi gerek kullanılan araçların niteliği ve gerekse de gücün idrak edilmesi açısından diğer kurumlara göre önemli ölçüde farklılık arz eder. Her ne kadar gücü elinde bulundurmak için kullanılan veya kullanılması gereken meşru kaynaklar benzerlik gösterse de birebir ulaşılan bireylerle güç ilişkisini kurmak devlet nazarında imkânsız bir hal almakta, kullanılan bu meşru kaynakların kapasitesi önem arz etmektedir. Devlet yönetenlerin devamlılığı güçlerini herkes tarafından kabul edilmiş bir temele oturttukları sürece devam eder ve böylece otoritelerini de sağlayabilirler. Bu temellerde meydana gelecek düzensizlikler ve istikrarsızlık yeni yönetimlerin ortaya çıkmasına sebep olur ve yöneten yönetilen ilişkisi farklı bir temele dayanarak devam edebilir. Bu açıdan bakıldığında devlet yönetiminde kullanılan bu meşru temellerin kapsayıcılığı, sürekliliği ve sürdürülebilirliği önem arz etmektedir.

Tarih boyunca toplumsal kurumların olduğu her yerde siyaset ve siyasete bağlı olarak iktidar olma mücadelesi devam etmekte ve iktidarın otoriteye dönüşümünde farklı farklı kaynaklar kullanılmaktadır. Bilginin gelişimiyle paralel olarak bu kaynaklarda değişimler görülse de genel olarak bakıldığında soyut ve inanç temelli ilk kaynaklardan günümüze kadar devam eden ama bunun yanında demokrasi, ekonomik ve askeri güç gibi somut kaynaklar da gündemdeki yerini korumaktadır. Osmanlı imparatorluğunda da iktidarların meşruiyet kaynaklarında buna benzer farklılaşmalar dikkat çekmektedir. Hatta kuruluş aşamasından yükselişine kadar Osmanlı'nın giderek büyümesi ve imparatorluk seviyesine ulaşması bu meşru kaynaklarla ilişkilidir de denebilir. Aynı şekilde gerileme ve çöküş dönemlerinde oldukça fazla olan siyasi çalkantıların, yönetenlerin tam olarak otorite elde edememeleriyle ilgili olduğu da açıktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze de benzer siyasi hareketlerin görüldüğünü ve ayrıca modern kaynaklara da başvuruların yer yer devam ettiği söylenebilir.

Kıscacası otoritelerin sürekliliği için önemli bir yere sahip olan meşru kaynakların irdelenmesi önem arz etmektedir. Ayrıca Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarında 600 yıl boyunca hüküm sürmüş bir imparatorluğun da bu çerçevede incelenmesi, yönetenlerin güçlerini uzun süre korumalarında önemli bir paya sahip meşru kaynakların anlaşılmasında yardımcı olacaktır. Ayrıca imparatorluktan cumhuriyet yönetimine geçişle birlikte ortaya çıkan değişiklikler ve yönetilenlerin iktidarlara bakış açılarında ne gibi değişimlere sebep olduğuna da ipucu olacağı açıktır. Dolayısıyla bu makalede amaç, öncelikle tarih boyunca değişim ve dönüşümlere uğrayan çeşitli meşruiyet kaynaklarını özetleyerek, Osmanlı imparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşlarından itibaren kullandıkları kaynakları anlamaya çalışmaktır. Böylece hem siyasi yapıların yönetim konusunda yeni bakış açılarına sahip olmaları hem de devletin sürdürülebilirliği konusunda gereken önlemlerin alınması imkânı sağlanacaktır.

1. Siyasi Meşruiyet Kaynakları

Yönetenlerin mutlaka toplumu, gücü kullanma yetkisi konusunda hakkı olduğuna inandırması gereklidir. Tarih boyunca iktidarlar çeşitli araçlar kullanarak iktidarlarını elde etme ve bu gücü otoriteye dönüştürme çabası içinde olmuşlardır. Otoriteyi elde ettikten sonra geri kalan, meşru iktidara itaat etmesi talep edilen ve bunu vazife olarak görmesi gereken yönetilenler topluluğunun hükmetme devamlılığını sağlamaktır. Otoriteyi elde etmek için kullanılan meşruiyet kaynakları konusunda çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu çalışmaların temelinde sanayi devrimi diğer tüm bilim dallarında olduğu gibi siyaset alanında da kırılma noktası olarak kabul edilmektedir. 16.-17.yy. sonlarına kadar olan ve klasik dönem olarak adlandırılan bu dönemde din, mitoloji, gelenek ve karizma unsurları (Weber, 2012, s. 320) siyasi meşruiyet kaynağı olarak kullanılmıştır.

Hemen hemen her dönemde mutlaka bir etkisini görebileceğimiz din, klasik dönemde en baskın olan kaynaktır. Hatta sosyal politik hayatın en eski ve en köklü meşrulaştırma yollarındandır da diyebiliriz. Manevi olanla dünyevi olan arasında bir kaynaşmayı, buluşmayı veya çelişkiyi ifade eden bu kaynak, gerek toplum üzerinde nüfusunu korumaya çalışma ve gerekse Tanrısal buyruklarla veya doktrinleriyle iktidarın açıklanması temeline dayanmaktadır. Althusser'in devletin ideolojik aygıtı (2003, s. 170-171), Weber'in ise talih ve kader düşünceleri ortaya çıkararak siyasal ve toplumsal bir bütünleştirici araç olarak gördüğü (1993, s. 159) din kurumu günümüzde halen etkisini sürdürmektedir.

Bir diğer meşruiyet kaynağı olarak mitoloji (Çetin, 2003, s. 72), toplumsal düzenin sağlanması ve otoritenin devamı için güçlü bir araçtır ve zaman ve mekân olgularına bakılmaksızın yeni düzenlere uygun hale getirilebilme imkânına sahiptir. Akıl ve mantık çerçevesinde değerlendirilmesine gerek kalmadan yönetim aracı olarak görülen bu kaynak, efsaneler aracılığıyla bireylerin bir kökene bağlanarak bir arada tutulmaya çalışılması ve iktidarın gücünü bu yolla devam ettirmesi işlevi görmektedir.

İktidarların kendilerini tarihsel bir kökene dayandırma çabası geleneksel olanla karşılık bulan bir çözümdür. Tarihe bağlılık ve süreklilik iktidarın en çok önem verdiği

unsurlar arasındadır. Toplumun kuralları, yaşayış biçimleri ve gereksinimleri için araç olarak görülebilen geleneksel yaklaşım siyaset açısından kontrol mekanizması olarak görev yapar. Weber geleneği “ezeli geçmişin iktidarı” olarak ifade ederken toplumun hatırlanmayacak kadar eski alışkanlıklarının kutsallaştırdığı ilkelerden bahseder (Weber, 1993, s. 132). Bu meşrulaştırma şekline, gelenekler gereği kendilerine saygı duyulan insanlara bağlanma güdüsü de denilebilir. Ulus devletlere baktığımızda da buna benzer bir durumla karşılaşmak mümkündür. Modern dönemin başlangıcında devlet biçimi olarak ortaya çıkan ulus devletlerin en temel özelliği geleneklerine bağlı kalmaya çalışmaları olmuştur.

Meşruiyet kaynağı olarak din, mitoloji ve geleneğin tek bir kişide toplanması ve yönetimin bu tek kişi tarafından gerçekleştirilmesi de diğer bir meşru kaynak olarak göze çarpar. Klasik dönemde olduğu gibi modern dünyada da örneklerine sık sık rastladığımız bu otorite tipi yani karizmatik otorite, bir kişiye duyulan bağlılık, güven ve onun kahramanlığına inanmaya dayanır. İster diktatörlük isterse liderlik olsun bu insan diğer insanlar üzerinde mutlak güç oluşturur. Fakat dikkat edilmesi gereken en önemli husus, bu liderin zamanla tüm kaynakların kendisinde toplandığını varsayarak diğer meşrulaştırma unsurlarını görmezden gelen bir tipe bürünmesidir. Karizmatik lider geleneğe, kurallara veya kısıtlamalara aldırılmayan özgür biri olarak halkın efendisi olabilir ve bu durum zulme kadar gidebilen sorunlara yol açabilir (Weber, 1993, s. 81).

Sanayileşme ve devamında modernleşme hareketleri ile birlikte toplumların yaşayış biçimlerinde önemli derecede farklılıklar meydana gelmiştir. Avrupa ve Amerika’da meydana gelen özgürlük hareketlerinin de önemli etkisinden söz edilebilir. Ortaya çıkan bireysellik, özgürlük ve eşitlik kavramları yönetim biçimlerini de etkilemiştir. Artık devlet toplumun hizmetine girmiş, pozitivist yaklaşım dinin üstüne çıkmış ve toplumlar da bu konuda üzerlerine düşeni almış birbirlerini etkilemeye başlamışlardır. Karpat’a göre insanlık tarihi özgürleşen insan ve ona hükmetmek isteyen ideolojiler, sınıflar ve kurumlar arasında geçen mücadelenin tarihidir (Karpat, 2010, s. 10).

İnsanların doğadan koparak şehir ve kasabalarda yaşamaya başlaması siyasal alanda yeni gereksinimlere ihtiyaç doğurmuştur. Doğanın birey tarafından anlaşılmaya çalışılması ve daha pozitif, bilimsel ve süreklilik arz eden düşünce tipinin hâkim olduğu bu yeni dönemde siyasetin de yeni şekillere bürünmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Yazılı kültürün etkisiyle doğa bilimlerinden elde edilen bilgiler siyasal alanda da kullanılmaya başlamış iktidarın meşruiyet kaynaklarında değişimler gözlenmiştir. Devlet, toplum ve birey üçgeninde gelişen bu meşruiyet kaynakları günümüzde çeşitli dönüşümlerle varlığını devam ettirmektedir.

Sınırları belirleyerek devlet kurmak modern dönemde toplumsal yaşamın bir gereği ve zorunluluk olarak görülmeye başlamıştır. İşbölümü ve kentleşmenin yaygın hale geldiği toplumsal örgütlenme biçimi (Duran, 1995, s. 20) olarak devlet, Hobbes’a göre iktidarların meşruiyet elde etmesi için bir gerekliliktir ve bireylerin kendi aralarında yaptıkları sözleşmeyle birlik olmaları temeline dayanır (Hobbes, 2007, s. 255). Bireysel temelde yapılan sözleşmeyle devletin oluşumunu savunan bir diğer düşünür de Machiavelli’dir. Ona göre

halkın onayını almış yönetenler, kendi ordusu ve muhalefet olmayan dini örgütleri ile birlikte gerekli meşruiyeti sağlayabilmektedir ve sonuç olarak iktidarını devam ettirebilmektedir (Machiavelli, 1994, s. 76-79).

Habermas ise (2005, s. 15-21) devleti hukuksal tanımı yapılmış kesin sınırları çizilmiş, mensuplarının tümüne hitap edebilen bir kurum olarak devletin üretimden elini çekerek yönetim alanını daralttığını ve kendine ekonomi üzerinden elde edilen vergilerle kaynak yaratmaktadır. Toprakları üzerinde yaşayan halka hukuksal ve siyasi yollarla yeni bir bilinç kazandıran bu kurum, birlik ve beraberliğin sağlanması ve hükmetmenin kolayca devam ettirilmesi için şarttır. Toplumun rıza gösterdiği, bütünlüğün sağlandığı bir ortamda iktidarların oluşumu daha kolaydır. Weber'in yasal ussal otorite tipi de bu düşünceye paralel anlamlar ihtiva etmektedir. Burada ortak olan düşünce toplumsal temelde şekillenen bir iktidar anlayışıdır. Locke (1969, s. 160-165) da bu düşünceyi savunarak, siyasal iktidarların oluşumu ve gücünün kaynağı toplumsal rızadan geçmektedir der. Fakat bu rızanın devamlılığı bireysel özgürlükten geçmektedir. Foucault ise biraz farklı bir açıdan bakarak biyoiktidar kavramı ile bu konuya değinmektedir. Devleti oluşturan halk yönetenler tarafından okul, hastane, işyeri, bakımevleri, hapisane gibi kapatma mekânları ile bireyi istediği şekle sokmaktadır. Yaşamak için yaşatan, yaşatırken de gözetleyen, denetleyen ve disiplin altına alan bir iktidardır (Foucault, 2016, s. 158). Bu yaklaşımı ile Locke'un özgürlüğüne ters bir düşünce ortaya koymaktadır. Vergin (2015, s. 183-184) ise siyasetle toplum arasındaki bağlantıyı açıklamak için toplumsal değişimin anlaşılması gerekliliğini vurgular. Durkheim'ın toplumsal işbölümü, Marx'ın sınıf mücadelesi veya Weber'in rasyonelleşme ve bürokratikleşme kavramları toplumsal değişimi tetikleyerek yönetim tarzlarında değişikliklere neden olurlar.

Kısaca belirtmek gerekirse iktidarın meşruiyeti toplumsal yapı ve kurumlar arasında süreklilik için düzen, kontrol, uzlaşma ve adalet arayışı olarak özetlenebilir. Otoritenin elde edilmesi ile toplumun özgürce ve adaletli yaşaması arasındaki bağlantının aracı olarak meşruiyet aracılığıyla iktidar, güç elde eder ve sözleşmelere dayalı olarak bu gücü kullanır. Buradaki esas dikkat edilesi gereken husus bu meşru kaynağın sadece bir kereye mahsus değil, gücün her an kontrol altında tutulması ve iktidarın tüm karar ve eylemlerinin sürekli denetlenme imkânı doğurmasıdır. Genel yargı ise şöyledir; her ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar bütün yöneticiler ve otoriteler nihai olarak belirli bir meşruiyet yaratmak ve bunu yönetimleri boyunca devam ettirmek zorundadırlar.

2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasi Meşruiyet Kaynakları

Osmanlı'nın beylik olarak kuruluşundan itibaren ilk amacı siyasi ve jeopolitik durumunu kullanarak Hristiyanlara karşı savaşmak ve "bey" unvanını almaya hak kazanmak olmuştur. 13.yy. sonlarında beylik olmaya (İnalcık, 2009, s. 61) hak kazanan Osmanlı, Selçuklu Devleti'nin yıkılışı ile birlikte Anadolu'da varlık sürdüren diğer beylikler arasından sıyrılarak, verdiği mücadele sonucunda devlet olma becerisi göstermiş ve varlığını 20.yy.'a kadar sürdürmüştür. Bu altı yüzyıllık süreç siyasi tarih bakımından incelendiğinde, Osmanlı tarihini

modernleşme hareketleri öncesi ve sonrası şeklinde değerlendirme gerekliliği ortaya çıkar. Klasik dönem modernleşme öncesini, Tanzimat dönemi ve Meşrutiyet dönemi ise modernleşme sonrasını temsil etmektedir.

2.1. Klasik Dönem.

Kuruluşundan itibaren Osmanlı beyliğinin büyümesinde temel etken olarak geleneksel yönetim anlayışını temsil eden bozkır geleneği gösterilebilir. İslam dinindeki gaza anlayışıyla paralellik gösteren bu fetihçi anlayış, yöneten yönetilen kademelerinde işbirliği ve elde edilen ganimetlerin paylaşımıyla sağlanmıştır (İnalçık, 2009, s. 11) Ayrıca bu anlayışı destekleyen sözlü kültüre ait destan ve menkıbelerden de bahsetmek yerinde olacaktır. Bu destanlar ve derlemeler, gaza ruhunu yaşatmak ve bir ideoloji olarak canlılığı korumayı sağlamıştır. Gaza ruhu ve cihat kavramı iktidarın meşruiyetinin dini arka planına dayanmaktadır. Özellikle büyüme dönemlerinde Osmanlı için önemli meşru kaynaklar arasında gösterilebilecek bu ruh hem devletin güçlenmesi hem zenginliklerin artması hem de yönetilenlerin yönetenlere daha fazla sadakat göstermesi ve itaat etmesi anlamına gelmektedir.

Kuruluş döneminin bir diğer siyasi meşruiyet kaynağı ise kut olarak gösterilebilir. Hem mitolojik hem de dini bir özellik taşıyan “kut” kavramının merkezinde “Tanrı tarafından görevlendirilmiş hükümdar” tezi yatmaktadır. Yine destanların vasıtasıyla Orta Asya’dan kalma geleneğin bir devamı olarak gösterilen bu kaynak ile güç elde etme özelliği etkinliğini bu dönemde göstermiştir. Buna göre eski Türk devletlerinde hükümdarlık anlayışında yetki ve kudret Tanrıdan alınmış; ya da Türk hükümdarının idare etme hakkı, Tanrı tarafından bağışlanmıştır (Kafesoğlu, 1984, s. 249). Böylece kut almanın gücü elde etmek için gerçekleştirilen önemli bir meşruiyet kaynağı olarak göze çarpmaktadır. Bu şekilde Osmanlı Beyliği hem kendini Kayı boyuna bağlayarak tarihi geçmişini kuvvetlendirmekte hem de Selçuklu sonrası diğer beyliklerin bir adım önünde yer alarak birleştirici özelliğini ortaya koymaktadır (İnalçık, 2009, s. 110-111).

Bu dönemin göze çarpan bir diğer meşruiyet kaynağı ise İslam dini anlayışı ve geleneksellikte çok büyük paralellik gösteren töredir. Osmanlı sultanlarının İslam hukukunu ve örfi hukuku bir arada kullanma becerisi, İslam ve geleneğin ayrılmazlığını ortaya koymaktadır. Yaptıkları uygulamalarla İslam hukukuna aykırı davranmamaya özen göstererek Türk töresini de uygulamaya çalışmışlar ve otoritelerini devam ettirmişlerdir. Türklerin İslamiyet öncesi inanışları ile İslam’la tanıştıkları süreç arasında pek çok benzerlik dikkat çekmektedir. Adalet duygusu, tek tanrı inancı, ruhun ölümsüzlüğü inancı, aile yaşamı ve ahlak vurgusunun yapılması bunlar arasında sayılır (Zürcher, 2000, s. 420). Osmanlı’nın güçlü bir şekilde büyümesinin ve varlığını altı yüzyıl devam ettirmesinin etkenlerinden olan töre ve imparatorluk döneminde örfi hukuk anlayışı, meşruiyet kaynakları arasında özellikle toplum sözleşmelerinde yer bulmaktadır diyebiliriz. Modern dönemle beraber başlayan eşitlik, adalet ve düzen gibi toplumu düzenleyici unsurlar Osmanlı’da 14. yüzyıllarda başlamış ve gayet başarılı bir şekilde uygulama alanı bulmuştur. Tarih boyunca devamlılığına

tanık olduğumuz bu kaynak, Osmanlı'da da ustaca kullanılmış ve toplumun huzurunu sağlama ve birleştirici özelliği sayesinde devlet yapısında süreklilik sağlamıştır. Osmanlı'nın kuruluştan yükselme dönemlerine kadar kullanılan gaza anlayışı, kut ve töre gibi kaynaklar, Weber'in (2012, s. 320) din, mitoloji ve gelenek yönetim anlayışlarına benzer bir yapıya karşı gelir. Ayrıca Althusser'in devletin ideolojik aygıtı olarak nitelendirdiği bir kaynak çerçevesinde de değerlendirilebilen kaynaklardır.

14.yy. ortaları itibariyle devlet olma gücünü kazanan Osmanlı Devleti, merkezi idare ve ordusuyla daha sistemli bir süreç içerisine girmiş, hukuksal ve toplumsal düzenlemelerle devletin devamlılığını sağlayacak önemli adımlar atmıştır. Sadece yönetim kademesi ve askeri güçlerin değil, toplum üyeleri ve tüccarların da desteği devamlılık için gerekli olduğundan, kurulan Tımar sistemi ve ulema bürokrasisi devletleşme sürecinde önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı ve onun siyasal düzeni ve devlet kavramının kökleri, toprak politikasına dayalıdır. Tımar sistemi, devlet arazisinden elde edilen gelirlerin bir kısmının kamu görevlilerine verilmesi ve bunun karşılığında da mali, idari ve askeri bazı hizmetlerin bu görevliler tarafından yerine getirilmesi anlamına gelmektedir (Ortaylı, 1979, s. 91). Bu toprak sistemi sayesinde Osmanlı, köylüleri ve toprağı doğrudan kontrol etmeyi hedeflemiştir. Bu sistemle ordunun ihtiyaçlarını karşılama gerekliliği de giderilmiş; toplanan vergiler refah düzeyinin artırılması için kullanılmıştır. Batı'nın feodal sisteminden çok farklı olarak, özel mülkiyeti engelleyen ve devlet arazilerinde köylüleri bir kiracı konumunda gören bu sistem, kuruluşundan itibaren çok önemli bir yeri olan toprağın devletin merkezi yapısının temel şartı haline gelmesine sebep olmuştur. Böylece din-gelenek kaynakları ile oluşturulmaya çalışılan merkezilik, Tımar sistemi ile daha da güçlendirilmiştir. Bu anlayışla adaletli ve toplumun tüm üyelerini gözetken bir anlayışla toplumun rızasını kazanan bir devlet yönetim sistemi ortaya çıkmaktadır (Locke, 1969, s. 160-165).

Weber'in bürokratikleşme ve rasyonelleşme temelli iktidar anlayışı iddiası ise Osmanlı'nın devletleşme sürecinde karşımıza çıkmaktadır. Gücün korunması ve devletin sürekliliği için gerekli olan bürokratik sistem ulema kanalıyla gerçekleştirilmiştir. Özellikle din işlerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir rolü olan bu kesimin hem padişahın otoritesini korumak hem de işbirliği mekanizması oluşturarak merkezi yönetimi devam ettirmek temel fayda olarak gösterilebilir. Devlet idaresinde merkezilik, halkla ilişkileri sağlama ve padişahın iktidarına halk tarafından destek alma yönünde katkılarda bulunan bu kamu görevlilerinin temel görevi, otoritenin aldığı kararları dini yönden meşru hale getirmesidir (Okumuş, 2005, s. 112-113). II. Mehmet ile birlikte başlatılan kul sistemi de bu yapının sürekliliği için atılan adımlardandır. Kul sistemiyle birlikte eski bir gelenek olarak devlet hizmetleri için gençler yetiştirilmesi devam ettirilmiştir. Yetiştirilen bu gençler, veziriazamlık dâhil birçok görevde bulunarak (İnalçık, 2009, s. 205) merkezi devletin kurumsallaşmasına imkân sağlamıştır. Mardin (1990, s. 115-116)'e göre sarayda yetişerek özel eğitim alan bu gençler, zamanla Osmanlı bürokratları olarak dinin korunması ve yüceltilmesi için devletin varlığının zorunlu olduğu, dolayısıyla devletin dinden üstün tutulduğu bir düşünceye bağlı bulunuyorlardı. Bu yönetim anlayışına göre bürokratik reformlar ve eğitim sisteminde yapılan büyük

değişikliklerle modernleşme çabası olarak algılanabilecek bir düzenleme de ortaya çıkmıştır (Mazman, 2005, s. 120-124).

İmparatorluk döneminin bir diğer önemli meşruiyet kaynağı da millet sistemi olarak kabul edilebilir. Bu sistem merkezi yönetim sisteminin korunması yanında geniş bir toplumsal özerkliğe izin vermektedir. İslami anlayışta “ümme” kavramına karşılık gelen bu sistemi en iyi uygulayan devlet olarak Osmanlı, hâkimiyet kurdukları ülkelerde bu sisteme bağlı bir idare kurmuşlardır. Ortaylı’ya (2006, s. 30) göre Osmanlı millet teşkilâtı, etnik ve dil aidiyetine göre değil, din ve mezhep aidiyetine dayanmaktadır. Millet sisteminin iktidarın meşruiyeti açısından en önemli amacı toplumsal yapıların farklılıklarını ortadan kaldırmak yerine, onları bir arada yaşatmaya çalışmak olmuştur. Böylece Osmanlı milleti kavramı güç kazanarak iktidarın gücünü merkezilik açısından daha da artırmıştır. Farklılıklar üzerine kurulu toplum düzeninin yasalarla korunması sosyokültürel ve dinî açıdan çoğulcu ama yönetim açısından merkeziliği mümkün hale getirmiştir. Halkın onayını almış bir merkezi devlet yönetimi ise meşruiyetini kazanmış demektir (Machiavelli, 1994, s. 78-79).

Sonuç olarak modernleşme öncesi dönem olarak klasik Osmanlı iktidarı, din kaynağının ve gelenekselliğin ağırlığını hissettirdiği bir otorite tipi olarak görünse de hukuksal uygulamalardan yola çıkarak geleneksel ve dini kaygıların yanında sürekliliğin sağlanması için adaletin de çok etkili bir kaynak olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Hatta sadece geleneksel meşru kaynaklar değil modernleşme ile birlikte toplum sözleşmesine dayanan, adalet tesisini öngören ve birçok etnik kökenin eşit bir şekilde yaşadığı bir devlet sistemi de dikkat çekmektedir. Fakat bir imparatorluğun “emekleme, yükselme, durağanlaşma, gerileme ve çöküş dönemleri (İbn Haldun, 2004, s. 190)” nin tüm evrelerini geçireceği düşüncesinden yola çıkarak, Osmanlı Devleti’nin de bu dönemleri çok belirgin bir şekilde yaşadığı görülmektedir. 16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti’nde başlayan durağanlaşma süreci birçok açıdan meşruiyet krizleriyle açıklanabilir. Adaletin tesisindeki eksiklikler ve eşitlik ilkesinden yoksunluk yüzünden halkın desteğinden uzaklaşmaktan dolayı devletin otoriteyi tekrar kazanma konusunda ıslahat adında yeni hamleleri dikkat çekmektedir. Bu hamleler modernleşme hareketleri olarak da ifade edilebilir.

2.2. Tanzimat dönemi.

Osmanlı imparatorluğu, 16.yy.’da siyasi, ekonomik ve sosyal birçok açıdan en güçlü dönemlerini yaşamış, Batı karşısında söz sahibi olarak hem ordu ve hem de mali yönden üstünlükler göstermiştir. Fakat bu dönemdeki en önemli husus yöneten-yönetilen arasında klasik dönemde olduğu gibi büyük bir uyumun sergilenmeye devam etmesi bu gelişmişliğin en önemli unsuru olmuştur. Klasik meşruiyet kaynakları olarak da gösterdiğimiz gelenek, din gibi unsurlar bu süreçte etkisini korumaktadır. Fakat şan-şöhret ve refah ve huzurun daha fazla mülk istemeyle bağlantılı olduğu (İbn Haldun, 2004, s. 239) düşüncesinden yola çıkarak yöneticilerin giderek daha fazlasını istemeye başlamasıyla birlikte Osmanlı yönetiminde sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. 16.yy. sonrası yanlış yönetim hamleleri gözle görülür bir duraklama ve gerileme döneminin başlamasına sebep olmuş ve bu durumun düzeltilmesi

yolunda faaliyetler gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Reform ve düzenleme yapma ihtiyacı iç ve dış güçlerden kaynaklanan problemlerden dolayı sosyal yapıda meydana gelen olumsuz değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Böyle bir durumla karşılaşıldığında yapının güçlendirilmesi, birlik ortamının kurulması, hukuk ve adaletin yeniden tesis edilmesi ve özellikle de mali sistemin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Fakat toplumun aşına olduğu geleneksel değerlerden vazgeçirmeye çalışılması pek de kolay değildir.

Buna göre, Osmanlı'da yöneten-yönetilen arasındaki aşırı uzaklaşmanın önüne geçilmesi ve dağılmanın önlenmesi açısından yapılan ilk girişim padişahın şahsında toplanmış mutlak egemenliğin az da olsa sınırlanmasıdır. Weber'in karizmatik otoritede belirttiği tehlikenin öne geçilmesine yönelik ilk teşebbüs Sened-i İttifak ve daha sonra devletin siyasi yapısında köklü bir değişiklik yapma amacını ortaya koyan Tanzimat Fermanıdır. Bu ferman, Fransız ihtilali ile Avrupa'da görülen halk egemenliğine dayalı yönetim biçimlerine doğru dönüşümü temsil etmektedir. Hatta bu özelliğinden dolayı da Osmanlı'da Sened-i İttifak ile tetiklenen ve daha sonra bu fermanla modernleşme çabalarının adının bulunduğu bir başlangıcı temsil etmektedir (Açıkgöz, 2008, s. 244-245). Klasik dönemde bu meşru kaynakları kullanma becerisi göstererek halkın desteğini arkasına alan ve büyümeye devam eden Osmanlı, bu kez yazılı belgelerle bu krizi aşma girişiminde olmuştur.

Tanzimat, değişik sebeplerle yöneten-yönetilen ve toplum arasında kopma noktasına gelen bağların yeniden güçlendirilmesi çabası olarak nitelenebilir. Bu ferman aslında Batıya yön veren büyük güç olarak Osmanlı'nın gücünün zayıfladığının göstergesi olarak da değerlendirilebilir. İmparatorluk bünyesindeki tüm etnik kökenlerin (özellikle gayri Müslimlerin) hukuk alanında eşit sayılması bu fermanın önemli bir konusudur. Fakat bu eşitliğin kapsamında önemli olan durum askerlik yapma zorunluluğu olmayan gayrimüslimlerin ticari hayatta baskın olmaları ve iktisadi hayatı ele geçirmeleridir. Türk-Müslüman kesim bu reform hareketlerinden olumsuz yönde etkilenen kesimlerdendir. Sadece toprakla uğraşan bir sınıfı temsil eder duruma gelen bu kesim içerisinde âyanlık en önemli yönetim kademesi olarak dikkat çekmektedir. Köylerin büyüyerek kente dönüşmesi ve bu alanlarda iltizam sisteminden faydalanarak güçlerini arttıran âyanlar, kendilerinin iktidarını ve meşruiyetini sağlama almak bakımından faaliyetlerde bulunmuşlardır. Böylece modernleşmenin de etkisiyle yerleşim yerleri arasındaki bu önemli hareketlilik hem yönetimin merkezîyetçi yönetim anlayışını zor durumda bırakmış hem de yeni meşru kaynakların aranması zorunluluğunu ortaya koymuştur.

Bu döneme genel itibariyle baktığımızda, gelenekselliğin yerine modernlik düşüncesinin başlatmış olduğu pozitivist düşünce yapısının baskın olduğu bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Bu düşünce yapısının giderek önem kazandığı bir toplum yapısında eğitim sistemindeki değişikliklerin rolünü unutmamak gerekir (Berkes, 2003, s. 179-180). Bu dönemin meşruiyet kaynakları arasında, esasen modernleşme olarak algılanabilecek ve toplumu yönetenlere daha önceden olduğu gibi yaklaştırmaya çalışan hareketleri göz önüne alabiliriz. Yapılan ıslahat ve reformların genel amacı da toplumda eşitlik ve düzen yaratmaya yöneliktir. Ayrıca daha önce ulema ve kul bürokrasisinin yoğunlukla yaşandığı klasik dönem sonrası bu

dönemde bürokrasi tam anlamıyla yaşanmaya başlamış ve meşruiyet kaynağı olarak karşımıza çıkmıştır. Merkezi hükümetin gücünün dağıtılmasını amaçlayan bu düzenlemeler meclislerin kanunlar ve tüzükler hazırlayarak padişahın onayına sunması şeklinde bir yönetim anlayışıdır. Her ne kadar padişah tarafından düzenlenen ve kararları onun onayından geçmesi gereken bir meclis, işlevinden uzak görünse de padişahın otoritesinin paylaşılıyor olabilmesi önemli bir gelişmedir (Acun, 2012, s. 48). Yapılan reform çabaları neticesinde ortaya konmaya çalışılan politik anlayış, Osmanlı-Türk egemenlik anlayışının hukukileşme sürecinde önemli bir yere sahiptir. Daha önce bir bakıma II. Mehmet'le başlayan hukuki çabalar, bu dönemde daha Batılı bir tavır sergilemeye başlamıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğunda yaşanan bu gelişmeler, yükselme döneminde tesis edilen eşitlik ve adalet temelli halkın rızasının kazanıldığı otorite tipinin tekrar sağlanmaya çalışılması olarak görülebilir.

2.3. Meşrutiyet Dönemi.

Kuruluşu itibariyle birçok farklı milleti bir arada tutma ve barış ortamı sağlama gereksinimini devamlı olarak yönetim kademesinde hisseden Osmanlı İmparatorluğu, meşru iktidarını devam ettirme adına kurduğu merkezi yönetim sistemiyle sürekli olarak bu ortamı devam ettirme çabası içinde olmuştur. Kuruluşundan itibaren gerek farklı dinlere gösterdiği ılımlı yaklaşım gerekse farklı etnik gruplara sağladıkları imkânlarla çatı görevi gören bir ulus zihniyeti yaratmaya çalışan bir merkezi hükümet dikkat çekmiştir. Fakat 18.yy.'da Fransız İhtilali ile başlayan bireysel özgürlük hareketleri bu hedefin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğunda halkın rızasına dayalı otorite tipi güçlü olsa da diğer milletlerin köken, din ve toplumsal yapı olarak bağlı olduğu farklı grupların olması bu özgürlük hareketleriyle daha da perçinlenmiş görünmektedir.

Fransız ihtilali ve sonrasında gerçekleşen büyük dönüşümler durumun seyrinde farklılıklar görülmesine sebep olmuştur. Teorik olarak öne sürülen tüm düşüncelerin kademe kademe yönetimler tarafından kabul edildiği bu dönemde, devletlerin hukukileşmesi ve sosyalleşmesi, halkların milletleşmesi ve sınırları belli vatanların ortaya çıkması sağlanmıştır. Osmanlı'da da bu tip değişiklikler açıkça görülmektedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru imparatorluk sınırları içerisindeki birçok milletin özgürlüğünü ilan etmesi dini, kültürel ve siyasi hamlelerin bir sonucudur. Milletleşme arzusuyla ortaya çıkan isyanlar diğer imparatorluklarda olduğu gibi Osmanlı için de önemli gelişmelerdendir (Açıkgöz, 2008, s. 270-271). Çünkü kuruluşundan itibaren mevcut olan farklı milliyetler, hedeflenen Osmanlı milleti oluşturma gayretinin önüne geçerek Osmanlı'nın dağılmasına sebep olmuştur. Dünyanın birçok yerinde devlet, irade, coğrafya ve kültür olarak milli olma anlayışıyla gerçekleşen hareketler Türkçülük anlayışı için de geçerliliğini korumaktadır (Çilliler, 2015, s. 58).

Klasik dönemde din, gelenek ve mitoloji kaynaklı yönetim anlayışları ve daha sonra Fatih dönemiyle birlikte bürokratikleşme ve rasyonelleşme çabaları dikkat çekerken, bu dönemdeki yenileşme hareketlerinde yine geleneğin tesisine yönelik çabalar dikkat çekmektedir. Fakat özgürleşme hareketlerine paralel olarak Batı'daki farklı milletlerden

reayanın ulus olma isteklerine karşı Osmanlı devletinin İslamlık bayrağını açması ideoloji savaşları anlamına da gelmektedir (Berkes, 2003, s. 147). Bir yanda anayasal yönetimi ve diğer yanda tarihi birikimi destekleyen bu iki cephe arasındaki mücadele, devlet ile halk arasında bir yabancılaşmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca mal ve hizmetlerin eşitsiz dağılımı, gayrimüslimlere verilen siyasi ve ekonomik imkânlar, toplum içinde ikiliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve iktidarın yeni meşru kaynak bulma arayışları bu dönemde ağırlık kazanmıştır. Meşrutiyet'in ilan edildiği 19. yüzyıl son dönemlerine baktığımızda genel itibarıyla artık devlet meşru iktidar anlayışını iyice zayıflattığı ve reaya bu konuda güvensizliğini, sıkıntılarını her kademedede dile getirir olduğu gözlenmektedir. Bunun yanında Balkanlar'daki çalkantılar ve kaybedilen savaşlar da bu durumun tuzu biberi olmuş artık devlet İmparatorluğun reform hareketleriyle yeniden güç kazanması gerektiği bilincine varmıştır.

Toplum sözleşmeleri ve milliyetçilik ideolojileri bu dönemin meşrutiyet kaynakları olarak gösterilebilir. Tanzimat dönemiyle birlikte padişah otoritesini bürokrasiyle paylaşmaya başlamıştır. Batı modelini temel alarak merkez ve taşra teşkilatında yapılan düzenlemeler, makamların kaldırılması veya isimlerinin değiştirilmesi ile idari yapının yeniden teşkilatlanması anlamına gelmiştir. Esasen bu durum geleneksel Osmanlı yönetim anlayışının sonu demektir. Kuvvete dayalı klasik devlet anlayışından sosyal sözleşmeye dayalı modern devlet anlayışına doğru bir dönüşüm görülmektedir (Aktan, 2020). Batı kaynaklı anlayışla beraber halkta huzursuzluk yaratan eğitim, sağlık ve bayındırlık hizmetleri vakıflar aracılığıyla devlet kontrolü altına alınmış böylece sadece vergi toplayarak asker besleyen anlayış değişime uğramıştır (Acun, 2012, s. 47). Ayrıca II. Abdülhamit döneminde ağırlığını gördüğümüz milliyetçilik ideolojileri de Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde otoritesinin devamlılığı için önemli görülen adımlardan sayılmaktadır. Sadece Osmanlı sınırları içi değil tüm dünyadaki Müslümanları bir araya getirme ideali, ancak güçlü bir otoriteyle sağlanabileceği için, Osmanlı padişahları bu gücü gösterme özelliğine sahiptir. Böylece Müslümanların yaşadıkları her yer padişahın kontrolü altında olacak ve diğer gruplara karşı tek vücut olabilecektir (Çilliler, 2015, s. 54).

1908 yılında ilan edilen 2. Meşrutiyet ve kurulan meclis ile birlikte, toplumsal kopukluğu gidermek ve bürokrasiyi kullanarak imparatorluğun devamlılığını sağlamak konusundaki teşebbüsler (Kongar, 2004, s. 298) bu dönemde önemli faaliyetlerdir. Anayasal hukuk mücadelelerinin verildiği bu son dönem, aslında din ve gelenek öğeleri içeren bir yönetim tarzının artık dönüşüme uğraması gerekliliğini ortaya koymakta, toplumsal yapıyı kapsayıcı anayasal düzenlerin önemi ortaya çıkmaktadır. Genel olarak Meşrutiyet dönemiyle birlikte geniş özgürlükler yelpazesi çerçevesinde basın hürriyeti ve cemiyet kurma özgürlüğü, ulusal kimlik arayışında bütüncü, dayanışmacı bir toplum modeli ortaya çıkmış ve sonuç olarak halkçılık, sonraki süreçte kurulacak olan Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk evrelerine damgasını vuran bir kavram olmuştur. Modernleşme bağlamında anayasal devlet düzenine doğru dönüşüm temelli faaliyetler dikkat çekmektedir (Aktan, 2020). 1908 sonrası Cumhuriyetin kuruluşuna kadar olan süreçte hızlı toplumsal dönüşüm, yeni ile eski

arasındaki çatışma, kentleşme, modernizasyon, kırsal nüfusun yoksulluğu gibi etkenler etrafında gelişerek yönetimin iktidarını meşru hale getirmesi için öncelikle halkın rızasını tam olarak kazandığı bir sözleşme gerekliliği önemini korumuştur.

3. Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Siyasi Meşruiyet Kaynakları

Osmanlı, göçebe bir aşiretin yerleşik düzene geçmesiyle kurulmuştur. Türk gelenekleri, dili ve İslam'ın etkisi ile hızlı bir gelişme gösteren Osmanlı, 15.yy.larda imparatorluk seviyesine ulaşmış, oluşturulan millet sistemi demokratik sistemin temel taşlarından biri olmuştur. İnsanları cemaat üyesi olarak görerek, cemaat içinde din, dil, kültür, eğitim hürriyeti tanımıştır (Karpaz, 2010, s. 25). Göçebelikten gelmenin vermiş olduğu özgürlük ve serbest yaşama hissi, dayanışma ve ortak hareket etme kültürü, kendini yerleşik hayatta da göstermiş Osmanlı'nın kuruluşundan günümüz Türkiye'sine kadar toplumu birleştirme konusunda etkili olmuştur.

Altı yüzyıl boyunca üç kıtada farklı toplumsal yapılar üzerinde hükümlanlığını devam ettiren Osmanlı İmparatorluğu yönetenlerinin meşruiyetini kaybetmesi gerek ekonomik ve siyasi politikalar gerekse tüm dünyayı etkileyen bilimsel ve siyasal akımlar sebebiyle olmuştur. 20.yy. ilk çeyreği itibariyle Osmanlı mirasını eline alan Türkiye Cumhuriyeti hızlı modernleşme hareketleriyle ekonomik, askeri ve siyasi alanlarda yaşanan sorunlara çözüm olacak hamleler yaparak oluşacak yeni hükümet için meşru zemini hazırlama gayreti içinde olmuştur. Modern dönemin en önemli meşruiyet kaynağı olan devletçi yaklaşımın sergilendiği bu dönemler (Machiavelli, 1994; Locke, 1969), devlet-toplum ilişkisinin düzene girmesi bakımından belirleyici nitelik taşımaktadır. Toplumun modernleştirilmesi merkezli gerçekleştirilen devlet politikaları özellikle Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte ağırlık kazanmış, iktidarların varlıklarını devam ettirmeleri için önemli bir araç olmuştur. Böylece toplumsal örgütlenmenin aracı, yönetenlerle yönetilenler arasında yapılan sözleşmenin sonucu ve hukuksal tanımı yapılarak kesin sınırları belirlenmiş bir kurum olarak devletin varlığı bu aşamada en önemli hedef olarak görülmüştür. Böylece savaşlar ve yokluk yüzünden zor dönemlerden geçen halkın yönetim için rızasının alınmasında ancak adalet ve eşitliğe dayalı yeni kolektif bilinç kazandırılması konusunda oluşturulan devletin büyük rolü olacaktır.

Kuruluş döneminde bir diğer meşruiyet kaynağı olarak demokratik yönetim gösterilebilir. Fransız ihtilali, 19.yy. ıslahat hareketleri ve sonrasında anayasal süreçler Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve halkın yönetime katıldığı yönetim biçimi olarak demokrasinin gelişiminde önemli etkenler olarak göze çarpmaktadır. Özellikle 1.Dünya savaşı ve sonrasında iktidarın meşruiyet kazanmasında önemli bir rol oynayan demokrasi rejimi yöneten-yönetilen ilişkisinin hızlı bir şekilde olgunluğa erişmesine yardımcı olmuştur. Osmanlı subayları ve halkın ileri gelenleri tarafından desteklenen bu sistem, Cumhuriyetin kuruluşu ve otoritenin sağlanmasında önemli bir kaynaktır. Kurulan ilk meclis de aynı şekilde milli birliğin sağlanması ve otorite için önemli bir sembol olarak değerlendirilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte gerçekleştirilen yenilikler, demokratik yönetim anlayışını benimseyen bir devlet kurumunun modernleşme hareketleri olarak görülebilir. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde yaşanan eksiklikleri gidererek devlet üyesi olarak vatandaşların refahını bir an önce sağlamaya yönelik faaliyetlerdir. Fakat ikinci millet meclisi ile birlikte 1945 yılına kadar süren tek partili dönemde bazı meşruiyet krizlerinin de ortaya çıktığı görülmektedir. Demokratik yönetim anlayışında eksiklikler yaşanması (Toprak, 2013, s. 46) ve Müslümanların ağırlıkta olduğu bir topluma karşı laikliğin bir silah olarak kullanılması meşruiyet krizinin sebepleri arasındadır. İslam'ın siyasetten uzaklaştırılması ve Batı modeli bir iktidar anlayışı (Akbarzadeh & Saeed, 2003, s. 4) genel olarak krizi tetikleyen sebeplerdendir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu andan günümüze kadar varlığını sürdüren bir durumdur. Demokratik yönetimin ancak laiklik anlayışı ile sağlanabileceği düşüncesinde olanlar ile İslami geleneğin devamlılığını savunanlar arasında bu çatışma sürekli devam etmiştir.

Tek partili rejimin aşırı kısıtlamalardan dolayı toplumsal yapıda ve siyasi hayatta ihtiyaçlar karşılanamaz hale gelmiş (Karpat, 2010, s. 520), 1940'lar sonrası demokratik mücadelenin yanında ekonomik zemini güçlendirmeye yönelik çabalar, Türkiye'nin siyasi hayatında ağırlığını göstermiştir. 1948 İstanbul İktisat Kongresi ve devamında Marshall planı Türkiye'de yeni bir dönemin habercisi olarak kabul edilmektedir. Liberal politikaların ağırlık kazandığı bu dönemde Türkiye ekonomik bakımdan güçlenmeye başlamıştır. Siyasi açıdan da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle İkinci dünya savaşı sonrasında meşru zeminin sağlanabilmesi için tek partili rejimden çoğulcu bir yapılanmaya doğru teşebbüsler dikkat çekmektedir (Ahmad, 2012, s. 249). Bu dönem, geleneksel birikimle batı demokrasisini birleştirerek toplumun kendi ihtiyaçlarına ve yapısına uygun hale getirilmesi hedefinin başlangıcı olarak kabul edilir. Siyasi güç olarak Demokrat parti bu amacı gerçekleştirme yolunda önemli adımlar atmıştır (Karpat, 2010, s. 52-53). Bürokratik baskının sona ermesi ve özellikle bireyin devlet işlerine katılımı temel amaç olmuştur. Artık yeni anayasal yapı içerisinde hükümeti denetleyecek bir muhalefetin varlığı oluşmaya başlamıştır. Böylece Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren değişen toplumun anlaşılmaya çalışılması (Vergin, 2015, s. 183-184) ve rasyonelleşme ve bürokratik uzmanlık bağlamlarında meşruiyet krizini bu şekilde aşabilmesi mümkün olabilecektir.

İkinci Türkiye Cumhuriyeti dönemi olarak da ifade edilen 60-80'li yıllar arası süreçte ise önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Öncelikle ekonomik ilerlemenin sanayileşme süreciyle daha da hızlandığı söylenebilir. Toplum yapısında da buna bağlı olarak değişim olmuş, üretim toplumundan tüketim toplumuna doğru dönüşüm gerçekleşmiştir (Ahmad, 2012, s. 166). Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarına göre daha bilinçli, eğitilmiş ve kendi ayakları üstünde durabilen bir orta sınıf ortaya çıkmaya başlamaktadır. Bu süreçte meydana gelen üç askeri darbe ise demokrasinin gelişmeye devam ettiğini göstermektedir (Karpat, 2010, s. 55). 60 darbesiyle yapılan anayasa değişikliği, iki meclisli bir sistemin yolunu açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın birlikte yürütme yaptığı sisteme benzeyen bu sistemle Türkiye'de yeni partiler, yeni siyasi dernekler ve sonuç olarak

yeni anayasal düzene tanık olunmaktadır (Ortaylı, 2018, s. 152). Yani farklı düşünceden insanların, yönetimlere sesini duyurma ve gerektiğinde yönetime ortak olma durumu söz konusu olmuştur. 1971 askeri darbesi ise çok partili bir sistemde laik düzene karşı gelen partilerin varlığı, koalisyonlar sebebiyle karar alma süreçlerinde tıkanmaların olması gibi sebeplerle askeri güç tarafından yönetime müdahaleyi temsil etmektedir. Meşru zemin oluşturma konusunda yöneticilerin sıkıntıları devletlerde önemli bir gücü temsil eden asker tarafından müdahaleyle çözülmüş ve her askeri müdahale yeni anayasal değişikliklerin ve böylece yeni toplumsal dönüşümlerin ortaya çıkması demektir.

1980 darbesi ise üçüncü Türkiye Cumhuriyeti döneminin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. 80 darbesi sonrası değiştirilen anayasa ve kurulan sivil hükümet sonrası Türkiye Cumhuriyeti için yeni bir başlangıç kabul edilir. Uzun süre sağlanacak bir istikrarın sinyalleri verilmektedir. Karpat, bu dönemle birlikte orta sınıfın güçlendiğini, mülk sahibi olmanın kolaylaştığını ve dolayısıyla sağlıklı bir ekonominin toplumun güç kaynağı olduğunu öne sürmektedir (Karpat, 2010, s. 58). “80 sonrası serbest piyasa ekonomisi modeli ile Türk toplumunda özellikle kent ve kasabalarda radikal değişiklikler görülmektedir” (Ahmad, 2012, s. 244). Özel sektörde meydana gelen atılımlar yetenekli gençlerin bu alana kaymasına neden olmuş, orta sınıfın güç kazanmasına ve demokrasinin gelişmesine kolaylık sağlamıştır (Karpat, 2010, s. 67). Böylece bu dönem ile birlikte burjuvazinin gücünün daha da çok arttığı ve toplumu yönlendirmek konusunda daha başarılı oldukları açıktır.

2002’de halkın oyuyla iktidarı elde ederek günümüze kadar yöneten konumunda meşruiyetini demokratik yollarla ispatlamış AK Parti hükümeti de 80’ler sonrası siyasi, ekonomik ve toplumsal atılımın bir sonucu olarak görünmektedir. Tayyip Erdoğan ve ekibinin günümüze kadar devamlılık arz eden bir otorite elde etmesinin temel meşruiyet kaynağı dini ve demokratik alt yapıyı birlikte kullanabilmesi yanında performansa dayalı meşruiyet (Haldenwang, 2016, s. 6-8) zemini oluşturması da gösterilebilir. Böylece Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana otoriteyi sağlamak için, din ve demokrasi meşru kaynaklarını birlikte kullanamamaktan dolayı çıkan sorunlar, performansa dayalı yönetim tarzının kullanılmasıyla bertaraf edilmiştir. Bu tip meşruiyet kaynağı oluşturmak için sorumlulukların dağıtılması ve düzenleyici kararların alınması bağlamında meşruiyet zeminin somut verilerle desteklenmesi gereklidir. Von Holdenwag’a (2016: s. 7) göre kararların daima ve zorunlu olarak aktörleri etkileyen somut içeriğe sahip olması, otorite olarak bir kişi tarafından bu kararların ilan edilmesi, kurumsal düzeyde bu kararların uygulanması ve sonuç olarak toplum için iyi olan bir siyasal düzen fikri geliştirilmesi performansa dayalı meşruiyet zemini oluşumu için yeterlidir.

2016 darbe girişimi de daha öncelilere benzer şekilde askeri güç tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmış, fakat öncelilerden farklı şekilde halk tarafından bastırılan bir girişim olarak Türkiye tarihine geçmiştir. Bu darbe girişiminin halk tarafından bastırılması siyasi gücün meşruiyetini tam olarak ispatladığı anlamına gelmektedir. Darbe sonrası halkın onayı alınarak gerçekleştirilen anayasal değişiklikler Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni bir sürece girmesi anlamına gelmektedir. Kamu kurumlarında yapılan değişiklikler ve yeni

düzenlemeler, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğine yön vermekte, iktidarın meşru zemini daha da güçlendirmesine imkân sağlamaktadır. Kısacası iktidara gelmiş bir hükümetin yönettiği devlet mekanizmasının performansı meşruiyet için gerçek zemini oluşturmaktadır. Türkiye'de de devlet geleneğinin İslamiyet öncesinden günümüze kadar bu çerçevede gerçekleşmesi bunun bir göstergesidir. Performans her ne kadar meşruiyeti bir dereceye kadar etkilese de sosyal refah ve düzenin de ötesinde devlet geleneği her zaman Türk yönetim biçiminin merkezinde olacaktır.

Sonuç

Siyasetçiler ve otoriteler sürekli olarak kararlarını, faaliyetlerini ve hatta genel olarak güç yapılarının bütününe meşru hale getirme çabası içindedirler. Eğer başarılı iseler bu meşru kaynak ikna etmenin veya baskı yapmanın gücünden daha fazlası bir hal alır. Bu yüzden siyasi gücün dinamiklerini ve politikalarını anlamanın yolu bu kaynaklardan geçer. Siyasi sistemin katılımcıları belli inançlara sahip olduklarında o sistem meşru hale gelir. Böylece sadece korku veya ilgiden dolayı doğrudan yöneteni takip etmek yerine, canı gönülden boyun eğme zorunluluğu olduklarına inanırlar. Bundan dolayıdır ki meşruiyeti, siyasi kurumların toplum için en mükemmel ve uygun olduğuna inanmayı ortaya çıkarmak ve bunu sürdürmek olarak tanımlamak daha uygun olacaktır. Devlet ile toplum, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkinin bir ürünü olarak meşruiyet, insanların çoğunluğuna hitap ettiği ve etkili şekilde yönetim ihtiyacı gerektirdiği için önemli bir kavram olarak devamlı surette dikkat çekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunda devlet-toplum ve yöneten-yönetilen ilişkisi, altı yüz yıl boyunca bazı dönemlerde meşruiyet krizleri ortaya çıksa da devam edebilmiştir. Sınırları çok büyük olmasına ve farklı etnik kökenden toplulukların bir arada olmasına rağmen gerek klasik ve gerekse modern meşru kaynakları titizlikle kullanan Osmanlı, yönetim açısından önemli bir örneği teşkil etmektedir. Klasik dönemde gelenek ve dine dayalı kaynakların yanında bürokratik yapılanmayı da ustaca kullanmış, beylikten imparatorluğa yükselme becerisi göstermiştir. Adalet ve eşitliğe dayalı yönetim anlayışı da yönetimin sürdürülebilirliğinde etkili olmuştur. 18-19.yy.'larda dünyayı sarsan eşitlik olgusu ve milliyetçilik akımları, Osmanlı'nın gittikçe büyüyen sınırlarında iktidarını devam ettirebilmesi için yeni düzenlemeler yapması ihtiyacını ortaya çıkarmış, Tanzimat dönemiyle birlikte bu çalışmalar ağırlık kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönemde iktidarını adalet kavramıyla meşrulaştırmasına karşın, modernleşme hareketleri ile eşitlik temelli bir kaynağa dönüşümün gerçekleştiği görülmektedir.

Modernleşme dönemi olarak nitelendirebileceğimiz 18-19.yy.'lar sınırların genişletilmesinden çok, merkezi sistemin korunması üzerine olmuş, sivil bürokrasinin kul sisteminin yerine geçmesi çatışmalara yol açmıştır. Siyasi kurumların geliştirilmesi, insan haklarına yönelik düzenlemeler ve en önemlisi toplumun siyasi karar sürecine katılımını sağlayan meclislerin kurulması sistemin korunması yerine köklü değişiklikler anlamına gelmektedir. Fakat bu düzenlemeler iktidarın meşru zemin oluşturarak otoritesini devam

ettirmesi için yeterli olmamıştır. 20.yy. ile birlikte ise millet sisteminin varlığını yitirmesi ve milliyetçilik ideolojilerinin ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmiştir. Osmanlı'nın son zamanlarında Türkçülük akımı etkin ideolojilerden biri olarak karşımıza çıkmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna öncülük etmiştir.

Osmanlı devlet yapısının mirasını devralan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu yine Osmanlı kültürünü almış aydınlar, subaylar ve bürokratların çalışmalarının bir sonucudur. Kurumsal temelde de buna benzer gelişmeler görülmüş eğitim sistemi, üniversite, yönetim örgütü, mali sistemi imparatorluktan miras kalmıştır. Büyük bir savaştan sonra bağımsızlığını kazanan fakat önemli ekonomik zorluklar çeken bir toplum için ilk olarak yapılması gereken tekrar güçlü bir şekilde ayağa kalkmanın yollarını aramaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin yüz yıllık sürecine baktığımızda bu teşebbüslerin sürekli olduğunu görmekteyiz. Hem siyasi manada demokratik süreçlerin gelişimine tanık olunmakta hem de ekonomik manada yavaşta olsa bir iyileşme dikkat çekmektedir. Siyasi manada iktidarların otoriteyi elde etmesinin yolunun ekonomiden geçtiğini de belirtmek gerekir. Bunun en önemli sebebi olarak kentleşmeyle birlikte toplumun üretimden çok tüketime yöneldiğinden dolayı olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak yaklaşık yüz yıllık bir geçmişe sahip Türkiye Cumhuriyeti, geleneksel meşru kaynaklarından vazgeçememekte ve modern kaynakları da yönetimlerinde kullanma çabası içindedir. Dolayısıyla geleneksel ile modern arasındaki ikilem de meşru krizlerin çıkmasına sebep olmuştur. Tabi bu krizleri bardağın dolu tarafından bakarak analiz etmek gerekir. Aslında bu krizler gelişmekte olan demokratik yönetim anlayışının güçlenmesine de sebep olmaktadır. Siyasi, ekonomik ve kültürel çatışmalara rağmen, çağa ayak uydurmak bağlamında modernleşme hızı her an artmakta, bunun yanında ulus devlet anlayışı gelenekselliğin verdiği güçle sağlam temellere dayanarak devam etmektedir.

Kaynakça

- Acun, F. (2012). *Değişim ve Süreklilik: Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyetin Çocukları*. Bursa: Dora Yayınları.
- Açıkgöz, Ö. (2008). *Osmanlı Modernleşmesi*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Analiz Basın Yayınları.
- Akbarzadeh, S., & Saeed, A. (2003). *Islam and Political Legitimacy*. London&New York: Routledge.
- Aktan, C. C. (2020, 4 4). <http://www.canaktan.org/>. Can Aktan kişisel Web sitesi: <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/devlet-felsefe/geleneksel-yeni.htm> adresinden alınmıştır
- Althusser L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul:İthaki Yayınları.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çetin, H. (2003). Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşrutiyeti - Meşrutiyetin İktidarı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 58 (03), 58-88.
- Çilliler, Y. (2015). Akımları, Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(2), 45-65.
- Duran, B. (1995). *İslam Toplumlarında Sosyo-Ekonomik Değişmeye Yönelik Tezler*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Foucault, M. (2016). *Özne ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Haldun I., (2004). *Mukaddime (Cilt I)*. (Çev. Halil Kendir) İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.
- Habermas, J. (2005). "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak-Siyaset Kuramı Yazıları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Haldenwang, C. V. (2016). *Measuring Legitimacy-New Trends, Old Shortcomings?* Bonn: German Development Institute.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. (2009). *Devlet-I Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kongar, E. (2004). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Locke, J. (1969). *Uygar Yönetim Üzerine İkinci İncelemeden Seçme Yazılar II*. Ankara: AÜSBF Yayınları.
- Machiavelli, N. (1994). *Prens*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset : Makaleler 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mazman, İ. (2005). *Max Weber's Ideal Types of Patrimonialism, Sultanism and Bureaucracy: An Assessment of Their Accuracy and Utility in the Case of Rulership Relationships in the Ottoman Empire*. Boston: Boston Üniversitesi.
- Okumuş, E. (2005). *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi*. Ankara: Lotus Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1979). *Türk İdare Tarihi*. Ankara: TODAİE.
- Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı Barışı (7. b.)*. İstanbul: Ufuk Kitap.
- Ortaylı, İ. (2018). *Türkiye'nin Yakın Tarihi*. İstanbul: Kronik Kitap.

- Toprak, Z. (2013). *Türkiye’de Popülizm*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Vergin, N. (2015). *Siyasetin Sosyolojisi*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Weber, M. (1993). *Sosyoloji Yazıları*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum*. (L. Boyacı, Çev.) İstanbul: Yarın Yay.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (Y. Gönen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

MÜLTECİ VE SİĞINMACILARLA SOSYAL BÜTÜNLEŞME -KIRIKKALE İLİ ÖRNEĞİ-

Dolunay ŞENOL¹, Aşkın TAŞTAN²

Öz

Türkiye jeopolitik konumu itibariyle tabii olarak her dönem göç hareketliliğinin yaşandığı bir coğrafyadır. Bu hareketliliğin temelinde, “geçiş ülkesi” olmasının dışında, son yirmi yılda “hedef ülke” konumuna gelmesinden dolayı direk Türkiye’yi hedef alan göçler yatmaktadır. Türkiye cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren göç hareketliliklerinin yaşanmasına karşın, en yoğun göç akını 2011 yılında Suriye’den gelen göçmenlerle yaşamıştır. Bundan önce gelen sığınmacılar çok fazla göze batmaz iken, göç dalgasıyla birlikte göçmen sayısındaki ani artış ve Suriyelilerin statü düzenlemesi ile “geçici koruma” kapsamına alınmaları, ardından bir kısım Suriyelilere vatandaşlık verilmesi, onlara karşı bir önyargının oluşmasına sebep olmuştur. Bu nedenle genel olarak tüm mülteciler ve sığınmacılar “Suriyeli” olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu önyarıdan Suriyeli olmayan sığınmacılar da nasibini almıştır. Yerel halk ile sığınmacı ve mültecilerin bir arada yaşama zorunluluğu, zaman zaman olumlu, zaman zaman da istenmeyen durumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada, Kırıkkale ilinde yaşayan, yaptıkları iş dolayısı ile hem yerel halk hem de sığınmacı ve mültecilerle yakın iletişimi olduğu düşünülen 30 farklı meslekten esnafla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerden elde edilen bilgiler ışığında Kırıkkale özelinde sığınmacı ve mültecilerle yerel halkın bütünleşmelerinin sağlanabilmesi için öneriler geliştirilmiştir. Çalışma ile yerel yöneticiler ve konu ile ilgili çalışmalar yapanlara ışık tutmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Sığınmacı, Mülteci, Sosyal Bütünleşme, Esnaf

Social Integration with Asylum Seekers and Refugees -Kırıkkale Province Sample-

Abstract

Turkey is a geographical location where the mobility of migration has occurred during each period naturally in respect of its geopolitical position. The migrations that target Turkey directly underlie this mobility due to having been a “destination country” in the last twenty years apart from being a “transit country”. Although there had been migration mobility since the first years of the republic, Turkey experienced the most intense immigration raids with immigrants coming from Syria in 2011. Whereas the earlier refugees were not so obtrusive, the sudden increase in the number of migrants with the migration wave and the inclusion of Syrians in “temporary protection” by status regulation, followed by granting of citizenship to some Syrians caused a prejudice against them. Therefore, all the refugees and asylum seekers are generally considered as “Syrians”. Non – Syrian asylum seekers also suffer from this prejudice. The fact that asylum seekers, refugees and local people have to live together has paved the way for the emergence of both positive and undesired situations from time to time. In this study, semi-structured interviews were held with (from 30 different professions) tradesmen living in Kırıkkale province, who are thought to have close contact with both local people and asylum seekers - refugees due to their work. In the light of the information obtained from these interviews, suggestions have been brought forward to ensure the integration of asylum seekers, refugees and local people in Kırıkkale. The study aims to shed light on local administrators and those who study on the subject.

Keywords: Migration, Asylum Seeker, Refugee, Social Integration, Tradesmen

¹ Prof.Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, dolunay_senol@yahoo.com

² Kırıkkale Üniversitesi SBE Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Mezunlu, tatanaskin@gmail.com

1. Giriş

İnsanın temel ihtiyaçları, onun tüm hayat şeklini etkilemiş ve bütün tercihlerini bu temel ihtiyaçlar çerçevesinde şekillendirmesine sebep olmuştur. Yemek, içmek, barınmak ve üreme ihtiyaçlarının karşılanması, insan için yetmemeye başladığı anda, insan daha “iyi” olanın peşinden gitmeye veya daha iyi olanı aramaya başlamıştır. Tabii bu arama devletler bazında gerçekleşince bu sefer savaşlar, soykırımlar, katliamlar gerçekleşmeye başlamış ve böylece insanlar buldukları coğrafyalardan bireysel veya kitlesel olarak göç etmeye başlamışlardır.

Göç aslında bir kısır döngü gibidir. Yani bir insanın rahat etme isteği, başka bir insanı yerinden eden sebeptir. Bu yönüyle göç için, toplumları statik bir durumdan dinamik bir yapıya dönüştüren bir olgudur demek de mümkündür. Ortaylı (2006, s. 19)’nın da belirttiği gibi bir toplumun erimesi için göçün durması gerekmektedir. Toplum içerisindeki kültürel, toplumsal hareketlilik göç ile doğrudan ilgilidir.

Göç olgusunun temelinde, savaşlar, isyanlar, ihtilaller, baskıcı rejimler, yoksulluk, doğal afetler, iç çatışmalar, insan hakkı ihlalleri, din ve mezhep çatışmaları ile çeşitli siyasi, ekonomik ve toplumsal olaylar gibi pek çok sebep yatmaktadır. İnsanlar kendilerini rahatsız eden, tehdit eden durumlardan kurtulmak için, bireysel veya kitlesel olarak, bu rahatsız edici durumdan uzaklaşmak isterler ve bunu göç ederek gerçekleştirirler. Güvenliğin olmayışı göçün en önde gelen sebeplerindedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki her insan için göç sebebi kendine özgü ve biriciktir. Bu yönüyle göçün bizi heterojen bir yapıya sergiler.

Göç eylemi sadece insan hareketliliği gibi tanımlansa da göçmenler açısından bakıldığında, esasında tamamıyla yeni bir kültür ve toplum içerisinde yaşamaya çalışma, alışılmış kalıpların dışına çıkarak kendi kimliğini kaybetmeden var olma çabası ve birey olarak, toplum olarak yeni bir inşa sürecidir. Varış yerindeki toplumla, sosyal bütünleşmenin sağlanması başlı başına zor ve meşakkatli bir süreçtir. Bu meşakkatli süreçte öncelikle aşılması gereken engellerin başında dil sorunu gelmektedir. Varış noktasında dilin bilinmemesi, farklı kültürel kodlarla da birleşince ciddi iletişim sorunları ortaya çıkmakta, göçmenler açısından sorunlar daha karmaşık hale gelmekte, varış toplumuyla da sosyal bütünleşmenin sağlanmasında gecikmeye sebep olmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Göç Nedir?

Göç, farklı özelliklere sahip toplumları bir araya getiren ve toplumsal değişmelerin çok güçlü yaşanmasına sebep olan bir olgudur. Göç tarihinin insanlık tarihiyle eşdeğer olduğu söylenebilir. Zira Kur’an-ı Kerim’de Bakara suresinin 36. Ayetinde Âdem ve eşinin cennetten nasıl sürgün edildikleri anlatılır. Yani ilk göç eyleminin, ilk zorunlu göç olgusunun da bu şekilde gerçekleşmiş olduğunu kabul eden kaynaklar da mevcuttur (Karpas, 2017; Yakar, 2017; Sıcak, 2017).

Göçler eski medeniyetleri ya tamamen yok etmiş ya da yeni toplumlar oluşmasına sebep olmuştur. Toplumlar üzerinde bu kadar yoğun ve kalıcı etkilere sahip göç olgusunun sistematik olarak incelenmesi maalesef çok geç dönemlerde gerçekleşmiştir. Göç ülkesi olarak kabul edilen Amerika’da dahi göç çalışmaları sistematik olarak 1940’tan sonra başlamıştır (Karpaz, 2017, s.10).

Bu dönemden sonra göç ile ilgili pek çok çalışma yapılmış, çok farklı tanımlamalar ortaya konulmuştur. Göç kavramı kısaca “bireysel veya kitlesel yer değiştirme eylemidir” (Şahin, 2001, s.59) şeklinde tanımlanabilir. Daha kapsamlı bir tanımlama için de “...bireysel, psikolojik, ekonomik, politik ve kültürel nedenlerden dolayı bir birey ya da grubun başka bir yerde kısa, orta, uzun süre yaşamak ya da yerleşmek amacıyla bir bölgeden başka bir bölgeye hareketliliği sonucu ortaya çıkan ekonomik, toplumsal ve kültürel sonuçlara yol açan bir toplumsal değişme sürecidir” (Güzel ve Meder, 2011, s.117) şeklindeki tanımlamayı vermek uygun olacaktır.

Güzel ve Meder’in tanımından da anlaşılacağı üzere göç olgusunun gerçekleşmesi için pek çok etken olabilmektedir. Bu etkenlerden birinin veya birkaçının bir arada bulunması göçün meydana gelmesi için yeterli kabul edilmektedir.

2.2.Göçün Türkiye’ye Yansımaları:

Türkiye jeopolitik konumu açısından Asya ile Avrupa’yı birbirine bağlayan stratejik bir konumdadır. Bu nedenle her dönem için bir göç hareketliliğinin olması tabiidir. Önceleri daha çok bu hareketlilik “geçiş ülkesi” olmasından kaynaklanırken son yirmi yılda artık “hedef ülke” konumuna gelmiş olmasından kaynaklanmaktadır (Sever, 2015, s.10). Bu sebeple direkt Türkiye’ye yönelik göçler gerçekleşmektedir.

Küçük çaplı göç hareketlilikleri toplumsal yapıda çok fazla bir etki bırakmaz iken, kitlesel göçler toplumsal yapı üzerinde köklü değişmelere sebep olmaktadır. 1683 Viyana bozgunundan sonra göçmen kabul etmeye başlayan Osmanlı’dan (Karpaz, 2017, s.13), günümüze kadar pek çok göç hareketi gerçekleşmiştir. Bu göçlerin sonuncusu 2011 yılında Suriye iç savaşıyla yaşanan kitlesel göçlerdir. XIX. yy’in ikinci yarısından itibaren, Kırım Savaşı sonrasında, Kafkasya’dan başlayan göç dalgasını, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonraki Rumeli göçleri takip etmiştir (Çolak, 2013, s.114). Balkan Savaşı sonunda yine batıdan hızlanan göç hareketleri I. Dünya Savaşı’ndan sonra ve cumhuriyetin ilk yıllarında yoğunluk kazanmıştır.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde 1922-38 yılları arasında Türk-Yunan mübadelesi ile ilk kitlesel göç yaşanmıştır. Bu göç hareketliliğini sırasıyla; Makedonya Türklerinin göçü, Bulgar göçü, Romanya’dan yapılan göçler, Balkanlar’dan yapılan göçler, İran İslam Devrimi sonrasında, İran’dan Türkiye’ye yönelik göçler, 1980’li yılların başında Afgan göçleri, Halepçe katliamının ardından Irak’tan yaşanan göçler, Körfez Savaşı sonrasındaki göçler, Bosna’dan yapılan göçler, Kosova’dan yapılan göçler, Makedonya’dan yapılan göçler ve son olarak Suriye iç savaşı ile güneyden gelen göçler izlemiştir.³ Bu göçlerin tarihleri ve göç ile Türkiye’ye gelen göçmen sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

³ http://www.goc.gov.tr/icerik3/kitlesel-akinlar_409_558_559

Tablo 1: 1922-2018 Yılları arasında Türkiye'ye yönelik göçler

GÖÇLERİN GERÇEKLEŞME YILI	TÜRKİYE CUMHURİYETİNE YÖNELİK GÖÇLER	GÖÇMEN SAYISI:
1922-1938	Türk-Yunan mübadelesi	384 bin
1924/ 1936 ve 1953	Makedonya Türklerinin göçü	305.158
1925-1989	Bulgar göçü	800 bin
1923 – 49	Romanya'dan yapılan göçler	122.558
1923-1945	Balkanlar'dan yapılan göçler	800 bin
1979	İran'dan yapılan göçler	1 milyona yakın
1988	Halepçe katliamında	51.542
1991 yılındaki	Körfez Savaşı sonrasında	467.489
1992-1998 yılları arasında	Bosna'dan	20 bin
1999 yılında	Kosova'dan	17.746
2001 yılında	Makedonya'dan	10.500
2011- 18	Suriye'den (26.04.2018 itibariyle)	3.588.877

Görüldüğü üzere, 2011 yılından önceki 89 yılda yapılan göçlerle ülkemize gelen göçmen sayısı yaklaşık olarak 2 milyon 900 bin civarında iken, Suriye iç savaşının başlaması ile Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre 2019 Kasım ayı itibariyle 3 milyon 684 bin 835⁴ Suriyeli sınırlarımızdan giriş yapmıştır.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere cumhuriyet tarihinin en büyük kitlesel göçü Suriye iç savaşı ile gerçekleşmiştir. Bu kitlesel göçle birlikte, toplum içerisinde göçmen, sığınmacı ve mülteci kavramlarına bakış açında büyük değişim yaşanmıştır. Ülkemizde göçmen veya sığınmacı olarak bulunan her kesimden insan, özellikle Ortadoğu'nun farklı kesimlerinden ve Orta Asya'dan gelen insanlar mülteci olarak görülmüş, Suriyelilere yönelik meydana gelen önyargı, statüsü ne olursa olsun her türlü göçmeni etkilemiştir.

Türkiye, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesini imzalayan ülkelerden birisidir.⁵ Ancak, bulunduğu coğrafya itibariyle çevresindeki ülkelerde meydana gelen kriz ve olağanüstü durumlardan, her bakımdan fazlasıyla etkilendiği için bu anlaşmaya coğrafi çekince koyarak imza atmış, 67 protokolünde de bu çekincesini sürdürmüştür. Türkiye bu coğrafi kısıtlama ile Avrupa'dan Türkiye'ye gelen veya iltica eden kişileri "mülteci" olarak kabul edeceğini 359 sayılı deklarasyonunda belirtmiştir (Deniz, 2009, s.190-191). İşte bu çekinceye dolayı Türkiye'nin doğusundan gelen göçmenler hukuki statü bakımından mülteci kapsamına girseler bile, burada mülteci değil sığınmacı olarak kabul edilmekte ve mülteci haklarından yararlanamamaktadırlar. Ancak Suriye'deki durumun ciddiyetini koruması ve sığınmacıların ülkelerine güvenli dönüşlerine imkân verecek koşulların henüz oluşmamış olması nedeniyle Suriye'den göç dalgası ile gelen sığınmacılara hiçbir ön koşul aranmadan geçici koruma sağlanmıştır.

⁴ <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

⁵ Cenevre Konvansiyonu, "Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme", <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>, 1951

Geçici koruma, kitlesel akın olaylarında acil çözümler bulmak üzere geliştirilen bir koruma biçimidir. Bu durum 28615 sayılı Resmî Gazete'nin (2013, s.27) 91. Maddesinde şu şekilde belirtilmiştir: "(1) Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir."

Türkiye karşılaştığı yoğun göç akını sonrası mevcut göç politikalarını gözden geçirerek eski göç politika ve uygulamalarını yeni koşullara uyarlamak zorunda kalmıştır. Tabi bu durum "mülteci" ve "sığınmacı" kavramları arasındaki farkın anlaşılması gerekliliğini de beraberinde getirmiş, göçmenlerin statüleri hakkında kafa karışıklığına sebep olmuştur.

2.3. Türkiye'de Yaşayan Yabancıların Statüleri

Göçmen, genellikle ekonomik nedenlerle veya içinde bulunduğu sosyal ortamdan hoşnut olmaması nedeniyle kendi ülkesini gönüllü olarak terk ederek başka bir ülkeye yasal veya yasadışı yollarla giden, orada yaşayan yabancıdır (Ziya, 2012, s.232). Tanımda ifade edilen, "sosyal ortamdan hoşnutsuzluk" kavramı içerisinde, eğitim, daha iyi bir hayat arzusu, daha iyi çalışma koşulları gibi pek çok başlık düşünülebilir.

Göçmenler için anahtar kavramlar "kendi rızası", "ekonomik gerekçeler" ve "sosyal ortamdan hoşnutsuzluk" şeklinde özetlenebilir. Şayet kendi rızası yok ise veya ekonomik gerekçeler bir problem teşkil etmiyorsa veya sosyal ortam ile ilgili bir hoşnutsuzluk söz konusu değilse bu şekilde gerçekleştirilen göçler için gönüllü olmayan, zorunlu göçmenlikten söz etmek gerekir ki bu grup "siyasi mülteci", "sürgün edilenler" veya "sığınmacılar" olarak tanımlanmaktadır (Ihlamur-Öner, Öner, 2012, s.30-31). Göçmenler, vatandaşı oldukları ülkelerin korumasından yararlanmaya devam ederken, daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak için kendi istekleri ile bu yola çıkmaktadırlar. Dolayısıyla hem kendi ülkeleri ile bağlarını koparmamış olurlar hem de gittikleri ülkelerde bir olumsuzluk yaşadıkları zaman ülkelerinden yardım talep edebilirler.

Sığınma ya da eski adıyla iltica, "bir kişinin yabancı bir devletin ülkesine, diplomasi temsilciliği ya da konsolosluk binalarına, savaş gemileri ya da devlet uçaklarına girerek kendi devletince ya da başka bir yabancı devletçe kendisine karşı yapılan baskılardan ya da yasal kovuşturmalardan kaçması ve bu açıdan sığındığı devletin güvencesini elde etmesi" demektir (Pazarıcı, 1989, s.30). Tanımdan da anlaşılacağı gibi, kişi kendi devletinin baskısı, zulmü ve ayrımcılığından korktuğu veya direk maruz kaldığı için başka bir ülkenin koruması ve himayesine ihtiyaç duyabilmekte, ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde, sığındıkları ülkeye mültecilik için başvurabilmektedirler (Çiçekli, 2009, s. 49). Şayet bu başvuru kabul edilmez ise buldukları ülkeden sınır dışı edilme riski ile karşı karşıya kalmakta dolayısıyla insani veya diğer gerekçelerle ülkede kalma izni verilmez ise düzensiz göçmen olarak nitelendirilen kaçak durumuna düşmektedirler.

Mülteci ise, 1951 tarihli Mültecilerin statüsü ile ilgili Birleşmiş Milletler sözleşmesinde tanımlandığı biçimiyle, "ırkı, dini, milliyeti veya belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti ya da siyasal görüşü nedeni ile zulme uğrayacağı yolunda haklı bir korku taşıyan ve vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve o ülkenin korumasından yararlanamayan ya da aynı korku yüzünden yararlanmak

istemeyen” kişidir (Morris, 1997: 51). Tanımda, “ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti ve siyasal görüşü” olmak üzere beş başlık vurgulanmaktadır. Bu başlıkların etkinliği her dönemin koşullarına göre değişebilmektedir. Bazı dönemlerde mezhepsel kaygılardan dolayı can korkusu yaşanırken, bazı dönemlerde mensup olunan ırk yüzünden aynı korku yaşanabilmektedir.

Suriye iç savaşı ile birlikte 2013 tarihinde yeni bir kanun maddesi ile yabancıların statüleri hakkında bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre:

MADDE 62 – “(1) Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında şartlı mülteci statüsü verilir. Üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mültecinin Türkiye’de kalmasına izin verilir.” (Resmî Gazete, 2013, sayı: 28615).

Bu maddede belirtilen “Avrupa ülkeleri dışında” ibaresi, önümüzdeki yıllarda mülteciler konusunun boyutlarının değişeceği sinyalini vermektedir. Dolayısıyla bugüne kadar gelmiş ve bundan sonra da gelecek olan sığınmacı ve mülteciler ile yerel halk arasında sağlıklı bir sosyal bütünleşmenin sağlanıp sağlanamayacağı önemli bir soru olarak kendini göstermektedir.

2.4.Sosyal Bütünleşme

İletişim olanaklarının kısıtlı olduğu dönemlerde, belirli gerekçelerle göç edenler, Maalouf’un⁶ da belirttiği gibi, çıkış noktası ile iletişimlerini neredeyse tamamen koparıırken, iletişim olanaklarının bu kadar geliştiği günümüzde çok farklı sıkıntı ve kaygılarla göç edenler varış ülkesine, bu sıkıntı ve kaygılarını yanlarında götürmekte, kendi ülkeleri ile bağlarını koparmamaktadırlar. Bu nedenle de varış noktasındaki toplum ile entegrasyon çok daha az gerçekleşmekte, geldikleri toplumla bağlarını sıkı tutmaya çalışmaktadırlar. Bu da sosyal bütünleşmenin gecikmesi veya sağlanamaması anlamına gelmektedir

2011 yılının Nisan ayında Suriye’de yaşanan iç karışıklıklar sonrasında, ülke sınırlarına yönelik gerçekleşen ve 252 kişi ile başlayan göçün ardından (Bostan, 2018, s.40), bu sayının her geçen gün hızla artması sonucunda, Suriye’den gelen ve misafir olarak değerlendirilen bu kişilere uluslararası koruma statüsü verilmesi gerekliliği doğmuştur. Bu doğrultuda 2013 yılında Suriyeli sığınmacıların Geçici Koruma kapsamına alınmaları, akabinde kamuoyunda asılsız spekülasyonların ortaya çıkması toplumda mülteci ve sığınmacıların geneline yönelik bir önyargının oluşmasına sebep olmuştur. Örneğin Suriyelilerin devletten maaş aldıkları veya Suriyelilerin istedikleri üniversitelere sınavsız gidebildikleri ya da Suriyelilerin elektrik, su, doğalgaz faturası ödemedikleri⁷ gibi tamamen mesnetsiz olan bu söylentiler, özelde

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=XePYLqoYBpA>

⁷ <https://multeciler.org.tr/suriyeli-multecilerle-ilgili-dogru-bilinen-yanlislar/>

Suriyelilere, genelde tüm mülteci ve sığınmacılara yönelik bir önyargıya sebep olmuştur. Tüm bu sürecin üstüne 01 Ağustos 2019 tarihi itibarıyla, 92 bin 280 Suriyeli 'ye vatandaşlık verildiği düşünüldüğünde⁸, sağlıklı bir sosyal bütünleşmenin sağlanıp sağlanamayacağı konusu gündemi meşgul etmeye başlamıştır.

Sosyal bütünleşme, toplumu meydana getiren fertlerin, grupların ve daha geniş farklı birimlerin, bir düzen dâhilinde birbirine bağlı ve uyum içerisinde bir düzen oluşturmaları, ayrıca toplumda hakim olan kültürel değerlerin toplum içerisindeki fertler tarafından özümsemesi ve böylece fertlerin topluma ait sosyo-kültürel değerleri kazanması suretiyle toplumla uyum içerisinde yaşayabilme sürecidir (Coşkun, 2004, s. 113). Sosyal bütünleşme kavramı hem farklılaşma hem bütünleşmeyi kapsayan iki boyutlu bir kavramdır (Erkal, 2000, s.261). Dolayısıyla mülteci ve sığınmacılarla bir arada yaşayan toplumların hem onlar sayesinde farklılaşması hem de bir uyumun yakalanabilmesi için bütünleşmeye çalışılması gerekmektedir. Bunun için de hem mülteci ve sığınmacıların uyum sağlamaya istekli olması, hem de yerel halkın daha kuşatıcı olması gerekmektedir.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün 14.11.2019 tarihli istatistik verilerine göre geçici koruma kapsamında 3.684.835 mülteci mevcuttur. Bu sayının sadece 62.578 kişisi geçici barınma merkezlerindedir. Yani geriye kalan 3.622.404 mülteci Türkiye'nin muhtelif şehirlerinde ikamet etmektedir ve yerel halk ile birebir irtibatlı durumdadır.⁹

Şekil 1: Yıllara göre geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler

⁸ <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>

⁹ <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

Şekil 2: Geçici koruma merkezlerinin içinde ve dışında kalan Suriyeliler

Bu durum şunu göstermektedir ki, toplumsallaşmanın ilk adımı atılmış ve “yer itibariyle bitişiklik” (Kurtkan, 1976, s.90) düzeyinde de olsa bir bütünleşme başlamış durumdadır. O halde bundan sonraki süreçte sosyal çözülmenin önüne geçilmeli ve toplumsal bütünleşmeye yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Bütünleşmenin gerçekleşebilmesi için, uyum sürecinin hızlı ve sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar tarandığında, bu uyum sürecinin sağlıklı ve hızlı bir şekilde gerçekleşebilmesi için bir takım çözüm önerileri sunulduğu görülmektedir. Öne sürülen bu çözüm önerilerinde genel hatlarıyla; yerel halkın önyargılarından kurtulacak çalışmaların yapılması, insani yaşam standartlarına ulaşılmasında yardımcı olunması, kolay iş bulmalarının sağlanması, ikamet izni sürecinin kolaylaştırılması, hukuki hakları konusunda bilgilendirilmeleri şeklinde sıralanmaktadır (Akıncı vd., 2015, s.79). Biz de bu çözüm önerilerine, ivedilikle yaşadıkları toplumun dilinin öğretilmesi maddesinin eklenmesini öneriyoruz. Zira dilini bilmedikleri bir toplumla sağlıklı bir iletişim kurabilmeleri ve kendilerini ifade edebilmelerinin, dolayısı ile de toplumla sağlıklı ilişkiler kurabilmelerinin çok zor olduğunun bilinmesi gerekir.

Türkiye genelinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre 2018 yılında uluslararası koruma başvurusu yapanların sayısı 114.537’dir. En yoğun başvuran ilk üç ülke sırasıyla; 68 bin117 kişi ile Irak, 37 bin 854 kişi ile Afganistan ve 5 bin 036 kişi ile İran’dır.¹⁰ Buna ek olarak yine Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün 2019 Kasım ayı verilerine göre yakalanan düzensiz göçmen sayısı 414 bin 373’tür. Bunlardan yine ilk üç ülke sırasıyla 185 bin 124 kişi ile Afganistan, 51 bin 339 kişi ile Suriye, 64 bin 117 kişi ile de Pakistan’dır.¹¹ Yine 2019 Kasım ayı verilerine göre 3 milyon 691 bin 333 Suriyeli geçici koruma kapsamında Türkiye’de yaşamaktadır.¹² Görüldüğü üzere resmi rakamlara göre toplamda 528 bin 910 kişi ülkemize yönelik bir göç hareketliliği içerisinde olmuştur. Son yirmi yıldır hedef ülke durumuna gelen ülkemizin, bundan sonraki süreçte de göç eylemleri ve sonrası süreçlerden etkilenmesi muhtemel görünmektedir.

¹⁰ <https://www.goc.gov.tr/uluslararasi-koruma-istatistikler>

¹¹ <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>

¹² <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

Kırıkkale’de uluslararası göç gerçekleştirmiş mülteci ve sığınmacılara ev sahipliği yapan illerden birisidir. Kırıkkale de 2018 yılı resmi verilerine göre 7 bin 285 yabancı uyruklu mülteci ve sığınmacı yaşamaktadır. İldeki en kalabalık ilk üç ülke sırasıyla 3 bin 534 kişi ile Irak, 2 bin 474 kişi ile Afganistan¹³ ve bin 721 şartlı mülteci ile Suriye’dir.¹⁴ İş olanaklarının kısıtlı olduğu ve milliyetçilik duygularının çok yüksek olduğu bu ilde, mülteci ve sığınmacılarla ilgili çok farklı spekülasyonlar geliştirilmektedir. İş olanaklarını ellerinden aldıklarını söyleyenler de çok zengin ve ehl-i keyif! insanlar olduklarını söyleyenler de ekonominin mülteci ve sığınmacılar sayesinde canlı kaldığını söyleyenler de ekonomik krizin sebebi olduklarını söyleyenler de bulunmaktadır.

Sosyal bütünleşme, derecesi ne olursa olsun, toplum şeklindeki teşkilatlanmanın bir özelliği (Erkal, 2000, s.257) olmasına rağmen toplumların hiç birisinde sosyal bütünleşmenin tam olarak gerçekleştiğinden söz edilemez. Ancak görünen odur ki toplum içerisinde, mülteci ve sığınmacılara yönelik önyargının bir an evvel kırılması da gerekmektedir. Hal böyle olunca toplum içerisinde homojenliği artırıcı yol haritalarının belirlenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, kendi içlerinde kurdukları network sayesinde varış toplumuyla bütünleşememiş, buna ihtiyaç da duymayan, yeni kapalı grupların ortaya çıkmasına zemin hazırlayarak ülke bütünlüğü için ciddi bir sorun teşkil edecektir.

3. Bulgu ve Tartışmalar

3.1.Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, Kırıkkale ilinde yaşayan mülteci ve sığınmacılar hakkında yerel esnafın ne düşündüğünü ve sosyal bütünleşmenin hangi aşamada olduğunun anlaşılmasına yönelik yapılmıştır. Çıkış noktası olarak Kırıkkale esnafının, mülteci ve sığınmacılar hakkındaki görüşlerinin yerel halkın görüşlerini yansıtabileceği düşünülmüştür. Nitekim Kırıkkale İlının merkezinde sadece tek bir çarşısı bulunmaktadır. Esnafın mesai saatlerinin, sabah 09.00’den, zaman zaman 23.30’a kadar uzanan zaman aralıklarında olduğu göz önünde bulundurulduğunda, yerel halkın mülteci ve sığınmacılar ile ilgili ne düşündükleri konusunda fikir verebilecek bir konumda oldukları varsayılmıştır.

Yerel halk arasında mülteci ve sığınmacıların “ekonomik olarak çok getirisi” olduğu ya da “ekonomiyi bozan aktörler” oldukları şeklinde ve yerel halkın işsizliğinin sebebinin bu kişiler olduğuna yönelik birtakım ön kabullerin olması ve duyulan rahatsızlıkların sıkça dile getirilmesi bu konuda bir çalışma yapılması gerekliliğini düşündürmüştür.

Görüşme talebinde bulunulan 6 esnaf farklı gerekçelerle görüşme talebini kabul etmemiştir. Görüşme talebini kabul eden, çarşı esnafı içerisinde bulunan ve farklı iş sahalarında hizmet veren 30 esnaf ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler 01 Mart-15

¹³ <http://www.kalehaber.net/haber-42234-kirikkale%E2%80%99de7binyabancivar.html>, Güncelleme Tarihi: 05 Şubat 2019, 14:45:00

¹⁴ <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

Nisan 2019 tarihleri arasında Kırıkkale il merkezinde bulunan esnafların kendi mekânlarında gerçekleştirilmiştir.

Katılımcı esnaflarla, yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara 6'sı demografik olmak üzere 14 soru yöneltilmiştir. Katılımcı esnaflar rastgele örneklem tekniği ile seçilmiştir.

3.2.Görüşme Grubundaki Esnafın Demografik Yapısı

Görüşmeler, 25-60 yaş aralığında, 5'i kadın 25'i erkek, 8'i bekar 22'si evli olmak üzere 30 yerel esnaf ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcı esnafın 7'sinin üniversite, 1'inin ön lisans, 17'sinin lise, 3'ünün ortaokul ve 2'sinin ilköğretim mezunu olduğu tespit edilmiştir. Bu esnaflardan, 11'i "gıda", 3'ü "sağlık", 8'i "giyim" ve 8'i de "diğer" alanlarda hizmet vermekte olup 2 ile 42 yıl arasında değişiklik gösteren mesleki tecrübeleri bulunmaktadır. Özellikle katılımcıların en az 2 yıllık tecrübe sahibi olmalarına dikkat edilmiştir. Ayrıca katılımcı esnaflardan 2'si dışındakiler baba mesleğini sürdürmekte olup kendilerini "çekirdekten esnaf" olarak tanımlamaktadırlar.

"Mülteci" ve "Sığınmacı" kavramları, birbirinden farklı kavramlardır. Ancak görüşmeler sırasında bu farkın çok iyi bilinmediği görülmüştür. Katılımcılardan sadece birisinin Kırıkkale'de bulunan yabancılar ile ilgili olarak "sığınmacı ve mülteci" ayrımını yaptığı, diğer katılımcıların tamamının genel ifadeler ile hepsi için "mülteci" veya "Suriyeli" ifadelerini kullandıkları dikkati çekmiştir. Bu nedenle, katılımcılara sorular yöneltilirken "mülteci" kavramı kullanılmıştır.

3.3.Mülteci ve Sığınmacıların Harcamaları

2018 yılında Kırıkkale'de 7 bin 285 mülteci ve sığınmacının yaşadığı göz önünde bulundurulursa bu kişilerin nasıl geçindikleri, beslenme şekilleri, ne tür harcamalar yaptıkları merak konusudur. Dolayısıyla yapılan görüşmeler gıda, sağlık, giyim ve diğer (kuyumcu, kırtasiye, ev tekstil, mobilya/aksesuar, telefoncu, gümüş takıcı ve oyuncakçı) dört ana başlıkta ele alınmıştır.

Kırıkkale İli merkezde, gıda sektöründe hizmet veren esnaf ile yapılan görüşmelerde, mültecilerin meyve alımının neredeyse hiç olmadığı, sebze ağırlıklı beslendikleri, sebze olarak en çok karnabaharı tercih ettikleri tespit edilmiştir. Şarküteri ürünlerinde ise daha çok en ucuz olanları aldıkları ancak bal alırken en iyisini tercih ettikleri tespit edilmiştir. Bu çerçevede bir kısım esnafın beyanı şu yöndedir:

"Daha çok kabak, patates, karnabahar alıyorlar. Karnabaharı çok fazla tüketiyorlar. Daha çok yemeklik alıyorlar. Meyve çok fazla almıyorlar, çok nadir." (K12-E-35)

"Genelde fiyatı uygun olan şeyleri seçmekle beraber bazı şeylerde en kaliteli olanı alıyorlar. 17 liralık balı almıyor 50 liralık balı alıyor mesela." (K9-E-42)

Her ne kadar başka bir ülke sınırları içinde yaşıyor olsalar da kendi kültürlerini devam ettirmeye çalışıyor oldukları dikkati çekmektedir. Kendi ülkelerinde tükettikleri yiyecekleri göç ettikleri ülkelerde de bulmaya çalışarak kendilerini yabancı ve mağdur hissetmemeye gayret

sarf ettiklerini görüşmelerden elde edilen verilere dayanarak söyleyebilmek mümkündür. Arap kültüründe baharatın çok tüketiliyor olmasının etkisi ile Kırıkkale’de yapmış oldukları alışverişlerde de baharat tüketimlerinin fazla olduğu esnaflardan edinilen bilgiler arasında bulunmaktadır.

“Kâküle, zerdeçal, zencefil gibi yemeklik baharat alıyorlar. Sıkma zeytinyağı satıyorum yemeklik olarak ondan da alıyorlar.” (K18-E-60)

“Kakule (onlar “hel” diyor) başta olmak üzere baharat alıyorlar. Bunun yanı sıra kozmetik amaçlı yağ alıyorlar. Zeytinyağı, çörekotu yağı, tatlı badem yağı gibi.” (K16-K-45)

Esnaf tarafından özellikle Afganistan’dan gelen sığınmacıların et ve et ürünlerini tüketmeyi tercih ettikleri belirtiliyor. Afganistan’da hayvancılığın yaygın olduğu dolayısı ile de hayvan ürünlerinin tüketiminin yemek kültürlerine yansıdığı ve bu yüzden de çok tüketildiği bilinmektedir. Buna ek olarak gerek Iraklı gerekse Suriyelilerin genel beslenme alışkanlıkları daha çok hayvansal gıdaları tüketmeye yöneliktir. Esnaf da bu bilgiyi doğrulamakta, başta Afganlılar olmak üzere her türlü hayvansal ürünü tüketmeye meyilli olduklarını ancak kısıtlı ekonomileri sebebi ile zorlandıklarını, ucuz olduğu için tavuk tüketimine yöneldiklerini vurgulamaktadır.

“Ucuz olduğu için en çok tavuk ciğeri alıyorlar, parça tavuk, yumurta da alırlar. Süt ürünlerini galiba pazardan alıyorlar, bizden süt ürünü alan olmuyor.” K10-E-52 şeklindeki esnafın ifadesi de bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Görüşmelerden de anlaşıldığı üzere beslenme giderlerini en asgari düzeyde tutmaya çalışmaktadırlar. Daha çok karbonhidrat ağırlıklı beslendiklerini, dışarıda yemek yeme alışkanlıklarının ekonomik sıkıntılarından dolayı çok sınırlı olduğu, mecbur kalmaları durumunda ayaküstü ve ucuz yenilebilecek yiyecekleri tercih ettikleri de yine esnaf ifadelerinde yer almaktadır.

“Günde 10 kişi ya gelir ya gelmez. Daha çok pizza ve fast food yemek istiyorlar, o da bizde yok. Bize gelenlerde kebab tercih ediyorlar, dürümcü arkadaşlara daha çok gidiyorlar.” (K24-E-40)

Sağlık giderlerine bakıldığında, daha çok antibiyotik kullandıkları görülmektedir. Kısa sürede en etkili ilaç ile iyileşmeye çalışmak istediklerine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca kısıtlı ekonomik şartları dolayısı ile bebek maması gibi zorunlu ihtiyaçlarının dışında çok fazla alışveriş yapmamaya gayret ettikleri de belirtilmiştir.

“En çok bebek maması alıyorlar. İlaç olarak daha çok antibiyotik alıyorlar.” K8-E-35.

Gözlük ihtiyaçlarında, devletin karşılamış olduğu gözlükleri tercih etmektedirler. Lüks gözlük tüketiminin olmamasına karşın, kozmetik amaçlı renkli lensleri almayı tercih ettiklerine vurgu yapılmıştır. Bu konuda bir esnafın beyanı şu şekildedir:

“SSK lı bir kişinin gözlük ödemesinde nasıl hakları varsa bir mültecinin de o hakları var. Devlet gözlüğü ödüyorsa alıyorlar, ödemiyoorsa almıyorlar. Göz derecesi çok büyük olsa bile alınması gerekeni almıyorlar ancak fiyatı ne olursa olsun lens alıyorlar. Daha çok kozmetik amaçlı alıyorlar. 10 mülteci

alışveriş yapıyorsa 9'u lens alıyor. Beyleri alıp hanımlara götürüyorlar. Her türlü gözlük alışverişinde inanılmaz pazarlık yaparlar ama lens alırken asla pazarlık yapmazlar. Lens alan grup daha hijyenden anlayan bir grup olmalıdır diye düşünüyoruz. Ama bunlar hem fakir hem hijyene dikkat etmiyor hem de ihtiyaç dışı alıyorlar. Bence daha güzel görünmek, zengin eş bulmak için alıyorlar.” K6-E-39

Esnaflar, lens alan kadınların özellikle bekâr olanlarının, bunu bir süs aracı olarak kullandıkları, yerel halktan bir “kısmet” bulma ve bu şekilde vatandaşı olmaya veya yaşadıkları sıkıntılardan kurtulmaya çalıştıkları yönünde kanaat sahibi olduklarına vurgu yapmaktadırlar. Kırıkkale’de yaşayan Irak, İran, Afganistan ve Suriye halklarının kadınların süslenme alışkanlıklarına yönelik bir çalışma yapılması belki de bu konudaki pek çok önyargının kırılması veya yeni iş alanlarının oluşturulmasını sağlayacaktır.

Giyim konusunda daha çok gündelik kullanıma uygun kıyafet ve ayakkabıları almayı tercih ettikleri konusunda bir kısım esnafın cevapları şu şekildedir:

“Daha çok anne grubu hurka, pardösü, manto gibi şeyler alırlar. Gündelik giyim yani” K14-E-52

“Daha çok spor ayakkabı ve gündelik giyebilecekleri ayakkabılar alıyorlar” K15-E_58

“Genelde gündelik kullanım iç çamaşırı, pijama alıyorlar. Fantezi grup alanlar da var ama onlar daha az.” (K19-E-55)

“Daha çok gündelik şal(başörtüsü) alırlar.” (K28-E-49)

İfadelerden de anlaşılacağı gibi sığınmacı ve mülteciler gündelik hayatta zorunlu olarak kullanmaları gereken öncelikli ürünleri alarak bu süreci en az maliyet ve en az sıkıntı ile tamamlamaya çalışmaktadırlar.

Tabi bunun yanı sıra, çok radikal bir şekilde mülteci ve sığınmacılara satış yapmadığını belirten esnaflar da bulunmaktadır. Örneğin çorap/çamaşır satan bir esnafın “*Alışveriş yaptırmıyorum. Bir iki sefer geldiler ben de dükkânımdan kovdum. Zaten birbirlerine çok çabuk haber gönderiyorlar. O yüzden birkaçını kovunca diğerleri de gelemedi.” (K13-E-44)* şeklindeki beyanı dikkat çekicidir.

Verilen cevaplardan anlaşıldığı üzere, giyim konusunda mütevazı tercihte buldukları görülmektedir. Kamuoyundaki “*kadınları çok süslüler*” ifadesi, esasında mülteci kadınların kozmetik ürünleri çok kullanması ve sahte takılar alıp kullanmaları sebebiyle haklarında bir önyargı oluşmasına sebep olmuştur. Zira görüşülen kuyumcu esnafı düşük miktarda döviz bozdurduklarını ya da gündelik kullanıma yönelik takı alımı yaptıklarını ve bunun da çok nadir olduğunu beyan etmiştir.

Diğer başlığı altında, kuyumcu, kırtasiye, ev tekstil, mobilya/aksesuar, telefoncu, gümüş takıcı ve oyuncakçı olmak üzere 7 esnaf ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Kuyumcularda daha çok döviz bozdurdukları tespit edilmiş, bu dövizlerin çoğunlukla, 50\$-100\$ gibi küçük tutarlarda olduğu anlaşılmıştır. Altın alımının çok az olduğu, alım yapanların da günlük kullanıma yönelik alışveriş yaptıkları tespit edilmiştir. Gümüş takılar tercih

ettikleri, kadınların hızma ağırlıklı, erkeklerin gümüş yüzük ağırlıklı alışveriş yaptıkları belirtilmiştir. Ev tekstili alanında çok harcama yaptıkları, onda da yine daha çok battaniye, nevresim gibi gündelik ihtiyaca yönelik harcamalar yaptıkları tespit edilmiştir. Telefon olarak daha çok ikinci el telefonlar aldıkları ancak az miktarlarda ama sık sık kontör aldıklarına dikkat çekilmiştir. Bu konuda esnafın ifadelerinden birkaçı şu şekildedir:

“Çok nadir alışveriş yaparlar. Zengini çok az zaten. Alanlar takı olabilecek 22 ayar altın alıyorlar. Yatırım için almıyorlar.” (K1-E-39)

“Küçük meblağlar da döviz ve altın bozduruyorlar.” (K20-E-49)

“Çok alışveriş yaparlar. Battaniye, yorgan, nevresim ağırlıklı olarak alıyorlar.” (K17-E-29)

“Daha çok kontör alırlar, tamirat için gelirler. Telefon da alan oluyor. Genellikle 2. el alırlar.” (K22-E-47)

Esnafın ifadelerinden anlaşılacağı üzere, toplumda “ellerinde son model telefonla dolaşıyorlar, kadınları altını çok seviyor, senden benden zenginler” gibi önyargılı ifadelerin aslında önyargı görülmektedir. Sınırdan geçerken hiç eşya getirmedikleri düşünüldüğünde tek sefere mahsus battaniye, nevresim gibi ihtiyaca yönelik alışveriş yapmaları zengin olduklarını göstermemektedir. Küreselleşen dünyada kitle iletişim araçlarını kullanmak bir zorunluluk olmasa da ihtiyaç olarak kabul edilmektedir. Sığınmacı ve mültecilerle olan görüşmelerde ülkelerinde kalan veya farklı illere, ülkelere giden yakınları ile irtibat sağlamanın kendileri ve iletişime geçtikleri kişiler açısından hayati öneme sahip olduğuna yapmış oldukları vurgu, telefonun kendileri için lüks değil ihtiyaç olduğunu gösteren önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir.

3.4.Mülteciler ve Sığınmacılar Esnafın İşlerini Ne Yönde Etkilemiştir?

Suriye savaşının ardından mülteci sayısının artışının işlerine çok da bir katkısı olmadığını söyleyen görüşme grubundaki esnaf sayısı 17’dir. Bu grup esnaf “*evet alışveriş yapıyorlar, ancak büyük meblağlarda değil*” diyerek, sığınmacı ve mültecilerin kısıtlı bütçelerinin esnafa önemli bir katkı sağlamadığı düşüncesinde olduklarını belirtmiştir. Yine başka bir esnaf, çok tavuk ciğeri aldıklarını ancak tavuk ciğerinin tavuk ürünleri içinde en ucuz olan şey olduğu için bu alımların ekonomik olarak bir geri dönüşünün olmadığı daha çok müşteri çeşitliliğini arttırdığını ancak ekonomik bir getirisinin çok da olmadığını beyan etmiştir. Katkısının olmadığını düşünen esnafardan bazılarının ifadeleri şu şekildedir:

“Ufak paralarla alışveriş yaptıkları için çok fazla etkilemedi. Daha çok yardımlarla hayat sürdürüyorlar.” (K18-E-60)

“Hiçbir olumlu yanı olduğunu düşünmüyorum. Ekonomimiz çok olumsuz etkilendi...” (K13-E-44)

“Müşteri çeşitliliği arttı ama ekonomik olarak bana bir katkısı olmadı. Reçete ile aldıkları için. Ancak ülke ekonomisine olumsuz etkileri oluyor tabii. Kendi hastalarımızın gözlük giderlerini karşıladığı gibi onlarınkini de devlet karşılıyor. Bu da devlete ekstra yük demek bence.” (K7-K-35)

Katkısı olmadığını beyan eden esnafların çoğunluğu benzer cevapları vermiş olup aynı esnafların diğer sorulara da verdikleri cevaplarla ilişkilendirerek değerlendirildiğinde esnafların sığınmacı ve mültecilere karşı olumsuz yaklaşımlarının kendileri ile olan alışverişlerine de yansıdığını söyleyebilmek mümkün. Bu arada sığınmacı ve mültecilerin ekonomilerinin kısıtlı olması sebebi ile onlara karşı daha hoşgörü ve toleransı fazla olan esnaflarla alışveriş yapma isteklerinin de etkili olduğunu belirtmek gerekir.

Görüşme grubundaki 13 katılımcı ise işlerine mültecilerin ekonomik katkısının olduğunu beyan etmiştir. Bu esnaflardan bazılarının ifadeleri şöyledir:

“Ekonomik olarak olumlu katkıları var tabi. Piyasaya para çıktı. İçlerinden bazıları iyi paralı oluyor.” (K14-E-52)

“Ekonomik olarak olumlu oldu tabii ki. Baharatlarımızı çeşitlendirdik ve satılıyor da.” (K16-K-46)

“Ekonomiyi Suriyeliler belirliyor. Onlar olmasa batırız. Ekonomiye yön veren onlar. Bu nedenle ekonomik olarak olumlu oldu tabi.” (K9-E-42)

“Ekonomik olarak katkısı oldu tabi. Güzel alışveriş yapıyorlar, güzel de para bırakıyorlar. Mesela dün 1.800 liralık mal sattım, parasını da peşin verdi.” (K17-E-29)

Kırıkkale’ye yeni gelen mülteci ve sığınmacıların ilk etapta bir ev kiralaması, ardından bu evde kullanabileceği zaruri eşyaların en asgarisini almaları gerekmektedir. Tabi bütün bunları ellerindeki nakit para ile yapıyorlar. Çünkü kredi kartı kullanma ya da taksitli alışveriş yapma gibi bir seçenekleri yok. Dolayısıyla piyasaya sıcak para girdisi sağlanıyor. 1.800 liralık mal sattığını beyan eden esnafa neler sattığı sorulduğunda, battaniye, nevresim gibi gündelik kullanıma yönelik ve zaruri ihtiyaç kabul edilebilecek ürünler sattığı öğrenilmiştir.

Bunun yanı sıra tepkisel ifadeler de dikkat çekmektedir. Bir kadın esnafın şu sözlerinde olduğu gibi:

“Tabi ki olumlu yansıması var. Ama verdikleri rahatsızlık getirisine sevinmemizi engelliyor. Misal 5 liralık hızma satıyorum, 10 liralık zarar veriyorlar. Çocukları dükkânı dağıtıyor, ellerinde simit vs ne varsa ufalıyorlar. Çok kirliler, onlar çıktıktan sonra bir temizlik şart oluyor.” (K27-K-36)

İfadelerden de anlaşılacağı üzere, piyasaya olumlu katkıları söz konusu olmakla birlikte, katkıları esnafın ürününe göre farklılık ortaya koymaktadır. Ayrıca bir kısım esnaf, ekonomik getirisinin olduğunu beyan etse dahi hoşnutsuzluğunu gizleyememektedir. Ekonomik durumu daha iyi olanların alışverişlerini yerel esnaftan ziyade, alışveriş merkezlerinde daha kurumsal firmalardan yaptıkları görüşmelerde esnafın beyanları arasında bulunmaktadır. Bu firmalarla da görüşme talebinde bulunulmuş olmasına rağmen genel merkezlerinin izni olmadan bilgi veremeyecekleri gerekçesiyle teklif geri çevrilmiştir. Zaten bu zengin grubun Kırıkkale’de çok az kaldığı ve daha büyük şehirlere veya kıyı bölgelerine göç ettikleri, uzun süreli kalmadıkları için de ekonomik katkılarının çok fazla olmadığı da yine esnaf ifadeleri arasında bulunmaktadır.

3.6.Mülteci ve Sığınmacıların Çalışma Alanları

Bilindiği üzere sığınmacılara çalışma izni verilmemekte, mültecilerden de “geçici koruma çalışma izni” ne sahip olanlar çalışabilmekte, ancak bu belgeye sahip olanların sayısı son derece sınırlıdır. Bundan dolayı bu izne sahip olmayanlar da yaşamlarını sürdürebilmek için kaçak çalışmaktadır.

Suriye’den gelen ve uluslararası koruma altındaki geçici koruma statüsünde olan kişilere AB, gıda, giyim, barınma gibi temel ihtiyaçlarını onurlu bir şekilde karşılamaları için aylık 120 lira vermekteyken¹⁵ diğer ülkelerden gelen sığınmacılar geçimini sağlayabilecekleri hiçbir destek alamamaktadırlar. Dolayısıyla bu insanlar geçimlerini sağlamak için çalışmak zorunda kalmaktadırlar.

Bu nedenle katılımcı esnaflara, mülteci çalıştırıp çalıştırmadıklarını ve çalıştıyorlarsa ne kadar ücret ödedikleri sorusu yöneltilmiştir. Sadece bir esnaf ara sıra bağ bahçe işlerinde çalıştırdığını ve yevmiye olarak 60 TL verdiğini beyan etmiştir.

Diğer katılımcılardan 4 esnaf sığınmacı ve mülteci çalıştırdığını, bunlar da yaptıkları işe göre 40 ile 1500 TL arasında değişen meblağlar ödediklerini belirtmiştir.

Üç katılımcı, önceden çalıştırdığını ancak yaşadığı birtakım olumsuzluklar ve çalıştırılmalarının riskli olması nedeni ile bundan sonraki süreçlerde çalıştırmayacağını beyan etmiştir. Bu esnaflardan birkaçının ifadeleri şöyledir:

“Bir ara çalıştırdım, adı S..... idi. Iraklı bir kızdı. İyi bir kızdı. Döneceğim diye gitti bir daha da gelmedi. Bilmiyorum ne yaptı. Bir daha da çalıştırmayı düşünmem. Çünkü çok sıkıntılı oluyorlar. Sürekli İmzadır, Ankara’dır bir sürü sorun çıkarıyorlar. Sürekli bir sağlık sorunları var. SSK yapamıyorsun. Ciddi bir sıkıntı, bir iş kazası yaşansa ne yapacaksın? Yani mülteci çalıştırmak çok zor bir sorumluluk o yüzden bir daha da çalıştırmayı düşünmem. Çalışma izinleri de yok. Tamam, merhametten çalıştırdım ama ciddi bir risk de aldım. 1400 lira veriyordum.” (K2-K-39)

“Şu an çalıştırmıyorum. Daha önce çalıştırdım. İranlıydı. Sadakat yok. Devamlılık yok. İşlerinde sebat etmiyorlar. Geçen yıl çalıştırdım, günlük 30 lira veriyordum.” (K11-E-29)

“Çalıştırmaya çalıştım. Iraklı, Afganlı, Suriyeli çalıştırmaya çalıştım ama dil sorunu çok yaşadık. Bir de kaytarmaya çok yatkındılar. Örneğin sürekli sigara molası veriyorlar.” (K10-E-52)

Sigorta yapılamaması ve iş yerinde bir sıkıntı olması durumunda yaşanacak sorunlardan duyulan çekinceler mülteci veya sığınmacı çalıştırılmasının önündeki önemli engellerden birisi gibi görünmektedir. Bunun yanı sıra dile getirilen diğer olumsuzlukların mülteci veya sığınmacı olmaktan değil, insani özelliklerinden kaynaklanan sorunlar olduğu görülmüştür. Zira aynı sorunlar zaman zaman bir Türk çalışan ile de yaşanabilmektedir.

Yedi katılımcı uygun şartların devlet tarafından sağlanması halinde çalıştırabileceğini beyan etmiş, uygun şartlardan neyi kastettikleri sorulduğunda da “çalışma izni, vasıflı eleman olmaları ya da devletin mülteci çalıştıranlara birtakım kolaylıklar getirmesi” gibi ifadeler kullandıkları görülmüştür. 15 katılımcı ise hiçbir surette sığınmacı ve mülteci

¹⁵ <https://multeciler.org.tr/suriyeliler-devletten-para-aliyor-mu/>

çalıştırmayacaklarını, kendi vatandaşı olan işsizini çalıştıracaklarını, sığınmacı ve mülteci çalıştırmalarından dolayı kendi vatandaşlarının işsiz kalmasını kabul edemediklerini beyan etmiştir.

“İmkânı yok çalıştırmam. Temiz değiller. Çalıştıranlar 20-25 liraya çalıştırıyorlar. Onlar ister istemez hırsızlık yapacak. Haklarını verelim desek zaten gelirimiz giderimizi karşılamıyor. Ama devlet vergiler vs. gibi konularda indirimde gitse belki çalıştırmayı düşünürüm.” (K17-E-29)

“Çalıştırmıyorum, çalıştırmayı da düşünmem. Çalıştıracak olursam da dilimi bilen kültürümü bilen kendi insanımı tercih ederim. Gerçi dilimi, kültürümü bilen de olsa yine düşünmem, çünkü ortağım hiç sevmiyor onları.” (K16-K-45)

“Çalıştırmıyorum asla çalıştırmayı da düşünmüyorum. Kendi insanımı çalıştırırım” (K25-E-54)

Bir kadın esnafın şu ifadeleri dikkat çekmektedir:

“Çalıştırmıyorum, çalıştırmayı da düşünmem. Temiz değiller. İnsan olarak da güvenmem. İkinci eş olaylarını duyuyoruz, eşim açısından da güvenmem. Erkek olana da kendi açımdan güvenmem, bana zarar vereceğinden korkarım.” (K27-K-36)

İfadelerden de anlaşılacağı üzere, mültecilere karşı bir güvensizlik söz konusudur. Onları tam olarak tanımadıkları, yeterli kişisel iletişim deneyimi yaşamadıkları halde esnaf tarafından ötekileştirilmekte ve dışlanmaktadır. Bu sürecin daha komplike hale dönüşmemesi için gerekli çalışmaların ivedilikle yapılması gerekmektedir. Bir esnafın ucuz işgücü olarak çalıştırıldıkları yönündeki beyanı dikkat çekicidir. Zira çalışma izinlerinin olmaması mülteci ve sığınmacıları her türlü emek istismarına açık hale getirmektedir. Piyasa şartlarında vasıfsız bir işçinin günlük yevmiyesi 100-120 TL arasında iken, mülteci ve sığınmacı vasıfsız bir işçinin günlük yevmiyesi 20-60 TL arasında değişmektedir. Nitekim bir grup esnafın ifade ettikleri gibi iş kalitesi bakımından genel kanı ucuz, çalışkan, sebatlı iş gücü oldukları yönündedir. Bunun tercihten daha fazla zorunluluk olduğunu belirtmek gerekir.

Katılımcıların 27’si sığınmacı ve mültecileri vasıfsız, çalışkan ve ucuz iş gücü olarak tanımlamalarına rağmen asıl vurguyu ucuz işgücü olmalarına yapmaları görüşmeler sırasında son derece dikkati çekmiştir. Bu esnaflardan birkaçının ifadeleri şu şekildedir:

“Babamın Samanpazarı’nda dükkânı var, 30 işçi çalıştırıyor. Bir Türk işçiye 3.000 lira artı SSK yapıyor ama hem çalışanı memnun edemiyor hem iş yaptırıyor hem de elinde tutamıyor. Oysa mültecilere 1.500 lira veriyor, SSK da yaptırmıyor. Onlar sabahtan akşama kadar çok iyi çalışıyorlar. Bu yüzden babam da 11 mülteci çalıştırıyor.” (K17-E-29)

“Hiç iş ayırmadan çalışıyorlar. Yani barda da çalışıyorlar, lağımında da bahçede de. Her tür işte çalışıyorlar. Bizimkiler öyle değil, iş beğenmiyorlar. Öncelikle bizim işçilere ücret beğendiremiyorunuz. Aynı iş için bizim işsiz işçimiz 100 lira istiyor. Çoğu zaman da zaten ya işe gelmiyor ya da işi yarım bırakıp gidiyor. Mülteciler öyle değil. Hem işi düzgün yapıyorlar hem pratik yapıyorlar. Yani işi savsaklamıyorlar. İşlerine sadıklar.” (K13-E-44)

“Çalışkanlar, haylaz değiller. Hain değiller, yani bugün çalıştım yarın gelmeyejim demiyorlar veya dedikodu peşinde değiller. Sadece işlerini yapıyor, ekmecklerine sahip çıkıyorlar.” (K3-E-42)

“Çalıştıranlar memnun olduklarını söylüyorlar, aslında memnuniyetleri ucuz olmalarından. Bir Türk işçi 50 liraya çalışıyorsa onlar 30’a çalışıyor. Memnun değil, memnun gibi yapıyorlar. Bu durum bizim işçimizi işsiz bırakıyor.” (K25-E-54)

Görüldüğü gibi esnaf sığınmacı ve mültecileri ucuz işgücü olarak değerlendirmekte, ancak bu durum sığınmacı ve mülteciler açısından çaresizliklerinden beslenen bir istismar. Çaresizlikten çalıştıklarının bilinmesi, mülteci ve sığınmacıların istismara daha açık hale gelmesine sebep olmaktadır. Mülteci ve sığınmacıların çalışma izinleri konusunda çalışmalar yapılmadığı sürece emek istismarı, hak, hukuk ihlalleri görülmeye devam edecektir. İnsan onurunu zedeleden, emeklerinin karşılığını almaları, yaşadıkları yere karşı aidiyet duygularının daha yoğun gelişmesini sağlayacak, bu şekilde sosyal bütünleşme daha sağlıklı gerçekleşecektir. Ayrıca çalışma izinlerinin olması, yerel halkın onları gerçek anlamda bireyler olarak görmelerine katkı sağlayacak ve toplum nazarında bir itibar kazandıracaktır.

3.7.Yerel halk ailesinde bir mülteci veya sığınmacıyı görmek istiyor mu?

Bal, “evlilik kurumu, sosyal bütünleşmenin bir aracı değil bir sonucu olmalıdır” (Aydın, 1998, s.11) dese de sosyal bütünleşmenin en belirleyici şekli evlilik bağıdır. Kırıkkale ilinde yaşayan yerel halk ile mülteci ve sığınmacılar arasında gelecek dönemde bir bütünleşmenin sağlanıp sağlanamayacağını anlamak adına, evli ve çocuk sahibi olan katılımcılara çocuklarının evlenmesine izin verip vermeyecekleri; bekâr olan katılımcılara da kendilerinin bir mülteci ve sığınmacı ile evlenmeyi tercih edip etmeyecekleri sorulmuştur.

Katılımcıların 22’si evli olup 21’inin çocukları bulunmaktadır. Katılımcı esnafların 5’i erkek 3’ü de kadın olmak üzere 8’inin bekâr olduğunu bir kez daha hatırlatmak gerekir. Buna göre çocuklarının bir mülteci ile evlenmesini kabul etmeyeceğini söyleyen evli esnaf sayısı 15, uygun şartlara sahip olmaları halinde evlenmelerine mâni olmayacaklarını söyleyen esnaf sayısı da 7 olarak tespit edilmiştir. Uygun şartlar olarak neyi kastettikleri sorusuna “*terbiyeli, ahlaklı, güvenilir, Müslüman olması, temiz olması*” gibi cevaplar alınmıştır. Bekâr olan esnaf kadınların tamamı ve erkek esnafların 2’si sığınmacı ve mültecilerle kesinlikle evlenmek istemediklerini beyan ederken 3’ü şartlar uyarınca evlenebileceğini söylemiştir.

Bekâr olan erkek esnafların cevapları şu şekildedir:

“Neden olmasın tabi ki evlenirim. Yalansız, dolansız, dinine bağlı, temiz bir aileden biri olursa neden olmasın, evlenebilirim” (K30-E-26)

“Seversem neden olmasın. Ailem de saygı gösterir. Karşı çıksalar bile onları ikna ederim” (K11-E-29)

“Müslümanca, şartlar uygunsa olabilir. Dini şartlar ve kişilik uyumu sağlanmışsa diğer konular teferruattır çözülebilir” (K4-E-25)

“Ben evlenmem, güvenemem. Hatta yakınım biri evlense onunla da görüşmem” (K8-E-35)

“Kesinlikle olmaz, kendi içimizden olsun. Her tarafı altın olsa kabul etmem” (K17-E-29)

Evlenmeyeceğini beyan eden esnaflardan birisi “Türkün Türk’ten başka dostu yoktur” şeklinde gerekçesini açıklarken diğer erkek esnaf, evlilik kararının risk alınamayacak kadar önemli olduğuna vurgu yaparak sadece kendi geleceği değil gelecek nesillerini riske atacak bir eylemde bulunamayacağına vurgu yapmıştır. Görüşmeler sırasında evlilik söz konusu olduğunda sadece kendi kararları yerine aile, yakın hatta uzak çevreyi de dikkate almadan yapılan evliliklerin ne derece sorun olduğuna dikkat çekilmiştir.

Bekâr kadın esnafların cevaplarından birkaç tanesi ise şu şekildedir:

“Düşünmem ama yine de büyük konuşmayayım, belki imtihanımdır. Gönül işlerinde net konuşmak yanlış olur” (K7-K-35)

“Allah korusun asla düşünmem. Zengin, çok yakışıklı ve iyi bir mülteci gelse, evlenmek istese yine de kabul etmem, asla. Kendi milletimden olsun isterim” (K16-K-45)

“Asla olmaz. Ben kendi insanımla zar zor anlaşıyorum, anlaşabileceğimi bile bilsem yine de olmaz. Kendi insanımla evlenmeyi tercih ederim” (K29-K-26)

Kırıkkale ilinde ortalama evlilik yaşının, resmi veriler ışığında, erkeklerde 29,0; kadınlarda 24,8 olduğu göz önünde bulundurulursa¹⁶, kadınların evlilik yaşlarının ilerlemiş olmasına rağmen verdikleri cevaplar dikkate alındığında sosyal bütünleşmenin kadınlardan çok erkekler üzerinden sağlanabileceği söylenebilir. Görüşmeler sırasında kadın esnaflar, erkeklerin kadınlar kadar çok detaylı düşünemediklerini, farklı kültürlerden yapılan evliliklerin hem kendilerini hem de yakın çevrelerini çok daha olumsuz yönde etkileyebileceğini, özellikle çocuk yetiştirme konusunda yaşanabilecek sıkıntıların gelecek nesilleri de etkilemesinden korktuklarını belirterek, bu evlilikleri onaylamadıklarına vurgu yapmışlardır. Ayrıca çocuk sahibi olan ve uygun şartlar oluşursa izin verebileceğini beyan eden esnafların bazılarının söylediklerine bakılacak olursa:

“Dindar, Allah korkusu olan bir olursa karşı çıkmam. Mezhepsel farklılıkları da çok önemsemiyorum.” (K28-E-49)

“Bize uygun, aile değerlerimize, kültürümüze uyum sağlayabilecek, ehl-i sünnet biri olursa neden olmasın.” (K23-E-48)

“Neden olmasın. Temiz bir mümin ise mülteci olması engel olmaz.” (K20-E-49)

“Bize uyan birini seçerse sorun olmaz, yani terbiyeli, ahlaklı, kültürümüzü öğrenmeye istekli, uyumlu biri olursa izin veririm. Her bizden olan iyi değil, her mülteci de kötü değil.” (K12-E-35)

“Bir arkadaşşıma göbelek (göbekli, şişman) diye kız vermiyorlardı. Suriyeli bir hanımla evlendi. Bir de oğlu oldu. İşleri açıldı, şimdi çok mutlu. Anlaşma olursa neden olmasın.” (K23-E-48)

“Kızım istedikten sonra ben karşı çıkmam.” (K10-E-52)

İfadelerden anlaşılacağı üzere din ve değerler noktasında bir ortak nokta sağlandığında çocuklarının evliliğine onay vereceklerini söylüyor olsalar dahi bazı esnaf ile görüşme bitiminde gerçekleştirilen sohbetlerde, çocuklarının seçimlerine güvendiklerini, bir

¹⁶ http://nufus.mobi/turkiye/evlenme/ortalama_yas

mülteciyi eş olarak seçmeyeceklerini düşündükleri yönünde beyanlarda bulunmuşlardır. Buna göre gerçekten bir mülteci eş tercihi ile ebeveynlerinin karşısına çıktıklarında, ebeveynlerin çocuklarına olumlu tepki vereceklerinden emin olmak mümkün görünmemektedir.

15 katılımcı esnaf, çocuklarının bir mülteciyi eş olarak tercih etmesini kabul etmeyeceğini söylemiştir. Bunlardan bazılarının ifadeleri aşağıdaki şekildedir:

“İzin vermem. Mülteci değil, başka bir yabancıya da vermem. Her türlü şartları uygun olsa bile izin vermem.” (K27-K-36)

“Kabul etmem. Vururum dersem abartı olabilir. Ama asla kabul etmem, böyle bir olasılık söz konusu bile değil.” (K18-E-60)

“Asla istemem. Israr ederse de çeker vururum diyemem ama en azından evlatlıktan reddederim.” (K13-E-44)

“Allah korusun. Çok ısrar etse bile kabul etmem. Kızımın ilişkimi olumsuz etkiler. Ne gelin alalım ne kız verelim. Ama ikinci evliliğini yapmak isteyip eş bulamayan veya yaşı ilerlemiş eş bulamayanların tercih sebebi olabiliyor. Böyle durumlara bir şey diyemem.” (K6-E-39)

Kırıkkale ili milliyetçilik duygusunun çok yoğun yaşandığı illerden birisidir. Bu nedenle esnafın bu kadar net bir şekilde, mülteci ile evliliği onaylamayacağını söylediği düşünülmektedir. Zira yukarıda da belirtildiği gibi görüşme bittikten sonra yapılan sohbetler de bu düşüncenin doğruluğunu göstermektedir. Verilen cevaplardan da anlaşılacağı üzere sosyal bir bütünleşme için gerekli toplumsal kabulün henüz sağlanmadığı görülmektedir. İlgililerin gelecek yıllarda, toplumsal kabul ve sosyal uyum konularında gerekli çalışmaları yapmaması durumunda, mültecilere yönelik yoğun bir yabancılaştırma, ötekileştirme, damgalama gibi sosyolojik problemlerin ortaya çıkması muhtemel görünmektedir. Ancak problem fark edilerek üretilecek çözüm önerileri de en kısa sürede uyumun yakalanması ve toplumsal bütünleşmenin gerçekleştirilmesinde önemli fonksiyonlar yüklenecektir.

4.Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, mülteci ve sığınmacılara Kırıkkale halkının hangi duygularla baktığı ortaya konulmak istenmiştir. Kırıkkale İli merkezinde yaşayan sığınmacı ve mültecilere Kırıkkale halkının hangi duygularla baktığını anlamanın en etkili yollarından birisinin hem yerel halk hem de sığınmacı ve mültecilerle en fazla diyalog içinde olan/olmak zorunda kalan esnaflarla yapılacak olan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilebilecek bilgilerin olacağı varsayılmıştır. Bu amaçla farklı alanlarda hizmet veren 30 yerel esnafla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır.

Kırıkkale İli esnafı ile yapılan görüşmelerden de anlaşılacağı üzere göçmenler kendi cemaatlerini oluştururken, içinde yaşadıkları cemiyet tarafından çok da hoş karşılanmamaktadırlar. Görüşmeler sırasında esnafların çoğu sık sık sığınmacı ve mültecilerin grup halinde yaşadıklarını ve grup halinde dışarıya çıktıklarına vurgu yaptıkları dikkati çekmiştir. Kırıkkale halkı ile bütünleşmek yerine kendi iç gruplarında kalmayı tercih etmeleri sebebi ile her iki tarafın kendi içinde kalarak diğer tarafı ötekileştirmesi, toplumsal bütünleşme noktasında olumsuz sonuçların ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Kırıkkale ilinde, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü istatistik verilerine göre, geçici koruma kapsamında 1.721 şartlı mülteci bulunmakta¹⁷ olup sığınmacılarda sürekli bir hareketlilik olduğu için sığınmacı sayısı net olarak bilinmemektedir. Kırıkkale ilinde 2018 yılı itibariyle 7 bin 285 mülteci ve sığınmacı bulunmakta olup mülteci ve sığınmacılar içerisinde vatandaşlık alanların olup olmadığı bilgisine Kırıkkale ili özelinde ulaşılammıştır. Ancak mülteci ve sığınmacılarla yapılan çalışmalar incelendiğinde mülteci ve sığınmacıların büyük oranda geri dönmeyi düşünmedikleri dikkati çekmiştir. Bundan dolayı gelecek dönemler için sosyal bir bütünleşmenin gerekliliği önem arz etmektedir.

Sosyal bütünleşmenin sağlanabilmesi için öncelikli olarak mülteci ve sığınmacılara karşı olan önyargının kırılması gerekmektedir. Zira kültürel farklılıklardan kaynaklanan önyargılar, mülteci ve sığınmacılara yönelik gerilimin tırmanmasına sebep olabilmektedir. Eğitim kurumları bünyesinde kültürel uyum üzerine birtakım kurslar verilmeli, Türk toplumuna ait kural ve değerlerden haberdar olmaları sağlanmalıdır. Bu sayede toplumdaki önyargının pekişmesinin önüne geçilebilir ve toplumun mülteci ve sığınmacılara daha sempati ile bakması sağlanabilir. Ayrıca yerel halka yönelik olarak sığınmacı ve mültecilerle bütünleşmenin önemini ortaya koyabilecek rol modellerin çağrılarının etkili olabileceği düşünülmektedir.

İş bulmalarının kurumsallaşması için, çalışma izni konusunda, müstakil çalışmalar yapılmalı, göçmenlerin statülerine uygun çalışma izni alabilmeleri yönünde yeni düzenlemelere gidilmelidir. İş yerlerinde engelli kotaları olduğu gibi mülteci kotası da uygulanarak emek istismarının önüne geçilebilir. Çalışma iznine sahip olan ve diğer sosyal hakları kullanabilen mülteci ve sığınmacılar, toplum tarafından daha itibarlı kabul edileceğinden dolayı kendilerini bu topluma ait hissetmeleri de sosyal bütünleşmenin daha sağlıklı gerçekleşmesinde etkili olacaktır.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Göç İdaresi iş birliği ile mülteci ve sığınmacı grupların yaşadıkları yerlere gidilerek bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır. Sığınmacı ve mültecilerin kanuni haklarını, kendileri ile ilgili yapılan yasal düzenlemeleri bilmeleri durumunda hem kendi haklarını koruyabilmeleri sağlanmış hem de herhangi bir yasa ihlali gerçekleştirmelerinin önüne geçilmiş olunacaktır. Bilmeden dahi olsa insanların yasa ihlalinde bulunmaları, dolayısı ile de suça karışmaları, bu nedenle de ceza almaları o sosyo-kültürel yapı ile bütünleşememelerini sağlayacaktır. Öte yandan toplum düzenini bozan sığınmacı ve mültecileri yerel halk, toplum düzenini bozdukları gerekçesi ile toplum dışında bırakmak isteyeceği için, toplumsal bütünleşme sağlanamayacaktır. Çünkü tüm sosyo-kültürel yapılanmalar bütünlüklerini ve devamlılıklarını sağlamak isterler.

Sosyal bütünleşmenin en keskin görüldüğü yer şüphesiz aile kurumudur. Bu konuda görüşme verilerine bakıldığında sığınmacı ve mültecilerle olabilecek evliliklere bekâr ve erkek esnafın daha ılımlı olmasını, bazı çocuk sahibi esnafın da çocuklarının mülteci ve

¹⁷ <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

sığınmacılarla evlilik kararı vermelerine olumsuz bakmamalarını, gelecekte sosyal bütünleşme konusunda ümit verici bilgiler olarak değerlendirmek mümkün.

Sığınmacı ve mültecilerle yerel halkın evlenmelerini destekleyecek politikaların geliştirilmesi iki kültürün bütünleşmesi açısından faydalı olacaktır. Ancak iki farklı kültürden insanın arasında olacak evliliklerin çok farklı sıkıntıları olabileceği için devlet ve STK'lar tarafından farklı desteklerde bulunulması uygun olacaktır.

Son olarak Kırıkkale'de bulunan STK'lar, eğitimciler, diyanet kurumuna bağlı vaiz ve vaizelerin, toplum tarafından sevilen, değer verilen kişilerin, sığınmacı ve mültecilerle ilgili farklı platformlarda toplumsal bütünleşme noktasında farklı projelerle sosyo-kültürel yapıyı desteklemeleri faydalı olacaktır. Bu noktada üniversite, Valilik ve yerel yönetimlerin iş birliği ve iş bölümünün farkında olmasının son derece önem arz ettiğini belirtmek gerekir.

Kaynakça

- Akıncı, B. Nergiz, A. Gedik E. (2015). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul, *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Temmuz-Aralık
- Aydın A., (1998), "Hüseyin Bal ile Söyleşi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 8, Agy.ss.130
- Bostan, H. (2018), "Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Uyum, Vatandaşlık ve İskân Sorunu", *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, Temmuz- Aralık
- Coşkun, A. (2004), "Sosyal Bütünleşme, Sosyal Çözülme ve Din", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, 111-151
- Çiçekli B., (2009), *Göç Terimleri Sözlüğü*, No:18
- Çolak, F. (2013). "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)", *Tarih Okulu*, İlkbahar-Yaz, sayı: 14
- Deniz, O. (2009). "Mülteci Hareketleri Açısından Van Kentinin Durumu ve Kentteki Mültecilerin Demografik Profili", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 22, Cilt: 14
- Erkal, M.E. (2000). *Sosyoloji (Toplum Bilimi)*, Der yayınları, İstanbul
- Güzel, S. ve Meder, M. (2011). "Doğudan Göçün Denizli Toplumsal Yaşamındaki Yansımaları", *Pamukkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:8
- Ihlamur-Öner, S.G. Öner, N.A. Ş. (2012). *Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Kurtkan, A. (1976). *Sosyoloji*, MEB Ders Kitapları
- Maalouf, A. (2019). <https://www.youtube.com/watch?v=XePYLqoYBpA>, Gün.Tar: 26.12.2019
- Morries, E. (1997). *Dünya Mültecilerinin Durumu Bir İnsanlık Sorunu*, Oxford University Press, Ankara
- Mültecilerle Dayanışma Derneği*, (2017). Sonsuz Geçiciliğe Çare: Suriyeli Mülteciler Türkiye Vatandaşlığı Hakkında Ne Düşünüyor?, İzmir
- Olçay, Z. (2012). "Mülteci-Göçmen Belirsizliğinde İklim Mültecileri, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü", *TBB Dergisi* (99)
- Ortaylı, İ. (2006). *Genel Göç Olgusu, Uluslararası Göç Sempozyumu*, Sistem Matbaacılık, Haziran, İstanbul
- Pazarıcı, H. (1989). *Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın- Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara
- Resmî Gazete*, (2013). Üçüncü Kısım, Birinci Bölüm, sayı: 28615
- Sıcak, A. S., Çalışkan, N. (2017). "Kur'ân'da "İhraç" Kavramı Özelinde Göç Olgusu", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 483-514
- Şahin, C. (2001). "Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2, 57-67
- Tafolar, M. (2017). <http://www.milliyet.com.tr/12-bin-suriyeli-turk-vatandasi-oldu-gundem-2410069/> Güncelleme: Son Güncellenme: 09.03.2017 - 02:30, Ankara
- Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 483-514.
- Yakar, Y. M. (2017). "Türk Çocuk Edebiyatında Göç Olgusu\ Migration Phenomenon in Turkish Children's Literature", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (58), 339-353.

GEÇİCİ KORUMA ALTINDAKİ SİĞINMACILARIN SOSYO-KÜLTÜREL DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ: ŞANLIURFA ÖRNEĞİ

Kenan TAZEFDAN¹

Öz

Dünya siyasi tarihinde yeni paradigmalara şekillendiği her dönemde çeşitli karakterlere sahip göç hareketleri yaşanmıştır. Bu zorunlu insan hareketliliği günümüzde kitlesel bir nitelik kazanarak uluslararası siyasi alanın temel meselelerinden biri haline geldi. Bu anlamda, günümüzdeki mülteci ve sığınmacı hareketleri politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve ekolojik düzeylerde çeşitli olumsuz gelişmelerin mevcut olduğu kriz bölgeleri ile sınır güvenliğini sürekli bir şekilde artıran ve kabul konusunda kısıtlayıcı önlemler alan ülkeler arasında olağanüstü bir insan hareketliliği olarak değerlendirilmiştir. Küresel boyutlu zorunlu göç hareketleri neticesinde kişiler tek başına ya da aileleriyle birlikte yaşamlarını ülke sınırları içinde ya da sınır aşırı coğrafyalarda idame ettirebilecekleri başka yerlerde daha iyi yaşam koşullarına ulaşma arayışına itmiştir. Dünya çapında görülen göç olgusu çeşitli şekillerde ortaya çıkmış ve genelde ülkeler açısından kontrol altına alınmakta zorlanılan bir durum olarak değerlendirilmiştir. Pek çok ülkede göçler ciddi problemler yaratmış olmasına karşın, bazı durumlarda göçün olumlu etkilerinden de yararlanılmıştır. Bundan dolayı, göç olgusu avantaj ve dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada, toplumsal bir problem olan göç olgusu ve sığınmacıların kentteki durumları incelenmiştir. Bir sınır kenti olan Şanlıurfa özelinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye krizi, Göç, Şanlıurfa, Türkiye’de Suriyeli Göçmenler

The Evaluation of Socio-Cultural Condition of The Refugees Under Temporary Protection: Şanlıurfa Examlle

505

Abstract

Migration movements with various characters have been experienced in every period when new paradigms took shape in the world political history. This compulsory human mobility has become a major issue in the international political sphere, gaining a mass character today. In this sense, today's refugee and asylum-seeker movements are considered as an extraordinary human mobility between crisis regions where various negative developments exist in political, economic, social, cultural and ecological levels, and countries that continuously increase border security and take restrictive measures on acceptance. As a result of the global forced immigration movements, individuals pushed their lives alone or together with their families to seek better living conditions within the borders of the country or elsewhere in cross-border geographies. The phenomenon of migration worldwide has emerged in various ways and is generally considered as a situation that is difficult to control under the countries. Although migration has created serious problems in many countries, in some cases the positive effects of migration have also been used. Therefore, the phenomenon of immigration brings along advantages and disadvantages. In this study, the phenomenon of migration, which is a social problem, and the situation of refugees in the city are examined. It was tried to be handled in Şanlıurfa, a border city.

Keywords: The Syrian Crisis, Immigration, Şanlıurfa, Syrian Immigrants in Turkey

¹ İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, kenant.fidan@hotmail.com

Giriş

Topluşsal bir olgu olan göç, günümüzde daha çok gelişmiş batı ülkelerine yönelik görünmekle beraber Türkiye'yi de önemli derecede etkileyen bir konudur. Türkiye devamı olduğu Osmanlı devletinden beri çeşitli göç hareketleri ile karşı karşıya kalan ve bu kapsamda milyonlarca insana ev sahipliği yapan bir ülke konumunda olmuştur.

Günümüzde dünyanın çoğu bölgelerinde önemli ve çözülmesi zor konulardan birisi de göçtür. Eskiye göre günümüzde kitle iletişim ve ulaşım imkânlarının daha iyi olması ve belli bölgelerde devam eden yoksulluk, çatışma gibi itici faktörler her yıl binlerce insanı bir yerden başka bir yere göçe zorlamıştır. Fakat bu hareketliği özellikle ulaştığı coğrafyalarda ciddi siyasal, kültürel, sosyal, dinsel, etnik gibi birçok problemlere de yol açmaktadır. Her şeyden önce göç edenler gittikleri yerlerde yaşayan insanlarla uyum sorunu yaşamakta ve göç eden kişilerin gidilen yerde hemen kabul de görmemektedirler. Kuşkusuz bu durumda göçle gelen nüfusun gıda, konut, istihdam, sosyal yaşam ve kültür üzerinde yaptığı etkinin payı büyüktür. Toplumunu olumsuz anlamda etkisi altına alan bu tür durumlardan dolayı diyebiliriz ki, göçten en fazla etkilenen kentler ve kent yönetimleri olduğu gerçeğidir. Çünkü göçle gelenlerin öncelikle yerleştikleri yerler kent merkezleri ya da çevreleridir.

Türkiye göç yolları üzerinde yer aldığı için sürekli göçle yüz yüze kalmış, çevre ülkelerden meydana gelen savaş ve benzeri çatışmalardan dolayı kitlesel göçlere de maruz kalmıştır. Bunun sonucunda ise genel olarak Türkiye'de özel de ise bazı kent merkezlerinde önemli sorunlara yol açmaktadır.

Bu çalışmada, Suriye'de 2011 yılı Mart ayında başlayan ve kısa sürede bir iç savaşa dönüşen olaylar nedeniyle meydana gelen göç dalgası bağlamında bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın girişinde betimsel yöntem kullanılarak "göç" hakkında bir literatür taraması yapılmıştır. Göç tanımları, göç türleri, nedenleri ve sonuçları çok yönlü olarak irdelenmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Göç ve Göçmenlik

Göç mevzusunun, tarihsel arka planına bakıldığında karşımıza çıkan büyük külliyatın yanında günümüzde göç alanında yapılan araştırmalar veya göç çalışmaları bir takım alt disiplinlere ayrılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de başlı başına bir alan olarak akademik ve sivil toplum seviyesinde geniş gruplandırma ve kurumsallaşma yoluna gidilmiştir. (Erdem, 2016, s. 17). Özellikle günümüzde, Avrupa'nın ve dünyanın herhangi bir bölgesinde yaşanan mülteci krizinin kültürel, ekonomik, dinsel, hukuki boyutları ve benzeri karmaşık meseleler içermesi göç konusunu sürekli gündemde tutmuştur. Ayrıca göç, bir bilgi türü olan Sosyal Bilimlerdeki bölünmüşlük gibi problematik bir alan haline de gelmiştir.

İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan göç olgusu konusunda Literatürde tam bir kavram birliğinden söz etmek mümkün olmasa da insanların daha iyi bir hayat şartlarına

kavuşmak üzere geçici bir süre ya da kalıcı olarak bir yerden başka bir yere gitmesi olarak tanımlamak mümkündür. Bu bağlamda göç her ne kadar görünüşte fiziki anlamda mekân değişimi gibi görünse de birey ve toplumların aynı zamanda kültürel ve sosyal hayatındaki değişimi de ifade eder. Göç ile birlikte taşınan bavullar beraberinde hayat tecrübelerini, yaşam motiflerini, dilleri, kültürleri, acı tatlı anıları ve hayalleri de taşımaktadır (Erdem, 2017, s. 4). Gordon Marshall'a göre göç, bütün yıl belirli bir yerde kalmadan, durmadan hareket halinde olan gruplar olarak tanımlanmıştır. Ayrıca göçebe toplumlara örnek olarak da Bedevileri göstermiştir (Marshall, 2009, s. 277).

Göçmen ise, yurdundan ekonomik ya da başka nedenlerle ayrılan kişiler olarak tanımlanabilir. Genel anlamında, göçmenler ülkelerinde zulme uğrama kaygısı olmadan; vatandaşı oldukları ülkelerin korumasından yararlanmaya devam ederlerken, daha kaliteli bir yaşam koşullarına ulaşabilmek için, kendi istekleri doğrultusunda başka ülkeye göç ederler (İKGV, 2015, s. 12). Göçmen, herhangi bir baskıya maruz kalmadan daha iyi bir hayat koşullarına ulaşma arayışındadır.

2. Suriye Göçünün Tarihçesi ve Suriyeli Göçmenler

2.1. Suriye Krizi ve Suriye Hakkında

AFAD verilerine göre, 2010 yılının Aralık ayında, Muhammed Buazizi isimli gencin Tunus'ta kendini yakarak intihar teşebbüsünde bulunmasıyla patlak veren olaylar, kısa zamanda tüm Arap coğrafyasına yayılmış ve başta Mısır, Libya ve Suriye olmak üzere Cezayir, Ürdün, Bahreyn ve Yemen gibi Arap ülkelerini etkilemiştir. Bu sürecin sonunda bazı ülkelerde rejim değişiklikleri yaşanırken bazı ülkelerdeki iç karışıklıklar ise halen devam etmektedir. Olayların sığırdığı ülkelerden biri olan Suriye'de, iç karışıklıklar Mart 2011'de baş göstermiştir. Çatışma ortamından kaçan Suriyeliler, ilk kez 29 Nisan 2011'de Hatay ili Yayladağı ilçesinden 260 kişilik bir grup olarak Türkiye'ye giriş yapmıştır (Afad, 2017, s. 11).

Bu anlamda Arap Baharı 21. Yüzyılda meydana gelmiş en önemli toplumsal harekettir. Muhammed Buazizi'nin kendini ateşe vermesi neticesiyle başlayan ardından Lahseen Naji'nin "sefalete, işsizliğe hayır" diye çıktığı elektrik direğinde yaşamına son vermesi ile tarihin en büyük siyasi başkaldırı eylemleri önce Tunus'ta başladı ardından diğer ülkelere sıçradı. Tunus'ta Bin Ali'nin yirmi dört sene, Mısır'da Mübarek'in otuz sene ve Suriye'de Esad ailesinin kırk iki sene ülkeyi yönetmesi ülkede demokrasi adına hiçbir şeyin kalmadığını gösterip otoriterleşmenin son safhaya çıktığını göstermekteydi (Kazan, 2018, s. 5).

Suriye'de 2011 yılı Mart ayında başlayan ve kısa sürede bir iç savaşa dönüşen olaylar nedeniyle meydana gelen göç dalgasından en fazla etkilenen ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Yaklaşık 3 milyon sığınmacıyla ev sahipliği yapan ülkemizde gerek medya da gerekse yerel halk arasında tartışmaların iki temel ekseninde devam ettirildiği görülmektedir. İlki ve yoğun dile getirileni çöküntü bölgelerinden ve çingene mahallelerinden gelen dilencilerden ve suça bulaşmış olanlardan müteşekkil risk gruplarının sebep oldukları huzursuzluk ve güvensizliktir. Suriye'de de dilencilikle geçinen ya da suça bulaşmış olan bu

kesimler ülkemizde de dilencilik yapmakta ya da suça bulaşmaktadır. Bu kesimlerle ilgili asıl problem, toplam nüfus içerisinde oldukça küçük bir grup teşkil etmeleridir. Bu sebeple yerel halkın kanaatlerini olumsuz biçimde tüm Suriyeli sığınmacıların üzerinde bir genel yargı oluşturmalarıdır. İkinci temel tartışma ise, ekonomik boyut üzerindedir. Yani göçle gelen genel bir külfet üzerindedir (Koyuncu, 2006, s. 107-108). Göç konusu insanların daha iyi bir yaşam sürmesi için arayış halinde olmasıdır. Bu yüzden de göçlerin temeli ekonomik eksenlidir.

T.C.

Başbakanlık

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Geçici Barınma Merkezleri

ÜLKEMİZDEKİ TOPLAM SURIYELİ SAYISI *		3.583.43	
		4	
GEÇİCİ BARINMA MERKEZLERİ TOPLAM MEVCUDU		220.715	
GEÇİCİ BARINMA MERKEZLERİNDE BULUNAN SURIYELİ SAYISI		214.737	
GEÇİCİ BARINMA MERKEZLERİNDE BULUNAN IRAKLI SAYISI		5.978	
İL	GEÇİCİ BARINMA MERKEZİ TOPLAM MEVCUT	BARINMA TİPİ	GBM MEVCUDU
HATAY	Altınözü Konteyner kenti	2.056 Konteyner	8.303 Suriyeli
	Yayladağı Konteyner kenti	776 Konteyner 32 Betonarme Bölme	3.748 Suriyeli
	Apaydın Konteyner kenti	1.181 Konteyner	5.046 Suriyeli
	Güveççi Çadır kenti	824 Çadır	0 Suriyeli
GAZİANTEP	İslahiye Çadır kenti	1.552 Çadır	5.929 Suriyeli
	Karkamış Çadır kenti	1.578 Çadır	5.083 Suriyeli
	Nizip 1 Çadır kenti	1.873 Çadır	8.861 Suriyeli
	Nizip 2 Konteyner kenti	908 Konteyner	3.856 Suriyeli
ŞANLIURFA	Ceylanpınar Çadır kenti	4.972 Çadır	18.481 Suriyeli
	Akçakale Çadır kenti	6.461 Çadır	23.716 Suriyeli
	Harran Konteyner kenti	2.069 Konteyner	10.485 Suriyeli
	Suruç Çadır kenti	7.028 Çadır	19.821 Suriyeli
KİLİS	Öncüpınar Konteyner kenti	3.089 Konteyner	11.189 Suriyeli
	Elbeyli Beşiriyiye Konteyner kenti	3.586 Konteyner	11.992 Suriyeli
MARDİN	Midyat Çadır kenti	1.053 Çadır	2.621 Suriyeli 1.269 Iraklı
KAHRAMANMARAŞ	Merkez Konteyner kenti	5.008 Konteyner	16.707 Suriyeli
			4.709 Iraklı
OSMANİYE	Cevdetiye Konteyner kenti	3.352 Konteyner	14.166 Suriyeli
ADİYAMAN	Merkez Çadır kenti	2.302 Çadır	8.806 Suriyeli
ADANA	Sarıçam Konteyner kenti	6.136 Konteyner	26.529 Suriyeli
MALATYA	Beydağı Konteyner kenti	1.977 Konteyner	9.398 Suriyeli
TOPLAM		27.675 Çadır ve Betonarme Bölme (94.587 kişi, %42,9)	Suriyeli 214.737
		30.138 Konteyner (126.128 kişi, %57,1)	Iraklı 5.978
		Toplam 57.813	Toplam 220.715

EĞİTİM HİZMETİ

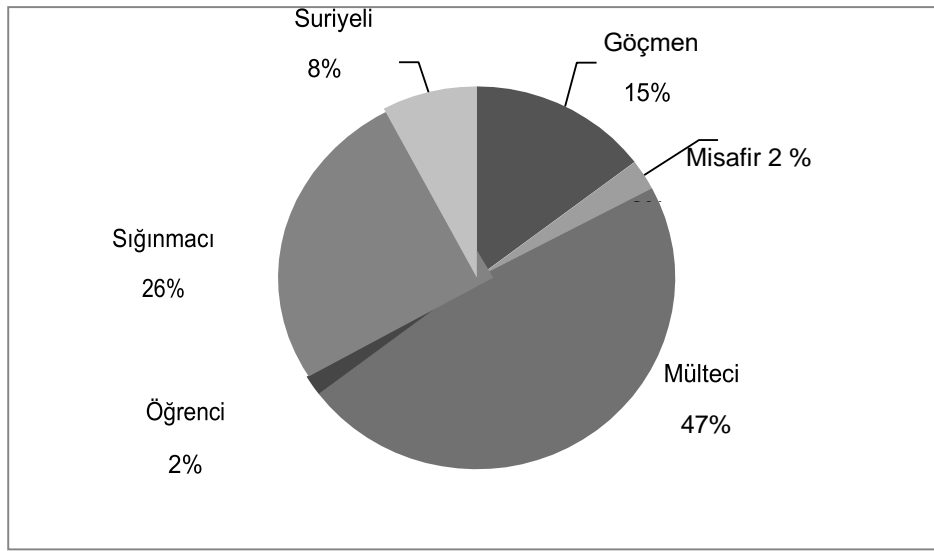
Öğrenci sayısı					Öğrencilerin sınıf seviyeleri				Yetişkin eğitimleri	
GBM	Devlet Okulları	Geçici Eğitim Merkezleri	Açık Okullar	Toplam	Okul Öncesi	İlkokul	Ortaokul	Lise ve diğer	Mesleki eğitim	Genel Eğitim
83.246	381.593	138.387	9.620	612.846	33.397	378.304	141.278	59.867	87.168	216.060

SAĞLIK HİZMETİ				Türkiye geneli sağlık hizmetleri verileri			
GBM'lerde çalışan sayısı							
Türk Doktor	Türk Sağlık Personeli	Suriyeli Doktor	Suriyeli Sağlık Personeli	Poliklinik	Hastanede Yatan	Doğum	Ameliyat
156	186	109	137	34.501.808	1.423.844	302.470	1.188.606

(* Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nden 04.06.2018 tarihinde alınan Suriyeli kayıtları temel alınmıştır.)

T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) 04.06.2018 tarihli verilerine göre, Ülkemizde toplam Suriyeli Sayısı, 3.583.434 olup, geçici barınma merkezleri sayısı, 220.715, geçici barınma merkezlerindeki Suriyeli sayısı, 214.737, geçici barınma merkezlerinde bulunan Iraklı sayısı, 5.978'dir.

Tablo1: Türkiye'deki Suriyeliler hakkında yürütülen bilimsel çalışmaların adlarına göre dağılımı (Selvin, 2016, s. 21).

Tablo1:'de görüldüğü gibi Türkiye'deki Suriyelilere uygun kamuoyunda bulunan adlandırma "mülteci" kullanımı ön sıradadır.

Türkiye'deki Suriyelileri ele alan bilimsel anlatımlarda karşılaşılan başlıca konular şunlardır: çocuk, doğu, eğitim, göç, hukuki statü, İnsan hakları, kriz, sağlık hizmetleri, sınır, sivil toplum, siyaset, sosyal uyum, Suriyeli göçü, temsil, toplumsal kabul, travma, Türkiye, uyum/Entegrasyon ve yardım. Tabi ki bu konular dışında çeşitli konular işlenmiştir. Sıkça kullanılan kelimelerin, kelime sayacı sonucunda şu konular ortaya çıkmıştır: ekonomi, insani durum, kamp, komşu ülkeler, sorun, toplumsal çatışma, yerel, iş koşulları, kadın, kaygı, sosyal endişe, uluslararası kriz ve kent gibi konular sıkça arandığı tespit edilmiştir (Selvin, 2016, s. 21).

3. Şanlıurfa Hakkında Genel Bilgiler

Güneydoğu Anadolu Bölgesi içindeki özel konumu sebebiyle sürekli olarak iskâna uygun olan Urfa, 36-38 boylam dereceleri arasında olup, kuzeybatı ve güneyinde Fırat, doğusunda ise; yine Fırat'ın kollarından birisi olan Habur ırmağı ile sınırlandırılmıştır. Doğusunda Mardin, batısında Gaziantep, kuzeybatısında Adıyaman, kuzeyinde ise Diyarbakır ile çevrilmiştir. Güneyinde ise Suriye sınırı bulunmaktadır (Çelik, 2008, s. 1).

Bunların yanında Şanlıurfa, matematik konumu ve özel konumu itibariyle gerek geçmişte gerekse günümüzde önemli avantajlar sağlamasından dolayı önemli bir çekim alanı olmuştur (T.C. Şanlıurfa Valiliği, 81 İlde Kültür ve Şehir Şanlıurfa, 2017, s.19). Şanlıurfa, çok tanrılı inançların yanında pek çok peygamberi bağrından çıkarmış, birçok peygamberin uğrak yeri olmuştur.

Türkiye'nin en kalabalık dokuzuncu şehri olup, başlıca geçim kaynağı tarımdır. Bunun yanında, Şanlıurfa'nın sosyo-kültürel yapısı düşünüldüğünde, şehri ayrı bir paranteze almak gerekir. Şanlıurfa sahip olduğu tarih ve kültürel yapı ile dünyada eşine nadir rastlanır coğrafyalardan birisidir. Antik dönemlerden süregelen bir mitolojik/dini olguya ve kültürel birikime ev sahipliği yapan şehir 20. Yüzyılın sonlarında bambaşka bir keşif ile dünyanın dikkatini üzerine çekmiştir (Sarp, 2016, s. 84). Şanlıurfa sahip olduğu kültürel mirası ile önemli bir potansiyele sahiptir.

4. Suriyeli Göçü Bağlamında Şanlıurfa'nın Durumu

Suriye'de yaşanan iç savaşın Suriye dışında dolaylı olarak en çok etkilendiği yerler komşu ülkelerdir. Suriye'yi çevreleyen Lübnan, Ürdün, Türkiye ve Irak gibi ülkeler önemli derecede sığınmacı nüfusuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu ülkeler içinde en fazla sayıda sığınmacıyı ağırlayan ülke açık ara farkla Türkiye'dir. Türkiye'ye bakıldığında Suriyeli sığınmacıların iki şekilde ikamet ettikleri görülür. Birincisi, özellikle Suriye sınırındaki Hatay, Kilis, Mardin, Antep, Urfa ve Maraş gibi şehirlerde kurulan kamplardaki yerleşimlerdir. Bu kamplar şehirlerden uzağa kurulmakta ve burada yaşayan sığınmacılar, kent merkezindeki yerleşiklerle iletişim kurmadan kampların içinde geçici eğitim merkezleri, sağlık merkezi, Halk eğitim merkezleri gibi faaliyetlerde yer almıştır. İkincisi ve daha da önemlisi, şehir merkezindeki yerleşimlerdir. Bu anlamda, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından yılda iki defa yayınlanan 2017 yılı verilerine göre, sayıları 3 milyon 400 bini aşan sığınmacıların büyük çoğunluğu (%93) kamplar haricinde, merkezlerde yaşamaktadır (Ekinci ve Diğerleri, 2018: s. 141).

İnsan hareketliliği meselesine Şanlıurfa ili üzerinden bakacak olursak; Şanlıurfa, Suriyeli göçmenlerin yoğun olarak yaşadıkları şehirlerden biridir. Bu anlamda Türkiye'deki diğer şehirlerle kıyaslandığında Şanlıurfa, bir sınır komşusu olarak Suriye'de yaşanan iç savaştan en fazla etkilenen şehirlerden birisidir. Suriye'deki iç savaşın devam etmesiyle birlikte, bu etki giderek daha da kalıcı hale gelmiştir. Urfa'ya gelen Suriyelilerin büyük bir bölümü herhangi bir mesleği olmayan, eğitim seviyesi düşük kimselerden oluşmaktadır. Sığınmacıların büyük çoğunluğu ilkökul veya altı bir eğitime sahiptir. Bu eğitimsiz iş gücü hem ücret miktarını düşürmekte hem de iş gücü açısından önemli bir rekabete sebep olmaktadır (Karasu, 2016, s. 1012). Bu anlamda, eğitim Suriye savaşından sonra en çok yara alan konulardan biridir.

Bu durum, Şanlıurfa'daki alt gelirli insanlar için ciddi bir problem yaratmaktadır. Suriyeli göçmenler Şanlıurfa'da yaşadıkları problemler arasında işsizlik, dil bilmeme, sosyal ve kültürel farklılıklar ve emek sömürüsü yer almaktadır. Suriyeliler kendilerine yönelik

toplumsal dışlanmadan şikâyetçi değiller. Sığınmacıların %87,5'i Türkiye'de bulunmaktan memnundur. Şanlıurfalıların büyük çoğunluğu Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye gelmesini olumlu bulmuşlardır. Fakat artan kira fiyatları, işsizliğin yaygınlaşması, hizmet yükünün artışı, ahlaki değerlerin kötüleşmesi, toplumsal düzenin bozulması ve benzeri konularda birtakım tereddütler yaşamaktadırlar (Karasu, 2016, s. 1012). Bu çalışmanın konusunu ise Nisan 2011'den bu yana Suriye'deki savaş ortamı nedeniyle Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Suriyelilerin Türkiye'ye göç nedenleri, emek piyasasındaki konumları ve yerleştikleri Şanlıurfa ili kapsamında meydana getirdikleri değişimlere yer vermiştir.

Suriye'de ne Esad rejiminden ne de silahlı muhaliflerden yana olan, savaşa karşı bir tutum sergileyen sivil halk, çatışmaların artmasıyla birlikte göç etmek zorunda bırakılmışlardır. Türkiye'nin Suriye'deki iç savaştan kaçanlara açık kapı politikası uygulayacağını bildirmesiyle birlikte yüzbinlerce insan 911 kilometrelik sınır üzerinden Cilvegözü, Öncüpınar, Mürşidpınar, Karkamış sınır kapılarında Şanlıurfa, Gaziantep, Mardin ve Hatay gibi şehirlere akın etmeye başladı (Güreş, 2016, s. 66).

Tarih boyunca mazlum milletlerin koruyucusu olan Türkiye, kendi ülkelerindeki totaliter rejimlerden veya savaş ortamlarından kaçarak kendisine sığınan tüm halkların, kitlesel göçlerin hedefi durumundadır. Bu yönüyle de 2011 yılında Suriye'de meydana gelen gelişmelere bağlı olarak Türkiye tarihin en büyük toplu göçüne sahne olmuştur (Harunoğulları, 2018: s. 197).

Kuvvet Lordoğlu'nun *Suriyeli Göçmenlerin Emek Piyasasındaki Konumu: Hatay, Kilis Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin Örnekleri* adlı çalışmasına göre, Gaziantep'ten sonra bölgenin en büyük ili olan Şanlıurfa, bölgede en fazla Suriyeli göçmeni barındıran şehirdir. Şanlıurfa'da pamuk toplama işinde çalışan Suriyeli göçmenler bölgedeki tarım işçiliğini daha da ucuzlatmaktadır. Günlük ücretin 20-30 TL olması tarla sahipleri açısından cazip bir durum oluşturmaktadır. Şanlıurfa etnik köken itibarıyla Kürtlerin ve Arapların yoğunlukta olduğu bir şehirdir. Bu yüzden Suriye'den gelen göçmenlerle dil ve kültür sorunu yaşamadan bir arada yaşamlarını mümkün kılmıştır. Gaziantep'te yaşanan birtakım olayların sonucunda Suriyeli göçmenlerin kamplara yerleştirilmesiyle sonuçlanan olayların Şanlıurfa'da yaşamaması, etnik aidiyetlik ve yakınlığın etkisi büyüktür. Bu bağlamda kültürel yakınlık, aşiret ilişkileri ve dini değerlerin önem taşıması göçmenlerle yaşanması muhtemel olayları azaltmaktadır. Ayrıca Gaziantep halkının Suriyeli göçmenlere yaklaşımı faydacı bir metropol refleksi şeklinde iken, Şanlıurfa halkı ise "Ensar" geleneği çerçevesinde daha yardımcı bir şekilde yaklaşmıştır (Lordoğlu, 2016, s. 73).

Türkiye'deki Suriyelilerin durumuna bakıldığında, her şeyden önce bir sosyal uyum problemi vardır. Sığınmacılarla yerel halk arasındaki yaşam tarzlarından kaynaklanan sorunlar en önemli tepkilerden birisidir. Bunların yanında çok eşliliğin ortaya çıkması, buna ilaveten boşanmaların artması, kadın ve çocuk istismarların yaşanması, çarpık yapılaşma ile ortaya çıkan toplumsal etkiler arasında sayılabilir (Orsam Raporu, 2015, s. 16).

Şehir merkezlerinde yaşayan Suriyeli mülteciler, düşük kira ödemek için genellikle kenar mahalleleri tercih etmektedir. Olumsuz koşullardaki bu evlerde birkaç aile birlikte kalmaktadır. Bu durum çarpık yapılaşmaya ve gecekondulaşmayı teşvik etmektedir. Yerel halk gelir beklentisiyle evlerinin üstüne kaçak yapılar inşa etmektedir. (Orsam Raporu, 2015, s. 16-17).

5. Türkiye Örneğinde Uluslararası Göç Hareketleri

Türkiye hem ulusal hem de uluslararası boyutta çeşitli göç olaylarının merkezi olan ülkelerden biri durumundadır. Ulusal boyutta göç hareketleri, 1980'lerden sonra ciddi bir şekilde artan terör olaylarının etkisiyle doğudan batıya doğru, uluslararası boyuttaki göç hareketi ise, 1950'li ve 1960'lı yıllarda Almanya'nın iş gücü açığını karşılamak için doğudan batıya doğru gerçekleşmiştir. Bu anlamda 1960'lı yıllardan sonra başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa ülkelerine doğru göç hareketi yaşayan Türkiye'nin, bugün nüfusunun yaklaşık %6'sı dünyanın değişik ülkelerinde yerleşmiş bulunmaktadır. Fakat 1990 yıllarında itibaren küreselleşmenin hız kazanmasıyla Türkiye'nin de Batı ülkelerinden göç almaya başladığı görülmektedir. Bu ülkelerin başında İngiltere, Almanya ve Kuzey Avrupa ülkeleri yer almaktadır (Aksoy, 2012, s. 296).

Antony Giddens'in göre, herkes yerel bir hayat sürdürür ve bedeninin kısıtlamaları bütün bireylerin her an belirli zaman ve mekânlarda bağlamsal olarak konumlanmasını sağlar. Fakat mekânla ilgili dönüşümler ve uzayın yerel etkinliklere davetsizce girişi, dolaylı deneyimin merkezi konumuyla birleşerek, dünyanın mahiyetini temelden değiştirir. Bu değişim hem bireyin olgusal dünyası seviyesinde hem de kolektif toplumsal hayat içinde yer alır. Herkes yerel bir hayat sürdürse de olgusal dünyalar çoğunlukla gerçekte küreseldir (Giddens, 2010, s. 236). Giddens'in deyişiyle insanlar her ne kadar yerel bir hayat sürdürme eğilimde olsalar da aslında çoğunlukla yaşadıkları hayat küreseldir.

Bu noktada, Küreselleşmenin tüm dünyayı etkisi altına alması, ülkeler arasında siyasal, sosyal ve ekonomik ilişkilerin akışına hız kazanmıştır. Bu süreçte küreselleşmenin hızına hız katan kitle iletişim ağlarının etkisi göz ardı edilemez. Medya, toplumun gören gözü, düşünen beyni, duyan kulağı olmuştur (Tazefidan, 2015: 362). Bu anlamda, medyanın kamuoyu oluşturması açısından etkin bir güce sahiptir.

Geçmiş şimdiki zamana taşıyan Marshall McLuhan'ın ünlü *Global Köy* kitabında da belirtildiği gibi küreselleşmenin etkisiyle dünyanın adeta küresel bir köy haline geldiğini ve değişimin çok hızlı gerçekleştiğini vurgular. Marshall McLuhan'a göre, değişim jet hızıyla giderken dikiz aynaları işe yaramaz hale gelmiştir. Bu yüzden kişi gelecekle baş etmenin bir yolunu bulmak zorundadır (Tazefidan, 2015, s. 362). Kısacası küreselleşme bir taraftan toplumlar arasındaki sınırları yok ederken, diğer taraftan yeni sınırlar oluşturmaktadır. Farklı kültürlerden gelen insanlar arasındaki sınırların ortadan kalkması kültürlerin birbirleriyle kaynaşmasına imkân tanınmasının yanında, aynı zamanda birtakım çatışmaları da beraberinde getirmektedir.

6. Suriye'den Türkiye'ye Yapılan Göç'ün Sosyolojik Açılımı

6.1. Max Weber'in İdeal Tip Kavramlarının Göç Bağlamında Değerlendirilmesi

Max Weber otorite tiplerini açıklamak için meşruiyet kavramını ölçüt alır. Ona göre, Geleneksel, Karizmatik ve Yasal olmak üzere meşruiyet tipi vardır.

- *Otoriter Liderlik ve Geleneksel Otorite:* Max Webere göre, geleneksel toplumlarda genellikle otoriter liderlik ön plana çıkar. Weber'e göre böyle toplumlarda kanunlara değil, geleneklerin tayin ettiği efendilere uyma ön plandadır (Aslantürk, 2001, s. 176).
- *Karizma ve Karizmatik Liderlik:* Karizma kelimesi Weber tarafından sosyolojiye kazandırılmıştır. Bu anlamda kavram, sosyolojik olmaktan çok psikolojiktir. Karizma sahibi kişiler istese de istemese de toplum tarafından kabul görürler. Bazı kişiler kendi kendilerine büyüleyici özellik atfederek etrafında birtakım kişiler toplayarak bir grup oluştururlar.
- *Demokratik Liderlik ve Yasal Otorite:* Demokratik liderlikte otoritenin paylaşımı vardır. Weber'e göre, en akılcı otorite tipi yasal otoritedir. Burada akılcı kurallara itaat ve hukuk önünde eşitlik vardır (Aslantürk, 2001, s. 179-180).

Max Weber'in ideal tip kavramlarında yola çıkarak Suriye'deki iç savaş sonucunda meydana gelen göç hareketlerine bakıldığında Beşar Esad tarafından uygulanan geleneksel otorite vardır. Çünkü hiçbir akıl ve mantığa sığmayan, akılcı kurallara uygun olmayan tutum sergilenmiştir. Burada herhangi bir kanunla düzenlenen usullere göre, Beşar Esad lider seçilmemiştir. Weber'in otoriter liderlikte değindiği gibi Beşar Esad gücünü elinde tutmak için sürekli kendi toplumuna şiddet uygulamıştır. Ayrıca Otoriter liderlikte olduğu gibi bütün plan ve programları kendileri yaparlar. Kendi siyasetlerini kendileri belirlerler. Ayrıca en son makam otoriter kişilerin elindedir mükâfat ve cezaları onlar verirler. Ayrıca kendisini karizmatik lider olarak gören Beşar Esad, taşıdığı amaç çerçevesinde kendisine itaat ve yandaş istemiştir. Bu duruma tepki gösterenlere karşı şiddet uygulamıştır. Hatta kendi halkını dış güçlerin verdiği destekle yerinden etmeye zorlamıştır. Birçok kişinin de ölümüne sebep olmuştur.

6.2. Pierre Bourdieu'nun Habitus Kavramının Göç Ekseninde Değerlendirilmesi

Pierre Bourdieu'ya göre habitus, bireylerin sosyalleştikleri süre içinde çocuklukta ilköğretim, yetişkinlikte ortaöğretim, az çok bilinçsiz bir şekilde içselleştirilmiş ve benimsenmiş olduğu, nasıl değerlendirileceğine dair ve nasıl davranılacağına dair şablonlardan meydan gelir (Jourdain ve N. Sidone, 2016, s. 44).

Habitus, aynı zamanda bireylerin toplumsal dünyayı algıladığı zihinsel yapıları ve Aristo'nun bedensel heksis'ine atıfta bulunan bedensel ifadeler üzerinde de durur. Bourdieu'ya göre, Habituslar, herkesin yaşam koşullarına ve izledikleri toplumsal yola göre şekil alır. Bu anlamda aynı sosyoekonomik statüye sahip bir grup insanın hayat şartları aynı ise, bu kimseler hemen hemen aynı habitusa sahiptirler. Bourdieu bu durumu sınıfsal habitus bağlamında değerlendirmesine imkân sağlar. Örneğin, işçi habitusu, ya da burjuva habitusu

bu durumu en iyi açıklar. Ancak herkesin bireysel olarak çizdiği yol ve sınıf içerisinde belirli bir konumu olduğu için Habitus'un bireysel bir boyutu da vardır (Jourdain ve N. Sıdone, 2016, s. 45). Bourdieu'nun bahsettiği Habitus, kavramını 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı sonucunda Türkiye'ye sığınan mülteciler bağlamında ele aldığımızda, Suriyelilerin öncelik olarak Türkiye'ye sığınmalarında temel unsur iki ülkenin inanç ortaklığıdır. Bu anlamda, inanç bir toplumu bir arada tutan adeta çimento görevini görmektedir. Toplumların bir araya gelmesi hiçbir zaman tesadüfi olmamıştır. Toplumları bir arada tutan birtakım semboller, inançlar, değerler vardır. Bu bağlamda Suriyelilerin ülkemizle aynı inanca sahip olması, ülkemize sığınan mültecilerin uyum konusunda zorluk yaşamamalarına neden olmuştur.

Bourdieu, Habitus kavramında da belirttiği gibi her bireyin dünyayı algılama biçimi farklıdır. Buna paralel olarak nasıl davranacağı da farklıdır. Bu yüzden coğrafyanın verdiği farklılıklardan dolayı elbette insanların tıpa tıp birbiriyle aynı davranışta bulunmaları imkânsızdır. Bireyin içerisinde bulunduğu coğrafya, sosyo-kültürel yapısı onun habitusunu oluşturur. Dolayısıyla Suriye'de yaşamın büyük bir kısmını geçiren fertler Türkiye'ye göç etmeleri sonucunda birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmaları kaçınılmaz bir durumdur. Özellikle Türkiye'de nüfus yoğunluğu bağlamında en çok Suriyeliler Şanlıurfa'da bulunmaktadır. Bu durum tesadüfi değildir. Toplumların sosyo-kültürel özelliklerinin birbirine yakın olması, onların bir arada yaşamalarında önemli yer teşkil eder.

6.3.İbni Haldun'un Asabiyet Kavramının Göç Ekseninde Değerlendirilmesi

Tarihsel süreç içerisinde devletler neden yükselir ve düşer? Neden bazı toplumlar daha başarılı bir siyasi ve sosyal yapı geliştirirken diğerleri bu konuda yetersiz kalır? Bu anlamda her siyasi yapı er ya da geç yok olmaya mahkûm mudur? Bu tür siyasi yapıya hayat veren temel dinamik nedir? Gibi sorulara geçmişten günümüze hep cevap aranılmıştır (Kayapınar, 2006, s. 83-84).

Mukaddime adlı eserinde İbn Haldun, insanın toplumsal bir varlık olduğunu ifade etmiş ve teorisini bu sosyal gerçeklik üzerinde temellendirmiştir. İbn Haldun'a göre, İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için yardımlaşmaya, tehlikeli bir duruma karşı iş birliği yapmaya, ekonomik ve sosyal problemleri çözebilmek için iş bölümüne dayanan bir asabiyete ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda toplumsal hayatın kaçınılmaz bir gerçeklik olduğunu, toplum denen bir gerçekliğin olduğunu altını çizmiştir (Ateş ve Utkan, 2017, s. 223). İbn Haldun'a göre bedevi umrandan (Uygurluktan) hadari umran'a geçişi sağlayan temel etken asabiyettir. Asabiyetin temel hedefi mülk olduğu için asabiyet mülke doğru ilerler. İbni Halduna göre, göç eden asabiyet ilerler, gelişir ve medenileşir (Ateş ve Utkan, 2017, s. 229). İnsanoğlu bir arada yaşamak zorundadır. Bu anlamda umran bir arada yaşamayı hedefler. İbn Haldun asabiyeti sadece nesep birliğinden geldiğini ifade eder. Akralılık insanın tabiatında olan bir şeydir. İnsanın akrabalarından birinin başına kötü bir şey geldiğinde yüreğinde hissettiği üzüntü ve onun yardımına koşma isteği asabiyet bağının açık bir göstergesidir. Bu gösteriyor ki: Asabiyetin, akralılık bağının yakın ve uzak olmasına göre farklılık gösterir. Eğer aradaki kan bağı yakın ise o kişiye veya kişilere gösterilen yakınlık ve yardım etme isteği daha kuvvetli

olur. Bu anlamda kişinin akrabaları için duyduğu yakınlık hissi, kendi ailesinden başlayarak suya atılan bir taşın oluşturduğu halkalar gibi uzaklaştıkça yoğunluğunu ve işlevini kaybeder (Kayapınar, 2006, s. 89).

Bu anlamda İbn Haldun'un bahsettiği asabiyet kavramını Suriye'deki iç savaş sonucunda Türkiye'ye sığınan sığınmacılar bağlamında Urfa özelinde ele aldığımızda: Geçmişten bu yana Suriye ile Urfa arasında bir akrabalık ilişkisinin olduğu açıktır. Göç ile birlikte akrabalık ve aşiret asabiyetinin nasıl işlediğini, nasıl değişip dönüştüğünün, Suriyeli mülteciler, Urfa'da kabul görmelerinin göstergesi akrabalık ilişkilerinin dışında din ve vicdan/ insani değerler ile de yardımlaşma ve dayanışmadan yararlanılmışlar ve kabul görmüşlerdir. Bu yüzden de Suriyeli sığınmacılar gerek akrabalık asabiyetinden ve gerekse Türkiye'yi sığınacak güvenli bir coğrafya olarak gördükleri için ülkemize yerleşmeyi seçmişlerdir. İbn Haldun'un asabiyet kavramı, toplulukları bir arada tutan, yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan bir çimento işlevi görmektedir. Bu manada Suriyeli sığınmacıların başta Urfa'ya yerleşmelerinin sebebi, kendi akrabalarının burada yaşamalarıdır.

Büyük tarih felsefecisi olan İbn Haldun, XV. Yüzyılda kaleme aldığı "Mukkadime" adlı eserinde Hz. Ömer'den naklettiği şu düşünceye dikkatimizi çekiyordu: "Soyunuzu öğrenin ve asılları sorulduğunda 'şu ya da bu köyden geldim' diye cevap veren Mezopotamyalı Nabatılar gibi olmayın" Kur'an, "Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık, hem de sizi şaab şaab, kabile kabile yaptık ki tanışasınız" mesajını veriyordu. İbn Haldun'a göre, tarihi yapan ve güçlü bir varlık alanı olarak orta çıkan unsur asabiye (aidiyetlik) duygusudur. İbn Haldun'a göre, bir toplum benliğini temsil eden aidiyetlik duygusunu yitirdiği zaman tarih sahnesinden silinir gider yok olur (Tazefidan, 2017, s. 15). Bu anlamda, aidiyetlik kişinin kimliğini oluşturur.

Sonuç ve Değerlendirme

Göç konusu tarihin hemen hemen her döneminde karşılaşılan bir olgudur. Özellikle ülkemiz açısından bakıldığında gerek bulunduğu coğrafi konumu itibariyle gerekse de kavşak noktasında olmasının verdiği avantajlar sayesinde bir çekim merkezi haline gelmiştir. Özellikle son zamanlarda Suriye'de yaşanan iç savaşlardan dolayı dünyanın geneline yönelik yoğun bir göç hareketi yaşanmıştır. Bu durumu kimi devletler bir avantaj olarak görürken kimi devletler de tehdit algısı olarak değerlendirmişlerdir. Bu tehdit durumu devletlerin kendi sınırlarına duvar örmesine sebep olmuştur.

Göç konusunun uzun bir aradan sonra Suriye olaylarıyla gündeme gelmesi, devletleri tedirgin etmiştir. Bu bakımdan günümüzde hala devam eden ve çoğu ölümle sonuçlanan düzensiz yasa dışı göçler, bazı ülkelerin bu konuda katı tutumlar sergilemesine yol açmıştır. Ancak günümüzde savaş, çatışma ve benzeri nedenlerle başka ülkelere sığınan insanların hakları da hem ulusal hem de küresel düzeyde bazı hukuksal düzenlemelerle güvence altına alınmıştır. T.C. Başbakanlık Afet ve Acil durum Yönetimi Başkanlığının (AFAD), açıkladığı 04.06.2018 tarihli rapora göre, ülkemizdeki toplam Suriyeli Sayısı 3.583.434 olarak tespit edilmiştir. Geçici barınma merkezlerin toplam sayısı 220.737'dir. Geçici barınma merkezlerinde bulunan Suriyelilerin sayısı ise 214. 737'dir. Tüm bu verilerin toplamına

bakıldığında gerçekleşen bu göç akımı sonucunda ülkemize çok önemli insani sorumlulukları da beraberinde getirmiştir. Tarihsel bir olgu olan göç, Türkiye'yi uzun süre doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Özellikle son 4-5 yıldır güney sınırdaki Suriye ve Irak'ta meydana gelen iç savaş nedeniyle yoğun bir şekilde iltica talebiyle karşı karşıya kalınmıştır. Suriye ile sınır komşusu olan Şanlıurfa'ya yoğun bir göç hareketi vardır. Gerek Suriyelilerin Şanlıurfa'daki akrabalık ilişkilerinden dolayı gerekse de sınırda bulması hasebiyle Şanlıurfa, Suriyeliler için önemli bir sığınma konumundadır. Şanlıurfa'da AFAD'ın yaptığı çalışmalara göre Suriyelilerin bulunduğu barınma merkezlerindeki mülteci sayısı 97.925 olarak 31.04.2018 tarihli raporda tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Göç'ün tarihçesinde değinildiği gibi, Tarihsel bağlamda Türkiye'nin karşılaştığı göç türlerine bakıldığında Osmanlıdan beri Türkiye'nin maruz kaldığı göç türü uluslararası korumaya muhtaç mülteci ve sığınmacı gruplardan oluşmaktadır. Günümüzde de Suriyelilere kapımızı açmamız tarihsel bir geçmişimize dayanmaktadır. Bu duruma ise Osmanlı'nın büyük devletlerden olması ve Türkiye'nin jeopolitik bir coğrafyada yer almasıdır. Bunun yanında göç edenlerle yakın dinsel, siyasal ve kültürel bağlara sahip olması ve benzeri koşullar göç eden ülkelerde yaşanan çeşitli sorunların da büyük etkisi vardır.

Bu çalışma, temelde sekiz başlıkta ele alınmıştır. Birinci başlıkta göç ve göçmenlik kavramlarına açıklık getirilmiştir. İkinci başlıkta 2011 yılında meydana gelen göç dalgasının genel bir tarihçesine değinilmiştir. Üçüncü başlıkta ise, Şanlıurfa hakkında genel bilgiler verilmiştir. Dördüncü başlıkta ise, Suriye Göçü bağlamında Şanlıurfa'nın genel durumuna değinilmiştir. Beşinci başlıkta ise, Türkiye ölçeğinde uluslararası göç hareketlerine değinilmiştir. Altıncı başlıkta ise, Suriye'den Türkiye'ye yapılan göç'ün sosyolojik açımlarına değinilmiştir. Devamında Max Weber'in İdeal tip kavramının göç ekseninde değerlendirilmesi yapılmıştır. Burada Weber'in ideal tipleri ekseninde Suriye'deki otorite ve iç savaş çekişmeleri sonucunda yaşanan göç olgusuna genel bir değerlendirmede bulunulmuştur. Yedinci başlıkta ise, Pierre Bourdieu'nun Habitus kavramının göç ekseninde değerlendirilmesi yapılmıştır. Sekizinci başlıkta ise, İbni Haldun'un Asabiyet Kavramının Göç Ekseninde Değerlendirilmesi yapılmıştır.

Ayrıca bu çalışmayı göç teorileri bağlamında değerlendirdiğimizde, İtme-Çekme Teorisi ve İlişkiler Ağı (Network) Teorilerine daha yakın olduğu görülmüştür. Çünkü İlişkiler ağı teorisine göre, bir yerleşim yerine önceden göç etmiş olanlarla sonradan göç etmiş olanlar arasında kurulan etnik, dinsel, hemşerilik ve dostluk temelinde geliştirilen ilişkilere dayanır. Bu yüzden Şanlıurfa ile Suriyeliler arasındaki akrabalık ilişkileri buna örnektir. İtme-Çekme Teorisine bakıldığında ise, gelişmiş ticari ve sanayi bölgelerinin birer cazibe merkezi olması ve yoğun bir şekilde kırsaldan şehirlere göç hareketlerinin olması çekici ve itici faktörler hakkında ipucu vermektedir. Suriye'deki iç savaştan dolayı Türkiye'yi daha güvenli bulması İtme-Çekme teorisinin bir göstergesidir.

Kaynakça

- Afad, (2017), Türkiye'deki Suriyelilerin Demografik Görünümü, Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentilerine Yönelik Saha Araştırması, T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Ankara.
- Aksoy, Zeynep, (2001), Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Derneği, The Journal of International Social Research, Cilt:5 Sayı: 20, Volume: 5, Issue: 20, Kış 2012, Winter 2012, www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581.
- Arslantürk, Zeki, (2001), Sosyoloji, Kavramlar- Kurumlar Süreçler- Teoriler, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Ateş, Ferhat ve Utkan, Tuncer, İbn Halduna Göre Toplum ve Şehir (Society and City According to İbn Khaldun, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 10 Sayı: 53 Volume: 10 Issue: 53 www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581 <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175334115>,
- Çelik, Bahattin, (2008), Arkeolojide Urfa (Arkeolojik Araştırmalar Işığında Urfa), Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
- Ekinci, Yusuf ve Diğerleri, (2018), "Yabancılık ve Marjinalite Bağlamında Suriyeli Sığınmacılar: Antep-Kilis Örneği" **Beklenmeyen Misafirler Suriyeli Sığınmacılar Penceresinden Türkiye Toplumunun Geleceği**, (Derleyen: Bilhan Kartal ve Ural Manço), Tansnational Press London.
- Erdem, Canan, (2017), Türkiye'ye Göç Eden Suriyeli Gençlerin Gelecek Beklentileri: Malatya Örneği, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya.
- Giddens, Anthony, (2010), Modernite ve Bireysel Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum, Say Yayınları, İstanbul.
- Güreş, Murat, (2016), "Bir Mendil Niye Kanar?" Saha, Göçmenlerin Aynasında Türkiye, Helsinki Yurttaşlar Derneği, Sayı:2, ISSN 2149-7885 İstanbul.
- Harunoğulları, Muazzez (2018), "Suriyeli Kadın Sığınmacıların Perspektifinden Zorunlu Göç" **Beklenmeyen Misafirler Suriyeli Sığınmacılar Penceresinden Türkiye Toplumunun Geleceği**, (Derleyen: Bilhan Kartal ve Ural Manço), Tansnational Press London.
- İkgv İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, (2015), Türkiye'de Göçmen Olmak Göçmen İşçiler Araştırması, (Yayına Hazırlayanlar: S.E. Tuba Dünder- Elif Özer), İstanbul.
- Jourdan, Anne ve N. Sidone, (2016), Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları, (Çeviren: Öykü Elitez), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karasu, Arman Mithat, (2016), Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.2, Isparta.
- Kayapınar, Akif, (2006), İbn Haldun'un Asabiyyet Kuramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım, *İslami Araştırmalar Dergisi İSAM*, Sayı:15, 83-114, İstanbul.
- Kazan, Burakcan, (2018), Orta Doğu'da Ulus-Devlet İnşası ve Arap Baharı Ne Kadar Başarılı Oldu Mısır, Suriye ve Tunus Örnekleriyle, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale.
- Koyuncu, Ahmet, (2006), "Nimet mi? Külfet mi? Türkiye'nin Suriyeli Sığınmacıları ve Göç Ekonomisi Üzerine Bir Derkenar" Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı, İstanbul.
- Lordoğlu, Kuvvet, (2016), Suriyeli Göçmenlerin Emek Piyasasındaki Konumu: Hatay, Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin Örnekleri, Saha, Göçmenlerin Aynasında Türkiye, Helsinki Yurttaşlar Derneği, Sayı:2, ISSN 2149-7885, İstanbul.

- Marshall, Gordon, (2009), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çeviren: Osman Akınbay ve Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Mcluhan, Marshall, (2001), *Global Köy 21. Yüzyılda Yeryüzü Yaşamında ve Medyada Meydana Gelecek Dönüşümler*, Skala Yayıncılık, (Çeviren: Bahar Öcal Düzgören), İstanbul.
- Orsam Raporu, (2015), *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*, ORSAM Raporu No: 195, ISBN: 978-605-4615-95-7, Ankara.
- Sarp, Çağatay, (2016), *Sosyo-Kültürel Bütünleşme Açısından Farklılıkların Bir Arada Yaşamasında Din Olgusunun Yeri Şanlıurfa İli Örneği*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale.
- Selvin, Erdem, (2016), "Göçün Bilimsel Anlatısı: Türkiye Akademiya'sının Suriyeli Mülteciler ile İmtihanı" Boğaziçi Üniversitesi Avrupa Çalışmaları Merkezi Öğrenci Formu (AÇMÖF) Bülteni Student Forum (CESF) Bulletin sayı: 5/Mayıs.
- T.C. Şanlıurfa Valiliği, (2017), *81 İilde Kültür ve Şehir Şanlıurfa*, İstanbul.
- Tazefidan, Kenan, (2016), "Küreselleşme Sürecinde Medya-Yönetim İlişkisi Türkiye Örneği", *Kültürlerarası İletişim Öğrenci Sempozyumu 15-16 Ekim 2015 Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane.
- Tazefidan, Kenan, (2017), *Türkiye'de Kültürel Değişmenin Göstergesi Olarak Batılılaşma: Ziya Gökalp ve Niyazi Berkes Örneği*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN YABANCI DİL BİLGİSİ VE TÜRKÇEYE KAZANDIRDIĞI ESERLER

Müşerref AVCI¹

Öz

Geç Osmanlı Dönemi'nde ardı ardına gelen insan ve toprak kayıplarının yarattığı kaotik ortam ve bilhassa taşrada kayıtların düzenli olarak tutulmamış olması gibi etkenlerle 19'uncu yüzyıl eğitim faaliyetlerine dair sağlıklı bilgilere ulaşılmakta zorluk çekildiği aşikârdır. Bu karmaşadan, dönemin birçok askeri-sivil idarecisi gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de nasibini almıştır. O tarihte nüfus kütüklerine doğum günü ve ayının yazılmaması nedeniyle kendisinin doğum tarihi üzerinden başlayan tartışma eğitim safahatına dair bilgilere de yansımış ve bildiği yabancı diller konusunda had safhaya ulaşmıştır. Nitekim yapılacak bir literatür taraması neticesinde dönemin şahitleri, ulusal/uluslararası arenada faaliyet gösteren askeri tarihçiler ve eğitim bilimcilerin ifadeleri arasında büyük çelişkiler olduğu görülecektir. Ulusal/uluslararası arenada yapılmış çalışmalar ve arşiv belgelerinden istifade edilmek suretiyle kronolojik bir sıra gözetilerek hazırlanan bu makalede Mustafa Kemal Atatürk'ün tahsil/kıt'a hayatı boyunca öğrendiği ve etkinlikle kullandığı yabancı diller incelenecek, Türkçe'ye kazandırdığı eserler üzerinde durulacak ve bu suretle literatürdeki eksikliğin giderilmesine katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Yabancı Dil Eğitimi, Tercüme, Takımın Muharebe Talimi, Bölüğün Muharebe Talimi.

Mustafa Kemal Atatürk's Knowledge of Foreign Language and the Works He Brought into Turkish

519

Abstract

It is apparent that there is a difficulty in gaining access to reliable information on educational activities of the 19th century due to such factors as chaotic environment created by the continuous losses of soil and population and particularly not keeping regular records in the rural areas in the Late Ottoman Period. Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Republic of Turkey, also had his share from this chaos like many military-civilian administrators of the era. The debate which started over his date of birth due to lack of recording birth days and months to state registers was also reflected on information concerning his educational stages and reached to the highest level in terms of the foreign languages he knew. Thus, it shall be seen as a result of a literature review that there are great contradictions between the statements of pedagogues and military historians studying in national/international arena and the witnesses of the period. In this paper written chronologically making use of archives and studies made in national/international arena, Mustafa Kemal Atatürk's foreign languages shall be examined which he learned and used effectively during his educational life and troop services, his works that he brought into Turkish shall be dwelt upon and in this way there will be an attempt to contribute to filling a gap in the literature.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, Foreign Language Education, Translation, Takımın Muharebe Talimi, Bölüğün Muharebe Talimi.

¹ Dr., Hava Kuvvetleri Komutanlığı, E-posta: muserrefavci3@gmail.com

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk'e değinmeksizin Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi'ne dair bir şey yazmak mümkün olamayacağından, daha kendisinin sağlığında yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından biyografisi yazılmış, hakkında çok sayıda kitap ve makale kaleme alınmış, sempozyum/kongreler düzenlenmiştir.

Neredeyse yüz yıllık bir sürece yayılmış olan bu çalışmalar içinde en az değinilen hususların başında kendisinin yabancı dil bilgisi gelmektedir. Bu konuda yeterli sayıda akademik çalışma olmadığı gibi, yapılmış olanlar da az sayıdaki kıymetli çalışmanın türevi şeklindedir. Oysa yapılacak titiz bir araştırma neticesinde, kendisini eğitim hayatının en başından itibaren yabancı dil eğitiminin içinde bulduğu, özellikle Fransızca ve Almanca öğrenmek adına büyük çaba gösterdiği ve öğrendiği bu dilleri hayatının her safhasında etkinlikle kullandığı görülecektir.

Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili çalışmaların eksik yanlarından biri de Türkçeye tercüme ettiği eserler üzerinde yeterince durulmamasıdır. Kendisi bir asker ve devlet adamı olarak kazandığı büyük başarıların yanında, çok sayıda kitap/kitapçık kaleme almak ve gazetelere yazılar yazmakla kalmamış, Almancadan Osmanlı Türkçesi'ne iki ayrı çeviri de yapmıştır. Alman General Litzmann'dan daha kolağası rütbesindeyken yaptığı bu çeviriler, 20'nci yüzyılın başında "*Takımın Muharebe Talimi*" ve "*Bölüğün Muharebe Talimi*" adıyla yayımlanmış, ancak hak ettiği ilgiyi görmemiş ve bu eserlere ait detaylar araştırmacılar tarafından kamuoyu ile yeterince paylaşılamamıştır.

Eğitim Hayatı

Mustafa Kemal Atatürk'ün² doğum tarihi konusunda birbirine yakın zamanlar verilmekle birlikte, literatürde tam bir mutabakat sağlanamamıştır. Bu çalışma açısından kendisinin doğum tarihinin önemi sonraki yıllarda gireceği okullarda eğitim aldığı yılların doğru tespit edilmesi açısından önemlidir. Çünkü bu okullarda yıllara göre verilen dersler, bu dersleri veren öğretmenler ve esinlenen ekol değişiklik göstermiştir.

Şevket Süreyya Aydemir, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1880 veya 1881'de doğduğunu ifade etmekle birlikte (Aydemir, 2011, s. 39), Harp Okulu'ndaki sicil defterinde doğum tarihi olarak Rumi 1296 kaydedilmiştir. TBMM'ne verilen biyografi fişinde, 1919'da Velid Ebüzziya'ya verdiği, Nutuk'un vesikalar bölümünde de yer alan tercüme-i halinde (Atatürk, 1962, s. 984-987) ve 1923 yılında Ankara Nüfus Müdürlüğü'ne kaydolduğunda doğum yılı 1296 olarak belirtilmiştir.³ Buna göre Rumi 1296 tarihi 13 Mart 1880-12 Mart 1881 tarihleri

² Her Türk vatandaşının öz adından başka bir de soyadı taşıması zorunluluğuna dair 2525 Sayılı Soyadı Kanunu 21.06.1934 tarihinde kabul edilmiş ve 02.07.1934 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Düstur, Tertip: 3, Cilt: 15, s. 506. Bununla birlikte, içerik olarak 1881 yılından başlatılan bu makalede anlam bütünlüğünü bozmamak ve metin içinde dalgalanmalara meydan vermemek adına Mustafa, Mustafa Kemal ve Mustafa Kemal Atatürk isimlerinin yerine "*Mustafa Kemal Atatürk*" şeklinde bir kullanım şekli benimsenmiştir.

³ Bahse konu nüfus kayıtları ve özlük bilgilerine dair belgeler EK-1'dedir.

arasına rastlamaktadır. Bu noktadan hareketle kendisinin 1 Ocak 1881-12 Mart 1881 tarihleri arasında dünyaya geldiği kabul edilmektedir (Özkaya vd., 2003, s. 9). Bununla birlikte Afet İnan, Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat kendisinden işittikleri doğrultusunda Mayıs ayında doğduğunu ifade etmektedir (İnan, 1959, s. 7). Yakın arkadaşı Ali Fuat Cebesoy ise Atatürk'ün kendisinin de doğum tarihini net olarak bilmediğini; ancak Millî Mücadele'nin başlangıç tarihi olarak kabul edilen 19 Mayıs tarihini benimsediğini ifade etmektedir (Cebesoy, 1967, s. 3-4). Bu tartışmalı ifadeleri artırmak mümkün olmakla birlikte, mevcut bilgiler ışığında kendisinin doğum tarihinin 19 Mayıs 1881 olduğu kabul edilebilir (Mustafa Kemal Atatürk'ün doğum tarihi ve eğitim safahatıyla alakalı tartışmalar hakkında detaylı bilgi için bknz.: Levent ve Avcı, 2017, s. 515-534).

Kişilerin küçük yaşlarda dili daha kolay ve daha kalıcı bir şekilde öğrendikleri ve dil eğitiminde sınıftaki eğitimden daha ziyade, günlük hayattaki kullanım sıklığı ve çevresel faktörlerin etkili olduğu (Özer ve Korkmaz, 2016, s. 59-84) gerçeğinden hareketle, kendisinin dünyaya geldiği Selanik'in sosyal dokusuna da kısaca göz atmakta fayda mülahaza edilmektedir. O dönemde Osmanlı toprağı olan Selanik'te 1870 yılında yetmiş altı mahalle vardır. Bunlardan kırk beşi Türk ve Müslüman, on altısı Yahudi ve on beşi Rum'dur. 1879 yılında Mora'dan gelen muhacirler nüfusun daha da çeşitlenmesine neden olmuştur (Şapolyo, 1958, s. 49). 1885 yılında yapılan nüfus sayımına göre Selanik Vilayetinin Siroz ve Drama Sancakları ile birlikte genel nüfusu bir milyona kadar yükselmiştir. Bunun yaklaşık 500 bini Müslüman, 244 bini Rum, 222 bini Bulgar, 37 bini ise Yahudi'dir (Safa, 2017, s. 18). Manastır nüfusunun ise üçte ikisi Müslüman, Türk ve Arnavut, geri kalan kısmı Sırp, Bulgar, Ulah (Makedonya Rumanyalısı, Latin), Rum ve Musevi'dir (Coşar, 1973, s. 193). Osmanlı Devleti din, mezhep ve etnik farklılık gözetmeden vatandaşlık temelli bir ulus yaratmak istemiş ve 1876 yılında "Türkçe"yi resmi dil kabul edip üst-dil olarak Türkçeyi benimsemeye çalışmışsa da (Özyurt, 2004, s. 155-165) çok kültürlü Osmanlı coğrafyasında özellikle konuşma dili olarak halkın kendi ana dilini kullandığına şüphe yoktur. Bu noktadan hareketle, nüfus yapısına göre yapılacak bir değerlendirme neticesinde, o dönemde Selanik'te Rumca, Bulgarca, İbranice gibi dillerin konuşulduğu söylenebilir. Mustafa Kemal Atatürk'ün çocukluk döneminde bu dilleri konuşan kitleler ile temas etmiş olması kaçınılmaz olmakla birlikte, bugüne kadar bu dilleri bildiğine dair somut bir bilgiye ulaşamamıştır.

Ancak İpek Çalışlar'a göre Mustafa Kemal Atatürk, bir Makedonyalı olarak Rumca ve Bulgarca'ya da aşinadır. Yabancı dillere merakı ve doğal ortamı nedeniyle ikisini de az çok anlamakta, hatta konuşabilmektedir. Ancak bu dillerle ilgili olarak Çalışlar'ın bu ifadesini kanıtlayabilecek başka bir bilgiye rastlanmamıştır (Çalışlar, 2018, s. 107). Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk hakkında yazmış olduğu biyografiyle ün kazanmış olan Andrew Mango da Osmanlı topraklarında yaşayan Türklerin çevrelerindeki toplumların dillerinden birkaç sözcük öğrendiğini, "Yalnız Uyuyan Zavalı Kızlar" adlı bir Girit şarkısının ilk dizelerini bildiğini söylemiştir. Bu durumun Osmanlı Devleti çatısı altında çeşitli etnik toplulukların bir arada yaşamasından dolayı olduğunu da ilave etmiştir (Mango, 2000, s. 29-30).

Mustafa Kemal Atatürk'ün doğum tarihi konusunda yaşanan çelişkiler, kendisini eğitim safahatına dair bilgilerde de hissettirmektedir. Özellikle Harp Okulu safhasına kadar eğitim gördüğü okullara giriş ve bu okullardan mezuniyet tarihleri konusunda bazı farklılıklar görülmekle birlikte ana hatlarıyla; 1886 veya 1887 yılında birkaç günlük bir mahalle mektebi tecrübesinden sonra ilkokula başladığı ve 1891 yılında 10 yaşındayken buradan mezun olduğu, 1891'de girdiği Selanik Askeri Rüştüyesi'nden 1895'de, 1896 yılında girdiği Manastır Askeri İdadisi'nden 1898/1899'da,⁴ 1899 yılında girdiği Harp Okulu'ndan 1902'de, 1902 yılında girdiği Erkân-ı Harbiye'den (Harp Akademisi) ise 1905 yılında kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olduğu söylenebilir (İnan, 1956, s. 13; Sönmez, 2004, s. 196).

Eğitim Hayatı Boyunca Aldığı Dil Eğitimi

İlkokul.

Mustafa Kemal Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım, ağabeyinin ilk olarak annesinin isteği üzerine ilahilerle mahalle mektebine başladığını, birkaç gün sonra da babasının isteği doğrultusunda kendi dönemine göre modern tarzda bir eğitim veren Şemsi Efendi Mektebi'ne kaydedildiğini söylemektedir (Şapolyo, 1958, s. 27-29).

7 yaşındayken babasının vefat etmesi üzerine annesi ve kız kardeşi ile dayısı Hüseyin Ağa'nın görevli olduğu Rapla çiftliğine gitmiş ve bu dönemde Müslüman halkın devam ettiği cami hocası ile Rum kilisesinde görevli papazdan ders almış; ancak kendisine yabancı olan Rumca'yı sevmediği gibi, oradaki çocukların davranışlarından da rahatsızlık duyduğu için her ikisinden de ayrılmak zorunda kalmıştır (Sönmez, 2004, s. 48).

Selanik Askeri Rüştüyesi.

Bina ve öğretmen sıkıntısı çekmeyen ve belirli bir eğitim standardına sahip olan askeri rüştüyelerde 1891 yılında eğitim-öğretim süresi dört yıldır. Bu tarihte rüştüyelerin birinci sınıfında 16, ikinci sınıfında 15, üçüncü sınıfında 14, dördüncü ve son sınıfında ise 21 saat olmak üzere haftalık (ortalama) 66 saat ders okutulmaktadır. Yıllık bazda bakıldığında; Türkçe'nin 896 saat ve %43 uygulama oranı ile diğer derslere nazaran açık ara önde olduğu görülmektedir. Türkçeyi 444 saat ve %20'lik uygulama oranı ile Arapça-Farsça dersleri takip etmektedir. Dil anlamında en az ağırlık verilen ders, 192 saat ve %9'luk uygulama oranı ile Fransızcadır. Ancak fen derslerine 256 saat (%12), uygulamalı derslere 192 saat (%9) ve sosyal derslere (160 saat, %7) ayrıldığı düşünüldüğünde askeri rüştüyelerde dil eğitimine büyük önem verildiği ve müfredatın önemli bir bölümünün dile ayrıldığı söylenebilir.⁵ 1892 yılından

⁴ Mustafa Kemal Atatürk'ün Kara Harp Okulu Arşivi'nde bulunan Manastır Askeri İdadisi ders notlarını gösteren belgesinden 1898 yılında üçüncü sınıf öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz.: KHO Arşivi, Manastır Askeri İdadisi 3.Sene Notlarını Gösteren Rumi: 1314, Hicri: 1316, Miladi: 1898 Tarihli Numara Defterinin Türkçe Transkripsiyonu, 15-16 Numaralı Defter.

⁵ Mustafa Kemal Atatürk'ün Selanik Askeri Rüştüyesi'nde eğitim aldığı döneme ait yalnız 4.sınıf notlarını gösteren transkript mevcuttur. Okul ders programına göre Nahiv-i Arabi, Sarf-ı Arabi, Kavaid-i Farisi gibi dersler 2.ve 3.sınıfta verildiğinden, kendisinin Arapça ve Farsça dersleri aldığı tahmin edilmekle birlikte, bu durum transkript ile desteklenememektedir. Bahse konu döneme ait ders programının ayrıntılarını görmek için bkz.: Çam, 1991, s. 74-81.

itibaren ise kademeli olarak üç yıllık eğitime geçilmeye başlanmış ve matematik, tarih, jimnastik derslerinin süreleri artırılarak, dil dersleri ile aralarında bir denge kurulmaya çalışılmıştır. İlk olarak İstanbul'daki askeri rüştiyelerden başlanan bu değişim, taşradaki rüştiyelerde 1898 yılında uygulanmaya başlanmıştır (Çam, 1991, s. 48, 72-73).

Mevcut bilgi/belgeler ışığında Mustafa Kemal Atatürk'ün, Selanik Askeri Rüştiyesi'nden mezun olduğu 1895 yılına kadar Türkçe, Arapça-Farsça, Fransızca derslerini gördüğü ve sonraki yıllarda askeri rüştiyelerde okuyacak öğrencilere oranla daha yoğun bir dil eğitimi aldığını söylemek mümkündür.

Bu dönemde kendisinden ders aldığı Fransızca öğretmeni Nakiyüddin Bey, O'nu hem yabancı dil öğrenme gereğine inandırmış, hem de kendisine geleceğe ilişkin ilk fikirleri aşlamıştır (Akyüz, 1999, s. 20). Mustafa Kemal Atatürk'ün Selanik Askeri Rüştiyesi'nin ilk üç sınıf notları mevcut olmamakla birlikte, dördüncü sınıf notlarına bakıldığında Fransızca ve Hatt-ı Fransevi derslerinden “*tam puan aldığı*” görülmektedir.⁶

Manastır Askeri İdadisi.

1891 yılında askeri idadilerde; birinci sınıflarda 16, ikinci sınıflarda 17, üçüncü sınıflarda 20 ve dördüncü sınıflarda 17 saat olmak üzere haftada (ortalama) 70 saat ders okutulmaktadır. Bu dönemde dört yıla yayılmış olan toplam 2.240 saatin ders dağılımı ise şöyledir; Türkçe 224 saat (%10), yabancı dil olan Fransızca 608 saat (%28), fen dersleri 672 saat (%30), uygulamalı dersler 384 saat (%17) ve sosyal dersler 352 saat (%15). Görüldüğü gibi idadilerde ağırlık %30 ile fen derslerine verilirken, onları %28 ile Fransızca takip etmektedir. Dikkat çekici bir başka unsur ise bu dönemde Arapça ve Farsça derslerine yer verilmemesidir. 1892 yılından itibaren dördüncü sınıf uygulamasına son verilmiştir (Güler, 1999, s. 11-12).

Manastır Askeri İdadisi ders programında zamanla bazı değişiklikler yapılmışsa da fen ve yabancı dil ağırlıklı eğitim yapan bir okul olma özelliği korunmuştur (Sönmez, 2004, s. 81). Mustafa Kemal Atatürk'ün Manastır Askeri İdadisi'ne başlama tarihi konusunda farklı görüşler öne sürülmekle birlikte bu tarihin 13 Mart 1896 olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Rumi 1 Mart, Miladi 13 Mart tarihi “*Mali Yıl*”ın başladığı tarihtir ve askeri okullar eğitime bu tarihte başlamakta, Aralık ayı sonunda da bitirmektedir (Güler, 1999, s. 37). Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri idadiye başladığı ilk yıl Fransızca derslerinde biraz zorlandığı görülmektedir. Nitekim kendisi de hatıralarında bu durumu “*...Fransızcada geri idim. Muallim benimle çok meşgul olmuyor, acı ihtarlarda bulunuyordu.*” sözleriyle ifade etmiştir (Coşar, 1973, s. 192).

Bu dönemde, Mustafa Kemal Atatürk üzerinde etkili olan arkadaşlarının başında Ali Fethi (Okyar) gelmektedir. Çok iyi seviyede Fransızca bilen Fethi Bey, ona dil konusunda destek olmakla kalmamış, Fransız yazarlar ve Fransız siyasal düşüncesiyle tanışmasını da

⁶ O tarihte Fransızca dersi tam puanı 45, Hatt-ı Fransevi dersi tam puanı ise 20'dir. Detaylı bilgi için bkz.: KHO Arşivi, Selanik Askeri Rüştiyesi 4.Sene Notlarını Gösteren Rumi: 1311, Hicri: 1313, Miladi: 1895 Tarihli Numara Defterinin Türkçe Transkripsiyonu, 13 Numaralı Defter.

sağlamıştır (Sönmez, 2004, s. 101). Bununla yetinmeyen Mustafa Kemal Atatürk, idadının ikinci sınıfına geçtiği 1897'nin ilk günlerinde sıla iznini geçirmek üzere gittiği Selanik'te "College des Freres de la Salle" (Frerler Okulu)'ün özel kurslarına kayıt yaptırarak Mart ayının ilk günlerine kadar düzenli olarak derslere devam etmiştir. Kendisi hatıralarında bu durumu; "İki, üç ay gizlice Frerler Mektebi'nin hususi sınıfına devam ettim. Böylece mektep derslerine nispetle fazla derecede Fransızca öğrendim." sözleriyle ifade etmektedir (Coşar, 1973, s. 209). Buradaki öğretmenlerinden biri olan Frere Rodriquez, O'nun son derece başarılı, zeki ve ciddi bir öğrenci olduğu gibi, subay olduktan sonra da zaman zaman kendisinden ders almaya geldiğini ifade etmiştir (Unat, 1963, s. 601-624). Daha o tarihte Fransızcanın bilim ve sanat üzerindeki etkisini kavrayan Mustafa Kemal Atatürk'ün bu okul dışı etkinliği sürdürmesi ve bir Avrupa diline hâkim olmayı aydınlanmanın en önemli araçlarından biri olarak görmesi dikkat çekicidir (Gawrych, 2016, s. 24). Hikmet Bayur ise Frerler Okulu'nun Mustafa Kemal Atatürk'ün Fransızca seviyesinin yükselmesinde etkili olduğunu; ancak bir subay adayının bu tür bir yabancı okula gitmesinden o zamanki yönetimin rahatsızlık duyması nedeniyle bu işin kendisine yasak edildiği ve bu engellemenin O'nun tüm hayatını etkilediği kanısındadır. Bayur bu durumu; "O, bu yüzden iyi anladığı Fransızca'yı konuşmakta duraksardı ve ömrünün sonuna kadar yanlış yapmış olmamak için dilmaçla (tercüman) konuşmayı daha uygun bulurdu." (Bayur, 1999, s. 63) sözleriyle ifade etmiştir.

Bu yasaklamanın Mustafa Kemal Atatürk'ün Fransızca seviyesine etki yaptığı muhakkak olmakla birlikte, sonraki yıllarda Veliht Vahdettin ile yapacağı Almanya seyahati sırasında Almanca bilmesine rağmen "daha iyi olduğu" Fransızca'yı tercih ederek, çevresindekilerle Fransızca konuştuğu ve Millî Mücadele Dönemi'nde Fransız gazetelerine Fransızca demeç verdiği bilindiğinden, bu etkinin boyutu net olarak kestirilememektedir.

En nihayetinde Mustafa Kemal Atatürk, Fransızca konusundaki ısrarlı çabalarının karşılığını almıştır. İdadının ilk senesine ait resmi bir belgeye sahip olunmadığından Fransızca dil notu bilinmemekle birlikte, ikinci sınıftan üçüncü sınıfına geçerken Fransızcadan 45 tam puan üzerinden 44, bir sonraki dönem ise 45 tam puan alarak mezun olduğu Harp Okulu arşiv belgelerine yansımıştır.⁷

Harp Okulu.

1883 yılına kadar Fransız ekolü doğrultusunda subaylar yetiştiren Harp Okulu'nda, Colmar von der Goltz'un Askeri Mektepler Müfettişi olarak İstanbul'a gelip, kısa bir süre sonra da Alman Askeri Heyeti'nin başına geçmesiyle birlikte önemli bir müfredat değişimi yaşanmış ve Prusya tarzı askeri düşünce, Osmanlı askeri eğitim sisteminde ağırlık kazanmaya başlamış, Fransız ekolü, Alman "Kriegsakademie" ile değiştirilmiştir (Gawrych, 2016, s. 28).

Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul Harbiye Mektebi'ne (Harp Okulu) 13 Mart 1899'da

⁷ Mustafa Kemal Atatürk'ün ayrıntılı notları için bkz.: KHO Arşivi, Manastır Askeri İdadisi 2.Sene Notlarını Gösteren Rumi: 1313, Hicri: 1315, Miladi: 1897 Tarihli Numara Defterinin Türkçe Transkripsiyonu, 14 Numaralı Defter.; KHO Arşivi, Manastır Askeri İdadisi 3.Sene Notlarını Gösteren Rumi: 1314, Hicri: 1316, Miladi: 1898 Tarihli Numara Defterinin Türkçe Transkripsiyonu, 15-16 Numaralı Defter.

girdiğinden, O'nun Harbiye yıllarında eğitime Prusya ekolü hâkimdir.

Bu dönemde Harp Okulu'nda eğitim süresi 3 yıldır ve uzun yıllar yerini koruyan Fransızcanın yanında Almanca ve Rusça seçmeli yabancı dil dersi olarak müfredata dâhil edilmiştir. Literatürde çok fazla yer bulamamakla birlikte okulun öğretmen kadrosunda yer alan dört subayın da Japonca ile meşgul olduğu görülmektedir (Çam, 1991, s. 154-162). İpek Çalışlar, "...ayrıca bir dönem okutulan Japonca derslerine de girmişti. Sultanın isteği üzerine Harp Okulu öğrencilerine Japonca dersi veren Yamada Torajirö 1930 yılında Türkiye'ye geldiğinde, Atatürk'ün Harbiye'de Japonca öğrenen gençlerden biri olduğunu söylemişti." (Çalışlar, 2018, s. 107) diyerek Mustafa Kemal Atatürk'ün Japonca öğrendiğini iddia etmektedir. Ancak bu bilgi, Çalışlar ve alıntı yaptığı kaynak haricinde başka bir kanaldan teyit edilemediğinden, bu iddiaya temkinli yaklaşmak gerekmektedir.

Harp Okulu yıllarında Mustafa Kemal Atatürk üzerinde etkili olan kişilerin başında Fransızca öğretmeni Necip Asım (Yazıksız) Bey, Talim öğretmeni Rahmi Paşa ve muavinleri gelmektedir (Kurtcephe ve Balcıoğlu, 1991, s. 110-111).

Fransızca dil seviyesinin yükselmesi konusunda en çok istifade ettiği kişi ise sınıf arkadaşı Ali Fuad (Cebesoy)'dır. Tanınmış bir aileye mensup olan ve İstanbul'da eğitim veren saygın bir Fransız Okulu olan Saint Joseph'i bitiren Ali Fuad (Cebesoy), çok iyi seviyede Fransızca bilmektedir. Bu dönemde Mustafa Kemal Atatürk'ün de Ali Fuad (Cebesoy) kadar olmasa da belli bir Fransızca seviyesine sahip olduğuna dair bilgileri Ali Fuad (Cebesoy)'un hatıralarında bulmak mümkündür. Hatıralarında; Mustafa Kemal Atatürk ile ilk tanıştıklarında kolundaki üçü kırmızı ve biri sarı olan dört şerit taşıdığını gördüğünü, (kırmızı) çavuş işareti üzerindeki bu sarı çizgiyi, Fransızca sınavındaki başarısından dolayı takmaya hak kazandığını ifade etmektedir. O tarihlerde Türk okullarında yabancı dil öğreniminin kolay olmadığını bilen Cebesoy, Mustafa Kemal Atatürk'ün dil öğrenmek maksadıyla büyük çaba gösterdiği kanaatindedir. Cebesoy, bu arkadaşlıktan hoşnut olan Mustafa Kemal Atatürk'ün "*çok iyi, çok iyi birbirimize yardımcı olacağız. Merak ettiğim bazı Fransızca eserleri okumak için sık sık sözlüğe müracaat ediyorum. Bundan sonra sizden yararlanmaya çalışacağım.*" (Cebesoy, 1967, s. 13-14; Taşkiran, 2009, s. 59-60; Güler, 2000, s. 4) dediğini ifade etmektedir.

Harp Okulu öğrencilik yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk ve Fransız yazarları okumanın yanı sıra Fransız basınını da izlediği görülmektedir. Sınıf arkadaşlarından Asım Gündüz, Mustafa Kemal Atatürk'ün bu dönemde sürekli okuduğunu söyleyerek; "*Tarih okuma onun en büyük hevesi ve hürsü idi. Fransızca'yı da çok iyi bilmek istiyordu. Osmanlı tarihini Fransızca eserlerden okuyordu.*" (Sönmez, 2004, s. 154-155) demiştir. Yine sınıf arkadaşı Ali Fuad (Cebesoy) ile birlikte hafta tatillerinde şehre çıktığı zamanlarda özellikle Maten ve Pöti Parizien gibi Fransızca gazeteleri okuduğu bilinmektedir (Şapolyo, 1958, s. 50).

Harp Okulu müfredatı da Mustafa Kemal Atatürk'ün yabancı dil bilgisi hakkında ipucu verebilir. Birçok kaynaktan 1900-1901 yıllarında Harp Okulu'nun her üç sınıfında da Alman veya Rus lisanı öğretildiği belirtilmekle birlikte (KHO Arşivi, No: 20, 22; Ünal, 1968, s.

18-21; Yalman, 1338 (1922); Güler ve Yalçın, 2000, s. 106); bu dönemde yabancı dil olarak yalnızca Almanca ve Rusça değil; Fransızcanın da okutulduğu görülmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Harp Okulu yıllarında bu derslerden hangilerini aldığı konusunda ise literatürde mutabakat yoktur. Yakın dönemde Kara Harp Okulu'nda öğretmenlik yapan asker kökenli araştırmacılar tarafından Harp Okulu Arşivi'nde bulunan belgeler doğrultusunda hazırlanan "*Kara Harp Okulu Tarihi*" adlı kitapta, 1899-1900 öğretim yılında Harp Okulu birinci sınıf öğrencisi olan Mustafa Kemal Atatürk'ün Fransızca, seçmeli olarak Almanca veya Rusça derslerini okuduğu belirtilmektedir. Bahse konu kitapta, Mustafa Kemal Atatürk'ün Harp Okulu'nda okuduğu yıllarda verilen yabancı dil eğitimi ve eğitim kadrosuna dair detaylara yer verilmemiştir (Kurtcephe ve Balcıoğlu, 1991, s. 109-110, 134-135). Ancak Yusuf Çam'a göre, Hicri 1319 yılında Rusça dersine Piyade Binbaşı Sedat Bey ve Piyade Kolağası Mehmet Hüsnü Bey, Fransızca dersine Piyade Binbaşı Necip Asım Bey, Almanca dersine Erkân-ı Harp Kolağası Ali Rıza Bey ve Piyade Yüzbaşı Esat Efendi ile Japonca dersini tahsile memur olarak Süvari Yüzbaşı Şevki Efendi, Piyade Yüzbaşı Süleyman Efendi, Piyade Yüzbaşı Ali Rıza Efendi ve Piyade Yüzbaşı Asım Efendi'ler görülmektedir (Çam, 1991, s. 131-135).

Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet Tarihi'ne dair çalışmalarında ön plana çıkan akademisyen Şerafettin Turan ise O'nun Harp Okulu'nda üç yıl süreyle Almanca öğrenimi gördüğünü ifade etmiştir (Turan, 2004, s. 51; Gawrych, 2016, s. 31).

KHO Arşivi'ndeki belgeler incelendiğinde, Mustafa Kemal Atatürk'ün Harp Okulu 2.sınıfta Lisan-ı Fransevi'den 42, Alman veya Rus Lisanı'ndan 41;⁸ 3.sınıfta ise Lisan-ı Fransevi'den 43, Alman veya Rus Lisanı'ndan ise 36 not aldığı görülmektedir.⁹

Mevcut bilgi ve belgeler neticesinde yapılacak bir değerlendirmeye; Mustafa Kemal Atatürk'ün Harp Okulu'nda okuduğu dönemde yabancı dil olarak Fransızca, Almanca ve Rusçanın öğretildiği, kendisinin bu dersler arasından Almanca ve Fransızca eğitimi aldığı, bu dersler için üst not bareminin 45 olduğu dikkate alındığında, 36 ve 43 gibi notlar alarak sınıfını geçmesinin yabancı dil seviyesinin çok iyiye yakın bir düzeyde olduğunun göstergesi olarak kabul edilebileceği söylenebilir. Her ne kadar yukarıda isimleri zikredilen bazı araştırmacılar tarafından Harp Okulu'nda "*Alman veya Rus lisanı*" okuduğu şeklinde ifadeler kullanılmış olsa da kendisinin Rusça dersleri aldığına dair şu ana kadar hiçbir somut belge öne sürülmüş değildir. Yine kendisinin Fransızca ve Almanca eserler okuduğu ve farklı zamanlarda bu iki dilde konuşmalar yapıp, mektuplar yazarak, notlar tuttuğu bilinmekle birlikte; Rusçaya ait bu tür bir bulgu yoktur.

Harp Akademisi.

Mustafa Kemal Atatürk, Harp Akademisi'ne 57'nci sınıf olarak 9 Ocak 1902 tarihinde

⁸ KHO Arşivi, Harp Okulu 2.Sene Notlarını Gösterir Miladi 1900 Tarihli Numara Defterinin Türkçe Transkripsiyonu, 20 Numaralı Defter.

⁹ KHO Arşivi, Harp Okulu 3.Sene Notlarını Gösterir Rumi: 1317, Hicri: 1319, Miladi: 1901 Tarihli Numara Defterinin Türkçe Transkripsiyonu 22 Numaralı Defter.

girmiş ve 11 Ocak 1905'te kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur (Harp Akademilerinin 127 Yılı, 1975, s. 39-40).

Büyük Erkân-ı Harp 2'nci Şube Müdürü Kurmay Albay Muharrem Mazlum tarafından 1930 yılında hazırlanan "*Erkân-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademisi) Tarihçesi*" adlı eserde; Rumi 1311-1317 yılları arasında Harp Akademisi'nde okutulan dersler arasında yabancı diller Fransızca ve Almanca gösterilmektedir. Nitekim 1311 (miladi 1895) tarihinde Harp Akademisi'nde muallimlik yapanların listesi incelendiğinde; Fransızca derslerinin Musevi Mösyö Lüpo, Almanca derslerinin (Türkçeye Silahlı Millet-Topyekûn Harp olarak çevrilen) Millet-i Müsellaha adlı Almanca kitabın mütercimi Yarbey Tahir Bey tarafından verildiği görülmektedir. Burada dikkat çekici husus, Kurmay Albay Muharrem Mazlum tarafından kitapta Harp Akademisi'nde Fransızca ve Almanca okutulduğu belirtilmesine rağmen, muallim listesinde Nermi Bey'in Rusça muallimi olarak gösterilmesidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi'nde okuduğu yıllara tekabül eden 1317 (miladi 1901) tarihinde muallimlik yapanların listesi incelendiğinde ise Almanca derslerine Nuri Bey'in, Fransızca derslerine Mösyö Maks'ın girdiği; ancak listede Rusça öğretmenine yer verilmediği tespit edilmiştir. Harp Akademisi'nden 1320 (miladi 1905) yılında mümtaz piyade yüzbaşı olarak mezun olan Ahmet Suat Efendi'nin şهادetnamesindeki "*Erkanıharbiye Namzedi Programı*"na göre ise Harp Akademisi'nin her üç yılında da Fransızca ve Rus lisanı öğretilmektedir (Muharrem Mazlum, 1930, s. 36-51). Bu durum Kurmay Albay Muharrem Mazlum Bey tarafından verilen bilgilerin başka kaynaklarla teyit edilmesini zorunlu kılmaktadır.

Harp Okulu Arşivinde bulunan defterlerde Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1.sınıfta Fransızcadan 36, Almanca veya Rusçadan 33, 2.sınıfta Fransızcadan 38, Almanca veya Rusçadan 42 not aldığı görülmektedir.¹⁰

Tarihçi-yazar Enver Behnan Şapolyo, O'nun yabancı dil bilgisini "*kurmay subay*" olmasına bağlamakta ve Fransızca ile biraz da Almanca bildiğini söylemektedir (Şapolyo, 1958, s. 66).

Mustafa Kemal Atatürk'ün sınıf arkadaşlarından Asım Gündüz ise anılarında; "*Yabancı lisana karşı da büyük bir hevesi vardı. Bu maksatla Beyoğlu'nda bir Fransız madamına pansiyoner olmuştu. Bu Fransız kadın, Fransız Sefareti kuryeleri ile İttihatçıların Paris'te yayınladıkları gazeteleri getiriyor ve Mustafa Kemal'e veriyordu. Fransız kadın, aynı zamanda Fransızca dersi veriyordu. Bizler vatan, millet ve Türklük fikirlerini, ilk defa Harp Akademisi sıralarında O'ndan duymuştuk. (...) Mustafa Kemal iyi Fransızca bilirdi. Harbiyede iken her tatilde Selanik'te bir Fransız okulunun tatil kurslarına devam ederek lisanını ilerlettiğini söylerdi.*" (Borak, 1999, s. 71) demektedir.

Yine literatürde O'nun Fransızca öğrenmeye büyük önem verdiği konusunda birbirine benzer birçok ifade görmek mümkündür (Güler, 1999, s. 42; Unat, 1963, s. 601-624; Coşar, 1973,

¹⁰ KHO Arşivi, Harp Akademisi 1.ve 2.Sene Notlarını Gösterir Rumi: 1318, Hicri: 1320, Miladi: 1902-1903 Tarihli Numara Defterinin Türkçe Transkripsiyonu 26 Numaralı Defter.

s.210-211; Akyüz, 1981, s. 116).

Mevcut bilgi ve belgeler üzerinden yapılan çapraz okumalar neticesinde; Mustafa Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi'nde bulunduğu dönemde yabancı dil olarak Fransızca, Almanca ve Rusçanın öğretildiği, kendisinin bu dersler arasından Almanca ve Fransızca eğitimi aldığı söylenebilir. Kimi kaynaklarda geçen "*Rusça (bazıları için Almanca)*" okuduğu yönündeki ifadeler ise şu ana kadar hiçbir somut belge ile desteklenebilmiş değildir. Ayrıca bütün eğitim hayatı boyunca Almanca ve Fransızca eğitimi almış bir kimsenin, bir nevi lisansüstü eğitim olarak kabul edilebilecek Harp Akademisi yıllarında Almancanın yerine Rusça dersleri almaya başlaması eşyanın tabiatına da aykırı olacaktır.¹¹ Yine Fransızca ve Almanca eserler okuduğu ve farklı zamanlarda bu iki dilde konuşmalar yapıp, mektuplar yazarak, notlar tuttuğu bilinmekle birlikte; Rusça 'ya ait bu tür bir bulguya rastlanmamıştır.

Kıt'a Hayatı Boyunca Aldığı Dil Eğitimi ve Dil Seviyesinin Gelişimine Yönelik Gayretleri

Mustafa Kemal Atatürk, Harp Akademisi'nden mezun olduktan sonra Şam'daki 5'inci Ordu'ya atanmıştır. Burada bulunduğu süre zarfında arkadaşları ile birlikte Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurmuş ve cemiyet mensuplarından Doktor Mustafa Cantekin'in dükkânında felsefe, sosyalizm ve devrime ilişkin Fransızca kitaplar okumuştur (Turan, 2004, s. 63). Kendisinin 1907 yılına kadar kaldığı bu coğrafyada Arapça ile ilgilendiğine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Nitekim uluslararası arenada Mustafa Kemal Atatürk üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan İngiliz yazar Andrew Mango, bu dönemde Mustafa Kemal Atatürk gibi Türk kökenli subayların kendi aralarında yalın bir Türkçe ile konuştuklarını ifade etmektedir (Mango, 2000, s. 29-30).

Şam'dan izinsiz olarak Selanik'e geçen Mustafa Kemal Atatürk, sonraki günlerde buradaki 3'üncü Ordu'ya atanmıştır (Özkaya vd., 2003, s. 31-37).

Burada "*Kolağası*" rütbesindeyken o sırada değişmiş olan piyade talimatnamesinin uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla Berlin Askeri Akademisi Kadim Müdürlerinden General Litzmann'ın "*Seferber Mevcudunda Takım, Bölük ve Taburun Muharebe Talimleri*" adlı eserini "*tercüme ederek*" takımla ilgili kısmını "*Takımın Muharebe Talimi*" adıyla Selanik'te, bölükle ilgili kısmını da "*Bölüğün Muharebe Talimi*" adı ile İstanbul'da yayımlamıştır (Arı, 2006, s. 3-23; Özkaya vd., 2003, s. 41-42). O'nu bu girişime iten gerekçe o tarihte kullanımda olan talimnameleri yeterli bulmaması ve tecrübe edilmiş yeni yabancı eserlerin her rütbedeki Türk askeri tarafından öğrenilmesi gerektiğine olan inancıdır. Bu nedenle, kitapların daha kolay anlaşılması için orijinal eserlerde harflerle gösterilen şahıslar yerine tercüme esnasında Türkçe isimler kullanılmış, haritadaki yer adları da yine Türkçe olarak konmuş, diğer kısımlar ise aslına sadık kalarak tercüme edilmiştir (Atatürk'ün Askerliğe Dair Eserleri, 1959, s. 9-11). 10 Şubat 1324 tarihinde basılan "*Takımın Muharebe Talimi*" adlı kitabın giriş kısmında

¹¹ Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim hayatı boyunca farklı okullarda aldığı dersleri ve bu derslere dair başarı notlarını gösteren defterlerin Türkçe transkripsiyonları EK-2'dedir.

talimatname değişikliğine gidilmesinin gerekçelerinden bahsedilmiş ve ardından da özetle “nasıl harp edilecekse, öyle talim yapılması” gerektiği anlatılmış, her ne kadar harpte kesin netice meydan muharebeleri ile alınsa da “dağınık nizamda kumanda ve idare-i ateş cüzütamı kaideten takımdır.” denilerek takımın vazifesinin önemine dikkat çekilmiş, örnek senaryolarla eğitim faaliyetine dair detaylar anlatılmıştır (Atatürk'ün Askerlikle İlgili Çeviri Kitapları, 1998, s. 75-124). 1328 yılında basılan “Bölüğün Muharebe Talimi” adlı kitap ise meskûn mahal muharebesi-düşman topçusuna karşı muharebe usulleri ile başlamakta, bir müdafaa mevkiinin işgali, taarruzi muharebe gibi konu başlıkları ile devam etmektedir. Eserin sonunda bir adet de kroki bulunmaktadır (Litzmann, 1328, s. 3-47). Ne yazık ki Mustafa Kemal Atatürk'ün, General Litzmann'ın “Seferber Mevcudunda Takım, Bölük ve Taburun Muharebe Talimleri” adlı üçlemesinin taburla alakalı kısmını tamamlamaya fırsatı olmamıştır (Gawrych, 2016, s. 45).¹² Vardar Nehri Havzası'nda yapılan tatbikata Goltz Paşa ile birlikte katılan Mustafa Kemal Atatürk, 29 Ağustos 1909'da Köprülü civarında Cumalı'da bir süvari tugayının tatbikat talimlerini de teftiş etmiş ve orada geçirdiği on günlük sürece ait detayları yedi adet krokiyle birlikte aynı yıl Selanik'te “Cumalı Orduğâhı” adıyla yayımlamıştır (Özkaya vd., 2003, s. 47).

Gerek Litzmann'ın eserlerini tercüme ederek Takım ve Bölüğün Muharebe Talimi adlarıyla iki ayrı kitap yayımlaması, gerekse Goltz Paşa ile Vardar Nehri Havzası'nda yapılan tatbikata katılarak, yakın çalışma arkadaşlığı yapması, kendisinin Almanca seviyesinin yeterliliği hakkında bir fikir verebilir.

Bunun dışında 1910 yılı baharında Almanların Rhain kıyılarında düzenlediği askeri manevraya karşılık Fransa'nın Kuzey Fransa'daki Picardie bölgesinde 17-21 Eylül 1910 tarihlerinde düzenlediği manevralara Osmanlı Devleti'ni temsilen Binbaşı Fethi Okyar ve Binbaşı Selahaddin Bey ile birlikte Mustafa Kemal Atatürk de katılmıştır. Bu manevralar sırasında O'nun, harekât planını hazırlayan gruptan bir Fransız albaya harekâtın başarı durumu, gözden kaçılan hususlar ve icra safhasında yaşanan zafiyetlere dair gözlemlerini içeren tafsilatlı bilgi verdiği bilinmektedir. Nitekim bu diyalogdan etkilenen albay konuyu Fransız General Foch'a kadar ulaştırmış ve bahse konu generalin özel davetiyle bir ziyafete davet edilerek tanıştırmışlardır (Önder, 1998, s. 527-532). Farklı kaynaklarda Mustafa Kemal Atatürk'ün Fransız zabitleriyle askeri münakaşalarda bulunarak herkesin dikkatini çektiği şeklinde ifadelere de rastlanmaktadır (Şapolyo, 1958, s. 104). Fransız subayların Türkçe (Osmanlı Türkçesi) bildiklerini iddia etmek doğru olmayacağından, bu diyalogların Fransızca gerçekleştiği ve bu durumun Mustafa Kemal Atatürk'ün Fransızca bilgisini tescilleyen olaylardan biri olduğu iddia edilebilir.

Osmanlı-İtalyan Harbi sırasında Mustafa Kemal Atatürk ile bir kısım İttihat ve Terakki Cemiyeti/Teşkilât-ı Mahsusa mensubu subayın kimliklerini gizleyerek,¹³ maske görevlerle

¹² Mustafa Kemal Atatürk tarafından tercüme edilen “Takımın Muharebe Talimi” ve “Bölüğün Muharebe Talimi” adlı kitapların kapak ve ilk sayfaları EK-3'tedir.

¹³ Mustafa Kemal Bey'in, “Şerif” takma adıyla, Mısır üzerinden Derne'ye gittiği Salih Bozok'a yazdığı özel mektuplarından anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz.: Borak, 2004, s. 28-29.

Kuzey Afrika'ya gittikleri bilinmektedir (Levent, 2019, s. 93-94). MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Bşk.lığı Arşivi'nde yer alan bir şifreli telgraftan, o tarihte kurmay binbaşı rütbesinde olan Mustafa Kemal Atatürk'ün 30 Aralık 1911'de Derne'ye muvasalat ettiği ve Şark Gönüllü Kumandanlığı'nı üstlendiği,¹⁴ TTK Arşivi'ndeki başka bir arşiv belgesinden de 1912 yılında Derne Komutanlığı görevini yürüttüğü anlaşılmaktadır.¹⁵

Bu dönemde yerel aşiretler ile birlikte çalışan ve onları İtalyan işgaline karşı direniş için organize eden Mustafa Kemal Atatürk'ün, aşiret mensuplarıyla iletişimi nasıl gerçekleştirdiği konusunda çok fazla kayıt yoktur. Bununla birlikte Orhan Koloğlu, Mustafa Kemal Atatürk'ün Arapça bilmemekle birlikte; 1905 yılında Şam'da, 1908 yılında ise II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine oluşan tepkiyi bastırmak amacıyla üç ay süreyle Libya'da kaldığından, Arap kültürüne ve coğrafyaya vakıf olduğunu ifade etmektedir (Koloğlu, 2013, s. 77-79).

Ancak Koloğlu'nun bu iddiasına biraz mesafeli yaklaşmak gerekebilir. Çünkü Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri rüştiye döneminde Arapça-Farsça dersleri aldığı bilinmektedir. Bununla birlikte eğitim safahatının sonraki döneminde müfredatta bu derslere yer verilmemesi nedeniyle Arapça bilgisini ilerletmemiş olduğu tasavvur edilebilir. Bu noktadan hareketle kendisinin askeri idadi döneminde aldığı Arapça eğitimine ilave olarak, Şam ve Libya'da geçirdiği sürenin de etkisiyle muhtemelen belli başlı Arapça kelimeler ile askeri terimlere vakıf olduğu, ancak aşiretler ve yerel yetkililerle olan iletişiminin tercümanlar vasıtasıyla sağlandığı çıkarımında bulunulabilir.

Mustafa Kemal Atatürk, 27 Ekim 1913 tarihinde Sofya Ataşemiliterliği'ne atanmış, 11 Ocak 1914 tarihinden itibaren Belgrad ve Çetine Ataşemiliterliklerini yürütme görevi de kendisine tevdi edilmiş, Ocak 1915 tarihine kadar da Sofya'da kalmıştır.¹⁶

Sofya'daki görevi sırasında İstanbul'dan uzak kalmamak, oradaki gelişmeleri takip edebilmek amacıyla 31 Mart Vak'ası sonrasında tanıştığı ve hatta kendisinden bir süre Fransızca dersleri de aldığı Madam Corinne¹⁷ ile mektuplaştığı bilinmektedir. 21 Kasım 1913 tarihinden başlayan ve 1916 yılına kadar devam eden süreçte Madam Corinne'e yazdığı on beş mektup, beş kart ve iki telgraftan çok büyük bir kısmının Fransızca olması, O'nun

¹⁴ MSB Arşiv ve Askeri Tarih D.Bşk.lığı Arşivi, OİH Kataloğu, Dosya No: 157-20, Klasör No: 34.

¹⁵ TTK Arşivi, TB Koleksiyonu, Dosya: 150, No: 7.

¹⁶ Kara Harp Okulu resmi örün sitesi, Erişim adresi: <http://www.kho.edu.tr>. Afet İnan bunlara Bükreş'i de eklemektedir. Detaylı bilgi için bkz.: İnan, 1956, s. 15.

¹⁷ Cenova kökenli bir ailenin kızı olan Corinne'nin büyükbabası Gregoire Osmanlı tabiiyetine geçerek sarayda tercüman olarak görevlendirilmiştir. Babası Luigi ise tıbbiyeyi İstanbul'da bitirmiş ve liyakatinden dolayı "paşa" unvanı verilmiş ve adını da "İsmet" olarak değiştirmiştir. Bu ailenin üç çocuğundan biri olan Corinne, 1883'te doğmuş, güzel sanatlara eğilimli olduğundan Paris Konservatuarı'na yazılmış, piyano ve şan bölümlerini bitirmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönen Corinne, Harp Okulu'nda öğretim görevlisi olarak görev yapan Yüzbaşı Ömer Lütfi Bey ile tanışmış ve evlenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Harekât Ordusu ile birlikte İstanbul'a geldiği dönemde arkadaşı Ömer Lütfi Bey, O'nu Corinne ve ailesiyle tanıştırmıştır. Ömer Lütfi Bey, Balkan Muharebeleri sırasında şehit düştükten sonra da Mustafa Kemal Atatürk ile Madam Corinne arasındaki dostluk devam etmiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Özverim, 2007, s. 23-65.

Fransızca'yı iyi bildiğini düşündürmektedir.¹⁸ 21 Kasım tarihli ilk mektubunda İstanbul'dan Sofya'ya olan tren yolculuğu esnasında O'nun Almanca'dan başka bir dil bilmeyen bir Alman ile arkadaşlık yaptığını ve Madam Corinne ile yaptığı çalışmalara güvenerek bu bey ile diyaloga girme cesaretini gösterdiğini ifade etmektedir. İkili arasındaki bu mektuplardan bazılarındaki imla hatalarının Madam Corinne tarafından düzeltilmiş de bilinmektedir (Turan, 2004, s. 54).

Ataşemiliter olarak görev yaptığı dönemde Mustafa Kemal Atatürk, Sofya'da Avusturyalı bir ailenin yanında pansiyoner olarak kalmış ve bu evin kızı olan Hilda Christianus ile dostluk kurmuştur. İstanbul'a döndükten sonra da Madam Hilda ile olan diyalogunu mektuplar vasıtasıyla sürdürmüş ve Çanakkale Muharebeleri esnasında Madam Hilda'ya yazdığı 6 Haziran 1915 tarihli mektupta; "... Sizin bana verdiğiniz Almanca derslerini asla unutmadım..." demiştir.¹⁹ Çanakkale'den gönderdiği 20 Temmuz 1331 (1915) tarihli mektubunda da yeni kitaplar aldıracağını söyleyerek Madam Corinne'den birkaç Fransızca roman adı istediği görülmektedir. (Avcı, 2017, s. 153). Yine o dönemde gazeteci sıfatıyla Çanakkale'de Mustafa Kemal Atatürk ile görüşen Ruşen Eşref Ünaydın, kendisinin masasının üzerinde Balzac'ın Colonel Chabert, Maupassant'ın Boule de Suif, Lavedan'ın Cervir adlı eserlerinin bulunduğunu müşahede etmiştir (Ünaydın, 1954, s. 16-17). Sonraki yıllarda da harp meydanlarında yabancı dilde okumalara devam eden Mustafa Kemal Atatürk'ün, Doğu Cephesi'nde bulunduğu döneme ait 19 Kasım 1916 tarihli günlüğünde Alphonse Daudet'nin aralıklarla okuduğu "*Sapho-Moeurs Parisiennes (Safo-Paris Âdetleri)*" adlı romanını bitirdiği anlaşılmaktadır (Tezer, 1995, s. 72).

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1917 yılında Velihaht Vahdettin ile yaptığı Almanya ziyareti sırasında, Kaiser Wilhelm ile tanışma merasiminde Kaiser'in Almanca hitaplarını anladığı; ancak Fransızca cevap verdiği bilinmektedir. Yine onurlarına verilen akşam yemeğinde Kaiser ile Lüdendorf arasındaki Almanca konuşmaları anladığı ve Lüdendorf ile Fransızca sohbet ettiği de anlaşılmaktadır (Atatürk, 1992, s. 38-53).

Mustafa Kemal Atatürk, Almanya dönüşü hastalandığından tedavi ve istirahat için Viyana yakınlarındaki Kotaj Sanatoryumu ve Karlsbad'a gitmiştir. Kendisinin Karlsbad'daki tedavi sürecinde tuttuğu günlük, O'nun hakkında bazı bilgilere ulaşabilmeyi mümkün kılmaktadır. Günlükten anlaşıldığı kadarıyla, Karlsbad'da her şeyden önce kısa bir süreliğine de olsa dinlenmek, yabancı dilini geliştirmek, kitap okumak, ülkesinin geleceğine yönelik düşüncelerini gözden geçirmek ve bunları başkalarıyla tartışmak için bir fırsat yakalamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün hemen her koşulda kitap okumak için özel bir çaba gösterdiği ve okumanın kendisi için nasıl vazgeçilmez bir alışkanlık olduğu, yabancı dil bildiği ve ilerletmek konusunda kararlı olduğu günlükte açıkça görülebilmektedir (Uzun, 2016, s. 177-178).

¹⁸ Mustafa Kemal Atatürk'ün Madam Corinne'e yazdığı Fransızca mektupların orijinali EK-4'tedir.

¹⁹ Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi resmi ürün sitesi, Erişim adresi: <http://atam.gov.tr>; Turan, 2004, s. 51.

Bahse konu günlüklere ait detayları Afet İnan'ın eserlerinde görmek mümkündür. İnan, "*Kemal Atatürk'ü Anarken*" adlı kitabında, Mustafa Kemal Atatürk'ün tedavi sürecinde beş defter hacminde Fransızca ve Türkçe günlük tuttuğunu ifade etmektedir (İnan, 1956, s. 16). Yine İnan tarafından hazırlanan "*Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*" adlı kitapta ise bahse konu günlüklerin 13 Temmuz 1918 Cumartesi gününden 14 Temmuz 1918 Pazar gününe kadar olan iki günlük kısmının tamamen Fransızca yazıldığı, diğer sayfalarda da kısmen Fransızca ifadelerle yer verildiği görülmektedir (İnan, 2018, s. 25).

Mustafa Kemal Atatürk, burada geçen süre zarfında birçok kitabı Fransızca aslından okumuş (Şenalp, 1989, s. 369-377), çevresindekilerle genellikle Fransızca iletişim kurmuş, Almanca ve Fransızca dersleri almıştır.

Hatıralarında geçtiği kadarıyla 2 Temmuz Salı günü Almanca muallimesi Paula Klemm ile görüşmüştür. Bu görüşme kendisinin Almanca seviyesi ve Almanca derslerinden beklentilerinin anlaşılması açısından son derece kıymetli ipuçları barındırmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün, Paula Klemm ile bu ilk görüşmesinde; "*Madmazel, dedim, ben senelerce mektebde gramer okudum, lektör yaptım, resitasyon ezberledim; fakat Almancayı öğrenmedim. Şimdi Almanca öğrenmek istiyorum.*" şeklindeki sözleri, kendisinin eğitim hayatı boyunca Almanca dersleri aldığı bir kez daha teyit edilmesine anlamına gelmektedir. Yine bu diyalogun ilerleyen bölümlerinden kendisinin Almanca yazma ve ikili konuşmalar konusunda da hiçbir zorluk çekmediği; ancak yine de Almanca seviyesinden memnun olmadığı anlaşılmaktadır. 12 Temmuz tarihli notları arasında, İsviçreli bir kadından Fransızca ders için haftalığı 100 krona anlaştıkları ve bu kadının çok güzel bir aksanla Almanca konuştuğuna dair bilgiler vardır. 13 ve 14 Temmuz tarihlerinde tamamen Fransızca olarak tuttuğu notlarda; 13 Temmuz'da Fransızca bir kitap okuduğunu ve Almanca ders çalıştığını söylemektedir. Yine bu notlardan Fransızca ders almak için Madam Heiniche'ye gittiğini, bu ders esnasında Balzac'ın bir eserini okurken telaffuzunu düzeltmesini ve bilmediği kelimeleri izah etmesini istediği, Madam Heiniche'nin kendisinin Fransızca telaffuzunu beğendiği anlaşılmaktadır (İnan, 2018, s. 33-34)

Günlüklerde yer alan; "*15-20 Temmuz 1918: 6 günlük sergüzeşti günü gününe yazmak müyesser olmadı. Bugünler zarfında Almanca dersine hitam (son) verildi.*" (İnan, 2018, s. 55-56) sözleri de 2 Temmuz tarihinde başlayan bu Almanca derslerinin çok uzun soluklu olmadığını göstermektedir.

Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi'nde Yabancı Dil Kullanımı

Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim hayatı boyunca öğrendiği ve şahsi gayretleriyle geliştirdiği Fransızca ve Almancayı Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Milleti'nin menfaatleri doğrultusunda büyük bir etkinlikle kullandığı görülmektedir.

Millî Mücadele Dönemi'nde Türk halkından yana net bir tavır sergileyen Fransız Pierre Loti'ye, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi sıfatıyla yazdığı 3 Kasım 1921 tarihli Fransızca mektup bunun göstergelerinden biridir (Borak, 2004, s. 270-271). Yine Millî Mücadele

Dönemi'nde Ankara'ya gelen Fransız gazeteci Berthe Gaulis başta olmak üzere yabancı ziyaretçilerle yaptığı görüşmelerde de Fransızca'yı tercih etmiştir. 1922 yılı sonlarında Ankara'da Mustafa Kemal Atatürk ile defaten görüşen İngiliz gazeteci Grace Ellison da O'nun Fransızca'yı seçkin sözcüklerle kullandığını, Türkçe'de ise usta bir konuşmacı olduğunu belirtmektedir (Ellison, 1999, s. 185). ABD Büyükelçisi Sherril ise; *"İlk görüşmede adet olduğu üzere sadece Türkçe konuşur. Eğer konu ile ilgilenirse nefis bir Fransızca ile devam eder."* demektedir. Bununla birlikte Mustafa Kemal, çok önemli gördüğü konular tartışılırken tercüman kullanmayı yeğlemiştir (Turan, 2004, s. 54-55).

Cumhurbaşkanlığı döneminde de yabancı diplomat/devlet adamlarıyla yaptığı özel ve resmi görüşmelerde Fransızca'yı tercih etmiştir. Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle verilen bir akşam yemeğinde elçilerle iletişim kurarken çevirmenin performansını yetersiz bularak, *"Sizler hep Fransızca konuşuyorsunuz, ben de Fransızca biliyorum, şu halde bu dilde konuşalım."* cümlesini sarf etmesi ve ardından sözlerini Fransızca olarak sürdürmesi, kendisinin Fransızca seviyesinin yüksekliği konusunda fikir vermektedir (Ceyhan, 1988, s. 54).

Yine katıldığı bazı uluslararası toplantılarda da Fransızca konuştuğu bilinmektedir. 25 Ekim 1931'de Ankara'da toplanan II. Balkan Konferansı'nın son oturumunda yapmış olduğu Fransızca konuşma bu durumun en bilindik örneklerinden biridir. Bu konuşma sırasında özetle, savaşmak suretiyle kitleleri birbirine boğazlatmanın insanlığa yakışmayan bir davranış olduğunun altını çizmiş ve insanları mutlu kılmanın karşılıklı sevgi, anlayış, maddi/manevi ihtiyaçların karşılanmasından geçtiğine vurgu yapmıştır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1959, s. 272-273).

Kendisinin Fransızca'yı tercih etmekle birlikte, Almancasına da güvendiği ve 21-24 Mart 1930 tarihleri arasında *"Vossigche Zeitung"* adlı Alman gazetesine verdiği Almanca demeçte, Kur'an-ı Kerim'in ve İslam Peygamberinin hayatına ait bir kitabın Türkçeye çevrilmesi hakkında değerlendirmelerde bulunduğu bilinmektedir (Ceyhan, 1988, s. 60).

Özel Kütüphanesinde Bulunan ve Yabancı Dilde Okuduğu Kitaplar

Mustafa Kemal Atatürk'ün okuduğu kitaplar ve bu kitap grubu içinde yabancı dilde hazırlanmış olanların dillere göre tasnif edilmesi, kendisinin bildiği yabancı diller hakkında fikir verebilir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün sahip olduğu kitap sayısı konusunda birbirine yakın rakamlar telaffuz edilmekle birlikte, 1973 yılında Milli Kütüphane Genel Müdürü iken Atatürk'ün Özel Kütüphanesi'nin kataloğunu hazırlayan Müjgân Cunbur, Çankaya'da 1903 ve Anıtkabir'de 2092 kitabın künyesini çıkarmıştır. Bu durumda O'nun 3.995 adet kitaba sahip olduğu söylenebilir (Cunbur, 1973, s. VIII). Kendisinin okuduğu kitaplar arasında; Fransız edebiyatına dair 121 kitap (%2,8), Alman diline ait 61 kitap (%1,4), İngiliz diline ait 61 kitap (%1,4), Fransız diline ait 58 kitap (%1,3) bulunmaktadır. Bu kitaplardan büyük bir kısmının Fransızca olarak işaretlendiği görülmektedir (Yalman, 2014, s. 244-245). Kendi kitaplarının

yanı sıra özellikle İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nden farklı zamanlarda kitaplar ödünç aldırdığı ve bu kitaplar arasında kendi kütüphanesinde çevirisi bulunduğu halde orijinalinden okumayı tercih ettiği, Durkheim'a ait üç adet kitabın olduğu da bilinmektedir (Avcı, 2017, s. 155).

Kendisinin Rusça bilmediği ve Fransızcaya hâkim olduğunun göstergelerinden biri de Profesör Solovev'in (Sergey Mihayloviç) yazmış olduğu "*Rusya Tarihi*" kitabını Fransızca tercümesinden okumasıdır (Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, 1985, s. 284).

Yine kütüphanesinde "*Timurlenk: The Mulfufat Timury or autobiographical memories of the Moghul Timur*" gibi İngilizce kitaplar ile Renato Bova Scoppa'nın "*Stambul*" adlı İtalyanca kitabının da bulunduğu ve kendisinin âdeti olduğu üzere bu eserlerin sayfalarında bazı işaretlemeler yapıldığı bilinmektedir (Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, 1985, s. 289, 293). Bu durum ilk anda O'nun İngilizce ve İtalyanca bilip bilmediği konusunda bir soru işareti oluştursa da kendisinin o tarihe kadar İngilizce ve İtalyanca üzerine hiçbir eğitim almamış olması ve Afet İnan'ın, Mustafa Kemal Atatürk'ün okuduğu kitaplardaki işaretlerin bir kısmının kendisine ait olduğu yönündeki beyanı, bahse konu işaretlemelerin üçüncü kişilerce yapılmış olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir (Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu, 1973, s. IX).

Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat yaptığı okumalar dışında, kısa sürede okunmasını istediği kitaplar ile İngilizce gibi kendisinin bilmediği dillerdeki eserleri güvendiği arkadaşlarına ve uzmanlara okuttuğu da bilinmektedir (Turan, 2004, s. 64). Auguste Comte, Voltaire, Desmolunis, Montesquieu, Rousseau gibi Fransız filozofların yapıtlarından yararlanan Mustafa Kemal Atatürk'ün, Max Beer'in "*Sosyalizm ve Sosyal Mücadelenin Umumi Tarihi*" adlı yapıtını Fransızca'dan (Borak, 1999, s. 77), Arthur Williams'ın "*İleri Bakmak*"²⁰ ve Albay James Churchward'ın "*Kayıp Mu Kitası*" adlı eserlerini İngilizceden çevirtmesi bu durumun somut örneklerindedir (Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, 1985, s. 173-180).

Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk ile 29 Ocak 1923-5 Ağustos 1925 tarihleri arasında evli kalan Latife Hanım'ın da İstanbul Arnavutköy Amerikan Koleji'nde okuduğu, İsviçre ve Fransa'da kaldığı, Avrupa'nın en iyi yükseköğretim kurumlarından biri olan Sorborne Üniversitesi'nde siyaset ve hukuk eğitimi aldığı, Fransızca, İngilizce ve Almanca seviyesinin çok iyi olduğu bilinmektedir (İnce, .2013, s. 69-75).

Dolayısıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün İngilizce konusunda çevresindeki bürokratlar, tercümanlar ve eşi Latife Hanım'dan da destek aldığı ve İngilizce kitaplar üzerindeki işaretlemelerin de bunlara ait olabileceği şeklinde bir yorumda bulunulabilir.

Sonuç

Ortaya konulan bilgi ve belgeler ışığında Mustafa Kemal Atatürk'ün iyi derecede Fransızca ve Almanca bildiği, hatta Fransızca seviyesinin Almanca seviyesinden biraz daha

²⁰ Bahse konu kitabının orijinal İngilizce sayfalarının üzerine yapılmış Türkçe (Osmanlı Türkçesi) çeviriyi göstermek adına iki sayfası EK-5'te verilmiştir.

iyi olduğu ve konuşmak durumunda kaldığı zamanlarda öncelikle Fransızca'yı tercih ettiği söylenebilir.

Kendisinin Fransızca ve Almancaya yönelmiş olmasının sebeplerinin başında eğitim hayatının önemli bir bölümünü geçirmiş olduğu askeri okullarda ağırlıklı olarak bu dillerin öğretiliyor olması gelmektedir. Osmanlı Ordusu birbiri ardınca Fransız ve Alman ekollerini benimsemiş, bu durum doğal olarak askeri okulların müfredatına da yansımıştır. Bu noktadan hareketle, Mustafa Kemal Atatürk'ün okul döneminde Almanca ve Fransızca öğrenmesi, O'nun için bir tercih değil; bir nevi zorunluluk olmuştur denilebilir. Ancak okullarda verilen eğitimle yetinmediği ve dil seviyesini geliştirmek adına büyük bir gayret sarf ettiği aşikârdır. Bu amaçla özel kurslar aldığı, yabancı uyruklu dostlarıyla karşılıklı mektuplaşarak yazım dilini geliştirmeye çalıştığı, katıldığı uluslararası manevralar, resmi ziyaretler ve vermiş olduğu demeçlerle dil seviyesini geliştirdiği gözlemlenmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün yabancı dil bilmesinin literatüre en büyük katkılarından biri de General Litzmann tarafından Almanca olarak hazırlanmış olan "*Seferber Mevcudunda Takım, Bölük ve Taburun Muharebe Talimleri*" adlı eseri "*tercüme ederek*" takımla ilgili kısmını "*Takımın Muharebe Talimi*", bölükle ilgili kısmını da "*Bölüğün Muharebe Talimi*" adı ile yayımlamış olmasıdır.

Sonuç olarak, Mustafa Kemal Atatürk'ün ulusal ve uluslararası literatürde büyük bir asker/devlet adamı ve bir entelektüel olarak anılmasında, yabancı dil bilgisi ve yurtdışı görev/gezilerinin katkısının yadsınamayacağı, O'nun bir yandan Türk dilinin gelişimi için büyük çaba sarf ederken, diğer yandan da yabancı dil eğitimine ve başka dillerde yayımlanmış eserlerin Türkçeye kazandırılmasına büyük önem verdiği söylenebilir. Kendisinin elli yedi yıllık kısa ömrünün önemli bir kısmının harp meydanlarında geçtiği düşünüldüğünde bu çabanın büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- Kara Harp Okulu (KHO) Arşivi
MSB Arşiv ve Askeri Tarih D.Bşk.lığı Arşivi
Türk Tarih Kurumu (TTK) Arşivi

Kitap, Makale ve Tezler

- Akyüz, Y. (1981). Atatürk'ü yetiştiren öğretmenlerden birkaçı, *Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu (9-10 Nisan 1981) Bildirileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- (1999). Atatürk'ü yetiştiren öğretmenlerden birkaçı, *Atatürk ve Eğitim*, (Haz.) A. Güler, S. Akgül, Ankara: Kara Harp Okulu Basımevi, 11-20.
- Arı, K. (2006). Atatürk'ün yazarlığı ve gazeteciliği, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, 13, 3-23.
- Avcı, M. (2017). *Atatürk dönemi kütüphanecilik faaliyetleri (1923-1938)*, (Doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Aydemir, Ş.S. (2011). *Tek adam Mustafa Kemal: 1881-1919, Cilt: 1*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Atatürk, M.K. (1962). *Nutuk (Vesikalar): Vesika: 144, Cilt: III*. Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü.
- (1992). *Atatürk'ün anıları (1917-1919)*, F.R. Atay, M. Soydan (Kaleme Alanlar), İ. Bozdağ (Sadeleştiren), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Atatürk'ün askerliğe dair eserleri*, (1959). Afetinan Önsözü, Ankara: Doğu Ltd.Şirketi Matbaası.
- Atatürk'ün askerlikle ilgili çeviri kitapları: Takımın muharebe talimi, bölüğün muharebe talimi*, (1998). (Haz.) N.Uğurlu, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri (1906-1938), Cilt II*, (1959). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atatürk'ün okuduğu kitaplar: Yabancı dillerdeki kitaplar*, (1985). G.D. Tüfekçi (Der.), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atatürk'ün özel kütüphanesinin kataloğu*, (1973). (Haz.) Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, Müjgân Cunbur'un Önsözü, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Bayur, Y.H. (1999). Atatürk'ün ailesi, çocukluğu ve eğitimi, *Atatürk ve Eğitim*, (Haz.) A. Güler, S. Akgül, Ankara: Kara Harp Okulu Basımevi, 60-67.
- Borak, S. (1999). Atatürk Harp Akademisi'nde, *Atatürk ve Eğitim*, (Haz.) A. Güler, S. Akgül, Ankara: Kara Harp Okulu Basımevi, 1999, 68-79.
- (2004). *Atatürk'ün özel mektupları*, İstanbul: Şefik Matbaası.
- Cebesoy, A.F. (1967). *Sınıf arkadaşım Atatürk: Okul ve genç subaylık hatıraları*, İstanbul: İnkılâp ve Ata Kitabevleri.
- Ceyhan, E. (1988). Atatürk ve yabancı dil eğitimi, *Eğitim ve Bilim*, 12, 67, 50-61.
- Coşar, Ö.S. (1973). *Atatürk ansiklopedisi, Cilt: 1 (1881-23 Temmuz 1908)*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Cunbur, M. (1973). *Atatürk'ün özel kütüphanesinin kataloğu*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Çam, Y. (1991). *Atatürk'ün okuduğu dönemde askeri okullar: Rüştiye-idadi-harbiye (1892-1902)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Doğumundan ölümüne kadar kaynakçalı Atatürk günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi resmi örün sitesi,
Erişim adresi: <http://atam.gov.tr>.

Düstur, Tertip: 3, Cilt: 15.

Ellison, G. (1999). *Ankara'da bir İngiliz kadını*, O. Olcay (Çev.), Ankara: Bilgi Yayınevi.

Gawrych, G.W. (2016). *Genç Atatürk*, G.Ç. Güven (Çev.), İstanbul: Doğan Kitap.

Güler, A. (1999). *Manastır Askeri Lisesi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri lise öğrenimi*, Ankara: Kara Harp Okulu Basımevi.

----- (2000). *Mustafa Kemal'in Harp Okulu ve Harp Akademisi öğrenimi*. Ankara: Kara Harp Okulu Basımevi.

Güler, A. ve Yalçın, E.S. (2000). *Atatürk: Hayatı, düşünceleri ve kişiliği*. Ankara: Berikan Yayınları.

Harp Akademilerinin 127 yılı: 1848-1975: Şeref dolu yıllar. (1975). İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

İnan, A. (1956). *Kemal Atatürk'ü anarken*, Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası.

----- (1959). *Atatürk hakkında hatıralar ve belgeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

----- (2018). *Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad hatıraları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnce, L. (2013). Atatürk ve Latife Hanım, *Hukuk Gündemi Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, 69-75.

Kara Harp Okulu resmi örün sitesi, Erişim adresi: <http://www.kho.edu.tr>.

Koloğlu, O. (2013). *Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Kurtcephe, İ. ve Balcıoğlu, M. (1991). *Kara Harp Okulu tarihi*, Ankara: Kara Harp Okulu Matbaası.

Levent, Z. ve Avcı, M. (2017). Mustafa Kemal'in eğitim hayatında saklı kalmış bir dönem: Mülâzım-ı evvel Mustafa Kemal, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 60, 513-534.

Levent, Z. (2019). *Kuva-yı Milliye'den Teşkilât-ı Mahsusa'ya gayrinizami harp*, (Doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Litzmann, K. (1328). *Bölüğün muharebe talimi*, Erkân-ı Harbiye Kolağası M.Kemal (Osmanlıcadan Tercüme Eden), İbrahim Hilmi (Tâbi' ve Nâşiri), İstanbul: Mahmutbey Matbaası. (Osmanlı Türkçesi)

Mango, A. (2000). *Atatürk*, F. Doruker (Çev.), İstanbul: Sabah Kitapları.

Muharrem Mazlum, (1930). *Erkân-ı Harbiye mektebi (Harp Akademisi) tarihçesi*, İstanbul: Yıldız Harp Akademileri Komutanlığı Matbaası.

Önder, M. (1998). Atatürk, Fransa-Picardie Manevralarında (12 Eylül-12 Ekim 1910), *Erdem Dergisi Cumhuriyet Özel Sayısı-II*, 11 (32), 527-532.

Özer, B. ve Korkmaz, C. (2016). Yabancı dil öğretiminde öğrenci başarısını etkileyen unsurlar, *EKEV Akademi Dergisi*, 20 (67), 59-84.

Özkaya, Y. vd. (2003). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Özverim, M. (2007). *Mustafa Kemal ve Corinne Lütüf: Bir dostluğun öyküsü*, İstanbul: Doğan Kitap.

Özyurt, C. (2004). Osmanlı'da resmi ulusçuluk ve dil politikası, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3 (3), 155-165.

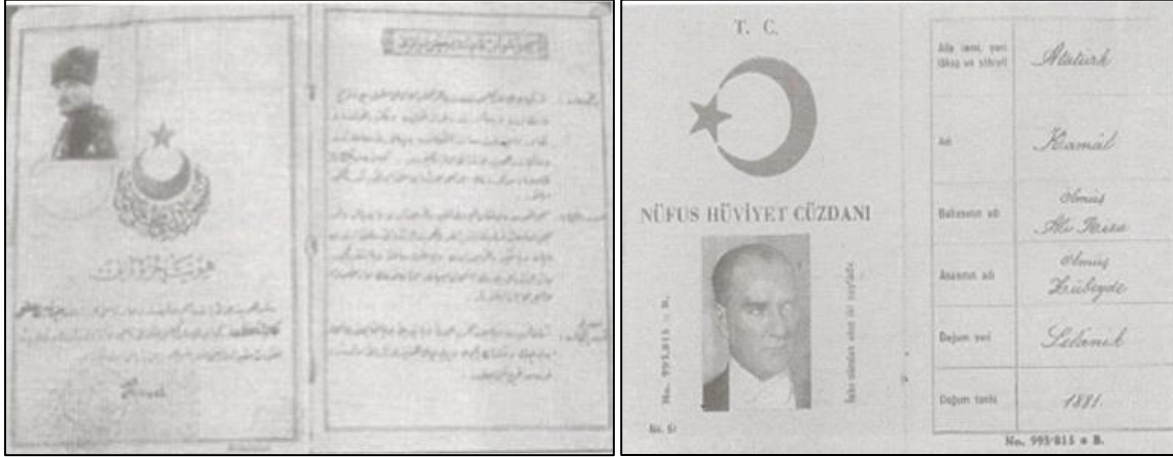
Safa, L. (2017). *Osmanlı döneminde Selanik*, (Yüksek lisans tezi), Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

Sönmez, C. (2004). *Atatürk'ün yetişmesi ve öğretmenleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- Şapolyo, E.B. (1958). *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele tarihi*, İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi.
- Şenalp, L. (1989). Atatürk'te okuma tutkusu, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V (14), 369-377.
- Taşkıran, C. (2009). *Yüzyıllardır harbiye: Harbiye'nin 180 yıllık tarihi ve en büyük Harbiyeli Atatürk*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Tezer, Ş. (1995). *Atatürk'ün hatıra defteri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turan, Ş. (2004). *Kendine özgü bir yaşam ve kişilik: Kemal Atatürk*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Unat, F.R. (1963). Atatürk'ün öğrenim hayatı ve yetiştiği devrin milli eğitim sistemi, *Belleten*, XXVII (105-108), 601-624.
- Uzun, H. (2016). Yazdığı eserlerde Atatürk'ü tanımak ve anlamak: M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad hatıraları, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 59, 165-180.
- Ünal, T. (1968), Harp Okulu tarihi, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 2, 8, 18-21.
- Ünaydın, R.E. (1954). *Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal'le mülâkat*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Yalman, A.E. (1338). BMM Reisi Gazi Mustafa Paşa Hazretlerinin Tarihçe-i Hayatı, *Vakit Gazetesi*, 10 Kanunusâni 1338 (10 Ocak 1922).
- Yalman, A. (2014). *1283 Harbiyeli Mustafa Kemal*, İstanbul: Kastaş Yayınevi.

EKLER

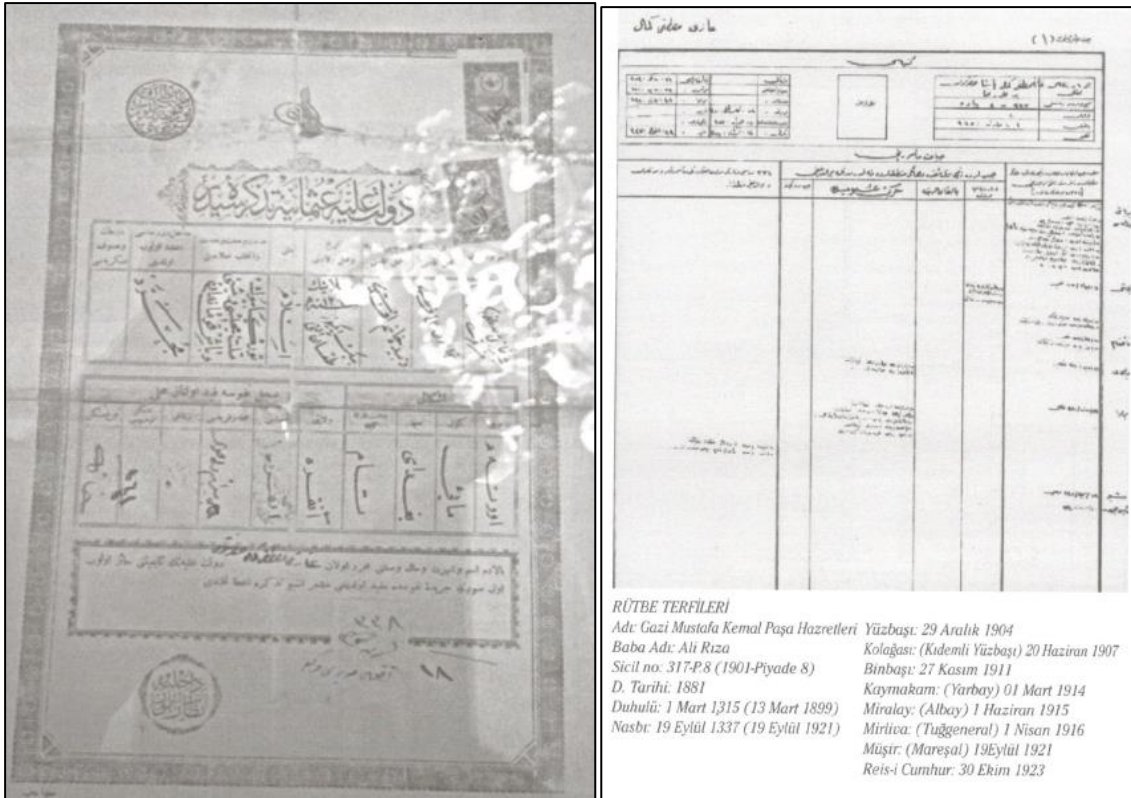
EK-1: Mustafa Kemal Atatürk'ün Nüfus Bilgileri

Ankara Nüfus Müdürlüğüne 27 Ocak 1339 (1923) tarihinde eski harfli verilmiştir.

Yazı inkılâbından sonra Latin alfabesiyle tekrar düzenlenerek Ankara Nüfus Müdürlüğüne verilmiştir.

(Kaynak: KHO Arşivi, Mustafa Kemal Atatürk'e Ait Nüfus Cüzdanları.)

(Kaynak: Mustafa Kemal Atatürk'e Ait Özlük Dosyası Bilgileri (Yalman, 2014, s. 214, 225))

EK-2: Mustafa Kemal Atatürk'ün Okul Yıllarına Ait Defterlerin Türkçe Transkripsiyonu.

Selanik Askeri Rüştîyesi

SELANİK RÜŞDİYE-İ ASKERİYESİ														
DÖRDÜNCÜ SENE ŞAKIRDANI														
SIRA NUMARASI	ESAMİ (İsimler)		MANTIK	HESAB	USUL DEFTERİ	HENDESE	COĞRAFYA	TARİH İSLAM	KAVAYİ-İ OSMANİYE	FRANSTİÇA	İMLA-İ TÜRKİ	HATT-İ FRANSEVİ	RESİM	YEKÜN
			45	45	45	45	45	45	45	45	20	20		445
			18	18	18	18	23	23	23	23	23	14	14	207
1	Ahmet Tevrik	Efendi Tarancı	45	45	45	45	45	45	44	45	20	20		444
2	Süleyman Adil	* Şakıbeddin	45	45	45	45	45	45	44	45	20	20		444
3	Mehmed Genç	* Ahmet Subaşı	45	45	45	45	45	45	44	45	20	20		444
4	Mustafa Kemal	* Ahmet Subaşı	45	45	45	45	45	43	45	45	20	20		443
5	Orhan Nuri	* Sinançık	45	45	45	45	45	44	44	45	20	20		443
6	Mehmet Tevrik	* Abdülrah Kadı	45	45	45	45	45	45	45	45	20	13		428
7	İsmail Hakkı	* İki Şerefe	45	45	45	43	45	45	44	44	45	20	15	431
8	Ömer Efendi	* Hamidiye	43	45	45	45	45	42	42	44	18	12		426
9	Mehmet Makbul	* İki Lüle	45	40	41	41	43	43	37	45	41	16	12	404
10	Ali	* Ahmet Subaşı	44	42	35	36	42	42	40	39	45	20	20	402
11	Mehmet Eşref	* İki Lüle	45	44	44	27	30	41	42	45	45	19	19	401
12	Hamdi	* Haçır İsmail	41	36	45	38	40	38	44	44	43	20	14	401
13	Ziya ?	* Yedi Kufe	45	25	44	34	45	40	44	44	40	20	17	398
14	Murad Nihal	* Kâzım Muhtıdır	42	40	42	37	43	33	43	42	43	18	13	397

M. KEMAL ATATÜRK'ÜN SELANİK ASKERİ RÜŞDİYESİ 4. NCU SENE NOTLARINI GÖSTEREN RUMI 1311, HİCRİ 1313, MİLADİ 1895 TARİHLİ NUMARA DEFTERİNİN TÜRKÇE TRANSKRİPSİYONLU (K.H.O ARŞİVİ 13 NOLU NUMARA DEFTERİ)

(Kaynak: KHO Arşivi, Selanik Askeri Rüştîyesi 4.Sene Notlarını Gösteren Rumi: 1311, Hicri: 1313, Miladi: 1895 Tarihli Numara Defterinin Türkçe Transkripsiyonu, 13 Numaralı Defter.)

EK-2 (Devamı)

Manastır Askeri İdadisi

İKİNCİ SENE ŞAKIRDANI										
SIRA NUMARASI	ESAMİ (İSİMLER)		MİGELLESAT (Tıbbi) (Yabancı)	İNGİLİZCE (İsmatik)	TARİHİ ÜMUMİ	AKADEMİK	FRANZIZCA	RESİM	TARİHİ	YERİN
	BEHER DERSİN TAM NUMARASI		45	45	45	45	45	20	20	20
	BEHER DERSİN ÜS MİZANI		15	15	22,5	22,5	22,5	13,5	13,5	13,5
1	Ahmet Tevfik	Efendi Selanik	45	45	45	44	45	20	20	20
2	Recep Fahrî	" Kayalar	44	45	45	45	44	20	20	20
3	Mustafa Kemal	" Selanik	45	45	45	44	44	20	20	20
4	Abdülkadir	" Yanya	42	44	45	44	44	20	20	20
5	Hüseyin Avni	" Köprülü	41	45	45	44	45	19	20	20
6	Ali Şevket	" Üsküb	42	45	45	44	44	20	19	20
7	Abdübaki	" Üsküb	43	45	45	43	44	19	19	20
8	İsmail Hakkı	" Köprülü	40	44	45	41	43	20	20	20
9	Bekir Hıfzı	" Özi	42	44	44	40	41	20	20	20
10	Abdurrahman	" Selanik	41	44	45	39	43	20	20	19
11	Ali Tevfik	" Selanik	32	42	45	41	39	20	20	20
12	Seyrek	" Üsküb	40	39	37	40	39	20	20	20
13	Cağrı	" Üsküb	35	45	36	38	38	17	18	20
14	İsmail Hakkı	" Üsküb	34	40	43	34	35	20	19	20
15	Ali Yusuf	" Üsküb	33	33	45	42	21	16	17	20
16	Muhammed Hıfzı	" Selanik	31	39	34	34	35	19	16	20

* Ali Tevfik Efendi-Selanik'in not toplamı 283 değı 279, Abdurrahman Efendi-Selanik'in not toplamı 285 değı 287 dir.

M. KEMAL ATATÜRK'ÜN MANASTIR ASKERİ İDADİSİ 2 NCİ SENE NOTLARINI GÖSTEREN RUMİ 1313, HİCRİ 1316, MİLADİ 1897 TARİHLİ NUMARA DEFTERİNİN TÜRKÇE TRANSKRİPSİYONU, (K.H.O ARŞİVİ 14 NOLU NUMARA DEFTERİ)

(Kaynak: KHO Arşivi, Manastır Askeri İdadisi 2.Sene Notlarını Gösteren Rumi: 1313, Hicri: 1315, Miladi: 1897 Tarihli Numara Defterinin Türkçe Transkripsiyonu, 14 Numaralı Defter.)

MANASTIR'DA KAIN MEKTEB-İ İDADİ-İ ŞAHANE														
ÜÇÜNCÜ SENE ŞAKIRDANI														
SIRA NUMARASI	ESAMİ (İsimler)		MAKINA	KOZMOGRAFYA	TARİHİ ÜMUMİ	TARİHİ OSMANI	KİTABET	MANTİK	AKAİD	FRANZIZCA	RESİM	TARİHİ	CİBRASTİK	YEKÜN
	BEHER DERSİN TAM NUMARASI		45	45	45	45	45	45	45	20	20	20	20	420
	BEHER DERSİN ÜS MİZANI		16	16	22,5	22,5	22,5	18	22,5	22,5	13,5	13,5	13,5	198
1	Ahmet Tevfik	Efendi Selanik	45	45	45	45	45	45	45	45	20	20	20	420
2	Mustafa Kemal	" Selanik	45	45	45	45	45	45	45	45	20	20	20	420
3	Recep Fahrî	" Kayalar	45	45	45	44	45	45	45	45	20	20	20	419
4	Ali Şevket	" Üsküb	44	45	45	45	45	45	45	45	20	20	20	419
5	Omer Abdülkadir	" Yanya	45	42	45	45	45	45	45	45	20	20	20	417
6	Hüseyin Avni	" Köprülü	45	42	45	45	45	45	45	45	20	20	20	417
7	İsmail Hakkı	" Köprülü	44	44	45	45	43	43	45	44	20	20	20	413
8	Abdübaki	" Üsküb	45	42	45	45	41	43	45	44	20	20	20	410
9	Abdurrahman	" Selanik	45	39	45	44	39	39	44	39	20	20	20	394
10	Omer Naci	" Deralye	43	38	45	45	45	45	45	30	19	20	19	394
11	Bekir Hıfzı	" Özi	45	40	45	37	39	41	45	34	20	20	20	386
12	Ali Tevfik	" Selanik	42	41	45	44	39	45	30	20	20	20	20	387 *
13	Seyrek Güçlü	" Üsküb	41	36	44	43	43	42	44	29	20	20	20	380
14	Cağrı	" Selanik	41	30	40	36	39	44	45	44	18	17	20	376 *
15	Ali Yusuf	" Üsküb	37	35	44	39	43	43	45	27	19	17	20	369

* Ali Tevfik Efendi-Selanik'in not toplamı 386 değı 387, Cağrı Efendi-Selanik'in not toplamı 371 değı 376 dir.

M. KEMAL ATATÜRK'ÜN MANASTIR ASKERİ İDADİSİ 3 NCÜ SENE NOTLARINI GÖSTEREN RUMİ 1314, HİCRİ 1316, MİLADİ 1898 TARİHLİ NUMARA DEFTERİNİN TÜRKÇE TRANSKRİPSİYONU, (K.H.O ARŞİVİ 15-16 NOLU NUMARA DEFTERİ)

(Kaynak: KHO Arşivi, Manastır Askeri İdadisi 3.Sene Notlarını Gösteren Rumi: 1314, Hicri: 1316, Miladi: 1898 Tarihli Numara Defterinin Türkçe Transkripsiyonu, 15-16 Numaralı Defter.)

EK-2 (Devamı)

Harp Okulu

MEKTEB-I HARBIYE-Yİ ŞAHANE																	
FİYADE İKİNCİ SENE ŞAKİRDANI																	
Sıra Numarası	ESAMI	Akademi Dönüş	Hikmet-i Salihiye	Cephîye-yi Kuvvetname-yi Hümayun	Fenn-i İlmî	Fenn-i İlmî-yi Nazariyat	Uzun-İ Hattı	Tahsil Nazariyat	Makûmat ve Terbiye-i Akademiye	İlm-i Ahlak	İhtisap	İhtisap-ı Akademiye	Harita Yenzil	Tahsil Amaliyat	Ceph-yi Kuvvetname-yi Hümayun	Alman veya Rus Üzân	Yekun
		45	45	45	45	45	45	45	45	45	20	20	20	20	45	45	575
	Beher Dersin Tam Numarası	22.8	22.8	22.8	22.8	22.8	22.8	22.8	22.8	22.8	13.8	13.8	13.8	13.8			254.8
1	Ahmet Tevfik Efendi Selanik	44	42	45	44	42	45	45	37	45	15	20	19	20	45	44	552
2	Faik Efendi İsparta	45	39	45	45	43	42	45	37	45	17	18	20	20	45	45	581
3	Mehmet Müstak Efendi Van	44	42	45	43	42	45	45	38	45	06	20	20	20	45	45	547
4	Hayıf Efendi Davulpaşa	45	40	45	44	44	45	43	38	45	17	16	20	19	45	41	547
5	Ömer Cemal Efendi Söğütmanlı	45	44	43	44	44	38	44	40	45	16	20	20	20	43	38	544
6	Hall Efendi Trabzon	42	37	45	38	41	45	44	38	43	19	17	16	20	45	44	534
7	Cavit Efendi Edirne	44	39	45	42	44	39	45	39	43	14	18	20	20	41	37	530
8	MGB Efendi Erzurum	45	37	45	43	44	45	42	40	45	07	17	16	20	43	40	529
9	All Şevket Efendi Erzurum	45	38	44	42	41	45	40	39	44	09	14	20	20	43	43	527
10	Selim Efendi Çarşamba	42	38	42	40	43	44	43	36	45	17	15	18	19	41	42	525
11	Mustafa Kemal Efendi Selanik	45	38	45	41	45	43	43	31	43	12	14	18	20	44	41	522
12	Osman Nuri Efendi Manisa	40	35	41	41	38	41	43	32	45	18	20	20	20	45	41	520
13	Zeki Efendi Söğütmanlı	45	29	45	44	43	42	38	40	44	08	20	17	20	44	41	520
14	Hall Efendi Yarıncılar	43	37	44	34	42	42	41	37	43	08	18	20	20	45	43	517
15	Suad Efendi Fatih	42	38	42	41	43	40	42	38	42	11	09	19	19	43	45	514
16	Kemal Efendi Çeltik	45	31	45	37	44	44	43	36	43	11	12	13	20	45	41	512
17	Arif Efendi Adana	44	36	44	39	42	42	39	37	45	08	20	19	18	44	44	511
18	Gölp Efendi Trabzon	43	29	45	38	43	35	42	34	42	14	18	20	19	43	44	509
19	Abdul Efendi Karaman	40	25	44	44	45	43	43	37	42	07	18	18	19	45	38	508
20	Hüseyin Hüsnü Efendi Kastamonu	43	37	45	43	44	33	44	32	44	17	09	17	18	44	36	508
21	Fuad Efendi Akarçay	45	33	45	42	42	41	41	38	43	09	12	13	20	45	39	508
22	Ali Fuad Efendi Tokat	37	34	44	42	44	44	42	33	44	18	09	18	19	41	38	507
23	Ali Efendi Trabzon	42	38	41	43	43	40	38	33	44	08	16	19	20	42	39	506
24	All Efendi Trabzon	43	38	45	41	43	39	41	28	45	09	16	16	18	42	43	506
25	Sevki Efendi Kartagay	45	33	44	38	40	44	44	43	42	05	10	16	19	42	38	503
26	Zeki Efendi Çan	45	38	44	39	44	43	42	30	44	05	12	15	19	43	40	503
27	Ahmet Emin Efendi Söğütmanlı	45	35	41	40	38	40	34	28	45	15	17	20	19	42	38	499
28	Fekih Efendi Trabzon	45	34	44	32	41	43	39	38	44	05	16	15	17	19*	43	495
29	Hayreddin Efendi Çarşamba	45	36	44	35	44	32	39	37	45	08	11	16	20	45	38	495
30	Hayri Efendi Trabzon	45	33	43	42	40	40	32	35	44	07	15	18	17	42	40	493

(Kaynak: KHO Arşivi, KHO Arşivi, Harp Okulu 2.Sene Notlarını Gösterir Miladi: 1900 Tarihli Numara Defterinin Türkçe Transkripsiyonu, 20 Numaralı Defter.)

MEKTEB-I HARBIYE-Yİ ŞAHANE																	
EELÜBEŞİNCİ FİYADE SINIFI FİYADE ÜÇÜNCÜ SENE ŞAKİRDANI																	
Üç Sene Nihayetinde Umumî Sıra Numarası	Dip. No.	ESAMI	Sunuf-ı Salihe Tabiiyat	İhtikam-ı Hattı	Fenn-i Edhi	Hâr-ı Şihâ-yi Akademiye	Coğrafya-yi Akademiye	Devlet-i Aliye ve Onda Teşkilat	Tahsil Nazariyat	Makûmat ve Terbiye-i Akademiye	Uzun-İ Hattı	İhtikam-ı Akademiye	İhtikam-ı Eprati	Tahsil Amaliyat	Tabiiye Tarikahı	Alman veya Rus Üzân	Üç Sene Kâzandıkları Numaraların Yekun-ı Umumî
			45	45	45	45	45	45	45	45	45	20	20	20	20	45	1635
		Beher Dersin Tam Numarası	22.8	22.8	22.8	22.8	22.8	22.8	22.8	22.8	22.8	13.8	13.8	13.8			
1	5991	Ahmet Tevfik Efendi Selanik	44	43	44	45	43	44	45	44	43	17	20	20	19	45	1571
2	5992	Faik Efendi İsparta	42	40	43	45	44	45	43	44	18	20	20	20	43	1570	
3	5993	Mehmet Müstak Efendi Van	44	37	43	45	41	45	42	43	44	17	20	19	14	45	1555
4	5994	Hayıf Efendi Davulpaşa	43	40	43	45	39	45	44	39	42	17	18	19	18	41	1519
5	5995	All Şevket Efendi Trabzon	40	36	40	45	43	43	45	42	40	19	17	18	18	37	1519
6	5996	Mehmet Cemal Efendi Söğütmanlı	42	35	45	45	33	45	45	43	40	19	20	20	15	44	1508
7	5997	Selim Efendi Çarşamba	40	38	42	45	42	44	40	43	44	14	17	20	19	41	1505
8	5998	Mustafa Kemal Efendi Selanik	41	40	45	45	42	43	44	41	43	17	18	19	18	36	1498
9	5999	Ahmet Müftü Efendi Erzurum	34	39	43	45	42	45	45	41	39	15	19	20	19	45	1494
10	6000	Hall Efendi Trabzon	39	36	44	45	36	45	45	43	41	16	19	19	18	44	1490

(Kaynak: KHO Arşivi, Harp Okulu 3.Sene Notlarını Gösterir Rumi: 1317, Hicri: 1319, Miladi: 1901 Tarihli Numara Defterinin Transkripsiyonu 22 Numaralı Defter.)

EK-2 (Devamı)

Harp Akademisi

ERKAN-I HARBİYE NAMZEDİ																	
Kısm Sıra Numarası	ESAMI	SINIF NUMARASI 3													KISIM ()		
		Coğrafya-yi Şerh-i Çeyiz	Talimat-ı Hattatî Tarikatî	Fenn-i Balho Nazariyat	Tarifi-i Fenn-i Harp	Flamenco	Mühür-i Riyaziye	Talim Nazariyat	Kıtabet-i Akerkiye	Tabiiye Nazariyat	Muhasebet-i Mevzuat Mînakajası	Almanca veya Rusça	Mufassal Topografiya	İstiklalat-ı Akerkiye	Talim Ameliyat	Yekûn	Yeni İtra
	Behar Dersin Tam Numarası	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	20	20	5801
	Behar Dersin Üss-ü Mîzani	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	13.1 /3	13.1 /3	384.2 /3	
1	İhsan Efendi	41	28	45	40	43	45	44	42	35	35	45	39	20	15	517	2
2	Ahmet Tevfik Ef. Selanik	35	38	45	40	42	42	42	45	42	35	45	31	20	20	522	1
3	Faik Efendi İsparta																
4	Süleyman Ef. İsmail	42	36	45	41	42	35	39	45	38	33	45	32	19	16	508	3
5	Süleyman İzzet Efendi. Sam	33	39	44	40	40	17	40	33	35	35	45	32	18	18	469	14
6	Maklak Efendi Van																
7	Ali Efendi RumeleSarıcağı	39	28	45	40	38	24	42	39	22	36	45	37	15	18	478	11
8	İsmail Efendi Köprülü	41	33	45	37	39	25	41	35	27	32	35	31	17	19	457	17
9	Mustafa İzzet Ef. Kalesi Sütlüce	36	37	39	38	35	42	43	39	35	38	45	28	12	20	492	5
10	Ahmet Efendi Sarıcağı Hayri Efendi Davutpaşa	34	42	42	36	39	35	45	33	33	32	40	33	17	19	480	9
11	Ali Şevket Ef. Üsküdar	41	37	44	35	41	41	44	32	31	36	44	30	17	20	493	4
12	Ali Şevket Ef. Üsküdar	34	28	38	35	37	43	41	42	33	37	43	33	14	17	475	12
13	Mehmet Cemil Ef. Süleymaniye	30	24	44	38	33	15	45	39	36	32	44	22	19	12	438	29
14	Selim Efendi Çarşak	35	37	42	35	44	43	39	41	30	35	38	38	14	15	484	8
15	Mustafa Kemal Efendi Selanik	32	41	38	35	36	43	45	39	33	32	33	34	18	20	477	10
16	Ahmet Müb. Ef. Karslı	36	25	42	39	31	44	42	42	28	33	45	30	09	18	464	13
17	Hali Refik Ef. Trabzon	35	33	40	34	39	20	36	39	32	31	39	28	09	20	435	30
18	Muhterem Ef. Varna	38	37	38	36	30	24	41	37	34	33	44	25	16	20	453	20
19	Hasan Zeki Ef. Varna	39	27	42	37	38	15	43	39	28	32	45	29	16	12	442	25

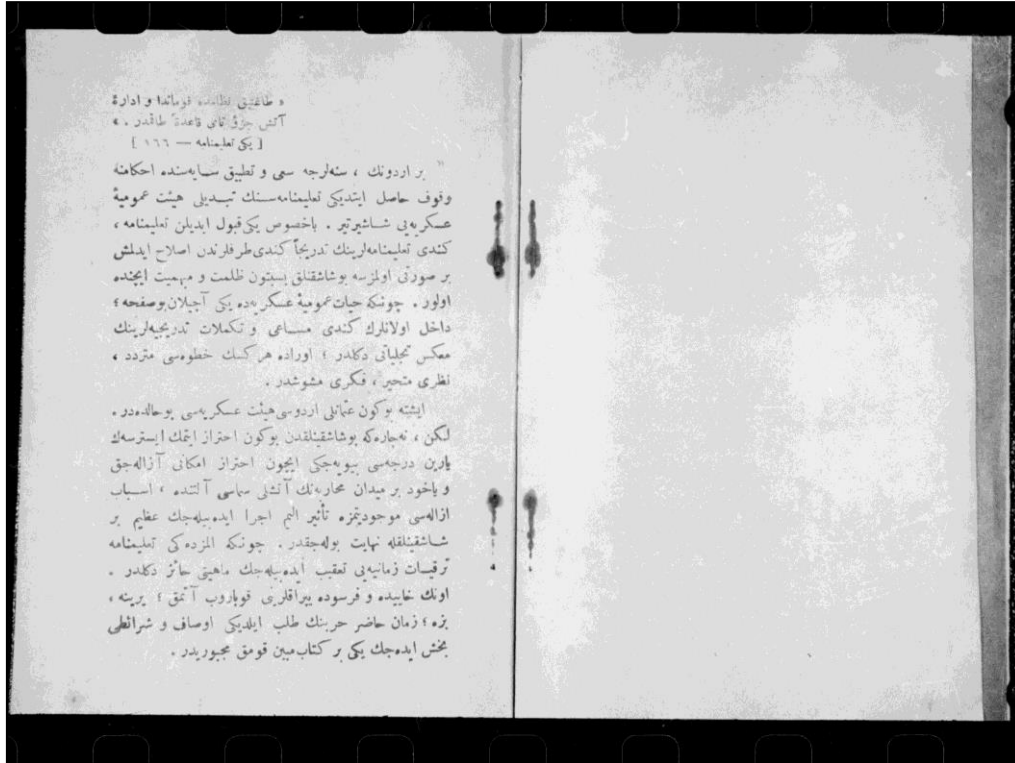
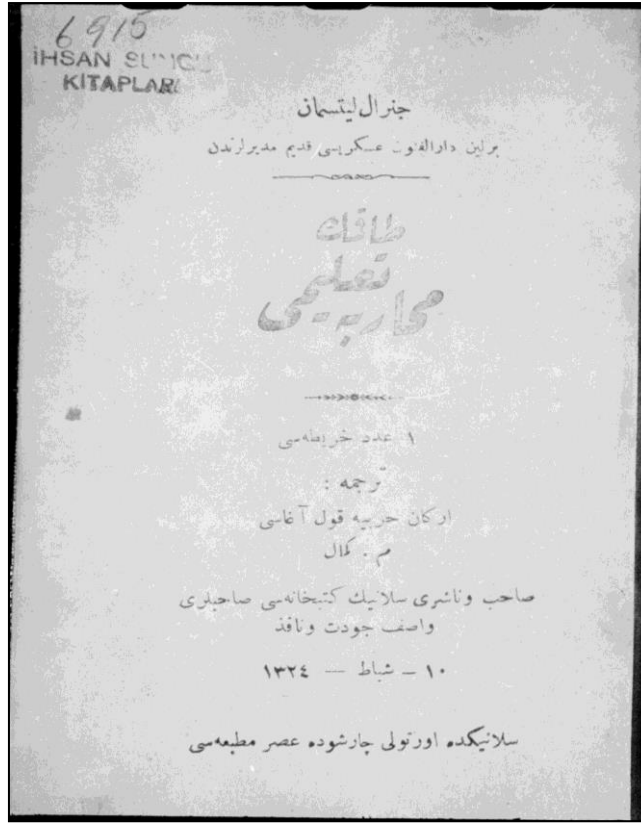
543

ERKAN-I HARBİYE NAMZEDİ																
Umumî Sıra Numarası	ESAMI	SENE (2)													KISIM ()	
		Toprak ve Topra Tabiatı	Muhasebet-i Mevzuat Mînakajası	Coğrafya-yi Şerh-i Çeyiz	İstikamati Cevabı	Tabiiye Tarikat	Ezami Odu İhtilali	Tabiiyat-ı Az	Flamenco	Talim Nazariyat	Mühür-i Riyaziye	Almanca veya Rusça	İstiklalat-ı Akerkiye	Talim Ameliyat	Yekûn	Yeni İtra
1	Ahmet Efendi Kütahya	45	45	41	37	40	44	44	40	45	37	43	13	20	494	4
2	Ahmet Tevfik Ef. Selanik	45	45	42	36	36	44	41	45	42	42	44	17	20	501	2
3	İhsan Efendi Çihangir	45	45	43	38	40	45	43	43	42	45	44	18	20	511	1
4	Süleyman Efendi İsmail	45	44	41	38	36	43	41	40	40	37	39	16	18	476	9
5	Hayri Efendi Davutpaşa	45	39	40	35	40	44	42	39	44	27	44	16	20	475	11
6	Mustafa İzzet Ef. Kalesi Sütlüce	43	42	40	39	40	43	43	35	43	45	40	14	20	487	5
7	Kemal Efendi Çifli	42	43	43	35	38	43	36	43	45	30	42	17	20	476	10
8	Sedat Efendi Üsküdar	44	43	40	45	39	44	45	41	42	35	45	19	19	501	3
9	Selim Efendi Çarşak	39	36	36	37	35	43	38	45	43	35	43	16	19	465	17
10	Ahmet Efendi Sarıcağı	45	41	39	44	35	41	39	37	45	30	42	15	19	472	12
11	Mustafa Kemal Ef. Selanik	45	38	40	38	34	43	39	38	43	45	42	16	20	480	6
12	Ali Efendi RumeleSarıcağı	44	41	41	33	42	40	36	42	37	43	12	19	471	13	
13	Ali Şevket Ef. Üsküdar	44	41	37	35	35	42	38	35	45	39	42	15	19	466	16
14	Süleyman İzzet Ef. Sam	42	40	38	30	42	43	38	43	37	23	40	19	18	453	20
15	Ahmed Müb. Ef. Karslı	45	41	39	28	36	45	41	33	44	45	43	18	20	478	7
16	Ahmed Zeki Ef. Süleymaniye	44	37	39	28	29	41	45	35	42	30	37	19	20	446	24
17	Abdi Efendi Kasımpaşa	44	44	37	29	38	39	41	36	44	30	40	16	20	458	18
18	İsmail Efendi Köprülü	43	42	40	29	38	43	39	36	44	20	40	15	17	446	25
19	Ahmed Süad Ef. Fethi	44	37	38	34	37	41	34	30	41	20	39	18	18	431	33
20	Mehmet Fuad Ef. Akcaşay	45	41	30	31	34	42	39	31	44	22	41	15	17	442	27
21	Muhterem Efendi	43	37	36	27	35	44	33	32	44	25	44	12	17	429	35

(Kaynak: KHO Arşivi, Harp Akademisi 1.ve 2.Sene Notlarını Gösterir Rumi: 1318, Hicri: 1320, Miladi: 1902-1903 Tarihli Numara Defterinin Türkçe Transkripsiyonu 26 Numaralı Defter.)

EK-3: Mustafa Kemal Atatürk'ün çevirdiği Takımın Muharebe Talimi ve Bölüğün Muharebe Talimi adlı kitapların kapak ve ilk sayfaları.

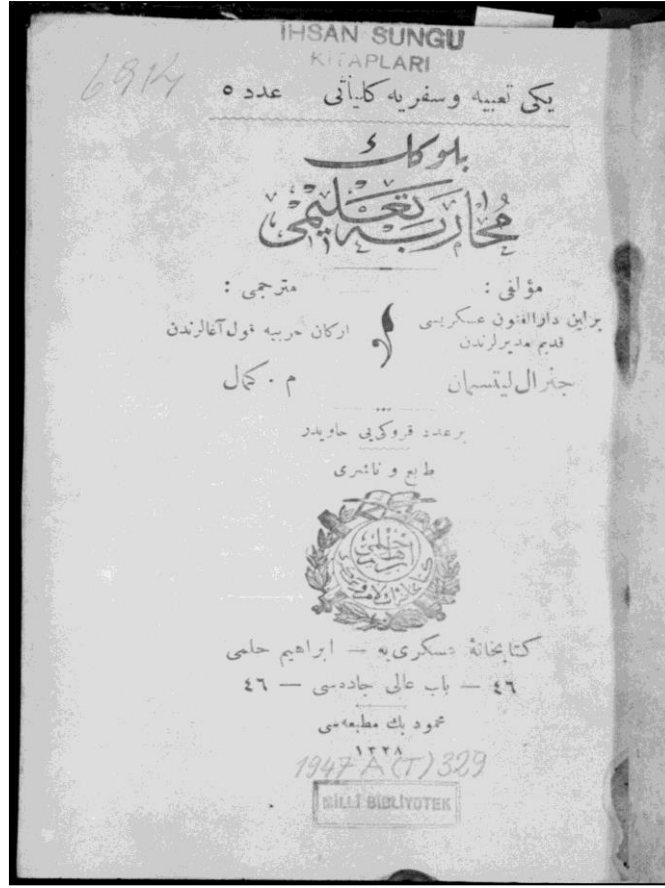
Takımın Muharebe Talimi

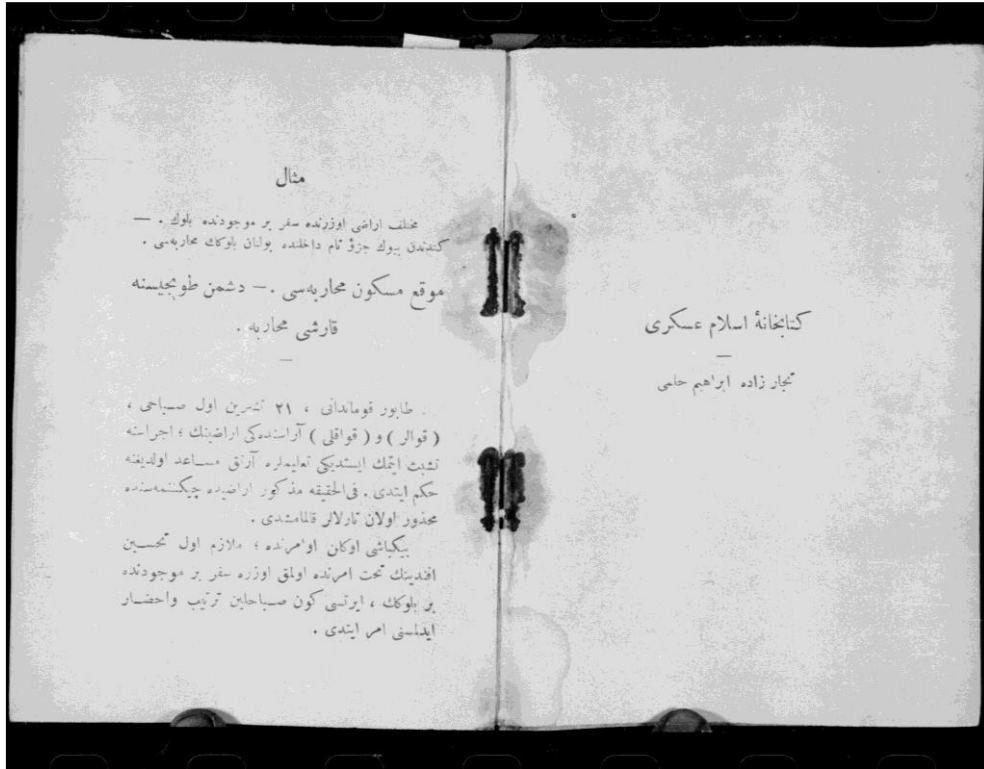
(Kaynak: TTK Kütüphanesi, Mikroform Arşivi, İhsan Sungu Kitapları-6915.)

EK-3 (Devamı)

Bölüğün Muharebe Talimi

545

(Kaynak: TTK Kütüphanesi, Mikroform Arşivi, İhsan Sungu Kitapları-6914.)

EK-4: Mustafa Kemal'in Madame Corrine'e yazdığı Fransızca mektuplar.

La Haye, le 11 Janvier 1914
Sofie

Mon cher ami,
La dernière lettre m'a causé autant de plaisir que les précédentes. Il est superflu de te dire combien je les trouve intéressantes et comme je les attends avec impatience, dantes les fais que le plaisir de la lecture se rapporte avec de tes lettres, et me donne une certaine joie pour l'avenir, en me voyant vivre ainsi.

Comme il m'est agréable de constater que malgré tes connaissances si haut placées, tu ne cesses de te rappeler de moi et que tes constantes relations avec tous ces gros bonnets ou, avec nous, avec toutes ces grosses équipes te laissent un moment de répit, pour

te occuper de moi.
Permette moi d'interpeller tes yeux au sujet de ma rentrée à Constantinople. Comme un simple Jérôme de ta part de me voir plus souvent, car je ne saurais m'imaginer que tu puisses être d'avis que je pourrais être considéré si indigne, quoique tu le compares dans une de tes précédentes lettres à la lumière produite par une brasse. De pouttes, dont ne serais je pas une étincelle ?

Plus que je suis un de ceux qui désirent ardemment voir Noury Bey occuper la plus haute fonction, je ne saurais croire à la nouvelle que tu m'annonces au sujet de son élection au poste de commandant d'un corps d'armée.

car, si cette nouvelle était fondée, j'aurais alors une ferme foi en la sincérité de toutes les réformes promises.

J'ai des ambitions et même de très grandes; cependant, elles ne consistent pas en des satisfactions matérielles, telle que des hautes places à occuper et de grosses sommes à toucher. Je cherche la réalisation de ces ambitions dans la réussite d'une grande idée, qui, tout en profitant à ma patrie me fournira la seule satisfaction que j'ai jamais désiré accomplir. C'est à elle le principe de toute ma vie. Elle l'a acquis qu'on s'y étouffe tout pour et je ne cesserais de le conserver jusqu'à mon dernier souffle.

L'hiver est si rigoureux à Sofie. Ce qui m'empêche souvent même de faire des promenades à pied. Les seules ressources de la saison sont les soirées dans les légations, les petites réunions chez les collègues et les petits parties de cartes, quelquefois; c'est là une vie qui ne m'amuse pas beaucoup et ne me sera jamais agréable.

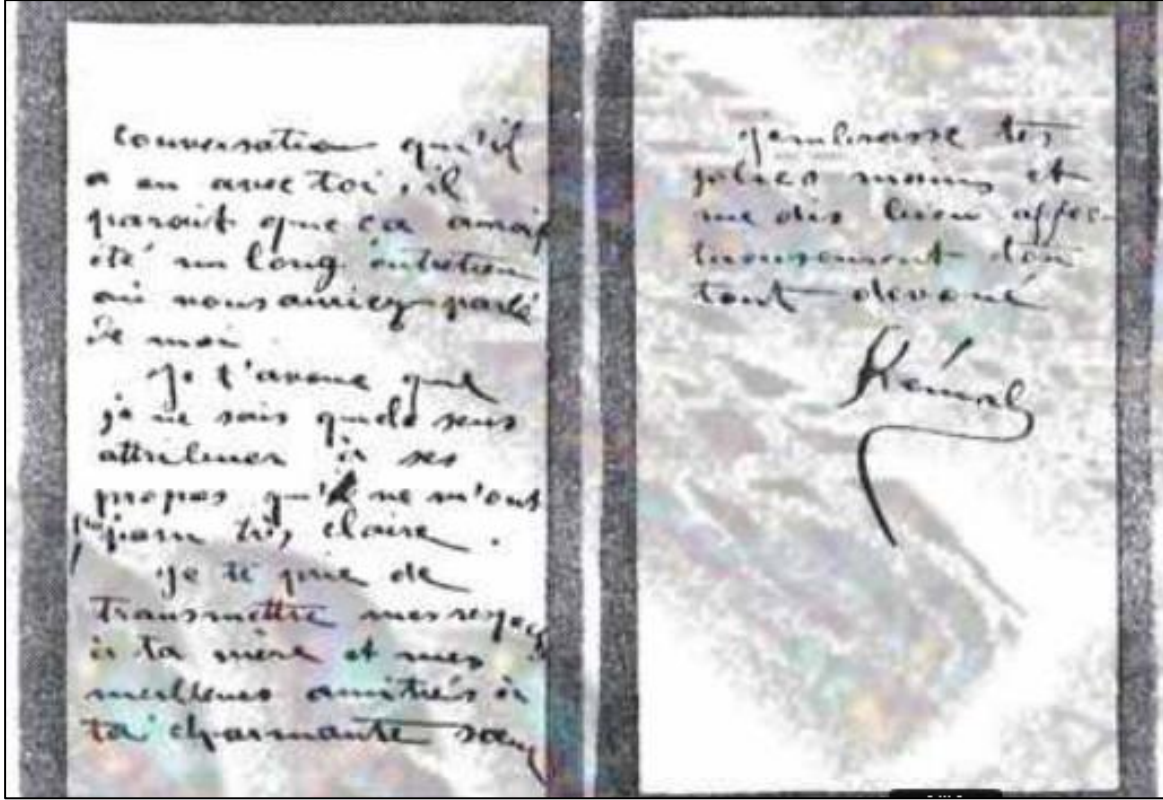
J'espère que tu es une vie plus agréable à Constantinople. Les sources ne manquent jamais.

Je forme les vœux les plus sincères pour ton bonheur et celui de ta mère et de ta sœur et te prie de me croire comme toujours ton ami fidèle.

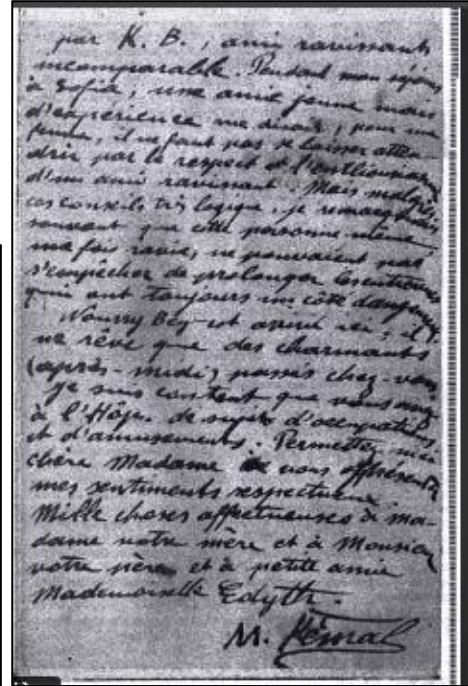
Mo. Kemal

(Kaynak: 12 Ocak 1914 tarihli mektup, Milliyet Gazetesi, 22.11.1954.)

EK-4 (Devamı)

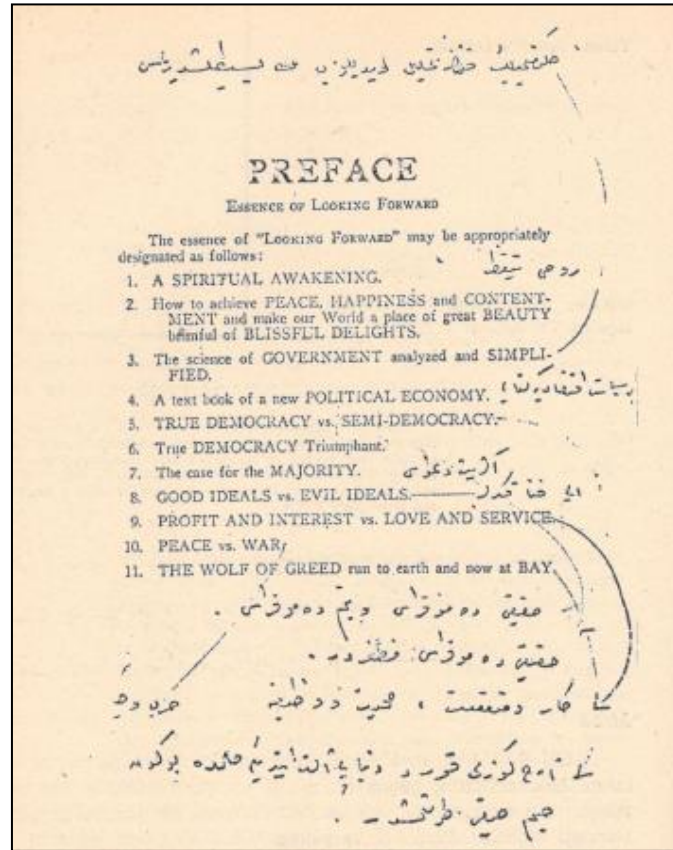
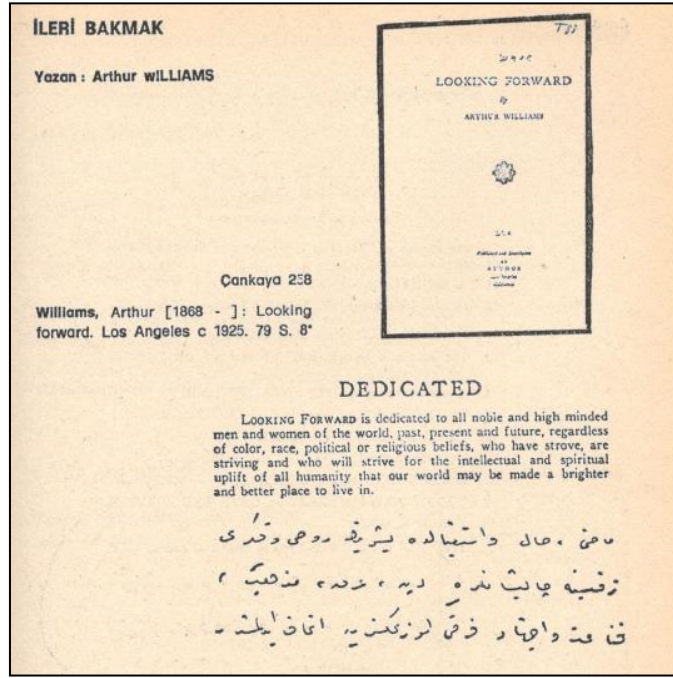

(Kaynak: 7 Aralık tarihli Sofya'dan yazdığı mektup, Milliyet Gazetesi, 04.12.1954.)

(Kaynak: 22 Haziran tarihli mektup, Milliyet Gazetesi, 06.12.1954.)

EK-5: Mustafa Kemal Atatürk'ün Çevirterek Okuduğu İngilizce Kitap.

(Kaynak: Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, 1985, s. 173-174.)

İNGİLİZ ORDUSUNUN BOERLERLE MÜCADELESİ

Hüseyin GÜNARSLAN¹

Öz

İngiliz tarihinde Güney Afrika Boer Savaşı önemli bir yere sahiptir. Yüzyılın başında dünyanın en güçlü ordusuna sahip İngilizler bir avuç çiftçi halkın karşısında acizyet yaşamıştır. İngiliz komutanlar Boerler karşısındaki başarısızlıklarının kariyerlerini olumsuz etkilemesini önlemek için savaşçıların evlerini yakıp yıkmış, eş ve çocuklarını esir etmiştir. Dünyanın en güçlü ordusu 450 bin askeri ile bir avuç insanı savaş meydanlarında yenemeyince onların en sevdiklerine zulmetmiştir. Tüm bu uğraş tarımla uğraşan bu insanların topraklarından çıkan altını elde etmek için verilmiştir. Boerlerin İngiliz ordusunun alışıktığı dönemin geleneksel askeri yöntemleri ile savaşmaması koca bir orduyu adeta felç etmiştir. Boerler karşısında tam bir hezimete uğrayan İngiliz ordusu zaman içinde Boerlerle savaşacak yetenekleri elde etmiştir. Lakin Boerlerin gerilla taktiğine başvurması İngilizlerin savaşı kazanmasını imkânsız hale getirmiştir. Bu makale Boerlerin İngiliz ordusuna karşı nasıl başarılı bir mücadele verdiğini, savaş boyunca nelerin yaşandığını ve her iki tarafın uyguladığı savaş yöntemlerini konu almaktadır. Anglo-Boer Savaşının anlaşılması ile birlikte Güney Afrika tarihinin bu önemli dönüm noktasının da daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anglo-Boer Savaşı, İngilizler, Koloni, Güney Afrika

The Fight of The British Army With Boers

Abstract

South African Boer War has an important place in British history. At the turn of the century, the British with the most powerful army in the world suffered from a farmer's people. The British commanders burned down the houses of warriors and enslaved their wives and children in order to prevent their failure against Boers to adversely affect their careers. When the world's most powerful army with 450 thousand soldiers in the field, could not defeat a group of people on the battlefields, they persecuted their loved ones. All these efforts were made to obtain gold from the land of these agricultural people. The Boers did not fight the traditional military methods of the period when the British army was accustomed. This almost paralyzed a whole British army. The British army, which was completely defeated by the Boers, acquired the skills to fight the Boers over time. However, the application of the Boer guerrilla tactic made it impossible for the British to win the war. This article discusses how the Boers successfully fought against the British army, what happened during the war, and the methods of war that both sides used. With the understanding of the Anglo-Boer War, this important milestone in the history of South Africa is thought to be better understood.

Keywords: Anglo-Boer War, British, Colony, South Africa

¹ Dr. Windsor Üniversitesi, Tarih Bölümü, gunarslan@hotmail.com

Giriş

Anglo-Boer savaşı tarihte en fazla sivilin etkilendiği savaşlardan birisidir. Bağımsızlığını korumakta kararlı olan çiftçi bir toplumun dönemin en güçlü ordusuna karşı ölüm kalım mücadelesi vermesi Güney Afrika tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Çoğunluğu Hollanda asıllı ve Boerler olarak adlandırılan bu çiftçi halkın hayatı topraklarında altının çıkması ile birlikte değişmiştir. Birkaç ayda biteceği düşünülen savaş bir avuç Boerlinin destansı mücadelesi ile 2,5 yıla yakın sürmüştür. İngilizler bu değerli toprakların kontrolleri altında olması adına yüz binlerce askerini Güney Afrika'ya göndermiştir. Bütün uğraşlara rağmen İngiliz ordusu karşısındaki düşmanı yenemeyeceğini anlayınca sivil Boer halkını hedefine almış ve onların yurtlarını yakıp yıkmıştır. Binlerce insan toplama kamplarına gönderilmiş ve asrın başında tüm dünyanın gözleri önünde binlerce kadın ve çocuk hayatını kaybetmiştir.

Boerliler profesyonel orduları olmayan çiftçi insanlar olarak tüm güçleri ile İngiliz ordularına karşı koymuştur. İngilizler karşısındaki insanların dönemin geleneksel savaşı olan meydan muharebeleri ile kısa sürede yenileceğini düşünmekle büyük bir hata yapmıştır. Boerler savaşın birinci evresinde İngilizlerin karşısında siperler kazmış ve savunma hattı boyunca kolay bir hedef olan İngiliz birliklerine büyük zayıflar verdirmiştir. İngilizler Boerlerin geleneksel bir mücadele içinde olmadığını anlayarak yeni taktikler geliştirmiş ve savaşın ikinci hamlesinde başarılar elde etmiştir. Boer güçleri sayıca kendilerinden üstün olan düşman karşısında vur-kaç taktiği uygulamaya koyunca gerillalar olarak adlandırılmıştır. İngiliz güçleri her geçen gün kendileri için daha fazla maliyetli olmaya başlayan bu savaşta gerillaların tüm lojistik imkanlarını kesme adına Boer çiftliklerini yakıp yıkmaya başlamıştır. Bu yönü ile İngilizler savaşı Boerlilerin evlerine taşımış ve 1899 Lahey kararlarına rağmen sivil halka dehşeti yaşamıştır. Yüzyıllardır toprağı tarıma elverişli hale getirmek için çabalayan bu insanların tüm çabaları yok edilmiştir. Güney Afrika'nın en verimli tarım arazileri yanmış kıraç topraklara dönüştürülmüştür. Binlerce kadın ve çocuk toplama kamplarına gönderilirken bu insanların eşleri İngilizlere karşı bir mücadele gerçekleştirmiştir. Her türlü yokluğa rağmen sayısı 450 bini bulan İngiliz ordusuna karşı başarılı olunması tarihte eşine az rastlanır bir durum olmuştur. Savaşın en beklenmedik yönü ise toplama kamplarına gönderilen binlerce insanın bir anda açlık ve bulaşıcı hastalıkların pençesinde hayatını kaybetmesi olmuştur. Boerli gerillalar uğrunda ailelerinin geleceği için mücadele ettikleri savaşta en yakınlarını kaybetmiştir. İngilizler karşısında daha fazla dayanma gücü kalmayan Boerler barış masasına oturmak zorunda kalarak kendi topraklarında yarı özerk bir yönetime razı olmuştur.

Güney Afrika Savaşını önemli kılan az sayıdaki çiftçinin beklenmedik mücadelesidir. Bu makalenin konusu da Boerlerin dönemin en güçlü ordusu olan İngiliz ordusuna karşı nasıl başarılı olduğunu, iki ay sürmesi beklenen fakat 2,5 yıl süren savaş boyunca nelerin yaşandığını ve her iki tarafın uygulamaya koyduğu yeni dönem savaş mücadelesini konu almaktadır. Çalışma savaş öncesi yaşanan gelişmeleri, İngilizlerin ülkeyi adım adım nasıl savaşa sürüklediğini ve teslim masasına oturuncaya kadar yaşananları ortaya koymaya

çalışmıştır. Bu amaçla birinci ve ikinci elden kaynaklar taranmış, elde edilen bilgiler değerlendirilmiş, tahlil edilmiş ve analize tabi tutulmuştur. Çalışmada Lackman, Pakenham ve Wessels'in çalışmalarından istifade edilmiştir. Konunun akademik seviyede ülkemizde yeterince çalışılmaması sebebi ile yabancı kaynaklardan istifade edilmiştir. Boerlerin bu masraflı savaşı İngilizleri anlaşma masasına oturtma adına uzatma girişimleri beklenmedik bir şekilde binlerce sivilin toplama kamplarında hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Anglo-Boer savaşı tarihe bir toplumun bağımsızlık adına birçok şeyini feda ettiği bir savaş olarak geçtiği için üzerinde çok daha detaylı çalışmalar yapılmasını hak etmektedir.

Güney Afrika Topraklarında Güç Mücadelesinin Başlaması

Dini inançlarında dolayı ülkelerini terk etmek zorunda kalan Avrupa'nın beyaz yerleşimcileri dünyanın değişik yerlerine göç ederken bir kısmı kendilerine yeni yurt olarak Güney Afrika'yı seçmişti. Çoğunluğu Hollandalı Calvinistler ile az sayıdaki Fransız ve Alman Protestan 1600'lerin sonu 1700'lerin başında ülkelerinde yaşadıkları dışlanmadan dolayı bu ülkeye göç etmeye başlamıştı (Pakenham, 1979, s. xiii). Kelime manası itibariyle çiftçi, köylü gibi anlamlara gelen Boerler Güney Afrika'ya yerleşmeden önce Avrupa'nın en fakir halk kesimini oluşturmaktaydı. Güney Afrika'ya ulaştıklarında sahil kesimlerinde değil de iç kesimlerde yaşamayı tercih etmişlerdi. Böylece düşmanlarının onlara zarar veremeyeceklerine inanmışlardı. İç kesimlerin tarıma daha elverişli olması da kendi kendine yeten bir toplum kurmalarını sağlamıştı. Dünyanın en güneyine giden bu insanlar o kadar çok hor görülüyordu ki göçtükleri ülkenin de en ücra yerlerine gitmeye çalışmışlardı. Hollanda asıllı Boerlerin huzur dolu günleri İngilizlerin gelmesi ile birlikte son bulmuştu. Yıllar süren mücadelelerden sonra Anglo-Boer savaşları Güney Afrika'da hakimiyetin kimde olacağını belirleyecekti. İngilizler Güney Afrika'da Cape Kolonisi ile Natal'da hakimiyet kurarken, Boerler kurdukları iki devlet olan Transvaal ve Bağımsız Orange Devleti topraklarında hüküm sürmekteydi. İngilizlerin Kolonilerinden sorumlu Bakanı Joseph Chamberlain ve Güney Afrika'daki İngilizlerden sorumlu olan ise Alfred Milner'di (Lackman, 2006, s. 13). Bu arada Güney Afrika'da sadece Boerler ve İngilizler bulunmuyordu. Ülke beyazların yanı sıra siyahilere, mezlere ve çoğu Hintli olmak üzere Asyalılara da ev sahipliği yapmaktaydı (Wessels, 2011, s. 1). Aslında ülkenin asırlardır asıl sahipleri olan siyahiler, Avrupalıların ülkelerini işgal etmesi nedeniyle kendi yurtlarında hiçbir söz hakkı olmayan insanlara dönüşmüştü. Boerler ve İngilizler onları köleleri olarak kullanmıştı.

Chamberlain ve Milner'in Güney Afrika politikası burada yaşayan bütün bu farklı insanların geleceğini belirlemekte büyük öneme sahipti. Milner ve Chamberlain'in önceliği ise Güney Afrika ile Avrupa arasındaki ticaret hacminin daha da büyümesiydi. Bunun için gerekli olan ise İngilizlerin Güney Afrika'da daha etkin olmasıydı (Smith, 1996, s. 145). Bu etkinlik için limanların verimli çalışması, madenciliğin devam etmesi ve Boer topraklarında yaşayan yerleşimcilerin haklarının savunulması gerekiyordu. Transvaal'de altın bulunması Boerlere ait bu topraklara çoğunluğu İngiliz olmak üzere binlerce yeni maden arayıcısının taşınmasına sebep olmuştu. 1894 itibari ile altın ve elmas bulunan Boer topraklarında 70 bin Boerli yaşarken kısa sürede 78 bin yeni insan gelmişti. Boerler düşmanlarından kaçmak ve yalnız

kalmak için seçtikleri bu dünyanın en uzak köşesinde bir gün tüm dünyanın ilgi odağı olacaklarını düşünmemişlerdi. Kendi topraklarında Boerlilerin sayısı değişmez iken yabancıların sayısı her geçen yıl katlanarak artıyordu. Boerler yabancılara 2 yıl içinde vatandaşlık imkânı sunarken bir değişiklik yapmış ve bunu 14 yıla çıkarmıştı. Ülkelerinin en değerli topraklarında azınlık duruma düşmemek için bunu gerekli görmüşlerdi (Porter, 1980, s. 125-131). Savaş öncesinde bu yerleşimcilerin haklarının savunulması ve ülkede temsil edilmeleri büyük önem kazanmıştı. Boerliler ise ülkelere yabancıların gelip yerleşmesi ve siyasi bir güç olarak karşılıklarına çıkmalarını istemiyordu.

Güney Afrika'da bulunan limanlar ülkenin dış dünya ile özellikle de Avrupa ile bağlantının devam etmesi açısından anahtar role sahipti. İngilizler için Cape Town limanı hem Avrupa hem Uzakdoğu ile ticaret için büyük önem taşıyordu. Doğu'da Hindistan İngilizlerin önem verdiği bir ülke olarak önemli bir ticari güce sahipti. Açık denizlerdeki ticaret ağı için Güney Afrika'nın limanları paha biçilmez değerdedi. Milner'in madencilikle uğraşan yakın arkadaşları bulunuyordu. 1870'lerde Oxford'ta George Parkin ile sıkı bir arkadaşlık kurmuştu. Parkin yıllar içinde Transvaal'den altın pazarını elinde tutan bir yatırım ortaklığında önemli bir pozisyona gelmişti (Smith, 1996, s. 145-148, 405). Parkin arkadaşı Milner'in yönlendirmesi ile Güney Afrika'da altına hükmeden önemli iş insanları ile savaştan bir sene önce görüşmüştü. İngiliz iş insanları ülkenin maden sahalarının Boerlilere terk edilemeyecek kadar önemli olduğunu biliyordu. Bunun için Boer topraklarına binlerce İngiliz işçinin gelmesi sağlanmıştı. Zengin olma hayali güden bu insanlar altın madenlerinde çalışmaktaydı. Boerler bu işçileri yabancı manasına gelmekte olan Uitlanders'lar olarak adlandırmıştı. Boer yönetimi devam eden bu işçi göçünden memnun değildi. Kısıtlayıcı önlemlerle işçilerin hükümette temsil edilmelerinin önüne geçildiği gibi yüksek vergiler ödemeleri de istendi. İngiliz işçilerin Boer topraklarında maruz bırakıldıkları bu durum İngiliz Hükümetinin, sivil toplum kuruluşlarının ve İngiliz medyasının tepkisini çekti. London Times gazetesi hükümetin harekete geçerek vatandaşlarının hakkını korumasını istedi (Smith, 1996, s. 49, 213). Altına sahip bu toprakların tamamen kontrol altına alınması için bir bahane gerekiyordu. Sayıları binlerce olan İngiliz yerleşimcilerin hakkını aramak bu imkânı verecekti.

Milner ve Chamberlain Güney Afrika'nın tamamen İngiliz kontrolüne girmesi için tek çözümün savaş olduğunu düşünüyordu. 1899'un ilk yarısında her iki tarafın liderleri de barış vurgusu yapsa da İngilizlerin niyeti farklıydı. Boerler de bunun farkındaydı. Bundan dolayı her iki tarafta savaş hazırlıklarına başlamıştı (Lackman, 2006, s. 14). Transvaal'in Başkanı Paul Kruger 1899 Mart ve Nisan aylarında Avrupa ve Güney Afrika'da üç önemli konuşma yaparak dünya kamuoyunu ülkesindeki yabancı işçiler konusunda bilgilendirmeye çalışmıştı (Smith, 1996, s. 254). Milner ve Chamberlain ise farklı bir yöntem izledi. Bağımsız Orange Devleti'nde bir barış konferansı yapmak istediklerini belirttiler. Bu konferans başarısız bir teşebbüs olacak ve İngiliz kamuoyu muhtemel bir savaştan kendilerinin değil Boerlilerin saldırgan tavrının sorumlu olduğuna inandırılacaktı (Lackman, 2006, s. 15). Her iki taraf Mayıs 1899'da Bağımsız Orange Devletinin, Bloemfontein şehrinde görüşmeyi kararlaştırdı. Konferans 31 Mayıs 1899'da başladı. Milner konferansın başından itibaren başarısız olmasını

sağlayacak bir tavır sergiledi. Aralıksız 5 gün devam eden konferans 5 Haziran 1899'da bittiğinde barış adına bir gelişme olmadan konferans sona ermişti. Milner bilerek soğuk ve kibirli tavırlarıyla konferansın başarısızlığı için uğraşmıştı (Van Heyningen, 1976, s. 227). Boerlerden bağımsızlıklarından vazgeçmeleri isteniyordu. Elbette Boerliler bu fikre karşı çıkmıştı. Halbuki Başkan Kruger yabancı işçilerin oy kullanma ve vatandaşlık hakları ile ilgili olarak neredeyse İngilizlerin isteklerine cevap verecek bir plan sunmuştu. Lakin Milner teklifi kabul etmedi. Milner'in amacı anlaşmak değil Güney Afrika'nın tamamen İngiliz idaresi altına girmesiydi. Konferans sona erdiğinde artık her iki tarafta savaşın yapılacağını biliyordu (Smith, 1996, s. 288-293). İngiliz kamuoyu Boerlilerin savaş istediğine inandırılmış oldu. 1899 itibari ile Cape Kolonisinde profesyonel bir İngiliz ordusu vardı. Bu ordunun savaş için yeterli olduğuna inanılıyordu. Londra'daki asker alma birimi ülkenin en iyilerini asker olarak seçmekle görevliydi. Yeterli askeri eğitim almış maaşlı İngiliz askerleri her türlü teçhizata sahipti. Topçu birliklerinin elinde dönemin en iyi topları vardı. Askerlerin dışında binlerce kişiden oluşan polis gücü de mevcuttu (Shearing, 2004, s. 24). İngilizler daha önce diğer kolonilerinde benzer durumlar yaşadıkları için hızlı bir zafer kazanacaklarına inanıyordu. Lakin her iki tarafta yanıldıklarını anlayacaktı (Lackman, 2006, s. 15) İngiliz halkı savaşın Boer topraklarındaki İngiliz göçmen işçileri koruma adına yapıldığına inandırılmıştı. Savaş bu masum insanların hakkının korunması adına gerekli görülmeye başlanmıştı. İngiliz siyasetler artık halktan aldıkları güç sayesinde İngiliz ordusuna gerekli desteği verebilirdi.

Savaşın Başlaması ve Boer Üstünlüğü

Boer Savaşı 11 Ekim 1899 Çarşamba günü başladı. Her iki tarafta savaşın en kısa sürede sona ereceğini düşünüyordu. Hatta birkaç aya yani Noele kadar biteceğini iddia edenler vardı. Halbuki savaş 2 buçuk yıl sürecekti. Boerlilerin sivil halktan oluşan 55 bin kişilik gücü vardı. Ülkenin vatandaşları zor zamanlarda silah altına alınıyordu. Bunların haricinde mesleği askerlik olan çok az kişi bulunmaktaydı (Wessels, 2011, s. 4). Herkes Boer Savaşının her iki tarafın ordularının geleneksel mücadelesine, yani bir centilmen savaşına sahne olacağına inanıyordu. Savaş meydanlarında karşı karşıya gelen ordular tüm güçleri ile üstünlük için çabalayacaktı. Lakin savaşın ilerleyen zamanlarında bu geleneksel savaşın yerini gerilla mücadelesine bırakacağı görülecekti. Savaşın ilk aşaması Ekim 1899 ile Nisan 1900 arasında gerçekleşti. İngilizler düşmanla karşılaştıklarında topçu destekli piyade saldırısı ve nihayetinde atlı birliklerin hücumu ile üstün geleceklerine inanıyordu. İngiliz ordusu daha çok kendisine lojistik ve haberleşme imkânı sağlayan demiryolları hattı boyunca savaşacağını düşünüyordu. İngiliz generaller savaş düzenlerini topçu, piyade ve atlı birliklerini kullanacak şekilde düzenlerken Boerli generaller farklı bir yöntem uyguladı. Düşmanın karşısına doğrudan tek parça olarak çıkmadı. İngilizlere kolay bir yem olmak istemiyorlardı. Bunun için siperler kazıldı ve yerlerinin açığa çıkmaması için duman çıkarmayan tüfekler kullanıldı. Atlı birlikler İngilizlere karşı yapılacak bir ani karşı hamle için hazır bekletildi. Boerler bu savaş taktiklerini daha önce yerel Güney Afrikalılar ile savaşırken kullanmışlardı (Lackman, 2006, s. 15). Çok fazla nüfusa ve askeri bir güce sahip olmayan Boerler kalabalık siyahi Güney Afrika ordularını yenebilmek için kendilerine has taktikler geliştirmişti. Savaş meydanında

kalabalık bir orduya yenilmektense onları kendi istedikleri bir savaşa zorlamışlardı. 1838'de Afrikalı Zulu kabilesi ile Mafeking'e yakın Marico Nehri kıyısında yapılan savaşı uyguladıkları savaş teknikleri ile kazanmışlardı. Zulu askerleri ile karşı karşıya geldiklerinde Boerli atlı birlikler devamlı olarak Zulu hatlarına anlık saldırılar ile girip ateş açmış ve geri çekilmişti. Zuluların toparlanıp saldırmasına imkân vermeden devamlı olarak bu saldırı yapılmıştı. Neticede binden fazla Boerli 12 bin kişilik Zulu askerlerini yenmeyi başarmıştı (Doyle, 1902, s. 6). İngilizler Boerlilerin tarımla uğraşan bir toplum olarak kolaylıkla yenileceğini düşünmüştü. Boerlerin profesyonel bir ordusu yoktu. Halk atlarını alarak orduya katılmıştı. Lakin zorlu şartlar altında yaşamaya alışkın bir toplum oldukları için kolaylıkla vazgeçmeyeceklerdi.

Savaşın ilk aşamasında Boerler İngilizlerin kontrolündeki Cape Kolonisi ve Natal'da işgal girişiminde bulundular. Daha sonra kuvvetlerini bu kolonilerin iç bölgelerine çekerek savunma hattı kurdular. Her iki koloniyi tam olarak işgal edecek insan gücünden yoksun olduklarını biliyorlardı. Savunma pozisyonu İngilizlerin kendilerine saldırması ve onların geri püskürtülmesi üzerine kurulmuştu. Bu yöntem 1880-1881'de 1. Boer Savaşında İngilizlere karşı uygulanmış ve başarılı olmuştu. Ladysmith, Kimberley ve Mafikeng kasabalarını ele geçiren Boer güçleri Kimberley'nin güneyi, Stormberg kasabasının çevresi ve Colesberg'da savunma pozisyonlarına geçmişti (Wessels, 2011, s. 4) Tek bir seferde İngilizlerin karşısına çıkılarak klasik kazan veya kaybet savaşı verilmiyordu. Aslında savaşın beklenenden uzun sürmesinin altında yatan sebep buydu. Daha önceki savaşlarda kullanılan tüfekler atış sonrasında yerini belli eden bir duman çıkarmaktaydı. Duman çıkarmayan barutun kullanılmaya başlanması ile yapılan atışların nereden geldiği belirlenemez hale gelmişti. İngiliz piyade ve topçu askerleri Boer savunma hatlarına doğru ilerledikçe Boer ateşi altında kalıyorlardı. Atışlara karşılık verseler de siperlerdeki düşmanı vuramıyorlardı. Daha önceki savaşlarda ise her iki ordu düz bir arazide karşı karşıya geliyor ve birbirlerine üstünlük sağlayınca kadar atış gerçekleştiriliyordu. İngilizler düzenli ve disiplinli orduları ile savaşları kolaylıkla kazanıyordu. Saklanmadan düşman önüne çıkan İngiliz birlikleri Boerlerin siperlerden yayılım ateşi ile kolay hedef olup büyük kayıp verdi. Bu sebeple savaşın ilk günlerinde İngilizler beklemedikleri bir yenilgi almıştı (Bloche, 2005, s. 46). Hızlı bir zafer bekleyen İngilizler bu beklenmedik taktikle büyük kayıplar vermişti. Boerler farklı yerlerde siperler kazarak savunma hatları oluşturmuştu. İngiliz birlikleri kendilerini tespit edip üstünlük kurmaya başlayınca bu siperden çıkıp geride hazırladıkları diğer siperlere gidiyorlardı. İngilizler Boerlilerin taktiklerini zamanla anlasalar da büyük kayıp vermişti (Lackman, 2006 s. 16). İngilizler çok güvendikleri birliklerinin başarısızlığı karşısında ani bir şok yaşadı. Boerlerin profesyonel bir orduya sahip olmaması ve yeterli insan gücünden mahrum olması onların tamamen ülkeden çıkarılmasını engelleyen faktörlerdi. Aksi takdirde savaş çok daha farklı olabilirdi.

İngiliz komuta kademesi Boerleri yenmek için sayıca onlardan üstün olmanın yeteceğini düşünmüştü. 31 Ekim 1899'da ülkeye ulaşan İngiliz General Redvers Buller asker sayısının üstünlüğüne inananların başında gelmekteydi. Buller tüm güçleri ile ilk olarak

Bağımsız Orange Devletinin başkenti Bloemfontein'i daha sonra altın şehri olarak anılan Johannesburg'u ve Transvaal Devletinin başkenti Pretoria'yı işgal etmek istiyordu. Lakin İngiliz askerlerinin farklı cephelerde zor durumda olduğunu öğreince tüm kuvvetlerini dörde bölmüştü. Bu birliklerden birisini Kimberley'e, diğer ikisini Colesberg ve Stormberg'e gönderirken kendisi de Natal'da Ladysmith'e doğru harekete geçti (Wessels, 2011, s. 5). Beklenmedik bir şey oldu ve Boerler 10 Aralık'ta Stormberg, 11 Aralıkta Magersfontein ve 15 Aralıkta Colenso'da yapılan üç ayrı savaşta devamlı olarak İngilizleri yenmeyi başardı. İngiliz medyası yenilgileri haber aldığı anda bunu "Kara Hafta" olarak adlandırmıştı (Pakenham, 1979, s. 257). Boerlerle mücadele eden İngiliz askerlerinin sayısı 22 bindi. Bu profesyonel birliklerin halktan oluşan Boer ordusu için yeterli olacağı düşünülürken büyük bir hezimet yaşanmıştı. Binlerce İngiliz askeri karşılarna düşman çıkmadan savaşmaya zorlanarak tuzağa çekilmişti (Wessels, 2011, s. 4). Stormberg'te yapılan savaşta İngiliz Korgeneral Gatacre birliklerinden önemli bir demiryolu kavşak noktasını geri almalarını istemişti. Orgeneral Buller ondan bunu yaparken gereksiz bir risk almamasını istemişti. Gatacre Boerli askerlerin bu kavşak noktasının kuzeyinde yakın bir noktada olduğu haberini alınca askerlerinin gece boyunca yürümesini istemişti. Böylece Boerlere ani bir saldırı gerçekleştirilecekti. Hem düşman yenilecek hem kavşak güven altına alınacaktı (Lackman, 2006, s. 17). Korgeneral Gatacre daha önce Sudan savaşına katılmıştı. Herkes onu korkusuz ve bitmek bilmez enerjisi ile tanımıştı. Fakat askerlerini gereksiz tehlikelere atmasından dolayı eleştirilmişti (Doyle, 1902, s. 96). Gatacre heyecanına yenilmiş ve yetersiz sayıdaki askerlerini tam keşfi yapılmamış bir askeri operasyona götürmüştü. Takviye güçler gelmeden önce Boerlilere saldırma arzusu ona yanlış yaptırmıştı. Neticede 10 Aralık'ta şafak ağarmak üzere iken yapılan savaşta İngilizler büyük kayıplara uğratmıştı. 627 İngiliz askeri Gatacre'nin hırsı sebebi ile hayatını kaybetmişti (Pakenham, 1979, s. 223; Carver, 2000, s. 41).

İngiliz Generallerden Methuen'de bir gün sonra yani 11 Aralık 1899'da Magersfontein'de Gatacre gibi büyük bir hataya imza atmıştı. Gözcülerini Boerlerin nerede olduğunu bulmak için göndermişti. Gözcüler Boerlerin kazdıkları hendeklerin yerini tahmin etmiş ama onların boyutunu ve güçlü bir savunma hattı kurulduğunu anlayamamıştı. Boerler yaklaşık 20 km'lik uzunlukta bir hendek ve savunma hattı oluşturmuştu (Pakenham, 1979, s. 207). General Methuen Boerlerin gücü hakkında hiçbir şey öğrenmeden harekete geçmişti. İngiliz topçuları piyadelerin ilerleyişini sağlamak için atışlarına başlamıştı. Topçu atışları Boerlere hiçbir zarar verememişti. İngiliz askerler Boerlerin tüfek atış menzili içine kadar girince ani bir ateş altında kalmışlardı. İlk zayıt sonrası İngilizler ile Boerler arasında yaklaşık 9 saat boyunca karşılıklı atışların yapıldığı bir mücadele gerçekleşti. Boerler sırtlarını dağlık alana vererek savunma sağlarken İngilizler düz bir arazide birer birer hedef olmuşlardı. Akşam olmaya başlayınca İngilizler ölüleri ve yaralılarını savaş alanından alarak çekilmişlerdi. İngiliz komutanları düşmanların hakkında hiçbir haber almadan savaşa giriyor ve büyük zayıt veriyordu (Shearing, 2004, s. 47; Lackman, 2006, s. 18). Komutanlar düşmanı küçük görmenin cezasını çekiyordu. Boerleri daha önce kolaylıkla yendikleri Afrikalı

kabilelerle karıştırmışlardı. Boerleri yenerek kariyerlerinde başarılı olduklarını göstermek isterken hezimete uğramışlardı.

İngilizlerin Stormberg ve Magersfontein yenilgilerinden ders almaları gerekirken bir diğer hata da bizzat Başkomutan Buller tarafından Colenso'da yapılacaktı. İngiliz General Buller, Kolenson şehrini kontrol altına almak istiyordu. Bunun için şehrin kuzey hattına doğru saldırıya geçmişti. İngiliz gözcüler Boerlerin Tugela Nehri boyunca uzanan demiryolu hattının her iki tarafına hendekler kazdığı haberini getirmişti. Buller ilk olarak topçu birliğine düşman hattını bombalama emri vermişti. Daha sonra ise piyade askerlerini göndermişti. Boerlerin ani saldırısı ile ne yapacağını bilemeyen İngiliz askerler korunmak için büyük bir hata yaparak nehrin kenarına çekilmişti. Böylece doğrudan Boer hendeklerinin önüne düşmüş ve tüfek atışları altında büyük bir zayıt vermişlerdi. İngilizler 143 askerini kaybetmiş, 755 asker yaralanmış, 240 asker ise kaybolmuştu. Kayıplar ya esir düşmüş veya kendini kurtarma adına nehre girerek gözden kaybolmuştu (Pakenham, 1979, s. 250). Tarihe Kara Hafta olarak geçen bu İngiliz hezimetinin sebebi kendi generallerinin hatalarıydı (Lackman, 2006, s. 18). İngiliz kamuoyu binlerce askerin ölmesi ve yaralanmasının şokunu yaşamaktaydı. Çiftçi olarak tanımlanan insanlar düzenli bir orduya beklenmedik ölçüde zarar vermişti. Topları ve daha iyi silahları olan İngilizler küçük ve basit bir savaşta beklenmedik bir yenilgi almıştı. Kara Hafta boyunca alınan yenilgiler İngiliz komutanları yeni taktik ve yöntemler bulunması konusunda baskı altına aldı. Düşman hakkında yeterli bilgi olmadan harekete geçmenin büyük bir hata olduğu anlaşıldı. Yenilgiler sonucu İngiliz kamuoyu Boelere karşı mutlak manada bir zafer kazanılması gerektiği fikri etrafında birleşti. Siyasiler bu zafer için daha fazla askerin Güney Afrika'ya gönderilmesi fikrini halka benimsetti. Küçük bir savaşla elde edilmesi beklenen zafer için çok daha büyük bir ordu teşkil edilme sürecine girildi. Daha fazla İngiliz askere alındı, savaş bütçesi artırıldı ve İngiliz tarihinin en büyük deniz ötesi savaşı için hazırlıklar artırıldı (Pakenham, 1979, s. 258). General Buller'in başarısız olduğu düşünülerek yerini alacak bir komutan arayışına girildi. Bu açıdan Boer savaşı iki önemli komutanın kendisini göstermesine izin verecekti. Daha önce Kandahar'da da vazife yapan Mareşal Lord Lansdowne Roberts tüm askeri hareketin başına getirilen isim olmuştu. Mareşal'in baş yardımcısı olarak ise Hartum'da da vazife yapmış olan General Lord Horatio Herbert Kitchener atandı. Kitchener daha sonra Roberts'ın görevini devralan isim olacaktı. Her iki komutan 10 Ocak 1900'de Güney Afrika'ya ulaştı. Ülkeye yeni gelen askerler ile Mareşal Roberts'ın emrinde 40 bin asker olmuştu. Bunların 5 bini süvari idi. 100'den fazla top güçlü bir ateş gücü sağlıyordu. Boerlere karşı üstünlük sağlamaya yetecek bu ordu da başarısız olunca Güney Afrika'ya hızlı bir şekilde takviye birlikler gönderildi. Kısa sürede 180 bin askerlik devasa bir ordu Güney Afrika'ya intikal ettirildi. (Stone, 1985, s. 174; Wessels, 2011, s. 5). Ancak bu daha başlangıçtı. İngilizler savaş uzadıkça daha fazla askeri bu ülkeye göndermeye devam edecekti. Roberts Güney Afrika'da doğrudan batı cephesini alırken kendisinden önceki Başkomutan General Buller'ı ise doğu cephesinde görevlendirmişti. Roberts, Cape Town şehrinden kuzeye giden demiryolu hattını izleyerek Boer topraklarına girmeyi hedeflemişti. Buller ise Durban limanı boyunca demiryolu hattını izleyecek ve

Ladysmith boyunca Boerlilerin Bağımsız Orange Devletini ele geçirecekti. Roberts ve Buller geniş bir arazi boyunca binlerce asker ile Boer hatlarına doğru saldırıya geçti (Lackman, 2006, s. 20).

Savaşın İkinci Evresi: İngilizlerin Karşı Saldırısı

General Buller aldığı büyük yenilgiden sonra daha dikkatli davranıyor ve farklı askeri taktikler kullanarak ilerlemeyi çalışıyordu. Topçu birlikleri küçük gruplar halindeki piyadelerin ilerleyişini sağlamakta görevlendirilmişti. Her bir küçük birliğin bir diğerini ilerlerken koruma altına alması emrini vermişti. Piyadeler eski yöntemle araziye çıkarılmıyordu. Karşılarındaki düşmanla mücadele etmek için onlar gibi saklanarak ve saldırarak ilerleme yapılmaktaydı. Topçular tüm güçleri ile Boerlilerin piyadelerin önünden kaçmasını temin etmek için uğraşıyordu. Orduların karşı karşıya gelerek birbirine ateş açtığı daha önceki savaşlar birkaç saatte sonlanırken, Boerler ile girişilen savaş günler ve aylar sürecektir. Bir mücadele yöntemi geliştirilmesine sebep olmuştu. Tek bir meydana yapılan savaşın yerini tüm ülkeye yayılan bir savaş almıştı. Daha önceki savaşlarda komutanlar tüm bir meydanı gözlemleyerek ordularını yönlendirirken şimdi görmedikleri yerlerde savaşı yönetmeye çalışıyorlardı. Yeni savaş yöntemine adapte olmaya çalışan İngiliz birlikleri nihayet Boerler karşısında Cingolo ve Monte Cristo savaşlarında başarılı oldu (Pakenham, 1979, s. 363-364).

Mareşal Roberts ve Buller'in yeni taktikleri Boerlerin yenilgiye uğramasını sağlamaya başlamıştı. Magersfontein'de daha önceki yenilgiyi unutturacak mücadele verildi. Şubat 1900'de Paardeberg'e ulaşıldığında buradaki Boerli General Cronje'un emrindeki Boerli askerler yenilgiye uğratıldı. 4 Bin Boerli asker İngilizlerin esiri olmuştu. 7 Mart'ta Poplar Grove ve 10 Mart'ta Abrahamskraal-Driefontein Boerlerden alındı. 13 Mart'ta ise Bağımsız Orange Devletinin başkenti Bloemfontein işgal edildi (Wessels, 2011, s. 5). İngilizlerin yeni savaş taktikleri ile hareket etmeye başlaması Boerleri hücumdan savunma hattına ve akabinde de daha iç bölgelere çekilmeye zorlamıştı. Alınan yenilgiler sonucu 17 Mart 1900'de Boerli liderler savaşın geleceği ile ilgili Orange Kolonisinin Kroonstad kasabasında bir toplantı yapmaya karar verdi. Toplantıya Transvaal Başkanı Paul Kruger, Bağımsız Orange Devleti Başkanı Marthinus Steyn ve Boerli Generaller Christiaan De Wet, Piet Joubert ile Koos De La Rey katıldı. General De Wet strateji değişikliğine gidilerek gerilla savaşına başlanması fikrini öne sürdü. Gerilla savaşı için başarısız olacağı düşünülen Boerli askerlerin geri plana alınması, Boerli askerlerin yanlarında taşıdıkları büyük yük arabalarının bırakılması ve savunma stratejisinin bırakılarak vur-kaç gerilla taktiğinin uygulanmasını teklif etti (Pakenham, 1979, s. 408). Boerli liderler İngiliz askerlerinin gittikçe artan savaş gücü karşısında vur-kaç taktiğinin izlenmesine karar verdi. Düzenli ordu savaşının tamamı ile terk edilmesi benimsendi. Boerler araziyi iyi bilmenin verdiği avantajı gerilla savaşı ile daha etkin kullanacaklarını düşündü. Saldırı yapılacak yerlerin az korunan, hazırlıksız ve yüksek değeri olan yerler olmasına karar verildi (Lackman, 2006, s. 21). Boerler toprakları için kolayca vazgeçmeyeceklerini göstermiş oldu. Bununla birlikte İngilizlerin neler yapabileceği hakkında yeterli değerlendirmelerde

bulunmamışlardı. İngilizlerin Boerli gerillalarla mücadelede uygulayacağı taktikler savaşın gidişatını belirleyecekti.

3 Mayıs 1900'de 25 bin kişilik İngiliz ordusu doğu ve batı cephesinde Boer savunma hattını yarararak ilerlemesini sürdürdü. 12 Mayıs'ta Kroonstad, 28 Mayıs'ta Vaal Nehrine ulaşıldı. Bağımsız Orange Devleti işgal edilerek adı Orange Nehri Kolonisi olarak değiştirildi. 31 Mayıs'da Johannesburg alındı. Böylece Pretoria şehrine kuzey hattı boyunca yaklaşılmış oldu. 5 Haziran'da nihayet Transvaal'in başkenti Pretoria ele geçirildi. İngilizler her iki Boer devletinin başkentlerinin ele geçirilmesi ile savaşın sonuna geldiklerine inanmıştı. Fakat başkentlerin ele geçirilmesi savaşın bitmesini sağlamadı. Boer ordusu sahada başarılı bir şekilde operasyonlar yapmaya devam etmekteydi. Boerler İngilizlerin lojistik hatlarına ve uzak garnizon noktalarına saldırmaktaydı (Lackman, 2006, s. 22; Wessels, 2011, s. 7). İngiliz ordusu Bağımsız Orange Devletinin başkenti Bloemfontein'i ele geçirmesine rağmen yedi haftadan fazla süre ilerlemesini devam ettiremedi. İngiliz askerleri arasında Tifo salgını baş göstermişti. İngiliz ordusunun ilerleyişinin durması Boerlerin gerilla savaşı için hazırlık yapmasına imkân vermişti (Wessels, 2011, s. 5). Gerilla savaşı için harekete geçen Boerler 700 km'den uzun bir hat boyunca hemen hemen her yerde saldırılar yapmaya başlamıştı. Bunların bazıları başarılı, bazıları başarısız hareketlardı. Askeri konvoylar, trenler ve İngilizlere zarar verebilecek tüm noktalarda saldırılar yapıyordu (Doyle, 1902, s. 310). Boerli liderler gerilla savaşı ile İngilizleri tamamen yenemeyeceklerini biliyordu. Lakin ülkeleri işgal edilmiş bir halk olarak İngilizleri bu zorlu ve masraflı savaştan vazgeçirerek anlaşmaya zorlamak istiyorlardı (Lackman, 2006, s. 22). Bu arada savaş İngilizler için oldukça pahalı olmaya başlamıştı. Sadece demiryollarını korumak için bile 19 zırhlı tren devamlı olarak demiryolu hatlarında görev almıştı (Wessels, 2011, s. 15). İngiliz kamuoyu ve siyasilerin Boer savaşından vazgeçmesi için tek etkili faktör ekonomik sebeplerdi. İngiliz halkı cebine zarar veren bir savaşı desteklemez ise her şey değişebilirdi. Boerli liderler bunu sağlamak istiyordu. Böylece masaya oturmaya zorlanmış İngilizlerden istediklerini alabilirlerdi.

İngiliz ordusu başarılı olduğunu hem kendi halkına hem de Boerlilere göstermek zorundaydı. Boerli General Cronje'un ordusu ile birlikte teslim olması bulunmaz bir fırsat olmuştu. Bu yenilgi Boerlerin moralini bozarken İngilizlere büyük moral vermişti. Natal'da Ladysmith'i ele geçirmeye çalışan General Buller'ın ordusu 27 Şubat'ta Boerlilerin teslim alındığı haberini alınca başarılı bir mücadele sergiledi ve ertesi gün şehri ele geçirmeyi başardı (De Wet, 1902, s. 79; Wessels, 2011, s. 6). İngilizler her ne kadar Boer topraklarında ilerleyiş sergileseler de ilk defa çok fazla sayıda Boerli asker yenilgiye uğratılmıştı. Ülkedeki İngiliz askerleri bu görünmez düşmanın da yenilebileceğini görmüştü. İngilizlerin Boerler karşısında üstünlüğü kendi taraflarına çevirdiği düşünülürken 31 Mart 1900'de beklenmedik bir olay yaşandı. Boerli General De Wet komutasındaki bin 500 Boerli, gerilla taktiği kullanarak bin 800 İngiliz askerini ani bir saldırı ile yenilgiye uğrattı. İngiliz General Broadwood komutasındaki birlikte 18 asker ölmüş, 134'ü yaralanmıştı. 426'sı ise Boerlilere esir düşmüştü. De Wet ise sadece 3 askerini kaybetmiş, beş askerde yaralanmıştı. Boerler 7 top ve 100'den

fazla yük arabasını da malzemeleri ile birlikte ele geçirmişti (De Wet, 1902, s. 90-92). Esir alınan İngiliz askerlerini hapsedecek altyapıya sahip olmayan Boerler onları serbest bırakmıştı.

İngilizlerin Boerli Sivillere Karşı Mücadele Başlatması

Boerli gerillalar kendi topraklarında savaşmanın avantajı ile halktan destek, bilgi ve gizlenme konusunda yardım almaktaydı. Bu durum İngilizleri gerillalara sağlanan desteğin kesilmesi adına farklı taktikleri düşünmeye yönlendirdi. İngilizler Boerli gerillalara verilen halk desteğini kesme adına en zalim metoda başvurmaya karar verdi. Mareşal Roberts'ın görev aldığı 1878-1880 2. Anglo-Afgan Savaşında sivillere ait evler yakılmıştı. Boerli gerillaları yenmek içinde bu yönetime başvurulması emrini verdi. Bu amaçla Boerlere destek verme ihtimali olan tüm çiftlikler, köyler ve kasabalar yakıldı. Aslında Boer Savaşı başladığında bazı İngiliz askerleri gerillalara ait çiftliklerin bir kısmını yakmış, hayvanlarına da el koymuştu. Lakin Roberts'ın emri binlerce evin yakılması manasına geliyordu. Boerli gerillalar yiyeceklerini, atlarının otlarını, İngilizlerle ilgili istihbaratı ve yaralıların tedavisini bu siviller sayesinde yapıyordu (Wessels, 2011, s. 12). Boerli erkekler savaş için orduya katıldığında eşleri, çocukları ve siyahi köleleri çiftliklerin bakımını devam ettirmişti. Boerli kadınların kendileri için savaşan gerillalara yardım etmeme gibi bir durum söz konusu olamazdı. Mareşal Roberts bu durumun farkında olarak kazanmak istediği bir savaşta sivillerin zarar görmesini umursamayacaktı. Yakılan çiftliklerde yaşayan sivil halk için bulunan çare ise onların toplama kamplarına gönderilmesiydi.

Yakma ve kamplara gönderme stratejisi anavatan İngiltere'de karmaşaya sebep oldu ve yerel halka kötü bir davranış olarak algılandı. Aynı şekilde Güney Afrika'da yaşayan tüm Boerliler İngiliz düşmanı değildi. Bu yöntemle onların da kendilerine karşı cephe almasından endişe edildi. Halkın toplama kamplarında tutulması binlerce insanın öldüğü büyük bir felakete sebep olacaktı. İngilizler Boerlileri öldürme maksadı ile toplama kamplarına göndermemiş olsa da istenilenin aksi bir durum ortaya çıkacaktı. Boerli halkı kontrol altında tutmak için 1900 yazında kurulan kamplar savaşın uzaması sebebi ile düzensiz ve kontrolsüz bir şekilde büyüyen yapılara dönüştü. 1901 yılına gelindiğinde kamplarda tutulanların sayısı 160 bin sivil geçmişti (Judd ve Surridge, 2003, s. 194). İngilizler kampları ihtiyaçlarını daha rahat karşılama adına demiryolu hatları boyunca yapmıştı. Fakat temiz suya ulaşımın zorluğu ve kamplardaki hijyenik olmayan durum bulaşıcı hastalıklara yol açtı. 2 yıllık zaman dilimi içinde kamplarda 28 bin Boerli ve 20 bin Güney Afrikalı siyahi olmak üzere yaklaşık 50 bin sivil hayatını kaybetti (Pakenham, 1979, s. xxi). İngilizlerin Boer Savaşında yaptığı en büyük hata sivillere yönelik gerçekleştirdiği taktikler olacaktı. Ordu acziyet içinde olduğunu sivillerin yerleşim yerlerini yakarak göstermişti. Toplama kampları Boerli sivillerin geçici süre kalacağı yerler olarak düşünülmüştü. İngiliz yetkililer devamlı surette savaşın hemen biteceği yanılığına düşüyordu. Savaş başladığında birkaç aya biteceği söylenmişti. Boerlerin başkentleri işgal edildiğinde savaşın artık bittiği düşünülmüştü. Sivillerin evleri yakılarak, toplama kamplarına gönderilmesiyle de Boerli gerillaların hemen teslim olacağı hatasına düşülmüştü. 50 bin kadın ve çocuğun ölecek olması hem Boerli gerillaların hem de İngiliz askerlerinin omuzlarına ağır bir yük getirecekti.

Gerek İngilizlerin gerekse Boerlerin savaş boyunca en çok ihtiyaç duyduğu birbirlerine karşı alacakları üstünlük haberi idi. Boerli General De Wet'in sürpriz bir saldırı ile İngiliz ordusunu ağır yenilgiye uğratması onu Boerlerin gözünde bir kahramana dönüştürdü. İngilizler ise onun bir an önce yakalanması gerektiğine inanmaktaydı. De Wet komutasındaki askerler 3-4 Nisan 1900'de tekrar İngilizlere ani bir saldırı düzenlemişti. 10 İngiliz askeri ölürken 581'i esir düşmüştü. Boerler ise yalnız 3 kayıp vermişti. 9-25 Nisan tarihlerinde İngiliz birliklerine ani saldırılar yapılmaya devam edilmişti (Wessels, 2011, s. 7). 7 Haziran 1900'de De Wet güçleri Renoster Nehri köprüsü ve Roodewal'de İngilizlere tekrar saldırmıştı. 45 İngiliz askeri öldü, 123'ü yaralandı ve 672'si esir alındı. 100 bin Pound değerinde cephane ve materyal ele geçirilmişti. Boerler ise sadece 3 yaralıya sahipti (De Wet, 1902, s. 137-138). Mareşal Robert yardımcısı General Kitchener'ı De Wet'i yakalaması için bölgeye gönderdi. Fakat De Wet ve Boerli askerlerin izine rastlanamadı. 12 Haziran gecesi De Wet, Greenlands'te kamp kuran Kitchener'a da ani bir saldırı düzenledi. Kitchener bu saldırıya pijamaları ile yakalanmış ve düşmanı yakalamak isterken av olmuştu. Kitchener ve yakın kurmay ekibi yakındaki Yeomanry kampına kaçarak hayatlarını kurtardı (Arthur, 1920, s. 311). Boerler aradıkları kahramanı bulmuştu. Lakin alınan her bir zafer savaşın uzaması, savaşın uzaması da daha fazla çiftliğin yakılması ve kamplarda tutulan insanları ölüme yaklaştırıyordu.

İngiliz ordusu tüm gücüyle Boerli gerillaları bulmaya çalışıyordu. General Archibald Hunter komutasındaki 2 bin askerlik İngiliz birlikleri Temmuz 1900'de Orange River Kolonisinin doğu bölümünde yer alan dağlarda Boerli gerillaları aramaktaydı. Hunter Boerlileri etkisiz hale getirmek için her türlü tedbiri almaya niyetliydi. Komutasındaki İngiliz askerleri geçtikleri Boer çiftliklerini gerillalara yardım ettikleri düşüncesiyle yakmaktaydı. Boerli çiftçiler tarım arazileri ve evlerinin yakılmasına rağmen bağımsızlığa olan ilgilerini kaybetmemişti. İngilizlerin kendi yaşam tarzlarına müdahale ederek ülkelerini işgal ettiklerine inanıyorlardı. Çiftliklerin yakılması Boerlerin İngilizlerden daha fazla nefret etmesine sebep oldu. Lakin İngilizler istediklerini başarıyor ve gerillaların ihtiyaç duydukları zaruri yaşam desteklerini kesmeyi başarıyorlardı. İngilizler 1900'ün Kasım ayına kadar Orange River ve Transvaal'de 600 çiftliği yakmıştı (Judd ve Surridge, 2003, s. 191). De Wet İngilizlere karşı başarılı operasyonlar yapmakla birlikte İngilizler onu ve askerlerini yakalamakta kararlıydı. Ağustos 1900'ün başında Bağımsız Orange topraklarında mücadele veren Boerli gerillalar zor günler geçirmekteydi. İngilizlerin çiftlikleri yakması gerekli erzaklara ulaşmayı zorlaştırmıştı. Brandwater'a geldiklerinde bir İngiliz birliğinin tuzağına düşmüşlerdi. 4 bin Boerli gerilla tek bir kurşun bile sıkamadan İngilizlerce teslim alındı. Bağımsız Orange'ın en büyük askeri birliği esir olunca bu topraklardaki Boer etkisi önemli oranda kırılmış oldu. De Wet'in kaçmayı başarmış olması ise kötü haberi. Bir Boer kahramanını yakalamak psikolojik üstünlük için büyük öneme sahipti (Wessels, 2011, s. 8). Devamlı olarak İngilizlere ani saldırılar yapan Boerler için tuzağa çekilmiş olmak önemli bir zayıflıktı. Yakılan ve boşaltılan her bir çiftlik haber kanallarının kesilmesini ve istihbarat almalarını engelliyordu.

İngilizler Boerlileri yakalamak için her türlü tedbiri almakta kararlı olduklarını göstermişti. Sivillerin bundan zarar görmesi umursanmıyordu. Komutanlar Boer Savaşının kariyerlerinde başarısızlığa sebep olmasını istemiyordu. Tüm karar mekanizması askerlerin elindeydi ve onlar da düşmanı yok etmek adına sivilleri feda etmeye hazırdı. Boerli sivillere ait çiftliklerin yakılması haberi Londra'ya kadar ulaşmıştı. İngiliz Parlamentosu vekilleri konuyu gündemlerine almıştı. Liberal Partiden Sir Henry Cambell-Bannerman konuyu parlamento'ya taşıyan isimdi. Parlamantonun üyeleri askerlerin izlediği yöntemle ilgili tam bir bölünmüşlük içinde karşılıklı tartışıyordu. Bu arada Güney Afrika Uzlaştırma Komitesinin Sekreteri olan Emily Hobhouse toplama kamplarındaki Boerlilerin yaşam şartlarının iyileştirilmesi için Parlamento ve medyada olağanüstü bir çaba ortaya koymaktaydı (Judd ve Surridge, 2003, s. 194). Hobhouse Güney Afrika'ya gidip toplama kamplarını gezmiş ve buradaki kötü durumu görmüştü. Tüm gerçek ortaya konulmasına rağmen siyasilere bir kısmı hala İngiliz ordusunun yaptıklarını desteklemeye devam ediyordu. Boerli gerillalarla mücadelede başarılı olmak için bu yöntemlerden başka seçenek olmadığına inanılıyordu. Savaş zamanlarında sivillerin zarar görmesi normal görülüyordu. Bu siyasilere göre savaşın bir an önce bitmesi ancak bu şekilde mümkün olabilirdi. Yakım ve toplama kamplarına karşı olan siyasilere ise 1889 Lahey Kararlarını işaret etmekteydi. Toplantı sonuç kararlarına göre ülkeler nasıl bir savaş yapabileceklerini, esirleri ve mala zarar verme gibi konuları konuşmuş ve bağlayıcı kararlar almıştı. Savaş karşıtları Lahey kararlarına göre sivillere ve mallarına zarar verilemeyeceğini belirtiyordu. Tüm bu siyasi baskılara rağmen ancak savaşın sonuna geldiğinde ve binlerce insan hayatın kaybettikten sonra Güney Afrika'daki İngiliz birliklerin komutanı Lord Kitchener toplama kamplarındaki şartların iyileştirilmesini, yeterli yiyecek, suyun temini ve tüm kamplarda temizlik ile hijyenin sağlanmasını emredecekti. Bu düzenlemelerle birlikte ölümler bir anda ciddi oranda azalacaktı (Judd ve Surridge, 2003, s. 194). Alınan önleyici tedbirler ile kamplardaki ölümlerin önüne geçilmesi bile İngilizlerin umursamaz davranışları sebebi ile 50 bin insanın öldüğünün deliliydi. Muhtemelen kamplardaki her bir kadın ve çocuğun ölümü ile onların yakınları olan gerillaların gücünün kırılacağı düşünülmüştü.

Boer Toplama kamplarının daha çok Kitchener tarafından hayata geçirildiğine inanılmakla birlikte aslında ilk kamp Mareşal Roberts'ın emri ile 1900 Temmuz ayında Mafikeng'de açılmıştı. Kitchener ise kamp sistemini geliştiren ve yayan isim olmuştu. Ölümlerin çoğu onun döneminde yaşanmıştı. İngilizlerin niyeti sivillerin kamplarda ölmesi değildi. Lakin kötü kamp yönetimi yaklaşık 50 bin insanın ölümüne yol açmıştı. Wessels'e (2011, s. 13) göre bu sayı çok daha fazlaydı. 145 bin beyaz Boerliden 31 bini, 140 bin siyahiden ise muhtemelen 31 binden çok daha fazlası hayatını kaybetmişti. Toplam 34 beyaz kampı, 66 ise siyahilerin kampı bulunmaktaydı. Mareşal Roberts başkentlerin düşmesinden sonra Boerlerin teslim olacaklarına ve savaşın daha fazla uzamayacağına inanmıştı. Lakin belirtildiği üzere bu gerçekleşmedi. Boer toprakları büyük oranda işgal edilse de Boerli gerillalar İngiliz askerlerinin olmadığı bölgelerde konaklamaya devam ediyordu. Bu gerillalar vur-kaç saldırılarından sonra güvenli topraklara geri dönüyordu. Roberts yeni bir askeri operasyon

emri vererek 1900’de Portekiz’in kolonisi olan Mozambik sınırına kadar ilerleme emri verdi. Boerler sınır ile İngiliz askerleri arasında sıkışınca 20-27 Ağustos 1900’de yapılan savaşlarda büyük yenilgiler aldılar. Bin civarında Boerli gerilla sınırın diğer tarafına geçerek İngilizlerden kurtulsa da Portekizlilere esir düşüldü. Bu esirler ilk önce Portekiz’in kolonilerine daha sonra ise Portekiz’e gönderilerek savaş boyunca hapsedildiler (Wessels, 2011, s. 9).

İngiliz kamuoyu gün geçtikçe ordunun Boerlileri yakalamak için başvurduğu taktikleri sorgulamaya başlamıştı. Binlerce insanın toplama kamplarında hayatını kaybetmesi toplumu derinden etkilemişti. Nihayetinde Boerler Hollanda asıllı insanlardı. İngiliz toplumu siyahilerin hakları için bile daha fazla özverili olmaya başlarken bu beyazların ölümü tepki çekiyordu. Halkta tepkilerin artması siyasilerin askerlere baskı yapmasına sebep olmaktaydı. Bundan dolayı komutanlar Boerli gerillalara karşı farklı metotlar geliştirmeye çalıştı. Boerli savaşçılara ilham kaynağı olan General De Wet’in öncelikle yakalanmasına karar verildi. Lord Kitchener ve ekibi De Wet’i tuzağa düşürerek yakalamak için bir plan yaptı. Boerlilerin sembol isminin yakalanması onları moral olarak zayıflatacaktı. Lakin Boerli General De Wet kendisi için hazırlanan tuzaktan kaçmayı başarınca Kitchener başarısız birisi olarak algılandı. Bu durum Kitchener’ı başarıya ulaşma adına kamçulamış oldu. Bulunan yeni yöntem ise gerillaların hareket kabiliyetini ortadan kaldıracak şekilde Boer topraklarının tel örgüler, beton bloklar ve beton sığınaklarla çevrilmesiydi (Judd ve Surridge, 2003, s. 189). Sivillerin toplama kampına gönderilmesi ile Boerli gerillaların lojistik desteğinin kesildiği görülmüştü. Bu nedenle geniş bir coğrafyada tüm çiftlik ve köyler yakılmıştı. General Kitchener Mareşal Roberts’in başlattığı yakma eylemini inanılmaz boyutlara taşımış ve 30 binden fazla çiftlik yakılmıştı. Siyahilerin de Boerli gerillalara yardım edeceğine inanılarak onların da evleri yakılıyordu. Neticede 100 binden fazla ev yakıldı veya dinamitlerle yıkıldı. 40’den fazla kasaba yerle bir edildi. Boer toprakların önemli bir bölümü harabeye döndürüldü (Wessels, 2011, s. 12). Bu tedbirlerle Boerlerin hareket edemez duruma düşürülmesi isteniyordu. İngilizler planları uyarınca Güney Afrika topraklarını bölümlere ayırmaya başladı. Her bir bölüm tel örgülerle çevrildi. Beton bloklar ile atlı gerillaların geçemeyeceği barikatlar oluşturuldu. Askerler yapılan beton sığınaklarda nöbetler tutmaya başladı. Bu yöntem sayesinde demiryolu hattı daha iyi bir şekilde korundu. Böylece Boerlerin trenlerden malzeme alması önlendi. Boerlerin bu beton blokları ve sığınakları imha edecek çapta silahları yoktu. İngilizler 8 binden fazla beton bloktan sığınaklar kullanmış ve bunların etrafına da yaklaşık 6 bin 500 km’lik tel örgüler çekmişti (Stone, 1985, s. 381). Beton bloklar savaşı sonlandırmaya yetmese de gerillaların üzerinde baskı oluşmasına neden oldu. Geniş arazilerde atları ile rahatça hareket edebilme kabiliyetlerini zorlaştırdı. Yerlerinin tespit edilmeleri durumunda ise kaçışlarını olumsuz etkiledi (Judd ve Surridge, 2003, s. 190). Beton sığınaklarda yaklaşık 25 bini siyahiler olmak üzere 60 bin İngiliz askeri nöbet tutmak üzere görevlendirilmişti. Bunların çoğu demiryolu hattı boyunca, önemli kavşak noktaları ve muhtemel Boer geçiş noktalarına inşa edilmişti. Boerler ise beton sığınakları ve betonla destekli tel örgüleri geçmeye mecbur kaldıklarında bunu başarı ile yapmıştı (Wessels, 2011, s. 15).

Mareşal Roberts 1 Eylül 1900'de tüm Transvaal topraklarının işgal edildiğini ve adının Transvaal Kolonisi olarak değiştirildiğini açıkladı. 28 Kasım 1900'e gelindiğinde Roberts Güney Afrika'daki Boer Savaşının askeri olarak bittiğini ve geride kalan gerillaların yakalanması için polis gücünün yeterli olduğunu düşünerek ülkeden ayrılma kararı verdi. Görevini General Kitchener'a teslim ederken savaşta gösterdiği başarı dolayısı ile İngiliz Ordularının Genel Kurmay Başkanlığı görevine getirildi (James, 1954, s. 345). Roberts askeri olarak her iki Boer devletinin işgal sürecini tamamlamıştı. Lakin Boer tehdidini tamamen ortadan kaldıramamıştı. Gerilla savaşı ile mücadele etmek pahalı ve yıllara yayılan bir süreç olabilirdi. Roberts ülkeden ayrıldıktan sonra 13 Aralık 1900'de Boer güçleri Pretoria'nın batısında kamp kuran İngiliz askerlerine saldırı düzenledi. 109 İngiliz askeri hayatını kaybederken 186'sı yaralandı. 368'i esir düştü. Boerler ise 32 kayıp ve 46 yaralıya sahipti (Amery, 1907, s. 107-108). 15 Aralık 1900 gecesinde Boer güçleri farklı bir rota izleyerek İngilizlerin kolonisi olan Cape saldırıya geçti. Boerler savaşı İngiliz topraklarına taşımak istiyordu. İngiliz ordusu halkına Güney Afrika'da savaşı kazandığını ve Boerlilerin artık büyük bir problem olmaktan çıktığı algısını yayıyordu. Boerler bu saldırıları ile İngiliz kamuoyunun desteğini çekerek ödenen vergilerin masraflı bir savaşa gittiğini göstermek istiyordu. Boerler kendi topraklarının kurtuluşu için mücadele ettiği için dış dünya tarafından sempati görüyordu. Boerli elçiler Hollanda'dan Amerika'ya birçok ülkenin yetkilileri ile görüşüp savaşın bitmediğini ve kendilerine destek olunması gerektiğini söylemekteydi. Uluslararası devletler konu İngilizler olunca Boerlere sempati göstermek dışında bir yardımda bulunmamışlardı (Wessels, 2011, s. 10) Lakin farklı milletlerden özellikle İngiliz karşıtı insanlar Boerlere savaşında yardım etmek için gönüllü olarak Güney Afrika'ya geliyordu. Uluslararası kamuoyu savaşı topraklarında altın çıkan Avrupa asıllı bir milletin bağımsızlık mücadelesi olarak görüyordu.

Boerli Gerillaların Varlık Gösterme Çabaları ve Savaşın Sonu

1901 yılına girildiğinde tüm imkansızlıklara rağmen Boer güçlerinin mücadelesi devam etmekteydi. Birçok yerde İngiliz güçlerine saldırılar yapılmakla birlikte ani saldırılara karşı hazırlıklı olan İngilizler daha güçlü bir şekilde karşılık veriyorlardı. 29 Mayıs 1901'de Vlaktefontein, 12 Haziran'da Wilmansrust, 17 Eylül'de Natal, 30 Eylül'de Moedwil, 24 Ekim'de Kleinfontein ve 30 Ekim 1901'de Bakenlaagte'de İngilizlere saldırılar düzenlendi (Wessels, 2011, s. 10). Boerli liderler 1901 Haziran ayında tekrar bir araya gelerek İngilizlere karşı tekrar büyük bir saldırı yapmayı planladı. Amaçları bir yıl önce yaptıkları gibi yenilmediklerini göstermek ve İngilizleri barış masasına oturmaya zorlamaktı. İki koldan İngilizlerin kontrolü altındaki Natal ve Cape kolonilerine eş zamanlı olarak tekrar saldırıya geçilecekti. Özellikle Cape Kolonisinin işgal edilmesine çalışılacaktı. Her iki askeri kol beton blokları ve tel örgüleri geçmeyi başarsa da İngilizleri anlaşmaya zorlayacak ölçüde tam bir askeri zafer elde edilememişti. Bu askeri denemeden sonra Boerli gerillalar kendi topraklarına çekilmişti (Lackman, 2006, s. 27). Bu arada General De Wet'de İngilizlere karşı başarılı saldırılar yapmaya devam etmekteydi. 28 Şubat 1901'de Orange kolonisinde peşindeki 14 bin İngiliz askerine rağmen 1300 km'lik bir alanda 43 gün boyunca kontrolü sağlamıştı. 1901 Noel

gününde Groenkop'ta bulunan İngiliz askerlerine ani bir saldırı yapmıştı. 57 İngiliz askeri hayatını kaybederken 84'ü yaralanmış ve 200'den fazlası esir düşmüştü. De Wet ise 14 adamını kaybetmiş, 30'u da yaralanmıştı (Wessels, 2011, s. 10-11).

1901 yılında İngilizlere karşı düzenlenen birçok saldırı tüm dünyaya Boer Savaşının bitmediğini tekrar göstermişti. İngilizler tüm önlemlerine rağmen Boerli gerillaların ani saldırılarını durduramıyordu. 25 Şubat 1902'de Yzerspruit'te ani bir Boer saldırısı 53 İngiliz askerinin ölmesiyle sonuçlanmıştı. 7 Mart 1902'de Boerli gerillaları yakalaması için gönderilen İngiliz birliği 68 kayıp vermişti. Birliğin 800 askeri de esir düşmüştü. Boerler vur-kaç taktiği uyguladığından bu esirleri silahları ile birlikte teslim alsalar da onları ellerinde tutacak bir yerleri yoktu. İngilizlere karşı yapılan her bir ani saldırı Boerli gerillaların ihtiyaç duyduğu askeri malzemeler ile gıdaya ulaşım imkânı veriyordu. Yakılan Boer çiftliklerinden karşılanamayan ihtiyaçlar bu ani saldırılarla karşılanıyordu. 800 askerin esir edildiği bir saldırı 100'den fazla yük vagonunun da ele geçirilmesine izin verdiği için Boerler bu ganimetlerle ayakta kalmayı başarıyordu. Lakin her Boer saldırısı başarılı geçmiyordu. 31 Mart 1902'de Boschbult'te Boerlerin ani saldırısı püskürtülmüştü. 11 Nisan'da ise Roodewal'de büyük kayıp vermişlerdi (Wessels, 2011, s. 11). 1902 Şubat ayında elde edilen bir istihbarat bilgisi Boerli General De Wet'in yerini vermekteydi. De Wet etrafı beton sığınaklar ve tellerle çevrili bir dikdörtgen alandaydı. Kitchener onu ve yanındaki 700 gerillayı yakalaması için süvari birliklerini görevlendirdi. 5 Şubat 1902'de yaklaşık 10 bin kişilik İngiliz birliği 80 km'lik bir dikdörtgenin her yerinde tek sıra bir halde konuşlanarak içeriye doğru harekete geçti. Fakat Kitchener bu seferde başarısız olmuştu. De Wet ve adamları bu alanın kontrol altına alınmayan bir kısmında telleri keserek kendilerine kaçacak yer açmıştı (Lackman, 2006, s. 26).

Güney Afrika'da bulunan İngiliz ordusu askerlerinin çoğunluğu piyade askerleriydi. Gerilla savaşında bu askerler kullanışsızdı. Mareşal Roberts ve daha sonra da Kitchener piyade askerlerini süvari birliklerine dönüştürmeye çalışmıştı. 38 olan süvari birlik sayısı 70'e yükselmişti. Askerlerin kullanımı için gerekli atlar çok fazla para harcanarak yurt dışından getiriliyordu. Savaş boyunca yaklaşık 670 bin at, katır ve eşek kullanılırken bunların 400 binden fazlası ölecekti. Birçok İngiliz askeri Boerler kadar profesyonel binici olmasa da savaş boyunca bu yetenekleri gelişmişti (Wessels, 2011, s. 14). Güney Afrika'ya gönderilen atlar İngilizlerin hakimiyeti altında olan hemen hemen her koloniden Güney Afrika'ya gönderilmişti. Kitchener İngiliz ordusunun başına geçtiğinde emrinde 210 bin asker vardı. Bunlara ilaveten binlerce siyahi işçi olarak kullanılmıştı. Hatta zamanla siyahilere de nöbet tutmaları için silah verilmeye başlanmıştı. Askerlerin yarısı savaş boyunca görevlendirildikleri garnizonlarda durmuştu. Savaş için görev alan Boerli sayısı ise 35 bin civarındaydı. Kitchener Boerli gerillaların yakalanması için arazide daha fazla askerin görev yapması gerektiğine inanıyordu. Bundan dolayı takviye birlikler istemiş ve ordusunun sayısı kısa sürede 240 bini bulmuştu. Anavatan başta olmak üzere dünyanın her yerinden gemilerle büyük bir askeri sevkiyat yapılmıştı. Kanada, Hindistan, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi kolonilerden gönüllüler ile İngilizlerin emrindeki birliklerden askerler savaşa gönderilmişti. Hindistan'dan gönderilen askerlerin sayısı bile 18 bin 534 olmuştu. Savaş öncesinde Güney

Afrika'da bulunan İngiliz askerleri 10 bindi. Bunlara ilaveten birçok yerel İngiliz gönüllü de savaşa destek için silah altına alınmıştı. Silah verilen ve işçi olarak hizmet eden siyahilerin sayısı zamanla 140 bine çıkmıştı. Nihayetinde Britanya'dan savaş sonuna kadar gönderilen asker sayısı toplamda 337 bin olmuştu. Böylece 448 bin 495 kişi İngiliz ordusuna sadece asker olarak hizmet etmişti. İngiliz kuvvetlerinin sayısı gün geçtikçe artarken 1902 Nisan ayında Boerli gerillaların sayısı 21 bine kadar düşmüştü. Birçoğunun atı savaşlarda vurulduğu için yaya olarak hareket etmek zorunda bırakılmıştı. İngilizlerden ele geçiremezler ise yeterli tüfek ve cephane bulunmuyordu. En büyük problem askerlerin savaş yorgunu olmalarıydı (Grant, 1910, s. 13; Wessels, 2011, s. 14-16). Boerler İngilizleri barış masasına oturtmak isterken bitmek bilmez bir şekilde yüz binlerce asker Güney Afrika'ya gelmeye devam etmişti. Ülke yakılıp yıkıldığı için bir harabeye dönüşmüştü. Uğruna mücadele ettikleri ve yüzyıllar içinde geliştirdikleri tarım arazileri kıraç topraklara dönüşmüştü. İngilizler ise toprağın üstünden ziyade altındaki zenginlik için uğraş veriyordu.

Savaşın yapıldığı Güney Afrika toprakların inanılmaz büyüklükte olması gerillaların kaçmasına ve yakalanmamasına izin veriyordu. İngilizler bu toprakları tam olarak kontrol altına alırlarsa başarılı olabileceklerini düşünüyordu (Wessels, 2011, s. 12). Lakin binlerce askerden oluşan büyük İngiliz ordusunun gerilla savaşına uygun olarak yapılandırılması çok fazla vakit almıştı. Çiftliklerin yakılması, halkın toplama kamplarına gönderilmesi ve arazilerin tel ve betonlarla kapatılmasından sonra Boerli gerillalar ancak etkilenmeye başlamıştı. Belirli bir zamandan sonra gerillalar gittikleri her yerde yakılmış çiftlikler ve öldürülmüş hayvanlarla karşılaşmaya başladı. Artık gerillalar geride kalan son atlarını besleyecek ot bile bulmakta zorlanıyordu. Boerli liderler barış masasına İngilizlerin oturmasını isterken daha fazla mücadele etmenin anlamsız olduğuna karar vermeye başlamıştı. Böylece İngilizlere gönderilen elçiler barış yapmak istediklerini söyledi. 9-12 Nisan tarihlerinde yapılan ilk görüşmelerden sonra 15 Mayıs 1902'de Boer ve İngiliz yetkililer bir görüşme yaptı. Nihayet Boer delegasyonu anlaşmayı 31 Mayıs 1902'de arasında oyladı ve 54'e karşı 6 oyla teslim anlaşması yapılması kabul edildi. Aynı günün akşamı Boerler Pretoria'da teslim anlaşmasını imzaladı. Boerli gerilla ve yöneticilerin savaştan doğan zararlar dolayısı ile suçlanmalarına ve affedilmelerine karar verildi. Kendi topraklarını İngilizlerin kontrolünde yarı özerk yönetme hakkı tanındı. İngilizler Boerlilerin zararını telafi etme sözü de verdi (Lackman, 2006, s. 27; Wessels, 2011, s. 16). Boerlerin 2 yıl 2 ay süren gerilla saldırılarında başarılı olmalarının en önemli nedeni sahadan sağlayabildikleri istihbarattı. Ayrıca savaştıkları kendi topraklarını çok iyi tanıyorlardı. İyi generallere sahip olma ve hızlı hareket kabiliyetleri de başarının bir diğer sırrıydı (Wessels, 2011, s. 11). İngilizler sivilleri toplama kampına onların istihbarat ve lojistik destek almalarını engellemek için göndermişti. Lakin savaşın beklenenden uzun sürmesi ile birçok yetenekli gerilla hayatını kaybetmişti. Savaş için gerekli cephane bulunmuyordu. Hatta her bir Boerli çok değer verdikleri atlarını bile kaybetmişti. İngilizlerin Güney Afrika'ya yüz binlerce asker getireceği düşünülmemişti. Gün geçtikçe daha fazla siyahinin İngiliz saflarında savaşması da bir başka tehdite dönüşmüştü. Son olarak ise Boerli gerillaların en yakınları olan eş ve çocuklarının toplama

kamplarında zor şartlar altında birer birer ölmesi daha fazla katlanılabilir bir durum değildi (Wessels, 2011, s. 11).

İngilizler savaşın kısa ve maliyetsiz olacağını düşünerek büyük bir hata yapmıştı. Yüz binlerce asker ve malzemenin Güney Afrika'ya gönderilmesi ve savaşın uzadığı her bir gün İngiliz bütçesini daha da zorlamıştı. Öyleki 1815-1914 arasında İngilizler Boer Savaşına harcadıkları kadar hiçbir savaşa bu denli bir bütçe ayırmak zorunda kalmamıştı (Smith ve Stucki, 2011, s. 9). Toplamda 200 milyon Pound harcanmıştı. Bu para günümüz şartlarında 6 milyar Pounda denk gelmekteydi. Savaşın uzaması İngiliz komutanları ve askerleri üzerinde de düş kırıklığına sebep olmuştu. General Kitchener'ın sivil halka karşı hoşgörüsüz tavrı masraflı savaşın bir an önce bitirilmesi içindi. İngiliz bütçesi savaş için daha fazla harcama yaptıkça siyasilerde generale baskı yapmaktaydı. Boerler ise ne yaparlarsa yapsınlar savaşı kazanamayacaklarını ama İngilizlere de önemli oranda zarar verdiklerinin bilincindeydi. İngiliz siyasilerin ve kamuoyunun bu masraflı savaşa dur deme ihtimaline güvenilmekteydi. Neticede Boerler savaşı yenilgi ile bitirseler de İngilizler karşısında tarihi bir mücadele verdiklerine inanmıştı. Kitchener bile onların iyi birer savaşçı olduğunu söyleyecekti. Lakin gereksiz bir şekilde savaşın uzatılması beklenmedik şekilde binlerce Boerli kadın ve çocuğun hayatını kaybetmesine sebep olmuştu. Birkaç ayda biteceği düşünülen savaş 2 buçuk yıla yakın sürmüştü. Savaş gerilla taktiğine dönüştürülmeden önce Boerler İngilizlere karşı yenilmişti. Bu yenilgi kabul edilseydi muhtemelen aynı anlaşma şartlarında buluşacaklar ve binlerce insan ölmeyecekti (Pakenham, 1979, s. 607; Wessels, 2011, s. 17-18). Hayatta kalan birçok Boerli gerilla ve savaş esiri çiftliklerine geri döndüğüne hem eş ve çocuklarını hem de topraklarını kaybettiklerini gördü. Toplama kamplarından evlerine dönme şansı yakalayan kadın ve çocukların bir kısmı eşlerinin öldüğünü öğrendi. Gerek Boerli erkekler gerekse kadınlar basit birer çiftçi olarak basit bir hayata sahip olmak için çabalamıştı. Hiçbirisi topraklarının altından çıkan altın sebebi ile hayatlarının cehenneme döneceğini öngörememişti. Bir ülkenin zenginliği halkının çok büyük sıkıntılar çekmesine sebep olmuştu.

Sonuç

Hollanda asıllı bir topluluk olan Boerler dini inançlarından dolayı Avrupa'dan Güney Afrika'ya göçen bir topluluktur. Güney Afrika'da kendi kolonilerini kuran ve çoğunluğu tarımla uğraşan bu insanlar zamanla kendi devletlerini kurmuştur. İngilizlerin de Güney Afrika'ya gelerek kendi kolonilerini kurması ile bu iki toplum bir arada yaşamaya başlamışlardır. Lakin Boerlerin topraklarında altın bulunması onların yaşamlarını etkileyecek olaylar silsilesini başlatmıştır. Kendi topraklarında azınlığa düşecek kadar yeni göçmenin altın için ülkelerine gelmeye başlaması Boerli siyasileri önlem almaya itmiştir. Göçmenlerin çoğunluğunun İngiliz olması Britanya'yı kendi insanların hakkını korumaya itmiştir. Aslında Boer topraklarına bir İngiliz göçünü teşvik edende yine İngiliz siyasiler olmuştur. Zira, dünyanın en zengin altın madenlerine sahip olan Boer topraklarının bu çiftçi halkın ellerine terk edilemeyeceğine inanmışlardır. Neticede ülkeyi işgal etmek için bir bahane arayan İngilizler bunu kendi göçmenlerinin hakkını koruma adına yaptıklarını ilan etmişlerdir. Boerli siyasilerin tüm uğraşlarına rağmen savaş başlamıştır.

Bu çalışma Boerlerin kendilerinden kat ve kat güçlü bir orduya karşı nasıl mücadele ettiğini, savaş boyunca neler yaşandığını ve kullanılan yeni savaş yöntemlerini ortaya koymaya çalışmıştır. İngilizlerin ayak oyunları, siyasi becerileri, acımasızlıkları, yüz binlerce askeri ve halk desteği ile Boerleri nasıl teslim olmaya zorladığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Boerlerin ise hiçbir dış destek alamadan, topraklarını iyi bilmenin verdiği avantaj, savaşmak için gösterdikleri kararlılık ve bağımsızlığa olan düşkünlükleri ile destansı bir mücadele sergilediklerine dikkat çekilmiştir.

İngiliz siyasiler Boerlerin basit bir tarım toplumu olarak kendilerine direnemeyeceğini düşünse de Boerlerin top yekün bağımsızlık mücadelesine girişmesi tüm planlarını alt üst etmiştir. Güney Afrika'da profesyonel askerlerden oluşan İngiliz ordusu bulursa da Boerler savaşın ilk safhasında geleneksel savaş yöntemlerinin dışında taktikler uygulaması İngilizleri hareketsiz kılmıştır. Tarihe *Kara Hafta* olarak geçen İngiliz yenilgilerinden sonra ise İngiliz toplumu savaşı bir onur mücadelesine dönüştürmüştür. Binlerce İngiliz askeri anavatanlarından, binlercesi de İngilizlerin kolonilerinden Güney Afrika'ya taşınmıştır. Bu orantısız güç sebebi ile Boerler savaşın ikinci safhasında yenilgiler almaya başlamıştır. Düzenli İngiliz orduları karşısında başarıya ulaşamayacağını anlayan Boerler yeni bir karar ile gerilla savaşını başlatmıştır. Bu hamle savaşın uzamasına ve İngilizlerin Boerli sivillere karşı tarihin en acımasız önlemlerini almasına sebep olmuştur. Gerillalara verilen desteği kesme adına Güney Afrika toprakları yangın yerine çevrilmiş ve 30 binden fazla çiftlik ile 100 bin ev yakılıp yıkılmıştır. Tüm tarım arazileri yakıldığı ve hayvanlar öldürüldüğü için Boerli siviller toplama kamplarına gönderilmiştir. Savaşın acımasız yüzü kendisini 50 bin sivil kadın ve çocuğun kamplarda İngilizlerin gözü önünde ölmesi ile göstermiştir. İngilizlerle bu şartlar altında daha fazla mücadele veremeyecek hale gelen Boerli gerillalar anlaşma yapmaya razı olmuştur.

Boer savaşı birçok açıdan tarihi öneme sahiptir. Bir ülkenin zenginliği olan yer altı kaynakları başka bir ülke tarafından siyasi komplolar kurularak elde edilmiştir. İngiliz toplumu kendi göçmenlerinin hakkını aradığını düşünerek savaşa onay verirken İngiliz siyasiler altına ulaşma hayallerini büyük bir ustalıkla perdelemiştir. Hollanda dahil olmak üzere hiçbir ülke Boerlerin bu haklı mücadelesinde güçlü ve görünür olarak İngilizleri karşısına alamamıştır. İngilizlerin iki ayda biteceğini düşündüğü savaş ise Boerlerin kahramanca mücadelesi ile 2,5 yıl sürmüştür. Boerlerin İngiliz piyade güçleri ile kendi yöntemleri ile savaşması ise dünyanın en güçlü ordusunu bir anda felç etmiştir. Zamanla tekrar toparlanan İngiliz ordusu Boerler sayesinde adeta savaşmayı yeniden öğrenmiştir. Bu açıdan Boer savaşı dönemin geleneksel savaş taktiklerinin modern savaş yöntemlerine evrilmesinin ilk öncüsü olmuştur. İngilizler savaş boyunca 450 bin askerinin adeta bu yeni savaşı öğrenmesini sağlamıştır. Lakin Boerlerin gerilla taktiğine başvurmuş olması İngilizlerin gerçek yüzünü göstermesine sebep olmuştur. İngiliz komutanlar savaşı kazanmak uğruna Boerli siviller ve mallarına büyük zarar vermiştir. Toplama kamplarında 50 bin sivilin hayatını kaybetmiş olması ise bu savaşın tam bir faciaya dönüşmesine sebep vermiştir. İngilizler tüm ülkeyi adeta parsel parsel tel örgülerle çevirmiş, beton blok ve sığınaklarla bir avuç insanı yakalamaya çalışmıştır. İngiliz kamuoyu ise kazanılacak zafere öyle bir hazırlanmıştır ki bir

avuç insan dışında çoğu bu sivillerin çektiği zulmü görmemiştir. Kamuoyu desteğini arkasına alan İngiliz siyasiler ve ordu ölenlerin sayısı çığ gibi büyüdüğünde ancak harekete geçmek zorunda kalmıştır. İngilizlerin bir dünya gücü olarak ortaya koyduğu mücadele binlerce masumun hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.

Kaynakça

- Amery L. S. (ed) (1907). *The Times History of the War in South Africa 1899-1902*. Vol. 5. London: Sampson Low, Marston and Company.
- Arthur, G. (1920). *Life of Lord Kitchener*. Vol. 1. London: Macmillan.
- Bloch, J. (2005). *Jean de Bloch: Selected Articles*. Washington, D.C.: Government Printing Office.
- Carver, F. M. (2000). *The Boer War*. London: National Army Museum.
- De Wet, C. R. (1902) *Three Years War October, 1899-June 1902*. London: Constable.
- Doyle, A. C. (1902). *The Great Boer War*. New York: McClure, Phillips and Company.
- Grant, M. (1910). *History of the War in South Africa, 1899-1902*. Vol. IV. London: Hurst and Blackett Limited.
- James, D. (1954). *Lord Roberts*. London: Hollis & Carter.
- Judd, D., Surridge, K. T. (2003). *The Boer War*. New York: Palgrave Macmillan.
- Pakenham, T. (1979). *The Boer War*. New York: Random House.
- Porter, A. N. (1980), *The Origins of the South African War*. Manchester.
- Shearing, H. A. (2004). *The Cape Rebel of the South African War, 1899-1902* (Unpublished Doctoral Dissertation). University of Stellenbosch.
- Smith, I. R. (1996). *The Origins of the South African War, 1899-1902*. London: Longman, 1996.
- Smith, I. R. and Stucki, A. (2011). The Colonial Development of Concentration Camps (1868-1902). *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 39, No. 3, 417-437.
- Stone, J. C. (1985). *The Boer War and Its Effects on British Military Reform*. Ann Arbor, Michigan: University Microfilms International.
- Wessels, A. (2011). Boer Guerrilla And British Counter-Guerrilla Operations in South Africa, 1899 to 1902, *Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies*, Vol. 39, Nr. 2, 1-24.
- Van Heyningen, E. (1976). *The Relations Between Sir Alfred Milner and WP Schreiner's Ministry, 1899-1900*. Archives Year Book.

ANADOLU'DAN ABD'YE GÖÇ EDEN ERMENİLER: GEMİ KAYITLARINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ¹

Öz

Bu makalede genel hatlarıyla ABD'ye gemi yoluyla göç eden Ermeniler üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda öncelikle ABD'ye Ermeni göçünün tarihsel arka planı üzerinde durulacak daha sonra bu göçlerin yaşandığı sırada Osmanlı İmparatorluğu'nun tutumu incelenecektir. Anadolu'dan ABD'ye Ermeni göçünün yaşanmasında hangi gerekçelerin etkili olduğuna yer verilecektir. Göçlerin yaşanmasında misyonerlik faaliyetlerinin rolüne değinilecektir. Çalışmada ağırlıklı olarak *Armenian Immigration Project* (Ermeni Göçmen Projesi) adlı web sitesindeki verilerden yararlanılacaktır. Söz konusu sitede Ermenilerin hangi yıllarda ve hangi bölgelerden ABD'ye göç ettiğine dair çok sayıda veriye ulaşmak mümkündür. Bu kapsamda, ilk etapta söz konusu siteye dair kısaca bazı bilgilere yer verilecektir. Daha sonra, 1915 Tehcir'i öncesi dönemde yani 1800'lü yıllardan itibaren ABD'ye yönelik yaşanan Ermeni göçüne dair kısa bilgiler verilecektir. Daha sonra bu göçlerin Anadolu'nun en çok hangi bölgelerinden ABD'ye yapıldığı ve Osmanlı Devleti'nin bu konudaki tutumuna yer verilecektir. Böylelikle Anadolu'dan ABD'ye gemi yoluyla göç eden Ermenilerin yaş, cinsiyet, meslek, fiziksel özellikleri, yolculuk tarihleri ve gidiş nedenlerine dair kapsamlı verilerin elde edilmesi öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: ABD, Göç, Ermeni, Gemi Kayıtları, Osmanlı İmparatorluğu.

Armenians who Emigrated from Anatolia to the United States: An Evaluation on Ship Records

571

Abstract

This article will focus on the Armenians who migrated to the United States by ship in general terms. In this context, the historical background of the Armenian migration to the United States' will be examined and the attitude of the Ottoman Empire at the time of these migrations will be examined. Which reasons are effective in the Armenian migration from Anatolia to the US will be included. The role of missionary activities in the migration will also be emphasized. The study will mainly use the data on the Armenian Immigration Project website. It is possible to reach a large amount of data about the years in which the Armenians migrated to the USA and from which regions. In this context, some information about the said site will be given briefly in the first place. Then, brief information about the Armenian immigration to the US in the pre-1915 deportation, that is, since the 1800s, will be emphasized. Then, from which regions of Anatolia most of these immigration to the USA and the attitude of the Ottoman state on this issue will be emphasized. Thus, it is envisaged to obtain comprehensive data on the age, gender, occupation, physical characteristics, travel dates and departure reasons of the Armenians who migrated from Anatolia to the US by ship.

Keywords: USA, Immigration, Armenian, Ship Records, The Ottoman Empire.

¹ Doç. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Ermeni Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, yildizdeveci@gmail.com

Giriş

Bu çalışmada ağırlıklı olarak Osmanlı vatandaşı Ermenilerin ABD'ye göç ederken kullandıkları en yoğun seyahat güzergahlarından biri olan gemi kayıtlarının verilerinden yararlanılması düşünülmektedir. Nitekim gemi kayıtlarının bugüne kadar Ermeni meselesiyle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde pek fazla kullanılmayan bir kaynak olduğu görülmektedir. Oysa gemi kayıtlarında hem Ermeni vatandaşlarının yaş, cinsiyet, doğum yeri ve tarihi bilgilerinin yer alıyor olması hem de göç eden Ermenilerin ABD'de hangi adrese gideceği, ABD'deki bağlantı noktaları, hangi güzergâhların kullanıldığı, giden Ermenilerin meslekleri ve daha birçok bilgiyi içeriyor olması bakımından oldukça değerlidir. Bu nedenle ilk etapta XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda misyonerlik faaliyetlerinin tarihsel arka planı üzerinde durulacaktır, daha sonra ABD'ye yapılan Ermeni göçlerinin yaşanmasında misyonerlik faaliyetlerinin etkileri incelenecektir.

XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik Faaliyetleri ve Göç

Klasik Döneminin ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamaya başladığı Klasik sonrası dönem İmparatorlukta bir takım değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına ve bazı alanlarda birtakım ıslahatların yapılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu noktada ilk etapta askeri alanlarda yapılmaya başlanan bu ıslahatlar daha sonra XIX. Yüzyılda Tanzimat ve Islahat hareketleriyle birlikte birçok alana yayılmaya başlamıştır. Kuşkusuz bu reformlar bazı alanlarda olumlu sonuçlar doğurmuş olmakla beraber bazı alanlarda ise ilerleyen yıllarda üstesinden gelinemeyecek birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda bu sorunlardan biri de Şark Meselesi ile başlayan ve daha sonra Büyük Güçlerin dini meseleleri bahane ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmaya başladığı ve zamanla misyonerlik faaliyetleriyle en üst düzeye çıkan ayrılıkçı faaliyetler olmuştur.

Misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetleri ilk dönemlerden itibaren eğitim adı altında insanlara din değiştirtmeyi planladığı için bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı etnik gruplar arasında özellikle de Ermeniler arasında isyan, propaganda ve ayrılıkçı faaliyetlerin desteklendiği bir örgütlenme sürecine dönüşmüştür. Bu faaliyetler bazen doğrudan İmparatorluk sınırları içerisinde bazen de yurtdışında Osmanlı aleyhinde gerçekleştirilmiş ve ciddi sorunları beraberinde doğurmuştur. Bu faaliyetler neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler özellikle de XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren, birçok Batılı ülkeye göç etmeye başlamışlardır. Bu göçlerde Amerika'nın ilk sırada geldiğini söylemek mümkündür. XVII. Yüzyıldan itibaren Amerika tarihinin hemen hemen her döneminde dünyanın birçok noktasından insanlar Amerika'ya göç etmeye başlamıştır. Bu göçler neticesinde 1870 yılında Amerikan nüfusunun büyük bir kısmını yabancıların oluşturduğu kaydedilmiştir (Açıkses-Güher 2014: 1138-1139).

Yeni Kıtaya Osmanlı Göçleri ve Neticeleri adlı eserinde ilk etapta Türkler arasında misyonerlik faaliyetlerinde bulunan misyonerlerin başarılı olamadıkları için Ermenilere yöneldiklerine işaret eden Adem Kara, 1894-1895 yılları arasındaki ilk göçmenlerin

Diyarbakırlı Ermeni ipek kozası üreticileri olduğunu belirtir. Kara'ya göre, bu üreticiler aynı mesleği New Jersey'de de devam ettirmiş, ayrıca kuyumculuk ve halıcılıkla da ilgilenmişlerdir (Kara 2007:164-167, Bali 2004:180). Rifat Bali ise Ermenilerin ABD'ye göçünde Ermenilerin ABD'yi "eşitliğin ve hürriyetin anası" olarak görmelerinin de etkili olduğuna işaret eder. (Bali 2004:177).

İlk etapta ticaret yoluyla başlayan bu münasebetler, zamanla Amerikan dış politikasının en önemli hususlarından biri haline gelmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında Başkan Wilson'a hakemlik görevinin verilmesi bunun önemli göstergelerindedir. Yine Doğu Anadolu'daki Ermeni katliamlarının dış basına farklı olarak yansıtılması ve Batı basınında Osmanlı Devleti aleyhindeki yayınlar neticesinde oluşan kamuoyunun zamanla devlet üzerinde bir baskı aracına dönüştüğünü de söylemek mümkündür. Bu baskılar nedeniyle Osmanlı Devleti'nin 1919'da General Harbord Başkanlığında bir ABD heyetini Anadolu'da Ermeni iddialarını araştırmak üzere davet etmesi de söz konusu göçlerin ortaya çıkardığı sorunlar kapsamında ele alınabilir (Demir 2009: 76-77).

Tarihsel süreçte olduğu gibi I. Dünya Savaşı'nın ardından da Amerikan-Ermeni ilişkileri devam etmiş ve 1918 yılında Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilanının ardından Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'a Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı belirlemek üzere hakemlik görevi verilmiştir. Buna istinaden Wilson'un bu görev çerçevesinde bölgenin demografik, etnik, coğrafi ve tarihi yapısını inceleyerek 1920 yılında iki ülke arasındaki sınırı belirlemiş ve Trabzon şehri ve limanını Ermenilere vererek Ermenilerin denize ulaşımını sağlamıştır. Böylece Ermenilerin lehine bir sınır belirleyen Wilson, Ermenilerin çizilen sınır çerçevesinde nüfus olarak azınlıkta olmalarına rağmen ekonomik nedenlerle Trabzon şehrini ve limanlarını Ermenilere bıraktığı görülmektedir (Acun 2014: 1075-1085). Bu nedenle Trabzon, Ermeniler için hayati öneme sahip bir şehirdi ve Trabzon için Rumlar ve Ermeniler adı konmamış bir mücadele yürütmüşlerdir. Daha savaş devam ederken Ermeni cephesinin Paris'teki önderliğini üstlenmiş olan Bogos Nubar Paşa 1917'de ABD'nin Paris Büyükelçisine, birer kopyası Dışişleri Bakanı R. Lansing'e, Henry Morgenthau'ya ve Misyoner Van Dyke'ye iletmek üzere bir mektup göndermiştir. Nubar Paşa bu mektupta Ermeniler için Anadolu'nun birçok şehrini talep ederken özellikle Karadeniz kıyısında Trabzon'un Ermenilere verilmesi gerektiğine işaret etmiştir (Köse 2014: 1124).

Nubar Paşa Ermenistan'ın gelişebilmesi için deniz çıkışının mutlaka olması gerektiğini sıkça dile getirmesinin hem Ermenistan hem de Batılı devletler için büyük önemi vardır. Nitekim denize çıkış hem Ermenilerin "Denizden Denize Ermenistan" projesi için hem de Bağdat Demiryolu'nun imtiyazlarının Büyük Güçlere eşit bir biçimde dağıtılması noktasında önemli bir konu olmuştur. Bu nedenle Mersin ve İskenderun limanlarında serbest bölgelerin oluşturulması hususunun dahi gündeme geldiği görülmektedir (Köse 2014:1124-1125).

Konuya bu açıdan bakıldığında XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda temeli atılan Amerikan-Ermeni ilişkilerinin XX. Yüzyılın başlarına kadar devam ettiği, dönemin Amerikan başkanı

Wilson'ın uzun vadede Amerikan çıkarlarına hizmet edecek bir sınır belirlediği anlaşılmaktadır. Bu politikanın temellerinin atılmasında XIX. Yüzyıldaki misyonerlik faaliyetlerinin önemli bir etkisi olmuştur. Amerika'nın Ermenistan sınırlarını belirlerken bölgedeki hammaddenin toplanmasını ve denize ulaştırılmasını ve buradan da Amerika'ya taşıyacak bir sınır çizmeye özen gösterdiği görülmektedir (Acun 2014: 1075-1085). Bu nedenle başta İngiltere ve Rusya olmak üzere Amerika'nın da bağımsız bir Ermenistan'ın hayata geçirilmesinde önemli bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle bu destekler Anadolu'da baş gösteren Sason, Maraş, Zeytun, Van isyanlarında daha da belirgin bir hal almıştır. Bu dönemde ABD'de Osmanlı karşıtı her türlü terör eylemleri ve propaganda faaliyetlerinin rahatlıkla gerçekleştirilmesi ve tüm yardım kuruluşlarının bu konuda ABD'deki Ermenilere destek olması bunun önemli göstergelerindedir. Örneğin 1881 yılında Clara Barton önderliğinde Amerikan Kızılhaç'ının Ermeni propaganda faaliyetlerine destek vermesi, Amerikan misyonerlerinin, gazetelerinin Osmanlı devletindeki isyanları çarpıtarak dünyaya yansıtması yine benzer bir politikanın neticesidir (Kuzgun 2014: 1087).

Bu göçlerin yaşanmasında misyonerlerin bazen doğrudan bazen de dolaylı etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle de ABD'ye Ermeni göçlerinde misyonerlik faaliyetlerinin önemli bir etkisi olduğu bilinmektedir. Bu çalışma kapsamında gerek misyonerlik faaliyetleri gerekse de Batılı Devletlerin Osmanlı İmparatorluğuna yönelik faaliyetleri sonucunda ABD'ye göç eden Ermenilerin etkin bir biçimde kullandığı güzergahlardan biri olan gemi yolculukları üzerinde durulması planlanmaktadır. Böylelikle gemi kayıtlarından hareketle imparatorluğun son dönemlerinde ABD'ye göç eden Ermenilerin yaş, cinsiyet, meslek, gidilecek güzergâh ve daha birçok konudaki bilgilerine ulaşılması hedeflenmektedir. Bu kayıtlar hem Tehcir öncesinde yurtdışına bir Ermeni göçünün olduğunun anlaşılması açısından hem de hangi gerekçelerle ve Anadolu'nun hangi bölgelerinden yoğunlukla göç edildiğinin anlaşılması açısından önemlidir.

Arşiv Belgelerinde ABD'ye Ermeni Göçü

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermenilerin ABD'ye göç konusunun başlı başına bir sorun olduğu görülmektedir. Bu süreçte yaşanan gelişmelerin büyük kısmının Osmanlı arşiv kayıtlarına da yansıdığı görülmektedir. Örneğin 20 Kasım 1889 tarihli bir belgede Harput, Muş ve Diyarbakır'dan Amerika'ya gelen bazı Ermenilerin kiliselerde Türkler aleyhinde konuşmalar yaptıkları, saray, paşa konakları ve askeri kışlaları hedef almak suretiyle Osmanlı ülkesinde bir isyan çıkarmak için silah satın alarak İstanbul'a gönderdikleri, tüfek demirlerini karyola şeklindeki sandıklarla, dinamitleri de gaz tenekeleriyle naklettikleri kaydedilmiştir. Ayrıca söz konusu ihtilal eylemlerinin Marsilya'da bulunan Portakalyan tarafından yönlendirildiği, aleyhte propagandanın önüne geçmek için İstanbul Ermeni Patriği tarafından Marsilya ve Londra'ya bir memur gönderilmesi gerektiğine dair bilgilere de yer verildiği görülmektedir (HR.SYS, 2735/14 2007).

ABD'nin Ermeni meselesi konusunda özellikle misyonerlik faaliyetleri kapsamındaki çalışmaları özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde hız kazanmıştır. Bu

noktada Yakın Doğu Yardım Komisyonu'nun (YDYK) Ermenilere destek adı altında verdiği desteğin yardım kuruluşlarının hareket tarzıyla bağdaşmayacak mahiyette olduğu, Ermenileri Türklere karşı kışkırttığı ve zaman zaman propaganda faaliyetlerinde dahi bulunduğu bilinmektedir. Bu çabalarının sonucunda YDYK Osmanlı vilayetlerinde bağımsız bir Ermenistan kurulması için çaba sarf etmiş ve yurtdışında da bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır (Gencer 2006:128-129).

ABD'li Protestan misyonerler tarafından kurulan YDYK 1915 Tehciri öncesinde 1820'li yıllardan itibaren Osmanlı topraklarında faaliyet göstermeye başlamış ve kısa süre içerisinde Yakın Doğu'da en etkili kuruluşlardan biri haline gelmiştir (Gencer 2006: 218-219). Bu tür yardım kuruluşları sadece Protestan Ermeniler için değil benzer şekilde Katolik Ermeniler için Fransa'nın, Ortodoks Ermeniler için ise Rusya'nın bu tür girişimlere bulunduğunu söylemek mümkündür.

Bu çerçevede sadece Amerikalı değil, İngiliz, Fransız, Rus misyonerleri aracılığıyla da Ermenilerin Batılı devletlere göç etmiştir. Amerikalı misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler üzerindeki faaliyetleri bu nedenle de devlet tarafından yakından takip edilmiş ve zaman zaman bazı tedbirlerin alınmasına da büyük özen gösterildiği görülmektedir. Örneğin Erzurum, Trabzon ve Bursa'daki Ermeniler arasında Protestan mezhebini yaymaya çalışan Amerikalı papazlara karşı birtakım tedbirlerin alındığı ve bu faaliyetlerin Ermeniler tarafından da rahatsızlıkla karşılandığı, Ermenilerin bu durumdan şikayetçi olduğu, yapılan uyarılara rağmen faaliyetlerini sürdüren papazların bölgeden uzaklaştırılmalarına karar verildiği görülmektedir (HR. MKT, 4/18 2007).

New York Ermenilerinin ABD tarafından desteklendiği ve İstanbul'daki Amerikan Elçiliğinin Ermenileri müdafaa etmesi için talepte bulunmayı kararlaştırdıkları hususu da arşiv belgelerine yansımıştır (HR.SYS, 2823/24 2007). Bu faaliyetler neticesinde çok sayıda Ermeninin ABD'ye göç ettiği, bunlar arasında özellikle Harput'tan birçok Ermeninin ABD'ye göçü konusunda çok sayıda arşiv kaydının olduğunu söylemek mümkündür (HR. SYS, 2823/49 2007). ABD'ye Ermeni göçü sadece tek bir noktadan değil Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinden ABD'ye göçte ciddi bir artışın olduğu görülmektedir. Örneğin Erzurum, Sivas ve Van vilayetlerinden Amerika'ya göç ederek izinsiz tabiiyet değiştiren Ermenilerle Yunan olmaya kalkışan Cezayir-ı Bahr-ı Sefid ahalisinin sayısında ciddi bir artışın kaydedilmesi ABD'ye göçteki artışın önemli göstergelerindendir (Y.MTV, 67/31 2007).

Arşiv kayıtlarına bakıldığında XIX. Yüzyılda ABD'ye Ermeni göçünün hem resmi hem de gayri resmi yollardan yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle arşiv kayıtlarına yansıyan vakalara bakıldığında izinsiz Amerika tabiiyetine geçen Ermenilerin pasaport işlemlerinde çok dikkatli olunması konusunda bazı uyarıların yapıldığı da görülmektedir (BEO. AYN. D, 1631/s.575 2007).

ABD'ye giden Ermenilerin burada Osmanlı aleyhinde ciddi olumsuz faaliyetler içerisinde yer almaya başladığı da yine arşiv belgelerine yansımıştır. Örneğin Amerikan gazetelerinde yalan haber yayınlamak üzere New York eski Başşehbenderi ve Matbuat

Cemiyeti üyesi Oskanyan'ın ittifakla vekil olarak tayin edildiği ve Amerika'da bulunan ve ailelerinin yanlarına getirmek isteyen Ermenilere destek olduğuna dair bilgilere de yer verildiği görülmektedir (HR.SYS, 2735/45 2007).

Bu çerçeveden konuya bakıldığında Anadolu'dan ABD'ye Ermeni göçünün beraberinde hem siyasi hem de stratejik açıdan bit çok sorunu da beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle ABD'ye Ermeni göçünün nasıl ve hangi dönemlerde, ne tür gerekçelerle yapıldığının anlaşılması açısından gemi kayıtları önemli veriler içermektedir.

Söz konusu gemi kayıtlarında seyahat eden kişiye gemide kimin refakat ettiği bilgilerinin de kaydedildiği görülmektedir. Örneğin Aghavni Nazaretian adlı kişinin Urfa Sancağı'ndan İstanbul'a geldiği burada 1921 yılında İstanbul'dan New York'a yolculuk ettiği bilgileri görülmektedir. Nazaretian'ın aynı yolculuk sırasında 18 yaşında olduğu ve cinsiyet bilgilerinin de kaydedildiği bu kayıtlardan kendisinin aslen Urfa Sancağından olduğu ancak Harput, Mamuretul-Aziz'de ikamet ettiği bilgilerine de rastlamak mümkündür (AIP 2020).

ABD vatandaşlığına geçişlerin sadece resmi yollardan değil izinsiz geçişlerin de olduğu dair arşiv kayıtlarında yer almıştır. Örneğin izinsiz Amerikan vatandaşlığına girmiş olan Ermenilerin Osmanlı ülkesine kabul edilmeyeceğine dair arşiv kayıtlarının olduğu da görülmektedir (BEO. AYN. D, 1633/s.489 2007). Bu noktada Osmanlı devletinin izinsiz olarak Amerikan vatandaşlığına geçiş yapıp Amerikan pasaportuyla İstanbul'a gelen Ermenilerin geldikleri vapurlarla iade edilmesi talimatı verdiği de görülmektedir (BEO. AYN. D, 1633/s.711 2007). Konuyla ilgili olarak Amerika elçiliğinin iade edilen Ermenilerin himaye etmemesi konusunda da ayrıca uyarıldığı belgelere yansımıştır (BEO. AYN. D, 1633 2007).

XIX. Yüzyılda eski dünya milletlerinin yeni dünya olarak adlandırdıkları ABD'ye göç arzusu daima söz konusu olmuştur. Bu nedenle bu dönemdeki göçlerin büyük oranda ABD'ye yapıldığını söylemek mümkündür. ABD'nin göç konusunda bu kadar cazip bir ülke olmasında XIX. Yüzyılda geniş coğrafyası ve iş gücüne olan ihtiyacının önemli bir faktör olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle söz konusun dönemde ABD'ye ilk etapta niteliklerine bakılmaksızın bulaşıcı hastalık taşımayan hemen hemen tüm göçmenleri kabul etme politikası izlemiştir (Akter 2007:19).

ABD'ye Ermeni Göçünün Nedenleri

XIX. Yüzyılda Amerika'ya Ermeni göçünün yaşanmasında başta ekonomik, siyasi olmak üzere sosyal ve siyasal nedenlerin önemli bir etkisi olmuştur. Ancak yurt dışına göç eden Ermenilerin büyük bir kısmının benzer şekilde aynı gerekçeleri öne sürdüğü ve daha çok katliam, zulüm ve dehşetli olayları gerekçe göstererek göç ettikleri bilinmektedir (Akter 2007:24).

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Amerika'ya göçün 1820'li yıllarda başladığını kaydeden Kemal Karpat'a göre, bu durum 1890'lı yıllarda zirve noktasına ulaşmıştır. Göçlerden dolayı devletin de rahatsızlık duyduğu ve birtakım kısıtlamalara gidildiğini kaydeden Karpat, bu göçlerin 1908 ile 1914 yılları arasında ise son zirve noktasını yaşadığını ifade etmiştir. Bu

süreçte özellikle Balkan savaşlarının etkisine işaret eden Karpat'a göre, Osmanlı'nın tüm vilayetlerinden göçler olsa da, özellikle Anadolu ve Balkanlardan büyük ölçüde Amerika ve Rusya'ya göçler yaşanmıştır. Bu göçlerin özellikle Kuzey ve Güney Amerika'ya yapıldığına işaret eden Karpat, XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve etnokültürel toplumsal yapısının değişiminin yaşanan göçlerde büyük bir etkisi olduğunu kaydeder. (Karpat 2002:98-100). Benzer şekilde Rifat Bali'de *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya: Amerika'ya ilk göç eden Türklerin yaşam öyküleri* adlı eserinde 1899-1914 yılları arasında ABD'ye çok sayıda Ermeni göçünün yaşandığına işaret eder (Bali 2004:172).

Osmanlı devleti bu sorunla ilgili olarak 1874 yılında vatandaşlarının haklarının korumak ve ülkenin güvenliğini sağlamak amacıyla Tabiiyet Kanunu'nu çıkarmıştır. Bu kanunla birlikte devletin Amerika'ya giden ve Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin sayısını ve faaliyetlerini kontrol altına almaya çalışmıştır. Amerikan Hükümetiyle imzalanan bu antlaşma ilerleyen zamanlarda başka sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki tabiiyet sorunları Osmanlı Devleti Washington Sefaretinin konuya yoğunlaşmasın, bu hususla ilgili Amerikan gazetelerine devamlı açıklama ve tekzip yazıları göndermelerine neden olmuştur. Bu yazılar aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne karşı Amerika'da yaratılan olumsuz imajdan duyulan rahatsızlıklar dile getirilmeye çalışılmıştır. Tabiiyet sorunları XX. Yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. (Akter 2014: 1129-1137).

XIX. Yüzyılda Amerika'ya göç sadece Ermeniler arasında değil Türkler, Kürtler, Cebel-i Lübnanlılar, Suriyeliler, Bulgarlar, Arnavutlar ve Rumlar arasında da yaygındı. Amerika'ya giden herkesin orada çok iyi koşullarda yaşadığı da söylenemezdi. Nitekim yurtdışı temsilciliklerinin raporlarına göre gelen bazı şahısların iş bulamadığından dolayı perişan bir halde geri döndükleri de yansımıştır (Akter 2007: 22).

Ermenilerin Amerika'ya göç etmesi yasal yollardan sınırlı olduğundan bu göçü desteklemek için gayri resmi bazı örgütlerin kurulduğu görülmektedir. Washington Sefiri Mavroyeni Beyin bu konuyla ilgili olarak Hariciye Nazırı Sait Paşa'ya Anadolu'dan Amerika'ya yapılan Ermeni göçlerinin iki örgüt tarafından gerçekleştirildiğine dair bir rapor gönderdiği görülmektedir. Benzer şekilde Harput ve İstanbul'da da bu göçler için bazı örgütlerin faaliyet gösterdiğine işaret edilmiştir (Akter 2007: 66).

Ermenilerin Amerika'ya göç etmesinde Türk memurların yanı sıra bazı önde gelen Ermeni şahsiyetlerinin de yardımcı oldukları söylenebilir. Ancak büyük desteğin burada misyonerler tarafından verildiğini belirtmekte yarar vardır. Bu kapsamda Ermenilerin özellikle yabancı ülke vatandaşları ile birlikte yurdu terk ettikleri de görülmektedir (Akter 2007: 68-69).

Osmanlı devletinin dışarıya açılan hemen hemen tüm limanlarının Ermeni göçü ve firarı için kullanıldığını kaydeden araştırmacılara göre, bu durum XX. Yüzyılın başına kadar devam etmiştir. Yüzyılın başlarına kadar yurtdışına giden Ermenilerin kaçış ücretinin beş lira olduğu ve İskenderun, Antep'te polis ve nüfus memurlarının beşer lira karşılığında Ermenilerin firarına yardım ettikleri de kaydedilmiştir (Akter 2007: 70-74).

Amerika'ya Ermeni göçünün siyasi boyutuna bakıldığında özellikle Amerika'nın Ermenilere yönelik tutumunun şekillenmesinde misyonerler aracılığıyla olumlu bir Amerikan imajının oluşturulmaya çalışıldığını da söylemek mümkündür. Amerika'nın emperyalist çıkarları doğrultusunda Amerika'da Ermeni meselesine dahil olarak bölgedeki dengeleri kendi kontrolüne almak ve burada söz sahibi olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bunun içinde Amerika'da yapılan Ermeni propaganda faaliyetlerinin temelinde masum ve mazlum bir Ermeni imajı oluşturmaya çalışmışlardır (Kuzgun 2014: 1109).

Amerika ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk ilişkiler Anadolu'da faaliyet gösteren misyonerler aracılığıyla gerçekleştiği için bu noktada Anadolu'daki Amerikan Board Heyeti'nin Amerika'ya yapılan göçlerde önemli bir yeri vardır. Özellikle Harput ve çevresi Amerika'ya göçte önemli bir merkez olmuştur. Amerika gerek nüfus oranını arttırmak gerekse de vasıflı elemana olan ihtiyacını gidermek için misyonerler aracılığıyla Amerika'ya Ermeni göçlerini teşvik etmiştir. Amerika'ya Ermeni göçünde önemli bir diğer faktör de ABD'nin konuyu uluslararası bir mesele haline getirme yönündeki çabasıdır. Nitekim Amerika'ya göçü teşvik ederek bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır (Açıkses-Güher 2014: 1138-11145).

Ermeni Göçmen Projesi Sitesine Kısa Bir Bakış

Mark B. Arslan tarafından bir proje kapsamında hazırlanan *Armenian Immigration Project* (AIP) son derece kapsamlı bir veri tabanıdır. Arslan bu siteyi bir proje kapsamında hazırladığını ve projede ağırlıklı olarak Ermenilerin Kuzey Amerika'ya göçüne odaklanıldığını belirtmiştir. 1930 öncesi dönemde Amerika (ABD ve Kanada)'nın esas alındığı bu projede, erken göçlerin ise 1800'lerin ortalarından başlayarak, 1915 yılına kadarki süreci kapsadığı belirtilmiştir. Ayrıca I. Dünya Savaşı'ndan sonra gelen mültecilerin de projeye dahil edildiği bilgilerine de yer verilmiştir. Arslan sitenin ücretsiz ve aranabilir çevrimiçi bir veri tabanı olarak hazırlandığını ve bu sitede dokuz farklı kaynak türünün yer aldığına da işaret etmiştir (Arslan AIP 2020: 2).

Mark B. Arslan (<http://markarslan.org> 2020)

Arslan böyle bir projeyi hazırlamasındaki temel amacının ise Kuzey Amerika'daki Ermeni kökenli kişilerin göçmen atalarını ve akrabalarını, miraslarını ve Ermeni atalarının anavatanlarına olan bağları hakkında daha fazla bilgi edinmelerini sağlamak için bir referans

noktası oluşturmak amacıyla hazırladığını belirtmiştir. Arslan ayrıca Ermeni göçmenlerin kayıtlarını içeren 3.449 gemi yolculuğundan Kuzey Amerika'ya 66.825 giriş yapıldığını tespit ettiğini ve bu seyahatlerin tamamını siteye yüklediğini böylelikle çalışmanın Kuzey Amerika'daki Ermeni göçmenlerin bir kısmını temsil ettiğini de belirtmiştir. Tüm bu girişleri içeren bir veri tabanı olarak bu sitenin artık sorgulama yapma ve raporlar için çevrimiçi olarak aktif olduğunu ayrıca daha fazla giriş eklendikçe çevrimiçi veri tabanının sık sık güncelleneceğini de ifade etmiştir (<http://markarslan.org> 2020).

Söz konusu sitede gerçekten de birçok başlık altında arama yapılabilir. İlgili web sitesinin ilk bölümünde Arslan'ın neden böyle bir sayfayı hazırladığı ve hangi verilerden yararlandığı da kısaca açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre, özellikle Kuzey Amerika'ya gelen Ermenilerin kökenlerinin bulunması amacıyla hazırlandığı kaydedilmiştir. Ermenilerin kökenlerinin bulunması için birçok veri tabanındaki kayıtlardan yararlandığı, bunlar arasında gemi kayıtları, askeri kayıtlar, nüfus sayımları, evlilikler, vatandaşlık belgeleri, ölüm kayıtları, pasaport bilgileri, reklamlar, doğum belgeleri, gazete ilanları vb. birçok kayıttan istifade edildiğine de dikkat çekilmiştir. Web sitesinde yirmi üç başlık altında arama yapılabileceği, bu başlıklardan yapılacak aramalar sayesinde aranan şahsa dair birçok bilgiye de kolaylıkla online ulaşılabileceği belirtilmiştir. Buna göre sadece bir yer adından hareket edilerek kişinin doğum yeri, son ikamet yeri, en yakın akrabanın ikamet yeri vb. bilgilere kolaylıkla erişim sağlanmaktadır. Bu site aynı zamanda yalnızca ülke adı değil daha ayrıntılı tanımlamaların da yapıldığı kayıtları da içermesi açısından önemlidir. Örneğin, bir nüfus sayımı kaydında veya taslak kaydında bir şahsın doğum yeri sadece "Türkiye" veya "Ermenistan" olarak belirtilmişse, bu kaydın bu sorgunun arama sonuçlarına dahil edilmeyeceği, bununla birlikte, kayıt vilayet veya kasaba / kaza adının Türkiye olması durumunda veya başka bir yerde kasaba adını gösteriyorsa, bu kaydın sorguya dahil edildiği de belirtilmiştir (<http://markarslan.org> 2020).

Arslan söz konusu projede göçmenlerin özellikle doğum belgelerini sıkça kullandığını da belirtmiştir. Bu belgelerin çocukların ebeveynlerinin doğum yeri, doğum yılı, doğum tarihi ve soyadı bilgilerini içermesi bakımından önemli bilgiler içerdiğini söylemek mümkündür. Arslan'ın projenin hazırlanmasında kullandığı bir diğer veri tabanı ise 1940'tan önce ölen çiftlerden doğan çocuklar da dahil olmak üzere 1930'a kadar ABD ve Kanada'ya gelen Ermenilerin ölüm sertifikaları olmuştur. Bu belgelerde ise genellikle merhumun ebeveynlerinin adları, tarihi, adresi vb. bilgiler açısından özellikle de annenin kızlık soyadını içermesi ve bazı durumlarda doğum kasabası veya köy bilgilerini dahi içermesi bakımından önemlidir (<http://markarslan.org> 2020).

Resim 1: Göçmen ailelerin çocuklarına dair doğum belgesi (http://markarslan.org 2020).

104-228-125M TEXAS STATE BOARD OF HEALTH BUREAU OF VITAL STATISTICS 15067 B.O.V.S. BOOK B

PLACE OF BIRTH **Dallas**

(1) County **Dallas** City **Dallas** Reg. Dis. No. _____ Register No. **829**

(No. **Baptist** **Sautonin** St.; _____ Ward)

2 FULL NAME OF CHILD **Yervant Harry Babasin** (If child is not yet named, make supplemental report, as directed)

(4) Sex of Child **male** (5) Twin, first or other **yes** (12) Legitimate or illegitimate **yes** (11) Date of Birth **March 19 1921**

(6) FULL NAME OF FATHER **Yervant Harry Babasin Sr.** (7) RESIDENCE **Vernon Texas** (8) COLOR **White** AGE AT LAST BIRTHDAY **37** (9) BIRTHPLACE **Armenia Mussovan** (10) OCCUPATION **Dentist**

(10) FULL MAIDEN NAME OF MOTHER **Minnie Turner** (11) RESIDENCE **Lawrence, Tex** (12) COLOR **White** AGE AT LAST BIRTHDAY **25** (13) BIRTHPLACE **Greenville Tex** (14) OCCUPATION **Housewife**

(15) Number of children born to this mother, including present birth **1** Number of children of this mother now living **1**

CERTIFICATE OF ATTENDING PHYSICIAN OR MIDWIFE*

(16) I hereby certify that I attended the birth of this child, who was born alive at **4:00 P. M.** on the date above stated.

*When there was no attending physician or midwife, then the father, grandfather, etc., should make this return. A military child is one that another branch war shows other evidence of his after birth.

(Signature) **C. R. Hays** (Physician or Midwife) **Pres. Life Bldg. Dallas**

Given name added from a supplemental report _____ ID _____

Address _____

Filed **19 1921** Registrar **Durbin Smith**

Resim 2: Göçmenlerin ölüm belgesi (http://markarslan.org 2020).

1 PLACE OF DEATH **Wayne** MICHIGAN DEPARTMENT OF HEALTH Division of Vital Statistics CERTIFICATE OF DEATH State Office No. **195141** Registrar No. **4215**

Country **Wayne** Township _____ Village _____ City **Detroit** (If death occurred in a hospital or institution, give the NAME instead of street and number)

2 FULL NAME **Sessany Baronian** (a) Residence No. **2251** (b) Place of death _____ (If non-resident give city or town and state)

Length of residence in city or town where death occurred **17 yrs.** How long in U. S. if of foreign birth **23 yrs.**

PERSONAL AND STATISTICAL PARTICULARS

3 SEX **Male** 4 Color or Race **W** 5 Single, Married, Widowed or Divorced **Widower**

6a If married, widowed or divorced **HUSBAND of WIFE of**

6 DATE OF BIRTH (Month, day and year) **March 31 1865**

7 AGE **56** Years Months Days 8 Months day or min.

8 Trade, profession, or particular kind of work done, as engineer, surveyor, bookbinder, etc.

9 Industry or business in which work was done, as silk mill, saw mill, bank, etc.

10 Date deceased last worked at this occupation (month and year)

11 Total time (years) spent in this occupation

12 BIRTHPLACE (city or town) **Armenian** (State or Country)

13 NAME **Harry Baronian**

14 BIRTHPLACE (city or town) **Armenia** (State or Country)

15 MAIDEN NAME **Sarah Aronians**

16 BIRTHPLACE (city or town) **Armenia** (State or Country)

17 INFORMANT **Arshalous Baronian** (Address) **2251 Ford St.**

18 BUREAU OF VITAL STATISTICS (Address) **2251 Ford St.** Date **4/18 1921**

19 UNDERTAKER **Louis Pappas** (Address) **2251 Ford St.**

20 FILED _____ Registrar _____

MEDICAL CERTIFICATE OF DEATH

21 DATE OF DEATH (month, day, and year) **April 5 1921**

22 I HEREBY CERTIFY, That I attended deceased from _____ to _____

I last saw deceased on **March 31 1921** death is said to have occurred on the date stated above, at **11:45 A. M.**

The principal cause of death and related causes of importance were as follows:

Apoplexy

Other contributory cause of importance **None**

If operation, date of _____

Condition for which performed **Brain & Heart**

Organ or part affected **Brain & Heart**

Was there labored breathing? **Yes** Autopsy? **No**

In case of violence state if accident, homicide or suicide.

Where did injury occur? _____ (Specify city, county or state)

In industry, home or public place? **Home**

Was disease related to occupation of deceased? **No**

Signature **J. H. Johnson** M. D. Address **1374 W. 22nd St. Detroit**

İlgili web sitesinde İngilizce kayıt ve belgelerin yanı sıra Ermenice belgelerde kullanılmıştır. Bu sitedeki veriler Amerika'ya yapılan Ermeni göçünün sayısını, niteliğini, tarihsel arka planını göstermesi açısından da önemlidir. Nitekim göç kayıtlarının 1800'lü yıllara dayanıyor olması bunun önemli göstergelerindedir.

Arslan'ın Ermeni Göçmenlik Projesi adlı veri tabanında örneğin soyadına göre yapılacak bir aramada göçmen kişinin adı, soyadı, nereden Amerika'ya geldiği ya da kökeni ve Amerika'da nerede ikamet ettiği bilgilerine ulaşmak mümkündür. Sitenin bu bölümüne özellikle Ermenice kayıtlara yer verilmesinin nedeni Ermenice okuyabilen araştırmacıların daha fazla bilgi edinmek için görüntüleri kendilerinin incelemeleri için teşvik edilmeleridir.

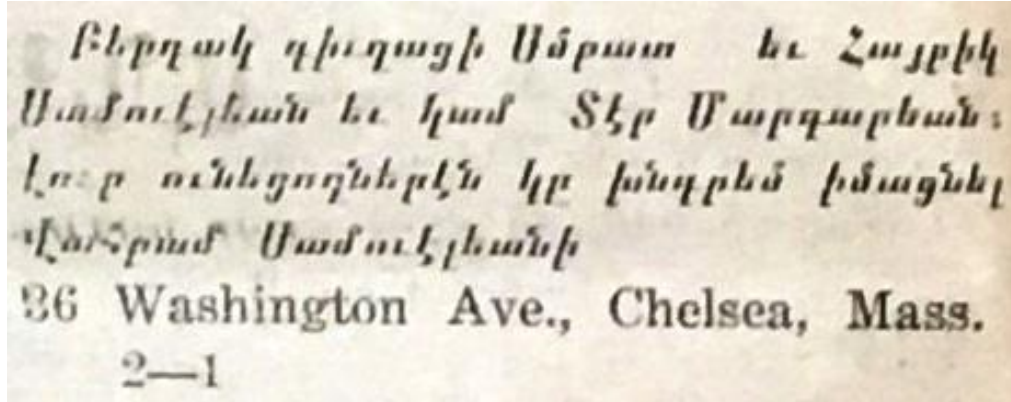
Örneğin Samuelian soyadıyla yapılacak bir arama kaydında aşağıdaki bilgilerin tamamına ulaşmak mümkündür. Böylece tüm Amerika'daki Samuelian soyadıyla kayıtlı Ermeni göçmenlerin kayıtları görüntülenebilmektedir.

Resim 3: Ermeni Göçmenlik Projesi Veri Tabanında Samuelian soyadına göre arama sonuçları

Soyadı-Adı	Kökeni	İkametgah Adresi	Veriliş Tarihi	Yorumlar
Samouelian [Samuelian], Hayrig M	Van (Pertag), Van, Turkey	6 Washington Ave. / Chelsea, MA, USA	1919-07-12	[last name also] Der Markarian
Barsamian, Krikor	Evereg (Tomarza), Ankara, Turkey	Box 74 / Carrollville [Otjen], WI, USA	1919-04-30	Bilgi Yok
Samouelian [Samuelian], Vahram	Van (Pertag), Van, Turkey	36 Washington Ave. / Chelsea, MA, USA	1919-07-12	[last name also] Der Markarian
Samouelian [Samuelian], Smpad	Bilgi Yok	Van (Pertag), Van, Turkey	Bilgi Yok	[last name also] Der Markarian
Samouelian [Samuelian], Hayrig	Bilgi Yok	Van (Pertag), Van, Turkey	Bilgi Yok	[last name also] Der Markarian

Soyadına göre yapılan aramalarda her bir isimle ilgili olarak sayfa altında Ermenice kayıtlara da yer verilmiştir.

Resim 4: Ermeni Göçmenlik Projesi Veri Tabanında Samuelian soyadına göre arama sonuçlarında çıkan Samouelian [Samuelian], Vahram'a ait Ermenice görseller.

ABD'ye Anadolu'dan Deniz Yoluyla Giden Ermenilerin Gemi Kayıt Bilgileri

Amerika'ya yapılan göçlerde en önemli güzergahın deniz yolu olduğunu söylemek mümkündür. Ermenilerin özellikle Mersin ve İskenderun'daki memurların kayıtsızlıklarından faydalandığı ve yasal olmamasına rağmen Amerika'ya ve diğer ülkelere firar etmelerinde bu memurların Ermenilere yardımcı oldukları anlaşılmaktadır. Sırf bu nedenle Mersin ve İskenderun iskelelerinde görevli polis memurlarının görev yerlerinin değiştirildiği de söylenebilir (Akter 2007:68, Açıkseç-Güher 2014: 1141).

Amerika'ya deniz yoluyla giden Ermenilerin kayıtlarının tutulduğu AIP adlı bu site Mark Arslan tarafından online olarak kullanıma açılmış bir web sitesi olup tüm araştırmacıların erişimine açık bir sitedir. Söz konusu sitenin en önemli özelliği Osmanlı

İmparatorluğu'nun sadece bir bölgesi veya şehrinden değil hemen hemen tüm bölgelerinden ABD'ye gemi ile yapılan yolculukların kayıtlarının tutulmuş olmasıdır. Bu yönüyle göç eden nüfusun fiziksel özelliklerinden tutun da yaşına, cinsiyetine, mesleğine, akrabalık ilişkilerine, ABD'de gideceği adrese, geminin limandan kalkış ve varış bilgilerine, yolcunun ikametgah bilgilerine, yolcunun varış noktasında irtibat kuracağı kişinin isim ve adres bilgilerine, yolculuğun yapılacağı geminin adına, yolcunun doğum yeri bilgilerine, yolcunun en son ikamet ettiği adresine vb. daha bir çok bilgiye yer verildiği görülmektedir.

Gemi kayıtlarında yer verilen bir diğer bilgi de yolcunun varış noktasındaki bağlantıları olduğu görülmektedir. "Yabancı geldiğinde ülkedeki en yakın arkadaş veya akraba" başlığı altında yer alan bu bölümde gelen şahsın ilgili ülke ve şehirde kiminle temas edeceği bilgilerine de yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca yolcunun ABD'ye geldikten sonra bir akraba veya arkadaşına katılıp katılmayacağı bilgilerinin de sorulduğu görülmektedir. Kayıtlarda seyahat eden yolcunun ABD'ye ulaştıktan sonra ikamet edeceği adres bilgilerine de yer verildiği görülmektedir. Örneğin 1911 yılında Le Havre'den yolculuk eden Jacob Avazian'ın 170 Jefferson Ave. / Memphis, TN, USA adlı adreste ikamet edeceği belirtilmiştir (<http://markarlan.org> 2020).

Tablo 1: Şanlıurfa ve Birecik'ten Amerika'ya göç eden Ermenilerin gemi kayıtları

No	İSİM	DOĞUM YERİ VE YAŞ	MESLEK	GEMİ AD	LİMAN Kalkış/Varış	Cinsiyet/ Medeni Durum	EN SON İKAMETGAHI
1	Avazian [Aivazian], Jacob	Birejik – Urfa-Yaş bilgisi Kayıtlı Değil	Ressam	La Bretagne	1911-04-29 (Le Havre) / 1911-05-09 (New York)	Bayan / Evli	Birejik, Urfa (autonomous sanjak), Turkey
2	Balabanian, Helsepe	Birejik, Urfa-26	Tüccar	Constantinople	1922-09-12 (Piraeus) / 1922-10-02 (New York)	Erkek / Bekar	Athens, Greece
3	Balabanian, Helsepe	Birejik, Urfa-18	Meslek Bilgisi kayıtlı değil.	Braga	1922-08-14 (Marseille) / 1922-09-02 (Providence)	Bayan / Bekar	Aleppo, Turkey
4	Tarakdjian [Darakjian], Najibe	Birejik, Urfa-17	Ev Hanımı	Majestic	1923-07-26 (Cherbourg) / 1923-08-01 (New York)	Bayan / Bekar	Beirut, Turkey
5	Kalemkarian, Charley George	Birejik, Urfa-49	Papaz (Din Adamı)	Kayıtlı Değil	WW2 (Conflict) / Fresno, Fresno Co., CA, USA (Draft Board 128)	Kayıtlı Değil	Kayıtlı Değil
6	Kalemkar [Kalemkarian], Grace	Birejik, Urfa-35	Ev İşleri	Kayıtlı Değil	Kayıtlı Değil	Bilgi verilmiş / Bekar	Ayntab, Aleppo, Turkey

7	Khaschmani an [Khashmani an], Hagot	Birejik, Urfa-33	Öğretm en	France	Le Havre / New York	Bekar	İstanbul, Turkey
8	Papazian, Manasseur G. (Rev.)	Birejik, Urfa-42	Din adamı (Papaz)	Carpathia	Ayntab, Aleppo, Turkey / New York	Evli	Ayntab, Aleppo, Turkey
9	Chamaghass ian [Shamagasia n], Coutsi	Birejik, Urfa-65	Ev Hanımı	Braga	Aleppo, Turkey / 1922-09-02 (Providence)	Evli	Aleppo, Turkey
10	Chamaghass ian [Shamagasia n], Marie	Birejik, Urfa-8	Ev Hanımı	Braga	Aleppo, Turkey / 1922-09-02 (Providence)	Bekar	Aleppo, Turkey
11	Tozlian, Esther	Birejik, Urfa-43	Ev Hanımı	Kayıtlı Değil	Liverpool, England / Beecher's Falls, NH (1903-10)	Evli	Birejik, Urfa (autonomous sanjak), Turkey
12	Tozlian, Esther	Birejik, Urfa-43	Ev Hanımı	Kayıtlı Değil	Liverpool, England / Beecher's Falls, NH (1903-10)	Evli	Birejik, Urfa (autonomous sanjak), Turkey

Gemi kayıtlarında dikkat çeken bir diğer husus ise seyahat eden yolcuların çoğunlukla ikametgah adresleri ile yolculuktan önceki son ikametgah adresleri arasındaki farklılıklar olmuştur. Örneğin Urfa-Birecik doğumlu Jacob Avazian'ın gemiye binmeden önceki son ikametgah adresinin Adana-Tarsus olduğu görülmektedir (<http://markarslan.org> 2020). Bu durum akıllara iki soru işareti getirmektedir. Birincisi Avazian'ın gemiyle yolculuk yapabilmek için Urfa-Birecik'ten en yakın deniz yolu ulaşımının Adana-Tarsus'ta olması nedeniyle buraya geldiği yönündedir. İkincisi ise Urfa-Birecik doğumlu olsa da ailevi, ticari, dini vb. nedenlerle buradan Adana-Tarsus'a göç etmiş olma ihtimalidir.

Yolcuların seyahat ettiği gemilerin isimleri ve kapasiteleri de önemli bilgiler içermektedir. Örneğin Majestic adlı gemi 1889 yılında inşa edilmiş 1000 kişilik bir kapasiteye sahip ana seyir güzergahı Quinstown-New York olan ve 1914 yılında ıskartaya çıkarılan bir gemidir (Akter 2007: 81).

Söz konusu web sitesindeki verilerden yararlanarak örnek oluşturması ve buradaki kayıtların fikir vermesi açısından sadece Urfa-Birecik başlıklı bir arama yapılarak ABD'ye yapılan Ermeni göçlerine dair ne tür bilgilere ulaşılabileceğine dair bir tablo hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tablodan Birecik'ten New York'a toplamda sekiz yolcunun seyahat ettiği görülmektedir. Tabloda dikkat çeken bir diğer husus da sadece I. Dünya Savaşı değil II. Dünya Savaşı sırasında da ABD'ye bir Ermeni göçünün yaşanmış olmasıdır. Bu noktada George Charkey Kalemkarian'ın 27.04.1942'de yolculuk yaptığı görülmektedir. Özellikle Kalemkarian'a ait verilerin kaydedildiği sayfada diğer yolcularınkinden farklı birtakım bilgilere de yer verilmiştir. Burada kendisinin sağ yanağında ve çenesinde yara izleri olduğu,

göz renginin kahverengi ve siyah kalın saçları olduğu bilgileri de kaydedilmiştir. Yakın dönem kayıtlarında eski dönemdeki kayıtlardan farklı olarak gemi bilgilerine yer verilmediği de görülmektedir.

Resim 5: ABD'ye göç eden Göçmen yolcuların kullandıkları gemi (http://markarslan.org 2020).

Ermeni Göçmenlik Projesi veri tabanında Amerika'ya göç eden göçmenlerin %91,0'nun yani büyük bir kısmının 3. Sınıfta seyahat ettiği kaydedilmiş olup yine büyük bir bölümünün erkeklerden oluştuğuna da dikkat çekilmiştir. Ermeni göçmenlerin göç ettikleri ülke ve eyalet bazındaki rakamlara bakıldığında %28,9'nin New York'un ilk sırada geldiği, daha sonra ise onu %26,8 ile Massachusetts'in izlediği belirtilmiştir. Böylece %20,6 ile New York'ta (Manhattan)'un en çok Ermeni göçmeni kabul eden bölge olduğu belirtilmiştir. Veri tabanında ayrıca göçmenlerin en çok ziyaret ettikleri adresin ise Lawrence, Massachusetts'te 98 Common Street (%0,7) olduğu da belirtilmiştir. Amerika'ya en çok Ermeni göçünün Harput şehrinden yapıldığı ve bu nedenle Osmanlı Mamuretul-Aziz vilayetinin Ermeni göçmenler açısından en yoğun kalıcı ikametgah adresi olduğuna da işaret edilmiştir. Bu verilerde ayrıca gemi kayıtlarının listelerinin çoğunun Fransız limanlarından hareket ettiği bilgilerine de işaret edilmiştir. Kuzey Amerika'ya gelen Ermeni göçmenlerin demografik profilinin, dönemin dinamik jeopolitik olaylarıyla doğrudan bağlantılı olduğu, 1900'den 1923'e kadar her yıl Ermeni göçmenlerin Amerika'ya gelişlerinin yüzdelerinin cinsiyete ve yaşa göre farklılık arz ettiği de ifade edilmiştir. Bu kapsamda özellikle I. Dünya Savaşı'nın ardından Amerika'ya seyahat eden Ermenilerin yaş ve cinsiyetlerinde büyük bir değişimin yaşandığı da belirtilmiştir. 1919'da gemi seyahatleri yeniden başladığında, kadınların ve çocukların sayısında büyük bir demografik değişimin görüldüğünü, az sayıdaki erkeklerin ise çoğunlukla savaş başladığında Amerika'da yaşayan ve hayatta kalan aile üyelerini ya da yeni gelinleri geri getirmek için Türkiye'ye geri dönen göçmenlerden oluştuğunun altı çizilmiştir (http://markarslan.org 2020).

Sonuç

Sonuç olarak söz konusu sitedeki verilerden hareketle hangi yıllar arasında Anadolu'dan ABD'ye ciddi bir Ermeni göçünün olduğu net bir biçimde görülmektedir. Bu noktada Ermeni göçlerinin yaşanmasında ilk etapta bilindiği üzere ticari, ekonomi, dini ve siyasi konuların da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca ABD'ye ilk giden ailelerin daha sonra ailelerinin diğer bireylerini yanlarına aldırma yöntemiyle de bu göç dalgasında ciddi bir artışa neden oldukları anlaşılmaktadır. Bu husus Osmanlı arşiv kayıtlarında da yer almış olup, devletin izinsiz gidiş ve tabiiyet değiştirme konusunda birtakım tedbirler almasına neden olduğu da görülmektedir. Bu yönüyle gemi kayıtlarının daha önce bu konuyla ilgili literatürde kullanılmamış olması konuya yeni bir perspektif kazandırmanın yanı sıra 1915 Olayları öncesi kayıtların özellikle burada yer alıyor olması, günümüzde özellikle de Avrupa ve Batılı ülkelerdeki Ermeni diasporasının yapısı ve kökenlerine dair de oldukça önemli ipuçları içermesi açısından önemlidir. Bu yönüyle bu sitedeki kaynak ve verilerden yararlanılarak bölge bazlı veya şehir, hatta köy bazlı kimlerin Anadolu'dan ABD'ye göç ettiği, göç eden vatandaşların göç nedenleri ve güzergahlarına dair çok sayıda bilgiye bu kayıtlar aracılığıyla erişmek mümkündür.

Görüldüğü üzere Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni göçü hem yasal hem de yasal olmayan yollardan gerçekleştirilmiştir. Ancak bu göçler başta Osmanlı-Amerikan ilişkileri olmak üzere hem diplomatik sorunlara hem de ilerleyen zamanlarda devlet içinde birtakım asayiş ve güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Nitekim devletin göçü yasakladığı dönemlerde Ermenilerin illegal yollardan göçe devam etmesi, ayrıca Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin Osmanlı devletine geri gelmesi hem içerde hem de dışarıda devletin diğer ülkelerle olan ilişkileri üzerinde olumsuz etkilere sebebiyet vermiştir. Bu durum yurtdışındaki büyükelçilik ve konsolosluk raporlarına da yansımıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BEO. AYN. D, 1633/s.489 (2007). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- BEO. AYN. D, 1633/s.711 (2007). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- BEO. AYN. D, 1633/s.865 (2007). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- BEO. AYN. D, 1631/s.575 (2007). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- HR. MKT, 4/18 (2007). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- HR.SYS, 2735/14 (2007). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- HR.SYS, 2823/24 (2007). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- HR.SYS, 2735/45 (2007). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- HR. SYS, 2823/49 (2007). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Diğer Kaynaklar

- Acun, F. (2014). Amerika'nın Ermenistan Projesi: Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'un Türkiye-Ermenistan Sınırı Hakkında Hakem Kararı" Üzerine Bir Değerlendirme. *Yeni Türkiye*, 61, 1075-1086.
- Açıkses, E.-Güher, E. (2014). Arşiv Belgeleri Işığında Anadolu'dan ABD'ye Ermeni Göçü (Elazığ-Harpur İli Örneği). *Yeni Türkiye*, 61, 1138-1147.
- Akter, A. (2007). *Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1834-1915)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Akter, A. (2014). 1874 Tarihli Tabiiyet Anlaşması ve Tabiiyet Sorunu. *Yeni Türkiye*, 61,1129-1137.
- Arslan, M. B. (2020). Ermeni Göçmenlik Projesi. <http://markarслан.org/ArmenianImmigrants/shiplists.html> Erişim Tarihi: 12.02.2020
- Arslan, M. B. (2020). Ermeni Göçmenlik Projesi. Search Combined - By Origin Place. <http://markarслан.org/ArmenianImmigrants/Public-ViewSummary-ArmenianImmigrants-CombinedBy-OriginPlace.php?SelectOriginCountry=Turkey&SelectOriginVSP=Urfa+%28autonomous+sanja+k%29&SelectSortOrder=ByName&Staging=> Erişim Tarihi: 12.02.2020
- Arslan, M. B. (2020). Ermeni Göçmenlik Projesi (2020). <http://markarслан.org/ArmenianImmigrants/shiplists.html> Erişim Tarihi: 12.02.2020
- Bali, R. N. (2004). *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya: Amerika'ya ilk göç eden Türklerin yaşam öyküleri*. İstanbul: İletişim.
- Demir, R. (2009). *Ermeni İsyanı ve Harput Ermenileri: Ararat-Gakgoş Diyalogu*, Ankara: Palme Yayıncılık.

- Ermeni Göçmenlik Projesi (2020). Armenian Immigration Project Seminar. <http://markarslan.org/ArmenianImmigrants/ArmenianImmigrationProject-Seminar-Script.pdf>
Erişim Tarihi: 12.02.2020
- Ermeni Göçmenlik Projesi (2020). Armenian Immigration Project. Abstracts of Primary Source Material for the Study of Armenian Immigration to North America through 1930. <http://markarslan.org/ArmenianImmigrants/Public-ViewDetail-ArmenianImmigrants-Main.php?submit=View&Staging=&SourcePage=Public-ViewSummary-ArmenianImmigrants-Combined-ByOriginPlace&SelectOriginCountry=Turkey&SelectOriginVSP=Urfa+%28autonomous+sanjak%29&SelectOriginTown=Urfa&SelectSortOrder=ByName&argument1=MGHL-01OCT1921-3-C8-0017> Erişim Tarihi: 12.02.2020
- Ermeni Göçmenlik Projesi (2020). Nearest friend or relative in country whence alien came”, whether going to join a relative or friend”, Armenian Immigration Project, Abstracts of Primary Source Material for the Study of Armenian Immigration to North America through 1930. <http://markarslan.org/ArmenianImmigrants/Public-ViewDetail-ArmenianImmigrants-Main.php?submit=View&Staging=&SourcePage=Public-ViewSummary-ArmenianImmigrants-Combined-ByOriginPlace&SelectOriginCountry=Turkey&SelectOriginVSP=Urfa+%28autonomous+sanjak%29&SelectOriginTown=Urfa&SelectSortOrder=ByName&argument1=MGHL-01OCT1921-3-C8-0017> E.T. 12.01.2020.
- Ermeni Göçmenlik Projesi (2020). <http://markarslan.org/ArmenianImmigrants/Public-ViewDetail-ArmenianImmigrants-Main.php?submit=View&Staging=&SourcePage=Public-ViewSummary-ArmenianImmigrants-Combined-ByOriginPlace&SelectOriginCountry=Turkey&SelectOriginVSP=Urfa+%28autonomous+sanjak%29&SelectOriginTown=Birejik&SelectSortOrder=ByName&argument1=LBRT-09MAY1911-3-3-0030> Erişim Tarihi: 12.02.2020
- Ermeni Göçmenlik Projesi (2020). <http://markarslan.org/ArmenianImmigrants/Public-ViewDetail-ArmenianImmigrants-Main.php?submit=View&Staging=&SourcePage=Public-ViewSummary-ArmenianImmigrants-Combined-ByOriginPlace&SelectOriginCountry=Turkey&SelectOriginVSP=Urfa+%28autonomous+sanjak%29&SelectOriginTown=Birejik&SelectSortOrder=ByName&argument1=LBRT-09MAY1911-3-3-0030> Erişim Tarihi: 12.02.2020
- Gencer, F. (2006). *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*, İstanbul: Alternatif Yayınları.
- Kara, A. (2007). *Yeni Kıtaya Osmanlı Göçleri ve Neticeleri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Karpat, K. H. (2002). *Studies on Ottoman social and political history: Selected articles and essays (Vol. 81)*. Brill.
- Köse, İ. (2014). ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark Lambert Bristol'un 1919 Yılı Haziran Ayında Ermenistan Dışişleri Bakanı ve Başbakan Vekili Alexander Hatisyan ile Yaptığı Görüşme, *Yeni Türkiye*, 61, 1115-1128.
- Kuzgun, M. (2014). Ermeni Propagandası Çatısı Altında (1895-1896) Ermeni Olaylarına Genel Bakış ve Amerikan Kızılhaç Heyeti'nin Faaliyetleri. *Yeni Türkiye*, 61, 1087-1114.
- Y.MTV, 67/31 (2007). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

MESLEK YÜKSEKOKULLARI GRAFİK TASARIMI BÖLÜMLERİNDE ESTETİK DERSİ İNCELEMESİ

Meltem DEMİRCİ KATIRANCI¹, Güllema ERDAL²

Öz

Yaratıcılık eğitimini destekleyen disiplinlerden biri olarak bilinen ve Felsefe ile birlikte hakkında çok tartışılan estetik kavramı 21. yüzyılda günlük yaşamın içerisinde yer almaktadır. İnsan tercihleri; insanın yaşadığı evde, yürüdüğü yollarda, alışveriş merkezlerinde, park ve bahçelerde, eğitim ortamlarında, eğlence ortamlarında, yemek kültüründe hatta televizyonlarda izlemeyi tercih ettiği programlarda hep beğeni duygularına hitap eden nesnelere, renk ve düzenlemelerin etkisi altındadır. Yaşantımızda sıklıkla gördüğümüz grafik tasarım ürünlerinin izleyiciye estetik bakış açısı kazandırabilmesi, grafik tasarım öğretimi çerçevesinde planlanan bir estetik eğitim ile gerçekleştirilebilir. Bilindiği gibi, tasarımcı ve izleyici arasında gerçekleşen, karşılıklı iletişime dayalı bilgi aktarımı, tasarım ürünü aracılığıyla aktifleşmektedir. Grafik tasarımı öğretim programlarında estetik öğretimin ele alınması toplumun estetik farkındalığının artırılmasına ve kültürel beğeni düzeyinin geliştirilmesine olumlu katkı sunacaktır. Meslek yüksekokulları grafik tasarımı bölümlerinde Estetik dersinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, Türkiye’de bulunan meslek yüksekokulları grafik tasarımı bölümlerinin ders programları da incelenmiş ve öneriler geliştirilerek araştırma sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Grafik Tasarım, Sanat Eğitimi, Estetik

Analysis of Aesthetic Course and Recommendations in Graphic Design Programs in Vocational High School in Turkey

589

Abstract

The concept of aesthetics, which is known as one of the disciplines that support creativity education, and which is discussed with Philosophy, is included in daily life in the 21st century. Human preferences; It is under the influence of objects, colors and arrangements that always appeal to the senses of taste in programs where people prefer to watch at home, on the roads they walk, in shopping malls, parks and gardens, educational environments, entertainment environments, food culture and even televisions. The ability of graphic design products, which we often see in our lives, to give the viewer an aesthetic perspective, can be realized with an aesthetic education planned within the framework of graphic design teaching. As it is known, the information transfer based on mutual communication between the designer and the audience is activated through the design product. Addressing aesthetic teaching in graphic design education programs will contribute positively to raising the aesthetic awareness of the society and improving the level of cultural appreciation. Vocational school for graphic design section of this research conducted in order to examine its aesthetic courses, courses of vocational schools in Turkey graphic design department also examined and finalized by developing research proposals.

Keywords: Graphic Design, Art Education, Aestheti

¹ Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, E-posta: meltemk@gazi.edu.tr

² Öğr. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, Keskin Meslek Yüksekokulu, E-posta: gul.erdal@kku.edu.tr

Giriş

Türkiye’de Estetik eğitimi, Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan Görsel Sanatlar Öğretimi Ders Programlarında, disipline dayalı ya da disiplinler arası yaklaşım çerçevesinde ve estetik eğitim kuramından hareketle ele alınmıştır. Eğitim kelimesi, “Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme, terbiye” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2020). Estetik Eğitimi ise, öncelikle Kültüre özgü beğeni kavramında farkındalık oluşturmak ve kültürlerin beğeni anlayışlarını öğrenerek farklı kültürlere saygı duymak amacıyla Görsel Sanatlar öğretim programlarında yer almıştır. Kagan (2008, s. 17, 31) estetik bilimini, sanatsal etkinlik felsefesi olarak düşünmüş ve “dünyanın insanlar tarafından estetik özümleşişinin, toplumda sanatsal kültürün gelişmesinin ve yapısının genel yasalarının bilimi” olarak tanımlamıştır. Ona göre estetik bilimi, estetik eğitim kuramını gerçekleştirecek yol ve araçları göstermekte ve insana, toplumun sanatsal kültür düzeyini yükseltebilecek doğrudan katkılar sunmaktadır. Kant’a göre estetik yaşantının temel ögesi, beğeni yargılarıdır. Kant sonrasında da iki önerme, beğeni yargılarının temelini oluşturmuştur. Beğeni yargılarını oluşturan önermelerden birincisi “estetik nesne duyusaldır ve bu özellikler nedeniyle haz verir”, ikincisi de “estetik nesne, düşünülen ve seyredilen bir nesnedir” şeklindedir. Estetik nesne, sanat kavramından ayrı düşünülmemiş ve güzellik kavramı da görme, beğenme ve estetik haz kavramlarıyla birlikte ele alınmıştır (Bozkurt, 2012, s. 15-55). Tarih boyunca estetik, estetik nesne (sanat eseri), estetik yaşantı kavramları insana ait özellikler bağlamında tartışılarak açıklanmaya çalışılmış, sanat ve sanat eğitimi ile birlikte yaşatılmıştır.

Sanat ve estetik arasındaki bu köklü ilişki düşünüldüğünde estetik kavramının ilkökul, ortaokul ve lise ders programlarında bir konu olarak ele alınmasının yanı sıra bir ders olarak ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde, özellikle Grafik Tasarım bölümleri ders programlarında yer alması, bir ihtiyaçtan ziyade bir zorunluluk olarak nitelendirilmelidir.

Bu araştırma, meslek yüksekokulları grafik tasarımı bölümlerinde estetik dersinin incelemesi amacıyla ve üç alt amaç doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’de Yükseköğretim Programlarına bağlı;

1. Meslek yüksekokullarına bağlı Grafik Tasarım bölümlerinin tespit edilmesi,
2. Meslek yüksekokulları programlarında zorunlu ya da seçmeli bir ders olarak yerleştirilen estetik eğitimi derslerinin belirlenmesi,
3. Estetik eğitiminin, bir ders olarak hangi isimlerle programlarda yer aldığı belirlenmesi amacıyla yürütülmüştür.

Araştırmanın Önemi

Bir iletişim aracı olarak kabul edilen sanat, Bommer ve Horn (1985) tarafından toplumda yaşayan her bireyin hayatının ayrılmaz bir parçası olarak nitelendirilmiştir. Öyle ki estetik, bireyin barındığı evde kullandığı eşyalardan kahvaltı tabağına kadar hayatının her alanına işlemiş ve tercihlerin belirlenmesinde çoğu zaman kaygı güdülen bir kavram olarak görülmüştür. Ersoy'un da tanımladığı gibi sanat ve sanat eserleri, bireyin yaşamında işlevsel bir rol üstlendiği kadar biçimi, renkleri vb. diğer özellikleri ile insanın estetik yönünün de bir yansımasıdır (Ersoy, 2002). Bireyin okuduğu bir romanda, ziyaret ettiği yeni bir şehirde veya katıldığı bir doğa yürüyüşü sonucunda hayal aleminin (imgeleme gücü, muhayyile) ve aslında halk arasındaki tabirle ufkunun genişlemesinin altında yatan temel etki sanattan başkası değildir ve sanat bu amaçla, bireye çevresindeki tüm olayları farklı bakış açıları ile gözlemlemesini, tatmin olmasını ve analiz etmesini sağlayacak gerekli yeterliliği kazandırmaktadır.

20. yüzyılda “sanat” kavramı, yalnızca görmeye dayalı zevklerin tatmin edilmesi amacı dışında bireyin zihinsel aktivitelerini ve gelişimlerini de doğrudan etkileyen bir araç olarak kabul edilmiştir. 1998 yılında bir öğrencinin sanat derslerinin diğer derslerine de olumlu katkı sağlayabileceği değerlendirilmiş ve “New York Okullarında Sanat Aydınlanması Büyüyor” projesi uygulanmıştır. Bu proje kapsamında sanat derslerinin ders programları içerisindeki yerinin artırılması amacıyla 1000 civarı sanat eğitmeni görevlendirilmiştir (Erbay, 2004; Mercin ve Alakuş, 2007). Bireyin hayatına önemli katkıları olan bir eğitim alanı olması nedeniyle sanat eğitimi Türkiye’de, hem farklı bilim dallarının başvurduğu bir alan hem de öğretim programlarında yer alan temel derslerden biridir. Alanda öğretmen ihtiyacının karşılanması için de köklü öğretmen yetiştirme programları çağın gerekliliklerine uygun olarak yenilenmekte ve görsel sanatlar öğretmen eğitimine önemle yer verilmektedir. Ancak Altinkurt (2005) gibi bazı araştırmacılar tarafından; bireyin yetişme sürecinde ilkokullarda, ortaokullarda, güzel sanatlar liselerinde, güzel sanatlar fakültelerinde ve eğitim fakültelerinde her açıdan, donanım ve mekân gibi temel eksikliklerin varlığına da dikkat çekilmiştir.

Sanat eğitimi içerisinde özel bir öneme sahip olan grafik tasarım, kavram olarak kelimelerin, resimlerin, sayıların, şekillerin, fotoğrafların, illüstrasyonların; belirleyici, faydalı, neşeli, şaşırtıcı, yıkıcı ya da hatırlanmaya değer bir şey ortaya çıkacak şekilde estetik olarak düzenlenmiş şekli; özellikle düşünceye dalmış bir bireyin net düşünce yapısını gerektiren, karmaşık kombinasyonları olarak ele alınmıştır. Grafik tasarım, popüler, pratik uygulamalı ve aynı zamanda eski zamanlara ait bir sanattır (Ertosun, 2006). Kısacası, düşünceleri en basit haliyle ifade edebilen, tasarımın amacını vurgulamak üzerine tasarlanan ve pazarlanan bir görselleştirme sanatıdır.

Ziss (2009) tarafından gerçekliği sanatsal özümsemenin bilimi olarak ele alınan estetik, farklı sanat türlerinde farklı şekillerde ortaya konulmaktadır. Yaşamın bir parçası içerisinde ele alınabilen, estetik ve kültürel beğeni ölçütlerini göz önünde bulunduran grafik tasarım kavramı için pek çok farklı tanım yapılmış, bazı kaynaklarda da iletişim disiplini gibi

terimlerle açıklanmıştır (Karamustafa, 1992). Grafik tasarım eğitimi ile bireye tasarlanana ve tasarlayana anlama yetileri kazandırılması hedeflenmektedir. Elbette bu kazanımlarla beraber detayları sabırla inceleme, araştırmaya yatkın olma, elde ettiklerini hayal gücüyle yorumlayabilme ve var olandan var olmayana oluşturma gibi yetkinlikler kazandırılması da temel hedefler arasındadır. İletişim etkinliğini, estetik kaygıları da ön planda tutarak üst seviyeye çıkarabilme isteği grafik tasarımına duyulan pek çok ihtiyacın nedenlerinden biri olarak belirlenmiştir (Ceylan, 2015; Ketenci ve Bilgili, 2006). Tüm bu değerlendirmeler ışığında bir grafik tasarımcının estetik bakış açısı ve yaratıcı düşünce gibi temel sanatsal gelişim becerilerine sahip olması beklenmektedir. Günlük hayatta her an karşımıza çıkan trafik işaretlerinden cep telefonlarındaki imojilere kadar pek çok görsel imgenin bir grafik tasarım ürünü olduğu hatırlanmalıdır. Yaşantımızda sıklıkla gördüğümüz grafik tasarım ürünlerinin üretim aşamasında ihtiyaç duyulan estetik eğitimin niteliği, aslında izleyiciye (tüketiciye) de nitelikli estetik bakış açısı kazandırmaktadır. Grafik tasarım öğretiminde estetik eğitime yer verildiğinde sadece grafik tasarımcılar değil tüm toplumun estetik bakış açısı eğitime dahil edilmekte, dolaylı ya da dolaysız olarak toplumun geneli bu eğitimden faydalanmaktadır.

Toplumda her meslek grubunun mesleğini gerçekleştirme sürecinde bireysel ya da kurumsal olarak estetik bakış açısını kullanma ihtiyacı oluşabilmektedir. 21. yüzyılda disiplinler arası etkileşim yoluyla disiplinler ortak çalışmalar içerisinde ve projelerde iş birliği halinde çalışmaktadır. Bu tür işbirlikli etkinlikler her gün ve hemen her yerde karşımıza çıkmaktadır. Oyun bahçelerinde, müzelerde, spor salonlarında, kamusal alanlarda çocukların yaratıcılık gelişimi ve estetik beğenilerinin geliştirilmesi için her gün yeni uygulamalar düzenlenmektedir. Pasta yapma, keşfetme ya da inşa etme üzerine temellenen bu uygulamalar aslında ebeveynlerle birlikte yürütülmesine rağmen çocuklara fazlasıyla eğlence ve öz saygılık kazandırmayı başarmaktadır. Psikologların denetiminde yaygınlaşan çocuk tiyatroları, gösteriler, çocuk filmleri ve televizyonlarda yayına başlayan çocuk kanalları da çocukların hayal güçlerini geliştirebilmekte, yaratıcılıklarının sınırlarını zorlayabilmekte ve öz farkındalıklarını artırabilmektedir. Estetik bakış açısı kazandırma ve geliştirme uygulamalarından sanat pazarları ve otomobilsiz sanat sokakları gibi uygulamaları günümüzde pek çok belediye desteklemektedir. Avrupa örnekleri incelendiğinde, 1978'de Münih'te Adalbert Caddesi Girişimi projesi dikkat çekicidir. Projenin mimarı tarafından üç gün üst üste kendisine destek veren firmalar tarafından verilen 80'den fazla otomobilin caddede boşalan araçların yerine park ettirildiği görülmektedir. Böylelikle etkinlik günü birer şoför yerleştirilen araçların hareket etmesi ile 3 dakikada cadde araçlardan boşaltılabildiği görülmüştür. Etkinlikte mahalle halkından bir grup insanın kaldırımları çimen benzeri bir halı ile kaplaması sürpriz bir olay olarak gerçekleşmiş ancak toplum olarak estetik bakış açısında bir sorgulamaya neden olmuştur. Münih Güzel Sanatlar Akademisi öğrencilerinin duvarlara yerleştirdikleri büyük kağıtlara yoldan geçen küçük büyük herkesin bir şeyler karalaması beklenen ve sevindirici bir sonuç olarak kaydedilmiştir. Ayrıca bu etkinlik sonrasında vatandaşlar ve politikacılar trafiğin azaltılması konusundaki olanakları tartışmışlardır (Velber, 1979). Toplumda ortak ve kültür temelli bir sanat bilinci, sanatsal bakış algısı ve

estetik bakış açısının gelişimine önemli katkılarından dolayı bu tür etkinlik ve projelerin, yaşam boyu öğrenme kapsamında desteklenmesi önemlidir. Örnekten de anlaşıldığı gibi bireyin yaratıcı düşünme becerisinin gelişimi ve estetik bakış açısı kazanması sadece okullarla ve eğitim öğretim programlarıyla sınırlı değildir. Ancak estetik eğitiminin grafik programlarında yer alması ile toplumun büyük bir bölümünün estetik bakış açısı şekillendirilebilecektir.

Alışveriş merkezlerinde, park ve bahçelerde görülen ve bunu ben de yaparım düşüncesiyle pek de beğenilmeyen düzenlemeler karşısında insanlar, bunlar sanat eseri midir? sorusu ile yapıtları sorgulayabilmektedir. Sanat eseri (formu, düzenlemesi, etkinliği) ancak izleyicinin anlık estetik tepkileri ile irdelenebilir (Read, 2014). Estetiğin sanatla ilişkisi Read tarafından (2014) altın oran, denge, ölçü ve benzeri kavramlar ışığında güzellikle ilişkilendirilirken, güzelliğin tarihinde estetik kavramı, insanların yaşam biçimleri ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır (Vigarello, 2013). Nitekim, Rönesans'ta klasik heykel ve modellerin yeniden gündeme gelmesi, kamusal ve özel büyük siparişlerin varlığı, sanatçının güzellik anlayışından ziyade sipariş verenlerin güzellik anlayışını ortaya koymuş olabilir (Castelli, 2013). Oysa tarih boyu toplumların güzellik anlayışları incelendiğinde toplumsal sınıf farklılıklarının, kültürlerin yaşam biçimlerinin, insan anatomisindeki değişimlerin (kilo, boy vb.), kimya disiplindeki gelişimin ve tüketim kültürünün güzellik anlayışının şekillenmesine ve tanımlanmasına yön verdiği bilinmektedir. Bu nedenle grafik tasarım eğitiminde estetik öğretime yer verilmesi, aslında toplumun estetik bakış açısı ve toplumun kültürel yapısı ile sanat yapıtları arasındaki ilişkinin dengelenmesi bakımından da önemlidir.

Estetik kaygı ile değerlendirilen veya geliştirilen öge güzeldir fakat tek ifade biçimi güzellik değildir (Kırıkçı, Akgül, ve Bahar, 2020). Göreceli olarak nitelendirilebilen güzellik kavramı sebebiyle aslında estetik; iyi, kötü, çirkin, hoş, zarif gibi kavramları tartışan ve geliştiren bir kavramdır (Akın, 2006). Ancak estetik eğitim, yaşam boyu öğrenilebilen ve deneyimlenebilen bir kavram olarak günlük hayatımızın içindedir.

İnsan bazen, doğadaki bir güzelliği seyretmekte ancak seyirlik bir obje olma özelliği ile yetinmeden ona sahip olma istek ve arzusu geliştirebilmektedir. Ayrıca bazı durumlarda insan sahip olduğu güzellikle yetinmeden sahip olmadığı güzelliklere odaklanabilmektedir. Bu durum insan hayatında bir çelişkiye neden olabilmektedir (Katırcı, 2020). Estetik eğitim, bir takım istek ve arzuların giderilmesi için önerilen bir ders değildir. Ayrıca bu ders sadece beğenilerin belirlenip geliştirilebileceği bir eğitim alanı olduğu için değil aynı zamanda bireyin kendine saygı duyduğu gibi başkalarının düşüncelerine, sanat eserlerine, kendisine farklı görünen olay, olgu ve davranışlara saygı duymayı öğrenebileceği bir ders olduğu için, bir eğitim bilim dersi olarak görülmelidir. Estetik eğitiminin, toplumun estetik bakış açısının şekillenmesinde önemli bir rol üstlenen Grafik Tasarım bölümlerinin temel derslerinden biri olarak programlarda yer alması beklenmektedir.

Yöntem

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, Türkiye’de meslek yüksekokullarının Grafik Tasarım bölümlerinde ders programları incelenmiş, bu bölümlerin ders programlarında Estetik dersine ilişkin bir derse yer verilip verilmediği belirlenmiş ve genel bir ders programı değerlendirmesi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın evrenini Türkiye’deki üniversitelerin meslek yüksekokullarında bulunan Grafik Tasarım programları oluşturmuştur. Araştırmanın örneklemini de meslek yüksekokulları bünyesinde Estetik dersine programında yer veren Grafik Tasarım programları oluşturmuştur.

Verilerin toplanması aşamasında, Türkiye’de bulunan tüm meslek yüksekokullarının Grafik Tasarım bölümlerine ait bir liste oluşturulmuştur. Listenin oluşturulmasında ön işleme süreci uygulanmış ve çalışma sırasında bir üniversite ve bölüme ait normal öğretim veya ikinci öğretim seçenekleri ve vakıf üniversiteleri için de burs seçenekleri kayıtlardan silinerek veriler tekil hale getirilmiştir. Listede yer alan üniversitelerin bilgi paketleri ayrı ayrı incelenmiş ve araştırma kapsamında belirlenen inceleme kriterleri dört aşamada listelenmiştir:

1. Bölüm ders programları içerisinde, Estetik dersi var/yok,
2. Bölüm ders programlarında yer alan Estetik dersi zorunlu/seçmeli,
3. Bölüm ders programlarında yer alan Estetik dersinin adı,
4. Bölüm ders programlarında yayınlanan Estetik dersi programlarının incelenmesi.

Bulgular ve Yorum

Araştırma kapsamında elde edilen veriler bulgular ve yorum bölümünde alt amaçlar doğrultusunda ele alınmıştır. Ancak bulgulardan önce, alanda gerçekleştirilmiş ilgili araştırmaları kısaca özetlemek gerekirse; Grafik Tasarım bölümlerinde verilen Ambalaj Tasarımı derslerinin içeriklerinin incelenmesi başlığı ile ve Polat (2012) tarafından gerçekleştirilen bir araştırma dikkat çekicidir. Araştırmanın örneklemini Ankara ili ve öğretim programlarında Ambalaj Tasarımı dersine yer veren beş üniversite ile sınırlandırılmıştır. Ambalaj Tasarımı dersi için yapılan araştırmada ambalaj ile ilgili bağımsız bir derse yer verilip verilmediği ve ders içeriklerine değinildiği belirlenmiştir.

Öcal (2019) tarafından yapılan çalışmada ise Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı Programında Grafik ders planlarının incelendiği ve anabilim dalının kuruluşundan itibaren uygulanan programlarda ve ders içeriklerinde, ders kredi ve saatlerinde gerçekleştirilen değişikliklerin tespit edildiği görülmektedir.

1. Meslek Yüksekokullarına bağlı Grafik Tasarım bölümlerinin Tespitine İlişkin Bulgular ve Yorum

İstatistiklere bakıldığında, Türkiye’de eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden 208 üniversite dikkat çekmektedir (YÖK, 2020). Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi tarafından yayımlanan 2019-Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu incelendiğinde 97 üniversitede Grafik Tasarım bölümlerinin varlığı ve bu üniversiteler arasında farklı öğretim ve burs tiplerinin olduğu görülmüştür (ÖSYM, 2019). Kılavuz üzerinden elde edilen verilerden tekil üniversite sayısı tespit edilmiş ve 208 üniversite arasında 70 üniversitede Grafik Tasarım bölümü belirlenerek alfabetik sıraya göre sıralanmıştır.

Varlığı tespit edilen Grafik Tasarım bölümleri için alfabetik sıra ile üniversite listesi Tablo 1’de yer almaktadır. Tablo 1 incelendiğinde, 40 üniversitenin devlet üniversitesi ve 30 üniversitenin de vakfı üniversitesi olduğu belirlenmiştir. Toplam 70 adet Üniversitede Meslek yüksekokullarına bağlı 70 adet Grafik Tasarım bölümünün yer alması ön lisans programları arasında dikkat çekicidir.

Tablo 1. Meslek Yüksekokuluna bağlı Grafik Tasarım bölümünü bünyesinde gösteren üniversiteler

Sıra	Üniversite Tipi	Üniversite	Yüksekokul	Bölüm
1	Devlet	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
2	Devlet	Akdeniz Üniversitesi (Antalya)	Serik Gülsün-Süleyman Süral Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
3	Devlet	Amasya Üniversitesi	Tasarım Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
4	Devlet	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
5	Vakıf	Antalya Akev Üniversitesi	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
6	Vakıf	Alaşehir Adıgüzel Meslek Yüksekokulu (İstanbul)	Alaşehir Adıgüzel Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
7	Devlet	Atatürk Üniversitesi (Erzurum)	Oltu Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
8	Vakıf	Avrasya Üniversitesi (Trabzon)	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
9	Devlet	Balıkesir Üniversitesi	Balıkesir Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
10	Devlet	Bandırma On yedi Eylül Üniversitesi (Balıkesir)	Gönen Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
11	Devlet	Bartın Üniversitesi	Bartın Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
12	Devlet	Bayburt Üniversitesi	Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
13	Vakıf	Beykent Üniversitesi (İstanbul)	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
14	Vakıf	Beykoz Üniversitesi (İstanbul)	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
15	Devlet	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	Bozüyük Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
16	Devlet	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Bolu Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı

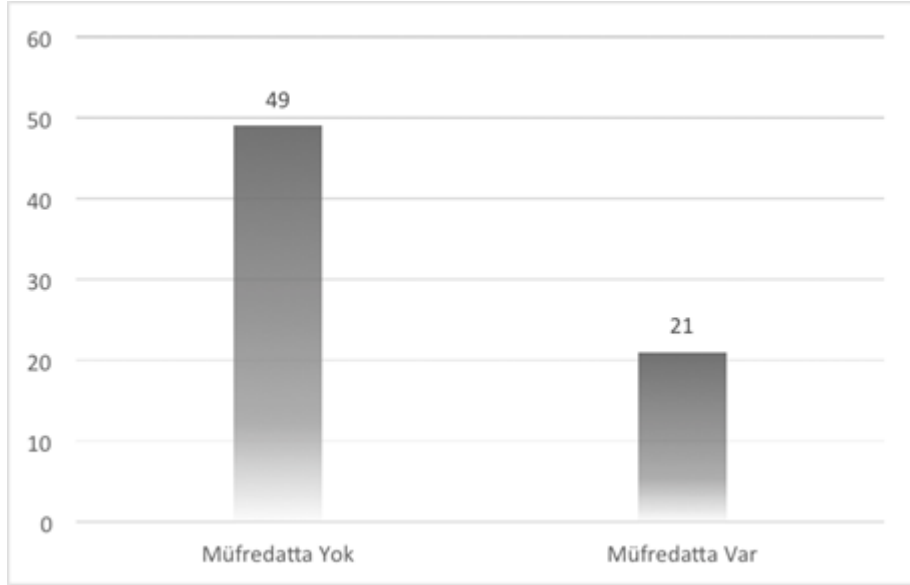
17	Devlet	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Bucak Emin Gülmez Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
18	Devlet	Bursa Uludağ Üniversitesi	Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
19	Devlet	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Çanakkale Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
20	Vakıf	Doğuş Üniversitesi (İstanbul)	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
21	Devlet	Düzce Üniversitesi	Gölyaka Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
22	Devlet	Ege Üniversitesi (İzmir)	Ege Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
23	Vakıf	Eskişehir Teknik Üniversitesi	Porsuk Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
24	Vakıf	Faruk Saraç Tasarım Meslek Yüksekokulu (Bursa)	Faruk Saraç Tasarım Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
25	Devlet	Fırat Üniversitesi (Elâzığ)	Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
26	Devlet	Giresun Üniversitesi	Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
27	Devlet	Gümüşhane Üniversitesi	Gümüşhane Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
28	Vakıf	Haliç Üniversitesi (İstanbul)	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
29	Devlet	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	Sanat ve Tasarım Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
30	Devlet	Hitit Üniversitesi (Çorum)	İskilip Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
31	Vakıf	Işık Üniversitesi (İstanbul)	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
32	Vakıf	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Isparta Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
33	Vakıf	İstanbul Arel Üniversitesi	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
34	Vakıf	İstanbul Aydın Üniversitesi	Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
35	Vakıf	İstanbul Ayvansaray Üniversitesi	Plato Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
36	Vakıf	İstanbul Bilgi Üniversitesi	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
37	Vakıf	İstanbul Esenyurt Üniversitesi	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
38	Vakıf	İstanbul Gedik Üniversitesi	Gedik Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
39	Vakıf	İstanbul Gelişim Üniversitesi	İstanbul Gelişim Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
40	Vakıf	İstanbul Kültür Üniversitesi	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
41	Vakıf	İstanbul Okan Üniversitesi	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
42	Vakıf	İstanbul Rumeli Üniversitesi	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
43	Vakıf	İstanbul Şehir Üniversitesi	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
44	Vakıf	İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu	İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı

45	Devlet	İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa	Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
46	Devlet	İzmir Ekonomi Üniversitesi	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
47	Vakıf	İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu	İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
48	Devlet	Karadeniz Teknik Üniversitesi (Trabzon)	Arsin Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
49	Devlet	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (Karaman)	Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
50	Devlet	Kastamonu Üniversitesi	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
51	Devlet	Kayseri Üniversitesi	Mustafa Çıkrıkçıoğlu Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
52	Devlet	Kırıkkale Üniversitesi	Kırıkkale Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
53	Devlet	Kırklareli Üniversitesi	Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
54	Devlet	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	Mucur Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
55	Devlet	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Kütahya Güzel Sanatlar Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
56	Devlet	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi	Soma Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
57	Devlet	Necmettin Erbakan Üniversitesi (Konya)	Seydişehir Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
58	Devlet	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
59	Vakıf	Nişantaşı Üniversitesi (İstanbul)	Nişantaşı Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
60	Devlet	Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Samsun)	Samsun Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
61	Devlet	Pamukkale Üniversitesi (Denizli)	Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
62	Vakıf	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Ferizli Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
63	Devlet	Sinop Üniversitesi	Gerze Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
64	Vakıf	Tarsus Üniversitesi (Mersin)	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
65	Devlet	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Turhal Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
66	Vakıf	Toros Üniversitesi (Mersin)	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
67	Devlet	Trakya Üniversitesi (Edirne)	Şehit Ressam Hasan Rıza Güzel Sanatlar Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
68	Vakıf	Yakın Doğu Üniversitesi (KTC-Lefkoşa)	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
69	Vakıf	Yaşar Üniversitesi (İzmir)	Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı
70	Devlet	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	Karadeniz Ereğli Meslek Yüksekokulu	Grafik Tasarımı

Tablo 1’de görüldüğü gibi Türkiye’de 70 farklı üniversitede meslek yüksekokullarında Grafik Tasarım bölümü bulunmakta ve aktif olarak eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmektedir.

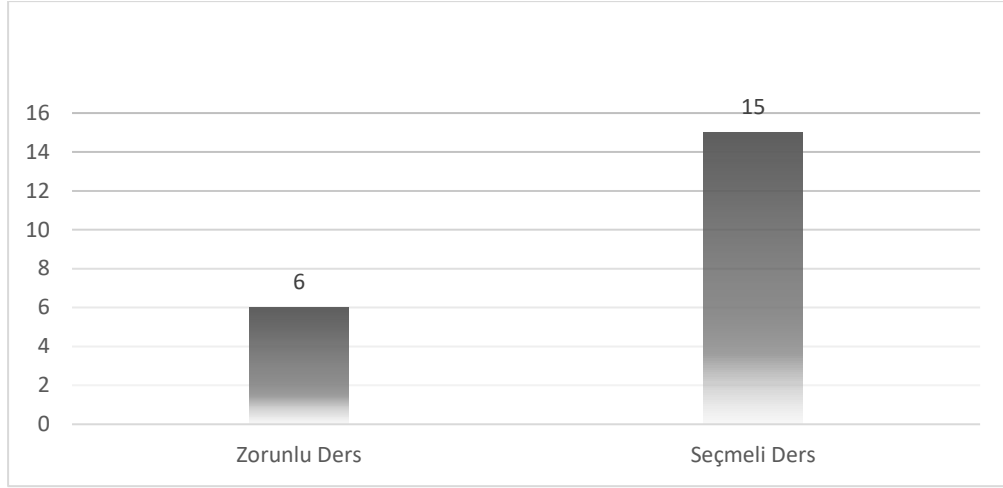
2. Meslek Yüksekokulları Programlarında Zorunlu ya da Seçmeli Bir Ders Olarak Yerleştirilen Estetik Eğitimi Derslerinin Belirlenmesine Yönelik Bulgular ve Yorum

Grafik Tasarım bölümünde Estetik dersinin olup olmadığı ölçütüne dayanarak tamamlanan bu bölümde elde edilen veriler, aşağıdaki şekilde görselleştirilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda 49 üniversitede ve 49 meslek yüksekokuluna bağlı Grafik Tasarım Programında, Estetik dersine yer verilmediği buna karşın 21 üniversitenin meslek yüksekokulu Grafik Bölümleri ders programlarında Estetik dersinin yer aldığı belirlenmiş ve sonuçlar Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Üniversitelerin ders programlarında Estetik dersinin yer alma durumu

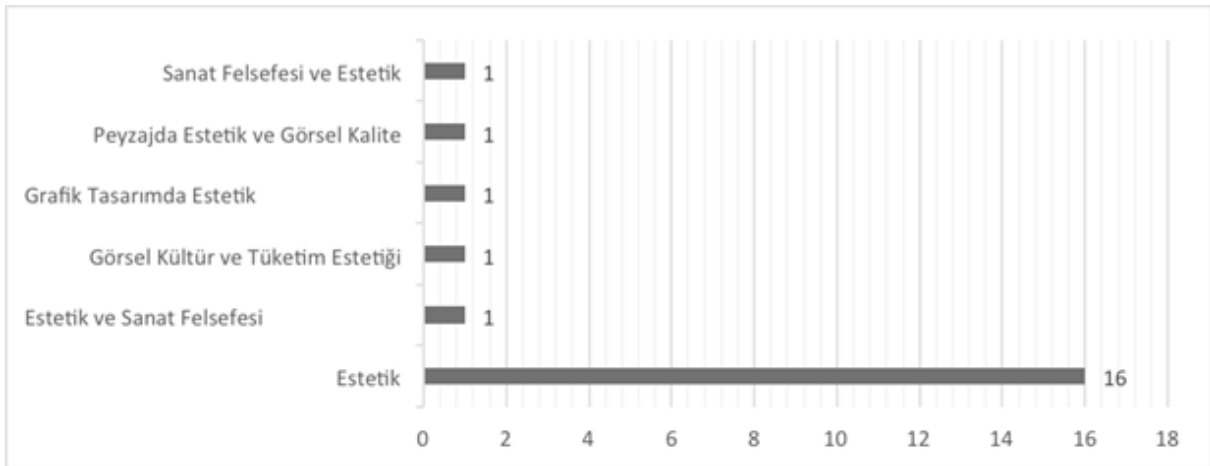
Estetik dersinin zorunlu/seçmeli ders olmasının incelenmesi ölçütü kapsamında ders programlarında Estetik dersine yer veren 21 üniversite incelenmiştir. İnceleme sonucunda elde edilen veriler Şekil 2’de görselleştirilmiştir. Şekil 2’de görüldüğü gibi Estetik dersi yalnızca 6 üniversitenin meslek yüksekokuluna bağlı Grafik Tasarım bölümlerinde zorunlu ders olarak tanımlanmıştır. Buna karşılık bu ders, toplam 15 üniversitenin meslek yüksekokuluna bağlı Grafik Tasarım bölümlerinde seçmeli bir ders olarak ders programlarında yer almıştır.

Şekil 2. Ders programlarında Estetik dersi bulunan üniversitelerde dersin zorunlu/seçmeli durumu

3. Estetik Eğitiminin Bir Ders Olarak Hangi İsimlerle Programlarda Yer Aldığının Belirlenmesine Yönelik Bulgular ve Yorum

Çalışma kapsamında değerlendirilen bir diğer kriter ders programlarına yerleştirilen estetik eğitimi dersinin adıdır. Grafik Tasarım bölümlerinin varlığı ile belirlenen üniversitelerin, estetik eğitimi dersine vermiş oldukları isimler araştırılmış ve Şekil 3'te görselleştirilmiştir. Bu kapsamda üniversitelerin, 6 farklı isim ile estetik eğitimine bir ders olarak yer verdiği belirlenmiştir. Estetik eğitimi içerikli ders adları arasında en sık kullanılan isimin "Estetik" olduğu tespit edilmiştir. Estetik eğitiminin bir üniversitede "Sanat Felsefesi" ile birlikte isimlendirilmesi, bir diğer üniversitede Grafik Tasarım bölümüne özel bir Estetik dersi olarak düşünülmesi ve "Grafik Tasarımda Estetik" şeklinde tanımlanması da dikkat çekicidir.

Şekil 3. Ders programında Estetik dersi bulunan üniversitelerde ders adı dağılımı

Üniversitelerin Grafik Tasarım bölümlerinde Estetik dersinin bulunup bulunmadığı, ders tipi ve ders isimleri incelenmiştir. Ders içeriklerinin incelenmesi ile üniversitelerin ders programlarının ve ders içeriklerinin tanımlandığı bilgi paketlerinde Estetik dersine ilişkin yeteri kadar veri bulunmadığı belirlenmiş ve tüm eksikliklere rağmen kısıtlı incelemeler yapılmıştır. Örneğin; ders programlarında Estetik dersi bulunan bir devlet üniversitesinde bu

derse ait “Estetiğin alanı ve temel kavramları. Estetik tavır, kavram, algı, duygu, güzellik, beğeni, estetik” notu dışında herhangi bir haftalık ders içeriği yer almamaktadır. Bir diğer devlet üniversitesinin web sayfasında ders içeriği linki altında yalnızca “Bu ders kapsamında insan ve nesne arasındaki ilişkinin, farkındalık, anlama, algı, okuma bağlamlarında ele alınması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede öncelikle kişinin psikolojik algısından, estetik tavrından başlayarak, estetik algıyı biçimleyen tüm dışsal faktörlerin değerlendirilmesine gidilecektir. Tasarım ve estetik değer arasındaki ilişki, toplumu biçimleyen süreçler ve estetiğin ideolojisi bağlamında ele alınacaktır. Son olarak da doğanın tasarımında var olan estetik, tasarımlara yön veren içeriği ile değerlendirilecektir” notu yer alırken haftalık ders içeriği tanımına yer verilmediği belirlenmiştir.

Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından üniversitelerin her bir dönemlik ders için eğitim-öğretim sürecinde tamamlanması gereken 14 hafta tanımlanmıştır. Ancak yalnızca 5 üniversitenin bilgi paketinde Estetik dersine ait haftalık ders konularının tanımlandığı tespit edilmiş ve elde edilen veriler Tablo 2’de görselleştirilmiştir.

Tablo 2. Beş üniversiteye ait haftalık Estetik dersi konuları

Hafta	Üniversite 1 (ETÜ, 2020)	Üniversite 2 (MKÜ, 2020)	Üniversite 3 (KMÜ, 2020)	Üniversite 4 (NHBVÜ, 2020)	Üniversite 5 (GOP, 2020)
1	Estetiğin Tanımlanması	Giriş: Temel Kavramlar	Estetik sözcüğünün etimolojisini ve anlamını ifade eder.	Güzellik Kavramının İncelenmesi	Derse giriş ve Görsel Kültür: Görsel kültür ve bağlamları nelerdir, sanat tarihi ve kültürel çalışmalarından farkı nedir, imgeler bize ne söyler gibi sorulara giriş.
2	Estetiğin Tanımlanması Estetik Suje ve Objenin tanımlanması	Sanat felsefesi, estetik ve sanat eleştirisi	Estetiğin temel kavramlarını sıralar.	Estetiğin Yapı Elemanlarının İncelenmesi	İmgeler ve İdeoloji
3	Estetiğin Tanımlanması Estetik Suje ve Objenin tanımlanması Estetik Değer Çözümlemesi	Sanat eseri, sanat- zanaat ilişkisi. Toplumsal değişim ve zanaatçının/sanatçının değişen konumu.	Estetik ve sanat felsefesi farklılığını betimler.	Estetik Eğitim	Estetik ve Zevk
4	İyi ve güzel, Hakikat ve güzel, Yararlı ve güzel	Rönesans döneminde sanat. Güzel sanatlar kategorisinin inşası.	Bağımlı güzellik ve özgür güzellik kavramlarını anlatır.	Estetik Yaşantı	İzleme ve Güç
5	İyi ve güzel, Hakikat ve	Kapitalist toplumda kültürel içeriğin üretimi:	Estetik subjeyi (özneyi) çözümler.	Çağlara Göre Estetik Algı	Sanat ve temsil

	güzel, Yararlı ve güzel	Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Eseri. Kültür endüstrisi ve tüketim, yüksek sanat ve popüler kültür ayrımı.			
6	İyi ve güzel, Hakikat ve güzel, Yararlı ve güzel	Kapitalist toplumda kültürel içeriğin üretimi: Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Eseri. Kültür endüstrisi ve tüketim, yüksek sanat ve popüler kültür ayrımı.	Estetik tavrın(yaklaşımın) özelliklerini listeler.	Filozofların Güzel Kavramını Ele Alışları	Özgünlük ve imgelerin yeniden üretimi
7	İyi ve güzel, Hakikat ve güzel, Yararlı ve güzel	Ara sınav(vize)	Estetik tavrın kavram, duyum, duygu, algı, özdeşleşim, estetik haz duygusuyla ilişkisi betimler.	Filozofların Güzel Kavramını Ele Alışları	Ara Sınav
8	Platon'da güzelin kavramsal ve özsel olarak belirlenmesi	Estetik modernizm ve sanat akımları.	Grek (Yunan) estetiğini teknik, yaratma ve taklit kavramları kapsamında analiz eder.	Estetiğin Temel Sorularına Yaklaşımlar	Postmodern simülasyonlar
9	Platon'da güzelin kavramsal ve özsel olarak belirlenmesi	Estetik modernizm ve sanat akımları.	Sanat ile zanaatın ayrılmasını ifade eder.	Estetiğin Temel Sorularına Yaklaşımlar	Reklamcılık ve arzu
10	Aristoteles'te mimesis	Sanatın toplumsal bağlamı, sanat ve gündelik hayat ilişkisi.	Platon'da poiesis ve mimesis kavramlarını tanımlar.	Doğada Güzel-Sanatta Güzel	Görülebilir kanıt: belgesel gerçek
11	17. Yüzyıl ve 18. Yüzyıl Düşünürleri ve Estetik Anlayışları	Sanatın toplumsal bağlamı, sanat ve gündelik hayat ilişkisi.	Aristoteles'te mimesis ve katharsis kavramlarını tartışır.	Friedrich Shiller'in Güzellik Anlayışı	Beden ve İmge
12	17. Yüzyıl ve 18. Yüzyıl Düşünürleri ve Estetik Anlayışları	Sanat ve postmodernizm. Sanatın sonu tartışması.	Geçmişten günümüze tarihsel süreç boyunca sanatta yansıtma kuramlarını tanımlar.	Benedetto Croce'nin Güzellik Anlayışı	Diasporal İmgeler ve postkolonyal görüşler
13	Çağdaş Sanat ve Estetik Anlayış	Genel değerlendirme.	-	Kant'ın Estetik Anlayışı	Kent Kültürü
14	Çağdaş Sanat ve Estetik Anlayış	Final Sınavı	-	Estetik Sözlüğü incelenmesi	Final yazısı için pratik çalışmalar

Tablo 2'de Üniversite 1'in Estetik dersine yönelik kazanımları 14 haftalık ders sürelerine dağıtılmıştır. Kazanımlarda estetik kavramı ile estetik suje ve objenin tanımlanması, estetik değer çözümlemesi, güzel kavramı ile iyi, hakikat, yararlı kavramlarının ilgisi gibi

konular yer almaktadır. Ayrıca Platon'un güzelliği kavramsal ve özsel olarak nasıl belirlediği, Aristoteles'in mimesis yaklaşımı, 17. ve 18. yüzyıl düşünürleri ve estetik anlayışları ile çağdaş sanat ve estetik anlayışı konularına da kazanımlarda yer verildiği görülmektedir.

Tablo 2'de yer alan Üniversite 2'nin Estetik dersine yönelik 14 haftalık kazanımlarının 11 haftası estetiğin temel kavramları, sanat felsefesi, estetik ve sanat eleştirisi, sanat eseri, sanat-zanaat ilişkisi, toplumsal değişim ve zanaatçının/sanatçının değişen konumu, Rönesans döneminde sanat, güzel sanatlar kategorisinin inşası, kapitalist toplumda kültürel içeriğin üretimi, kültür endüstrisi ve tüketim, yüksek sanat ve popüler kültür ayrımı, estetik modernizm ve sanat akımları, sanatın toplumsal bağlamı, sanat ve gündelik hayat ilişkisi, sanat ve post modernizm, sanatın sonu tartışması şeklindedir. Geriye kalan 3 hafta, 7. hafta için bir ara sınav (vize) ve 13. hafta için genel bir değerlendirme ve 14. hafta için final sınavı için ayrılmıştır.

Üniversite 3'ün Estetik dersi kapsamında estetik sözcüğünün etimolojisini ve anlamını, estetiğin temel kavramlarını, estetik ve sanat felsefesi ile bağımlı güzellik ile özgür güzellik kavramları arasındaki farkları, estetik subjeyi (özneyi), estetik tavrın (yaklaşımın) özelliklerini, yine estetik tavrın kavram, duyum, duygu, algı, özdeşleşim, estetik haz duygusuyla ilişkisini, Grek (Yunan) Estetiğini teknik, yaratma ve taklit kavramları kapsamında ele almıştır. Ayrıca sanat-zanaat ayrımını, Platon'da poiesis ve mimesis ile Aristoteles'te mimesis ve katharsis kavramlarının tartışılması konularına 12 haftalık kazanımlarda yer verdiği belirlenmiştir.

Üniversite 4'ün Estetik dersi kapsamında 14 haftalık kazanımları incelendiğinde kazanımların, güzellik kavramının, estetiğin yapı elemanlarının incelenmesi, estetik eğitim, estetik yaşantı, çağlara göre estetik algı, filozofların güzel kavramını ele alışları, estetiğin temel sorularına yaklaşımlar, doğada güzel-sanatta güzel, Friedrich Schiller'in, Benedetto Croce'nin ve Kant'ın estetik ve güzellik anlayışları ile estetik sözlüğü incelenmesi şeklinde yerleştirildiği tespit edilmiştir.

Üniversite 5'in Estetik dersine yönelik 14 haftalık kazanımlarının 11 haftası görsel kültür ve bağlamları, sanat tarihi ve kültürel çalışmalar, imgeler ve ideoloji, estetik ve zevk, izleme ve güç, sanat ve temsil, özgünlük ve imgelerin yeniden üretimi, post modern simülasyonlar, reklamcılık ve arzu, belgesel gerçek, beden ve imge, diasporal imgeler ve post kolonyal görüşler, kent kültürü şeklindedir. 14 haftanın 3 haftası biri ara sınav, biri final yazısı için pratik çalışmalar ve biri de final olacak şekilde ayrılmıştır.

Yapılan incelemede Üniversite 1'in estetik alana dair genel konu dağılımları ile estetiğe yönelik kazanımlara yer verdiği görülmektedir.

Üniversite 2'nin kültürel içerik, kültür endüstrisi, modernizm, postmodernizm ve tüketim ve kapitalist toplumların yapısının incelenmesi gibi daha çok sanat sosyoloji alanına yönelik kazanımlara yer verilerek estetik alanla ilgili kazanımlar yetersiz düzeyde kalmıştır.

Üniversite 3'ün Üniversite 1 ile benzer konu dağılımı ile 14 haftalık ders içeriklerini belirlediği, Üniversite 1'e göre detaylı bilgilere yer verildiği ancak yalnızca Platon ve

Aristoteles'in estetiğe dair görüşleriyle sınırlandırarak Üniversite 1'den daha sınırlı zaman dilimini estetik alan düşünürlerine ayırdığı görülmektedir.

Üniversite 4'ün konu dağılımı, Üniversite 1 ve Üniversite 3 ile benzer kazanımlar olacak şekildedir. Üniversite 1 ile farklılıklar varmış gibi görünse de Üniversite 1'in 17. ve 18. yüzyıl düşünürleri ile Üniversite 4'ün Schiller, Croce, Kant ve diğer filozofların estetik anlayışları konu dağılımları kazanımlar açısından benzerlik göstermektedir.

Üniversite 5'in Üniversite 2 ile benzerlikleri bulunan 14 haftalık ders kazanımları olduğu görülmektedir. Görsel kültür, ideoloji, port modern simülasyonlar, kent kültürü, diasporal imgeler ve postkolonyal görüşler gibi sanat sosyolojisi alanıyla ilgili kazanımları vardır. Ayrıca reklamcılık ve arzu konu başlığı ile pazarlama ve iletişim alanlarına da değinilmektedir.

Tablo 2'de verilen beş üniversitenin 14 haftalık ders dağılımları ve kazanımları detaylı şekilde incelenerek Üniversite 1, 3 ve 4'ün kendi içerisinde estetik alanıyla ilgili yeterli kazanımları açıkladıkları belirlenmiştir. Buna karşılık Üniversite 2 ile 5'in estetik alanıyla ilgili kazanımları geri planda tuttukları ve sanat sosyolojisi alanıyla ilgili kazanımlara yer verdikleri tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular on (10) madde ile özetlenmiştir;

1. Estetik, günlük yaşantımızın her alanında dikkat çekicidir.
2. Grafik tasarım eğitiminde yaratıcılık ve var olandan olmayana erişme hedefleri yer almaktadır.
3. Grafik tasarım sonucu ortaya çıkan ürünün insana hitap etmesi sebebiyle estetik kaygılar taşıması beklenen bir durumdur.
4. Ülkemizde yer alan iki yüz sekiz (208) üniversite arasında yetmiş (70) üniversitede grafik tasarım programına yer verilmiştir.
5. Grafik tasarım programına sahip yetmiş (70) üniversitenin ders programları incelenmiş ve kırk dokuz (49) üniversite programında Estetik dersi olmadığı belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle grafik tasarım eğitimine yer veren üniversitelerden yalnızca %30'unun ders programında Estetik dersi yer almaktadır.
6. Yirmi bir (21) üniversite içerisinde sadece altı (6) üniversitede estetik eğitimi dersi zorunlu ders olarak programlara yerleştirilmiştir.
7. Yirmi bir (21) üniversite içerisinde sadece on beş (15) üniversitede estetik eğitimi dersi seçmeli ders olarak programlarda yer almıştır.
8. Ders programlarında yer alan estetik eğitimi ders adları içerisinde en yoğun kullanılan ders isminin "Estetik" olduğu tespit edilmiştir.
9. Estetik dersi için haftalık ders programlarını açıklayıcı ve anlaşılır bir şekilde düzenleyen beş (5) üniversite belirlenmiştir.
10. Beş (5) üniversitede Estetik dersi bilgi paketlerinin; sanat, sanatın toplumdaki yeri ve bağı, geçmişten günümüze estetik, filozoflara ait anlayış ve yorumlar, estetik ve sanat akımları, estetik algı gibi kazanımlar içerdiği görülmüştür.

Sonuç ve Öneriler

Toplumların yükselmesinde ve medeniyetlerin gelişmesinde en önemli etkenlerden birisi eğitimidir. Ancak eğitimi, yalnızca kişinin kendi mesleğinde ilerlemesi ya da başarı elde etmesi ile sınırlamak hatalıdır. Bu durum tek başına yeterli de değildir. Toplumların ve medeniyetlerin ilerlemesi için eğitim ve bilimin yanı sıra sanatsal üretim alanında da ilerleme sağlanması beklenmektedir.

Her ne kadar farkında olunmasa da sanat, insanın yaşantısı ile iç içedir; öyle ki evde kullanımı tercih edilen eşyalardan giyilen kıyafetlere kadar bir estetik beğeni söz konusudur. İşte bu temel beğenme hissinin içerisinde dahi kişinin estetik olanı arama ve güzel olana yaklaşma, yakınlaşma, sahip olma isteği yatmaktadır.

Grafik Tasarım bölümleri diğer görsel sanatlar eğitimi veren bölümler gibi toplumun göremediği imgeleri görmeyi ve göstermeyi ve insanlara güzel olanı tasarlamayı ve sunmayı hedefleyen bölümlerdir.

Bu araştırma ile Türkiye’de bulunan üniversiteler, bu üniversitelere ait meslek yüksekokullarına bağlı Grafik Tasarım bölümleri ve bu bölümlere ait ders programları incelenmiş ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Grafik Tasarım bölümlerinin büyük çoğunluğunun ders programlarında Estetik dersine yer verilmediği belirlenmiştir. Oysa Grafik Tasarım bölümlerinin, temel tasarım derslerine ağırlık vererek günümüz grafik tasarım ve yazılım programlarının öğretimine yer veren, estetiği önemseyen bölümler olmaları beklenmektedir. Bu beklenti sonucunda grafik tasarımcı, toplum tarafından benimsenen ve amacına uygun tasarımlar üretebilir.

Türkiye’deki üniversitelere sunulan öneriler altı (6) maddede listelenmiştir;

1. Grafik Tasarım bölümlerinde estetik eğitimi zorunlu bir ders olarak ve en az 2 dönem bölüm programlarına eklenmelidir.
2. Estetik derslerinin ders içerikleri ve bilgi paketleri gözden geçirilmeli ve en fazla faydayı sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmelidir.
3. Meslek yüksekokulları Grafik Tasarım bölümleri ile güzel sanatlar fakültelerinin Grafik Tasarım bölümleri ortak dersler-önererek ve her iki birim öğrencilerinin ortak derslere devam etmelerini sağlayarak öğrencilere olumlu katkılar kazandırabilirler.
4. Temel sanat eğitimi ve müzik gibi dersler, meslek yüksekokulları Grafik Tasarım bölümlerinin ders programlarına seçmeli dersler kategorisinde önerilebilir.
5. Meslek yüksekokullarına bağlı Grafik Tasarım bölümlerinde Estetik derslerinin alanında uzman öğretim elemanları ile yürütülmesi dersin niteliğini artırabilir.
6. Grafik Tasarım bölümlerinde öğrenim gören öğrencilere sanat, toplum ve insan psikolojisi temelli dersler veya seminerler verilebilir. Böylelikle öğrencilerin yaşama, kültüre, topluma ve insana bakış açıları olumlu yönde değiştirilebilir ve estetik yaşamın kaynaklarının keşfedilmesi noktasında da öğrencilerde merak uyandırılabilir.

Altı madde ile özetlenen önerilerin dikkate alınması, günlük kullanım eşyalarından evlerin mimarisine kadar birçok alanda olumlu bir dönüşüme neden olabilir; tercihlerin belirlenmesine katkı sağlayabilir ve estetik farkındalığın niteliğini artırabilir.

Kaynakça

- Akın, Nalan Okan. 2006. "İlköğretim Görsel Sanatlar Eğitiminde Estetik Öğretimi." Gazi Üniversitesi.
- Alakuş, Ali Osman, and Levent Mercin. 2019. Sanat Eğitimi ve Görsel Sanatlar Öğretimi. 3rd ed. Pegem Akademi.
- Altınkurt, Lale. 2005. "Türkiye'de Sanat Eğitiminin Gelişimi." Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (12).
- Bozkurt, Nejat. (2012). Sanat ve Estetik Kuramları. Ankara: Sentez Yayıncılık. Buyurgan, Serap, and Ufuk Buyurgan. 2012. Sanat Eğitimi ve Öğretimi. 3rd ed. Pegem Akademi.
- Castelli, Patrizia. (2013). Rönesans Estetiği. Çev: Durdu Kundakçı. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Ceylan, İbrahim Gökhan. 2015. "Grafik Tasarım Eğitiminde Üretim Teknikleri Ve Baskı Öncesi Hazırlık Bilgilerinin Gerekliliği." Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi (51): 221-31.
- Erbay, Fethiye. 2004. "Çevresel Etkenlerin Sanat Kurumlarına ve Sanat Eğitimine Etkisi." In Gazi Üniversitesi, Eğitim Fak. 2. Sanat Eğitimi Sempozyumu, , 41-44.
- Ersoy, Ayla. 2002. Sanat Kavramlarına Giriş. 3rd ed. Yorum Sanat Yayıncılık.
- Ertosun, Aslı. 2006. "Türkiye' deki Grafik Sanat Eğitimi ile Amerika' Daki Grafik Sanat Eğitiminin Karşılaştırılması." Dokuz Eylül Üniversitesi.
- ETÜ. 2020. "Eskişehir Teknik Üniversitesi Bilgi Paketi." <https://akts.eskisehir.edu.tr/tr/ders/tanitim/143176/47/2> (Nisan 21, 2020).
- GOP. 2020. "Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Bilgi Paketi." <https://obs.gop.edu.tr/oibs/bologna/start.aspx?gkm=033035500344043779838920219535485322423557037735333303781231105373223329132230355603672032126219932234322283320135555344683334237805388083424436300331443528032102363423527532114372663110832194377703551534> (Nisan 21, 2020).
- Kagan, S. Moissej. (2008). Estetik ve Sanat Notları. Çev: Aziz Çalışlar. İzmir: Karakalem Kitabevi.
- Karamustafa, Sadık. 1992. Grafik Sanatlarda Çağdaşlık Sorunsalı. Geçmişle Geleceği Arasında Kıvranan Sanat - Çağdaşlık Sorunları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Katıranlı, Meltem D. (2020). Görsel Sanatlar Öğretimi. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ketenci, Hasan Fehmi, and Can Bilgili. 2006. Görsel İletişim ve Grafik Tasarımı. Beta Basım Yayım.
- Kırıkçı, Abdullah Cevdet, Mehmet Yasir Akgül, and Aysu Bahar. 2020. "Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Sanat ve Estetik." Harran Education Journal 5(1): 31-62.
- KMÜ. 2020. "Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilgi Paketi." <https://obs.kmu.edu.tr/oibs/bologna/start.aspx?gkm=07723880034404311432230219538776356053668433315366603334834420341843767931115344483560021632199322343557036402322223223435570311153880832122214933159321083630032108321102138377563219435550333093318337812> (Nisan 21, 2020).
- Manav, Faruk. 2016. "Felsefe ve Estetik dersleri 2009 Öğretim Programları Üzerine: Değer-Duyuşsal Alan Kazanımı-Değerler Eğitimi İlişkisi." GEFAD / GUJGEF 36(1): 175-93.
- Mercin, Levent, and Ali Osman Alakuş. 2007. "Birey ve Toplum İçin Sanat Eğitiminin Gerekliliği." Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi (9): 14-20.
- MKÜ. 2020. "Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Bilgi Paketi." <https://obs.mku.edu.tr/oibs/bologna/start.aspx?gkm=079437700322023668433345354753219434>

48433342333153555035580366303836833291344603222433360385043659431117389123213435555
34468311143334538808321223419635255352703630636318215432108362283443236582366603330
93 (Nisan 21, 2020).

- NHBVÜ. 2020. "Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Bilgi Paketi." <https://ects.nevsehir.edu.tr/ects/bilgipaketi/dil/tr/ders/43010> (Nisan 21, 2020).
- Öcal, Adem. (2019). Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Resim-İş Eğitimi Ana Bilim Dalı Programında Grafik Ders Planlarının Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- ÖSYM. 2019. 2019-Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu. Ankara. <https://www.osym.gov.tr/TR,16858/2019-yuksekokretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>.
- Polat, Ali Atıf. (2012). " Grafik Tasarım Eğitimi Veren Fakültelerin Ambalaj Tasarımına Yönelik Okutulan Derslerin İçeriklerinin İncelenmesi." İdil Dergisi 1(5): 307-327. DOI: 10.7816/idil-01-05-20
- Read, Herbert. (2014). Sanatın Anlamı. Çev: Nuşin Asgari. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- TDK. 2020. "Türk Dil Kurumu Sözlükleri." Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/> (Şubat 27, 2020).
- Velber, Friedrich Verlag. (1979). Yaratıcılık Eğitimi. Çev: Berna Can. Berlin.
- Vigarello, Georges. (2013). Güzelliğin Tarihi. Çev: Erkan Ataçay. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- YÖK. 2020. "Üniversitelerimiz." <https://www.yok.gov.tr/universiteler/universitelerimiz> (Mart 27, 2020).
- Ziss, Avner. (2011). Gerçekliği Sanatsal Özümsemenin Bilimi. Çev: Yakup Şahan. 2. Baskı, İstanbul: Hayalbaz Kitap.

ERBAA ŞEHİRİNDE MODERN SANAYİNİN GELİŞİMİ, DAĞILIMI VE SORUNLARI¹

Yusuf YILMAZ²

Öz

Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde yer alan Erbaa'da modern sanayi faaliyetleri 1940'ların sonunda taş-a-toprağa dayalı sanayinin kurulmasıyla başlamıştır. Ancak bu sanayi kolunun yaygınlaşması 1970'li yılları bulmuştur. Şehirde diğer bir önemli sanayi kolu tekstil ve hazır giyim sanayidir. Temeli 1986 yılında atılan bu sanayi kolu, özellikle 2000 yılı sonrası büyük bir gelişim göstererek günümüzde Erbaa'daki en önemli sanayi kolu haline gelmiştir. Bu sanayi kolları dışında; orman ürünleri, gıda, hazır beton, çelik eşya ve ambalaj, pvc ve park oyuncakları üretimine dayalı tesisler bulunmaktadır. Erbaa'daki mevcut ekonomik faaliyet kolları içerisinde önemli bir paya sahip olan sanayi sektöründe, (2019 yılı itibariyle) 44 tesis bulunmakta olup, toplam 5706 kişi istihdam edilmektedir.

Bu çalışmada, Erbaa Şehri'ndeki modern sanayi faaliyetlerinin tarihi gelişimi, dağılımı ve yapısal özellikleri coğrafi bakış açısıyla ele alınmıştır. Çalışmanın veri kaynağını literatür taraması, arazi gözlemleri ve sanayi anketleri oluşturmuştur. Çalışmada kullanılan haritalar ArcGIS 10.4.1 programı yardımıyla hazırlanmıştır. Altlık olarak Erbaa Belediyesi'nden temin edilen güncel imar haritası kullanılmıştır. Çalışma kapsamında 4 harita, 16 şekil ve 5 tablo hazırlanmıştır. Sonuç olarak, Erbaa'da sanayi sektörü giderek gelişmekte ve çeşitlenmektedir. Tekstil ve Hazır Giyim Sanayi başta olmak üzere, pek çok sanayi koluna ait tesisler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modern Sanayi, Enerji, Organize Sanayi Bölgesi, İstihdam

The Development, Distribution and Problems of the Modern Industry in Erbaa City

609

Abstract

Modern industrial activities in Erbaa, located in the Central Black Sea Region of the Black Sea Region, started with the establishment of a stone-soil based industry in the late 1940s. However, the spread of this industry branch reached the 1970s. Another important industry in the city is the textile and garment industry. This industry branch, whose foundation was laid in 1986, has developed greatly especially after 2000 and has become the most important industry in Erbaa today. Apart from these industries; There are facilities based on the production of forest products, food, ready mixed concrete, steel goods and packaging, pvc and parking toys. In the industrial sector, which has an important share among the current economic activities in Erbaa, there are 44 facilities (as of 2019) and a total of 5706 people are employed.

In this study, the historical development, distribution and structural features of modern industrial activities in Erbaa City are discussed from a geographical perspective. The data source of the study consisted of literature review, land observations and industry surveys. The maps used in the study were prepared with the help of ArcGIS 10.4.1 program. The current development map obtained from Erbaa Municipality was used as a base. Within the scope of the study, 4 maps, 16 figures and 5 tables were prepared. As a result, the industry sector is growing and diversifying in Erbaa. There are facilities belonging to many branches of industry, especially the Textile and Clothing Industry.

Keywords: Modern Industry, Energy, Organized Industrial Zone, Employment.

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Yahya KADIOĞLU danışmanlığında hazırlanan ve 29/11/2019 tarihinde savunulan "Şehir Coğrafyası Açısından Erbaa" adlı doktora tezinin bir kısmının güncellenip, genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

² Dr., Erbaa Fatih Anadolu Lisesi Coğrafya Öğretmeni, uzmancoğrafya25@hotmail.com, Orcid ID: <https://Orcid.org/0000-0001-8158-6370>.

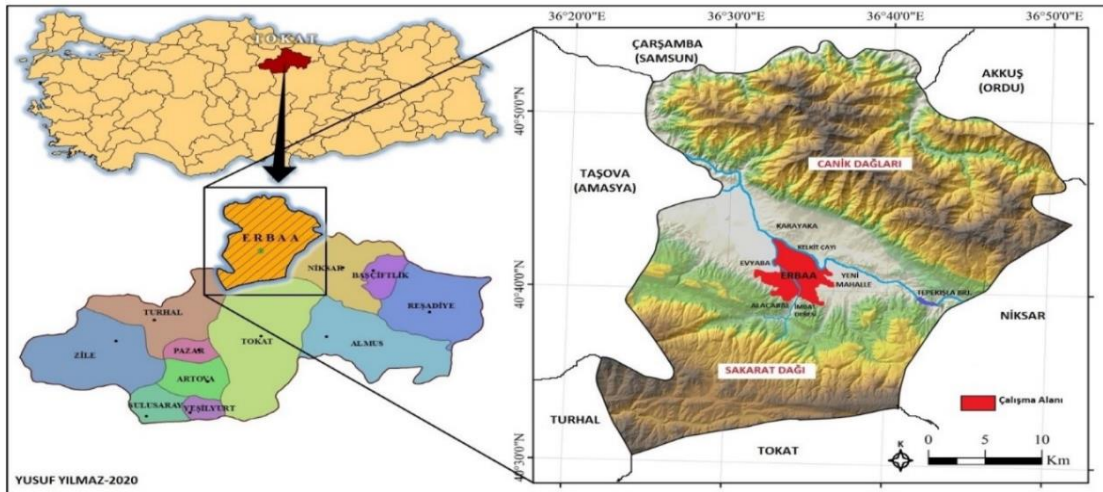
1. Giriş

Latince "İş ya da mesleğe uyum" anlamındaki "*İndustria*" kelimesinden türemiş olan *sanayi* sözcüğü; bir bakıma "hammaddelerin işlendiği ve mamul maddelerin üretildiği tüm işlemler" olarak tanımlanmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2002, s. 437).

Şehir yerleşmelerini kır yerleşmelerinden ayıran belki de en önemli unsur olan sanayileşme, ekonomik kalkınmanın ve şehirleşmenin temel dinamiğidir. Sanayi faaliyetleri esasen ev tipi (ilkel), atölye tipi ve modern sanayi (fabrika tipi) olmak üzere üç kısımda incelenir. Çalışmada sadece Erbaa Şehri'ndeki modern sanayi faaliyetleri ele alınacaktır.

Modern Sanayi (Fabrika tipi imalat); gerek imalat öncesinde gerekse imalat sırasında veya sonrasındaki aşamaların daha karmaşık olduğu (Ünal, 2002, s. 6) makine ile (otomasyon) üretimin daha yoğun olduğu bir üretim çeşididir. Ayrıca bu üretim tipi, farklı iş kollarının ve sektörlerin doğmasına zemin hazırlar. Fabrikalarda atölyelere nazaran genellikle çalışan işçi sayısı daha fazla olup, üretim alanı ve hacmi daha büyüktür. Enerji ve hammadde kullanımı ise daha fazladır. Ayrıca fabrikalar daha büyük yatırımlardır.

Bu çalışmada Erbaa Organize Sanayi Bölgesi'ndeki tesisler başta olmak üzere, şehrin muhtelif bölgelerinde faaliyet halinde bulunan tuğla-kiremit fabrikaları, hazır beton tesisleri, gıda ve orman ürünleri üreten tesislerle, Küçük Sanayi Sitesi ve Ertuğrul Gazi Mahallesi'nde bulunan tekstil fabrikaları modern sanayi kapsamında ele alınmıştır. Erbaa idari açıdan Tokat iline bağlı bir ilçedir. İlçenin yüzölçümü 1110 km², şehrsel alanın yüzölçümü ise yaklaşık 36 km²'dir. İlçe kuzeyden Çarşamba (Samsun) ilçesi, kuzeydoğudan Akkuş (Ordu) ilçesi, doğudan Niksar (Tokat) ilçesi, güneyden Tokat Merkez İlçe, güneybatıdan Turhal (Tokat) ilçesi, batıdan ise Taşova (Amasya) ilçesi ile çevrilidir (Harita 1). Çalışma alanını oluşturan Erbaa Şehri ise, doğudan Yenimahalle, batıdan Evyaba Mahallesi, güneyden Alacabal Mahallesi, kuzeyden Kelkit Çayı ile sınırlandırılmıştır. 2019 yılı itibariyle Erbaa, Merkez İlçe'den sonra, Tokat'ın en kalabalık ilçesi olup, toplam nüfusu 95.611'dir. İlçe nüfusunun 65.894'ü şehirde, 9.717'si köy ve kasabalarda yaşamaktadır.

Harita 1. Çalışma alanının sınırları ve lokasyonu.

2. Erbaa Şehri'nde Modern Sanayi Faaliyetlerinin Tarihi ve Mekânsal Dağılışı

Sanayileşme faaliyetleri çok yeni olan Erbaa'da, 1946 yılında yalnızca bir un fabrikası ve Kızılay'a ait bir hızar atölyesi bulunmaktaydı (Saatçigil, 1947, s. 20). Erbaa'da modern sanayinin gelişmesi daha çok 1960'ların sonuna doğru *Toprağa Dayalı Sanayi*'nin kurulmasıyla başlamıştır (Sümer ve Oral, 1968, s. 23). 1973 yılında Tokat'ın *kalkınmada öncelikli iller* kapsamına alınmasıyla beraber il merkezi ve ilçelerin birçoğunda sanayi tesislerinin sayıları çoğalmıştır (Temiz ve Peynirci, 1996, s. 185). Tuğla ve kiremit üretiminin yapıldığı bu sanayi kolunda işçi ve ulaşım maliyetlerinin yükselmesi ile *ytong* ve *bims* gibi ürünlere daha çok rağbet edilmesi gibi nedenlerle son yıllarda pek çok fabrika kapanmıştır.

Şehirde 1980'lerden itibaren gelişme gösteren bir sanayi kolu da *Orman Ürünleri Sanayidir*. İlk 1982 yılında temeli atılan ve parke üretimiyle başlayan bu sektörde, tesis sayısı 3 olup, son yıllarda daha çok okul sırası üretilmektedir.

Erbaa'daki mevcut sanayi kollarından bir diğeri *çelik eşya ve karton imalatıdır*. İlk 1987 yılında bir fabrikayla üretime geçilen bu sektörde, tesis sayısı zamanla 2'ye yükselse de günümüzde sadece bir fabrika üretim yapmaktadır.

Günümüzde yörede gelişen modern sanayi kuruluşları içerisinde tekstil ve hazır giyim sanayinin ağırlığından söz edilebilir. İlçe genelinde dokumacılığın temeli daha eskilere dayanmaktadır. Yaklaşık 60 yıl önce ilçeye bağlı bazı köylerde (Örneğin Çalkara, Gümüşalan, Hacıpazarı gibi) el halısı dokumacılığı şeklinde üretime başlayan bu sektörde, son yıllarda hazır giyim ve tekstil alanında pek çok modern tesisler kurulmuştur. 1995 yılında ilçe genelindeki 1000'den fazla halı tezgâhında "Hereke" tipi el halısı dokunmaktaydı. Ev tipi imalat şeklinde ve kadınlar tarafından gerçekleştirilen bu faaliyet, köylerdeki genç kızların zorunlu eğitim kapsamında eğitim-öğretim faaliyetlerine daha çok katılmaları ve göçler nedeniyle günümüzde artık yapılmamaktadır. Bu faaliyet yerini 1990'lı yıllardan itibaren modern fabrikalarda hazır giyim ve tekstil üretimine bırakmıştır. Erbaa günümüzde dokuma sanayinde giderek adını duyurmaya başlamıştır. Organize Sanayi Bölgesi'nde 16, Küçük Sanayi Sitesi'nde 2, Ertuğrul Gazi Mahallesi'nde de 1 olmak üzere toplam 19 tesisle üretim yapılan bu sanayi kolunda, üretilen ürünler genelde ihraç edilmektedir.

Şehirdeki sanayi tesislerinin tamamı özel sektöre aittir. Geçmişte devlet eliyle kurulan TEKEL'e ait Yaprak Tütün İşleme Atölyeleri'yle, 1988'de Erbaa Kaymakamlığı tarafından kurulan *Erbaa Kaymakamlığı Beceri İstihdam Merkezi (ERBİM)* günümüzde kapanmıştır. Bu kuruluşlardan *ERBİM*, ağaç işleri, konfeksiyon, çorap ve halı atölyeleri kurarak yöredeki dar gelirli veya işsiz insanlara meslek kazandırma amacıyla faaliyet yürütmüş, sonradan zarar ettiği için kapanmıştır.

Erbaa Şehri'nde yer alan sanayi kollarının gelişmesi için çalışmalar yapmak, ticari faaliyetler ile sanayi faaliyetlerinin daha organize hale gelebilmesi amacıyla ilk olarak 1975 yılında Erbaa Ticaret ve Sanayi Odası kurulmuştur. Ayrıca 1997 yılında şehrin 3,5 km kuzeyinde, Erbaa-Karayaka yolu kıyısında Organize Sanayi Bölgesi hizmete açılmıştır (Şekil

1). OSB'nin D-100 Karayolu'na uzaklığı 2 km'dir. Kelkit Mahallesi'nde toplam 170 ha alan üzerine kurulan OSB'nin altyapısı, doğalgaz ve su ihtiyacı tamamlanmıştır. Çevre düzenlemesinin daha tamamlanmadığı OSB'ye 2016 yılından beri doğalgaz verilmektedir. 17 firmaya (Tablo 1; Harita 2) ait 48 parselin kullanıldığı OSB toplam 117 parselden oluşmaktadır. Toplam parsel sayısının 23'ü sosyal tesisler için ayrılmıştır. Toplam çalışan sayısı 4459 kişidir.

Şekil 1. Erbaa organize sanayi bölgesi.

Tablo 1. Erbaa OSB'sinde faaliyet halinde olan firmalar ve personel sayıları (2019).

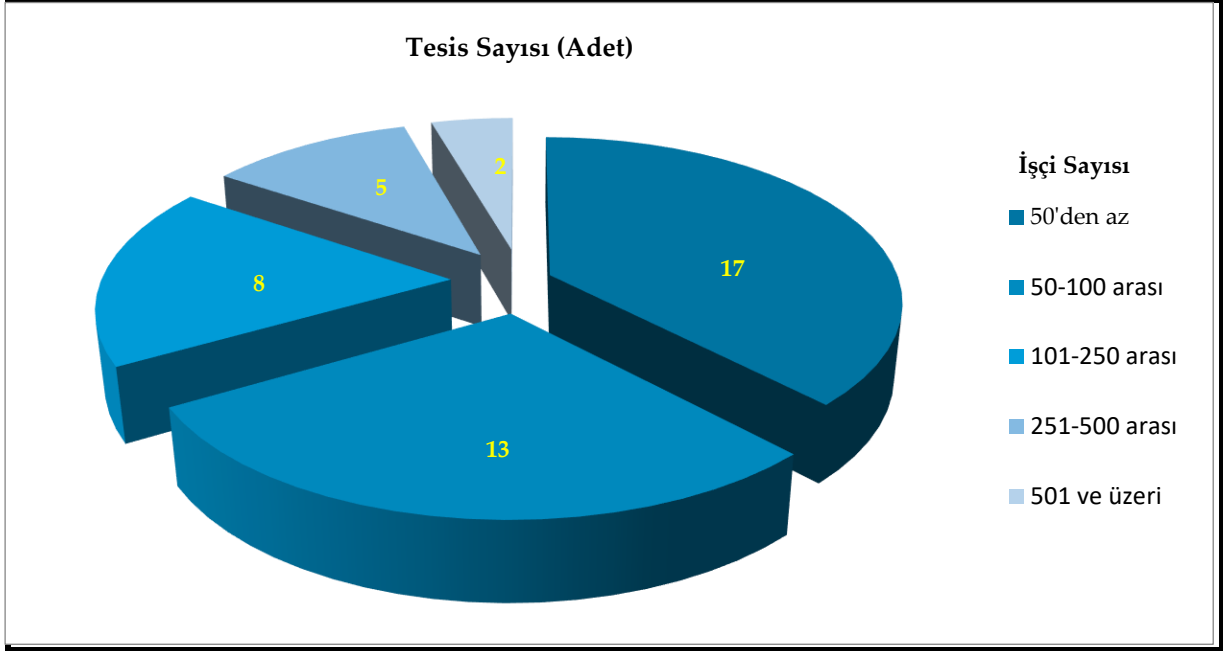
Firma	Çalışan Sayısı
Akarteks Tekstil I-II-III-IV	870
Aster Anadolu Tekstil I-II	850
Ayener Tekstil	620
Dilateks	600
UTG/Canicas Tekstil	350
Fersah Tekstil	300
Taneks Tekstil	200
Uras Tekstil	200
DRN Tekstil	155
Dumanlar Tekstil	110
Safa Tekstil	50
Mis Yaprak	45
Park Vizyon Metal	40
Erbaa Birlik Ekmek Fabrikası	24
Köklü Grup Plastik ve Demir Doğrama	22
Şentürk Tekstil	18
Tiryakioğulları Çelik Eşya ve Karton Fabrikası	5
TOPLAM	4459

(Kaynak: OSB Müdürlüğü ve ilgili firmalardan alınan verilere göre hazırlanmıştır.)

Tablo 2. Erbaa'daki sanayi kuruluşlarının işgücü sayısına göre dağılımı (2019).

Çalışan Sayısı	50'den Az	50-100 Arası	101-250 Arası	251-500 Arası	500+	TOPLAM
İşyeri Sayısı	17	13	8	5	2	45
%	37,8	28,9	17,8	11,1	4,4	100.0

(Kaynak: OSB Müdürlüğü ve ilgili firma kayıtlarına göre düzenlenmiştir.)

Şekil 2. Erbaa'daki sanayi tesislerinin işçi sayısına göre dağılımı (2019).

Şehirde OSB dışında, sanayi tesislerinin önemli bir kısmı Amasya-Erzincan Karayolu (D-100) çevresinde toplanmıştır (Harita 3). Bu alandaki tesislerin büyük çoğunluğu toprağa dayalı sanayi kuruluşlarından oluşmuştur. Bunların dışında yine D-100 çevresinde 3 orman ürünleri fabrikası, 3 hazır beton tesisi ve 1 un fabrikası bulunmaktadır. Ayrıca Küçük Sanayi Sitesi'nde 2 tekstil (Mandan Tekstil ve Barcist Tekstil) ile Ertuğrul Gazi Mahallesi'nde 1 tekstil (Aabre Tekstil) fabrikası daha bulunmaktadır.

3. Sanayinin Sektörel Dağılımı

Erbaa Şehri'nde 2019 yılı itibariyle 45 sanayi tesisi faaliyet göstermektedir. Şehirdeki 7 sanayi kolunda faaliyet gösteren tesislerden 19'u tekstil ve hazır giyim, 14'ü tuğla, 1'i yaprak paketleme, 3'ü hazır beton, 1'i çelik eşya ve ambalaj, 1'i park oyuncakları, 1'i PVC, 3'ü orman ürünleri, 1'i un ve 1'i de ekmek fabrikasıdır (Tablo 3).

Tablo 3. Erbaa Şehri'nde üretim halinde olan modern sanayi kolları ve işgücü dağılımı (2019).

Sanayi Kolu	Tesis Sayısı	%	İşgücü Sayısı	%
Taşa-Toprağa Davalı Sanayi	14	31,1	943	16,5
Tekstil ve Hazır Giyim Sanayi	19 (16'sı OSB'nde)	42,2	4513	78,8
Orman Ürünleri Sanayi	3	6,7	45	0,79
Hazır Beton Üretimi	3	6,7	60	1,0
Gıda Sanayi	3	6,7	94	1,6
Çelik Eşya-Ofis Mobilyaları ve	1	2,2	5	0,09
PVC ve Park Oyuncakları Üretimi	2	4,4	62	1,1
TOPLAM	45	100,0	5722	100,0

(Kaynak: Mülakat sonuçları ve Erbaa Organize Sanayi Müdürlüğü kayıtlarına göre düzenlenmiştir.)

3.1. Taşa Toprağa Dayalı Sanayi.

Yörede bu sanayi kolunda sadece tuğla-kiremit fabrikaları faaliyet halindedir. Erbaa'da gelişim gösteren en eski sanayi koludur. Bu durum üzerinde yöre ve çevresindeki toprak yapısının buna tuğla-kiremit üretimine müsait olmasının etkili olduğu söylenebilir. Toprak sanayi 30 yıl (1970-2000 arası) hem tesis hem de işgücü açısından şehirdeki en önemli sanayi kolu olmuştur. İlk önceleri üretimi kısıtlı ve el işçiliğine dayanan yerli harman tuğlası ve kiremitleri ile üretime başlanmıştır. Bazı tarlalardan çıkan, arkeolojik değere sahip kiremit ve tuğla buluntularına göre; bölgede Romalılardan beri az çok bu dalda bir faaliyet olduğu tuğla üretimini tarihi bir veraset olarak günümüze geldiği anlaşılmaktadır (Temiz ve Peynirci, 1996, s. 187).

Temelleri şehirdeki önemli müteşebbislerden *Harun YÜKSEL* tarafından 1946 yılında atılan toprağa dayalı sanayi zamanla daha da büyümüş ve 1990'ların sonunda üretim yapan tesis sayısı 32'ye yükselmiştir. Ancak 2019 yılı Aralık ayı itibariyle 14'e gerilemiştir (Tablo 4). Bu durumun nedenleri, işçi ve ulaşım maliyetlerinin yükselmesi, *ytong* ve *bims* gibi ürünlere daha çok rağbet edilmesi ve sermaye yetersizliğidir. Bu 14 tesiste, üretimin en yoğun olduğu yaz döneminde (inşaat faaliyetleri bu dönemde yoğun olduğu için) 2019 yılı itibariyle 943 kişi çalışmaktadır. Erbaa Ticaret ve Sanayi Odası kayıtlarına göre şehirde sanayi alanında istihdam edilen nüfusun yaklaşık %16,6'sı bu sektörde istihdam edilmektedir. İstihdam açısından tekstil sanayinden sonra ikinci sırada gelmektedir. Çalışan işçilerin %70'ini hamal denilen vasıfsız elemanlar oluşturmaktadır. Geri kalanını ateşçi diye tabir edilen meslek grubu ile idareci ve muhasebeciler gibi vasıflı elemanlar oluşturmaktadır. Ateşçiler genellikle Samsun/Kavak doğumlu olup, işçilerin %80'i Erbaalı, geri kalanı ise genellikle Sinop İline bağlı Boyabat İlçesindedir. Her tesiste en az 2 ateşçiye ihtiyaç vardır. İşgücü alanında, ilçedeki tesislerde tek sorun 'ateşçi' eksikliğidir. İşçiler yılda yaklaşık 10 ay, haftada 6 gün çalışmaktadırlar. Her işçinin haftanın değişik günlerinde olmak üzere 1 gün izin hakkı bulunmaktadır. İşçiler günde ortalama 8 saat çalışmaktadırlar. Erbaa Ticaret ve Sanayi Odası

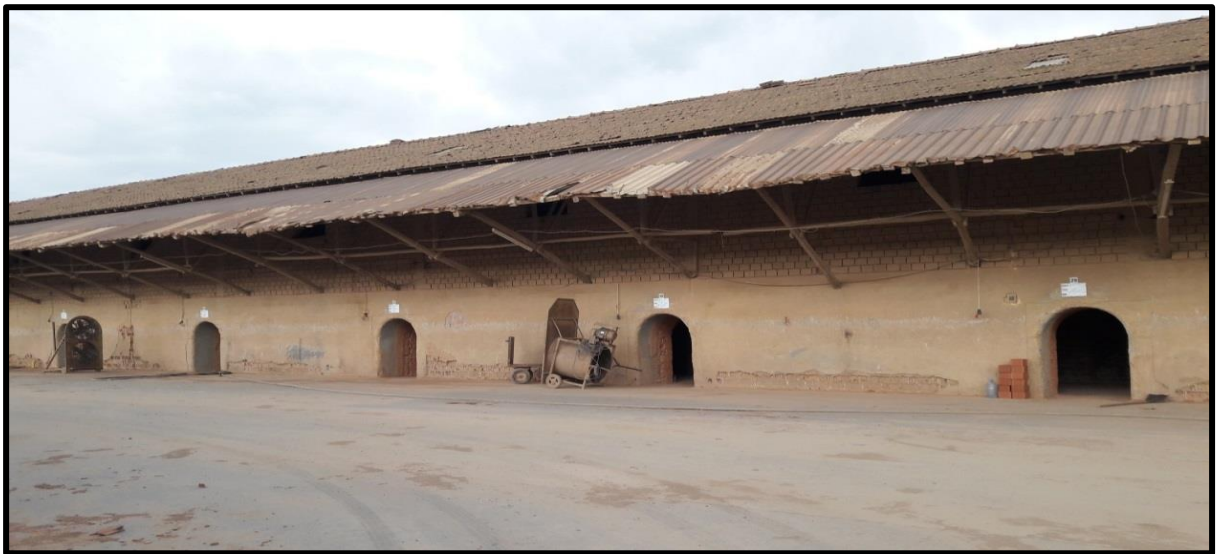
kayıtlarına göre, ilçe GSMH'sinin yaklaşık %10'u bu sanayi kolundan elde edilmektedir. Yine firma yetkilileriyle yapılan mülakatlar neticesinde, tuğla ve kiremit fabrikalarının ilçe ekonomisine katkısı yaklaşık 60 milyon TL civarındadır.

Tablo 4. Yöredeki tuğla fabrikaları ve personel sayıları (2019).

Sıra	Firma	Kuruluş Tarihi	Üretim Miktarı (Tuğla/Adet)	Çalışan Sayısı (kişi)	Bulunduğu Yer
1	Anadolu Toprak Sanayi	1987	12 milyon	65	D-100 Karayolu
2	Arı Toprak Sanayi	1979	13 milyon	70	D-100 Karayolu
3	Bayraktar Toprak Sanayi	1970	10 milyon	50	D-100 Karayolu
4	Çetin İnşaat ve Toprak Sanayi	1983	12 milyon	55	D-100 Karayolu
5	Doğan Tuğla-Kiremit Sanayi	1987	30 milyon	140	D-100 Karayolu
6	Doğu Tuğla-Kiremit Sanayi	1987	15 milyon	50	D-100 Karayolu
7	Erek Toprak Sanayi	1987	15 milyon	70	D-100 Karayolu
8	Ertuğ Tuğla Fabrikası	1976	15 milyon	50	D-100 Karayolu
9	Koçhisar Toprak Sanayi	1985	10 milyon	48	D-100 Karayolu
10	Odak Toprak Sanayi	1987	7,5 milyon	50	D-100 Karayolu
11	Ortaş Ortadoğu Toprak	1981	15 milyon	90	D-100 Karayolu
12	Özata Toprak Sanayi	1979	15 milyon	70	D-100 Karayolu
13	Özdemir Tuğla Sanayi	1985	17,5 milyon	60	D-100 Karayolu
14	Yapısan Blok Tuğla Sanayi	1986	17 milyon	75	D-100 Karayolu
TOPLAM			204 milyon	943	

(Kaynak: İlgili firmalardan alınan veriler düzenlenerek hazırlanmıştır.)

D-100 Karayolu boyunca, verimli tarım arazileri üzerinde sıralanan bu tesislerde önceleri hem tuğla hem de kiremit üretilirken, günümüzde sadece tuğla üretimi yapılmaktadır. Kiremit üretimi önceleri yapılmasına rağmen, yeni alternatif ürünlerin ortaya çıkması, kiremitin toprağının farklı olması ve ilçede bu toprağın (hammadde) az bulunması gibi nedenlerden dolayı artık yapılmamaktadır. Bu ihtiyaç Çorum'daki tesislerden karşılanmaktadır. İlk başlarda *Hoffman Tipi* fırınlarda üretim yapılırken, zamanla daha ileri bir teknik olan *Tünel Fırın* kullanılmaya başlanmıştır (Temiz ve Peynirci, 1996, s. 187), (Şekil 3).

Şekil 3. Tünel tipi fırın örneği.

2008 yılında 18 üretim tesisiyle ülke genelinde Turgutlu, Çorum, Salihli, Boyabat ve Afyon'dan sonra 6. Sırada olan ve yıllık 252 milyon adet tuğla üretimiyle ülke genelinde Turgutlu, Tekirdağ ve Boyabat'tan sonra 4. sırada gelen Erbaa (9. Kalkınma Planı, Taşa ve Toprağa Dayalı Sanayiler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2008, s. 265-267), giderek bu özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu durum üzerinde artan rekabet koşullarına uyum sağlayamamak, işçi ve ulaşım maliyetlerinin yükselmesi, yeni teknolojik ürünlerin (ytong ve bims gibi) ortaya çıkmasıyla tuğlaya olan talebin azalmasıyla, gelişen teknolojiye uyum sağlayamama gibi nedenler etkili olmuştur.

Şehirdeki tuğla fabrikaları, fırınların yakılması için gerekli olan kömürü Erzurum/Oltu ile Amasya/Çeltek kömür havzalarından temin etmektedirler. Üretilen ürünler, başta İstanbul olmak üzere, doğuda Erzurum, Kars, Erzincan, Ardahan ve Iğdır ile, Orta ve Doğu Karadeniz kıyısındaki (Ordu, Giresun, Samsun) illere pazarlanmaktadır. Yurt dışına satış yoktur. Hammaddenin (toprak) getirilmesi ve üretilen ürünlerin pazarlanması karayoluyla sağlanmaktadır. Tesisler için gerekli olan toprak şehrin yaklaşık 4 km güneyinde *Üç Tepeler* adı verilen alandan kamyonlarla taşınarak getirilmektedir (Şekil 4-5). Ulaşım konusunda tek problem ilçe topraklarında daha ucuz yük taşıma imkânı veren bir demiryolu hattının olmamasıdır. Üretim yıl boyunca değil, sezonluk yapılmaktadır. Fabrikalar hava koşullarının durumuna göre değişmekle beraber, genellikle aralık-şubat arası üretim yapmamaktadırlar. Bunun nedeni kışın soğuk havalarda tuğla çamurunun çatlamasıdır. Üretimde kullanılan çamur donduğu için, yörede don olayının etkili olduğu (süre değişmekle beraber) Aralık sonu ile Şubat sonu arası dönemde üretim yapılmamaktadır. Bu dönemde fırınların temizlenmesi, üretim yapan makinelerin sökülüp temizlenmesi işlemleri yapılmaktadır.

Şekil 4. Yöredeki tuğla fabrikalarının toprak alımı yaptığı *Üç Tepeler mevkii*.
(Kaynak: Resim Ortaş Tuğla Fabrikası'ndan alınmıştır).

Şekil 5. Tuğla üretimi için gerekli olan toprak Üç Tepeler'den kamyonlarla taşınmaktadır (22.07.2016).

Tuğla fabrikalarının çevreye verdiği zararlar dışında, yılda yaklaşık 200.000 ton civarında toprak tüketimleri ayrı bir sorundur. Tokat Valiliği'nin aldığı bir kararla, 15.10.1982 tarihinden itibaren Erbaa Ovası'ndan toprak alımı yasaklanmıştır (Temiz ve Peynirci, 1996, s. 188). 1984 yılında esnetilen bu yasak, 1988 yılında tekrar uygulamaya konmuştur (age, s. 188). O dönemden bu yana, şehrin yaklaşık 4 km güneyindeki Üç Tepeler adı verilen alandan toprak alımı yapılmaktadır. Ancak buradan elde edilen hammadde de geç pişmesi, bu topraktan elde edilen tuğlaların mat olması ve müşterilerden olumsuz tepkiler alınması gibi sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlardan dolayı ilçeye yaklaşık 40 km uzaklıkta Hasan Uğurlu Baraj Gölü çevresinde yeni bir hammadde alanı keşfedilmiştir. Şu an bu yeni alanın ruhsatı ile uğraşılmaktadır. Bu yeni havzanın yaklaşık 100 yıllık hammadde ihtiyacını karşılayacağı tahmin edilmektedir. Her tesisten yılda ortalama 20 ton civarında bir atık çıkmaktadır. Bu atıklar yaklaşık 900-1000 °C'de yanmış kömür kalıntısıdır. Atıklar doğaya salınmamakta, özellikle fabrika ve konutların bina altlarına yalıtım malzemesi olarak kullanılmaktadır. Bu malzeme binaların nem çekmesini engellemekte ve binalarda ortalama yılda %10'luk ısı tasarrufu sağlamaktadır.

Tesislerde toprağın pişirilmesi için enerji kaynağı olarak linyit kömürü kullanılmaktadır (Şekil 6). Kömürler, Merzifon Kömür İşletmeleri'ne bağlı Çeltek Kömür İşletmesi ile Erzurum Kömür İşletmeleri'ne bağlı Oltu Kömür İşletmesi'nden getirilmektedir. Enerji kaynağının tesislere getirilmesinde D-100 karayolu kullanılmaktadır. Bu ulaşım kamyon ve tırlarla sağlanmaktadır. Tesislerde yılda ortalama 50.000 ton kömür tüketilmektedir.

Şekil 6. Tuğla fabrikalarında enerji kaynağı olarak linyit kömürü kullanılmaktadır.

Harun YÜKSEL tarafından 1946 yılında üretime başlayan ilk tuğla-kiremit fabrikası (Şekil 7) ekonomik nedenlerden dolayı 2008 yılında üretime ara vermiştir.

1970 yılında şehrin ikinci tuğla-kiremit fabrikası olan *Bayraktar Toprak Sanayi* kurulmuştur. Yaklaşık 30 dönümlük bir alanda kurulan bu tesiste, 2018 yılı itibariyle 50 kişi çalışmaktadır.

Şekil 7. Şehirdeki Toprağa dayalı sanayinin ilk örneği Harun Yüksel Tuğla Fabrikası (27.01.2018).

Yöredeki en büyük tuğla fabrikası olan *Doğan Tuğla ve Kiremit Sanayi* 1987 yılında kurulmuştur. 44 dönümlük bir alanda kurulan tesiste 140 kişi çalışmaktadır. Gerek personel sayısı gerekse üretim hacmi açısından şehirdeki en büyük tuğla fabrikasıdır.

3.2. Tekstil ve Hazır Giyim Sanayi

Tekstil ve hazır giyim birbirinden farklı iki sanayi koludur. Tekstil sanayisi daha çok hazır giyim (konfeksiyon) sanayisine hammadde sağlayan teknoloji ağırlıklı bir üretim alanı iken, hazır giyim emeğin yoğun olduğu bir üretim faaliyeti olarak dikkat çeker (Özdemir, 2004, s. 198). Ülkemizdeki en eski sanayi kollarından biri olan tekstil ve hazır giyim sanayisi istihdam kapasitesi, üretim hacmi ve ihracat açısından önemli bir yere sahiptir (Erbaşı, 2010, s. 1). Bu sanayi kolu ülke toplam ihracatındaki büyüklüğü açısından, otomotiv sanayisinden sonra gelir. TÜİK ve SGK verilerine göre sektör 2014 yılında 35.000'den fazla firma ve yaklaşık 500.000 çalışanı ile ülkemizin yurtdışı piyasada adından en çok söz edilen sektörü haline gelmiştir. TÜİK ve TİM istatistiklerine göre 2016 yılı Türkiye tekstil ve hazır giyim ihracatı yan sanayi kollarıyla beraber 25.962.501 dolarlık büyüklüğe ulaşmıştır (Yılmaz ve Kadioğlu, 2017, s. 3).

Erbaa'da tekstil ve hazır giyim sanayi 1990'lı yılların ortalarından itibaren gelişmeye başlamıştır. Erbaa Organize Sanayi Bölgesi kurulmadan önce şehrin farklı noktalarında daha çok atölyelerde üretim yapılırken, organize sanayi bölgesi kurulduktan (1997) sonra firmaların büyük çoğunluğu üretim tesislerini buraya taşımışlar ve daha modern şartlarda üretim yapmaya başlamışlardır. 2019 yılı Aralık ayı itibariyle şehirde 16'sı Organize Sanayi Bölgesi'nde, 2'si Küçük Sanayi Sitesi'nde, 1'i de Ertuğrul Gazi Mahallesi'nde olmak üzere, faaliyet halinde olan toplam 19 tekstil ve hazır giyim firması bulunmaktadır (Tablo 5). Bu firmalarda toplam 4276 kişi çalışmaktadır. İnşa halinde olan 4 tesis daha tamamlandığında, şehirdeki tekstil ve hazır giyim fabrika sayısı 22'ye yükselecektir. Firmalar içerisinde yabancı sermayeli bir firma da (UTG/Canicas Tekstil) bulunmaktadır. Fabrikaların genelinde kesim, dikim, tasnif, ütü ve paket yapılmaktadır. Tesislerin çoğu, ülke çapında tanınmış markalara sipariş usulü üretim yapmaktadırlar.

Erbaa'da 1997 yılında OSB'nin kurulmasıyla birlikte şehirde daha önce dağınık bir halde bulunan sanayi tesisleri buraya taşınmıştır. Yörenin 2012 yılında Tokat ili ile birlikte 5. Teşvik Bölgesi kapsamına alınması, ülke genelinde tanınmış ünlü birkaç firmanın da Erbaa'ya yatırım yapmasına neden olmuştur. Büyük ölçekli tanınmış firmaların şehre gelmesi yöredeki girişimcileri de harekete geçirmiş ve Erbaa kökenli iş adamları da tekstil sektörüne yatırım yapmıştır. Bugün, yöredeki fabrikalarda kot pantolondan çoraba, gömlekten takım elbiseye ve tişörte kadar pek çok giyim çeşidi üretilmektedir. Erbaa'daki tekstil firmaları ürünlerini yurtiçinde ve yurtdışında pazarlamaktadır. Yurtdışında başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkeleri ve Rusya ön sıralarda yer alır.

Tablo 1. Erbaa'da faaliyet halinde olan tekstil ve hazır giyim firmaları (2019).

Firma	Üretilen Ürün	Kuruluş Tarihi	Kurulu Alan (m ²)	Çalışan Sayısı	Bulunduğu Yer
Akarteks Tekstil I	Kot Pantolon	2013	10.064	450	OSB
Akarteks Tekstil II	Kot Pantolon	2016	10.065	150	OSB
Akarteks Tekstil III	Kot Pantolon	2019	9500	200	OSB
Akarteks Tekstil IV	Kot Pantolon	2019	4500	50	OSB
Aster Anadolu Tekstil I	Bayan Dış Giyim	2013	10.066	330	OSB
Aster Anadolu Tekstil II	Penye, Dış Giyim	2017	10.000	470	OSB
Ayener Tekstil	Kot Pantolon	2014	30.000	620	OSB
Dumanlar Tekstil	Çorap-Çamaşır-Elbise	1986	10.793	85	OSB
Fersah Tekstil	Bayan Penye	2016	10.000	245	OSB
Dilateks*	Bayan Penye, Üst Giyim	2014	5600	600	OSB
Safa Tekstil	Çorap	1995	5100	45	OSB
Şentürk Tekstil	Çorap	1997	5034	14	OSB
Taneks Tekstil	Bay-Bayan-Çocuk Dış Giyim	2012	2000	180	OSB
Uras Tekstil	Bayan Dış Giyim	2017	2000	200	OSB
UTG/Canicas Tekstil	Bay-Bayan-Dış Giyim	2002	20.000	310	OSB
DRN Tekstil	Penye	2019	10.000	155	OSB
Barcist Tekstil	Bayan-Erkek Penye, Ev Tekstili	2009	1000	27	K. San. Sitesi
Mandan Tekstil	Pantolon	1998	3000	100	K. San. Sitesi
Aabre Tekstil	Erkek-Bayan Gömlek	1996	500	45	Ertuğrul Gazi
Erdonat Tekstil		İnşa Halinde			OSB
Kaizen Tekstil		İnşa Halinde			OSB
Kardem Tekstil		İnşa Halinde			OSB
TOPLAM				4276	

* Gökdeniz Tekstil adlı firma 2019 yılında isim değiştirerek Dilateks adını almıştır. (Kaynak: Yılmaz ve Kadioğlu, 2017: s.5'ten güncellenerek aktarılmıştır.)

Sektörün Erbaa'daki öncüleri Safa Tekstil, Dumanlar Konfeksiyon ve Şentürk Tekstil'dir. Bu firmalar, 1997 yılında ilçede organize sanayi bölgesi kurulunca tesislerini buraya taşıyarak, bu sektörün ilçede bir nevi öncüsü olmuşlardır. Günümüzde Tokat'ta üretim yapan toplam 36 fabrikanın, 18 tanesi Erbaa'da bulunmaktadır. Buna göre, Tokat genelinde faaliyet halinde olan tekstil ve hazır giyim tesislerinin yarısı Erbaa'dadır.

Arsa teminindeki kolaylıklar, yetişmiş işgücü arzı ve teşvikler son yıllarda birçok tekstil firmasının Erbaa'ya yönelmesine neden olmuştur. Şehirdeki sanayi tesislerinden elde edilen verilere göre, 2019 yılında, ilçe genelinde imalat sanayi alanında çalışan 5.706 kişinin %74,9'u bu sektörde istihdam edilmektedir. Ayrıca Erbaa Ticaret ve Sanayi Odası kayıtlarına göre, şehirdeki ihracatın yaklaşık %85'ini yine bu sektör oluşturmaktadır. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Tokat İl Müdürlüğü'nün 2012 yılı verilerine göre, Tokat genelinden yapılan 154.094.402 milyon dolarlık ihracat tutarının 43.831.629 milyon dolarlık kısmı Erbaa'dan yapılmıştır. Aynı yıl Tokat ilinin toplam ihracat tutarının %28,45'ini Erbaa'da faaliyet gösteren firmalar gerçekleştirmiştir. Sektör ilçede sürekli büyüyerek işsizliği azaltmış, özellikle kadın ağırlıklı istihdam ile aile bütçesine ciddi katkı sağlamıştır. Bu durum hem ailelerin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde etkili olmuş hem de işsizliğin azalmasına neden olmuştur.

Fabrikası İ'nın 2019 yılındaki elektrik gideri 250.000 TL'dir. Makinelerin yeni oluşu elektrik sarfiyatını azaltmaktadır.

Erbaa'daki en önemli ulaşım türü karayoludur. Şehir merkezinin yaklaşık 2 km kuzeyinden doğu-batı doğrultusunda geçen D-100 karayolu da en önemli ulaşım hattıdır. Firmaların bulunduğu OSB çift şeritli bir yolla D-100 karayoluna bağlanır. D-100 karayolu ise batıda İstanbul üzerinden Kapıkule Sınır Kapısı'yla Bulgaristan'a, doğuda ise Erzurum üzerinden İran sınırına kadar ulaşır. Yöreye en yakın liman Samsun Limanı (145 km), en yakın havaalanı ise Tokat Havaalanı'dır (85 km). Ancak Tokat yolunun niteliği düşük ve virajlı olması nedeniyle firmalar özellikle yurtdışına ihracat yaparken daha çok Merzifon Havaalanı'nı (110 km) tercih ederler. İstanbul'a gönderilen mallar buradan aktarmalı yurt dışı taşımacılığı yapan kargo şirketlerine verilir. Firmalardan sadece Gökdeniz Tekstil, üretilen ürünleri karayoluyla İstanbul'a gönderdikten sonra Ambarlı Limanı'ndan deniz yoluyla Avrupa'ya pazarlamaktadır. Yöreye en yakın demiryolu hattı yaklaşık 75 km batıdaki Amasya Tren Garı'dır. Uzaklık nedeniyle gerek hammadde temininde gerekse üretilen malların pazara ulaştırılmasında sorunlar yaşanmakta ve ulaşım maliyetleri artmaktadır. Bu durum, yatırımcılar açısından önemli bir dezavantaj oluşturmaktadır.

Tekstil ve hazır giyim alanında üretim yapan firmalar hem yurtiçinde tanınmış markalara (LC Waikiki, Zara, Koton, LTB) fason şekilde üretim yapmakta hem de yurtdışına satış yapmaktadırlar. İhracat başta Almanya olmak üzere, İspanya, İngiltere ve İtalya gibi ülkelere yapılmaktadır. Bazı firmalar doğrudan adı geçen ülkelere satış yaparken, bazıları da üretilen malları İstanbul'daki merkezlerine ulaştırmakta (Aster Tekstil), oradan Avrupa ülkelerine gönderilmektedir. Bazı firmalar ise kendi markalarını üreterek satış yapmaktadırlar.

Sektörün öncülerinden sayılan tekstil firması *Dumanlar Tekstil AŞ* (Şekil 8)'dir. İlk 1986 yılında Küçük Sanayi Sitesi'nde kurulan firma, 2002'de OSB'ne taşınmıştır. 10.793 m²'lik bir alanda kurulan ve (2019 yılı Aralık ayı itibariyle) 110 personelle hizmet veren firmada, çorap, çamaşır ve elbise üretimi yapılmaktadır. Gerekli olan kumaşlar ve diğer hammaddeler İstanbul'dan temin edilmektedir. Üretilen ürünler hem yurtiçine hem de özellikle AB ülkelerine pazarlanmaktadır. Firmanın *Bitke* ve *Erda* adlarında kendine ait çorap markaları bulunmaktadır. Yıllık ortalama 500.000 düzine çorap, 150.000 adet ise çamaşır ve elbise üretimi yapılmaktadır.

Şekil 8. Erbaa'daki en eski tekstil fabrikası olan Dumanlar Tekstil Fabrikası.

Yörede tekstil sektörünün öncülerinden bir diğeri olan *Safa Tekstil* (Şekil 9), 1995 yılında şehir merkezinde kurulmuştur. 1997 yılında OSB'ne taşınan firma, toplam 5100 m² alanda, 50 personelle üretim yapmaktadır. Gerekli olan hammaddeyi (pamuk) İstanbul, Uşak ve Özbekistan karşılayan firma; *Boysa, Faris ve Anayurt* adında, patenti kendine ait çoraplar üretmektedir. Yıllık ortalama üretim 400.000 düzinedir. Üretimin yarısı yurtiçine (en çok Kayseri, Gaziantep, Mersin ve Erzurum'a), yarısı da Hollanda, İngiltere, Almanya ve Fransa başta olmak üzere Avrupa ülkelerine gönderilmektedir. Üretilen çoraplar karayoluyla İstanbul'a, oradan havayoluyla yurtdışına pazarlanmaktadır.

Şekil 9. Safa Tekstil Fabrikası'ndaki çorap üretim bantları (24.03.2017).

Yöredeki ilk tekstil firmalarından biri de *Şentürk Tekstil*'dir. İlkin 1997 yılında şehir merkezinde küçük bir atölyede üretime başlayan firma, 2002'de bugünkü yeri olan OSB'ne taşınmıştır. 5.034 m²'lik bir alanda kurulmuş olan tesiste 18 kişi çalışmaktadır. Gerekli olan hammadde İstanbul'dan karayoluyla getirilmektedir. Sadece çorap üretiminin yapıldığı firmanın kendine ait *Stella* marka çoraplar üretilmektedir. Üretilen çorapların tamamı başta Rusya Federasyonu olmak üzere, Avrupa ülkelerine gönderilmektedir.

Yabancı sermayeli (Danimarka) bir kuruluş olan *UTG/Canicas Tekstil*, 2002 yılında 6.600 m²'si kapalı, toplam 20.000 m² bir alanda kurulmuştur. Bay-bayan dış giyim üretimi yapan firmada, 2019 yılı itibariyle 350 kişi çalışmaktadır. Firma fason üretim şeklinde *LCW, Heatons, Bon-Prix, De facto, Mavi Jeans* ve *Voice* gibi dünyaca ünlü markalara ürün üretmektedir. Üretilen ürünlerin tamamı Avrupa ülkelerine (Özellikle Almanya, Hollanda, İngiltere'ye) satılmaktadır. Üretimde kullanılacak kumaşlar karayoluyla İstanbul'daki merkez firma tarafından gönderilmektedir. Yıllık ortalama üretim 3 milyon adettir.

Şehirdeki en büyük tekstil firmalarından biri de *Aster Anadolu Tekstil Sanayi* 'dir. 2013 yılında 3.600 m²'si kapalı, toplam 10.066 m² alanda hizmete giren Aster Tekstil Sanayi I'de 350 kişi çalışmaktadır. İstanbul merkezli bir firma olup Babaeski/Kırklareli, Sırbistan, Bangladeş, Barcelona ve Londra gibi merkezlerde satış ofisleri veya üretim tesisleri bulunmaktadır. Sadece bayan dış giyim ürünlerinin üretildiği tesiste hammadde İstanbul, Kahramanmaraş, Malatya ve Çorlu/Tekirdağ'dan temin edilmektedir. Yıllık üretim 3 milyon adet olup üretilen ürünler, karayoluyla İstanbul'a, oradan uçakla İspanya, İngiltere ve Almanya gibi ülkelere pazarlanmaktadır. Firmaya ait 2016 yılında yine Organize Sanayi Bölgesi'nde temeli atılan ikinci bir tesis 2017 yılında üretim faaliyetlerine başlamıştır. 10.000 m²'lik bir alanda kurulan tesiste kadınların ağırlıkta olduğu 500 kişi çalışmaktadır. Bay-bayan penyesi üretilen firmada, üretimin tamamı ABD, Almanya, İngiltere, Fransa ve Hollanda başta olmak üzere Avrupa ülkelerine ihraç edilmektedir. Yıllık üretim 3 milyon adettir. Üretim için gerekli olan iplik İstanbul'dan, kumaş Bursa ve Adana'dan temin edilmektedir. Tesiste çalışan işçiler, firmaya ait servislerle fabrikaya gelmektedirler.

Yöredeki önemli tekstil ve hazır giyim firmalarından olan *Akarteks Tekstil I*, 2013 yılında, *Akarteks Tekstil II* ise 2016 yılında üretime başlamıştır. Birinci fabrika 10.064 m², *Akarteks Tekstil II* ise 10 065 m² alanda kurulmuştur. *Akarteks III* ve *Akarteks IV* fabrikaları ise 2019 yılında üretime başlamıştır. Bütün tesislerde yalnızca kot pantolon üretimi yapılmaktadır. Akarteks firmasına ait 4 tesiste toplam 870 işçi çalışmaktadır. İşçi sayısı bakımından şehirdeki en büyük tekstil firmasıdır. Üretim için gerekli olan kot kumaşları İstanbul ve Konya'dan karayoluyla temin edilmektedir. 4 tesiste yılda ortalama 3,5 milyon adet kot pantolon üretimi gerçekleştirilmektedir. Üretimin büyük bir kısmı Avrupa ülkelerine ihraç edilmektedir.

Şehirde en son hizmete giren tekstil fabrikası *DRN Tekstil*'dir (Şekil 10). Organize Sanayi Bölgesi'nde 3000 m²'si kapalı, toplam 10.000 m² alanda kurulan tesis 2019 yılı Eylül ayında üretime başlamış olup, 155 kişi istihdam edilmektedir. Sadece penye üretilen tesisin

yıllık üretim kapasitesi 600.000 parçadır. Üretim *LC Waikiki* adlı firmaya yapılmaktadır. Üretim için gerekli hammadde İstanbul'dan karayoluyla taşınmakta olup, üretilen malzemeler yine karayoluyla İstanbul'a gönderilmektedir.

Şekil 10. Erbaa OSB'nde 2019 yılında üretime başlayan DRN Tekstil Fabrikası (31.12.2019).

Şehirde OSB dışında üretim faaliyetlerine devam eden tekstil firmalarından *Aabre Tekstil Sanayi*, 1996 yılında Cumhuriyet Mahallesi'nde *Erek Tekstil* adıyla üretim faaliyetlerine başlamış, 1997 yılında Ertuğrul Gazi Mahallesi'ndeki bugünkü yerine taşınmış ve 2002 yılında *Aabre Tekstil* adını almıştır (Şekil 11). 500 m²'lik bir alanda kurulan tesiste 50 kişi çalışmaktadır. Bay-bayan gömlek üretimi yapılmakta olup yıllık üretim adedi 250.000'dir.

Şekil 11. *Aabre Tekstil Fabrikası'nın* üretim alanından bir görünüm (25.12.2018).

1998 yılında Küçük Sanayi Sitesi'nde üretime başlayan *Mandan Tekstil*, 3000 m²'lik bir alanda üretim yapmaktadır. Sadece pantolon üretimi yapılan firmada, 110 kişi çalışmaktadır.

Yıllık ortalama 350.000 adet pantolon üretilen tesiste üretimin %90'ı Avrupa'ya ihraç edilmektedir. Pantolon kumaşları İstanbul'dan temin edilmektedir.

Küçük Sanayi Sitesi'nde hizmet veren bir diğer tekstil firması olan *Barcist Tekstil*, 2009 yılında *Dilek Tekstil* adıyla üretime başlamış, 2013 yılında el değiştirip, bugünkü adını almıştır. Toplam 1000 m²'lik bir alanda kurulmuş olan tesiste, bay-bayan penye ve ev tekstili üretilmekte olup 30 kişi çalışmaktadır. Merkezi Antalya'da bulunan firmada, üretilen ürünlerin %80'i karayoluyla Antalya'ya, oradan İngiltere, Almanya ve Japonya gibi ülkelere pazarlanmaktadır. Gerekli olan hammaddeyi İstanbul'dan temin eden firmanın, 2019 yılı cirosu 700.000 TL'dir.

3.3. Gıda Sanayi.

Erbaa'da gıda sanayi beklenen düzeyde gelişme göstermemiştir. Bunda, yöre halkının daha çok ev ihtiyaçlarına yönelik tarım yapması, markalaşma zayıflığı, üretilen ürünlerin uzun süre bekletilip pazarlanacağı soğuk hava depoları ile bu alanda faaliyet gösteren güçlü şirketlerin olmaması etkili olmuştur. Yörede bu alanda 1 adet ekmek fabrikası, 1 un fabrikası ve 1 asma yaprağı paketleme fabrikası hizmet vermektedir. Bu sanayi kolunda, şehirdeki toplam sanayi istihdamının %1,6'sı istihdam edilmektedir. Daha önce üretim yapan firmalardan *İmbat* ve *Yumuşakkaya* un fabrikaları kapanmıştır. Erek Un Fabrikası da bugün şehirde üretim yapan tek un fabrikası olan Er-Un Sanayi tarafından satın alınmıştır.

Şehirde gıda sanayi alanında faaliyete geçen ilk tesis *Er-Un Fabrikası*'dır (Şekil 12). 1997 yılında D-100 Karayolu kenarında kurulan tesiste, 2019 yılı Aralık ayı itibarıyla 25 kişi çalışmaktadır. 6000 m²'lik bir alanda kurulan tesiste, buğday unu, mısır unu, irmik ve kepek üretilmektedir. Üretimin %70'i Irak'a ihraç edilirken, geri kalanı İstanbul başta olmak üzere yurtiçine pazarlanmaktadır. Un üretimi için gerekli buğdayın bir kısmı Erbaa ile Tokat, Çorum ve Sivas gibi illerden, geri kalanı da Rusya'dan karşılanmaktadır. Mısır ise Rusya'dan temin edilmektedir. Önceleri Gabon ve Gürcistan'a da ihracat yapılmaktaydı. Günümüzdeyse karayoluyla Silopi veya Nusaybin'e, oradan Kuzey Irak'a gönderilmektedir. Firmanın 2019 yılı ihracatı yaklaşık 4,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 12. Şehirde gıda alanındaki en önemli tesis olan Er-Un Fabrikası (15.01.2018).

Bu alanda hizmet veren diğer bir tesis, *Erbaa Birlik Ekmek Fabrikası*'dır. 2000 yılında OSB'nde 1500 m² alanda temelleri atılan tesis, 2002 yılında üretime geçmiştir. 24 kişinin çalıştığı fabrikada, günde ortalama 6500 adet ekmek üretilmektedir. Üretim için gerekli olan unun büyük bir kısmı Erbaa içinden, geri kalanı ise Samsun ve Merzifon'dan temin edilmektedir. Üretilen ekmekler Erbaa şehri ve köylere satılmaktadır.

Şehirde gıda sanayi alanında faaliyet gösteren en önemli kuruluşlardan biri de *Mis Yaprak Fabrikası* (Şekil 13)'dir. 2006 yılında Küçük Sanayi Sitesi'nde üretime geçen firma, 2013 yılında OSB'ndeki bugünkü yerine taşınmıştır. Yaklaşık 8000 m²'lik bir alanda üretim yapan tesiste, büyük çoğunluğu bayan olmak üzere 45 kişi çalışmaktadır. Salamura yaprak üretimi yapılan firmada, 2003 yılından beri, üretimin yaklaşık %90'ı Almanya, Hollanda ve Belçika başta olmak üzere Avrupa ülkelerine ihraç edilmektedir. Yılda ortalama 800 ton salamura yaprak üretilip bunun yaklaşık 750 tonu ihraç edilmektedir. Hammaddenin tamamı Erbaa ve köylerinden temin edilmekte, üretilen ürünler karayoluyla İstanbul'a, oradan denizyoluyla yurtdışına gönderilmektedir. Yurtiçine satış sadece İstanbul'a yapılmaktadır.

Şekil 13. Mis Yaprak Fabrikası'nın üretim alanından bir görünüm (08.01.2018).

3.4. Orman Ürünleri Sanayi.

Yörede gelişme gösteren en eski sanayi kollarından biri de orman ürünleri sanayidir. Temeli 1946 yılında Kızılay'a ait ilk hızar atölyesiyle atılan bu sanayi kolu, zamanla ahşap parke ve kereste fabrikalarına dönüşmüştür. 1990'lı yıllarda sayısı bir ara 15'i (Temiz ve Peynirci, s. 188) bulan ahşap parke ve kereste fabrikaları, son dönemde uygulanması daha kolay ve doğal olmayan *laminat parke* kullanımının yaygınlaşması üzerine, şehirdeki parke atölye ve fabrikaları giderek kapanmıştır. Günümüzde önceleri ahşap parke üretip, zamanla okul sırası üretimine başlayan üç firma bulunmaktadır. Bu üç firmada toplam 45 kişi çalışmakta olup, bu sanayi kolunda çalışanların toplam sanayi istihdamına oranı %0,8'dir.

Günümüzde faaliyette olan bu sanayi kolundaki ilk firma *Erözen Orman Ürünleri Sanayi*'dir. 1982 yılında, önce ahşap parke ve kereste üretimi yapılan firmada, 2003 yılından beri okul sırası ve az da olsa parke üretimi yapılmaktadır. Tesis 3000 m²'si kapalı, 5500 m²'si açık olmak üzere, toplam 8500 m² alan üzerine kurulmuştur. D-100 Karayolu'nun yaklaşık 500 m kuzeyinde kurulmuş olan tesiste 20 kişi çalışmaktadır. Personelin tesise ulaşımı fabrikaya ait servisle yapılmaktadır. İşçilerin hepsi Erbaalı'dır. Gerekli olan kereste karayoluyla Amasya, Samsun, Ordu ve Tokat'tan getirilmekte, üretilen okul sıraları ihale usulüyle ülke geneline satılmaktadır. Yıllık ortalama 25.000 takım sıra üretilmektedir.

Şehirde bu alanda faaliyet gösteren diğer bir firma *Şenel Parke Sanayi*'dir (Şekil 14). 1990 yılında D-100 Karayolu üzerinde kurulan tesiste önceleri ahşap parke üretilirken, 2002 yılından beri sadece ihale usulüyle okul sırası üretilmektedir. 14 kişinin çalıştığı tesiste, üretilen ürünler büyük oranda İstanbul'a gönderilmektedir. Üretim için gerekli olan malzeme Tokat, Akkuş (Ordu) ve Amasya'dan temin edilmektedir. Tesis yaklaşık 6.500 m²'lik bir alanda hizmet vermektedir. Firmanın yıllık ortalama sıra üretimi 30.000 takımdır.

Şekil 14. Şenel Orman Ürünleri Üretim Tesisi (15.01.2018).

Bu alanda en son üretime başlayan firma olan *Ciddeoğlu Orman Ürünleri Sanayi* 1998 yılında, D-100 Karayolu'nun güneyinde, yaklaşık 7000 m²'lik bir alanda üretime başlamıştır. Sadece okul sırası üretilen tesiste, yıllık ortalama 35.000 takım sıra üretilmektedir. 11 kişinin çalıştığı tesiste, hammadde karayoluyla Amasya ve Tokat'tan karşılanmaktadır. Üretilen ürünler Erbaa çevresindeki iller (Amasya, Çorum, Samsun, Ordu) başta olmak üzere, bütün bölgelere pazarlanmaktadır.

3.5. Diğer Sanayi Kolları.

Erbaa'da, toprak, tekstil, gıda ve orman ürünleri tesislerinden başka, faaliyet halinde olan 3 hazır beton tesisi, 1 plastik ve demir doğrama fabrikası, 1 park oyuncakları fabrikası ve 1 çelik eşya-ofis eşyaları ve karton imalatı yapan tesis bulunmaktadır.

Yöredeki hazır beton tesislerinin hepsi hammadde ve üretilen malzemenin kolay taşınabilmesi için Amasya-Erzincan (D-100) Karayolu çevresinde toplanmıştır. Haftanın altı günü mesai yapılan tesislerde ortak sorun, dövizle endeksli olarak çimento fiyatlarının sürekli artmasıdır. Bu tesislerden ilk faaliyete geçen firma *İşeri Hazır Beton Sanayi'*dir. *Erbaa Hazır Beton* adıyla, 2002 yılında 5000 m²'lik bir alanda üretime başlayan tesis, 2015 yılında el değiştirmiş ve bugünkü adını almıştır. Tesiste 15 kişi çalışmakta, hammadde (çimento) Samsun/Kavak'taki çimento fabrikasından karayoluyla getirilmektedir. Tesisin yıllık üretim hacmi ortalama 100.000 m³ olup sadece Erbaa geneline hizmet verilmektedir.

Hazır beton üretimiyle uğraşan diğer bir tesis 2006 yılında üretime başlayan *İkizler Hazır Beton Sanayi'*dir. Yaklaşık 30.000 m² alanda kurulmuş olan tesiste 22 kişi çalışmakta ve yılda ortalama 70.000 m³ beton üretilmektedir. Gerekli olan çimento Tokat/Artova'daki çimento fabrikasından getirilmektedir. Yılda yaklaşık 10 ay beton üretilip, üretilen malzeme Erbaa ve köyleri ile Taşova'ya gönderilmektedir.

2011 yılında D-100 Karayolunun yaklaşık 500 m kuzeyinde, 15.000 m² bir alanda üretime başlayan *Kayalar Hazır Beton* tesislerinde (Şekil 15) 23 kişi çalışmakta ve çimento karayoluyla Tokat/Artova'dan temin edilmektedir. Tesisin yıllık hazır beton üretimi yaklaşık 300.000 m³'tür. Üretilen hazır beton Erbaa ve köylerine satılmaktadır.

Şekil 15. Kayalar Hazır Beton Tesisleri (08.01.2018).

Erbaa sanayisinin alanında öncü kuruluşlarından biri de *Köklü Grup'*tur. 1991 yılında Cumhuriyet Mahallesi'nde küçük bir atölyede üretime başlayan firma, 1993 yılında Küçük Sanayi Sitesi'ne, 2007 yılında ise OSB'ne taşınmıştır. PVC (Plastik kapı ve pencere), demir doğrama, çelik çatı aksamları ve tuğla fabrikaları için tahta palet (diğer bir isimle ranza) üretilen tesiste 22 kişi çalışmaktadır. 2000 m² kapalı, toplam 10.000 m² bir alanda üretim yapılmakta, gerekli olan plastik ve ahşap malzeme karayoluyla İstanbul'dan, çelik ise yine İstanbul ve Karabük'ten temin edilmektedir. Sadece yurt içine satış yapılan firmada, PVC ve demir doğrama ürünleri Amasya ve Tokat geneline pazarlanmaktadır. Tuğla paletleri ise

genellikle Erbaa, Çorum, Ankara, İstanbul ve Samsun'daki tuğla fabrikalarına gönderilmektedir. Personelin hepsi Erbaa'lı olup, firmaya ait servisle geliş-gidiş yapmaktadırlar. Tesisin yıllık üretimi 700 dairelik pvc malzemesi ve 175.000 palettir. Firmanın 2019 yılı cirosu yaklaşık 700.000 TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Tesisteki en önemli problem nakliye giderlerinin fazla olmasıdır.

Şehirde son yıllarda faaliyete geçmiş olan firmalardan *Parkvizyon Metal Plastik Sanayi* (Şekil 16), yaklaşık 10 dönümlük bir alan üzerinde kurulmuş olup, 2017 yılı Ocak ayında Organize Sanayi Bölgesi'nde üretime başlamıştır. Sadece çocuk parklarına oyuncak üretilen tesiste 40 kişi çalışmaktadır. Yıl boyunca üretim faaliyetinin devam etmekte olup işçiler Erbaalı'dır ve tesise ait servislerle geliş-gidiş yapmaktadırlar. Hammadde olarak hem metal hem de plastik malzeme kullanılmaktadır. Üretim için gerekli olan demir malzeme karayoluyla Samsun ve Merzifon'dan, plastik malzeme ise Konya, Ankara ve Mersin'den temin edilmektedir. Merkezi İstanbul'da bulunan firmada üretilen ürünler hem yurt dışına hem de yurt geneline pazarlanmaktadır. Satış yurt içinde başta İstanbul olmak üzere, bütün yurt genelindeki kamu kuruluşlarına (özellikle belediyelere) ve apartman sitelerine, yurt dışında ise ağırlıklı olarak Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile, Libya, Fas ve Suudi Arabistan'a yapılmaktadır. Buradan karayoluyla İstanbul'a gönderilen ürünler, deniz yoluyla yurt dışına ihraç edilmektedir. Tesiste yılda ortalama 400 park ürünü üretilmektedir.

Şekil 16. Park Oyuncakları Üretilen Parkvizyon Metal Sanayi (08.01.2018).

1987 yılında *Filiz Çelik Eşya* adıyla şehir merkezinde kurulan *Tiryakioğulları Ofis Mobilyaları ve Ambalaj Sanayi*, 2001 yılında OSB'ne taşınmıştır. Ofis mobilyası, karton koli ve çelik eşya (kütüphane dolabı, çöp konteynırı, soyunma dolabı, sera malzemeleri) üretilen tesiste 5 kişi çalışmaktadır. Üretilen ürünlerin çoğu resmî kurumlara gönderilmektedir. Üretim için gerekli olan metal malzeme Samsun'dan, kereste ve sunta Erbaa içinden, kâğıt (karton) ise Çorum'dan karşılanmaktadır. Yılda ortalama 85 ton civarında karton koli üretilmektedir. Diğer malzemelerin üretim miktarı için belirli bir ortalama bulunmamakta,

üretim miktarı talep ve piyasa koşullarına göre değişiklik göstermektedir. Üretilen ürünler büyük oranda Amasya, Taşova ve Reşadiye gibi merkezlere gönderilmektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Erbaa Şehri'nde modern sanayi faaliyetlerinin temeli 1946'da Harun YÜKSEL tarafından kurulan ilk tuğla-kiremit fabrikasıyla atılmıştır. Zaman içerisinde, şehrin elverişli konumu, ılıman iklimi ve devlet teşvikleri gibi nedenlerden dolayı, sanayi kolları çeşitlenmiş ve tesis sayısı giderek artmıştır.

Şehirde 2019 yılında 5 ve üzeri çalışanı olan toplam 45 sanayi tesisi bulunmaktadır. Bu tesislerden 17'si 50'den az, 13'ü 50-100 arası, 8'i 101-250 arası, 5'i 251-500 arası, 2'si ise 500'den fazla işgücü istihdam etmektedir. Giyim, tuğla-kiremit, gıda, orman ürünleri, hazır beton, Plastik ve çelik eşya üretimi olmak üzere 7 alanda sanayi faaliyetleri yürütülmektedir. Sanayi faaliyetleri içerisinde 19 tesis ile tekstil ve hazır giyim sanayi başta gelmektedir. Bu sanayi kolunu 14 tesis ile toprağa dayalı sanayi izlemektedir. Şehirdeki sanayi alanında toplam 5722 kişi istihdam edilmektedir. Buna göre sanayi faaliyetleri şehirdeki toplam istihdamın yaklaşık yaklaşık 1/4 (%27)'ünü meydana getirmektedir. İstihdam açısından sanayi sektörü tarım sektöründen sonra 2. sırada gelmektedir. Şehirde sanayi tesislerinin başlıca toplandığı alanlar OSB ve D-100 Karayolu çevresidir. 1997 yılında şehrin yaklaşık 3 km kuzeyinde kurulan OSB, 21 tesis ve 4459 çalışanı ile şehirdeki en önemli sanayi toplanma alanıdır. Şehirdeki ikinci önemli sanayi toplanma alanı olan D-100 Karayolu çevresinde ise yine 21 tesis bulunmakta (14'ü tuğla-kiremit) ve bu tesislerde toplam 1073 kişi istihdam edilmektedir. Buna göre şehirdeki toplam tesis sayısının yaklaşık %93'ü, sanayi istihdamının ise %97'si bu iki alanda toplanmıştır. Bu alanlar dışında 2 tekstil fabrikası Küçük Sanayi Sitesi'nde, 1 tekstil fabrikası ise Ertuğrul Gazi Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Şehirdeki sanayi tesislerinin şehrin peyzajına, gelişimine ve sosyo-kültürel yapısına pek çok etkisi bulunmaktadır. Gerek OSB gerekse D-100 Karayolu çevresinde toplanmış olan sanayi kuruluşlarının hepsi birinci sınıf tarım arazileri üzerine kurulmuşlardır. Özellikle tuğla fabrikalarının atıkları ve havaya saldıkları tozlar, tesislerin yakınındaki tarım alanları ile yerleşim bölgelerine zarar vermektedir. Örneğin Koçhisar Tuğla Fabrikası'nın yakınında bulunan Güneşkent Sitesi'nin bahçesinde ve bazı bina duvarlarında tuğla tozu izleri tespit edilmiştir. Ayrıca üretimini durduran tuğla fabrikalarının arazisinde bir daha tarım yapılamamaktadır.

Tekstil ve hazır giyim sanayinin gelişimiyle beraber, yörede kadın istihdamının arttığı gözlenmiştir. Bu durum, önceden daha zor bir faaliyet olan tütün tarımıyla uğraşan kadınların, ekonomik getirisi daha düzenli olan bu işe yönelmelerine ve tütün üretiminin azalmasına yol açmıştır. Evlere daha çok paranın girmesi, ailelerin gelirini artırmış ve sosyo-ekonomik yapının giderek farklılaşmasına neden olmaktadır. Ayrıca çevre köylerle, Taşova ve Niksar'dan Erbaa'ya çalışmak için göçler yaşanmıştır. Yöredeki tesislerin en önemli problemlerinden biri olan kalifiye eleman eksikliği daha çok İŞKUR'un çabalarıyla giderilmeye çalışılmaktadır.

Erbaa'da önemli bir istihdam alanı olan, şehirdeki ekonomik faaliyetler içerisinde önemli bir ağırlığa sahip ve giderek gelişen sanayi alanında birtakım problemler mevcuttur. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- Şehirde 1997 yılında OSB kurulmasına rağmen, aradan geçen zamana rağmen tuğla fabrikaları ve bazı tesisler buraya taşınmamışlardır. Taşınma kararına rağmen henüz somut bir adım atılmamıştır. Bu tesislerin bazıları şehir içinde sıkışık kalmış, bazıları da 1. sınıf tarım arazilerine kurulmuşlardır.
- Tuğla fabrikalarından yayılan toz çevredeki tarım arazilerine ya da konutlara zarar vermektedir.
- OSB'nin çevre düzenlemesi tam olarak tamamlanmamıştır.
- Tuğla fabrikaları yılda yaklaşık 200.000 ton civarında toprak tüketmektedirler. Bu topraklar şehrin yaklaşık 4 km güneyindeki *Üç Tepeler* adlı bölgeden kamyonlarla taşınmaktadır. Taşınım esnasında yollar zarar vermekte ve kamyonlardan etrafa toz ve toprak yayılmaktadır.
- Şehirdeki sanayi faaliyetleriyle ilgili günceli tutarlı ve net veri elde etme hususunda birtakım sıkıntılar bulunmaktadır.
- Şehirde tuğla-kiremit sanayi hızla gerilemektedir. 2000'li yılların başında 30 civarında olan tesis sayısı, günümüzde 14'e gerilemiştir.
- OSB ile şehir arasında toplu taşıma zayıf olduğundan bazı tesislere işçilerin ulaşımında sıkıntılar yaşanabilmektedir. Ayrıca pek çok tesis servislerle işçi taşıdıklarından, tesisler için servis maliyetleri yüksek olmaktadır.
- Şehirde organize sanayi bölgesinin bir idari binası bulunmamaktadır. Bu durum veri temininde ve görüşmelerde erişim problemlerine neden olabilmektedir.

Bu problemlerin çözümüne yönelik şu öneriler sunulabilir:

- Şehirde periyodik ve düzenli bir sanayi envanteri oluşturabilmek için, sanayi faaliyetleriyle doğrudan ilgisi bulunan kurum ve kuruluşlar her yıl düzenli olarak bir araya gelmeli, yıllık faaliyet raporları hazırlanmalı ve sanayi faaliyetlerinin gelişimi düzenli takip edilmelidir.
- Tuğla fabrikalarının sayısının giderek azalmasıyla ilgili olarak, firma sahipleri ile ilgili kurum ve kuruluşların yetkilileri bir araya gelmeli, çözüm önerileri geliştirilmelidir.
- Yerel yönetim tarafından OSB'ne ve D-100 Karayolu çevresindeki tesislere düzenli saatlerde ve daha çok toplu taşıma aracı tahsis edilebilir.
- OSB içerisinde bir idari bina kurulmalıdır.

7. Kaynaklar

- Akpınar, D. ve Birol, N. (2015), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sivas Vilayetinde Dokuma Sektörü ve Gelişimi, *Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 16/2, 215-238.
- Albayrak, A. (2006), *Malatya'da Dokuma Sanayi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Elazığ.
- Bulut, İ. (1992), *Erbaa Ovası ve Çevresi: Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Erzurum.
- Deniz, M. (2009), Sanayileşme Perspektifinde Kentleşme ve Çevre İlişkisi, *İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Dergisi*, S. 19, 95-105.
- Doğanay, H. (2011), *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Duran, S. (2006), *Cumhuriyet Dönemi Tokat Ekonomisi (1923-2005)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Erbaşlı, K. (2010), *Tekstil Sanayisinin Kahramanmaraş'ın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısına Etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş.
- Güner, İ. vd. (2001), Trabzon İlinin Sanayi Coğrafyası Özellikleri, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7/5, 159-191.
- Oral, B. ve Sümer, Z. (1968), *Erbaa (Erek)*, Ankara: Töyko Matbaası.
- Özbayram, M. (2013), *Tokat İlinde Orman Ürünleri Sanayinin Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Tokat.
- Özdemir, T. (2004), Çorlu Şehri ve Yakın Çevresinde Dokuma-Mensucat (Tekstil) Sanayii'nin Gelişimi ve Yeni Yayılma Alanları, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9/11, 189-220.
- Özgen, N. (2016), (ed.), *Beşeri Coğrafyada Araştırma Yöntemi ve Teknikler*, (1. Baskı), Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Pacione M. (2005), *Urban Geography A Global Perspective*, (Second Edition), New York: Routledge Taylor&Francis Group.
- Saatçigil, E. (1947), *Dünkü-Bugünkü Erbaa 1946-1947*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Scott AJ. and Storper M. (2015), The nature of cities: The scope and limits of urban theory. *International Journal of Urban and Regional Research*, 39(1): 1-15
- Şahin, S. (2001), Türkiye'de Tuğla-Kiremit Sanayiinin Genel Görünümü Çorum İli Örneği, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21/2, 19-41.
- Temiz, Ş. ve Peynirci, Ş. (1996), *Erbaa (Tarih, Coğrafya, Ekonomi, Kültür)*, Erbaa: (Yayın evi belirsiz).
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2002), *Beşeri Coğrafya: İnsan. Kültür. Mekân*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Ünal, Ç. (2005), *Şehir Coğrafyası Açısından TOKAT*, Erzurum: Aktif Yayınları.
- Ünal, Ç. (2010), *Türkiye'de Sanayi: Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Yapısı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, KKEF. Yayınları.
- Yaşar, O. (1998), Erbaa ve Niksar Ovalarında Amaç Dışı Arazi Kullanımları ve Bunlar İçinde Toprak Sanayiinin Yeri, *Türk Coğrafyası Dergisi*, S. 33, 137-149.
- Yılmaz, Y. ve Kadioğlu, Y. (2017), Erbaa'da Tekstil ve Hazır Giyim Sanayiinin Coğrafi Analizi, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22/38, 1-14.

Yılmaz, Y. (2019), *Şehir Coğrafyası Açısından Erbaa*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Samsun.

Diğer:

DPT, 9. Kalkınma Planı, Taşa ve Toprağa Dayalı Sanayiler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, C. 1, Ankara 2008,

Erbaa Organize sanayi Müdürlüğü verileri (2019),

Erbaa Ticaret ve Sanayi Odası verileri (2019).

REKLAM ÇİZELGELEMEDE HEDEF KİTLE PROFİLİNE YÖNELİK YENİ BİR MODEL ÖNERİSİ

Merve BULUT¹, Keşer YURDAKUL², Tamer EREN³, Evrencan ÖZCAN⁴

Öz

Potansiyel müşterilerine ulaşmak isteyen firmalar, tüketici üzerinde etkili ikna aracı olan reklam mecralarını tercih etmektedirler. Belirli hedef kitle profiline yönelik reklam mecralarını (televizyon (TV), internet, gazete vb.) tespit eden ve etkin kullanan medya ajansları ise bu zincirde önemli bir pozisyonda faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda, binden fazla kanal imkânı sunabilen televizyon mecrası için reklam çizelgelerinin oluşturulması gerçek hayatta karmaşık bir problemdir. Bununla birlikte, literatürde sezgisel ve optimal yöntemler kullanarak soruna çözüm arayan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların en önemli eksikliği, medya kuruluşlarının doğru hedef kitleye ulaşma kabiliyetinin göz ardı edilmesi ve soruna dahil edilmemesidir. Çalışmanın uygulama kapsamında, bir medya ajansında temizlik ürünü üreten bir firmanın reklam tanıtımı için hedef kitlenin en büyüklenmesi amacıyla bir matematiksel model geliştirilmiş ve çizelgeler elde edilmiştir. Modelin ürettiği optimal sonucun geçmiş çizelgeler ile karşılaştırılmasıyla, hedeflenen kitlenin mevcut bütçe ile %16,25 oranında arttığı ve farklı uzunluktaki reklamlar arasındaki gösterim dengesi kurulduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hedef Kitle Profili, Medya Planlama, Reklam Çizelgeleme, Tamsayılı Programlama

A New Model Proposal towards Target Audience Profile in Advertising Scheduling

Abstract

Companies that want to reach their potential customers prefer advertising channels that are effective means of persuasion on the consumer. Media agencies, which determine and effectively use advertising channels (television (TV), internet, newspaper, etc.) for a specific target audience profile, operate in an important position in this chain. In this context, the creation of advertising scheduling of television channels, which can offer more than a thousand channels, is a complex problem in real life. In this regard, there are studies in the literature that seek solutions to the problem using intuitive and optimal methods. The most important deficiency of these studies is that the media organizations ability to reach the right target audience is ignored and not included in the problem. Within the scope of the study, a mathematical model was developed and schedules were obtained in order to maximize the target audience for the advertisement promotion of a company producing cleaning products in a media agency. By comparing the optimal result produced by the model with past charts, it was observed that the targeted audience increased by 16,25% with the current budget and a balance of impressions was established between advertisements of different lengths.

Keywords: Target Audience Profile, Media Planning, Advertising Scheduling, Integer Programming

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği, E-posta: mervebulut2@yandex.com, ORCID: 0000-0002-4412-9071

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği, E-posta: yurdakulkevser@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8942-7187

³ Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği, E-posta: tamereren@gmail.com, 0000-0001-5282-3138

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği, E-posta: enmcan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3662-6190

Giriş

Günümüzde hızla değişen pazar koşulları ile rekabetin günden güne artması sonucunda, birçok benzer ürün üreten işletmelerin başarısının arkasında, pazarlama ve reklam iletişiminin dengeli ve profesyonel bir şekilde kullanılması durumu yatmaktadır. Pazarlama ve reklam kavramları, birbirinden ayrı iki kavram olsa da sunulan hizmet ve ürünlerdeki çeşitlilik bu kavramları birbiri içerisinde kaynaştırmaktadır. Bu bağlamda reklamlar, tüketicinin satın alma davranışındaki etkisi sebebiyle önemli bir pazarlama aracı haline gelmiştir. Bu durum işletmeler açısından ele alındığında, buldukları sektörde devamlılığı ve istikrarlı büyümeyi sağlayan kilit rolü oynamaktadır. Aynı ürün ve hizmeti sunan işletmeler için reklam, potansiyel müşterilere ulaşmakta ve aynı zamanda kaynaklarını verimli yatırım alanlarında kullanmakta teşvik edici bir araçtır. İşletmelerin büyümesindeki payı yadsınamayacak olan reklam çalışmaları, şirketlerin bu duruma ayırdıkları bütçeler ile gerçekleri göz önüne koymaktadır (Hackley, 1998). Reklamcılar Derneği tarafından hazırlanan Türkiye Tahmini Medya ve Reklam Yatırımları Eylül 2019 raporuna göre, şirketlerin 2019 yılının ilk 6 ay içerisinde reklam ve medya yatırımları toplamının 5 milyon 409 bin TL olduğu gözlemlenmiştir. Bu rapora göre şirketlerin bütçelerinde medya planlama ve satın alma kuruluşları için toplamda 4 milyon 327 bin TL harcadıkları da tespit edilmiştir (Reklamcılar Derneği, 2019). Bu bağlamda, medya planlama ve satın alma kuruluşlarının firmalar ile potansiyel müşteriler arasında aktif rolü üstlendikleri açıkça görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi ajansların, reklam çalışmaları için anlaştıkları firmaların sektördeki yerini iyi analiz edebilme becerisi olduğu gerçeğidir. Bu analiz becerisinin altında yatan önemli olgu ise öncelikle doğru hedeflere doğru planlarla ulaşabilme hizmeti verebilmesidir.

Medya ajansları, sektördeki en yeni alanları bularak ve tüketiciyi analiz ederek doğru mecralarda faaliyet gösterebilen kuruluşlardır. Reklam mecralarının tüketicie göre değişkenlik göstermesi, gelişen teknoloji ile nüfusun demografik olarak farklı kuşaklara bölünmesinin bir sonucu olarak görülmektedir. Literatürde de farklı hedef kitle analizleri ile tüketicilerin satın alma davranışları arasındaki ilişkileri inceleyen birçok çalışma mevcuttur (Yıldız, Çetinöz, Kaplan ve Türkmen, 2007; Altınbaşak Karaca, 2009; Kiremitçioğlu, 2012; Sayılı, 2013; Yılmaz ve Can, 2013; Gözener ve Sayılı, 2015; Fırat ve Kömürcüoğlu, 2016; Güneş ve Aydın, 2016). Bu nedenle reklam faaliyetlerinde hedef kitlenin doğru tespiti, reklam mecralarının hedef kitleye uygun seçilmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Doğru hedef kitleye uygun medya alanlarında ulaşmak ise durumun karmaşıklığını ortaya koyan ikinci problemi ortaya çıkarmaktadır. Bu durum ise literatürde medya seçimi olarak yer almakta ve farklı perspektifler ile çözüm yolları aranmaktadır (Dyer, Forman ve Mustafa, 1992; Coulter ve Sarkis, 2005; Kwak, Lee ve Kim, 2005; Banerjee, 2015; Alağaç, Bedir, Mermi, Kızıltaş ve Eren, 2016; Alağaç, Kızıltaş, Mermi, Eren ve Hamurcu, 2017; Kızıltaş, Mermi, Alağaç, Bedir ve Eren, 2017; Alağaç, Mermi, Kızıltaş, Eren ve Selvi, 2018). Ancak bu durum geleneksel reklam mecralarının halen daha tercih edilmesinde bir etki göstermemiştir. Türkiye Tahmini Medya ve Reklam Yatırımları Eylül 2019 raporuna göre, %48,2'lik pay ile TV en yüksek orana sahiptir.

Bunun ardından gelen dijital alan ise %31 ile dikkat çekici bir oranı vermektedir (Reklamcılar Derneği, 2019). Bu rapora göre günümüzde televizyon reklamcılığı tercih edilen ilk mecra arasında yerini almıştır. Literatürde ticari reklamcılık için ayrılan bütçenin TV alanında yatırım yapıldığını ve etki düzeyinin diğer mecralardan daha fazla olduğunu kanıtlayan çalışmalarda bulunmaktadır (Fleming ve Pashkevich, 2007; Alaei ve Ghassemi-Tari, 2012). Bunun en önemli nedeni, TV'nin geniş kitlelere ulaşmaktaki rolünün yanı sıra farklı gruptaki izleyici kitlesine de ulaşabilmeye olanak sağlamasıdır. Bu nedenle uygulama alanı olarak çalışmanın sonuçlarını gözlemleyebilme ve etkilerini yorumlayabilme olanağı sunduğu için TV seçilmiştir.

Rekabetin güçlü olduğu üretim ve hizmet sektörlerinde, benzer ürünü üreten veya aynı hizmeti sunan birçok organizasyon yer almaktadır. Bu durumda sektörde tutunabilmenin yolları, potansiyel tüketicilere doğrudan ulaşabilen alanların seçilmesinden geçmektedir. Modern iş dünyası ve medya pazarının gelişmesi, rekabet ortamını kuvvetlendirerek medya alanlarının planlaması ve satın alınmasındaki etkinliklerin karmaşıklığını da arttırmıştır (Ghassemi-Tari ve Alaei, 2013). Pickton ve Broderick (2001), yaptıkları çalışmada medya planlamasının önemini ve değişimini etkileyen yeni medya türlerinin ortaya çıkması, reklam maliyetinin artması, pazarın tanıtım mesajları ile doyumluğu gibi faktörleri tartışarak küresel düzeyde bir anlam çıkarmışlardır. Bu karmaşıklık içerisinde başarıya giden yoldaki basamakların ilkinde doğru mecraların tespiti ve ardından bu mecradaki planlama faaliyetlerinin özenli bir şekilde doğru kararlar neticesinde yapılması gelmektedir. Başarıya giden bu adımlar, doğru kararların bir sonucudur. Bu nedenle karar verme aşamasında kişisel tecrübelerin yanı sıra nesnel sonuçlar veren analitik yöntemlerin tercih edilmesi ve optimizasyon tekniklerinin kullanılması bir zorunluluk haline almıştır (Cannon, 1999). Bu analitik yöntemlerin ilki sınırlı kaynakların kullanılmasında optimal ve sezgisel yöntemler ile işlerin gerçekleştirilmesine olanak sağlayan çizelgeleme prosesidir. Çizelgeleme fonksiyonlarının amacı, sektörel hedeflerin eldeki kısıtlı kaynakları dikkate alarak en uygun atamaları gerçekleştirmeyi sağlamaktır (Eren ve Güner, 2002; Eren ve Güner, 2004; Altunay ve Eren, 2017; Özcan, Özder ve Eren, 2018; Gür ve Eren, 2018; Gür ve Eren, 2018). Medya planlaması ele alındığında bu karar verme süreci iki alt problemi içermektedir. Bunlardan ilki, reklam tanıtımı için hangi TV kanalının seçileceğine, tanıtımların ne zaman ve ne sıklıkla yayınlanacağına karar verilmesidir. Literatürde bu probleme farklı yöntemler ile çözüm arayan çalışmalar bulunmaktadır (Zufryden, 1975; Belenky, 2001; Mihiotis ve Tsakiris, 2004; Makajić-Nikolić, Kostü-Stankovic ve Vlastelica-Bakic, 2011). İkinci ise medya planının etkisini tahmin etmektir (Sissors, Baron ve Ephorn, 2002). Bu durum literatürde çoğu kez ele alınmış ve birçok çözüm önerisi sunulmuştur (Sipahi, 2009; Stanojevic, Svitlica, Makajić-Nikolić, 2011; Huang ve Yang, 2013). Bu çok kapsamlı amaçların dikkate alındığı çalışmalarda, gerçek hayatta reklam çizelgeleme probleminin karmaşıklığını, pratikte sorunları çözebilecek uygulamalı bir çalışma olmadığı görülmektedir.

Bu çalışmada önerilen model ise uygulanabilirliği basit, anlaşılabilir ve geliştirilebilir olmasıyla medya planlamacılar için de kullanıcı dostudur. Ayrıca çalışmanın gerçek hayatla

tutarlı sonuçlar vermesi ve uygulamanın bir medya ajansında yapılmasına ek olarak çizelgelerin optimizasyon tekniği ile oluşturulması, medya planlamacılarının kişisel görüş ve tecrübelerini kullanmadan daha hızlı ve müşteriye daha verimli sonuçlar vermesini sağlamaktadır.

Belirtilen amaçlar doğrultusunda medya planlama uzmanlarının hazırladığı TV reklam çizelgesi yöneylem araştırması teknikleriyle ele alınmıştır. Müşteri isteklerini ve gerçek hayatı yansıtan özel kısıtların olduğu bir matematiksel model önerisi sunulmuştur. Bir temizlik ürünü üreten firmanın reklam kampanyası için TV reklam çizelgeleme çalışmasında, geçmiş planlardan elde edilen 50 TV programına ait Hedef İzleme Oranları (Target Rating Points, TRPs), Reyting Başına Düşen Maliyetleri (Cost Per Rating Points, CPPs) ve hangi gösterim kuşağında yer aldığı verisi kullanılmıştır. Modelin optimal çözümünde toplam izleyici oranının maksimizasyonu amacıyla iki farklı uzunluktaki reklam tanıtımlarının mevcut bütçe ile hangi TV programında, ne sıklıkla yayınlanması gerektiği bir çizelge halinde sunulmuştur. Optimal çizelge, mevcut çizelge ile karşılaştırıldığında mevcut bütçe ile izlenme oranlarında %16,25 arttığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda önerilen matematiksel modelin, ürün bilinirliğini artırıcı rolü ile sektörde de firmaya avantaj sağladığı kanıtlanmıştır.

Bu çalışmanın kısımlarında ilk olarak, reklam çizelgeleme probleminin detayları ve günlük hayattaki karmaşıklığı anlatılmış ve literatürde belirtilen probleme farklı perspektifler ile yaklaşan çalışmalara yer verilmiştir. Bir sonraki aşamada ise önerilen matematiksel programlama modelinin metodolojisinden bahsedilmiştir. Bu fazdan sonra, bir temizlik ürünü üreten firmanın, potansiyel tüketicilerine ulaşmak için hazırlanmış reklam tanıtımının TV programlarındaki çizelgeleme çalışması açıklanmıştır. Son olarak, uygulama çalışmasının sonuçları verilmiş ve gelecekte yapılabilecek çalışmalar hakkında önerilerde bulunulmuştur.

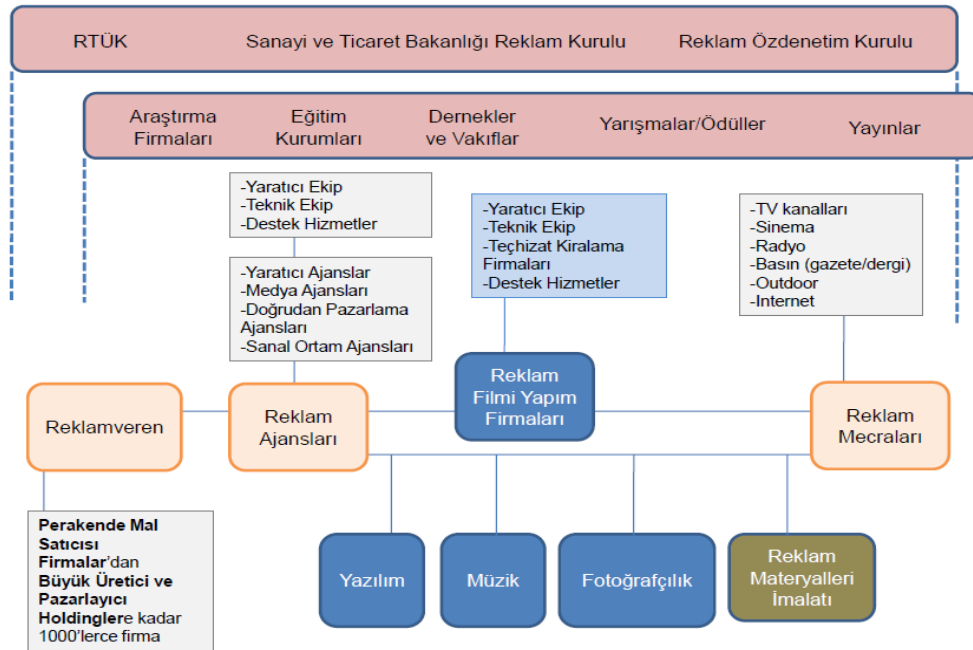
Reklam Çizelgeleme Problemi

Zaman çizelgeleme problemleri mevcut kaynakların istenen amaç doğrultusunda, belirli bir zaman frekansına atanmasıyla sonuç elde edilen atama problemleridir. Medya planlaması açısından reklam çizelgeleme problemi ise reklam türlerinin, fiziki ve teknolojik kısıtlar altında televizyon programlarına atanmasıdır. Medya planlamasına dahil olan atama problemleri için literatürde farklı perspektiflerle ele alınan birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmada kullanılan matematiksel model yapısı ile uygulama alanı olarak seçilen medya alanları ve probleme tüketici analizleri ile farklı perspektif sunan bazı akademik çalışmalara Tablo 1’de verilmiştir. Kullanılan yöntem ve uygulama amacı ile bu çalışmayla belirgin benzer özellikler taşıyan çalışmalar detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Mihiotis ve Tsakiris (2004), Ulucan ve Ülker (2005), Makajić-Nikolić vd. (2011) ve Stanojevic vd. (2011)’nin farklı zamanda yaptıkları çalışma ile bir ürünün tanıtımında maksimum hedef kitleye ulaşmak amacıyla, TV programlarının ticari reklam arasındaki blokların izlenme oranı verilerini kullanarak bir matematiksel model önerisi sunmuşlardır. Modelin çözümünde mevcut bütçe dahilinde ticari reklam arasındaki blokların hangi pozisyonunda reklam tanıtımının yapılacağı sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte,

Bhattacharyaa (2009)'nın yaptığı çalışmada, aynı amaç altında TV mecrasına ek olarak gazete alanını da uygulamaya dahil etmiş ve hangi medya mecrasında reklam çizelgeleme yapılmasının daha ekonomik ve hedef kitlede maksimum kişiye ulaşılacağını tespit eden bir matematiksel model geliştirmiştir. Bu kapsamda, literatürde reklam çizelgeleme probleminde uygulama sahası eksikliği dikkate alınarak, Türkiye reklam endüstrisinin ana omurgasını oluşturan ve reklam üretiminde direkt ilişkili aktörler arasında yer alan medya ajansı uygulama sahası olarak seçilmiştir.

Türkiye’de reklamın üretiminden tüketiciye dek uzayan değer zincirinde, reklam verenler (ürün/hizmet sağlayıcıları), reklam ajansları (medya ajansları, yaratıcı ajanslar, doğrudan pazarlama ajansları vs.) ve reklam mecraları (TV kanalları (dizi/film yapım firmaları), sinema, radyo, basın (gazete/dergi), dijital vs.) kilit role sahiptir ve bunlar reklam endüstrini oluşturan kurum ve kuruluşlardır (Şekil 1). Bu endüstride dolaylı olarak birçok paydaş yer almakta ve reklam üretiminden tüketiciye kadar çeşitli roller oynamaktadırlar (Töre, 2011). Medya ajanslarının reklam faaliyetlerinin yürütülmesindeki etkili pozisyonu dikkate alınarak yapılan bu çalışma, literatürdeki çalışmalardan farkını ortaya koymaktadır. Ayrıca uygulama sahasına ek olarak, bu kadar çok paydaşı bulunan reklam faaliyetlerinin planlanmasındaki karmaşıklığın, objektif sonuçlar alınması amacıyla optimizasyon tekniği ile incelenmesi ve bir matematiksel model önerisi sunulması da literatüre katkı sağlar niteliktedir. Buna ek olarak, literatürde TV kanallarının reklam arası blokları çizelgelemesinde problemin çözümününün 13 kanal için yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmada ise, önerilen matematiksel model ile TV mecrasında 50 adet program verisi alınarak çözüm elde edilmiştir. Bu durum dikkate alındığında, iki farklı uzunluğa sahip reklam için 100 adet karar değişkeninin modelin çözümünde yer aldığı ve literatürde bilindiği kadarıyla bu karar değişkenine sahip modelin olmadığı tespit edilmiştir.

Şekil 1. Reklam değer zinciri (Töre, 2010, s. 8)

Reklam çizelgeleme problemlerinde atama çeşitleri iki türlü olabilir. İlk olarak, televizyon kanalları kendi bünyesinde yayınladığı programların reklam aralarını zaman periyotlarına bölerek bir satış optimizasyonu sağlaması gerçekleştirebilir (Ulucan ve Ülker, 2005; Çetin ve Esen, 2006; Makajić-Nikolić vd., 2011; Stanojevic vd., 2011; Villoria ve Salhi, 2015). İkinci olarak, medya planlama şirketlerinin televizyon kanallarına gönderdiği planların gerçekleştiği durumdur. Bu durum kanal tarafından o reklam planına uygun hareket edildiği varsayımı yapılarak bütçe anlaşması sağlanır (Zufryden, 1975; Bollapragada, Cheng, Phillips, Garbiras, Scholes, Gibbs ve Humphreville, 2002; Mihiotis ve Tsakiris, 2004; Bhattacharyaa, 2009; Sipahi, 2009; Huang ve Yang, 2013). Böyle bir reklam kampanyası çalışmasında planlama yapmadan önce tanımlanmış varsayımlar şu şekildedir (Mihiotis ve Tsakiris, 2004);

- TV kanallarındaki programlar nispeten sabittir. Bu nedenle medya verilerinin optimizasyonu için geçmiş verilerin kullanılmasına izin verilir.
- Bazı programların TRP'si yani izlenme oranı verisi mevcuttur. (TRP, gözlem anında TV programını izleyen hedef kitlenin yüzdesini temsil etmektedir.)
- TV programlarının CPP'si bellidir ve anlaşmalı kanallarda reklamın maliyeti TRP ile doğru orantılı olarak farklılık gösterecektir. Bunun sebebi en çok televizyon izlenen saatlerin izlenme oranlarına göre bölünmüş olmasıdır. Bu nedenle bütçe, izlenme oranlarına bağlı olarak değişkenlik gösterebilir.
- Günün en çok televizyon izlendiği saatleri izlenme oranlarına göre bölünerek üç kuşağa ayrılmıştır. Bu kuşaklar zaman dilimlerine göre isimlendirilmiştir. Altın Saatler (Prime Times, PTs) saat 20:00-22:59 arasını kapsar ve bu saatler televizyonun en çok izlendiği saatler olarak gözlemlenmiştir. Bu nedenle genellikle diziler, reality şovlar, tartışma programları bu saatlerde gösterime sunulur. PT' de yayınlanan programların herkese hitap ettiği görülür, verilecek reklamın farklı kitlelere ulaşması sağlanır. Bu da reklamın maliyetini TRP oranlarına bağlı olarak arttırmasına sebep olacaktır. Yoğun Olmayan Saatler (Off-Prime Times, OPTs) olarak adlandırılan kuşak 07:00-19:59 saatleri arasındaki zaman dilimidir. Sabah kuşağı olarak da adlandırılan kuşakta daha çok kadın, çocuk, gezi ve belgesel programlarının yayınladığı görülür. Evde vakit geçiren kişilerin hedef kitlesi olduğu durumlarda bu alandaki programlara reklam verilmesi doğru bir strateji olacaktır. OPT' da gösterilecek reklamın hedef kitlesi kısıtlı profile sahip kişiler olduğu için bu alanda reklam verilmesi oluşacak reklam maliyetlerini nispeten azaltacaktır. Diğer bir zaman dilimi OPT ve PT dışında kalan saatleri kapsayarak Geç Saatler (Late-Prime Times, LPTs) adını alır. Çoğunlukla program tekrarları ve gece yayın yapan programlar bu alanda gösterime girer. İzleyici sayısının düşük olması reklam maliyetinin az olmasına sebebiyet verecektir.
- Bu çalışmada daha çok izleyiciye ulaşmak amaçlandığı için LPT zaman kuşağındaki programlar dikkate alınmamıştır.

Çalışmada, medya planlama şirketlerinin, televizyon reklamı kampanyası için bu varsayımlar altında hazırlanan reklam çizelgelemesi problemi incelenmiş ve literatürde bu

problem için optimizasyon tekniklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda problemin analizi yapılarak bir matematiksel model önerisi sunulmuştur.

Tablo 1. Literatür taraması

Yazar, yayın yılı	Yöntem	Uygulama amacı	Uygulama alanı					
			TV	Radyo	Gazete	Dergi	Açık hava	Dijital
Zufryden, 1975	Sezgisel yönt.	Medya planlama	✓	✓	✓	✓		
Dyer vd., 1992	Analitik hiyerarşi prosesi (AHP)	Medya seçimi	✓	✓	✓	✓		
Belenky, 2001	Doğrusal olmayan prog.	Medya planlama ve kampanya verimliliği	✓	✓	✓	✓		
Bollapragada vd., 2002	Karışık tamsayılı prog.	Medya planlama	✓					
Mihiotis ve Tsakiris, 2004	Matematiksel prog.	Reklam çizelgeleme	✓					
Coulter ve Sarkis, 2005	Analitik ağ prosesi (ANP)	Medya seçimi	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Kwak vd., 2005	Karışık tamsayılı hedef prog.	Medya seçimi	✓	✓	✓	✓		✓
Ulucan ve Ülker, 2005	Karışık tamsayılı prog.	Reklam çizelgeleme	✓					
Çetin ve Esen, 2006	Tamsayılı doğrusal olmayan prog.	Medya planlama	✓					
Bhattacharyaa, 2009	Hedef prog.	Medya seçimi, Reklam çizelgeleme	✓		✓			
Sipahi, 2009	Metasezgisel yönt., simülasyon	Reklam çizelgeleme ve kampanya verimliliği	✓	✓	✓			
Makajić-Nikolić vd., 2011	0-1 tamsayılı prog.	Reklam çizelgeleme	✓					
Stanojevic vd., 2011	Hedef prog.	Reklam çizelgeleme	✓					
Huang ve Yang, 2013	Metasezgisel tabanlı matematiksel model	Reklam çizelgeleme	✓					
Banerjee, 2015	AHP	Medya seçimi	✓					✓
Alağaç vd., 2017	AHP, hedef prog.	Medya seçimi	✓		✓	✓	✓	✓

Yöntem

Sistem problemlerinin incelenmesiyle oluşturulan matematiksel modeller, bir amaç elde etmek için karar vermek istediğimiz değişkenlerden ve sistemdeki gereklilikler neticesinde ortaya çıkan kısıtlardan oluşmaktadır. Bu matematiksel modellerin amaç fonksiyonu değerlerinin optimal sonuca ulaşabilmesi sistem kısıtlarının sağlanması ile mümkün olabilmektedir. Sonlu sayıda seçenek kümesindeki seçenekler ile ilgili birçok kararın yap-yapma, evet-hayır gibi kesikli olması yüzünden tamsayı programlamalar sıklıkla kullanılır. Bu amaç için uygun çözümün bulunması yolunda geliştirilmiş yöntemlerde karar değişkenleri kesikli veya sürekli olarak sınıflandırılmaktadır. Bunlar tanım aralıklarında aldıkları değerlere göre değerlendirilirler. Kesikli karar değişkenleri tamsayı değerlerle ifade edilirken, sürekli karar değişkenleri ise bir aralıktaki tüm değerleri alabilen yani kesirli değerlerle de ifade edilebilen değişkenlerdir. Tüm karar değişkenlerinin tamsayı değerler alabildiği bir matematiksel programlama, tamsayı programlama modeli olarak isimlendirilir. Bu çalışmada reklam çizelgeleme problemi, tamsayı programlama modelinin yapısı dikkate alınarak bir matematiksel model önerisi sunulmuştur. Genel yapısıyla tamsayı programlama problemi şöyle gösterilebilir (Conforti, Cornuéjols ve Zambelli, 2014, s. 1);

- Parametreler;

$$a_{ij} = i, \text{ hedefin } j, \text{ karar değişkeni} \quad j = 1.2. \dots .n \quad i = 1.2. \dots .m$$

$$b_i = i, \text{ hedef için hedeflenen değer} \quad i = 1.2. \dots .m$$

- Karar değişkeni;

$$X_j = j, \text{ karar değişkeni} \quad j = 1.2. \dots .n$$

- Amaç fonksiyonu;

$$\min Z = \sum_{j=1}^n C_j * X_j \quad (1)$$

- Kısıtlar;

$$\sum_{j=1}^n a_{ij} * X_j \leq b_i \quad i = 1.2. \dots .m \quad (2)$$

- İşaret kısıtı;

$$X_j = 0.1.2. \dots \text{ tam sayısı} \quad j = 1.2. \dots .n$$

Bulgular

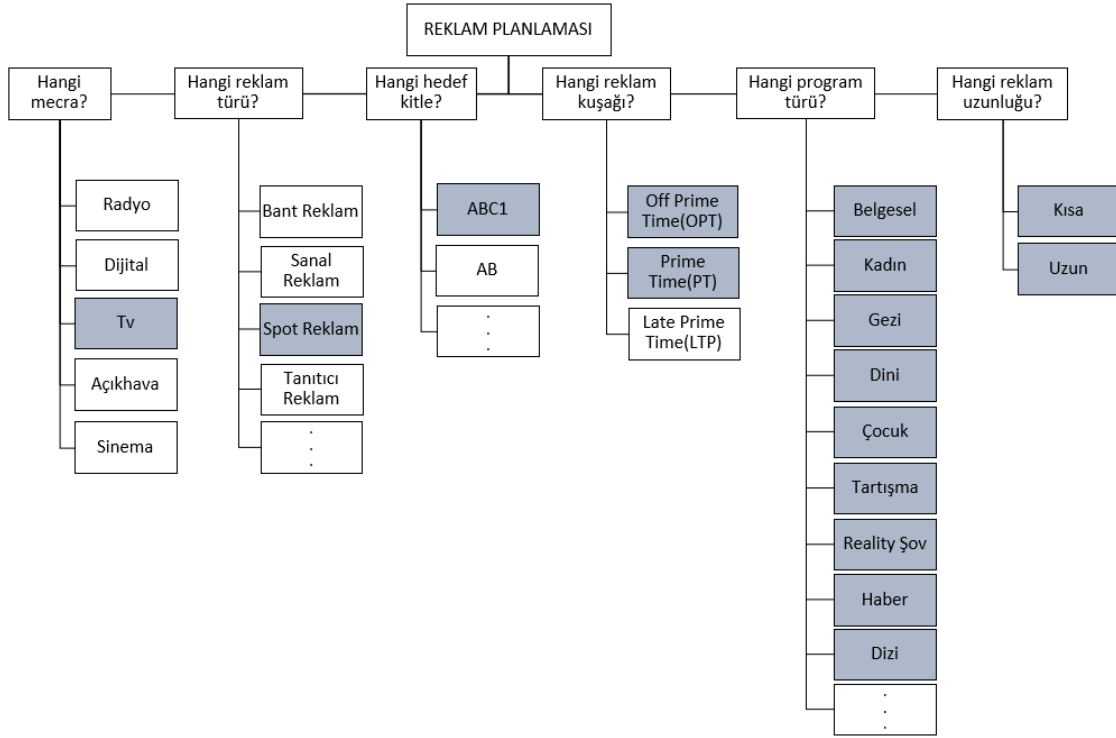
Uygulama

Uygulamanın yapıldığı medya ajansı, strateji ve medya planlama alanında hizmet veren özel bir medya ajansıdır. İş ortaklarının hizmet ve vaatleri doğrultusunda, hedef kitleye ulaşmayı, doğru mecraları tespit edip değerlendirmeyi, yöntemleri belirlemeyi ve maksimum düzeyde medya hizmeti vermeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada medya ajansının anlaşmış olduğu temizlik ürünü üreten bir firma için başta bütçe kısıtı ve diğer kısıtlar dahilinde istedikleri hedef kitleye ulaşmaları yolunda TV reklam çizelgeleme problemi ele alınmıştır.

Çalışma Şekil 2’de verilen şemanın koyu renkli alanlarında belirtildiği gibi yapılacak reklam planı TV programlarında spot reklam olarak verilecektir. Hedef kitle olarak reyting ölçüm gruplarından, ABC1 grubu (hanelerin alım gücü ve eğitim durumlarının yüksek olan grup) dikkate alınmıştır ve günün hangi reklam kuşağındaki programında, hangi program türünde ve hangi reklam uzunluğunda (kısa ve uzun versiyon) kaç adet reklam verileceğine müşteri talebi doğrultusunda oluşan kısıtlar altında ayrı ayrı karar verilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamlı hedeflere ulaşmak için matematiksel modelin önceden belirlenmiş varsayımlar altında ele alınması gerekmektedir. Reklam çizelgeleme problemi için varsayımlar şu şekildedir;

- İzlenme oranları reklam uzunluğuna göre farklılık göstermemektedir.
- Aynı programda, birden fazla ve farklı uzunlukta reklam gösterime girebilir.
- Programların günün hangi saatinde yayınlandığı dikkate alınmamıştır.
- Kısa reklam (5s) versiyonunun, uzun reklam (10s) versiyonundan önce yayına girmemesi dikkate alınmamıştır.
- Reklam versiyonları art arda gösterime girebilir. Örneğin bir programa hem uzun hem kısa versiyon reklam veya iki tane kısa/uzun reklam versiyonları atanabilir.

Şekil 2. Reklam planlaması şeması

Medya ajansının anlaşmış olduğu temizlik ürünü için reklam çizelgelemesi 1 haftalık zaman periyodu için yapılmıştır. İşletmenin yapılmak istenen reklam kampanyasında ulaşmak istediği hedef kitle kadınlar ve akşam evde vakit geçiren kişi profillerinden oluşmaktadır. Bu nedenle programların toplam izlenme oranı verilerinde, eğitim seviyesi ve sosyo-ekonomik durumu göz önüne alan reyting ölçümleri gruplarından ABC1 ölçüm verileri dikkate alınacaktır. Programlara ait modelde kullanılacak veriler şu şekildedir;

- Anlaşmalı programların hangi gün yayınlandığı ve hangi türe ait olduğu
- Programın hangi gösterim kuşağında bulunduğu
- Programlara ait olan izlenme oranları
- Programların reyting başına düşen maliyeti
- 1 haftalık planlama için ayrılan bütçe
- Reklam uzunluğu

Bu veriler medya ajansı tarafından geçmiş yapılan TV medya planlarından elde edilmiştir. Bu veriler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Medya ajansının geçmiş verileri

Program Kodu	Günler	Program Türü	Gösterim Kuşağı	TRP (%)	CPP (TL)	Program Kodu	Günler	Program Türü	Gösterim Kuşağı	TRP (%)	CPP (TL)
P1	Perşembe	Belgesel	OPT	1,15	9	P26	Pazar	Tartışma	PT	5	50
P2	Salı	Belgesel	OPT	1,16	9	P27	Salı	Tartışma	PT	3,2	50
P3	Salı	Belgesel	OPT	1,15	9	P28	Çarşamba	Tartışma	PT	3,1	52
P4	Çarşamba	Belgesel	OPT	1,15	9	P29	Salı	Tartışma	PT	3,4	50
P5	Çarşamba	Çocuk	OPT	0,5	10	P30	Salı	Tartışma	PT	4,1	50
P6	Pazar	Çocuk	OPT	0,5	10	P31	Cuma	Reality Şov	PT	7,19	190
P7	Pazar	Çocuk	OPT	0,5	10	P32	Perşembe	Reality Şov	PT	9,2	180
P8	Cumartesi	Çocuk	OPT	0,5	10	P33	Pazartesi	Reality Şov	PT	5,46	140
P9	Salı	Dini	OPT	0,5	8	P34	Pazartesi	Reality Şov	PT	6,48	152
P10	Perşembe	Dini	OPT	0,5	8	P35	Salı	Reality Şov	PT	5,65	130
P11	Cuma	Eğlence	OPT	1,2	45	P36	Perşembe	Haber	PT	6,09	95
P12	Pazartesi	Eğlence	OPT	1,21	45	P37	Cuma	Haber	PT	7,21	185
P13	Çarşamba	Gezi	OPT	1,13	35	P38	Cumartesi	Haber	PT	8,26	195
P14	Perşembe	Gezi	OPT	0,9	25	P39	Pazar	Haber	PT	4,56	100
P15	Salı	Kadın	OPT	2,7	45	P40	Çarşamba	Haber	PT	5,84	92
P16	Çarşamba	Kadın	OPT	2,5	50	P41	Pazartesi	Dizi	PT	8,5	140
P17	Perşembe	Kadın	OPT	2,3	52	P42	Pazartesi	Dizi	PT	9,15	190
P18	Pazar	Kadın	OPT	1,9	42	P43	Cumartesi	Dizi	PT	8,45	185
P19	Cumartesi	Müzik	OPT	0,5	15	P44	Salı	Dizi	PT	7,65	155
P20	Cumartesi	Magazin	OPT	0,9	30	P45	Salı	Dizi	PT	5,3	175
P21	Perşembe	Magazin	OPT	1,11	32	P46	Çarşamba	Dizi	PT	6,42	156
P22	Salı	Magazin	OPT	1,13	30	P47	Çarşamba	Dizi	PT	7,12	125
P23	Cuma	Yemek	OPT	0,48	47	P48	Perşembe	Dizi	PT	4,14	130
P24	Salı	Yemek	OPT	0,45	47	P49	Cumartesi	Dizi	PT	3,15	120
P25	Cuma	Yemek	OPT	0,48	47	P50	Pazartesi	Dizi	PT	3,56	110

Matematiksel model.• Problemin parametreleri

i : program indeksi $i=1,2,\dots,50$

trp_i : i . programın hedef rating oranı \forall_i

cpp_i : i . programda rating başına düşen maliyet \forall_i

• Karar değişkenleri

$x_i = i$, programda yayınlanacak uzun reklam sayısı \forall_i

$y_i = i$, programda yayınlanacak kısa reklam sayısı \forall_i

• Amaç fonksiyonu

Yapılan reklam çizelgelemesi sonucunda maksimum izleyici oranını elde etmek amaçlanmıştır.

$$\max Z = \sum_{i=1}^{50} trp_i * (x_i + y_i) \quad (3)$$

• Kısıtlar

1. Kısıt: Bütçe kısıtıdır. Bütçe modelde parametre olarak alınmıştır. (bütçe=60.000 TL)

$$\sum_{i=1}^{50} cpp_i * trp_i * (10 * x_i + 5 * y_i) \leq 60,000 \quad (4)$$

2. Kısıt: TRP en düşük/alt sınır 0,5 olarak (en düşük TRP' ye sahip programın TRP' si) belirlenmiştir.

$$\sum_{i=1}^{50} trp_i * (x_i + y_i) \geq 0.5 \quad (5)$$

3. Kısıt: Her programda verilen uzun reklam sayısı en fazla 1 olmalıdır.

$$x_i \leq 1 \quad \forall_i \quad (6)$$

4. Kısıt: Her programda verilen kısa reklam sayısı en fazla 2 olmalıdır.

$$y_i \leq 2 \quad \forall_i \quad (7)$$

5. Kısıt: Akşam kuşağında (PT) yayınlanacak uzun reklam sayısı gündüz kuşağında (OPT) yayınlanacak uzun reklam sayısının 1/4 'ü kadar olmalıdır.

$$0.75 * \sum_{i=1}^{25} x_i = \sum_{i=26}^{50} x_i \quad (8)$$

6. Kısıt: Akşam kuşağında (PT) yayınlanacak kısa reklam sayısı gündüz kuşağında (OPT) yayınlanacak kısa reklam sayısının 1/4 'ü kadar olmalıdır.

$$0.75 * \sum_{i=1}^{25} y_i = \sum_{i=26}^{50} y_i \quad (9)$$

7. Kısıt: 15, 16, 17, 18 numaralı kadın programlarında uzun reklam 1 defa, kısa reklam 2 defa gösterilmelidir.

$$x_i = 1 \quad i = 15.16.17.18 \quad (10)$$

$$y_i = 2 \quad i = 15.16.17.18 \quad (11)$$

8. Kısıt: Karar değişkenleri işaret kısıtıdır.

$$x_i \geq 0 \text{ ve tam sayı} \quad \forall_i \quad (12)$$

$$y_i \geq 0 \text{ ve tam sayı} \quad \forall_i \quad (13)$$

Modelin çözümünde "Intel ® Core (TM) i7-6700HQ CPU@2.60GHz" işlemcisi, 16 GB belleği ve Windows 10 işletim sistemine sahip bilgisayar ve IBM ILOG CPLEX Optimization Studio 12.6.2 paket programı kullanılmıştır. Sonuç olarak modelin amaç fonksiyonunda, izlenme oranı 162,66 olarak hesaplanmıştır. Buna ek olarak toplam reklam maliyetinin (18.115,90 + 41.835,90 = 59.951,80 TL) bütçe sınırını aşmadığı tespit edilmiştir. Çözüm sonuçları değerlendirildiğinde, hangi programa, hangi reklam uzunluğunda, hangi gösterim kuşağında, kaç adet reklam atandığı ve bunların maliyetleri sırasıyla Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'te gösterilmiştir. 1 haftalık zaman periyodunda hangi uzunlukta reklamın, hangi gün ve hangi programlarda gösterime girdiği Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 3. Uzun reklamın yayınlandığı programlar için çözüm sonuçları

Program Kodu	Gösterim Kuşağı	Reklam Süresi (s)	Adet	TRP (%)	CPP (TL)	Maliyet (TL)
P1	OPT	10	1	1,15	9	103,50
P2	OPT	10	1	1,16	9	104,40
P3	OPT	10	1	1,15	9	103,50
P4	OPT	10	1	1,15	9	103,50
P15	OPT	10	1	2,7	45	1.215,00
P16	OPT	10	1	2,5	50	1.250,00
P17	OPT	10	1	2,3	52	1.196,00
P18	OPT	10	1	1,9	42	798,00
P26	PT	10	1	5	50	2.500,00
P27	PT	10	1	3,2	50	1.600,00
P28	PT	10	1	3,1	52	1.612,00
P29	PT	10	1	3,4	50	1.700,00
P30	PT	10	1	4,1	50	2.050,00
P49	PT	10	1	3,15	120	3.780,00
Toplam						18.115,90

OPT (Off-prime time): 07:00-19:59 (gündüz kuşağı) arasındaki TV programları

PT (Prime time): 20:00-22:59 (akşam kuşağı) arasındaki TV programları

TRP: TV programının gözlem anındaki izleyen hedef kitlesinin yüzdesini temsil etmektedir.

CPP: TV programlarının rating başına düşen maliyeti

Maliyet: Reklam süresi x TRP x CPP

Tablo 4. Kısa reklamın yayımlandığı programlar için çözüm sonuçları

Program Kodu	Gösterim Kuşağı	Reklam Süresi (s)	Adet	TRP (%)	CPP (TL)	Maliyet (TL)
P1	OPT	5	2	1,15	9	103,50
P2	OPT	5	2	1,16	9	104,40
P3	OPT	5	2	1,15	9	103,50
P4	OPT	5	2	1,15	9	103,50
P9	OPT	5	2	0,5	8	40,00
P10	OPT	5	2	0,5	8	40,00
P13	OPT	5	2	1,13	35	395,50
P14	OPT	5	2	0,9	25	225,00
P15	OPT	5	2	2,7	45	1.215,00
P16	OPT	5	2	2,5	50	1.250,00
P17	OPT	5	2	2,3	52	1.196,00
P18	OPT	5	2	1,9	42	798,00
P21	OPT	5	2	1,11	32	355,20
P22	OPT	5	2	1,13	30	339,00
P26	PT	5	2	5	50	2.500,00
P27	PT	5	2	3,2	50	1.600,00
P28	PT	5	2	3,1	52	1.612,00
P29	PT	5	2	3,4	50	1.700,00
P30	PT	5	2	4,1	50	2.050,00
P36	PT	5	2	6,09	95	5.785,50
P39	PT	5	2	4,56	100	4.560,00
P40	PT	5	2	5,84	92	5.372,80
P48	PT	5	1	4,14	130	2.691,00
P49	PT	5	2	3,15	120	3.780,00
P50	PT	5	2	3,56	110	3.916,00
Toplam						41.835,90

OPT (Off-prime time): 07:00-19:59 (gündüz kuşağı) arasındaki TV programları

PT (Prime time): 20:00-22:59 (akşam kuşağı) arasındaki TV programları

TRP: TV programının gözlem anındaki izleyen hedef kitlesinin yüzdesini temsil etmektedir.

CPP: TV programlarının rating başına düşen maliyeti

Maliyet: Reklam süresi x TRP x CPP

Tablo 5. Gösterim kuşaklarına ve reklam türlerine göre reklam sayıları

Gösterim Kuşağı	Kısa Reklam (5s)	Uzun Reklam (10s)
Gündüz (OPT)	14	8
Akşam (PT)	11	6
Toplam	25	14

OPT (Off-prime time): 07:00-19:59 (gündüz kuşağı) arasındaki TV programları

PT (Prime time): 20:00-22:59 (akşam kuşağı) arasındaki TV programları

Mevcut durumda çizelgeler MS Excel programı kullanılarak yapılmakta iken önerilen tamsayı matematiksel programlama modeli ile 50 adet TV programına ait veri için 100 adet karar değişkeni ve 212 adet kısıt ile 2 saniyeden daha az bir sürede çözüm gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak mevcut bütçenin neredeyse tamamı kullanılarak, müşteri isteklerini karşılayacak

şekilde optimal çizelge hazırlanmıştır. Bu çizelgenin mevcut durum ile karşılaştırılması Tablo 7'de sunulmuştur. Karşılaştırmalar sonucunda, TRP oranındaki %16,25'lik artışın bütçe aşımına sebebiyet vermediği gözlemlenmiştir. Aynı zamanda TV programlarında gösterime giren reklam sayısı, mevcut durumdan daha fazla olmasıyla da bütçede bir artışa neden olmamıştır. Ayrıca Tablo 5'e göre reklamın gösterime girdiği kuşaklar arasındaki oranın korunması da modelin müşteri açısından özelleştirilebilirliğini artırmıştır. Sunulan model ile çok kısa bir sürede karar vericiye maksimum izlenme oranı ile işletmeler için en uygun reklam çizelgesinin belirlenmesi imkânı sağlanmıştır.

Tablo 6. Haftalık optimal reklam çizelgesi

Uzun Reklam	Haftalık TV reklam çizelgesi							
Kısa Reklam								
Gün / Reklam Kuşağı	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar	
Gündüz kuşağı (OPT)		P2	P3	P16	P4	P1	P17	P18
		P2	P3	P16	P4	P1	P17	P18
		P2	P3	P16	P4	P1	P17	P18
		P15	P9	P13		P10	P21	P26
		P15	P9	P13		P10	P21	P26
		P15	P22			P14		P26
Akşam kuşağı (PT)	P50	P27	P29	P28		P48		P49
	P50	P27	P29	P28		P48		P49
		P27	P29	P28				P49
		P30		P40				
		P30		P40				
		P30						

Tablo 7. Mevcut durum ile optimal sonucun karşılaştırılması

	Mevcut	Optimal
Kullanılan bütçe (TL)	60.000	59.951,80
Toplam TRP	140,20	162,66
Gösterime giren uzun reklam adedi	19	14
Uzun reklam için harcanan bütçe (TL)	25.698,25	18.115,90
Gösterime giren kısa reklam adedi	15	25
Kısa reklam için harcanan bütçe (TL)	34.301,75	41.835,90

Sonuçlar ve Öneriler

Yapılan çalışmada, medya planlama sektörünün spesifik özelliklerinin göz önünde bulundurulduğu özel bir medya ajansında reklam çizelgeleme problemi ele alınmıştır. Bir temizlik firmasının, TV mecrasında potansiyel müşterilerine ulaşmak için yapacağı reklam tanıtımlarının optimal çizelgelemesi hazırlanmıştır. Çizelgeleme için müşteri istekleri ve belirlenen bütçe dahilinde esnek bir matematiksel model sunulmuştur.

Önerilen matematiksel model ile medya planlama ve satın alma sürecinde, reklam kampanyası verimliliği için medya planlamacıların sezgisel ve kişisel tercihleriyle hazırlanmış geçmiş planlardaki veriler kullanılmıştır. Buna göre, TV mecrası için 50 adet program verisi alınarak çözüm elde edilmiştir. Bu durum dikkate alındığında, iki farklı uzunluğa sahip reklam için 100 adet karar değişkeninin modelin çözümünde yer aldığı ve literatürde bilindiği kadarıyla bu sayıda karar değişkenine sahip modelin olmadığı tespit edilmiştir.

Mevcut medya planlarında, istenilen TRP oranının sağlanması için sadece bütçe kısıtı dikkate alınırken önerilen model ile TRP oranının en büyüklenmesi amacıyla, PT ve OPT'de gösterime girecek olan reklam tanıtımlarının belli bir oran gözetilerek yayınlanması sağlanmıştır. Bu durum uzun ve kısa reklam versiyonlarının arasındaki gösterim oranını da dengeli tutmuştur. Böylece hem gösterim kuşakları hem de reklam uzunluklarının bütçeyi etkilemeyecek şekilde optimal dengelenmesi, maksimum TRP'ye ulaşmada önemli bir etken olmuştur.

Çalışmanın bir diğer önemli sonucu ise, matematiksel model ile hazırlanan optimal çizelgenin, müşteri isteklerini göz önünde bulunduran planlamalar olması, daha hızlı sonuç verebilmesi, karar verme sürecini hızlandırması ve böylece reklam kampanyasındaki verimliliğin artmasına olanak sağladığı gerçeğidir. Ayrıca geçmiş çizelgeler ile karşılaştırıldığında önerilen matematiksel modelin %16,25 oranında hedef kitlede maksimum kişi sayısına ulaşılabilirdiği görülmüştür. Bu çalışma ile medya planlamalarında karar verme sürecinin daha tutarlı ve kişisel tercihlerden uzak olması sağlanarak optimum sonucu yakalamak kolaylaşmıştır.

Önerilen modelin, farklı reklam uzunluklarında, farklı bütçe ve özel kısıtlar dahilinde değerlendirilmesi yapılarak, kullanılabilirliği test edilebilir. Sadece TV programlarında gösterime girecek olan spot reklam türünün dışında bant reklam, tanıtıcı reklam, sanal reklam gibi reklam türlerine göre spesifik kısıtlar eklenerek model esnetilebilir. Ayrıca reklam tanıtımlarının içeriği söz konusu olduğunda kısa reklamın uzun reklamdan önce gösterilmemesi modele dahil edilebilir. Buna ek olarak TV programlarının reklam bloklarındaki izlenme oranları dikkate alınarak çizelgelenmeler hazırlanabilir.

Kaynakça

- Alaei, R. ve Ghassemi-Tari, F. (2012). Development of a genetic algorithm for advertising time allocation problems. *Journal of Industrial and Systems Engineering*, 4(4), 245–255.
- Alağaç, H. M., Bedir, N., Mermi, Ö. S., Kızıldaş, Ş. ve Eren, T. (2016). *Ana Haber Bültenlerinin AHP-TOPSIS ile Değerlendirilmesi*. 2. Uluslararası Medya Çalışmaları Kongresi, 20-23.
- Alağaç, H. M., Kızıldaş, Ş., Mermi, Ö. S., Eren, T. ve Hamurcu, M. (2017). *Analitik Hiyerarşi Prosesi ve Hedef Programlama Yöntemi ile Reklam Stratejisi Seçimi: Mobilya Firması Örneği*. 5th International Symposium on Innovative Technologies in Engineering and Science. Azerbaijan University of Architecture and Construction, Baku, Azerbaycan, 29 Aralık- 1 Ocak.
- Alağaç, H. M., Mermi, Ö. S., Kızıldaş, Ş., Eren, T. ve Selvi, Ö. (2018) Ana haber bültenlerinde yayınlanacak haberlerin seçimi için kriterlerin ve kriter ağırlıklarının belirlenmesi. *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Altınbaşak, İ. ve Karaca, E. S. (2009). İnternet reklamcılığı ve internet reklamı ölçülmesi üzerine bir uygulama. *Ege Academic Review*, 9(2), 463-487.
- Altunay, H. ve Eren, T. (2017). Ders programı çizelgeleme problemi için bir literatür taraması. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*. 23(1), 55-70.
- Banerjee, S. (2015). Prioritizing decision alternatives for social media planning. *Indian Journal of Science and Technology*. 8(S4), 293-298.
- Belenky, A. S. (2001). An approach to planning an advertising campaign of goods and services. *Computers and Mathematics with Applications*, 42(6), 993–1008.
- Bhattacharyaa, U. K. (2009). A chance constraints goal programming model for the advertising planning problem. *European Journal of Operational Research*, 192(2), 382- 395.
- Bollapragada, S., Cheng, H., Phillips, M., Garbiras, M., Scholes, M., Gibbs, T. ve Humphreville, M. (2002). NBC's optimization systems increase revenues and productivity. *Interfaces*, 32(1), 47-60.
- Cannon, M. E. (1999). *An integrated method for optimizing advertisement plans*. LLC Audience Analytics.
- Conforti, M., Cornuéjols, G. ve Zambelli, G. (2014). *Integer programming*. Springer: International Publishing.
- Coulter, K. ve Sarkis, J. (2005). Development of a media selection model using the analytic network process. *International Journal of Advertising*. 24(2), 193-215.
- Çetin, E. ve Esen, S.T. (2006). A weapon–target assignment approach to media allocation. *Applied Mathematics and Computation*, 175(2), 1266-1275.
- Dyer R. F., Forman E. H. ve Mustafa M. A. (1992). Decision support for media selection using the analytic hierarchy process. *Journal of Advertising*. 20(1), 59-72.
- Eren, T. ve Güner, E. (2002). Tek ve paralel makineli problemlerde çok ölçütlü çizelgeleme problemleri için bir literatür taraması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 17(4), 37-69.
- Eren, T. ve Güner, E. (2004). Çok ölçütlü akış tipi çizelgeleme problemleri için bir literatür taraması. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 10(1), 19-30.
- Fırat, A. ve Kömürcüoğlu, F. (2016). Etkili bir reklam için nöropazarlama. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 17(38), 25-46.
- Fleming, P. J. ve Pashkevich, M. A. (2007). Optimal advertising campaign generation for multiple brands using MOGA. *IEEE Transactions on Systems, Man and Cybernetics, Part C (Applications and Reviews)*, 37(6), 1190–1201.

- Ghassemi-Tari F. ve Alaei, R. (2013). Scheduling TV commercials using genetic algorithms. *International Journal of Production Research*. 51(16), 4921–4929.
- Gür, Ş. ve Eren, T. (2018). Application of operational research techniques in operating room scheduling problems: Literature overview. *Journal of Healthcare Engineering*.
- Gür, Ş. ve Eren, T. (2018). Scheduling and planning in service systems with goal programming: Literature review. *Mathematics*. 6(11), 265.
- Güneş, S. S. ve Aydın, Ö. K. (2016). Tüketim kültürü çerçevesinde lüks yaşam tarzlarının dekorasyon dergilerindeki reklamlarda sunumu: Home art dekorasyon dergisi örneği. *Journal of Yasar University*. 11(43), 220-239.
- Gözener, B. ve Sayılı, M. (2015). An assessment for soft drink consumption of individuals in centre town of Ankara province. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science And Technology*. 3(6), 453-458.
- Hackley, C. E. (1998). Social constructionism and research in marketing and advertising. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 1(3), 125-31.
- Huang R. H. ve Yang, C. L. (2013). Optimal planning of advertising scheduling. *Journal of Statistics and Management Systems*, 16(6), 363-380
- Kızıldaş, Ş., Mermi, Ö. S., Alağaç, H. M., Bedir, N. ve Eren, T. (2017). Ana haber bültenlerinin çok kriterli karar verme yöntemleriyle değerlendirilmesi. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 8(15).
- Kiremitçioğlu, M. (2012). *Teknolojik içerikli televizyon reklamlarının tüketici davranışı üzerine etkisi: Akdeniz üniversitesi örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kwak N.K., Lee C. W. ve Kim J.H. (2005). An MCDM model for media selection in the dual consumer/industrial market. *European Journal of Operational Research*. 166(1), 255–265.
- Makajić-Nikolić, D., Kostü-Stankovic, M. ve Vlastelica-Bakic, T. (2011). *Modelling advertising scheduling to improve media planning*. Proceedings of the 1st International Symposium and 10th Balkan Conference on Operational Research. University of Macedonia Thessaloniki, Greece, 22-24 Eylül.
- Mihiotis, A. ve Tsakiris, I. (2004). A mathematical programming study of advertising allocation problem. *Applied Mathematics and Computation*, 148(2), 373-379.
- Özcan, E., Özder, E. H. ve Eren, T. (2018). The security staff scheduling problem with goal programming approach. *Journal of Trends in the Development of Machinery and Associated Technology*. 21(1), 85-88.
- Pickton D. ve Broderick A. (2001). *Integrated marketing communications*(6. Baskı). England: Prentice Hall
- Reklamcılar Derneği (2019). Türkiye tahmini medya ve reklam yatırımları 2019 ilk 6 ay raporu. https://www.iabturkiye.org/UploadFiles/Adex/Website_RD_Medya%20ve%20Reklam%20Yatirimlari%202019%20Raporu_6Ay2592019153549.pdf İndirilme Tarihi: 31.03.2020
- Sayılı, M. (2013). Tokat ilinde tüketicilerin arı ürünleri tüketim durumları ve alışkanlıkları. *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 13(1), 16-22.
- Sipahi, S. (2009). Belirsizlik koşulları altında medya planlama: simülasyon temelli alternatif bir optimizasyon modeli. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(30), 224-234.
- Sissors, J., Baron, R. ve Ephorn, E. (2002). *Advertising media planning*. Portland: McGraw-Hill.
- Stanojevic, M., Svitlica, N. ve Makajić-Nikolić, D. (2011). *Optimization of media plan efficiency*. Proceedings of the 1st International Symposium and 10th Balkan Conference on Operational Research. University of Macedonia Thessaloniki, Greece, 22-24 Eylül.

- Töre, E.Ö. (2010). İstanbul'da kültür ekonomisini döndüren çarklardan biri: Reklam endüstrisi, temel yapısal özellikler, fırsat ve tehditler, politika önerileri sektörel araştırma raporu. *İstanbul Kültür Mirası ve Kültür Ekonomisi Envanteri*. İstanbul.
- Töre, E.Ö. (2011). Türkiye'de reklam endüstrisi değer zinciri ve temel göstergeler. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 1(2), 34-42.
- Ulucan A. ve Ülker, O. (2005). Televizyon kanallarında reklam çizelgelemesi: karışık tamsayılı programlama uygulaması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 221-233
- Villoria A.G. ve Salhi, S. (2015). Scheduling commercial advertisements for television. *International Journal of Production Research*. 53(4), 1198-1215.
- Yıldız, Y., Çetinöz, F., Kaplan, Y. ve Türkmen, M. (2007). TV reklamlarında spor imajının kullanılması ve tüketici davranışları üzerine etkisi. *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri*, 2(1), 5-13.
- Yılmaz, M. ve Can, M. Y. E. (2013). Billboard reklamlarında tüketicilerin demografik değişkenleriyle satın alma kararı arasındaki ilişki. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 140-162.
- Zufryden, F. S., (1975). Media scheduling and solution approaches. *Palgrave Macmillan Journals on behalf of the Operational Research Society*, 26(2), 283-295.

MEVLÂNA DÜŞÜNCESİNDE FELSEFE ve HAKİKAT¹

Gülşen YAYLI²

Öz

Doğal olarak insan kendi varlığını, içinde yaşadığı alemi ve Yaratıcıyı bilmek ister. Bu arzusu ise insan hakikat arayışına yönelir. İnsan beden ve ruhtan oluşan düalist bir yapıya sahiptir. Bu düalist yapı hakikat arayışında belirleyici unsur olarak işlev kazanır: Hakikate ulaşmak akıl aracılığıyla mı, gönül aracılığıyla mı mümkündür? Bu çerçevede çalışma hakikat arayışında Mevlâna'nın akla ve gönle tanıdığı işlevin mahiyetinin tespitini amaçlamaktadır.

Beden insanın maddi varlığını temsil eder ve rehberi de akıldır. Ruh ise manevi varlığını temsil eder ve rehberi de gönüldür. Mevlâna'ya göre ruh daima Hakk'a ulaşma arzusu içindedir. Son derece önemli bir yeti olmasını onaylasa da Mevlâna, hakikat arayışında aklın tek başına yetersizliğini vurgulayarak işlevini sınırlandırır. İlahi hakikate ulaşmak sonsuz bir duyuş ve his olan aşkla mümkündür. Bu aşkın ve ilahi tecellilerin mekânı ise gönüldür. Bu sebeple hakikat arayışında gönül, temel unsurdur.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Hakikat, Akıl, Gönül.

Philosophy and Truth in Mevlâna's Thought

Abstract

You Human beings inevitably want to know its own existence, universe they live in and the Creator. This desire leads them search for the truth. A human being has a dualist structure composed of body and spirit. This dualist structure has been functioning as the determinant factor of the search for the truth: is it possible to get the truth by reason or by hearth? In this context this essay aims to find out the function of reason and hearth in the search of truth in Mevlâna's thought.

Body represents physical aspect of humans and its guide is reason. Spirit represents the spiritual aspects of humans and its guide is hearth. For Mevlâna spirit always desires to reach God. Although he admits that reason is a very important ability, he restricts the function of reason in the search of truth. Human can only reach the divine truth by divine love. Hearth is where this love and divine reflection occur. So hearth is the main factor in the search of truth.

Keywords: Mevlâna, Truth, Reason, Hearth

¹Bu çalışma Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ABD'nda Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu'nun danışmanlığında 2010 yılında tamamlanan "Mevlana'da Felsefe ve Felsefi Yaklaşım" isimli tezden türetilmiştir.

² Öğr. Gör, Kırıkkale Üniversitesi Yabancı diller Yüksekokulu, E-posta: gulsenyayli@kku.edu.tr

Giriş

Felsefe bir etkinlik veya kavram olarak içinde bulunulan çağın zihniyet yapısına göre farklı biçimlerde tanımlanmıştır. İlk çağlarda felsefe etkinliği gerçekliğin doğasını anlayabilmek, ilk nedenleri, ilkeleri keşfetmek biçiminde tanımlanmaktaydı. Orta çağlara gelindiğinde Batı dünyasında Augustinus ile beraber felsefe mistik bir boyutta değerlendirilerek, Tanrıyı bilmek, ona inanmanın önemini anlamak ve kavramaya çalışmak anlamında bir etkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaçağ sonrasında Descartes ile birlikte felsefe doğru bilgiye ulaşma çabası olarak betimlenmeye başlanmıştır (Gökberk, 1966, s. 152-165). Belirtilen bu bakış açıları felsefenin insanın bilme isteğinin sonucunda ortaya çıkan bir etkinlik olduğunu göstermektedir. İnsan bilme isteğini tatmin etmek için elbette en değerli hazinesi olan aklını kullanacaktır. Bu açıdan felsefi etkinliğin temelinde akıl bulunmaktadır.

Hakikatin bilgisine, doğru bilgiye ulaşmada aklın, geleneklerin veya dinsel bilginin öncelenmesi açısından felsefi tavır değişmekte farklı düşünce tarzları ortaya çıkmaktadır. Tarihsel olarak bazı dönemlerde hakikate ulaşma amacıyla felsefe akli öncelerken aynı dönemde gelenekleri veya dini önceleyen bakış açılarının ortaya çıktığı durumlarda felsefeye karşı olumsuz tutumlar, reddiyeler söz konusu olmuştur. Bu açıdan ya felsefi düşünce biçimi akli öncelenecek biçimde dönüştürülmüş ya da akli önceleyen felsefi düşünceler eksik olarak nitelendirilmiştir.

Hıristiyan orta çağında uzun bir süre akli önceleyen ilkçağ düşünceleri yok sayılarak felsefe Tanrı inancına ulaşmada yardımcı bir araç olarak işletilmiştir. İnsan “ne”liği hakkında soru sorabilen yegane varlık olduğundan insan “ne”liği hakkında yapılan dinsel, geleneksel veya hakim otorite tarafından yapılan açıklamalar ikna edici yada yeterli olmadığında insanın sığınabileceği tek liman kendi aklı olmaktadır. Bazı durumlarda filozoflar akıl olmadan imanın olamayacağını ifade ederek aklın önemini vurgularken aslında imanın akıl yoluyla güçlendirilmesini, iman ile akıl arasında bir denge oluşturulması amacını taşımışlardır. Bu açıdan Farabi dinin ve felsefenin amacının bir olduğunu belirterek, bu amacın insanı en yüce mutluluğa ve saadete ulaştırmak olduğunu belirtirken ifade edilen saadet ve mutluluğun bedensel arzuların tatmini biçiminde olmadığını, aklın ve akla göre yaşamanın sağlayacağı bilgelik ve ahlaki olgunluk düzeyi ile kazanılacağını vurgulamaktadır (Çilingir, 2009, s. 77).

Felsefe ve dinin uzlaştırılması noktasında İslam dünyasında Farabi’den sonra İbn Sina’nın düşünceleri de dikkat çekicidir. İbn Sina felsefenin insanın akli ve ahlaki yetkinleşmesindeki önemine vurgu yapmakta ve böylece toplum olarak yaşamak için ihtiyaç duyduğu -insan üstü meziyete sahip peygamber tarafından bildirilen-adalet ve düzenin ilkelerini kavrayabileceğini düşünmektedir (İbn Sina, 2004, s. 2).

Gazali ile birlikte İslam dünyasında felsefi düşünceye yaklaşım değişmeye başlamıştır. Gazali akıl ile elde edilen verilerin, bilgilerin güvenilir bir tarafının olmadığını çünkü duyularımızın bizi yanıltabileceğini, rüya gören bir insanın rüya halinde iken o hali gerçeklik olarak görmesi ve uyandığında tüm gerçekliğin değişmesi durumuyla örneklendirerek

açıklamaktadır (Gazali, 1997, s. 105-108). Gazali kendinden önceki felsefi düşünce tarzlarının aklın temel alınmasından dolayı yeterli olmadığını belirtmiş ve bu doğrultuda ileri sürdüğü fikirlerle kendinden sonraki düşünce hayatını, felsefeye karşı İslam dünyasındaki tutumu önemli ölçüde etkilemiş, belirlemiştir. Gazali, yaşadığı dönemden çok daha önceleri başlamış olan tasavvuf geleneğinin etkisi ile görünen veya görünmeyen tüm alemlerin bilgisinin ancak peygamberin kılavuzluğu ile anlaşılabilirliğini düşünmektedir. Böylece tasavvufi düşünce hakikat arayışında Gazali sonrası İslam dünyasında en etkin yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mevlâna'nın Felsefeye Bakışı ve Hakikate Ulaşma Yöntemi

Aklı düşünme, algılama ve anlamlandırma kuvveti olarak insanın en temel yetisi gören Mevlâna bu aklın sınırlı olduğunu ve dünyevi işlerde kullanılabileceğini fakat hakikatin keşfedilmesinde tek başına işlevsel olamayacağını düşünmektedir. Mevlâna bu noktada gerçek bilgi arayışında felsefecilerin aklı sınırsız olarak görmelerinin onları hataya düşürdüğünü, özü görmelerine engel olduğunu düşünmektedir (Yakıt, 2002, s. 56). Diğer taraftan Mevlâna bütün filozofların düşünce ve yöntemlerine tamamen karşı da değildir. O'nun karşı çıktığı felsefi düşünüş tarzı aklı tamamen önceleyen materyalist, dini reddeden düşünce tarzıdır. Bunun dışında Mevlâna'nın aklın hakikate ulaşmakta yetersiz kaldığını ve insanın ruhsal, kalbi tarafının hakikat arayışında veya hakikate ulaşmada aklın ulaşamadığı noktaya taşınmasına olanak tanıdığını düşünen filozoflara bir itirazı yoktur.

Mevlâna, İslam dünyasında kendisinden önceki ortaya çıkmış olan düşünce akımlarını bilmekte ve o dönemlerde tartışılan felsefi problemler hakkında kendi düşüncelerini de ifade etmektedir. Bu ifade ediş tarzı kendi döneminde yaşayan insanların anlayacağı tarzda sade bir dille ve herkesi kuşatan, kapsayan, birleştiren bir üslupta kendini göstermiştir (Keklik, 1985, s. 46).

Mevlâna herkesin anlayabileceği sade bir dil kullanırken elbette edebi üsluptan da vazgeçmiş değildir. Kullandığı edebi üslup O'nun anlatımlarında zengin metaforlar kullanmasına engel de olmamış bilakis anlatımları daha zengin ve estetik bir biçim almıştır. Metaforik anlatımlarını Mevlâna daha çok metafizik konuların açıklanmasında daha yoğun bir biçimde kullanmıştır (Aydın, 2007, s. 158).

Hakikat arayışında akıldan ziyade "gönül"ün öncelendiği Mevlâna düşüncesinde insan ruh ve bedenden oluşmuştur. Bu yüzden bedensel varlık akılla yönlendirilen kısmı temsil ederken bu varlığın sürdürülmesi için zahiri ilimlerin tahsili zaruridir, fakat bu yolla ruhsal ihtiyaçların karşılanması mümkün görünmemektedir (Mesnevî, III, 4435-4437). Ona göre ruh sürekli olarak hakikate ulaşma arzusu içindedir ve bu arzunun tatmini salt akli yöntemler ile olamaz (Yeniterzi, 2006, s. 44-49). Bunun için akli kavrayışı aşan metafizik bir kavrayışa ihtiyaç vardır. Ruhun arzusu "Hakk"a ulaşma, O'na dönüşü bilme biçimindedir (Karaismailoğlu, 2007, s. 140). Bu arzuya ulaşmak adına maddi alemde elde edilen akli kanıtlar tasavvuf ehlini tatmin edemez (Afifi, 2009, s. 14) ve hakikate ulaşmak için gönül ehli olmak gerekir (Mesnevî, IV, 1519). İslam düşüncesinde iman ile gönül arasındaki ilişki "kalb

ile tasdik" ifadesiyle açıklanır. Ulvi hakikati keşfeden, seven ve bu sezış sonunda tam teslimiyet gösterecek olan "gönül"dür (Yılmaz, 2005, s. 14-15). Gönül; Tanrı'nın ilahi hakikatinin dokunduğu, Tanrı'nın sezilebildiği mukaddes bir yerdir. Ancak dünyevî arzularla kirlenen gönül tıpkı tozlanan aynanın suretleri gösterememesi gibi ilahî tecellilerin yeri olamaz. Bu yüzden hırs, kin, riya gibi duyguların gönülde yer etmesine izin verilmemeli; gönül temiz olmalı, samimiyet ve aşkla dolmalıdır. Ancak temiz bir gönül ilahî nazara layık olabilir. Tasavvuf ehli için de gönül ehli olmak mühim hedeflerden biridir. Zira gönül ilahi tecellileri seyr ve temaşa mahallidir (Uludağ, 2001, s. 194). Bu inancın bir gereği olarak Mevlâna da gönlü huzurlu çözümlerin kaynağı olarak gösterir (Karaismailoğlu, 2001, s. 22) ve insanın Tanrı'nın önüne onda kendisini görmesi için parlak bir ayna, yani temiz bir gönül götürmesi gerektiğine inanır. Mevlâna'ya göre gönül bir hikmet aynasıdır, gönül Hakk'ın nazargahıdır (Kara, 2005, s. 483).

Hakikatin bilgisine sadece akıl ve zekâ aracılığıyla değil gönül aracılığı ile ulaşılaacağı inancının sonucu olarak Mevlâna arif ile filozofu karşılaştırır: "*Arifin kiblesi kavuşma ışığıdır; felsefeci aklının kiblesi de hayaldir*" (Mesnevî, VI, 1897). Hal böyle olunca da felsefeci hakikatten uzaklaşır: *Felsefeci kendini düşünceyle öldürdü; "Koş" de ona; arkası defineye doğrudur* (Mesnevî, VI, 2356).

Mevlâna'ya göre filozofun hakikatten uzak kalmasının; sanattan sanat yapana ulaşamamasının temel nedeni sahip olduğu zekâ ve bilgiye fazlasıyla güvenmesidir:

Hayret; nice bilgi, zekâ ve zekilik, yolcunun gulyabanisi ve yol kesicisi olmuştur.

Cennettekilerin çoğunluğu ahmaktır; bu nedenle filozofluğun kötülüğünden kurtuluyorlar.

Kendini üstünlük ve boş konuşmaktan arındır, sana her an rahmet insin.

Zekilik, düşkünlük ve niyazın zıddıdır; zekiliği bırak ahmıklıkla uzlaş.

Zekiliği yarar, hırs ve kazanç tuzağı bil; dürüst âşık zekiliği istemez.

Zekiler bir sanatla yetinmiştir; ahmaklarsa, sanattan onu yapana gitmiştir (Mesnevî, VI, 2369-2374).

Gönül ehli ile katı rasyonalist felsefeci birbirinden farklıdır. İkisi farklı bakış açısına sahiptir. Mevlâna'ya göre bu görüşün temsilcisi olan filozoflar gönül ehlinin hallerini ve söylediklerini vehim olarak değerlendirirler, zira bu filozoflara göre bilginin kaynağı salt akıldır (Kara, 2005 :493). Aklın insan hayatındaki önemini yadsımayan Mevlâna elbette aklın asıl olduğunu hatta akıl olmadan dini yükümlülüklerin bile olmadığını ifade etmektedir (Mesnevî, II, 1540-1541). Fakat Mevlâna'nın akıl hususundaki temel vurgusu aklın sınırlı olduğu ve her alanda işlevsel olmadığı yönündedir. Ona göre aklın kurallarına uymayan, aklın sınırlarını aşan durumlar söz konusudur.

Cüz'i ve Külli olmak üzere akli iki farklı düzeyde değerlendiren Mevlâna Cüz'i akli her zaman öğrenmeye muhtaç insan düşüncesi olarak nitelendirirken, Külli akli ise bir öğretmen olarak belirlemektedir (Mesnevî, V, 4144-4147). Bu iki akli birbirine bağlayanlar ise veliler ve peygamberlerdir. Ancak somut olaylar üzerinde idraklerde bulunabilen cüz'i akil din ve inanç alanında yetersiz kalır. Din ve inancın bir yaşam biçimi, bir tatma durumu

olduğunu ifade eden Mevlâna aşkın rehberliğinin önemini vurgulamaktadır (Yeniterzi, 1997, s. 57).

*Âşıklık, gönül ağlayışından anlaşılır. Gönül hastalığı gibi hastalık yoktur.
Âşıklık hastalığı hastalıklardan ayırdır. Aşk Allah'ın sırlarının usturlabıdır.
Âşıklık ister bu taraftan ister o taraftan olsun, sonuçta bizi o tarafa yöneltir.
Aşk için ne anlatıp açıklasam, aşka gelince bunlardan mahcup olurum.
Dilin anlatışı aydınlatıcı olsa da dilsiz/anlatılmayan aşk daha açıktır.
Kalem yazı yazmakta koşarken; aşka gelince yarıılır.
Akıl, aşkı açıklamada eşek gibi çamura batar. Aşk ve âşıklığın açıklamasını yine aşk söyler*

(Mesnevî, I, 109-115).

*Cüzî akıl, aşkı inkâr eder, sır sahibi gibi görünse de.
Zeki ve bilgilidir, ancak yok değildir. Melek yok olmadıkça şeytandır.
O, söz ve eylemde bizim arkadaşımızdır. Hâl hükmüne gelince yok olur.
O vardan yok olmayınca, yok olur; madem isteyerek yok olmadı (Mesnevî, I, 1982-1985).*

Aşk akılla anlaşılacak bir duyuş ve his halidir. Akıl ilahi hikmeti açıklamakta lisanı yetmeyen haberci melek gibi aşkı anlatmada çaresiz kalır. Nasıl ki Cebraîl Allah'ı anlatmada yetersiz kalır ve hangi lisan ile olursa olsun ilahi kudreti tam olarak betimlemesi mümkün değildir, aynı şekilde aşkın da akılla anlaşılması mümkün değildir. İlahi kudrete, hakikate ulaşmak da ancak sonsuz bir duyuş ve his olan aşkla mümkün olabilir.

Mevlâna aklın ve zekanın ayak bağı olabileceği durumları akla ziyadesiyle değer veren felsefecinin ağzından anlatır:

*Çok çalışır ve sonuçta yorgunluktan da "Akıl, ayak bağıdır" dersin,
O felsefeci gibi olursun; ölüm gününde akli, kolsuz ve kanatsız görüyordu.
O anda art niyetsiz itiraf ediyordu: "Zekâdan dolayı boş yere at sürdük.
Kibirlikten dolayı erlere karşı çıktık, hayal denizinde yüzdük."
Ruh denizinde yüzmek hiçtir; burada Nuh'un gemisinden başka bir şey çare değildir (Mesnevî, IV, 3352-3356).*

Mevlâna salt akılla hakikate ulaşmanın beyhude bir çaba olduğu düşüncesini metaforik bir biçimde anlatmış ve felsefecinin hakikate ulaştığı nokta olarak ölüm gününü göstermiştir. Artık felsefeci salt akılla hakikate ulaşma imkânı olmadığını fark etmiştir. Bu durum geç kalınmış bir tecrübedir ve bu yanılığın aşmak için insanın Tanrı ışığını kalbinde araması ve o ışığın peşinden gitmesi gerekmektedir.

Dinî hakikatleri anlamada ve açıklamada aklın yetersizliğini Fahreddin-i Razi üzerinden vurgulayan Mevlâna kelim ile tasavvuf arasındaki ihtilafa da işaret etmektedir (Uludağ, 1994, s. 162).

*Bu hayat, ölüm suretinde gizli; o ölümse, hayat kabuğunda saklı.
Işık, ateş görünüyor, ateş de ışık; yoksa dünya, "Gurur/aldanma yurdu" nasıl olurdu?
Sakın! Acele etme, önce yok ol; batınca doğudan ışık sal.*

Gönül ezel benliğiyle kendinden geçti; bu benlikse soğudu, utanç oldu.
 Can, o bensiz benlikle hoş oldu; o, dünya benliğinden sıçrayıp kaçtı.
 “Ben”den kurtulunca, şimdi ben oldu. Aferinler dertsiz benliğe!
 Bensiz benlik kaçıyor; benlik onu, onsuz gördüğü için peşinde koşuyor.
 Onu istiyorsun, sana talip olmaz; öldüğünde istediğin, seni ister.
 Dirisin; ölü yıkayıcı seni hiç yıkar mı? İsteklisin; istediğin seni hiç ister mi?
 Bu bahiste akıl yol görseydi; Fahreddin-i Razî din sırrını bilirdi.
 Ancak “Tatmayan, bilmez” olduğu için akılı ve hayal edişleri, şaşkınlığını artırdı.
 Bu “ben” düşünmekle nasıl anlaşılır? O “ben” yok olduktan sonra anlaşılır.
 Bu akıllar, yollarını kaybederek hulul/girme ve ittihat/birleşme çukuruna düşer.
 Bunu açığa çıkarmak, iş artıran akılla olmaz; sana görünmesi için kulluk yap.
 Felsefeci akla uygun şeylere bağlıdır; temiz kişi aklın aklının binicisidir (Mesnevî, III, 2525-2526).

Sufilikte esas olan ilhamdır. Aklın rolü ve görevi ise ilhamın anlaşılması ve anlatılmasında vasıta olmasıdır. Tasavvuf nakli ve akılı tamamen reddetmemekte fakat nakle ve akla bir sınır belirlemekte, böylece aklın ve ilhamın etkinlik alanını tayin etmektedir (Uludağ, 1994, s. 143). Mevlâna akla karşı olmaktan çok, akılı yegâne bilgi vasıtası olarak kabul edenlere karşıdır (Keklik, 1985, s. 58). Genel olarak Mevlâna maddi alemle ilgili hususlarda deneysel aklın rolünü kesinlikle kabul ederken nazari ve metafizik alanla ilgili hususlarda faaliyet gösteren akla ise karşı çıkmaktadır. Ona göre bu alan aklın sınırları dışında kalan ilahi hakikati idrak alanıdır ki bu alanda etkin olan akıl değil gönüldür.

Mevlâna gerçek bilgiye ulaşmak için kullandığı yöntem açısından felsefeyi değerlendirir. O'na göre günlük hayatta da çeşitli olaylara bakarak onları karşılaştırma ve akıl yürütmeyle sonuca gitmek her zaman mümkün değildir (Baykan, 2005, s. 71). Mevlâna insanın cüz'î akla sahip olduğunu ve bu akılla gerçek bilgi sahibi olmasının mümkün olmadığını vurgulamaktadır (Kılıç, 2007, s. 188).

Cüz'î akıl ve şahsi görüşle hareket etmenin insanı ne kadar büyük yanılgı ve hatalı çıkarımlara sürükleyebileceğini Mevlâna, sağır bir adamın hasta komşusunu ziyarete gitmesi metaforuyla açıklamaktadır (Kılıç, 2007, s. 189).

Anlayışlı biri bir sağıra, “Senin bir komşun hastalandı” dedi.
 Sağır kendi kendine dedi ki: “Ben ağır kulağımla, o gencin konuşmasından ne anlarım?
 Özellikle de hasta ve sesi zayıf olunca. Fakat oraya gitmek gerekir, çare yok.
 Dudağını hareket ettirdiğini gördüğümde, onu kendime göre kıyaslarım.
 “Ey zahmet çekenim! Nasılsın?” dediğimde, o “İyiyim” veya “Hoşum” diyecek.
 Ben, “Şükür. Ne yemek yedin?” derim. O “Şerbet” veya “Mercimek çorbası” der.
 Ben, “Sihhatler, afiyetler. Tabiplerden yanında kim var?” derim. “Fılan” der.
 Ben derim ki: “O, çok mübarek ayaklıdır. Madem o geldi, işin iyi olur.
 Onun ayağını biz denemiştik, nereye gitse ihtiyaç karşılanır.”
 Bu karşılaştırmalı cevapları düzenledi. O iyi adam hastanın yanına gitti.

"Nasılsın?" dedi. -Hasta- "Öldüm" dedi. -Sağır- "Şükür" dedi. Hasta bundan çok incindi, sıkıldı:

"Bu ne şükürdür? O, yoksa bana karşı kötü müdür?" Sağır mukayese yaptı ve yanlış çıktı.

Ondan sonra -sağır- ona "Ne yedin?" dedi. -Hasta- "Zehir" dedi. -Sağır- "Afiyet olsun" dedi. Öfkesi arttı.

Ondan sonra -sağır- "Çare amacıyla sana gelen kimdir, hekimlerden?" dedi.

-Hasta- "Azrail geliyor. Git" dedi. -Sağır- "Ayağı çok mübarektir. Neşeli ol" dedi.

Sağır dışarı çıktı, mutlu olarak, "Şükür, bu zamanda onu gözettim" dedi.

Hasta, "Bu bizim canımızın düşmanıdır. Biz, onun cefa ocağı olduğunu bilmedik" dedi (Mesnevî, I, 3359-3375).

Katı rasyonel bakış açısı ve duyulara güvenin nasıl büyük anlayış hatalarına sebep olduğunu gösteren Mevlâna aşkınlığı olmayan aklın yanlış yorumlara ve kıyaslamalara yol açabileceğini vurgulamaktadır.

Bir delile dayanarak sonuç çıkarmanın insanı var olmayı varmış gibi düşünmeye ve şüphe etmeye sevk edeceğini belirten Mevlâna, felsefeci ile arifi hakikate ulaşmakta delile verdikleri önem açısından karşılaştırmaktadır (Mesnevî, IV, 2133).

Felsefeci vasıtaları artırır; temiz kişi onun aksine delillerden uzaktır.

Bu, delilden ve perdeden kaçır; delille ulaşılan için başını önüne eğer.

Duman felsefeci için ateşe delildir; duman olmadan o ateşte bulunmak, bizim için hoştur.

Özellikle sevgi yakınlığından olan ateş, bize dumandan daha yakındır.

Öyleyse candaki hayaller nedeniyle candan dumana doğru gitmek, kötü işliktir (Mesnevî, V, 564-573).

Mevlâna'nın bu karşılaştırmadaki amacının delilin hakikati perdeleyebileceğini göstermek istediği olduğu açıktır. Bu yüzden arifler gönüllerindeki endişeyle hakikate ulaşmada mantikî delilleri değil marifeti kullanmaktadırlar.

Mevlâna'nın felsefenin şüpheli karakterini değerlendirirken asıl kaygısının dinî olduğu anlaşılmaktadır. O dinsel inançları reddeden ve Kur'an ayetlerine inkârcı ve şüpheli bir tavırla yaklaşan maddeci dünya görüşünü benimsemiş olan septiklere karşıdır (Kılıç, 2007, s. 193).

Din günü yeryüzü "Sarsılışla sarsıldığında" bu yer, durumların tanığı olacak.

O, açık olarak "Haberlerini anlatır"; yer ve kayalar söze gelir.

Felsefeci fikir ve zannında inkârcı olur; gitsin, başını o duvara vursun.

Suyun, toprağın ve çamurun konuşması, gönül ehlinin duyularınca hissedilir.

Hannâne direğinin inlemesini inkâr eden felsefeci, velilerin hislerine yabancısıdır.

O der ki: "Halkın sevda ışığı, halkın görüşüne çok hayaller getirdi."

Daha öte, o fesat ve küfrün yansıması, bu inkârcı düşünciyi ona yükledi.

Felsefeci şeytanı inkâr eder, aynı anda şeytanın oyuncağı olur.

Şeytanı görmedinse, kendini gör. Delilik olmadan alında morluk bulunmaz.

Gönlünde şüphe ve şaşkınlık bulunan, dünyada gizli felsefecidir (Mesnevî, I, 3275-3284).

Mevlâna'nın bu beyitlerdeki temel eleştirileri septik, materyalist felsefecilere yöneliktir. Mevlâna'ya göre sofistler Allah'ı inkâr edip "Allah yoktur âlem vardır ve bundan dolayı Allah'a dua edenlere itibar edilmez" tezini savunurken dünya hiç yoktur kanaatindedir. Bu tavırlarıyla sofistler tereddüt ve sıkıntı içindedirler (Mesnevî, V, 3015-3019). Mevlâna'ya göre, en kıymetli bilgi, insanı Tanrı'nın hakikatine taşıyan bilgidir. Bu çerçevede O'na göre kişinin kendisine ve başkalarına faydalı olabilmesi için bilgi gaye değil ancak bir vasıtaadır.

Mevlâna'nın filozoflara bakış açısında onlara atfedilen bilginin değeri ile Mevlâna'nın değerli gördüğü bilgi arasındaki fark etkilidir. Düşünce birikimleri elbette faydalıdır. Ancak bu fayda tevhid ve Allah inancını içinde barındıran hikmet ile doğrudan ilişkilidir. Bir başka ifadeyle bilginin sağladığı yarar hem maddî hem de manevî hem de dünyevî hem de dinî fayda olmalıdır (Demirci, 2002, s. 134-135).

Dünyayı bir sebepler âlemi olarak gören Mevlâna, dünyada hiçbir şeyin sebepsiz elde edilemeyeceğine, sebepleri bilmenin işleri kolaylaştıracağına inanır. Sebeplerin sadece birer alet olduğunu, işi yapan olmadığını, bu sebeplerin aslında Tanrı'nın yaratmasında birer bahane ve işi yapanın görünmesine bir perde olarak var edildiğini belirtir (Mesnevî, IV, 3600, V, 1551, 2313, VI, 3677, Fîhi Mafih, 58).

Filozofların sadece sebeplere ve vasıtalara dikkatlerini yöneltip bu dünyadaki sebepleri bulup çoğaltmakla gerçeğin üzerindeki perdeleri artırmaktan başka bir çabada bulunmadıklarını vurgulayan Mevlâna, filozofların "Tanrı dilediğini yapamaz, sadece sebeplere ve tabiata göre iş görür" şeklindeki söylemlerinin yanlışlığını vurgular. Mevlâna için âlemi ve âlemdeki sebepler zincirini yaratan ve her an akla hayale gelmeyen yeni sebepler var eden Tanrı'nın kendi yarattığı tabiata karşı aciz kalması söz konusu dahi olamaz. O, ilahî nedensellik fikrini benimser. O'na göre tabiat yasaları zorunlu değildir (Mesnevî, I, 840-851, II, 1832-1837, III, 3150-3156, V, 1540-1555, 1930). O, nedensellik ilkesini Tanrı anlayışının önemli adımlarından biri olarak ele alır. Mevlâna'nın nedensellik bağlamında filozofları eleştirmesinin temelinde materyalist filozofların seküler akıl anlayışlarına bağlı kalarak kutsal dışlamaları endişesi vardır (Kılıç, 2007, s. 197).

Sonuç

İnsanlar yaşadıkları her tarihsel dönemde hakikatin ne olduğu ile ilgilenmişler, hakikate ulaşmak için farklı arayışlar içinde olmuşlar ve farklı yöntemler kullanmışlardır. Çoğu insan için içinde yaşadığı maddi dünya hakikat hakkındaki sorularını cevaplamada yetersiz kalmıştır. Çünkü onlar için var oluşun ve ölümün açıklanması madde dünyası ile çok da fazla ikna edici olamamıştır. Bu yüzden madde dünyasının ötesinde, aşkın bir alanın ve bu alanı kapsayan üstün bir yaratıcının varlığı düşüncesi pek çok insan için varoluşu ve ölümü anlamlı kılmıştır. Bu noktada dinler insanların duyuları ötesinde metafizik alanla ilgili sistemli bilgileri insanlığa sunmuştur.

Hakikatin varlık alanından başka bir yerde olamayacağını ve aklın varlık alanıyla ilgili her türlü hakikate ulaşmada temel araç olduğu düşüncesiyle metafiziği reddeden düşünürler de bulunmaktadır. Düşünce tarihi bu türden hakikat arayışı çabaları ile doludur ve çoğu insan varlığın hakikati karşısında özel bir tavra veya varlığın tabiatı hakkında özel bir felsefeye sahiptir.

Mevlâna düşüncesinde hakikat arayışı sürecinde akıl önemli bir yeti olarak karşımıza çıkarken aklın tek başına hakikatin anlaşılmasında yetersiz olacağı düşüncesi hakimdir. Nazarî ve amelî yetkinliği şahsında toplamış, dini tecrübeyi bütün derinliği ile gerçekleştirmiş ender simalardan biri olarak Mevlâna'nın ilimle münasebeti ve ilim sevgisi en üst seviyededir. Hayatının odağında ise kendisini ilahî aşka götüreceği ilimler taht kurmuştur. Felsefeye ve filozoflara bakışında da ilmin bu değerinin rolü büyüktür.

Tasavvufî anlayışa göre akıl, varlık dünyasındaki her şeyi çözüp anlayabilecek yeterliliğe sahiptir ama yokluk dünyasının sınırına ulaştığında aklın gücü tükenmektedir. Yoklukta varlığı sadece aşk anlayabilir. Varlık dünyasında bir tür delilik-divanelik olarak değerlendirilen aşk yokluk dünyasının sultanıdır. İnsanın hakikate ulaşma yolunda önce akıl varlık perdelerini birer birer kaldıracak ve yokluğun sınırına ulaştığında ise bu fonksiyonunu aşka teslim edecektir.

Mevlâna'ya göre akıl tek başına Hakk'a ve hakikate ulaşma vasıtası değildir. Ancak aşkla birlikte hareket ederse insanı yüceltebilir. Aklı şimşeğe benzeten Mevlâna şimşeğin anlık ışığıyla doğru yolu görmenin imkansızlığına işaret ederken bu yolun aşk nurunun daim ışığıyla aydınlanmasının gerekliliğini vurgular. O, Mesnevî'de aklın bilinmeyen metafizik âlem hakkında verdiği bilgileri bir körün renkleri, bir sağırın sesleri hakkında verdiği bilgilere benzetir. Çünkü akıl derûnî hayat alanında tek başına yeterli değildir. Bu sebeple de akli Hakk'ın aşkında kurban etmek gerektiğini vurgular.

Mevlâna, kıyası yol bulmada yardımcı olan körün elindeki sopa gibi faydalı bir yöntem olarak görse de bu fayda batıl olandan hak olana ulaşmaya kadardır. Çünkü gökyüzünün durumunu yeryüzü ile kıyaslamak doğru olmaz; aralarında fark vardır. Gönülde kıyasla bilinmeyecek, anlaşılacak işler vardır. Canı can yoluyla tanıyan kişi olan arif, gönlündeki Tanrı'ya kavuşma ışığının yansımalarını, kıyasla elde ettiği bilgilere tercih eder. Mevlâna şüpheciliğin insanı kararsız bir ruh haline, ümitsizliğe, sürekli tereddüt haline ve her türlü kutsalı reddetmeye sürüklediğini düşünmekte ve bu yüzden şüpheciliği reddetmektedir. Özellikle kutsalın reddedilmesi insanın hakikate ulaşma yolunda kullanacağı gönlünün kirlenmesine sebebiyet verir.

Mevlâna, filozofların doğadaki nedensellik fikrine karşı çıkararak ilahi nedensellik fikrini benimsemektedir. Mevlâna nedenselliğin doğa kanunlarında olmadığını Allah'ın "ol" emrinin her türlü doğal nedenselliğin üzerinde olduğunu düşünmektedir. Allah'ın hikmeti ise sadece gönül yoluyla anlaşılıp açıklanabilir.

Mevlâna genel olarak, materyalistleri doğa üstü alanı tamamen reddettikleri ve sadece madde dünyasına odaklandıkları için; sepiikleri sürekli zan ve vehimler peşinde koşarak her

şeyden şüphe duydukları için; dogmatik sensüalistleri sadece duyuları vasıtasıyla elde ettikleri bilgilerden başka hakikat kabul etmedikleri için, katı rasyonalistleri aklın kesinlikle yanılmaz olduğunu düşünmeleri ve sadece akıl yoluyla hakikate ulaşmanın mümkün olduğunu düşündükleri için ve natüralistleri de doğayı Tanrı yerine koymalarından ötürü eleştirmekte ve bu tarzlarda yapılan her türlü akıl yürütme veya felsefi etkinliği hakikatin elde edilmesi yolunda beyhude çabalar olarak değerlendirmektedir.

Kaynakça

- Affî, Ebu'l-Alâ (2009). *Tasavvuf, İslâm'da Manevî Hayat*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Aydın, M. (2007). *Mevlânâ ve Sufizm*. Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları.
- Baykan, E. (2005). *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlânâ*. Van: Bilge Adam Yayınları.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Çilingir, L. (2009). *Farabi ve İbn Haldun'da Siyaset*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Demirci, M. (2002). *Mevlânâ'dan Düşünceler*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Gazâlî (1997). *El-Munkiz'ü-Mine'd Dalâl Şerhi ve Tasavvufî İncelemeler*. Haz.: Abdulhalim Mahmud, Müt.: Salih Uçan. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Gökberk, M. (1966). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (1983). *Mesnevî Tercümesi ve Şerhi*, C.III-IV. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (1990). *Mesnevî Tercümesi ve Şerhi*, C.I-II. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (2003). *Mesnevî Tercümesi ve Şerhi*, C.V-VI. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- İbn Sina (2004). *Metafizik*. Çev.: Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Kara, K. (2005). Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Kalp-Gönül, *Tasavvuf Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı*, 6(14), 483-523.
- Karaismailoğlu, A. (2001). *Mevlânâ ve Mesnevî*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaismailoğlu, A. (2007). *Mevlânâ'nın Gözüyle İnsan ve Toplum*. Ankara: Hizmet-İş Sendikası Yayınları.
- Keklik N. (1985). Mevlânâ'da Metafor Yoluyla Felsefe, *S.Ü. 1. Millî Mevlânâ Kongresi Tebliğler*, 3-5 Mayıs 1985, Konya, s. 39-73.
- Kılıç, C. (2007). Mevlânâ'nın Düşünce Dünyasında Felsefe ve Filozoflar," *Tasavvuf Dergisi, Mevlânâ'ya Armağan Sayısı*, 8(20), 175-202.
- Mevlana. (2007). *Mesnevî 1-2-3*. Haz: Adnan Karaismailoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mevlana. (2008). *Fîhi Mafîh*. Çev: Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Uludağ, S. (1994). *İslam Düşüncesinin Yapısı, Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uludağ, S. (2001). *İnsan ve Tasavvuf*. İstanbul: Mavi Yayıncılık.
- Yakıt, İ. (2002). *Türk İslam Düşüncesi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yeniterzi, E. (1997). *Mevlânâ Celâleddin Rumî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yeniterzi, E. (2006). Mevlânâ'nın Eserlerinde Aşık ve Zahide Dair Görüşler, *Kültür, Hz. Mevlânâ Özel Sayısı*, 5, 44-49.
- Yılmaz, H. K. (2005). Eğitimde Gönül Faktörü. *Tasavvuf Dergisi Mevlana Özel Sayısı*, 6 (14), 13-24.

SOVYET DEVRİ TÜRKMEN DİLCİSİ VE YAZARI HIDIR DERYAYEV

Yakup SARIKAYA¹

Öz

Hıdır Deryayev (1905-1988), 20. yüzyılın ilk yarısında, Türkmen dili, özellikle de Türkmen edebî dili üzerinde görüş bildirmiş bir Türkmen yazardır. Türkmen halkının zihnine "İkbal" adlı romanı ile yerleşen Hıdır Deryayev'in Türkmen dili üzerine yaptığı çalışmaların, özellikle Türkmen edebî dili hakkındaki "Türkmen Köne Edebî Dili" adlı makalesinin ayrı bir değeri vardır. XX. yüzyılın baskıcı otuzlu yıllarında, Türkmen edebî dili hakkında düşüncelerini açıklayan Deryayev, 1917 İhtilali'nden önce de Türkmen edebî dilinin var olduğunu söylemektedir. Bu düşüncesinden dolayı dönemin siyasi ideolojisinin dilinden konuşan yazarlar tarafından milliyetçi olmakla eleştirilen Deryayev, görüşünden döndüğünü ifade etse de 1937 yılında, 19 yıl geçireceği Sibiryaya hapisanelerine gönderilmiştir. Deryayev, dilci olmasının yanında edebiyatçıdır. Dille ilgili makale ve kitaplarının dışında manzumeleri, roman ve piyesleri de bulunmaktadır. Sovyet Devri Türkmen edebiyatının önemli romancılarından biri kabul edilmektedir. Bu makalede onun hayatı, dilciliği, edebi kişiliği ile eserleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, Türkmen Edebiyatı, Hıdır Deryayev, Edebî Dil, İkbal, Roman

Turkmen Linguist and Author of the Soviet Union Period, Hıdır Deryayev

Abstract

Hıdır Deryayev (1905-1988) is an Turkmen author, who expressed his thoughts on Turkmen language, especially on the Turkmen literary language in the first half of 20th century. Hıdır Deryayev, who settled in the minds of Turkmen people with his novels "İkbal", has an especial value that his studies on the Turkmen language, especially the research article "Turkmen Kone Edebi Dili" which is about Turkmen Literary Language. Deryayev who is describing his thoughts about the Turkmen literary language in the repressive thirtieth years of 20th century, says that there has been already a Turkmen Literary language before the 1917 October Revolution. Deryayev who was criticized with nationalism by the authors of the political ideology of the period because of his mentioned idea, was sent to Siberian prisons in 1937 for 19 years, although he has stated that he returned from his opinion. Deryayev is a linguist as well as author and poet. Apart from his language articles and books, he also has poems, novels, and plays. He is considered one of the important novelists of Turkmen literature in the Soviet Union period. In this article, informations about his life, linguistics, literary personality and works are given.

Keywords: Turkmen Turkish, Turkmen Literature, Hıdır Deryayev, Literary Language, İkbal, Nnovel

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: sariyakup@yahoo.com

Giriş

Türkmenler, 18-19.asırlarda Köpetdağ ve Merv taraflarında Rus istilasına kadar Hive Hanlığı ve İran Şahlarının baskısı altında yaşamışlar, bağımsızlıklarını kazanmak için onlarla sürekli mücadele etmişlerdir. Bu mücadelelerinde bazen başarılı olmuşlar, İranlıları ve Hive Hanlığını yaptıkları saldırılarla yıldırılmışlardır. 1860 yılından itibaren müstakil bir şekilde bu bölgede yaşayan Türkmenlerin bu dönemi uzun sürmemiş, 1879'da yeni ve daha güçlü bir işgalciyle karşı karşıya kalmışlardır.

Ruslar 1879 yılında Türkmenistan'ı işgal altına alma hazırlıklarına başlamış; Türkmenler bu defa da Ruslara karşı savaşmak zorunda kalmışlardır. Göktepe kalesi ve civarında yapılan ilk savaşta Ruslar yenilgiye uğratılmış, ancak çoğunluğu kadın ve çocuk olmak üzere yaklaşık dört bin Türkmen hayatını kaybetmiştir. Bundan iki yıl sonra yapılan savaşta da ağır kayıplar (yirmi sekiz bin ölü) veren Türkmenler artık Rus yenilgisini kabullenmek zorunda kalmışlardır. Merv bölgesindeki Türkmenler, tekrar savaşmak için hazırlıklar yapmayı deneseler de başarılı olamamışlar ve bütün Türkmenler, Ocak 1884'te Rus hâkimiyetine girmeyi kabul etmek zorunda kalmışlardır. 19. Yüzyıl sonlarında ve 20. Yüzyıl başlarında birkaç defa ayaklansalar bile bu ayaklanmalar Ruslar tarafından bastırılmıştır. Bu gelişmelerin tabii bir sonucu olarak 27 Ekim 1924 tarihinde Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur (Saray, 1993, s. 26-41).

Türkmenlerin yazılı edebiyatlarının başlangıcı 18. yüzyıldır. Türkmen edebiyatının ilk örneklerini, büyük Türkmen şairi Mahtumkulu Türkmençe yazdığı eserleriyle bu asırda vermiştir. Mahtumkulu'dan önceki asırlarda yetişmiş Bayram Han ve Vepayı gibi Türkmen şairleri, eserlerini Çağatay ebebî diliyle yazmışlardır.

Mahtumkulu'nun Türkmençenin edebî dil olarak ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli rolü olmuştur. Mahtumkulu ile başlayan ve Seydi, Zelili, Mollanepes ve Kemine ile devam eden 18-19. asırlardaki klasik dönemden sonra Türkmen edebiyatı Körmolla, Bayram Şahır ve Durdı Gılıç gibi halk şairleri eliyle devam etmiştir. Türkmen klasik edebiyatı örneklerinin birçoğunu zihinlerine yerleştirmiş bu halk şairleri Ekim devrimi öncesinde daha çok halk şiiri tarzında eserler veriyorlar, kendi şiirlerinin yanı sıra, edebî mirastan yararlanarak bu mirasın örneklerini halk arasında yaymada önemli bir görevi yerine getiriyorlardı. (Kara, 2002, s. 245).

Sovyet Devri Türkmen Edebiyatı denilen 20. yüzyılın ilk çeyreğinden (1924 Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşu) itibaren Türkmenistan'da edebiyat, Sovyetler Birliği'ne bağlı bütün cumhuriyetlerde olduğu gibi, yeni kurulan rejimin direktifleri doğrultusunda, sosyalist gerçekçilik prensibi etrafında şekillenir ve gelişir.

Yeni Türkmen edebiyatına ait ürünler, 1920'li yıllarda verilir. 1924 yılı başından itibaren, daha sonra düzyazı türünde başarı gösterecek olan Berdi Kerbabayev'in, Garaca Burunov ve Yakup Nasırlı'nın şiirleri Türkmenistan gazetesinin sayfalarında görülmeye başlar. Otuzlu yıllarda da şiir edebiyatın temel ve en büyük kolu olma özelliğini korur. Devrin

şairleri, diğer konuların yanında köy ve kolhoz hayatına şiirlerinde yer verirler. Otuzlu yıllarda yazılan birçok şiirde eski Türkmen hayatının sıkıntılarla dolu olduğu, zenginlerin fakirleri ezdiği, kadınların esaret altında yaşadıkları iddia edilmiştir. Yeni Türkmen hayatının, zengin fakir ayrımını ortadan kaldıracağı için fakir insan kalmayacağı belirtilmiş, kadınların esareten kurtularak hürriyetlerine kavuşacakları söylenmiştir (Kara, 2002, s. 245).

Rejimin yanında veya karşısında olanlar mücadelesi 1930-1940'lı yıllarda iyice kızışmış, tutuklanıp hapse atılan şairlerin bir kısmı sonradan salıverilmiş, bir kısmı ise yok edilmiştir. Eli kalem tutan kıymetli insanların sindirilmeye çalışılması ve bir kısmının yok edilmesiyle, Türkmen kültürüne büyük bir darbe indirilmiştir (Kara, 2002, s. 246).

Rus istilasının başladığı yıllarda vatanperver Türkmen şair ve yazarları, kalemleriyle Ruslara karşı savaşmışlardır. Bunların en meşhurları, Göktepe'deki Rus katliamını şiirleriyle dile getiren Gayıpberdi, Misgingılıç (Mollagılıç) ile Türkmenistan'ın ve Türkmenlerin istiklali için şiirleriyle mücadele eden Abdülhakim Gulmuhammed, Körmolla, Berdi Kerbabayev, Garaca Burunov, Oraz Vepayev ve Amandurdı Alamışev gibi kimselerdi. Vatanın istiklali ve milletin hürriyeti için verdikleri mücadelelere, bütün baskılara rağmen, 1930'a kadar devam etmişlerdi. Ancak 1930'dan sonra rejimin baskısı artmış, vatansever şair ve yazarlar eserleriyle birlikte bir bir yok edilmişlerdir. Daha sonra başlatılan propaganda ile bu Türkmen şair ve yazarlarının birer ayrılıkçı burjuva milliyetçisi oldukları söylenmiş, 1934 yılında düzenlenen Birinci Sovyet Yazarları Kongresi'nde yerilmişlerdir (Kara, 1998, s. 162-163).

1934 yılında Moskova'da Sovyet yazarlarının birinci umumi kurultayı oldu. Bu kurultay, bütün türlerde yazarlar karşısında konkret (somut) vazifeler koydu ve onların yazacağı eserlerin konularını, bu konuların ana hatlarını belirtti. Bu kurultaya Türkmen yazar ve şairleri de katılmıştı ve onlar vatana döndükten sonra büyük bir ruhla Komünist Partisi'nin gösterdiği konularda eserler yaratmaya başladılar. Böylelikle Türkmen edebiyatı tam olarak özüne yeni bir istikamet, sosyalizm kuruculuğuna hizmet istikameti seçmiş oldu. Kuruculuk devrinin ilk yıllarında sosyalizmin aleyhine yazan yazarlar, ya teslim olup partinin gösterdiği yola dönmüşler veya yeni iktidarlar tarafından sıkıştırılıp aradan çıkarılmışlardır (Kazımoğlu, 1995, s. 184).

Böylece, 1934 yılında düzenlenen Türkmenistan Sovyet Yazarlarının Birinci Kurultayı, Türkmen edebiyatında Sovyet egemenliğinin asıl unsur olduğunu kabul etti (Söyegov, 1998, s. 119-120).

Sovyet rejiminin bu baskıcı yıllarında eser veren, Türkmen dilinin meseleleri üzerine görüş bildiren Türkmen aydınlarından biri de Hıdır Deryayev'dir. Deryayev bu yıllarda dilci bir akademisyen olarak, bir taraftan Türkmen dili ile ilgili kitap ve makaleler yazarken, diğer yandan manzumeleri ve "İkbal" romanıyla edebiyatta boy göstermiştir.

Deryayev, bir Türkmen dilcisi olarak 1930'lu yıllardaki edebî dil tartışmalarına katılmış, bu yazılardan birinde Ekim Devrimi'nden önce de Türkmenlerin edebî bir dilinin mevcut olduğunu söylediği için Sovyet rejimi taraftarlarının hücumuna uğramıştır. Bu tenkitler üzerine kendini kurtarmak için fikrini değiştirdiğini söylese de 1937 yılında halk

düşmanı olarak yargılanmış ve 19 yıl hapse mahkûm edilip cezasını çekmek üzere Sibiryaya sürgüne gönderilmiştir. 1930'lardaki Stalin'in baskıcı yıllarında devrim öncesi dönemi övmek, hele hele Deryayev gibi, Ekim Devrimi'nden önce de Türkmenlerin edebî dilinin olduğunu iddia etmek, bir aydının halk düşmanı ilan edilmesi için yeterlidir. Nitekim Hıdır Deryayev de diğer Türkmen aydınları gibi bu süreci yaşamış, fikirlerinden döndüğünü söyleyerek canını kurtarabilmişse de, 19 yıl hapse mahkûm olmaktan kurtulamamıştır.

Türkmen tarihi, düşüncesi, dili, kültüründe, XX. yüzyılın ilk yarısında gelenekle Sovyetler Birliği'nin devrimci anlayışı arasında canı pahasına köprü olmaya gayret gösterenlerden biri de Hıdır Deryayev'dir (Aşirov, 2019, s. 131).

Hıdır Deryayev, 1956'da cezasını tamamlayıp ülkesine döndükten sonraki dönemde edebiyatla ilgilenmiştir. Deryayev 1988 yılındaki vefatına kadar, Türkmen dili ve meseleleri ile ilgili çalışmalar yerine kendini edebiyat (nesir) alanında kendini göstermiş, yazarlığını ön plana çıkarmıştır. Son dönemde yazmış olduğu roman ve piyesler bunun kanıtıdır.

Hıdır Deryayev'in Hayatı, Dilciliği, Edebî Kişiliği ve Eserleri

1- Hayatı

Hıdır Deryayev, Merv (Marı) şehrinin Egrigüzer Köyü'nde, bir çiftçi ailesinde, 1905 yılında dünyaya gelmiştir. On iki yaşına kadar ailesinden terbiye almış, çiftçilik işleriyle meşgul olmuştur. Küçük yaşta, önce annesi, sonra da babasının kaybetmiş, bu yüzden akrabaları tarafından büyütülmüştür. Fakat o, bu zorluklar içinde okuyup kendisini yetiştirmesini bilmiş, önce köyünde ilk mektepte bir Tatar molladan ders almış, sonra 1920 yılında Merv'de açılan Togtamiş Mektebinde okumuştur. Burada bir yıl okuduktan sonra, orta mektepler için öğretmen yetiştiren Türkmen Maarif Enstitüsüne devam etmiştir. Bu enstitü Taşkent'e taşınınca, Deryayev Taşkent'te eğitimine devam etmiş, 1926 yılında bu enstitüyü başarıyla tamamlamıştır. Deryayev'de eğitimcilik yeteneğinin olduğunu gören okul yöneticileri, onu bu enstitüye öğretmen olarak almışlardır. Böylece Deryayev öğretmenlik mesleğine başlamıştır. Fakat Hıdır Deryayev bu başarıyla ve aldığı eğitimle yetinmeyip Taşkent'te açılan Kazak Pedagojik Enstitüsüne kaydolarak, 1928'e kadar orada okumuştur. Bu enstitü de Almaata şehrine nakledilince Orta Asya Devlet Üniversitesinin Filoloji Fakültesinin ikinci sınıfına geçiş yapmış, Filoloji Fakültesini 1931'de tamamladıktan sonra Aşkabat'taki Devlet Pedagojik Enstitüsüne asistan olarak gönderilmiştir. 1937 yılına kadar bu enstitüde, önce asistan, sonra doçent unvanıyla bölüm müdürü olarak çalışmış, genç nesli eğitmek için büyük hizmetlerde bulunmuştur. Fakat buna rağmen, Türkmen edebî dili hakkındaki görüşleri sebebiyle 1937 yılında Stalin'in Şahsiyet Kültü Politikası'nın kurbanı olarak cezalandırılmış, bu tarihten 1956 yılına kadar 19 yılını geçireceği Sibiryaya hapis hanelerine gönderilmiştir. 1956 yılında özgürlüğüne kavuştuktan sonra, yazarlık hayatına devam edip Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TSSR) İlimler Akademisi Magtimgülü Dil ve Edebiyat Enstitüsünde bilim insanı olarak çalışmaya başlamıştır. 1962 yılında TSSR Yazarlar Birliğinin kâtipliğine seçilip, 1965 yılına kadar burada çalışmıştır. 1979

yılından 1981 yılının Mayıs ayına kadar ise TSSR Yazarlar Birliğinin başkan yardımcılığını yapmıştır. Deryayev, 1988 yılında vefat etmiştir (Muhiyev ve Kürenov, 1988, s. 19-20).

2- Dilciliği ve Türkmen Dili ile İlgili Çalışmaları

Hıdır Deryayev, Türkmen dili üzerine çalışmalar yapmış ilk Türkmen dilcileri arasındadır. 1969 yılında Türkmenistan İlimler Akademisi Muhabir Üyeliğine seçilmiş bir akademisyendir. Aşkabat Devlet Pedagoji Enstitüsünde önce asistan, sonra bilim insanı doçent olarak görev yapmış, 1933 yılından itibaren de enstitünün bölüm başkanlığını yürütmüştür.

Türkmenistan'da Türkmen diliyle ilgili ilk eserler 1920'li yılların sonuna doğru yayımlanır. 1929'da Türkmen Türkçesi grameriyle ilgili bir eser, Türkmenceyi öğreten bir kılavuz kitap ve Rusça-Türkmençe Sözlük hazırlanmıştır. 1930'lu yıllarda özellikle Türkmen dili ve edebiyatıyla ilgili ders kitaplarının yazılmasına ağırlık verildiği görülmektedir (Kara, 2002, s. 243).

1933-1937 yılları arasında Deryayev Türkmen dili üzerine birkaç önemli eser neşreder. Önce 1933 yılında 6-7. Sınıflar için "Türkmen Diliniñ Sintaksisi" adlı okul kitabını neşreder. 1934 yılında ise yine okullar için "Türkmen Diliniñ Grammatikası", "Yevropalılar Üçin Türkmen Dili" gibi eserleri yayınlanır. 1936 yılında yapılan 1. Türkmenistan Linguistik Kurultayı'na "Türkmen Diliniñ Sintaksisiniñ ve Punktuasiasınıñ Esası Meseleleri" adlı makalesiyle konuşmacı olarak katılmıştır.

Deryayev Türkmenistan İlimler Akademisinin Dil Bilimi Enstitüsünde önce araştırmacı, sonra uzman olarak görev yapar. Deryayev Türkmen dilinin tarihine ilişkin makaleler de yazmıştır. Bunların arasında, "Gelcek Zaman İşliğiniñ Kâbir Meseleleri", "Türkmen Diliniñ Tarihiniñ Meseleleri", "Magtımğulınıñ Eserleriniñ Gözleğinde" adlarını taşıyan ilginç makaleler vardır.

1937 yılında Stalin'in Terör Siyaseti'nin kurbanları olan Türkmen aydınları hakkında yazılmış "37-in Odı" (1937'nin Ateşi) adlı kitapta H. Deryayev'in de ismi geçmektedir:

Bolşevikler Türkmen toprağında siyasi hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak için Aytakov, Atabayev gibi yiğitlerden yararlanıp, Ezizhan, Cüneythan gibi serdarlarımızı yok ettiler. 1937'deki son icraatlarında Türkmenlerin arasında milliyetçilik duygusunu dibinden yok etmek için başını kaldıranın başını kestiler. Rus şovenistleri Türkmen toprağında örf âdetlerimize ve edebi mirasımıza ağır darbeler vurdular. ... Türkmenleri öz ata-babalarının tarihi ve edebi miraslarından uzaklaştırmak için önce alfabemizi değiştirdiler, sonra Rusça dışındaki Arap-Fars yazısıyla yazılmış edebi miraslarımızı yok ettiler. Yazar ve şairlerimiz Vepayev, Gulmuhammet ve Deryayev'i yok ettiler. 1937 yılında geniş ölçekte katliam ve terör siyaseti uygulayıp, Türkmen devletinin bütün kadrolarını öldürdüler (Gürgenli, 1993, s. 3-4).

Yukarıda Deryayev ile birlikte ismi geçen diğer Türkmen aydınlarından Vepayev, Oraz Vepayev (Kakacan ve Kara, 1993), Gulmuhammet ise Abdulkhakim Kulmuhammetov'dur (Söyegov, 2000).

1931'de Abdilhekim Gulmuhammedov'la Oraz Vepayev'in, 1937'deyse Oraz Täçnazarov'la Hocanepes Çarıyev'in siyasi yönden suçlanarak önce hapsedilmeleri ve daha sonra kurşuna dizilmeleri; Berdi Kerbabayev, Garaca Burunov, Şalı Kekilov, Ruhı Alıyev ve Hıdır Deryayev'in tutuklanması, edebiyatın gelişmesini ister istemez etkiler. Tutuklanan yazarlardan Hıdır Deryayev'in dışındakiler, 1940 yılında serbest bırakılır. Deryayev ise, 1956 yılında hürriyetine kavuşur (Kakacan ve Kara, 1993, s. 4-5).

Gürgenli'nin çalışmasında (1993) Hıdır Deryayev'in sürgüne gönderilme sebebi şu şekilde açıklanmaktadır:

Türkmenistan Maarif Komiser Dergisinde neşredilen, Türkmen Pedagoji Akademisinin hocalarından Hıdır Deryayev'e ait "Köne Türkmen Edebî Dili" adlı makale T.S (Sovyet Türkmenistanı) Gazetesinin 30 Mayıs 1933 sayısında neşredilmiştir. Deryayev bu makalede, bütün tehlikeleri göze alıp, Ekim Devriminden önce de Türkmenlerin edebî dilinin olduğu fikrini öne sürmüştür. Bolşevikler Türkmenlerin edebî dilinin, ancak devrimden sonra olduğu görüşünü öne sürmüşlerdir. Hıdır Deryayev, bu fikrini özgürce dile getirdiği için suçlanıp 19 yıllık sürgüne gönderilmiştir (Gürgenli 1993, s. 49-50).

Bu makalenin daha önce de Komünistler Maarifi dergisinde yayımlandığı görülüyor:

Sosyalist Türkmen Edebiyatının meşhur simalarından biri olan Deryayev'in Türkmen edebî dili hakkındaki özgün görüşünün yer aldığı "Türkmen Köne Edebî Dili" adlı makalesi, 1932 yılında "Komünistler Maarifi" adlı derginin 44-49. sayfaları arasında yayımlanmıştır (Deryayev, 1932).

Deryayev makalesinde, "İnkılaptan [Ekim 1917] önce Türkmen edebî dili var mıydı?" sorusu bağlamında değerlendirmede bulunmakta ve soruya olumlu yaklaşmaktadır (Aşirov, 2019, s. 123).

Deryayev, Mahtumkulu ve diğer şairlerin şiirlerinden örnekler vererek Türkmen edebî dilinin varlığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Böylece Türkmen edebî dilinin İnkılaptan önce de var olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Ancak Deryayev, İnkılaptan önce var olan Türkmen edebî dilinin emekçilerin değil, zenginlerin edebî dili olduğunu söylemektedir (Aşirov, 2019, s. 126).

Türkmen halkının zihnine "İkbal" adlı romanıyla yerleşen Hıdır Deryayev'in Türkmen dili üzerine yaptığı çalışmaların ayrı bir değeri bulunmaktadır. XX. yüzyılın baskıcı otuzlu yıllarında Türkmen edebî dili hakkında düşüncelerini açıklayan Deryayev, 1917 İhtilalinden önce de Türkmen edebî dilinin olduğunu söylemektedir. Deryayev'in bu düşüncesi, dönemin siyasi ideolojisine aykırı olduğundan, yönetimin dilinden konuşan yazarlar tarafından milliyetçilikle eleştirilmiştir. Deryayev, bundan sonra oluşan durumdan canını kurtarabilme, daha doğrusu millî düşüncenin kaybedilmemesi adına, görüşünden döndüğünü ifade eden bir yazı kaleme alsada da 19 yıl geçireceği Sibiryâ hapishanelerine 1937 tarihinde gönderilmiştir (Aşirov, 2019, s. 131).

Hıdır Deryayev, 1956 yılında özgürlüğüne kavuştuktan sonraki dönemde, bir yandan akademisyen (doçent) olarak Türkmenistan İlimler Akademisinde görev yaparken, diğer yandan edebiyat alanında, yazarlıkla meşgul olmuş ve Sovyet Devri Türkmen edebiyatına roman ve piyesler kazandırmıştır.

3- Edebî Kişiliği ve Eserleri

Deryayev ilk Türkmen dilcilerinden biri olmasının yanı sıra, Türkmen edebiyatına eserler kazandırmış bir edebiyatçıdır. “Arzu” (1928), “Ökünçmi, maslahat?” (1929) adlı lirik manzumeleri, “İkbal” (1960), “Harasat”(1971), “Mâhir Uçgunları”(1980) adlı romanları ile “Mukaddes Ocak” adlı uzun hikâyesinin yanında “İkbal”, “Mâhri”, “Hocanepes” adlı piyesleri yazmıştır. Bunların dışında, yazarın devrinde matbuattan çıkmış güncel toplumsal sorunlar üzerine bazı makaleleri de vardır. Deryayev, eserlerinin sayısı fazla olmamasına karşın, Türkmen edebiyatında önemli yere sahip bir yazardır (<http://gollanma.com/hydyr-deryayew.html>).

Hıdır Deryayev, çoğu Türkmen edebiyatçısı gibi önce şiirler yazarak edebiyat dünyasında kendisini göstermiştir. Onun ilk eseri olan “Çal, Dutarım” adlı manzumesi, Sovyet öncesi dönemde ezilen alt sınıftan insanların hayatı hakkındadır. “Amıderya” (1928) ve “Ökünçmi, Maslahat?”(1929) adlı manzumelerinde ise susuzluk ve silahsızlanma konuları işlenmiştir. Hacim bakımından uzun olmayan “Arzu”(1928) şiirinin ise dili sade, konusu ve kompozisyonu basittir (Cumayev ve Işanguliyev, 1981, s. 186).

Türkmen yazarları, 20. Yüzyılda, özellikle 1917 Ekim Devrimi’ni işleyen birçok eserler yazdılar. Bunlar arasında, Berdi Kerbabayev’in Aygıtlı Ädim, B. Seytekov’un Doganlar, H. Deryayev’in İkbal adlı romanları vardı (Geldiyev vd., 1998, s. 352).

1930-1940 yılları arasında yetişen Türkmen yazarları, halkın sosyalizm uğrunda mücadelelerini anlatan eserler yazdılar. Bu dönemde meşhur yazarlarımız A. Govşudov Perman adlı büyük tarihî romanını yazmaya girişti, H. Deryayev İkbal romanının birinci kitabını (Ganlı Pencede adıyla) yazıp bitirdi (Tañrıberdiyev, 1966, s. 12).

Deryayev’in bu dönemde nesir türünde yazmış olduğu ilk eseri “Ganlı Penceden” adıyla yayınlanan “İkbal” romanıdır. Bu eser Türkmen nesrinin başarılı romanlarından biridir. Yazar bu romanını 1934 yılında yazıp bitirse de, çeşitli sebeplerle 1937’de Ekim ayında basılabilmştir. Ancak yine o zamanın rejiminden kaynaklanan çeşitli sebeplerden okuyuculara ulaşmadan yasaklanmıştır. Bu roman, uzun yıllar Türkmen okuyuculardan uzak kaldıktan sonra, yazarın roman üzerinde yeniden çalışıp düzenlemesiyle 1960 yılında “İkbal” adıyla yeniden yayımlanmıştır (Deryayev, 1981).

İkbal romanı yayınlandığında yazarına büyük bir şöhret kazandırmış, böylece Deryayev daha da verimli çalışmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak 1962 yılında İkbal romanının ikinci, 1966 yılında üçüncü, 1971 yılında ise son kitabını (cildini) yayımlamıştır (Deryayev, 1983a; 1983b; 1985). İkbal romanı yayınlandığında Türkmen okuyucular tarafından büyük ilgiyle karşılanmış ve yazarına büyük bir şöhret kazandırmıştır.

Deryayev, üzerinde yorulmadan çalıştığı, büyük emekler harcadığı dört ciltlik “İkbal” romanıyla nesir türünde ne kadar yetenekli olduğunu ispatlamış, roman karakterlerini işlemekteki ustalığını göstermiştir.

Hıdır Deryayev’in İkbal romanı basım tarihi itibarıyla (1937) Türkmen edebiyatının ilk romanıdır:

Türkmen edebiyatına roman, sosyalizmle birlikte girer. İlk matbu roman örneği Hıdır Deryayev’in İkbal adlı eseridir. Bu roman, yazarının 1933’te neşrettiği “Köne Türkmen Edebi Dili” adlı yazısı sebebiyle on dokuz yıl hapse mahkûm edilmesinden ötürü yayımlandığı dönemde pek itibar görmemiştir. Bunun neticesinde siyasi sebeplerle Berdi Kerbabayev’in 1940’ta neşrettiği Aygıtlı Ädim adlı eseri ilk Türkmen romanı kabul edilmiştir (Gökçimen, 2013, s. 182).

İlk baskısı 1937’de yapılan İkbal (Talih) romanında örf ve âdetleri yüzünden birbirine kavuşamayan iki gencin vakaları anlatılır ve kadınlara devrimin sağladığı haklar üzerinde durulur. Bu amaçla Türkmen örf ve âdetleri sık sık eleştirilir. Bunların devrimin önünde bir engel olduğu, güya insanlara korku saldığı belirtilir (Gökçimen, 2015, s. 455).

Hıdır Deryayev, Türkmen Sovyet Edebiyatında şair olduğu halde yazarlığı ile öne çıkmış biridir. Romanları birçok dile çevrilmiştir. En çok çevirisi ve aktarımı yapılan eseri, İkbal romanıdır. 1937’te yayımlanan İkbal, Türkmen nesrinde yeni bir adım olmuştur. İkbal, Türkmen Edebiyatında realist ilk eser olarak kabul görür. Yazar, bu romanıyla başta Türkmenistan’da ardından Özbekistan’da tanınır. Deryayev, realist çizgide yazdığı romanlar silsilesine “Harasat” ile devam eder. Fakat Harasat’ta realizmin yeni bir türü olan sosyalist gerçekçiliği benimser. “Harasat” romanı ilk kez 1974’te neşredilir. 1987’de bir kere daha yazarın seçilen eserlerinin arasında yayımlanır (Gökçimen, 2008, s. 370-371).

Deryayev’in İkbal romanı dışında “Harasat”(1971) ve “Mähir Uçgunları”(1980) adlı romanları ile “Mukaddes Ocak” adlı uzun bir hikâyesi de vardır. Deryayev’in bu manzume, roman ve piyesleri dışında “Ulı Saçağıñ Rısgalı” adlı bir kitapta ön söz yazısı da bulunmaktadır.

Yazarın son yıllarında yazdığı Harasat ve Mukaddes Ocak adlı eserleri Türkmen nesrini zenginleştirmiştir. Bu eserlerin ilkinde (Harasat) otuzlu yılların vakalarından söz edilerek, halkı medeniyete (rejime) yöneltme, halkın eğitim seviyesini artırma, tarım ve hayvancılığın yeni şekillerini benimsetme konularından bahsedilir (Cumayev ve Işanguliyev, 1981, s. 186).

“Harasat”, eski dönem, yani sosyalist devrim öncesi yaşam ile sosyalist devrim sonrası yaşamı mukayese etme üzerine kurgulanmıştır. Eski eğitim-yeni eğitim, eski ziraat-yeni ziraat, eski örf adetler-yeni hayat gibi kavramlar çerçevesinde çatışmayı işleyen yazar, sonuçta sosyalist sistemin üstünlüğünü savunur (Gökçimen, 2008, s. 371).

Sosyalist Türkmen Edebiyatında Hıdır Deryayev gibi baskıcı sistemin dayatmalarına maruz kalmış birçok edebiyatçı, çatışma eksenli eskiyeni mukayesesini içeren, rejimi öven

eserler yazmak zorunda kaldılar. Bunun sonucu olarak Hıdır Deryayev'in "Harasat" romanı tipik bir diyalektik sürecin ortaya çıkması için çatışmayı esas alan taraflı, sosyalist rejimi öven tezli bir eserdir. Bu yüzden eserin edebî kıymeti zarar görmüştür. Modern roman tekniklerine şeklen riayet edilse de "Harasat", bütünüyle bir sanatsal değere ulaşamamıştır. Bunda sosyalist gerçekçiliğin sanat görüşünün edebî yaratıyı sınırlandırmasının etkisi büyüktür. (Gökçimen, 2008, s. 380).

Hıdır Deryayev kendini tiyatro alanında da ispatlamıştır. Onun İkbal romanından tiyatroya uyarladığı "İkbal" piyesi, Mollanepes Türkmen Devlet Tiyatrosunda defalarca sahnelenmiştir. Deryayev'in bu piyesi dışında "Mähri"(1964) ve "Hocanepes" (1968) adlı piyesleri de vardır. Bu piyesleri de Türkmen Devlet Tiyatrosunda uzun süre sahnede kalmıştır. Bu piyeslerde örf ve âdetlere karşı verilen sonuçsuz mücadele ve Türkmen halkının geçmişte susuzluktan çektiği eziyetler anlatılmaktadır.

Deryayev edebiyat alanındaki hizmetlerinden dolayı 1967'de devlet tarafından Lenin Madalyası'yla ödüllendirilip kendisine "Türkmenistan Halk Yazarı" unvanı verilmiş, 1969 yılında ise Türkmen dil bilimine, Türkmen Sovyet edebiyatına katkıları nedeniyle Türkmenistan (TSSR) İlimler Akademisinin muhabir üyeliğine seçilmiştir. Yazar, Türkmen dilcisi, doçent Hıdır Deryayev, bu tarihten sonra ölümüne kadar Türkmenistan Devlet Yazarlar Birliği'nin faaliyetlerine aktif olarak katılmıştır.

Sonuç

Hıdır Deryayev Sovyet devri Türkmen edebiyatının önemli temsilcilerinden biridir. Edebiyatçı, yazar olmasının yanı sıra, Hıdır Deryayev'in Türkmen dili ve meseleleri üzerine çalışmaları da bulunmaktadır. Nitekim, Türkmen edebî dilinin devrimden önce de mevcut olduğunu savunan bir yazısı yüzünden, Stalin'in 1930'lardaki baskıcı yıllarında rejim taraftarlarının hedefi olmuştur. Görüşünden döndüğünü söylemesine rağmen, Stalin'in Sovyetler Birliği çapında uyguladığı devlet terörünün sonucu 1937 yılında yargılanmış, bu yargılama sonucu canını kurtarabilse de 19 yıl Sibiry'a da hapse mahkûm edilmiştir.

Hıdır Deryayev, Türkmen tarihi, düşüncesi, dili ve kültüründe, XX. yüzyılın ilk yarısında, gelenekle Sovyetler Birliği'nin devrimci anlayışı arasında canı pahasına köprü olmaya çalışmış bir Türkmen aydınıdır. Cezasının bitmesiyle edebiyat hayatına geri dönmüş, Türkmen edebiyatına roman ve piyesler kazandırmıştır. 1988 yılındaki vefatına kadar bilim ve sanat hayatına devam etmiş, akademisyen üye olarak Türkmenistan İlimler Akademisinin, halk yazarı olarak da Türkmenistan Devlet Yazarlar Birliğinin faaliyetlerinde etkin olarak yer almıştır.

Kaynakça

- Aşırov, T. (2019). Sovyet Türkmenistan'ında Edebî Dil Araştırmaları: Hıdır Deryayev Örneği. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4 (1), 121-131.
- Cumayev, K. ve Işanguliyev, E.(Red.) (1981). *Türkmen Edebiyatının Tarihi*, 5. Cilt. Aşgabat: İlim Neşiriyatı.
- Deryayev, H. (1932). Türkmen Köne Edebi Dili. *Komünistler Maarifi Jurnalı*. Aşgabat, (19-20), 44-49.
- Deryayev, H. (1980). *Mâhir Uçunları*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı.
- Deryayev, H. (1981). *Eserler yığındısı birinci tom İkkal*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı.
- Deryayev, H. (1983a). *Eserler yığındısı ikinci tom İkkal*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı.
- Deryayev, H. (1983b). *Eserler yığındısı üçüncü tom İkkal*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı.
- Deryayev, H. (1985). *Eserler yığındısı dördüncü tom İkkal*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı.
- Durdiyev, K. ve Kara, M. (1993). Yirminci Yüzyıl Türkmen Edebiyatı. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3(Mayıs), 3-9.
- Gökçimen, A. (2008). Hıdır Deryayev'in Harasat Romanında Sosyalist Gerçekçi Açından Eski-Yeni Çatışması. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 3/2 Spring, 370-381.
- Gökçimen, A. (2013). Sosyalist Dönem Türkmen Romanında Başkahramanın Bağımsızlıkla Sonuçlanan Yolculuğu, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 2/1, 181-198.
- Gökçimen, A. (2015). Ekim Devrimi Temalı Türkmen Romanlarında Rus Tipler, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 54, 451-466.
- Gürgenli (Güli), A. (1993). *37-iñ Odu, 1937-nci yılda Terrorçılık Siyasatına Gurban Bolan Türkmenler Hakında, İsveç*.
- Geldiyev, G., Allakov, J. ve Şamıradov, B. (1998), *Türkmen Edebiyatı 9*, Aşgabat: Magarîf Neşiriyatı.
- Hıdır Deryayev. <http://gollanma.com/hydyr-deryayew.html/> Erişim Tarihi: 14.04.2020
- Kara, M. (1998). Türkmen Türkleri Edebiyatı, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 159-178.
- Kara, M. (2002). "Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 14(Güz), 235-252.
- Kazımoğlu (Tağızade), S. (1995). *Türk Toplulukları Edebiyatı I*. Ankara: Ecdâd Yayınları.
- Muhyev, H. ve Kürenov, S. (1988). *Türkmen Dilçileri*. Aşgabat: Magarîf.
- Saray, M. (1993). *Türkmen Tarihi*. İstanbul: Nesil Matbaacılık.
- Söyegov, M. (1998). Türkmen Edebiyatında Ceditçilik Dönemi Hakkında Bazı Tesbitler ve Yeni Malûmatlar, *Bilig*. Güz(7), 112-120.
- Söyegov, M. (2000). Sovyetler Devrinde Mazlum Bir Türkmen Aydını Abdülhakim Kulmuhammetov, *Bilig*. Bahar(13), 93-116.
- Taırıberdiyev, H. (1966). *Berdi Kerbabayev – Söz Ussadı*, Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı.

ARAPÇA FİİL+İSİM BİRLİKTELİĞİNDEKİ EŞDİZİMLERDE FİİLİN TÜRKÇEYE AKTARIMINDA FARKLI ANLAMLAR KAZANMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

(*رکب*, *نشر*, *تناول*, *مسح* ve *خلع* Fiilleri Örneği)¹

Enes BALI², Musa YILDIZ³

Öz

Bu çalışmanın amacı, en az iki kelimededen meydana gelen ve birlikte bulunma eğilimi noktasında başka sözcüklere göre aralarında daha sıkı bir ilişki olan ve “eşdizim” olarak tarif edilen sözcük bileşimlerinin Türkçemize aktarım sürecinde farklı anlamlarla karşılaşılmasının önemini vurgulamaktır. Hedef dil diye adlandırdığımız ve öğrenmeye çalıştığımız bir dili doğal, akıcı, etkileyici ve her şeyden öte o dilin asli kullanıcısı olan doğal dil konuşucusu/native speaker gibi kullanabilmek için o dilin dilbilgisi kurallarına ve cümle kurulumu sırasındaki söz dizim özelliklerine vakıf olmak tek başına yeterli değildir. Sözcükler arasındaki birlikte bulunma eğilimlerine ve sözcük bilgisinin kullanım çeşitliliğine dair de yeterli bir bilgiye sahip olmak öğrendiğimiz yabancı dili daha doğru ve daha isabetli kullanma noktasında en az dilbilgisi kadar önemli ve gerekli bir unsurdur. Bu çalışmada iki ve daha fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan ve “eşdizim” olarak tanımlanan sözcük bileşimleri fiil+isim birlikteliği şeklinde gelen ifadelerdeki fiilin Arapçadan Türkçeye aktarım sürecinde farklı anlamlarla karşılaşılması üzerine değerlendirme ve örnek kullanımlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eşdizim, Birliktelik, Çeviri, fiil+isim Birlikteliği

An Evaluation on the Verb Gaining Different Meanings During the Translation into Turkish in Arabic Verb + Noun Collocations (An Example of *رکب*, *نشر*, *تناول*, *مسح* and *خلع* Verbs)

681

Abstract

The aim of this study is to emphasize the importance of rendering the lexical combinations called as “collocations” with different and divergent meanings in the process of translation into Turkish. Collocations are lexical units which are made of at least two words and have a tendency to occur together with a greater than random frequency compared with other words. Mastering the grammatical rules and *syntactic features* of the target language or the language we learn is not alone enough in order to use it in a natural, fluent, effective way and above all to produce it with native-like speakers. We should also have the adequate competence of the tendency of words to combine and co-occur and have sufficient knowledge of usage diversity in vocabulary knowledge so as to use the target language in a more accurate and proper way. In this study, we will deal with “verb+noun/ma’ul (object)” collocations in Arabic by illustrating the different and divergent meanings of the verbs used with such word combinations while translating these verbs from Arabic into Turkish.

Keywords: Collocation, Co-occurring Words, Translation, verb+noun Collocations

¹ Bu makale Enes Balı'nın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Öğr.Gör., Kırıkkale Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, enesbali@gmail.com

³ Prof.Dr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Arapça Öğretmenliği Bölümü, musayildiz@hotmail.com

Giriş

Gerek sözlü olsun gerekse yazılı, kendi anadilimizde ve öğrendiğimiz yabancı dilde bazı sözcükler beklenenin aksine daha belirgin bir şekilde birlikte bulunma ve görünme eğilimine sahiptir. Kimi sözcüklerin diğer sözcüklere kıyasla kullanım sıklığı yönünden daha dikkat çekici bir şekilde bir arada kullanılması ve tesadüfi olmaktan ziyade daha fazla birbiriyle birliktelik oluşturması eşdizim diye tarif edilen sözcük öbeklerini meydana getirmektedir. (Doğan, 2015, s.68).

İngilizcede collocation, Arapçada ise التَّلازُم اللفظي veya المصاحبة اللغوية şeklinde tarif edilen eşdizimlilik mefhumu Türkçemizde Aksan (2009) tarafından “bağdaştırma”, Vardar (2002) tarafından ise “eşdizimlilik” olarak karşılanmıştır.

Cambridge Learner’s Dictionary English-Turkish (2009) sözlüğünde ise eşdizimlilik “ana dilini konuşanların sık sık birlikte söyledikleri veya yazdıkları iki veya daha fazla kelime ortaklıkları” şeklinde tanımlanmaktadır. Balı ve Köksal da çalışmasında eşdizimliliği şu şekilde açıklamaktadır:

“Dikkate değer anlamsal ve sözdizimsel bağımlılıkları paylaşan sözlük birimlerinin alışlagelmiş şekilde oluşturduğu iki veya daha fazla kelimedenden müteşekkil sözcük öbekleri.” (Balı & Köksal, 2019, s.5)

Eşdizimliliğin zihinlerde daha canlı ve yerleşik bir şekilde yer bulması amacıyla şöyle bir örnek verilebilir. Türkçemizde uçağın parçalarından biri olarak bilinen ve “kara kutu” olarak tarif edilen ifadede kara sözcüğünün yerine “siyah” kelimesinin kullanılması mümkün değildir. İngilizcede ise “mutlu Noeller” anlamına gelen “Merry Christmas” tamlamasında da “merry” sıfatı yerine “happy” sıfatının kullanılmayacağı gayet açıktır. Arapçada da “iyi yolculuklar” denilmek istendiğinde “رحلة سعيدة” ifadesindeki “سعيد” sıfatı yerine “جيد” sıfatının tercih edilemeyeceği bilinen bir durumdur.

Verilen örneklerden de yola çıkarak eşdizimliliği, bir dilde ana dili konuşanların zihninde hazır halde ve yerleşik olarak bulunan sözcük öbeklerinin yazılı ve sözlü dilde çeşitli yapılarda gelmesiyle oluşan kelime ortaklıkları olarak da tarif edebiliriz.

Kökene Latincedeki “collocare” (yan yana koymak, sıralamak, düzenlemek) kelimesi olan “collocation” tabiri dilbilimsel bir olgu olarak ilk kez İngiliz dilbilimci Firth tarafından 1957 yılında ortaya konmuştur (Zughoul & Abdul’l Fattah, 2003). Eşdizimlilik mefhumu ile ilgili İngilizcedeki “ass/eşek” kelimesini örnek veren Firth, bu sözcüğün sınırlı bir dizi bağlam içinde “you silly ass! , Don’t be such an ass!” bulunabileceğini ya da sayıları bir elin parmakları kadar olan bir dizi sıfatla “obstinate/inatçı, stupid/aptal, awful/berbat” birliktelik oluşturabileceğini söylemiştir (Palmer’den aktaran Zughoul & Abdul’l Fattah, 2003). Firth ayrıca eşdizimliliği sözcüğün anlamla ilgili bir parçası kabul ederek “dark night/karanlık gece” örneğini vermiş ve bu birliktelikteki kelimelerden gecenin karanlıkla, karanlığın da gece ile yan yana gelme eğilimine dikkat çekmiştir. (Brashi, 2005, s.15). Firth “kelimeleri bir arada tutan ortaklık” olarak tarif ettiği eşdizimlilik kavramıyla bir sözcüğün başka sözcüklerle bir

arada bulunma eğilimi gösterdiğine vurgu yapmış ve sözcüğün asıl anlamının yan yana geldiği başka sözcüklerle ortaya çıkacağını ifade etmiştir.

Eşdizimlerin Özellikleri

Eşdizimi meydana getiren sözcükler arasında belirli bir ilişki vardır. Bu ilişki, ilgili sözcüklerin birbirine bağlılığını gösterir. (Altıkulaçoğlu, 2010, s.43). Birlikteliği oluşturan sözcükler arasındaki bağ her zaman aynı derece kuvvetli değildir. “Soğuk savaş” ve “kirli sakal” ifadelerinde kullanılan “soğuk” ve “kirli” kelimeleri “soğuk hava” ve “kirli mendil” ifadelerinde kullanılan “soğuk ve “kirli” sözcüklerine kıyasla daha sıkı ve güçlü bir bağlılığı göstermektedir. Eşdizimlerin belli başlı diğer bazı özellikleri ise şu şekildedir.

- 1) Eşdizimler en az iki kelimededen meydana gelen sözcük bileşimleridir:

Örnek:

günah işledi - çıkmaz leke – çile yolculuğu

reveal a secret – an incurable disease – a collocation dictionary

مَارِسَ الرِّيَاضَةَ - قَوْلٌ سَدِيدٌ - شُرُوقُ الشَّمْسِ

- 2) Eşdizimli kelime öbeklerini oluşturan ögeler arasındaki birliktelik herhangi bir kurala dayanmaktan ziyade ana dili konuşanlar tarafından belli temayüllere (dini, kültürel, ahlaki, gelenek) göre oluşur. Eşdizimler, ana dili konuşanların zihninde alışlagelmiş, kullanımı aşına ve yerleşik şekilde var olan sözcük bileşimleridir. Eşdizimler ikinci dil öğrencileri tarafından ihdas edilemezler, ana dilini konuşan bireyler bu birliktelikleri dili kullanırken doğal olarak üretirler (Dzierżanowska’dan aktaran Martyńska 2004). Çayın sahip olduğu kıvamın koyuluğunu ifade etmek için Türkçe, Arapça ve İngilizcede farklı sıfatların kullanımı bu duruma örnek teşkil edebilir:

Örnek:

demli çay - شاي ثقيل - strong tea

- 3) Eşdizimi oluşturan sözcüklerden bir tanesi sınırlı bir kullanıma sahiptir. Birlikteliği meydana getiren birimler arasındaki ilişki birimlerin her ikisi için de aynı derecede güçlü, kuvvetli ve sıkı değildir. Bu durum eşdizimsel aralık diye tarif edilen ve eş anlamlı veya yakın anlamlı kabul edilen kelimelerin eşdizimlerin oluşumunda birbiri yerine kullanılamayacağını veya birbirinin yerini alamayacağını gösterir. Eş anlamlı kabul edilen sözcüklerin birliktelik oluşurken uğrayacağı muhtemel yer değiştirmelerde eşdizimsel uyumsuzluklara ve kulağı tırmalayan tuhaf ve yanlış birlikteliklere rastlamak kaçınılmazdır. Bununla birlikte eş anlamlı veya yakın anlamlı kabul edilen bazı kelimelerin birbirinin yerini alabildiği kullanımlar da yok değildir.

Örnek:

karaborsa (siyah) - özür diledi (arzu etti, istedi) – fırtına öncesi sessizlik (suskunluk)

استقبال حار (ساخن) - انطفاؤ نور (ضياء) عينيه - يكسب (يربح) ثقة

make (do) an omelette – fast (quick) car – cast a glance (look)

Eş anlamlı veya yakın anlamlı kabul edilen bazı sözcüklerin Arapçanın zengin ve engin kelime dağarcığı içinde kullanılabildiği örneklerle karşılaşmak da mümkündür. Arapçada “yemek hazırladı” ifadesinde “hazırladı” anlamına gelen altı adet fiil bulunmaktadır.

Örnek:

أعدَّ / حضرَّ / جهَّزَّ / هيَّأَ / أصلحَ / أحضرَّ الطعامَ

- 4) Eşdizimler yapı bakımından serbest eşdizimler (المتلازمات اللفظية الحرة), sınırlı eşdizimler (المتلازمات اللفظية المقيدة) ve bağımlı eşdizimler (المتلازمات اللفظية المتصلة) olmak üzere üçe ayrılır.

- a) Serbest eşdizimler / المتلازمات اللفظية الحرة: Bağımsız birliktelikler olarak da isimlendirilen bu tip eşdizimlerde kelime ortaklığını meydana getiren sözcükler arasındaki ilişki esnek ve kuvvetli değildir. Birliktelik oluşturan sözcüklerin yerini başka sözcükler alabilir.

Örnek:

sıcak hava - çiçek kopardı

جَوَّ حَارَ – عَبَّرَ الشَّارِعَ

hot weather – cross a street

- b) Sınırlı eşdizimler / المتلازمات اللفظية المقيدة: Kelimeler arasındaki ilişkinin daha kuvvetli, sıkı ve birbirini çağrıştırmaya açılsından daha belirgin olan eşdizimlerdir. Bu tip birliktelikler bağımsız bileşimlere kıyasla daha sınırlı ve kayıtlı bir yapıya sahiptir.

Örnek:

kaçamak cevap - sırrı ifşa etti

جَرِيْمَةٌ نُكْرَاءٌ - أُخْرِزُ تَقْدَمًا

heinous crime – hold a meeting

- c) Bağımlı eşdizimler / المتلازمات اللفظية المتصلة: Bağımsız ve sınırlı birliktelikler ile deyimler arasında bir köprü mesabesinde bulunan bu eşdizimlerde, birlikteliği oluşturan kelimelerden bir tanesi ayrıcalıklı, kullanım açısından nadir ve neredeyse eşsizdir.

Örnek:

kesme şeker - kaşlarını çattı

نَصْرٌ مُؤَزَّرٌ - أَحَارَ جَوَابًا

trenchant criticism – shrug one's shoulder

- 5) Eşdizimler sözcük dizilişi bakımından çeşitli yapılarda gelmektedir. Bu yapıların en sık ve yaygın olarak karşımıza çıkan formları ise şunlardır:

- a) Fiil+isim: خَاضَ مَعْرَكَةً

- b) İsim+sıfat: صَدِيقَ حَمِيمٍ
- c) İsim+isim: نَشْرَةُ الْأَخْبَارِ
- d) İsim (fail)+fiil: أَكْفَهْرَ الْجَوِّ
- e) Fiil+harf-i cer+isim: أَقْلَعُ عَنِ التَّدْخِينِ

Eşdizimlerin Önemi

Sözcük bilgisi dil becerilerinin önemli bir bileşenidir. Hedef dili veya öğrendiğimiz yabancı dili doğru, akıcı, dakik ve her şeyden önce ana dili konuşucularına yakın bir yetkinlikte kullanabilmek için bir dilin dilbilgisi kuralları ve söz dizimi özelliklerine vakıf olmak tek başına yeterli değildir. Konuştuğumuz, duyduğumuz, okuduğumuz ve yazdığımız şeylerin yaklaşık %70'ini eşdizimler oluşturmaktadır (Hill, 2000, s. 53). Lewis ise (1997, s.11) söylediğimiz şeylerin kahir ekseriyetini ve yazıya döktüklerimizin hatırı sayılır bir bölümünü prefabrike/hazır halde depolanmış sözcük öbeklerinden meydana geldiğine dikkat çekmiştir. Eşdizimlerin öğrenilmesinin sağlayacağı faydalardan bir tanesi de çeviri ve tercüme faaliyeti sırasında daha doğru, daha az hatalı ve daha yetkin çeviriler yapma noktasında bize katkı sağlaması olacaktır. Zira kelimeler arasındaki birlikte bulunma eğilimine yönelik bilgi ve farkındalık eksikliği, özensiz, hatalı ve eşdizim uyuşmazlıklarının olduğu çevirileri de kaçınılmaz olarak beraberinde getirecektir.

Nesselhauf (2005, s.2) eşdizimlerin öğrenilmesinin faydalarını şu şekilde ifade etmiştir.

- 1) Eşdizimler yaratıcı dil gelişiminin esası kabul edilmektedir.
- 2) Zihinde hazır halde bulunan eşdizimlerin edinimi yazılı ve sözlü dilde akıcılık için son derece hayati bir özellik taşımaktadır.
- 3) Eşdizimli kelimeleri öğrenmek anlamaya yardımcı olmakla beraber onun gelişmesine de katkı sağlar. Zira eşdizimler bir metnin anlaşılmasını her bir sözcükle tek tek ilgilenmekten ziyade daha kolay hale getirir.

Mc Carthy ve O'Dell (2005, s.6) tarafından kaleme alınan "English Collocations in Use1 adlı çalışmada ise eşdizimli sözcüklerin öğrenilmesinin faydalarından şu şekilde söz edilmiştir.

- 1) Eşdizimlerin öğrenilmesi, kurduğumuz cümlelerin, öğrendiğimiz hedef dilin doğallığına, akıcılığına ve kıvraklığına sahip olmasını sağlar.
- 2) Eşdizimli sözcüklerin öğrenilmesi, yazılı ve sözlü dilde farklı yapılar ve çeşitli ifade biçimleri kullanmamıza ve alternatif söyleyiş tarzları sergileyebilmemize imkân tanır. Aşağıda verilen iki cümleyle bu durum örneklendirilmeye çalışılmıştır.

Örnek:

الْخِلافَاتِ الشَّدِيدَةِ بَيْنَ الطَّرْفَيْنِ أَدَّتْ إِلَى حَرْبٍ كَبِيرَةٍ.

İki taraf arasındaki şiddetli anlaşmazlıklar büyük bir savaşa sebep oldu.

انْقِسَامَاتِ الرَّأْيِ الْعَمِيقَةِ بَيْنَ الطَّرْفَيْنِ أَشْعَلَتْ قُنَيْلَ حَرْبٍ عَارِمَةٍ.

İki taraf arasındaki derin görüş ayrılıkları amansız bir savaşın fitilini ateşledi.

Kelimelerin birbiriyle kurduğu ilişkiler, bu ilişkiler neticesinde kazandığı anlamlar, bir kelimenin başka bir kelime ile yer değiştirip değiştiremeyeceği, olası değişiklikler sonucunda ortaya çıkabilecek muhtemel anlam aralıkları ve mana incelikleri gibi hususiyetler dil öğrenen bireyler için son derece önemlidir. Hangi kelimelerin birbiriyle daha yakın bir ilişki içinde olduğu, sözcüklerin rastgele ve keyfi seçilemeyeceğine yönelik farkındalığa sahip olmak dil öğrenim sürecimizde ihtiyaç listesinin üst sıralarında yer almalıdır.

Arapça sahip olduğu engin sözcük dağarcığı ve zengin kelime kadrosu ile söz varlığı açısından oldukça gelişmiş bir dildir. Eşdizimliliğin en dikkate değer ve önemli özelliklerinden bir tanesi de birlikteliği oluşturan sözcüklerin birbirinden etkilenecek o dilin doğasında yeni anlamlar kazanmasıdır. Nattinger'e (1988, s.75) göre bir sözcüğün anlamı büyük ölçüde birliktelik oluşturduğu sözcüğe bağlıdır ve dil öğrenen birey bu sayede sözcükleri daha kolay zihninde tutabilir ve karşılaştığı metnin ne dediğini anlayabilir. Sözcüklerin asıl manaları cümle içinde kullanıldıklarında bağlam neticesinde veya terkip ya da tamlama şeklinde geldikleri zaman kazandıkları anlamlardır.

Arapçada, fiil+isim birlikteliğinde gelen eşdizimlerde fiil ile birlikte kullanılan sözcüğün/mef'ulun bih (nesnenin) bağlam içerisinde işlenmesi sonucu fiilin anlamını değiştirip ona farklı anlamlar kazandırdığı ile ilgili pek çok örnekle karşılaşmak mümkündür.

Söz konusu bu durumu, seçtiğimiz 5 fiilin alabileceği 3 muhtemel birliktelik ile örneklendirmeye çalışacağız. Örnek olarak seçilen fiil+isim birlikteliklerini belirlerken bu alanda yazılmış çeşitli iki dilli eşdizim sözlüklerinden, Arapça-Arapça, İngilizce-Arapça ve Arapça-Türkçe sözlüklerden faydalanılmıştır.

Çalışmada ركب , نشر , تناول , مسح ve خلع fiillerinin aldığı 3'er adet isim belirlenmiş ve bu birlikteliklerin, fiilin aldığı isim neticesinde Türkçemizde hangi anlamlarla karşılandığı örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Bu cümlelerin seçiminde sözlüklerden, Arap ülkelerinde okutulan ders kitaplarından ve çeşitli kaynaklardan istifade edilmiştir.

1) ركب fiili + aldığı birliktelikler:

trene bindi : ركب + القطار (a)

günah işledi : ركب + الذنب (b)

denize açıldı : ركب + البحر (c)

Örnek cümleler:

ركب المسافر القطار السريع للسفر إلى إسطنبول.

Turist İstanbul'a gitmek için hızlı **trene bindi**.

ركوب الذنوب يُميت القلوب – و قد يُورث الذلَّ إيمانه

و ترك الذنوب حياة القلوب – و خيرٌ لنفسك عصيائها.

“Öldürür **günah işlemek** kalbi- Günahlara müptelalık zelil eder sahibini

Gerekir kalbi ihya için günahları terk etmek- Daha hayırlıdır nefsin için onlara isyan etmek”

Abdullah b. Mubârek r.anh (İbn Ebu'd-Dünyâ, Kitâbu't-Tevbe, s.36)

مع انصرام حظر الصيد ، بدأ الصيادون يركبون البحر بحثًا عن الرزق.

Av yasağının bitimiyle, balıklar rızık aramak amacıyla **denize açılmaya** başladılar.

2) نُشِرَ fiili + aldığı birliktelikler:

(a) نُشِرَ + الرّواية : roman neşretti, yayınladı

(b) نُشِرَ + الملابس : elbiseleri astı

(c) نُشِرَ + اللوح : tahtayı kesti

Örnek cümleler:

ما زال الأديب الناشئ يبحث عن دار تُنشر روايته.

Genç edebiyatçı romanını yayınlayacak bir yayın evi aramaya devam ediyor.

نشرت أختي الملابس المَغسولة على حبل الغسيل بالمسايك.

Kız kardeşim yıkanmış elbiseleri mandalla çamaşır ipine astı.

أخذ النجار ينشر الألواح بالمنشار ليصنع كرسيًا.

Marangoz sandalye yapmak için testereyle **tahtaları kesmeye** başladı.

3) تَنَاوَلَ fiili + aldığı birliktelikler:

(a) تَنَاوَلَ + الطعام : yemeği yedi

(b) تَنَاوَلَ + الدواء : ilacı içti

(c) تَنَاوَلَ + الموضوع : konuyu ele aldı

Örnek cümleler:

اجتمع أفراد الأسرة حول المائدة كي يتناولوا طعام العشاء.

Aile bireyleri akşam **yemeği yemek** için sofraya etrafında toplandı.

نصحتني الطبيب بأن أتناول أدويتي بانتظام.

Doktor bana **ilaçlarımı** düzenle olarak **içmemi** tavsiye etti.

تناول الكاتب في مقاله مواضيع هامة.

Yazar makalesinde önemli **konuları ele aldı**.

4) مَسَحَ fiili + aldığı birliktelikler:

(a) مَسَحَ + دُموعه : göz yaşlarını sildi

(b) مَسَحَ + رأسه : başını okşadı

(c) مَسَحَ + الحجر الأسود : Hacer'ul Esved'e dokundu, mesh etti

Örnek cümleler:

تناولت من جيبها منديلًا كي تمسح دُموعه.

Göz yaşlarını silmek için cebinden bir mendil çıkardı.

إذا أردت أن يلين قلبك فأطعم المسكين وامسح رأس اليتيم.

“Kalbinin yumuşamasını istiyorsan, miskini (yoksulu) doyur ve yetimin başını okşa.”

(Hz. Muhammed sav/Ahmed b.Hanbel, el-Müsned, 2/263)

يُحاول المُعتمرون مسُحَ الحجر الأسود.

Umreciler Hacer'ul Esved'e dokunmaya çalışıyor.

5) خلع fiili + aldığı birliktelikler:

dişi çekti : السِّن + خلع (a)

ayakkabısını çıkardı : حذاءه + خلع (b)

komutanı azletti, görevden aldı : القائد + خلع (c)

Örnek cümleler:

خلع طبيبُ الأسنان أسناني المُتسوِّسة.

Diş doktoru çürümüş dişlerimi çekti.

طلب الموظف من السائح أن يخلع أحييته عند دخول المسجد.

“Görevli, turistten mescide girerken ayakkabılarını çıkarmasını istedi.”

خلع الرئيسُ القائدَ الفاشل.

Devlet başkanı başarısız komutanı azletti.

Sonuç

Kelimelerin yan yana dizilimi sonucu oluşturduğu eşdizimli kelime ortaklıkları, verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere dil becerilinin sözcük bilgisi düzeyinde önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Newmark (1988, s. 125) gramerini iskelete benzettiği bir metnin, sözcüklerini ete, eşdizim diye tabir ettiğimiz sözcük öbeklerini de dokulara benzetmiş, sınırları ise bütün bunları birbirine bağlayan bir unsur olarak tanımlamıştır.

Bu çalışmada fiille birlikte kullanılan ismin, fiilin anlamını etkileyip ona nasıl yeni anlamlar kazandırdığı örnek cümleler ve çevirileri verilerek gösterilmeye çalışılmıştır. Bu da hedef dilin gramer kurallarına, cümle kurulumu sırasındaki söz dizimi özelliklerine vakıf olmanın yanı sıra sözcük bilgisinin kullanım çeşitliliğine dair de yeterli bir malumat sahibi olmanın ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Eşdizimlerin öğrenilmesi ve söz konusu bu tür kelime ortaklıklarına yönelik farkındalığın oluşması, çeviri ve tercüme faaliyeti esnasında kaynak dilden hedef dile ve hedef dilden kaynak dile yapılacak çeviri ve tercümelerin daha dakik, doğru ve isabetli olmasını da beraberinde getirecektir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1999). Anlambilim, Ankara: Engin Yayınevi.
- Altıkulaçoğlu, S. (2010). Yabancı Dil Sınıflarında Eşdizimli Sözcük Öğretimi ve Anadilinin Rolü. Dil Dergisi, Sayı: 148, (s.37-52).
- Âyid, A. (2003), el-Mu'cemu'l-'Arabiyyi'l-'Esâsî, Kahire: el-Munazzamatu'l-'Arabiyye li't-Terbiyye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm.
- Balı, E & Köksal, H. (2019). Yaygın Eşdizimleriyle Arapçada Anahtar Fiiller. İstanbul: Akdem Yayınları.
- Brashi, A, S. (2005). "Arabic Collocations: Implications for Translations. Published PHD Thesis. Sydney: University of Western Sydney.
- Cambridge (2009). Cambridge Learner's Dictionary, English-Turkish (2009), Cambridge University Press.
- Doğan, N. (2015). Türkçe Sözlük'te Fiisel Eşdizim. Gazi Türkiyat, Güz 2015/17:67-84.
- Ghazala, H. (2007). Dar El-İlm's Dictionary of Collocations: English-Arabic Dar El-İlm Lilmalayin: Beirut.
- Hill, J. (2000). Revising Priorities: from Gramamtical Failure to Collocational Success. In M. Lewis (ed) , Teaching Collocation: (s.47-67) Language Teaching Publications.
- İşler, E. & Yıldız, M. (2018) Arapça Çeviri Kılavuzu, İstanbul: Akdem Yayınları.
- Lewis, M. (1997). Implementing the Lexical Approach: Putting Theory into Practice. Language Teaching Publications.
- Ma'luf, L. (2001), el-Muncid fi'l-Luğati'l-'Arabiyye, Beyrut: Dâru'l-Meşrik.
- Martysnka, M. (2004). Do English Language Learners Know Collocatons? Institute of Lingusitics, Adam Mickiewicz University. (s.1-12)
- Nattinger, J.R. (1988). Some Current Trends in Vocabulary Teaching. In R. Carter & M. McCarty (Eds.). Vocabulary and Langaue Teaching. New York: Longman.
- Nesselhauf, N. (2005) Collocations in a Learner Corpus. John Benjamins Publishing Company.
- Newmark, P. (1988) A Textbook of Translation. London: Prentice Hall.
- Ömer, A. M. (2008), Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âsıra, c. 4, Kahire: 'Âlemu'l-Kutub
- Vardar, B. (2002). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Multilingual.
- Zughoul, M & Abdul-Fattah, H. (2003). "Collocational Strategies of Arab Learners of English: A Study in Lexical Semantics. Journal of the Colloge of Arts -Yarmouk University, Irbid, Jordan (1-19).

الرتبة بين النظرية والتطبيق

Mesut CEVHER¹

ملخص:

تتفرد قرينة الرتبة بمنزلة عالية في فهم السياق اللغوي، وتعتمد اللغة العربية عليها في أداء مهمة التواصل، ولذلك فقد شغلت الفكر اللغوي حديثاً وقيماً، فنالت قدراً غير قليل من الدراسة، وهي من الموضوعات الجديدة - على الرغم مما سبق - بمعاودة درسها مرة أخرى؛ للوقوف على أسباب الحفاظ عليها، وأسباب إهدارها من جهة أخرى، وكذلك يجب تصنيف هذه الأسباب التي ذكرها نحاة العرب، وهذا من أهم ما تتفرد به هذه الدراسة. لذلك حاولنا في هذه الصفحات أن نضع الخطوط العريضة لما يمكن أن يكون دراسة قابلة بإذن الله. وقد قدمنا للدراسة بتمهيد نرى أن له أهمية في بيان قيمة الرتبة، وأتبعناه بمفهوم الرتبة في الفكر اللغوي القديم والحديث، ثم ألمحنا لطريقة دراسة الرتبة عند الفريقين، وختمنا المطاف بدراسة تطبيقية على باب المفعول به راعينا فيها أن يكون استشهادنا بآيات القرآن الكريم؛ فهو أسمى وأجل ما كتب باللغة العربية. ولا يفوتنا أن ندعو الله لأستاذنا المرحوم - بإذن الله تعالى - أ.د. محمد فتوح فقد علمنا الكثير في وقت قليل فجزاه الله عنا خير الجزاء.

الكلمات المفتاحية: الرتبة - الترتيب - تقديم - تأخير - المفعول.

Teori ve Pratik Açısından Rütbe

Öz

Sıralama bağlamı, dilsel bağlamı anlamada oldukça önemli bir yere sahiptir. Arapça dili iletişim görevini yerine getirmekte ona bağlıdır. Bu nedenle, son zamanlarda ve daha önce dilbilimsel düşüncüyü meşgul etti ve çokça araştırmalara konu oldu. Yukarıdakilere rağmen korunmasının nedenlerini ve yok sayılmasının nedenlerini ortaya çıkarmak için- tekrar incelemeyi hak eden konulardan biridir. Ayrıca, Arap gramercilerinin belirttiği nedenler de sınıflandırılmalıdır. Bu da çalışmamızın en önemli özelliklerinden biridir. Bu makalelerde ilerde detaylı bir çalışmanın ana düşüncelerini özetlemeye çalıştık. Çalışmayı, rütbenin değerini açıklamada önem taşıdığına kanaat getirdiğimiz bir önzöz ile giriş yaptık. Bunu eski ve modern dilbilim düşüncesinde rütbe kavramı ile takip ettik. Sonra iki ekolün rütbe inceleme yöntemine değindik. Ve mefül konusunda uygulamalı bir çalışma ile sonuçlandı, Burada örneklerimiz Kur'an ayetlerinden tecih ettik; Arapça yazılmış en yüce ve en Belağatlı olmasındandır.

Anahtar kelimeler: Rütbe- Sıralama- öne almak- geciktirmek- mefül.

The Contextual Rank Between Theory and Practice

Abstract

The contextual rank is highly unique in understanding the linguistic context. The Arabic language depends on it for performing the communication task. Therefore, it occupied linguistic thought, both recently and in the past. It got quite a bit of study. It is one of the issues that deserves - despite the above - to be studied again. To find out the reasons for keeping it. And the reasons for Canceling it on the other hand. Likewise, the reasons mentioned by the Arab grammarians must be classified. This is one of the most important features of this study. Therefore, in these papers we have tried to outline what could be a midwife study, God willing. We have presented the study with a preliminary, which we consider important in indicating the value of the rank. And we followed it with the concept of rank in ancient and modern linguistic thought, then we alluded to the method of studying the rank of the two groups. And we ended up with an applied study on the subject of the verb in which we observed that our martyrdom should be in the verses of the Noble Qur'ân.

Keywords: Rank, Order, Submit, Delay, Object.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, E-posta: mgouhar@yahoo.com Orcid No: 0000-0002-6050-0029.

تمهيد:

لا شك أنه لا يكفي لكي يفهم المرء التراكيب اللغوية للغة ما أن يتعرف على وحداتها المعجمية، و أن يدرك معاني هذه الوحدات؛ فالتركيب اللغوي لا يشتمل فقط على معاني هذه الوحدات المعجمية بل يشتمل أيضا على سمات نحوية غير معجمية، وهذه السمات مفيدة في الهدف الأساسي للغة ألا و هو التواصل أو الفهم والإفهام.

فالمدلول اللغوي الذي تمثله الجملة (إن الله يدافع عن الذين آمنوا) لا يعتمد فقط على معاني الوحدات المعجمية المكونة لها، بل يعتمد أيضا على إدراك العلاقات النحوية بين الشكل المعجمي (يدافع) وبين الأشكال الأخرى، وهي علاقات تقوم على السمة الخاصة بهذا الشكل، تحدد سمة الاختيار أنه لا بد أن يأخذ فاعلا في صورة ما يشغل الموقع التالي له (مثلا)، و مفعولا به في صورة أخرى يشغل الموقع الثالث (مثلا)، كما أنه يمكن أن تتعلق به ظروف خاصة - كتلك المرتبطة بزمانه أو مكانه أو آله- تشغل الموقع التالي لمفعوله (مثلا).

ومعرفة الأشكال اللغوية بالنظر إلى الرموز المكتوبة للغة ليس مهمة صعبة، ولكن الأصعب معرفة الوظيفة التي يعبر عنها الشكل اللغوي؛ فالشكل اللغوي الواحد يمكن أن يعبر عن أكثر من وظيفة: فالاسم المرفوع يمكن أن يعبر عن الفاعل و نائبه و المبتدأ و الخبر... إلخ و الأداة ما يمكن أن تكون للشرط و الاستفهام و الموصول و المصدرية و أن تكون كافة أو زائدة... إلخ

وإزاء هذا التعدد الوظيفي للشكل اللغوي الواحد كان لزاما على الناظر أن يبحث في النص عن القرائن المعنوية

واللفظية والحالية ليرى عن أي الوظائف يعبر هذا الشكل، وقد التفت النحاة العرب إلى إبراز أغراض المتكلم التي ينوي إبلاغها للسامع بوصفها وسيلة مهمة في التقعيد النحوي، وبوصفها أداة إجرائية تسهم في ضبط الوظائف الإعرابية وتحديدتها على الوجه الذي ينبغي أن تكون عليه، وقرينة أساسية لتخريج التراكيب وتحقيق مبدأي الفائدة وأمن اللبس، على مستوى تفعيل العملية التواصلية المتوخى منها الفهم والإفهام (قدوم، محمود. ٢٠١٥) نحو النص ذي الجملة الواحدة ١٨٦-١٨٧؛ ومن هنا كانت أهمية القرائن - ومن بينها الرتبة في فهم المنطوق اللغوي (فتيح، محمد سليمان. ١٩٩٣) من المناهج الحديثة للبحث اللغوي (٧٠، ٧١) ولعل أهمية الرتبة تتأكد إذا نظرنا إلى الأمثلة التالية:

١. إذا طالعنا قوله تعالى: {إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ} [فاطر: ٢٨] وقمنا بمقارنته بقولنا: إِنَّمَا يَخْشَى الْعُلَمَاءَ اللَّهَ، فإننا نجد أن العبارة القرآنية تعني أنه لا يخشى الله إلا العلماء من عباده. وعبارتنا تعني أن العلماء لا يخشون إلا الله. ولم يتغير المعنى إلا بسبب التزام الرتبة أو الخروج عليها.

٢. وكذلك قوله تعالى: {قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ} [الأنبياء: ٦٢]، وبالمقارنة بقولنا: أفعلت أنت هذا بآلهتنا يا إبراهيم فعبارة القرآن تعني أن الشك في الفاعل لا الفعل، وعبارتنا تعني أن الشك في الفعل لا الفاعل، ولا يغير المعنى إلا الرتبة (الجرجاني، عبد القاهر دلائل الإعجاز ١٠٦-١٤٥)

٢. وإذا دقت النظر في الأمثلة التالية إذا قلنا:

١. أنزل الله لنا القرآن دستورا.

٢. الله لنا دستوراً القرآن أنزل .

٣. إن المؤمن ليتخذ الرسول له قدوة.

٤. إن قدوة المؤمن له ليتخذ الرسول .

فستجد أن المفردات اللغوية في العبارة الأولى هي نفس مفردات العبارة الثانية، وكذلك الحال في العبارة الثالثة والرابعة، ولكنك تجد أن كلا من العبارة الثانية والرابعة لا تقوم بتوصيل أية رسالة لغوية ؛ وذلك لأنها افتقدت الترابط بين وحدتها لإهدار الرتبة .

لكل ما سبق- ولغيره مما يطول ذكره - كانت أهمية الرتبة كقريئة من القرائن ؛ ولذلك اهتم اللغويون العرب- من قدامى ومحدثين - بالرتبة و أظهروا دورها في الأداء اللغوي، ولا يغيب عنا دورها في تفسير القرآن الكريم، وموقف المفسرين منها، وهو ما سنحاول شرحه في الصفحات التالية.

المبحث الأول: مفهوم الرتبة في الفكر اللغوي القديم والحديث:

سوف نتناول هنا مصطلح الرتبة بالحديث والدرس، ونحدد مفهومه، ونبرز المفهوم الذي نعنيه لأسباب ثلاثة :

أولها : أن أصول البحث العلمي توجب علينا أن نحدد الدالة قبل أن نحوض فيما يدل عليه .

ثانيها: أننا أردنا أن نحدد اختيارنا لمصطلح الرتبة دون غيره من المصطلحات التي ترددت في ثنايا الحديث عن هذا الموضوع ليكون ما نعنيه بمصطلح الرتبة ظاهراً جلياً.

ثالثها : أننا أردنا أن نبين الاختلافات الواقعة في تحديد المصطلح بين القدامى والمحدثين، وهذا جزء من موضوع البحث. تكلم سيبويه في الكتاب عن الرتبة في مواضع متفرقة ولم يستخدم مصطلح الرتبة ولكنه كان يتحدث عنها تحت عنوان التقديم والتأخير فيقول: " وإن شئت قلت كان أخاك عبد الله فقدّمته وأخرت كما فعلت ذلك في ضرب لأنه فعل مثله وحال التقديم والتأخير فيه كحال في ضرب إلا أنّ اسم الفاعل والمفعول فيه لشيء واحد... " سيبويه، أبو بشر عمرو بن عثمان بن قنبر (١٩٨٨) "الكتاب - كتاب سيبويه" (١/ ٤٥)

ويقول: "تقول ما كان فيها أحداً خيراً منك وما كان أحداً خيراً منك فيها إلا أنك إذا أردت الإلغاء فكلما أخرت الذي تلغيه كان أحسن، وإذا أردت أن يكون مستقراً تكتفي به فكلما قدمته كان أحسن لأنه إذا كان عاملاً في شيء قدمته كما تقدم أظن وأحسب وإذا أُلغيت أخرته كما تؤخرهما لأنهما ليسا يعملان شيئاً، والتقديم هنا والتأخير فيما يكون ظرفاً أو يكون اسماً في العناية والاهتمام مثله فيما ذكرته لك في باب الفاعل والمفعول، وجميع ما ذكرت لك من التقديم والتأخير والإلغاء والاستقرار... " (سيبويه، ١: ٥٦).

وقد كان واضحا في ذهن سيبويه أن التزام الرتبة أو مخالفتها قد يكون لسبب بلاغي؛ فيقول: "واعلم أن التقديم والتأخير والعناية والاهتمام هنا مثله في باب كان ومثل ذلك قولك إن أسدا في الطريق رابضا وإن بالطريق أسدا رابضا..." (سيبويه، ٢: ١٤٣).

وقد تكلم الجرجاني في دلائل الإعجاز تحت عنوان التقديم والتأخير أيضا ولم يذكر مصطلح الرتبة (الجرجاني عبد القاهر، ١٩٨٤) (دلائل الإعجاز مكتبة الخانجي، مصر: ١٠٦)، وكذلك فعل ابن يعيش ولكنه استخدم مصطلح المرتبة ويقصد به الرتبة (ابن جني، أبو الفتح عثمان الموصلي (١٩٥٥)، "الخصائص" الهيئة المصرية العامة للكتاب، مصر، ١: ٣٥)

أما ابن جني فقد أفرد للرتبة أكثر من باب في خصائصه، وتحدث عنها أيضا في مواضع متفرقة من نفس الكتاب وهو يستخدم مصطلح الرتبة ويعني به ما يعنيه المحدثون مع الاختلاف في أشياء أخرى لا تتعلق بالمصطلح وسيأتي ذكرها في موضعها إن شاء الله (الخصائص ١: ٣٥).

أما في الفكر اللغوي الحديث فقد عرف اللغويون في التركيب اللغوي وأفردوا لها أبوابا وكتبا كاملة، فقد عرف بلومفيلد الرتبة بأنها الصورة التي تتابع فيها مكونات الشكل المعقد المنطوق (فتيح، محمد سليمان (١٩٩٣)، "من المناهج الحديثة للبحث اللغوي"، دار الشباب، مصر، ٧٢)، وعرفها محمد فتوح في إحدى محاضرات الدراسات العليا عام ١٩٩٣ فقال: "هي النسق الذي تتخذه أشكال البنية".

وقد عرفها تمام حسان بأنها قرينة لفظية و علاقة بين جزأين من أجزاء السياق يدل موقع كل منهما من الآخر على معناه (تمام، حسان، ١٩٩٤)، "اللغة العربية معناها و مبناها"، دار الثقافة، مصر، ٢٠٩)

وعلى الرغم مما تقدم نجد بعض الباحثين يستخدم مصطلحات للدلالة على الرتبة لا تتفق مع ما قرره اللغويون السابق ذكرهم، ومن هؤلاء الدكتور أحمد عبد الباقي عباس في رسالته للماجستير، حيث يستخدم مصطلح الترتيب و يقصد به الرتبة، والترتيب هو الشكل الفعلي الذي تتوالى عليه وحدات التركيب وإن كان على خلاف الرتبة، والرتبة قد سبق تعريفها بما يجعلها تخالف الترتيب وأغرب من ذلك أن يستنطق هذا الباحث النصوص القديمة أو التراثية لكي توافق مفهومه عن الرتبة؛ فقد جعل السكاكي يقول - دون أن يكون هذا قول الرجل - إن النحو هو الترتيب فقد ساق الباحث دليلا من كلام السكاكي (توفي في: ٦٢٦هـ) هو النص التالي: واعلم أن علم النحو هو أن تنحو معرفة كيفية التركيب فيما بين الكلم لتأدية أصل المعنى مطلقا بمقاييس مستنبطة من استقراء كلام العرب، وقوانين مبنية عليها ليحترز بها عن الخطأ في التركيب وأعني بكيفية التركيب تقديم بعض الكلم على بعض (عباس، أحمد عبد الباقي، (١٩٧٧)، قرينة الرتبة وقيمتها في النحو العربي، كلية دار العلوم، مصر، ٥) ثم يستنتج الباحث أن السكاكي يقول بأن النحو هو الترتيب ويعيب على السكاكي ذلك ويقرر أن النحو كما فهمه الجرجاني يجب أن يحيا. ورغم أن الباحث قد شطر النص - إما عن عمد أو عن غير عمد - فإن النص الذي ذكره لم يتحدث عن الترتيب، وهل يمكن أن نفسر قول السكاكي: (كيفية التركيب فيما بين الكلم لتأدية أصل المعنى) إلا بمثل ما قاله المحدثون عن الرتبة بأنها: هي النسق الذي تتخذه أشكال البنية؟ ولم يقتصر السكاكي على الرتبة فقط كما يشير الباحث ولكنه يفهمه على نحو ما فهمه الجرجاني، يتضح

ذلك إذا أكملنا النص الذي شطره الباحث فالسكاكي يزيد في تعريف النحو على ما أورده الباحث قوله : (...ورعاية ما يكون من الهيئات إذ ذاك، وبالكلم نوعيها : المفردة، وما هي في حكمها (السكاكي، أبو يعقوب يوسف بن محمد بن علي، (٢٠٠٠) ، "مفتاح العلوم"، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، ٤١)

وقد استخدم كمال بشر مصطلح الموقعية وقصد به الرتبة (بشر، كمال محمد، (١٩٩٨) ، "دراسات في علم اللغة"، دار غريب، مصر، ٢ : ١٤١-١٤٤)

ويعرف أحمد كشك الموقعية بأنها دراسة سلوك الأصوات في الموقع (القيمة النحوية للموقع، ٤١)

ويرى الدكتور أيوب أن الموقع جزء من التركيب اللغوي يرتبط بجزء آخر ارتباطا تدل عليه بعض الصفات المادية

(أيوب، عبدالرحمن، (١٩٦٦) محاضرات في اللغة ٢٢٩، ٢٣٥، ٢٣٧ - وانظر القيمة النحوية للموقع، ٤١) والحق -

فيما نرى- أن الرتبة تختلف عن الموقع أو الموقعية وفقا للتعريفات السابقة .

وفي حديثنا على صفحات هذا البحث سوف نستخدم مصطلح الرتبة ونقصد به ما تكلم عنه النحاة العرب ضمنا، وما قصده ابن جني واللغويون المحدثون من هذا المصطلح ؛ ذلك أنه أفضل المصطلحات السابق ذكرها تعبيرا عما نقصده، وأكثرها شيوعا واستخداما بين الدارسين .

المبحث الثاني: الرتبة عند القدامى:

إن الناظر إلى ما كتبه قدامى لغوي العرب ليدرك أمورا أربعة :

أولها : أن اللغويين العرب قد تكلموا عن الرتبة موضحين أن الأصل في الكلام هو الرتبة سواء أكانت محفوظة أم غير محفوظة، وأن عدم التزام الرتبة هو خروج عن الأصل .

ثانيها : أنهم تكلموا عن الرتبة كقرينة من القرائن التي تعين السامع أو الناظر إلى الرموز المكتوبة للغة على فهم المعنى .

ثالثها : أن القدامى قد تكلموا - معظمهم - عن الرتبة في أبواب متفرقة تحت عنوان التقديم والتأخير في باب كذا ...

رابعها : أن القدامى لم يسيروا إلى أن الرتبة تتضافر مع غيرها من القرائن لتوضيح المعنى ولكنهم ركزوا على أن القرائن قد

يعني بعضها عن بعض .

فقد أدرك سيبويه حين حديثه عن الرتبة أن الأصل في الكلام الرتبة فهو يشير إلى ذلك في غير موضع من الكتاب منها

على سبيل المثال قوله عن الرتبة بين المفاعيل: "وإن شئت قدمت وأخرت فقلت : كسا الثوب عبد الله وأعطى المال عبد الله" (

الكتاب ١ : ٢٦، ٤٢) فسيبويه يدرك الأصل في الترتيب السابقين وهو على الترتيب كسا عبد الله الثوب وأعطى عبد الله المال .

وقد قسم سيبويه الخروج على أصل الرتبة إلى : مستقيم حسن، ومستقيم قبيح وسيأتي تفصيل ذلك في موضع لاحق . وهو يقرر أن

الفعل لا بد أن يليه الفاعل والمبتدأ قبل الخبر والنكرة قبل المعرفة (الكتاب ١ : ٢٣، ٢٤)

ولعل أوضح من تكلم عن الرتبة عموماً وعن الأصل في الرتبة خصوصاً من القدماء هو ابن جني، فقد عقد في خصائصه باباً تحت عنوان: نقض المراتب إذا عرض هناك عارض. عرض تحته لما تصنعه العرب إذا شاع الخروج عن الأصل، إذ تجعله قسماً قائماً بذاته ومن ذلك تقديم المفعول على الفاعل، فالمفعول لم يتقدم لأن رتبته التقدم ولكن ذلك من النقض العارض أي الخروج عن الأصل (الخصائص ١: ٢٩٣ - ٢٩٩، ٣٠٣ - ٣٠٩).

وابن جني يقرر في موضع آخر أنه إذا ظهرت قرينة العلامة الإعرابية بحيث تمنع اللبس جاز الخروج على الأصل في الرتبة؛ فلذلك يجوز نحو: أكرم سعيداً أبوه، أما إذا لم تقم قرينة الإعراب ولم تقم قرينة أخرى بذلك فيلزم أصل الرتبة. (الخصائص ١: ٣٥) ومجمل القول أن ابن جني أدرك وشرح بوضوح أن الأصل في الكلام الرتبة وأن الخروج عليها خروج على الأصل تسوغه مسوغات محددة. (الخصائص ١: ٢٩٣، ٢٨٢ / ٢، ٣٩٠)

أما ابن يعيش فهو يتفق مع ابن جني فيما قرره وبصورة واضحة أيضاً. (ابن يعيش، يعيش بن علي ابن أبي السرايا محمد بن علي (٢٠٠١ م)، "شرح المفصل" دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، ١: ٧٢)

أما ابن مالك فقد عبر بصريح العبارة عن المعنى الذي نقصده؛ فهو يقول:

والأصل في الفاعل أن يتصلا	والأصل في المفعول أن ينفصلا
وقد يجاء بخلاف الأصل	وقد يجي الفاعل قبل الفعل

أي أن الأصل أن يتقدم الفاعل ويتأخر المفعول؛ فيتصل الفاعل بفعله وينفصل المفعول بتأخره. وقد يخرج على هذا الأصل وفقاً لشروط معينة. (ابن عقيل، بهاء الدين عبد الله العقيلي المصري الهمداني، ١٩٨٥)، "شرح ابن عقيل" دار الفكر، دمشق، سوريا، ٢: ٩٦)

وقد أدرك الجرجاني ذلك ففهم أن التقديم والتأخير لا يجري مجرى الأصل فلا يقول على ما كانت رتبته التأخير أنه متأخر، ولا ما كانت رتبته التقديم أنه تقدم. (دلائل الإعجاز، ١٠٧)

وقد دفع ظهور فكرة الأصل لدى اللغويين القدماء أحد الباحثين المحدثين أن يقول بأنه من المحتمل أن يكون "تشومسكي" قد أخذ أصول نظريته عن العرب؛ لأن النحاة العرب أدركوا فكرة البنية السطحية والبنية العميقة (deep structure, surface structure)، ولكن عباراتهم كانت تختلف في الدال لا في المدلول؛ لذا شاعت في مؤلفاتهم تراكيب مثل "تقديره كذا" و "الأصل كذا" و "المعنى كذا" (عبد اللطيف، محمد حماسة، ١٩٩٠)، "من الأنماط التحويلية في النحو العربي" مكتبة الخانجي، مصر، ٢١-٣٨)

وقد استقصى تمام حسان أصول النحاة وجمعها في كتابه "الأصول" وسوف نأخذ عنه الأصول التي جمعها من أقوال النحاة فيما يتعلق بالرتبة.

ولعله من الجيد أن نوضح أن النحاة واللغويين القدماء كانوا يقصدون بالأصل معيارية القاعدة، ومن أصول النحاة التي تحدثوا عنها ما يلي: (يمكن مراجعة ذلك في كتب الأقدمين مثل: "الأصول" لابن السراج و "الإنصاف في مسائل الخلاف" لابن الأنباري)

١. الأصل في الكلام الرتبة محفوظة كانت أم غير محفوظة .
٢. الأصل في المسند إليه أن يتقدم وفي المسند أن يتأخر .
٣. الأصل في العامل أن يتقدم على المعمول .
٤. الأصل في الفاعل أن يتقدم على المفعول .
٥. الأصل في المفعول الأول أن يتقدم على المفعول الثاني . (الأصول، تمام، ٣٥)

ولعلنا نستطيع الآن القول بأن النحاة و اللغويين القدماء أدركوا جيدا فكرة الأصل في التراكيب اللغوية، وأن فكرة الأصل عند النحاة أو التقدير يمكن أن تقابل ما يقصده التركيبون بالبنية العميقة، وأن التركيب الفعلي أو الحاصل يقابل ما يقصده التركيبون بالبنية السطحية. لم يذكر سيبويه عبارة صريحة أن الرتبة قرينة للوصول إلى المعنى، وليس معنى ذلك أنه لم يدرك أن الرتبة قرينة لفظية وإلا فما الذي جعله يحكم على تقديم بعض الكلم على بعض بأنه مستقيم قبيح؟ أما ابن جني فقد كان أوضح قليلا من سيبويه - في هذه النقطة - حيث علل ظهور المعنى مع غياب العلامة الإعرابية: ضرب يحيى بشرى بأنه في مثل هذه الحالة يجب التزام الأصل في الرتبة (الخصائص، ١: ٥)، وهذا يعني أنه يفهم أن الرتبة قرينة لفظية تساعد في الوصول إلى المعنى . أما ابن خلدون فقد صرح بأن معاني الأبواب النحوية إنما تظهر بما سماه "قرائن الكلام" والرتبة قرينة من هذه القرائن (ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد، ٢٠١٤)، تحقيق على عبدالواحد وافي، دار نضضة مصر، القاهرة، مصر، ١: ٣٧٨)

وقد أدرك ابن مالك هذه الفكرة وعبر عنها بعبارة صريحة فهو يقول: "وأخر المفعول إن لبس حذر" (شرح ابن عقيل، ٢: ٩٨) فابن مالك يدرك أن التزام الرتبة أو الخروج عنها قد يؤدي إلى التباس باب بآخر .

وقد تحدث سيبويه عن الرتبة في مواضع متفرقة من الكتاب، فلم يفرد لها بابا، والتزم اللغويون من بعده بما خطه سيبويه فلم نجد منهم من أفرد للرتبة بابا غير ابن جني في خصائصه حيث أفرد لها بابا بعنوان "باب في نقض المراتب إذا عرض هناك عارض" وكذلك تكلم عنها في بداية الجزء الأول حين حديثه عن الإعراب، وكذلك خصها بفضله في الجزء الثاني في باب شجاعة العربية "تحت عنوان" فصل في التقديم و التأخير ."

أما الجرجاني فخص الرتبة بباب تحت عنوان "التقديم و التأخير" (الجرجاني، دلائل الإعجاز، ١٠٦-١٤٥) ثم تحدث عنها في مواقع متفرقة من الكتاب، ونلاحظ أن الجرجاني قد اهتم بالجانب الدلالي ولم يشر إلى الجانب البيوي.

ولم يشر القدماء - فيما نعلم - إلى أن القرائن تتعاون أو تتضافر لتوضيح المعنى، ولكنهم اكتفوا بالإشارة إلى أن بعض القرائن قد يحل محل البعض الآخر، وأنه يمكن إهدار قرينة إذا قامت قرينة أخرى دليلا على المعنى، ولعل من أوضح الأمثلة على ذلك ابن جني إذ لا نحتاج إلى كبير عناء لفهم ذلك من حديثه (ابن جني الخصائص ١: ٣٥، ٢٣٩-٢١٤).

المبحث الثالث: الرتبة عند المحدثين :

كتب كثير من المحدثين عن الرتبة (قرينة الرتبة و قيمتها في النحو العربي ، القيمة النحوية في الموقع ، التضام في النحو العربي ، أصول تراثية في علم اللغة ، دراسات في علم اللغة ، القسم الثاني ، محاضرات في علم اللغة) و لكننا سنعتمد هنا على ما كتبه تمام حسان في اللغة العربية معناها و مبناها ، و الأصول، وذلك لأن تمام يعد أفضل من كتب عن الرتبة من المحدثين. وقد تناول تمام حسان الرتبة في إطار نظريته العامة في المبني و المعنى ، فهو يقرر أن النظام النحوي للغة العربية مبني على أسس خمسة هي :

١_ طائفة من المعاني النحوية العامة.

٢_ مجموعة من المعاني النحوية الخاصة ، أو معاني الأبواب المفردة كالفاعلية و المفعولية ... إلخ

٣_ مجموعة من العلاقات التي تربط المعاني النحوية الخاصة.

٤_ ما يقدمه علم الأصوات و الصرف للنحو من قرائن صوتية أو نحوية كالحركات.

٥_ القيم الخلافية (اللغة العربية معناها و مبناها، ١٧٨)

ولما كان إدراك المبني بواسطة النظر إلى العلامة ليس من العمليات العقلية الكبرى و كانت الصعوبة هي إدراك المعنى

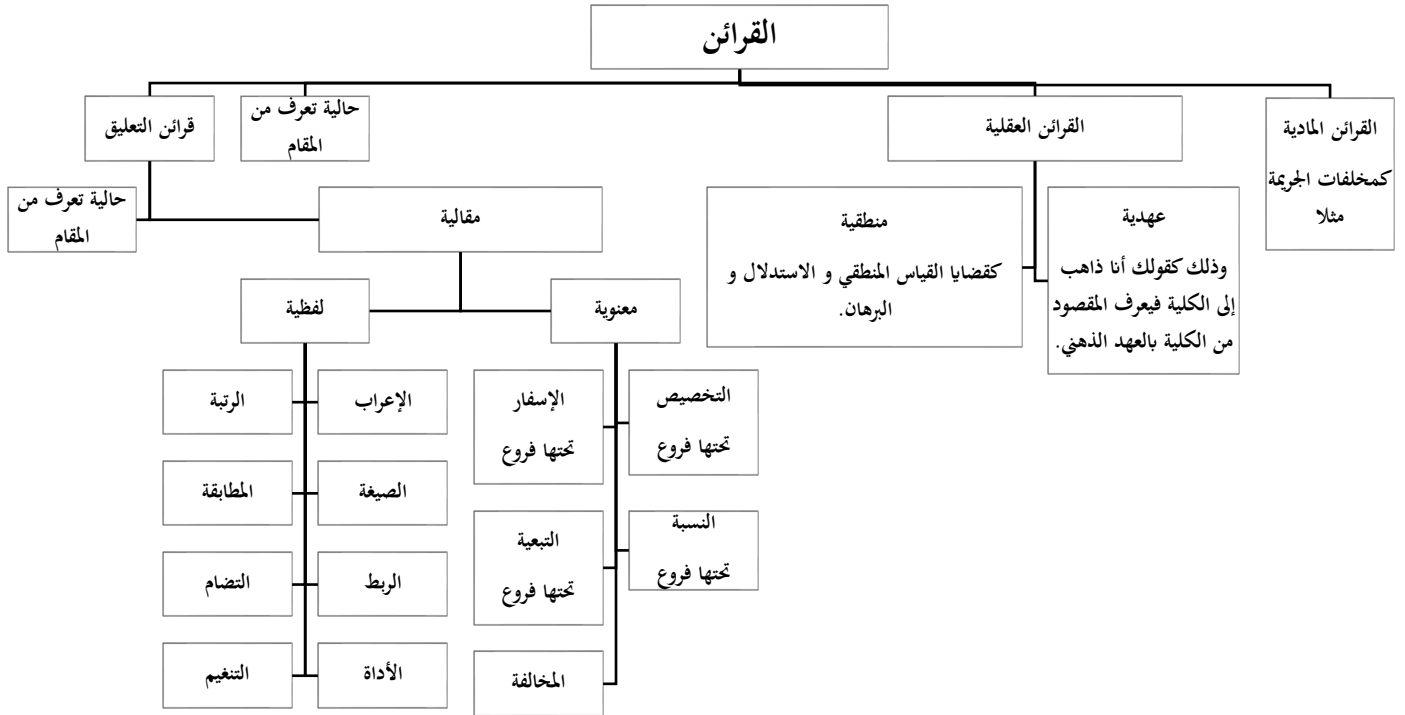
بواسطة المبني

؛ ذلك أن المعنى الوظيفي للمبني يتسم بالتعدد و الإحتمال _ كانت أهمية القرائن _ ومنها الرتبة _ في تعيين أي المعاني

المقصودة من هذا المبني (السابق ١٨٠_١٩٠)

و الشكل التوضيحي التالي يوضح تصور الدكتور تمام للقرائن بصفة عامة و مكان قرائن التعليق منها ، وعلاقة كل منها

بالأخرى

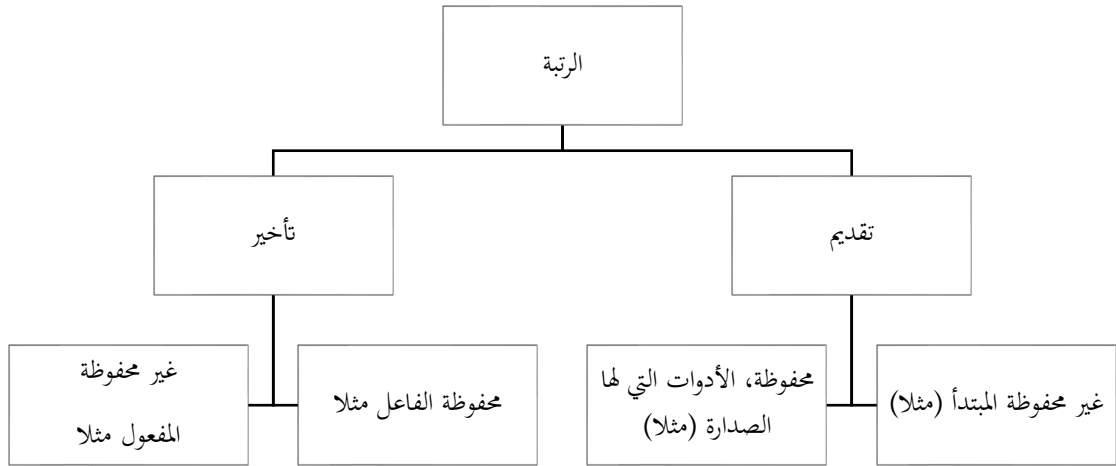

1رسم توضيحي

(نقلا عن تمام حسان، اللغة العربية معناها و مبنها، ١٩٠)

و قد سبق أن أوردنا تعريف الدكتور تمام حسان للرتبة بما يغني عن إعادته هنا.

و الشكل التوضيحي التالي يوضح تصور تمام للرتبة.

رسم توضيحي ٢

(تمام حسان اللغة العربية معناها و مبنها، ٢٠٨)

و قد لاحظ تمام أمورا ستة هي :

١. الأصل في الكلام الرتبة سواء كانت محفوظة أو غير محفوظة (السابق ١٩١-٢١٠).
٢. أن البلاغيين في دراستهم للرتبة قد درسوا حرية الرتبة و الرتبة غير المحفوظة و لم يتعرضوا للرتبة المحفوظة لأن باختلافها يختل التركيب (حسان، تمام، (٢٠٠٠)،، "الأصول"، عالم الكتب مصر، ٣٨)
٣. أن بين الرتبة النحوية و الظواهر الموقعية قرابة؛ لأن الرتبة : حفظ الموقع ، و الظاهرة الموقعية هي : تحقيق مطالب الموقع .
٤. أن الرتبة أكثر ورودا مع المبنيات منها مع المعربات؛ و ذلك أن عدم وجود قرينة العلامة الإعرابية في المبنيات قد جنح بها إلى قرينة الرتبة، و جعل الرتبة عوضا لها من العلامة الإعرابية .
٥. أن الرتبة كقرينة من القرائن تخضع لمطالب أمن اللبس وقد يؤدي ذلك إلى أن تنعكس الرتبة بين الجزأين المرتبين بها .
٦. أن الرتبة كقرينة من القرائن لا قيمة لها بدون تضافر القرائن .

مما سبق يتبين لنا أن الدكتور تمام يتفق مع القدماء فيما يلي :

١. مصطلح الرتبة عند ابن جني، و قرائن التعليق التي هي قرائن الكلام عند ابن خلدون .
٢. أنه راعى فكرة الأصل كما راعاها القدماء .
٣. أنه اتفق معهم في أن الرتبة قرينة تساعد على فهم المعنى .

وأنه يختلف معهم فيما يلي :

١. أنه أكد على ضرورة تضافر القرائن و لم يشيروا هم إلى ذلك .

٢. أنه درس الرتبة دراسة مستقلة و لم يفعلوا ذلك عدا ابن جني و الجرجاني .
٣. أنهم اهتموا بالعامل النحوي فكان سببا لإهمالهم الرتبة، و اهتم هو بالرتبة و أهدر فكرة العامل .

المبحث الرابع: الجانب التطبيقي

لم نر في الدراسات السابقة سواء عند القدماء او المحدثين من أشار إلى أسباب حفظ الرتبة المحفوظة، أو أسباب الخروج عن الأصل، كما لم يرجعوا ذلك إلى أسباب دلالية أو بنيوية أو أسلوبية، لذلك سوف نحاول أن نخوض هذه التجربة مطبقين أفكارنا على باب المفعول به، مع الإشارة إلى أننا لم ندرس الرتبة بين مفاعيل الأفعال المتعدية لمفعولية أو ثلاثة مفاعيل، كذلك لم ندرس الرتبة بين المفعولين مع الأفعال المتعدية لمفعولين في غير هذه الأفعال و قد فعلنا ذلك ميلا للإيجاز و بعدا عن الإسهاب الممل.

و قد وجدنا أن الأسباب التي أرجع إليها النحاة تقدم المفعول على الفاعل يمكن أن تصنف إلى الأسباب التالية :

١. أسباب بنيوية.
٢. أسباب أسلوبية.
٣. أسباب دلالية.

أولا الأسباب البنيوية، و ذلك في الحالات التالية :

- أ. أن يكون المفعول ضميرا متصلا و الفاعل اسما ظاهرا. و أمثلة ذلك في القرآن كثيرة منها قوله تعالى: { وَقَالُوا لِمَلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ } [فصلت: ٢١]
- ب. أن يكون الفاعل مشتتلا على ضمير يعود على المفعول به و أمثلة ذلك في القرآن كثيرة منها قوله تعالى: { وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ } [البقرة: ١٢٤]
- ج. أن يكون المفعول به ضميرا منفصلا لو تأخر لوجب اتصاله و أمثلة ذلك في القرآن كثيرة منها قوله تعالى: { وَإِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ } [الفاحة: ٥] البقرة { يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ } [البقرة: ٤٠] { وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ أَهْمُولًا؟ وَإِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْجُدُونَ } [سبأ: ٤٠]. ويلاحظ على أمثلة هذا النوع أن التقديم يمكن أن يرد إلى غرض بلاغي و هو الحصر و لذلك يمكن أن تعتبر هذه الحالة سببا دلاليا بمنظور البلاغيين .

ثانيا أسباب أسلوبية و ذلك في الحالات التالية :

- أ. أن يكون الفاعل قد وقع عليه الحصر و أمثلة ذلك في القرآن كثيرة منها قوله تعالى: { وَقَالَ الَّذِينَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَإِلَيْكُمْ تُرْجَعُونَ } [البقرة: ١٢٤] { وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ } [البقرة: ٩٩] البقرة ٩٩ وهذا السبب يمكن إدراجه ضمن الأسباب الدلالية .

ب . إذا كان المفعول اسما له الصدارة في الكلام . و أمثلة ذلك في القرآن كثيرة منها قوله تعالى: { قَالَ ذَلِكَ بَنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلِينَ فَصَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ } [القصص: ٢٨]، وقوله تعالى: { يَوْمَ تُولَدُونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ } [عافر: ٣٣]، وقوله تعالى: { فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ } [الرحمن: ١٣]

ج . إذا كان عامله مقرونا بفاء الجزاء في جواب أما الشرطية الظاهرة أو المقدره و أمثلة ذلك في القرآن كثيرة منها قوله تعالى: { نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا } [الزمل: ٣]، وقوله تعالى: { فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ * وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ * وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ } [الضحى: ٩ - ١١] .

ثالثا أسباب دلالية مثل :

أ- أن يقدم المفعول للاهتمام به كما عبر النحاة كقولنا قتل الخارجي فلان . فالمهم أنه قتل و استراح الناس من شره، وليس مهما بعد ذلك من قتله . و أمثلة ذلك في القرآن كثيرة منها قوله تعالى: { وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ يَتَوَقَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةَ يَصْرُبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَذْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ } [الأنفال: ٥٠]، وقوله تعالى: { سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطْرَانٍ وَتَعْشَىٰ وُجُوهُهُم النَّارُ } [إبراهيم: ٥٠] .

ب- أن يقدم المفعول مع أداة الاستفهام لغرض الإنكار . وأمثله في القرآن الكريم كثيرة، منها قوله تعالى: { أَفَعَيَّرَ اللَّهُ أَنْبِيَاءَ حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا... } [الأنعام: ١١٤]، وقوله تعالى: { قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ أَنْبِيَاءَ رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا... } [الأنعام: ١٦٤]، وقوله تعالى: { قَالَ أَعْيَرَ اللَّهُ أَنْبِيَاءَكُمْ إلهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ } [الأعراف: ١٤٠]

ت- أن يقدم المفعول على الفاعل لغرض القصر، وأمثله في القرآن الكريم كثيرة، منها قوله تعالى: { ...وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ } [البقرة: ٥٧]، وقوله تعالى: { سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنْفُسُهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ } [الأعراف: ١٧٧]، وقوله تعالى: { وَقَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ } [يونس: ٨٤]

أما في حالة التزام الأصل في الرتبة في هذا الباب، فقد وجدنا أمثله كسابقتها موزعة على نفس الأسباب التي ذكرناها، لذلك فضلنا عدم التكرار، والاكتفاء بالإشارة إلى ذلك ميلا للإيجاز .

وجدير بالذكر هنا أن نقرر أننا لا نوافق النحاة فيما ذكروه من أسباب الخروج على الرتبة فيما سموه بالتقديم والتأخير ليوافق رؤوس الآي، فيما يتعلق بالقرآن الكريم، وكذلك قولهم بالتقديم والتأخير ليستقيم للشاعر قوافيه، أو للكاتب فواصله، ونرى أن كل ذلك يمكن رده إلى الأسباب السابقة، ومن العجيب أن يستمر محدثو النحاة العرب في ترديد نفس المقولة رغم اطلاعهم على كتاب عظيم مثل كتاب الجرجاني .

كما وجدنا أن أسباب التقديم قد تخرج عن الأسباب التي ذكرناها، وذلك في الحالتين التاليتين:

١ . عند ظهور العلامة الإعرابية حيث تكون الرتبة حرة .

٢. في مثل قولنا : ولدت هذه هذه، مع الإشارة إلى أم وابنتها، وتكون القرينة هنا قرينة المقام أو الحال، وهي قرينة غير لغوية.

الخاتمة

تتبعت الدراسة مفهوم الرتبة في الفكري اللغوي العربي قديما وحديثا، فحددت الألفاظ التي استخدمها القدماء للدلالة على الرتبة، كما وقفت على الأهمية التي تحظى بها الرتبة في التركيب اللغوي في الجملة العربية، وناقشت أفكار المحدثين حول الرتبة، وبينت ما وهم فيه بعض الباحثين بنسبة آراء للقدماء لم يقولوا بها، ووقفت الدراسة على أن جهود تمام حسان هي أفضل ما قدم حتى الآن من الجهود الحديثة؛ فقارنت بين مفهوم الرتبة لديه ومفهومها لدى القدماء، ثم قامت الدراسة بتحديد أسباب الخروج عن الرتبة والالتزام بها عند النحويين العرب، وناقشت هذه الأسباب مناقشة علمية. وقد تفردت الدراسة عن سابقتها بتصنيف أسباب الخروج عن الرتبة لدى النحاة، وإعادة الكشف عن أسبابها، وناقشت أفكار النحاة في هذا الإطار، وخلصت إلى أن هذه الأسباب يمكن أن تقسم إلى ثلاث مجموعات رئيسية: أسباب بنيوية، وأسباب أسلوبية، وأسباب دلالية، ثم قامت بتطبيق هذه الأسباب على باب المفعول به للفعل المتعدي لمفعول واحد، وحرصت أن تكون الأمثلة التي تطبق عليها من نصوص القرآن الكريم لعلو منزلته بين نصوص العربية. وبهذا فقد فتحت الدراسة بابا جديدا للباحثين يجب طرقه، وهو تحليل أسباب النحاة العرب للحفاظ على الرتبة أو الخروج عنها، والكشف عنها في أبواب النحو العربي، مستفيدة من النموذج التطبيقي لهذه الدراسة.

قائمة المصادر والمراجع

١. ابن جني، أبو الفتح عثمان الموصلي (١٩٥٥)، "الخصائص" الهيئة المصرية العامة للكتاب، مصر.
٢. ابن عقيل، بماء الدين عبد الله العقيلي المصري الهمداني (١٩٨٥)، "شرح ابن عقيل" دار الفكر، دمشق، سوريا.
٣. ابن يعيش، يعيش بن علي ابن أبي السرايا محمد بن علي (٢٠٠١ م)، "شرح المفصل" دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان.
٤. الجرجاني عبد القاهر (١٩٨٤)، "دلائل الإعجاز" مكتبة الخانجي، مصر.
٥. السكاكي، أبو يعقوب يوسف بن محمد بن علي، (٢٠٠٠)، "مفتاح العلوم"، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان.
٦. بشر، كمال محمد، (١٩٩٨)، "دراسات في علم اللغة"، دار غريب، مصر.
٧. تمام، حسان (١٩٩٤)، "اللغة العربية معناها و مبنائها"، دار ثقافة، مصر.
٨. تمام، حسان، (٢٠٠٠)، "الأصول"، عالم الكتب مصر.
٩. سيبويه، أبو بشر عمرو بن عثمان بن قنبر (١٩٨٨) "الكتاب - كتاب سيبويه" مكتبة الخانجي، مصر.
١٠. عباس، أحمد عبد الباقي، (١٩٧٧)، "قرينة الرتبة وقيمتهما في النحو العربي، كلية دار العلوم، مصر.
١١. عبد اللطيف، محمد حماسة (١٩٩٠)، "من الأنماط التحويلية في النحو العربي" مكتبة الخانجي، مصر.
١٢. فتوح، محمد سليمان (١٩٩٣)، "من المناهج الحديثة للبحث اللغوي"، دار الشباب، مصر.
١٣. قدوم، محمود (٢٠١٥)، "نحو النص ذي الجملة الواحدة: دراسة تطبيقية في مجمع الأمثال للميداني"، مركز الملك عبد الله بن عبد العزيز لخدمة اللغة العربية، الرياض، السعودية.

بائية كعب بن سعد الغنوي دراسة في فحولتها وبنائها

Hafel ALYOUNES¹

ملخص:

تتناول الدراسة بائية كعب بن سعد الغنوي في رثاء أخيه، وهي واحدة من عيون مرثي العرب التي حظيت بإعجاب النقاد القدامى الذين عدوا صاحبها فحلاً فيها فقط، من دون سائر أشعاره لما لها من صفاتٍ مازتها عن غيرها، وجعلتها في رتبةٍ فنيّةٍ عاليةٍ، دفعت الناس إلى روايتها والعكوف على مطالعتها لشرف معانيها وصحتها، وجزالة ألفاظها واستقامتها، وتسلسل أفكارها وترابطها، كأنها خرزات العقد، فحاولت الدراسة إثبات آراء هؤلاء المتقدمين من العلماء فيها، من غير الوقوف على معاني ألفاظها إلا بمقدار حاجة الدراسة التي تبنّت في القسم الثاني تحليل بنيتها ومنهج بنائها وترابطها ترابطاً يرتد إلى أقوال العلماء فيها، كما حاولت الدراسة تذوق معالم الجمال فيها، ورصد عاطفة الشاعر الحقيقية تجاه أخيه الميت، ثم انتهت بتقويم عام لما جاء في ثناياها.

الكلمات المفتاحية: الشعر، الرثاء، النقاد، كعب الغنوي، فحولة.

Ka'b b. Sa'd el-Ganevî'nin Baiyyesi Tematik ve Yapısal Bir İnceleme

Öz

Bu araştırma Ka'b b. Sa'd el-Ganevî'nin kardeşine mersiyesi olan baiyyesini ele almaktadır. Farklı özellikleriyle şairin diğer eserlerinden ayrılan ve başat yapıtlardan kabul edilerek sanatsal açıdan zirveye oturan bu eser, kadim eleştirmenlerin beğenisini kazanmış gözde mersiyelerden biridir. Raviler bir inci gerdanlık olan bu eserin anlamına, lafız derinliğine ve içeriğindeki düşünce ağına ve bağına muttali olmak için onu öğrenip, ezberleyip rivayet etmeye gayret etmişlerdir. Bu çalışma, yapısal tahlil ve metot çözümlemesine dayanan ikinci bölümde yeterinden fazla lafız derinliğine girmeden, eser hakkında bu görüşe sahip olan ediplerin görüşlerini ispatlamaya, görüşler arasında bağ kurmaya, aynı zamanda şiirin güzelliğinin verdiği lezzeti ve şairin ölen kardeşine yaktığı ağıttaki şefkat ifadelerini değerlendirmeye çalışmakta ve genel bir değerlendirme ile son bulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Şiir, Mersiye, Eleştirmen, Ka'b el-Ganevî, Başatlık

Baeiat of Ka'ab bin Saad Al-Ghanawi Study of Its Virility and Construction

Abstract

The study deals with the Baeia poem of Ka'ab bin Saad Al-Ghanawi in his brother's lament. It is one of the best of the elegy among the Arabs poems, as the old critics who considered its writer only an adroit in it, among all his other poems, have admired it. The reason for this is due to the characteristics that distinguished it from others, and made it into a highly artistic rank. This is what pushed people to narrate and read it because of its high meanings, the strength of its vocabulary, and the sequence of its ideas and interconnectedness, so it was like beads in the necklace. The study attempted to prove the views of these former scholars, with only focusing on the meanings of its words that the study needed. Therefore, this study aimed, in the second section of it, to analyze that poem, its methodology, and its interconnectedness, considering the opinions of scientists therein. The study also tried to indicate to the beauty features in it, and to investigate the poet's true affection towards his dead brother, and then ended with a general evaluation of what came in his poem.

Key words: poetry, lamentation, critics, Ka'ab al-Ghanawi, virility.

¹ DR. Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Bölümü, E-posta hafel@selcuk.edu.tr , hafel2015@gmail.com

مقدمة:

يمتاز الرثاء بمكانة سامقة بين فنون الشعر الأخرى؛ لما له من صدق العاطفة التي تنعكس في أسلوب التعبير، فيسمو ليغدو أكثر لصوقاً بالنفوس الإنسانية. وهذا ما دفع نقادنا القدامى للوقوف على المُمَيِّز المتفرد من الشعر على غيره، فأطلقوا عليه صفة (الفحولة)، لاسيما إذا كان من الرثاء؛ لأنه أجود أنواع الشعر (البيهقي، ١٩٠٦، ج ٢/ص ٣٤). وأكثر غلبةً على غيره، بسبب انصراف العلماء لتطالاب أشعار الرثاء وتدوينها في كرايس خاصة منذ القرن الهجري الأول. وعلاوة على اهتمام العلماء بالمراثي نرصد مفاضلتهم بينها، ورفعهم لهذه على تلك؛ لتمتعها بشيآت ليست في غيرها؛ كما فعل الأصمعي حين قدّم مرثية دريد بن الصمة على غيرها، وتبعه في مذهبه المبرد (اليونس، ٢٠١٦، ص ٢٤٧). وعليه فإنّ المفاضلة بين القصائد واستحسان بعضها مادةً للنقاد الذين كثيراً ما كانوا يبنون أحكامهم اعتماداً على ذائقتهم الفنية المشربة باللّغة والبلاغة والانطباع الذاتي، إذ لا يمكن لناقد تدوّق حلاوة نصّ من دون جانب ذاتي يشركه في قراءة هذا النص وفهمه.

١- القصيدة والنقاد:

١-١- فحولة المرثية عند الأصمعي:

حدّد الأصمعيّ مقاييس نقدية لمصطلح فحولة الشعراء (الأصمعي، ١٩٨٠، ص ٩؛ وسؤالات أبي حاتم السجستاني للأصمعي وردّه عليه فحولة الشعراء، ١٩٩٤، ص ٢٩ وما بعدها)، وقف عندها عددٌ من الباحثين وأشبعوها تحليلاً ودرسا. كما لم يكد يخلو منها كتاب نقديّ (عباس، ١٩٨٤، ص ٥١. وعثماني، ٢٠٠٩، ص ٤٠. وتاسعديت، ٢٠١٨، ص ٣٨. ويونس، ٢٠٠٦، ص ١٧٧. وعيسى، موقع الألوكة). وليس البغية ها هنا تكرار ما سبقت إليه، وإنما سأدير دفعةً الحديث نحو فحولة مرثية كعب الغنويّ دون سائر شعره، وبعض المزايا التي وضعها في ميزان التفضيل، فسَمَت بها حتّى غدت من عيون مراثي العرب المُنتَجَبَة.

كان للأصمعيّ موقفٌ نقديّ من المرثية عبّر فيه عن وعيه بها وإدراكه لمكانتها؛ مقارنةً بما يحفظه من الشعر وأراجيز العرب الفصحاء (الزبيدي، د.ت، ص ١٦٨). قال أبو حاتم السجستاني (٢٤٨هـ): "سألت الأصمعيّ عن كعب بن سعد الغنويّ، قال: ليس من الفحول إلا في المرثية، فإنّه ليس في الدنيا مثلاً (المرزباني، ١٩٩٥، ص ١٠١)، قال: وكان يقال له: كعب الأمثال" (الأصمعي، ١٩٨٠، ج ٢/ص ١٤. وسؤالات أبي حاتم السجستاني للأصمعي وردّه عليه فحولة الشعراء، ص ٤٧-٤٨).

فالشاعر فحلّ عند الأصمعي من الفحول في هذه القصيدة فقط، ممّا ينبئ بحلولها في مكانة مميزة من سلّم الشعر الجاهلي أولاً، وشعر الرثاء ثانياً. ولعلّ هذا جاء من جهتين:

الأولى: فرادتها في بنائها ومعانها الشريفة التي عبّرت عنها، وتسلسلها وطريقة تناولها كما ستبين الدراسة.

الثانية: كمون فرادتها في اختياره لها دون مراثٍ كثيرة، وعدّها في رؤوس هذه المراثي، وموافقة العلماء له -من بعده-

في حكمه النقديّ كما سيتضح لاحقاً.

فالأصمعي أشار إلى فحولة سعد الغنوي في مرثيته دون غيرها، ورصد من سماتها التفرد (ليس في الدنيا مثلها)، من غير أن يحدد موجبات تفرداها دون أخواتها المكتسيات ثوب الرثاء في الجاهلية، فلعل الدراسة تكشف شيئاً من هذا التفرد.

١-٢- المبرد وموضع البائية:

أوجز المبرد محمد بن يزيد (٢٨٦ هـ) الحديث عن القصيدة في أثناء عرضه لباب من الشعر يخص بعض مرثي العرب التي استحسناها واستجادها؛ فقال مبيّنًا رتبة القصيدة الفنية وموقعها بين مرثي العرب التي أملى منها العيون؛ فقال: "مرثي الجاهلية المشهورة المستحسنة والمستجادة المقدمة معلومة موسومة، منها قصيدة متمم بن نويرة في أخيه مالك، على أن سائر أشعاره غير مذموم، وإن تقدّمتها العينية التي أولها (من الطويل):

لَعْمَرِي وَمَا دَهْرِي بِتَأْبِينِ هَالِكٍ وَلَا جَزَعٍ مِمَّا أَصَابَ فَأَوْجَعَا

ومنها قصيدة دريد (ابن الصمّة) في أخيه عبد الله التي أولها (من الطويل):

أَرْتُ جَدِيدُ الْحَبْلِ مِنْ أُمَّ مَعْبِدٍ بِعَاقِبَةٍ وَأَخْلَقْتُ كُلَّ مَوْعِدٍ

ومنها قصيدة كعب بن سعد الغنوي، يرثي فيها أخاه التي أولها (من الطويل):

تَقُولُ سُلَيْمَى مَا لِجِسْمِكَ شَاحِبًا كَأَنَّكَ يَحْمِيكَ الشَّرَابُ طَيِّبٌ؟

ومرثي الخنساء ومرثي ليلي الأخيلية ... ونبّه على ما فيها، ولم يختيرت؟" (المبرد، د.ت، ص ٥٠).

ثم يعطف على ما اختاره من عيون المرثي بكلام لطيف إلى أن يصل إلى مرثية كعب بن سعد الغنوي، فيقول: "وكذلك قول كعب بن سعد الغنوي (من الطويل):

وَدَاعٍ دَعَا: يَا مَنْ يُجِيبُ إِلَى النَّدَى؟ فَلَمْ يَسْتَجِبْهُ عِنْدَ ذَلِكَ مُجِيبٌ

فَقُلْتُ: ادْعُ أُخْرَى، وَارْفَعْ الصَّوْتِ لَعَلَّ أَبَا الْمَغْوَارِ مِنْكَ قَرِيبٌ

ألا ترى ما وصفه به من الجود الذي هو عادة يُجتمع عليها ثم لم يعدل به أحدًا؟" (المبرد، د.ت، ص ٥٠).

لقد التأمّت هذه المرثي في فن الرثاء، ثم طارت شهرتها في الأصقاع، لمزايا فيها دون غيرها، فاستحسنها الناس واستجادها أهل الأدب، وتعاوروا على إنشادها، فعَلت على غيرها من مرثي الجاهلية في التفضيل والاصطفاء. وإذا كان اختيار المبرد يدل على صفاء ذوقه وكثرة أدبه وبراعته في علوم كثيرة (الزبيدي، د.ت، ص ١٠١)، فلا بد لنا من البحث عن المزية ومكانها من الصفات السابقة في هذه البائية. ومما لاشك فيه "أن الاستحسان والاستجادة والتقدم على سواها (أقصد البائية) ممّا لا جدال في وقوع المزية في الصفات نفسها (فتنا وشهرة بخفة بنائها على الألسنة، واستحساناً للمبنى واستجادةً للمعنى)، لكن الاستحسان درجات أو طبقات لا تُستشعر بقواعد العلم اللغوي دون حسّ النفس والعقل في المتلقي الذي يقابل الطاقة الإبداعية لدى المبدع" (حسين، ٢٠١٧، ص ٨٦٣).

والرثاء - وهو موضوع القصيدة - فنُّ من فنون الشعر المعروفة، لا مزية فيه كما لا مزية في غيره من فنون القول الشعرية المعروفة، فهي سلَّح متاحة لأهل المهنة، خلا ما نُظِمَ منها في طرائق راقية وشائقة - وهو ما تبرز فيه المزية -، يستجدها المتلقِّي ويستحلبها، تعبّر عن حسن الصياغة وجودة البناء، وعمق المعنى واسترساله، ومناسبة الألفاظ بعضها بعضاً وفق المعنى النحوي والنفسي في نسق إيقاعي رتيب، وسهولة الانتقال بين الصور بالسجّية، من غير تكلف؛ فَتُكشَفُ المزايا ويلوح بريقها، وتحلو القصيدة وتُسْتَطاب روايتها كما سنبين لاحقاً. هذا في الشعر عامّةً، غير أنّه في الرثاء أكثر لصوّفاً؛ لأنّ المرثية "بناءً فيّ كليّ مركّب دقيق قائم على وحدة معنوية وإيقاعية مثيرة ومؤثّرة للتعبير عن موقف وجداني وفكري ذاتي واجتماعي بكاء وندباً وتأبيناً وعزاءً" (جمعة، ١٩٩٨، ص ٢٤؛ ورضوان، ٢٠٠٧، ص ٢٥٨).

وليست بعضُ القيم الجماليّة التي حدّدها القاضي الجرجاني (٣٩٢ هـ) أوّلاً عموداً للشعر، والتزم الشعراء العرب بها في بناء قصائدهم، سوى معيارٍ لسيرورة القصائد وشهرتها وشوارد الأبيات وجريانها في الناس مجرى الأمثال، يقول: "كانت العرب إنّما تفاضل بين الشعراء في الجودة والحسن بشرف المعنى وصحّته، وجزالة اللفظ واستقامته، وتسلم السبّ فيهِ لمن وصف فأصاب، وشبهه فقارب، وبدّه فأغزّر، ولمن كثرت أمثاله وشوارد أبياتهِ" (الجرجاني، ١٩٦٦، ص ٣٣)؛ ثمّ استقاه المرزوقي ثانياً وبنى على اجتماع "شرف المعنى وصحّته، وجزالة اللفظ واستقامته، والإصابة في الوصف - كثرت سوانرُ الأمثال، وشوارد الأبيات" (المرزوقي، ١٩٩١، ج ١/ص ٩؛ وشرّح، ٢٠١٨، ص ٣١). وبقدر ما يُجودُ الشاعر في بناء شعره تحصل المزية فيه، فإن زاد في جمع القيم الجماليّة - خصائص عمود الشعر - ارتفعت سُمّيته، وكان نصيبه أكبر من التقدّم والإحسان (المرزوقي، ١٩٩١، ص ١١).

وقد ورد في الخبر عن صعصعة بن صوحان مع عبد الله بن عباس الذي سأله عن الفارس، فقال ابن صوحان "الفارس كثيرُ الحذر، مديرُ النَّظَرِ، يلتفت بقلبه، ولا يُديرُ خَرَزَاتِ صُلْبِهِ؛ فقال: أحسنت الوصف؛ فهل في مثل هذه الصفة من شعرٍ؟ قال: نعم، لزهير بن جناب الكلبي، يرثي ابنه عامراً حيث يقول (من الخفيف):

فَارِسٌ يَكْأَلُ الصَّحَابَةَ مِنْهُ	يَحْسَامٌ يَمُرُّ مَرَّ الْحَرِيقِ
لَا تَرَاهُ لَدَى الْوَعَى فِي مَجَالٍ	يُعْفِلُ الْعَيْنَ لَا وَلَا فِي الْمَضِيقِ
مَنْ يَرَاهُ يَخْلُهُ فِي الْحَرْبِ يَوْمًا	أَنَّهُ أَخْرَقَ مَضِلُّ الطَّرِيقِ

(ديوان زهير بن جناب الكلبي، ١٩٩٩، ص ٨٣-٨٤).

فقال له ابن عباس: فأين أخواك (الأنصاري، ١٩٨٤، ص ٨٤/١) منك يا بن صوحان؟ صفهّما لأعرف ورتكّم، قال: أمّا زيد فكما قال أخو غنيّ (من الطويل):

فَمَنْ لَا يُبَالِي أَنْ يَكُونَ بِوَجْهِهِ	إِذَا نَالَ خَالَاتِ الْكِرَامِ شُحُوبٌ
إِذَا مَا تَرَاهُ الرِّجَالُ تَحَفَّظُوا	فَلَمْ يَنْطِقُوا الْعَوْرَاءَ، وَهُوَ قَرِيبٌ

^١ أخواه زيد وسبخان ابنا صوحان. وكان سيحان الخطيب قبل صعصعة. وكانت الراية يوم الجمل في يده؛ فقتل، فأخذها زيد فقتل فأخذها صعصعة.

حَلِيفُ النَّدَى، يَدْعُو النَّدَى قَرِيبًا، وَيَدْعُوهُ النَّدَى فَيُجِيبُ
 بَيْبُتُ النَّدَى (يَا أُمَّ عَمْرٍو) ضَجِيعُهُ إِذَا لَمْ يَكُنْ فِي الْمُنْقِيَاتِ حَلُوبُ
 كَأَنَّ بُيُوتَ الْحَيِّ (مَا لَمْ يَكُنْ بِهَا) بَسَابِسُ مَا يُلْفَى بِهِنَّ غَرِيبُ"
 (صفوت، دت، ج ٢/ص ١٥٢-١٥٣).

في هذا الخبر غير إشارة على علو كعب القصيدة وسيرورتها وتعاور الخطباء والمفوهين علما؛ فهذا صعصعة بن صَوَّحَانَ، من خطباء العرب وفصحائهم المعدودين، يستشهد بأبيات منها وهو الشاعر النَّسَّابَةُ (شعراء عبد القيس في العصر الجاهلي، ٢٠٠٢، ص ٤٤)- في الدلالة على ذُهوب أخيه ذُهوب العظما؛ ولو لم يستحسن المرثية ويستحلمها، لعلو معانيها الشعرية على معاني غيرها من المرثية علواً يسمى شرقاً خلاً من علل القول ووحشيته، وسما في مناسبتة لمقتضى الحال، لَمَّا روى أبياتاً منها واستشهد بها؛ فهي من الحسن والحلاوة بمكانٍ.

أما عن جزالة الألفاظ واستقامتها التي "لا تكون في الاختيار فقط، بل في معرفة وضع اللفظ في اشتقاقه وموضعه اللائق من البنيان الشعري، واستقامته على ترتيب المعاني في النفس والعقل، وموجبات ترتيبها في نظام اللغة ونظام الشعر العربي" (حسين، ٢٠١٧، ص ٨٦٥) وقد وقعت ميزة جزالة الألفاظ واستقامتها في نفس صعصعة لَمَّا رأى فيها القوة والمتانة والبعد عن الوحشي القلي في غير موضعه السليم، وإلى مثل هذا نبه المرزوقي بقوله: "كأن يكون اللفظ وحشياً أو غير مستقيم، أو لا يكون مستعملاً في المعنى المطلوب، فقد قال عمر τ في زهير: لا يتبع الوحشي ولا يُعَاظَلُ الكلام" (المرزوقي، ١٩٩٩، ج ١/ص ١٥).

وأما الإصابة في الوصف، وما تمثله من قيمة جمالية في الحكم على النص الشعري، ففيها ما يدل على عمق الرؤيا إلى الموصوف، المتحلي بصفاته التي يضيفي الشاعر عليها لونا روحياً من خاصة طبقته أو أن يوصف ذلك الموصوف بما ينبغي أن يكون عليه من الصورة النموذجية؛ فإذا ما وصف الشاعر موصوفه، فلا يصفه بصفاته التي جبل عليها فقط، إنما يصفه بألصق الصفات النبيلة التي تُعدُّ أنموذجاً في الوصف، يومئ إلى هذا قول المرزوقي: "وعيارُ الإصابة في الوصف، الذكاء وحسن التمييز، فما وجداه صادقاً في العلوق، ممازجاً في اللصوق، يتعسّرُ الخروج عنه، والتبرؤ منه، فذاك سيمياء الإصابة فيه، ويروي عن عمر τ أنه قال في زهير: كان لا يمدح الرجل إلا بما يكون للرجال" (المرزوقي، ١٩٩٩، ج ١/ص ٩)، وهو ما سميّط اللثام عنه في أثناء الوقوف على مفاصل المرثية وأبنيتها الفنيّة.

فالإصابة في الوصف تدل على (الأنموذج) الذي ينبغي أن يكون عليه الموصوف، وليس الذي هو عليه حقيقة، ولا يمكن لهذا الموصوف أن يتحلّى ببعض من صفات الأنموذج في القصيدة، وليس له في الواقع منها نصيب، وإلا غدا ما كان ينعت به مناقضاً له؛ وقريب من هذا ما روي عن أبي عمرو بن العلاء، "قال: كان للناطقة الذبياني تضرب له قبة بسوق عكاظ من آدم، فتأتيه الشعراء، فتعرض عليه أشعارها؛ فأتاه الأعشى، فكان أول من أنشده. ثم أنشده حسّان بن ثابت قصيدته التي منها: «لنا الجففات الغرّ» وذكر البيتين، فقال الناطقة: أنت شاعر، ولكتكت أقللت جفانك وأسيافك، وفخرت بمن ولدت ولم تفخر بمن ولدك". (المرزباني، ١٩٩٥، ص ٧٦).

ألم يكن حسَّانٌ مصيبًا في وصفه؟ أو أنه قصَّرَ في الإصابة، وهذا ما ذهب إليه الصولي، إذ قال: "فانظر إلى هذا النقد الجليل الذي يدلّ عليه نقاءُ كلام النابغة، وديباجة شعره؛ قال له: أقللت أسيافاك؛ لأنّه قال: «وأسيافنا»، وأسياف جمع لأدنى العدد، والكثير (سيوف). والجففات لأدنى العدد، والكثير (جفان). وقال: فخرت بمن ولدت؛ لأنّه قال: ولدنا بني العنقاء وابني مُحَرِّق؛ فترك الفخر بأبائه وفخر بمن ولد نساؤه" (المرزباني، ١٩٩٥، ص٧٦)، ولو كان أصاب الوصف بأن يجعل الصفات التي تليق بقومه من كثرة عددهم مثلاً، لا تنفك عنهم، لقال (سيوفنا) وهو جمع كثرة، يدلُّ على بلوغهم الغاية.

ولابدَّ لحدوث المزية في القصيدة من الوقوف عند أسرار الانزياح القائم على خروج اللغة من منطقتها النحوي العادي إلى منطقتها الجمالي القائم على إكساب الدلالة والتركيب المِقْنَى والمعجم الشعريّ اللطيف المانع؛ وسأسوق هاهنا مثلاً لعبد القاهر الجرجانيّ (٤٧١ هـ) على جمال التقديم والتأخير وما يحدثه في النفس من مزية، يقول: "لا تزال ترى شعراً يروقك مسمعه، ويلطف لديك موقعه، ثم تنظر فتجد سبب أن راقك ولطف عندك، أن قدّم فيه شيء، وحول اللفظ عن مكاني إلى مكان" (الجرجاني، ١٩٩٢، ص١٠٦).

كما لابدَّ لحدوث المزية من دarsi حصيد يتمتع بنواميس متعدّدة تساعده على التبصّر في زوايا النصّ العميقة حينما يعاود تسريح بصره فيها غير مرّة؛ ليتذوّق ما لم يتذوّقه غيره من الدارسين أصحاب التجارب العادية، الذين لم يستطيعوا إحداث التفاعل بين ذواتهم والنصوص ذات الطاقات الإبداعية الدفينة؛ فالدارس الأريب يمكن أن يقف على معالم معقّدة في القصيدة تحدث مزيتها على غيرها.

١-٣- مقارنة قدامة بن جعفر للبائية:

عرض قدامة بن جعفر (٣٣٧ هـ) لبعض البائية في أثناء مقارنته بين المراثية والمدحة اللتين لم يجد بينهما فصلاً إلا أن يذكر في اللفظ ما يدلّ على أنه لهالك (ابن جعفر، ١١٨)، ثم ينعطف في كلامه إلى إصابة المعنى في بكاء الميت قانلاً: "بكاء من يجب أن يبكي على الميت، إنّما هو من كان يوصف إذا وصف في حياته بإغائته والإحسان إليه؛ كما قال كعب بن سعد الغنويّ في مراثية أخيه (من الطويل):

لِيَبْكِكَ شَيْخٌ لَمْ يَجِدْ مَنْ يُعِينُهُ وَطَاوِي الْحَشَا نَائِي الْمَزَارِ غَرِيبٌ

... فيجب أن يُتَفَقَّدَ مثل هذا في إصابة الغرض والانحراف عنه" (ابن جعفر، دت، ص١١٩).

ينصرف قدامة إلى (الإصابة في المعنى) في المراثية والعناية بها، وعدم الانحراف عنها؛ لكيلا يفسد الشعر ويلحقه السوء والعيب. ثم يقول "لا فضل بين المديح والتأبين إلا في اللفظ دون المعنى، فإصابة المعنى به ومواجهة غرضه هو أن يجري الأمر فيه على سبيل المديح، فمن المراثي التي تُشْبِهُ في المديح استيعاب الفضائل... والأبيات عليها مثل قول كعب بن سعد الغنويّ يرثي أخاه (من الطويل):

لَعَمْرِي لئن كانت أصابَتْ مُصِيبَةٌ أَخِي وَالْمَنَابِيَا لِلرِّجَالِ شَعُوبٌ
لقد كان أمّا جلُّهُ فَمُرَوِّحٌ علينا وأمّا جهلُهُ فَعَزِيبٌ

أخي ما أخي لا فاحشٌ عندَ بيتهِ ولا ورعٌ عندَ اللقاءِ هَيُّوبُ

فقد أتى في هذه الأبيات بما وجب أن يأتي به في المرثي، إذ أصاب بها المعنى، وجرت على الواجب؛ أمّا في البيت الأول فتذكّر ما يدلّ على أنّ الشعر مرثية لهالك لا مديح لباقي؛ وأمّا في الأبيات الأخرى [فقد بكى فيه الصفات] الأربع التي هي العقل والشجاعة والعفة والحلم، ثم أفتنّ كعب في هذه المرثية بعد ذلك، وزاد في وصف بعض الفضائل ما لم يخرج به عن استقامة، وهو قوله:

حليم إذا ما سورة الجهل أطلقت	حيّا الشَّيبِ للنفسِ اللّجوج
كعالية الرُّمَحِ الرُّديني لم يكن	إذا ابتدرَ القومُ العلاءِ يخيبُ
فإني لباكيه وإنني لصادق	عليه وبعضُ القائلين كذوبُ
ليبيك شيخٌ لم يجد من يُعيّنه	وطاوي الحشانئي المزارِ غريبُ
جموعٌ خلالِ الخيرِ من كل جانبٍ	إذا جاءَ جيّاءَ بهنّ ذهوبُ
فتى لا يبالي أن يكونَ لجسمه	إذا نالَ خلّاتِ الكرامِ شحوبُ
حليمٌ إذا ما الحلمُ زين لأهله	مع الحلمِ في عين العدو مهيبُ
إذا ما تراءاه الرجالُ تحفظوا	فلم يُنطقوا العوراء وهو قريبُ

(ابن جعفر، د.ت، ص ١٢١).

إنّ بناء المرثي الجياد يقوم على استحضار الفضائل وجريانها على النهج الذي ينبغي أن تكونَ عليه وفق قدامة؛ لإصابة المعاني وتحقيق المزية التي لا يمكن إدراكها إلا ببلوغ تلك الفضائل كمآلها، يرافقها فيضٌ انفعالي عميق، وإحساس صادق بالمصيبة؛ لأنّ صناعة الشعر في باب الرجاء تختلف عنه في باب الوفاء (القيرواني، ١٩٨١، ج ١/ص ١٢٣)؛ وهو ما يقتضي من الشّاعر القول بحقوقٍ مضت للمرثي، لاسيّما إذا كان من الخواصّ، فيُخَلِّفُ فقدُهُ غُصَصًا تشرق بالحلق يصاحبها أنّاتٌ مُمِضَةٌ تترك قسامتها في النفس ما عاش. وهذا ما يسوقنا لموافقة قدامة بن جعفر في مساواته بين المدحة والمرثية -سوى إنها لهالك- حينما لم يعرض للقول في العاطفة الحزينة التي تكتسي بها المرثية وتحديد جوانب الألم والانكسار ومقدارها في النفس المفجوعة، ودورها في البناء الشعري والظروف المحيطة بولادة القصيدة التي يلونها هياجٌ نفسيّ حادٌ يعبر عن أزمة النفس في لحظة الفجعية، فهي مرثيةٌ لا تحتفل بنفسها كقصيدة المدح التي يزين ناصيتها نسيبٌ أو غزل أو تعترتها أجواء نفسية مختلفة عن المرثية، وأشياء أُخرٍ ربّما ينهض بها مقال مستقل. وهذا كله ما اصطبغت به مرثية كعب وجعلها في شأو على غيرها في مذهب النقاد القدامى.

لو لم يأت الغنوي بجِلِّ الصِّفاتِ وغُرِّها التي تزينُ المرثية لما استشهد قدامة بأبياتٍ من مرثيته التي أتى على أبيات منها في غير موضع، وكأنه في قوله: "فمن المرثي التي تُشبهُ في المديح استيعاب الفضائل" يُعْلي من شأن القصيدة التي تأتي

على ذكر أكبر عددٍ من الفضائل، لاسيّما حينما قال: "أفَتَنَّ كعبٌ في هذه المرثية بعد ذلك، وزاد في وصف بعض الفضائل"، علاوةً على فضائل (العقل والحلم والشجاعة والعفة) التي ذكرها في ثلاثة أبيات فقط من قصيدته.

١-٤- إسماعيل بن القاسم القالي (٣٥٦ هـ):

كان لأبي عليّ القالي موقفٌ من القصيدة يعبر عن قيمتها الفنيّة ورتبتها العالية، قياساً بمعارفه المختلفة وكثرة محفوظه من الشعر، فقد "كان أحفظ أهل زمانه للغة، وأرواهم للشعر" (الضبي، ١٩٨٩، ص ٢٨٣)، الذي كان يقرأه فيما يبدو على شيوخه، يقول فيما يخصّ القصيدة البائية: "قرأتُ على أبي بكر محمّد بن الحسن بن دريد الأزديّ (٣٢١ هـ) هذه القصيدة في شعر كعب الغنويّ، وأملاها علينا أبو الحسن عليّ بن سليمان الأخفش، وقال: قُرئ لنا على أبي العباس محمّد بن الحسن الأحول، ومحمّد بن يزيد، وأحمد بن يحيى، وقال: بعض الناس يروي هذه القصيدة لكعب بن سعد الغنويّ. وبعضهم يروها بأسرها لِسَهْمِ الغنويّ، وهو من قومه وليس بأخيه، وبعضهم يروي شيئاً منها لِسَهْمِ" (القالي، ١٩٧٦، ج ٢/ص ١٦٥-١٦٦).

يشير الخبرُ إلى تناول هذه القصيدة من ثلاث طرائق متباينة تدلّ على عناية العلماء بها، لأهميتها؛ واختيارهم لها تعبيراً عن أدواقهم الفنيّة التي كانت تنتقي الرائق من الشعر والمُميّز بطلاوتها؛ وما إعادة تكرار روايتها وسماعها إلا دليل على علوّ كعبها وسموّ رتبتها الفنيّة، وإلا لماذا يقرأها القالي حيناً بلفظه هو على شيخه ابن دريد الأزديّ في شعر كعب الغنويّ المنسوب إليه صليبيّة. وفي هذا ما يومئ إلى أنّ القصيدة ثابتة لكعب الغنويّ في أشعاره، وأنها كانت مما يُملَى على مشيخة اللّغة والشعر، ويُنْتَدَرَسُ فيما بين الطلبة، أو يسمعها هو حيناً آخرَ في مجلس محمّد بن الحسن الأحول من أحد طلابه، ويمليها الأخفش على تلامذته (كان القالي واحداً منهم)، وهو أكثر الناس معرفةً بأشعار العرب ولغتها؛ فيروي منها ما يستحوذ على نفسه وما تهواه ذائقته الفنيّة.

وعليه فإنّ سيرورة القصيدة في مجالس العلماء وحلقاتهم اختياريّ لها، والاختيارُ فيه معنى الاصطفاء، وفي اصطفاؤها وقع الاستحسانُ وحدثت الميزة التي جعلتها متفرّدة عن غيرها. كما أنّ لاصطفائها غرضاً يُراد به تهذيب العاطفة ومعرفة ذلك الشعور المنبئ بالإحباط والمعاناة والاستغراق في الألم الممضّ الذي ترتقي فيه النفس إلى أسى درجات الإبداع. وكذلك أنّها (أي قصيدة الرثاء) تدلّ على مكارم الأخلاق، فلم يقبل بنو أميّة الراوية للشعر إلا أن يكون راوية للمراثي (الجاحظ، دت، ج ٢/ص ٣٢٠)، أو أنّها من أكثر أغراض الشعر علوّاً بالنفس والتصاقاً بها (اليونس، ٢٠١٦، ص ٢٤٦)؛ فما بالك إذا كانت هذه المراثي هي من العيون التي اختارها النّقّادُ القدامى؛ لتُملَى وتُنْأَوَل بال العناية والتحميص فتأسر الألباب وتلتصق بشغاف القلوب.

١-٥- ابن المظفر الحاتميّ والبائية:

تناول ابن المظفر الحاتميّ (٣٨٨ هـ) أمر القصيدة بنقله عن محمّد بن يزيد المبرّد قوله في مراثي الجاهليّة المشهورة المستحسنة والمستجادة الذي عرضنا له آنفاً، ووقفنا عليها فيما سلف إلا أنّه يقدّم مرثية أوس بن حجر المشهورة (من الرمل):

أَيُّهَا النَّفْسُ اجْمَلِي جَزَعًا إِنَّ الَّذِي تَحْذِرِينَ قَدْ وَقَعَا

(الحاتمي، ١٩٧٩، ج ١/ص ٤٤١).

ثم يذكر بالترتيب ناصبة مرثية متمم بن نويرة العينية في أخيه مالك، والثالثة قصيدة دريد بن الصمة الدالية في أخيه عبد الله، والرابعة بائية كعب الغنوي في رثاء أخيه، والخامسة رائية أعشى باهلة في المنتشر بين وهب، ثم يضيف عينية أبي ذؤيب الهذلي المشهورة في بنه التي لم يأت المبرد على ذكرها في تعازيه ومرثياته، ثم ينقل عن المبرد قوله: "وفي هذه القصائد من حرّ الكلام وشائق المدح ما ليس لأحد مثله. وأحسن المرثي ما خلط بين معاني التفجع والثناء بعضه ببعض، فجمع الشيء الموجه للرثاء، والمدح البارغ من إفراط التفجع باستحقاق المرثي ذلك؛ فإذا وقع وانتظم هذا بكلام صحيح ولهجة معربة، وألفاظ غير متفاوتة، فهو الغاية من كلام المخلوقين" (الحاتمي، ١٩٧٩، ج ١/ص ٤٤٢. والمبرد، دت، ص ٦١).

إنّ في تلك المرثي من فاخر القول ما يجعل القارئ ينزع إليه نزوع الطنب إلى الوتد، متشوقاً بحسنه وبهائه، لاستيفائه المعاني المثال؛ وفي هذا تحريك للنفس وتطريب لها من جهة الحزن واللوعة والنحيب، وهو ما تفتقر إليه المدحة التي تهتم بسرد فضائل الممدوح بعيداً عن اللوعة والتفجع، وهي بذلك تتفق والمرثية في استيعاب الفضائل التي ينبغي أن تكون عليها، فثمة فرق بين دموع الفرح ودموع الحزن على الرغم من أنّهما دموع. ويرى الحاتمي ما يراه المبرد من نظم هذا الشعر بكلام سليم مبين فصيح، إذ تتحدّد القيمة الفنية لانتظام الألفاظ في حسن الشاعر اللغوي وفق المنطق الشعري، وليس فوقه حينذاك إلا القرآن، وهو ضرب من مبالغة المبرد التي وافقها الحاتمي.

١-٦- أبو هلال العسكري بعد ٣٩٥ هـ

تعرّض أبو هلال العسكري للقصيدة في أثناء ذكره لمرثي العرب المشهورة، وما جاء في أرثي بيت قاله خلف الأحمر، وأرثي بيت قاله الأصمعي، فقال من محفوظه: "ليس للعرب مرثية أجود من قصيدة كعب بن سعد الغنوي التي يرثي فيها أخاه أبا المغوار" (العسكري، دت، ج ٢/ص ١٧٨)، وعليه يمكن أن نقف في رأي العسكري على مستويين:

المستوى النحوي الذي يرى في اسم التفضيل (أجود) الدلالة على المفاضلة والترجيح بين حسنين إثنين، ويمكن رصد -في حمل الجود على صيغة التفضيل ها هنا- دلالة أخرى على كثرة العطاء، الدال على الكرم الذي لا يخفى على أحد ما فيه من معانٍ جليّة تتفزع عنها قيمٌ سامقةً اعتزّ بها البدوي في بیدائه.

أمّا المستوى السياقيّ ففيه ميزتان أولهما: التفرّد (ليس للعرب مرثية أجود من قصيدة كعب ...) فهي لا مثيل لها بين مرثي العرب عامّة في معانيها وطريقة سبكها، ودالّة على فحولتها في فئها، من دون أن يقف العسكري على خصائص هذا التفرد وماهيته، والميزة الثانية هي الغلبة؛ فهذه البائية غالباً غيرّها من المرثي المصنّفة، سخية، جادت بما يمكن أن تجود به قصيدة الرثاء المثال، تمتاز بصفات تميزها عن المرثي العيون، تقدماً، وتأخراً، ولهذا نراها استحوذت على عقل العسكري لما لها من ضروب الاستحسان والجمال. وعلاوة على معرفة العسكري بنقد الشعر ونخله قد أفاد في مذهبه هذا ممّن سبقه من النقاد كالأصمعي وغيره.

٢- القصيدة وبنائها:

إنَّ فهمَ القصيدة الناجزة يتطلَّب فهمَ أجزائها التي التأم بعضها إلى بعضٍ، وانتظم في وحدات متجاورة، فأتت كلُّ وحدة بألفاظها المتناسقة ومعانها المتألِّفة لتُشكِّلَ مع جاراتها نصَّ القصيدة المدروسة بكليتها التي تتحقَّقُ متعة اكتشاف الجديد فيها بتسريح النظر في دقائقها غير مرة؛ لتشريحها وإعادة حياكتها مرةً أخرى. ولست أدعي الكمالَ في فهم النصِّ وقراءة فحواه؛ لأنَّ نقد الشَّعرِ شديدٌ، وتمييز مواطنه جدُّ صعبٍ، وفي هذا يقول أبو عمرو بن العلاء: "العلماء بالشعر أعزُّ من الكبريت الأحمر" (الباقلائي، ١٩٨١، ص ٢٠٠٣)، وهذا نصُّها (القرشي، ١٩٨١، ص ٥٥٥-٥٦٧) (من الطويل):

٢-١- الشيبُ وأسبابه:

- ١- تقولُ ابنةُ العَبَسِيِّ: قَدْ شَبَّتْ بَعْدَنَا
وَكُلُّ امْرِئٍ بَعْدَ الشَّبَابِ يَشِيْبُ
٢- وما الشَّيبُ إِلَّا عَائِبٌ كَانَ جَائِبًا
وما القَوْلُ إِلَّا مُخْطِئٌ وَمُصِيبُ
٣- تقولُ سُلَيْمَى: ما لِحِسْمِكَ شَاحِبًا
كَأَنَّكَ يَحْمِيكَ الشَّرَابُ طَيِّبُ
٤- فقلْتُ: وَلَمْ أَعْيِ الجَوَابَ وَلَمْ أُلْحِ
وللدَّهْرِ في الصُّمِّ الصِّلَابِ نَصِيبُ
٥- تَتَابَعِ أَحْدَاثُ تَخْرَمَنَ إِخْوَتِي
فَشَيَّبَنَ رَأْسِي، وَالخُطُوبُ تُشِيْبُ
٦- لعمري لئنْ كَانَتْ أَصَابَتْ مَنِيَّةُ
أخي، والمنَايَا للرجَالِ شَعُوبُ^٣

٢-٢- التأيينُ والمدح:

- ٧- لَقَدْ كَانَ: أَمَا جِلْمُهُ فَمُرُوحٌ^٤
عَلَيْنَا، وَأَمَا جَهْلُهُ فَعَزِيبٌ^٥
٨- أخي، مَا أَخِي، لَا فَاحِشٌ عِنْدَ بَيْتِهِ
وَلَا وَرَعٌ عِنْدَ اللَّقَاءِ هَيْبُوبُ
٩- أَخِي كَانَ يَكْفِينِي، وَكَانَ يُعِينُنِي
عَلَى نَائِبَاتِ الدَّهْرِ حِينَ تُنُوبُ
١٠- حَلِيمٌ إِذَا مَا سَوَّرَهُ الجَهْلُ أَطْلَقَتْ
حُبِّي الشَّيْبِ، لِلنَّفْسِ اللَّجُوجِ^٦ غَلُوبُ

^٢ وثمة روايات متباينة للمرثية في غير مصدر، وثمة فروق في هذه الروايات من حذف بعض الأبيات أو تقديمها، أو تأخيرها، من أشهرها رواية الديوان (شعر كعب بن سعد الغنوي، جمع وتحقيق ودراسة عبد الرحمن الوصيفي، ط ١، ١٩٩٨ م ص ٧١) التي لم يكن جامع شعره ومحققه موفقاً في بنائه، ولعل الذي جاء في الأصمعيات من إيضاح عرضة الشَّيخان الفاضلان عبد السلام هارون و أحمد محمد شاكر كفانا القول في تلك الروايات المتباينة، ص ٩٤، ففيها تفصيل وتوضيح لما اعترى البائية من خلط ووهم ومجيها في موضعين أو أصمعتين، ونسبة الثانية منهما (٢٦) لشاعر عيسى ليس له ترجمة أو شهرة في غيرها، وهو وهم واضح ثبت لدى المحققين والرواة الأثبات، ينظر الأصمعيات، اختيار الأصمعي عبد الملك بن قريش، نج: احمد محمد شاكر، عبد السلام هارون، دار المعارف، مصر، ط ٣، ٩٣-٩٩ وما بعدها، وقد اعتمدت رواية الجمهرة لما فيها من ائتلاف المعاني بعضها ببعض الآخر وتساوقها وفق منطق الشعر ومعناه وتسلسل أفكار القصيدة وتوافقها، وقد جاءت البائية في اثنتين وستين بيتاً.

^٣ شَعُوبٌ: وصف مبالغه من الشَّعبِ، بفتح الشَّين؛ بمعنى التفريق.

^٤ مُرُوحٌ: أي يأوي إليها.

^٥ عَزِيبٌ: بعيد.

^٦ اللجوج: المتمادية، من المَلَّجَةِ.

- ١١- هُوَ الْعَسَلُ الْمَازِي^٧ لِينًا وَنَائِلًا
وَلَيْتُ إِذَا يَلْقَى الْعُدَاةَ غَضُوبَ
١٢- هَوَتْ أُمُّهُ^٨ مَا يَبْعَثُ الصُّبْحُ غَادِيًا
وَمَاذَا يُؤَدِّي اللَّيْلُ حِينَ يَأُوبُ
١٣- هَوَتْ أُمُّهُ مَاذَا تَضَمَّنَ قَبْرُهُ
مَنْ الْمَجْدِ وَالْمَعْرُوفِ حِينَ يَنُوبُ

٣-٢- أخو شتوات:

- ١٤- أَخُو شَتَوَاتٍ يَغْلَمُ الضَّيْفُ أَنَّهُ
سَيَكْفُرُ مَا فِي قَدْرِهِ وَيَطِيبُ
١٥- حَبِيبٌ إِلَى الرَّؤَارِ، غَشِيَانُ بَيْتِهِ
جَمِيلُ الْمُحَيَّا سَبَّ وَهُوَ أَدِيبُ
١٦- كَأَنَّ بِيُوتَ الْحَيِّ، مَا لَمْ يَكُنْ بِهَا،
بَسَابِسُ قَفْرِ مَا يَهْنُ عَرِيبُ

٤-٢- بُكَاءُهُ وَنَدْبِهِ وَطَلَبِ الْمُحْتَاجِينَ لَهُ:

- ١٧- لِيَبْكِكَ عَانٍ^٩ لَمْ يَجِدْ مَنْ يُعِينُهُ
وَمَاوِي الْحَشَا^{١٠} نَائِي الْمَرَارِ غَرِيبُ
١٨- إِذَا حَلَّ لَمْ يُقْصِ الْمَجَلَّةَ بَيْتَهُ
وَلِكَيْلَهُ بِحَيْثُ حَلَّ تَنُوبُ
١٩- كَعَالِيَةِ الرُّمْحِ الرُّدَيْنِيِّ لَمْ يَكُنْ
إِذَا ابْتَدَرَ الْخَيْرَ الرَّجَالِ يَخِيبُ
٢٠- تَرَوَّحَ^{١١} تَرْهَاهُ^{١٢} صَبًا مُسْتَطِيفَةً^{١٣}
يَكُلُّ ذَرًّا، وَالْمُسْتَرَادُّ^{١٤} جَدِيدُ

٥-٢- جَمُوعُ الْخَيْرِ:

- ٢١- إِذَا قَصَّرَتْ أَيْدِي الرَّجَالِ عَنِ الْعُلَا
تَنَاولُ أَقْصَى الْمَكْرُمَاتِ شَيْبُ
٢٢- جَمُوعُ خَلَالِ الْخَيْرِ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ
إِذَا حَلَّ مَكْرُوهٌ يَهْنُ ذَهُوبُ
٢٣- مُفِيدٌ مُلَقَى الْفَائِدَاتِ مُعَوِّدٌ
لِفِعْلِ النَّدَى وَالْمَكْرُمَاتِ كَسُوبُ

٦-٢- دَعْوَتُهُ وَسُرْعَةُ إِجَابَتِهِ:

- ٢٤- وَدَاعٍ دَعَا: هَلْ مِنْ مُجِيبٍ إِلَى
قَلَمٍ يَسْتَجِيبُهُ عِنْدَ ذَلِكَ مُجِيبُ

^٧ المأذِي: الخالص من العسل واللبن.

^٨ هَوَتْ أُمُّهُ: دعاء عليه، معناه التعجب، كما تقول: قاتله الله. والمعنى هلك؛ كأنها انحدرت إلى الهاوية.

^٩ العاني: الجائع.

^{١٠} طاوي الحشا: الجائع.

^{١١} تَرَوَّحَ: سار في الرِّوَّاحِ، وهو من لُدُنِ زوالِ الشَّمْسِ إلى الليل.

^{١٢} تَرْهَاهُ: تسوقه وتدفعه.

^{١٣} مستطيفة: مطيفة.

^{١٤} المُسْتَرَادُّ: موضع ارتياد الكلاً.

- ٢٥- فُقُلْتُ ادْعُ أُخْرَى وَاذْفَعِ الصَّوْتِ ثَانِيًا
لَعَلَّ أَبَا الْمَغْوَارِ مِنْكَ قَرِيبُ
٢٦- إِذَا نَزَلَ الْأَضْيَافُ أَوْ غَبَّتْ عَنْهُمْ
كَفَى ذَاكَ وَضَّاحُ الْجَبِينِ أَرِيبُ
٢٧- يُجِبُّكَ كَمَا قَدْ كَانَ يَفْعَلُ إِنَّهُ
بِأَمْثَالِهَا رَحْبُ الذِّرَاعِ أُدِيبُ
٢٨- أَتَاكَ سَرِيعًا وَاسْتَجَابَ إِلَى النَّدَا
كَذَلِكَ قَبْلَ الْيَوْمِ كَانَ يُجِيبُ

٧-٢- فروسيته وفرحه بالعاء:

- ٢٩- كَأَنَّ لَمْ يَكُنْ يَدْعُو السَّوَابِحَ مَرَّةً
بِذِي لَجَبٍ تَحْتَ الرِّمَاحِ مَهِيْبُ
٣٠- فَتَى أَرِيحِي^{١٥} كَانَ يَهْتَزُّ لِلنَّدَى
كَمَا اهْتَزَّ مِنْ مَاءِ الْحَدِيدِ قَضِيبُ

٨-٢- إيثاره لغيره:

- ٣١- فَتَى مَا يُبَالِي أَنْ يَكُونَ بِجِسْمِهِ
إِذَا نَالَ خَلَاتِ الْكِرَامِ، شُحُوبُ

٩-٢- هيبته ووقاره:

- ٣٢- إِذَا مَا تَرَاءَاهُ الرَّجَالُ تَحَفَّظُوا
فَلَمْ يَنْطَفُؤُوا الْعَوْرَاءَ، وَهُوَ قَرِيبُ
٣٣- عَلَى خَيْرِ مَا كَانَ الرَّجَالُ خِلَالَهُ
وَمَا الْخَيْرُ إِلَّا طَعْمَةٌ وَنَصِيبُ

١٠-٢- حليف الندى:

- ٣٤- حَلِيفُ النَّدَى يَدْعُو النَّدَى
سَرِيعًا وَيَدْعُوهُ النَّدَى فَيَجِيبُ
٣٥- غِيَاثٌ لِعَانٍ لَمْ يَجِدْ مَنْ يُعِينُهُ
وَمُخْتَبِطٌ يَغْشَى الدُّخَانَ غَرِيبُ
٣٦- عَظِيمُ رَمَادِ النَّارِ، رَحْبٌ فِنَاؤُهُ
إِلَى سَنَدٍ لَمْ تَحْتَجِّنْهُ غُيُوبُ^{١٦}
٣٧- يَبِيتُ النَّدَى يَا أُمَّ عَمْرٍو ضَجِيعَهُ
إِذَا لَمْ يَكُنْ فِي الْمُنْقِيَاتِ^{١٧} حَلُوبُ

١١-٢- حلمه وشجاعته:

- ٣٨- حَلِيمٌ إِذَا مَا الْجَلْمُ زَيْنَ أَهْلَهُ
مَعَ الْجَلْمِ فِي عَيْنِ الْعَدُوِّ مَهِيْبُ
٣٩- مُعَمَّى^{١٨} إِذَا عَادَى الرَّجَالَ عَدَاوَةً
بَعِيدٌ إِذَا عَادَى الرَّجَالَ قَرِيبُ

^{١٥} أَرِيحِيٌّ: الواسع الخلق، المنبسط إلى المعروف.

^{١٦} تحتجنه: تغيبه. غيوب: جمع غيب: وهو ما انخفض من الأرض.

^{١٧} المنقيات: جمع منقية؛ وهي الناقة ذات الشحم؛ أي السمينة؛ لأن النقي الشحم أو المخ.

^{١٨} المعمى: المكلف بالشيء، وتعنى العناء تجشمه.

١٢-٢ - حياته غنى وموته فساد:

- ٤٠- غَنِينَا بِخَيْرٍ حَقْبَةً ثُمَّ
٤١- فَأَبْقَيْتُ قَلِيلاً ذَاهِبًا وَتَجَهَّرْتُ
٤٢- وَأَعْلَمُ أَنَّ الْبَاقِيَ الْحَيِّ مِنْهُمَا
٤٣- لَقَدْ أَفْسَدَ الْمَوْتُ الْحَيَاةَ وَقَدْ
٤٤- فَإِنْ تَكُنِ الْأَيَّامُ أَحْسَنَ مَرَّةً
٤٥- جَمَعْنَ النَّوَى حَتَّى إِذَا اجْتَمَعَ
٤٦- أَتَى دُونَ حُلُو الْعَيْشِ حَتَّى
- عَلِينَا الْبَقِيَّ كُلَّ الْأَنَامِ تُصِيبُ
لَاخِرَ وَالرَّاجِي الْحَيَاةِ كَذُوبُ
إِلَى أَجَلٍ، أَقْصَى مَدَاهُ قَرِيبُ
عَلَى يَوْمِهِ عَلَّقُ^{٢٠} عَلَيَّ حَيْبُ
إِلَيَّ، فَقَدْ عَادَتْ لِهِنَّ ذُئُوبُ
صَدَعْنَ الْعَصَا^{٢١} حَتَّى الْقَنَاقَةَ
نُكُوبُ عَلَيَّ آثَارِهِنَّ نُكُوبُ^{٢٢}

١٣-٢ - شجاعته وكرمه = يقظته:

- ٤٧- كَأَنَّ أَبَا الْمُغَوَّارِ لَمْ يُوفِ^{٢٣}
٤٨- وَلَمْ يَدْعُ فِتْيَانًا كِرَامًا لِمَيْسِرِ
٤٩- فَإِنْ غَابَ مِنْهُمْ غَائِبٌ أَوْ
- إِذَا زَبَأَ الْقَوْمَ الْعُزَاةَ رَقِيبُ
إِذَا اشْتَدَّ مِنْ رِيحِ الشِّتَاءِ هُبُوبُ
كَفَى ذَلِكَ مِنْهُمْ وَالْجَنَابُ خَصِيبُ

١٤-٢ جَوْبُهُ الْفُلُوات:

- ٥٠- كَأَنَّ أَبَا الْمُغَوَّارِ ذَا الْمَجْدِ لَمْ
٥١- عَالَةً^{٢٤} تَرَى فِيهَا إِذَا حُطَّ
- بِهِ الْبَيْدَ عَنَسُ بِالْقَلَاةِ حَبُوبُ^{٢٥}
نُذُوبًا عَلَيَّ آثَارِهِنَّ نُذُوبُ

١٥-٢ بكاؤه وندبه:

- ٥٢- وَإِنِّي لَبَاكِيهِ، وَإِنِّي لَصَادِقُ
٥٣- فَتَى الْحَرْبِ إِنْ حَارَبْتَ كَانَ
- عَلَيْهِ وَبَعْضُ الْقَائِلِينَ كَذُوبُ
وَفِي السَّلْمِ مَفْضَالُ الْيَدَيْنِ

^{١٩} جَلَحْتُ: صممت وقصدت، وفي الأمالي: ذهب بنا وأكلتنا فأفرطت.

^{٢٠} العَلْقُ: النَّفْسُ، واران أخاه.

^{٢١} العصا: تضرب مثلاً للاجتماع، ويضرب انشقاقها مثلاً للافتراق الذي لا يكون بعده اجتماع؛ لأنها لا تدعى عصا إذا انشقت.

^{٢٢} النُّكُوبُ: جمع نكبة، وهي المصيبة والناتبة.

^{٢٣} يوفي: يشرف.

^{٢٤} المرْقَبُ: الموضع المشرف يرتفع عليه الرقيب.

^{٢٥} حَبُوبُ: سريعة.

^{٢٦} عَالَةً: شديدة.

- ٥٤- وَحَدَّثْتُمَانِي أَنَّمَا الْمَوْتُ فِي فَكَيْفَ؟ وَهَذَا رُوضَةٌ وَقَلَيْبٌ^{٢٧}
- ٥٥- وَمَاءُ سَمَاءٍ كَانَ غَيْرَ مُحَمَّةٍ بِدَاوِيَّةٍ^{٢٨} تَجْرِي عَلَيْهِ جُنُوبٌ
- ٥٦- وَمَأْزِلَةٌ فِي دَارِ صِدْقٍ وَغِبْطَةٌ^{٢٩} وَمَا أَقْتَالَ مِنْ حُكْمٍ عَلَيَّ طَيِّبٌ
- ٥٧- فَلَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا تُبَاعُ اشْتَرَيْتُهُ بِمَا لَمْ تَكُنْ عَنْهُ النُّفُوسُ تَطِيبُ
- ٥٨- بَعِيَّتِي أَوْ يُمَتِي يَدَيَّ وَقِيلَ لِي هُوَ الْعَانِمُ الْجَدْلَانُ^{٣٠} حِينَ يَوُوبُ
- ٥٩- لَعَمْرُكُمَا إِنَّ الْبَعِيدَ لِمَا مَضَى وَإِنَّ الَّذِي يَأْتِي غَدًا لَقَرِيبٌ
- ٦٠- وَإِنِّي وَتَأْمِيلِي لِقَاءَ مُؤَمَّلٍ وَقَدْ شَعَبْتُهُ عَنِ لِقَائِي شَعُوبٌ
- ٦١- كَدَاعِي هَدِيلٍ لَا يَزَالُ مُكَلَّفًا وَلَيْسَ لَهُ حَتَّى الْمَمَاتِ مُجِيبٌ
- ٦٢- سَقَى كُلَّ ذِكْرٍ جَاءَنَا مِنْ عَلَى النَّأْيِ زَحَافَ السَّحَابِ

٣- منهج بناء القصيدة:

ممَّا لاشكَّ فيه أنَّ من صفات هذه القصيدة فرادتها الكامنة في تقصيد الشاعر لقصيدته من غير الامتثال في بنائها على منهج قصيدة المديح أو الرثاء، وليس ثمة فرق بينهما إلا أنه يخلط بالرثاء شيء يدل على أنَّ المقصود به مَيِّتٌ (القيرواني، ١٩٨١، ج ٢/ص ١٤٧). يشير إلى هذا منهج بناء القصيدة بما تحضرتُهُ من أفكارٍ متسلسلةٍ ومتناسقةٍ أفصحت عنها نفسيَّةُ الشاعر المائرة بمشاعر جيَّاشة تجاه أخيه الميِّتِ، ممَّا يغري الباحث بالوقوف ما أمكنه على طبيعة العلاقات الجامعة بين أجزاءها وتحليلها وربط بعضها ببعضٍ بغية الوصول إلى عذب جمالها، ولا ينبغي التفكيكُ بالأجزاء كلِّ على حدة، لأنَّ القصيدة كلُّ واحدٍ لا يتجزأ، والتَّجزئُ يذهبُ رُونَقُ النَّصِّ وَرَوَاءَهُ، ولا يفضي إلى التلذذ بجماله.

ولابدَّ من الإشارة إلى أنَّ أمرَ تفرُّدِ القصيدة بمنهج بنائها ويتسلسل أفكارها الذي جاء على النحو الآتي:

- ١- وحدة الشيب وأسبابه (١-٦) ٢- النعي والتأبين: (٦-١٣). ٣- أخوشتوات: (١٤-١٦). ٤- بكاؤه وندبه وطلب المحتاجين له: (١٧-٢٠). ٥- جموع للخير: (٢١-٢٣). ٦- دعوته وسرعة إجابته: (٢٤-٢٨). ٧- فروسيته وفرحه بالعطاء: (٢٩-٣٠). ٨- إيثاره لغيره: (٣١). ٩- هيئته ووقاره: (٣٢-٣٣). ١٠- حليف الندى: (٣٤-٣٧). ١١- حلمه وشجاعته: (٣٨-٣٩). ١٢- العزاء والتأسي: (٤٠-٤٦). ١٣- شجاعته وكرمه = يقظته: (٤٧-٤٩). ١٤- جوبه الفلوات: (٥٠-٥١). ١٥- بكاؤه وندبه: (٥٢-٦٢).

^{٢٧} قليبٌ: بئز لم تطو.

^{٢٨} المحمة: موضع الحصى، داوية: الفلاة التي يسمع بها دوي.

^{٢٩} الغبطة: النعمة التي يُغبطُ عليها.

^{٣٠} الجدلان: الفرحان.

هو معقودٌ بمن تقدّم الشاعر أو عاصره، وليس بمن جاء بعده، أو قام بمحاكاته، وإنّ مَنْ سبقه أو عاصره إنّ شابهه في بعض أفكار هذه القصيدة، فلن يشابهه في كلّها. وإذا ذهبنا أبعدَ من ذلك بالقول: إنّ لو شابهه في كلّها فلن يأتي بتسلسل أفكارها وانتظامها وائتلافها وفق رواية الجمهرة.

ويمكننا القول: إنّ ما دوّناه من أفكارٍ، استلناها من معاني الأبيات ووضعناها عناوينَ لوحدها، هي أعمدةٌ مهمّةٌ في تكوين جسدِ القصيدة بكليّتها، ومنها سَتُرصدُ العلاقات الجامعة لرواء المرثية وجمالها. وللوصول مرّةً أخرى إلى إعادة البناء الكلي للمرثية التي لا تنتفي عنها صفةُ التفرد، لتشابه بعض أعمدها بأعمدة غيرها من مثل أصمعية عبد الله بن جُنح النُكْرِيّ، مع اختلاف المقام الذي نتج عنه اختلاف النفس الشعري في القصيدتين كليهما، لا بدّ من تسريح البصر والبصيرة معاً مرّةً أخرى في ثنايا هذه البائية الخالدة.

٣-١- وحدة الشيب وأسبابه (١-٦):

بدأتُ كلتا القصيدتين برسم صورة للشيب وأسبابه، إلّا أنّ مضمونَ كلٍّ منهما مختلفٌ عن الآخر؛ فسبب الشيب لدى كعبِ الغنويّ راجع إلى أمرين، أولهما: اعترافه بتقدّم سنّه، ممّا أدّى إلى شيبه، وهو اعترافٌ ضمنيٌّ منه بفعل الزمن الذي لا بدّ أن يترك ندوباً غائرة في نفس المرء، وثانها: كثرة الخطوب النازلة بساحة الشاعر وتوالها عليه، وأبرزها تلك التي خطفت إخوته، لاسيّما أبي المغوار الذي غدا نموذجاً في الرجولة. وكان عبدُ الله النُكْرِيّ قد قال قصيدةً أقرب إلى المقطعة الشعريّة (الأصمعي، د.ت، ص ١١٠).

رَعَمَ الْغَوَانِي أَنْ أَرْدَنَ صَرِيْمَتِي	أَنْ قَدْ كَبِرْتُ وَأُدْبِرْتُ حَاجَاتِي
وَضَجَّكَ مَمِّي سَاعَةً وَسَالَنِي	مُذْكَمَ كَذَا سَنَةً أَخَذْتُ قَنَاتِي
مَا شَبْتُ مِنْ كَبِيرٍ وَلِكَيْمِي امْرُؤٌ	أَغَشَى الْحُرُوبَ وَمَا تَشْيِبُ لِدَاتِي

وهي سبعة أبيات تضمّ في جنباتها حديثَ الشيب ومسبباته الراجعة لكثرة غشيانه الحروب.

ووجهُ التشابه بين القصيدتين حديثُ الشيب، واعترافُ كلٍّ منهما به، وقد جاء متبايناً (موقعاً) في كلتا القصيدتين - في بائية الغنويّ أولاً، وجاء ثالثاً في قصيدة النكريّ - ممّا يجعل كليهما على تباين دلاليّ في السبب؛ فالشيب عند كعبِ الغنويّ جاء بفعل الزمن وتعاقبه، ثم بفعل نوائب الدهر وصوارفه التي أذهبت إخوته ومضت بهم. وها هنا نشير إلى واو الحال في ناصية الجملة الإسمية الدالّة على الثبوت والاستقرار (والخطوب تُشيب) بأنّ للحوادث الجلل أثرها في تشييب الإنسان وخطفه. بخلاف مَنْ لم يشب بفعل الزمن وتعاقبه، إنما شاب بكثرة الحروب التي خاضها، وكأنه يدفع عن نفسه تهمة الكِبَرِ وبأنه ما زال قوياً قادراً على معافسة النساء ومعاقرتهم.

ولا ينكر أحدٌ أنّ لَوْحَانَ الشَّيْبِ مصدرٌ لبواعث القلق في النفس، فتأخذُ ملامح الضعف والاستلاب تلوح بالأفق، وهو الذي لم ينكره كعبٌ بل اعترف بحلوله بفعل الزمن؛ لأنه يدرك أنّ عاملَ الزمن "لا يسير إلا في اتجاه واحد، ولا يقبل الإعادة بأي حالٍ من الأحوال، ولا سبيلٍ إلى محوه أو القضاء عليه" (إبراهيم، د.ت، ص ٧٦). ولعلّ تصريح كعب بفكرة الشيب ناجمٌ عن حالة الضعف التي استحوذت على فؤاده وغلبته، ولولاها لما قبل واستسلم؛ لأنه يدرك - كما كل الناس -

أنَّ بزوغَ الشيبِ يعني قربه من النهاية المحتومة، فصار زاهدًا في الحياة بعد فقدِه إخوته، لاسيما أبي المغوار الذي عزَّ نظيره. في حين نلحظ لدى التُّكري حالة من الرفض لعامل الزمن، وعدم قبوله لفكرة تقدّمه في السنّ. ويجدر بنا الإشارة هنا إلى عنصر المرأة في كلا النصّين، فتقريرُ سليمي واستحضار الفعل الماضي (شبت) وعدم استهزائها بالشاعر واعترافها بعلو سنّه، هو قبول كعب نفسه لهذه الفكرة، وهذا القبول والتسليم يغيّران (الرَّغَم) الذي بنى عليه الغواني هرمَ عبد الله وإدبار حاجاته، ومن ثم سخرتهم منه. وفي الزعم القولُ الحقُّ، والقولُ الباطلُ، وما أراه هنا إلا باطلاً؛ ممّا يعني رفضه واستسلامه لعامل الزمن وفعله به.

إنَّ أثرَ دلالات الشيب وانعكاساته على النفس، وأثر هذه الانعكاسات على الشعر، تدفع الشاعر كي يعيش حالاتٍ نفسيةً متعدّدة تتوزع بين الرفض والخوف المبطن من الموت وبين الاستسلام والتوجه إلى القناعة والزهد (الفلاحي، ٢٠١٣، ص ١٤١)، وهو ما وجدناه عند الشعاعين.

٢-٣- التَّعْيُ والتَّأْيِين (١٣-٦):

بدأت هذه الوحدة ببعض الوفاء للميت، وهو نعيه الذي يقوم عليه ناعٍ يبلغ الناس خبر الوفاة ليقوموا بواجب التأين (ذكر محاسنه والثناء عليها بعد موته) إكرامًا للميت. وإذا ما كان الناعي قريبًا أو أخًا، فإثمًا يدلّ على علو الميت وارتفاع قدره في قومه، فالمُعْلِنُ من رتبة المُتَوَقَّى، وقد وضعه موضع التفتيح حينما كرز المبتدأ بلفظه (أخي ما أخي) للإشارة إلى أنَّ أخاه رجلٌ عزيزٌ (نادر) من الرجال، ذو هيبة ووقارٍ، كريمٌ وشجاعٌ؛ ولأنه قريب منه جدًّا عاد وكرّر لفظ الأخوة في ناصية البيت التاسع. وهو يجمع المتنافرات، إضافة لصفات فيه من مثل إنه حليمٌ عاقلٌ، لينٌ ذو خُلُقٍ أبيض صافٍ، يريد أن يصل به إلى الكمال في الصفات، فهل ثمة مشبه أكثر سلاسةً وليبًا وعطاءً وصفاءً من العسل الأبيض؟ وهو أسدٌ غضوبٌ إذا ما استغضب؛ فهو يجمع الفضائل الأربع التي نبّه عليها قدامة، وهي العقل والشجاعة والحلم والعفة (ابن جعفر، د.ت، ص ١٢٠).

لقد نال أبو المغوار من المعالي ما لم ينل غيره منها، فاستحوذت صفاته على نفس أخيه حتى أبدى لنا تعجبه من تزامم هذه الصفات واجتماعها فيه، و " في التَّعَجُّبِ إنكارٌ ما يردُّ على (المراء) لقلّة اعتياده" (ابن منظور، ١٤١٤هـ، مادة «عجب») فيستكبره ويستعظمه، فعبر بما ظاهره دعاء عليه بما هو دعاء له في باطنه (النيسابوري، ١٩٥٥، ج ٢/ص ٣٩٠) (هوت أمه)؛ لامتلاء نفسه منه، وكثرة مدحه له، وبلوغه بهذا التعبير منتهاه في الدهول والوله.

٣-٣- أخوشتوات (١٦-١٤):

في الوحدة الثالثة أبياتٌ ثلاثٌ مرفوعة بجمالٍ إخبارية تبدأ بـ (أخوشتوات) وتنتهي بـ (ما بهن عريب)، تضع المرثي بموضع سامقٍ في سلّم القيم والسّخاء، إنها صورة جدّ معبرة؛ لتشخيصه الشتوات التي صار أبو المغوار أخًا لها، وكأنّما ولدًا من رحم واحدة، أدركا الحياة معًا بمَرَازِمَتِها، فتوطّدت بينهما أصرّة وصلت درجة الأخوة بمرور الأيام وتعاقبها، وصار الناس يعلمون بأنَّ أبا المغوار جابِرُ المَجَاعَاتِ ومغلُقُ بابِها، كما يعلم ضيوفه بأنَّ طعامه اللذيذ بجفانه دائمٌ لا انقطاع له ما دام الضيفان يتواردون عليه؛ بل في زيادة مستمرة، لهذا هم يودون غشيان بيته دائمًا؛ لبشاشة وجهه وحسن ملقاه، فالابتسامه تعلق وجهه ولا تفارقه، وهل ثمة لقيا أجمل من هذه اللقيا وأرحب، وهو الذي ترعرع متأدبًا بالمحامد منتهيًا عن المقابح

والمساوي. ولعلّو كعبه في الكرم وبلوغه الغاية فيه، ارتبط اسمه به، وبموته انعدم الكرم ونأى، فترى الشاعر يُسَبِّهُ بيوت العشيّة - على عُمرانها بأهلها - بالأرض المقفرة الميتة لغياب أبي المغوار عنها؛ فقد غدا موته موتاً لمعالم الحياة، ليصير أبو المغوار معادلاً موضوعياً للحياة زمن الشدائد والقحط. فإذا ما كان أبو المغوار حياً كانت الحياة موجودة، وإذا غاب غابت، لله دُرّة من سيّد كريم حازّ من الصفات أجلّها وأكملها حتى بكاه طالبو عطائه.

٣-٤ - بكاؤه وندبه وطلب المحتاجين له (١٧ - ٢٠):

لاشكّ أنّ البكاء هو بعض من استيفاء الميت حقوقه من ذويه وخاصّته، كالذين كانوا يحظون بنوال أبي المغوار السخيّ، فمنهم الخاضع الذليل الذي لم يجد من يساعده، والجائع الذي ضمّرت بطنه من شدّة الجوع. وأينما حلّ الطامعون بسخائه سيجدون بيته قريباً من منّاخهم، بل حيثما نزل كانت تنزل النوائب التي تنوء بالعصبة أولى القوة؛ فيجبرها ويتحمّل وطأتها. ولم يفث الشاعر بأن يقف على الصفات الخلقية لأخيه الميت، فشبهه، لطراءة شبابه وبريق سخائه وحسن وجهه، بسنان رُمح رديني مثقف ناصع البياض لا يخطئ هدفه. ثم يعاود الحديث عن الخاضع الذليل الذي سار ما بين زوال الشمس إلى هبوط الليل، تدفعه ربح شريقيّة وتسوقه، فتغلبه في كلّ مكان يعتصم فيه، لاسيما إذا كان المُستراذُ جذبا لا ماء فيه ولا خضرة تلونه، وقد لونت المراثي شيئا كثيرة.

٣-٥ - جموع للخير (٢١ - ٢٣):

في هذه الوحدة ثلاثة أبيات بدأت بـ (إذا قصرت أيدي الرجال) وانتهت بـ (لفعل المكرمات كسوب)، وما بينهما ضروب من النعوت توشح بعضها لبوس الصفة المشبهة للدلالة على ثبوتها في شخص المرثي، ونحولها عند غيره من الرجال الذين إذا ما تصاغروا وتضاعفوا عن بلوغ غاية المجد، فهو الذي يبلغها ويمسكها بيده، بل يذهب الشاعر بأخيه أبعد من ذلك، فتراه يسبغ عليه أكرم الأوصاف وأنبها، فهو (جموع) للخير من النواحي كلّها إذا ما ذهبت المكاره بخلال الخير من نفوس الناس كلّ ذهوب، لأنه اعتاد على نفع غيره، فجبل عليه وصار من طبائعه؛ فما يملكه من إبل ونحوها من المال يوقفها لعون الآخرين. وفي هذه الوحدة وصف الشاعر أبا المغوار بما يفتح باب الحمد له والإعلاء من شأنه بين أبناء عشيرته حينما استخدم صيغة المبالغة (كسوب) لمحافظته على حيابة المكرمات في ذاته، وهل يحافظ عليها إلا كريم تَعَوَّد فعلها والسرعة في تأديتها.

٣-٦ - دعوته إلى العطاء وسرعته في تلبية الدعوة ٢٤ - ٢٨:

جاء هذا المقطع في أبيات خمسة بدأت بقوله: (وداع دعا: هل من مجيب إلى الندى)، وانتهت بقوله: (كذلك قبل اليوم كان يجيب) بأسلوب الحوار الشعري الخارجي المتخيّل بين الشاعر والداعي إلى العطاء، وذلك لإبراز ما هو مهمّ وجوهري في حياة أبي المغوار وتكثيفه، والانكفاء عمّا ليس بذئ فائدة مهمة، فأظهر الحوار بين الداعي والشاعر عظم جود أبي المغوار الذي "كان يجيب من دعاه إلى الجود (بسرعة)، ولم يكن من يجيب من دعا إليه سواه" (ابن الجواليقي، د.ت، ج ١/ص ٢٧٩). نادى داعٍ في ديار القبيلة عن مُضيف، فلم يلبّ نداءه أحد، فسمعه الشاعر، فطلب منه أن يعاود النداء كرتة أخرى، ويرفع صوته عالياً، لعلّ أبا المغوار يسمعه في قبره ويلبّي ما عجز الأحياء عنه. ويتمثّل في هذا الترجي شدّة ذهول الشاعر من

عَظَمَ مصابه بأخيه الذي لم يكن ليقومَ مقامه أحدٌ، فإنَّما هو ولا أحد غيره، وأمَّا إن نزل الأضيافُ بالحي أو غاب صاحبهم عنهم، فإنَّ أبا المغوار ذا البصيرة والدهاء يقوم مقامَ المضيِّافِ العزيزِ نظيره، وكأني بهذا البيت (إذا نزل الأضيافُ...أريب) اعتراضٌ بينَ ما هو سابق له وما هو لاحق به لارتباط مفهوم السرعة في إجابة الدعوة في الأبيات السابقة؛ فأبو المغوار واسعُ القوة ومقتدر على الضيافة ومتمرس فيها، يأتيك سريعًا كعادته من ذي قبل، وإجابته وسرعته في تلبية النداء متجسدتان فيه لا تفارقانه، وكأنَّه بموت أبي المغوار مات الكرمُ وانقطع من الناس. وهذا وكانت هذه النعوتُ التي تقف على كرم الميت بابةً يلج منها الشاعرُ لمعاودة تأبينه وذكر فروسيته التي لم تنقطع على مدى القصيدة كلها.

٣-٧- فروسيته وفرحه بالعطاء ٢٩-٣٠:

جعل كعبٌ لأخيه صفاتٍ كثيرة، أبرزها الفروسيَّةُ التي بدأ بها المقطع المؤلَّف من بيتين (كأن لم يكن)، وانتهى بمعاودة ذكر كرمه وعطائه (كما اهتزَّ من ماء الحديد قضيب)، فربط الشاعرُ شجاعة أخيه بكرمه، فهو المهيَّبُ الذي وهب حياته لخوض المعارك؛ فكم من وقعة دعا فيها الفرسان لمقارعتة ومجاهته!!، وما جنح إليه الشاعر من قوله (كأن لم يدعُ السوايح مرةً....) ليس إلا مبالغة وتوكيدًا منه على ديدن أخيه في مقارعة الخصوم، فجعله واسع الخُلُقِ منبسطًا إلى المعروف والبدل، ينشطُ ويُسرُّ لهذا العطاء مثلما يهتُّ السيفُ نقيًا من النار حينما يُصهَرُ ويُصقَّى من شوائبه (شعر كعب بن سعد الغنوي، ١٩٩٨، ص ٥٨). ومما يتقدَّم يتبيَّن لنا الربط الحاضر بين الشجاعة والكرم الذي يُعدُّ "أصلًا للشخصية الموصوفة بالشجاعة، فكل كريم شجاعٌ، وجود بنفسه كما وجود بماله، وليس كلُّ شجاعٍ كريمًا، وهو من واقع الفرسان، وهذا جزء من سلم القيم العليا عند العرب تبنى عليه تربية الرجال، مهما يكن موقعهم في الحياة اجتماعيًا (أميرًا، فارسًا، صعلوكًا لصًا....)" (حسين، ٢٠١٤، ص ٨٨٤)؛ لأنَّه كذلك كان يؤثر الآخريين على نفسه.

٣-٨- إيثاره لغيره ٣١:

هذا أبو المغوار في بدنه نحول وشحوب؛ لأنَّه يؤثِّرُ ضيفانته على نفسه، فيقدِّم لهم طعامه الذي يصير زاهدًا فيه كي يبيتوا قريبي العين، أو لأنَّه كثيرُ الترحال والغزوات، فهو لا يهتمُّ لما يصيبه من الهزل الذي تمدحه العرب في الرجال وتذم السمن (البغدادي، ٢٠٠٠، ج ١/ص ١٩٦)؛ وفي هذا استغراق في تأبينه الذي لم يكد ينتهي منه الشاعرُ حتى يعود إليه كرتة أخرى من جديد؛ لمكانة أخيه في نفسه وشدة تعلقه به.

٣-٩- هيئته ووقاره (٣٢-٣٣):

في هذا المقطع تلازمٌ بين هيئته الحاضرة في نفوس فرسان قومه وجمعه خلال الخير كلها التي يتصف بها ثلَّة من الرجال، إذ بدأ بقوله: (إذا ما تراءاهُ الرجالُ)، وانتهى بقوله: (وما الخير إلا طعمة ونصيب)، فهو طويل القامة، زاده الله بسطة في الجسم والصفات، فما إن يراه أبناء قومه حتى يقصروا في كلامهم ويهذبوه، إجلالًا لقدره، فلا ينطقون بالبذء منه، وكيف يلفظون مثل هذا وقد اجتمعت فيه خلال الخير كلها، وهي العزيزة جميعها في رجل واحد. وفي هذا ضربان من النعت يجعلان أبا المغوار نموذجًا يُحتذى به من الرجال الكرام الذين ما فتئ الشاعر يذكر سخاءهم حتى يعود لذكره مرة تالية؛ لعظمه وتمايزه من غيره، فكيف إذا كان أبو المغوار حليف الندى.

٣-١٠- حليف الندى ٣٤-٣٧ :

لا يكاد يغادر الشاعرُ كرمَ أخيه وشجاعته حتى يعود إليهما كرامةً أخرى، لشدة تعلقه به، فيبدأ في هذا المقطع بـ (حليف الندى..) وينتهي (لم تحتجنه غيوب)، وكأننا تعاهد أخوه والكرم أن يكونا متعاضدين لا يفترقان، يناصر أحدهما الآخر إذا ما تعثر أو نزل به حدث جللٌ، فصار الكرم ملازمه ومساويه لا يفارقه أبداً، يدعو كل واحدٍ منهم الآخر، فيجيبه، وهو المدرك للأسير في الشدائد، وللسائر على غير هدى من سبيله في حنادس الليالي؛ ففي تلك الشدائد والليالي الهيمية كان أبو المغوار لا يرفع جفنته عن النار، لكثرة القاصدين بيته الواسع فناءً، المرتفع من رابية في قبيل الجبل، يبيت الندى في بيته، يلازمه، بل في مضجعه في وقت انقطاع الحليب من أخلاف النياق السماء، فيعسرُ الجود على أهله، لينبزي أبو المغوار وجود بالعزيز. إن من أعظم صور السخاء تلك التي يجود فيها السخي وقت الفاقة والعوز، ولعلنا لا نجافي الصواب إذا ما قلنا: إن تشخيص الندى ومخالفته لأبي المغوار وبياتة في فراشه هو من أسباب فرادة هذه المرثية، وسلها أفئدة النقاد القدامى واختيارهم لها دون غيرها من مرثي المعاصرين أو السابقين لكعب الغنوي، الذي لم يبرح صفات أبي المغوار حتى صار أمثولةً تُحتذى في الحلم بين أبناء القوم والهيبة والشجاعة في عين الخصوم.

٣-١١- حلمه وشجاعته ٣٨-٣٩ :

يرتفع أبو المغوار درجتين تاليتين لدرجة الكرم في سلم القيم العليا عند العرب، فيضعه كعب في درجة الأناة والتعقل، فهو البصير بالأمر وصاحب الرأي السديد، وهذا بلا شك وصفٌ للسادة والملوك الذين يتمتعون بالمهابة التي تلقي الخوف في قلوب الخصوم، ثم يضعه في درجة الشجاعة والإقدام، فأخوه قريب من خصومه قاهر لهم في أثناء المعركة، بعيداً عن فرسان قومه لا يحتاجهم لحماية ظهره كما هي عادة الفرسان. ألم يكن الوقوف على حلمه وشجاعته تأييداً له وقف الشاعر عليه ليذكر أبناء قومه؛ ليقوموا بواجب العزاء وتذكر القدر الذي يأتي على الناس؟ أليس هذا مزجاً لفنون الرثاء الذي يصعب فصل بعضه من بعضه الآخر؟

٣-١٢- العزاء والتأسي ٤٠-٤٦ :

يعود كعب إلى تعزية نفسه في هذا المقطع الذي يبدأ بـ(غَيِينَا بخير حقبة ثم جَلَحَتْ)، وينتهي بالتأسي والحزن على أخيه الميت في(نكوب على آثارهن نكوب)، فنراه يعزي نفسه وأبناء قومه بأنهم عاشوا حقبةً من الدهر بخير أخيه ونعيمه، ثم باغتتهم المنية وخطفته—وهي التي تأتي على الخلق جميعاً—وهذا مما يبرئ إلى النفس أن الشاعر متناقضٌ، فمرة يقول حقبة، وهي المدة التي لا وقت لها من الدهر، ومرة أخرى يقول (فأبقت قليلاً ذاهباً)، وليس ثمة أدل من هذا التعبير على تيقنه برحيل أخيه، وبأن الموت حقٌ على الناس جميعاً، وكأن أبا المغوار لم يعيش إلا قليلاً على الرغم من عيشهم بخيره ونعيمه ردحاً من الزمن، فقد كان يُغديق عليهم الخير حتى لكأنهم الأغنياء عن العالم لوجوده بينهم، فهو الذي كان يكفيم برأيه ورجاحة عقله وبطعامه وسخائه، وبسيفه، فالعزاء في طول عيشه بينهم يغنمهم عما يحتاجون، والعزاء بأنه العزيز النفيس ينظرون إليه، كما أن عزاءهم في اعتقادهم بقدر الله واستسلامهم له في مسألة الموت؛ لأنهم على بقية من دين إبراهيم عليه السلام. فهذه المنية إن أجلت فلائاً من الناس، فلقریب آتٍ، وإنما تتجهز لخطف آخر، وكذب من يرجو الخلود في الحياة التي دائماً ما يفسد جمالها الموت بخطفه الأخ محبوب الذي يشبه الكثر الثمين، وكان الحياة يوم للشاعر

وأخر عليه، فكان من مسرات تلك الأيام أن جمعت نوى القوم ولمت شملهم حتى عادت وشقت عصاهم بفقد أبي المغوار، الذي يتحلّق القوم حولّه فيجمعهم مادام حيًّا، بموته تفرّقوا وتشتّتوا، وها هي الأيام جاءت -بعد عيش حلوٍ نعمنا به في ظلال أبي المغوار - تحمل في طياتها النوائب المريرة والمصائب العظام.

فهل ثمة عزاءً أجلُّ من أن يكونَ أبو المغوار مجتمعًا للقبيلة، به تأتلف القلوب وتشحد الهمم، وبموته تبدد شملُ القوم وتضعض أمرهم وخار. وفي هذا المقطع كشفٌ جديد عن موقع أبي المغوار بين أبناء قومه وتدرّجه في سلم القيم العليا الذي تنقل بين درجاته ليعود إلى الشجاعة والكرم كرتة جديدة لما لها من أهمية في نفوس أبناء قومه وحياتهم بشكل عام.

١٣-٣ - شجاعته وكرمه = يقظته (٤٧-٤٩):

في هذا المقطع بيتان، فمهما مزج ما بين الشجاعة والكرم، يبدأ بـ (كأن أبا المغوار لم يوف مرقبًا)، وينتهي بـ (إذا اشتد من ربح الشتاء هبوب)، ففي البيت الأوّل يعمد إلى المبالغة في تكرار فعل المراقبة للعدو، والتقدّم لحراسة القوم، فكم من مرّة ترصد أبو المغوار أعداء قومه المتربصين، ممّا يدلّ على أنّه كان في طليعة الفرسان الذائدين عن القوم. وفي البيت الثاني كثيرًا ما دعا فتيانًا أسخياء لضرب القداح في زمن القحط الذي فيه يعزّ الجود على الناس، فإن غاب من هؤلاء الأسخياء غائب عن ضرب القداح، فأبو المغوار حاضرٌ عنه يسدّ مسدّه؛ لأنّ خيرهُ كثيرٌ وقد تعودَ بذله. فإن كان الشجاع الجود فيكفي أبناء قومه، أن يكون ذلك البطل الذي يجمع الشجاعة والكرم في شخصه، لأنّه يعيش في مجتمع لا يعبأ بالضعيف، ويتطلع إلى من يقهر مصاعب الطبيعة ويتغلب على شدّة الأعداء، ويغني مسغبة القوم، فصورة أبي المغوار هي صورة الرجل الكامل أو المثالي المتمتع بالشجاعة والكرم (الجندي، ١٩٦٦، ص ٩٠)، فهذه الشيات الحميدة المنتشج بها سلّم القيم العليا جعلها الشاعر بوابةً يلج منها لمعاودة تأبينه والوقوف على مآثره التي كانت جولاته في الفلوات جزءًا منها.

١٤-٣ - تجوابه الفلوات (٥٠-٥١):

هذا أبو المغوار في صفاته الشجاعة والبأس وكثرة الأسفار، فكم من مرّة خرق البيد التي تهلك أهلها بناقة صلبة، جسيمة، سريعة- تخبّ السير خبًّا، حفر الرحل في سنامها أحاديده وتركها آثارًا ماضية مع الزمن ما عاشت؛ فهل كان أبو المغوار كثير الترحال إلا لمعركة أو وفادة؟ إنها صفات الأبطال والسادة الكرام الذين يكثرون الأسفار لعقد صلح أو حلف بين قبيلتين أو لمعركة في أرض نائية.

جعل الشاعر لأخيه في هذين البيتين أوصاف العظماء من الرجال الذين يقعون موقعًا محمودًا بين أبناء قومهم، فيفتقدونهم، وفي الفقد ألم وحسرة تدعوان إلى الجزع والبكاء والندب لعظم المصاب.

١٥-٣ - ندبه وبكاؤه (٥٢-٦٢):

في المقطع الأخير تطفو إلى السطح العاطفة المُسَعَّرَة برابط الأخوة، محمولة بجمل إسمية مؤكدة، تعبّر عن صدق الشاعر ونبله، ممّا يدلّ على عمق العلاقة بين الشاعر وأخيه الميت الذي سيبيكيه بصدق، فاستخدم اسم الفاعل الدالّ على الحدث الثابت مجردًا من الزمان، وهو يريد كنهه، ويعلم أنّ بعض النواج كذب؛ لأنه مستأجرٌ لقول أبي عمر بن

ذّر "ليست النائحة الثكلى مثل النائحة المستأجرة" (الأندلسي، ٢٠٠٤، ج ٣/ص ٢٢٨)، ثم يعود لتأبين أخيه الذي يجعله سيّد الحرب إن هبت رياحها وانقدحت شرارتها، بل هو السُّمُّ لأعدائه يتجنّبونه إن علا المعركة غبارها، وفي وقت السلم كثير العطاء والسخاء، لا حدود لكرمه المنوع القائم على التنوع في صيغ المبالغة (مفعال، مفضال) و(فعل، وهوب).

ثم يرتدّ الشاعر بذكرته يستحضر مَنْ حَدَّثَهُ بأنّ الموت يكون في القرى، فيتساءل متعجباً كيف يحلُّ الموت في القرى ذات الرياض الغنّاء والمياه العذبة، في فلاةٍ نقيّةٍ تهبّ علمها رياح الجنوب التي يأتي معها خيرٌ وتلقحٌ (ابن منظور، ١٤١٤هـ، مادة (جنب))؟! أليس عجباً أن يباغت الموتُ أخي الذي لم يعاينه طبيبٌ لخلوّه من المرض!!، وكأني بالشاعر يقترز في لحظة شعوره المشحون بعظم مصابه بأخيه بأنّ الموت يأتي على من يعيش في أرض قاحلة مجدبة فقط، وهي مظنة الهلاك والمرض، ولا يأتي أرضاً غنّاء؛ لتمتعها بمقومات الحياة، ثم يعود إلى رشدِه وإيمانه بحقيقة الموت حينما تمثّى بأن لو كان يرجع ذاك الميثُ -فَرِحًا، سعيدًا بعودته- إلى الحياة؛ لافتداه بما لا تطيب النفوس إلا به، بعينيه أو بيده اليمنى التي يدفع بها البأس عن نفسه والناس، ويسخّرُها للخيرات.

ففي ناصية هذا المقطع يمزج الشاعرُ نديه لأخيه بتأبينه؛ ليكشف عن حجم مصابه به، وقدرِه في نفسه المتألمة لرحيله، ثمّ يبيّن تأرجح مشاعره بين التعجب لما أصابه من استعظام الفقد لعظم الفقيد، والإيمان والتسليم لقضاء الله في خلقه. ولعلّ هذا الإيمان ما دفع الشاعر إلى توديع أخيه على أمل اللقاء به قريباً، إدراكاً منه بأن الرحلة في هذه الحياة باتت قصيرة بعد رحيل أخيه، وما مضى من سنيّ العمر أكثر من بقيا العمر التي رآها الشاعر وكأنها اليوم التالي ليومه، إلا أنّ هذا الأمل في اللقاء القريب كمثل حمامة تدعو الهديل فلا مجيب لها، ثم يدعو في خاتمة مقاله بالسُّقيا الغزيرة لذكر أخيه من ذلك المؤمل على بعد الشقة والبون منه.

تقويم وخاتمة:

وبعد، فإنّه قد سئل معمر بن المثنى التيمي "ما أجود الشعر عندكم؟ فقال: النمط الأسود؛ يعني الرثاء" (البيهقي، ١٩٠٦، ج ٢/ص ٣٤)، الذي تعددت دوافعه وتنوعت، منها الوفاء للميت، ومنها الإحساس بالفناء والتحوّل إلى العدم وحينئذٍ لا بدّ للمرء من اتخاذ موقف تجاه الواقعة المريعة التي دفعت بالشاعر للتعبير عن إحساسه الصادق الذي كان بحجم المصيبة، لاسيما أنّ الميت أخوه، فتفطّر قلبه أسىً، واستعرت نار الأشجان، فجاءت ألفاظه كما رأينا في تضاعيف البائية شجيّة ترقق القلوب أحياناً، وتذيب الدموع الجامدة وتبعث الوجد من رقدته، وأحياناً أحرّ تعبيراً عن مكانة أبي المغوار وارتقائه أعلى الدرجات في سلّم القيم العربية النبيلة، وتبعث الهمم على تمثّلها والتشبُّه بها، فقد قال كعبٌ كلمته وكبده يحترق فجاءت صادقةً تنبض بإحساس سليم ووجدان صادق.

أما عن معاني أبيات البائية فيمكن القول: إنّها لتشبه حلَقَ العقد التي يشبه بعضها بعضاً من حيث هي حلِق، إلا أنّ كلّ واحدة تتمتع بصفات ليست في الأخريات من مثل نقشٍ أو رسمٍ يوحي بشيء ما، ممّا يجعل طريقة صوغ معانيها أفكاراً مترابطة ومتداخلة لا يمكن فصلها، وفي الوقت نفسه لها خصوصيتها التي تعبر عن صورة المرثي في عين الراثي. ولعلّ معيّن هذه البائية في فن الرثاء، ودخولها في باب الفجيجة الذاتية، وصدق التعبير عنها وترابط أفكارها بالشكل الذي صغيت به هو ما جعلها مهوى أفئدة النقاد ومنظر قلوبهم وذوائقهم الفنيّة.

وهذا مما يبرز مزية القصيدة وتفردّها، اللذين دفعا الأصمعيّ لجعلها علامة من علامات فحولتها، والمبرد الذي استحسنها واستجادها وعدّها من مراثي العرب التي أملى منها العيون، وقدامة الذي رصد في بعضها صفات نبيلة هي العقل والشجاعة والعفة والحلم، وامتدح صاحبها الذي زاد في حسنها وبهاء وجهها حتّى عدّها من الفنون الرائقة الأنموذج التي تسلب الأفئدة وتخلب العقول وتتناقلها الألسن وتكررها في مجالس العلم وحلقاته كما بيّن القالي في أماليه، والحاتميّ الذي اقتفى أثر المبرد في تقديره رتبة البائية الفنيّة التي يقول لسان حالها إنها من مصفى القول الشعريّ ونخالته. وإلى مثل هذا مال أبو هلال العسكريّ وهو الخبيرُ بنقد الشعر فجعل القصيدة في ميزان الترجيح بين جيّدين فرجحت كفتها على مراثي العرب قاطبة، مسبغاً عليها صفات السخاء والجود. فهل مال هؤلاء النقاد بأفئدتهم إلى القصيدة إلاّ لأنّها تتمتع بمزايا ليست في غيرها، من مثل الفرادة في السبك والبناء والترابط بين وحداتها، والمعاني التي تولدت من تسلسلها وتجاورها؛ فغدت تحتل مكانة عالية بين مراثي العرب كلّها حتى كانت الأجود على ما ذكر العسكريّ.

هذا بعض ما بدا لي في فحولة هذه القصيدة وبنائها وبعض ما اتّصل بخصائصها الفنيّة، فإن كنت أصبت فلي أجزان وإن كنت قد أخطأت فلي أجز المجتهد الذي لم يعدم فائدة معالجة نصّي، هو من عيون أدبنا القديم الذي ملك على أهل الصنعة ألبابهم، وها هي النتائج مبنوثة في التقويم، وقد أغنى دوران الكلام على القصيدة بعينها عن ذكرها وتفنيدها، وللقارئ الكريم بصيرته ليزيد ويضيف المفيد.

ثبت المصادر والمراجع:

- إبراهيم، زكريا، (د.ت)، مشكلة الإنسان، دار مصر للطباعة - القاهرة،
- ابن جعفر، قدامة، (د.ت)، نقد الشعر، تح: محمد عبد المنعم خفاجي، دار الكتب العلمية - لبنان، بيروت.
- ابن عيسى، كبير، (د.ت)، عيار المعايير الأصمعية في نقد الفحولة الشعرية، بحث منشور في موقع الألوكة على الشبكة العنكبوتية.
- ابن منظور، (١٤١٤هـ)، لسان العرب، الطبعة ٣، دار صادر - بيروت.
- الأزدي، أبو علي الحسن بن رشيق القيرواني، (١٩٨١م)، العمدة في محاسن الشعر وآدابه، الطبعة ٥، مجلدين، تح: محمد محيي الدين عبد الحميد، دار الجيل.
- الأصمعي، عبد الملك، (١٩٨٠م)، فحولة الشعراء، الطبعة ٢، تح: المستشرق ش توري، قدم لها: د صلاح الدين المنجد، دار الكتاب الجديد - لبنان، بيروت.
- الأصمعي، عبد الملك، (١٩٩٤م)، سؤالات أبي حاتم السجستاني للأصمعي ورده عليه فحولة الشعراء، تح: محمد عودة سلامة أبوجري، راجعه: رمضان عبد التواب، مكتبة الثقافة الدينية - بورسعيد - مصر.
- الأصمعي، عبد الملك، (د.ت)، الأصمعيات، الطبعة ٣، تح: احمد محمد شاكر - عبد السلام هارون، دار المعارف.
- الأندلسي، ابن عبد ربه. (٢٠٠٤م). العقد الفريد، ٦ مجلدات، شرحه وضبطه أحمد أمين وآخرين، الهيئة العامة لقصور الثقافة - القاهرة.
- الأندلسي، محمد بن الحسن الزبيدي، (د.ت)، طبقات النحويين واللغويين، الطبعة ٢، تح: محمد أبو الفضل إبراهيم، دار المعارف - مصر، القاهرة.
- الأنصاري، جمال الدين ابن منظور، (١٩٨٤م)، مختصر تاريخ دمشق لابي الفضل ابن عساكر، الطبعة ١، ٢٩ مجلد، تح: روحية النحاس - رياض عبد الحميد مراد - محمد مطيع، دار الفكر للطباعة والتوزيع والنشر - سوريا، دمشق.
- الباقلاني، أبو بكر محمد بن الطيب، (١٩٨١م)، إعجاز القرآن، الطبعة ٥، تح: السيد أحمد صقر، دار المعارف - القاهرة.
- البغدادي، عبد القادر، (٢٠٠٠م)، خزانة الأدب ولب لباب لسان العرب، الطبعة ٤، تح: عبد السلام هارون، مطبعة الخانجي - القاهرة.
- البهقي، إبراهيم بن محمد، (١٩٠٦م)، المحاسن والمساوي، صححه السيد محمد بدر الدين الحلبي، دار السعادة - مصر.
- تاسعديت، مباركي، (٢٠١٨م)، نسق الفحولة في الشعر العربي القديم مقارنة نقد ثقافية، شعر المتنبّي أنموذجًا، (رسالة ماجستير)، جامعة بجاية، قسم اللغة والأدب العربي.
- الجاحظ، عثمان بن بحر، (د.ت)، البيان والتبيين، تح: عبد السلام هارون، دار الفكر.
- الجرجاني، عبد القاهر، (١٩٩٢م)، دلائل الإعجاز في علم المعاني، الطبعة ٣، تح: محمود محمد شاكر، مطبعة المدني - القاهرة، دار المدني - الجدة.
- الجرجاني، علي بن عبد العزيز، (١٩٦٦)، الوساطة بين المتنبّي وخصومه، تح: محمد أبو الفضل إبراهيم - علي محمد البجاوي، مطبعة عيسى البابي الحلبي - مصر، القاهرة.

- جمعة، حسين، (١٩٩٨م)، قصيدة الرثاء جذور وأطوار، الطبعة ١، دار نمير - دمشق.
- الجندي، علي، (١٩٦٦م)، شعر الحرب في العصر الجاهلي، الطبعة ٣، دار مكتبة الجامعة العربية - لبنان، بيروت.
- الجواليقي، أبو منصور، (د.ت)، شرح أدب الكاتب لابن قتيبة، قَدَّمَ له: مصطفى صادق الرافعي، دار الكتاب العربي - بيروت.
- الحاتمي، محمد بن الحسن بن المظفر، (١٩٧٩م)، حلية المحاضرة في صناعة الشعر، تح: جعفر الكتاني، وزارة الإعلام، دار الرشيد للنشر - الجمهورية العراقية.
- حسين، عبد الكريم، (٢٠١٧م)، مرثية أعشى باهلة الرائية، مجلة مجمع اللغة العربية، دمشق، المجلد ٩٠ الجزء الرابع، المقال من ٨٦١-٨٩٣.
- رضوان، ياسر عبد الحسيب، (٢٠٠٧م)، تيار الصنعة الشعرية بين شعر الجاهليين والمخضرمين، رسالة دكتوراه، كلية دار العلوم - جامعة القاهرة.
- شريح، عصام، (٢٠١٨م)، الشعرية بين القراءة وآلية التأويل، الطبعة ١، دار الخليج.
- صفوت، أحمد زكي، (د.ت)، جمهرة خطب العرب في عصور العربية الزاهرة، الطبعة ١، لبنان، بيروت، المكتبة العلمية - الأردن، عمّان.
- الضبي، أحمد بن يحيى، (١٩٨٩م)، بغية الملتبس في تاريخ رجال أهل الأندلس، الطبعة ١، تح: إبراهيم الأبياري، دار الكتاب المصري - القاهرة، دار الكتاب اللبناني - بيروت.
- عباس، إحسان، (١٩٨٤م)، تاريخ النقد الأدبي عند العرب، الطبعة ٤، دار الثقافة - لبنان، بيروت.
- عثماني، وليد، (٢٠٠٩م)، مفهوم الفحولة وموضوعاتها في الشعرية العربية القديمة، دراسة تحليلية، (رسالة ماجستير)، جامعة الحاج لخضر، باتنة، كلية الآداب والعلوم الإنسانية.
- العسكري، أبو هلال، (٢٠٠٣م)، ديوان المعاني، الطبعة ١، مجلدين، تح: أحمد سليم غانم، دار الغرب الإسلامي - بيروت.
- الغنوي، كعب بن سعد، (١٩٩٨م)، شعر كعب بن سعد الغنوي، الطبعة ١، جمع وتحقيق ودراسة: عبد الرحمن الوصيفي، مكتبة الآداب - القاهرة.
- الفلاحي، أحمد، (٢٠١٣م)، الاغتراب في الشعر العربي في القرن السابع الهجري دراسة اجتماعية نفسية، الطبعة ١، دار غيداء للنشر والتوزيع - عمّان.
- القالبي، إسماعيل بن القاسم، (١٩٢٦م)، الأمالي، الطبعة ٢، ٤ مجلدات، دار الكتب المصرية - القاهرة.
- القرشي، أبو زيد، (د.ت)، جمهرة أشعار العرب في الجاهلية والإسلام، تح: محمد علي البجاوي، نهضة مصر للطباعة والنشر.
- القيرواني، ابن رشيق، (١٩٨١م)، العمدة في محاسن الشعر وأدابه ونقده، الطبعة ٥، مجلدين، تح: محمد محيي الدين عبد الحميد، دار الجيل - لبنان، بيروت.
- الكلبي، زهير بن جناب، (١٩٩٩م)، ديوان زهير بن جناب الكلبي، الطبعة ١، تح: د محمد شفيق البيطار، دار صادر - بيروت.

- المبرد، محمد بن يزيد، (د.ت)، التعازي والمرثي والمواعظ والوصايا، تح: إبراهيم محمد حسن الجمل، مراجعة: محمود سالم، مصر، نهضة مصر للطباعة والنشر والتوزيع.
- المرزباني، محمد ابن موسى، (١٩٩٥م)، الموشح في مأخذ العلماء على الشعراء، الطبعة ١، تح: محمد حسين شمس الدين، دار الكتب العلمية - بيروت، لبنان.
- المرزوقي، أحمد بن محمد بن الحسن، (١٩٩١م)، شرح ديوان الحماسة لأبي تمام، الطبعة ١، نشره أحمد أمين - عبد السلام هارون، دار الجيل - بيروت.
- المعيني، عبد الحميد، (٢٠٠٢م)، شعراء عبد القيس في العصر الجاهلي، مؤسسة عبد العزيز سعود البابطين - الكويت.
- النيسابوري، محمد بن إبراهيم الميداني (المتوفى: ٥١٨هـ)، (١٩٥٥م)، مجمع الأمثال، مجلدين، تح: محمد محيي الدين عبد الحميد، دار المعرفة - بيروت.
- يونس، حمود، (٢٠٠٦م)، في إرهاصات المصطلح النقدي القديم، الفحولة أنموذجًا، مجلة التراث العربي، العدد ١٠١، مجلد ٢٦، المقال من الصفحة ١٧٢-١٨٨.
- اليونس، هفل، (٢٠١٦م)، قبيلة خولان أخبارها وأشعارها في الجاهلية والإسلام، العربية المتحدة، هيئة أبو ظبي للسياحة والثقافة - الإمارات.

الأخطاء اللغوية الشائعة لدى غير الناطقين بالعربية والحلول المقترحة دراسة تطبيقية في قسم اللغة العربية، جامعة قرق قلعة

Mahmud HİLAL¹, Ahmet İSMAİLOĞLU²

ملخص

تستهدف هذه الدراسة الميدانية الحديث عن واقع تعليم العربية في تركيا بوجه عام، وفي جامعة قرق قلعة بوجه خاص؛ للكشف عن الجوانب الإيجابية للاستفادة منها وتعزيزها، وتلافي الجوانب السلبية ومحاولة علاجها. المنهج المتبع في هذه الدراسة هو المنهج الوصفي التحليلي، حيث اعتمدت الدراسة على حصر الأخطاء اللغوية الشائعة التي يقع فيها الطلبة، وإعداد اختبار يشتمل على أبرز هذه الأخطاء اللغوية، والمقصود بالخطأ اللغوي هنا: مخالفة الأداء اللغوي لقواعد اللغة العربية. وأجري هذا الاختبار على (١٠٠) طالب من مراحل دراسية مختلفة في قسم اللغة العربية – جامعة قرق قلعة.

الكلمات المفتاحية: تعليم، اللغة العربية، اللغة الأجنبية، أخطاء، حلول.

Arapça Öğretimi Gören Öğrencilerin Yaygın Dilbilimsel Hataları ve Çözümler Üzerine Uygulamalı Alan Çalışması: Kırıkkale Üniversitesi K.K.Ü.FEF. Arapça M.T.B Örneği

Öz

Bu çalışma, genel olarak Türkiye'de ve özellikle de Kırıkkale Üniversitesi'nde Arapça eğitiminin durumunu ele almayı, bu eğitimin olumlu yönleri ortaya çıkarıp onlardan faydalanmayı ve onları pekiştirmeyi, olumsuz yönlerinden ise kaçınmayı ve bunları düzeltmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada betimsel yöntemlerinden analiz çalışma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma, öğrencilerin düştüğü ortak dil hatalarını ve bu dil hatalarından en belirgin olan(lar)ını tesbit etmek için hazırlanan bir teste dayanmaktadır. Burada dilsel hatadan, Arapça dilbilgisinin kullanımını ihlal etmek kastedilmektedir. Bu test, Kırıkkale Üniversitesi- Arap Dili Bölümü'nde farklı akademik seviyelerden (100) öğrenci üzerinde uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Arapça, Yabancı Dil, Hatalar, Çözümler.

A Feild Study For Kırıkkale University's Students About Arabic Common Linguistic Mistakes And Resolves

Abstract

This study aims to talk about the education process of Arabic language in Turkey in general and in the state university of KIRIKKALE in particular, To benefit of the positive sides of this process and improve the negative sides of it.

In this study we used the analytic techniques and methods to scan the common mistakes and faults made by the students by testing 100 of the university student of whom are student at the department of Arabic language and literature in this university.

Keywords: Education, Arabic, Foreign Language, Mistakes, Solutions.

¹ Yüksek Lisans, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Edeyatı, (Mahmudhilal571@gmail.com)

² Dr. Öğretim Görevlisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek okulu, (Drahmm@Yahoo.Com)

مدخل

شهد ميدان تعليم اللغة العربية في تركيا في السنوات الأخيرة اهتماماً كبيراً وتطوراً ملحوظاً على كافة الأصعدة والمستويات، فأصبحت اللغة العربية تُدرّس كلغة ثانية في المدارس بعد اصدار وزارة التعليم قراراً بوضع اللغة العربية كمادة اختيارية، بالإضافة للعديد من كليات الإلهيات وأقسام اللغة العربية وثانويات الأئمة والخطباء التي تدرس العربية. وحيث " إن مشكلات الكتابة العربية كثيرة ومتعددة منها: الشكل، وقواعد الإملاء، واختلاف صور الحرف باختلاف موضعه من الكلمة، ووصل الحروف وفصلها، إلخ. (إسماعيل، ٢٠١٦م، ص. ١٩٩)

وأهمية هذه الدراسة تبدو من خلال اتفاقها مع منطلقات النهضة باللغة العربية في عموم تركيا، ولأن لدراسة الأخطاء دوراً هاماً في توجيه المناهج، وإرشاد معدي البرامج، والمعلمين لتلك المجالات التي يواجه الدارس فيها الصعوبات والأخطاء من أجل إعطائها عناية خاصة لمعالجتها، حيث تؤدي مثل هذه الدراسات إلى التنبؤ بالأخطاء، واقتراح طرق ووسائل لعلاجها، وتجنبها في إعداد البرامج والمواد التعليمية المعدة لدارسي العربية من الناطقين بغيرها. (همام، ١٩٧١، ص. ١٥)

مفهوم الخطأ:

الخطأ على اختلاف مسمياته يمثل همّاً لغوياً في حياتنا التعليمية والعامية. يُعد الخروج على السنن المألوف في اللغة العربية، عند اللغويين القدامى خطأً لغوياً أطلقوا عليه اسم اللحن، إذ وصفوه بأنه عيب وقبح ينبغي عدم الوقوع فيه، وهذا ما دعا إلى نشوء مبدأ تنقية اللغة العربية. (فكك، ١٩٨٠م، ص. ٣٦) وعندما اقتضت الحاجة أن يضع علماء العربية القواعد النحوية والصرفية واللغوية، ويؤلفوا فيها، كان التطور اللغوي مستمراً، وأصبح الخروج عن القواعد التي وضعوها أكثر اتضاحاً، لذلك سار التأليف في التنبيه على الأخطاء اللغوية جنباً إلى جنب مع التأليف في العلوم اللغوية عامة. ولقد نشطت حركة التصحيح اللغوي عند القدماء مع دخول الأعاجم الإسلام إذ لم يعد الخروج عن القاعدة اللغوية ناتجاً من التطور اللغوي الطبيعي للغة، بل أصبح مرتبطاً بعامل اختلاط الألسنة، فازداد نشاط العلماء في التنبيه على الأخطاء اللغوية. (النجار، ١٩٨٦م، ص. ١٤)

وكما يذهب بعض الباحثين إلى تعريف الخطأ: بأنه تحديد المواطن التي تنحرف فيها استجابات الطلاب عن مقاييس الاستخدام اللغوي الصحيح. (همام، ١٩٧١م، ص. ١٦)

أهمية دراسة الأخطاء وأبرز مجالات الإفادة منها:

دراسة الأخطاء تزود الباحث بأدلة عن كيفية تعلم اللغة أو اكتسابها، وكذلك الاستراتيجيات والأساليب التي يستخدمها الفرد لاكتساب اللغة. دراسة الأخطاء تفيد في إعداد المواد التعليمية، إذ يمكن تصميم المواد التعليمية المناسبة للناطقين بكل لغة في ضوء ما تنتهي إليه الدراسات. دراسة الأخطاء تساعد في وضع المناهج المناسبة للدارسين سواء من حيث تحديد الاهداف أو اختيار المحتوى أو طرق التدريس أو أساليب التقويم. دراسة الأخطاء تفتح الباب لدراسات يتم

من خلالها الكشف عن أسباب ضعف الدارسين، واقتراح أساليب العلاج المناسبة. دراسة الأخطاء تفيد في الميدان التربوي في الوقاية من الأخطاء ومقاومة والتغلب على هذه الأخطاء. (همام، ١٩٧١م، ص.٥٥).

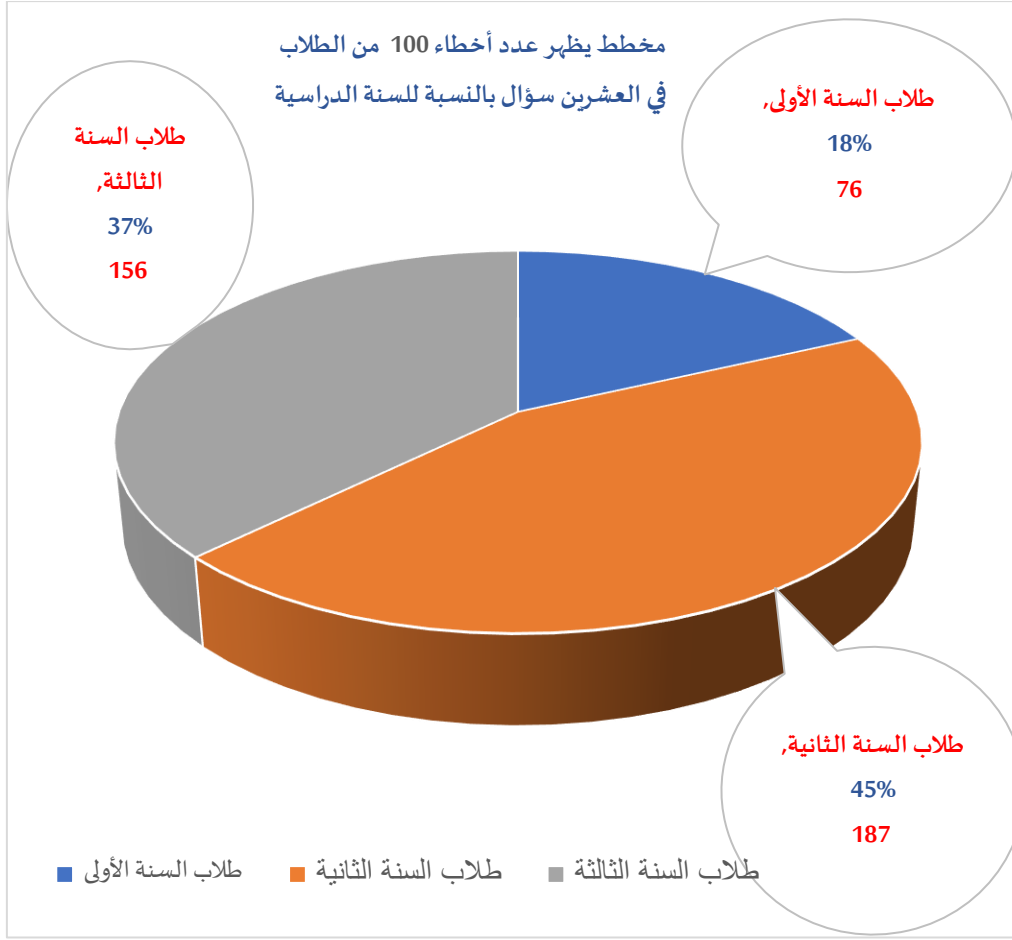
وفي هذه الدراسة بعد حصر وتحديد الأخطاء اللغوية الشائعة التي يقع فيها الطلبة، وإعداد اختبار يشتمل على أبرز هذه الأخطاء اللغوية، تم اختبار (١٠٠) طالب من السنة الأولى والثانية والثالثة مرحلة الليسانس في قسم اللغة العربية - جامعة قرق قلعة.

لهذا سعت الدراسة إلى تحليل الأخطاء تحليلاً منهجياً وفق المنهج الوصفي التحليلي، باستخراج معدل ومجموع الأخطاء المتكررة بالنسبة للعدد الكلي للطلبة، وبهذه الطريقة يمكننا التعرف على حقيقة الأخطاء اللغوية التي تواجه الدارسين أثناء تعلمهم اللغة ومحاولة تقويمها، ومن نسبة ورود الخطأ نستطيع التعرف على مدى صعوبة الأخطاء أو سهولتها.

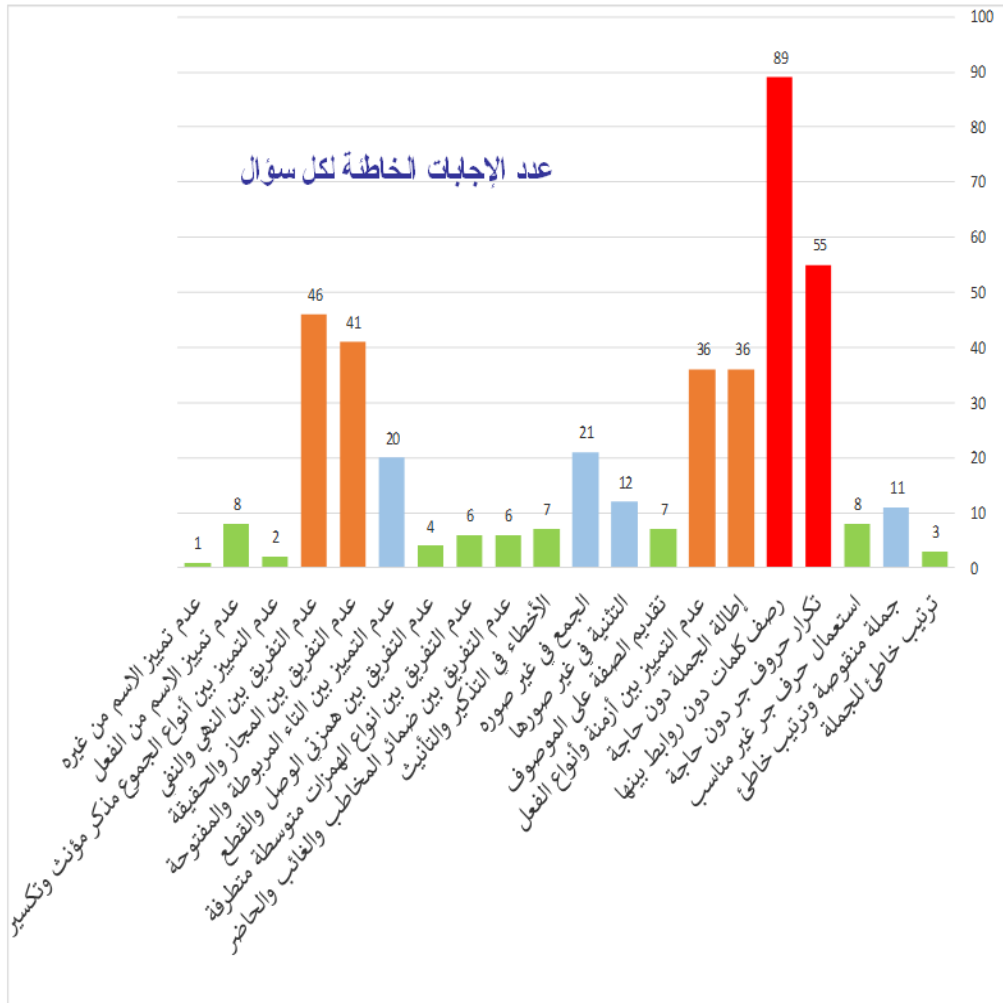
وهنا نقصد بالخطأ اللغوي: مخالفة الأداء اللغوي لقواعد اللغة العربية، ونقصد بالشائع: الخطأ الذي يقع فيه أكثر من ٢٠٪ من عينة الدراسة.

الرقم	نوع الخطأ	طلاب السنة الأولى	طلاب السنة الثانية	طلاب السنة الثالثة	المجموع الكلي
١	ترتيب خاطئ للجملة	1	1	1	3
٢	جملة منقوصة وترتيب خاطئ	1	3	7	11
٣	استعمال حرف جر غير مناسب	1	3	4	8
٤	تكرار حروف جر دون حاجة	17	20	18	55
٥	رصف كلمات دون روابط بينها	16	42	31	89
٦	إطالة الجملة دون حاجة	3	21	12	36
٧	عدم التمييز بين أزمنة وأنواع الفعل	7	16	13	36
٨	تقديم الصفة على الموصوف	2	3	2	7
٩	التثنية في غير صورها	2	3	7	12
١٠	الجمع في غير صورها	3	6	12	21
١١	الأخطاء في التذكير والتأنيث	1	2	4	7
١٢	عدم التفريق بين الضمائر	1	5	0	6
١٣	عدم التفريق بين أنواع الهمزات	1	3	2	6
١٤	عدم التفريق بين همزتي الوصل والقطع	1	3	0	4
١٥	عدم التمييز بين التاء المربوطة والمفتوحة	1	13	6	20
١٦	عدم التفريق بين المجاز والحقيقة	8	19	14	41
١٧	عدم التفريق بين النبي والنبي	7	21	18	46
١٨	عدم التمييز بين أنواع الجموع مذكر مؤنث وتكسير	1	0	1	2
١٩	عدم تمييز الاسم من الفعل	2	3	3	8
٢٠	عدم تمييز الاسم من غيره	0	0	1	1

419	156	187	76	مجموع الأخطاء
-----	-----	-----	----	---------------

المجموع الكلي	طلاب السنة الثالثة	طلاب السنة الثانية	طلاب السنة الأولى	٢٠ سؤال ١٠٠ طالب
419	156	187	76	مجموع أخطاء طلاب السنة الدراسية

مخطط يظهر معدل أخطاء ١٠٠ طالب

الأخطاء الشائعة التي حصلت على نسبة أعلى من ٢٠٪:

١. عدم المطابقة بين زمن الفعل ونوعه، وإطالة الجملة دون حاجة لذلك وتكرار حروف الجر، مع إمكانية توصيل المعنى بطرق مختصرة صحيحة.
٢. عدم التمييز بين المجاز والحقيقة، والنهي والنفي، ورصف الكلمات وراء بعضها البعض دون روابط بينها.
٣. الخلط بين أنواع الجمع، والجمع في غير صورها.

حلول مقترحة:

- إلزام معلمي اللغة العربية بالتحدث باللغة الفصحى لحمل التلاميذ على التحدث بها.
- تدريب المعلمين على استخدام تقنيات التعليم الحديث، والأساليب والوسائل المساعدة والمتطورة.
- استخدام استراتيجيات التعليم والتعلم: التعليم التعاوني، مهارات التفكير، التعبير الإبداعي. (زايد، ٢٠٠٧م، ص ١٩٧)

- دراسة المناهج الدراسية المعتمدة وبيان جوانب الخلل والضعف والقوة فيها، وتقديم مقترحات لمعالجة الخلل وتدعيم جوانب القوة.
- متابعة المعلمين وطريقة تدريسهم في غرف الدراسة، ومدى المعالجة التي يقدمها للتلميذ عند الوقوع بالخطأ. (زايد، ٢٠٠٧م، ص. ٥٧-٥٩)
- اعتبار التلميذ محور التنمية التعليمية فمن أجله تُكتب المناهج، وتُعدّ الورشات والندوات، وتذلل الصعاب، لتوفير البيئة التعليمية المناسبة ليتلقّى تعليمه ضمن ظروف تعليمية مناسبة.
- تحليل الظواهر اللغوية بناءً على القوانين العلمية الحديثة التي يقرها علماء الصوت وعلماء اللغات.
- اختيار المواد والموضوعات في كتب تعليم اللغة العربية للطلاب الأتراك وفقاً لمعايير علمية وتربوية ونفسية.
- أن يخصص المدرس وقتاً كافياً لتعليم الطلبة الكتابة بطريقة تناسبهم وابتكار الوسائل المختلفة لذلك .
- قيام المعلم بتدريبات أسبوعية، وطلب ضبط بعض النصوص المختارة وتأليف بعض المتنون من الطلاب وتنبيههم على الأخطاء.
- الحذر من ترجمة النصوص، لأنها تسبب مشكلات في معنى الكلمة، وتشجيع الطلاب على كثرة القراءة ليتمكنوا من فهم دلالة الكلمة. (Acat, 2016, s. 61-70)
- الاستفادة من الأدوات البصرية والسمعية مثل التلفاز والفيديو، والحاسوب والانترنت، وأجهزة التسجيل، والإسطوانات في مختبرات اللغة أو في الصفوف.
- إرسال الطلاب إلى البلاد العربية، سواء عن طريق معاهدات تبادل ثقافي مع الجامعات العربية أو مراكز تعلم العربية، ومراقبة الجدية وعدمها من المستفيدين – مدرسين وطلاباً- ومن تلك المؤسسات.
- تحديد عدد الطلاب في الصفوف التي تُدرس فيها اللغة العربية بما يلائم وقت الدرس، وأن تُشكّل الصفوف وفق مستوى الطلاب.
- تخصيص بعض رسالات الماجستير والدكتوراه للبحث المستمر في كيفية الارتقاء بتدريس اللغة العربية في تركيا. (Doğan, 2013, s. 48)
- إتاحة فرصة الحوار والمناقشة داخل الفصل (فتح أمسيات للحديث عن التجارب الشخصية والمهارات عند التلاميذ، ومناقشة القضايا التي يثيرها الواقع وفي ذلك إضافة لتنمية الملكة اللغوية تطوير لشخصية التلميذ، وتمكينه من مهارات كأداب الحوار، والدفاع عن الرأي...). (بشرى، ٢٠١٥م، ص. ٩٢)
- الكتب يجب أن تبنى على خبرات وأنشطة التلاميذ، وما يدركونه من مشكلات مجتمعيهم. وللوصول إلى هذا لا بد من دراسة ميول واتجاهات التلاميذ في هذه المرحلة، للتعرف على مستوياتهم، وما يشغلهم من قضايا، وما يهتمون به منها. (مدكور، ٢٠٠٦م، ص. ١٥٦)
- تدريس القواعد النحوية والصرفية في ظل اللغة، أي أن تُستمد هذه القواعد من دروس القراءة والتعبير، لا أن تُفرد بكتب خاصة بها لأن ذلك يؤثر على المتعلم نفسياً لاسيما أن الكثير منهم يسمع عن صعوبة النحو قبل أن يدرسه. (محمد، د.ت، ص. ١٦٦)

- أن يجبر المعلم الطلاب بالقيام ببعض البحوث الصوتية مثلاً، البحث عن الكلمات المتشابهة بالأحرف والأصوات.
- اتباع منهج التقابل الصوتي لتمييز بعض الحروف من بعضها في النطق والمخرج، فالتقابل الصوتي يعين الطالب في توضيح الخطأ على حقيقته، ويعزز التدريب الذاتي عند الطالب.
- أن يكون هناك كتاب صوتي يشمل على أهم المشكلات الصوتية التي تعاني منها عملية التعليم ويكون مرفقاً بقرص للسمع يكون بصوت عربي واضح.
- أن تحدد للطالب بعض الاختبارات التي تنمي عنده موهبة القراءة على أن لا تكون هذه الاختبارات فقط قراءة شفوية، وإنما اختبارات كتابية تكون في خدمة القراءة الشفهية، كإعطاء الطالب نصاً كتابياً والطلب منه وضع الحركات مع تحديد العناصر النحوية والصرفية.
- أن نوفر للطالب بعض القصص الشيقة والممتعة التي تحمل أهدافاً تربوية وثقافية، وأن تحتوي هذه القصص على سلاسل مرتبطة ببعضها حتى لا يظن الطالب أن قراءته لجزء واحد قد انتهى، بل يجد نفسه مضطراً لمتابعة القراءة حتى يجد المعنى والمغزى من هذه القصة على طريقة ألف ليلة وليلة. (الدياب، ٢٠١٢م، ص. ٢٨-٨٥)

الخاتمة:

اتضح لنا من خلال هذه المقالة مفهوم الخطأ، وأهمية دراسة الأخطاء، والحلول المقترحة لتجنب الوقوع بها. ودراسة الأخطاء اللغوية وتحليلها وما لذلك من أهمية في تصحيح مسيرة التعليم، وهذا كله لم يكن غائب عن أذهان وكتابات علماء اللغة القدامى منذ العصور الأولى، فكانوا رواده وأصحاب قصَب السَّبَق فيه، وللدراستات الحديثة الفضل في إحياء المناهج العلمية القديمة والإضافة عليها وتطويرها، وما هذه المقالة إلا خطوة في هذا المسار.

نموذج الاختبار:

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
ARAPÇA MÜTERCİM TERCÜMANLIK BÖLÜMÜ
ÖĞRENCİ DEĞERLENDİRME SINAVI

ADI SOYADI:

SINIF:

İMZA:

١. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية الصحيحة:

أ- كان أنا في المنزل

ب- في المنزل كان أنا

ت- كنت في المنزل

ث- أنا كان في المنزل

٢. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية الصحيحة:

أ- هل ستذهبين في الصباح مدرسة

ب- هل ستذهبين مدرسة في الصباح

ت- في الصباح هل ستذهبين مدرسة

ث- هل ستذهبين إلى المدرسة في الصباح

٣. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية الصحيحة:

أ- سقط الطفل عن الأرض

ب- سقط الطفل من الأرض

ت- سقط الطفل على الأرض

ث- سقط الطفل بين الأرض

٤. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية الصحيحة:

أ- في الليل خرج وحش من المقابر وأنا هارب حتى أمسكني

ب- خرج وحش من المقابر ليلاً حاولت الهرب فأمسكني

ت- وأنا هارب في الليل خرج وحش من المقابر حتى أمسكني

ث- خرج وحش من المقابر وفي الليل وأنا هارب حتى أمسكني

٥. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية الصحيحة:

أ- في منتصف الليل في أحد الأيام كنت نائمة

ب- في أحد الأيام كنت نائمة في منتصف الليل

ت- في أحد الأيام نمت بعد منتصف الليل

ث- كنت نائمة في أحد الأيام في منتصف الليل

٦. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية الصحيحة:

أ- في العطلة ذهبت إلى أقاربي لأزورهم

ب- ذهبت لزيارة أقاربي في العطلة

ت- زرت أقاربي في العطلة

- ث- ذهبت إلى أقاربي لأزروهم في العطلة
٧. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية الصحيحة:
- أ- رجعت في الغد إلى البيت
- ب- سأعود غداً إلى البيت
- ت- في الغد رجعا إلى البيت
- ث- رجع إلى البيت في الغد
٨. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية الصحيحة:
- أ- كتب جديد
- ب- جديد كتاب
- ت- كتاب جديد
- ث- جديدة كتاب
٩. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية الصحيحة:
- أ- كتابان
- ب- اثنين كتب
- ت- اثنان كتاب
- ث- اثنتين كتب
١٠. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية الصحيحة:
- أ- خمسة رجول
- ب- خمس رجاويل
- ت- خمسة رجال
- ث- خمسة رجل
١١. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية الصحيحة:
- أ- طفل ذكية
- ب- طفلة ذكي
- ت- طفلة ذكية
- ث- أطفال ذكي
١٢. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية الصحيحة:
- أ- أنتم ذهبوا
- ب- نحن ذهبوا
- ت- هم ذهبوا
- ث- هنّ ذهبوا
١٣. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية الصحيحة:
- أ- فئس
- ب- فؤس
- ت- فئاس

ث- فأس

١٤. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية الصحيحة:

أ- رأيت لقمر

ب- رأيت للقمر

ت- رأيت لقمر

ث- رأيت القمر

١٥. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية الصحيحة:

أ- الفتاة جميلات جداً

ب- جميلة جداً الفتيات

ت- الفتاة جميلة جداً

ث- الفتيات جميلة جداً

١٦. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية التي تحتوي على المجاز:

أ- أرسلنا الجواسيس إلى أرض العدو

ب- أرسلنا المخبرين إلى أرض العدو

ت- أرسلنا العيون إلى أرض العدو

ث- أرسلنا الجنود إلى أرض العدو

١٧. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية التي تحتوي على النهي:

أ- محمد لا يكذب

ب- لا تكذب يا محمد

ت- محمد صادق

ث- لا يكذب محمد

١٨. ضع إشارة (√) أمام العبارة التالية التي تحتوي على جمع تكسير:

أ- طالبون

ب- طالبات

ت- طلاب

ث- طالبين

١٩. ضع خطأ تحت الأفعال الموجودة في النص التالي:

حدث في بغداد على عهد المقتدر بالله، أن دُعِيَ إلى الامتحان نحوُ تسعمائة طبيب، وهم غير الأساتذة الثقات الذين تجاوزوا مرتبة الامتحان. وهي عناية بالطب والصحة لم تشهدها قطُّ حاضرة من حواضر التاريخ القديم. ومن هذه الكثرة في عدد الأطباء يتبين لنا أن الحاجة إلى دراسة الطب والعلوم كانت حاجةً عُمرانٍ كامل، ولم تكن حاجة أفرادٍ أو طوائفٍ محدّدة. ولم تكن مزاولة الصناعة وحدها هي الغرض المقصود من هذه النهضة الواسعة، وهذا التعليم المستفيض؛ لأن أشهر الأطباء كانوا يضيفون إلى علم الطب علماً آخر كالفلسفة أو الهندسة أو الفلك أو الكيمياء، وكانوا يؤلفون الموسوعات ويطلبون البحث في أمهات هذا العلم حيث كان، ولم يقنعوا بما وجدوه من كتب الإغريق الأقدمين أو كتب الفرس والهنود، ورجعوا إلى كل مظنة من مظانّ التوسع في هذه البحوث، فتساوى بحثهم عن كتب

الطب، وبحثهم عن كتب الهندسة والنجوم وسائر المعلومات، ووضعوا الكتب فيما قرأوه وترجموه؛ فإذا هو موسوعات، وإذا هي مباحثٌ تهذيب واستقصاء، وليست متاجرٌ أرباح.

٢٠. ضع خطأً تحت الأسماء الموجودة في النص التالي:

تكاثر المستشفيات في أنحاء الدولة الإسلامية بعد القرن الثالث الهجري، وكانت لهم طريقة لطيفة للتحقق من جودة الهواء وصالح الموقع لبناء المستشفيات تُغني عن الأساليب العلمية التي أتت في العصر الحاضر، بعد كشف الجراثيم والإحاطة بوسائل التحليل، فكانوا يُعلّقون اللحوم في مواضعٍ مختلفةٍ من المدينة في وقت واحد، فأبها أسرع إليه العفن اجتنبوا مكانه، واختاروا المكان الذي تتأخر فيه عوارض الفساد.

الهدف المقصود من كل سؤال:

١. ترتيب خاطئ للجمله.
٢. جملة منقوصة وترتيب خاطئ.
٣. استعمال حرف جر غير مناسب.
٤. تكرار حروف جر دون حاجة.
٥. رصف كلمات دون روابط بينها.
٦. إطالة الجملة دون حاجة.
٧. عدم التمييز بين أزمنة وأنواع الفعل.
٨. تقديم الصفة على الموصوف.
٩. التثنية في غير صورها.
١٠. الجمع في غير صوره.
١١. الأخطاء في التذكير والتأنيث.
١٢. عدم التفريق بين ضمائر المخاطب والغائب والحاضر.
١٣. عدم التفريق بين انواع الهمزات متوسطة متطرفة.
١٤. عدم التفريق بين همزتي الوصل والقطع.
١٥. عدم التمييز بين التاء المربوطة والمفتوحة.
١٦. عدم التفريق بين المجاز والحقيقة.
١٧. عدم التفريق بين النهي والنفي.
١٨. عدم التمييز بين أنواع الجموع مذكر مؤنث وتكسير.
١٩. عدم تمييز الاسم من الفعل.
٢٠. عدم تمييز الاسم من غيره.

المصادر والمراجع

- إسماعيل، أحمد، (١٦-١٨ كانون الأول ٢٠١٦م)، مشكلات تعليم اللغة العربية في الصفوف التحضيرية والحلول المقترحة، دراسة تطبيقية مقارنة "المؤتمر الدولي الثاني لتطوير تعليم اللغة العربية للناطقين بغيرها"، إسطنبول.
- بشرى، بوخديو والسحاب يامنة، (٢٠١٤-٢٠١٥م)، الأخطاء اللغوية الشائعة لدى تلاميذ سلكي التعليم الثانوي (دراسة ميدانية)، بحث لنيل رسالة الماجستير في الدراسات العربية، جامعة محمد الأول وجدة.
- الدياب، أحمد، (٢٠١٢م)، المشاكل التي تواجه الأتراك في تعليم اللغة العربية والمقترحات، رسالة ماجستير في جامعة غازي.
- زايد، فهد خليل عبد الله، (٢٠٠٧م)، الأخطاء النحوية والصرفية الإملائية الشائعة عند تلاميذ الصفوف الأساسية العليا وطرائق معالجتها.
- فكك، يوهان، ترجمة رمضان عبد التواب، (١٩٨٠م)، العربية دراسات في اللغة واللهجات والأساليب، مصر، مكتبة الخانجي.
- محمد، ماجد حسن حاج، ومحمد شيرين تشكار، (٢٠١٦م) الصعوبات اللغوية التي تواجه متعلمي اللغة العربية الناطقين بغيرها وطرق حلها - دراسة تطبيقية على طلاب جامعتي يوزونجويل وهكاري في كليتي الإلهيات- المؤتمر الدولي الثاني لتطوير تعليم اللغة العربية للناطقين بغيرها.
- مدكور، علي أحمد، (٢٠٠٦م)، تدريس فنون اللغة العربية، مصر، دار الفكر العربي.
- النجار، محمد علي، (١٩٨٦م)، لغويات وأخطاء لغوية شائعة، دار الهداية.
- همام، أحمد علي، (١٩٧١م)، تحليل الأخطاء في تعليم اللغات الأجنبية، تحليل الأخطاء وتنمية الكفاءة اللغوية في تعليم اللغة العربية للناطقين بغيرها دراسة تطبيقية، بيروت، دار الكتب العلمية.
- Acat, Yaşar, (2016/3), *Türkiye'deki İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Arapça Öğretiminde Karşılaştığı Dilsel Problemler*, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: (7), Sayı: (15).
- Doğan, Yusuf, Ve Aydın, Tahirhan, (2013), *Arapça Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar*, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: (XVII), Sayı: (1).